Пролетарии от всички страни, съединявайте се !

МАРКС ЕНГЕЛС

СЪЧИНЕНИЯ

ИЗДАТЕЛСТВО
НА БЪЛГАРСКАТА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СОФИЯ 1963

МАРКС
ЕНГЕЛС

ТОМ

12

Материалите, включени в настоящото издание,
са преведени от руски и сверени със съответните оригинали

К. МАРКС
Ф. ЭНГЕЛЬС

Сочинения

Издание второе

Государственное издательство
политической литературы

ПРЕДГОВОР

Дванадесетият том от Съчиненията на К. Маркс и Ф. Енгелс съдържа произведенията, написани от април 1856 до януари 1859 г. По-голямата част от поместените в тома статии и кореспонденции са били публикувани в прогресивния по онова време американски вестник „New-York Daily Tribune". Няколко статии са били напечатани в английския чартистки вестник „People's Paper" и в лондонския „Free Press", като някои от тях са били публикувани едновременно и в „New-York Daily Tribune".

Периодът, към който се отнася написването на влизащите в тома произведения на Маркс и Енгелс, е бил ознаменуван с началото на края на онази — по думите на Маркс — „паметна десетгодишна епоха", която настъпила след поражението на революцията от 1848—1849 г. и се характеризирала, от една страна, с бурния подем на световната капиталистическа икономика, а от друга — с мрачна политическа реакция в Европа. Най-важното събитие през този период била първата в историята на капитализма световна икономическа криза от 1857—1858 г., която обхванала всички големи европейски страни и САЩ.

Маркс и Енгелс винаги гледали на периода на европейската реакция през 50-те години само като на временен етап, като на „отдих", който историята е дала на старото буржоазно общество. Дълбоко убедени, че тържеството на контрареволюцията ще бъде недълготрайно, Маркс и Енгелс дори в най-черните дни на реакцията не преставали да вярват в близкия прилив на нова революционна вълна в Европа. Те се надявали, че приближаващата икономическа криза ще бъде предвестник на общоевропейска

революция, ще засили националноосвободителната борба и ще приближи пролетарската революция в най-развитите европейски страни. Още в началото на 50-те години основоположниците на марксизма, обобщавайки резултатите от революционното движение след потушаването на революцията от 1848—1849 г., дошли до извода, че *„една нова революция е възможна само след една нова криза“* (виж настоящото издание, том 7, стр. 465). Всестранният анализ на икономическото и политическото развитие на Европа и Америка след революцията от 1848—1849 г. още повече засилил убеждението на Маркс и Енгелс, че икономическите кризи са един от най-мощните фактори, които водят към възникването на революционна криза.

Към втората половина на 50-те години процесът на формирането на революционна марксистка теория бил общо взето завършен. В главни черти били разработени философските и политическите идеи на марксизма, били формулирани редица отправни положения на марксистката политическа икономия. Изхождайки от материалистическото разбиране на историята, съгласно което развитието на общественото производство играе решаваща роля в историята на обществото, Маркс и Енгелс смятали, че за пролетариата е особено важно създаването на стройна икономическа теория, разкриваща законите на движението на капиталистическото общество и на революционното му преустройство в социалистическо общество. Настъпването на икономическата криза, след която по мнението на пролетарските вождове трябвало да последва нова революция в Европа, накарало Маркс да се заеме още по-интензивно от октомври 1856 г. със своите икономически изследвания.

В разгара на кризата, през август 1857 г., Маркс пристъпил непосредствено към работа върху голям икономически труд, използувайки материалите, които бил събирал през всички предидущи години. Попълвайки тези материали, Маркс отчасти ги обработва, възнамерявайки да издаде своя икономически труд в шест книги. Предварителният вариант на началната част на този труд се е запазил във вид на обширни икономически ръкописи от 1857—1858 г., издадени в 1939 г. от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС на езика на оригинала под редакционното заглавие: „Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf) 1857—1858“. Тези ръкописи отразяват важен етап във формирането на икономическото учение на Маркс, в неговата критика на буржоазната политическа икономия и в изследването на закономерностите на капиталистическия начин на производство. В тях са разработени редица важни положения на икономическата теория на марксизма, които Маркс развил по-късно в трите тома

на „Капиталът“ — основното произведение на марксизма, както и в „Теории за принадената стойност“. В ръкописите от 1857—1858 г. Маркс изложил в най-съществени черти основите на своята теория за принадената стойност, която е крайъгълният камък на марксистката политическа икономия.

В тома се публикува написаният от Маркс през август — септември 1857 г. проект на „Увода“ към споменатия неосъществен от него в първоначалния му план икономически труд. Въпреки незавършения характер на „Увода“, той е богат с дълбоки идеи и има голяма самостоятелна научна стойност. Маркс разкрива тук същността на предмета на политическата икономика, разглежда въпроса за взаимната връзка и взаимодействието между производство, разпределение, размяна и потребление, като изтъква определящата роля на производството в икономическия живот на обществото. Специално място в „Увода“ е отделено на характеристиката на марксисткия метод на политическата икономия. В него се съдържат също забележителни изказвания, които отразяват развитието и конкретизацията на марксисткото учение за редица обществени явления, по-специално важни положения за специфичните закони за развитието на изкуството като една от формите на общественото съзнание в определени конкретно-исторически условия.

От август 1858 г. Маркс работи интензивно върху ръкописа на първия свитък на първата книга на своя икономически труд, използувайки за тази цел съответните раздели на икономическите ръкописи от 1857—1858 г. Той завършва подготовката за печат на този свитък през януари 1859 г. и го издава в Берлин под заглавие „Към критиката на политическата икономия“ (виж настоящото издание, том 13). Следващите свитъци обаче Маркс не успял да издаде. По-късно той се отказва от първоначалния план на икономическото изследване и изработва нов план, който бил осъществен в „Капиталът“.

Едновременно с напрегнатата теоретическа работа върху развитието на своето икономическо учение, Маркс пише през тези години голям брой публицистични статии, отзовавайки се на всички важни въпроси на международния живот и вътрешната политика на европейските държави. Революционната публицистика, която през целия период на реакцията била една от главните форми на политическата дейност на Маркс и Енгелс, била и през тези години главното средство, с което пролетарските вождове можели да упражняват революционно въздействие върху пролетариата, да възпитават неговото класово съзнание, да разясняват световноисторическата му роля като гробокопач на капитализма,

непосредствените му задачи в предстоящите революционни преобразувания на старото общество, както и основите на пролетарската стратегия и тактика.

В началото на тома се публикува речта на Маркс, произнесена на 14 април 1856 г. на банкета по случай четиригодишния юбилей на чартисткия вестник „People's Paper". В тази малка, но извънредно дълбока по съдържание реч Маркс в образна форма, достъпна за широките маси на английските работници, излага сбито същността на своето революционно учение. Противоречията на буржоазното общество, изтъква Маркс, могат да бъдат разрешени само по един път — по пътя на пролетарската революция, към която с неизбежна необходимост води развитието на капиталистическите отношения. Маркс подчертава неоспоримия факт, че единствената последователно революционна класа в буржоазното общество, способна да преобразува стария свят, е пролетариатът. „... За да действуват добре — казва Маркс, — новите сили на обществото се нуждаят само от едно: да бъдат овладени от нови хора, а тези нови хора са работниците" (виж настоящия том, стр. 4).

Значителна част от включените в тома статии и кореспонденции на Маркс са посветени на анализа на развитието на световната икономическа криза през 1857—1858 г. Започвайки изследването на кризата още от първите ѝ слабо забележими симптоми в областта на кредита и паричното обръщение, Маркс обстойно изучава проявите на кризата във всички сфери на икономиката главно на Англия, Франция и Германия. Особеният интерес на Маркс към развитието на кризата в тези на времето най-напреднали капиталистически страни се обяснява с това, че именно в тях Маркс и Енгелс очаквали настъпването на пролетарската революция.

Статиите на Маркс за кризата съдържат редица важни теоретически обобщения и изводи, които разкриват закономерностите на развитието на капитализма изобщо и по-специално в епохата на 50-те години. Като една от отличителните черти на тази епоха Маркс отбелязва огромния размах на грюндерството и на свързаната с него борсова спекулация. Спекулацията особено силно разцъфтяла след завършването на Кримската война и скоро взела всеобщ характер, обхващайки една след друга всички основни области на икономическия живот на капиталистическите страни: сферата на заемния капитал, търговията, промишлеността и селското стопанство. Започнала във Франция, спекулацията се разпространила необикновено бързо в Германия. В нейната орбита били въвлечени всички повече или по-малко икономически развити европейски страни и САЩ. Още през есента на 1856 г., няколко ме-

сеца преди започването на икономическата криза, Маркс правилно подсказва, че този всеобщ спекулативен ажиотаж неизбежно трябва да завърши с всеобща криза (статиите „Икономическата криза в Европа“, „Паричната криза в Европа“, „Причини за възникването на паричната криза в Европа“). В редица статии, посветени на кредитно-паричните отношения, Маркс дава блестящ анализ на състоянието на световния паричен пазар и особено на сферата на менителничния кредит, която през 50-те години се разширила необичайно.

Всестранното познаване на положението на световната промишленост и търговия, дълбокото проучване на съотношението между световния експорт и импорт, грижливото изследване на движението на сконтовия процент на Английската банка като център на световния паричен пазар, системното наблюдаване на колебанията на курсовете на ценните книжа на парижката фондова борса, която била центърът на европейската спекулативна треска, изясняването на причините за обезценяването на златото в сравнение със среброто и за изтичането на последното през 50-те години от Европа в Азия — всичко това позволило на Маркс още в периода на предкризисната експанзия абсолютно точно да предскаже не само неизбежността на всеобщата криза, но и своеобразието на нейното развитие. В статиите „Законът от 1844 г. за Английската банка и паричната криза в Англия“, „Сътресението на британската търговия“, „Търговската криза в Англия“, „Кризата в Европа“ и други Маркс предопределя характера на наближаващата криза, като подчертава, че по интензивност и ширета на разпространението тази криза неизбежно трябва да надмине всички предидущи кризи и да се превърне в края на краищата в световна промишлена криза.

В редица статии Маркс анализира особеностите на развитието на икономическата криза от 1857—1858 г. в отделните страни. В статията „Британската търговия“ и някои други той подчертава, че кризата най-много е засегнала Англия като страна, която е център на световния паричен пазар. Отличителната черта на кризата в Англия се състояла в това, че тя поразила самата основа на националното благосъстояние — промишлеността, като взела характера на промишлена криза. В споменатите по-горе статии, както и в статиите „Законът от 1844 г. за Английската банка“, „Търговските кризи и паричното обръщение в Англия“, „Британската търговия и финанси“ се съдържа остра критика на възгледите на английските фритредери, които въздигали принципа за свобода на търговията като панацея срещу кризите. Разкривайки безплодността на опитите на буржоазните икономисти да намерят

рецепта срещу кризите, Маркс опровергава тяхната опростено вулгарна версия за произхода на кризата от 1857 г., както и на кризите изобщо, и прави важни изводи, отнасящи се до теорията на кризите. Истинските причини на всяка криза, отбелязва Маркс, се крият не в прекомерната спекулация и злоупотребите с кредита, както твърдяха фритредерите, а в социално-икономическите условия, присъщи на природата на капитализма. Кризите, изтъква той, „са присъщи на сегашната система на производство", „докато съществува тази система, обществото ще трябва да ги приема, както естествените смени на годишните времена" (виж настоящия том, стр. 581).

Сред икономическите и финансовите статии на Маркс значителен интерес представляват статиите за прословутата по онова време френска акционерна банка Crédit Mobilier, спекулативните борсови операции на която в значителна степен допринесли за изострянето на икономическата криза от 1857 г.

Като анализира дейността на Crédit Mobilier и разкрива специфичните особености на това акционерно дружество в сравнение с другите акционерни компании, в статията „Френската Crédit Mobilier (статия трета)" Маркс за пръв път изказва теоретически важното положение за значението и ролята на акционерните обединения в периода на капитализма. През 50-те години акционерните обединения се намирали още едва в началния стадий на своето развитие и „още далеч не си били изработили надлежната структура", но все пак още тогава те били „мощен фактор" за развитието на производителните сили на капиталистическото общество. Тяхното „бързо растящо влияние" върху народното стопанство на капиталистическите страни, пише Маркс, „едва ли може да се оцени" (статията „Британската търговия и финанси"). Маркс свързвал развитието на формата акционерен капитал с по-нататъшната еволюция на капиталистическата икономика. „Разбира се, не може да се отрича — пише той, — че използуването на формата на акционерни компании в промишлеността бележи нова епоха в икономическия живот на съвременните народи" (виж настоящия том, стр. 34). От една страна, обединението на индивидуалните капитали в акционерни компании създава огромни производствени възможности и затова е способно да създава промишлени предприятия в мащаб, недостъпен за усилията на отделните капиталисти. От друга страна, акционерните дружества, ускорявайки концентрацията на производството и централизацията на капиталите при едновременното разоряване на дребната буржоазия, обуславят постепенно засилващото се господство на олигархическата група промишлени капиталисти. Същевременно расте и масата на наем-

ните работници, които стават все по-страшна революционна сила за експлоатиращия ги капитал, „колкото повече се намалява броят на представителите на този капитал“. В тези изказвания Маркс по същество гениално предугажда някои характерни черти на монополистичния стадий на капитализма.

Важно място в тома заемат статиите на Маркс и Енгелс, в които се разглежда проблемата за колониализма. Основоположниците на марксизма продължават и в този период да отделят найголямо внимание на колониалната политика на капиталистическите страни и на националноосвободителната борба на потиснатите народи, която в средата на 50-те години взела широк размах.

В редица статии за събитията в Китай и Индия Маркс развива своите изказани още в началото на 50-те години мисли за взаимната връзка и взаимната зависимост, която съществува между националноосвободителното движение в колониите и перспективите на революцията в Европа.

Като подчертава факта, че изтичането на среброто от Европа в Азия през 50-те години, което било една от причините за европейската парична криза, се дължало отчасти на тайпинското въстание, Маркс пише: „на тази китайска революция е съдено да упражни върху Европа значително по-голямо влияние, отколкото всички войни с Русия, всички италиански манифести и всички тайни дружества на европейския континент“ (виж настоящия том, стр. 72). Националноосвободителното въстание в Индия през 1857—1859 г., което ангажирало значителна част от въоръжените сили на Англия, Маркс поставя редом с другите решаващи фактори, които можели според него при известни условия да съдействуват за въвличането на Англия в предстоящата революция (статиите „Положението в Европа. — Финансовото положение на Франция“, „Политическите партии в Англия. — Положението в Европа“).

Мисълта на Маркс за взаимодействието на такива два фактора като революционното движение в капиталистическите страни и националноосвободителната борба на народите на Изтока била поставена в основата на по-нататъшното развитие на марксисткото учение по национално-колониалния въпрос. Основните идеи за политиката на пролетариата по национално-колониалния въпрос, съдържащи се в статиите на Маркс и Енгелс за Китай, Индия и другите колониални и зависими страни, бяха по-късно всестранно развити от В. И. Ленин, който творчески разработи национално-колониалния въпрос в епохата на империализма.

Осветлявайки борбата на потиснатите народи против английското господство, Маркс и Енгелс възпитавали европейската ра-

ботническа класа в дух на пролетарски интернационализъм, агитирали за решителна поддръжка на националноосвободителното движение в Персия, Китай, Индия и Ирландия. Техните статии за англо-персийската война от 1856—1857 г., за първата и втората „опиумни" войни в Китай през 1839—1842 и 1856—1858 г., за националноосвободителното въстание през 1857—1859 г. в Индия представляват ярък изобличителен документ против английските колонизатори. В тези статии Маркс и Енгелс гневно бичуват колониалната експанзия на Англия в Азия, разобличават методите на английската колониална политика в Индия и Китай.

Разкривайки методите и похватите, с които Англия — най-големият капиталистически хищник по онова време — още към средата на XIX век успяла да постигне колониален монопол, Маркс и Енгелс показват как английският капитализъм с явен грабеж и насилие или с подкуп и измама е вършел своите завоевания в страните на азиатския континент.

В статиите „Англо-персийската война", „Англо-китайският конфликт", „Войната против Персия", „Перспективи на англо-персийската война" основоположниците на марксизма подчертават агресивния характер на дейността на английската дипломация в Азия, която била едно от главните оръдия на английската колониална експанзия. Любим и типичен метод на дипломацията на английските колонизатори, изтъкват Маркс и Енгелс, било да обвиняват местните власти в мними нарушения на договорните задължения, в неспазване на някакви нищожни условия на дипломатическия етикет. Това било предлог за въоръжена агресия, за грабителски териториални завоевания и за сключване на нови неравноправни договори, които узаконявали както тези завоевания, така и други изгодни за английските агресори условия. В стремежа си към абсолютно влияние в Персия и Афганистан английските капиталисти не само използували за користните си интереси племенната, националната и религиозната вражда между различните народности, населяващи тези страни, но и изкуствено разпалвали тяхната вражда със съседните им държави.

Търговията с опиум в Китай, за която Маркс и Енгелс пишат в редица включени в тома статии („История на търговията с опиум" и други), убедително показва как английските завоеватели са потъпквали жизнените интереси на народите на слаборазвитите страни. Под „християнската" маска на цивилизатори английските завоеватели направили монополизираната от тях контрабандна търговия с опиум един от най-важните източници на своето обогатяване. Английското правителство, което лицемерно се представяло за противник на търговията с опиум, в действителност въвело

в Индия и си присвоило монопола върху производството на опиум, легализирало неговата продажба на търговци-контрабандисти и в началото на XIX век вече получавало от тази търговия колосални доходи. Финансите на английското правителство в Индия, заключава Маркс, бяха поставени в тясна зависимост не просто от търговията с опиум с Китай, а именно от контрабандния характер на тази търговия.

Маркс показва как търговията с опиум опразвала държавната хазна на Китай, подкопавала икономиката на страната и застрашавала народа с физическо изтощение и морална деградация. На съпротивата на китайските власти срещу тази търговия английските колонизатори отговорили с две провокирани от тях така наречени „опиумни" войни. Като разглеждат историята на тези войни и ги характеризират като грабителски и пиратски, Маркс и Енгелс разобличават зверствата на английските окупатори към мирното население на окупираната от тях територия на Китай. Анализирайки причините и целите на първата „опиумна" война с Китай, Енгелс отбелязва, че английските колонизатори водели тази война отначало докрай с люта жестокост (статията „Новата експедиция на англичаните в Китай"). „В тази война — пише Маркс — английската войнишка сган вършеше зверства просто за забава, защото нейната ярост не бе нито осветена от религиозен фанатизъм, нито изострена от омраза към надменни завоеватели, нито предизвикана от упоритата съпротива на героичен враг. Изнасилване на жени, набучване на деца на щикове, опожаряване на цели села — факти, зарегистрирани не от мандарините, а от самите британски офицери — всичко това се вършеше тогава само за разюздано забавление" (виж настоящия том, стр. 293). В статиите „Англо-китайският конфликт", „Парламентарните дебати за военните действия в Китай" и „Англо-китайският договор", написани по повод на втората „опиумна" война, Маркс стига до извода, че и тази втора война, започнала със зверската бомбардировка на мирното население на Кантон, имала също такъв разбойнически характер, както и първата.

Маркс и Енгелс пишат с чувство на дълбока симпатия за упоритата и активна борба на китайския народ против чуждестранните окупатори. В противовес на буржоазните апологети на колониализма, които с всички средства хулели китайците за специфичните форми на тяхната борба, Маркс и Енгелс обясняват необходимостта от тези форми с неравните условия, в които се намирал китайският народ, изправен пред въоръжените до зъби колонизатори. „Това всеобщо въстание на всички китайци против всички чужденци — пише Енгелс — бе предизвикано от пиратската

политика на британското правителство, която именно придаде на въстанието характер на изтребителна война“ (виж настоящия том, стр. 220). Съпротивата, която китайските народни маси оказвали на английските агресори в периода на втората „опиумна“ война, се характеризира от Енгелс като истинска народна война, война „за запазване на китайската националност“. А в народната война, пояснява Енгелс, средствата, с които си служи въстаналата нация, трябва да се преценяват не от гледна точка на „общопризнатите правила на редовната война или на какъвто и да било друг абстрактен критерий, а само от гледна точка на степента на цивилизация на въстанала нация“ (виж настоящия том, стр. 220).

Основоположниците на научния комунизъм пророчески предсказват гибелта на стария и раждането на нов Китай. Те дълбоко вярват в бъдещото освобождение на тази велика и древна страна, оценявайки го като събитие, което ще има огромно историческо значение за прогресивното развитие на всички страни на Изтока. „Няма да минат много години — пише Енгелс — и ние ще бъдем свидетели на предсмъртната агония на най-древната империя в света и на зората на нова ера за цяла Азия“ (виж настоящия том, стр. 222).

В тома се публикува голяма серия от статии на Маркс и Енгелс, написани във връзка с великото националноосвободително въстание през 1857—1859 г. в Индия. В статиите на тази тема те разкриват причините за възникването и поражението на въстанието, дават му характеристика и историческа оценка и осветляват хода на военните действия.

Основоположниците на марксизма гледат на индийското въстание като на част от общата освободителна борба на азиатските народи против колониализма, обосновават взаимната зависимост между индийското въстание и английските колониални войни в Азия. В статиите „Персия и Китай“, „Договорът с Персия“ и други Маркс и Енгелс стигат до извода, че англо-персийската война и втората „опиумна“ война в Китай, струпвайки върху индийския народ ново непосилно бреме, тъй като тези войни се водели главно със силите на англо-индийската армия, допринесли до голяма степен за избухването на английското въстание. На свой ред въстанието принудило английските колонизатори да побързат да сключат мир с Персия и да прекъснат за няколко години военните действия в Китай.

Английските управляващи класи се стремели да прикрият истинския характер и размери на индийското въстание, искали да го представят като обикновен военен метеж на сипаите — туземните части от бенгалската англо-индийска армия. Англо-индий-

ските власти грижливо скривали фактите на участие на широките слоеве на индийското население във въстанието, опитвали се да докажат, че въстанието било вдигнато от мюсюлманите и не се ползувало със съчувствие от страна на индусите.

Опровергавайки тези фалшиви твърдения, Маркс и Енгелс от самото начало характеризират индийското въстание като общонационално движение, като революция на индийския народ против английското владичество (статиите „Въстанието в индийската армия", „Новини от Индия", „Въстанието в Индия", „Освобождението на Лакнау"). Те отбелязват като знаменателен факт сплотяването в периода на въстанието в общ съюз против английското господство не само на представителите на различните религии — индуси и мюсюлмани, — не само на представителите на различните касти — брамани, раджпути и в редица случаи сикхи, — но и на представителите на различните социални слоеве на индийското общество. „Това е първият случай — пише Маркс, — когато сипайски полкове избиват своите офицери-европейци; когато мюсюлмани и индуси, забравили своята взаимна вражда, се обединяват против своите общи господари; когато „безредиците, започнали сред индусите, в действителност доведоха до качване на трона в Делхи на император-мюсюлманин"; когато въстанието не се ограничи с няколко области и, най-после, когато въстанието в англо-индийската армия съвпадна с проявата на общото недоволство на големите азиатски народи от английското господство, защото въстанието на бенгалската армия несъмнено е тясно свързано с персийската и китайската война" (виж настоящия том, стр. 238).

В статията „Индийското въстание" Маркс неоспоримо доказва, че индийското население съчувствувало на въстанието и го поддържало, че във въстанието вземали участие широките слоеве на индийския народ. Обстоятелството, че въстанието се разрасна до колосални размери и англичаните на всяка крачка срещаха препятствия в осигуряването на транспорта и продоволствието на своята армия, отбелязва Маркс, само това обстоятелство свидетелствува за враждебното отношение на индийските селяни към английските завоеватели.

Маркс и Енгелс поставяли непосредствените причини, които дали тласък на индийското въстание, в тясна зависимост от измененията, настъпили в условията на английското владичество в Индия към началото на втората половина на XIX век, по-специално от изменението на функциите на туземната армия. Англия успя, отбелязва Маркс, да завоюва и без каквито и да било големи сътресения да владее в течение на сто и петдесет години Индия с помощта главно на един основен принцип — принципа „разде-

ляй и владей". Разпалването на враждата между различните раси, племена, религия, касти и отделни суверенни княжества било едно от главните средства за укрепването на английското владичество в Индия. Обаче от средата на XIX век условията на това владичество съществено се изменили. Остиндийската компания като оръдие на английските колонизатори приключила по това време териториалните завоевания и се утвърдила в страната като единствен завоевател. За да държи в подчинение индийския народ, тя била принудена да се опре на създадената от нея туземна армия, основното назначение на която станали не военните, а полицейските функции по усмиряването на поробеното население. Покорността на индийския народ зависела следователно от верността на туземната армия. Но като я създавали, британските власти в Индия „същевременно организираха първия общ център на съпротива, който индийският народ някога е притежавал" (виж настоящия том, стр. 238). Именно с това Маркс обяснява факта, че въстанието било започнато не от гладните, обрани до кости индийски селяни-раяти, а от намиращите се в привилегировано положение, добре платени сипаи.

Обаче движещите сили на въстанието съвсем не се ограничавали с войниците на туземната армия. Сипаите, отбелязва Маркс, играеха във въстанието само ролята на оръдие (статията „Индийският въпрос"). Въстанието имало неизмеримо по-дълбоки социални причини, корените на които се криели в общото недоволство на индийския народ от продължителния колониален гнет, от хищническата дейност на английските завоеватели, от жестоките методи на колониална експлоатация. В статиите „Разследване за изтезанията в Индия" и „Данъците в Индия" Маркс подчертава, че крайно обременителното данъчно облагане, изнудванията, насилията и жестоките изтезания, които се практикували повсеместно при събирането на държавните данъци, били обикновено явление в живота на индийските селяни. Изтезанията станали официално призната неотемна част от английската финансова политика в Индия. Същевременно нито един процент от събраните данъци не се връщал на народа под формата на обществено полезни съоръжения, „по-необходими в азиатските страни, отколкото където и да било другаде" (виж настоящия том, стр. 527).

Маркс изтъква, че една от непосредствените причини за въстанието била и политиката на насилствено разширяване на английските владения чрез анексирането на все още независимите територии и конфискуването на земите на туземните княжества (статиите „Анексията на Ауд", „Прокламацията на Канинг и въпросът за земевладението в Индия"). Тази политика породила

недоволство от английското владичество сред значителна част от имотните класи на индийското население, по-специално сред феодалните земевладелци. Опозиционни настроения срещу британското господство се наблюдавали в периода на въстанието и сред индийската буржоазия, за което свидетелствувало провалянето на заема за нуждите на индийската война, обявен от Остиндийската компания в Калкута.

Съчувствувайки дълбоко на освободителната борба на индийския народ, Маркс и Енгелс смятали, че въстанието ще победи, ако се вдигнат — особено в южната и централната част на Индия — всички способни за борба с колонизаторите слоеве на индийското население. Но това не станало поради редица исторически причини: феодалната раздробеност на Индия, етническата пъстрота на нейното население, религиозното и кастово деление на индийския народ, измяната на по-голямата част от местните феодали, които ръководели въстанието.

Една от главните причини за поражението на въстанието според Маркс и Енгелс била липсата на единно централизирано ръководство у въстаниците, на общо военно командуване, както и възникването на вътрешни разногласия и раздори сред тях. Фатално се отразила върху въстанието недостатъчността на военни сили и военни средства у въстаниците в сравнение с техния противник, липсата на опит във водене на война. Всичко това разколебавало вътрешната организация на участниците във въстанието, намалявало техните шансове за успех във военните операции, отслабяло моралния дух, дезорганизирало техните редове и в последна сметка довело до поражението на въстанието (статиите „Вземането на Делхи", „Обсадата и щурмуването на Лакнау", „Освобождението на Лакнау", „Вземането на Лакнау"). Но въпреки тежките условия на борба, отбелязват Маркс и Енгелс, въстаниците направиха всичко, което можеха, особено при отбраняването на главните центрове на въстанието — Делхи и Лакнау. Макар и да претърпяха неуспех при отбраната на Делхи, те все пак нагледно показаха силата на националното въстание, която, пише Енгелс, е не в редовните боеве, а в партизанската война.

В статиите „Индийското въстание" и „Подробности по щурмуването на Лакнау" Маркс и Енгелс дават унищожителна характеристика на „цивилизованата" британска колониална армия, която вършела зверски насилия над победените участници във въстанието и варварски ограбвала градовете, които завземала от въстаниците.

Оценявайки историческото значение на индийското въстание, Маркс изтъква, че макар да не изменило съществено колониалния

режим в Индия, то разкрило омразата на индийския народ към колониалното робство и неговата способност за решителна борба за освобождение. Въстанието заставило английските колонизатори да изменят малко формите и методите на колониално господство, по-специално да ликвидират окончателно Остиндийската компания, чиято политика пораждала всеобщо възмущение в Индия.

Изследвайки влиянието на индийското въстание върху развитието на европейската криза, в статиите „Финансовата криза в Европа", „Важни британски документи" и „Състоянието на британската търговия" Маркс подчертава, че като затворило за няколко месеца индийския пазар, въстанието парализирало английския експорт и допринесло за изострянето на кризата в Англия през лятото на 1857 г. Но, от друга страна, то изиграло известна роля за оживяването на английската промишленост и търговия, като повишило търсенето на английските стоки, което значително нараснало в Индия във връзка с нуждите на войната.

В статиите на Енгелс за националноосвободителната борба на народите на Китай и Индия, както и в статията му „Планинската война преди и сега" се разработват от материалистически позиции въпроси на военната наука. Използувайки различни исторически примери на народни въстания, Енгелс развива тук по-специално положението за народната партизанска война като особена форма на война, присъща на широките общонационални движения против чуждите поробители.

В редица публикувани в тома статии Маркс и Енгелс разглеждат вътрешната и външната политика на главните капиталистически страни в периода на кризата, оценявайки я в светлината на перспективите на приближаващата се според тях нова европейска революция. С цел за политическо просвещаване на пролетариата, за възпитаване на класово съзнание у него, Маркс и Енгелс грижливо анализират развоя на международните събития в дните на кризата, определят характера на класовата борба по това време, съотношението на класовите сили, позицията на партиите и правителствата и положението на работническата класа в отделните страни. Същевременно те внимателно следят всяка нова стъпка на международното демократично и пролетарско движение.

През юли 1856 г. Маркс с най-жив интерес следи новия подем на буржоазната революция в Испания, която започнала още в 1854 г. и била един от първите симптоми за пробуждането на европейското революционно движение след дългия период на реакция. По повод на юлските събития в Испания Маркс пише две статии, които се публикуват в тома под заглавие „Революцията

в Испания". Тези статии представляват пряко продължение на неговата серия от статии за революционните събития в Испания, написана през 1854 г. (виж настоящото издание, том 10.)

Като определя специфичните особености и характерните черти на испанската революция от 1856 г., Маркс подчертава нейната ярко изразена политическа насоченост и отбелязва, че тя напълно е загубила присъщия на всички предишни буржоазни революции в Испания династичен и военен характер. Маркс посочва нова черта на революцията — влизането в борбата на испанската работническа класа и — като резултат от това — изменението в съотношението на класовите сили на революцията, когато на едната страна се оказват дворът и армията, а на другата — народът, включително и работническата класа. Забележителен факт на революцията от 1856 г., който по думите на Маркс отразявал „един от многото признаци за прогреса" в Испания, била горещата поддръжка, която испанските селяни оказвали на революцията. В революцията от 1856 г. испанското селячество можеше да се окаже, пише Маркс, „най-страшният фактор на съпротивата", ако водачите на движението бяха поискали и съумели да използуват неговата енергия. Тази мисъл показва важната роля, която основоположниците на марксизма, които през тези години доразвивали своите гениални положения за съюза между работническата класа и селяните, отреждали на селските маси в борбата срещу феодализма и абсолютизма.

В статиите за Испания Маркс още веднъж разкрива предателската контрареволюционна роля на едрата буржоазия по отношение на народните маси. Поведението на испанската буржоазия в революцията от 1856 г. потвърдило историческата закономерност на класовата борба, установена от Маркс и Енгелс въз основа на опита от революцията през 1848—1849 г.; изплашена от републиканско-демократичните искания на работниците, от опасността от падане на монархията и избухване на гражданска война, испанската буржоазия в най-отговорния момент предала работниците, които я подкрепили в съпротивата срещу силите на реакцията. Испанската буржоазна революция от 1856 г. претърпяла поражение поради слабостта на работническата класа, изолираността на селското движение и предателството на либералната буржоазия.

Като анализирали от гледна точка на перспективите на революцията вътрешната обстановка в главните европейски страни, особено в Англия и Франция, Маркс и Енгелс смятали, че в периода на кризата в тях назрявали симптомите на революционна ситуация. При това най-вероятна според тях била една революция

във Франция, където кризата значително влошила икономическото положение на трудещите се маси и разклатила позициите на Бонапартовото правителство. Предизвиканият от кризата застой в промишлеността, тежкото положение на селското стопанство, търговската депресия и застрашаващата страната финансова катастрофа „неизбежно ще доведат френския народ до такова състояние на духа — пише Маркс, — при което той обикновено се впуща в нови политически акции. С настъпването на края на икономическия разцвет и на обикновено съпътствуващата го политическа индиферентност ще изчезне и всякакъв предлог за по-нататъшното съществуване на Втората империя“ (виж настоящия том, стр. 407).

В статиите „Покушението срещу Бонапарт“, „Управлението на преторианците“, „Сегашното положение на Бонапарт“, „Мисията на Пелисие в Англия“, „Мадзини и Наполеон“, както и в споменатите вече статии за Crédit Mobilier Маркс подлага на унищожителна критика режима на Втората империя, разкрива характерните черти на бонапартизма: открита диктатура на буржоазията, господство на военщината, масов политически терор, всеобща продажност, хазнокрадство, чудовищни спекулативни афери и външнополитически авантюри, които правителството на Наполеон III предприемало, за да отклони вниманието на трудещите се от въпросите на вътрешната политика. В тези статии било доразвито формулираното от Маркс още в „Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт“ класическо положение, че бонапартистката диктатура се крепяла на лавирането между класите, свързана същевременно със стотици нишки с най-хищните, алчни и цинични елементи на френската буржоазия. Спекулата стана, отбелязва Маркс, „жизненият принцип“ на Втората империя, а създаденото от правителството наскоро след държавния преврат акционерно дружество Crédit Mobilier — опора на бонапартисткия режим (статиите „Crédit Mobilier“ и „Френската Crédit Mobilier“). Бонапартисткото правителство широко използувало Crédit Mobilier и процъфтяващите във Франция грюндерство и спекулация, за да задоволи стремежа на буржоазията към получаване на огромни печалби, да увеличи заетостта на работниците и да ги отклони по този начин от политическата борба и, най-после, да удовлетвори личните нужди на бонапартистката клика.

Маркс отбелязва постепенното засилване на недоволството от бонапартисткия режим във всички слоеве на френското общество; той стига до извода, че „единствената възможност да бъде отложена революцията във Франция е една европейска война“ (виж настоящия том, стр. 675), в която Франция и Сардиния, поддържани

от царска Русия, трябва да се обединят против Австрия. Тази прогноза на Маркс напълно се оправдала в 1859 г.

След поражението на революцията от 1848—1849 г. Маркс, както и преди, смятал, че пролетарската революция в Европа може да победи само при условие, че в нея участвува английският пролетариат. От тази гледна точка Маркс грижливо изследва в редица статии, поместени в тома, вътрешното положение на Англия.

В статиите „Финансовото положение на Франция", „Законът от 1844 г. за Английската банка и паричната криза в Англия", „Политическите партии в Англия. — Положението в Европа" Маркс изказва дълбокото убеждение, че развитието на кризата прави възможна революцията в Англия. От една страна, в Англия се засилвала експлоатацията на работническата класа, изостряли се противоречията между пролетариата и буржоазията, бързо се увеличавала мизерията на народните маси, извършвал се процес на разлагане на старите управляващи партии. От друга страна, след Кримската война Англия била свързана със съюз с Наполеон III, а военните ѝ сили и средства били ангажирани от индийското въстание и китайската война. Англия, заключава Маркс, не би могла да остане настрана в случай на сериозен революционен взрив на европейския континент, тя не би била в състояние да заеме „същата надменна позиция, която заемаше през 1848 и 1849 г.", и „да бъде спирачка за явно надвисващата европейска революция" (виж настоящия том, стр. 241 и 514).

Маркс се спира на някои особености на политическия живот в Англия през втората половина на 50-те години. В статиите „Поражението на правителството на Палмерстон", „Предстоящите избори в Англия", „Английските избори" и „Поражението на Кобден, Брайт и Гибсон" той сполучливо характеризира системата на буржоазния парламентаризъм в Англия, която, пише той, се състои в това, че „в известни тържествени моменти или вигите прехвърлят своята безотговорност на торите, или торите — на вигите. Министерската отговорност тук означава превръщане на ламтежа за топли местенца в главно занимание на парламентарните партии" (виж настоящия том, стр. 631). Маркс отбелязва по-специално продължаващия се процес на разложение на традиционните управляващи партии в Англия — торите и вигите. Подчертавайки тенденцията към превръщане на тези две стари партии в една аристократическа партия, Маркс изтъква, че по-нататъшното съществуване на торите и вигите било възможно само при условие на подчиняване на техните общи интереси на интересите на буржоазията. Същевременно той констатира тенденцията на английската буржоазия към компромиса с аристократите. С това

Маркс разкрива съществените черти на онзи процес на развитие на английската двупартийна система, който по-късно довел до превръщането на старите аристократически партии на торите и вигите в двете редуващи се на кормилото на управлението партии на английската буржоазия — на консерваторите и либералите. Напълно удовлетворена от извоюването на свобода на търговията и политически права, английската буржоазия, отбелязва Маркс, открито влизаше през 50-те години в съюз с аристокрацията от страх от работническата класа и за да не направи отстъпки в нейна полза. В статиите „Резултатите от изборите" и „Английската фабрична система" Маркс говори за отказа на английската буржоазия от борбата за демократични преобразувания на английския държавен строй. Поражението на представителите на така наречената манчестерска школа в изборите през 1857 г., пише той, беше ярко доказателство за това, че английската буржоазия се е отказала от ръководството на демократичното движение в страната, което тя узурпира през време на агитацията на Лигата против житните закони. Същевременно Маркс и Енгелс предвиждали, че поражението на водачите на промишлената буржоазия в Манчестер неизбежно трябвало да съдействува за оживяване на агитацията за избирателна реформа в Англия. Маркс и Енгелс се надявали, че тази агитация може да предизвика сериозна политическа криза, която ще съдействува за развитието на революционното движение на континента.

Разложението и безсилието на старите аристократически партии и липсата на революционна енергия у буржоазията, пише Маркс, създадоха условия за властта на олигархическата клика, възглавявана от Палмерстон. В редица статии Маркс характеризира този типичен представител на управляващата аристократическа олигархия като противник на всякакви реформи в областта на вътрешната политика, като вдъхновител на колониалната експанзия и върл застъпник за агресивна външна политика, с която английската буржоазия се стараела да отклони вниманието на пролетариата от вътрешните въпроси. Разкривайки причините за популярността и влиянието на Палмерстон, който си спечелил славата на „истински британски министър", Маркс показва, че неговата политика била класически израз на интересите на английската буржоазия, която жадно се стремяла към разширяване на пазарите за пласмент и към затвърдяване на промишления и колониалния монопол на Англия.

В статиите, които осветляват положението в Прусия — „Умопобъркването на пруския крал", „Регентството в Прусия", „Положението в Прусия", „Новото правителство", — Маркс разкрива

реакционната същност на управлението на династията на Хохенцолерните, подлага на убийствена критика основите на държавния строй на пруската монархия и реакционната пруска конституция, която превърнала в мъртва буква всички демократични права на народа. Маркс разобличава господството на бюрокрацията, проникнала във всички области на обществения живот на пруската държава. Запазването на феодално-монархическия строй в Прусия, изтъква Маркс, стана възможно в резултат на страхливия либерализъм на пруската буржоазия, всички стремежи на която се свеждаха до ламтеж за изгодни държавни длъжности.

В тома се публикуват редица статии на Маркс и Енгелс за Русия. Докато в царска Русия основоположниците на марксизма продължавали да виждат опора на европейската реакция и винаги си оставали непримирими противници на царизма, съвсем друго било тяхното отношение към другата Русия, към неофициална Русия, към силите, които в самата страна противостояли на царското самодържавие. След завършването на Кримската война, която разкрила гнилостта на царската военнобюрократична машина, Маркс и Енгелс под влияние на бурното разрастване на селските вълнения в Русия проявяват все по-голям интерес към перспективите на нейното революционно развитие. Докато през време на Кримската война Маркс и Енгелс смятали тези перспективи за още сравнително далечни, сега те стигат до непосредствения извод за назряване на революция в Русия.

В статиите „Политическите партии в Англия. — Положението в Европа", „Въпросът за отменяването на крепостното право в Русия", „Европа през 1858 г." и „За освобождението на селяните в Русия" Маркс и Енгелс вече гледат на Русия като на страна, в която назрява народна, антикрепостническа революция, и отбелязват, че движението на народните маси в Русия придобива опасен за самодържавието характер, че селското въстание може да бъде „повратна точка в историята на Русия" (виж настоящия том, стр. 698). Изследвайки международната обстановка в Европа през втората половина на 1858 г., Маркс изказва мисълта, че революционна Русия е потенциален съюзник на революционното движение на Запад. Докато преди десет години, пише той, тази велика държава „извънредно енергично възпираше напора на революцията", „сега в собствените ѝ крака се е натрупал запалителен материал, който при един силен порив на вятъра откъм Запад може внезапно да се възпламени" (виж настоящия том, стр. 515). В статията „Европа през 1858 г.", посочвайки симптомите за ново пробуждане на политическото движение във всички европейски страни, Енгелс обръща специално внимание на по-

литическото оживление в Русия, което се изразило в подготовката на освобождението на селяните от крепостна зависимост.

Характеризирайки международната обстановка в края на 1858 г. в Европа, Маркс прави извънредно важния извод, че в бъдещото развитие на Европа е възможна само една алтернатива: революция или война. В настоящия момент, подчертава Маркс, Европа „е разкъсвана от тази дилема" (виж настоящия том, стр. 675).

*
* *

В настоящия том са включени 26 статии на Маркс и Енгелс, които не влязоха в първото руско издание на техните съчинения. Някои от тях са публикувани на руски език в различни съветски списания. Останалите се печатат на руски за пръв път, което е отбелязано в края на самите статии.

С изключение на четири статии всички поместени в тома статии са били публикувани без подпис. Обаче авторството на по-голяма част от тях се потвърждава от бележките на Маркс в неговите бележници от 1857 и 1858 г., от преписката между Маркс и Енгелс и от други документи.

Както Маркс и Енгелс неведнъж са изтъквали, редакцията на „New-York Daily Tribune" се намесвала произволно в текста на техните статии, особено на оних, които се печатали без подпис като уводни. В някои статии на Маркс и Енгелс редакцията вмъквала много пасажи и прибавяла цели абзаци. В настоящото издание подобни явни прибавки са изключени от текста на статиите и се възпроизвеждат в бележки под линия на съответното място на статиите.

Откритите в текста на „New-York Daily Tribune" и други вестници явни печатни грешки в собствените имена, географските названия, цифровите данни, датите и цитатите са поправени въз основа на проверка на източниците, от които са се ползували Маркс и Енгелс.

Статиите и кореспонденциите на Маркс и Енгелс се дават със заглавията, с които са се появили във вестниците. В случаите, когато статиите нямат заглавие и то е дадено от Института по марксизъм-ленинизъм, пред заглавието е поставена звездичка. Ако заглавието на дадена статия във вестника се различава от заглавието, което Маркс е дал в своите бележници, това се отбелязва в бележките на края на тома. В бележките се отбелязват също

заглавията на статиите, дадени от Института по марксизъм-ленинизъм по бележниците на Маркс. В случаите, когато в текста на статиите, които Маркс е публикувал едновременно в два различни органа, има съществени различия, или когато текстът на печатния оригинал се различава от запазилия се ръкописен текст, най-важните варианти на един и същи текст се дават под линия.

Институт по марксизъм-ленинизъм
при ЦК на КПСС

К. МАРКС
Ф. ЕНГЕЛС

АПРИЛ 1856 — ЯНУАРИ 1859

The People's Paper.

LONDON, SATURDAY, APRIL 19, 1856.

К. МАРКС

РЕЧ НА ЮБИЛЕЯ НА „THE PEOPLE'S PAPER",

ПРОИЗНЕСЕНА В ЛОНДОН НА 14 АПРИЛ 1856 Г.[1]

Така наречените революции от 1848 г. бяха само дребни епизоди, незначителни пукнатини и пролуки в твърдата кора на европейското общество. Но те разкриха под нея цяла бездна. Под повърхността, която изглеждаше твърда, те разкриха развълнуван океан, който е достатъчно да се раздвижи, за да разбие на парчета цели континенти от твърди скали. Шумно и нестройно провъзгласиха те освобождението на пролетариата — тайната на XIX век и тайната на революцията на този век.

Наистина, тази социална революция не бе новост, изобретена в 1848 г. Парата, електричеството и селфакторът бяха несравнено по-опасни революционери, отколкото дори гражданите Барбес, Распай и Бланки. Но макар атмосферата, в която живеем, да упражнява налягане върху всеки един от нас в размер на 20 000 фунта, нима вие го чувствувате? Не повече, отколкото европейското общество до 1848 г. чувствуваше революционната атмосфера, която го обкръжаваше и упражняваше натиск върху всички страни.

Има един велик факт, характерен за нашия XIX век, факт, който никоя партия не смее да отрича. От една страна, пробудени са за живот такива промишлени и научни сили, за каквито не се е и подозирало в нито една от предшествуващите епохи от историята на човечеството. От друга страна, забелязват се признаци на упадък, който далеч надхвърля всички известни в историята ужаси от последния период на Римската империя.

В наше време всичко сякаш е изпълнено със своята противоположност. Ние виждаме машини, притежаващи чудната сила да

облекчават и правят по-плодотворен човешкия труд, да носят на хората глад и изтощение. Нови, неизвестни досега източници на богатство благодарение на някакво странно, фатално вълшебство се превръщат в източници на мизерия. Победите на техниката са сякаш купени с цената на морална деградация. Изглежда, че със същото темпо, с което човечеството подчинява природата, човекът става роб на другите хора или на собствената си подлост. Дори светлият факел на науката изглежда може да сияе само на мрачния фон на невежеството. Всичките ни открития и целият ни прогрес сякаш водят до един резултат — материалните сили придобиват интелектуален живот, а човешкият живот бива сведен до обикновена материална сила. Този антагонизъм между съвременната промишленост и наука, от една страна, и съвременната мизерия и упадък — от друга, този антагонизъм между производителните сили и производствените отношения на нашата епоха е осезаем, неизбежен и неоспорим факт. Някои партии се оплакват от това; други искат да се избавят от съвременната техника, за да се избавят по този начин от съвременните конфликти; трети си въобразяват, че тъй значителният прогрес в промишлеността непременно трябва да се допълва от също тъй значителен регрес в политиката. Ние от своя страна не се заблуждаваме относно характера на онзи проницателен дух, който постоянно се проявява във всички тези противоречия. Ние знаем, че за да действуват добре, новите сили на обществото се нуждаят само от едно: да бъдат овладени от нови хора, а тези нови хора са работниците. Работниците са също такова изобретение на съвременността, както и самите машини. По симптомите, които объркват буржоазията, аристокрацията и злополучните пророци на регреса, ние познаваме нашия добър приятел Робин Гудфелоу,[2] старата къртица, която умее толкова бързо да рови под земята този славен миньор — революцията. Английските работници са първородните деца на съвременната промишленост. И те, разбира се, няма да се притекат последни на помощ на социалната революция, пораждана от тази промишленост — революция, която означава освобождение на собствената им класа в целия свят и която има също тъй всеобщ характер, както господството на капитала и робството на наемния труд. Знам каква героична борба води английската работническа класа от средата на миналия век, борба, която не е по-малко славна поради това, че буржоазните историци я оставят в сянка и премълчават. За да се отмъщава на управляващата класа за извършваните от нея злодеяния, в средните векове в Германия съществуваше тайно съди-

лище, така нареченият „Vehmgericht".* Ако някоя къща бъдела белязана с червен кръст, хората знаели, че нейният собственик е обречен от „Vehme". Сега с тайнствения червен кръст са белязани всички къщи на Европа. Историята е съдията, а изпълнителят на нейната присъда — пролетариатът.

Напечатано в „The People's Paper", бр. 207 от 19 април 1856 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — Средновековен съд. *Ред.*

К. МАРКС

КАМАРАТА НА ЛОРДОВЕТЕ И ПАМЕТНИКЪТ НА ЙОРКСКИЯ ХЕРЦОГ

По същото време, когато лорд Джон Ръсел, това

„Дребосъче, заченато на бурен досаден"*,

развличаше камарата на общините с един от своите смешни лилипутски проекти за просвещаване на великана, наречен народ, неговите събратя в камарата на лордовете дадоха нагледен пример за просветеността на богопомазаните управници на Великобритания. Предмет на техните дебати бе един доклад на комисията на камарата на общините, в който се предлагаше паметникът на йоркския херцог да бъде вдигнат от площад Ватерло в интерес на този район. По този повод маркиз Кланрикард каза:

„Йоркският херцог не само бе знаменит с високия си произход, но и оказа големи услуги на короната и отечеството със своята служба... Не само близките му приятели скърбяха за неговата кончина, тази скръб беше всеобща. Всички се надпреварваха да засвидетелствуват с какво усърдие изпълняваше той възложените му обязаности".

По мнението на маркиз Ленсдаун

„не трябва тъй лекомислено да се вдига или пренася един паметник, издигнат само преди няколко години в памет на един забележителен, уважаван от всички ни човек".

Абърдин, този поскитал по света тан**, нарече паметника „в известна степен *свещен*". Граф Малмсбъри

„напълно се съгласи с изказванията на благородния граф, които биха могли да бъдат наречени израз на нашите чувства по този повод".

* Шекспир. „Сън в лятна нощ", действие III, сцена втора. *Ред.*

** — шотландски дворянин. *Ред.*

Нека впрочем хвърлим ретроспективен поглед върху живота на августейшия герой, канонизиран по този начин от камарата на лордовете.

Най-забележителното събитие в живота на йоркския херцог — неговото появяване на бял свят — е станало в 1763 г. Двадесет и шест години по-късно той успя да привлече вниманието на целия свят към своята особа с това, че се отказа от удоволствията на ергенския живот и се ожени. Антиякобинската война даде на августейшия принц възможност да стане августейши пълководец. Макар английската армия да търпеше поражение след поражение през време на неговия навеки прославен фландърски поход и на не по-малко славния му хелдерски поход,[3] тя винаги се утешаваше с това, че нейният августейши командир всеки път се връщаше в къщи цял и невредим. На всички е известно колко ловко офейка той от Ушар при Ондскот и как неговата обсада на Дюнкерк в известна степен надмина по комичност обсадата на Троя. Той си спечели такава слава във фландърския поход, че Пит, от завист към лаврите на херцога, накара военния министър Дъндас да изпрати на негово кралско височество телеграми с настоятелния намек да се върне в родината, да запази личната си храброст за по-опасни времена и да помни древната максима на Фабий: famae etiam jactura facienda est pro patria.* Предаването на тези телеграми било възложено на някой си офицер на име Кокрейн Джонстън, на когото ние пак ще се върнем, и както пише един автор, живял в ония далечни времена, „Джонстън изпълнил това поръчение с такава бързина и решителност, че предизвикал възхищението на цялата армия“.[4] Още по-велики от бойните подвизи на херцога през време на същия поход били неговите подвизи в областта на финансите, защото спасителни пожари във всички интендантски складове веднъж завинаги туряли в ред сметките на всичките му интенданти, предприемачи и дребни доставчици. Въпреки тези успехи, в 1799 г. ние отново намираме негово кралско височество начело на хелдерската експедиция, която английският печат под откритото покровителство на Пит представяше като обикновена разходка, тъй като се смяташе за немислимо самото появяване на една армия от 45 000 души, поддържана в тила от ескадра, господствуваща в Зьоюдер-Зе, и възглавявана от една издънка на Брауншвайгската кралска династия, да не разпръсне някаква си сбирщина от 20 000 французи „под командуването на един печатарски чирак от Лимузен, някой си Брюн, получил своето военно и политическо образование в залите за игра на топка от времето на френската революция“.

---

* — за отечеството трябва да се жертвува дори славата. *Ред.*

Обаче печатарският чирак от Лимузен с грубия цинизъм, присъщ на тези якобински генерали, имал нахалството здраво да пердаши негово кралско височество всеки път, когато се сблъсквал с него; а когато негово кралско височество, който решил, че да живее за своята родина е много по-голяма заслуга, отколкото да умре за нея, полагал всички усилия да се върне в Хелдер, Брюн бил толкова неучтив, че не го пуснал, докато херцогът не подписал прословутата Алкмаркска капитулация,[5] с която се задължавал да освободи осемте хиляди френски и холандски моряци, които по това време се намирали в плен в Англия.

Преситен от походи, йоркският херцог благоразумно благоволил да се съгласи името му да бъде за известно време обвито от мрака на неизвестността, което е обичайно за главнокомандуващ, работещ в главния щаб на английската армия. Но тук той се оказал начело на ведомство, което струвало на народа 23 000 000 ф. ст. годишно и му давало пълна, контролирана само от краля власт да повишава или разжалва колкото си иска от 12-те хиляди щабни и други офицери.

Негово кралско височество не пропуснал случая да спечели твърде значителен дял от благодарността на обществото за своите просветени общи инструкции за премахването на queues* на всички редници и подофицери; за прибавянето на гъба към тяхното снаряжение, за да поддържат чисти главите си; за равнението надясно и наляво; за бързата и бавна стъпка; за сгъстяването и разредяването на редиците; за обхождането във фланг и завиването в строя; за по-доброто изпълнение на хватките с пушката; за стригането на косите и черните гамаши; за почистването на оръжието и амуницията; за това, че той стегнал мощната гръд на Джон Бул в тясна камизола и увенчал тъпата му глава с австрийска каска, а широкия му гръб облякъл в грозен шинел — и за други подобни важни дела, от които се състои фелдфебелската наука. По същото време той проявил необикновени способности на стратег и тактик във вътрешната война против полковник Кокрейн Джонстън, същия офицер, на когото Пит възложил на времето да прекрати победоносния поход на йоркския херцог във Фландрия. Джонстън, който в 1801 г. бил полковник от 8-и Вестиндийски полк (черни) и губернатор на остров Доминика, бил извикан в Англия във връзка с това, че в този полк избухнал бунт. Той обвинил Джон Гордън, майор от неговия полк, който пряко командувал полка по времето, когато станал бунтът. Този майор Гордън, така както и полковник Гордън, секретарят на

* — плитки. *Ред.*

херцога, принадлежал към известния род на гордоновци, който наводни света с велики хора като например оня Гордън, който скалъпи Одринския мирен договор,[6] като например доста циталия по света тан Абърдин и неговия не по-малко известен син полковник Гордън, който толкова много се отличи в Крим. Така йоркският херцог трябвало да отмъсти не само на човека, който оклеветил гордоновци, но главно на онзи, който му предал на времето деликатната телеграма. Въпреки настойчивостта на полковник Джонстън, Джон Гордън бил изправен пред военния съд едва през януари 1804 г. Макар съдът да признал поведението му за неправилно, престъпно лекомислено и заслужаващо най-голямо порицание, йоркският херцог все пак му запазил заплатата в пълния ѝ размер, както и предишния му чин; затова пък през октомври 1803 г. той зачеркнал от списъка на представените за производство в чин генерал-майор името на полковник Джонстън, който видял в този списък имената на по-младши офицери, на които било оказано предпочитание. На жалбата на Джонстън, подадена до херцога, негово кралско височество отговорил след девет седмици, на 10 декември 1803 г., че името му не било включено в списъците на подлежащите на производство в генералски чин, защото „против него били повдигнати обвинения, чиято основателност още не е проверена". Повече Джонстън не можал нищо да постигне до 28 май 1804 г., когато узнал, че обвиненията срещу него били повдигнати от майор Гордън. Процесът на Джонстън се отлагал от една сесия на съда за друга, тъй като военният съд, който трябвало да разгледа неговото дело, заседавал ту в Кентърбери, ту в Челси. Делото се гледало едва през март 1805 г. Джонстън бил напълно оправдан и реабилитиран от съда и отправил молба да бъде отново включен в списъците за повишаване в генералски чин, но на 16 май 1805 г. получил отказ от негово кралско височество. На 28 юни генерал Фицпатрик, един от членовете на котерията на Фокс[7], заявил в парламента, че в интерес на Джонстън, несправедливото отношение към когото „предизвикало извънредно силна тревога в цялата армия", той предлага в началото на следващата сесия на парламента на този въпрос да бъде посветено специално заседание. Следващата сесия започнала, но Фицпатрик, който по това време станал военен министър, заявил от министерската банка, че няма да направи предложението, което по-рано заплашвал да направи. След известно време този военен министър — който през живота си не бил мирисал барут и не бил виждал неприятел в очите, който двадесет години преди това бил продал своята длъжност на ротен командир[8] и оттогава не бил служил нито един ден — бил назначен от йорк-

ския херцог за командир на полк; по такъв начин Фицпатрик — военният министър, трябвало да приема докладите на Фицпатрик — полковника. С помощта на подобни военни хитрости йоркският херцог успял да смаже полковник Джонстън и по този начин да докаже своя стратегически талант.

Че херцогът е бил по своему ловък момък въпреки известно тъпоумие, което е наследствено в славната Брауншвайгска династия, в достатъчна степен личи от факта, че той бил шеф на „домашния кабинет“ на Георг III — тесен семеен съвет, както и шеф на придворната партия, известна под името „приятели на краля“[9]. За доказателство за това служи и обстоятелството, че при годишен доход от 61 000 ф. ст. той се изхитрил под формата на заем да измъкне от правителството 54 000 ф. ст. и пак да не плати частните си дългове, въпреки този отпуснат му държавен кредит. За такива подвизи е нужен наистина гъвкав ум. Тъй като на всички е известно колко „много погледи привличат високите чинове и длъжности“*, лесно е да се разбере, защо правителството на Гренвил не се посвенило да предложи на негово кралско височество да го освободи от някои второстепенни обязаности, свързани с неговия пост, при което това освобождение, както скръбно се отбелязва в един платен от херцога памфлет[10], би свело ролята на главнокомандуващия просто до нула. Трябва да отбележим, че член на същото правителство беше и Ленсдаун под името лорд Хенри Пети. Това правителство заплашвало да обремени славния боец с военен съвет, твърдейки лъжливо, че „страната“ ще загине, ако в помощ на неопитния главнокомандуващ не бъде придадена група офицери. Тази презряна клика така притиснала херцога, че дори поискала да бъде разследвана неговата дейност в главния щаб на английската армия. За щастие, на тази интрига на партията на Гренвил сложила край непосредствената намеса или, по-точно, заповед на Георг III, който при целия си общоизвестен идиотизъм все пак е имал достатъчно ум да оцени гения на своето синче.

В 1808 г. августейшият пълководец, движен от чувство на безстрашие и патриотизъм, почнал да се домогва до командването на английските войски в Испания и Португалия. Но в този момент обхваналото масите всеобщо опасение, че в един така критичен момент Англия може да се лиши от услугите на такъв военачалник вътре в страната, се проявило необикновено шумно, нескромно и почти неприлично. Напомняли му предишните му неуспехи в чужбина, съветвали го да запази силите си за борба

---

* Шекспир. „Мярка за мярка“, действие IV, сцена втора. *Ред.*

с вътрешния враг и да се пази от обществената омраза. Без много да му мисли, великодушният херцог наредил да бъде издаден памфлет, за да докаже своето наследствено право да бъде бит в Португалия и Испания, така както бе бит във Фландрия и Холандия. Но уви! „Morning Chronicle"[11] от това време пише:

„добре известно е, че в настоящия случай съществува пълно съвпадение във възгледите на правителството и народа, на правителствената партия и опозицията".

С една дума, слуховете за назначаването на херцога като че ли заплашвали Англия с истински скандал. Така, в един от лондонските седмичници от ония години[12] четем:

„На тази тема се приказва не само в кръчмите, кафенетата, на пазарите, улиците и обичайните места за събиране на заклети клюкари. За това се приказва и във всички частни къщи, тези приказки станаха редовно блюдо на обедите и чаевете; хората се спират един друг на улицата, за да поговорят за заминаването на йоркския херцог за Испания; деловият лондончанин се спира дори по пътя за борсата, за да попита наистина ли йоркският херцог възнамерява да замине за Испания. Нещо повече! — дори пред входовете на селските църкви, сред политиците в платнени ризи, чиито беседи по обществените въпроси рядко отиват по-далече от темата за преките данъци, могат да се видят десетина лица, почти притиснати едно до друго, за да узнаят „for zarten if the Duke of York be a gooen to be zent to Spain"*".

И така очевидно е, че въпреки всички старания на завистливите хулители на херцога е било невъзможно да се скрият от света миналите му подвизи. Какво удоволствие трябва да изпитва всеки човек, виждайки, че цялата страна мисли само как да го задържи в родината! И херцогът, разбира се, можеше само с огромно усилие на своя благороден ум да поизстуди своя войнствен жар; той спокойно остана в главния щаб на английската армия.

Преди да преминем към най-блестящия период на този монументален живот, трябва да прекъснем нашия разказ и да отбележим, че още в 1806 г. херцогът бе напълно и всенародно оценен от верноподаниците на своя баща. В своя „Political Register" за тази година Кобет пише:

„Той се прослави само с това, че офейкваше от неприятеля и покриваше с позор английското оръжие; полуидиот, той бе същевременно изпълнен с най-гнусна хитрост; той в еднаква степен се отличаваше с чисто женска слабост и дяволска жестокост, надменност и подлост, разточителство и алчност. Получил власт над армията, той проваляше поверената му задача и използувайки положението си, позорно грабеше народа, който той бе натоварен да защищава срещу голямата си заплата. След като предварително подкупи или

---

* — „наистина ли възнамеряват да изпратят йоркския херцог в Испания" (диалект). *Ред.*

сплаши всички, които биха могли да го разобличат, той даде простор на своите многобройни и разнообразни пороци и стана предмет на мълчалива, но всеобща омраза."

На 27 януари 1809 г. полковник Уордъл направил предложение в камарата на общините „да се назначи комисия за разследване дейността на главнокомандуващия относно производствата и преместванията в армията". В своята реч, лишена от всякаква деликатност, той подробно изброил всички факти, с които трябвало да обоснове своето предложение, назовал имената на всички свидетели, които възнамерявал да призове за потвърждаване на представените от него факти, и обвинил любимия герой на сегашната камара на лордовете, че неговата любовница, някоя си г-жа Кларк, притежавала прерогативата да произвежда във всички войскови чинове, че тя се разпореждала и с преместванията в армията, че нейното влияние се разпростирало върху назначенията в щаба на армията, че тя имала правото да увеличава въоръжените сили на страната, че от всички тези източници тя получавала парични облаги, че главнокомандуващият бил не само таен съучастник във всичките ѝ сделки, не само използувал нейните парични средства и по този начин лестял парите от собствената си кесия, но дори сам се опитвал, служейки си с нейните методи, да извлича доходи лично за себе си, независимо от това, което изкарвала г-жа Кларк. Накъсо казано, полковник Уордъл твърдял, че августейшият пълководец не само издържа своята любовница за сметка на английската армия, но и допуска на свой ред да бъде издържан от своята любовница. След като изслушала това предложение, камарата взела решение да се разпитат свидетелите. Разпитът продължил до 17 февруари и точка по точка потвърдил неприятните клевети на полковник Уордъл. Доказано било, че наистина главният щаб на английската армия се намирал не на Хуайт-хол[13], а в резиденцията на г-жа Кларк на Глостър-стрийт, където тя имала великолепна къща, множество екипажи и цял щаб от лакеи, в ливреи, музиканти, певци, актьори, шутове, храненици, сводници и сводници. Августейшият пълководец бил създал този собствен главен военен щаб в 1803 г. Макар такава къща да не може да се издържа и с 20 000 ф. ст. годишно — а освен нея г-жа Кларк имала и извънградска резиденция в Уайбридж, — със свидетелските показания било установено, че от собствения джоб на херцога г-жа Кларк никога не получавала повече от 12 000 ф. ст. годишно, каквато сума едва ли е била достатъчна за заплатите на прислугата и за купуване на ливреи. Останалите средства г-жа Кларк добивала от търговия на едро с патенти за офицерски чинове, получаването на които зависело сега

от една женска пола. На камарата бил представен в писмена форма и ценоразписът на г-жа Кларк. Докато обикновената такса за майорски чин била 2 600 ф. ст., г-жа Кларк го продавала за 900; капитанския чин тя продавала за 700 ф. ст., вместо установените 1 500 и т. н. В Сити съществувала дори специална кантора за продаване на чинове по същите намалени цени, при което главните агенти на тази кантора заявили, че са пълномощници на могъщата фаворитка. Всеки път, когато тя се оплаквала от парични затруднения, херцогът ѝ казвал, че „тя има по-големи предимства от кралицата и трябва да ги използува". При един случай ревностният главнокомандуващ намалил наполовина заплатата на някого като наказание за това, че не пожелал да сключи безчестен договор с неговата любовница; друг път той си присвоил 5 000 фунта стерлинги; веднъж пък по настояване на г-жа Кларк той дал на няколко младежи, незавършили още училище, лейтенантски чин и назначил за военни лекари хора, от които изобщо не поискали да се откажат от частната си практика и да се явят в ротите си. Някой си полковник Френч получил от г-жа Кларк „служебно писмо", т. е. документ, който го упълномощавал да набере 5 000 войници в армията. Във връзка с това между херцога и неговата любовница се водил следващият диалог, за който било съобщено на камарата:

Херцогът: Г-н Френч непрекъснато ми досажда с този набор. Той вечно проси нещо за себе си. Как се държи той с тебе, миличка?

Г-жа Кларк: Средно, не много добре.

Херцогът: Тогава нека този Френч да бъде по-внимателен, иначе аз бързо още се разправя с него и с неговия набор.

Били представени също няколко писма на славния херцог, в които любовните излияния били смесени с въпроси за меркантилно-военни сделки. Едно от тях, от 4 август 1803 г., започва така:

„Не намирам думи, за да изразя на моята миличка, на моята душичка насладата, която ми причини нейното скъпо, нейното прелестно писмо, или колко силно чувствувам всички нежности, които тя ми казва в него. *Милиони* и *милиони* благодарности за това, ангел мой."

След като се запознахме с този образец на стила на херцога, не трябва да се учудваме, че учените господа от колежа Сент-Джон в Оксфорд поднесли на негово кралско височество диплома за доктор по правото. Не задоволявайки се с търговията с военни чинове, тази влюбена двойчица стигнала до идеята да търгува дори с назначенията на епископи и настоятели.

Изяснили се и още някои други факти, не по-малко ласкателни за славната издънка на Брауншвайгската династия, например, че някакъв офицер на име Добер бил в продължение на ре-

дица години любовник на г-жа Кларк и че в неговата компания тя се опитвала да забрави раздразнението, погнусата и отвращението, които изпитвала в обществото на херцога.

Приятелите на херцога, след като нарекли неговия ангел „безчестна и нагла особа", се опитвали да изтъкнат като оправдание на своя нежен младеж на 50-годишна възраст и вече женен от двадесет години всепоглъщащата сила на страстта. Но, тук му е мястото да го кажем, тази страст не попречила на херцога, седем месеца след като скъсал с г-жа Кларк, да престане да ѝ плаща годишната издръжка, за която се били уговорили, а когато нейните искания станали особено натрапчиви, да я заплаши с позорния стълб и затвор. Именно тази заплаха била непосредствената причина за разкритията, които г-жа Кларк направила на полковник Уордъл.

Скучно би било да се спираме на протоколите на всички заседания на камарата на общините с всички фигуриращи в тях мръсни подробности или да коментираме умолителното писмо на доблестния херцог от 23 февруари (1809 г.), в което той тържествено се кълне на камарата на общините в „честта си на принц", че нищо не му е известно дори за това, което е било доказано въз основа на писмата, написани от собствената му ръка. Достатъчно ще бъде да приведем думите на генерал Фъргъсън в камарата, че „ако херцогът остане на своя пост, това ще хвърли сянка върху цялата армия", както и да прибавим, че на 20 март канцлерът на съкровището г. Пърсивал заявил, че херцогът е подал оставка, след което камарата приела предложената от лорд Олторп резолюция, гласяща, че „тъй като негово кралско височество йоркският херцог се отказа от командуването на армията, камарата не смята за нужно да продължава разследването", и т. н. Лорд Олторп обяснил своето предложение с желанието

„да се впише заявлението на херцога за оставка в протокола на заседанието на камарата с цел да се отбележи, че херцогът завинаги се е лишил от доверието на страната и следователно не трябва да се надява да се върне някога отново на заемания от него пост".

Като награда за смелите му действия против херцога полковник Уордъл бил обсипан с изрази на благодарност; всички графства, градове, градчета и селища във Великобритания му изпращали адреси.

Един от първите актове на регентството на уелския принц — по-късно Георг IV — било възстановяването в 1811 г. на йоркския херцог на длъжността главнокомандуващ; трябва да кажем, че тази първа стъпка е твърде типична за цялото царуване на този

августейши Калибан[14], наречен първия джентълмен на Европа, тъй като е бил най-последното нищожество на човешкия род.

Този именно йоркски херцог, чийто паметник би бил достойно украшение за кулчина тор, маркиз Кланрикард нарича „знаменит главнокомандуващ", а лорд Ленсдаун — „забележителен, уважаван от всички ни човек"; същата личност е увековечена „в свещен паметник", по думите на граф Абърдин — с една дума, това е ангел-хранителят на камарата на лордовете. Наистина, вярващите са достойни за своя светия.

Написано от К. Маркс около 25 април 1856 г.

Напечатано в „The People's Paper", бр. 208 от 26 април 1856 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

САРДИНИЯ[15]

Историята на Савойската династия може да бъде разделена на три периода: първият, когато тя се издига и разширява своите владения, заемайки двусмислена позиция между гвелфите и гибелините, между италианските републики и Германската империя; вторият, когато тя процъфтява, преминавайки ту на едната, ту на другата страна във войните между Франция и Австрия[16]; и последният, когато се старае да използува обхваналата целия свят борба между революцията и контрареволюцията, така както използува на времето антагонизма между народите и династиите. През всички тези три периода двуличието е неизменната ос, около която се върти политиката на тази династия, и естествено е, че резултатите от тази политика са незначителни по размери и съмнителни по характер. Ние виждаме как в края на първия период, едновременно с образуването на големите монархии в Европа, Савойската династия създава малка монархия. В края на втория период Виенският конгрес благоволява да ѝ отстъпи Генуезката република, докато Австрия поглъща Венеция и Ломбардия, а Свещеният съюз запушва устата на всички второстепенни държави, както и да се наричат те. Най-после, през третия период Пиемонт получава разрешение да се яви на Парижкия конгрес, съставя меморандум против Австрия и Неапол[17], дава мъдри съвети на папата, приема снизходителни похвали от Орлов, конституционните му стремежи намират поощрение в държавния преврат*, а мечтите му за хегемония в Италия получават подкрепа от страна на същия Палмерстон, който тъй успешно предаде Пиемонт в 1848 и 1849 г.[18]

* — става дума за режима на Наполеон III. *Бълг. ред.*

От страна на представителите на Сардиния истинска нелепост е мисълта, че конституционализмът, чиято агония те могат сега нагледно да видят във Великобритания и чийто фалит на европейския континент се прояви в революциите през 1848—1849 г., които доказаха, че той е еднакво безсилен както против кралските щикове, така и против народните барикади — че същият този конституционализъм сега се готви не само да празнува своето restitutio in integrum* на пиемонтската сцена, но дори да стане всепобеждаваща сила. Подобна мисъл може да възникне само у великите мъже на една малка държава. За всеки безпристрастен наблюдател е безспорно, че докато Франция е голяма монархия, Пиемонт трябва да си остане малка монархия, че докато във Франция съществува императорски деспотизъм, съществуването на Пиемонт в най-добрия случай ще зависи от неговата милост и че ако Франция стане истинска република, пиемонтската монархия ще изчезне и ще бъде погълната от една единна италианска република. Самите условия, от които зависи съществуването на сардинската монархия, пречат за осъществяването на нейните честолюбиви цели. Тя може да играе ролята на освободител на Италия само в епоха, когато революцията е прекратена в Европа, а контрареволюцията напълно господствува във Франция. При такива условия тя може да мисли да поеме ръководството на Италия в качеството на единствената италианска държава с прогресивни тенденции, със своя собствена династия и национална армия. Но по силата на същите тези условия тя се оказва, от една страна, под натиска на императорска Франция, а от друга — на императорска Австрия. В случай на сериозни търкания между тези съседни империи Сардиния неизбежно ще стане сателит на една от тях и театър на военните действия и на двете. А в случай, че между тях се установи entente cordiale,** тя ще трябва да се задоволи с жалко съществуване, с временно отсрочване на своята гибел. Да се опира на революционната партия в Италия би било за нея равносилно на самоубийство, тъй като събитията през 1848—1849 г. разпръснаха последните илюзии за революционната мисия на тази партия. Следователно надеждите на Савойската династия са свързани със запазването на status quo*** в Европа, но status quo в Европа изключва възможността за разширяване на границите на Пиемонт на Апенинския полуостров и му отрежда скромната роля на италианска Белгия.

Затова пиемонтските делегати, които на Парижкия конгрес се опитваха да възобновят играта от 1847 г., можеха да представля-

* — пълно възстановяване. *Ред.*

** — сърдечно споразумение. *Ред.*

*** — съществуващото положение. *Ред.*

ват само твърде плачевно зрелище. Всеки ход, който те правеха на дипломатическата шахматна дъска, заплашваше с *шах* тях самите. Протестирайки енергично против австрийската окупация на Централна Италия, те бяха принудени само внимателно да засягат въпроса за окупацията на Рим от Франция[19]; роптаейки против теокрацията на римския първосвещеник, те бяха принудени покорно да търпят фарисейщината и лицемерието на първородния син на църквата*. Те трябваше да молят Кларендон, който в 1848 г. прояви такава благост и снизхождение към Ирландия, да предава уроци по хуманност на неаполитанския крал**, а тъмничаря на Кайена, Ламбеса и Бел-Ил[20] — да отвори затворите на Милано, Неапол и Рим. Провъзгласявайки се за борци за свободата в Италия, те лакейски се прекланяха пред ожесточените нападки на Валевски срещу свободата на печата в Белгия, мотивирайки това с дълбокото си убеждение, че

„на двете страни е трудно да поддържат добри отношения помежду си, когато в едната от тях съществуват вестници, които проповядват крайни възгледи и нападат съседни правителства и пр."

Основавайки се на тази нелепа привързаност на пиемонтските делегати към бонапартистките доктрини, Австрия незабавно се обърна към тях с императивното искане да прекратят борбата, която пиемонтският печат води против нея, и да го накажат.

Давайки вид, че противопоставят международната политика на народите на международната политика на държавите***, пиемонтските делегати в същото време отново се поздравяват със сключването на договора, възстановяващ връзките на дружбата, която в течение на векове е свързвала Савойската династия и династията на Романовци. Подтиквани да покажат своето красноречие пред делегатите на стара Европа, те са принудени да се примиряват с обстоятелството, че Австрия ги третира като второстепенна държава, неспособна да обсъжда първостепенни въпроси. Докато те с чувство на огромно задоволство съставят меморандум, Австрия получава разрешение да разположи армията си покрай цялата сардинска граница, от По до самите Апенини, да заеме Парма, да укрепи Пиаченца, въпреки Виенския договор, и да разгърне своите военни сили по бреговете на Адриатика, от Ферара и Болоня чак до Анкона. На 15 април, седем дни след като тези оплаквания бяха представени на конгреса, между Франция и Англия, от една страна,

* — Наполеон III. *Ред.*
** — Фердинанд II. *Ред.*
*** В „New-York Daily Tribune" от 31 май 1856 г. вместо думата „държавите" е напечатано: „династиите". *Ред.*

и Австрия, от друга, бе подписан специален договор, който най-нагледно доказва какви щети е нанесъл на Австрия меморандумът[21].

Такава позиция заемаха на Парижкия конгрес достойните представители на същия Виктор-Емануил, който след поражението на своя баща в битката при Новара и неговата абдикация[22] се прегръщаше пред очите на отчаяната армия с Радецки, заклетия враг на Карл-Алберт. Ако Пиемонт нарочно не си затваря очите, той трябва сега да види, че е бил изигран със сключването на мира така, както по-рано бе изигран с войната. Бонапарт е готов да го използува, за да размъти водата в Италия и да лови корони в мътна вода.[23] Русия е готова да потупа по рамената малката Сардиния, за да създаде безпокойство на Австрия на юг и по този начин да я отслаби на север. Палмерстон в името на известни само на него цели е готов да повтори комедията от 1847 г., без да си прави дори труда да изпее старата песен на нов глас. Но въпреки всичко това Пиемонт си остава, както и преди, само играчка в ръцете на чуждите държави. Що се отнася до речите в английския парламент, г. Броферио заяви в сардинската камара на депутатите, на която е член, че „тези речи винаги са били пророчества не на делфийския, а на трофонийския оракул". Той сгреши само в това, че взе ехото за пророчества.[24]

Пиемонтската интермедия, ако я разглеждаме сама по себе си, не представлява никакъв интерес; тя показва само как Савойската династия отново претърпя неуспех в своята наследствена политика на лавиране и в новите си опити да използува италианския въпрос за собствените си династични интриги. Но има един друг, по-важен момент, който умишлено се премълчава от английския и френския печат, но на който особено наблегнаха сардинските делегати в своя прословут меморандум. Враждебната позиция на Австрия, която се обяснява с позицията, заета в Париж от сардинските пълномощници, „принуждава Сардиния да остава въоръжена и да прибягва към мерки, крайно тежки за нейните финанси, вече изчерпани от събитията през 1848 и 1849 г. и от войната, в която тя взе участие". Но това не е всичко.

„Вълненията сред народа" — гласи сардинският меморандум[25] — „през последно време като че ли стихнаха. Виждайки, че един от техните национални владетели се намира в съюз с великите западни държави, италианците... хранеха надеждата, че мир няма да бъде сключен, докато техните тежнения не бъдат поне що-годе задоволени. Тази надежда ги направи спокойни и примирени; но когато узнаят за отрицателните резултати от Парижкия конгрес, когато узнаят, че въпреки добрите услуги и приятелското посредничество на Франция и Англия Австрия се е възпротивила дори срещу самото обсъждане на въпроса... тогава няма съмнение, че стихналото за известно време раздраз-

нение ще се пробуди с по-голяма ярост от когато и да било. Убедени, че няма какво повече да чакат от дипломацията, италианците с присъщата на южняците пламенност отново ще се хвърлят в редиците на разрушителната революционна партия и Италия пак ще стане огнище на заговори и безредици, които, разбира се, ще могат да бъдат потушени с удвоена суровост, но които при най-малкото вълнение в Европа отново ще се разразят с необичайна сила. Пробуждането във всички граничещи с Пиемонт страни на революционни страсти, породени от фактори, които могат да привлекат симпатиите на народа, ще изложи сардинското правителство на извънредно сериозни опасности."

Това именно е същественото. През време на войната* богатата буржоазия на Ломбардия бе, така да се каже, затаила дъх в напразната надежда, че след свършването на тази война благодарение на действията на своята дипломация и под покровителството на Савойската династия тя ще постигне национално освобождение или гражданска свобода, без да бъде необходимо да преминава през червеното море на революцията и без да прави на селяните и пролетариите ония отстъпки, искането на които, както тя вече знае от опита на 1848—1849 г., стана неделимо от всяко народно движение. Но сега вече нейните епикурейски надежди се изпариха. Единствено осезателният резултат от войната — поне единствено видимият за италианските очи резултат — това са материалните и политическите предимства, придобити от Австрия, а именно, новото укрепване на тази омразна държава, постигнато със съдействието на така наречената независима италианска държава. Конституционалистите на Пиемонт отново имаха добри карти в ръцете си и отново загубиха; те отново се убедиха, че не са способни да играят ролята на вождове на Италия, за която така гръмко претендираха. Тяхната собствена армия ще ги призове да отговарят. Буржоазията отново ще трябва да търси опора в народа и да отъждествява националното освобождение със социално възраждане. Пиемонтският кошмар свърши, дипломатическото вълшебство се разпръсна и вулканичното сърце на революционна Италия отново започва да бие по-силно.

Написано от К. Маркс около 16 май 1856 г.

Напечатано в „The People's Paper", бр. 211 от 17 май 1856 г. с подписа К. М. и в „New-Yokr Daily Tribune", бр. 4717 от 31 май 1856 г. без подпис

Печата се по текста на „The People's Paper", сверен с текста на „New-York Daily Tribune"

Превод от английски

* — Кримската война. *Ред.*

New-York Tribune.

Vol. XVI.....No. 4,735. NEW-YORK, SATURDAY, JUNE 21, 1856. PRICE TWO CENTS

К. МАРКС

ФРЕНСКАТА CRÉDIT MOBILIER

(ПЪРВА СТАТИЯ)

Лондонският „Times"[26], както се вижда от уводната му статия от 30 май, е извънредно учуден от откритието, че социализмът във Франция никога не е изчезвал, а „по-скоро е бил забравен" през последните няколко години. Като заявява това, „Times" се ползува от случая да поздрави Англия, че тази язва не я безпокои и че в нея нямало класов антагонизъм, на почвата на който никне това отровно растение. Това е доста смело твърдение за ръководния вестник на страната, чийто най-бележит икономист, г. Рикардо, започва своето знаменито съчинение за принципите на политическата икономия[27] с тезата, че трите основни класи на обществото, т. е. на английското общество, а именно поземлени собственици, капиталисти и наемни работници, се намират в смъртен и непримирим антагонизъм, защото рентата се повишава и понижава обратно пропорционално на повишаването и понижаването на промишлените печалби, а работната заплата се повишава и намалява обратно пропорционално на печалбите. Докато според твърдението на английските юристи равновесието на трите съперничещи сили образува крайъгълния камък на английската конституция — това осмо чудо на света, — то според г. Рикардо, който, трябва да се предполага, познава този въпрос малко повече от „Times", цялата структура на английското общество е проникната от смъртния антагонизъм на тези три класи, които са главните фактори на производството.

Като се надсмива презрително над революционния френски социализъм, „Times" неволно хвърля алчни погледи към импера-

торския френски социализъм* и с радост би го посочил на Джон Бул като пример за подражание, тъй като току-що е получил от главния проводник на тоя социализъм, Crédit Mobilier[28], „Отчета на Управителния съвет пред последното общо годишно събрание на акционерите, състояло се на 23 април 1856 г. под председателството на г. Перейра" във формата на съобщение от три сбити колонки. Този отчет, който е възбудил завистливо възхищение у акционерите на „Times" и е заслепил разума на неговия редактор, е следният:

ПАСИВ
към 31 декември 1855 г.

	Франкове	Сантими
Капитал на дружеството	60 000 000	00
Салдо по текущи сметки: от 64 924 379 фр. на 31 декември 1854 г. се е увеличило на	103 179 308	64
Сума за изплащане полиците на кредиторите и други сметки	864 414	81
Резервен капитал	1 696 083	59
Сума на печалбите, получени през 1855 г., след приспадане на сумата, подлежаща на прехвърляне в резервния капитал	26 827 901	32
Всичко	192 567 708	32

АКТИВ

	Франкове	Сантими
Наличност: 1. Рента	40 069 264	40
2. Облигации	32 844 600	20
3. Железопътни и други акции	59 431 593	66
Всичко	132 345 458	26
От тях трябва да се приспадне сумата на недоизплатените до 31 декември акции	31 166 718	62
Салдо на актива	101 178 739	64
Срочни влогове в съкровищни бонове, пролонгации, заеми срещу акции, облигации и т. н.	84 325 390	09
Стойност на сградите и на движимото имущество	1 082 219	37
Парична наличност в касата и в банката и дивиденти, които са получени на 31 декември	5 981 358	26
Обща сума на актива:	192 567 708	36

---

* Виж настоящия том, стр. 25. *Ред.*

Обща сума на рентата, акциите и облигациите в наличност към 31 декември 1854 г.	57 460 092	94
Подписки и покупка на такива през 1855 г.	265 820 907	03
Всичко	323 280 999	97
Сумата, вложена в земи, възлиза на 217 002 431 фр. и 34 сантима		
Към тази сума трябва да се прибави сумата на ценните книжа в наличност — 132 345 458 фр. и 26 сантима	349 347 889	60
Или получава се печалба от	26 066 889	63

26 милиона печалба от 60 милиона капитал, т. е. 43⅓% печалба — това е наистина съблазнителна цифра. И каква само дейност е развила тази удивителна Mobilier със своя „грандиозен“ капитал от около 12 милиона долара? Разполагайки с 60 милиона франка, тя записва за френските заеми отначало една сума от 250 милиона, а след това още 375 милиона; придобива дял от главните железопътни линии на Франция; предприема емисията на заем по договора с Австрийското дружество на държавните железопътни линии; става акционер в Западната и Централната железопътни линии в Швейцария; взема участие в голямата операция по построяване на канали в басейна на река Ебро от Сарагоса до Средиземно море; участвува в сливането на парижките омнибусни предприятия и в учредяването на Всеобщата морска компания; осъществява чрез своята намеса сливането на всички стари компании за газ в Париж в едно предприятие; подарява според собственото ѝ признание 500 000 фр. на народа, продавайки му зърнени храни под пазарната цена; със своите заеми тя решава въпросите на мира и войната, създава нови и поддържа старите железопътни линии, осветлява градове, стимулира развитието на промишлеността и търговската спекула и, най-после, разпростира влиянието си извън пределите на Франция, като разхвърля плодоносните семена на подобни учреждения из целия европейски континент.

Следователно Crédit Mobilier представлява едно от най-странните икономически явления на нашето време, което следва да бъде най-основно разгледано. Без такова проучване не можем нито да определим перспективите на Френската империя, нито да разберем симптомите на всеобщото социално сътресение, което се проявява в цяла Европа. Преди всичко ще разгледаме онова, което управителният съвет нарича свои теоретически принципи, а след това ще проверим как те се осъществяват на практика. Досега, както се съобщава в отчета, тези принципи са били осъществени само ча-

стично, но в бъдеще те щели да получат несравнено по-широко развитие.

Принципите на тази компания са изложени в нейния устав и в редица отчети, представени на акционерите, но главно в първия от тях. Според встъпителната част на устава

„учредителите на Crédit Mobilier, като вземат под внимание важните услуги, които може да окаже учредяването на едно дружество, имащо за цел да поощрява развитието на промишлеността и обществените строежи, а също да конвертира различните ценни книжа на всевъзможните предприятия чрез консолидирането им в един общ фонд, решиха да осъществят този толкова полезен план и затова се обединиха за основаването на анонимно дружество под името Главно дружество за Crédit Mobilier“.

Нашите читатели трябва да имат предвид, че под думите „анонимно дружество“ французите разбират акционерно дружество с ограничена отговорност на акционерите и че образуването на такова дружество зависи от привилегия, която правителството дава по свое усмотрение.

И така, Crédit Mobilier си поставя за цел, първо, „да поощрява развитието на промишлеността и обществените строежи“, което значи да постави промишлеността и обществените строежи в пълна зависимост от усмотрението на Crédit Mobilier, а следователно и от личното усмотрение на Бонапарт, от волята на когото зависи съществуването на тази компания. Управителният съвет не е пропуснал да посочи, с помощта на какви средства възнамерява да разпростира своето покровителство и покровителството на своя държавен създател върху цялата френска промишленост. Различните промишлени предприятия, принадлежащи на акционерните компании, са представени с различни ценни книжа — акции, бонове, облигации и т. н. Разбира се, тези разнообразни книжа се оценяват на паричния пазар различно в зависимост от вложения в тях капитал, от печалбата, която носят, от различното съотношение на тяхното търсене и предлагане и от други икономически условия.

Какво всъщност предлага Crédit Mobilier? Просто да замени всички тези различни ценни книжа, издадени от различните акционерни компании, с единни акции, издадени от самата Crédit Mobilier. Но как ще може да осъществи това? Като изкупи ценните книжа на различните промишлени предприятия със средствата, които Crédit Mobilier получава от емисията на свои собствени акции или на други ценни книжа. Но да се изкупят всички бонове, акции, облигации и т. н. — с една дума, всички ценни книжа на едно предприятие — това значи да се купи самото предприятие. Следователно Crédit Mobilier открито признава намерението си да

направи себе си собственик, а Наполеон Малки[29] — върховен директор на цялата разнообразна промишленост на Франция. Именно това ние наричаме императорски социализъм.

Разбира се, за осъществяването на такава програма са необходими финансови операции; г. Исак Перейра, планирайки дейността на Crédit Mobilier, естествено, се чувствува върху хлъзгава почва и е принуден да постави на дружеството известни ограничения, на които той гледа като на чисто случайни и които има намерение да отстрани в процеса на развитието на дружеството. Капиталът на компанията е установен на 60 000 000 фр. и е разделен на 120 000 акции по 500 фр. едната. Всички операции на компанията, както са определени в устава, могат да се подразделят на три вида: първо, операции, необходими за оказване подкрепа на промишлеността; второ, емисия на ценни книжа на компанията за заменяване или консолидиране на ценните книжа на различните промишлени предприятия; трето, обикновени банкови операции с държавни ценни книжа, търговски полици и т. н.

Операциите от първата категория, предназначени за установяване покровителството на компанията над промишлеността, са изброени в член 5 на устава, който гласи:

„Да придобива чрез подписка или да купува държавните ценни книжа, акциите или облигациите на различни промишлени предприятия или кредитни учреждения, организирани като анонимни дружества, особено на железопътни линии, канали, мини и други предприятия за организиране на обществени работи, както на тези, които вече функционират, така и на онези, които трябва да бъдат създадени. Да поеме емисията на всевъзможни заеми и тяхното покриване, както и финансирането на всички предприятия, свързани с обществени работи."

Ние виждаме, че този член далеч надхвърля претенциите, изложени във встъпителната част на устава, защото предполага превръщането на Crédit Mobilier не само в собственик на подобни крупни промишлени предприятия, но и в слуга на държавното съкровище и в господар на търговския кредит.

Операциите от втората категория, които се отнасят до заменянето на ценните книжа на всички промишлени предприятия с ценни книжа, издадени от Crédit Mobilier, включват следното:

„Да издава собствени облигации на дружеството в размер, равен на сумите, използувани за подписка на заеми и за придобиване на промишлени ценни книжа."

Членове 7 и 8 определят лимитите и характера на облигациите, които компанията е упълномощена да издава. Тези облигации или бонове

„могат да стигат до сума, превишаваща десет пъти размерите на капитала. Те винаги трябва да бъдат напълно покрити с държавните ценни книжа, акции и облигации, намиращи се в ръцете на компанията. Те могат да бъдат изплащани само след предварително уведомление от не по-малко от 45 дни. Общият размер на сумите, постъпили по текуща сметка, и на облигациите, издадени за срок по-малък от една година, не трябва да превишава повече от два пъти реализирания капитал."

Най-после, третата категория операции е свързана с обръщението на търговските ценности. „Компанията приема влогове до поискване". Тя има правото „да продава или да предава като плащане срещу заем всички видове принадлежащи ѝ държавни ценни книжа, кредитни документи, акции и облигации и да ги обменя с други ценности". Тя дава заеми срещу „държавни ценни книжа, акции и облигации и открива текущи сметки срещу тези различни книжа". Тя предлага на анонимните дружества всички услуги, които обикновено правят частните банки, а именно — получава всички плащания по сметките на тези дружества, изплаща техните дивиденди, лихви и т. н. Тя приема като влогове ценните книжа на промишлените предприятия, но що се отнася до операции, свързани с търговски ценности, полици, варанти и т. н., „изрично се казва, че дружеството няма правото да извършва нито тайни продажби, нито покупки с цел за получаване на премии."

Написано от К. Маркс около 6 юни 1856 г.

Напечатано в „The People's Paper", бр. 214 от 7 юни 1856 г. с подпис К. М. и във вестник „New-Yokr Daily Tribune", бр. 4735 от 21 юни 1856 г. без подпис.

Печата се по текста на „New-York Daily Tribune", сверен с текста на „The People's Paper"

Превод от английски

К. МАРКС

ФРЕНСКАТА CRÉDIT MOBILIER

(ВТОРА СТАТИЯ)

Трябва да припомним, че Бонапарт извърши своя държавен преврат под два диаметрално противоположни предлога: от една страна, той обяви, че неговата мисия е да спаси *буржоазията* и „икономическия ред" от червената анархия, която уж трябвало да започне през май 1852 г., от друга страна — да спаси трудовия народ от буржоазния деспотизъм, център на който беше Националното събрание. Освен това той трябваше да плати собствените си дългове, както и дълговете на респектабилната сбирщина на Обществото от Dix Décembre[30] и да обогати както себе си, така и тази сбирщина за сметка както на буржоазията, така и на работниците. Трябва да признаем, че мисията на този човек бе изпълнена със затруднения от противоречиво естество, защото той бе принуден да се явява едновременно и като грабител, и като патриархален благодетел на всички класи. Той не можеше да дава на една класа, без да взема от друга, нито можеше да задоволява собствените си нужди и нуждите на своята клика, без да ограбва и двете класи. В епохата на Фрондата[31] за човек, който най-много задлъжава във Франция, смятаха херцог Гиз, защото той превърна всичките си имения в задължения, държатели на които бяха неговите привърженици. Така и Бонапарт реши да стане най-много задлъжаващият човек на Франция, като превърне цялата собственост и цялата промишленост на Франция в лично задължение, държател на което да бъде самият той. Да открадне Франция, за да купи след това Франция — такава беше великата проблема, която трябваше да разреши този човек, и в тази сделка — да отнеме на Франция онова, което трябваше по-късно да й върне, немало-

важен момент за него беше процентът, който можеха да получат от нея той самият и Обществото от десети декември. Как да се примирят тези противоречиви претенции? Как да бъде разрешена тази деликатна икономическа проблема? Как да бъде разплетен този сложен възел? Целият досегашен разностранен опит на Бонапарт сочеше едно велико средство, което му беше помагало да се измъква от най-сериозни икономически затруднения — *кредита.* А тъкмо във Франция съществуваше школата на Сен-Симон, която както при своето възникване, така и през време на своя упадък се мамеше с илюзията, че всички класови противоречия непременно ще изчезнат при всеобщото благоденствие, което ще бъде постигнато благодарение на някакъв новоизобретен план за обществен кредит. По времето на държавния преврат сенсимонизмът в тази си форма още не бе окончателно умрял. Съществуваше още Мишел Шевалие, икономист от „Journal des Débats“[32], съществуваше Прудон, който се опитваше да прикрие най-лошата част на сенсимонистката доктрина зад маската на ексцентрична оригиналност, съществуваха, най-после, двама португалски евреи, свързани на практика с борсовите спекулации и с Ротшилд, които на времето бяха поклонници на отец Анфантен и които въз основа на своя практически опит имаха смелостта да видят зад социализма — борсовата спекулация, зад Сен-Симон — Ло. Тези хора — Емил и Исак Перейра — са учредителите на Crédit Mobilier и инициаторите на бонапартисткия социализъм.

Една стара пословица гласи: „Habent sua fata libelli“*. Доктрините, както и книгите, също имат своя *съдба.* Сен-Симон в ролята на ангел-пазител на парижката борса, пророк на мошеничеството, месия на всеобщата подкупност и корупция! Историята не познава по-жестока ирония освен, може би, въплъщението на Сен-Жюст в човек от juste milieu** — в Гизо, и на Наполеон — в Луи Бонапарт.

Човешката мисъл не успява да догонва събитията. Докато ние — въз основа на проучването на принципите на Crédit Mobilier и на икономическата обстановка — сочим неизбежността на краха, предвещаван от самата ѝ структура, историята вече работи за осъществяването на нашите предсказания. В края на май фалира за сума от 10 милиона франка един от директорите на Crédit Mobilier, г. Плас, който само няколко дни преди това бе „представен от г. де Морни на императора“ като един от les dieux de la finance. Les dieux s'en vont!*** Почти същия ден вестник „Moni-

* — „Книгите имат своя съдба“. *Ред.*

** — златната среда. *Ред.*

*** — финансовите богове. Боговете си отиват! *Ред.*

teur"[33] публикува новия закон за sociétés en commandite*, който уж за да възпре спекулативната треска, предава тези дружества на произвола на Crédit Mobilier, поставяйки тяхното учредяване в зависимост от волята на правителството или на Crédit Mobilier. А английският печат, който дори не знае, че съществува разлика между sociétés en commandite и sociétés anonymes** и че първите се принасят в жертва на вторите, изпада във възторг от този велик „благоразумен акт" на бонапартистката мъдрост, въобразявайки си, че в близко бъдеще френските спекуланти ще станат солидни като английските садлеровци, спейдеровци и палмеровци. В същото време законът за мелеорациите, току-що издаден от знаменития Corps Législatif*** в открито нарушение на цялото предишно законодателство и на Наполеоновия кодекс, санкционира експроприацията на ипотекарните длъжници в полза на правителството на Бонапарт, който чрез тази машинация възнамерява да завладее земята, така както чрез Crédit Mobilier той завладява промишлеността, а чрез Френската банка — търговията на Франция; и всичко това с цел да спаси собствеността от заплахата от социализма!

Ние обаче смятаме, че не е излишно да продължим нашия анализ на Crédit Mobilier, учреждение, на което според нас е съдено тепърва да извърши такива велики дела, в сравнение с които гореописаните представляват само скромно начало.

Видяхме, че главната задача на Crédit Mobilier е да осигурява с капитали онези промишлени предприятия, които принадлежат на анонимни дружества. Цитираме отчета на г. Исак Перейра:

„По отношение на ценните книжа, които представляват промишления капитал, Crédit Mobilier играе роля, аналогична на функциите, които сконтовите банки изпълняват по отношение на ценните книжа, представляващи търговския капитал. Първата обязаност на това дружество е да съдействува за развитието на националната промишленост, да улеснява учредяването на едри предприятия, които, ако бъдат предоставени сами на себе си, срещат големи трудности. Неговата мисия в значителна степен се улеснява от обстоятелството, че то разполага с различни, недостъпни за частните лица начини за осведомяване и проучване, за да може правилно да оцени действителното положение или перспективите на предприятията, които се обръщат за помощ към него. В периоди на разцвет нашето дружество ще бъде пътеводител за капитала, който се стреми да си намери рентабилно приложение; в периоди на трудности неговата задача е да предоставя своите богати ресурси за поддържане заетостта на работниците и за омекчаване на кризите, предизвиквани от рязкото намаляване на капиталите. Усилията, които нашето дружество ще полага, за да влага своя капитал във всички предприятия само в такива размери и за

* — командитни дружества. *Ред.*

** — анонимни дружества. *Ред.*

*** — Законодателен корпус. *Ред.*

такива ограничени срокове, които ще му позволят да го изтегля без риск, ще му дадат възможност да разгърне широка дейност, да помага в кратко време на голям брой предприятия и да намалява риска на своето сътрудничество чрез увеличаване на partial commandités" (вложенията в акции).

След като видяхме по какъв начин Исак развива идеите на Бонапарт, необходимо е да видим как Бонапарт коментира идеите на Исак; този коментар може да бъде намерен в доклада за принципите и управлението на Crédit Mobilier, който министърът на вътрешните работи* е представил на Бонапарт на 21 юни 1854 г.:

„Между всички кредитни учреждения в света Френската банка с право се смята за такава, която може да се похвали с най-стабилна организация" (толкова стабилна, че малката февруарска буря от 1848 г. щеше да я прекатури за един ден, ако не беше поддръжката, която й оказаха Ледрю-Ролен и Ко; временното правителство не само освободи Френската банка от задължението да плаща своите банкноти в брой и по този начин възпря тълпата от държатели на банкноти и бонове, която беше задръстила всички водещи към нея улици, но и й даде правото да издава банкноти с номинална стойност 50 фр., докато при Луи Филип никога не й се разрешаваше да издава банкноти с номинална стойност под 500 франка; следователно правителството не само покри със своя кредит неплатежоспособността на банката, но и на всичко отгоре й заложи държавните гори срещу привилегията да получава кредит за държавата). „Френската банка е същевременно и опора, и пътеводител за нашата търговия и нейното материално и морално влияние създава твърде ценна стабилност за нашия пазар". (Тази „стабилност" е такава, че французите преживяват редовна промишлена криза всеки път, когато Америка и Англия се отървават само с малък крах в своята търговия.) „Благодарение на предпазливостта и благоразумието, които дават насока на всичките му операции, това забележително учреждение изпълнява по такъв начин ролята на регулатор. Но търговският гений се нуждае преди всичко от поощрение, за да извърши всички чудеса, които той е способен да извърши; и именно защото спекулацията във Франция е най-строго ограничена, нямаше никакво неудобство, а, напротив, голямо преимущество в това, че наред с Френската банка бе създадено учреждение, замислено в съвсем друг ред на мисли, което в сферата на промишлеността и търговията трябваше да бъде носител на духа на инициативата.

За щастие образецът за такова учреждение вече съществуваше: той е взет от една страна, известна със своята изключителна акуратност, благоразумие и солидност, с които се характеризират всичките й търговски операции. Поставяйки в служба на всяка здрава идея и на всяко полезно начинание своя капитал, своя кредит и своя морален авторитет, Общата холандска компания разшири в Холандия мрежата от канали, извърши мелиоративни работи и хиляди други подобрения, които стократно повишиха стойността на имуществата. Защо и Франция да не извлича подобни изгоди с помощта на едно учреждение, предимствата на което бяха вече доказани по такъв блестящ начин? Ето идеята, която доведе до създаването на Crédit Mobilier с декрета от 18 ноември 1852 г.

Съгласно своя устав това дружество може освен другите операции да купува и продава ценни книжа на държавни и публичноправни учреждения или промишлени акции, да дава и да взема срещу тях заеми, да сключва дър-

* — Персини. *Ред.*

жавни заеми и, с една дума, да издава свои дългосрочни облигации в размер на сумата на придобитите по този път ценни книжа.

По такъв начин дружеството разполага със средства да привлича и да съсредоточава във всеки момент при изгодни условия значителни богатства. От правилно използуване на тези капитали зависи неговата плодотворна дейност. И наистина дружеството може по свое усмотрение да прави вложения (commanditer) в промишлеността, да придобива дял в различните предприятия, да участвува в дългосрочни операции, т. е. да прави всичко, което е забранено на Френската банка и на Дисконтната банка от техните устави; с една дума, дружеството е свободно в своите действия и може да променя насоката на своята дейност в зависимост от нуждите на търговския кредит. Ако сред постоянно възникващите предприятия то съумее да разпознава онези, които могат да функционират плодотворно; ако чрез навременна намеса с помощта на намиращите се в негово разпореждане огромни средства то помогне да бъдат изпълнени работи, които сами по себе си са твърде продуктивни, но изискват за своето изпълнение необикновено продължително време и които в противен случай линеят; ако неговото сътрудничество бъде сигурен показател за полезността на една идея или за правилността на един проект, то дружеството Crédit Mobilier ще заслужи и спечели всеобщо одобрение; свободният капитал масово ще се насочва по такива канали, където покровителството на дружеството ще му гарантира най-сигурно приложение. По този начин повече по силата на примера и авторитета, които ще направят привлекателна всяка оказвана от него подкрепа, отколкото по силата на каквато и да било материална помощ, това дружество ще участвува в осъществяването на всички обществено полезни идеи. Така то ще даде мощен тласък на развитието на промишлеността и навсякъде ще стимулира духа на изобретателност".

Ще се постараем при първа възможност да покажем как всички тези високопарни фрази едва прикриват очевидния план за въвличане на цялата промишленост на Франция във водовъртежа на парижката борса и за превръщането ѝ в топка за тенис за господата от Crédit Mobilier и техния патрон — Бонапарт.

Написано от К. Маркс около 12 юни 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4737 от 24 юни 1856 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ФРЕНСКАТА CRÉDIT MOBILIER

(ТРЕТА СТАТИЯ)

Приближаващият крах на Бонапартовите финанси продължава да се проявява под най-различни форми. На 31 май граф Монталамбер, възразявайки против законопроекта за повишаване на пощенските такси за всички печатни произведения, книги и т. н., произнесе следната реч, в която звучеше нотка на тревога:

„Целият политически живот бе задушен, но с какво бе заменен той? С бясна спекулация. Великата френска нация не можеше да се примири с дрямка, с бездействие. Мястото на политическия живот зае спекулативната треска, жаждата за печалби, увлечението по игра на борсата. Навсякъде, дори в нашите малки градчета, дори в нашите села хората са обхванати от манията за бърза печалба — за което има толкова много примери, — за натрупване на състояния, спечелени без усилие, без труд и често по нечестен път. Не ми са нужни каквито и да било други доказателства, освен току-що представения ви законопроект против sociétés en commandite. Той току-що ни бе раздаден; аз нямах време да го прочета, но съм склонен да го подкрепя, въпреки някои драконовски мерки, които струва ми се той съдържа. Ако лекарството е толкова необходимо и толкова сериозно, трябва да се предполага, че и самата болест е не по-малко сериозна. Истинската причина за тази болест се крие в обстоятелството, че целият политически дух на Франция е задрямал ... Но болестта, която посочвам тук, не е единственото зло, което произтича от същия източник. Докато висшите и средните класи — тези стари политически класи — се отдават на спекула, друга дейност развиват низшите класи на обществото, чието движение е пораждало почти всички революции във Франция. Като виждат това страшно увлечение по игра на борсата, която превърна почти цяла Франция в огромна комарджийница, част от хората, попаднали под влиянието на социалистите, както никога по-рано са развратени от жаждата за печалба. Оттук и безспорното увеличение на тайните дружества, по-мощното и дълбоко развитие на дивите страсти, които, може да се каже, чернят социализма, наричайки се с неговото име. Тези страсти се проявиха най-силно неотдавна на съдебните процеси в Париж, Анже и други градове."

Така говори Монталамбер, един от първите акционери на Бонапартовото предприятие за спасяване на реда, религията, собствеността и семейството!

От Исак Перейра чухме, че една от тайните на Crédit Mobilier е принципът: да умножава своите операции и да намалява своя риск, като влиза в най-различни предприятия и ги напуща колкото може по-скоро. Но какво означава този принцип, ако му смъкнем булото на цветистите фрази на сенсимонизма? Той означава да се придобиват акции в огромни мащаби, да се хвърлят те в колкото може повече спекулации и след като се получат премиите, да се продадат тези акции колкото е възможно по-скоро. Той означава, че за основа на промишленото развитие се провъзгласява играта на борсата или, по-точно казано, цялата промишлена дейност става само предлог за борсова спекулация. Как може да бъде постигната тази цел на Crédit Mobilier? Какви средства се предлагат, за да ѝ се даде възможност „да умножава своите операции“ и „да намалява своя риск“? Същите, с които си служеше Ло. Тъй като Crédit Mobilier е привилегирована компания, която се ползува с подкрепата на правителството и разполага със сравнително голям капитал и кредит, не подлежи на съмнение, че акциите на всяко създадено от нея ново предприятие при подписката им ще се продават на пазара с премия. Crédit Mobilier се научи от Ло да разпределя сред собствените си акционери новите акции по номинална стойност, пропорционално на броя на акциите, който те имат в дружеството-майка. Печалбата, която се осигурява по такъв начин на тези акционери, влияе преди всичко върху стойността на акциите на самата Crédit Mobilier, а високият курс на тези акции на свой ред осигурява висока стойност на новите акции, които подлежат на издаване. По такъв начин Crédit Mobilier придобива контрол върху значителна част от заемния капитал, предназначен за влагане в промишлените предприятия.

И така, като оставим настрана обстоятелството, че получаването на печалба е истинската ос, около която се върти дейността на Crédit Mobilier, нейната цел очевидно е да въздействува върху капитала по начин, съвършено противоположен на функциите на търговските банки. Една търговска банка със своите сконтови операции, заеми и издаване на банкноти освобождава временно замразения капитал, докато Crédit Mobilier замразява тъкмо свободния капитал. Железопътните акции например могат свободно да бъдат в обръщение, но капиталът, който те представляват, т. е. капиталът, вложен в строежа на железопътни линии, е замразен. Един фабрикант, който би вложил във фабричните здания и

машини част от своя капитал, несъразмерна с частта, предназначена за работна заплата и за купуване на суровини, би бил принуден скоро да затвори своята фабрика. Същото важи и за една страна като цяло. Почти всяка търговска криза в наше време е свързана с нарушаване на надлежната пропорция между свободния и замразения капитал. Но какъв ще бъде в такъв случай резултатът от дейността на едно учреждение, подобно на Crédit Mobilier, пряката цел на което е да замразява колкото е възможно по-голяма част от заемния капитал в страната, като го влага в железници, канали, мини, докове, параходи, металургични заводи и други промишлени предприятия, без да се съобразява с производствените възможности на страната?

Съгласно своя устав Crédit Mobilier може да покровителствува само такива промишлени предприятия, които се контролират от анонимни дружества, или акционерни компании с ограничена отговорност. В резултат неизбежно ще възникне тенденцията да се създават колкото е възможно повече такива дружества и същевременно да се придава на всички промишлени предприятия формата на такива дружества. Разбира се, не може да се отрича, че използуването на формата на акционерни компании в промишлеността бележи нова епоха в икономическия живот на съвременните народи. От една страна, то разкри производствените възможности на сдружението, които по-рано не бяха и подозирани, и извика на живот промишлени предприятия в мащаби, недостъпни за усилията на отделните капиталисти; от друга страна, не трябва да се забравя, че в акционерните компании се обединяват не отделните лица, а отделните капитали. По този начин собствениците се превърнаха в акционери, т. е. в спекуланти. Концентрацията на капиталите се ускори и — като неин естествен резултат — ускори се и разоряването на дребната буржоазия. Появиха се особен вид промишлени крале, властта на които е обратно пропорционална на тяхната отговорност, тъй като те носят отговорност само до размера на притежаваните от тях акции, а се разпореждат с целия капитал на дружеството. Те образуват повече или по-малко постоянно тяло, докато съставът на масата на акционерите непрекъснато се мени и обновява. Притежавайки и влиянието, и богатството на дадена компания, тези промишлени крале са в състояние да подкупят отделни нейни бунтуващи се членове. Под този олигархичен съвет на директорите стои една бюрократична група управители и служители на компанията, които вършат практическата работа, а непосредствено под тях — огромна, всекидневно растяща маса от обикновени наемни работници, зависимостта и безпомощността на които расте пропорционално на размерите на

наемащия ги капитал, но които на свой ред стават все по-опасни пропорционално на намаляването на броя на представителите на тоя капитал. Безсмъртната заслуга на Фурие е, че предсказа тази форма на съвременната промишленост, като я нарече *промишлен феодализъм*[34]. Несъмнено нито г. Исак Перейра, нито г. Емил Перейра, нито г. Морни, нито г. Бонапарт можеха да измислят такова нещо. И преди тях съществуваха банки, които кредитираха промишлените акционерни компании. Те само изобретиха акционерна банка, която се стреми да монополизира раздробената и многообразна преди дейност на частните лихвари и ръководен принцип на която трябва да бъде създаването на огромен брой промишлени компании не с цел за производителни капиталовложения, а просто за спекулативни печалби. Новата идея, която те приведоха в изпълнение, е да подчинят промишления феодализъм на борсовата спекулация.

Съгласно устава капиталът на Crédit Mobilier е 60 000 000 франка. Същият устав разрешава на дружеството да приема на влог по текущи сметки суми, надвишаващи два пъти капитала, т. е. 120 000 000 франка. По такъв начин сумата, която се намира в разпореждане на дружеството, възлиза всичко на 180 000 000 франка. С оглед на смелия план да се покровителствува цялата промишленост на Франция това, разбира се, е твърде малка сума. Но две трети от тази сума — именно защото подлежат на връщане при първо поискване — едва ли могат да бъдат използувани за купуване на промишлени акции или на такива ценности, по отношение на които не съществува гаранция, че могат да бъдат незабавно реализирани. Затова уставът открива за Crédit Mobilier друг източник. Той разрешава на дружеството да издава облигации на сума, надвишаваща десет пъти първоначалния капитал, т. е. за 600 000 000 франка; с други думи, едно учреждение, предназначено да дава паричен кредит на всички, има правото да излиза на пазара като заемател на сума, която надвишава десет пъти собствения му капитал.

„Нашите облигации" — казва г. Перейра — „ще бъдат два вида. Първите, издавани за кратък срок, трябва да отговарят на нашите различни временни инвестиции."

Този вид облигации тук не ни интересуват, защото по силата на член 8 от устава те подлежат на издаване само с цел да се попълни сумата, която не достига до 120 000 000 фр., които трябва да бъдат получени по текуща сметка и които бяха напълно получени по този път. Що се отнася до другата категория облигации,

„те се издават с далечни срокове на плащане, подлежат на погасяване чрез изкупуване и ще отговарят на подобните инвестиции, които ние ще направим или в държавни ценни книжа, или в акции и облигации на промишлените компании. Съгласно системата, която е основа на нашата асоциация, тези ценни книжа ще бъдат гарантирани не само със съответна сума от фондовете, придобити под контрола на правителството — сума, която благодарение на прилагането на принципа на взаимността предлага предимствата на компенсацията и на разделянето на риска, — но и с капитал, който ние значително увеличихме за тази цел".

И така тези облигации на Crédit Mobilier са чисто и просто подражание на железопътните бонове — облигации, които подлежат на изкупуване в определени срокове и при определени условия и носят определена лихва. Но има и известна разлика. Ако железопътните бонове често пъти се гарантират с ипотекиране на самата железопътна линия, то с какво се гарантират облигациите на Crédit Mobilier? С рента, акции, облигации и други подобни ценни книжа на промишлените компании, които Crédit Mobilier придобива срещу собствените си облигации. В такъв случай какво се печели от издаването на тези облигации? Разликата между лихвата, която подлежи на плащане по облигациите на Crédit Mobilier, и лихвата от акциите и другите ценни книжа, в които дружеството е инвестирало свои средства. За да направи тази операция достатъчно рентабилна, Crédit Mobilier е принудена да влага капитала, придобит чрез издаването на свои облигации, в такива инвестиции, които обещават най-голям доход, т. е. в акции, изложени на големи колебания и изменения в цената. Затова главната гаранция на облигациите на дружеството ще бъдат акциите на онези промишлени компании, които то самото ще основава.

По такъв начин, докато железопътните бонове са гарантирани от поне два пъти **по-голям капитал**, облигациите на Crédit Mobilier са гарантирани само от номинално еднакво голям капитал, който обаче неизбежно ще се намалява с всяко понижаване на курса на фондовата борса. Следователно държателите на тези облигации споделят целия риск на акционерите, без да участвуват в техните печалби.

„Но държателите на облигации" — се казва в последния годишен отчет — „имат за гаранция не само вложенията, в които тя" (т. е. Crédit Mobilier) „е пласирала своите заеми, но и нейния първоначален капитал".

Първоначалният капитал от 60 000 000 фр., отговорен за 120 000 000 фр. влогове, трябва освен това да служи като гаранция за облигации за 600 000 000 фр., освен гаранциите, които Crédit Mobilier може би ще трябва да дава за неограничения брой пред-

приятия, които тя има правото да основава. Ако дружеството успее да размени акциите на всички промишлени компании срещу свои собствени облигации, то действително ще стане върховен господар и собственик на цялата промишленост на Франция, а масата предишни собственици ще бъдат пенсионирани с определен доход, равен на лихвата от облигациите. Обаче по пътя към осъществяването на тая цел наглите авантюристи ще бъдат спрени от фалита, който неизбежно ще настъпи поради гореизложените икономически условия. Впрочем тази малка неприятност не се е изплъзнала от очите на действителните учредители на Crédit Mobilier; напротив, те са я включили в своите сметки. Когато настъпи този крах, след като в него са въвлечени интересите на огромната маса французи, тогава правителството на Бонапарт ще има основание да се намеси в работите на Crédit Mobilier, така както английското правителство се намеси в 1797 г. в работите на Английската банка.[35] Някога регентът на Франция*, този достоен предшественик на Луи-Филип, се опита да се отърве от държавния дълг, чрез конвертиране на държавните облигации в облигации на банката на Ло; Луи Бонапарт, този императорски социалист, ще се опита да тури ръка на френската промишленост чрез конвертиране на облигациите на Crédit Mobilier в държавни облигации. Ще се окаже ли той по-платежноспособен от Crédit Mobilier? Ето къде е въпросът.

Написано от К. Маркс в края на юни 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune, бр. 4751 от 11 юли 1856 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

---

* — Филип Орлеански. *Ред.*

К. МАРКС

*РЕВОЛЮЦИЯТА В ИСПАНИЯ

Въпреки че новините, които донесе вчера параходът „Азия“, носят с три дни по-късна дата от нашите предишни съобщения, те не съдържат нищо, което да сочи близкия край на гражданската война в Испания. Макар че в Мадрид държавният преврат, извършен от О'Донел, се е увенчал с успех[36], все пак този успех не може да се счита за окончателен. Френският вестник „Moniteur“, който отначало представи въстанието в Барцелона за обикновен бунт, е принуден сега да признае, че „сблъскването там беше твърде ожесточено, но успехът на войските на кралицата може да се смята за осигурен“. Съгласно версията на този официоз боевете в Барцелона траяли от 5 часа след обед на 18 юли до същия час на 21 юли, т. е. точно три дни, докато „бунтовниците“ били изтиквани от своите позиции и избягали от града, преследвани от кавалерията. Твърди се обаче, че въстаниците продължавали още да държат няколко града в Каталония, включително Жерона, Ла-Джункера и няколко по-незначителни пункта. Освен това се съобщава, че Мурсия, Валенция и Севиля направили свои pronunciamientos* против държавния преврат, че един батальон от гарнизона на Памплона, изпратен от губернатора на града против Сория, още по пътя се обявил против правителството и отишъл да се съедини с въстаниците в Сарагоса и че, най-после, в Сарагоса, който още от самото начало е признатият център на съпротивата, генерал Фалкон направил преглед на 16 000 войници от линейната пехота, засилени с 15 000 души гражданско опълчение и селяни от околността.

* — военни бунтове. *Ред.*

Във всеки случай френското правителство съвсем не смята „въстанието“ в Испания за потушено и Бонапарт не се задоволил да изпрати няколко батальона за защита на границата, а заповядал и на една бригада да се насочи към Бидасоа, при което тази бригада се попълва до състава на дивизия с подкрепления от Монпелие и Тулуза. Освен това изглежда, че по заповед лично на Пломбиер на 23 юли от лионската армия била незабавно отделена още една дивизия, която сега се намира на път за Пиренеите, където понастоящем е събран целият corps d'observation* от 25 000 души. Ако ония, които оказват съпротива на правителството на О'Донел, бъдат в състояние да задържат своите позиции, ако тяхната съпротива бъде толкова силна, че накара Бонапарт да прибегне до въоръжена намеса на Пиренейския полуостров, държавният преврат в Мадрид може да е дал знака за поражение на държавния преврат в Париж.[37]

Ако разгледаме целия сюжет и dramatis personae** на този испански заговор от 1856 г., той ще ни се стори просто повторение на един подобен опит от 1843 г.[38], разбира се, с известни малки изменения. Тогава, както и сега, Изабела се намираше в Мадрид, а Кристина — в Париж; движението пак се ръководеше от Тюйлери, но от Луи Филип вместо от Луи Бонапарт; на едната страна бяха Еспартеро и неговите ayacuchos[39], на другата — О'Донел, Серано, Конча, както и Нарваес, който тогава се намираше на авансцената, а сега остава на заден план. В 1843 г. Луи Филип изпрати по суша два милиона в злато, а по море — Нарваес и неговите приятели, тъй като договорът за испанските бракове бе сключен между него и мадам Муньос[40]. За съучастието в испанския държавен преврат на Бонапарт, който, може би, се е споразумял за брака на своя братовчед, принц Наполеон, с някоя мадемоазел Муньос и който във всеки случай е принуден, както и преди, да подражава на своя чичо*** — за това съучастие говорят не само бесните крясъци на „Moniteur“ през последните два месеца за комунистически заговори в Кастилия и Навара; не само поведението — преди, през време и след държавния преврат — на френския посланик в Мадрид г. де Тюрго, същия, който бе министър на външните работи през време на собствения държавен преврат на Бонапарт; не само фактът, че веднага след победата на О'Донел херцог Алба, баджанакът на Бонапарт, се появи в ролята на председател на новия ayuntamiento**** в Мадрид, не само това, че

* — наблюдателен корпус. *Ред.*

** — действуващите лица. *Ред.*

*** — Наполеон I, *Ред.*

**** — муниципалитет. *Ред.*

Рос де Олано, стар член на партията с френска ориентация, пръв получи предложение да заеме пост в правителството на О'Донел, и, най-после, не само това, че Нарваес бе изпратен от Бонапарт в Байона, веднага щом първите новини за събитието стигнаха до Париж. За това съучастие човек можеше да се досети още по-рано, защото голямо количество муниции бяха изпратени от Бордо в Байона две седмици преди сегашната криза в Мадрид. Но главното доказателство за това съучастие е планът за действие на О'Донел при разбойническото му нападение срещу населението на този град. И наистина още от самото начало О'Донел заяви, че няма да се поколебае да вдигне Мадрид във въздуха, и през време на военните действия той остана верен на заканата си. Но макар и да е дързък, О'Донел никога не се е решавал на смела стъпка, без да си е осигурил отстъплението. Подобно на своя прословут чичо, героя на предателството, той никога не изгаряше мостовете зад гърба си, преминавайки Рубикон. У О'Донеловци войнствеността удивително се възпира от предпазливостта и потайността. Съвсем ясно е, че всеки генерал, който заплаши да превърне столицата в пепел, а след това претърпи неуспех, ще трябва да плати с главата си за това. Как тогава О'Донел се е решил да тръгне по толкова хлъзгав път? Тази тайна ни издава „Journal des Débats", частният орган на кралица Кристина.

„О'Донел очакваше голямо сражение и предполагаше, че в най-добрия случай победата няма да бъде спечелена лесно. Той предвиждаше също и възможността за поражение. В случай на такова нещастие маршалът с останките от своята армия би напуснал Мадрид, придружавайки кралицата, и би заминал за северните провинции, за да се приближи до френската граница."

Не показва ли всичко това, че той е съставил своя план заедно с Бонапарт? Точно такъв план бе съгласуван в 1843 г. между Луи Филип и Нарваес, а този план на свой ред бе копиран от тайното споразумение между Людовик XVIII и Фердинанд VII от 1823 г.[41]

След като установихме явно сходство между испанските заговори от 1843 и 1856 г., ние все пак трябва да отбележим, че двете движения имат и доста отличителни черти, които показват каква огромна крачка напред е направил испанският народ за толкова кратко време. Тези отличителни черти са: политическият характер на неотдавнашната борба в Мадрид, нейното голямо военно значение и, най-после, разликата между положението на Еспартеро, от една страна, и на О'Донел — от друга, в 1856 г. в сравнение със съответното положение на Еспартеро и Нарваес в 1843 г. В 1843 г. Еспартеро бе дотегнал на всички партии. За да се отърват от него, бе създадена мощната коалиция на по-

derados и progresistas[42]. Революционните хунти, които никнеха като гъби във всички градове, подготвиха пътя за Нарваес и неговите привърженици. В 1856 г. ние не само виждаме двора и армията на едната страна, а народа — на другата, но и в редовете на самия народ намираме същото деление, както и в останалата част на Западна Европа. На 13 юли правителството на Еспартеро бе принудено да подаде оставка; през нощта на 13-и срещу 14-и бе образуван кабинетът на О'Донел; на 14-и сутринта бе разпространен слухът, че О'Донел, на когото бе възложено образуването на кабинета, е поканил в него Риос-Росас, зловещия министър от кървавите юлски дни на 1854 г.[43] В 11 часа сутринта „Gaceta"[44] потвърди този слух. Тогава се събраха кортесите, като присъствуваха 93 депутати. Съгласно правилника за вътрешния ред на това събрание, достатъчно е искане на 20 депутати, за да се свика заседание, а 50 депутати образуват кворум. Освен това сесията на кортесите формално не бе прекъсната. Председателят, генерал Инфанте, не можеше да не се подчини на общото желание да свика кортесите на заседание. Приета бе резолюция, в която се казваше, че новият кабинет не се ползува с доверието на кортесите и че нейно величество трябва да бъде уведомена за тази резолюция. Същевременно кортесите призоваха националната гвардия да бъде готова за действие. Комисия с резолюцията за недоверие в правителството отиде при кралицата, придружена от един отряд от националната милиция. Когато депутатите се опитаха да влязат в двореца, те бяха прогонени от един отряд редовна войска, който откри огън срещу депутатите и техния ескорт. Този инцидент послужи като сигнал за въстанието. Заповедта за издигане на барикади бе дадена от кортесите в 7 часа вечерта, но непосредствено след това тяхното заседание бе разгонено от войските на О'Донел. Боевете започнаха същата нощ, като само един батальон от националната милиция се присъедини към кралските войски. Трябва да отбележим, че още на 13-и сутринта сеньор Ескосура, министър на вътрешните работи в правителството на Еспартеро, бе телеграфирал в Барцелона и Сарагоса, че се готви държавен преврат и че е необходимо да му се даде отпор. Начело на въстаниците в Мадрид стояха сеньор Мадос и генерал Валдес, брат на Ескосура. С една дума, не може да има съмнение, че съпротивата срещу държавния преврат изхождаше от средата на еспартеристите, градските жители и изобщо либералите. Докато те заедно с милицията се разположиха на една линия, пресичаща Мадрид от изток на запад, работниците под водачеството на Пучета заеха южните и част от северните квартали на града.

На 15-и сутринта О'Донел взе инициативата в свои ръце. Дори съгласно пристрастното съобщение на „Journal des Débats" през първата половина на деня О'Донел не постигнал що-годе забележим успех. Внезапно към 1 часа след обед редиците на националната милиция почнали да се разпръсват без каквато и да било видима причина; в 2 часа те оредели още повече, а в 6 часа милицията съвсем изчезнала от полесражението, като стоварила цялата тежест на боя върху работниците, които се сражавали до 4 часа след обед на 16-и. По такъв начин в тези три дни на кървава касапница са се водили две различни сражения: първото от либералната милиция на буржоазията с подкрепата на работниците против армията, второто — от армията против работниците, изоставени от милицията. Както казва Хайне:

„Старинна приказка, но вечно
Нова ще остане тя"*.

Еспартеро изоставя кортесите, кортесите изоставят командирите на националната гвардия, командирите изоставят своите войници, а войниците изоставят народа. Впрочем, на 15-и кортесите се събрали отново и Еспартеро се появил за миг. Сеньор Асенсио и други депутати му напомнили за нееднократните му тържествени обещания да изтегли своя знаменит меч на Лучана[45] още в първия ден, щом свободата на страната бъде изложена на опасност. Еспартеро призовал небето за свидетел на непреклонния си патриотизъм и когато напуснал събранието, всички били уверени, че скоро ще го видят начело на въстанието. Вместо това той отишъл в дома на генерал Гуреа, където à la Палафокс се скрил в безопасната срещу бомби изба, и нищо не се чуло повече за него. Командирите на милицията, които предишната вечер положили всички усилия, за да накарат своите хора да се вдигнат на оръжие, сега със същото усърдие се разотишли по домовете си. В 2 часа и 30 минути след обед генерал Валдес, който за няколко часа взел в свои ръце командуването на милицията, събрал на Пласа Майор войниците, които се намирали под непосредственото му командуване, и им заявил, че онзи, който естествено трябвало да поеме тяхното ръководство, не се явил и че следователно всеки от тях е свободен да си отиде в къщи. Тогава националните гвардейци се втурнали по домовете си и побързали да хвърлят мундирите си и да скрият оръжието си. Такова е в общи черти съобщението, което се дава от един добре осведомен източник. Друг източник обяснява тази внезапна капитулация пред заговорниците

* Хайне. Стихотворение от цикъла „Лирично интермецо". *Ред.*

със страха, че победата на националната гвардия би довела до сваляне на монархията и пълно тържество на републиканската демокрация. Парижкият „Presse"[46] също дава да се разбере, че маршал Еспартеро, като видял какъв обрат са придали на работата демократите на заседанието на кортесите, не поискал да принесе в жертва трона и да се впусне в превратностите на анархията и гражданската война; затова той направил всичко, което било по силите му, за да съдействува за успеха на О'Донел.

Наистина различните автори съобщават различни подробности относно времето и обстоятелствата, при които е била сломена съпротивата срещу държавния преврат; но всички са съгласни по един главен пункт, а именно, че Еспартеро е изменил на кортесите, кортесите — на водачите, водачите — на буржоазията, а буржоазията — на народа. Това отново свидетелствува за характера на повечето европейски конфликти през 1848—1849 г. и на бъдещите конфликти в западната част на европейския континент. От една страна, имаме съвременната промишленост и търговия, естествената ръководителка на които — буржоазията — храни отвращение към военния деспотизъм; от друга страна, щом тя започне борба против този деспотизъм, в нея се включват самите работници — продукт на съвременната организация на труда — и искат припадащия им се дял от плодовете на победата. Изплашена от последиците на този съюз, натрапен ѝ по такъв начин против волята ѝ, буржоазията отново отстъпва под защитата на оръдията на омразния деспотизъм. В това се крие тайната на съществуването на постоянни армии в Европа, която иначе би останала непонятна за бъдещия историк. По този начин на европейската буржоазия се дава да разбере, че тя трябва или да се подчини на омразната ѝ политическа власт и да се откаже от предимствата на съвременната промишленост и търговия и от почиващите върху тях обществени отношения, или да пожертвува привилегиите, които в първоначалния стадий на развитие на съвременната организация на производителните сили на обществото притежаваше само една класа. Има нещо толкова поразително, колкото и неочаквано в това, че подобна поука може да бъде извлечена дори от опита на Испания.

Написано от К. Маркс на 25 юли 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4775 от 8 август 1856 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*РЕВОЛЮЦИЯТА В ИСПАНИЯ

Сарагоса капитулира на 1 август в 1 часа и 30 минути следобед; по този начин престана да съществува последният център на съпротива срещу испанската контрареволюция. От военна гледна точка оставаха малко шансове за успех след пораженията в Мадрид и Барцелона, след тъй слабата диверсия на въстаниците в Андалузия и след концентричното настъпление на превъзхождащите ги сили от Баските провинции, Навара, Каталония, Валенция и Кастилия. А и да е имало някакви шансове за успех, тѐ са били провалени от обстоятелството, че силите на съпротивата се ръководеха от стария адютант на Еспартеро генерал Фалкон, че за боен зов бе даден лозунгът „Еспартеро и свободата" и че населението на Сарагоса узна за небивало смешното фиаско, което Еспартеро бе претърпял в Мадрид[47]. Освен това от главната квартира на Еспартеро бе дадена пряка заповед до неговите хора в Сарагоса да прекратят всякаква съпротива; това личи от следната извадка от една статия в „Journal de Madrid"[48] от 29 юли:

> „Един от бившите министри в правителството на Еспартеро взе участие в преговорите между генерал Дулсе и сарагоските власти, а депутатът от кортесите Хуан Мартинес Алонсо, привърженик на Еспартеро, прие мисията да уведоми водачите на въстаниците, че кралицата и нейните министри и генерали желаят помирение от цялата си душа."

Революционното движение обхвана почти цялата територия на Испания — Мадрид и Ла-Манча в Кастилия; Гранада, Севиля, Малага, Кадикс, Хайен и пр. в Андалузия; Мурсия и Картахена в провинцията Мурсия; Валенция, Аликанте, Алсира и други във Валенция; Барцелона, Реус, Фигерас и Жерона в Каталония; Са-

рагоса, Теруел, Уеска, Хака и други в Арагона; Овиедо в Астурия и Ла-Коруня в Галисия. Нямаше вълнения в Естремадура, Леон и Стара Кастилия, където революционната партия бе унищожена два месеца преди това със съгласието и благословията на Еспартеро и О'Донел; Баскските провинции и Навара също останаха спокойни. В тези последните провинции симпатиите бяха обаче на страната на революцията, макар и да не можеха да се проявят в присъствието на френския наблюдателен корпус. Това е толкова по-забележително, като се има предвид, че преди двадесет години същите тези провинции бяха цитаделата на карлизма[49], който тогава се ползуваше с поддръжката на селяните от Арагона и Каталония; но този път селяните много пламенно поддържаха революцията и щяха да станат най-страшният фактор на съпротивата, ако глупостта на водачите в Барцелона и Сарагоса не попречи да бъде използвана тяхната енергия. Дори лондонският „Morning Herald"[50], този правоверен защитник на протестантизма, който преди двадесет години трошеше копията си за донкихотствуващия рицар на аутодафето Дон Карлос, е озадачен от този факт, който той има честността открито да признае. Това е един от многото признаци за прогреса, проявили се в Испания през време на последната революция, прогрес, чиято бавност ще учуди само ония, които не познават своеобразните нрави и обичаи на страната, където „a la mañana"* е лозунг на всекидневния живот и където всеки е готов да ви каже, че „на нашите прадеди бяха нужни осемстотин години, за да изгонят маврите".

Въпреки повсеместното разпространение на pronunciamientos**, революцията в Испания се ограничи само с Мадрид и Барцелона. На юг тя бе подкопана от cholera morbus***, а на север от чума — т. е. от Еспартеро. От военна гледна точка въстанията в Мадрид и Барцелона представляват незначителен интерес и едва ли показват някакви нови черти. У едната страна — армията — всичко бе подготвено предварително; у другата — всичко се правеше импровизирано; инициативата отначало докрай принадлежеше само на едната страна. От едната страна — добре въоръжена армия, послушна на волята на своите командири; от другата — водачи, които неохотно вървяха напред под напора на зле въоръжения народ. В Мадрид революционерите още отначало направиха грешка, като се затвориха във вътрешните части на града и се разположиха на линията, съединяваща източните и западните покрайнини; а самите покрайнини бяха във властта на О'До-

* — „да отложим за утре". *Ред.*
** — военните бунтове. *Ред.*
*** — епидемия на холера. *Ред.*

нел и Конча, които се намираха във връзка помежду си и с кавалерията на Дулсе по външните булеварди. По такъв начин въстаниците бяха изолирани и безпомощни срещу концентрираната атака, замислена предварително от О'Донел и неговите съучастници. Достатъчно беше О'Донел и Конча да се съединят — и революционерите бяха разпръснати и изтикани в северните и южните квартали на града, след което загубиха всякаква връзка помежду си. Отличителна черта на мадридското въстание бе малкото барикади, които бяха издигани само по ъглите на главните улици, докато центрове на съпротивата бяха къщите; въстаниците — което е съвсем необичайно за улични боеве — посрещнаха настъпващите войскови колони с щикови атаки. Но ако въстаниците използуваха опита на парижкото и дрезденското въстание[51], то тези въстания бяха научили на много неща и войниците. Войниците рушаха стените на къщите една след друга, нападаха въстаниците от фланговете и тила, докато излазите на улиците бяха обстрелвани с артилерия. Друга отличителна черта на това сражение в Мадрид бе обстоятелството, че след съединяването на Конча и О'Донел Пучета, изтласкан в южния (Толедския) квартал на града, пренесе на улиците на Мадрид методите на партизанската война, прилагани в планините на Испания. Въстаниците се разпръснаха и установиха под арките на църквите, в тесни улички, по стълбите на къщите и навсякъде се защищаваха до последна капка кръв.

В Барцелона, където въстанието изобщо бе без ръководство, борбата бе още по-упорита. Във военно отношение това въстание, подобно на всички предишни въстания в Барцелона, претърпя неуспех, защото цитаделата, фортът Монжуйк, остана в ръцете на армията. Колко ожесточена е била борбата, показва фактът, че 150 войници бяха изгорени в своите казарми в Грасия, предградие, за което въстаниците упорито се сражаваха, след като бяха вече изтласкани от Барцелона. Заслужава внимание фактът, че докато в Мадрид, както вече писахме в предишната статия, пролетариатът бе предаден и изоставен от буржоазията*, барцелонските тъкачи заявиха от самото начало, че не искат да имат нищо общо с движението, започнато от еспартеристите, и поискаха провъзгласяването на република. Когато това им бе отказано, те с изключение на ония, които бяха неудържимо привлечени от мириса на барут, останаха пасивни зрители на сражението, което по този начин бе загубено, защото съдбата на всички въстания в Барцелона се решава от нейните двадесет хиляди тъкачи.

---

* Виж настоящия том, стр. 42—43. Ред.

Испанската революция от 1856 г. се отличава от всички предишни революции по това, че тя напълно загуби своя династичен характер. Както е известно, движението от 1804 до 1815 г. бе национално и династическо[52]. Макар кортесите да провъзгласиха в 1812 г. почти републиканска конституция, те действуваха от името на Фердинанд VII. Движението от 1820—1823 г.[53] с неговия плах републиканизъм бе общо взето преждевременно и масите, към които то се обърна за подкрепа, не му съчувствуваха, защото бяха привързани към църквата и короната. Кралската власт в Испания има такива дълбоки корени, че трябваше да дойде завещанието на Фердинанд VII и въплъщението на противоположните принципи в двете разклонения на династията, карлистката и кристинската, за да може борбата между старото и новото общество да вземе сериозен характер. Дори за да се борят за новия принцип, на испанците бе нужно знаме, осветено от времето. Под такива знамена именно се водеше борбата от 1831 до 1843 г. След това настъпи краят на революцията и новата династия получи възможност да се прояви от 1843 до 1854 г. Революцията през юли 1854 г. по този начин бе и нападение срещу новата династия; но защита на невинната Изабела бе всеобщата омраза към нейната майка и народът бурно се радваше не само на своето собствено освобождение, но и на освобождението на Изабела от нейната майка и от камарилата.

В 1856 г. завесата падна и Изабела сама предизвика народа, като извърши държавния преврат, който доведе до революцията. Изабела се прояви като пресметливо жестока и страхливо лицемерна, достойна дъщеря на Фердинанд VII, който бе толкова лъжлив, че въпреки целия си фанатизъм никога, дори с помощта на светата инквизиция, не можа да повярва, че такива възвишени личности като Исус Христос и неговите апостоли са говорили истината. Дори клането на мадридчани, извършено в 1808 г. от Мюрат[54], изглежда като незначително нарушение на обществения ред в сравнение с касапницата от 14—16 юли, която невинната Изабела наблюдаваше с усмивка на уста. Тези дни прозвучаха за монархията в Испания като погребален звън. Само слабоумните легитимисти в Европа могат да си въобразяват, че след падането на Изабела на нейното място ще се възкачи Дон Карлос. Те винаги си въобразяват, че ако отмира последното проявление на един принцип, то е само за да се даде възможност на неговото първоначално проявление да излезе отново на сцената.

В 1856 г. испанската революция загуби не само династичния си, но и военния си характер. Защо армията е играла такава видна роля в испанските революции, можем да си обясним с

няколко думи. Отдавна съществуващият институт на генерал-капитанствата, който превърна капитаните в истински паши на своите провинции[55]; войната за независимост против Франция, която превърна армията не само в главно оръдие на националната отбрана, но и в първа революционна организация и център на революционната дейност в Испания; заговорите от 1815—1818 г., които изхождаха единствено от армията; династичната война от 1833—1840 г.[56], решаващ фактор в която и от двете страни беше армията; изолацията на либералната буржоазия, която я принуди да пуща в ход войнишките щикове срещу селското духовенство и селяните; обстоятелствата, които принудиха Кристина и камарилата да прибягнат до щикове против либералите, така както либералите прибягваха до щикове против селяните; създалата се от всички тези прецеденти традиция — такива бяха причините, които придаваха на революциите в Испания военен, а на армията — преторпански характер. До 1854 г. революцията винаги се зараждаше в армията и нейните отделни прояви до това време не представляваха никакви външни различия освен различия в ранга на военните, от средата на които те изхождаха. Дори в 1854 г. първият тласък пак изхождаше от армията; но вече Мансанареският манифест на О'Донел[57] показва колко по-слаба бе станала основата, върху която почиваше надмощието на армията в испанската революция. При какви условия О'Донел получи възможност в края на краищата да прекрати своята недвусмислена разходка от Викалваро до португалската граница и да върне армията обратно в Мадрид? Едва когато той даде обещание да съкрати незабавно числеността на армията, да я замени с национална гвардия и да не допусне плодовете на революцията да бъдат поделени между генералите. Ако революцията от 1854 г. се ограничи по този начин с това, да изрази своето недоверие към армията, то само две години по-късно тя бе подложена на открито и пряко нападение от страна на тази армия, която сега показва, че е достойна да се нареди до хърватите на Радецки, африканците на Бонапарт и померанците на Врангел[58]. До каква степен испанската армия цени своето ново почетно положение, показва избухналият на 29 юли бунт в един от полковете в Мадрид, който, като не се задоволи само с цигарите на Изабела, обяви стачка, искайки петфранкови монети и Бонапартови колбаси[59], и в края на краищата получи и едното, и другото.

И така този път армията бе всецяло против народа, или по-точно, тя се сражаваше само против него и против националната гвардия. Това значи, че е настъпил краят на революционната мисия на испанската армия. Човекът, който въплъщаваше воен-

ния, династическия и буржоазнолибералния характер на испанската революция, Еспартеро, сега е паднал още по-ниско, отколкото дори ония, които познават най-отблизо този човек, можеха да очакват, като се имат предвид превратностите на съдбата. Ако — за което се носят слухове и което е твърде вероятно — еспартеристите се готвят да се обединят около О'Донел, с това те само ще потвърдят своето самоубийство чрез свой собствен официален акт. Но те няма да спасят Еспартеро.

Следващата европейска революция ще завари Испания назряла за съвместни действия с нея. 1854 и 1856 година бяха преходни фази, през които Испания трябваше да мине, за да достигне тази зрелост.

Написано от К. Маркс в началото на август 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4783 от 18 август 1856 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ИКОНОМИЧЕСКАТА КРИЗА В ЕВРОПА

Отличителна черта на сегашния период на спекулативна треска в Европа е нейният универсален характер. Преди също е имало спекулативни мании — житни, железопътни, минни, банкови, памукопредачни — с една дума, всевъзможни спекулативни мании; но през време на големите търговски кризи, в 1817, 1825, 1836, 1846—1847 г., въпреки че тогава бяха засегнати всички отрасли на промишлеността и търговията, все пак преобладаваше само една спекулативна мания, която придаваше на всеки период отличителен тон и характер. Макар всички области на стопанството да бяха обхванати от дух на спекулация, всеки спекулант се ограничаваше в своята специална област. Напротив, ръководен принцип на Crédit Mobilier, носителя на сегашната спекулативна мания, е да спекулира не по една определена линия, а да спекулира със самата спекула и да разпростира мошеничеството върху всички области на стопанството, като същевременно го съсредоточи изключително в своите ръце. Освен това съществува още една разлика в произхода и развитието на сегашната спекулативна мания, а именно, че тя започна не в Англия, а във Франция. Сегашната порода френски спекуланти се намират в същото отношение към английските спекуланти, които действуваха в споменатите по-горе периоди, в каквото френските деисти от XVIII век се намираха към английските деисти от XVII век. Едните доставиха материала, а другите създадоха обобщаващата форма, която позволи на деизма да се разпространи през XVIII век в целия цивилизован свят. Англичаните са склонни да се поздра-

вяват с това, че центърът на спекулацията се премести от техния свободен и трезв остров на размирния, потискан от деспоти континент. Те забравят обаче с каква голяма тревога следят месечните отчети на Френската банка, които влияят върху златния запас в светилището на Английската банка. Забравят, че именно английският капитал снабдява в значителна степен главните артерии на европейските Crédits Mobiliers с божествен еликсир. Забравят, че прекомерното разширение на търговията и свръхпроизводството в Англия — които те наричат „здрави" и превъзнасят, изтъквайки, че експортът възлиза сега на около 110 000 000 ф. ст., — са пряк продукт на „нездравата" спекулация на континента, която те сега порицават, така както тяхната либерална политика през 1854 и 1856 г. е продукт на държавния преврат на Бонапарт. Но не може да се отрича, че англичаните нямат пръст в създаването на онази странна смес от императорски социализъм, сенсимонистка борсова спекулация и философско мошеничество, която образува това, което се нарича Crédit Mobilier. В пълна противоположност на тази континентална рафинираност английската спекулация се върна към своята най-груба и най-примитивна форма на измама — явната неукрасена и неумолима измама. Измамата беше тайната на Пол, Страен и Бейтс, на Типерарибанк на покойния Садлер, на големите операции на Кол, Дейвидсън и Гордън в лондонското Сити; и не нещо друго, а измамата лежи в основата на тъжната, но обикновена история на лондонската Кралска британска банка.

От кликата на директорите не се изисква особена изтънченост, за да прахосва капитала на компанията, като утешава нейните акционери с големи дивиденди и примамва нови вложители и акционери с мошенически отчети. Всичко, което е нужно за тази цел — това е познаването на английските закони. Случаят с Кралската британска банка предизвика сензация не толкова поради размерите на капитала, колкото поради броя на въвлечените дребни съществувания, както акционери, така и вложители. Разделението на труда в това предприятие изглежда е било извънредно просто. Съществуваха две групи директори: едните се задоволяваха с това, да слагат в джоба си своята заплата от 10 000 долара годишно за това, че не знаят нищо за работите на банката и пазят съвестта си чиста, а другите настойчиво се стремяха да вземат в свои ръце управлението на банката, но само за да станат нейните главни клиенти или по-точно грабители. Тъй като по отношение на заемите тази втора група директори зависи от управителя на банката, тя веднага започва с това, че дава на последния възможност сам да си отпуска заеми. Освен управи-

теля те трябва да посветят в своята тайна и ревизора, и юрисконсулта на компанията, които в резултат на това получават подкупи под формата на заеми. В допълнение на заемите, които банката отпуща на тях самите и на техните роднини, директорите и управителят слагат в джоба си и заеми на името на множество подставени лица. Понастоящем целият платен капитал възлиза на 150 000 ф. ст., от които 121 840 ф. ст. са били пряко или косвено присвоени от директорите. Учредителят на компанията г. Мак-Грегор, член на парламента от Глазгоу, известен автор на трудове по статистика[60], е задлъжнял на компанията със 7 362 фунта стерлинги; друг директор, г. Хъмфри Браун, член на парламента от Тюксбъри, който използува банката, за да покрие своите разходи във връзка с изборната кампания, дължеше известно време на банката 70 000 ф. ст. и изглежда, че още ѝ дължи една сума от 50 000 фунта стерлинги. Управителят г. Камерон е взел заеми за 30 000 фунта стерлинги.

От самото начало на своята дейност банката губеше всяка година по 50 000 фунта стерлинги, но въпреки това директорите всяка година поздравяваха акционерите с цветущото състояние на предприятието. Дивиденди от 6% се плащаха всяко тримесечие, макар че по думите на официалния счетоводител г. Колман акционерите изобщо не е трябвало да получават каквито и да било дивиденди. Само миналото лято на акционерите бе представен фалшив финансов отчет на сума над 370 000 ф. ст., в който заемите, дадени на Мак-Грегор, Хъмфри Браун, Камерон и Ко, фигурираха под абстрактната рубрика на конвертируеми ценни книжа. Когато банката стана съвсем неплатежоспособна, бяха пуснати нови акции, които бяха придружени от пълни с оптимизъм отчети за успешните ѝ операции и от вот на доверие в директорите. Тези нови акции съвсем не бяха пуснати като последно отчаяно средство за измъкване на банката от тежкото ѝ положение, а просто като нов източник за мошеничества от страна на директорите. Макар и един от членовете на устава на тази банка да ѝ забраняваше да търгува със собствените си акции, съществувала е, както изглежда, постоянна практика да се натрапват на банката под формата на гаранции нейните собствени акции, щом те се обезценят в ръцете на директорите. За начина, по който „честната част“ от директорите била уж изиграна, един от тях, г. Оуен, на събрание на акционерите разказваше следното:

„Когато всички приготовления за откриването на това учреждение бяха завършени, г. Камерон бе назначен за наш управител и ние скоро се убе

дихме колко лошо е да имаш за управител един човек, който никога по-рано не е бил свързан с нито една банка в Лондон. Поради това обстоятелство възникнаха множество затруднения. Ще разкажа какво стана преди малко повече от две години, когато аз напуснах банката. Дори в навечерието на своето напущане аз все още не знаех за съществуването на един единствен акционер, който да дължи на банката 10 000 ф. ст. по сконтови или кредитни операции. По едно време до мен бяха достигнали слухове за някакви оплаквания, че някой от тях бил задлъжнял с голяма сума по полици, и аз запитах за това един от счетоводителите. Отговориха ми обаче, че след като затворя зад себе си вратата на служебния кабинет, работите на банката престават да ме засягат. Г-н Камерон каза, че никой от директорите не трябва да представя собствените си полици за сконтиране в дирекцията. Той заяви, че такива полици трябва да се изпращат на управителя, защото ако бъдат представени в дирекцията, солидните търговци никога няма да вършат банкови операции с нас. Аз бях държан в такова неведение, докато веднъж г. Камерон заболя толкова тежко, че възникна опасност за живота му. Възползувайки се от неговата болест, председателят и някои директори направиха известни справки, които разкриха, че г. Камерон е имал книга със специален шифър, която ние никога не бяхме виждали преди това. Когато председателят отвори тази книга, ние всички наистина бяхме поразени."

Трябва да отдадем дължимото на г. Камерон, че без да дочака последиците от тези открития, той с голяма бързина и предвидливост е напуснал Англия.

Една от най-необичайните и характерни сделки на Кралската британска банка бе нейната връзка с железодобивните заводи в Уелс. По времето, когато платеният капитал на компанията възлизаше само на 50 000 ф. ст., заемите, отпуснати само на тези железодобивни заводи, достигнаха сумата 70 000—80 000 фунта стерлинги. Когато компанията влезе за пръв път във владение на това железодобивно предприятие, то беше негодно за експлоатация. А когато бе изправено на крака, след като в него бяха вложени около 50 000 ф. ст., предприятието се оказа в ръцете на някой си г. Кларк, който, след като го използва „в течение на известно време", го продаде обратно на банката, „като изрази убеждението, че се отказва от голямо състояние"; в действителност обаче той остави на банката допълнителен дълг по „предприятието" от 20 000 фунта стерлинги. По такъв начин това предприятие ту излизало от ръцете на банката, когато се очертавала перспектива за получаване на печалба от него, ту се връщало обратно към нея, когато било нужно да се получат нови заеми. Директорите се опитвали да продължат тази игра дори в последния момент на своите признания, доказвайки все още рентабилността на заводите, които според тях можели да носят 16 000 ф. ст. годишно, и забравяйки, че те стрували на акционерите по 17 742 ф. ст. всяка година от съществуването на компанията. Сега предстои ликвидирането на компанията по решение на

канцлерския съд[61]. Но много преди да стане това, всички авантюри на Кралската британска банка ще бъдат залети от потопа на всеобщата европейска криза.

Написано от К. Маркс около 26 септември 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4828 от 9 октомври 1856 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПАРИЧНАТА КРИЗА В ЕВРОПА

Лондон, 3 октомври 1856 г.

Всеобщата търговска криза, която възникна в Европа към есента на 1847 г. и продължи до пролетта на 1848 г., започна с паниката на лондонския паричен пазар, която избухна в последните дни на април и достигна кулминационната си точка на 4 май 1847 г. През тези дни всички парични сделки бяха напълно преустановени; но след 4 май напрежението започна да отслабва и търговците и журналистите се поздравяваха взаимно с това, че паниката имала чисто случаен и преходен характер. А след няколко месеца избухна търговската и промишлена криза, на която паричната паника бе само симптом и предвестник.

Днес на европейските парични пазари се наблюдава вълнение, аналогично на паниката от 1847 г. Аналогията обаче не е пълна. Вместо да се движи, както в 1847 г., от запад на изток, от Лондон през Париж към Берлин и Виена, сегашната паника се движи от изток на запад: започнала в Германия, тя се разпространи оттам върху Париж и най-после достигна Лондон. Преди бавното развитие придаваше на паниката локален характер; сега обаче бързото ѝ разпространение веднага показва всеобщия ѝ характер. Тогава тя трая около една седмица, сега продължава вече три седмици. Тогава само малцина подозираха в нея предвестника на всеобща криза; сега никой не се съмнява в това, с изключение на ония англичани, които си въобразяват, че творят история, като четат вестник „Times". Тогава дори най-далновидните политици се опасяваха само от повтаряне на кризите от 1825 и 1836 г., сега те са уверени, че имат пред себе си

ново, допълнено издание не само на кризата от 1847 г., но и на революциите от 1848 г.

Затрижеността на висшите класи в Европа е толкова голяма, колкото и тяхното разочарование. От средата на 1849 г. те бяха всецяло господари на положението и войната* бе единственият облак на техния социален хоризонт. Сега, когато войната завърши или се смята за завършена, те навсякъде откриват същото, което англичаните откриха след сражението при Ватерло и сключването на мира в 1815 г., когато военните bulletins** бяха заместени от съобщения за бедственото положение в селското стопанство и промишлеността. За да спасят своята собственост, тогава те направиха всичко възможно за разгрома на масите и за потушаването на революцията. Сега обаче те откриват, че сами са били оръдие на една революция в отношенията на собственост, която далеч надхвърля всички представи на революционерите от 1848 г. Те са изправени пред генерален фалит, който те знаят, че ще съвпадне с ликвидацията на голямата заложна къща в Париж. И както след 1815 г. англичаните откриха за свое учудване, че Кясълри, „човекът на непреклонния дълг“, е бил луд, след като той си прерязa гърлото, така борсовите спекуланти в Европа вече започват да се питат, преди още главата на Бонапарт да е полетяла, дали Бонапарт е бил изобщо някога със здрав разум. Те знаят, че всички пазари са задръстени с импортни стоки; че всички слоеве на имотните класи, дори ония, които никога по-рано не са били заразени от тази болест, сега са въвлечени във водовъртежа на манията за спекулация; че никоя европейска страна не е избягнала този водовъртеж и че правителствата са изчерпали окончателно възможностите на своите данъкоплатци. В 1848 г. събитията, които непосредствено предизвикаха революцията, имаха чисто политически характер, а именно: банкетите в полза на реформата във Франция, войната на Зондербунда в Швейцария, дебатите в Обединения ландтаг в Берлин, испанските бракове, споровете за Шлезвиг-Холщайн[62] и т. н., и когато войниците на революцията — парижките работници — провъзгласиха революцията в 1848 г. за социална революция, нейните генерали бяха толкова изненадани, колкото и целият останал свят. Сега, напротив, преди още да е провъзгласена политическата революция, всички подразбират социална революция, и то революция, която е предизвикана не от подмолни заговори на тайните дружества сред работниците, а от откритите машинации на различните

* — Кримската война. *Ред.*
** — бюлетини. *Ред.*

Crédits Mobiliers на самите управляващи класи. По такъв начин към тревогата на висшите класи в Европа се прибавя и горчивото убеждение, че тъкмо победата им над революцията е допринесла само за създаването в 1857 г. на материалните условия за осъществяване на идеалите на 1848 г. Следователно целият период от средата на 1849 г. до днес не представлява нищо друго освен отдих, който историята е дала на старото европейско общество, за да може то за последен път да прояви в концентриран вид всичките си тенденции. В политиката — преклонение пред сабята; в нравствеността — всеобща продажност и лицемерно връщане към разобличените вече суеверия; в политическата икономия — мания за забогатяване без изразходване на труд за производство — такива са тенденциите, които това общество прояви в периода на своите контрареволюционни оргии през 1849—1856 г.

От друга страна, ако сравним ефекта на тази кратковременна парична паника с ефекта на Мадзиниевите и други прокламации, цялата история на илюзиите на заклетите революционери, като се почне от 1849 г., веднага губи своята тайнственост. Те нямат понятие за икономическия живот на народите, те нямат понятие за действителните условия на историческото развитие и когато избухне новата революция, те с по-голямо право от Пилат ще могат да си умият ръцете и да заявят, че нямат пръст в кръвопролитието.

Ние казахме, че сегашната парична паника в Европа възникна най-напред в Германия. Вестниците на Бонапарт се заловиха за това обстоятелство, за да снемат от неговия режим подозрението, че той може да има пръст в създаването на тази паника.

„Правителството" — пише парижкият „Constitutionnel"[63] — „се опитваше да възпира духа на предприемачество дори след сключването на мира, като отсрочи даването на няколко нови концесии и забрани представянето на нови проекти пред борсата. За нещастие то не можеше да направи нищо повече, то не можеше да предотврати всички ексцеси. Но откъде идват тези ексцеси? Една част от тях може да е възникнала на френския пазар, но това, разбира се, е само малка част. Нашите железопътни компании от дух на съперничество може би прибързаха прекалено с издаването на бонове, получените средства от които бяха предназначени за разширяване на железопътната мрежа. Но това не би предизвикало затруднения, ако не бяха множеството предприятия, които възникнаха внезапно в чужбина. Особено Германия, която не взе участие във войната, се втурна безразсъдно във всевъзможни начинания. Не притежавайки достатъчни собствени ресурси, тя се обърна към нашите, и тъй като официалният пазар бе затворен за нея, нашите спекуланти й откриха достъп на черната борса. По такъв начин Франция стана центърът на космополитически спекулации, които могат да обогатят чуждите страни в ущърб на нейните национални интереси. В резултат се намали предлагането на капитал на нашия паричен пазар, а нашите ценни книжа, намирайки по-

малко купувачи, претърпяха обезценение, което при наличността на толкова признаци на богатство и разцвет буди недоумението на публиката."

След като дадохме този пример за официалните императорски дрънканици относно причините на европейската паника, ние не можем да не дадем пример за това, какъв вид опозиция се толерира при Бонапарт.

„Може да се отрича наличността на криза" — заявява вестник „Assemblée Nationale"[64], — „но не може да не се признае, че разцветът малко почна да замира, ако вземем под внимание неотдавнашното намаляване на доходите на нашите железници, на банковите заеми срещу търговски полици и намаляването на износните мита през първите седем месеца на текущата година с двадесет и пет милиона франка."

И така в Германия всички активни елементи на буржоазията от контрареволюцията в 1849 г. насам посвещават своята енергия на търговско-промишлена дейност, така както мислещата част на нацията изостави философията заради естествените науки. Запазвайки неутралитет, германците натрупаха през време на войната толкова капитал, колкото техните съседи, французите, загубиха от нея. След като откри такова положение на работите у германците с тяхната бързо развиваща се промишленост и натрупване на капитал, Crédit Mobilier благоволи да ги признае за подходящ обект за своите операции, след като пасивният съюз на Бонапарт с Австрия вече бе привлякъл вниманието на тази банка към неизследваните области на Австрия, Унгария и Италия. Но като даде пример за спекулацията в Германия и положи нейното начало, Crédit Mobilier бе сама изумена от обилната реколта от спекулативни и кредитни учреждения, импулсът за възникването на които беше даден от самата нея. През 1855—1856 г. германците получиха напълно готови мошеническите устави на френските Crédits Mobiliers, така както в 1831 г. те получиха от Франция готови политически конституции.[65] Един французин от седемнадесетия век би се изумил да види двора на Людовик XIV, възпроизведен в стократен размер отвъд Рейн; французите през последното десетилетие бяха не по-малко изумени, когато видяха в Германия шестдесет и две национални събрания, докато те самите с такава мъка бяха създали само едно. В края на краищата Германия изобщо не представлява страна на децентрализацията; цялата работа е само в това, че централизацията е децентрализирана така, че вместо един съществуват множество центрове. Затова тази страна се оказа напълно пригодна да разгърне за най-кратко време и във всички направления различните машинации, на които я научи Crédit Mobilier, така както париж-

ките моди се разпространяват в Германия по-бързо, отколкото във Франция. Тази е непосредствената причина, поради която паниката възникна най-напред и се разпространи най-широко в Германия. В една от следващите статии ще дадем историята на самата паника и ще разгледаме нейните непосредствени причини.

Написано от К. Маркс на 3 октомври 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 4833 от 15 октомври 1856 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ПРИЧИНИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕТО НА ПАРИЧНАТА КРИЗА В ЕВРОПА

Паричната криза в Германия, която започна към средата на септември тази година, достигна кулминационната си точка на 26 същия месец, след което постепенно започна да отслабва, подобно на паричната паника от 1847 г. в Англия, която се прояви за пръв път в края на април и постепенно стихна след 4 май, деня на кулминационната ѝ точка. Жертвите, които няколко ръководни банкерски къщи в Лондон направиха тогава, за да създадат известен отдих в момента на паниката, бяха главната причина за катастрофата, която ги сполетя няколко месеца покъсно. Подобни резултати скоро ще се проявят и в Германия, тъй като главната причина за паниката там бе не недостигът на средства за обръщение, а диспропорцията между свободния капитал и огромните размери на съществуващите промишлени, търговски и спекулативни предприятия. Средството, с което паниката бе временно заглушена, бе повишаването на сконтовия процент от страна на различните правителствени, акционерни и частни банки; някои от тях повишиха своя сконтов процент до 6%, някои дори до 9%. В резултат на това повишение на сконтовия процент отливът на злато бе преустановен, вносът на чуждестранни стоки бе парализиран, чуждестранният капитал бе привлечен от примамката на високата лихва, непогасените дългове бяха поискани по съдебен ред, френската Crédit Mobilier, която един месец преди това бе изплатила вноските по своите германски железопътни задължения с икономически полици, сега бе принудена да плати в брой, и Франция изобщо трябваше да плати в брой дължимия по това време баланс по вноса на зърнени храни и продукти.

По такъв начин паричната паника в Германия се отрази върху Франция, където тя веднага взе по-застрашителна форма. Следвайки примера на германските банки, Френската банка повиши сконтовия процент на 6% — повишение, което още на 30 септември я накара да се обърне към Английската банка с молба за заем в размер на повече от един милион фунта стерлинги. Поради това на 1 октомври Английската банка повиши своя сконтов процент на 5%, без дори да дочака редовното, ставащо всеки четвъртък съвещание на директорите — мярка, която е без прецедент от паричната паника от 1847 г. насам. Въпреки това повишение на лихвата, златото продължаваше да изтича от подземията на Треднидъл-стрийт[66] по 40 000 ф. ст. на ден, а Френската банка всеки ден бе принудена да се прощава с около 6 000 000 франка в монети, докато монетният двор пускаше всеки ден само по 3 000 000 франка, от които около 120 000 в сребърни монети. За да неутрализира пагубното влияние на Френската банка върху златния запас на Английската банка, последната след около една седмица отново повиши своя сконтов процент на 6% по полиците със срок 60 дни и на 7% по полиците с по-дълъг срок. В отговор на тази любезност Френската банка издаде на 6 октомври нов указ, по силата на който тя отказваше да сконтира каквито и да било полици с падеж по-голям от 60 дни, и заяви, че няма да отпуща заеми повече от 40% срещу ценни книжа и повече от 20% срещу железопътни акции, и то с падеж само за един месец. Въпреки всички тези мерки обаче Английската банка се оказа също тъй неспособна да преустанови отлива на злато към Франция, както Френската банка не бе в състояние да намали паниката в Париж или да съкрати отлива на металически пари към други части на европейския континент. Размерът на паниката във Франция личи от спадането на курса на акциите на Crédit Mobilier от 1 680 фр. (котиране на 29 септември) на 1 465 фр. (6 октомври), т. е. спадане с 215 фр. за осем дни, при което до 9 октомври, въпреки най-големи усилия, техният курс не можа да бъде повишен с повече от 15 франка. Не е нужно да споменаваме, че държавните лихвоносни книжа също спаднаха съответно. Едва ли има нещо по-смешно от тъжните оплаквания на французите за бягство на техните капитали в Германия след високопарните уверения, които слушаме от г. Исак Перейра, великия учредител на Crédit Mobilier, че френският капитал притежавал особено космополитично свойство. Сред цялата тази бъркотия великият вълшебник на Франция, Наполеон III, приготви своята панацея. Той забрани на печата да пише за финансовата криза; чрез своите жандарми той намекна на сарафите, че би било целесъоб-

разно да махнат от витрините си обявленията, че купуват сребро с премия; и най-после в своя вестник „Moniteur“ от 7 октомври той помести един доклад, адресиран до него от името на собствения му министър на финансите, в който се твърдеше, че всичко е на ред и че само публиката неправилно преценява събитията. За нещастие два дни след това на сцената внезапно се появява главният директор на Френската банка със следните данни в своя месечен отчет:

	Октомври	Септември
	(във франкове)	
Парична наличност в касата	77 062 910	113 126 401
Парична наличност във филиалите	89 407 036	122 676 090
Полици, сконтирани в банката	271 955 426	221 308 498
Полици, сконтирани във филиалите на банката	239 623 602	217 829 320
Премия за злато и сребро	2 128 594	1 496 313

С други думи, за един месец касовата наличност е намаляла с 69 332 545 фр., сконтирането на полици е нарасnало със 74 441 210 фр., докато премията, изплатена за купуването на злато и сребро, надвишава септемврийските цифри с 632 281 франка. За нещастие факт е, че запасяването със скъпоценни метали понастоящем достига у французите небивали размери и че слуховете за евентуално прекратяване на плащанията в брой от банката всеки ден печелят почва. Намесата на Наполеон в работите на паричния пазар се оказа приблизително също тъй ефикасна, както неговото въздействие върху водите на Лоара в залетите от наводнението окръзи[67].

Сегашната криза в Европа се усложнява и от това, че отливът на скъпоценни метали — обичайният предвестник на търговски сътресения — се преплита с обезценяването на златото в сравнение със среброто. Независимо от едни или други търговски и промишлени фактори това обезценяване не можеше да не накара ония страни, в които съществува биметализъм — и в които златото и среброто трябва да се приемат при плащания в установени от закона, но опровергавани от икономическите факти пропорции, — да изнасят своето сребро на ония пазари, където съществува златен стандарт и където официалната цена на среброто не се отклонява от неговата пазарна цена. Тъй като съответното положение на Франция и Англия е именно такова, среброто естествено трябва да изтича от Франция в Англия, а златото — от Англия във Франция, докато сребърните пари в последната бъдат заменени със златни. Ясно е, от една страна, че такова заменяне на обичайното средство за обръщение неизбежно се придружава от

временни затруднения, но с тези затруднения може да се води борба било като се въведе златен стандарт и се изземе от обръщение среброто, както и стана, било като се демонетизира златото и за единствен стандарт се установи среброто, както бе направено в 1851 г. в Холандия и съвсем неотдавна в Белгия. От друга страна, очевидно е, че ако не беше действието на други фактори освен обезценяването на златото в сравнение със среброто, общият отлив на сребро от цяла Европа и Америка би неутрализирал и парализирал самия себе си, защото внезапното освобождаване и изземване от обръщение на такава маса сребро при липсата на специален резервоар, от който то да се възстановява, трябва да е понижило неговата цена в сравнение със златото, тъй като пазарната цена на всяка стока временно се определя от съотношението между търсенето и предлагането и само средно в продължение на няколко години — от производствените разходи. Демонетизирането на златото в холандските и белгийските банки можеше да окаже само много незначително влияние върху стойността на среброто, тъй като то бе главното средство за размяна в тези страни, и поради това тази промяна имаше по-скоро юридически, отколкото икономически характер. Може да се допусне обаче, че тези промени са открили малък пазар за предлагане на сребро и по този начин до известна степен са облекчили затрудненията.

Наистина, през последните четири или пет месеца количеството на металическите пари в Австрийската национална банка нарасна от 20 000 000 на 43 000 000 долара; цялото това количество се съхранява в подземията на банката, тъй като Австрия още не е възобновила плащанията в металически. Главната част на този прираст от 23 000 000 долара бе получена от Париж и Германия за железопътните линии, купени от Crédit Mobilier. Това несъмнено е една от причините, които обясняват неотдавнашния отлив на сребро, но погрешно би било да се смята, че на това обстоятелство до голяма степен се дължат наблюдаващите се напоследък явления на паричния пазар. Не трябва да се забравя, че от 1848 до 1855 г. на паричните пазари на света бяха хвърлени 105 милиона ф. ст. злато, добито в Калифорния и Австралия, без да се смята добивът на злато в Русия и другите отдавна съществуващи източници. Най-оптимистично настроените фритредери предполагат, че от тези сто и пет милиона за съвременното развитие на търговията биха били нужни петдесет и два милиона било под формата на валута, банкови резерви, златни кюлчета за изравняване на платежните баланси и взаимните плащания в търговията между различните страни, било за луксозни предмети.

Що се отнася до останалите петдесет и три милиона, те, както предполагат фритредерите — според нас доста умалявайки действителната цифра, — само са заместили същото количество сребро, което по-рано се намирало в употреба в Америка и Франция — десет милиона в Америка и четиридесет и три милиона във Франция. Как е станало това заместване, може да се види от официалните митнически отчети за движението на златото и среброто във Франция през 1855 г.:

Внос на злато в 1855 г.			*Внос на сребро в 1855 г.*		
Кюлчета	11 045 268	ф. ст.	Кюлчета	1 717 459	ф. ст.
Монети	4 306 887	„	Монети	3 121 250	„
Всичко	15 352 155	ф. ст.	Всичко	4 838 709	ф. ст.

Износ на злато в 1855 г.			*Износ на сребро в 1855 г.*		
Кюлчета	203 544	ф. ст.	Кюлчета	3 067 229	ф. ст
Монети	6 306 060	„	Монети	9 783 345	„
Всичко	6 509 604	ф. ст.	Всичко	2 850 574	ф. ст
Превишение на вноса на злато	8 842 551	ф. ст.	Превишение на износа на сребро	8 011 865	ф. ст

По такъв начин никой не може да твърди, че освобождаването на толкова голяма сума сребро (петдесет и три милиона фунта стерлинги) се обяснява с измененията в паричното обръщение на Франция и Америка, или с натрупването на съкровища в Австрийската банка, или с едното и другото, взети заедно. Съвсем основателно се изтъква, че тъй като среброто — за разлика от златото — не е било застрашено от обезценяване, италианските и левантинските търговци са му оказвали явно предпочитание пред другите монети, че арабите са получили и натрупали големи суми сребро и че най-после френските търговци на зърнени храни за заплащане на своите покупки на Черно и Азовско море са предпочитали да изнасят от Франция сребро, където то запазва своето съотношение към златото, а не злато, чието съотношение към среброто се е изменило в Южна Русия. Държейки сметка за всички тези причини за отлива на среброто, ние не можем все пак да определим обусловения от тях отлив на повече от петнадесет или шестнадесет милиона фунта стерлинги. Като още една особена причина за този отлив икономистите в английския печат съвсем абсурдно посочват изтичането на среброто във връзка с Източната война, макар те вече да са включили този отлив в общата сума от петдесет и два милиона фунта злато,

погълнати от нарасналите нужди на съвременната търговия. Те, разбира се, не могат да възложат на среброто същите функции, които възлагат на златото. Следователно наред с всички тези частни фактори действува и един по-крупен фактор, с който се обяснява отливът на среброто; този фактор — търговията с Китай и Индия — беше, което е доста куриозно, главната черта и на голямата криза от 1847 г. Ние пак ще се върнем на този въпрос, тъй като е важно да изследваме икономическите предвестници на надвисналата над Европа криза.

Нашите читатели ще разберат във всеки случай, че каквато и да е временната причина за паричната паника и за отлива на скъпоценни метали, който изглежда нейният непосредствен повод, всички елементи на търговска и промишлена криза са вече налице в Европа. Във Франция те бяха и задълбочени от лошата реколта на пашкули, от недостатъчната реколта на грозде, от огромния внос на зърнени храни във връзка с частичния неурожай през 1855 г. и наводненията през 1856 г. и най-после от жилищната криза, възникнала в Париж поради икономическите машинации на г. Бонапарт. Що се отнася до нас, струва ни се, че е достатъчно да се запознаем внимателно с финансовия манифест на г. Ман, който публикувахме в събота, за да се съгласим с предположението, че въпреки събиращия се сега втори Парижки конгрес и въпреки неаполитанския въпрос[68], третият Наполеон напълно основателно ще може да се поздрави, ако 1857 година не донесе на Франция по-лоши предзнаменования от ония, които придружаваха преди десет години 1847 година.

Написано от К. Маркс около 14 октомври 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4843 от 27 октомври 1856 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ПАРИЧНАТА КРИЗА В ЕВРОПА. — ИЗ ИСТОРИЯТА НА ПАРИЧНОТО ОБРЪЩЕНИЕ

От последния отчет на Френската банка вече видяхме, че нейният металически запас е паднал до твърде незначителната сума от около тридесет милиона долара, като само миналия месец е намалял с 25%.* Ако това изтичане продължи и занапред, към края на годината запасите на Банката биха се изчерпали и плащанията в брой биха били преустановени. За предотвратяването на тази изключителна опасност се вземат две мерки. От една страна, полицията ще пречи на топенето на сребро за експорт, а, от друга, Френската банка реши да удвои металическия си запас, като сключи с цената на огромни жертви заем от господа Ротшилдовци в размер на шест милиона фунта стерлинги. С други думи, за да покрие златния си дефицит, банката още повече увеличава разликата между цената, по която купува златото, и цената, по която го продава. По силата на този контракт на 11 октомври от Английската банка бяха изтеглени 50 000 ф. ст., на 13 октомври — 40 000 ф. ст., а пристигналият тук вчера параход „Азия" донесе новината за ново изтегляне на повече от половин милион. Във връзка с това в Лондон широко се разпространи опасението, че за да не позволи собствените ѝ фондове да изтекат във Франция, Английската банка отново ще затегне режима, като повиши сконтовия си процент. Като подготовка за това Английската банка вече престана да отпуща заеми срещу каквито и да било държавни ценни книжа освен съкровищни бонове.

---

* Виж настоящия том. стр. 62. Ред.

Но всичкото злато, което Френската банка ще успее да привлече в своите каси, ще изтича от тях също тъй бързо, както се стича — отчасти за изплащане на чуждестранните дългове за покриване дефицита на търговския баланс, отчасти за вътрешните нужди на страната, за да заеме мястото на изчезващото от обръщение сребро, запасяването с което се ускорява с изострянето на кризата; и най-после, за нуждите на огромните промишлени предприятия, създадени през последните три-четири години. Така например големите железопътни компании, които за продължаване на своите работи и за изплащане на дивидендите и премиите разчитаха на нови заеми, за каквито сега не може да става и дума, правят най-отчаяни опити да запълнят празнотата, образувана в техните каси. Така на Западната френска железопътна линия са нужни шестдесет милиона франка, на Източната — двадесет и четири, на Северната — тридесет, на Средиземноморската — двадесет, на Орлеанската — четиридесет и т. н. Изчислено е, че общата сума, нужна на всички железопътни компании, възлиза на триста милиона. Бонапарт, който се гордееше, че създавайки борсова спекулация, е накарал хората да забравят политиката, сега гори от желанието да отклони вниманието от паричния пазар с всевъзможни политически въпроси: неаполитанския, дунавския, бесарабския, въпроса за нов Парижки конгрес[69] — но напразно. Не само Франция, но и цяла Европа са твърдо убедени, че съдбата на това, което се нарича династия на Бонапартите, както и сегашното положение на европейското общество зависят от изхода на търговската криза, началото на която изглежда се наблюдава сега в Париж.

Както вече посочихме*, първият повод за избухването на кризата бе внезапното повишаване на цената на среброто в сравнение със златото. Това повишение, ако се абстрахираме от грамадния добив на злато в Калифорния и Австралия, може да се обясни само с непрекъснато засилващото се изтичане на среброто от западните страни в Азия, особено в Индия и Китай. От началото на XVII век Азия, особено Китай и Индия, винаги е упражнявала сериозно влияние върху пазарите на златото и среброто в Европа и Америка. Тъй като среброто е единственото средство за размяна в източните страни, благодарение на търговията с Изтока съкровищата, с които испанска Америка наводняваше Европа, изтичаха отчасти от европейския континент и вносът на сребро от Америка в Европа се балансираше по този начин с неговия износ от Европа в Азия. Наистина едновременно

* Виж настоящия том, стр. 62—65. *Ред.*

с това от Азия в Европа се внасяше злато; но ако не вземем под внимание златото, доставено между 1840 и 1850 г. от Урал, този внос бе прекалено малък, за да може да даде що годе осезателни резултати.

В обръщението на среброто между Азия и Запада се редуваха, разбира се, периоди на прилив и отлив, които зависеха от колебанията на търговския баланс. Общо взето обаче в историята на това световно движение могат да се набележат в общи черти три периода: първият започва в XVII век и завършва около 1830 г.; вторият — от 1831 до 1848 г.; и последният — от 1849 г. до наши дни. През първия период износът на сребро в Азия общо взето се увеличаваше; през втория период неговият поток започна да отслабва, докато най-после се установи обратно течение и Азия за пръв път върна на Европа част от съкровищата, които бе погълнала в продължение на близо две и половина столетия. През третия период, който все още се намира в стадия на развитие по възходяща линия, положението отново се измени и днес Азия поглъща сребро в небивали досега размери.

В по-ранни времена, след откриването на сребро в Америка и дори след основаването на португалска колония в Индия, износът на сребро от Европа за Азия бе едва забележим. Нужда от по-значително количество от този метал възникна в началото на XVII век, когато холандците, а по-късно англичаните разшириха своята търговия с Източна Азия. Но нуждата от него нарасна особено много, откакто започна бързото увеличение на потреблението на чай в Англия през XVIII век, тъй като за китайския чай англичаните трябваше да плащат почти изключително в сребро. Към края на XVIII век отливът на сребро от Европа в Източна Азия бе вече взел толкова големи размери, че поглъщаше значителна част от внасяното от Америка сребро. През този период започна вече и износът на сребро непосредствено от Америка за Азия, макар общо взето той да се ограничаваше с количеството, което мексиканските флотилии доставяха на Филипинските острови от Акапулко. Това поглъщане на среброто от Азия стана по-осезателно в Европа през първите тридесет години на XIX век, тъй като поради революциите, които избухнаха в испанските колонии,[70] вносът на сребро от Америка, който в 1800 г. надвишаваше четиридесет милиона долара, в 1829 г. спадна на по-малко от двадесет милиона. От друга страна, износът на сребро от Съединените щати за Азия през периода от 1796 до 1825 г. нарасна четири пъти, а след 1809 г. сребро почнаха да изнасят непосредствено в Източна Азия — макар и в малък мащаб — не само Мексико, но и Бразилия, Чили и Перу. От 1811 до 1822 г. износът на

сребро от Европа за Индия и Китай превиши вноса на злато от тези страни с повече от тридесет милиона фунта стерлинги.

Големи изменения станаха през периода, който започна в 1831 г. Остиндийската компания бе принудена не само да се откаже от своя монопол върху търговията между Европа и нейните източни владения, но — ако не се смята нейният индо-китайски монопол — бе напълно ликвидирана като търговско предприятие.[71] Тъй като остиндийската търговия се оказа по този начин предоставена на частната инициатива, износът на британски промишлени изделия за Индия започна значително да надвишава вноса на индийски суровини във Великобритания. По този начин търговският баланс все по-определено и по-определено се изменяше в полза на Европа и в резултат на това износът на сребро в Азия започна бързо да намалява. Всяка пречка, която британската търговия срещаше на другите пазари на земното кълбо, почна сега да се компенсира от новата ѝ експанзия в Азия. Ако сътресенията в търговията през 1825 г. вече доведоха до увеличаване на британския износ за Индия, а англо-американската криза от 1836 г. му даде още по-мощен тласък, то характерните черти на британската криза от 1847 г. бяха дори обусловени от прекомерния износ за Индия и другите части на Азия.

Износът за Азия, който в 1697 г. съставляваше едва една петдесет и втора от целия британски износ, в 1822 г. достигна около една четиринадесета, в 1830 — около една девета, а в 1842 г. — над една пета. Докато този икономически процес засягаше само Индия и западната част на Азия, отливът на сребро от Европа в Азия отслабваше, но не спря, а още по-малко се превърна в приток от Азия към Европа. Такъв рязък обрат в металическото парично обръщение стана едва когато английската филантропия натрапи на Китай редовна търговия с опиум, помете с оръдеен огън китайската стена и отвори насила вратите на Небесната империя за сношения с нечестивия свят. По този начин, докато китайското сребро изтичаше през границата на Китай с Индия, Англия и Америка наводняваха с промишлените си изделия неговото тихоокеанско крайбрежие. С това именно се обяснява фактът, че в 1842 г., за пръв път в историята на съвременната търговия, големи количества сребро бяха действително отправени от Азия за Европа.

Но това пълно изменение в движението на ценностите между Азия и Запада се оказа недълготрайно. Още в 1849 г. настъпи рязка и непрекъснато засилваща се реакция. Както Китай бе променил насоката на първия и втория период, така той промени насоката и на третия. Китайското въстание[72] не само преустанови

търговията с опиум с Индия, но и сложи край на купуването на чуждестранни промишлени изделия, тъй като китайците настояваха стоките им да се плащат в сребро, а сами прибягваха до любимата мярка на източните икономисти в периодите на политически и социални сътресения — натрупването на съкровища. Превишението на китайския износ над вноса стана твърде значително още и във връзка с лошото напоследък производство на пашкули в Европа. Ако съдим по отчетите на г. Робертсон, британския консул в Шанхай, износът на китайски чай през последните десет години се е увеличил с 63%, а износът на коприна с 218%, докато вносът на промишлени изделия е намалял с 66%. Г-н Робертсон оценява сега средното годишно количество сребро, внасяно в Китай от всички части на света, на 5 580 000 ф. ст. повече, отколкото преди десет години. По-долу даваме точни данни за китайския износ и внос през периода от 1849 до 1856 г., като всяка година завършва на 30 юни:

Износ на чай
(във фунтове)

	Във Великобритания и Ирландия	В Съединените щати
1849	47 242 000	18 072 000
1855	86 509 000	31 515 000
1856	91 035 000	40 246 000

Износ на коприна

	Във Великобритания и Ирландия	Във Франция
1849	17 228 фунта	—
1855	51 486 „	—
1856	50 489 „	6 458 бали

	ф. ст.
Реална стойност на износа от Китай във Великобритания през 1855 г.	8 746 000
Реална стойност на износа от Китай в Съединените щати през 1855 г.	2 500 000
Всичко	11 246 000
След приспадане на 20 % за навло и други разходи	2 249 200
Салдо в полза на Китай	8 996 800

Внос

	ф. ст.
Промишлени изделия от Англия през 1852 г.	2 503 000
Промишлени изделия от Англия през 1855 г.	1 000 000
Промишлени изделия от Англия през 1856 г.	1 277 000
Опиум и памук от Индия през 1853 г.	3 830 000
Опиум и памук от Индия през 1855 г.	3 306 000
Опиум и памук от Индия през 1856 г.	3 284 000
Обща стойност на вноса през 1855 г.	4 306 000
Салдо в полза на Китай през 1855 г.	4 690 000
Стойност на китайския износ в Индия през 1855 г.	1 000 000
Общо салдо в полза на Китай по търговските баланси с всички страни на света (1855)	5 690 000

Към това изтичане на среброто от Европа в Азия, предизвикано от търговията с Китай, трябва да прибавим и изтичането му в Индия, обусловено през последните години от това, че търговският баланс стана неблагоприятен за Европа, в което можем да се убедим от следната таблица:

	ф. ст.
Британски внос от Индия през 1856 г.	14 57 000
Приспадане по преводите на Остиндийската компания	3 000 000
Обща сума на вноса	11 578 000
Внос в Индия от Британия	8 927 000
Салдо в полза на Индия	2 651 000

Трябва да кажем, че златото в Индия бе законно платежно средство до 1825 г., когато бе прокаран законът за единния сребърен стандарт. Тъй като след няколко години златото започна да се цени на търговските пазари по-високо от среброто, Остиндийската компания заяви, че е готова да го приема при плащания на правителството. Но след откриването на злато в Австралия компанията, която, подобно на холандското правителство, се опасяваше от обезценяване на златото и на която съвсем не се харесваше перспективата да получава плащанията си в злато, а сама да плаща в сребро, внезапно се върна към единния сребърен стандарт от 1825 г. По този начин необходимостта дългът по търговията с Индия да се погасява в сребро придоби първостепенно значение и в Индия възникна колосално търсене на този метал. Тъй като от този момент цената на среброто в сравнение с цената на златото почна да расте в Индия по-бързо, отколкото

в Европа, британските търговци намериха за изгодно да изнасят сребро в Индия с цел за спекулация, получавайки в замяна индийски суровини и давайки по този начин нов тласък на индийския износ. Общо взето от 1848 до 1855 г. само от Саутхемптън бе изнесено сребро за двадесет и един милиона фунта стерлинги и освен това много голямо количество бе изнесено от средиземноморските пристанища. Изчислено е, че през настоящата година десет милиона са вече изнесени от Саутхемптън на Изток.

Като съдим по тези изменения в индийската търговия и по характера на китайската революция, не можем да очакваме, че изтичането на среброто в Азия ще престане в скоро време. Затова няма да бъде прибързано твърдението, че на тази китайска революция е съдено да упражни върху Европа значително по-голямо влияние, отколкото всички войни с Русия, всички италиански манифести[73] и всички тайни дружества на европейския континент.

Написано от К. Маркс около 17 октомври 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4848 от 1 ноември 1856 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

ПЕРСИЯ, АФГАНИСТАН И СРЕДНА АЗИЯ 1857 г.

К. МАРКС

*АНГЛО-ПЕРСИЙСКАТА ВОЙНА

Обявяването от Англия или, по-точно, от Остиндийската компания на война на Персия[74] възпроизвежда един от онези коварни, авантюристични трикове на английската дипломация в Азия, с помощта на които Англия разшири своите владения на този континент. Достатъчно е само компанията да хвърли алчен поглед върху владенията на който и да било независим владетел, върху която и да било област с важно политическо и търговско значение или известна със своето злато и скъпоценни камъни, и жертвата бива обвинена, че нарушава един или друг мним или действителен договор, че не изпълнява някакво фантастично задължение или ограничително условие, че нанася някакво мъгляво оскърбление, а след това се обявява война и в английската история се записва още един кървав епизод, който потвърждава предвечността на злото, неизменния морал на баснята за вълка и агнето.

В продължение на много години Англия се стремеше да завземе някаква позиция в Персийския залив и на първо място искаше да завладее остров Харак, разположен в северната част на този залив. Говорейки надълго и нашироко каква стойност би имал този остров за Англия, знаменитият сър Джон Малкълм, който на няколко пъти бе посланик в Персия, твърдеше, че тъй като се намира в съседство с Бушир, Бендер-Риг, Басра, Грин Барберия и Ел-Катиф, островът би могъл да стане едно от найцветущите английски владения в Азия. Не е чудно, че островът и Бушир вече се намират в ръцете на Англия. Сър Джон гледаше на острова като на средищен пункт на търговията на Турция,

Арабия и Персия. Климатът на острова бил според него прекрасен и той имал всички необходими условия, за да станел едно от цветущите кътчета на земята. Преди повече от тридесет и пет години посланикът изложи своите съображения на лорд Минто, който тогава беше генерал-губернатор на Индия, и двамата се опитаха да осъществят този план. И наистина сър Джон бе назначен за командуващ експедицията за завземане на острова и вече бе тръгнал на път, когато получи заповед да се върне в Калкута, а с дипломатическа мисия в Персия бе изпратен сър Харфорд Джонс. През време на първата обсада на Херат от персите през 1837—1838 г. Англия под същия несериозен предлог, както и сега — т. е. под предлог за защита на афганистанците, с които тя постоянно се намира в непримирима вражда, — завзе Харак, но обстоятелствата, а именно намесата на Русия, я принудиха да се откаже от своята плячка. Новопредприетото неотдавна успешно нападение на Персия срещу Херат даде повод на Англия да обвини шаха във вероломство и да завземе острова като първата стъпка към военни действия.

По такъв начин в течение на половин век Англия постоянно, макар и в повечето случаи безуспешно, се е стремяла да установи своето господствуващо влияние върху правителството на персийските шахове. Последните обаче са достойни за своите коварни врагове и успяват да се измъкнат от подобни предателски обятия. Персите не само виждат със собствените си очи как англичаните се държат в Индия, но и по всяка вероятност имат предвид следния съвет, даден на Фетх-Али-шах в 1805 г.: „Не се доверявай на съветите на една нация от алчни търговци, която търгува в Индия с живота и короните на владетелите“. И така намерило си гърнето похлупак. В Техеран, столицата на Персия, английското влияние е твърде слабо, тъй като — ако оставим настрана тайните интриги на Русия — видно положение там заема Франция, а от тримата пирати Персия се пази най-много от британския. В настоящия момент персийска делегация е на път за Париж или вече е пристигнала там и твърде възможно е неотдавнашните усложнения в Персия[75] да станат предмет на дипломатически преговори. И наистина Франция не е безразлична към завземането на острова в Персийския залив. Въпросът още повече се усложнява от това, че Франция извади на бял свят един отдавна погребан пергамент, съгласно който персийските шахове вече два пъти са ѝ отстъпвали Харак — първия път в 1708 г. при Людовик XIV и след това в 1808 г. — наистина и в двата случая условно, но с достатъчно ясни изрази, за да дадат известни права или да оправдаят претенции върху острова от страна на съвременния

подражател на ония владетели, антианглийските настроения на които бяха достатъчно силни.

В неотдавнашния си отговор до „Journal des Débats" лондонският „Times" от името на Англия се отказа в полза на Франция от всякаква претенция за ръководене на европейските работи, запазвайки на английската нация неоспоримото право да управлява работите на Азия и Америка, в които не трябвало да се меси никоя друга европейска държава. Обаче съмнително е дали Луи Бонапарт ще се съгласи с подобна подялба на света. Във всеки случай през време на неотдавнашните англо-персийски раздори френската дипломация в Техеран не оказа на Англия искрена поддръжка, а фактът, че френският печат изколава и раздухва галските претенции върху Харак, изглежда, показва, че Англия няма много лесно да може да нападне Персия и да я разпокъса.

Написано от К. Маркс на 30 октомври 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4904 от 7 януари 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ИКОНОМИЧЕСКАТА КРИЗА ВЪВ ФРАНЦИЯ

Във финансовия свят на Европа няма никакви признаци на облекчаване. От пощата, доставена с парахода „Ниагара", узнаваме, че потокът от скъпоценни метали от Лондон за европейския континент сега е по-силен, отколкото когато и да било, и че едно предложение да се повиши още повече размерът на сконтовия процент е било отхвърлено от дирекционния съвет на Английската банка с мнозинство само от един глас. Не е нужно да казваме, че причината на кризата все още трябва да се търси във Франция; в това отношение последният брой на списание „Economist"[76] рисува положението на нещата в твърде мрачни краски:

„Липсата на каквото и да е подобрение" — пише списанието — „сама по себе си фактически означава влошаване на положението, а при това, за съжаление, не се очаква никакво продължително подобряване. Контрастът между сегашния месец и съответния месец на миналата година е твърде печален в почти всяко отношение, а при това през октомври миналата година страната се намираше в състояние на кръвопролитна война, краят на която изглеждаше още много далеч".

Това оплакване ни накара да си направим труда да сравним състоянието на парижкия фондов пазар през октомври с положението в предишния месец; резултатът от нашите проучвания може да се види от следната таблица:

	30 септември	31 октомври	увеличение	намаление
3%-на рента	67 фр. и 50 с.	66 фр. и 70 с.	—	8 с.
4 1/2%-на рента	90 „	91 „	1 фр.	—
Френската банка	4 010 „	3 850 „	—	160 фр.

	30 септември	31 октомври	увеличение	намаление
Crédit Foncier	600 фр.	585 фр.		15 фр.
Crédit Mobilier	1 552 „	1 372 „	—	180 „
Орлеанската ж.-п. линия	1 267 „	1 241 „	—	26 „
Северната ж.-п. линия	950 „	941	—	9 „
Източната ж.-п. линия	877 „	865 „	—	12 „
Ж.-п. линия Париж — Лион	1 265 „	1 267 „	2 фр.	—
Средиземноморската ж.-п. линия	1 750 „	1 652 „	—	98 „
Голямата централна ж.-п. линия	610 „	603 „	—	7 „

През промеждутъка от време от септември до 31 октомври курсът на акциите на разните компании падна както следва:

Gaz Paris Company	30 фр.
Union des Gaz	35 „
Lits Militaires	27½ „
Docks Napoléoniens	8½ „
Compagnie Maritime	40 „
Palais d'Industrie	5 „
Omnibus company	35 „
Messageries Impériales	50 „

Нищо не може да бъде по-остроумно от начина, по който парижките бонапартистки вестници се опитват да обяснят това непрекъснато падане на курса на ценните книжа на борсата. Да вземем например вестника на г. Жирарден „Presse“.

„Спекулантите“ — пише този вестник — „все още не искат да *се откажат от убеждението си,* че ценните книжа падат. Вследствие постоянните колебания на акциите на Crédit Mobilier тях ги смятат толкова опасни, че мнозина спекуланти не се решават да се докоснат до тях и се ограничават със сделки с „primes“*, за да намалят предварително опасността от загуби.“

Строгите мерки, взети от Френската банка, за да не допусне или поне да отсрочи прекратяването на плащанията в брой, започнаха да се отразяват остро върху промишлената и търговската класа. Сега фактически се води истинска ожесточена война между кръговете, които се занимават bona fide** с търговия и промишленост, и спекулативните акционерни компании, както тези, които вече функционират, така и онези, които се проектира да бъдат създадени; всички те се борят да вземат в ръцете си сво-

* — „премии“. *Ред.*

** — добросъвестно. *Ред.*

бодния капитал в страната. Дори да не съществуваше Френската банка и да нямаше никакво изтичане на скъпоценни метали, неизбежен резултат от тая борба ще бъде повишаването на лихвения процент, намаляването на печалбите във всички отрасли на промишлеността и обезценяването на всички видове ценни книжа. Достатъчен е един поглед върху развитието на френската железопътна мрежа, за да се убедим, че въпреки всички чужди влияния този натиск върху свободния френски капитал ще продължи да се засилва. Фактите, които възнамеряваме да предложим на вниманието на нашите читатели, вземаме от вестник „Journal des Chemins de Fer“[77], който, както целият останал печат в страната, може да публикува само онова, което е позволено от самото Бонапартово правителство. Общо взето са били дадени лицензи за строеж на железопътни линии с обща дължина 5 584 мили, от които са завършени и функционират само 2 884 мили. Следователно, остават още 2 700 мили, които сега са в строеж или се проектира да бъдат построени. Но това не е всичко. Правителството строи железопътни линии в Пиренеите и е наредило да се построят нови линии между Тулуза и Байона, Ажен и Тарб, Мон-де-Марсан и Трабестан с обща дължина повече от 900 мили. Фактически във Франция се строят повече железопътни линии, отколкото сега има там. За построяването на старата железопътна мрежа на Франция са изразходвани 300 000 000 долара; но тя е била строена в течение на дълъг период — период, който е бил свидетел на началото и края на три правителства, — докато всички сега разрешени за строеж линии трябва да бъдат завършени в течение най-много на шест години и да почнат да функционират в най-критичната фаза на търговския цикъл. Изпадналите в трудно положение компании отрупват правителството с молби да им разреши да се сдобият с пари чрез издаване на нови акции и бонове. Правителството, разбирайки, че това би довело само до по-нататъшно обезценяване на старите ценни книжа на пазара и до по-нататъшни смутове на борсата, не се решава да отстъпи. Но, от друга страна, пари трябва да се намерят; спирането на работата ще означава не само фалит, но и революция.

Докато търсенето на капитали, необходими за пускането в експлоатация на нови предприятия в страната, все повече се увеличава, поглъщането на френски капитали от задгранични предприятия съвсем не е намаляло. Отдавна е известно, че френските капиталисти поеха огромни задължения в Испания, Италия, Австрия и Германия и че дори в настоящия момент Crédit Mobilier усърдно ги въвлича в нови предприятия. Испания по-специално увеличава сега затрудненията на Франция, тъй като лип-

сата на сребро там е стигнала до такава степен, че фабрикантите в Барцелона изпитват най-големи затруднения при изплащане заплатата на работниците си.

Що се отнася до Crédit Mobilier, ние вече имахме случай да посочим,* че стремежите на това учреждение никак не отговарят на неговото име. То се стреми да закрепва капитала, а не да го прави *подвижен.*** Ако то прави нещо подвижно, това е само титулите на собственост. Акциите на основаните от него компании са действително необикновено подвижни, но капиталът, който те представляват, е здраво вложен. Цялата тайна на Crédit Mobilier се състои именно в това, да примамва капитал в промишлени предприятия, гдето той бива скован, а след това да спекулира с продажбата на акциите, създадени да представляват този капитал. Докато директорите на Crédit Mobilier са в състояние да получават премии при първото издаване на нови акции, те, естествено, могат да си позволят да наблюдават със стоическо спокойствие общото напрежение на паричния пазар, окончателната съдба на акционерите и затрудненията на функциониращите компании. Това обяснява странното явление, че докато акциите на Crédit Mobilier на борсата непрекъснато падат, неговата дейност непрекъснато се разширява из цяла Европа.

Освен общото напрегнато състояние на паричния пазар има и други обстоятелства, които оказват влияние върху френската промишленост. Много фабрики в Лион спряха работа поради липсата на сурова коприна и високата ѝ цена. Подобни причини парализират и промишления живот в Мюлуз и Руан. Високата цена на памука предизвика там голямо повишаване на цената на преждата, докато тъканите трудно намират пласмент и фабрикантите не са в състояние да сключват сделки при предишните условия. В резултат на това страданията на работниците и недоволството сред тях се засилиха, особено в Лион и Южна Франция, гдето цари възбуждение, което може да бъде сравнено само с възбуждението, съпровождащо кризата през 1847 г.

Да преминем сега от борсата, железопътните линии, търговията и промишлеността към френското селско стопанство. Публикуваните неотдавна отчети на френските митници разкриват факта, че последният неурожай е бил много по-лош, отколкото призна това вестник „Moniteur“. В сравнение със септември 1855 г., когато са били внесени 270 146 квинтала*** зърнени храни,

* — Виж настоящия том, стр. 33—34. *Ред.*

** — Игра на думи: „Mobilier“ — „движим“, „to mobilize“ — „правя нещо подвижно“, „пускам в обръщение“. *Ред.*

*** — центнера. *Ред.*

през септември 1856 г. са внесени 963 616 квинтала, т. е. с 693 470 квинтала повече от внесеното през септември 1855 година, известна със своята лоша реколта. Би било грешка обаче причините за явното превръщане на Франция от страна износителка на зърнени храни в страна, която внася такива, да се виждат само в наводненията, лошото време и други природни бедствия. Селското стопанство на Франция, което никога не е достигало високо развитие, при съществуващия режим направо западна. От една страна, виждаме постоянно увеличаване на данъците, а от друга — намаляване броя на работната ръка, тъй като войната* откъсна временно от селското стопанство значителни маси работници, а строежът на железопътни линии и другите обществени строежи постоянно откъсват нови маси работници, при което капиталът постепенно се прехвърля от селското стопанство в спекулативните предприятия. Това, което бе наречено наполеоновска демократизация на кредита, всъщност беше само повсеместно разпространяване на борсовата спекулация. Императорските заеми играеха по отношение на селячеството същата роля, която Crédit Mobilier играеше по отношение на буржоазията и висшите класи. Тези заеми доведоха борсата до селския двор, изсмукаха личните спестявания на селянина и присвоиха дребните капитали; които по-рано се използуваха за повишаване културата на селското стопанство.

Следователно тежкото положение на селското стопанство във Франция е толкова резултат на стихийни бедствия, колкото и последица от сегашния политически режим. Ако дребното селячество страда от ниските цени по-малко, отколкото едрите фермери в Англия, то, от друга страна, страда от липсата на продукти — нещо, което за едрите английски фермери често пъти е източник на печалба. Оттук и недоволството на селяните, което намира израз в извършването на палежи, за съжаление твърде чести, макар за тях по силата на императорска заповед да не се споменава във френския печат. Ако след февруарската революция селяните негодуваха от това, че им бе натрапен нов данък от 45 сантима за поддържане на националните работилници в Париж[78], днешното селячество е още по-възмутено от абсолютно безспорния факт, че неговите изчерпани ресурси се облагат с данъци, за да могат парижаните да купуват хляб на цена, по-ниска от стойността му. Ако припомним освен това, че Наполеон в последна сметка беше избран именно с гласовете на селяните, сегашното революционно настроение на тая класа хвърля съвсем нова светлина върху

* — Кримската война. *Ред.*

шансовете на Бонапартовата династия. Към какви жалки хитрини трябва да прибягва тя още отсега, за да омекчи и отсрочи вземащите застрашителен характер искания на бедните селяни, се вижда от езика, с който си служат префектите в своите окръжни за „поощряване“ на благотворителността. Така например префектът на Сарта се обръща към своите подпрефекти със следните изрази:

„Благоволете да пристъпите с цялото си усърдие и решителност към изпълнение на задачата, която е една от най-благородните функции на административната власт, а именно, да намерите начини за оказване помощ и даване работа на гражданите, нуждаещи се от едното или другото, с което ще допринесете за поддържане на общественото спокойствие. Не трябва да се страхувате, че източниците на благотворителността може да се окажат изчерпани или кесиите на частните лица — празни поради жертвите, които те понесоха през последните години, колкото и големи да бяха тия жертви. Собствениците и арендаторите получиха напоследък значителни печалби и тъй като са особено заинтересувани от поддържането на ред и спокойствие в селото, те ще разберат, че и изгодата, и дългът ги заставят да правят жертви.“

Ако към всички горепосочени причини за недоволство прибавим жилищната и продоволствената криза в Париж, затрудненията в търговията на дребно в столицата, както и стачките в различни отрасли на парижката промишленост, ще стане ясно защо задушената свобода на печата внезапно намира изблик в бунтовни прокламации по стените на сградите. В едно частно писмо, което получихме от един заслужаващ доверие кореспондент от Париж, се съобщава, че между 1 и 12 октомври са били извършени не помалко от деветстотин ареста. Заслужава да се отбележат някои от причините за тези арести, защото те са поразителен признак за безпокойството и тревогата на правителството. В един случай човек, който, както се казва, „правел сделки на борсата“, бил арестуван, защото бил казал, че „според него Кримската война довела само до гибелта на много хора и разхищението на много пари“; друг, търговец, бил арестуван, защото твърдял, че „търговията боледувала като правителството“; трети — за това, че у него била намерена песен за Давид д'Анже и студентите;[79] четвърти, правителствен чиновник — за това, че публикувал брошура за финансовата криза; един шивач — за опита му да узнае дали действително са били арестувани някои от неговите приятели, както бил чул; най-после, един работник — за това, че говорил за скъпотията на продуктите със свой земляк стражар, понеже стражарят изтълкувал думите на работника като враждебни за правителството.

Предвид на всички тези факти изглежда малко вероятно френската търговия и промишленост да успеят да избягнат еди-

крах, който ще предизвика повече или по-малко сериозни политически събития и ще се отрази катастрофално върху устойчивостта на кредита и нормалните делови отношения не само в Европа, но и в Америка. Стремителното препускане към тая пропаст може да бъде само ускорено от колосалните спекулации със строежа на железопътни линии в Русия, в които се е впуснала сега Crédit Mobilier в съюз с множество крупни банкерски къщи в Европа.

Написано от К. Маркс около 7 ноември 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4866 от 22 ноември 1856 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ЕВРОПЕЙСКАТА КРИЗА

Ако съдим по новините, които донесоха от Европа двата пристигнали тази седмица параходи, окончателният крах на спекулата и борсовата игра, който хората на двата бряга на океана предчувствуват инстинктивно като неизбежен удар на съдбата, изглежда, се отлага за бъдещето. Но това отсрочване съвсем не значи, че крахът ще може да бъде избягнат. Напротив, хроническият характер, който взе сегашната финансова криза, само ѝ предвещава още по-жесток и пагубен изход. Колкото по-дълго се проточи кризата, толкова по-страшна ще бъде разплатата. Европа прилича сега на човек, който се намира пред фалит и е принуден, както и преди, да продължава всички начинания, които са го разорили, и едновременно с това да прибягва до всевъзможни отчаяни средства, с които се надява да предотврати или да отклони от себе си последния страшен удар. Предявяват се нови искания за изплащане на вноските по акциите на компаниите, повечето от които съществуват само на книга; големи суми в брой се влагат в спекулативни предприятия, откъдето те вече никога няма да могат да бъдат изтеглени; същевременно високият лихвен процент — сега 7% в Английската банка — представлява един вид суров глашатай на наближаващия съд.

Дори при най-голям успех на предприеманите понастоящем финансови манипулации безбройните борсови спекулации на континента не могат да не дойдат в скоро време до своя край. Само в Рейнска Прусия съществуват 72 нови компании за разработване на мини с акционерен капитал 79 797 333 талера. Тъкмо сега австрийската Crédit Mobilier или, по-точно, френската Crédit Mobi-

lier в Австрия, изпитва огромни затруднения при опита си да получи втората вноска срещу акциите си, тъй като възобновяването на плащанията в брой е парализирано от мероприятията на австрийското правителство. Фактът, че парите за железопътните линии и мините трябва съгласно договорите да се внасят в императорското съкровище в монети, означава, че до февруари 1858 г. от ресурсите на Crédit Mobilier ще изтичат всеки месец над 1 000 000 долара. От друга страна, паричните затруднения на железопътните предприемачи във Франция са толкова сериозни, че Голямата централна железопътна линия бе принудена да уволни в участъка на Мюлуз 500 служещи и 15 000 работници, а Лионско-Женевската компания трябваше да намали и дори временно да преустанови своите операции. За разкриването на тези факти вестник „Indépendance belge"[80] на два пъти бе конфискуван във Франция. При тази раздразнителност френското правителство към всяко разкритие на истинското състояние на френската търговия и промишленост заслужава да отбележим следните думи, изтървани неотдавна от помощника на генералния прокурор г. Пти при откриването на сесията на парижкия съд:

„Обърнете се към статистиката и вие ще получите редица интересни сведения за сегашните тенденции в търговията. Броят на фалитите расте всяка година. В 1851 г. е имало 2 305 фалита; в 1852 — 2 478; в 1853 — 2 671, а в 1854 — 3 691. Това увеличение се отнася еднакво както до злоумишлените, така и до обикновените фалити. Броят на първите от 1851 г. насам е нараснал с 66%, а броят на вторите — със 100%. Що се отнася до мошеничеството относно характера, качеството и количеството на продадените стоки и при използването на фалшиви мерки и теглилки, броят на тези престъпления е нараснал в ужасяващи размери. В 1851 г. са били разгледани 1 717 такива дела: в 1852 — 3 673; в 1853 — 7 074, а в 1854 — 7 831."

Наистина, въпреки тези явления на континента, английският печат ни уверява, че най-лошият период на кризата е минал, но ние напразно бихме търсили убедителни доказателства за това. Ние няма да ги намерим нито в повишаването на сконтовия процент от Английската банка на 7%, нито в последния отчет на Френската банка, от който се вижда не само че отчетът е фалшифициран, но и че въпреки най-строгото ограничаване на заемите, кредитите, сконтирането на полици и емитирането на банкноти, Банката не е била в състояние да преустанови изтичането на скъпоценните метали или да мине без премии за златото. Както и да е, съвършено очевидно е, че френското правителство съвсем не споделя оптимистичните възгледи, които то се стреми да разпространи както в своята страна, така и в чужбина. В Париж е известно, че през последните шест седмици императорът не се е спирал пред каквито и да било финансови жертви, колкото и го-

леми да са били те, само и само да задържи рентата над 66%, защото той е не само уверен, а и суеверно убеден, че падането на рентата под 66% ще прозвучи като погребален звън за Империята. Очевидно е, че в това отношение Френската империя се отличава от Римската, тъй като едната се страхуваше от гибел от настъплението на варварите, а другата се бои от гибел от отстъплението на борсовите спекуланти[81].

Написано от К. Маркс около 21 ноември 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4878 от 6 декември 1856 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

МОРСКАТА ТЪРГОВИЯ НА АВСТРИЯ

Може да се каже, че морската търговия на Австрия започва от времето, когато Венеция и подчинените ѝ области на Адриатическото крайбрежие бяха за пръв път включени в империята по мирния договор в Кампоформио, потвърден по-късно от мирния договор в Люневил[82]. По такъв начин Наполеон е всъщност основателят на този отрасъл на австрийската търговия. Наистина, като видя какви предимства е дал с това на Австрия, Наполеон отмени тази отстъпка отначало с договора в Пресбург, а по-късно при сключването на мира във Виена в 1809 г.[83] Но Австрия, поставена веднаж на прав път, се възползува от първия удобен случай, за да възстанови с договора от 1815 г.[84] своето господство в Адриатическо море. Центърът на тази търговия е Триест; неговото превъзходство — дори и в по-ранния период — над всички други австрийски пристанища може да се види от следната таблица:

	Пристанища	Фиуме	Триест	Венеция	Други пристанища	Всичко
	(във флорини)					
1838 г.	внос	200 000	32 200 000	9 000 000	8 000 000	49 400 000
	износ	1 700 000	14 400 000	5 300 000	2 000 000	23 400 000
1841 г.	внос	200 000	22 300 000	8 500 000	5 300 000	36 300 000
	износ	1 600 000	11 200 000	3 100 000	1 900 000	17 800 000
1842 г.	внос	200 000	24 900 000	11 500 000	5 100 000	41 700 000
	износ	1 300 000	11 900 000	3 400 000	2 600 000	19 200 000

В 1839 г. съотношението между стойността на вноса през Венеция и стойността на вноса през Триест е било 1:2,84, а между стойността на износа през тях съответно 1:3,8. През същата година броят на корабите, които са пристигнали във всяко едно от тези пристанища, се е намирал в отношение 1:4. Понастоящем Триест е достигнал такова превъзходство, че е засенчил всички други австрийски пристанища, включително Венеция. Но фактът, че Триест е изместил Венеция в Адриатика, не трябва да се приписва нито на особеното покровителство на австрийското правителство, нито на енергичната дейност на Австрийския Лойд.[85] Неизвестен залив на скалист бряг, населен в началото на XVIII век само с неколцина рибари, в 1814 г., по време на евакуирането на френските войски от Истрия, Триест се бе вече превърнал в търговско пристанище с население 23 000 души, а в 1815 г. неговата търговия надвишаваше три пъти търговията на Венеция. В 1832 г., една година преди основаването на Австрийския Лойд, населението на Триест вече надхвърляше 50 000 души и още по времето, когато влиянието на Лойд едва ли е можело да бъде що-годе значително, **Триест заемаше** второ място след Англия в търговията на Турция и първо място в търговията на Египет. Това личи от следната таблица на вноса и износа на Смирна за периода от 1835 до 1839 г.:

	Пиастри	Пиастри
Англия	126 313 146	44 618 032
Триест	93 500 456	52 477 756
Съединените щати	57 329 165	46 608 320

Показателни са също следните цифри за вноса и износа на Египет в 1837 г.:

	Франкове	Франкове
Триест	13 858 000	14 532 000
Турция	12 661 000	12 150 000
Франция	10 702 000	11 703 000
Англия и Малта	15 158 000	5 404 000

Как се случи така, че люлка на възродилото се в Адриатика мореплаване стана Триест, а не Венеция? Венеция бе град на спомените; Триест, подобно на Съединените щати, имаше това предимство, че изобщо нямаше минало. Създаден от пъстра сбирщина от италиански, германски, английски, френски, гръцки, арменски и еврейски търговци авантюристи, той не бе скован от традиции, подобно на града на лагуните. Така например, докато търговията на Венеция със зърнени храни през XVIII век все още

се придържаше здраво към старите си връзки, Триест веднага свърза съдбата си с изгряващата звезда на Одеса и благодарение на това успя още в началото на XIX век съвсем да изтика своята съперница Венеция от средиземноморската търговия със зърнени храни. Фаталният удар, нанесен на старите италиански търговски републики в края на XV век от откриването на морския път около Африка, бе повторен в малък мащаб от континенталната митническа система на Наполеон. С това бяха унищожени последните остатъци от венецианската търговия. Загубили всякаква надежда за доходи от вложенията в тази замираща морска търговия, венецианските капиталисти естествено пренесоха своите капитали на противоположния бряг на Адриатика, където по същото това време търговията на Триест по суша обещаваше да удвои своите мащаби Така Венеция сама създаде величието на Триест — обща участ на всички морски сили. По същия начин Холандия положи основата на величието на Англия, по същия начин Англия създаде мощта на Съединените щати.

След като бе включен в състава на Австрийската империя, Триест веднага зае положение, твърде различно от положението, което заемаше някога Венеция. Триест представляваше естествен излаз за търговията на обширни и богати области, които се намираха в неговия тил, докато Венеция никога не е била нищо друго освен едно изолирано, отдалечено пристанище на Адриатика, узурпирало световната морска търговия поради изостаналостта на един свят, който още не съзнаваше своите възможности. Затова процъфтяването на Триест не е ограничено от никакви рамки освен от развитието на производителните сили и средствата за съобщение на огромния комплекс от страни, намиращи се сега под управлението на Австрия. Друго предимство на Триест е непосредственото му съседство с източния бряг на Адриатика, който му дава база за каботажна търговия, почти непозната на венецианците, и същевременно представлява разсадник на онова смело племе от моряци, което Венеция никога не съумя да използува напълно. Както на времето Венеция западаше с възхода на Отоманската империя, така сега възможностите на Триест растат със засилването на надмощието на Австрия над Турция. За развитието на търговията на Венеция, дори през периода на най-големия ѝ разцвет, пречеше разделението на източната търговия, което зависеше изцяло от политически причини. От една страна, съществуваше търговският път по Дунава, който едва ли е имал някога връзка с морската търговия на Венеция; от друга страна, докато под покровителството на католическите крале Венеция монополизира търговията на Морея, Кипър, Египет, Мала Азия и т. н.,

генуезците под покровителството на гръцките владетели почти монополизираха търговията на Цариград и Черно море. Триест пръв обедини тези два големи пътя на левантийската търговия с търговията по Дунава. В края на XV век Венеция се оказа така да се каже географски изместена. С откриването на морския път около нос Добра Надежда, което пренесе центъра на азиатската търговия отначало в Лисабон, а след това в Холандия и най-после в Англия, Венеция загуби предимството на своето съседство с Цариград и Александрия, тогавашните центрове на азиатската търговия. В резултат на прокопаването на Суецкия канал предимството, загубено от Венеция, ще премине навярно в наше време у Триест. Триестката търговска камара не само се присъедини към френската Компания на Суецкия канал, но и изпрати свои агенти за изследване на Червено море и бреговете на Индийския океан с цел за развитие на търговските операции, замислени в тези краища. Щом бъде прокопан каналът, Триест несъмнено ще започне да снабдява цяла Източна Европа с индийски стоки; той ще се окаже на толкова близко разстояние от тропика на Рака, на каквото се намира сега от Гибралтар, и плаване от 5 600 мили ще довежда неговите кораби до Зундския пролив.

Като нахвърлихме по този начин в общи черти перспективите на развитието на търговията на Триест, ние ще приведем в допълнение към това една таблица, която показва развитието на търговията на това пристанище през последните десет години:

Години	Кораби	Тонаж	Години	Кораби	Тонаж
1846	16 782	985 514	1851	24 101	1 408 802
1847	17 321	1 007 330	1852	27 931	1 556 652
1848	17 812	926 815	1853	29 317	1 675 886
1849	20 553	1 269 258	1854	26 556	1 730 910
1850	21 124	1 323 796	1855	21 081	1 489 197

Ако сравним средната цифра за първите три години на този период със средната цифра за последните три години (973 220 срещу 1 631 664), увеличението за толкова кратък интервал от време ще се изрази със съотношението 68 към 100. Марсилия далеч не показва такова бързо развитие. Освен това основата на процъфтяването на Триест е по-здрава, защото е създадена благодарение на разширяването на търговските сношения както с чисто австрийските, така и с чуждите пристанища. Например вътрешната търговия от 1846 до 1848 г. е възлизала средно на 416 709 тона годишно; от 1853 до 1855 г. тя се е увеличила средно на 854 753 тона годишно, т. е. повече от два пъти. През периода от

1850 до 1855 г. включително тонажът на миналите през триесткото пристанище австрийски кораби е възлизал на 6 206 316, а тонажът на чуждите — на 2 981 928 тона. Търговията с Гърция, Египет, Левант и черноморските страни през същия период се е увеличила средно от 257 741 тона на 496 394 тона годишно.

При все това търговията и корабоплаването на Триест понастоящем още далеч не са достигнали онова равнище, когато търговският оборот взема определени устойчиви форми и е автоматическа последица от пълното развитие на ресурсите на страната. За да се убедим в това, достатъчно е да хвърлим поглед върху икономическото положение на Австрийската империя, върху нейните недостатъчно развити вътрешни съобщителни артерии и върху нейното население, значителна част от което още се облича в овчи кожи и не познава потребностите на културния бит. Щом Австрия развие своите съобщителни средства поне до равнището, което те са достигнали в германските държави, търговията на Триест бързо и енергично ще си пробие път до самото сърце на империята. Завършването на строежа на железопътната линия от Триест до Виена с разклонение от Цили до Пеща ще извърши в австрийската търговия революция, от която никой няма да извлече по-големи изгоди, отколкото Триест. Тази железопътна линия сигурно ще започне с по-голям товарооборот от товарооборота на Марсилия. Но ние ще можем да определим евентуалните бъдещи размери на този товарооборот само като вземем предвид, че страните, за които Адриатическо море е единственият излаз, имат население 30 966 000 жители, т. е. равно на населението на Франция в 1821 г., и че пристанището на Триест ще обслужва територия от 60 398 000 хектара, т. е. със 7 милиона хектара по-голяма от територията на Франция. Затова на Триест в близко бъдеще е съдено да стане същото, което Марсилия, Бордо, Нант и Хавър, взети заедно, представляват за Франция.

Написано от К. Маркс в края на ноември 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4906 от 9 януари 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

МОРСКАТА ТЪРГОВИЯ НА АВСТРИЯ

В една от предишните си статии* ние проследихме природните условия, благодарение на които в Триест се възроди адриатическата търговия. Развитието на тази търговия в значителна степен е резултат от дейността на Австрийския Лойд — компания, която е основана от англичани, но която от 1836 г. се намира в ръцете на триестките капиталисти. Първоначално Лойд имаше само един параход, който правеше един рейс седмично между Триест и Венеция. Скоро тези рейсове станаха ежедневни. Постепенно параходите на Лойд обхванаха търговията на Ровиньо, Фиуме, Пирано, Зара и Рагуза на истрийския и далматинския бряг. След това в сферата на дейност на компанията бе въвлечена Романя, подир това Албания, Епир и Гърция. Параходите на Лойд още не бяха излезли извън пределите на Адриатика, когато Архипелагът, Солун, Смирна, Бейрут, Птолемаида и Александрия почнаха да настояват да бъдат включени в мрежата на рейсовете, проектирана от тази компания. Най-после корабите на Лойд проникнаха в Черно море и пред очите на Турция и Русия завладяха съобщителните линии, свързващи Цариград със Синоп, Трапезунд, Варна, Браила и Галац. По този начин една компания, организирана само за обслужване на Адриатическото крайбрежие на Австрия, постепенно завоюва позиции в Средиземно море и след като си осигури Черно море, изглежда, само чака прокопаването на Суецкия канал, за да проникне в Червено море и Индийския океан.

Първоначалният капитал на Лойд в размер на 1 000 000 флорина бе увеличен с последователни емисии на нови акции и заеми

* — Виж настоящия том, стр. 86—90. *Ред.*

на 13 000 000 флорина. Движението на капитала на компанията и нейните операции от 1836 г. насам са представени в последния отчет на директорите в следния вид:

	1836/37 г.	1853/54 г.
Капитал	1 000 000 фл.	8 000 000 фл.
Брой на параходите	7	47
Конски сили	630	7 990
Тонаж	1 944	23 665
Стойност на корабите	798 824 фл.	8 010 000 фл.
Брой на рейсовете	87	1 465
Изминати мили	43 652	776 415
Превозени пасажери	7 967	331 688
Кюлчета скъпоценни метали за	3 934 269 фл.	59 523 125 фл.
Писма и телеграми	35 205	748 930
Бали	5 752	565 508
Обща сума на разходите	232 267 фл.	3 611 156 фл.
За 17 години всички разходи на компанията (включително дивидендите) са възлезли на		25 147 403 фл.
А всички доходи		26 032 452 фл.
Превишение на доходите над разходите		885 049 фл.

Лойд, който сам е търговско предприятие от голяма важност, както може да се съди от горната таблица, е оказал огромна услуга за развитието на промишлеността и търговията навсякъде, където са проникввали неговите кораби. По изчисления, при които стойността на един австрийски квинтал* товар се оценява на 300 флорина, а стойността на багажа на всеки пътник — на 10 флорина, между 1836 и 1853 г. Лойд е превозил:

Стоки за	1 255 219 200 фл
Багажи за	84 847 930 „
Монети и кюлчета скъпоценни метали за	461 113 767 „
Всичко за	1 801 180 897 фл.

„Няма съмнение" — казва един френски автор, — „че скромното, но неотслабващо влияние на тази търговска компания върху положението на работите в Левант в продължение на много години е било поне също тъй сфикасно и много по-благотворно отколкото влиянието на австрийската дипломация".

* — центнер. *Ред.*

Оживяването на търговията и развитието на корабоплаването в Адриатическо море не могат да не извикат рано или късно на живот адриатическа военна флота, каквато не съществува след упадъка на Венеция. Наполеон съобразно с целия му начин на мислене възнамеряваше да създаде такава флота, без да чака възстановяването на морската търговия; той направи този опит едновременно в Антверпен и Венеция. Тъй като той успяваше да създава армии без народ, който да стои зад тях, той не се съмняваше, че ще успее да създаде военна флота без търговска флота, на която да може да се опре. Но освен че това начинание бе само по себе си неосъществимо, Наполеон се натъкна на съвършено непредвидени трудности от местен характер. След като във Венеция бяха изпратени най-способните му инженери, след като строежът на укрепленията на този град бе завършен, плуващият matériel* ремонтиран и предишната дейност на корабостроителниците възстановена, изведнъж стана ясно, че техническият прогрес в морската война и в мореплаването е лишил пристанището на Венеция от значение, така както новите търговски пътища бяха обрекли на безплодие нейната търговия и корабоплаване. Стана ясно, че колкото и удобно да е пристанището на Венеция за хвърляне котва за старите галери, то е прекалено плитко за съвременните линейни кораби, и че дори фрегатите могат да влизат в пристанището само след като разтоварят предварително своите оръдия, и то само при южен вятър и силен прилив. Но за съвременните военноморски пристанища е абсолютно необходимо достъпът в тях да бъде открит за корабите по всяко време и те да бъдат достатъчно дълбоки и просторни за приемането на цяла флота както при настъпателни, така и при отбранителни действия. Освен това Бонапарт откри, че е направил друга грешка. С договорите, сключени в Кампоформио и Люневил, той бе отрязал Венеция от източния бряг на Адриатическо море и по този начин я бе лишил от човешки материал за комплектуване на флотския екипаж. От устието на Изонцо до Равена той напразно търсеше хора, опитни в мореплаването, тъй като сред венецианските гондолиери и рибарите от лагуните (плахо и малобройно племе) не можеше и да се мисли да бъдат набрани що-годе свестни моряци. Едва сега Наполеон разбра това, което венецианците бяха открили още в X век, а именно, че господството в Адриатика може да принадлежи само на оногова, който владее източните му брегове. Той разбра, че неговите договори в Кампоформио и Люневил са били колосална грешка, тъй като с тези договори той бе

* — инвентар. *Ред.*

предал на Австрия опитното в мореплаване население на Адриатика, а бе оставил за себе си само названието на едно пристанище, което бе загубило своето значение (magni nominis umbram*). За да поправи предишните си груби грешки, с по-късните договори в Пресбург и Виена той си присвои Истрия и Далмация.

Много отдавна още Страбон отбеляза[86], че докато италианският бряг на Адриатика е съвършено лишен от заливи и пристанища, насрещният бряг на Илирия изобилствува с прекрасни пристанища. И наистина по време на гражданските войни в Рим ние виждаме, че Помпей без затруднения е формирал големи флоти край бреговете на Епир и Илирия, докато на италианския бряг Цезар само след безпримерни усилия е успявал да събере малък брой кораби, за да изпраща на части своите войски. С дълбоките си заливи, с дивите си скалисти острови, с множеството плитчини и отлични естествени пристанища брегът на Истрия и Далмацня е станал първокласен разсадник на прекрасни моряци, силни тялом и смели духом, закалени от бурите, които почти всеки ден бушуват в Адриатическо море. Вора**, който така мощно бунтува това море, се вдига винаги внезапно; като бурен вихър връхлита той върху моряците и само най-закалените от тях могат да се задържат на палубата на кораба. Понякога той вилнее цели седмици без прекъсване и от неговата ярост най-вече страда областта между залива на Катаро и южната точка на Истрия. Но далматинецът, свикнал от детинство да се бори с него, само се закалява под страшния му дъх и се отнася с презрение към обикновените бури на другите морета. По такъв начин въздухът, сушата и морето сякаш са се сговорили да създават здравите и хладнокръвни моряци на това крайбрежие.

Сисмонди е забелязал, че изработването на копринени тъкани е също тъй присъщо на селяните от Ломбардия, както предeнето на копринени нишки — на копринената буба. Така и на далматинеца е също тъй присъщо да се впуща в морето, както и на морската птица. Пиратството е също така популярна тема в техните народни песни, както разбойничеството по суша — в древната тевтонска поезия. И досега далматинецът пази с любов спомена за смелите подвизи на ускоците, които в продължение на век и половина са държали в респект редовните войски на Венеция и Турция[87] и които се ползували с удобното за тях покровителство на императора, докато договорът между Турция и Австрия в 1617 г. не ги принудил да преустановят своята дейност. Историята

* — сянка на велико име. *Ред.*

* — бора (силен североизточен вятър). *Ред.*

на ускоците може да бъде сравнена само с историята на днепровските казаци: първите са били изгонени от Турция, вторите — от Полша; едните са вдъхвали ужас в Адриатика, другите — на Черно море; първите са се ползували отначало от тайната подкрепа на Австрия, но са били след това унищожени от нея, а по отношение на вторите същата роля е играла Русия. Далматинските моряци от средиземноморската ескадра на адмирал Емерио предизвикаха възхищението на Наполеон. Затова не може да има съмнение, че на източните брегове на Адриатика има необходимия човешки материал за първокласна флота. На тези хора липова само едно — дисциплина. Въз основа на преброяването от 1813 г. Наполеон установи, че на този бряг има 43 500 моряци:

В Триест	12 000
Във Фиуме	6 000
В Зара	9 500
В Спалато	5 000
В Рагуза	8 500
В Катаро	2 500
Всичко	43 500
Понастоящем техният брой трябва да е не по-малко от	55 000

След като бяха намерени хората, Наполеон почна да търси пристанище за една адриатическа флота. Той окончателно присвои илирийските провинции с Виенския договор от 1809 г., но те бяха окупирани от френски войски още от времето на битката при Аустерлиц и Наполеон използува състоянието на война за подготовката на строежа на големи съоръжения, който той възнамеряваше да осъществи в мирно време. В 1806 г. г-н Ботан-Бопре бе изпратен начело на група инженери и хидрографи от френската флота да изследва бреговете на Истрия и Далмация с цел да избере най-подходящото място за проектираната в Адриатика морска база. Изследван бе целият бряг и вниманието на инженерите найсетне се спря на пристанището Пола, намиращо се в южния край на Истрийския полуостров. В стремежа си да държат морските си сили само във Венеция венецианците не само се отнасяха пренебрежително към пристанището Пола, но и старателно разпространяваха слуха, че то е недостъпно за военни кораби поради някаква плитчина. Но г. Бопре се увери, че там няма никаква плитчина и че Пола отговаря на всички изисквания на едно съвременно военно пристанище. В различни времена тя е служила за база на морските сили на Адриатика. Тя била център на

морските операции на римляните през време на техните експедиции в Илирия и Панония и станала постоянно пристанище на флотата на Римската империя. В различни времена то било заемано от генуезци, венецианци и най-после от ускоците. Дълбоко и просторно във всичките си части, пристанището Пола е защитено откъм морето от острови, а откъм тил — от скали, които господствуват над цялата местност. Единственият му недостатък е нездравият климат и трескате, които, както твърди г. Ботан-Бопре,[88] ще изчезнат с осъществяването на система от дренажни мероприятия, досега още неизползувана в тези места.

Австрийците много бавно свикнаха с мисълта, че стават морска държава. До съвсем неотдавна тяхното военноморско управление бе в собствените им очи просто отдел на военното ведомство. Полковникът в армията имаше във флотата званието капитан I ранг, подполковникът — фрегатен капитан, майорът — корветен капитан: и това съотношение в йерархията се струваше на австрийците гаранция за действителното съотношение между военната и морската служба. Те смятаха, че са намерили най-добрия начин да създадат един мичман, като го направят предварително хусарски корнет. Новобранците за флотата се набираха по същия начин, както и новобранците за армията, с единствената разлика, че провинциите Истрия и Далмация давaxa хора изключително за морска служба. Срокът на службата бе също така еднакъв, а именно осем години както на сушата, така и по море.

Разделянето на армията и флотата, както и целият съвременен прогрес в Австрия, е резултат от революцията от 1848 г. Опитът на Наполеон не научи австрийците на нищо ново; до 1848 г. Венеция си оставаше единственият арсенал на Австрия. Австрийците не се замисляха върху недостатъците на венецианското пристанище, тъй като фактически нямаха съвременна военна флота. Морските им сили се състояха само от 6 фрегата, 5 корвета, 7 брига, 6 платноходи, 16 парахода и 36 въоръжени лодки с общо 850 оръдия. Като наказание на италианците за тяхната революция австрийците преместиха морската академия, обсерваторията, хидрографската служба, плаващия инвентар и артилерийския парк от Венеция в Триест. Корабостроителниците и материалните складове останаха на старото място и по този начин поради бюрократическа отмъстителност морските служби се оказаха разположени в два различни пункта. Но вместо да накаже Венеция, Австрия само отслаби тези две части на своята морска база. Едва постепенно австрийското правителство разбра, че колкото и прекрасно търговско пристанище да е Триест, той не става за седалище на военната флота. В края на краищата на

австрийското правителство не оставаше нищо друго, освен да си спомни поуката, която Наполеон получи в Адриатика, и да направи Пола център на своята морска администрация. Но напълно в духа на австрийската практика първите няколко години след преместването на адмиралтейството в Пола бяха използувани не за строеж на корабостроителници, а за строеж на казарми. Системата на отбраната на Пола се основава върху организирането на кръстосан огън от островите при входа на пристанището, комбинирано с верига от максимилианови кули, които трябва да пречат на неприятелските кораби да обстрелват пристанището. Покрай стратегическите си предимства Пола притежава още едно необходимо качество за едно добро пристанище: тя е в състояние да осигури материалното снабдяване на голяма флота. Дъбовите гори в Истрия не отстъпват по качество на неаполитанските; Карниола, Каринтия и Щирия притежават неизчерпаеми запаси от бор, който и сега е главният артикул, изнасян от Триест; Щирия е богата с желязо; за износа на анконски коноп няма по-удобен пункт от Пола; досега каменните въглища се получават от Англия, но далматинските мини в Себенико започват да дават каменни въглища от по-добро качество, а когато се открие железопътната линия Виена—Триест, от Семеринг ще може да се получават най-доброкачествени каменни въглища. Всички селскостопански продукти на Истрия виреят на варовитата почва и понасят добре дългите превози. Растително масло има в изобилие, унгарското жито е наблизо, а свинско месо може да се получава в огромно количество от долината на Дунава. Това свинско месо отива сега в Галац и Хамбург, но железопътната линия ще го насочи към Триест и Пола.

Срещу всички тези великолепни предпоставки за възраждането на една военноморска сила в Адриатика стои само едно препятствие — самата Австрия. Ако Австрия при сегашната си организация и сегашното си правителство би била способна да основе в Адриатика мощна търговска и военна флота, тя би преобърнала с главата надолу всички исторически традиции, съгласно които морското величие винаги се е съчетавало със свободата. Но да преобърне традициите — за Австрия би значило да преобърне самата себе си.

Написано от К. Маркс в края на ноември 1856 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5082 от 4 август 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

БОЖЕСТВЕНОТО ПРАВО НА ХОХЕНЦОЛЕРНИТЕ

Днес в Европа има само един неразрешен важен въпрос — въпроса за Нюшател[89]. Така поне твърдят пруските вестници. Наистина, площта на Нюшателското княжество заедно с графството Валанжен може да се изрази математически с доста скромната цифра от четиринадесет квадратни мили. Но нали не количеството, а качеството, както казват кралските философи в Берлин, придава обикновено величие или нищожество на нещата и им слага печата на възвишеното или смешното. За тях нюшателският въпрос е вечният спор между революцията и божественото право, противоречие, което толкова малко зависи от географските размери, колкото законът за привличането зависи от разликата между слънцето и една топка за тенис.

Да се опитаме да разберем какво именно Хохенцолернската династия нарича свое божествено право. В случая, който сега разглеждаме, тя се позовава на един протокол, носещ дата: Лондон, 24 май 1852 г.; по силата на този протокол пълномощниците на Франция, Великобритания и Русия

„признаха принадлежащите на пруския крал права върху княжество Нюшател и графство Валанжен съгласно съдържанието на членове двадесет и трети и седемдесет и пети на Виенския договор, които права от 1815 до 1848 г. са съществували едновременно с правата, предоставени на Швейцария съгласно член седемдесет и трети на същия договор".

С тази „дипломатическа намеса" божественото право на пруския крал върху Нюшател е признато само дотолкова, доколкото то е установено от Виенския договор. На свой ред Виен-

ският договор ни препраща към правото, придобито от Прусия в 1707 г. Но как стоеше работата в 1707 г.?

Княжество Нюшател и графство Валанжен, които в средните векове принадлежаха на Бургундското кралство, след поражението на Карл Смели[90] станаха съюзници на Швейцарската конфедерация и останаха такива — под непосредствения протекторат на Берн — в течение на всички последователни смени на своите феодални „сюзерени", докато Виенският договор ги превърна от съюзници в членове на Швейцарския съюз. Сюзеренитетът над Нюшател отначало бе предаден на Шалонско-Оранската династия, след това — в резултат на намесата на Швейцария — на Лонгвилската династия, и най-после — след като измряха всички представители на тази династия по мъжка линия — той премина към сестрата на принца*, вдовствуващата херцогиня де Немур. Когато херцогинята получи тези владения, Вилхелм III, английски крал и херцог Насау-Орански, протестира и прехвърли своите претенции върху Нюшател и Валанжен на своя братовчед Фридрих I, пруски крал; но този акт остана без каквито и да било последици, докато Вилхелм III бе жив. След смъртта на Мария, херцогиня де Немур, Фридрих I предяви своите претенции, но тъй като на сцената се появиха още четиринадесет кандидати, той благоразумно предостави разрешаването на претенциите на съперниците на окончателния вот на съсловното събрание на Нюшател и Валанжен, като предварително си осигури неговото решение чрез подкупване на съдиите. По такъв начин чрез подкуп кралят на Прусия стана княз Нюшателски и граф Валанженски. Тези титли му бяха отнети от френската революция, след това му бяха върнати от Виенския договор и отново му бяха отнети от революцията от 1848 г. Против революционното право на народа той апелира към божественото право на Хохенцолерните, което очевидно се свежда до божественото право на подкуп.

Незначителността на мащабите е характерна черта на всички феодални конфликти. Но трябва да се имат предвид и големите различия между тях. Безбройните дребни сблъсквания, интриги и измени, с които френските крале успяха да заместят своите феодални васали, несъмнено ще останат завинаги любима тема на историците, защото те са етапите в изграждането на една велика нация. От друга страна, разказът за това, как един или друг васал се е изхитрил да откъсне от Германската империя

* В „New-York Daily Tribune" от 9 януари 1857 г. вместо думите „към сестрата на принца" е напечатано: „към сестрата на последния принц". *Ред.*

едно по-голямо или по-малко владение за свое частно ползуване, представлява съвършено безплодна и скучна тема, ако не се оживява от стечението на някакви извънредни обстоятелства от рода на ония, с които е изпъстрена историята на Австрия. Тук ние виждаме как един и същи княз, явявайки се едновременно изборен глава на една империя и наследствен васален управител на една от нейните области, заговорничи против империята в интерес на своята област; как този заговор успява, защото неговите попълзновения на юг изглежда възобновяват традиционните конфликти между Германската империя и Италия, а неговите попълзновения на изток като че продължават смъртоносната борба между германските и славянските племена и съпротивата на християнска Европа срещу мюсюлманския Изток; как най-после чрез изкусни семейни връзки той довежда могъществото на своята фамилия до такава висота, че в даден момент тя застрашава не само да погълне империята, обкръжавайки я с изкуствен блясък, но и да погребе целия свят в гроба на една световна монархия. Летописите на Бранденбургското маркграфство нямат нищо общо с тези грандиозни мащаби. Докато историята на неговата съперница прави впечатление на сатанинска епопея, неговата собствена история звучи само като скандална семейна хроника. Между двете има поразително различие дори там, където човек би очаквал да намери сходство, ако не и тъждество на интересите. И двете марки — Бранденбург и Австрия — първоначално имаха значението на предни постове както в отбраната, така и в настъплението на Германия против съседните славянски племена. Но дори и от тази гледна точка историята на Бранденбург е бедна откъм краски, живот и драматизъм, защото се губи в дребни сблъсквания с неизвестните славянски племена, пръснати на сравнително малко пространство между Елба и Одер, нито едно от които не успя да узрее дори до подобие на историческо съществуване. Нито едно славянско племе с що-годе историческо значение нито веднъж не е било завоювано или понемчено от Бранденбургското маркграфство и това маркграфство не успя дори да протегне ръце към съседното Вендско море. Померания, предмет на домогванията на бранденбургските маркграфове още от XII век, дори в 1815 г. не бе още напълно включена в пруското кралство[91], а когато бранденбургските курфюрсти започнаха да я присвояват на части, тя отдавна вече бе престанала да бъде славянска държава. Преобразуването на южните и югоизточните брегове на Балтика отчасти благодарение на търговската предприемчивост на германските бюргери, отчасти с помощта на меча на германските рицари се отнася към историята на Германия и

Полша, а не към историята на Бранденбург, който се появи тук само за да събере една непосята от него жътва.

Без голям риск може да се твърди, че сред безбройните читатели, които са успели да си съставят известно понятие що за хора са носили класическите имена Ахил, Цицерон, Нестор и Хектор, много малко са ония, които някога са подозирали, че пясъчната почва на Бранденбург не само произвежда в наше време картофи и овце, но някога е изобилствувала и с курфюрсти на брой не по-малко от четири, които са били известни съответно с имената Албрехт Ахил, Йохан Цицерон, Йоахим I Нестор и Йоахим II Хектор. Същата златна посредственост, която допринесе за бавното развитие на Бранденбургското курфюрство в нещо, което от вежливост се нарича европейска държава, предпазваше неговата доморасла история от прекалено индискретна близост с обществеността. Залагайки на този факт, пруските държавни дейци и писатели полагаха огромни усилия, за да внушат на целия свят представата, че Прусия е военна монархия par excellence, от което може да се направи изводът, че божественото право на Хохенцолерните трябва да означава правото на меча, правото на завоеванието. Но нищо не е по-далеч от истината от тази представа. Напротив, може да се твърди, че всъщност от всички провинции, които владеят сега Хохенцолерните, те са завоювали само една, Силезия — подвиг толкова единствен по рода си в летописите на тяхната династия, че спечели на Фридрих II прозвището Единствени. Трябва да отбележим, че пруската монархия обхваща 5 062 географски квадратни мили, от които Бранденбургската провинция, дори в сегашните й граници, заема не повече от 730, а Силезия — не повече от 741 квадратни мили. Как са успели Хохенцолерните да завладеят Прусия с нейните 1 178 квадратни мили, Познан с неговите 536 квадратни мили, Померания с нейните 567 квадратни мили, Саксония с нейните 460 квадратни мили, Вестфалия с нейните 366 квадратни мили и Рейнска Прусия с нейните 479 квадратни мили? Благодарение на божественото право на подкуп, явно купуване, дребна кражба, лов на наследства и предателски договори за подялби.

В началото на XV век Бранденбургското маркграфство принадлежеше на Люксембургската династия, тогавашният глава на която, Сигизмунд, владееше същевременно и императорския скиптър на Германия. Изпаднал в голяма нужда за пари и жестоко притискан от своите кредитори, той намери отзивчив и услужлив приятел в лицето на Фридрих, нюрнбергския бургграф, княз, водещ рода си от династията на Хохенцолерните. В 1411 г. Фридрих бе поставен на поста върховен управник на Бранденбург, преда-

ден му един вид като ипотека срещу различните суми, които бе дал на заем на императора. Както подобава на пресметлив лихвар, който е успял да влезе в предварително владение на къщата на разточителен човек, Фридрих продължаваше с нови заеми да уплита Сигизмунд в нови дългове до 1415 г., когато взаимните сметки на длъжника и кредитора бяха уредени чрез предаването на наследственото Бранденбургско курфюрство на Фридрих. За да не съществува никакво съмнение относно характера на този акт, той бе отежнен с две условия: едното от тях запазваше на Люксембургската династия правото да изкупи курфюрството срещу 400 000 златни флорина, а другото задължаваше Фридрих и неговите наследници при всеки нов избор на император да гласуват в полза на Люксембургската династия; първото условие ясно характеризираше сключеното съглашение като сарафска сделка, а второто — като подкуп. За да стане пълен владетел на курфюрството, на алчния приятел на Сигизмунд оставаше още само една операция — да отмени условието за изкупване. Съобразно с това Фридрих изчака удобния момент, когато на Констанцкия събор[92] Сигизмунд отново се оказа неспособен да посрещне разходите по имперското представителство, и бърво замина от своята марка за Швейцария, изпразни кесията си и фаталното условие бе анулирано. Такива бяха пътищата и средствата на божественото право, върху което и досега царствуващата династия на Хохенцолерните основава своето владение на Бранденбургското курфюрство. Така възникна пруската монархия.

Приемникът на Фридрих, твърде слаб човек, получил прозвището „Железния“, тъй като по странен каприз винаги се явявал пред публиката в железни доспехи, купил за 100 000 златни флорина Новата Марка от ордена на тевтонските рицари, така както баща му бе купил Старата Марка и своето звание на курфюрст от императора. Оттогава насам методът на купуване на части владенията на задлъжнелите князе станал също такова обичайно нещо за хохенцолернските курфюрсти, както въоръжената намеса бе някога нещо обикновено за римския сенат. Оставяйки настрана скучните подробности на тази мръсна търговия, ще преминем направо към епохата на Реформацията.

Не трябва да се мисли, че ако Реформацията се превърна в главната опора на династията на Хохенцолерните, то династията на Хохенцолерните бе главната опора на Реформацията. Тъкмо обратното. Основателят на тази династия Фридрих I започна своето царуване с това, че поведе армиите на Сигизмунд против хуситите[39], които здраво го натупаха заради това му усърдие. Йоахим I Нестор, който царува от 1499 до 1535 г., постъпваше с

Реформацията така, сякаш тя бе движение на таборити[94]. Той я преследваше до самата си смърт. Макар че Йоахим II Хектор сам прие лутеранството, той отказа да изтегли меч в защита на новата вяра в същия момент, когато тя на пръв поглед изнемогваше в борбата с превъзхождащите сили на Карл V. Той не само отказа да вземе участие във въоръжената съпротива на Шмалкалденския съюз[95], но и предлагаше на императора тайна помощ. По такъв начин германската Реформация срещна от страна на Хохенцолерните открито враждебно отношение при своето възникване, лъжлив неутралитет в ранния период на своята борба, а през време на своя страшен заключителен акт — Тридесетгодишната война[96] — тя се сблъска с малодушни колебания, страхлива пасивност и подло вероломство. Както е известно, курфюрстът Георг-Вилхелм се опита да прегради пътя на освободителните армии на Густав-Адолф, който бе принуден с ритници и шамари да го изгони в протестантския лагер, откъдето курфюрстът по-късно се опита да се измъкне, като сключи сепаративен мир с Австрия[97]. Но ако Хохенцолерните не бяха рицари на германската Реформация, те несъмнено бяха нейни касиери. Нежеланието им да се сражават за каузата на Реформацията можеше да се сравни само с жаждата им да вършат грабежи, прикривайки се с нейното име. За тях Реформацията бе само религиозно название на секуларизацията и затова техните най-добри придобивки през XVI и XVII век идват от един богат източник — ограбването на църквата, — доста странен начин на проявление на божественото право.

Три събития в историята на образуването на Хохенцолернската монархия са най-важните — придобиването на Бранденбургското курфюрство, присъединяването на Пруското херцогство към това курфюрство и най-после въздигането на херцогството в ранг на кралство. Ние вече видяхме как бе придобито курфюрството. Пруското херцогство бе придобито с помощта на три акта. Първо, чрез секуларизация; след това, чрез брачни сделки от доста двусмислено естество: курфюрстът Йоахим-Фридрих се ожени за по-малката, а синът му, Йохан Сигизмунд, за по-старата дъщеря на безумния херцог Албрехт Пруски, който нямаше синове; и най-после чрез подкуп с дясната ръка — на придворните на полския крал, а с лявата — на сейма на Реч Посполита. Тези сделки с подкуп бяха толкова сложни, че се проточиха редица години. Подобен метод бе използуван за превръщането на Пруското херцогство в кралство. За да получи кралска титла, курфюрстът Фридрих III, по-късно крал Фридрих I, трябваше да има съгласието на германския император. За да получи това съгласие,

против което се възмущаваше католическата съвест на императора, Фридрих III подкупи йезуита Волф — изповедник на Леополд I — и като прибавка хвърли в сделката 30 000 бранденбургци, които трябваше да служат за пушечно месо във войната на Австрия за Испанското наследство[98]. Хохенцолернският курфюрст се върна към древногерманския обичай да се плаща с жива стока само с тази разлика, че древните германи плащаха с добитък, а той — с хора. Така се създаде по божия милост кралството на Хохенцолерните.

Откакто от началото на XVIII век Хохенцолерните почнаха да се издигат, те усъвършенствуваха своите методи на увеличаване на владенията си, като прибавиха към подкупа и сарафските сделки договорите с Русия за подялба, насочени против държави, които те не бяха победили, но върху които внезапно се нахвърляха, когато тези държави бяха вече победени. Така ние ги виждаме да действуват заедно с Петър Велики при подялбата на шведските владения, с Екатерина II при подялбата на Полша и с Александър I при подялбата на Германия[99].

По такъв начин ония, които възразяват против пруските претенции върху Нюшател, изтъквайки, че Хохенцолерните са го придобили чрез подкуп, правят печална грешка, забравяйки, че пак чрез подкуп те получиха Бранденбург, овладяха Прусия и придобиха кралското си достойнство. Не може да има съмнение, че те владеят Нюшател по силата на също такова божествено право, както и другите свои владения, и че те не могат да се откажат от едно от тях, без да изложат на опасност всички останали.

Написано от К. Маркс около 2 декември 1856 г.

Напечатано в „The People's Paper", бр. 241 от 13 декември 1856 г. с подпис К. М. и във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4906 от 9 януари 1857 г. без подпис

Печата се по текста на „The People's Paper", сверен с текста на вестник „New-York Daily Tribune"

Превод от английски

К. МАРКС

*АНГЛО-КИТАЙСКИЯТ КОНФЛИКТ

Пощата, която ни донесе вчера сутринта параходът „Америка“, съдържа множество документи за конфликта между англичаните и китайските власти в Кантон и за военните действия на адмирал Сеймур.[100] Изводът, до който според нас едно внимателно проучване на официалната кореспонденция между английските власти в Хонконг и китайските власти в Кантон не може да не доведе всеки безпристрастен човек, е, че в цялата работа не са прави англичаните. Причината за конфликта, както твърдят последните, била поведението на известни китайски длъжностни лица, които вместо да се обърнат към английския консул, насила отвели от една лорча,* която се намирала на река Кантон, няколко китайски престъпници и свалили развяващия се на нейната мачта британски флаг. Но, както пише лондонският „Times“, „съществуват, разбира се, и редица спорни въпроси като например въпроса, дали на лорчата е бил издигнат английски флаг и дали консулът е имал право да вземе мерките, които е предприел.“ Признатият по този начин спорен характер на случая се потвърждава, ако вземем под внимание, че според консула към въпросната лорча трябва да бъде приложено едно постановление на договора,[101] което се отнася само до английските кораби, а в действителност е напълно доказано, че лорчата в никой случай не може да се смята за английски кораб в същинския смисъл на думата. Но за да имат нашите читатели възможност да получат пълна представа за целия инцидент, ще приведем най-существе-

* — платноход за каботажно плаване. *Ред.*

ното от официалната кореспонденция. Преди всичко разполагаме със следното съобщение на британския консул в Кантон г. Паркс до генерал-губернатора Е, носещо дата 21 октомври:

„На 8-и т. м. сутринта на борда на английската лорча „Ароу", която се намирала между други кораби, стоящи на котва край града, без каквото и да било предварително уведомление на британския консул, пристигнал голям отряд китайски офицери и войници, облечени във военна униформа; въпреки протеста на капитана-англичанин, те арестували, вързали и откарали дванадесет китайци от екипажа на лорчата, който се състоял от четиринадесет души, и свалили флага на лорчата. Същия ден аз съобщих на Ваше превъзходителство всички подробности по това публично оскърбление на британския флаг, както и по грубото нарушение на член девети от допълнителния договор, и се обърнах към Вас с искане да дадете удовлетворение за оскърблението и да осигурите в случая точно съблюдаване на постановленията на договора. Но Ваше превъзходителство, проявявайки странно пренебрежение както към справедливостта, така и към договорните задължения, нито дадохте удовлетворение, нито се извинихте за оскърблението, а фактът, че продължавате да задържате арестуваните от Вас моряци, показва, че Вие одобрявате това нарушение на договора и лишавате правителството на нейно величество от увереността, че подобен инцидент няма да се повтори."

Изглежда, че китайците, които са служили на лорчата, са били арестувани от китайските офицери, защото на последните е станало известно участието на някои членове на екипажа в пиратско нападение срещу някакъв китайски търговски кораб. Британският консул обвинява китайския генерал-губернатор в това, че е бил арестуван екипажът, че е бил свален британският флаг, че губернаторът е отказал да поднесе каквито и да било извинения и че продължава да задържа арестуваните моряци. В писмо, адресирано до адмирал Сеймур, китайският губернатор твърди, че на 10 октомври, след като се уверил в невинността на девет души от арестуваните, заповядал на един офицер да ги върне обратно на кораба, но консулът Паркс отказал да ги приеме. Що се отнася до самата лорча, губернаторът заявява, че когато китайците били арестувани на нея, тя била считана за китайски кораб, и то съвсем основателно, тъй като лорчата била построена от китаец и принадлежала на китаец, който с измама се бил снабдил с британски флаг, като зарегистрирал кораба си в британския колониален корабен регистър — метод, както изглежда, обичаен за китайските контрабандисти. Що се отнася до въпроса за оскърблението на флага, губернаторът отбелязва:

„Съществува неизменно правило за лорчите, принадлежащи на нацията на Ваше превъзходителство, да свалят флага си, когато хвърлят котва, и отново да го вдигат, когато тръгват на път. Напълно доказано е, че при отиването на въпросната лорча, за да бъдат арестувани престъпниците, на нея не се е развявал никакъв флаг. Как в такъв случай е можел да бъде

свален флаг? Въпреки това консулът Паркс праща телеграма след телеграма, искайки удовлетворение за оскърблението, нанесено на флага".

На основание на тези предпоставки китайският губернатор стига до извода, че не е имало никакво нарушение на договора. Въпреки това на 12 октомври британският пълномощник* поиска не само да бъде предаден целият арестуван екипаж на лорчата, но и да бъдат поднесени извинения. Губернаторът отговаря на това по следния начин:

„Рано сутринта на 22 октомври аз писах на консула Паркс и същевременно изпратих при него дванадесет моряци, а именно: Ли Мин-тай и Лян Ки-фу, признати за виновни в резултат на назначеното от мен следствие, и свидетеля У Ай заедно с деветимата други, които по-рано бяха вече изпращани при консула. Но консулът Паркс не пожела да приеме нито дванадесетте затворници, нито моето писмо."

Следователно Паркс е имал този път възможност да получи обратно своите дванадесет моряци заедно с това, което се е съдържало в неразпечатаното от него писмо и което по всяка вероятност е представлявало извинението. Същия ден вечерта губернаторът Е отново запитал защо не са били приети изпратените от него затворници и защо не е получил отговор на своето писмо. На неговите постъпки не било обърнато ни най-малко внимание, а на 24-и бил открит оръдеен огън срещу фортовете и някои от тях били завзети. Едва на 1 ноември в послание до губернатора адмирал Сеймур обяснил на пръв поглед непонятното поведение на консула Паркс. Моряците бяха върнати на консула, пише той, но „не бяха върнати *публично* на своя кораб, нито бяха поднесени извиненията, полагащи се при нарушаване на консулската юрисдикция". По такъв начин цялата работа се свежда до простото извъртане, че група моряци, между които е имало трима доказани престъпници, не е била върната на кораба с подобаваща тържественост. На това губернаторът на Кантон отговаря, първо, че дванадесетте моряци са били вече фактически предадени на консула и че не е имало „никакъв отказ да бъдат те върнати обратно на кораба." Едва след като градът е бил подложен на шестдневна бомбардировка, китайският губернатор узнал какво иска още този британски консул. А що се отнася до извинението, губернаторът Е настоява, че то не можело да бъде поднесено, тъй като не била извършена никаква грешка. Цитираме неговите думи:

„В момента на арестуването моите хора не видели никакъв чуждестранен флаг и тъй като освен това при разпита на арестуваните упълномощеният

* — Боуринг. *Ред.*

за тази цел чиновник установи, че лорчата съвсем не е била чуждестранен кораб, аз поддържам, че не е станала никаква грешка".

Действително, силата на логиката на този китаец така убедително разрешава целия въпрос — а никакъв друг въпрос тук очевидно няма, — че в края на краищата на адмирал Сеймур не остава нищо друго, освен да направи следната декларация:

„Аз трябва решително да отклоня всички по-нататъшни спорове по същество по въпроса за лорчата „Ароу". Аз съм напълно удовлетворен от начина, по който тези факти са описани на Ваше превъзходителство от г. консула Паркс."

Но след като завзел фортовете, пробил стените на града и в продължение на шест дни бомбардирал Кантон, адмиралът изведнъж открива съвършено нов обект за своите действия, тъй като на 30 октомври той пише на китайския губернатор:

„Ваше превъзходителство трябва сега чрез незабавно съвещание с мен да тури край на това положение на нещата, пагубните последици на което и сега са значителни, но което, ако не бъде поправено, положително ще стане източник на най-сериозни бедствия."

Китайският губернатор отговаря, че по силата на съглашението от 1849 г.[102] адмиралът няма правото да иска подобно съвещание. По-нататък той казва:

„Относно разрешението за влизане в града трябва да отбележа следното: през април 1849 г. негово превъзходителство пълномощникът Бонъм състави официална заповед за тукашните фактории, в която забраняваше на чужденците да влизат в града. Тази заповед бе публикувана тогава във вестниците и аз предполагам, че Ваше превъзходителство я е чел. Прибавете към това, че забраната за чужденците да влизат в града е последица от единодушното волеизявление на цялото население на Кантон. Можете да си представите, колко малко бяха по вкуса на неговите жители щурмуването на фортовете и разрушаването на техните жилища; опасявайки се, че поради това са възможни неприятности за официалните лица и гражданите, принадлежащи към нацията на Ваше превъзходителство, аз не мога да посъветвам нищо по-добро по отношение правилността на курса, който трябва да се следва в бъдеще, освен и занапред да се придържаме към политиката на пълномощника Бонъм. Що се отнася до съвещанието, предложено от Ваше превъзходителство, още преди няколко дни аз изпратих при Вас префекта на Лючжоу Цзян".

Тогава адмирал Сеймур откровено заявява, че не се интересува никак от споразумението на г. Бонъм:

„Отговорът на Ваше превъзходителство ме отпраща към нотификацията на английския пълномощник, публикувана в 1849 г., която забраняваше на чужденците да влизат в Кантон. В такъв случай аз съм длъжен да Ви напомня, че макар действително да имаме сериозни основания за недоволство от китайското правителство поради нарушаване на даденото в 1847 г. обе-

щание да разреши влизането на чужденци в Кантон след изтичането на две години, все пак моето сегашно искане съвсем не е свързано с предишните преговори по този въпрос, нито искам който и да било друг освен официалните чужденци да бъде допуснат в града, и то само по простата и достатъчно ясна причина, която е посочена по-горе. На моето предложение да водим преговори лично с Ваше превъзходителство Вие благоволихте да отбележите, че преди няколко дни сте изпратили някакъв си префект. Ето защо аз съм принуден да разглеждам цялото писмо на Ваше превъзходителство като крайно незадоволително и към това мога само да добавя, че ако не получа незабавно изрично уверение във Вашето съгласие с моето предложение, аз веднага ще възобновя активните военни действия."

Губернаторът Е възразява, като отново се впуща в подробности относно съглашението от 1849 г.:

„В 1848 г. между моя предшественик Сюй и английския пълномощник г. Бонъм се води продължителна дискусионна преписка по този въпрос и г. Бонъм, след като се убеди, че за среща в самия град не може да става и дума, изпрати през април 1849 г. на Сюй писмо, в което пишеше: „Сега аз не мога повече да споря с Ваше превъзходителство по този въпрос". След това той издаде във факторните заповед, че никой чужденец не трябва да влиза в града; тази заповед бе публикувана във вестниците и пълномощникът я доведе до знанието на британското правителство. Нямаше нито един китаец или чужденец от която и да било националност, който да не знаеше, че този въпрос никога вече не трябва да бъде предмет на дискусия".

След това нетърпящият възражения британски адмирал със сила си пробива път в град Кантон към резиденцията на губернатора и същевременно унищожава намиращата се в реката императорска флота. Тази дипломатическа и военна драма има следователно две отделни действия: в първото действие започва бомбардирането на Кантон под предлог, че китайският губернатор нарушава договора от 1842 г., а във второто действие тази бомбардировка продължава с още по-голяма сила под предлог, че губернаторът упорито се придържа към споразумението от 1849 г. Отначало Кантон бива бомбардиран за нарушаване на един договор, след това той бива бомбардиран за съблюдаване на един договор. При това в първия случай се позовават дори не на обстоятелството, че не било дадено удовлетворение, а само на това, че то не било дадено в надлежната форма.

Гледището по този въпрос, застъпено от лондонския „Times", не би дискредитирало дори генерал Уилям Уокър от Никарагуа[108].

„Благодарение на това избухване на военни действия" — пише вестникът — „съществуващите договори са унищожени и за нас се създава възможност да изменим отношенията си с Китайската империя по наше желание. Неотдавнашните събития в Кантон ни предупреждават, че трябва да се стремим да получим уговореното с договора от 1842 г. право на свободно влизане в страната и в откритите за нас пристанища. На нас не трябва повече да се казва, че нашите представители нямат правото да посещават китайския

генерал-губернатор на основание на това, че *ние сме се отказали* от искането да се изпълнява членът, който даваше на чужденците възможност да излизат извън границите на своите фактории."

С други думи, „ние" започнахме военните действия, за да нарушим един съществуващ договор и да наложим изпълнението на едно искане, от което „ние" сме се отказали в специално споразумение! Ние обаче с радост можем да съобщим, че друг виден орган на британското обществено мнение се изказва в по-хуманен и приличен тон.

„Чудовищно е" — пише „Daily News"[104], — „че за да отмъстим за накърнената гордост на един британски чиновник и да накажем глупостта на един азиатски губернатор, ние изразходваме нашите сили за едно безнравствено дело, носейки огън и разрушение, скръб и смърт в мирните жилища на безобидни хора, на бреговете на които ние от самото начало сме нахлули като неканени гости. Какъвто и да бъде изходът от тази бомбардировка на Кантон, безразсъдното и безсмислено принасяне на човешки същества в жертва на олтара на един фалшив етикет и една погрешна политика вече само по себе си е лошо и долно дело."

Можем също да запитаме дали цивилизованите нации в света ще одобрят подобен начин на действие — нахлуване в мирна страна без предварително обявяване на война под предлог, че е нарушен някакъв мним кодекс на дипломатическия етикет. Ако другите държави се отнасяха търпимо към първата китайска война, въпреки гнусния претекст за нея,[105] тъй като тя даваше надежда за възможност да се търгува с Китай, няма ли вероятност тази втора война да стане пречка за тази търговия за неопределено време? Като пръв резултат от нея Кантон ще бъде откъснат от районите, които произвеждат чай и в по-голямата си част се намират засега още в ръцете на поданиците на императора[106] — обстоятелство, което може да бъде изгодно само за руските търговци на чай, които търгуват само по суша.

Написано от К. Маркс на 7 януари 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4918 от 23 януари 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

*ПЛАНИНСКАТА ВОЙНА ПРЕДИ И СЕГА

Неотдавна възникналата и още не напълно изчезнала възможност за нахлуване в Швейцария[107] напълно естествено събуди отново всеобщ интерес не само към отбранителните възможности на тази планинска република, но и към проблемите на планинската война изобщо. Публиката обикновено е склонна да смята Швейцария за непристъпна страна и да сравнява нахлуващата в нея армия с ония римски гладиатори, чийто прощален възглас: „Ave, Caesar, morituri te salutant",* е придобил такава широка известност. Напомня се за Земпах и Мюргартен, Муртен и Грансон[108] и се изтъква, че за една неприятелска армия може би ще бъде доста лесно да проникне в Швейцария, но затова пък, както казал шутът на Албрехт Австрийски, ще ѝ бъде трудно да се измъкне от нея. Дори военните са готови да ви изредят названията на дузина планински проходи и дефилета, където шепа хора биха могли лесно и с успех да устоят срещу няколко хиляди най-добри войници.

Тази традиционна представа за непристъпността на Швейцария, която бива наричана планинска крепост, съществува от времето на войните с Австрия и Бургундия през XIV и XV век. Във войните с Австрия главният род войска на нападателя бе обкованата в ризници рицарска конница; нейната сила се състоеше в съкрушителната ѝ атака против армии, които нямаха за защита огнестрелно оръжие. Но тъкмо този вид атака бе невъзможен в една страна като Швейцария, където кавалерията —

* — „Слава на тебе, Цезарю, отиващите на смърт те приветствуват". *Ред.*

с изключение на най-леката, и то в малко количество — дори сега е неприложима. Колко по-безпомощни са били тук рицарите от XIV век, които са влачели върху себе си близо един центнер желязо! Те е трябвало да се спешават и да се сражават в пеши строй; така те са губели последните остатъци от своята подвижност, от нападащи са се превръщали в отбраняващи се, а настигнати в някое дефиле, са били беззащитни дори срещу тояги и пръчки. През време на бургундските войни по-важно място във войските заела пехотата, въоръжена с копия; освен това било въведено огнестрелно оръжие; при все това пехотата все още била обременена от тежестта на своите отбранителни доспехи, оръдията били тежки, а ръчното огнестрелно оръжие било неудобно и сравнително безполезно. Цялото снаряжение на войските било още толкова тежко, че ги правело съвсем непригодни за планинска война, особено в ония времена, когато пътища, така да се каже, почти не са съществували. В резултат всеки път, когато тези трудно подвижни армии са попадали в трудно проходима местност, те здравата са затъвали в нея, а леко въоръжените швейцарски селяни са имали пълна възможност да преминават към настъпателни действия, да маневрират по-изкусно, да обкръжават и в края на краищата да побеждават своите противници.

В течение на три века след бургундските войни Швейцария нито веднъж не претърпя сериозно нашествие. Традиционната представа за непобедимостта на швейцарците вдъхваше сериозен респект и продължи да го вдъхва, докато френската революция — събитие, което разби на пух и прах толкова много осветени от вековете традиции — разруши и тази традиционна представа, поне в очите на хората, запознати с военната история. Времената се измениха. Обкованата в ризници конница и неповратливите копиеносци изчезнаха; тактиката се революционизираше все повече и повече; главно качество на армиите стана тяхната подвижност; линейната тактика на Малбъро, Евгений* и Фридрих Велики бе преобърната с главата надолу от действията на колоните и стрелковите вериги на революционните армии; и от онзи ден в 1796 г., в който генерал Бонапарт премина прохода Кадибона, вряза се като клин между разпръснатите колони на австрийците и сардинците, разби ги фронтално, като същевременно им отряза пътищата за отстъпление в тесните долини на Приморските Алпи, и плени по-голямата част от своите противници — от този ден води началото си новата наука за планинската война, която сложи края на непристъпността на Швейцария.

* — Савойски. *Ред.*

Whenever there is a chance of Switzerland being involved in a war, the general public look upon that country with a certain degree of awe, and are inclined to compare the invading army (foreigners' bodies) with the Roman gladiators whose: Ave, Caesar, morituri te salutant has become so celebrated. We are reminded of Sempach and Morgarten, Morat and Granson, and we are told that it may be easy enough for an foreign army to get into Switzerland, but it will be found very difficult indeed to get out again. Even military men will recite the names of a dozen mountain passes & defiles which are, by dint of tradition, perfectly impregnable, and where a handful of men might easily successfully oppose a couple of thousand of the best soldiers. And to complete your conviction, they will put a map of Switzerland before you, black with mountain-ridges & slopes, & ask you how an army is to find its road & to act in concert in this labyrinth of rocks, ravines, glaciers, torrents & impassable mountain crests.

This traditional impregnability of the so-called mountain-fortress of Switzerland dates from the time of the wars with Austria and Burgundy in the 14th & 15th centuries. In the former, the armour-clad cavalry of the knighthood was the chief arm of the invaders; its strength lay in the irresistibility of the charge against armies made up of foot; that in a country like Switzerland (where this charge was impossible) cavalry, except of the lightest kind & in small numbers, is even now useless; How much more so were the knights of the 14th century, encumbered with nearly a hundredweight of iron? They had to dismount & fight on foot; thereby their last remnant of mobility was lost; they, the invaders, were reduced to an almost absolute defensive, &, caught in a defile, were defenceless even against clubs & big sticks. During the Burgundian wars, infantry armed with pikes, had become a more important portion of an army & fire-arms had been introduced; but the infantry was still cramped by the weight of defensive armour, the cannons were heavy, & small-arms in their very infancy. The whole equipment of the troops was still cumbrous.

Първата страница на ръкописа на Ф. Енгелс ,,Планинската война преди и сега''

В периода на линейната тактика, който непосредствено предшествуваше периода на съвременния начин на водене на война, двата противника старателно избягваха трудно проходимите местности. Колкото по равна бе местността, за толкова по-добро полесражение се смяташе тя, стига само на нея да имаше някое препятствие, което да послужи за прикритие на единия или на двата фланга. Но френските революционни армии въведоха друга система. За отбрана във всички случаи те непременно се стремяха да намерят позиция с препятствие пред фронта, което да може да служи като прикритие както за стрелковите вериги, така и за резервите. Революционните армии изобщо предпочитаха трудно проходимата местност; техните войски бяха много по-подвижни, а бойният им ред в разпръснат строй и в колони не само позволяваше* бързо придвижване във всяко направление, но и даваше възможност за изгодно използуване на укритията по пресечената местност, докато противникът се чувствуваше в такава местност напълно безпомощен. Всъщност терминът „непроходима местност“ бе почти зачеркнат от военната терминология.

Швейцарците почувствуваха това в 1798 г., когато четири френски дивизии, въпреки упоритата съпротива на местното население и трикратното въстание на старите горски кантони, завладяха страната, която през следващите три години стана един от най-важните театри на военните действия между Френската република и коалицията.[109] Колко малко се плашеха французите от непристъпните планини и тесните дефилета на Швейцария, те показаха още през март 1798 г., когато Масена веднага предприе настъпление срещу най-суровия и най-планински кантон, Граубюнден, зает тогава от австрийците. Последните държаха в ръцете си долината на Горен Рейн. В концентрични колони войските на Масена нахлуха в тази долина през планинските проходи, едва проходими за коне, заеха всички изходи от нея и след продължителна съпротива принудиха австрийците да сложат оръжие. Австрийците много скоро се възползуваха от този урок; под командуването на генерал Хотце, който постигна голямо изкуство в планинската война, те преминаха в настъпление, повториха същия маньовър и изтласкаха французите от техните позиции. След това дойде отстъплението на Масена на отбранителни позиции край Цюрих, където той нанесе поражение на руската армия на Корсаков; след това — нахлуването на Суворов в Швейцария през Сен-Готар и катастрофалното му отстъпление и най-после новото придвижване на французите през Граубюнден в Тирол, където

* Тук свършва ръкописният откъслек. *Ред.*

Макдоналд посред зима премина три планински хребета, които тогава се смятаха за едва проходими дори за движещи се в колона по един войскови поделения. Следващите големи кампании на Наполеон се разиграха вече в просторните басейни на реките Дунав и По, тъй като грандиозните стратегически замисли, които лежаха в основата на тези кампании и които бяха изградени върху това, да се отреже неприятелската армия от центъра на нейното снабдяване, да се разбие тази армия и след това да се завладее самият център, изискваха по-малко пресечена местност и съсредоточаване на големи сили за решаващите сражения — нещо, което бе неосъществимо в алпийските местности. Но цялата история на войните — от първата алпийска кампания на Наполеон в 1796 г. и неговия поход през Юлийските Алпи към Виена в 1797 г. до 1801 г. — доказва, че алпийските хребети и долини съвсем са престанали да плашат съвременните армии; и оттогава до 1815 г. Алпите нито веднаж не са дали нито една що-годе сериозна отбранителна позиция нито на французите, нито на коалицията.

Преминавайки по някое от дълбоките планински дефилета, по които се вият нагоре пътищата, водещи от северните склонове на Алпите към южния им скат, вие на всеки завой на пътя срещате страшни отбранителни позиции. Вземете например добре известната Виамала. Няма да се намери офицер, който да не би се заел с един батальон да задържи това дефиле против неприятеля, *ако* е сигурен, че няма да бъде заобиколен откъм тила. Но в това именно се състои цялата работа. Дори по най-високите хребети на Алпите няма нито един планински проход, който да не може да бъде заобиколен. Наполеоновият принцип на водене на планинска война гласеше: „Където може да мине коза, там може да мине и човек; където мине човек, там ще мине и батальон, а където батальон, там и армия.“ Именно това бе принуден да направи Суворов, когато бе здраво затворен в долината на Ройс: той трябваше да води своята армия по овчарските пътеки, където можеше да се върви само в колона по един, докато по петите му вървеше Льокурб, най-добрият френски генерал във водене на планинска война.

Тази именно лекота да бъде заобиколен неприятелят значително намалява силата на отбранителните позиции, фронталната атака срещу които често би била абсолютно безумие. А да се охраняват всички пътища, по които може да бъде заобиколена такава позиция, би означавало за отбраняващата се страна такова разпиляване на силите, че поражението би било неизбежно. В найдобрия случай тези пътища може само да се държат под наблюде-

ние, а отблъсването на атаките на войските, които извършват обхода, ще зависи от разумното използуване на резервите и от съобразителността и бързината на действие на командирите на отделните части; и все пак, ако дори само една от трите или четирите колони, извършващи обхода, постигне успех, отбраняващата се страна би попаднала в такова трудно положение, както ако всички колони бяха постигнали успех. Следователно от гледна точка на стратегията настъплението в планинската война има решително предимство пред отбраната.

До същия извод стигаме и при разглеждането на въпроса от чисто тактическа гледна точка. За отбранителни позиции винаги ще служат тесните планински дефилета, заети от разположени в долината силни колони и прикрити от стрелкови вериги на възвишенията. Тези позиции могат да бъдат заобиколени или откъм фронта, като групи стрелци се изкачат по склоновете на долината и заобиколят фланговете на най-добрите стрелци на отбраняващата се страна, или като се изпратят отряди по гребена на планинския хребет, където това е възможно, или по някоя паралелна долина, при което войските, които извършват обхода, използуват някой планински проход за нападение на отбраняващия се отряд откъм фланг или тил. Във всички тези случаи отрядите, които извършват обхода, имат на своя страна предимството на *господствуващото положение;* те заемат по-високо разположените участъци на местността, които се издигат над долината, заета от техния противник. Те могат да търкалят върху него камъни и дървета, защото сега няма да се намери колона, която да се окаже толкова безразсъдна, че да навлезе в дълбоко дефиле, без да очисти предварително неговите склонове; така този до неотдавна любим метод на отбрана сега се е насочил против отбраняващите се. Друго неизгодно условие за такава отбрана е, че силата на огнестрелното оръжие, върху която главно се гради отбраната, в планински условия значително отслабва. Артилерията е почти безполезна, а в случаите, когато бива използувана сериозно, обикновено се изоставя при отстъплението. Така наречената планинска артилерия, която се състои от леки гаубици, натоварени на катъри, е твърде неефикасна, както убедително доказва опитът на французите в Алжир[110]. Що се отнася до използуването на пушки и винтовки, закритията, които такава местност предлага на всяка крачка, лишават отбраната от твърде важно предимство, а именно от наличността на открито пространство пред отбранителната позиция, което неприятелят трябва да мине под огън. Следователно и от тактическа, и от стратегическа гледна точка ние стигаме до извода, направен от ерцхерцог Карл Австрийски, един от най-

добрите пълководци на планинската война и един от класическите автори по този въпрос — а именно, че в този вид война настъплението има огромно предимство пред отбраната.

Значи ли това, че отбраната на една планинска страна е съвсем безполезна? Разбира се, не. Това значи само, че отбраната не трябва да бъде само пасивна, че тя трябва да черпи силата си в маневреност и че навсякъде, където условията позволяват, отбраняващите се трябва да действуват настъпателно. В алпийските местности са почти невъзможни сериозни боеве; цялата война представлява непрекъсната верига от дребни сблъсквания, от опити на настъпващата страна да направи на едно или друго място клин в разположението на противника и след това да се придвижи напред. По необходимост и двете армии са разпръснати; и едната, и другата могат във всеки момент да бъдат успешно атакувани; и двете трябва да разчитат на непредвидени обстоятелства. Следователно единственото предимство, от което може да се възползува отбраняващата се армия, е да намира тези слаби места у неприятеля и да се хвърля в пространството между неговите разединени колони. В този случай силните отбранителни позиции, на които би разчитала една чисто пасивна отбрана, стават капан за неприятеля, в който той може да бъде въвлечен, като бъде заставен да нанася главния си удар именно в тези пунктове, докато главните сили на отбраната се насочват против извършващите обход колони, всяка от които може на свой ред да бъде заобиколена и да изпадне в същото безизходно положение, в което е възнамерявала да постави отбраняващата се страна. Съвсем ясно е обаче, че такава активна отбрана изисква активни, опитни и изкусни генерали, високо дисциплинирани и подвижни войски и на първо място много изкусни и надеждни командири на бригади, батальони и дори роти, защото в тези случаи всичко зависи от бързите и добре обмислени действия на отделните части и поделения.

Има още една форма на отбранителна планинска война, която придоби в наше време широка известност — това е националното въстание и партизанската война, за която — поне в Европа — безусловно е нужна планинска местност. Ние имаме четири примера на такава война: тиролското въстание, испанската партизанска война против Наполеон, баскското карлистко въстание и войната на кавказките племена против Русия[111]. Макар всички те да са създавали на завоевателите големи неприятности, нито една от тях сама по себе си не се е увенчала с успех. Тиролското въстание бе опасно само в 1809 г., докато го поддържаха редовни австрийски войски. Испанските партизани, макар и да имаха на

своя страна огромно предимство в лицето на твърде обширната страна, можеха да оказват продължителна съпротива главно благодарение на англо-португалската армия, против която французите винаги бяха принудени да насочват главните си усилия. Продължителността на карлистката война се обяснява с упадъка, в който бе изпаднала по онова време редовната испанска армия, и неокончаемите преговори между карлистите и генералите на Кристина; затова тази война не е подходящ пример. Най-после в борбата в Кавказ, която от всички войни от този вид донесе на планински жители най-голяма слава, последните дължаха своите относителни успехи на настъпателната тактика, към която предимно се придържаха при отбраната на своята територия. Всеки път, когато руските войски, — които наред с британските са най-малко пригодни за водене на планинска война, — атакуваха кавказците, последните обикновено търпяха поражение, техните аули биваха разрушавани и руситe си осигуряваха техните планински проходи с помощта на укрепени пунктове. Но силата на съпротивата на планинците се състоеше в техните непрекъснати вилазки от планините в равнините, във внезапните нападения срещу руските гарнизони и аванпостове, в бързите набези срещу дълбокия тил на руските предни линии, в засадите, които те устройваха по пътя на руските колони. С други думи, планинците бяха по-леки и по-подвижни от русите и използуваха това свое предимство. Фактически във всички случаи, следователно дори в случаите на временно успешни въстания на планинските жители, тези успехи са се дължали на настъпателни действия. В това отношение тези въстания коренно се различават от швейцарските въстания от 1798 и 1799 г., когато въстаниците заемаха някоя на пръв поглед силна отбранителна позиция и очакваха там французите, които неизменно ги разбиваха на пух и прах.

Написано от Ф. Енгелс около 10 януари 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4921 от 27 януари 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника, сверен с текста на ръкописния откъслек

Превод от английски

К. МАРКС

ВОЙНАТА ПРОТИВ ПЕРСИЯ[112]

За да разберем политическите причини и целта на войната, която англичаните започнаха неотдавна против Персия и която те според най-последните съобщения са водили толкова енергично, че шахът е бил принуден да капитулира, трябва да припомним някои събития от историята на Персия. Основана в 1502 г. от Исмаил, който се считал за потомък на древните персийски царе, персийската династия, след като в продължение на повече от две столетия поддържала мощта и престижа на велика държава, около 1720 г. получила съкрушителен удар през време на въстанието на афганистанците, населяващи източните провинции на Персия. Афганистанците нахлули в Западна Персия и двама афганистански князе успели в продължение на няколко години да се задържат на персийския престол. Но скоро те били изгонени от страната от знаменития Надир, който отначало действувал като пълководец на персийския претендент. По-късно той сам поел короната и не само покорил въстаналите афганистанци, но със знаменитото си нахлуване в Индия до голяма степен съдействувал за разлагането на западналата империя на Моголите и по този начин разчистил пътя за установяване на английското господство в Индия.

През време на анархията, която настанала в Персия след смъртта на Надир шах в 1747 г., възникнало независимо афганистанско кралство начело с Ахмед Дурани, което обхващало княжествата Херат, Кабул, Кандахар, Пешавар и всички земи, които по-късно били завладени от сикхите.[113] Това несолидно обединено кралство рухнало след смъртта на неговия основател; то отново се разпаднало на съставните си части — на независими, възглавя-

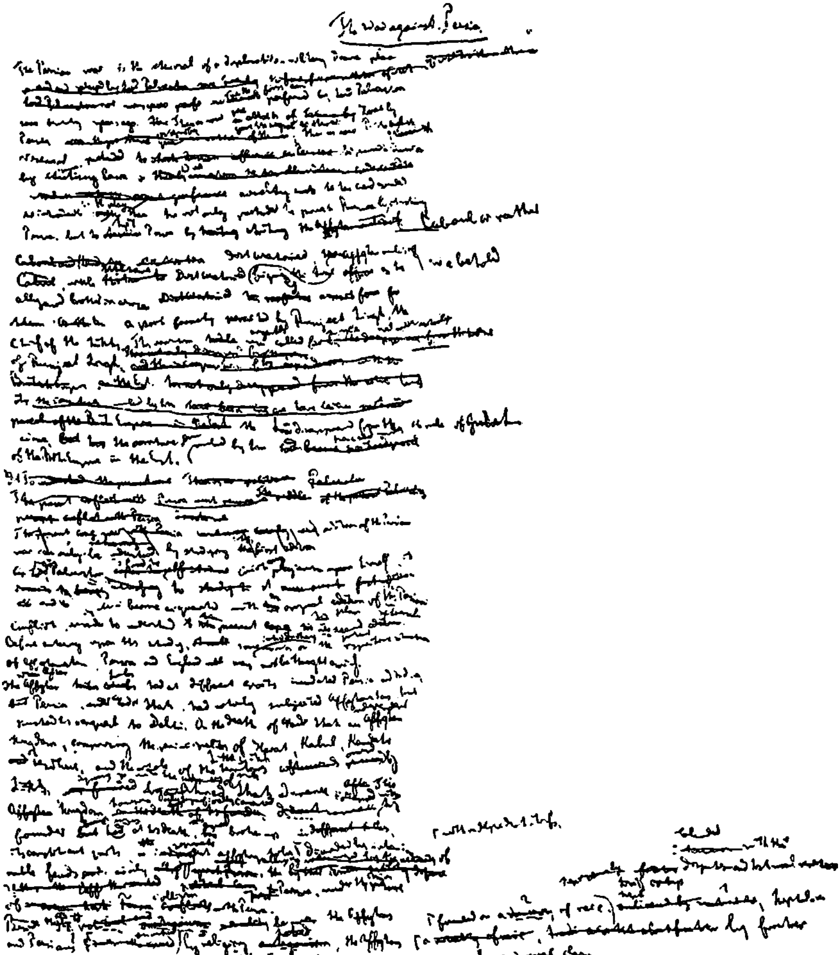

Пърсата страница на ръкописа на К. Маркс „Войнати против Персия“

вани от собствените си вождове и непрестанно враждуващи помежду си афганистански племена, които се обединявали само в изключителни случаи, когато за това ги принуждавала общата необходимост от сблъскване с Персия. Този политически антагонизъм между афганистанците и персите, основан върху племенните различия, задълбочен от историческите традиции и поддържан от пограничните разпри и взаимните претенции, един вид се санкционира същевременно от религиозен антагонизъм, тъй като афганистанците са мюсюлмани-сунити, т. е. правоверни мюсюлмани, докато Персия е крепост на еретиците-шиити.

Въпреки този остър и всеобщ антагонизъм, персите и афганистанците все пак имат една допирна точка — общата им вражда към Русия. Русия нахлула в Персия за пръв път при Петър Велики, но не спечелила много от това. По-успешно в това отношение действувал Александър I; по Гюлистанския договор[114] той отнел от Персия дванадесет провинции, разположени в по-голямата си част южно от Кавказкия хребет. В резултат на войната от 1826—1827 г., която завършила с Туркманчайския договор,[115] Николай отнел от Персия още няколко области и ѝ забранил корабоплаването в собствените ѝ крайбрежни води на Каспийско море. Споменът за заграбването на нейни земи в миналото, ограниченията, които Персия е принудена да търпи сега, и страхът от нашествия в бъдеще в еднаква степен са ѝ вдъхнали смъртна вражда към Русия. Афганистанците от своя страна, макар и никога да не са имали истински сблъсквания с Русия, са свикнали да я смятат за вечен враг на своята религия, за исполин, който се готви да погълне Азия. Отношението към Русия като към естествен враг накара двата народа, персите и афганистанците, да смятат Англия за своя естествена съюзница. По такъв начин, за да запази господствуващото си влияние, Англия трябваше само да играе ролята на доброжелателен посредник между Персия и Афганистан и да бъде решителен противник на нахлуването на русите. Показаната дружба, от една страна, и предварително обещание за съпротива, от друга — нищо повече не се искаше.

Но не може да се каже, че предимствата на това положение бяха използувани много удачно. В 1834 г. при избора на наследника на персийския шах англичаните бяха убедени да подкрепят принца, протеже на Русия, а следващата година да дадат парична помощ на този принц и да го подпомогнат активно с британски офицери във въоръжената му борба с неговия съперник.[116] На английските посланици, които заминаваха за Персия, бе наредено да предупредят персийското правителство да не се поддава на подстрекателства и да не започва война против афганистанците, която не обе-

щавала нищо освен безполезно разхищение на средства; но когато тези посланици настоятелно поискаха санкция отгоре, за да предотвратят заплашващата да избухне война с афганистанците, английското правителство им напомни за един член от стария договор от 1814 г., по силата на който в случай на война между Персия и Афганистан англичаните не трябвало да се месят, докато не им бъде отправена молба за посредничество. По мнението на британските дипломатически представители и британските власти в Индия тази война се крояла от Русия, която желаела да използува разширяването на властта на Персия на изток като средство да си пробие път, по който рано или късно руската армия да нахлуе в Индия. Обаче тези доводи, както изглежда, не са направили никакво или в най-добрия случай са направили много слабо впечатление на стоящия тогава начело на министерството на външните работи лорд Палмерстон и през септември 1837 г. една персийска армия нахлу в Афганистан. Редица малки победи ѝ разчистиха пътя към Херат, пред който тя се разположи на лагер и започна обсадни операции под личното ръководство на граф Симонич, руския посланик при персийския двор. През цялото време, докато се водеха тези военни действия, Мак-Нийл, английският посланик, бил с вързани ръце поради противоречиви инструкции. От една страна, лорд Палмерстон му нареждал „да избягва обсъждането на въпроса за отношенията на Персия с Херат", защото тези отношения не засягали Англия. От друга страна, лорд Окленд, генерал-губернаторът на Индия, поискал от посланика да убеди шаха да не продължава военните действия. В самото начало на тази военна експедиция г. Елис отзова британските офицери, които се намираха на служба в персийската армия, но Палмерстон ги върна обратно. Когато генерал-губернаторът на Индия отново заповядал на Мак-Нийл да отзове английските офицери, Палмерстон отново отмени тази заповед. На 8 март 1838 г. Мак-Нийл заминал за персийския лагер и предложил своето посредничество, но не от името на Англия, а от името на Индия.

Към края на май 1838 г., когато от започването на обсадата бяха минали вече около девет месеца, Палмерстон изпрати на персийския двор заплашителна телеграма, в която за пръв път протестира против събитията в Херат и за пръв път с всички средства се нахвърли срещу „връзката на Персия с Русия". Същевременно правителството на Индия изпрати по море войски в Персийския залив със заповед да завладеят остров Харак — същия, който неотдавна бе завзет от англичаните. Малко по-късно английският посланик се премести от Техеран в Ерзерум, а на персийския посланик, изпратен в Лондон, не бе разрешено да влезе в Англия. Въпреки

твърде продължителната блокада, Херат не се предаде, атаките на персите бяха отблъснати и на 15 август 1838 г. шахът бе принуден да вдигне обсадата и бързо да изтегли войските си от Афганистан. Човек би трябвало да предположи, че тук операциите на англичаните ще завършат, но вместо това работата взе извънредно странен обрат. Като не се задоволиха с това, че пресякоха опитите на Персия да завземе част от Афганистан — опити, предприети уж по нареждане и в интерес на Русия, — англичаните решиха да завземат целия Афганистан за самите себе си. Ето как започна знаменитата афганистанска война[117], която завърши така плачевно за англичаните и действителната отговорност за която и досега си остава дълбока тайна.

Като повод за сегашната война с Персия послужи едно събитие, много подобно на това, което предшествуваше афганистанската война — именно поход на персите срещу Херат, който този път завърши със завземането на града. Удивително е обаче, че англичаните действуват сега като съюзници и защитници на същия Дост Мохамед, когото през време на афганистанската война така безуспешно се опитваха да свалят. Дали тази война ще има също тъй необичайни и неочаквани последици, както предишната, ще покаже бъдещето.

Написано от К. Маркс около 27 януари 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4937 от 14 февруари 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

*ПЕРСПЕКТИВИ НА АНГЛО-ПЕРСИЙСКАТА ВОЙНА

Не нещо друго, а въпросът за притежаването на Херат — афганистанско княжество, едва неотдавна окупирано от персите[118] — даде повод на англичаните, действуващи от името на Остиндийската компания, да окупират най-важното пристанище на Персия в Персийския залив — Бушир. Сегашното политическо значение на Херат е обусловено от това, че той е стратегическият център на цялата област, простираща се между Персийския залив, Каспийско море и река Яксарт на запад и север и река Инд на изток; затова в случай на сериозно сблъскване между Англия и Русия в борбата за надмощие в Азия — сблъскване, което английското нашествие в Персия може да ускори, — Херат ще се окаже главният предмет на спора и вероятен театър на първите големи военни действия.

Че на Херат не без основание се приписва такова голямо значение, трябва да е очевидно за всеки, който познава неговото географско положение. Вътрешността на Персия представлява плато, заобиколено от всички страни от планински вериги, които не дават никакъв излаз на водите, стичащи се в платото. Тези води не са достатъчно обилни, за да образуват едно или няколко централни езера; те или се губят в обширните блата, или постепенно изчезват в сухите пясъци на огромната пустиня, която заема по-голямата част от персийското плато и образува почти непроходима бариера между Западна и Североизточна Персия. Северна граница на тази пустиня образуват планините на Хорасан, които се простират от югоизточния край на Каспийско море почти право на изток и представляват обединителното звено между Елбрус и

планините на Хиндукуш; и тъкмо там, където от тези планини се отделя на юг хребетът, който разделя персийската пустиня от по-добре напоените райони на Афганистан, е разположен Херат, заобиколен от доста обширна и изключително плодородна долина, която му дава средства за съществуване. На север от планините на Хорасан се намира пустиня, подобна на тази, която се простира в южните им поли. Големи реки като Мургаб тук също се губят в пясъците. Но Оксус и Аксарт са достатъчно мощни, за да си пробият път през тези пясъци и да образуват в долното си течение обширни долини, пригодни за земеделие. Отвъд Аксарт пустинята постепенно преминава в степите на Южна Русия, с които тя в края на краищата се слива. По такъв начин между Каспийско море и Британска Индия има три различни области със сравнително развита култура: първо, градовете на Западна Персия: Шираз, Шустер, Техеран, Исфахан; второ, афганистанските градове: Кабул, Газни, Кандахар; трето, градовете на Туркестан: Хива, Бухара, Балх, Самарканд. Всички тези градове поддържат помежду си доста оживени сношения и център на тези сношения е, разбира се, Херат. В този град се кръстосват всички пътища, които водят от Каспийско море за Инд и от Персийския залив за Оксус. Херат е един вид керван-сарай на половината път между Кабул и Техеран, между Шираз и Балх. Линията на оазисите, която маркира големия кервански път, пресичащ персийската пустиня през Йезд и Кухистан, води право към Херат; от друга страна, през възвишенията на Хорасан и Херат минава единственият път, който води от Западна за Източна и Централна Азия край пустинята.

И така Херат е пункт, който в ръцете на силна държава може да бъде използуван за господство и над Иран, и над Туркестан, т. е. и над Персия, и над територията отвъд Оксус. Притежателят на Херат получава в пълна степен всички предимства на една централна позиция, от която може да предприема настъпления по радиуси във всички направления много по-лесно и с по-големи изгледи за успех, отколкото от който и да било друг град на Иран или Туркестан. Същевременно трудностите в съобщенията между които и да било два града като Астрабад, Хива, Бухара, Балх, Кабул и Кандахар са толкова големи, че едно съвместно настъпление срещу Херат, дори предприето от всички тези пунктове, би имало малко шансове за успех. Различните колони, настъпващи срещу Херат, почти не биха имали възможност да се съобщават помежду си и един енергичен генерал, командуващ войските в Херат, би могъл да ги напада и разбива една след друга. И все пак в случай на такова настъпление колоните, идещи от Кан-

дахар, Кабул и Балх, безспорно биха могли повече да разчитат на успех, отколкото ония, които биха предприели концентрично настъпление, тръгвайки от Астрабад, Хива и Бухара, тъй като настъпление откъм Афганистан би се разгърнало от планините в равнината и напълно би избягнало пустинята, докато настъпление откъм Каспийско море и Аракс би дало възможност само на една колона (идваща от Астрабад) да заобиколи пустинята; всички останали биха били принудени да минат през нея и поради това да загубят всякаква връзка помежду си.

Трите центъра на цивилизация, които имат за свой общ център Херат, образуват три отделни групи държави. На запад се намира Персия, която Туркманчайският договор превърна във васал на Русия. На изток се намират държавите на Афганистан и Белуджистан, най-важните от които — Кабул и Кандахар, можем засега да отнесем към васалните държави на англо-индийската империя. На север се намират туркестанските ханства Хива и Бухара — номинално неутрални държави, които обаче в случай на конфликт почти сигурно ще се присъединят към оная страна, която ще има повече шансове за победа. Фактическата зависимост на Персия от Русия, а на Афганистан от Англия се доказва от това, че руситe вече изпратиха войски в Персия, а англичаните — в Кабул.

Русите владеят цялото западно и северно крайбрежие на Каспийско море. Баку, който се намира на 350 мили, и Астрахан — на 750 мили от Астрабад, представляват два прекрасни пункта за организиране на военни складове и съсредоточаване на резерви. При господството на руската каспийска флота в това вътрешно море в Астрабад може много лесно да се доставят необходимите припаси и подкрепления. В пунктовете по източния бряг на Каспийско море, откъдето започват пътищата към Аралско море, се намират руски фортове. По-нататък на север и изток линията на руските фортове, представляваща линия на селищата на уралските казаци, още в 1847 г. бе изместена от река Урал към реките Емба и Тургай на 150—200 мили навътре в територията, заета от подвластните на Русия орди на киргизите, и по посока на Аралско море. Оттогава фортове са били издигнати непосредствено на бреговете на това море, по което, както и по река Яксарт, сега плават руски параходи. Носеха се дори слухове, че руските войски са завзели Хива, но те са най-малкото преждевременни.

Операционното направление на русите при всяко сериозно настъпление срещу Централна или Южна Азия е посочено от самата природа. Един поход по сушата от Кавказ по югозападния бряг на Каспийско море би срещнал значителни естествени препятствия

в планините на Северна Персия и би заставил настъпващата армия да измине над 1 100 мили, преди да се добере до главната си цел — Херат. Една армия, тръгнала от Оренбург за Херат, би трябвало да мине не само през пустинята, в която загина отрядът на Перовски през време на неговата експедиция против Хива[119], но и през още две също тъй негостоприемни пустини. Разстоянието от Оренбург до Херат по права линия е 1 500 мили, а Оренбург е най-близкият пункт, който русите — ако настъпват от това направление — биха могли да изберат за своя операционна база. Освен това както руска Армения, така и Оренбург са почти напълно отрязани от центъра на руската държава, първата — от Кавказ, вторият — от степите. Не може да става и дума в някой от тези пунктове да бъдат съсредоточени снаряжението и войските, необходими за завоюването на Централна Азия. Остава само една линия за настъпление, а именно през Каспийско море с бази в Астрахан и Баку, с наблюдателен пункт в Астрабад на югоизточния бряг на Каспия — дълга всичко 500 мили до Херат. Тази линия съчетава всички предимства, които може да пожелае Русия. Астрахан на Волга заема същото положение, което Нови Орлеан заема на Мисисипи. Разположен в устието на най-голямата руска река, горният басейн на която всъщност образува центъра на империята — Великорусия, Астрахан притежава всички съоръжения за прехвърляне на хора и припаси с цел за организиране на голяма експедиция. Астрабад на противоположния бряг на Каспийско море може да бъде достигнат с параход за четири дни, а с платноход за осем дни. Самото Каспийско море безспорно е руско вътрешно море, а Астрабад, предоставен сега от персийския шах на разположение на Русия, се намира на изходния пункт на този единствен път от запад за Херат — път, който, минавайки през планините на Хорасан, напълно заобикаля пустинята.

Руското правителство действува именно съобразно с тези обстоятелства. Главните сили, предназначени в случай на по-нататъшни усложнения за действия против Херат, се съсредоточават в Астрабад. Освен това съществуват още две флангови колони, чието взаимодействие с главните сили в най-добрия случай е само проблематично и всяка от които има поради това самостоятелна задача. Дясната колона, която се съсредоточава в Тавриз, има за задача да прикрива западната граница на Персия от всякакви враждебни маневри на турците и — ако се наложи — да се насочи към Хамадан и Шустер, където тя би прикрила столицата Техеран както от Турция, така и от английските войски, които биха били дебаркирани в Бушир в Персийския залив. Лявата колона, която настъпва от Оренбург и която навярно разчита да получи

подкрепления, изпратени от Астрахан към източните брегове на Каспийско море, ще трябва да си осигури територията около Аралско море и движейки се към Хива, Бухара и Самарканд, да осигури или неутралитета, или съдействието на тези държави и по възможност — чрез придвижване по Оксус към Балх — също да застраши фланга и тила на англичаните при Кабул или близо до Херат. Известно ни е, че всички тези колони са вече на път и че средната и дясната вече се намират съответно в Астрабад и Тавриз. За напредване на лявата колона ние по всяка вероятност нищо няма да чуем известно време.

Операционната база на англичаните е областта на Горен Инд и техните складове по всяка вероятност са съсредоточени в Пешавар. Оттук те вече изпратиха една колона към Кабул, който по права линия се намира на четиристотин мили от Херат. Но в случай на сериозна война те ще трябва да заемат освен Кабул и Газни и Кандахар, както и планинските фортове, които охраняват афганистанските проходи. В това те едва ли ще срещнат по-големи трудности от трудностите, които русите срещнаха при окупирането на Астрабад, защото привидно те подкрепят борбата на афганистанците против персийското нашествие.

Походът от Кабул до Херат няма да представлява непреодолими трудности. Няма да стане нужда да се отделят флангови колони, защото нито една от руските флангови колони няма да успее да се приближи; а ако след редица преходи оренбургската колона се насочи от Бухара към Балх, силният резерв в Кабул веднага ще я посрещне както трябва. Англичаните имат предимството, че операционната им линия е сравнително къса; макар Херат да се намира точно на половината път между Калкута и Москва, английската база, разположена при сливането на реките Кабул и Инд, се намира само на 600 мили от Херат, докато руската база в Астрахан се намира на 1 250 мили от него. Англичаните в Кабул се намират на сто мили по-близо до Херат, отколкото русите в Астрабад, и доколкото ни са известни условията на местността, англичаните минават през по-добре обработени и по-населени области, както и по по-добри пътища, отколкото русите ще намерят в Хорасан. Що се отнася до двете армии, английската армия без съмнение е по-издръжлива по отношение на климата. Нейните европейски полкове несъмнено ще се сражават със същата непреклонна твърдост, както техните другари при Инкерман, а за сипайската пехота[120] съвсем не трябва да се говори с пренебрежение. Сър Чарлз Нейпир — а той бе пълководец и войник от главата до петите, — е виждал сипаите в много боеве и си е съставил за тях най-високо мнение. Редовната индийска кавалерия

няма особена стойност, затова пък нередовната е великолепна и под командването на своите европейски офицери несъмнено превъзхожда казаците.

Разбира се, съвсем безполезно е да се впущаме в по-нататъшни разсъждения относно перспективите на подобна война. Няма никаква възможност да се предугади числеността на войските, които би могла да изкара едната или другата страна. Невъзможно е да се предвиди всичко, което би могло да се случи, ако станат сериозните събития, които сега се очертават на хоризонта. Може определено да се каже само едно: тъй като всяка страна трябва да измине колосални разстояния, армиите, на които предстои да решат изхода на борбата в решаващия пункт — Херат, ще бъдат сравнително малки. Много неща ще зависят също от дипломатическите интриги и подкупи при дворовете на резличните владетели, чиито територии обкръжават Херат. В това отношение русите почти сигурно ще удържат връх. Тяхната дипломация е по-добра и в по-голяма степен има източен характер; те умеят, когато е нужно, да пръскат щедро пари и главното — имат приятел в неприятелския лагер. Британската експедиция в Персийския залив е само диверсия, която може да отклони значителна част от персийската армия, но която — що се отнася до непосредствените резултати — може да постигне много малко. Дори да бъде утроена числеността на войските, намиращи се сега в Бушир и наброяващи 5 000 души, то и тогава англичаните биха могли в най-добрия случай да стигнат само до Шираз и там да спрат. Обаче от тази експедиция повече не се и очаква. Ако тя покаже на персийското правителство, че страната е уязвима откъм морето, тя ще постигне своята цел. Глупаво би било да се очаква от нея повече. Линията, на която действително ще трябва да се реши съдбата на целия Иран и Туркестан, е линията Астрабад — Пешавар, а решаващият пункт на тази линия е Херат.

Написано от Ф. Енгелс в края на януари —началото на февруари 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4941 от 19 февруари 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

НОВИЯТ АНГЛИЙСКИ БЮДЖЕТ[121]

Лондон, 20 февруари 1857 г.

На бюджетната комедия бе нанесен силен удар от сър Джордж Люис, сегашния канцлер на съкровището. При сър Роберт Пил експозето по бюджета пред парламента бе станало един вид религиозен акт, който трябваше да се извършва с цялата тържественост на държавния етикет, да се възвеличава по всякакъв начин с пищно красноречие и да трае не по-малко от пет часа. Г-н Дизраели подражаваше на церемониалния подход на сър Роберт към националната кесия, а г. Гладстон едва ли не го надмина в това отношение. Тази традиция не се осмели да наруши и сър Джордж Люис. Затова той произнесе четиричасова реч, мънкаше, заекваше и усукваше, докато внезапно бе прекъснат от взрив от смях, предизвикан от това, че уважаемите депутати почнаха да си вземат шапките и на групи да напускат камарата.

„Много съжалявам" — провикна се злополучният актьор, — „че ще трябва да продължа речта си пред по-малка аудитория; но на останалите аз трябва да посоча какъв ще бъде ефектът от проектираните изменения".

Още по времето, когато сър Джордж Люис беше един от мъдреците на „Edinburgh Review"[122], той беше по-известен със скучните си аргументации, отколкото с основателността на своите доводи или живостта на тяхното изложение. Личните му недостатъци без съмнение в значителна степен обясняват неуспеха му в парламента. Обаче имаше и други, общо взето независещи от него обстоятелства, които биха могли да объркат дори един истински парламентарен фразьор. Както непредпазливо се изтърва сър

Уилям Клей пред събрание на своите избиратели в Хъл, лорд Палмерстон отначало бил решил да запази военния данък и в мирно време, но заплахата на г. Дизраели, подкрепен от г. Гладстон, че ще внесе в камарата на общините резолюция за подоходния данък, веднага го накара да се откаже от намерението си и рязко да измени финансовата си тактика. Затова бедният сър Джордж Люис трябваше в най-кратък срок да измени всичките си сметки, всичките си цифри, цялата си схема, а неговата реч, приготвена в защита на военния бюджет, сега трябваше да защищава един квази-мирновременен бюджет — quid pro quo,* която би могла да бъде забавна, ако не действуваше толкова приспивателно. Но това не е всичко. Бюджетите на сър Роберт Пил в периода, когато той беше на власт, от 1841 до 1846 г., предизвикваха изключителен интерес поради ожесточената борба, която бушуваше тогава между фритредерите[123] и протекционистите**, между печалбата и рентата, между града и селото. На бюджета на г. Дизраели се гледаше като на куриоз, тъй като той не представляваше нито възраждане на протекционизма, нито окончателен отказ от него; на бюджета на г. Гладстон се придаваше преувеличено значение като на закрепване с финансови средства на победоносната свободна търговия най-малко за седем години. Социалните конфликти, намиращи отражение в тези бюджети, им придаваха положителен интерес, а бюджетът на сър Джордж Люис от самото начало можеше да предизвика само отрицателен интерес като общ обект за нападки от страна на противниците на кабинета.

Бюджетът на сър Джордж Люис, що се отнася до оригиналните пера в неговата приходна част, може да се характеризира с няколко думи. В него липсват ония девет допълнителни пенса подоходен данък, които бяха установени за периода на войната; по този начин данъкът се намалява от 1 шилинг и 4 пенса за 1 фунт доход на 7 пенса; тази норма на облагане трябва да остане в сила до 1860 г. От друга страна, напълно се запазва военният данък върху спиртните напитки и част от военния данък върху захарта и чая. И с това се изчерпва всичко.

Подоходният данък през текущата финансова година, включително допълнителните 9 пенса военен данък, дава повече от 16 000 000 ф. ст. приход, който постъпва от различните класи на обществото и се разпределя приблизително по следния начин:

---

* — замяна. *Ред.*

** В ръкописа след думите „Протекционистите" са прибавени думите „между промишлените капиталисти и поземлените собственици". *Ред.*

Раздел А — Недвижима собственост	8 000 000	ф. ст.
Раздел В — Фермери	1 000 000	„
Раздел С — Държавни ценни книжа	2 000 000	„
Раздел D — Търговия и свободни професии	4 000 000	„
Раздел Е — Заплати	1 000 000	„
Всичко	16 000 000	ф. ст.

От тази таблица се вижда, че подоходният данък пада изключително върху висшата и средната класа на обществото; и наистина повече от две трети от данъчните постъпления се събират от доходите на аристокрацията и едрата буржоазия. Но при наличността на другите военни данъци, на високите цени на продуктите и на увеличението на сконтовия процент и дребната буржоазия в Англия е твърде силно засегната от подоходния данък и затова с особено нетърпение иска да се избави от него. При все това нейните крясъци едва ли биха намерили отзвук в печата и още по-малко, разбира се, в камарата на общините, ако аристокрацията и едрата буржоазия не бяха възглавили агитацията, като стръвно се заловиха за тази възможност да скрият грубия си егоизъм под маската на всеобща филантропия и да се отърват от един данък, чието бреме те са безсилни да прехвърлят върху плещите на народните маси. Докато във Франция в периода на république honnête et modérée* въвеждането на подоходен данък можа да бъде предотвратено чрез заклеймяването му като прикрит социализъм, в Англия сега се опитват да отменят същия този данък под предлог за съчувствие към народните страдания. Тази игра бе проведена извънредно ловко. С възстановяването на мира[134] представителите на дребната буржоазия насочиха своите атаки не против подоходния данък изобщо, а само против военната надбавка към него и против несправедливото му разпределение. Висшите класи си дадоха вид, че споделят общото недоволство, но само за да изопачат истинския му смисъл и да превърнат искането за намаляване на облагането на малките доходи в искане за освобождаване на големите доходи от облагане. В разгара на борбата, обзета от желание да получи незабавно облекчение, дребната буржоазия не забеляза изиграния ѝ номер, нито пък я беше грижа за условията, които ѝ осигуряваха подкрепата на могъщи съюзници. Що се отнася до работническата класа, която нямаше нито собствени печатни органи, нито представителство в изборните учреждения, за нейните искания не можеше да става и дума.

Както е известно, фритредерските мероприятия на сър Роберт Пил имаха за основа подоходния данък. Не е трудно да се разбере,

* — честната и умерена република. *Ред.*

че прякото облагане е финансовият израз на фритредерството. Ако фритредерството изобщо означава нещо, то означава отменяване на митата, акцизите и всички данъци, които непосредствено пречат на производството и размяната.

Но ако данъците няма да се получават чрез митата и акцизите, те трябва да бъдат събирани непосредствено от собствеността и доходите. При определен размер на данъчните постъпления намаляването на един вид облагане неизбежно ще повлече след себе си съответно увеличение на друг. Това намаление и увеличение неизбежно се изменят обратно пропорционално. Затова, ако английската публика желае да отмени по-голямата част от прякото данъчно облагане, тя трябва да бъде готова да приеме повишаване на митата върху стоките и промишлените суровини — с една дума, трябва да бъде готова да се откаже от системата на фритредерството. Така именно сегашното движение се тълкува на европейския континент. Един белгийски вестник пише, че

„на събрание в Гант, на което бе обсъдена политиката на фритредерството и протекционизма, един от ораторите се позоваваше на новопоявилата се в Англия опозиция против подоходния данък като на доказателство за обрата на общественото мнение в полза на протекционизма".

По същия начин ливерпулските привърженици на финансовата реформа в едно от неотдавнашните си обръщения изказаха опасението да не би Великобритания да се върне към принципите на ограниченията.

„Трудно е да се повярва" — казват те, — „че е възможно подобно открито проявление на национално заслепление; а всеки разумен човек с нормален ум не може да не вижда, че сегашната агитация е насочена именно към тази, а не към някаква друга цел".

Тъй като фритредерството, а следователно и прякото данъчно облагане във Великобритания представляват настъпателно оръжие в ръцете на промишлените капиталисти против поземлената аристокрация, общият им кръстоносен поход против подоходния данък свидетелствува в икономическо отношение за същото, което в политическо отношение бе доказано от образуването на коалиционния кабинет,[125] а именно за апатията на английската буржоазия и за стремежа ѝ към компромиси с олигарсите, за да се избягнат каквито и да било отстъпки на пролетариата.

Капитулирайки пред исканията на Лигата против подоходния данък, сър Джордж Люис веднага показа и обратната страна на медала. Никакво отменяване на данъка върху хартията, никакъв отказ от данъка върху застрахователните полици за пожар, никакво намаляване на митото върху виното, а, напротив, повишаване

на вносните мита върху чая и захарта. Съгласно финансовия проект на г. Гладстон* митото върху чая трябваше да бъде намалено** от 1 шил. и 6 пенса за един фунт най-напред на 1 шил. и 3 пенса, а след това на 1 шил., а митото върху захарта от 1 ф. ст. на центнер отначало на 15 шил. и след това на 13 шилинга и 4 пенса***. Това се отнася само за рафинираната захар. Митото върху бялата ситна захар трябваше да бъде намалено от 17 шил. и 6 пенса последователно на 13 шил. и 2 пенса и на 11 шилинга и 8 пенса; на жълтата — от 15 шил. на 11 шил. и 8 пенса и 10 шилинга и 6 пенса; на кафявата — от 13 шил. и 9 пенса на 10 шил. и 7 пенса и 9 шилинга и 6 пенса; на меласата — от 5 шил. и 4 пенса на 3 шилинга и 9 пенса. Войната забави осъществяването на този проект; но съгласно закона, приет в 1855 г., този проект трябваше да бъде осъществен постепенно през 1857 и 1858 г. Сър Джордж Люис, който на 19 април 1855 г. повиши митото върху чая от 1 шил. и 6 пенса на 1 шил. и 9 пенса за един фунт, предлага това мито да бъде намалено в течение на четири години, като се понижи на 1 шил. и 7 пенса през 1857—1858 г., на 1 шил. и 5 пенса през 1858—1859 г., на 1 шил. и 3 пенса през 1859—1860 г. и в края на краищата на 1 шилинг. С митото върху захарта той предлага да се постъпи по същия начин. Известно е, че търсенето на захар надвишава предлагането и че запасите от захар на световните пазари са се намалили; например в Лондон понастоящем има само 43 700 тона срещу 73 400 тона преди две години. Естествено цените на захарта се повишават. Що се отнася до чая, китайският поход на Палмерстон доведе до изкуствено ограничаване на предлагането, а следователно и до повишаване на цените. Няма да се намери икономист, който да не ви каже, че в период на недостиг на стоки и на повишаване на цените всяко намаляване на митата трябва да бъде бързо и твърде осезателно, ако се иска то да бъде от полза не само за вносителя, но и за широкия потребител. Но въпреки това сър Джордж Люис твърди, че при повишаване на цените намаляването на митото ще ползува потребителя толкова повече, колкото по-малко осезателно е то. Това твърдение може да се сравни само със странната му доктрина, че пощенските такси са пряк данък и че усложненията представляват спасителна черта на всяко данъчно облагане.

Да се компенсира намаляването на подоходния данък с повишаване на митата върху чая и захарта, които са предмет на широко потребление в Англия, значи съвсем явно да се намали обла-

---

* В ръкописа след думата „Гладстон" е написано: „за 1855 г." *Ред.*

** В ръкописа след думата „намалено" е написано: „в 1857 г." *Ред.*

*** В ръкописа след думата „пенса" е написано: „в 1858 г." *Ред.*

гането на богатите и да се увеличи облагането на бедните. Но това съображение едва ли би попречило на камарата на общините да гласува такава мярка. Има обаче търговци на чай, които са сключили крупни контракти и споразумения, осланяйки се по думите им изключително на декларацията на сър Джордж Люис в камарата на общините на 19 април 1856 г. — декларация, повторена на търговците на чай на 11 ноември 1856 г. от управлението на митниците, — че „на 6 април 1857 г. митото върху чая ще бъде намалено на 1 шилинг и 3 пенса". И така търговците на чай настояват да им бъде дадена възможност да изпълнят задълженията си, като се спазват моралните задължения на бюджета. Същевременно и г. Гладстон е щастлив, че може да си отмъсти на Палмерстон, който съвсем предателски изхвърли пилитите, след като ги използва, за да събори отначало кабинета на Дерби, след това кабинета на Ръсел и най-после кабинета на техния собствен патриарх, стария Абърдин.[126] При това като автор на финансовия законопроект от 1853 г. Гладстон трябва, разбира се, да защищава собствения си образцов бюджет от безцеремонните намеси на сър Джордж Люис. Затова той заяви, че има намерение* да предложи следната резолюция:

„Че настоящата камара няма да се съгласи с каквото и да било увеличение на митата върху чая и захарта, въведени със закона за митата от 1855 г."

Досега се спрях само на едната страна на бюджета — неговата приходна част. Да хвърлим сега поглед върху другата му страна — проекторазходите. Ако проектоприходната част е характерна за сегашното състояние на официалното английско общество, проекторазходите са още по-характерни за състоянието на сегашното му правителство. На Палмерстон са нужни пари, и то много пари, не само за да затвърди своята диктатура, но и за да задоволи страстта си към бомбардировки на Кантон, войни с Персия, неаполитански експедиции и т. н. Затова той предлага такъв мирновременен бюджет, който надвишава с около 8 000 000 ф. ст. най-големите разходи след мира от 1815 г. Той иска 65 474 000 ф. ст., докато г. Дизраели се задоволи с 55 613 379 ф. ст., а г. Гладстон — с 56 683 000 фунта стерлинги. Разбира се, Джон Бул би трябвало да предвиди, че мечтите за военна слава на Изток с време ще се превърнат в тежки сметки на бирниците.

Но допълнителното годишно облагане, въведено във връзка с войната, не може да възлезе на повече от 3 600 000 ф. ст., а

---

* В ръкописа вместо думите „че има намерение" е написано: „в четвъртък, на 19 февруари, че в петък във връзка с решението на камарата да заседава като комитет за държавните приходи, той възнамерява". *Ред.*

именно: 2 000 000 ф. ст. за съкровищните бонове, чийто падеж изтича през май 1857 г.; 1 200 000 ф. ст. лихви на новия фундиран дълг от 26 000 000 ф. ст. и на нефундирания дълг от 8 000 000 ф. ст.; най-после около 400 000 ф. ст. за новия фонд за погасяване на новите дългове. По такъв начин допълнителните военни данъци в действителност не съставляват и половината от допълнителните разходи, искани от лорд Палмерстон. Затова пък перата за армията напълно обясняват увеличението на тези допълнителни разходи. Общото перо за армията и флотата от 1830 до 1840 г. средно не е достигало и 13 000 000 ф. ст., но в бюджета на Люис то възлиза на 20 699 000 фунта стерлинги. Ако го сравним с всички военни бюджети през последните лет години преди войната, ще видим, че тези бюджети са възлизали: в 1849 г. — на 15 823 537 ф. ст., в 1850 г. — на 15 320 944 ф. ст., в 1851 г. — на 15 555 171 ф. ст., в 1852 г. — на 15 771 893 ф. ст., в 1853—1854 г. — на 17 802 000 ф. ст., при което бюджетът за 1853—1854 г. бе утвърден с оглед на предстоящата война.

Придържайки се към ортодоксалната доктрина на вигите, че сърцевината на дървото е предназначена да храни червеите, сър Джордж Люис се позовава на увеличаването на националното богатство, отразено в данните за износа и вноса през 1856 г., като основание за увеличаването на правителствените разходи. Дори изводите да бяха правилни, предпоставките все пак си остават погрешни. Достатъчно е да посочим многото хиляди остро нуждаещи се работници, които скитат сега по улиците на Лондон и се обръщат за помощ към работническите домове[127]; достатъчно е да посочим широко известния от официалните отчети за приходите факт, че през 1856 г. в Англия значително се е намалило потреблението на чай, захар и кафе при незначително увеличение на потреблението на спиртни напитки. Достатъчно е да посочим най-после отчетите за търговията през миналата година, които по признанието на самия г. Уилсън, сегашния секретар на съкровището, ясно доказват, че печалбите от британската търговия през 1856 г. са обратно пропорционални на нейното разширяване. Човек би помислил, че естествената тактика на лидера на опозицията би трябвало да бъде да насочи огъня на главните си батареи против тези прекомерни разходи. Но ако действува по този начин и въстане открито против тази аристократична разточителност, г. Дизраели рискува да получи удар в гърба от собствените си привърженици*. Затова той

* В ръкописа от думите: „Но ако действува по този начин", следва друг текст: „Но г. Дизраели би рискувал да бъде атакуван в тил от собствената си партия, ако се обяви сериозно против аристократическите тунеядци [tax-eaters]". *Ред.*

е принуден да прибягва до свръхрафинирана маневра* — да мотивира резолюцията си против Палмерстоновия бюджет не с това, че бюджетът предвижда прекомерни разходи за 1857 и 1858 г., а с това, че той не осигурява необходимите държавни приходи за 1858—1859 и 1859—1860 г.

Във всеки случай дебатите върху бюджета в камарата на общините обещават да бъдат крайно интересни не само защото от тях ще зависи съдбата на сегашното правителство и защото ще представляват куриозното зрелище на една коалиция Дизраели — Гладстон — Ръсел против Палмерстон, а и защото сами по себе си противоречията на финансовата опозиция — която, настоявайки за отменяването на подоходния данък и забранявайки увеличаването на митото върху захарта и чая, същевременно не се осмелява да се обяви против прекомерно надутите разходи, — ще бъдат несъмнено нещо съвсем ново в нашата практика.

Написано от К. Маркс на 20 февруари 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4956 от 9 март 1857 г.

Печата се по текста на вестника, сверен с текста на ръкописа

Превод от английски

---

* В ръкописа вместо думите: „свръхрафинирана маневра" е написано: „най-жалка уловка". *Ред.*

К. МАРКС

ПАРЛАМЕНТАРНИТЕ ДЕБАТИ ЗА ВОЕННИТЕ ДЕЙСТВИЯ В КИТАЙ

Лондон, 27 февруари 1857 г.

Резолюциите на граф Дерби и г. Кобден, в които се осъждат военните действия в Китай, бяха внесени съобразно с направените преди това декларации, първата — на 24 февруари в камарата на лордовете, а втората — на 27 февруари в камарата на общините. Дебатите в камарата на лордовете завършиха в същия ден, в който започнаха дебатите в камарата на общините. Първите нанесоха силен удар върху кабинета на Палмерстон, като го оставиха със сравнително слабо мнозинство от 36 гласа. Последните, може би, ще завършат с неговото поражение. Но колкото и голям интерес да предизвика дискусията в камарата на общините, дебатите в камарата на лордовете вече изчерпиха доводите на страните, при което майсторските речи на лорд Дерби и лорд Линдхърст предусетиха красноречието на г. Кобден, сър Е. Булвер, лорд Джон Ръсел и tutti quanti*.

Единственият авторитет в областта на юриспруденцията сред членовете на правителството, лорд-канцлерът**, отбеляза, че „ако Англия не е имала достатъчно основания при инцидента с „Ароу", всички нейни действия отначало докрай са били неправилни." Дерби и Линдхърст убедително доказаха, че Англия изобщо не е имала никакви основания при инцидента с лорчата. Тяхната аргументация до такава степен съвпада с аргументацията, приведена на колоните на „Tribune"*** след публикуването на първите съобщения от Англия, че аз мога да я изложа тук съвсем накратко.

* — и всички като тях. *Ред.*

** — Кранутърт. *Ред.*

*** Виж настоящия том, стр. 105—110. *Ред.*

В какво се състои обвинението против китайското правителство, с което искат да оправдаят кантонската касапница[128]? В това, че е нарушен член 9 от допълнителния договор от 1843 г. Този член предвижда, че никой китайски престъпник, намиращ се в колонията Хонконг, или на борда на британски военен кораб, или на борда на британски търговски кораб, не може да бъде арестуван от самите китайски власти, а трябва да бъде поискан от тях чрез британския консул, който именно предава престъпника на местните власти. Китайски пирати са били арестувани от китайски чиновници без участието на британския консул на борда на лорчата „Ароу", която стояла на котва в река Кантон. Възниква въпросът: бил ли е „Ароу" британски кораб? Както доказва Дерби, това е било

„кораб, построен от китайци, завзет от китайци, продаден от китайци, купен от китайци, с екипаж от китайци и принадлежащ на китаец".

В такъв случай как този китайски кораб се е превърнал в британски търговски кораб? Като купил в Хонконг британско корабно свидетелство, или разрешение за навигация. Законността на такова свидетелство се основава върху едно издадено през март 1855 г. постановление на местните хонконгски власти. Обаче това постановление нарушава не само договора, съществуващ между Англия и Китай, но и самото английско право. Затова то няма законна сила. То би могло да получи известна привидна законност от гледна точка на английските закони само въз основа на закона за търговското корабоплаване, но той бе приет едва два месеца след издаването на хонконгското постановление. Впрочем, последното изобщо никога не е било съгласувано с членовете на този закон. Затова постановлението, на основание на което лорчата „Ароу" е получила своето корабно свидетелство, представлява чисто и просто къс хартия. Но дори съгласно този нищо неструващ къс хартия „Ароу" се е лишила от нейната защита поради това, че е нарушила предписаните условия и че срокът на разрешителното ѝ е бил изтекъл. Сър Джон Боуринг* сам признава този пункт. Но, изтъкват някои, безразлично е дали „Ароу" е била английски кораб или не — на нея във всеки случай е бил вдигнат английски флаг и на този флаг е било нанесено оскърбление. Първо**, ако флагът е бил вдигнат, той е бил вдигнат незаконно.

---

* В ръкописа след думата „Боуринг" е написано: „който писа на консула Паркс, че „Ароу" нямала право на британско покровителство". *Ред.*

** В ръкописа вместо думата „Първо" е написано: „Но, първо, „Ароу" е нямала правото да вдига английски флаг, както сър Джон Боуринг сам признава в своето писмо до консула Паркс, носещо дата Хонконг, 11 октомври. Следователно". *Ред.*

Но бил ли е той изобщо вдигнат? По този пункт съществува различие между английските и китайските обяснения. Последните обаче бяха потвърдени от препратените чрез консулите показания на капитана и екипажа на португалската лорча № 83. Позовавайки се на тези показания, „Friend of China“[129] в броя си от 13 ноември заявява, че „сега в Кантон на всички е известно, че британският флаг не е бил вдиган на лорчата шест дни преди нейния обиск“. Следователно, заедно със законния повод за конфликта отпада и формалният въпрос за националната чест*.

С голям такт лорд Дерби в тази реч се въздържа от своя навик да се шегува и по този начин придаде на аргументацията си строго юридически характер. Впрочем не бяха необходими никакви усилия от негова страна, за да бъде речта му пронизана с нишка на дълбока ирония. И наистина граф Дерби, шеф на английската родова аристокрация, пледира против един бивш доктор, сега сър Джон Боуринг, любимия ученик на Бентам; пледира в защита на хуманността против един човек, избрал хуманността за своя професия; защищава истинските интереси на нациите против един последователен утилитарист, който настоява за стриктно спазване на дипломатическия етикет; апелира към формулата „vox populi — vox dei“** против един привърженик на формулата — максимална полза за максимален брой хора[130]. Потомъкът на завоевателите проповядва мир, докато членът на Дружеството за мир[131] проповядва стрелба със запалителни снаряди; един Дерби заклеймява действията на британската флота като „позорни“ и „безславни операции“, докато един Боуринг във връзка с това страхливо насилие, несрещнало никаква съпротива, поздравява флотата с „нейните блестящи успехи, безпримерна храброст и превъзходно съчетаване на военното изкуство с доблестта“ — тези контрасти представляваха толкова по-остра сатира, колкото по-малко граф Дерби, както изглежда, ги съзнаваше. На негова страна беше онази велика ирония на историята, която произтича не от остроумието на отделни лица, а от комичността на самите ситуации. През цялата парламентарна история на Англия може би още никога не е имало пример на подобна интелектуална победа на аристократа над парвенюто.

Лорд Дерби от самото начало заяви, че „ще трябва да се осланя само на официалните декларации и документи, изхождащи от същите лица, поведението на които той възнамерява да разкритикува“, и че той смята „тези документи за напълно достатъчни,

* Тук ръкописът завършва. *Ред.*

** — „глас народен — глас божи.“ *Ред.*

за да обоснове своите доводи". Но с право бе отбелязано, че тези документи във вида, в който бяха обнародвани от правителството, биха дали възможност на последното да стовари цялата отговорност върху своите подчинени. Това до такава степен е вярно, че нападките на противниците на правителството в парламента бяха насочени изключително против Боуринг и К° и правителството би могло да се присъедини към тях, без да навреди на собственото си положение. Привеждам думите на самия лорд:

„Не бих искал да кажа нищо непочтително за д-р Боуринг. Той може да е човек с големи качества; но на мене ми се струва, че въпросът за допускането му в Кантон му е станал просто *мания*. (Възгласи на одобрение и смях.) Уверен съм, че той и насън и наяве се вижда как влиза в Кантон. Уверен съм, че това е първата му мисъл сутрин и последната му мисъл преди лягане и че същата мисъл му идва на ум и посред нощ, ако случайно се събуди (Смях). Уверен съм, че нито една жертва не би му се сторила прекалено голяма, че той не би съжалявал за каквото и да било прекъсване на търговията, не би се разкайвал за каквото и да било кръвопролитие, ако ги сравни с огромните облаги, които биха се получили от това, че сър Джон Боуринг е успял да бъде официално приет в кантонския ямен* (Смях)."

След това говори лорд Линдхърст:

„Сър Джон Боуринг, който е не само пълномощник, но и виден проповедник на хуманността (смях), сам признава, че корабното свидетелство е недействително и че лорчата не е имала право да вдига английски флаг. Но забележете какво казва той: „Корабът не се намираше под наше покровителство, но китайците не знаят това. За бога, нито дума за това пред тях!" Той дори постоянствува в това, защото всъщност заяви следното: ние знаем, че китайците не са виновни в каквото и да било нарушение на договора, но ние няма да им го кажем; ние ще настояваме за обезщетение за вредите и за връщане на арестуваните по този и този начин. Е добре, ако моряците не бъдат върнати по такъв начин, към какво средство би трябвало да се прибегне тогава? Много просто, да се завземе някоя джонка, военна джонка. Ако и това се окаже недостатъчно, да се завземат още, докато китайците бъдат принудени да се подчинят, макар и да знаем, че правото е на тяхна страна, а на нашата — никаква справедливост (Възгласи на одобрение). Имало ли е някога пример на по-отвратително, по-скандално поведение, при което — няма да кажа по-мошенически, но — което е едно и също в нашата страна, — по-фалшиви предлози да са били изтъквани от длъжностно лице, намиращо се на служба на британското правителство? (Възгласи на одобрение.) Удивително е как сър Джон Боуринг е можел да мисли, че има правото да обяви война. Аз мога да разбера, че човек в такова положение има право да прибегне по необходимост към самозащита; но да предприема настъпателни действия на такова основание, под такъв предлог — това е един от най-необичайните случаи, които могат да се намерят в световната история. От документите, представени на камарата, е съвършено ясно, че от самото начало, когато сър Джон Боуринг е бил назначен на сегашната си длъжност, неговото честолюбиво желание е било да постигне това, в което са претърпели пълен неуспех неговите предшественици, а именно — да проникне зад стените на Кантон. Стремейки се

* — резиденция на китайски чиновник. *Ред.*

само към своя план, т. е. да получи достъп в Кантон, той без всякаква необходимост е хвърлил страната във война; и какъв е резултатът? Принадлежащото на английските поданици имущество, възлизащо на опромната сума от 1 500 000 долара, сега е конфискувано в град Кантон, а отгоре на това нашите фактории са изгорени до основи — и всичко това само заради пагубната политика на един от най-злонамерените хора.

„О човече, изпълнен с гордост,
Ти си облечен с краткотрайна, слаба власт,
Невежа, мислещ себе си за мъдър.
Тревичка слаба, но злобен кат горила,
Ти вършиш под небето такива неща,
Че ангелите горе сълзи леят"*".

И на края лорд Грей:

„Ако вие, милорди, надникнете в документите, ще се убедите, че когато сър Джон Боуринг е молил губернатора Е за среща, губернаторът е изявил готовност да се срещне с него, но е определил за тази цел къщата на търговеца У Хао-туан, намираща се извън чертите на града. Обаче достойнството на сър Джон Боуринг не му позволило да отиде където и да било другаде освен в официалната резиденция на губернатора. Ако не може да се очаква нищо друго, аз очаквам поне един положителен резултат от приемането на резолюцията — незабавното отзоваване на сър Джон Боуринг."

Същото отношение сър Джон Боуринг срещна и от страна на камарата на общините, а г. Кобден дори започна речта си с тържественото отричане от този „човек, с когото го е свързвало двадесетгодишно приятелство".

Дословните извадки от речите на лордовете Дерби, Линдхърст и Грей доказват, че за да парира удара, за правителството на лорд Палмерстон би било достатъчно да пожертвува сър Джон Боуринг, вместо да се отъждествява с този „виден хуманитарен деец". И от най-беглия преглед на представените в парламента документи и на основаните върху тях дебати става ясно, че нито снизхождението, нито тактиката на неговите противници, а изключително тези документи дадоха възможност на правителството да се измъкне толкова лесно от създаденото положение.

Може ли да остава каквото и да било съмнение в това, че сър Джон Боуринг страда от „манията" да влезе в Кантон? Нима не е доказано, че този субект, както казва лондонският „Times", „е действувал изключително по собствена инициатива, без да се е посъветвал със своите началства в родината и без да се съобразява с тяхната политика"? Защо в такъв случай лорд Палмерстон в един момент, когато положението на неговото правителство е силно разклатено, когато неговият път е изпълнен с всевъзможни затруднения, свързани с финансите, персийската война, тайните

* Шекспир. „Мяра за мяра", действие II, сцена втора. *Ред.*

договори, избирателната реформа[132] и коалицията, когато той съзнава, че погледите на камарата на общините са обърнати „към него с по-голяма сериозност, но с по-малко възхищение от когато и да било преди" — защо той е избрал тъкмо този момент, за да прояви за пръв път през цялата си политическа кариера непоколебима вярност към друг човек, и то свой подчинен, с риск не само още повече да застраши собственото си положение, но и окончателно да го компрометира? Защо той достига в новото си увлечение дотам, да се принася в изкупителна жертва за греховете на някой си д-р Боуринг? Разбира се, нито един здравомислещ човек не смята благородния виконт за способен на подобни романтични заблуждения. Политиката, към която той се е придържал при тези усложнения с Китай, убедително доказва, че документите, които той е представил на парламента, са непълни. Освен публикуваните документи трябва да съществуват тайни документи и тайни инструкции, които биха могли да покажат, че ако д-р Боуринг е бил обзет от „манията" да влезе в Кантон, зад гърба му е стоял хладнокръвният шеф на Хуайтхол*, който е поощрявал тази мания и за свои собствени цели я е раздухал от въгленче във всепоглъщащ пожар.

Написано от К. Маркс на 27 февруари 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4962 от 16 март 1857 г.

Печата се по текста на вестника, сверен с текста на ръкописния откъслек

Превод от английски

---

* — Палмерстон. *Ред.*

К. МАРКС

ПОРАЖЕНИЕТО НА ПРАВИТЕЛСТВОТО НА ПАЛМЕРСТОН

Лондон, 6 март 1857 г.

След като бушуваха четири вечери, дебатите върху китайския конфликт най-после стихнаха с гласувания от камарата на общините вот на недоверие в правителството на Палмерстон. На недоверието Палмерстон отговаря с „репресивно разтуряне на парламента". Той наказва членовете на камарата на общините, като ги заставя да се разотидат по домовете си.

Извънредно силното възбуждение, което цареше през последната вечер на дебатите както в самата камара, така и сред тълпите народ, събрани по съседните улици, се дължеше не само на важността на поставените на карта интереси, но в още по-голяма степен на особеностите на личността, която бе изправена на подсъдимата скамейка. Управлението на Палмерстон не бе управление на обикновен кабинет. Това бе диктатура. От самото начало на войната с Русия парламентът почти се отказа от конституционните си функции; той не се осмели да си ги възвърне и след сключването на мира. Деградирайки постепенно и почти незабелязано, той изпадна до положението на Corps Législatif,* отличавайки се от истинското бонапартистко учреждение само по фалшивата си фирма и високопарно звучащите си претенции. Самото образуване на коалиционния кабинет доказа, че старите партии, от търканията между които зависи ходът на парламентарната машина, вече не съществуват. Благодарение на войната това безсилие на партиите, което се изрази за пръв път в коалиционния кабинет, бе по-късно въплътено във всемогъществото на

* — Законодателен корпус. *Ред.*

един човек, който през полувековния си политически живот никога не е принадлежал към която и да било партия, но винаги е използувал всички партии. Дори да не беше войната с Русия, израждането на старите официални партии само по себе си щеше да доведе до преобразувания. В парламента щеше да бъде влят нов живот чрез вкарване на свежа кръв в неговите вени — чрез даване на политически права поне на известна част от народните маси, които все още нямат право на глас и на представители в парламента. Войната прекъсна този естествен процес. Като не позволи на масите да се възползват от притъпяването на остротата на старите парламентарни противоречия, тя насочи този процес към изключителната изгода на един единствен човек. Вместо политическо освобождение на британския народ ние получихме диктатурата на Палмерстон. Войната бе онзи мощен фактор, благодарение на който бе постигнат този резултат, и тя единствена можеше да го затвърди. Затова войната стана жизнено необходимо условие за диктатурата на Палмерстон. Руската война бе по-популярна сред британския народ, отколкото Парижкият мир. Защо в такъв случай британският Ахил, под егидата на когото бе преживян позорът при Редан и падането на Карс,[133] не използва това благоприятно обстоятелство? Очевидно защото изборът не бе в негова власт. Оттук и неговият Парижки договор, който бе последван от недоразуменията със Съединените щати, оттук неаполитанската му експедиция, привидните му спорове с Бонапарт, нахлуването му в Персия и касапницата му в Китай.[134].

Гласувайки му недоверие във връзка с това последно събитие, камарата на общините унищожи средствата, използвани от узурпираната от Палмерстон власт. Затова нейното сегашно решение не е обикновено парламентарно решение, а бунт — насилствен опит да бъдат върнати на парламента неговите конституционни функции. Такова бе господствуващото чувство в камарата и каквито и да са специалните мотиви, от които се ръководеха различните фракции на разнородното мнозинство, състоящо се от привърженици на Дерби, пилити, манчестерци, привърженици на Ръсел и така наречените независими — всички те бяха искрени в своите уверения, че при гласуването съвсем не ги е обединил обикновен антиправителствен заговор. А всъщност именно обвинението в заговор бе главният аргумент в защитата на Палмерстон. Той прикриваше слабостта на своята позиция с argumentum ad misericordiam*, представяйки се за жертва на безпринципен

* — призив за милосърдие. *Ред.*

заговор. Няма нищо по-удачно от отговора на г. Дизраели на този довод, тъй обичаен за подсъдимите в Олд-Бейли[135]:

„Министър-председателят" — каза Дизраели — „е единственият човек на света, който не търпи коалиции. Но самият той е живо въплъщение на явно безпринципни политически коалиции. Погледнете как е съставено неговото правителство. Преди не повече от година всички членове на неговия кабинет поддържаха в тази камара един законопроект, внесен, ако не се лъжа, от един от бившите им колеги. Но един от членовете на правителството се обяви против този законопроект в другата камара, при което за оправдание на своята явна непоследователност той без стеснение заяви, че когато встъпвал в длъжност, министър-председателят не поискал от него никакво задължение по нито един въпрос. (Смях.) И все пак благородният лорд е разтревожен и шокиран от създадената сега безпринципна коалиция! Благородният лорд не може да търпи коалициите! Благородният лорд действувал само с ония, сред които бил роден и откърмен като политик (Ръкопляскания и смях.) Този Херкулес (сочейки лорд Палмерстон) бе като бебе взет от люлката на вигите и колко последователен бе неговият политически живот! (Отново смях) Хвърляйки поглед върху изтеклите петдесет години, през които той е изповядвал почти всички принципи и е влизал в съюз с почти всяка партия, благородният лорд тази вечер гръмко предупреждава срещу коалициите, тъй като се страхува, че мнозинството на камарата на общините, което наброява в своите редове неколцина най-изтъкнати членове на камарата — бивши колеги на благородния лорд, — може да не одобри неговата политика по отношение на Китай, политика, която започна с грубо насилие и която, ако бъде продължена, ще завърши с катастрофа. Такава е, уважаеми господине, позицията на благородния лорд. А какво каза благородният лорд в защита на тази политика? Изтъкна ли той поне един принцип, върху който би трябвало да се основават нашите отношения с Китай? Формулира ли той поне едно политическо правило, от което да се ръководим в този сложен и опасен момент? Напротив, той прикрива слабата си и неустойчива позиция, заявявайки — какво?, — че е жертва на заговор. Той не тръгна по пътя на смелата, достойна за един държавен деец защита на своето поведение. Той се спря само на няколко дребни забележки, които бяха направени в хода на дебатите и които аз очитах всъщност за вече изчерпани и забравени, а след това изведнъж заяви, че всичко това не е нищо друго освен заговор! Свикнал да се опира на мнозинства, които той получаваше, без да изтъкне нито един принцип, и които всъщност бяха резултат от случайни обстоятелства и възникнаха само защото благородният лорд седеше на тези банки, без да изпитва необходимостта по нито един външен или вътрешен въпрос да изкаже мнение, способно да стигне до сърцата на неговите сънародници, или да упражни влиянието върху мнението на нацията, благородният лорд сега най-после ще разбере, че е дошло време, когато той, ако иска да бъде държавен деец, ще бъде принуден да има политика; той ще разбере също, че в един момент, когато е разкрита груба грешка на неговия кабинет и когато всички, които обикновено упражняват влияние върху мнението на камарата, единодушно осъждат политиката на кабинета, не ще му бъде достатъчно да се оплаче на страната, че е жертва на заговор."

Но съвсем погрешно би било да се предполага, че дебатите бяха интересни, защото засягаха такива животрептущи теми. Нощ след нощ минаваше в дебати, а все не се стигаше до гласуване. В продължение на по-голямата част от битката гласовете на

бойците заглъхваха в шума и глъчката на частните разговори. Нощ след нощ привържениците на правителството ораторстваха, злоупотребявайки с времето, за да спечелят още някое и друго денонощие за интриги и задкулисни машинации. Първата нощ г. Кобден произнесе остроумна реч. Същото може да се каже за Булвер и лорд Джон Ръсел; но дженерал-атърни* бе несъмнено прав, като им каза, че „той изобщо не може да сравни техните разсъждения и тяхната аргументация по този въпрос с аргументацията, приведена в другата камара". Втората нощ бе изцяло запълнена от тежки специфично юридически спорове между поверениците на двете страни — лорд-адвоката**, г. Уайтсайд и дженерал-атърни. Наистина сър Джейм Грейъм се опита да оживи дебатите, но не успя. Когато този човек, фактически отговорен за убийството на братя Бандиера[136], лицемерно се провикна, че „нямал нищо общо с невинно пролятата кръв", ехото на неговия патос бе сдържан ироничен смях. Третата нощ бе още по-скучна. Сър Ф. Тесиджър, in spe*** дженерал-атърни, отговори на in re**** дженерал-атърни, говори също докторът по право Ши, който се опита да отговори на сър Ф. Тесиджър. Прояви се със своето селско красноречие сър Джон Пакингтон. Говори генерал Уилиамс Карски, когото камарата слуша мълчаливо само няколко минути, а след това спонтанно престана да слуша, разбирайки, че той не е това, за което го е вземала. Най-после говори сър Сидни Хърбърт. Тази елегантна издънка на политическата школа на Пил произнесе реч, която бе наистина изразителна, остра и парадоксална, но повече осмиваше аргументите на привържениците на правителството, отколкото съдържаше собствени нови аргументи. През последната нощ обаче дебатите се издигнаха на висотата, присъща на камарата на общините. Робък, Гладстон, Палмерстон и Дизраели, всеки по своему, бяха действително великолепни.

Най-трудното бе да се заобиколи сър Джон Боуринг — параванът, зад който се криеха през време на дебатите, и непосредствено да се уличи самият лорд Палмерстон, като се стовари лично върху него отговорността за „избиването на невинни". Това най-сетне бе направено. Тъй като предстоящите общи избори в Англия ще се въртят главно около този въпрос, ще бъде може би уместно да изложим по възможност сбито резултатите от дискусията. На следващия ден след поражението на правителството

* — Бетел, държавен прокурор за Шотландия. *Ред.*
** — Монкриф. *Ред.*
*** — бъдещият. *Ред.*
**** — сегашния. *Ред.*

и един ден, преди то да заяви, че разтуря камарата на общините, лондонският „Times“ се осмели да направи следното твърдение:

„Нацията ще бъде в затруднение на кой всъщност въпрос трябва да даде отговор. Загубил ли е кабинетът на лорд Палмерстон доверието на народа в резултат на редица действия, извършени на другия край на земното кълбо шест седмици, преди те да станат известни тук, и то от чиновници, назначени при предишното правителство? Министрите за пръв път чуха за тези събития на Коледа и в този момент те бяха също тъй неосведомени, както и всички останали. Действително, ако всичко това беше станало на луната или беше разказано в „Хиляда и една нощ“, сегашният кабинет нямаше да бъде по-малко замесен в тази работа... Нима трябва да се осъди и смени правителството на лорд Палмерстон за това, което то никога не е извършвало и не е можело да извърши, за нещо, за което то е узнало едва когато за него са узнали всички, за нещо, което е било направено от хора, които то не е назначавало и с които и досега не е било в състояние да установи каквато и да било връзка?“.

На тези безсрамни приказки на един вестник, който през цялото време оправдаваше кантонската касапница като най-сполучливия ход на Палмерстоновата дипломация, можем да противопоставим няколко факта, с мъка изяснени през време на дългите дебати и нито веднъж неопровергани от Палмерстон или от неговите подчинени. В 1847 г., когато лорд Палмерстон възглавяваше министерството на външните работи, неговата първа телеграма за допущането на британските хонконгски власти в Кантон бе съставена в заплашителни изрази. Но неговият жар бе изстуден от колегата му граф Грейъм, по това време министър на колониите, който изпрати на офицерите, които командуваха морските сили не само в Хонконг, но и на Цейлон, най-строга заповед да не допускат при каквито и да било обстоятелства каквито и да било агресивни действия против китайците без специално разрешение от Англия. При все това на 18 август 1849 г., малко преди да излезе от кабинета на Ръсел, лорд Палмерстон изпрати на британския пълномощник в Хонконг следната телеграма:

„Нека висшите чиновници в Кантон и пекинското правителство не се самоизмамват. Снизходителността, която британското правителство проявява досега, произтича не от чувство за слабост, а от съзнание за превъзходството на своите сили. Британското правителство знае добре, че ако обстоятелствата наложат, *британските военни сили биха могли да разрушат град Кантон, без да оставят от него камък върху камък,* и по такъв начин да подложат населението на този град на най-примерно наказание.“

Следователно бомбардировката на Кантон, която стана в 1856 г., когато лорд Палмерстон бе министър-председател, е била предвидена още в 1849 г. в последното послание, изпратено в Хонконг от лорд Палмерстон, по това време министър на външ-

ните работи в кабинета на Ръсел. Всички правителства през този интервал от време отказаха да смекчат по какъвто и да било начин заповедта, която категорично забраняваше на британските представители в Хонконг да настояват за допускането им в Кантон. Така постъпиха граф Гренвил в правителството на Ръсел, граф Малмсбъри в правителството на Дерби и херцог Нюкясъл в правителството на Абърдин. Най-после, в 1852 г. за пълномощник бе назначен д-р Боуринг, който дотогава бе заемал поста консул в Хонконг. Както твърди г. Гладстон, назначението на д-р Боуринг е било дело на лорд Кларендон, сляпо оръдие на Палмерстон, и е станало без знанието и съгласието на кабинета Абърдин. Когато Боуринг за пръв път поставил сега обсъждания въпрос, Кларендон с телеграма от 5 юли 1854 г. му съобщил, че той е прав, но че трябва да почака, докато пристигнат необходимите за осъществяването на неговата цел военноморски сили. По това време Англия водеше война с Русия. Тъкмо в момента, когато стана инцидентът с „Ароу", Боуринг узна, че мирът е сключен и че в негово разпореждане действително са изпратени военноморски сили. Тогава именно бе намерен предлог за спора с губернатора Е. На 10 януари, след като получи доклад за всичко станало, Кларендон уведоми Боуринг, че „правителството на нейно величество всецяло одобрява начина на действие, избран от сър М. Сеймур и вас." Това одобрение, изразено с толкова малко думи, не се придружаваше от каквито и да било други инструкции. Напротив, г. Хамонд в писмо до секретаря на адмиралтейството изрази на адмирал Сеймур от името на лорд Кларендон възхищението на правителството по повод на *„умереността,* с която той действувал, и на проявеното от него внимателно отношение към живота и имуществото на китайците".

И така не може да има съмнение, че касапницата в Китай е била замислена от самия лорд Палмерстон. Под какво знаме се надява той сега да събере около себе си избирателите на Съединеното кралство — това е въпрос, на който, надявам се, ще ми позволите да отговоря в друга кореспонденция, защото тази без друго надвиши нормалните размери.

Написано от К. Маркс на 6 март 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4970 от 25 март 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПРЕДСТОЯЩИТЕ ИЗБОРИ В АНГЛИЯ[137]

Лондон, 13 март 1857 г.

„И по-добре е между двама свещеника да стоите.
Аз именно на тази святост искам да наблегна"*

Палмерстон не следва точно съвета, даден от Бъкингам на Ричард III. Той стои между свещеник, от една страна, и контрабандист на опиум — от друга. Докато евангелистките епископи, чието назначаване този опитен измамник предостави на своя роднина граф Шефтсбъри, свидетелствуват за „праведността" на Палмерстон, контрабандистите на опиум, търговците на „сладката отрова на века"**, свидетелствуват за неговата вярна служба на „стоката — господар на света"***. Шотландецът Бърк се гордееше с лондонските „възкресители"[138]. Точно така Палмерстон се гордее с ливерпулските „отровители". Тези господа с добре пригладени лица са достойни представители на града, чието величие непосредствено произлиза от търговията с роби. Ливерпул, който не се слави с поетични произведения от друг вид, може поне да претендира за оригиналната заслуга, че е обогатил поезията с оди за търговията с роби. Но ако Пиндар започва своя химн за победителите в олимпийските игри с прочутия стих: „Няма нищо по-хубаво от водата" (Ariston men hudor)****, то от съвременния ливерпулски Пиндар напълно може да се очаква да започне своя химн за сладкодум-

---

* Шекспир. „Крал Ричард III", действие III, сцена седма. *Ред.*

** Шекспир. „Животът и смъртта на крал Джон", действие I, сцена първа. *Ред.*

*** Пак там, действие II, сцена първа. *Ред.*

**** Из „Първа олимпийска ода" на Пиндар. *Ред.*

ците от Дауининг стрийт[130] с още по-остроумно встъпление: „Няма нищо по-хубаво от опиума“.

Ръка за ръка с благочестивите епископи и нечестивите контрабандисти на опиум, вървят и едрите търговци на чай, които в мнозинството си пряко или косвено участвуват в търговията с опиум и затова са заинтересовани от унищожаването на съществуващите договори с Китай. Освен това в своите действия те се ръководят и от свои собствени мотиви. Миналата година те започнаха на риск големи спекулации с чай; продължаването на военните действия едновременно ще повиши цените на намиращите се у тях грамадни запаси чай и ще им даде възможност да отсрочат големите плащания към своите кредитори в Кантон. Така войната ще им позволи да измамят едновременно и своите британски купувачи, и китайските си доставчици и следователно да осъществят своите представи за „национална слава“ и „търговски интереси“. По начало английските фабриканти не споделят догмите на този ливерпулски катехизис по силата на същия този възвишен принцип, който противопоставя манчестерци, които се стремят към ниски цени на памука, на господата от Ливерпул, които се стремят към повишаване на неговите цени. През време на първата англо-китайска война, която продължи от 1839 г. до 1842 г., английските фабриканти се залъгваха с фалшиви надежди за необикновено разширяване на износа. Те вече бяха измерили до последния ярд памучните материи, в които възнамеряваха да облекат жителите на Небесната империя. Но опитът отрезви разсъдъка им, замъглен от Палмерстоновите политици. От 1854 до 1857 г. износът на британски фабрични изделия за Китай не надвишаваше средно 1 250 000 ф. ст. годишно, т. е. толкова, колкото той често достигаше и през годините, които предшествуваха първата война с Китай.

„Фактически“ — заяви в камарата на общините г. Кобден, говорителят на английските фабриканти — „от 1842 г. ние“ (т. е. Обединеното кралство) „никак не сме увеличили нашия износ за Китай, поне по отношение на фабричните изделия. Ние увеличихме само нашата консумация на чай“.

Ето защо английските фабриканти гледат по-широко на въпросите на китайската политика, отколкото английските епископи, контрабандистите на опиум и търговците на чай. Ако не смятаме тунеядците и кариеристите, които се залепват за полите на всяко правителство, както и наивните патриоти от кафенетата, които вярват, че под егидата на Пам* „духът на нацията възмъжава“.

* Палмерстон. *Ред.*

ние всъщност изброихме всички bona fide* привърженици на Палмерстон. Впрочем, не трябва да забравяме и лондонския вестник „Times“ и списанието „Punch“ — Великия Кофта[140] на британския печат и неговия клоун, които са приковани към сегашното правителство както със златни, така и с казионни вериги и затова с престорен ентусиазъм хвалят героя на клането в Кантон. А това означава, че гласуването в камарата на общините трябва да се разглежда не само като бунт против Палмерстон, но и като бунт против вестник „Times“. Затова предстоящите избори трябва да решат не само въпроса, дали лорд Палмерстон ще вземе в ръцете си цялата държавна власт, но и дали вестник „Times“ няма да монополизира напълно фабрикуването на общественото мнение.

А с какъв лозунг Палмерстон може да привлече към себе си гласове в общите избори? С лозунга за разширяване на търговията с Китай? Но нали той разруши точно онова пристанище, от което зависи тази търговия. Той премести тая търговия за повече или помалко продължително време от морето на сушата, от петте пристанища — в Сибир, от ръцете на Англия — в ръцете на Русия. Той повиши митото върху чая в Обединеното кралство и с това създаде най-голямото препятствие за разширяване на търговията с Китай. Може би той ще издигне лозунга за безопасността на британските търговци-авантюристи? Но Синята книга, озаглавена „Преписка относно оскърбленията в Китай“[141] и представена в камарата на общините от самото правителство, показва, че през последните седем години е имало само шест случая на оскърбления, като в два от тях виновни са били англичаните, а в останалите четири китайските власти — за пълно удовлетворение на британските власти — са положили всички усилия, за да накажат оскърбителите. Ето защо, ако имуществото и животът на английските търговци в Хонконг, Сингапур и други места сега са изложени на опасност, тая опасност е предизвикана от самия Палмерстон. А честта на английския флаг! Нея Палмерстон разпродаде на парче на контрабандистите от Хонконг по 50 ф. ст. парчето и я опетни „с масовото клане на беззащитните купувачи на британски стоки“. И въпреки това тези лозунги — разширяване на търговията, безопасност на британските търговци-авантюристи и честта на английския флаг — са единствените лозунги, издигнати от правителствените оракули, които вече се появиха пред своите избиратели. Те благоразумно избягват да засягат каквито и да било въпроси от вътрешната политика, тъй като лозунгът

* добросъвестни. *Ред.*

„никакви реформи“ или лозунгът „повече данъци“ не биха срещнали подкрепа. Един от членовете на Палмерстоновото правителство — лорд Мълпрейв, ковчежник на кралския дом, заявява на своите избиратели, че няма „какви политически теории да издига“. Друг член на правителството, Боб. Лоу, в речта си в Кидърминстър осмива тайното гласуване, разширяването на избирателното право и други подобни „глупости“. Трети член на правителството, г. Лабушер, същият умник, който защищаваше бомбардировката на Кантон на основание на това, че ако камарата я осъдела като несправедлива, английският народ трябвало да заплати около 5 000 000 ф. ст. обезщетение на чуждите търговци, чиято собственост е била унищожена в Кантон — същият този Лабушер в обръщението си към избирателите от Тонтън съвсем игнорира политиката, като обосновава своите претенции просто с великите дела на Боуринг, Паркс и Сеймур.

Затова напълно правилна е забележката на един провинциален британски вестник, че Палмерстон не само не е намерил „сполучлив лозунг за изборната кампания, но въобще не е намерил никакъв лозунг“. А при това неговата кауза съвсем не е безнадеждна. От гласуването в камарата на общините обстоятелствата коренно се измениха. Местният акт на насилие в Кантон доведе до обща война с Китай. Остава само да се реши кой трябва да продължи тая война? Нима човекът, който оправдава тая война, не е способен да я води по-енергично, отколкото неговите противници, които се надяват да спечелят изборите, защото я осъждат?

Дали в периода на междуцарствие Палмерстон няма да заплете работите така, че да не може да се мине без него?

Тогава няма ли въпросът да бъде решен в негова полза от самия факт, че се води изборна борба? За мнозинството от британските избиратели в сегашния им състав изборната борба означава борба между вигите и торите. Но тъй като Палмерстон е фактическият шеф на вигите и поражението му ще доведе на власт торите, няма ли мнозинството на така наречените либерали да даде гласовете си на Палмерстон, за да провали Дерби? Такива са истинските съображения, от които се ръководят привържениците на правителството. Ако сметките им се окажат верни, диктатурата на Палмерстон, която досега се търпеше мълчаливо, ще бъде открито провъзгласена. Съществуването на новото парламентарно мнозинство ще бъде възможно само в случай, че то безусловно декларира пасивната си покорност пред министър-председателя. Възможно е, след като Палмерстон се обърна от името на парламента към народа, да последва държавен преврат, така както той

последва апела на Бонапарт от името на Assemblée Nationale* към нацията[142]. Тогава, може би, същите тези хора ще се убедят на собствения си гръб, че Палмерстон е бивш член на правителството Кясълри—Сидмут, което запуши устата на печата, унищожи свободата на събранията, преустанови действието на Habeas Corpus act, узакони правото на кабинета да извършва арести и да изпраща на заточение по свое усмотрение и, най-после, устрои касапница за народа в Манчестер заради протеста му против житните закони[143].

Написано от К. Маркс на 13 март 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4975 от 31 март 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — Националното събрание. *Ред.*

К. МАРКС

*ТЪРГОВИЯТА НА РУСИЯ С КИТАЙ

Във връзка с въпроса за търговията и сношенията с Китай, разширяването на които лорд Палмерстон и Луи Наполеон предприеха по насилствен път, голяма завист очевидно предизвиква положението, заемано от Русия. И наистина напълно е възможно в резултат на сегашния конфликт с китайците Русия в последна сметка да спечели повече от която и да било от воюващите страни, без да изразходва нито пари, нито военни сили.

Русия има съвсем специални отношения с Китайската империя. Докато англичаните и ние самите сме лишени от привилегията на непосредствен контакт дори с наместника на Кантон — що се отнася до французите, тяхното участие във военните действия има по-скоро любителски характер, тъй като в действителност те не търгуват с Китай, — руснте се ползуват с предимството да поддържат посолство в Пекин. Наистина, твърди се, че Русия е купила това предимство с цената на примирение с обстоятелството, че на нея се позволява да има представители при двора на Небесната империя само наред с другите зависими страни, които плащат дан на Китайската империя. Все пак това дава възможност на руската дипломация да установи в Китай също такова влияние, както и в Европа — влияние, което съвсем не се ограничава с дипломатически действия.

Тъй като русите не са търгували по море с Китай, те никога не са били заинтересовани от споровете по този въпрос, никога не са се месили в тях в миналото и не се месят и сега; затова върху русите не се разпростира онази антипатия, с която китайците от незапомнени времена се отнасят към всички чужденци, идващи в тяхната страна откъм морето, смесвайки ги не без основание с

пиратите авантюристи, които, изглежда, винаги са вършували по китайското крайбрежие. Но като компенсация за това, че са лишени от възможността да участвуват в морската търговия, руситe водят специфичната за тях вътрешна търговия по сушата, в която те, както изглежда, няма опасност да имат съперници. Тази търговия, регулирана от договора, сключен в 1768 г. при царуването на Екатерина II, има за главен, ако не за единствен център Кяхта, намиращ се на южната граница на Сибир и Китайска Татария*, на една река, която се влива в езерото Байкал, на около сто мили южно от Иркутск. Тази търговия, която става на своеобразен годишен панаир, се ръководи от дванадесет посредници, шестима от които са руси и шестима китайци; те се срещат в Кяхта и тъй като търговията е изключително разменна, установяват нормите, по които трябва да се разменят стоките, доставяни от всяка страна. От страна на китайците главен предмет на търговията е чаят, от страна на руситe — памучни и вълнени тъкани. Както изглежда, през последните години тази търговия значително се е разраснала. Преди десет — дванадесет години количеството чай, продавано на руситe в Кяхта, не надвишаваше средно четиридесет хиляди сандъка; но в 1852 г. то вече достигна сто седемдесет и пет хиляди сандъка, по-голямата част от които съдържаше най-висококачествен чай, добре известен на потребителите на континента под името кервански чай, за разлика от по-лошото качество, което се внася по море. Други артикули, с които търгуват китайците, са малко захар, памук, сурова коприна и копринени изделия, но всичко това в много ограничени количества. Руситe плащаха с приблизително съответни количества памучни и вълнени тъкани плюс незначителни количества руски кожи, ковани метални изделия, кожуси и дори опиум. Общата стойност на всички купени и продадени стоки, които според публикуваните отчети са били разменени по твърде умерени цени, достига голямата сума от повече от петнадесет милиона долара. В 1853 г. поради вълненията в Китай[144] и поради обстоятелството, че пътищата из провинциите, произвеждащи чай, бяха заети от въстанически отряди, които ограбваха керваните на противника, количеството на изпратения в Кяхта чай спадна на петдесет хиляди сандъка и общата стойност на търговията през тази година възлезе само на около шест милиона долара. Но през следващите две години тази търговия се оживи и в 1855 г. на панаира в Кяхта бяха изпратени не по-малко от сто и дванадесет хиляди сандъка.

В резултат на разрастването на тази търговия Кяхта, разположена на руска територия, израсна от обикновен форт и място

* — Монголия. *Ред.*

за панаир в значителен град. Тя бе превърната в главен център на тази част на пограничната област и ще бъде удостоена с честта да бъде седалище на военен комендант и граждански губернатор. В същото време между Кяхта и Пекин, който се намира на около деветстотин мили от нея, неотдавна са установени преки и редовни пощенски съобщения за препращане на официални телеграми.

Очевидно е, че ако в резултат на водещите се сега военни действия морската търговия с Китай бъде преустановена, Европа ще може да се снабдява с чай само по този път. Дори се смята, че и след като морската търговия бъде възобновена, Русия, след като завърши строежа на своята железопътна мрежа, може да стане мощен конкурент на морските държави в снабдяването на европейските пазари с чай. Тези железопътни линии ще установят пряка връзка между пристанищата на Кронщадт и Либава и разположения в центъра на Русия древен град Нижни Новгород, резиденция на търговците, които търгуват в Кяхта. Снабдяването на Европа с чай по този сухоземен път изглежда много по-вероятно, отколкото използуването за тази цел на проектираната от нас тихоокеанска железопътна линия. Напълно възможно е също транспортирането по суша на друго важно перо от експорта на Китай — коприната, поради необичайно малкия ѝ обем в сравнение с нейната стойност; същевременно тази търговия с Китай открива такива възможности за пласирането на фабричните изделия на Русия, каквито тя не е в състояние да намери където и да било другаде.

Може да се отбележи между другото, че усилията на Русия съвсем не се ограничават с разширяването на тази търговия по суша. Минаха само няколко години, откакто тя завладя бреговете на Амур, родината на сегашната управляваща династия в Китай. Усилията ѝ в това направление бяха до известна степен спрени през време на миналата война*, но тя несъмнено ще ги възобнови енергично, в бъдеще. Русия владее Курилските острови и съседното с тях крайбрежие на Камчатка. Тя вече поддържа флота в тези морета и несъмнено ще се възползува от всеки благоприятен случай, за да участвува в морската търговия с Китай. Но за нея това е по-малко важно в сравнение с разширяването на търговията по суша, в която тя вече има монопол.

Написано от К. Маркс около 18 март 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4981 от 7 април 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — Кримската война. *Ред.*

К. МАРКС

АНГЛИЙСКИТЕ ИЗБОРИ

Лондон, 20 март 1857 г.

Бъдещият историк, комуто предстои да пише историята на Европа за периода от 1848 до 1858 г., ще бъде поразен от сходството между обръщението на Бонапарт към Франция през 1851 г. и обръщението на Палмерстон към Обединеното кралство през 1857 г. И единият, и другият твърдят, че се обръщат от името на парламента към нацията, от името на предателската коалиция на партиите към простодушното обществено мнение. И единият, и другият изтъкват еднакви доводи. Докато Бонапарт твърдеше, че иска да спаси Франция от социална криза, Палмерстон се готви да спаси Англия от международна криза. Подобно на Бонапарт, Палмерстон отстоява необходимостта от силна изпълнителна власт срещу празното фразьорство и натрапливата намеса на законодателната власт. Бонапарт се обръщаше едновременно и към консерваторите[145], и към революционерите; към първите като врагове на аристокрацията, към вторите като врагове на буржоазната узурпация. А Палмерстон? Нима той не е оскърбявал всички деспотични правителства? Тогава може ли той да бъде неприятен на който и да е либерал? Но, от друга страна, нима той не е предавал всички революции? Тогава не трябва ли да бъде избраник на консерваторите? Той се е противопоставял срещу всякаква реформа; нима в такъв случай консерваторите няма да го подкрепят? Той не допуща торите до служби, нима тогава либералните кариеристи ще го изоставят? Името на Бонапарт е страшно за чужденците и олицетворява славата на Франция. Не е ли същото и с Палмерстон спрямо Обединеното кралство? Така или иначе, с малки прекъсвания той ръководи министерството на

външните работи от 1830 г., от дните на избирателната реформа[146], т. е. от началото на съвременната история на Англия. В резултат международното положение на Англия, какъвто и „страх" да е вдъхвало то или колкото и „славно" да е изглеждало на чужденците, се свързва с личността на лорд Палмерстон. Бонапарт с един удар превърна в нищожества всички официално признати велики мъже на Франция, но нима Палмерстон не „прави на пух и прах" Ръселовци, Грейъмовци, Гладстоновци, Робъковци, Кобденовци, Дизраелиевци и tutti quanti*? Бонапарт нямаше никакви принципи, никакви задръжки, но той обеща да даде на страната онова, което тя искаше — човека. Същото прави и Палмерстон. Той е човек. И най-злите му врагове не се осмеляват да го обвинят, че е някакъв принцип.

Нима режимът на Assemblée Législative** не беше коалиционен режим, съставен от легитимисти и орлеанисти[147] с малък примес от буржоазни републиканци? Самото съществуване на тая коалиция доказваше разпадането на представените в нея партии, а старите партийни традиции не им позволяваха да се обединяват в друго единство освен отрицателно. Такова отрицателно единство не е способно за действие; неговите действия могат да бъдат само отрицателни; то може да бъде само спирачка; оттук и силата на Бонапарт. Но не е ли същото и с Палмерстон? Нима парламентът, който заседаваше от 1852 г. насам, не беше коалиционен парламент и нима затова той не се въплъти още от самото начало в коалиционен кабинет? Когато бе насилствено разгонено от Бонапарт, Assemblée Nationale*** вече нямаше дееспособно мнозинство. Същото стана и с камарата на общините, когато Палмерстон най-после я разтури. Но с това сходството се изчерпва. Бонапарт извърши своя държавен преврат, преди да се обърне към нацията. Обвързан от веригите на конституцията, Палмерстон трябва да се обърне към нацията, преди да се опита да извърши държавен преврат. В това отношение не може да се отрича, че всички предимства са на страната на Бонапарт. Убийствата в Париж, наказателните отряди в провинцията, обсадното положение навсякъде, обявяването на хора извън закона и масовите заточавания, щикът зад гърба и оръдието пред избирателната урна — всичко това придаваше на аргументите на Бонапартовия печат (единствения печат, който не бе пометен от декемврийския потоп) зловещо красноречие, чиято убедителност не можеха да намалят нито свойствената му плоска софистика, нито отвратителната му

* — всички като тях. *Ред.*

** — Законодателното събрание. *Ред.*

*** — Националното събрание. *Ред.*

логика, нито гнусно-цветистото му ласкателство. Позицията на Палмерсон, напротив, толкова повече отслабва, колкото повече напрягат гърлата си неговите съучастници. Макар и голям дипломат, той е забравил да заповяда на лакеите си да помнят съвета, даден на куция, който искал да води слепия — забравил е да им втълпи Талейрановото „pas de zèle"*. И действително, те прекалиха в изпълнението на своята роля. Да вземем например следния дитирамб на един столичен орган:

„Палмерстон завинаги! — такъв е възгласът, който, надяваме се, ще бъде издигнат на всяко изборно събрание... Най-беззаветна преданост към лорд Палмерстон — такава е първата догма, която трябва да влиза във верую то на всеки кандидат... Необходимо е да се заставят либералните кандидати да признаят, че заемането на поста министър-председател от лорд Палмерстон е политическа необходимост на момента. Нужно е на всяка цена той да бъде признат за герой на нашата епоха, и не само за бъдещ герой, но и за герой, който вече стои пред нас; да бъде признат не само за човека, нужен в критически момент, но и за човека, и то единствения човек измежду нашите съвременници, който е предназначен за такива обстоятелства, към които явно върви нашата страна... Той е кумирът на днешния ден, любимецът на народа, изгряващото и вече изгрялото слънце."[148]

Не е чудно, че Джон Бул не можа да издържи това и че се появи реакция срещу увлечението по Палмерстон.

Личността на Палмерстон се провъзгласява за политически принцип; затова не е чудно, че противниците му направиха принцип на своята политика критичното изследване на неговата личност. И наистина, ние откриваме, че Палмерстон сякаш по вълшебство е възкресил от мъртвите всички предишни светила на парламентарна Англия. Доказателство за това твърдение е зрелището, което представляваше появяването на лорд Джон Ръсел (виг) пред столичните избиратели на събрание в Лондон-таверн, и спектакълът, разигран от пилита сър Джеймс Грейъм пред избирателите му в Карлайл, и, най-после, театралното представление, което Ричард Кобден, представителят на манчестерската школа, разигра пред многолюдния митинг във Фритрейд-хол в Манчестер. Палмерстон не направи като Херкулес. Той не уби великан, издигайки го във въздуха[149], а даде нова сила на пигмеи, като ги върна на земята. Ако някой се е компрометирал в очите на обществото, това несъмнено е лорд Джон Ръсел, създателят на всички законодателни недоносчета, героят на приспособяването, дипломатическият посредник във Виена[150], човекът, в чиито ръце всичко по фатален начин се превръщаше в нищо. Но вижте сега триумфалното му появяване пред лондонските избиратели. Откъде идва тая

* — „без много усърдие". *Ред.*

промяна? Тя просто е предизвикана от обстоятелствата, в които го постави Палмерстон. Аз, заяви Ръсел, съм автор на закона, който отмени акта за клетвата и корпорациите, на законопроекта за парламентарната реформа, на реформата на муниципалните учреждения, на уреждането на въпроса за църковния десятък, на някои либерални законодателни актове за дисидентите[151] и на други закони, засягащи Ирландия. С една дума, аз въплътявам същността на всичко, което е било прогресивно в политиката на вигите. Нима ще ме пожертвувате заради един човек, който представлява вигизма без неговите народни елементи, вигизма не като политическа партия, а само като клика от кариеристи? По-нататък Ръсел обърнал в своя полза собствените си недостатъци. Аз винаги съм бил противник на тайното гласуване. Нима вие мислите, че ако Палмерстон ме хвърля в немилост, аз ще се унижа дотам, че да се откажа от убежденията си и да се задължа да поддържам радикалните реформи? Не, изревала аудиторията му, лорд Джон не трябва да се задължава да поддържа сега тайното гласуване. Има своего рода величие в това, как този дребен човечец при дадените обстоятелства се признава за привърженик на дребните реформи. Трикратно ура и още веднъж ура за лорд Джон без тайно гласуване! След това лорд Ръсел окончателно наклонил блюдото на везните на своя страна, като попитал присъствуващите ще позволят ли те на една малка клика търговци на опиум да се организират по искане на Палмерстон в изборна корпорация, за да натрапят на свободните избиратели на столицата своите подсказани от правителството решения и по заповед на същия Палмерстон да хвърлят в немилост него, самия лорд Джон Ръсел, който е бил техен приятел в продължение на шестнадесет години! Не, не, възкликнало събранието, долу кликата! Да живее лорд Джон Ръсел! И твърде вероятно е, че Ръсел сега не само ще бъде преизбран в парламента от Лондон, но и ще бъде пръв в листата.

Още по-куриозна история се случи със сър Джеймс Грейъм. Ако лорд Джон Ръсел стана смешен, Грейъм стана жалък. Е какво пък, казал той на избирателите си в Карлайл, нима трябва да ме угасят като догаряща свещ, или трябва да се махна оттук като хрътка, която са прогонили от състезанията, само защото веднъж в живота си съм постъпил по съвест и съм рискувал по-скоро да загубя политическото си положение, отколкото да се подчиня на диктата на един човек? Вие ме избрахте за свой представител въпреки всичките ми нечестни постъпки. Нима ще поискате оставката ми заради единствената добра постъпка, която съм извършил? Естествено не, откликнали като ехо карлайлските избиратели.

За разлика от Ръсел и Грейъм г. Кобден трябваше да се яви в Манчестер не пред собствените си избиратели, а пред избирателите на Брайт и Гибсън. Той говори не от свое име, а от името на цялата манчестерска школа. Това обстоятелство засили неговата позиция. В Манчестер лозунгите на привържениците на Палмерстон звучаха още по-фалшиво, отколкото където и да било другаде. Интересите на промишлените капиталисти се отличават съществено от интересите на търгуващите с опиум контрабандисти от Лондон и Ливерпул. Възникналата в Манчестер опозиция срещу Брайт и Гибсън не се опираше на материалните интереси на местното общество, а призивът в полза на Палмерстон пряко противоречеше на всички традиции на това общество. Този призив изхождаше от два източника: от големите и скъпи вестници, които се стремят да си отмъстят за отменяването на вестникарския налог и за намаляването на данъка върху обявленията[152], и от богатите снобове-фабриканти, които, завиждайки на видното политическо положение на Брайт, се опитват да играят ролята на bourgeois gentilhommes* и смятат за по-модно и отговарящо на правилата на bon ton** да се сплотят под аристократичното знаме на Палмерстон, отколкото около умерената програма на Брайт. Този особен характер на Палмерстоновата клика в Манчестер позволи на Кобден за пръв път от времето на агитацията на Лигата против житните закони[153] отново да вземе позата на плебейски вожд и да призовава под своите знамена трудещите се класи. Той майсторски се възползува от това обстоятелство. Какъв възвишен мотив е избрал той за нападки срещу Палмерстон, може да се съди от следния цитат:

„И така, всичко това е свързано с един голям въпрос, който смятам, че нашият народ трябва да вземе присърце. Искате ли членовете на камарата на общините да защищават вашите интереси, да контролират разходите (да, да) и да не позволяват да бъдете въвличани в безполезни и скъпо струващи войни? (Да.) Прекрасно, но вие се каните да действувате неправилно, ако това, което научавам от вашите вестници, се потвърди в хода на изборите, защото ми казват, че вие нямате намерение да подложите на остракизъм и да върнете към частния живот онези членове на камарата, които се обединиха, за да бдят неуморно над вашите интереси, и гласуваха по въпроса за войната въз основа на съществуващите факти, а на тяхно място да изпратите други лица (не, не) — и за какво? — за да пазят вашите интереси ли? Не, а за да отидат и послушно да вършат мръсна и долна работа по заповед на сегашния министър-председател (Гръмки одобрителни възгласи.) На мен действително ми казват, че вие се каните да направите лорд Палмерстон деспотичен управник на страната. (Не, не). Добре, но ако парламентът не го възпира, ако при опит на парламента да го обуздае той разпуска последния и ако вместо да

* — буржоа-благородници. *Ред.*

** — добрия тон. *Ред.*

изпратите в парламента хора, независими и достатъчно способни да защитят своите и вашите права, вие изпратите просто проводници на неговата воля, това няма ли да означава облнчането му в деспотична власт? Позволете ми също да ви кажа, че това е най-грубият, най-скъпо струващият н в същото време най-безотговорният деспотизъм на цялото земно кълбо, защото вие обкръжавате този министър с измамната привидност на една представителна форма на управление; вие не можете да му направите нищо, докато той има парламент, под чиято защита може да се прикрие; и ако на изборите вие не изпълните дълга си и не изпратите в камарата на общините хора, които бдително да контролират днешния министър, аз твърдя, че ще изпаднете в още по-лошо положение, защото ще ви управляват по-безотговорно от поданиците на пруския крал или на френския император. (Гръмки възгласи на одобрение)".

Сега става ясно защо Палмерстон бърза с изборите. Той може да победи само чрез внезапни действия, а времето е враг на внезапността.

Написано от К. Маркс на 20 март 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4980 от 6 април 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*АНГЛИЙСКИТЕ ЖЕСТОКОСТИ В КИТАЙ

Преди няколко години, когато в парламента бе разобличена страшната система на изтезания, прилагана в Индия, сър Джеймс Хог, един от директорите на високо уважаемата Остиндийска компания, нагло твърдеше, че изнесените обвинения били необосновани. Но последвалото разследване доказа, че тези обвинения се основават на факти, които е трябвало да бъдат добре известни на директорите, и на сър Джеймс не оставаше нищо друго, освен да се признае за виновен или в „преднамерено неведение", или в престъпно знание" относно ужасните обвинения срещу Остиндийската компания. Изглежда, че в същото незавидно положение са изпаднали сега настоящият министър-председател на Англия лорд Палмерстон и министърът на външните работи граф Кларендон. В своята реч на неотдавнашния банкет у лорд-мера, опитвайки се да оправдае зверствата, извършени спрямо китайците, министър-председателят каза:

„Ако в този случай правителството бе одобрило мерки, които са неоправдани, то без съмнение би тръгнало по един път, който би заслужил порицанието на парламента и на страната. Ние обаче бяхме убедени в обратното — че тези мерки са жизнено необходими. Ние чувствувахме, че на нашата страна е нанесена голяма обида. Ние чувствувахме, че наши сънародници в далечна част на земното кълбо са били подложени на редица оскърбления, насилия и жестокости, които не можеха да бъдат отминати с мълчание (Ръкопляскания). Ние чувствувахме, че договорните права на нашата страна са били нарушени и че лицата, натоварени на място със защитата на нашите интереси в тази част на света, не само са имали правото, но и са били длъжни да реагират енергично срещу тези насилия, доколкото са им позволявали средствата, намиращи се на тяхно разположение. Ние чувствувахме, че бихме измамили доверието, с което са ни облекли нашите съграждани, ако не бяхме одобрили мер-

киге, които ни се струваха правилни и към които ние сами бихме счели за свой дълг да прибегнем, ако бяхме изпаднали в същото положение. (Ръкопляскания)."

Но колкото и да заблуждава английския народ и целия свят с тези благовидни обяснения, самият сиятелен лорд без съмнение не вярва в тяхната истинност, а ако вярва, той е виновен в преднамерено неведение, почти също тъй непростимо, както и „престъпното знание". „От момента, в който до нас достигна първата новина за военните действия на англичаните в Китай, английските правителствени вестници, а и някои американски вестници не престават да клеветят китайците — голословни обвинения в нарушаване на договорните задължения, в оскърбление на английския флаг, в издевателства срещу живеещите в Китай чужденци и т. н. В подкрепа на всички тези клевети не бе представено обаче нито едно конкретно обвинение, нито един факт освен инцидента с лорчата „Ароу", а и в този случай обстоятелствата бяха така изопачени и превратно изтълкувани от парламентарната реторика, че съвършено объркаха ония, които искрено желаеха да си изяснят същността на въпроса.

Лорчата „Ароу" е била малък китайски кораб с екипаж от китайци, но е била наета от някакви англичани. Този кораб получил временно разрешение да плава под английски флаг, но срокът на това разрешение бил изтекъл още преди „оскърблението", на което сега се позовават. Говори се, че лорчата е била използувана за контрабанден превоз на сол и че сред нейния екипаж е имало няколко твърде съмнителни личности — китайски пирати и контрабандисти, които властите отдавна вече се опитвали да арестуват като закоравели престъпници. Докато корабът стоял на котва при Кантон с прибрани платна, без да е вдигнал никакъв флаг, полицията узнала, че тези престъпници се намират на борда на кораба, и ги арестувала, т. е. постъпила точно така, както несъмнено би постъпила и нашата пристанищна полиция, ако узнае, че речни крадци и контрабандисти се крият наблизо на някакъв английски или чуждестранен кораб. Но тъй като това арестуване попречило на търговските сделки на собствениците, капитанът се оплакал на английския консул. Консулът, млад човек, назначен неотдавна на този пост и при това, както ни съобщават, избухлив и раздразнителен по характер, in proprio persona* нахълтва на кораба, възбудено се обяснява с полицията, която само била изпълнила своя обикновен дълг, и в резултат не постига нищо. Оттук той се понася обратно в консулството, отправя до

---

* — собственолично. *Ред.*

генерал-губернатора на Гуандунската провинция заповедническо искане за удовлетворение и извинение и изпраща писмо на сър Джон Боуринг и адмирал Сеймур в Хонконг, твърдейки, че той и флагът на неговата страна били подложени на нетърпимо оскърбление, и намеквайки в доста прозрачни изрази, че е настъпил найпосле дългоочакваният удобен момент за военна демонстрация против Кантон.

Губернаторът Е дава вежлив и спокоен отговор на високомерните искания на загубилия хладнокръвие млад британски консул. Той обяснява мотивите на арестуването и изказва съжаление по повод станалото недоразумение; същевременно той най-решително отхвърля обвинението, че е имало каквото и да било намерение да бъде оскърбен английският флаг, и връща моряците, които той, въпреки законността на тяхното арестуване, не желае да задържа с цената на толкова сериозни усложнения. Но всичко това не задоволява г. консула Паркс — на него му е нужно официално извинение и удовлетворение съгласно формата; в противен случай губернаторът Е ще трябва да носи отговорността за последиците. След това се появява адмирал Сеймур с английската флота и тук вече започва друга кореспонденция: адмиралът заповядва и заплашва, китайският чиновник отговаря спокойно, хладнокръвно и вежливо. Адмирал Сеймур иска лична среща между стените на Кантон. Губернаторът Е казва, че това противоречи на всички прецеденти и че сър Джорд Бонъм се е съгласил, че такова искане не трябва да се предявява. Ако това било необходимо, той бил готов да се срещнат, както обикновено, извън стените на града или да задоволи желанията на адмирала по какъвто и да било друг начин, непротиворечащ на китайските обичаи и на традиционния етикет. Но всичко това не задоволило войнствения представител на британската мощ на Изток.

Именно въз основа на изложените тук накратко съображения — а официалните отчети, представени сега на английския народ, напълно ги потвърждават, — се води тази крайно несправедлива война. Невинни граждани и мирни търговци на Кантон са избити, техните жилища са разрушени до основи от бомбардировката, законите на човечността са потъпкани, и всичко това под абсурдния предлог, че „животът и собствеността на англичаните се намират в опасност поради агресивните действия на китайците"! Английското правителство и английският народ — поне онези, които счетоха за необходимо да се ориентират по този въпрос — знаят колко фалшиви и неоснователни са тези обвинения. Направен бе опит да се отклони разследването от главния въпрос и да се внуши на общественото мнение, че цяла ре-

лица оскърбления, които предшествували инцидента с лорчата „Ароу“, вече сами по себе си представлявали достатъчен casus belli.* Но тези голословни твърдения са неоснователни. Срещу всяко оплакване от страна на англичаните китайците могат да предявят поне деветдесет и девет оплаквания.

Но английският печат пази гробно мълчание относно възмутителните нарушения на договора, извършвани всеки ден от чужденците, които живеят в Китай под британско покровителство! Ние нищо не чуваме за незаконната търговия с опиум, която всяка година обогатява британското съкровище с цената на живота и нравствеността на много хора. Нищо не чуваме за постоянните подкупи на низши чиновници, в резултат на което китайското правителство бива лишавано от своите законни доходи от вноса и износа на стоки. Нищо не чуваме за злодеянията, стигащи „дори до убийство“, вършени с изиграните, превърнати в роби емигранти, които биват продавани по крайбрежието на Перу и в Куба в нещо, което е още по-лошо от робство. Нищо не чуваме и за честите мерзости на чужденците по отношение на плахите по природа китайци или за пороците, които тези чужденци насаждат в пристанищата, открити за тяхната търговия. За всичко това и за много други неща ние не чуваме нищо, първо, защото повечето хора извън Китай слабо се интересуват от общественото и нравственото състояние на тази страна, и, второ, защото едно от правилата на благоразумната политика е да не се засягат въпроси, които не носят парична изгода. По такъв начин английският филистер, чийто кръгозор не се простира по-далеч от бакалския магазин, от който той си купува чай, е напълно подготвен да погълне всяка лъжа, която правителството и печатът намерят за уместно да натрапят на общественото мнение.

Междувременно започналият да стихва огън на омразата, която се разгоря против англичаните през време на опиумната война, е избухнал в Китай с такава пламенна ярост, която по всяка вероятност няма да могат да угасят никакви декларации за мир и дружба.[154]

Написано от К. Маркс около 22 март 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 4984 от 10 април 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

---

* — повод за война. *Ред.*

К. МАРКС

ПРЕДАТЕЛ В ЧЕРКЕЗИЯ

Следващата по-долу кореспонденция е взета от вестник „Pester Lloyd“[155].

Главна квартира в Черкезия, Туапсе, 26 февруари

„Английският параход „Кенгуру“ ще Ви донесе тази кореспонденция, която може би първа ще донесе в Европа новини за едно събитие, което може да упражни много голямо влияние върху бъдещата съдба на народите на Черкезия. Известно Ви е, че Мехмед бей (Бандя), към когото съм аташиран, се склони пред желанията на вождовете и депутацията на черкезките племена и прие поста главнокомандуващ. В понеделник 23 февруари ние слязохме в Туапсе, където се намира нашата главна квартира. Преди заминаването ни Мехмед бей завербува около двеста отлични военни инструктори за различните родове войски и те ни придружиха дотук. Мехмед бей бе вече тържествено провъзгласен за главнокомандуващ на черкезките войски. Князете, дворяните и депутацията на народа се заклеха в корана да му се подчиняват, а днес депутация на черкезкото събрание донесе флага на пророка, който е символ на върховната власт. Когато новият главнокомандуващ положи клетва за вярност на свещеното знаме, това бе посрещнато с огромен ентусиазъм. (Самият флаг е зелен и на него е изобразен бял меч с полумесец и звезда.) Цари голямо възбуждение; черкезите са решили да извоюват пълна независимост или да загинат в борбата за постигането на тази цел. Очаква се, че към май във военните действия ще могат да участвуват 150 000 (?) души. „Русия — току-що ми каза Мехмед бей — скоро ще има възможност да се убеди, че цари *нов дух*“. Аз се запознах с документите, които са предоставени в мое разпореждане (Мехмед бей бе на страната на черкезите през миналата война), и съм на мнение, че един народ, който при липсата на военна организация е можал в продължение на тридесет години да оказва съпротива на врага, ще може, ако бъде добре организиран, да *извоюва* пълната си независимост. Можете да очаквате някои важни новини от тази планинска страна с настъпването на пролетта. Винаги, когато нашите съобщителни средства позволяват, Вие ще получавате от мен съобщения за развоя на събитията.“

Бандя бе един от ръководителите на унгарците и работеше отначало за Кошут, а след това за Семере; в 1851 и 1852 г. той беше емигрант в Англия; беше на служба при пруското *и* при френското правителство като шпионин и, разбира се, трябва да е действувал заедно с техния общ господар; сега, ползувайки се с покровителството на Англия, той заминава за Черкезия, където щял да зацари *нов дух*. Старите настроения бяха антируски, новите трябва да бъдат в полза на Русия — Черкезия трябвало да *извоюва* независимостта, която тя никога не е губила, и като венец на всичко се измисля парламент, който тепърва трябва да бъде създаден.

Написано от К. Маркс около 25 март 1857 г.

Напечатано във вестник „The Free Press", т. IV, бр. 34 от 1 април 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОРАЖЕНИЕТО НА КОБДЕН, БРАЙТ И ГИБСЪН

Лондон, 31 март 1857 г.

„Повечето кандидати изтъкнаха намерението си да окажат широка подкрепа на лорд Палмерстон като най-добрия довод в полза на преизбирането си в новия парламент като изразители на общественото мнение... Палмерстон ще влезе в камарата не като водач на консервативната партия, или на партията на вигите, или на пилитите, или на една радикална партия, а като водач на английския народ, като велик създател и организатор на една общонационална партия".

Така пише „Morning Post"[156], личният орган на лорд Палмерстон. Палмерстон като диктатор, новият парламент като негов Corps Législatif* — такъв е смисълът на неговите думи, който изглежда намира потвърждение в избирателните бюлетини. Що се отнася до „общественото мнение", за което говори „Post", то, както основателно бе отбелязано, едната му половина Палмерстон фабрикува сам, а за другата не дава пет пари.

Най-важното събитие в избирателната борба е пълното поражение на манчестерската школа: Брайт и Милнър Гибсън загубиха мандатите си в Манчестер, Кобден — в Хъдърсфилд, сър Е. Армитидж — в Солфорд, Фокс — в Олдем и Майял — в Рочдейл. Всички, дори и Палмерстоновото правителство, бяха особено поразени от резултатите от изборите в Манчестер[157]. Колко малко се е надявало правителството да победи тук, може да се заключи от това, колко неопределено и нерешително действуваше то. Отначало, след като получи няколко манчестерски обръщения до избирателите, Палмерстон заплашваше да отиде лично в този център на памучната промишленост, за да предизвика своите противници на

* — Законодателен корпус. *Ред.*

„собствената им купчина тор". Но след като размисли, той не се реши. Тогава на сцената се появи агентът на правителството Боб Лоу. След като получи от една клика едри фабриканти покана да постави кандидатурата си в Манчестер и гаранция, че в случай на поражение ще му бъде платена една сума от 2 000 ф. ст., с които той би могъл да купи едно от гнилите места в графството, той публично прие предложението и даде разрешение на един избирателен комитет да започне агитация от негово име. След това бе произнесена известната реч на Кобден в Манчестер.[158] Тогава Палмерстон нареди на Лоу да се откаже от своята кандидатура и той се подчини. Дори и при по-нататъшно премисляне опитът в Манчестер все още изглеждаше толкова лишен от каквито и да било шансове за успех, че „Times" получи нареждане да поеме ролята на лисицата от баснята[159]. Боб Лоу трябваше да напише уводна статия, в която се настояваше за преизбирането на Брайт и Ко и се предупреждаваха манчестерци да не се позорят с отказване от своите стари представители. Можем да си представим бесния възторг и диващките крясъци на тържество в правителствения лагер, когато противно на всички тези опасения телеграфът донесе на Даунинг стрийт новината за провала на Кобден, за поражението на Брайт и Гибсон, и то с преобладаващо мнозинство на гласовете. Що се отнася до самия Палмерстон, този успех може да му се е сторил прекомерен от гледна точка на собствените му интереси, защото този стар мошеник много добре разбира, че за обуздаването дори на един титан е достатъчно да бъде той вкаран в камарата на общините, а за да се ускори разрушаването на самата тази камара — на нейната основа, привилегирования кръг от избиратели, и на нейната надстройка, правителствената узурпация, — е достатъчно да бъдат изключени от нея най-видните ѝ членове и да бъдат изхвърлени те на улицата, като по този начин на обезправената маса, стояща зад вратата на „британската конституция", бъдат подарени популярни водачи.

Поражението, нанесено на манчестерската школа в собствената ѝ крепост от мнозинството на собствената ѝ армия, носи всички белези на лична победа на Палмерстон не само защото вотът на недоверие, който трябваше да го отстрани от кабинета и който послужи като предлог за разтурянето на парламента, бе внесен от Кобден и Гибсон. В личностите на Палмерстон — от една страна, и Брайт, Кобден и Ко — от друга, сякаш е въплътено непримиримото противоречие между различни принципи и различно положение Палмерстон е рупор на националната слава, те са глашатаи на промишлените интереси; той е дипломатстващ виконт, който съ-

средоточава в своята личност всички узурпации на британската олигархия, те са демагози, parvenus*, олицетворяващи цялата жизнеспособност на британската буржоазия; той черпи своята сила в разложението на партиите, те дължат своята сила на борбата на класите. Той е последното безскрупулно въплъщение на стария торизъм против вождовете на покойната сега Лига против житните закони. По такъв начин поражението на Кобден, Брайт и Ко прави впечатление на лична победа на Палмерстон, толкова повече, че техните щастливи съперници в изборите сами по себе си не могат да претендират за каквато и да била собствена известност. Така например противникът на Брайт, сър Джон Потър, е известен само като най-дебелия човек в Манчестер. Той би могъл да мине за своеобразен манчестерски сър Джон Фалстаф[160], ако бедният му ум и голямата му кесия не го спасяваха от сравнение с този безсмъртен рицар. А. Търнър, противникът на Милнър Гибсон, обосноваваше личните си претенции с това, че бил обикновен човек и поради това никога нямало да засегне чувствата на своите съграждани с неуместни претенции за талант или блясък. Най-после г. Акройд, противникът на Кобден, обвиняваше последния, че бил фигура от имперски мащаб, докато той (Акройд) никога не бил и, разбира се, никога нямало да бъде нищо друго освен обикновен хъдърсфилдец. Всички те се гордееха с това, че нямат таланти, но затова пък имат характер, а този дар положително няма да им позволи — подобно на техните предшественици, да извършат грешката да бъдат в „опозиция на всички правителства“ и подобно на Милнър Гибсон да жертвуват доходни места в името на някакви теоретически капризи.

Но противно на външното впечатление обръщението на Палмерстон до избирателите против Кобден и Ко бе не причина, а само повод за избухване на запалителните материали, които вече отдавна се натрупваха около манчестерската школа. Тъй като Манчестер представлява ядрото на партията, а Брайт по общо признание е нейният истински герой, достатъчно е да вникнем внимателно в неговото поражение, за да обясним неуспеха, който едновременно постигна неговите другари по оръжие в другите промишлени центрове. Тук изиграха роля преди всичко старите виги и тори, които жадуваха да си отмъстят за своето политическо нищожество от появяването на Лигата против житните закони насам. Още изборите в 1852 г., когато Брайт ги победи с мнозинство само от сто гласа, показаха тяхната численa сила, към

---

* — парвенюта. *Ред.*

която съвсем не трябва да се проявява пренебрежително отношение. Да победят под собствения си флаг те, разбира се, не можеха; но затова пък те представляваха мощна подкрепа за всеки дезертиращ корпус от армията на Брайт. След това във втората редица вървяха лидерите на скъпия печат с тяхната дълбоко закоравяла омраза и клокочеща злоба против парламентарните кръстници на евтиния печат[161]. Г-н Гарнет, редакторът на „Manchester Guardian"[162], вдигна всичко против Брайт, като неуморно обличаше в повече или по-малко прилични одеяния изтърканите доводи на антибрайтовата коалиция; непопулярността, която си бяха спечелили Брайт и Кобден през време на войната с Русия[163], улесняваше тези негови усилия. През този период те действително не смееха да се явят пред какъвто и да било публичен митинг в Манчестер и бяха принудени да се крият сред избраното общество, срещащо се на чаша чай в залите на Нюол, това старо свърталище на Лигата против житните закони. Преобладаващо мнозинство от либералната буржоазия, фабрикантите и представителите на големите търговски фирми гласува против Брайт; от дребната буржоазия и дребните бакали, т. е. от многобройно малцинство, което навсякъде в Обединеното кралство върви по петите на своите „естествени повелители", той бе подкрепен единодушно само от квакерите и ирландците. Как да се обясни това разцепление в редовете на либералната буржоазия? До голяма степен то се обяснява с нетърпението на богатите „мъже на Манчестер" да станат „джентълмени", подобно на техните съперници в Ливерпул. Ако те се примиряваха с превъзходството на такъв талантлив човек като Брайт, докато той беше необходимо оръдие на техните класови интереси, сега те смятаха, че е дошло времето, когато могат да си позволят обичайния за преуспяващите посредствености акт на остракизъм по отношение на този, който възбужда тяхната завист. Впрочем те въстанаха не само против личното превъзходство на Брайт, но още повече против отживелите времето си претенции на остатъка от Лигата против житните закони, който бе горе-долу също такова бреме за Манчестер, както някога опашката на Дългия парламент[164] — за английската република; тази опашка на Лигата се събираше периодически под председателството на г. Уилсън, това „почтено украшение", по професия бивш търговец на кола, който бе поддържан на тези събрания от почетния секретар на Лигата г. Робинзон и други незначителни лица без обществено положение. Изкарани на повърхността от вълните на един бурен период, тези хора сега упорито отказваха да се оттеглят, макар всъщност те да не могат да приведат каквито и да било мотиви за своето продължително пре-

биваване на политическата арена освен остарялата традиция на миналото и конвенционалната лъжа на настоящето, че действуват от името на Манчестер всеки път, когато това е угодно на Брайт. Един от водачите на бунта, г. Ентуисъл, открито заяви на едно избирателно събрание:

„Въпросът не е в китайската война, нито в руската война, нито в каквато и да било война изобщо. Въпросът е, ще се подчинява ли Манчестер и занапред на диктата на остатъците от една партия, която се събира в залите на Нюол."

Погребвайки най-после опашката на Лигата против житните закони, която ги душеше като кошмар, манчестерските фабриканти се ласкаеха с надеждата, че по този начин затварят вратите на своя Якобински клуб, без да подозират, разбира се, че отстраняват главното препятствие по пътя на едно ново революционно движение.

Но истинският смисъл на изборите в Манчестер бе разкрит от един пиян избирател измежду противниците на Брайт, който бясно крещеше през време на гласуването: „Не ни трябва вътрешна политика, дайте ни външна политика!" С други думи: долу реформите и борбата на класите! В края на краищата буржоазията съставлява мнозинството на избирателите и това е всичко, което ни е нужно. Крясъците против аристокрацията ни омръзнаха, от тях няма никаква полза, те само възбуждат работниците. Ние извоювахме свобода на търговията и се чувствуваме отлично, особено след намаляването на военния подоходен данък. При все това ние много обичаме лорда. „Не ни трябва вътрешна политика, дайте ни външна политика." Да се обединим всички на тази почва, на която всички сме равни — националната почва. Да бъдем всички англичани, истински джонбуловци, под предводителството на истинския британски министър лорд Палмерстон[165].

И така тайната на манчестерските избори се състои в това, че фабрикантите се отказаха от революционното ръководство, което те бяха узурпирали през време на агитацията на Лигата против житните закони.

Написано от К. Маркс на 31 март 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4990 от 17 април 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

*НОВАТА ЕКСПЕДИЦИЯ НА АНГЛИЧАНИТЕ В КИТАЙ

Ако конфликтът с китайците, за който англичаните успяха да намерят повод, се изостри много, може да се очаква, че той ще завърши с нова военно-морска експедиция, подобна на експедицията, която бе предприета през 1841—1842 г. във връзка с конфликта за опиума[166]. Много вероятно е лекотата, с която англичаните успяха тогава да изтръгнат огромна сума в сребро от китайците, отново да съблазни за подобен експеримент един народ, който, при цялото си отвращение към *нашите* пиратски наклонности, досега запазва — в не по-малка степен, отколкото ние самите — порядъчна част от онзи хищнически пиратски дух, който е отличавал общите ни прадеди през XVI и XVII век. Но значителните изменения в положението на нещата в Китай след този първи успешен грабителски набег на англичаните в интерес на търговията с опиум ни карат силно да се съмняваме, дали подобна експедиция сега ще даде що-годе подобен резултат. Новата експедиция, както и експедицията през 1841—1842 г., несъмнено ще има за изходен пункт остров Хонконг. Предишната експедиция бе предприета с ескадра, състояща се от два кораба с по седемдесет и четири оръдия, осем фрегати, голям брой корвети и бриги, дванадесет парахода и четиридесет транспортни кораба; експедицията наброяваше петнадесетхилядна войска, включително морската пехота. Новата експедиция едва ли ще бъде предприета с по-малки сили; впрочем, редица съображения, които излагаме подолу, показват, че тя се проектира да бъде предприета с много по-големи сили.

Експедицията през 1841—1842 г., след като отплува от Хонконг на 21 август 1841 г., отначало завладя Амой, а след това, на 1 октомври, остров Чжоушан, който тя превърна в база за своите по-нататъшни действия. Целта на тези операции бе да се проникне до голямата централна река Янцзи и да се стигне по нея до Нанкин, разположен на около двеста мили от устието на реката. Река Янцзи разделя Китай на две рязко различаващи се една от друга части — северна и южна. На около четиридесет мили под Нанкин във великата река се влива, пресичайки я, Императорският канал — пътят, по който се осъществяват търговските сношения между северните и южните провинции. Кампанията бе изградена върху теорията, че завземането на тази важна комуникация ще бъде фатално за Пекин и ще принуди императора незабавно да сключи мир. На 13 юни 1842 г. английските военни сили под командуването на сър Хенри Потингер се появиха при Усун, в устието на малка река със същото име. Тази река тече от юг и се влива в делтата на Янцзи близо до мястото, където тя се влива в Жълто море. Устието на река Усун служи за пристанище на Шанхай, разположен малко по-нагоре по реката. По бреговете на Усун бяха установени много батареи; всички те бяха лесно завзети с пристъп. След това една от колоните на нашествениците се насочи към Шанхай, който се предаде без всякаква съпротива. Наистина нападателите не срещнаха голяма съпротива от страна на мирните и плахи жители на бреговете на Янцзи, вълвлечени във военни действия за пръв път след продължителен, почти двестагодишен мир, но затова пък се оказа, че самото устие на реката и подстъпите към него откъм морето представляват огромни трудности. При вливането си в морето Янцзи образува много широко устие; бреговете ѝ на това място са наполовина покрити с тиня и едва се различават, тъй като на протежение на много лиги* от брега морето има мътножълт цвят, откъдето идва неговото име. Корабите, които искат да влязат в Янцзи, трябва предпазливо да се движат покрай южния бряг, като непрекъснато измерват дълбочината с лот, за да заобикалят подвижните пясъчни плитчини, които преграждат подстъпите към реката. Тези плитчини продължават по устието до горния край на големия остров Чунминдао, който се намира сред устието и го разделя на два ръкава. Над този остров, който е дълъг около тридесет мили, бреговете започват да се издигат над водата, но реката почва много да лъкатуши. Приливът достига до Чженцзян, на около половината път от Нанкин, и това, което досега е пред-

* Една морска лига е равна на 5,56 км. *Ред.*

ПЪРВАТА И ВТОРА ОПИУМНА ВОЙНА ПРОТИВ КИТАЙ
1839 - 1842 г. и 1856 - 1858 г.

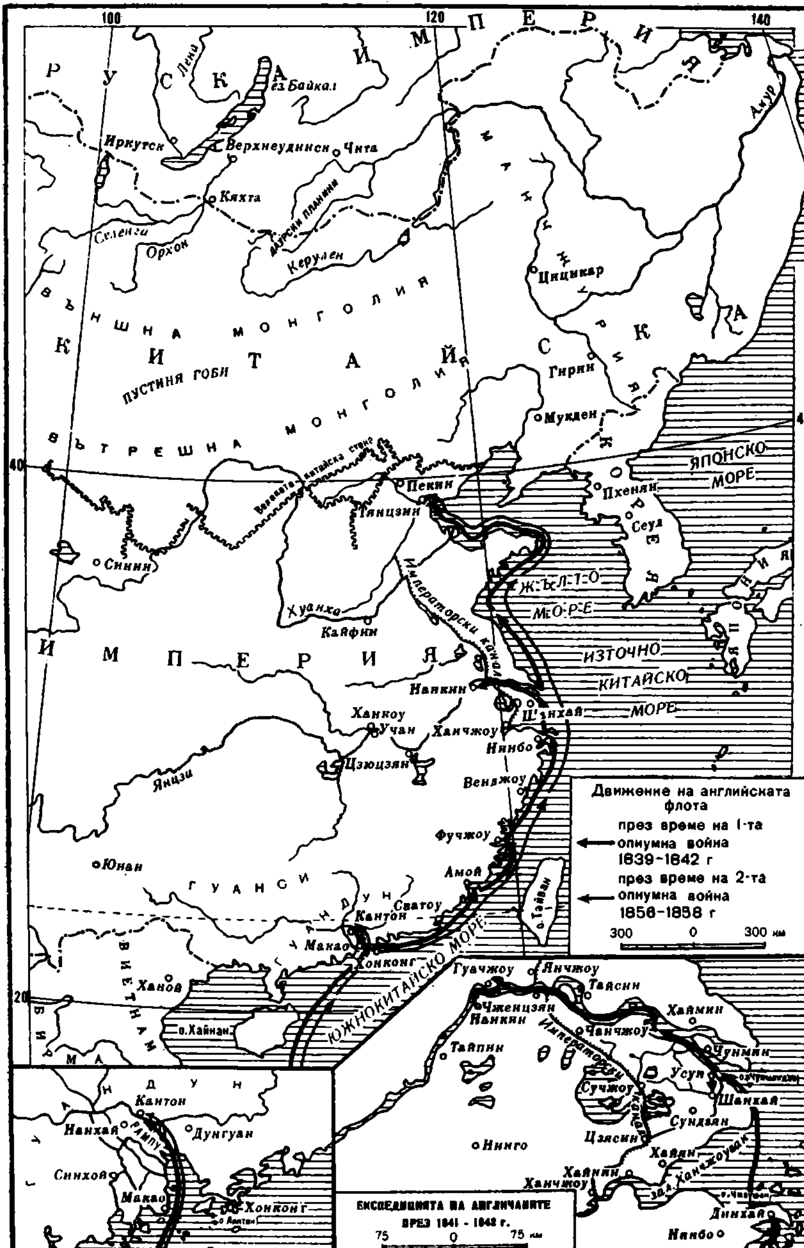

ставлявало фактически широко устие или морски ръкав, тук за пръв път взема за движещите се нагоре по течението кораби очертанията на река. Преди да достигне този пункт, английската флота се сблъска с редица сериозни препятствия. На нея ѝ бяха нужни петнадесет дни, за да измине разстоянието от осемдесет мили от своята база при Чжоушан. Близо до остров Чунминдао няколко големи кораба заседнаха, но приливът им помогна да се измъкнат. След като преодоляха тези препятствия и наближиха град Чженцзян, англичаните получиха достатъчно доказателства, че колкото и несъвършени да са във военното изкуство монголо-китайските войници, на тях не им липсват храброст и мъжество. Тези монголски войници, чиято численост достигаше само хиляда и петстотин души, се биха с отчаяна храброст и загинаха до един. Преди да отидат на бой, те, сякаш предчувствувайки неговия изход, издушили или издавили всичките си жени и деца; по-късно множество женски и детски трупове бяха извадени от кладенците, където те били хвърлени. Виждайки, че сражението е загубено, техният командуващ запали къщата си и сам загина в огъня. Англичаните загубиха в атаката сто осемдесет и пет души и отмъстиха за тази загуба с ужасяващи зверства при разграбването на града, тъй като англичаните водят тази война от начало докрай в дух на зверска жестокост, която напълно отговаря на духа на контрабандистка алчност, който я предизвика. Ако завоевателите бяха срещнали подобна съпротива навсякъде, те никога нямаше да достигнат Нанкин. Но това не стана. Град Гуачжоу, на другия бряг на реката, се предаде и плати откуп в размер на три милиона долара, които английските пирати, разбира се, сложиха в джоба си с огромно задоволство.

Над този пункт фарватерът на реката е дълбок 30 морски сажена* и следователно от тази гледна точка реката не представлява трудности за корабоплаването, но на места течението ѝ е много бързо — не по-малко от шест-седем мили на час. Нищо обаче не можа да спре движението на линейните кораби нагоре по течението към Нанкин, под стените на който англичаните най-после хвърлиха котва на 9 август. Постигнатият по този начин резултат напълно отговаряше на очакванията. Изплашеният император** бе заставен да подпише договора от 29 август, чието мнимо нарушение[167] сега се използва като предлог за нови искания, заплашващи с нова война.

Ако тази война действително започне, тя вероятно ще се води по образеца на първата. Но по редица причини англичаните не

---

* Един морски сажен е равен на 1,83 м. *Ред.*

** Дао-гуан. *Ред.*

могат да очакват също такъв лек успех. Опитът от миналата война не е отишъл напразно за китайците. В сравнение с миналото в неотдавнашните военни операции на река Кантон те показаха такива големи постижения в артилерийската стрелба и в отбранителното изкуство, че възниква подозрението дали между тях няма европейци. Във всички практически работи — а войната е изцяло практическа работа — китайците далеч превъзхождат всички други източни народи и няма съмнение, че във военното дело англичаните ще намерят в тяхно лице способни ученици. Освен това, ако англичаните се опитат отново да напреднат нагоре по Янцзи, те по всяка вероятност ще срещнат изкуствени прегради, каквито изглежда не са срещнали предишния път. А освен това — и това е най-сериозното съображение — едно повторно завземане на Нанкин едва ли ще вдъхне предишния ужас и тревога на императорския двор в Пекин. В продължение вече на редица години Нанкин както и значителна част от съседните области, се намира в ръцете на въстаниците и един-двама техни водачи установиха своята главна квартира в този град[168]. При тези условия завземането на Нанкин от англичаните би могло да бъде по-скоро приятно, отколкото нежелателно за императора. Те биха му оказали добра услуга, като изгонят въстаниците от града, чието задържане от англичаните след завземането му би могло да стане за тях самите трудно, безпокойно и опасно; при това, както показа неотдавнашният опит, завземането на Нанкин от неприятеля не влече автоматически след себе си каквито и да било фатални последици за Пекин и императорската власт.

Написано от Ф. Енгелс в началото на април 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4990 от 17 април 1857 г. като уводна статия

Печата се текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ИЗБОРИТЕ

Лондон, 7 април 1857 г.

Изборната процедура завършва. Очевидният резултат от нея е триумфът на Палмерстон, значителното изменение на personnel* на камарата, което засегна около една четвърт от бившите ѝ членове, и небивалото понижение на интелектуалното ѝ равнище. Впрочем пресмятанията на английските вестници относно числеността на правителственото мнозинство, техните спорове и препирни по повод на тези пресмятания, а още повече опитите им да разпределят новоизбраните членове на камарата по групировки, които вече не съществуват — всичко това е общо взето безсмислена работа. Докато „Morning Post" например тържествува по случай правителственото мнозинство от 80 души, Дизраелиевият „Press"[169] изчислява загубите на своята партия на четири мандата в градовете и около 20 мандата в графствата. Според лондонския „Times" отстраняването на пилитите и манчестерците, а също и на заклетите протекционисти възстановило в парламента status quo ante** и върнало парламента обратно на неговите законни притежатели — допотопните партии на вигите и торите. Вестник „Times" много би искал да може да убеди света, че „британският народ се върнал към онова, което е бил преди тридесет години". Под мнението на „Times" е почти готов да се подпише и Дизраелиевият „Press". Обаче този оптимистичен извод,

* — състава. *Ред.*
** — предишното положение на нещата. *Ред.*

с който олигархията се опитва да се утеши, е също така абсурден, както оптимистичният извод на лъжерадикалните органи от рода на „Examiner“[170]. „Ето един парламент на реформата в отговор на призива на лорд Палмерстон“ — пише този вестник. Палмерстон призова за повече лакеи, а просветената страна, т. е. привилегированите избиратели, които съставляват незначително малцинство от населението, се отплаща за неговата любезност, като му изпраща в камарата народни трибуни! Със своите викове „Да живее Палмерстон!“ те само мамят хитрия виконт! Ако новият парламент сложи началото на някакво сериозно движение, това в никакъв случай няма да бъде негова заслуга; Великобритания, подобно на Синдбад-моряка, ще се убеди, че ще ѝ бъде много по-трудно да се отърве от стареца, отколкото да го метне на раменете си*.

Ако искаме да сравним новата камара с нейните предшественици, ще бъде целесъобразно да започнем с онези стари парламентарни групи, които съвсем изчезнаха в хода на изборната борба — с фракцията на пилитите и манчестерската школа.

За разлика от вигите, торите и манчестерската школа фракцията на пилитите не представляваше някаква класа или част от някаква класа. Тя беше просто парламентарна клика, която извън стените на двете камари може би имаше приятели, но никога не можеше да събере армия. Тази отломка от едно от миналите правителства, претенциозно ядро от самозвани държавни дейци, които се отдалечиха от торите поради измяната на своя покоен водач по въпроса за житните закони, които не желаеха да се слеят с редовете на вигите заради спомена за старата вражда с тях и заради убеждението си, споделяно до известна степен и от публиката, че в тяхната група е съсредоточен държавническият талант на страната, и които не се обединиха в една маса с манчестерската школа поради аристократическите си връзки и бяха уверени в своето влияние върху парламентарните дебати благодарение на ораторския талант на някои свои членове — това ядро беше неустойчиво и неопределено, не се поддаваше на никаква характеристика и под формата на отделна парламентарна партия представляваше продукт от разложението на всички парламентарни партии, предизвикано от фритредерското законодателство на Пил. Те задълбочиха разложението, на което дължаха своето появяване на света, като съдействуваха за събарянето на прави-

* „Хиляда и една нощ“, пето пътешествие на Синдбад-моряка. *Ред.*

телството на Дерби и издигнаха своя номинален водач* за шеф на обединението от партии, известно под името коалиционен кабинет или кабинет на всички таланти[171]. Когато процесът на разложението на парламента явно се ускори, на тяхната клика се падна честта да вдигне флага, под който старите партии трябваше едновременно да извършат самоубийство. Осигурявайки си по такъв начин господствуващо положение за кратко време, пилитите същевременно унищожаваха единственото оправдание за своето съществуване като отделна група. Неизбежна последица от съединението на силите на коалиралите се партии беше тяхното общо безсилие и общо преклонение пред един човек. Пилитите държаха стълбата, по която се изкачи Палмерстон.

Още в изборната борба през 1852 г. пилитите изгубиха половината от силите си; изборите през 1857 г. пометоха цялата им армия. Двамата братя Филимор, лорд Харви, сър Дж. Кларк, сър Стафорд Норткот, лорд У. Паулет, А. Гордън, Сътън, Харкорт, Лъшингтън, Смайт, известният със своята дейност в Остиндийската компания сър Дж. У. Хог, Раундел Палмър и най-сетне г. Кардуел — всички те слязоха от сцената. Когато Палмерстон стана министър-председател, последният от изброените джентълмени получи от него предложение да заеме поста канцлер на държавното съкровище, но по съвета на Гладстон, Грейъм и компания той отклони това предложение. Все по време на предсмъртната сесия на сега погребаната камара на общините, надявайки се да попречи на Гладстон, Кардуел се отцепи от приятелите си и по въпроса за бюджета гласува с Палмерстон. На края обаче, през време на разискванията за Кантон, опасявайки се да не би вятърът да се обърне, той отново промени фронта, като се върна в кръга на пилитите и подкрепи предложението на Кобден за гласуване недоверие на правителството. Този джентълмен представлява следователно истински пример на характерното за кликата на пилитите странно съчетание на нравствено благоприличие с безсрамен кариеризъм. След като цялата армия на пилитите беше унищожена, останаха само тримата ѝ генерали — г. Гладстон, сър Джеймс Грейъм и г. Хърбърт — три лица, неспособни да образуват троица, защото по своя произход и склонности са противоположни един на друг: сър Джеймс Грейъм започна обществената си кариера като радикал, г. Гладстон — като краен тори, а г. Хърбърт — като човек, непринадлежащ към никоя групировка.

Едно разкритие, направено от г. Хърбърт на събранието на избирателите му в южен Уилтшир, е характерно за начина, по

* Абърдин. *Ред.*

който Палмерстон се стремеше да си *разчисти сметките* с пилитите. Нищо не бе дискредитирало пилитите така, както тяхното поведение през време на войната с Русия и особено обстоятелството, че те пощадиха Одеса[172], което се обясняваше с това, че г. Хърбърт бил племенник на княз Воронцов. В разпространяването на тая злостна клевета особено се отличиха такива помагачи на Палмерстон като „Morning Post", „Sun" и „Morning Abvertiser"[173]. И ето че г. Хърбърт заяви на избирателите си, че бил подписал заповед да се атакува Одеса, но че след като напуснал министерския пост, лорд Палмерстон издал обратна заповед да се пощади градът. Това разкритие стои наред с разкритието, което лорд Джон Ръсел направи на събранието на избирателите от лондонското Сити. Както е известно, Ръсел се провали в резултат на своята дипломатическа мисия във Виена[174]. През време на изборната шумотевица умирисаният на бира „Morning Advertiser", собственият вестник на кръчмарите и предназначеният за тълпата орган на Палмерстон — а той има вестници от всички сортове и за всички вкусове, като се почне от модните салони и се свърши с кръчмите, — едва не прегракна от крясъци за голямата измяна на Ръсел във Виена. Възмутен от това безсрамно поведение на вестника, Ръсел най-после намери смелост да разкаже на света, че лорд Кларендон не му разрешил да публикува инструкциите, съставени собственоръчно от самия Палмерстон, с които той му предписвал тъкмо оная виенска политика, за която той (Ръсел) някога плати със своята популярност. Един гръцки философ е казал, че неговите сънотечественици, поетите, са съчинили за елинските богове такива отвратителни истории, каквито никой не би посмял да разправя за най-злия си враг. Съвременна Франция и Англия превъзнасят като свои богове бонапартовци и палмерстоновци, които не се нуждаят да ги чернят някакви поети.

От казаното се вижда, че малцината пилитски генерали, които преживяха своята армия, ще се появят отново в парламента вече не като представители на някаква организация, а само като отделни личности. Като личност г. Гладстон, освободен сега от обструкциите на една котерия, обхванат от гняв и безспорно найголемият оратор на новата камара, вероятно ще играе в нея позначителна роля откогато и да било преди. През време на своя продължителен парламентарен двубой Гладстон и Дизраели, както понякога се случва в разгорещени схватки, от време на време захвърляха своето собствено оръжие, за да грабнат оръжието на противника си. Гладстон усвои до известна степен полемичната язвителност на Дизраели, а Дизраели възприе сладникавия патос на Гладстон, като едва ли спечели от тая размяна.

Разделяйки се с пилитите, ние можем да посочим иронията на историята, която направи раждането на тази фракция да съвпадне с разпадането на старите парламентарни партии под действието на Лигата против житните закони, а сега регистрира смъртта ѝ едновременно с изчезването на манчестерската школа от парламента.

Написано от К. Маркс на 7 април 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4994 от 22 април 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО НА ФАБРИЧНИТЕ РАБОТНИЦИ

Лондон, 7 април 1857 г.

Публикуваните неотдавна отчети на фабричните инспектори за полугодието, което изтече на 31 октомври 1856 г.[175], представляват ценен принос за изследването на социалната анатомия на Съединеното кралство. Те в значителна степен ще помогнат да се обясни реакционната позиция на фабрикантите в сегашните всеобщи избори.

През време на сесията от 1856 г. през парламента бе пробутан закон за фабриките, с помощта на който „радикалните“ фабриканти, първо, измениха вече съществуващия закон в онази му част, която се отнасяше до обезопасяването на механическите трансмисии и машините, и, второ, въведоха принципа на арбитража при споровете между работодатели и работници. Привидната цел на първата част на закона бе по-ефикасната охрана на живота и безопасността на фабричните работници, а на втората — подчиняването на тази охрана на евтините съдилища на справедливостта[176]. В действителност обаче втората част на закона целеше да лиши фабричния работник от покровителството на законите, а първата — да го лиши от безопасност. Цитирам следните думи от общия доклад на инспекторите:

„Съгласно новия законодателен акт лицата, които в рамките на своите *обикновени задължения* се намират близо до механически трансмисии и следователно са добре запознати както с опасностите, с които е свързана работата при трансмисиите, така и с необходимостта да бъдат предпазливи, се ползуват с покровителството на закона; но от това покровителство са *лишени* ония лица, които могат да бъдат принудени да прекъснат своето обичайно заиятие заради изпълнението на специални поръчки и да се изложат на опасност, която те не съзнават и от която поради своето незнание те не могат да се пред-

пазят, т. е. тъкмо ония лица, които очевидно се нуждаят от специална охрана от страна на законодателството."

Членът за арбитража на свой ред предписва арбитрите да се избират измежду лица, „запознати с конструкцията на онзи вид машини", от които е причинен физическият недъг. С една дума, монополът на арбитража се поверява на инженерите и конструкторите на машини.

„На нас ни се струва" — казват инспекторите, — „че на инженерите и конструкторите на машини трябва да се гледа като на лица, *които нямат правото* да изпълняват функциите на фабрични арбитри поради техните делови връзки с техните клиенти — собствениците на фабриките."

Нищо чудно, че при тези условия броят на нещастните случаи, причинени от машините, като: смърт, загуба на китките на ръцете или на цяла ръка, на цял крак или стъпало, счупване на крайници, на черепа и на лицевите кости, рани, натъртвания и т. н. през полугодието, което изтече на 31 октомври 1856 г., достига ужасяващата цифра 1919. В промишления бюлетин за полугодието са зарегистрирани двадесет смъртни случая от машини — около десет пъти повече, отколкото британската флота загуби през време на „славната" кантонска касапница[177]. Тъй като фабрикантите изобщо не се стремят да охраняват живота и безопасността на своите работници, а търсят само начин да се избавят от необходимостта да плащат за ръцете и краката, които последните са загубили на работа при тях, както и да отхвърлят от собствените си плещи разходите по износването на своите живи машини, не трябва да се учудваме, че съгласно официалните отчети *„нараства* броят на случаите на удължаване на работния ден в нарушение на закона за фабриките." Според този закон удължаването на работния ден означава, че децата биват принуждавани да работят повече часове на ден, отколкото е позволено от закона. Това се прави по различни начини: или започват работа преди 6 часа сутринта, или не я прекратяват в 6 часа вечерта, или намаляват установените от закона почивки на работниците за хранене. През деня парната машина се пуща в работа три пъти, а именно, когато работата започва сутринта и когато се възобновява — след прекъсванията за закуска и обед; тя се спира също три пъти, а именно в началото на всяко прекъсване за хранене и при прекратяване на работата вечер. По такъв начин съществува шестократна възможност да бъдат откраднати по пет минути, което прави общо половин час на ден. Работата, удължена с пет минути на ден, умножена по броя на седмиците, дава два и половина работни дни годишно; но мошеническото удължаване на работния ден

излиза далеч извън тези рамки. Цитирам думите на г. Леонард Хорнър, фабричен инспектор в Ланкашир:

„Както изглежда, печалбата, която може да се получи чрез такова незаконно удължаване на работния ден, е за фабрикантите твърде голяма съблазън, за да могат да й устоят. Те разчитат, че няма да бъдат заловени; а когато виждат колко нищожни са глобата и съдебните разноски за ония, които биват заловени, те си смятат, че дори и да бъдат изобличени, пак ще останат със значителна печалба.“

Независимо от нищожния размер на глобите, предвидени от закона за фабриките, собствениците на фабриките добре са се погрижили формулировката на закона да дава най-голяма възможност за заобикаляне на неговите постановления и както единодушно заявяват инспекторите, „почти непреодолими трудности им пречат да сложат ефикасно край на незаконното удължаване на работния ден“. Те също така единодушно заклеймяват едрите собственици, че съзнателно мамят, служат си с подли хитрости, за да избягнат разобличаване, и прибягват до долни интриги против инспекторите и техните помощници, на които е възложена защитата на фабричните роби. Когато на собствениците на фабриките се връчва обвинение в незаконно удължаване на работния ден, инспекторите, помощник-инспекторите или техните констебли трябва да бъдат готови да се закълнат, че работниците са били заставени да работят в непозволени от закона часове. Да приемем, че инспекторите идват във фабриката след 6 часа вечерта. Фабричните машини моментално спират и макар че работниците могат да бъдат в зданието само защото са обслужвали тези машини, обвинението все пак не може да бъде доказано поради самата формулировка на закона. След това работниците биват набързо изпращани от фабриката, като често пъти няколко врати улесняват бързото им разпръсване. Имало е случаи, когато е била изгасявана газта, щом помощниците на инспекторите са влизали в помещението, така че те внезапно са се отзовавали в тъмнина сред сложната система от машини. В ония места, които са се прочули с това, че там често незаконно се удължава работният ден, съществува специална система на сигнализиране във фабриката за появяването на инспектора чрез наети за целта служащи по железопътните гари и в хотелите.

Нима тези вампири, охранени от кръвта, която изсмукват от младото поколение работници на собствената си страна, не са достойни колеги на британските контрабандисти на опиум и естествена опора на „истински британските министри“?

Отчетите на фабричните инспектори неоспоримо доказват, че мерзостите в британската фабрична система растат с развитието

на самата система; че законите, издадени с цел да бъде обуздана жестоката алчност на фабрикантите, не са нищо друго освен измама и фикция, защото са формулирани така, че да бъде сведено до нула тяхното собствено предназначение и да бъдат обезоръжени хората, на които е възложено тяхното изпълнение; че антагонизмът между фабрикантите и работниците бързо наближава до онази точка, когато започва истинска социална война; че броят на децата под 13 години, поглъщани от тази система, се увеличава в редица отрасли, а броят на жените расте във всички; че макар сега броят на работниците по отношение на мощността на машините да е същият, както и през предишните периоди, броят на работниците по отношение на броя на машините е по-малък; че благодарение на по-икономичното използуване на енергията, парната машина е способна да движи по-голяма маса механизми, отколкото преди десет години; че сега благодарение на увеличаването на скоростта на движението на машините и благодарение на други методи се дава по-голямо количество работа; че фабрикантите бързо си пълнят джобовете.

Интересните статистически данни, привеждани в отчетите, напълно заслужават по-нататъшно разглеждане. Но и казаното вече е достатъчно, за да стане веднага ясно, че на промишлените робовладелци от Ланкашир е нужна външна политика, която да може да отклонява вниманието от вътрешните въпроси.

Написано от К. Маркс на 7 април 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 4994 от 22 април 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

АНГЛИЙСКАТА ФАБРИЧНА СИСТЕМА

Лондон, 10 април 1857 г.

Отчетите на фабричните инспектори на Съединеното кралство за 1856 г. съдържат подробни данни на фабричната статистика като например броя на фабриките, мощността на използуваните от тях машини в конски сили, количеството на машините и броя на лицата, заети в производството. Подобни отчети бяха съставени по нареждане на камарата на общините в 1835, 1838 и 1850 г., при което сведенията се вземаха от формуляри, попълнени от собствениците на фабриките. По този начин съществува обилен материал за сравняване на различните периоди в развитието на фабричната система, която съобразно със законодателството обхваща само ония предприятия на текстилната промишленост, в които се използува парата или водната енергия.

Бързото разширение на тази система безспорно е най-характерната черта на социалната история на Съединеното кралство през последните шест години.

Следващите по-долу цифри показват броя на фабриките в годините, отговарящи на последните три отчета:

	1838 г.	1850 г.	1856 г.
Памучни фабрики	1 819	1 932	2 210
Вълнени „	1 322	1 497	1 505
Камгарни „	416	501	525
Ленени „	392	393	417
Копринени „	268	277	460
Всичко	4 217	4 600	5 117

И така средното увеличение на броя на фабриките, което от 1838 до 1850 г. е било годишно 32 фабрики, почти се е утроило от 1850 до 1856 г., като е достигнало 86 фабрики годишно. Анализ на общото увеличение на броя на фабриките през всеки период се дава в следната таблица:

Общо увеличение от 1838 до 1850 г.

	Проценти
Памучни фабрики	6
Вълнени „	13
Камгарни „	20

Общо увеличение от 1850 до 1856 г.

	Проценти
Памучни фабрики	14,2
Вълнени „	0,5
Камгарни „	4,7
Ленени „	6,1
Копринени „	66,0

От тази таблица се вижда, че през първия период увеличението се ограничава с памучните, вълнените и камгарните фабрики, докато през втория период то обхваща и лентите и копринените фабрики. Относителният дял на различните отрасли в общото увеличение също не е еднакъв за двата периода. През 1838—1850 г. имаме увеличение главно в камгарната и вълнената промишленост, докато през 1850—1856 г. последната си остава почти без изменения, а темпът на разрастване на първата се намалява четири пъти. От друга страна, през втория период памучните и копринените фабрики изпреварват всички други, при което в общото увеличение копринените фабрики заемат първо място в процентно отношение, а памучните — първо място по абсолютни цифри.

Районите, в които се е наблюдавало това разширение на промишлеността, непрекъснато са се променяли, при което е ставало един вид преместване на промишлеността от една част на страната в друга. Наред с общото увеличение на промишлеността в отделни места се наблюдава нейн упадък, който в много графства и градове достига до пълно изчезване на съществуващите там по-рано предприятия. Общият закон, който обуславя тези изменения — както упадъка, така и нарастването, — е същият закон, който се разпростира върху всички отрасли на съвременната промишленост, а именно законът за концентрацията. Така Ланкашир, който заедно със съседните части на Йоркшир е главният център на памучната промишленост, е привлякъл тази промишленост към себе си от другите части на кралството. Докато броят на памучните фабрики

в Ланкашир и Йоркшир е нараснал от 1838 до 1856 г. с 411, в графствата Ланкарк (Глазгоу), Ренфру (Пейсли) и Антрим той се е намалил с 52. На свой ред вълнената промишленост се концентрира в Йоркшир; докато тук имаме 200 нови вълнени фабрики, ние наблюдаваме съответно намаление с 82 фабрики в Корнуъл, Девоншир, Глостършир, Монмут, Съмърсет, Уилтшир, Уелс и Клакманан. Камгарната промишленост е почти изцяло съсредоточена в графството Йоркшир, където имаме 107 нови фабрики. Ленената промишленост понастоящем се развива значително по-бързо в Ирландия, отколкото в която и да било друга част на Съединеното кралство; но увеличението с 59 ленени фабрики в Антрим, Арма, Даун и Тайрон се придружава от намаляване на техния брой в Йоркшир с 31, в Девъншир, Дорсетшир и Глостършир с 9 и във Файф — с 18. На увеличението със 76 копринени фабрики в Чешир, Дербишир, Нотингамшир и Глостършир съответствува намаление с 13 фабрики в Съмърсет. В някои случаи упадъкът на един отрасъл на промишлеността се компенсира с развитието на друг, така че преместването на промишлеността може да се стори само по-определено проявление на принципа на разделение на труда в голям мащаб. Общо взето обаче работата не стои така; развитието на фабричната система води по-скоро към установяване на разделение на труда между индустриалните и селскостопанските графства. Например южните графства в Англия — Уилтшир, Дорсетшир, Съмърсет и Глостършир — бързо губят своята фабрична промишленост, докато северните графства — Ланкашир, Йоркшир, Уорикшир и Нотингамшир — укрепват своя промишлен монопол. От общото увеличение на фабриките в Съединеното кралство, което за периода от 1838 до 1856 г. достига цифрата 900, само на Ланкашир се падат 360, на Йоркшир 344, на Уорикшир — 71 и на Нотингамшир — 46, при което увеличението в последните две графства се дължи на въвеждането на усъвършенствувани машини в две специални производства, а именно на използуването на механическа енергия в чорапно-плетачните машини в Нотингам и в лененото производство в Ковънтри.

Трябва да правим разлика между увеличението на броя на фабриките и увеличението на общата мощност на двигателите в конски сили, тъй като последното се обуславя не само от появяването на нови фабрики, но и от установяването на по-мощни двигатели в старите фабрики, от заместването на водната енергия с пара, от прибавянето на силата на парата към водното колело и други подобни усъвършенствувания. Следващата по-долу таблица съдържа сравнение на номиналната мощност на фабриките в 1838, 1850 и 1856 г.:

Обща мощност на двигателите, използувани във фабриките на Съединеното кралство
(в конски сили)

1838 г.	Парни двигатели	Водни двигатели	Всичко
Памучни	46 826	12 977	59 803
Вълнени	11 525	9 092	20 617
Камгарни	5 863	1 313	7 176
Ленени	7 412	3 677	11 089
Копринени	2 457	927	3 384
Всичко	75 083	27 986	102 069

1850 г.	Парни двигатели	Водни двигатели	Всичко
Памучни	71 005	11 550	82 555
Вълнени	13 455	8 689	22 144
Камгарни	9 890	1 625	11 515
Ленени	10 905	3 387	14 292
Копринени	2 858	853	3 711
Всичко	108 113	26 104	134 217

1856 г.	Парни двигатели	Водни двигатели	Всичко
Памучни	88 001	9 131	97 132
Вълнени	17 490	8 411	25 901
Камгарни	13 473	1 431	14 904
Ленени	14 387	3 935	18 322
Копринени	4 360	816	5 176
Всичко	137 711	23 724	161 435

Макар отразеният в тези цифри прираст на енергията — 59 366 конски сили от 1838 до 1856 г. — да е несъмнено голям, той все пак е значително по-нисък от фактическото количество допълнителна енергия, която може да бъде използувана и на практика се използува за промишлени цели. Всички цифри в отчета се отнасят само до *номиналната* мощност на парните двигатели и водните колела, но не до мощността, която се използува фактически, или до оная, която може да бъде използувана. Съвременната парна машина със 100 конски сили е способна да развива много по-

голяма енергия, отколкото преди, благодарение на усъвършенствуванията в нейното устройство, на подобряване конструкцията и на увеличаване обема на парните котли и т. н.; поради това нейната номинална мощност може да се разглежда само като показател, въз основа на който да бъдат изчислени нейните реални възможности. Строителният инженер г. Насмит, след като обяснява особеностите на най-новите усъвършенствувания на парната машина, благодарение на които една и съща машина може да извърши по-голяма работа с по-малко количество гориво, обобщава резултата със следните думи:

„Сега ние получаваме от единица тегло на парната машина средно поне 50% повече работа, а в много случаи същите парни машини, които имаха само 50 конски сили в дните, когато тяхната скорост не надвишаваше 220 фута в минута, сега имат над 100."[178]

От сравняването на увеличението на мощността на двигателите с увеличението на броя на фабриките става очевидна концентрацията на вълнената промишленост в малко ръце. Макар в 1856 г. вълнените фабрики да са били само с 8 повече, отколкото в 1850 г., мощността на използуваните в тях двигатели се е увеличила през същия период с 3 757 конски сили. Същата тенденция към концентрация очевидно съществува и в памучните, камгарните и лленените фабрики. Броят на вретената в Съединеното кралство в 1850 и 1856 г. е възлизал съответно на 25 638 716 и 33 503 580, при което средният брой на вретената във всяка отделна фабрика е бил следният:

	1850 г.	1856 г.
Памучни фабрики	14 000	17 000
Камгарни „	2 200	3 400
Ленени „	2 700	3 700

Наистина в тъкачните фабрики се наблюдава тенденция по-скоро към разпределение на производството между много собственици, отколкото към концентрацията му в малко ръце. Така при общ брой на тъкачните станове 369 205 в 1856 г. срещу 301 445 в 1850 г., средният им брой на фабрика в 1856 г. е по-нисък, отколкото в 1850 г. Но това привидно отклонение от общата тенденция на развитието на английската фабрична система лесно се обяснява с факта, че фабричната система започна да се въвежда в тъкачното дело сравнително неотдавна и още не е изместила окончателно системата на ръчните станове. В 1836 г. парата се употребяваше почти изключително за памукотъкачните машини или за изготвяне

на тъкани с примес на памук, но няколко години по-късно броят на механическите станове за изготвяне на всякакви тъкани — вълнени, камгарни, ленени и коприиени — започна бързо да се увеличава и това увеличение продължава и досега. Следващата таблица показва увеличението на броя на механическите станове от 1836 г. насам:

		1836 г.	1850 г.	1856 г.
Памучни фабрики		108 751	249 627	298 847
Вълнени „		2 150	9 439	14 453
Камгарни „		2 969	32 617	38 956
Копринени „	....	1 714	6 092	9 260
Ленени „	....	209	3 670	7 689
	Всичко	115 793	301 445	369 205

Броят на памуко-тъкачните станове се е увеличил в резултат на разширяването на производството, а не в резултат на използването на механическа енергия за изготвянето на изделия, които порано са били тъкани само ръчно; но в други предприятия, където механическата енергия досега е била използувана слабо, тя сега привежда в движение станове за производство на килими, ивици и платно. Използуването на механическата енергия при чесането на вълната, което почна да се прилага широко след въвеждането на гребенната машина, особено на машината на Листър, доведе и тук до това, че много хора останаха без работа.

Степента на увеличение на производствената мощност на текстилните фабрики ясно проличава от сравняването на данните на износа. В 1850 г., когато е имало 1932 памучни фабрики, средната стойност на памучните изделия и памучната прежда, изнесени през трите години, изтичащи на 5 януари 1850 г., е възлизала кръгло на 24 600 000 фунта стерлинги. Ако всяка от работилите през 1856 г. 2 210 памучни фабрики е произвела само такова количество изделия или прежда, каквото са произвели фабриките през 1850 г., стойността на експорта трябваше да възлиза на 28 000 000 фунта стерлинги. А в действителност средната стойност на този експорт за трите години, изтичащи на 31 декември 1855 г., е възлизала на около 31 000 000 фунта стерлинги. Същото се наблюдава и по отношение на вълнените и камгарните фабрики. И така виждаме, че докато броят на тъкачните станове, движени средно от една конска сила, значително се е увеличил, броят на работниците на всяка конска сила е останал неизменен, а именно — средно 4 души. Това се вижда от следната таблица:

	Общ брой на заетите работници		
	1838 г.	1850 г.	1856 г.
Памучни фабрики	259 104	330 924	379 213
Вълнени „	54 808	74 443	79 091
Камгарни „	31 628	79 737	87 794
Ленени „	43 557	68 434	80 262
Копринени „	34 303	42 544	56 137
Всичко	423 400	596 082	682 497

Общият брой на работническото население от 682 497 души изглежда в действителност малък, ако се вземе под внимание, че в 1838 г. само броят на тъкачите, които са работили на ръчни станове, и на техните семейства е възлизал на около 800 000 души. Следващата по-долу таблица показва процентното съотношение на различните категории работници, заети в производството:

	Деца до 13 години	Младежи от 13 до 18 години	Момичета над 13 години	Мъже над 18 години
1838 г.	5,9	16,1	55,2	22,8
1850 г.	6,1	11,5	55,9	26,5
1856 г.	6,6	10,6	57,0	25,8

През периода от 1838 до 1850 г. броят на децата, заети в производството, е нараснал, но не пропорционално на общото увеличение на работниците. Броят на децата от 1850 до 1856 г. е нараснал твърде значително, като е достигнал 10 761, от които 9 655 са били заети в памучното производство. Може да се спомене също, че „хуманният“ закон от 1844 г. разреши да се наемат във фабриките деца от 8-годишна възраст, докато по-рано законът забраняваше използуването на деца под 9 години[179].

Написано от К. Маркс на 10 април 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 4999 от 28 април 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ПРЕОБРАЗОВАНИЯТА В РУСКАТА АРМИЯ[160]

Когато в Европа избухна последната война, много военни не без известно чувство на страхопочитание изтъкваха отличната организация на руската армия. Докато във Франция и Англия бригадите, дивизиите и армейските корпуси трябваше да бъдат формирани от елементи, които преди това не бяха имали никаква връзка помежду си, частите и съединенията да се ръководят от командири, които те никога преди това не бяха виждали, а щабовете да се формират от офицери от всички краища на страната — в Русия цялата огромна военна машина във всичките си подразделения бе доведена до съвършенство още дълго преди войната. Всеки полк имаше своето неизменно място в общата организация; всяка войскова единица, от ротата до армейския корпус, си имаше постоянен командир и всяка по-значителна войскова част си имаше постоянен щаб. Смяташе се, че машината се намира действително в пълна работна готовност; тя чакала само команда, някакъв тласък, за да се впусне напред с най-голяма лекота; всеки зъбец, колело, винт, скрипец, ремък, клапан и лост се намирали на своето място и вършели точно това, което трябва да вършат, а не нещо друго. Ето какво очаквахме да видим след всички тези твърдения, но уви, видяхме нещо съвсем друго. Армейските корпуси почти никога не бяха в пълен състав, тъй като цели дивизии, а още по-често бригади се оказваха разпръснати на далечни театри на военните действия и армейските корпуси трябваше допълнително да се комплектуват с други части и съединения. Стремежът да се държат по възможност заедно съставните елементи на всеки корпус, дивизия и бригада като че ли сковаваше движението на армиите в

поход не по-малко, отколкото строгите правила относно реда, по който трябва да се води боят; и, най-после, педантичната йерархия в организацията на командуването с всички тези генерали, командуващи корпуси, дивизии и бригади със съответните им щабове, добре известни на своите подчинени, добре познаващи се един друг, чувствуващи се всеки на мястото си — всичко това се оказа един грандиозен заговор за злоупотреба на държавни пари и лишаване на войниците от полагащите им се дажби, облекло и условия на живот.

Ако тези факти се нуждаеха още от официално потвърждение, това току-що бе направено от самото руско правителство. Новата организация на армията има за цел преди всичко и главно да премахне тези огнища на масови злоупотреби — по-низшите щабове. Както корпусните, така и бригадните щабове се премахват. Дори самият термин „бригада" изчезва от руската армия. Всичките шест пехотни корпуса се поставят под командуването на едно лице, княз М. Д. Горчаков I, бившия главнокомандуващ в Крим. Наистина, начело на всеки корпус стои генерал, но тъй като последният няма собствен щаб, т. е. фактически няма възможност да изпълнява своите функции във всичките им подробности, той в най-добрия случай е само инспектор на своя корпус, един вид контрольор на петимата командири на подчинените му дивизии. Всъщност командирите на 30 дивизии (18 пехотни, 6 кавалерийски и 6 артилерийски), които образуват така наречената „първа армия", са подчинени пряко на главнокомандуващия, а във всяка дивизия командирите на четирите полка, пехотни или кавалерийски, и командирите на батареите са на свой ред пряко подчинени на командира на дивизията. Бригадните генерали, чиято длъжност се премахва напълно с тази реорганизация, са придадени към щаба на командира на дивизията като негови заместници и помощници. Мотивите за всичко това са достатъчно ясни.

Императорът може да разчита на княз Горчаков, а Горчаков от своя страна може до известна степен да разчита на офицерите от своя личен щаб. При бюрократичната педантичност и сложната йерархия на предишната система непосредственото влияние на главнокомандуващия не отиваше по-далеч от командирите на корпусите. Тези командири на корпуси и техните щабове трябваше да предават заповедите в дивизиите, чиито щабове от своя страна ги предаваха на бригадите, а от щабовете на тези последните заповедите стигаха до полковите командири, които трябваше практически да ги изпълняват. Това не беше нищо друго освен прекрасно организирана система на мошеничество, злоупотреби и кражби; и колкото по-добре бе организирана самата армия, толкова по-организи-

рано и успешно биваше ограбвана хазната. Това пролича в похода на първия, втория и третия армейски корпуси от Полша в южно направление през време на войната; именно с цел да се ликвидира това зло руското правителство само номинално запази длъжността корпусен командир и изобщо премахна длъжността бригаден командир. Сега между главнокомандуващия и ротните командири има само две междинни стъпала, а именно командир на дивизия и командир на полк, и само един щаб — щабът на дивизията, който би могъл да бъде използуван за извършване на злоупотреби. Ако правителството успее да изкорени навика да се краде в щабовете на дивизиите, то може с пълно основание да се надява, че ще го изгони и от полковете.

По такъв начин цялата организация на армията е разстроена поради това, че от веригата се премахват две звена, нуждата от които несъмнено ще проличи през време на война. Всъщност руското правителство само̀ признава, че нито командирите на корпусите, нито командирите на бригадите могат да бъдат напълно изключени от военната йерархия. Постът командир на корпус в нея е запазен, но само фиктивно, докато командирът на бригада е напълно лишен от командните си функции и е превърнат в обикновен придатък на дивизионния командир. Това значи само, че тези генерали нямат командни функции в мирно време, но се държат готови за случай на война. И действително в единствената армия, която още има противник пред себе си — кавказката армия, — бригадите бяха запазени. Нужни ли са още доказателства за това, че премахването на бригадите в останалата част от армията е само опит да бъдат обезвредени командирите на бригадите и техните щабове в мирно време?

Друга важна промяна е разформирането на големия драгунски корпус, който се състоеше от десет полка с по осем ескадрона всеки, обучени както за пехотна, така и за кавалерийска служба. На този корпус се отреждаше важна роля във всички големи сражения. В решителния момент на боя той трябваше с бързината, присъща на кавалерията, да се устремява към всеки важен пункт във фланга или в тила на противника, да се спешава, да се преустройва в шестнадесет пехотни батальона и да защищава този пункт с подкрепата на своята тежка конна артилерия. През цялата последна война този корпус не се прояви никъде и пълната негодност на подобни хибридни части за активни бойни действия сега, както изглежда, се признава от всички. В резултат тези комбинирани кавалеристи-пехотинци са превърнати в обикновена кавалерия и са разпределени в дванадесет полка с по осем ескадрона всеки по шестте армейски корпуса на „първа армия“. По този

начин двете велики творения, с помощта на които император Николай мислеше да се нареди между най-великите военни организатори на своята епоха, изчезнаха няколко години след неговата смърт.

Между другите промени можем да споменем за организирането на втори батальон във всеки армейски корпус и за образуването на два нови пехотни полка в кавказката армия. Първото нововъведение до известна степен запълва големия недостиг от лека кавалерия. Второто нововъведение показва, че Русия е решила по възможност по-скоро да завърши борбата в Кавказ. По същата причина резервните бригади на кавказките корпуси все още не са разформировани. Следователно възможно е сега там вече да са започнали сериозни военни действия.

Написано от Ф. Енгелс около 16 април 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5006 от 6 май 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ФИНАНСОВИ АФЕРИ В АНГЛИЯ

Лондон, 1 май 1857 г.

Разследването на тайните на Кралската британска банка от Съда по несъстоятелността е вече към своя край; след фалита на железопътния крал Хъдзън не е имало, струва ми се, по-пълно разобличаване на авантюризма, лицемерието, мошеничеството и подлостта, които се крият под позлатената външност на респектабилното общество. Един от последните джентълмени, приковани на позорния стълб на общественото мнение, е г. Хъмфри Браун, бивш член на парламента от Тюксбъри, когото „Парламентарният справочник" на Дод за 1855 г. представя „като търговец", „активен учредител на железопътни компании", „известен авторитет по железопътна статистика и железопътен транспорт", „привърженик на фритредерските принципи в *най-пълния* смисъл на думата" и „на всичко отгоре либерал". Веднага след краха на Кралската британска банка, това фиктивно предприятие, стана известно, че тази влиятелна личност е използувала положението си на директор на банката, за да ограби от последната около 70 000 ф. ст., но разкритието на този факт съвсем не му попречи да изпълнява нормалните си държавни функции. Хъмфри Браун спокойно продължи да се явява както в камарата на общините, така и на съдийското си кресло [on the benches of the „Great Unpaid"][181]. Той дори публично прояви високо разбиране на отговорността си пред обществото, като наложи в качеството си на мирови съдия на графството най-строгото наказание, предвидено от закона, на един беден колар, който скрил малко картофи, и държал на виновния елейна проповед за това, колко ужасно е да се злоупотребява с доверие. Един от вестниците в Тюксбъри смет-

на, че има правото да използува този удобен случай, за да разкритикува една особеност на британските учреждения, по силата на която големите крадци стават съдии на дребните. Г-н Браун заплаши тогава не само да даде под съд нещастния журналист, но и завинаги да обърне гръб на добрия град Тюкобъри, ако неговите жители не изкупят това престъпно оскърбление на невинността с някакъв тържествен акт на разкаяние. В резултат се състоя тържествена процесия, която поднесе на „жертвата на безсъвестен заговор“ приветствен адрес, чиито художествени недостатъци, ако се съди по съобщенията във вестниците от онова време, са били компенсирани с метапически аргументи. След като сложил приветствения адрес в джоба си, г. Браун от височината на своя балкон се обърнал към тълпата с реч, в която заявил, че ако не била служебната клетва, която го задължавала да не издава тайните на Британската банка, неговата невинност би станала ясна като ден, и завършил ораторствуването си с твърдението, че той бил човек, против когото било грешено повече, отколкото той сам бил грешил. На последните общи избори той отново се яви като кандидат за член на парламента на своя тих град, но кабинетът, към който той винаги бе проявявал своята непоколебима привързаност, бе толкова неблагодарен, че не го подкрепи.

На 29 април този суетен джентълмен бе най-после освободен от веригите на клетвата, която до този момент слагаше печата на мълчанието върху неговите уста и го принуждаваше безропотно да понася позора на клеветнически обвинения; негов изповедник бе представителят на Съда по несъстоятелността. Съгласно общото правило, за да стане човек директор на една акционерна компания, той трябва да притежава определен брой от нейните акции. Преобръщайки нормалния ред, г. Браун стана най-напред директор, а след това акционер; но притежавайки акции, той не се погрижи да ги плати. Той придоби тези акции по следния твърде прост начин: г. Камерон, управител на Британската банка, който по-късно избяга, предаде на г. Браун двадесет акции на сума 1 000 ф. ст., а последният (Браун) на свой ред предаде на г. Камерон полица на същата сума, като се постара да не плати по нея нито един шилинг. Станал директор през февруари 1853 г., Браун започна банковите си операции през март. Той вложи в банката скромната сума от 18 ф. и 14 шил. и още същия ден взе от банката срещу полица заем от 2 000 ф. ст., като по този начин веднага показа, че не е новак в ръководенето на акционерни дружества. И наистина и преди, и след свързването си с Кралската британска банка г. Браун удостояваше с директорското си ръководство привилегированата Австралийска компания за внос и рафиниране на захар, Компа-

нията за производство на патентовани непромокаеми и обикновени тухли и керемиди, Уордловоката водопроводна компания, Поземлената компания, Доковата компания — с една дума, цяла редица компании за всички четири стихии. На въпроса на г. Линклейтър, адвокат на кредиторите, какво е станало с всички тези компании, Браун отговорил доста сполучливо: „Те комай трябва да се смятат за покойници". Сметката му в Британската банка, която започнала с 18 ф. и 14 шил. кредит, завърши със 77 000 ф. ст. дебит. Всички тези заеми му били отпущани по нареждане на г. Камерон, без да бъде искано „съгласието на останалите директори".

„Управителят на една компания" — казал г. Браун — „е лицето, чрез което се извършват всички сделки. Такава бе практиката на тази банка и" — прибавил той с поучителен тон — „това е твърде здрава практика".

Както изглежда, истинското положение на работите в банката е било такова, че цялата й ръководна върхушка — управители, директори, началници на отдели, юрисконсулти и счетоводители — е създала по предварителна уговорка солидарно поръчителство и всеки е давал вид, че не знае дела от плячката, който се е падал на един или друг от неговите партньори. Г-н Браун дори едва ли не намеква, че в качеството си на директор на банката той почти нищо не знаел за своите собствени операции като неин клиент. Що се отнася до ония клиенти, които не са принадлежали към ръководния пресонал на банката, през време на разпита г. Браун изглежда все още се е намирал под тягостното впечатление от факта, че някои от тях се осмелявали да си присвояват привилегиите на директорите. Така за някой си г. Оливър той заявява;

„Аз решително твърдя, че Оливър измъкна от банката 20 000 фунта стерлинги. Това е много тежко обвинение, но аз не се съмнявам, че то е основателно: Оливър бе мошеник".

На въпроса на г. Линклейтър: „А какъв бяхте вие?", той спокойно отговаря: „За нещастие недостатъчно осведомен директор". Той дава всичките си отговори с все същия невъзмутим тон. Така например смешното несъответствие между сумата на неговите влогове и сумата на сконтираните от него в банката негови полици дава повод за следния странен диалог между него и г. Линклейтър:

Г-н Линклейтър: Не беше ли обикновено условие за операциите на банката никой да не може да има в нея дисконтна сметка, ако няма същевременно текуща сметка, в която трябва винаги да се намира сума, равна на една четвърт от сумта на полиците, които фигурират в дисконтната му сметка?

Г-н Браун: Такова правило имаше и както ми казаха, това било шотландска система.

Г-н Линклейтър: Вие не прилагахте ли тази система по отношение на себе си?

Г-н Браун: Не, защото е нездрава система.

Всеки път, когато г. Браун благоволявал да даде на банката гаранция, това са били полици или товарителници, които той същевременно предвидливо залагал у други лица, тъй като той изобщо свободно се разпореждал с гаранциите посредством методи, които съдебният чиновник има нахалството да нарече крайно „мошенически". На 1 март 1856 г. г-н Браун фактически закрил сметката си в банката, с други думи, съветът на директорите постановил да не му се разрешава повече да увеличава своите задължения. Въпреки това на 7 юни той отново получава от банката 1 020 фунта стерлинги. На въпроса на г. Линклейтър: „С какъв фокус-покус той наредил тази работа?", Браун хладнокръвно отговаря: „Това не беше трудно."

От следващото по-долу писмо, което той отправил до интимния си приятел г. Камерон, може да се види как той изобщо се отнасял към бурята от негодувание, предизвикана в печата от разкритията относно Кралската британска банка:

Уестминстер, Литъл Смит стрийт, 5 октомври 1855 г.

Драги г. Камерон! Тъй като не зная къде се намирате понастоящем, ползувам се от случая, за да Ви изпратя това писмо чрез един член на Вашето семейство. Тъй като печалните новини се разпространяват бързо, мисля, че Вие вече знаете как ни хулят във всички вестници, големи и малки, и че лъвският пай от нападките се пада на мен и на Вас. Имам основание да смятам, че извънредно резките статии в „Times" са били провокирани от някой от нашите колеги, и то с помощта на счетоводителя. Аз съм в пълно неведение относно всичко, което става, зная само това, което се съдържа в публичните отчети, четенето на които едва не ме доведе до извода, че никой никога по-рано не е дължал пари на банките, че всички предишни намеци са били правени по погрешка и че вестник „Times е пазил цялата си ярост, за да оскърбява именно нас... Не съм виждал никого от другите директори, след като банката прекрати дейността си — нещо, което беше много глупаво.

Искрено Ваш

Хъмфри Браун"

Като че ли „никой никога по-рано не е дължал пари на банките"! Г-н Браун очевидно смята, че цялото нравствено негодувание е излято върху него и неговите съдружници просто така, проформа. „Всички са крадци!" Така казва Тимон*, така говори и г. Браун, убеден, изглежда, в дъното на душата си, че и всеки член на така нареченото респектабилно общество мисли така. Важно е само едно: да не крадеш на дребно.

Написано от К. Маркс на 1 май 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5015 от 16 май 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

---

* Шекспир. „Тимон Атински", действие IV, сцена трета. *Ред.*

К. МАРКС

CRÉDIT MOBILIER[182]

I

В сегашната Френска империя бюлетините на великата армия* бяха сменени от отчетите на Crédit Mobilier. На последното общо събрание на акционерите на 28 април г. Исак Перейра от името на съвета на директорите представи отчетен доклад, който имаше за цел да даде сбит преглед на дейността на това забележително Бонапартово учреждение през 1856 г. Ако изследваме внимателно този написан на високопарен език документ, в който авторът с присъщия му маниер смесва финансовите изчисления с теоретически положения, цифрите с чувства и борсовата спекула със спекулативна философия, можем да видим несъмнени признаци на упадък, които апологетичното лустро на доклада по-скоро разкрива, отколкото прикрива.

Печалбите на Crédit Mobilier действително продължават да поразяват публиката. По акциите, номиналната стойност на които бе установена първоначално на 500 фр., през 1856 г. са били платени по 25 фр. лихви и по 90 фр. дивиденти, или общо по 115 фр. — което прави точно 23% от капитала на компанията. Въпреки това, за да се направят правилни изводи, трябва да сравним Crédit Mobilier не с обикновените търговски предприятия, а със самото него и тогава ще видим, че само за една година нейните доходи са намалели приблизително наполовина. В чистия годишен доход на тази компания трябва да различаваме два елемента: единия — постоянен, другия — променлив, единия — определен от устава, другия — зависещ от търговската дейност на компанията;

* армията на Наполеон I. *Ред.*

първият минава под рубриката лихви, вторият — под рубриката дивиденти. Затова лихвата от 25 фр., или 5% на акция, образува постоянно перо в отчетите на компанията, докато истинският критерий за нейното развитие е обявеният дивидент. А от отчета виждаме, че дивидентът, който в 1855 г. е възлизал на 178 фр. и 70 сант. на акция, в 1856 г. е намалял на 90 фр. — движение, което съвсем не може да бъде наречено възходящо. Ако вземем под внимание, че дребните акционери са купили своите акции средно по 1 500 фр., то действителният дивидент, който те са получили в 1856 г., едва ли ще надвиши 7%.

Г-н Исак Перейра смята, че „би било излишно да се опитва да изтъкне причините за разликата, която съществува между дивидента от 1856 и дивидента от 1855 г." Все пак той благоволява да намекне за „изключителния характер" на печалбите от 1855 г. Това твърдение не е лишено от основания; но в такъв случай става ясно, че Crédit Mobilier може да претендира да има изобщо някакъв характер само като поддържа изключителния характер на своите печалби. Изключителният характер на печалбите на компанията се дължи на колосалната диспропорция между нейния капитал и нейните операции. Тази диспропорция, която съвсем не е временно явление, всъщност представлява органичният закон на съществуването на компанията. Crédit Mobilier не претендира да е нито банкова, нито промишлена компания, а по-скоро представител — ако е възможно в национален мащаб — на другите банкови и промишлени компании. Оригиналността на идеята на нейната организация се състоеше именно в това, тя да играе ролята на представително учреждение. Затова Crédit Mobilier твърди, че нейните операции не се определят от нейния собствен капитал, нито от обичайните печалби, извличани от него, а изключително от размерите на оня капитал, който Crédit Mobilier в действителност представлява или се опитва да представлява. Ако изчезне диспропорцията между нейния капитал и нейните операции и следователно изчезнат нейните „изключителни" печалби, Crédit Mobilier не би деградирала просто до положението на обикновена банка, а би претърпяла най-жалък крах. Ангажирайки се с грандиозните операции, в които тя бива въвлечена поради самото естество на своята организация, Crédit Mobilier трябва да се надява на успешното изпълнение на все нови и нови планове от все по-големи мащаби. При този характер на учреждението всеки застой в неговата дейност и още повече всеки регрес е симптом за неизбежната му гибел. Вземете например отчета за 1856 г. Там ние виждаме, от една страна, скромния капитал от 60 000 000 фр., а, от друга страна, операции, които обхващат огромната сума от по-

вече от 6 000 000 000 франка. Сам г. Перейра описва бегло тези операции:

„Нашата подписка за последния заем не само остана непокътната, но се увеличи на 40 000 000 фр. благодарение на покупки, които имаха за цел да улеснят хората, записали акции, при изплащането на следващите вноски.

Нашата касова наличност достигна сумата	3 085 195 176	фр.	39	сант.
В нашата текуща сметка в банката имаше	1 216 686 271	„	33	„
Нашите други текущи сметки достигнаха сумата	2 739 111 029	„	98	„
Нашата компания получи поредни вноски по 1 455 264 акции и бонове на обща сума	160 976 590	„	98	
Тя плати както за своя сметка, така и за сметка на компаниите, по отношение на които изпълняваше ролята на банкер, 3 754 921 купони на сума	64 259 723	„	68	
Нашият портфейл с ценни книжа се състоеше от 4 986 304 акции или бонове.“				

Г-н Перейра не отрича, че ролята, която Crédit Mobilier е изпълнявала в 1856 г., се отличава до известна степен от ролята, която тя е изпълнявала по-рано. През първите три години на своето съществуване тя трябвало да „учреди важни предприятия във Франция“, „да внесе ред в създаването на едри предприятия“ и следователно непрекъснато да наводнява фондовата борса с нови ценни книжа. Но в 1856 г. стана внезапна промяна. Тъй като „в резултат на сключването на мира започна нова ера в обществената дейност“, спекулата застрашаваше да отиде прекалено далеч. При тези променени условия съвестните джентълмени от Crédit Mobilier, перейровци, фулдовци, морниевци, поставили си изключително за цел да съдействуват за процъфтяването на страната, изведнъж почувствуваха, че техният „повелителен дълг“ е да дърпат юздите там, където по-рано са пришпорвали, да възпират там, където са подбуждали, и да бъдат „предпазливи“ там, където вместо „благоразумна предпазливост“ по-рано е съществувала „смелост“. Тъй като цяла Франция се бе раздвижила, Crédit Mobilier за успокоение на съвестта си реши, напротив, да потъпче на едно място. Но вярно е също, че това добродетелно решение е било до известна степен продиктувано от една бележка, публикувана в „Moniteur“ на 9 март 1856 г., в която „се посочват рамките, в които правителството желае да ограничи издаването на нови ценни книжа“. Дори Crédit Mobilier да е имала точно обратните намерения, „тази

бележка“ — казва г. Перейра — „би била заповед, особено за нас; това бе принудителна спирачка, която трябваше да прекрати учредяването на нови предприятия“. Тази принудителна спирачка ни изглежда достатъчна, за да разберем защо компанията сама си наложи задължението да бъде умерена.

В същия момент, в който бързата кариера на Crédit Mobilier бе спряна по този начин от правителствена юзда, се случи за нещастие така, че безпринципната конкуренция започна с всички средства да се стреми да ограничи сферата на нейната дейност и да намали нейните ресурси. Докато бележката в „Moniteur“ от 9 март 1856 г. бе непосредствено насочена против така наречените анонимни дружества*, създаването и дейността на които във Франция съгласно закона се утвърждават и контролират от правителството и каквито съгласно своя устав Crédit Mobilier единствено няма право да основава, френската спекулация намери по-широко поле за действие в лицето на sociétés en commandite**, които не подлежат на утвърждаване от правителството и почти не се контролират. По този начин спекулата просто смени своите канали; забавянето в развитието на анонимните дружества бе повече от компенсирано от богатата реколта на sociétés en commandite. Вместо да пречи на спекулата, Наполеон III с цялата си „възвишена мъдрост“, както я нарича г. Перейра, само изключи голяма част от спекулата от контрола на своето любимо учреждение. През първите девет месеца на 1856 г., когато цяла Франция бе обхваната от спекулативна треска, чийто каймак трябваше да обере Crédit Mobilier, това предано дружество само поради едно недомислие от страна на „възвишената мъдрост“ бе осъдено да действува „в ограничени рамки“ и смирено да „чака официален сигнал, за да възобнови своята дейност“. То все още се намираше в очакване на официалния сигнал и на „настъпването на по-добри времена“, когато стана едно събитие далеч извън контрола дори на „възвишената мъдрост“ на самия Наполеон.

Но ние ще отложим разглеждането на това събитие за следващия път.

---

* Виж настоящия том, стр. 24. *Ред.*

** — командитни дружества. *Ред.*

II

Финансовата криза, която през септември 1856 г. избухна едновременно на европейския континент и в Англия, завари Crédit Mobilier, по думите на г. Перейра, на поста на „разумен страж на финансите и кредита“, страж, който обхваща с поглед „по-широк хоризонт“ от другите хора, „стоящи на различни стъпала на стълбата“, страж, „който е способен да предотврати тревогата и ненужното възбуждение“ и който посвещава всичките си грижи на една възвишена цел — „поддържането на националния труд и на националния кредит“, страж, който е равнодушен „към пристрастната или завистлива критика“, отговаря с усмивка на „резките и злонамерени нападки“ и гордо се издига над пошлите „клевети“. Както изглежда, в този критичен момент Френската банка се е оказала доста неподатлива по отношение на исканията, които Crédit Mobilier е смятала за свой дълг да ѝ предявява, ръководена изключително от горещия си стремеж към обществено благоденствие. Затова ни се дава да разберем, че „интензивността и бързото развитие на кризата са се дължали на мерките, взети от Френската банка съгласно устава, от който тя се ръководи“, и че „това учреждение все още е далеч от съвършенството, тъй като то няма никакви връзки и хармонично сътрудничество с другите учреждения“. Отклонявайки искането на Crédit Mobilier за помощ, Френската банка същевременно отхвърли и нейното предложение за помощ. Работата е там, че Crédit Mobilier, на която са присъщи смелите идеи, реши че финансовата криза е най-подходящото време за големи финансови манипулации. В момент на всеобща паника вие можете да превземете с щурм една крепост, която

дълги години не сте успявали да завземете с правилна обсада. Не е чудно, че Crédit Mobilier предложи да купи заедно с някои чужди банки ценните книжа или държавните облигации, притежавани от Френската банка, за да й дадяла възможност „действително да увеличи своя метален запас и да продължи отпускането на заеми срещу ценни книжа и железопътни акции". Когато Crédit Mobilier направи това безкористно и филантропично предложение, нейното съкровище бе обременено от държавни облигации на сума около 5 475 000 фр. и от железопътни акции на сума 115 000 000 фр., докато в същото време в разпореждане на Френската банка се намираха държавни облигации за около 50 000 000 франка. С други думи, Crédit Mobilier държеше железопътни акции на сума, която надвишаваше повече от два пъти сумата на държавните облигации, намиращи се във Френската банка. Ако беше хвърлила своите държавни облигации на пазара, за да укрепи металическия си запас, Френската банка щеше да обезцени не само тези облигации, но в още по-голяма степен всички други ценни книжа, особено железопътните акции. Следователно предложението на Crédit Mobilier на практика се свеждаше до това, Банката да не пуска своите държавни облигации на пазара, за да направи място на железопътните акции, които държеше Crédit Mobilier. При това Банката, както твърди г. Перейра, щяла да има тогава предлог да прекрати отпускането на заеми срещу железопътни акции. По този начин Френската банка тайно би се притекла на помощ на Crédit Mobilier, докато на публиката би се струвало, че Банката се намира във васална зависимост от това великодушно учреждение и че тя е била спасена благодарение на помощта на Crédit Mobilier. Банката обаче усети уловката и сметна за уместно да стои по-далеч от „разумния страж".

Също тъй твърдо решена да спаси Франция от финансовата криза, както нейният покровител бе решен на времето да я спаси от социализма, Crédit Mobilier направи ново предложение, този път не на Френската банка, а на частните парижки банки. Тя безкористно им предложи

„да помогнат на всички железопътни компании във Франция, като подпишат 300 000 000 фр. за заемите, които тези компании трябваше да пуснат през 1857 г.; при това Crédit Mobilier заяви, че тя самата е готова да подпише 200 000 000 фр. при условие, че другите банки подпишат останалите 100 000 000 франка."

Подобна подписка неизбежно би довела до бързо повишаване на стойността на железопътните акции и бонове, т. е. на онази стока, чийто главен собственик беше Crédit Mobilier. Нещо повече, Crédit Mobilier с един смел ход щеше да стане най-крупният

акционер във всички френски железопътни компании и да превърне всички големи парижки банкери в един вид свои неволни съдружници. Но и този план се провали. Принудена „да се откаже от идеята за каквито и да било съвместни действия“, Crédit Mobilier видя, че не ѝ остава нищо друго, освен да действува на собствена отговорност. Гордото убеждение, че „направените от нея подобни предложения вече сами по себе си несъмнено са допринесли много за успокояване на духовете“, до голяма степен примири Crédit Mobilier с обстоятелството, че кризата имаше тенденцията „съществено да намали печалбите, на които тя се надяваше, че може да разчита“.

Покрай всички тези неприятности Crédit Mobilier се оплаква от това, че досега са ѝ попречили да прибегне до своя главен коз, а именно, да издаде облигации за 600 000 000 фр., т. е. да пусне в обръщение свои собствени книжни пари, подлежащи на плащане в много дълги срокове и гарантирани не с капитала на компанията, а с ценни книжа, срещу които те биха могли да бъдат разменяни.

„Средствата, които щяхме да получим от издаването на нашите облигации“ — казва г. Перейра, — „биха ни позволили да придобием онези ценни книжа, които още не са намерили определено приложение, и извънредно много да разширим подкрепата, която оказваме на промишлеността.“

В 1855 г. Crédit Mobilier вече се готвеше да издаде подобни облигации за 240 000 000 фр. — а това се разрешаваше от нейния устав, — но „възвишената мъдрост“ на Тюйлери попречи на тази операция. Crédit Mobilier нарича подобно издаване на книжни пари увеличение на своя капитал; обикновените хора по-скоро биха го нарекли увеличение на нейните дългове. И така принудителната спирачка, наложена на Crédit Mobilier от правителството през март 1856 г., конкуренцията на sociétés en commandite, финансовата криза и провалилото се издаване на нейни собствени книжни пари — всички тези обстоятелства напълно обясняват намаляването на нейните дивиденти.

Във всички досегашни отчети на този крупен мошенически концерн заместването на частните промишлени предприятия от промишлени акционерни компании се превъзнасяше като негов специалитет и нововъведение. Но в последния му отчет ние напразно бихме търсили дори най-слаб намек в това отношение. От 60-те милиона фр., които съставляват капитала на компанията, през 1856 г. 40 000 000 фр. бяха вложени в държавни книжа; а от сумите, които попаднаха в нейни ръце благодарение на кредита, далеч по-голямата част отиде за „пролонгация“ на държавните

облигации и на железопътните акции в платежните дни на борсата; в 1856 г. такива операции бяха извършени с френски държавни облигации за 421 500 000 фр. и с железопътни и други акции за 281 000 000 франка. Днес тези пролонгации не означават нищо друго освен парични заеми за борсовите спекуланти, които им дават възможност да продължават своите операции и същевременно да придават солиден вид на фиктивните фондове на борсата. Именно върху тази операция, чрез която значителна част от националния капитал се отклонява от производителна дейност към непроизводителна борсова игра, и главно върху нея Crédit Mobilier основава претенцията си за благодарност от страна на френския народ. Луи Наполеон действително получава от господа Перейра и К° огромна подкрепа. Те не само придават фиктивна стойност на императорските фондове, но непрестанно поощряват, внедряват, поддържат и разпространяват духа на спекула, който е жизненият принцип на сегашната империя. И при най-бегъл поглед върху операциите, така самодоволно обрисувани от г. Перейра, става ясно, че спекулативните маневри на Crédit Mobilier са неизбежно свързани с мошенически сделки. От една страна, изпълнявайки обществената си функция на покровител на борсата, Crédit Mobilier заема пари от населението и ги дава на заем на спекулиращите компании и лица, за да поддържа стойността на френските акции и ценни книжа. От друга страна, като частно предприятие Crédit Mobilier постоянно спекулира в своя полза с колебанията в курса на същите тези акции и ценни книжи, както с неговото повишаване, така и с неговото спадане. За да примири външно тези противоречия, Crédit Mobilier не може да не прибягва до измама и мошеничество.

Подобно на всички професионални спекуланти, Луи Наполеон толкова смело замисля своите coups*, колкото бавно и предпазливо ги привежда в изпълнение. Така например той вече на два пъти възпира безскрупулната дейност на Crédit Mobilier — най-напред в 1855 г., когато забрани издаването на нейни облигации, и след това в 1856 г., когато неговото предупреждение в „Moniteur“ застави Crédit Mobilier да понамали своето усърдие. Но макар Луи Наполеон да ѝ създава пречки, компанията продължава да напира. Ако ѝ се даде пълна свобода, тя несъмнено ще си строши врата. А ако Бонапарт и занапред ѝ пречи с призиви за умереност, тя ще изгуби своя устрем. Но от отчета на г. Перейра личи, че „възвишената мъдрост“ и „благоразумната предвидливост“, изглежда, най-сетне са стигнали до компромис.

---

* — ходове. *Ред.*

Ако на вече дискредитираната Crédit Mobilier не бъде предоставено опасното право да издава свои собствени книжни пари, средствата, без които тя не може да съществува повече, ще й бъдат предложени под по-почтената фирма на Френската банка. Такава е една от тайните цели на новия закон за Френската банка, представен сега за разглеждане на „учените кучета и маймуни" от Corps Législatif*. „Ние не се страхуваме да заявим — казва г. Перейра, — че напразно бихме търсили където и да било другаде освен във Френската банка средство за оказване чрез заеми необходимата помощ на обществения кредит, едрите предприятия, търговията и промишлеността", с други думи, на самата Crédit Mobilier.

Написано от К. Маркс на 12 и 15 май 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5027 и 5028 от 30 май и 1 юни 1857 г. като уводни статии

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ПЕРСИЯ И КИТАЙ[183]

Лондон, 22 май 1857 г.

Англичаните току-що завършиха в Азия една война и започват друга[184]. Съпротивата, която им оказаха персите, и съпротивата, която оказват досега на британското нашествие китайците, представляват контраст, достоен за нашето внимание. В Персия на азиатското варварство бе присадена европейската система на военна организация; в Китай разлагащата се полуцивилизация на най-древната държава в света се бори срещу европейците със собствените си средства. Персия бе разбита напълно, докато доведеният до отчаяние, полуразпаднал се Китай успя да намери система на съпротива, която, ако бъде прилагана последователно, ще направи невъзможно повтарянето на триумфалните походи от първата англо-китайска война.

Персия се намираше в положение, аналогично на положението на Турция през време на войната с Русия от 1828—1829 г.[185]. Английски, френски и руски офицери последователно се бяха опитвали да организират персийската армия. Една система сменяше друга и всяка на свой ред биваше проваляна от завистта, интригите, невежеството, алчността и подкупността на ония ориенталци, които тези системи трябваше да превърнат в офицери и войници от европейски тип. На новата редовна армия нито веднъж не се представи случай да изпробва своята организация и мощ на полесражението. Всичките ѝ подвизи се ограничаваха с няколко похода против кюрдите, тюркмените и афганистанците, през време на които тя служеше един вид като ядро или резерв на многочислената персийска нередовна кавалерия. Сражаваше се предимно последната, а редовните части обикновено трябваше

само да правят силно впечатление на противника с внушителното въздействие на своя страшен на глед боен строй. Но ето че най-после избухна войната с Англия.

Англичаните нападнаха Бушир и се натъкнаха на храбра, макар и безуспешна съпротива. Но в Бушир не се сражаваха редовни войски, а отряди, съставени от перси и араби — жители на крайбрежието. Редовните части още се съсредоточаваха на хълмовете на около шестдесет мили. Най-после те потеглиха. Англо-индийската армия ги срещна насред път; и макар персите умело да използуваха своята артилерия и да се построяваха в карета по всички правила на изкуството, една единствена атака на един единствен индийски кавалерийски полк помете от полесражението цялата персийска армия, както гвардията, така и пехотата. А за да разберем как се оценява тази индийска редовна кавалерия в самата индийска армия, достатъчно е да се обърнем към книгата на капитан Нолан, посветена на тази тема.[186] Сред англо-индийските офицери индийската редовна кавалерия се смята за повече от безполезна и стояща далеч по-ниско от англо-индийската нередовна кавалерия. Капитан Нолан не може да посочи нито един бой, в който тя да се е проявила с чест. И все пак шестстотин такива войници да обърнат в бягство десет хиляди перси! Ужасът, обзел персийските редовни войски, е бил толкова голям, че оттогава те, ако не се смята артилерията, нито веднъж никъде не оказаха съпротива. При Мохамера те се държаха далеч от опасността, като оставиха артилерията сама да защищава батареите, и отстъпиха веднага щом огънят на последните бе заставен да замлъкне; а когато англичаните през време на една рекогнисцировка стовариха на брега триста стрелци и петдесет нередовни кавалеристи, цялата персийска войска отстъпи, като изостави обоза, припасите и оръдията в ръцете не на победителите, каквито англичаните не могат да бъдат наречени, а на нашествениците.

Впрочем, всичко това още не дава основание да се клеймят персите като нация от страхливци и не показва, че източните народи не могат да се научат на европейската тактика. Руско-турските войни от 1806—1812 г.[187] и 1828—1829 г. ни дават множество подобни примери. Главната съпротива срещу русите бе оказана от страна на нередовни отряди както в укрепените градове, така и в планинските провинции. Редовните войски всеки път, когато се появяваха на открито поле, веднага биваха помитани от русите и много често побягваха още при първия изстрел, докато в едно дефиле край Варна една единствена рота нередовни арнаути[188] в продължение на няколко седмици успешно се съпро-

тивява срещу обсадните действия на русите. В неотдавнашната война обаче турската редовна армия нанесе на русите поражение във всички схватки без изключение; от Олтеница и Четате до Карс и Ингур[189].

Работата е там, че въвеждането на европейската военна организация у изостаналите народи още далеч не може да се смята за завършено, когато новата армия се раздели на отделни войскови части и бъде екипирана и обучавана по европейски образец. Всичко това е само първата стъпка в нейната организация. Не е достатъчно и да се въведе някакъв европейски войскови устав; той е също тъй неспособен да внедри европейската дисциплина, както цял куп европейски строеви устави сам по себе си — да породи европейската тактика и стратегия. Главната задача и същевременно главната трудност е да се създаде корпус от офицери и подофицери, обучени по най-новата европейска система, освободили се напълно от старите национални предразсъдъци и отживелици в областта на военните въпроси и способни да вдъхнат живот на новите формации. Всичко това изисква продължително време и неизбежно ще се натъква на много сериозни пречки поради източното невежество, нетърпеливост и предразсъдъци, както и поради фаворитизма и превратностите на съдбата, присъщи на източните дворове. Всеки султан или шах е прекалено склонен да смята своята армия годна за всичко, щом войниците умеят да маршируват на парад, да се обръщат, да се развръщат и построяват в колони, без да изпадат в безнадеждна бъркотия. Що се отнася до военните училища, очакваните от тях плодове узряват толкова бавно, че при нестабилността на източните правителства едва ли може да се храни надежда да дадат изобщо някога плод. Дори в Турция приливът на обучени офицери е съвсем нищожен и в последната война турската армия нямаше да направи нищо, ако в нейните редове не се сражаваха много ренегати[190] и европейски офицери.

Единственият род войска, който навсякъде представлява изключение, е артилерията. Тук източните народи са толкова неумели, толкова безпомощни, че са принудени да предоставят ръководството ѝ изцяло на своите европейски инструктори. В резултат както в Турция, така и в Персия артилерията стои далеч по-високо от пехотата и кавалерията.

При тези обстоятелства съвсем естествено е, че англо-индийската армия — най-старата от всички източни армии, организирани по европейски образец, единствената армия, подчинена не на източна, а на чисто европейска администрация и комплектувана почти изключително с офицери-европейци, — че тази армия

с подкрепата на силен резерв от английски части и на мощна флота лесно разпръсна редовните персийски войски. Това поражение ще принесе на персите голяма полза именно защото бе голямо. Те сега ще разберат, както вече разбраха турците, че европейският мундир и парадната дресировка сами по себе си още не са талисман, и след двадесет години те може да се окажат също тъй изкусни във военното дело, както турците със своите последни победи.

Съобщава се, че войските, които завзеха Бушир и Мохамера, ще бъдат незабавно изпратени в Китай. Там те ще срещнат друг противник. Там те ще имат работа не с опити за маневриране по европейски маниер, а с нередовните части на азиатските пълчища. Несъмнено с такива войски те ще се справят лесно; но какво ще стане, ако китайците започнат против тях национална война и ако варварството се окаже до такава степен безогледно, че да използува единственото средство за защита, с което умее да си служи?

Няма съмнение, че настроението на китайците сега е съвсем различно от това, което беше във войната през 1840—1842 г. Тогава народът беше спокоен; той остави на императорските войници да се сражават със завоевателите и след поражението се подчини с източен фатализъм на властта на неприятеля. Сега обаче, поне в южните провинции, на територията на които досега се ограничаваха военните действия, народните маси вземат активно — нещо повече, фанатично участие в борбата против чужденците. Китайците хладнокръвно и нарочно отравят голямо количество хляб в европейската колония Хонконг. (Няколко хляба са били изпратени на Либих за анализ. Той открил голямо количество арсеник, с който били проникнати всички частици на хляба — доказателство, че отровата е била изсипана още в тестото. Но дозата се оказала толкова силна, че подействувала като средство за повръщане и по такъв начин парализирала действието на отровата). Те се качват на търговските параходи със скрито в тях оръжие и по пътя убиват екипажа и пътниците европейци и завземат кораба. Те отвличат и умъртвяват всеки европеец, който им падне под ръка. Дори кулите, които емигрират в чужди страни, сякаш по споразумение вдигат бунтове на всеки отплуващ за чужбина кораб, бият се, за да го завладеят, и предпочитат да отидат заедно с него на дъното или да загинат в огъня на пожара, отколкото да се предадат. Дори извън границите на своята родина китайските заселници, досега най-покорните и кротки хора, устройват заговори и внезапно вдигат нощни въстания, както например в Саравак; на други места, например в

Сингапур, те биват държани в подчинение само с помощта на сила и на бдителен надзор. Това всеобщо въстание на всички китайци против всички чужденци бе предизвикано от пиратската политика на британското правителство, която именно придаде на въстанието характер на изтребителна война.

Какво може да направи една армия против един народ, който прибягва до такива средства за водене на война? В кой пункт и колко далеч може да проникне тя в неприятелската страна и как може да се задържи тя там? Цивилизаторите, които обсипват със запалителни снаряди един беззащитен град и към убийствата прибавят насилия, може да наричат този начин на борба подъл, варварски и жесток; какво важи това за китайците, щом той води към успех? Ако англичаните се отнасят с китайците като с варвари, те не могат да им откажат правото да се ползуват от всички предимства, които произтичат от тяхното варварство. Ако извършваните от тях отвличания, внезапни нападения, нощни клания е прието да се наричат у нас подлост, цивилизаторите не трябва да забравят, че съгласно собственото им признание китайците не могат да устоят на европейските средства за разрушение, ако си служат със своите обикновени методи на водене на война.

С една дума, вместо да се морализира по повод на ужасните жестокости на китайците, както прави доблестният английски печат, по-добре би било да се признае, че това е война pro aris et focis*, народна война за запазване на китайската националност, война с всичките ѝ, ако щете, високомерни предразсъдъци, глупост, учено невежество и педантично варварство, но все пак народна война. А в народната война средствата, с които си служи въстаналата нация, трябва да се преценяват не от гледна точка на общопризнатите правила на редовната война или на какъвто и да било друг абстрактен критерий, а само от гледна точка на степента на цивилизация на въстаналата нация.

Този път англичаните изпаднаха в трудно положение. Засега националният китайски фанатизъм изглежда се шири само в ония южни провинции, които още не са се присъединили към великото въстание[191]. Ще се ограничи ли войната в тези провинции? В такъв случай тя положително няма да доведе до какъвто и да било резултат, тъй като нито един жизнено важен център на Империята няма да бъде застрашен. В същото време войната ще стане за англичаните извънредно опасна, ако фанатизмът обхване населението във вътрешността на страната. Кантон може

* — за олтарите и огнищата. *Ред.*

да бъде разрушен до основи, могат да бъдат завзети най-различни пунктове по крайбрежието и все пак всички сили, които англичаните биха могли да съберат, няма да им стигнат, за да завоюват и задържат две провинции — Гуандун и Гуанси. Какво могат да направят те в такъв случай по-нататък? Територията северно от Кантон до самия Шанхай и Нанкин се намира в ръцете на китайските въстаници и англичаните биха направили сериозна грешка, ако ги настроят против себе си, а на север от Нанкин единственият пункт, настъплението срещу който би могло да доведе до решаващ резултат, е Пекин. Но откъде могат да вземат те армия, за да създадат укрепена и добре охранявана операционна база на крайбрежието, да преодолеят всички препятствия по пътя си, да осигурят връзка с крайбрежието с помощта на специални отряди и да се появят с що-годе внушителни сили пред стените на един град, равен по размери на Лондон и разположен на сто мили от мястото на дебаркирането на тези сили? От друга страна, една успешна военна демонстрация против столицата би могла да подкопае основите на самото съществуване на Китайската империя, да ускори падането на династията Цин и да създаде условия за успехи не на англичаните, а на русите.

Новата англо-китайска война предвещава толкова много усложнения, че е абсолютно невъзможно да се предвиди какъв обрат ще вземе тя. Недостигът на войски в продължение на редица месеци и липсата на решителност в продължение на още по-дълъг период от време ще обрекат англичаните на почти пълно бездействие с изключение може би в някой второстепенен пункт, за какъвто при сегашните обстоятелства може да се смята и Кантон.

Едно е сигурно: смъртният час на стария Китай скоро ще удари. Гражданската война вече е разделила Империята на Южна и Северна и владетелят на въстаниците изглежда се чувствува в Нанкин толкова сигурен по отношение на императорските войски (ако не и на интригите на собствените си привърженици), колкото самият „син на небето“ — императорът, в Пекин по отношение на въстаниците. Кантон все още води нещо като самостоятелна война с англичаните и изобщо с всички чужденци; но докато британските и френските ескадри и войски се концентрират при Хонконг, казаците от сибирските погранични области бавно, но непрекъснато местят своите станици напред от Даурските планини към бреговете на Амур, а руската морска пехота обкръжава с укрепления великолепните пристанища на Манчжурия. Самият фанатизъм на южните китайци в борбата им

против чужденците показва, че се съзнава огромната опасност, която застрашава древен Китай; няма да минат много години и ние ще бъдем свидетели на предсмъртната агония на най-древната империя в света и на зората на нова ера за цяла Азия.

Написано от Ф. Енгелс около 20 май 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5032 от 5 юни 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ИНТЕРЕСНИ РАЗКРИТИЯ

Лондон, 26 май 1857 г.

Речта на О'Донел на 18 май в испанския сенат съдържа извънредни куриозни разкрития относно тайната история на съвременна Испания. След като неговото предателство по отношение на Еспартеро и неговият държавен преврат разчистиха пътя на Нарваес, polacos[192] на свой ред правят сега опити да се избавят от последния. За тази цел генерал Калонхе, който сам взе участие във въстанието на привържениците на Кристина в 1843 г. и по време на избухването на революцията в 1854 г. бе генерал-капитан на Памплона, е бил подтикнат на 18 май, през време на дебатите в сената по повод обръщението до кралицата, да предложи редица поправки към параграфа, препоръчващ всеобща амнистия. Нападайки яростно военните въстания изобщо и военното въстание от 1854 г. по-специално, той настоял „да не се допуска политиката на умиротворяване да поощри *непоправимите смутители на реда,* като им осигури абсолютна безнаказаност." Този ход, замислен предварително от приятелите на Сарториус, е бил насочен против О'Донел, както и против херцога на Валенсия (Нарваес). Фактически polacos имали сведения, че О'Донел би се възползувал от първата възможност да разобличи Нарваес като свой таен съучастник във въстанието в гвардейския гарнизон. Затова такава възможност била предоставена на О'Донел от генерал Калонхе. За да предотврати заплахата от експлозия, Нарваес се решил на отчаяна маневра. Той, човекът на реда, оправдал революцията от 1854 г., която, както той казал, била „вдъхновена от най-възвишен патриотизъм и предизвикана от ексцесите на предишните кабинети". И така в същия момент, в

който г. де Носедал, министър на вътрешните работи, е предлагал на кортесите драконовски закон за печат, Нарваес, шефът на правителството, е действувал в сената в качеството на advocatus diaboli*, т. е. на защитник на революцията и военното въстание. Но напразно. На следващото заседание на сената, на 18 май, Нарваес, когото polacos принудиха да оттегли своята критика по отношение на „предишните кабинети“, същевременно е трябвало да се превива под дискредитиращите го разкрития на О'Донел, достоверността на които той сам признал, изразявайки недоволство от това, че „О'Донел бил разкрил частни и поверителни разговори“, и задавайки въпроса, „какво доверие може да има човек сега в приятелството“. Пред очите на двора Нарваес сега е изобличен като бунтовник и скоро ще бъде принуден да отстъпи пред Браво Мурило и Сарториус — несъмнените предвестници на нова революция.

Следва буквален превод на речта на О'Донел:

„*О'Донел:* Не мога да пазя мълчание в тази забележителна политическа дискусия след тъй важните събития, които станаха след последното заседание на сената. Ролята, която аз играх в тези събития, ме задължава да взема думата. Ръководител на въстанието в лагера на гвардейците; автор на Мансанареската програма; военен министър в кабинета на Виторийския херцог, повикан две години по-късно от короната при тържествени обстоятелства да спася тази корона и намиращото се в опасност общество; имал щастието да постигна този резултат, без да бъда принуден да пролея дори капка кръв в сражение и да произнеса дори една присъда на изгнание — логично е да се чувствувам длъжен да взема участие в тази дискусия. А и престъпление би било да мълча след обвиненията, които генерал Калонхе повдигна срещу мен и срещу достойните генерали, които в продължение на две години бяха свързани с мен и в дните на кризата помогнаха за спасението на обществото и короната. Генерал Калонхе представи въстанието като обикновен бунт в гвардейския гарнизон. Защо? Нима той толкова бързо забрави всички събития, които предшествуваха въстанието и които с течение на времето щяха да хвърлят страната в революция, която нямаше да може да бъде потушена? Изказвам благодарност на председателя на Министерския съвет за енергията, с която той отхвърли обвиненията на генерал Калонхе. Наистина, действувайки по този начин, той прояви енергията на човек, който защищава собственото си дело. (Всеобща сензация.) Принуден да се впущам в подробностите, необходими за потвърждаването на този факт, и главно в стремежа си да изключа от настоящите дебати всичко, което би могло да има личен характер, аз бих бил благодарен на председателя на Министерския съвет, ако благоволи да отговори на следните въпроси: Истина ли е, че херцогът на Валенсия от 1852 г. насам е бил тясно свързан с генералите във Викалваро? Истина ли е, че той е бил в течение на всичките им действия от момента на закриването на сената след гласуването на 105-имата? Истина ли е, че той е възнамерявал да се присъедини към тях, след като те постигнат своите цели? Истина ли е, че като нямал възможност да направи това по съображения, които аз уважавам, той все пак е изпратил по-късно един от своите адютанти, за да ни поздрави с победата?

* — адвокат на дявола. *Ред.*

Нарваес: След думите, които граф Лусенски отправи към мен, аз трябва да заявя, че независимо от предишните ни отношения аз не съм взел никакво участие нито в онова, което той е замислял и след това привел в изпълнение, нито във формата, в която той е замислял и привеждал в изпълнение своите планове.

О'Донел: Председателят на Министерския съвет отговори така, както той счете за най-добре. Аз бих предпочел да не се чувствувам задължен да се впущам в по-нататъшни обяснения, но тъй като съм принуден да направя това, аз ще ги дам. Всеки знае, че в 1852 г. в политиката цареше абсолютно спокойствие. За нещастие за правителството и страната тогава започна шепнешком да се произнасят думите „конституционна реформа". Господа сенаторите навярно помнят тревогата, предизвикана от опасенията от държавен преврат. Те навярно не са забравили многобройните съвещания, които се състояха тогава между политиците и по време на които назря решението да се изпрати обръщение до кралицата. Мнозина се подписаха под това обръщение, но то не бе връчено на кралицата. Свикани бяха кортесите и след няколко дни „Gaceta" публикува проектите, които произведоха в същата тази камара такъв ефект, че правителството претърпя сериозно поражение в президентските избори. След това кортесите бяха разтурени. Тогава най-влиятелните лица от партията на умерените се обединиха, за да протестират против тази мярка; херцогът на Валенсия бе назначен за председател на това обединение. От страх да не би правителството да почне да пречи на тези обединения бе създаден комитет, за председател на който бе избран пак херцогът на Валенсия и в който господа Мон, Пидал и други видни лица бяха най-активните членове. Покрай протеста този комитет постави на обсъждане и въпроса за законността на новите избори. Два или три дни след заминаването на херцога на Валенсия за Байона кабинетът на Браво Мурило подаде оставка. Браво Мурило бе сменен от граф д'Алкой. Опозицията остана в предишния си състав и когато бяха свикани кортесите, в сената бе представен манифест, съставен от херцога на Валенсия. Сенатът го отхвърли, но веднага след това стана очевидно, че опозицията взема страшни размери. Кабинетът на граф д'Алкой бе сменен от кабинета на генерал Лерсунди, а по-късно бе образувано правителството на граф Сан-Луис. Съжалявам, че съм принуден да се впущам в някои подробности, но настъпи моментът да кажа нещо за собствените си политически връзки с онния, които се присъединиха към мен в твардейския гарнизон. Преди херцогът на Валенсия да се върне в Испания, аз приех, както направи всеки един от нас, едно от неговите доверени лица, с което той преди това бе имал продължителен разговор; в този разговор, след като изразил съжаление за положението, в което била хвърлена страната, и тревога относно застрашаващата трона и конституцията опасност, херцогът казал, че остава само един изход — употребата на сила. (Сензация.) Правителството на Сарториус разреши на херцога на Валенсия да се върне в Испания. Той отиде най-напред в Мадрид, а след това се оттегли в Аранхуес. Там ние имахме с него съвещание. Той ни изрази патриотичните си чувства, от които аз съм готов да се възхитя, макар че не мога да поддържам възглавявания сега от него кабинет. Той ни заяви, че създалото се положение прави употребата на сила неизбежна; че по известни съображения той не може да действува пръв, но че вторият меч, изтеглен от ножницата, ще бъде неговият; той прибави, че при сегашното положение на нещата въстанието на два кавалерийски полка би било достатъчно, за да реши успеха на революцията. Тази декларация бе направена най-категорично. Кортесите бяха свикани. Напълно убеден, че всички законни средства биха били напразни, херцогът на Валенсия, вместо да се яви в сената и да поеме ръководството на опозицията, замина за Лоха. Всички знаят какво стана след това в кортесите; всички помнят знаменитото

гласуване на 105-имата. При все това правителството не счете за необходимо да подаде оставка. Кортесите бяха разтурени и след това бе установен режим на нечувани преследвания. Генералите, които бяха гласували против кабинета, най-изтъкнатите политически дейци, опозиционно настроените журналисти бяха заточени; обявени коренни изменения във всички направления; обявен бе принудителен заем; с една дума, правителството само се постави извън закона. Питам ви: ще се осмелите ли да твърдите, че в тази страна, в която всички партии, които са се намирали в опозиция, винаги са устройвали заговори, е имало някога по-законна революция от революцията в 1854 г.? Що се отнася до мене, аз напуснах скромното убежище, в което се крих в продължение на шест месеца. Напуснах го на кон, придружен от няколко генерала и няколко полка, с цел да съборя едно правителство, което така позорно бе потъпкало конституцията, която аз се бях заклел да защищавам като генерал и сенатор. Пристигнахме във Викалваро, където за мое най-голямо огорчение се завърза сражение. В него нямаше нито победители, нито победени. И от двете страни войските се сражаваха доблестно. Гарнизонът трябваше да се върне в Мадрид, а ние останахме във Викалваро. На другия ден, както бе уговорено с херцога на Валенсия, потеглихме през Аранхуес по посока на Андалузия. В провинцията Хаен се намираше генерал Серано, който ни бе обещал своята подкрепа. Ние пристигнахме в Мансанарес, където той ни посрещна и заяви, че ония, които били обещали да го последват, се разбягали и че той пристигнал сам, за да сподели нашата участ. Именно тогава аз публикувах манифеста и тъй като не съм свикнал да се отричам от собствените си действия, ще разкажа какви приготовления се правеха в онзи момент. Чрез емисари аз бях държан в течение на всички събития в Мадрид. Всички влиятелни лица от партията на модерадос бяха въвлечени в движението. Стана само това, което и трябваше да стане: когато подготвя някакво дело, човек разчита на значителен брой хора, най-ревностните от които се изпаряват, когато удари часът за действие. Съобщиха ми, че народът навярно няма да ни подкрепи, тъй като правителството се опитва да го убеди, че причината за движението са просто лични раздори и че то няма каквито и да било определени политически принципи. Това бе мотивът за публикуването на Мансанареския манифест, който съдържаше два важни пункта:

Конституционна реформа, която аз като председател на кабинета покъсно предложих на нейно величество, и

Национална милиция не в онзи вид, в който тя всъщност бе организирана, а както аз сам възнамерявах да я създам като действителен фактор за запазването на реда.

Напуснахме Мансанарес и написахме на херцога на Валенсия писмо, подписано от мен и от четирима други генерали: заявявахме, че ако той се яви при нас, ще го назначим за свой главнокомандуващ. Херцогът ни изпрати адютанта си с известието, че се е разболял и се намира под непрекъснат надзор. Говореше се, че сме били взели решение да избягаме в Португалия. Това е лъжа. Ние, напротив, решихме да се оттеглим към Сиера Морена, да формираме своя кавалерия в Бариос, да задържим всички коли, натоварени с провизии, и да използваме първия удобен случай да се насочим към Мадрид, когато неочаквано ни бе предадена новината за падането на кабинета на Сарториус и за обръщението на кралицата до Виторийския херцог. От този момент моята мисия бе завършена. Генерал Сан-Мигел, per interim* министър-председател, ми изпрати указание да се върна в Мадрид. Аз се подчиних, твърдо решен да не влизам в кабинета. Короната отстрана Виторийският херцог, всички отношения с когото аз бях преустановил още в 1840 г. Същите лица,

* — временно изпълняващ длъжността. *Ред.*

които по-късно ме обвиниха, че съм влязъл в неговия кабинет, дойдоха при мен още същата нощ, когато пристигнах в Мадрид, заклевайки ме да приема поста военен министър като единственото средство за спасяването на реда и обществото. Всички тези лица принадлежаха към партията на модерадос. Аз се видях с Виторийския херцог и при отношенията, в които се намирах тогава с него, щях да почувствувам значителни затруднения, ако неговият собствен манифест не ми бе помогнал да се избавя от злобни клевети. Еспартеро сърдечно ме прегърна и заяви, че е дошло времето да се прекратят всички разпри между испанците, че е станало невъзможно да се управлява със силите на една партия и че той твърдо е решил да се обърне към всички влиятелни и достойни лица. Аз се запознах с положението в Мадрид. Барикадите още стояха, гарнизонът бе твърде малоброен, но народът, разумен както винаги, ми вдъхна голямо доверие. Втората ми среща с Еспартеро бе значително по-студена: той ми предложи портфейла на министър на външните работи и колониите. Уведомих го, че влизайки в кабинета, мога да приема само длъжността военен министър. Тогава той ми заяви, че измежду всички аз съм най-подходящото лице за генерал-капитан на Куба. Отговорих, че тъй като вече съм изпълнявал тази длъжност, не бих искал да се връщам в Хавана и по-скоро бих предпочел да се оттегля от политиката; но аз го помолих незабавно да образува правителство и да не излага повече нацията на рисковете на временното управление. Скоро след това генерал Саланса, назначен първоначално за военен министър, се обърна към мен от името на Еспартеро с молба да приема поста военен министър и същата нощ аз положих клетва заедно със своите колеги. За мен имаше само два пътя: или да оставя революцията да върви по своя път, докато нейните собствени ексцеси предизвикат реакция, или да спра нейното движение. Първият път бе по-лек; моята чест и интересите на страната ме заставяха да тръгна по втория. Аз не се разкайвам за това. Първата ни дискусия се отнасяше до учредителните кортеси. Г-н Колядо, който е между нас, знае всички наши спорове по този въпрос. Усилията ни не дадоха резултат. Подписан бе декрет за свикване на кортесите. Състояха се всеобщи избори — не под натиска на правителството, както заяви г. Пидал, а в условия на неограничена свобода. Повечето от представителите бяха хора, които искрено желаеха доброто на страната. При твърдо правителство конституцията щеше да бъде утвърдена за четири месеца. Но общоизвестната слабост на характера на Еспартеро, не като военен, а като политик, парализира всички действия от страна на правителството. Аз продължавах да влизам в състава на правителството съвсем не за да предам своите колеги, както погрешно предполага Виторийският херцог. Аз останах на своя пост по същите съображения, които ме бяха заставили да се стремя към него. Аз останах, за да спра по-нататъшното развитие на революцията".

След твърде недодяланата защита на своя държавен преврат О'Донел завършил своята реч с декларацията, че не може да поддържа кабинета на маршал Нарваес, „след като Нарваес заявил, че има намерение да следва такава линия в политиката, която не отговаря на представително управление".

Критическите бележки по повод речта на О'Донел са написани от К. Маркс на 26 май 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5038 от 12 юни 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*НОВИЯТ ЗАКОН ЗА ФРЕНСКАТА БАНКА

Новият закон за Френската банка[193] и оставката на нейния главен директор граф д'Аргу са доста знаменателни събития във финансовата история на сегашната Империя. Поставен от Луи Филип в 1834 г. начело на френската банкокрация, г. д'Аргу се отличи с упоритостта, с която в продължение на двадесет и три години се задържа на своя пост, както и със своята предвидливост и благоразумие, с помощта на които благополучно устоя на бурите от 1848 и 1851 г. Революцията от 1848 г. бе насочена не само против Луи Филип, а още повече против haute finance* която имаше за свой център Френската банка. Затова можеше да се очаква, че това учреждение и възглавяващата го непопулярна личност ще станат естествено първите обекти на ударите на революцията. Без да си дава напълно сметка за създалото се положение, граф д'Аргу си въобразяваше, че е достатъчно силен, за да може да сплаши буржоазията и да я тласне по пътя на контрареволюцията, като изкуствено изостри финансовата криза. За тази цел той неочаквано преустанови отпущането на кредити, на които търговският Париж е свикнал да се опира; но огромната опасност, която той по този начин съзнателно предизвика, вместо да разклати положението на временното правителство, се насочи против самата Банка. Вместо контрареволюция, в която граф д'Аргу бе така уверен, последва необикновено масово изтегляне на влоговете на Френската банка. Но ако граф д'Аргу бе направил погрешно сметките си по отношение на народа, той с много по-голяма проницателност

* — финансовата аристокрация. *Ред.*

бе оценил възможностите на правителството. Той не само убеди правителството да даде на банкнотите на Банката принудителен курс и смирено, при най-неизгодни за него условия, да сключи заем от същото това учреждение, което то току-що бе спасило от окончателен фалит, но и се възползува от случая, за да увеличи източниците на доход на Банката, като ѝ издействува привилегията да издава банкноти с по-малка номинална стойност и да разшири своя монопол, като се лишат провинциалните банки от правото да издават банкноти. Най-дребните банкноти, издавани от Френската банка до 1847 г., бяха с номинална стойност 500 франка; в 1848 г. ѝ бе разрешено да издава банкноти с номинална стойност 200 и 100 франка. Мястото на провинциалните банки, лишени от предишното си право да издават банкноти, беше заето от новите клонове на Френската банка. В резултат на тези промени общата сума на пуснатите от нея в обръщение банкноти, която в края на 1847 г. възлизаше само на 48 000 000 долара, достигна в края на 1855 г. сумата 122 455 000 долара; нейният оборот, който в 1847 г. не достигаше и 375 000 000 долара, достигна в 1855 г. сумата 940 600 000 долара, от които 549 000 000 долара се падаха на операциите на клоновете, а нейните акции, които до революцията обикновено се котираха около 2 000 фр., сега се продават по 4 500 франка. До 1848 г. Френската банка бе по-скоро парижко, отколкото френско учреждение. Новите привилегии, дадени ѝ от революционното правителство, я превърнаха в частно предприятие от държавен мащаб. По този начин благодарение на ловкото управление на д'Аргу монополът на финансовата аристокрация, който Февруарската революция целеше да унищожи, бе разширен, затвърден и реорганизиран чрез същата тази революция.

Втората голяма катастрофа, с която д'Аргу трябваше да се сблъска, бе държавният преврат, чийто успех зависеше главно от насилственото проникване в хранилищата на Банката, поверени на грижите на граф д'Аргу. Гъвкавият главен директор не само се направи, че не вижда кражбата с взлом, извършена от Бонапарт, но и допринесе много за разпръсване опасенията на търговския свят, като остана на своя пост в един момент, когато масовото напущане на административните постове от страна на всички почтени или мнимопочтени хора сериозно застрашаваше да компрометира узурпатора. Като награда за тези ценни услуги Бонапарт заяви, че няма да се възползува от възможността за ревизиране на устава на Банката от 1855 г., предвидена при последното възобновяване на привилегията на Банката в 1840 г. Подобно на своя приятел, покойния маршал Султ, д'Аргу не проявяваше вярност към нищо друго освен към своята длъж-

ност и заплата. Оставката му от поста главен директор на Френската банка в настоящия момент може да се обясни само със същите мотиви, които съгласно народното поверие карат плъховете да бягат от потъващия кораб.

Историята на новия закон за Френската банка го характеризира като една от тъмните сделки, които са толкова характерни за епохата на сегашната империя. През време на финансовата криза, която се разрази в Европа в края на 1856 г., въпросът за изменението на съществуващия закон за Френската банка бе поставен за пръв път на обсъждане под благовидния предлог, че огромните операции на Банката се основавали върху твърде малък капитал. В продължение на повече от шест месеца с участието на Наполеон III се състояха тайнствени съвещания между представители на Банката, от една страна, и големите финансисти на Париж, министрите и Държавния съвет — от друга. Все пак сегашният законопроект бе представен в Corps Législatif* едва в навечерието на окончателното разтуряне на този орган. На предварителните обсъждания в bureaux[194] срещу законопроекта бяха отправени резки нападки; комисията, назначена да докладва върху законопроекта, буквално не остави от него камък върху камък; чуваха се дори заплахи проектът да бъде отхвърлен изцяло. Но Бонапарт познаваше добре своите протежета. Той нареди да им се даде да разберат, че решението на правителството е категорично и че те трябва да избират: или да утвърдят законопроекта, или да загубят своите синекури в предстоящите избори. За да им се помогне да се простят с последните останки от своята съвест, обсъждането на законопроекта нарочно бе насрочено за последния ден на сесията. Разбира се, след всичко това законопроектът бе приет с някои незначителни поправки. Какво представлява този закон, за прокарването на който дори в такова учреждение като Corps Législatif са били нужни толкова уловки?

В действителност дори по времето на самия Луи Филип, когато Френската банка и Ротшилдовци имаха официално правото да налагат вето на всички неудобни за тях законопроекти, никой министър не би посмял да предложи на държавата такава пълна капитулация пред тях. Сега обаче правителството се отказва от своето право, гарантирано още с хартата за Банката от 1846 г., да внася поправки в новия закон за Френската банка преди изтичането на срока на неговото действие. Привилегиите на Банката, които са в сила още десет години, великодушно се удължават с нов срок от тридесет години. На Банката се разрешава да намали

---

* — Законодателния корпус. *Ред.*

номиналната стойност на своите банкноти на 50 франка; значението на тази мярка ще стане напълно понятно, когато напомним, че въвеждането в 1848 г. на банкноти с номинална стойност 200 и 100 франка даде възможност на Банката да замени около 30 000 000 долара в злато и сребро със собствените си книжни пари. От огромните печалби, които Банката сигурно ще натрупва в резултат на това нововъведение, нацията няма да получи нищо. Напротив, тя ще трябва да плати на Банката за кредита, който се оказва на последната от името на Франция. Привилегията да учредява свои клонове в департаментите, където още няма такива, се дава на Френската банка не в качеството на отстъпка, направена ѝ от правителството, а, напротив, в качеството на отстъпка, направена от Банката на правителството. Даденото на Банката разрешение да събира от клиентите си повече от законните 6% лихва е обусловено само от едно задължение — да прибави получената по този начин печалба към своя капитал, а не към годишните дивиденти. Намаляването на лихвата по текущите сметки на държавата от 4 на 3% се компенсира пребогато с отменяването на члена от закона от 1840 г., който задължаваше Банката изобщо да не взема лихва, когато дългът на държавата пада под 80 000 000 франка — а размерът на този дълг обикновено е възлизал средно на 82 000 000 франка. Последната, но не по-малко важна привилегия, дадена на Банката, е, че новоиздаваните 91 250 акции с номинална стойност по 1 000 фр. са предназначени изключително за притежателите на вече съществуващите 91 250 акции и че докато акциите на Банката се котират сега на борсата по 4 500 фр., тези нови акции ще бъдат издадени на старите акционери по курс 1 100 франка. Този закон, изцяло съставен в полза на банкокрацията за сметка на държавата, представлява най-убедителното доказателство за трудното финансово положение, в което е изпаднало вече Бонапартовото правителство. Като еквивалент за своите отстъпки правителството получава сумата 20 000 000 долара, която Банката е длъжна да вложи в издаваните специално за тази цел трипроцентови държавни облигации, минималната цена на които е установена на 75 франка. Тази трансакция изглежда напълно потвърждава разпространената в Европа представа, че Бонапарт вече е заел от хранилищата на Банката значителна сума и сега полага усилия да облече своите мошенически трансакции в повече или по-малко прилична форма.

Написано от К. Маркс на 2 юни 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5 046 от 20 юни 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ДОГОВОРЪТ С ПЕРСИЯ

Лондон, 12 юни 1857 г.

Преди известно време, когато на лорд Палмерстон в собствената му камара на общините бе отправено запитване относно персийската война, той насмешливо отговори: „Веднага щом бъде ратифициран *мирният договор,* камарата ще може да изкаже мнението си относно *войната.*" Мирният договор, подписан на 4 март 1857 г. в Париж и ратифициран на 2 май 1857 г. в Багдад, сега е представен на камарата. Той се състои от петнадесет члена, осем от които изобилствуват с баласта, общоприет за мирните договори. Член V предвижда персийските войски да бъдат изтеглени от територията на княжеството и града Херат, както и от всички други части на Афганистан в тримесечен срок от деня на размяната на ратификационните грамоти. Съгласно член XIV британското правителство от своя страна се задължава, веднага щом гореспоменатото условие бъде изпълнено, „незабавно да изтегли английските войски от всички пристанища, пунктове и острови, които принадлежат на Персия".

Трябва обаче да припомним, че още преди завземането на Бушир персийският посланик Ферух-хан през време на продължителните си преговори с лорд Стратфорд де Редклиф в Цариград по собствена инициатива предложи евакуирането на персийските войски от Херат. Така че единствената нова изгода, която Англия ще може да извлече от тази клауза, се свежда до привилегията да държи своите войски през най-нездравословния сезон на годината приковани в най-опасната за здравето местност на персийската империя. Ужасните опустошения, които слънцето, блатата и морето причиняват през летните месеци дори сред ту-

земното население на Бушир и Мохамера, са отбелязани в летописите на историята от древни и съвременни автори; но има ли смисъл да се позоваваме на тях, щом само преди няколко седмици един твърде компетентен специалист по този въпрос и при това привърженик на Палмерстон, сър Хенри Ролинсън, публично заяви, че англо-индийските войски неизбежно ще загинат от ужасния климат? Лондонският „Times“, след като получи новината за победата при Мохамера, веднага обърна внимание на необходимостта — въпреки мирния договор — да се напредне до Шираз, за да бъдат спасени войските. Самоубийствата на английския адмирал и генерал, които стояха начело на експедицията, също се обясняват не с нещо друго, а с дълбоката им загриженост за вероятната участ на войските, които съгласно правителствената инструкция не трябва да се придвижват отвъд Мохамера. Следователно може със сигурност да се очаква повтарянето на кримската катастрофа в умален мащаб — катастрофа, която този път се причинява не от нуждите на войната, нито от груби грешки на правителството, а от постановленията на един договор, написан с меча на победителя. В споменатите погоре членове на договора се среща една фраза, която — ако на Палмерстон му изнася — може да стане „малка ябълка на раздора“.

Член XIV предвижда „изтеглянето на английските войски от всички пристанища, пунктове и острови, *които принадлежат на Персия*“. Но въпросът, дали град Мохамера *принадлежи* на Персия или не, е спорен. Турците никога не са се отказвали от своите претенции за този пункт, който е разположен в делтата на Ефрат и представлява за тях единственото винаги достъпно морско пристанище на тази река, тъй като пристанището Басра в определени периоди на годината става твърде плитко за корабите с голям тонаж. По този начин Палмерстон може, ако намери за добре, да задържи Мохамера под предлог, че този град не „принадлежи“ на Персия и че трябва да се изчака окончателно уреждане на този пограничен спор между Турция и Персия.

Съгласно член VI Персия се задължава

> „да се откаже от всичките си претенции за суверенитет над територията на княжеството и града Херат и над областите на Афганистан“; „да се въздържа от всякаква намеса във вътрешните работи на Афганистан“; „да признае независимостта на Херат и на целия Афганистан и никога да не се опитва да нарушава независимостта на тези държави“, да се обръща в случай на разногласия с Херат и Афганистан „към приятелското посредничество на британското правителство за отстраняването на тези разногласия и да не прибягва към оръжие освен ако тези приятелски услуги не дадат резултат“.

На свой ред английското правителство се задължава

„по всяко време да упражнява влияние върху държавите на Афганистан, за да предотврати всякакъв повод за подозрение, което те могат да предизвикат", и „да полага всички усилия за уреждане на споровете по справедлив и почетен за Персия начин".

И така, ако освободим този член от канцеларския стил, той не означава нищо друго, освен че Персия признава независимостта на Херат, т. е. отстъпка, която още през време на съвещанията в Цариград Ферух-хан заяви, че е готов да направи. Наистина, съгласно този член английското правителство се определя за официален посредник между Персия и Афганистан, но то неизменно играе тази роля още от началото на настоящия век. Дали ще бъде в състояние да я изпълнява и в бъдеще или не — това е въпрос не на право, а на сила. При това, ако при двора на шаха в Техеран намери убежище някой Хуго Гроций, последният ще му обясни, че съгласно jus gentium* всяка клауза, с която една независима държава дава на чуждо правителство правото да се меси в нейните международни отношения, е невалидна и че толкова по-невалидна е клаузата в договора с Англия, защото третира Афганистан, който е само поетичен термин за обозначаване на различни племена и държави, като действителна държава. В дипломатически смисъл държава Афганистан съществува толкова, колкото държава Панславия.

Член VII, който постановява, че в случай на каквото и да било нарушение на персийската граница от афганистанските държави „персийското правителство ще има правото да предприема военни действия за смазване и наказване на агресорите", но „трябва да оттегли войските си на собствената си територия, веднага щом постигне целта си" — този член по същество не е нищо друго освен буквално повторение на същата клауза от договора от 1852 г., която послужи като непосредствен повод за буширската експедиция.

По силата на член IX Персия се съгласява с установяването и признаването на британски генерален консул, консули, вицеконсули и консулски представители, като тези лица получават правото да се ползуват с привилегиите, предоставяни на най-облагоприятствуваната нация; по силата на член XII обаче британското правителство се отказва от

„правото да покровителствува занапред който и да било персийски поданик, който не се намира фактически на служба при британската мисия или

* — международното право. *Ред.*

британските генерални консули, консулите, вицеконсулите и консулските представители".

Тъй като Ферух-хан още преди започването на войната бе дал съгласие за учредяване на британски консулства в Персия, сегашният договор прибавя към това само отказа на Англия от нейното право да покровителствува персийските поданици, право, което бе една от официалните причини на войната[195]. Австрия, Франция и други държави получиха правото да учредят свои консулства в Персия, без да прибягват към каквито и да било пиратски експедиции.

Най-после, договорът отново натрапва на техеранския двор г. Мъри и предписва да бъдат поднесени извинения на този джентълмен, загдето в едно писмо на шаха, адресирано до садразама*, г. Мъри бил характеризиран като „глупак, невежа и луд", като „простак" и като автор на „груб, безсмислен и отвратителен документ". На времето Ферух-хан също предложи да бъдат поднесени извинения на г. Мъри, но тогава британското правителство отклони това предложение, настоявайки садразамът да си подаде оставката, а г. Мъри да бъде тържествено посрещнат в Техеран „под звуците на рогове, флейти, арфи, тромбони, цимбали, цитри и други музикални инструменти". С факта, че в качеството си на генерален консул в Египет приемаше лични подаръци от г. Баро; че след първото си пристигане в Бушир изпрати да продадат на пазара тютюна, подарен му тогава от името на шаха; че фигурираше в качеството на странствуващ рицар при една персийска дама със съмнителна репутация — г. Мъри не успя да внуши на източната публика много висока представа за безкористността и достойнството на англичаните. Затова фактът, че Персия е принудена да го допусне повторно при персийския двор, трябва да се смята за доста съмнителен успех. Освен предложенията, които Ферух-хан направи още преди избухването на войната, договорът като цяло не съдържа нито една клауза, която да заслужава изразходваната за него хартия, а още по-малко изразходваните за него пари и пролятата кръв. В резултат чистата печалба от персийската експедиция може да се резюмира в следното: омразата, която Великобритания си навлече в цяла Централна Азия; недоволството в Индия, което се засили поради изпращането на индийски войски и новите тежести, с които бе обременено индийското съкровище; почти неизбежното повтаряне на една нова кримска катастрофа; признаването на официалното посредничество на Бонапарт между Англия и азиатските държа-

* — министър-председателя. *Ред.*

ви и, най-после, спечелването от Русия на две ивици земя, които имат голямо значение: едната — край Каспийско море, а другата — на северната морска граница на Персия.

Написано от К. Маркс на 12 юни 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5 048 от 24 юни 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ВЪСТАНИЕТО В ИНДИЙСКАТА АРМИЯ[196]

Римското divide et impera* бе основното правило, с което Великобритания успяваше в продължение на около сто и петдесет години да държи в свое владение индийската империя. Антагонизмът между различните раси, племена, касти, религии и държави, които в своята съвкупност образуват географското цяло, наречено Индия, винаги е бил жизненият принцип на британското владичество. Но в последно време условията на това владичество се измениха. Със завоюването на Синд и Пенджаб[197] англо-индийската империя не само достигна своите естествени граници, но и заличи последните следи от независимост на индийските държави. Всички войнствени туземни племена бяха покорени, всички сериозни вътрешни конфликти бяха ликвидирани и неотдавнашното присъединяване на Ауд[198] достатъчно ясно показа, че остатъците от така наречените независими индийски княжества съществуват само дотолкова, доколкото още ги търпят. Оттук голямата промяна в положението на Остиндийската компания. Тя вече не нападаше една част от Индия с помощта на друга, но се оказа начело на страната и цяла Индия лежеше в краката ѝ. Престанала да се занимава вече със завоевания, тя е станала *единственият* завоевател на страната. Войските, които се намираха в нейно разпореждане, имаха за задача вече не да разширяват нейните владения, а само да ги пазят. От войници те бяха превърнати в полицаи; 200 000 000 местни жители се държаха в подчинение от една туземна армия от 200 000 души начело с офице-

* — разделяй и владей. *Ред.*

ри англичани, а тази туземна армия на свой ред се държеше в респект от една английска армия, наброяваща само 40 000 души. От пръв поглед става очевидно, че покорността на индийския народ се гради върху верността на туземната армия, с чието създаване английските власти същевременно организираха първия общ център на съпротива, който индийският народ някога е притежавал. До каква степен може да се разчита на тази туземна армия, ясно показаха нейните неотдавнашни бунтове, избухнали веднага след като войната с Персия опразни Бенгалското президентство от почти всички намиращи се там войници-европейци. Бунтове са ставали в индийската армия и по-рано, но сегашното въстание[199] се отличава с характерни и фатални признаци. Това е първият случай, когато сипайски полкове избиват своите офицери европейци; когато мюсюлмани и индуси, забравили своята взаимна вражда, се обединяват против своите общи господари; когато „безредиците, започнали сред индусите, в действителност доведоха до качването на трона в Делхи на император-мюсюлманин“; когато въстанието не се ограничи с няколко области и, най-после, когато въстанието в англо-индийската армия съвпадна с проявата на общото недоволство на големите азиатски народи от английското владичество, защото въстанието на бенгалската армия несъмнено е тясно свързано с персийската и китайската война.

Както се говори, недоволството, което започна да се шири преди четири месеца в бенгалската армия, било предизвикано от опасението на туземците, че правителството възнамерява да се намеси в техните религиозни работи. Като сигнал за местните безредици послужило раздаването на патрони, завити в хартия, напоена, както се говори, с говежда лой и свинска мас, а тъй като патроните е трябвало да бъдат непременно отхапвани, това било схванато от туземците като посегателство срещу религиозните им предписания. На 22 януари бяха изгорени казармите край Калкута. На 25 февруари 19-и туземен полк се разбунтува в Берхампур поради това, че войниците протестирали, загдето им били раздадени споменатите по-горе патрони. На 31 март този полк бе разформиран. В края на март войниците от 34-и сипайски полк, разквартирован в Баракпур, позволили на един от своите другари да излезе със заредена пушка пред редиците, строени на учебния плац, и след като той ги призовал на въстание, не му попречили да нападне адютанта и фелдфебела на своя полк и да ги рани. През време на последвалата ръкопашна схватка стотици сипаи стояли като пасивни наблюдатели, докато останалите взели участие в борбата и нападнали офицерите с прикладите на пуш-

ките. По-късно този полк бе също разформиран. Април бе ознаменуван с палежи в няколко военни гарнизона на бенгалската армия, а именно в Алахабад, Агра и Амбала, с бунта на 3-я полк лека кавалерия в Мирут и с подобни прояви на недоволство в мадраската и бомбайската армии. В началото на май се подготвяло въстание в Лакнау, столицата на Ауд, което обаче било предотвратено благодарение на бързите действия на сър Х. Лоренс. На 9 май въстаналите войници от 3-и мирутски полк лека кавалерия били изпратени в затвора да отбиват различни по срок наказания, на които били осъдени. На другия ден вечерта войниците на 3-и кавалерийски полк заедно с два туземни полка, 11-и и 20-и, се събрали на учебния плац, убили офицерите, които се опитали да ги усмирят, запалили казармите и избили всички попаднали им в ръцете англичани. Макар английската част на бригадата да се състояла от пехотен и кавалерийски полкове и внушително количество конна и пеша артилерия, англичаните не успели да предприемат действия преди настъпването на мрака. Причинявайки на въстаниците само незначителни загуби, те им дали възможност да се скрият извън чертите на града и да се насочат към Делхи, който е разположен на около четиридесет мили от Мирут. В Делхи към въстаниците се присъединил туземният гарнизон, състоящ се от 38-и, 54-и и 74-и пехотни полкове и една рота туземна артилерия. Въстаниците нападнали английските офицери, избили всички попаднали им в ръцете англичани и провъзгласили за император на Индия наследника на покойния Могол[200] на Делхи. Сред войските, изпратени на помощ на Мирут, където бил възстановен редът, войниците от шест туземни роти сапьори и миньори, пристигнали там на 15 май, убили своя командир майор Фрейзър и веднага напуснали града, преследвани от конна артилерия и няколко ескадрона от 6-и гвардейски драгунски полк. Петдесет или шестдесет въстаници били убити, но останалите успели да се доберат до Делхи. Във Фирозпур — Пенджаб — въстанали 57-и и 45-и туземни пехотни полкове, но въстанието било потушено. В частни писма от Лахор се съобщава, че всички туземни войски са в открито въстание. На 19 май сипаите, разквартирувани в Калкута, направили безуспешен опит да завземат Форта Сент-Уйлям[201]. Три полка, пристигнали от Бушир в Бомбай, били незабавно изпратени в Калкута.

Като прави преглед на тези събития, човек е поразен от поведението на английския командуващ в Мирут: неговото закъсняло появяване на полесражението все пак е по-малко непонятно от нерешителността, с която той е преследвал въстаниците. Тъй като Делхи е разположен на десния бряг на Джамна, а Мирут — на

левия, и двата бряга са свързани само с един мост при Делхи, не е имало нищо по-лесно от това, да се отреже пътят за отстъпление на бягащите.

Междувременно във всички райони, обзети от недоволството, е обявено военно положение; към Делхи от север, изток и юг се концентрират войски, които се състоят главно от туземци; говори се, че съседните князе са застанали на страната на англичаните; в Цейлон са пратени заповеди да бъдат задържани отрядите на лорд Елджин и генерал Ашбърнем, които се намират на път за Китай, и, най-после, след около две седмици 14 000 английски войници щели да бъдат изпратени в Индия от Англия. Колкото и сериозни препятствия за придвижването на английските войски да се окажат климатът на Индия през този сезон на годината и пълната липса на транспортни средства, все пак въстаниците в Делхи по всяка вероятност ще капитулират, без да окажат особено продължителна съпротива. Но дори и тогава това ще бъде само пролог към една ужасна трагедия, която неизбежно ще се разиграе.

Написано от К. Маркс на 30 юни 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5 065 от 15 юли 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО В ЕВРОПА. — ФИНАНСОВОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ФРАНЦИЯ[202]

Приспиващата скука, която от завършването на Източната война е характерна за Европа, бързо се сменя с оживление и дори трескаво настроение. Да вземем например Великобритания с перспективите на борбата на движението за реформа и със затрудненията й в Индия. Наистина, лондонският „Times" заявява на всеуслишание, че освен ония, които имат приятели в Индия,

„английската публика като цяло очаква новините от Индия с не по-голям интерес, отколкото бихме очаквали някой закъснял параход от Австралия или резултатите от някакво въстание в Мадрид."

Но същия ден същият този „Times" в своята финансова статия сваля маската на гордо равнодушие и издава истинските чувства на Джон Бул със следните думи:

„Продължителна депресия като тази, която наблюдаваме сега на фондовата борса, въпреки непрекъснатото увеличаване на металическия запас в банката и въпреки изгледите за прекрасна реколта, е нещо почти нечувано. Тревогата, пораждана от положението в Индия, измества на заден план всички други съображения и ако утре се получат каквито и да било сериозни известия, те по всяка вероятност ще предизвикат паника".

Безполезно би било да правим предположения за развоя на събитията в Индия сега, когато с всяка поща може да се очакват достоверни новини. Но очевидно е, че в случай на сериозен революционен взрив на европейския континент, Англия, войските и корабите на която са ангажирани в китайската война и индийското въстание, не би могла да заеме отново същата надменна позиция, която тя заемаше в 1848 и 1849 г. От друга страна, тя не може

да си позволи да стои настрана, тъй като Източната война и съюзът с Наполеон напоследък я обвързаха с континенталната политика в същото време, когато пълното разпадане на нейните традиционни политически партии и растящият антагонизъм между нейните класи, произвеждащи богатство, излагат повече от когато и да било нейната социална структура на конвулсивни сътресения. През 1848—1849 г., когато нейната мощ тегнеше като кошмар върху европейската революция, Англия отначало се поизплаши от тази революция, след това, за да разсее обичайната си скука, започна да се развлича с нея, после взе постепенно да я предава, след това пококетничи с нея и в края на краищата сериозно се залови да спечели от нея. Можем дори да кажем, че промишленото благополучие на Англия, което бе разтърсено доста силно от търговската криза през 1846—1847 г., бе възстановено до известна степен благодарение на революцията от 1848 г. Но една нова революция на европейския континент няма да представлява вече за Англия нито приятно зрелище за развлечение, нито възможност за спекулиране с чуждото нещастие, а сериозно изпитание, през което тя ще трябва да мине.

Ако прекосим Ламанш, ще видим, че на отвъдния бряг повърхността на обществото вече се вълнува и надига под действието на подземен огън. Парижките избори са не толкова предвестник, колкото истинското начало на една нова революция. На историческото минало на Франция напълно отговаря фактът, че името на Кавеняк се използува като лозунг от силите, насочени против Бонапарт, така както на времето Одилон Баро възглави отначало силите, насочени против Луи Филип. За народа Кавеняк, подобно на Одилон Баро, е само предлог, докато за буржоазията те и двамата въплъщават една сериозна идея. Името, с което е свързано началото на една революция, никога не е написано на нейното знаме в деня на нейната победа. За да имат каквито и да било изгледи за успех, революционните движения в съвременното общество трябва да заимствуват отначало своето знаме от ония елементи на народа, които, макар и настроени опозиционно против съществуващото правителство, са в пълна хармония със съществуващия обществен строй. С една дума, революциите трябва да получават входните си билети за официалната сцена от самите управляващи класи.

Парижките избори, както и парижките арести и парижките преследвания могат да бъдат разбрани правилно само ако се вземе под внимание състоянието на парижката борса, вълненията на която не само предшествуваха предизборната агитация, но продължиха и след нея. Дори през последните три месеца на

1856 г., когато цяла Европа страдаше от финансовата криза, парижката борса не преживя такова поразително и непрекъснато обезценяване на всички ценни книжа, както през целия юни и началото на юли същата година. Освен това, този път се наблюдаваше не скокообразен процес на спадане и подем, а, напротив, всичко вървеше надолу съвсем методично, следвайки обикновените закони на падането едва в последното стремително сгромолясване. Акциите на Crédit Mobilier, които в началото на юни се котираха приблизително по 1 300 фр., на 26 юни спаднаха на 1 162 фр., на 3 юли — на 1095 фр., на 4 юли — на 975 фр., и на 7 юли — на 890 франка. Акциите на Френската банка, които в началото на юни се котираха над 4 000 фр., към 26 юни, въпреки дадените на Банката нови монополи и привилегии, спаднаха на 3 065 фр., към 3 юли — на 2 890 др., и към 9 юли не струваха повече от 2 900 франка. Това продължително спадане на курсовете засегна в същата степен трипроцентовите облигации, акциите на главните железопътни линии като например: Северната, Лионската, Средиземноморската, линията на Голямото обединение и акциите на всички други акционерни дружества.

Новият закон за Френската банка*, разкривайки отчаяното положение на Бонапартовото държавно съкровище, същевременно разклати общественото доверие към самата администрация на Банката. Последният отчет на Crédit Mobilier, като разкри фиктивния характер на това учреждение и огромните интереси, замесени в него, същевременно уведоми публиката, че между неговите директори и императора се води борба и че се подготвя някакъв финансов преврат. И наистина, за да посрещне най-срочните си задължения, Crédit Mobilier бе принудена да хвърли на пазара намиращите се в нейно разположение ценни книжа на сума около 20 милиона франка. В същото време, за да могат да изплатят своите дивиденди и да получат средства за продължаване или възобновяване на предприетите работи, железопътните и другите акционерни дружества също бяха принудени да продават своите ценни книжа, да искат нови вноски срещу старите си акции или да придобиват капитал чрез издаване на нови акции. Оттук хроническата депресия на френската фондова борса, която съвсем не е резултат на чисто случайни обстоятелства; тя ще се повтаря в по-остри форми с настъпването на всеки следващ падеж.

За тревожния характер на сегашната болест можем да съдим от факта, че на сцената излезе великият финансов знахар на

---

* Виж настоящия том, стр. 228—231. *Ред.*

Втората империя Емил Перейра и представи на Луи Наполеон доклад, в който той привежда един цитат от речта, произнесена от последния в 1850 г. пред Генералния съвет на земеделието и търговията:

„Доверието — да не забравяме това — е моралната страна на материалните интереси, духът, който съживява тялото; предизвиквайки чувство на сигурност, то десетократно увеличава стойността на всичко, което се произвежда."

След това г. Перейра с помощта на вече известните на нашите читатели похвати обяснява падането на ценните книжа на страната с 980 000 000 фр. през последните пет месеца. Той завършва своите оплаквания с фаталните думи: „Бюджетът на страха е почти равен на бюджета на Франция". Ако, както твърди г. Перейра, освен 200 000 000 долара, които Франция трябва да плати под формата на данъци за издръжката на империята, тя трябва да плати още толкова от страх да не я изгуби, то дните на това толкова скъпо струващо учреждение, създадено на времето с единствената цел да се спестят пари, действително са преброени. След като финансовите неуредици на империята ѝ създадоха политически затруднения, последните на свой ред непременно ще окажат въздействие върху първите. Именно в светлината на това състояние на Френската империя придобиват истинското си значение неотдавнашните вълнения в Испания и Италия[203], както и предстоящите усложнения в Скандинавия.*

Написано от К. Маркс на 10 юли 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5075 от 27 юли 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

---

* Виж настоящия том, стр. 272—273. *Ред.*

К. МАРКС

ВЪСТАНИЕТО В ИНДИЯ

Лондон, 17 юли 1857 г.

На 8 юни изтече точно един месец, откакто въстаналите сипаи завзеха Делхи и провъзгласиха един от Моголите* за император. Абсурдно би било обаче да се мисли, че въстаниците ще могат да задържат древната столица на Индия срещу въоръжените сили на англичаните. Укрепленията на Делхи се състоят само от стени и един обикновен ров; а височините, които заобикалят града и господствуват над него, са вече в ръцете на англичаните, които, дори без да разрушат стените с артилерийски огън, могат много лесно и бързо да принудят града да се предаде, като го лишат от вода. При това една разнородна маса от въстанали войници, които са избили своите офицери, разбивайки оковите на дисциплината, и не са успели да открият човек, на когото да поверят върховното командуване, най-малко е способна да организира сериозна и трайна съпротива. Сякаш за да задълбочат още повече бъркотията, пъстрите редици на защитниците на Делхи всеки ден биват попълвани от все нови и нови групи въстаници от всички краища на Бенгалското президентство, които сякаш по предварително съгласуван план се хвърлят в обречения град. Двете вилазки, на които въстаниците се осмелиха на 30 и 31 май, бяха отблъснати с тежки за тях загуби и очевидно бяха резултат по-скоро на отчаяние, отколкото на увереност в себе си и на съзнание за собствена сила. Единственото, което предизвиква удивление, това е мудността, с която действуват англичаните, макар тя да може до известна степен да се обясни с ужасните климати-

* — Бахадур шах II. *Ред.*

чески условия през този сезон на годината и с недостига на транспортни средства. Според френски съобщения освен главнокомандуващия, генерал Ансон, около 4 000 войници европейци са паднали вече жертва на убийствената жега и дори английските вестници признават, че в битките край стените на Делхи хората повече са страдали от слънцето, отколкото от неприятелските куршуми. Поради недостига на превозни средства главната групировка на англичаните, която се намираше в Амбала, е загубила около двадесет и седем дни, за да достигне в Делхи, движейки се следователно по около час и половина на ден. Друга причина за забавянето е била липсата на тежка артилерия в Амбала, поради което се е наложило да се достави обсаден парк от най-близкия арсенал, който се намира чак в Пхилаур, от другата страна на Сатледж.

Въпреки това всеки ден може да се очаква новината за падането на Делхи. Но какво ще стане по-нататък? След като традиционният център на индийската империя в продължение на един месец се намираше в пълната власт на въстаниците — а това може би бе най-силният фермент, който доведе до окончателното разпадане на бенгалската армия, до разпростиране на въстанието и до дезертьорство от Калкута до Пенджаб на север и до Раджпутана на запад и който разклати английското господство от единия край на Индия до другия, — извънредно голяма грешка би било да се предполага, че падането на Делхи, дори да предизвика смут в редовете на сипаите, би се оказало достатъчно, за да бъде потушен или локализиран огънят на въстанието, или да бъде възстановено британското владичество. Числеността на цялата туземна бенгалска армия, наброяваща около 80 000 души и съставена приблизително от 28 000 раджпути, 23 000 брамани[204], 13 000 мюсюлмани, 5 000 индуси от низшите касти и в останалата си част — от европейци, е намаляла с 30 000 души в резултат на въстанието, дезертиранията или уволненията. Що се отнася до останалия състав на тази армия, няколко полка открито са заявили, че ще останат верни на клетвата и ще поддържат британските власти във всичко с изключение на това, с което понастоящем са заети туземните войски: те няма да помагат на властите против въстаниците от туземните полкове, а, напротив, ще подкрепят своите „бхаи" (братя). Именно така постъпваха те в почти всеки гарнизон, като се почне от Калкута. В продължение на известно време туземните полкове оставаха пасивни, но веднага щом се почувствуваха достатъчно силни, те въставаха. Един индийски кореспондент на лондонския „Times" не оставя никакви съмнения относно „лоялността" на полковете, които още не са

определили открито своята позиция, и на туземното население, което още не се е присъединило към въстаниците.

„Ако четете" — пише той, — „че *всичко е спокойно,* разбирайте, че туземните войски още не са вдигнали открит бунт, че недоволната част от населението още не се намира в състояние на открито въстание, че те или са прекалено слаби, или се смятат за слаби, или изчакват по-подходящ момент. Когато четете за „прояви на лоялност" в който и да било от бенгалските туземни полкове, кавалерийски или пехотни, разбирайте това в смисъл, че само половината от тези полкове, които се смятат за лоялни, са действително верни на клетвата; другата половина само се преструват, за да могат толкова по-успешно да изненадат европейците, когато настъпи подходящият момент, или — приспали подозренията — толкова по-лесно да се притекат на помощ на своите разбунтували се другари."

В Пенджаб откритото въстание можа да бъде предотвратено само благодарение на разформирането на туземните части. В Ауд може да се каже, че англичаните държат само Лакнау[205], седалището на английския резидент, докато на други места туземните полкове вече навсякъде са въстанали и са се разбягали, отнасяйки със себе си бойните припаси, опожарявайки напълно всички бунгала на англичаните и присъединявайки се към въстаналото население. Впрочем, действителното положение на английската армия най-добре личи от това, че в Пенджаб, както и в Раджпутана е било счетено за необходимо да бъдат създадени летящи отряди. Това значи, че англичаните не могат да разчитат нито на своите сипайски части, нито на туземците, за да поддържат връзката между своите разпръснати части. Както беше случаят с французите през време на войната на Пиренейския полуостров[206], тяхната власт се разпростира само върху пунктовете, заети от собствените им войски, и върху най-близките участъци на местността, над които тези пунктове господствуват. Що се отнася до връзката между разпокъсаните части на тяхната армия, в това отношение те разчитат на летящите отряди, чиито действия, твърде рисковани сами по себе си, неизбежно стават толкова по-малко ефикасни, колкото по-голяма е площта, върху която се разпростират. Че силите на англичаните са действително недостатъчни, се потвърждава още и от факта, че за евакуирането на ковчежничествата от гарнизоните, обхванати от въстанието, англичаните са били принудени да използуват самите сипаи, които по пътя неизменно са се разбунтували и са изчезвали заедно с поверените им ценности. Тъй като изпратените от Англия войски могат в най-добрия случай да пристигнат не по-рано от ноември и тъй като изтеглянето на европейските части от Мадраското и Бомбайското президентство би било още по-рисковано, защото 10-и полк на мадраските сипаи вече прояви признаци на недо-

волство, ще трябва да бъде изоставена всяка мисъл за събиране на редовните данъци в Бенгалското президентство и да се позволи на по-нататъшното разложение да се развива, както намери за добре. Дори да приемем, че населението на Бирма няма да се възползува от удобния случай, че махараджата на Гвалиор и занапред ще поддържа англичаните, че владетелят на Непал, който командува най-добрите индийски войски, няма да предприеме нищо, че недоволният Пешавар няма да се обедини с неспокойните планински племена и че персийският шах няма да бъде толкова наивен, че да напусне Херат — дори и тогава англичаните ще трябва отново да завоюват Бенгалското президентство и отново да създават цялата англо-индийска армия. Разходите по това колосално мероприятие ще паднат изцяло върху плещите на английския народ. Що се отнася до мнението, изказано от лорд Гранвил в камарата на лордовете, че Остиндийската компания можела да получи необходимите средства за целта с помощта на индийски заеми, за неговата обоснованост може да се съди по това, как бомбайският паричен пазар реагира на тревожното положение в Северозападните провинции. Туземните капиталисти бяха моментално обзети от паника, от банките бяха изтеглени много големи суми, държавните ценни книжа почти престанаха да се търсят, а образуването на запаси от пари почна да взема широки размери не само в Бомбай, но и в съседните области.

Написано от К. Маркс на 17 юли 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5 082 от 4 август 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ИНДИЙСКИЯТ ВЪПРОС

Лондон, 28 юли 1857 г.

Тричасовата реч, която г. Дизраели произнесе снощи в „мъртвата камара“[207], по-скоро печели, отколкото губи, ако не я слушаш, а я четеш. От известно време речите на г. Дизраели се отличават с величествена тържественост, грижливо постигната мудност и безстрастен педантизъм в изложението. Колкото и тези качества да отговарят на неговите специални представи за достойнството на човек, който възнамерява да стане министър, те са истинско изтезание за неговата нещастна аудитория. Някога той успяваше дори на баналностите да придава заостреността на епиграми. Сега той съумява да погребе дори епиграмите под скучните условности на респектабилността. Оратор като г. Дизраели, който много по-добре владее кинжала, отколкото меча, не би трябвало да забравя предупреждението на Волтер: „Tous les genres sont bons excepté le genre ennuyeux“*

Освен тези технически особености, които характеризират сегашния маниер на красноречието на г. Дизраели, след идването на Палмерстон на власт той започна грижливо да избягва в своите парламентарни изказвания всичко, което може да представлява що-годе актуален интерес. Той не произнася речи с цел неговите предложения да бъдат приети, а внася тези предложения с цел да подготви аудиторията за своите речи. Те биха могли да бъдат наречени самоотхвърлящи се предложения, тъй като са построени така, че да не навредят на противника, ако бъдат прие-

* — „Всички жанрове са добри освен скучния “(Волтер. Предговор към комедията „Блудният син“). *Ред.*

ти, и да не навредят на автора, ако бъдат отхвърлени. В действителност те не са предназначени да бъдат приемани или отхвърляни, а просто да бъдат оставяни без внимание. Те не се отнасят нито към киселините, нито към основите; те са неутрални по природа. Не речта е тласък за действие, а привидността на действие дава повод за реч. Възможно е наистина това да е класическата и съвършена форма на парламентарно красноречие; но тогава тази съвършена форма на парламентарно красноречие в никой случай не може да избегне участта на всички съвършени форми на парламентаризма, а именно: да бъде причислена към категорията на безобразието. Както е казал Аристотел, действието е законът, който управлява драмата*. Това важи и за политическото красноречие. Речта на г. Дизраели за въстанието в Индия би могла да бъде публикувана в серията от брошури на Дружеството за разпространение на полезни знания, да бъде произнесена във вечерно техническо училище или да бъде представена в Берлинската академия за удостояване с награда. Проличалото в неговата реч удивително безразличие към мястото, времето и повода, по който тя бе произнесена, доказва, че тя не отговаря нито на мястото, нито на времето, нито на повода. Една глава за упадъка на Римската империя може да се чете с увлечение в книгите на Монтескьо или Гибон[208], но би се оказала чудовищна нелепост, вложена в устата на римски сенатор, чието специално задължение е било именно да попречи на този упадък. Наистина в нашите съвременни парламенти един независим оратор може да играе роля, нелишена нито от достойнство, нито от интерес, ако той, разбрал, че не може да упражнява влияние върху действителния ход на събитията, се ограничи с това, да заеме позиция на иронично безразличие. Такава роля с по-голям или по-малък успех игра покойният г. Гарние-Пажес — не Гарние-Пажес от временното правителство, а известният член на камарата на депутатите при Луи-Филип; но г. Дизраели, признатият лидер на една загубила значение партия[209], би счел дори успеха в това направление за най-голямо поражение. Въстанието на индийската армия несъмнено даваше великолепен повод за упражнения в ораторското изкуство. Но ако се абстрахираме от необикновено скучния начин, по който г. Дизраели разви тази тема, в какво все пак се състоеше същността на предложението, което той бе избрал за повод на своята реч? Предложение изобщо нямаше. Той се преструваше, че жадува да се запознае с два официални документа, но не бе съвсем уверен в съществува-

* Аристотел. „Поетика", глава VI. *Ред.*

нето на единия от тях, а относно другия бе убеден, че той няма непосредствено отношение към въпроса. По такъв начин неговата реч и неговото предложение нямаха никакви допирни точки с изключение на това, че предложението бе предвестник на безпредметна реч, а предметът се оказа незаслужаващ произнасянето на реч. При все това като грижливо обмислено мнение на най-видния английски държавен деец извън правителството речта на г. Дизраели трябва да привлече внимание в другите страни. Ще се задоволя да предам с неговите ipsissima verba* кратък анализ на неговите „разсъждения за упадъка на англоиндийската империя":

„Безредиците в Индия военен метеж ли представляват, или национално въстание? Поведението на войските резултат на някакъв внезапен импулс ли е, или на организиран заговор?"

Г-н Дизраели твърди, че именно в това се състои същността на въпроса. До преди десет години, твърди той, Британската империя в Индия се основавала на стария принцип divide et impera**, но при осъществяването на този принцип на практика правителството уважавало различните националности, от които се състои Индия, избягвало да се меси в техните религиозни работи и пазело тяхната поземлена собственост. Сипайската армия служела като отдушник, който поглъщал неспокойните елементи в страната. Но през последните години в управлението на Индия бил възприет нов принцип — принципът на разрушаване на националността. Този принцип се осъществявал чрез насилственото унищожаване на властта на туземните князе, чрез нарушаване на установените отношения на собственост и чрез намеса в религиозните работи на народа. В 1848 г. финансовите затруднения на Остиндийската компания стигнали дотам, че станало необходимо по един или друг начин да бъдат увеличени нейните доходи. Тогава бил публикуван един доклад на Съвета[210], който почти съвършено открито провъзгласявал, че единственият начин да се повишат доходите е да се разшири британската територия за сметка на владенията на туземните князе. Във връзка с това, след смъртта на раджата на Сатара, Остиндийската компания не признала неговия осиновен син и наследник и княжеството било включено в собствените ѝ владения. От този момент системата на анексии започнала да се прилага всеки път, когато туземен княз умирал, без да остави преки наследници. Принципът на осиновяването — този крайъгълен камък на индийското общество — системно бил

* — собствени думи. *Ред.*
** — разделяй и владей. *Ред.*

игнориран от правителството. По такъв начин от 1848 до 1854 г. към Британската империя били насилствено присъединени владенията на повече от една дузина независими князе. В 1854 г. било насилствено завзето княжеството Берар, което има територия 80 000 кв. мили и население 4—5 000 000 души и разполага с огромни съкровища. Г-н Дизраели завършва списъка на насилствените анексии с анексията на Ауд, която довела остиндийското управление до конфликт не само с индусите, но и с мюсюлманите. След това г. Дизраели показва как през последните десет години новата система на управление е нарушила установените отношения на собственост в Индия.

„Принципът на закона за осиновяването" — казва той — „не е прерогатива на князете и княжествата в Индия; той важи в Индустан за всеки, който притежава земя и изповядва индуизма".

Цитирам един откъслек от речта:

„Собственикът на голямо ленно владение, или джагирдарът, който за своите земи е задължен да носи държавната служба на своя господар, и инамдарът, който притежава земя, свободна от всякакъв поземлен данък, и макар и не напълно точно, но в общоприетия смисъл отговаря на нашия фрихолдър[211] — тези две класи, най-многочислените в Индия, в случай че нямат преки наследници, винаги намират в този принцип на осиновяването средство да си намерят наследник за своето имение. Интересите на тези класи бяха засегнати от анексията на Сатара, те бяха засегнати и от анексията на териториите на десетте по-малко значителни, но независими князе, за които вече споменах, но когато бе анексирано княжеството Берар, това не само засегна интересите на споменатите класи, но и ги изплаши до крайна степен. Кой можеше повече да се чувствува сигурен? Кой ленен владетел, кой фрихолдър в Индия, който няма собствени деца, можеше да се чувствува сигурен? (Възгласи на одобрение.) Това не бяха празни страхове; те бяха напълно оправдани поради начина на действие и широко прилаганата практика. За пръв път започнаха да изземват джагирите и инамите в Индия. Без съмнение и по-рано са били правени неблагоразумни опити да се проверяват правата на владенне, но на никого не е хрумвало да отмени закона за осиновяването; затова никоя власт, никое правителство никога не са били в състояние да изземват джагирите и инамите, притежателите на които не са оставяли преки наследници. Тук бе открит нов източник на доход; но докато всичко това се отразяваше върху настроението на споменатите класи индуси, правителството предприе още една крачка, която нарушаваше правото на наследяване, крачка, върху която трябва сега да обърна вниманието на камарата. Членовете на камарата несъмнено знаят от показанията, дадени пред комисията в 1853 г., че в Индия съществуват големи площи земя, които не се облагат с поземлен данък. Освобождаването от поземлен данък в Индия има много по-голямо значение, отколкото освобождаването от поземлен данък в нашата страна, защото общо взето поземленият данък в Индия е единственият вид данъчно облагане от страна на държавата.

Трудно е да проследим откъде води началото си раздаването на този вид владения, но няма съмнение, че то се отнася към дълбоката древност. То има разнообразен характер. Наред със свободните от данъци многобройни

владения на частни лица съществуват и големи ленни владения, освободени от поземлен данък, които принадлежат на джамиите и храмовете.“

Под предлог, че били предявени незаконни претенции за освобождаване от данък, британският генерал-губернатор се заел да разследва правата върху индийските поземлени владения. Въз основа на установената в 1848 г. нова система

„този план за разследване правата върху владенията бе незабавно приведен в изпълнение, за да се докаже могъществото на правителството и енергията на изпълнителната власт, както и да се намери извънредно богат източник на държавни доходи. За тази цел бяха назначени комисии за разследване правата върху поземлените владения в Бенгалското президентство и съседната област. Такива комисии бяха назначени и в Бомбайското президентство и освен това бе предписано да се извърши земеустройство в новосъздадените провинции, за да може след завършването на това земеустройство работата на комисиите да протича плодотворно. Сега няма съмнение, че през последните девет години дейността на тези комисии за разследване на необлаганата с данък поземлена собственост в Индия е била разгърната в огромен мащаб и е дала колосални резултати.“

Г-н Дизраели изчислява, че от земевладелците се изземват всяка година имения за не по-малко от 500 000 ф. ст. в Бенгалското президентство, за 370 000 ф. ст. в Бомбайското президентство, и за 200 000 ф. ст. в Пенджаб и т. н. Не задоволявайки се само с този начин на заграбване собствеността на местните жители, британското правителство прекратило плащането на пенсии на туземните велможи, за което то бе поело задължение по силата на договорите.

„Това“ — казва г. Дизраели — „представлява нов начин на конфискация, и то в най-широки, поразителни и скандални размери“.

След това г. Дизраели разглежда случаите на намеса в религиозните работи на туземците — въпрос, на който не е нужно да се спираме. Въз основа на всички тези предпоставки той стига до заключението, че сегашните вълнения в Индия не са военен метеж, а национално въстание, в което сипаите играят само ролята на оръдие. В края на своята реч той съветва правителството да се откаже от сегашната си агресивна политика и да насочи вниманието си към подобряването на вътрешното положение на Индия.

Написано от К. Маркс на 28 юли 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5091 от 14 август 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

НОВИНИ ОТ ИНДИЯ[212]

Лондон, 31 юли 1857 г.

Последната поща от Индия, която донесе новини от Делхи до 17 юни и от Бомбай до 1 юли, потвърждава най-мрачните предположения. Когато г. Върнън Смит, председателят на Контролния съвет[213], за пръв път осведоми камарата на общините за индийското въстание, той със сигурност твърдеше, че още следващата поща ще донесе новината, че Делхи е заличен от лицето на земята. Пощата дойде, а Делхи все още не е „зачеркнат от страниците на историята". Тогава започнаха да говорят, че артилерийският парк не можел да бъде докаран по-рано от 9 юни и затова щурмуването на обречения град ще трябва да бъде отложено за тази дата. Но 9 юни мина, а нищо забележително не се случи. На 12 и 15 юни станаха някои събития, но по-скоро от противоположен характер, защото не Делхи бе щурмуван от англичаните, а англичаните бяха нападнати от въстаниците, многократните вилазки на които бяха впрочем отблъснати. И така падането на Делхи отново е отложено, но сега това се обяснява вече не само с липсата на обсадна артилерия, но и с това, че генерал Барнард бил решил да дочака подкрепления, тъй като неговите сили — около 3 000 души — били съвършено недостатъчни за завземането на древната столица, защищавана от 30 000 сипаи, разполагащи с всевъзможни военни припаси. Въстаниците дори са устроили лагер зад Аджмирските врати. Досега всички военни писатели единодушно смятаха, че един английски отряд от 3 000 души е напълно достатъчен, за да съкруши 30—40-хилядна армия на сипаите; иначе — да си послужим с израза на лондонския „Times" — как Англия би успяла някога „отново да завоюва" Индия?

Сега британската армия в Индия наброява 30 000 души. През следващото полугодие от Англия могат да бъдат изпратени най-много 20—25 000 души, 6 000 от които трябва да попълнят редовете на европейските войски в Индия, а останалите 18 000 или 19 000 души поради загуби, понесени през време на пътуването, причинени от климатичните условия и поради други загуби, ще се намалят на около 14 000 души, които именно ще могат да се появят на театъра на военните действия. Британската армия или ще трябва да се реши на сражение с въстаниците при твърде неравно съотношение на силите, или изобщо да се откаже от сражение с тях. Все пак трудно е да се разбере, защо английските войски толкова мудно се съсредоточават около Делхи. Ако през настоящия сезон на годината жегата се оказва такова непреодолимо препятствие, каквото тя не беше през времето на сър Чарлз Нейпир, то след няколко месеца, при пристигането на европейските войски, дъждовете ще станат още по-основателен повод за бездействие. Не трябва да се забравя, че сегашното въстание фактически започна още през януари и че следователно британското правителство е било своевременно предупредено, че трябва да държи барута си сух и силите си в готовност.

Обстоятелството, че въпреки обсадата на Делхи от английската армия сипаите го държат продължително време в свои ръце, имаше, разбира се, своите естествени последици. Въстанието се разпростря до самите врати на Калкута, петдесет бенгалски полка престанаха да съществуват, от самата бенгалска армия остана само спомен, а европейците, разпръснати по огромна територия и блокирани в изолирани пунктове, бяха или избити от въстаниците, или принудени да се отбраняват отчаяно. В самата Калкута християнското население формира доброволчески отряд, след като бе разкрит един заговор, който бил разработен до последната подробност и имал за цел да завземе с изненада седалището на правителството, и след като бяха разтурени разквартированите там туземни полкове. В Бенарес опитът да бъде разоръжен туземният полк се натъкнал на съпротивата на един отряд сикхи[214] и на 13-ия полк нередовна конница. Този факт има много голямо значение, тъй като показва, че сикхите, подобно на мюсюлманите, се присъединяват към брамините и че следователно различните групи на населението бързо се сплотяват в един общ съюз, насочен против британското господство. Англичаните твърдо вярваха, че армията на сипаите е тяхната единствена опора в Индия. Сега те изведнъж са напълно убедени, че същата тази армия представлява единствената опасност за тях. Съвсем неотдавна, по време на дебатите по индийския въпрос, председателят на

Контролния съвет г. Върнън Смит твърдеше, че „не подлежи на съмнение фактът, че между туземните князе и въстанието няма никаква връзка“. Два дни по-късно същият Върнън Смит бе принуден да публикува телеграма, съдържаща следния зловещ абзац:

„На 14 юни бившият крал на Ауд, който съгласно заловени документи е замесен в заговора, бе интерниран във Форт-Уилиям, а неговите привърженици бяха обезоръжени.“

След време ще излязат наяве и други факти, които ще могат да убедят дори самия Джон Бул, че това, което той смята за военен метеж, в действителност е национално въстание.

Английският печат си дава вид, че му доставя голямо удоволствие увереността, че въстанието още не се е разпространяло извън пределите на Бенгалското президентство и че не съществува и най-малко съмнение в лоялността на бомбайската и мадраската армия. Но този оптимистичен поглед върху положението на нещата някак странно противоречи на получените с последната поща новини за въстанието на кавалерията на низама*, избухнало в Аурангабад. Тъй като Аурангабад е център на едноименен окръг, влизащ в Бомбайското президентство, всъщност последната поща оповестява началото на въстанието в бомбайската армия. Наистина твърди се, че въстанието в Аурангабад било веднага потушено от генерал Удбърн. Но нима не се говореше, че и въстанието в Мирут било веднага потушено? Нима въстанието в Лакнау, след като бе смазано от сър Х. Лоренс, не се възобнови в още по-застрашителна форма след две седмици? Нима се забравя, че най-първото съобщение за въстанието в индийската армия се придружаваше от съобщение, че редът бил възстановен? Макар основната маса на бомбайската и мадраската армия да се състои от хора, принадлежащи към низшите касти, все пак във всеки полк има около стотина раджпути — напълно достатъчно количество, за да се образува обединително звено с въстаниците от бенгалската армия, принадлежащи към висшата каста. Твърди се, че в Пенджаб всичко било спокойно, но същевременно узнаваме, че „на 13 юни във Фирозпур били приведени в изпълнение смъртни присъди на военния съд“, а отрядът на Воън — 5-и пенджабски пехотен полк — се удостоява с похвала „за блестящо поведение при преследването на 55-и туземен пехотен полк“. Трябва да се признае, че това е твърде странен вид „спокойствие“.

Написано от К. Маркс на 31 юли 1857 г.
Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5091 от 14 август 1857 г.

Печата се по текста на вестника
Превод от английски

* — владетели на княжество Хайдарабад. *Ред.*

К. МАРКС

СЕГАШНОТО СЪСТОЯНИЕ НА ИНДИЙСКОТО ВЪСТАНИЕ

Лондон, 4 август 1857 г.

След като в Лондон пристигнаха изпратените с последната поща от Индия обемисти отчети, оскъдно резюме на които бе вече предварително предадено по електрическия телеграф, слухът за завземането на Делхи започна да се разпространява бързо и толкова упорито, че повлия на сделките на лондонската борса. Това бе ново издание на мистификацията за завземането на Севастопол[215], но в по-малък мащаб. Достатъчно е обаче да се запознаем дори съвсем бегло с датите и съдържанието на мадраските вестници, от които са били почерпани тези благоприятни новини, за да се разпръсне заблуждението. Съобщенията от Мадрас се позоваваха на частни писма от Агра от 17 юни, но в официалния бюлетин от Лахор от 17 юни се казва, че до 4 часа след пладне на 16-и край стените на Делхи всичко е било спокойно: а „Bombay Times"[216] от 1 юли пише, че „на 17-и сутринта генерал Барнард очакваше подкрепления, след като бе отблъснал няколко вилазки". Толкова за датата на съобщенията от Мадрас. Що се отнася до тяхното съдържание, то очевидно е било съставено въз основа на бюлетина на генерал Барнард от 8 юни, в който той съобщава, че е заел с боеве височините край Делхи, както и въз основа на някои частни съобщения за вилазки на обсадените на 12 и 14 юни.

Използувайки непубликуваните планове на Остиндийската компания, капитан Лоренс най-после е съставил военния план на Делхи и на разположението на войските в него. От този план ние виждаме, че Делхи съвсем не е укрепен толкова слабо, както се твърдеше първоначално, нито толкова силно, както се твърди сега. Градът има крепост, която може да бъде завзета или с

щурм, или с правилна обсада. Стените, дълги повече от седем мили, са от здрава каменна зидария, но не са много високи. Ровът е тесен и не много дълбок, а фланкиращите укрепления не осигуряват нужното прикритие на куртината с продолен огън. На известни интервали са разположени кули тип Мартело. Те имат полукръгла форма и бойници за пушките. Вътре в кулите вити стълби водят от самия връх на стените надолу, към помещенията за бойни припаси, които се намират на едно равнище с рова; в тези помещения има бойници за водене на огън от пехотата, който може да се окаже твърде неприятен за щурмуващия отряд, когато преминава рова. Бастионите, които защищават куртините, са снабдени също с банкети за стрелците, но тези банкети могат да бъдат заставени да замлъкнат с артилерийски огън. Когато избухна въстанието, в арсенала в града е имало 900 000 патрона, два пълни обсадни парка, голям брой полски оръдия и 10 000 пушки. В барутния склад, който значително преди това по желание на жителите е бил преместен от града във военния лагер извън Делхи, е имало не по-малко от 10 000 бурета барут. Командните висоти, заети от генерал Барнард на 8 юни, са разположени северозападно от Делхи; там, извън стените на града, също е бил установен военен лагер.

От това описание, направено въз основа на автентичните планове, става ясно, че крепостта на въстаниците неизбежно щеше да падне след само един единствен coup de main*, ако британските войски, намиращи се сега край Делхи, бяха пристигнали там още на 26 май, а те можеха да бъдат там на тази дата, ако разполагаха с достатъчно превозни средства. Един анализ на публикувания в „Bombay Times" и препечатан от лондонските вестници списък на полковете, въстанали до края на юни, и на датите, на които са въстанали, неоспоримо доказва, че на 26 май Делхи е бил зает само от 4—5 000 въстаници, т. е. от един отряд, който не е можел и да мисли да защищава стена, дълга седем мили. Като се има предвид, че Мирут се намира само на четиридесет мили от Делхи и от началото на 1853 г. непрекъснато е щаб на бенгалската артилерия и че там са установени главната лаборатория за военнонаучни цели и полигоните за упражнения по боравенето с полска и обсадна артилерия, още по-непонятно става как британският командуващ се е оказал лишен от средствата, необходими за извършването на един от онези coup de main, чрез които британските войски в Индия винаги са съумявали да си осигуряват превъзходство над туземните жители. Отначало ни

* — решителен удар. *Ред.*

съобщаваха, че се очаквал обсадният парк*; след това писаха, че били нужни подкрепления; а сега „Press“, един от най-осведомените лондонски вестници, ни заявява:

„На нашето правителство е достоверно известно, че на генерал Барнард липсват припаси и патрони и че от последните са останали по 24 броя на човек.“

От собствения бюлетин на генерал Барнард от 8 юни относно завземането на височините край Делхи виждаме, че първоначално той е възнамерявал да атакува Делхи на следващия ден. Но той не само не е можал да изпълни този план, но по една или друга причина е бил принуден да заеме отбранителна позиция по отношение на обсадените.

В настоящия момент е извънредно трудно да се изчислят силите на двете страни. Съобщенията на индийския печат са съвършено противоречиви; ние обаче мислим, че една кореспонденция от Индия, поместена в бонапартисткия вестник „Pays“[217] и изхождаща, както изглежда, от френския консул в Калкута, заслужава известно доверие. Съгласно неговото съобщение на 14 юни армията на генерал Барнард се е състояла приблизително от 5 700 души, при което се очаквало нейната численост да бъде удвоена (?) с подкрепления, които трябвало да пристигнат на 20 същия месец. Неговият парк наброявал 30 тежки обсадни оръдия; същевременно силите на въстаниците се определяли на 40 000 души, зле организирани, но богато снабдени с всички средства за нападение и отбрана.

Ще отбележим en passant**, че разположените на лагер пред Аджмирските врати, вероятно в гробницата на Гази хан, 3 000 въстаници съвсем не се намират в непосредствена близост до английската армия, както приемат някои лондонски вестници, а, напротив, са отделени от нея от цялата територия на Делхи, защото Аджмирските врати се намират в самия край на югозападната част на новия Делхи, северно от развалините на древния Делхи. В този край на града нищо не може да попречи на въстаниците да устроят още няколко такива лагера. На разположената край реката североизточна страна на града те държат в свои ръце понтонния мост и поддържат постоянна връзка със своите сънародници, от които непрекъснато могат да получават попълнения в хора и провизии. Подобно на Севастопол, само че в по-малък мащаб, Делхи представлява един вид крепост, която

---

* Виж настоящия том, стр. 254. *Ред.*
** — мимоходом. *Ред.*

запазва свободата на комуникациите си с вътрешността на собствената си страна.

Забавянето на операциите на британските войски не само позволи на обсадените да съсредоточат големи сили за отбрана, но и несъмнено укрепи бойния дух на сипаите със съзнанието, че те са успели да задържат Делхи в продължение на много седмици и многократно да тревожат европейските войски с вилазки; получаващите се всеки ден съобщения за нови въстания в цялата армия също поддържат духа на сипаите. Със своите неголеми сили англичаните, разбира се, не могат и да мислят да обсаждат града, а ще трябва да го щурмуват. Но ако следващата поща не донесе новината за вземането на Делхи, можем да бъдем почти сигурни, че през следващите няколко месеца всякакви сериозни действия от страна на англичаните ще трябва да бъдат преустановени. През този период сезонът на тропическите дъждове ще бъде вече в пълен разгар и ще защити североизточната страна на града като напълни рова „с дълбокия и бърз поток на Джамна", докато температурата, която се движи между 75 и 102 градуса*, съчетана със средно количество валежи от девет дюйма, ще предизвика сред европейците избухването на епидемия от истинска азиатска холера. Тогава ще се оправдаят думите на лорд Еленбъро:

„Според мен сър Х. Барнард не може да остане там, където се намира сега: климатът не позволява това. Когато започнат тропическите дъждове, той ще бъде откъснат от Мирут, Амбала и Пенджаб; той ще бъде затворен в много тясна ивица земя и ще се окаже — не искам да кажа в опасно положение — но в такова положение, което може да доведе само до разруха и гибел. Надявам се, че той ще се оттегли навреме."

И така, що се отнася до Делхи, всичко зависи от това, дали генерал Барнард е имал достатъчно хора и бойни припаси, за да щурмува Делхи през последните седмици на юни. От друга страна, едно негово отстъпление би укрепило извънредно много моралните сили на въстаниците и може би би подтикнало бомбайската и мадраската армия да се присъединят открито към въстанието.

Написано от К. Маркс на 4 август 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5094 от 18 август 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

---

* — по Фаренхайт. *Ред.*

К. МАРКС

ИЗТОЧНИЯТ ВЪПРОС

Лондон, 11 август 1857 г.

Източният въпрос, за който се твърдеше, че бил разрешен преди около четиринадесет месеца в резултат на Парижкия мир, сега отново се оказва открит благодарение на една дипломатическа стачка в Цариград. Посолствата на Франция, Русия, Прусия и Сардиния са свалили знамената си и са прекратили отношенията си с Портата. Английският и австрийският посланици, подкрепяйки съпротивата на Дивана срещу исканията на четирите държави, същевременно са заявили, че няма да се побоят да поемат всяка отговорност, която би могла да произлезе от този конфликт.

Тези събития са станали на 6-и този месец. Сюжетът на драмата е доста стар, но нейните dramatis personae* са разменили ролите си и благодарение на новата mise en scène** той е придобил до известна степен привидност на нещо ново. Но този път в авангарда вече се намира Франция, а не Русия. Френският посланик в Цариград, г. Тувенел, с малко афектиран меншиковски тон властно поискал от Портата да отмени изборите в Молдавия, тъй като молдавският каймакамин Вогоридес, в нарушение на Парижкия договор и с недопустима намеса, успял да осигури мнозинството от мандатите на противниците на обединението[218]. Портата отказала да се подчини на този диктат, но се съгласила да извика каймакамина в Цариград, за да отговори на обвиненията, повдигнати срещу неговите действия. Г-н Тувенел надменно отхвърлил това предложение, настоявайки да се възложи на Европейската реорга-

* — действуващи лица. *Ред.*
** — постановка. *Ред.*

низационна комисия, намираща се в Букурещ, да извърши разследване относно изборните машинации. Тъй като мнозинство в тази комисия имат пълномощниците на Франция, Русия, Прусия и Сардиния, т. е. тъкмо на онези страни, които са за обединението на Дунавските провинции и обвиняват Вогоридес в незаконна намеса, Портата, подстрекавана от посланиците на Великобритания и Австрия, естествено отказала да направи явните си противници съдии в тяхното собствено дело. Тогава именно настъпила катастрофата.

Ясно е, че истинският предмет на спора и сега е същият, заради който възникна войната с Русия, а именно: фактическото отделяне на Дунавските провинции от Турция, което този път се опитват да осъществят не под формата на „материална гаранция", а под формата на обединяване на княжествата под властта на някой европейски княз-марионетка. Русия с присъщото ѝ спокойствие, предпазливост и търпение, никога не се отклонява от целта, която веднъж си е набелязала. По един въпрос, който интересува само нея, тя вече съумя да сплоти част от противниците си срещу останалите и сега може да се надява да подчини едните с помощта на другите. Що се отнася до Бонапарт, неговите мотиви са разнообразни. Той се надява да намери във външните усложнения отдушник за вътрешното недоволство. Той е безкрайно поласкан от това, че Русия благоволи да се яви с френска маска и му позволява да води хорото. Неговата империя, изтъкана от фикции, е принудена да се задоволява с театрални триумфи, а дълбоко в душата си Бонапарт може би храни надеждата да тури с помощта на Русия някой от Бонапартите върху кукления трон на една Румъния, изкуствено създадена с помощта на дипломатически протоколи. От времето на прочутата Варшавска конференция в 1850 г.[219] и на похода на една австрийска армия до северните граници на Германия, Прусия гори от желание да си отмъсти поне малко на Австрия, стига само тя самата да успее да остане настрана. Сардиния възлага всичките си надежди на един конфликт с Австрия, но вече не в опасен съюз с италианската революция, а зад гърба на деспотичните континентални държави.

Австрия се противопоставя на обединението на Дунавските княжества така упорито, както Русия се стреми да го осъществи. Тя много добре разбира главната цел на този проект, който е насочен повече срещу нейното собствено могъщество, отколкото срещу могъществото на Портата. Най-после, Палмерстон, чиято популярност се гради главно на престореното му русофобство, от само себе си се разбира, трябва да се преструва, че споделя искрените опасения на Франц-Йосиф. Той трябва на всяка цена да си

даде вид, че взема страната на Австрия и Портата и че ще отстъпи пред натиска на Русия само в случай на принуда от страна на Франция. Такава е позицията на заинтересованите страни. Румънският народ тук е само предлог и съвсем не влиза в сметката. Дори и най-разпалените ентусиасти едва ли ще намерят в себе си достатъчно лековерие, за да допуснат, че Луи-Наполеон искрено ратува за нефалшифицирани народни избори, а Русия действително гори от желание да укрепи румънската националност, чието унищожаване още от времето на Петър Велики винаги е било цел на нейните интриги и войни.

Вестник „Étoile du Danube"[220], основан в Брюксел от няколко самозвани румънски патриоти, неотдавна публикува редица документи, отнасящи се до молдавските избори; най-важните от тях възнамерявам да преведа тук за „Tribune". Те се състоят от писма, адресирани до молдавския каймакамин Николай Вогоридес от неговия баща Стефан Вогоридес, от зет му Мусурус, турски посланик в Лондон, от А. Вогоридес, негов брат и секретар в турското посолство в Лондон, от М. Фотиадес, друг негов зет и chargé d'affaires* на молдавското правителство в Цариград, и, най-после, от барон Прокеш, австрийски интернунций при Високата Порта. Тая преписка преди известно време била открадната от двореца на каймакамина в Яш и „Étoile du Danube" сега се хвали, че оригиналите на писмата се намират в ръцете му. Очевидно „Étoile du Danube" смята кражбата с взлом за напълно почтен начин на дипломатическа информация; впрочем този негов възглед, както изглежда, се споделя от целия официален европейски печат.

ТАЙНА ПРЕПИСКА ОТНОСНО ИЗБОРИТЕ В МОЛДАВИЯ, ПУБЛИКУВАНА В „ÉTOILE DU DANUBE"

Откъс от писмото на М. К. Мусурус, турски посланик в Лондон, до каймакамина Вогоридес

Лондон, 23 април 1857 г.

„Поверително Ви съобщавам, че лорд Кларендон одобрява отговора, който сте дали на френския и руския консул по въпроса за печата. Той го намира достоен, справедлив и законен. Аз похвалих пред негово превъзходителство благоразумието на Вашето поведение при сегашните обстоятелства. Сега пиша на Портата и ще се постарая да Ви осигуря успех в блестящата кариера, за която се показвате толкова достоен. Вие ще избавите тая прекрасна страна от опасността, в която се стараят да я хвърлят изменници, недостойни за името молдовани. Подбуждани от материални интереси и възнаграждения, те в

---

* управляващ легация, в случая дипломатически представител. *Ред.*

своята извратеност стигат дотам, че съдействуват за превръщането на своята родина Молдавия в обикновен придатък на Влашко и искат да я зачеркнат от числото на самоуправляващите се народи. Под предлога да създадат някаква фантастична Румъния те искат да сведат Молдавия и молдованите до равнището на Ирландия и ирландците, без да се смущават от проклятията на днешното и бъдещите поколения. Като обливате с презрение тая сбирщина, която има нахалството да се нарича национална партия, Вие изпълнявате дълга си на честен и доблестен патриот. Партията на обединението може да се нарича национална партия във Влашко, гдето тя се стреми към разширяване на своето отечество; но в Молдавия по същата тази причина тя може да се нарича само антинационална партия. Тук единствената национална партия е онази, която противодействува на обединението... Английското правителство се отнася враждебно към обединението. Можете да не се съмнявате в това. Поверително Ви съобщавам, че инструкции в този смисъл неотдавна бяха изпратени на английския дипломатически представител в Букурещ (който е мой приятел), и Вие, Ваше превъзходителство, скоро ще видите резултатите от тези инструкции. Вие дадохте подобаващ отговор на френския и руския консули по въпроса за печата... Ваш дълг като глава на самоуправляващото се княжество беше да дадете отпор на скандалната и незаконна намеса на чужденците във вътрешните работи на княжеството. Не е Ваша вината, че тези двама консули се поставиха във фалшиво положение и че техните правителства не могат да им помогнат иначе, освен като ги отзоват... Аз се опасявам също, че под натиска на чуждестранната намеса Портата ще бъде поставена в неприятно положение по отношение на Вас и в кореспонденцията си с Вас може би не ще изрази напълно своята похвала и задоволството, което ѝ доставя Вашето умерено и благоразумно поведение. Като каймакамин на Молдавия Вие, естествено, сте длъжен да се подчините на върховното правителство; но същевременно като глава на това независимо княжество и като молдавски болярин Вие трябва да изпълните своя дълг пред родината и ако се наложи, да посочите на Портата, че първа ab antiquo* привилегия на княжествата е съществуването на Молдавия като отделно самоуправляващо се княжество".

А.Вогоридес, секретар на турското посолство в Лондон, до каймакамина Вогоридес

„Бързам да Ви уведомя, че Вашият зет току-що посети лорд Палмерстон. Той съобщи важни новини за отношението на негова светлост към обединението на княжествата. Лорд Палмерстон е решителен противник на обединението; той смята, че то нарушава правата на нашата държава, и съобразно с това ще изпрати съответни инструкции на сър Хенри Булвер, дипломатически представител на Великобритания в княжествата. Следователно, както вече Ви писах и по-рано, необходимо е да напрегнете всичките си сили, за да не позволите на молдованите да изразят по един или друг начин желания в полза на обединението, а да се покажат достойни за разположението на Портата или за подкрепата на Англия и Австрия. Тъй като тези три държави са решили да противодействуват на обединението, Вие няма защо да се безпокоите за намеренията или заплахите на Франция, чийто печат се отнася към Вас като към грък."

* — вековна. *Ред.*

От същия до същия

Лондон, 15 април 1857 г.

„Съветвам Ви да следвате без разсъждения всички указания на австрийския консул, въпреки всичките му недостатъци, дори ако той почне да се държи още по-високомерно. Вие трябва да имате предвид, че този човек действува само съгласно инструкциите на своето правителство. В своите възгледи Австрия е напълно солидарна с Високата Порта и Великобритания и затова, ако Австрия изказва задоволство, Турция и Англия ще направят същото. И така, повтарям, Вие трябва да следвате съветите и пожеланията на австрийския консул и да се ползувате без възражения от услугите на всички лица, които той Ви предложи, без да се интересувате дали препоръчаните лица са безнравствени или се ползуват с лоша слава. Достатъчно е тези лица да са искрени противници на обединението. Достатъчно, защото ако обединението бъде провъзгласено от молдавския Диван, Австрия ще потърси от Вас отговорност, защото сте противодействували на съветите на нейния консул, който е такъв деен противник на обединението. Що се отнася до Англия, тя никога не ще позволи да се осъществи обединението, макар и всички Дивани да се изкажат за него. Въпреки това, желателно е Вие да попречите на молдавския Диван да се изкаже в полза на обединението, защото тогава на трите държави ще бъде по-лесно да действуват против Франция и Русия и Вие по такъв начин ще заслужите тяхната благодарност... Вие бяхте напълно прав, като не допуснахте свобода на печата, защото молдавските луди глави, приятели на Русия, прикриващи се под маската на Франция, биха започнали да злоупотребяват с тази свобода с цел да предизвикат народно движение в полза на обединението... Не позволявайте машинации от този род. Аз съм уверен, че ако „Etoile du Danube“ и други долнопробни издания биха излизали във Франция, правителството не би се забавило да изпрати авторите им в Кайена. Франция, която жадува да бъдат разрешени в Молдавия и Влашко клубове на свободата и политически събрания, би трябвало най-напред да ги разреши в собствения си дом и да не подхвърля на изгнание и на преследвания всички журналисти, които се осмеляват да говорят поне малко свободно. Има една френска пословица: „Charité bien ordonnée commence par soi-meme“*. Парижкият договор не предвижда обединение на княжествата; той посочва само, че Диваните трябва да се изкажат относно вътрешната реорганизация на страната; но лудите глави, които издигат за свой лозунг обединението, като съвсем забравят това условие на договора и не се грижат за вътрешни реформи, се стремят само към нова международна организация и мечтаят за независимост под властта на чужди господари... Англия, действувайки в пълно съгласие с Австрия, се изказва решително против обединението и в съгласие с Високата Порта никога няма да допусне неговото осъществяване. Ако френският консул Ви говори обратното, не му вярвайте, защото той лъже.“

Написано от К. Маркс на 11 август 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5102 от 27 август 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

---

*— „Истинското милосърдие започва от собствения дом“. *Ред.*

К. МАРКС

ИНДИЙСКОТО ВЪСТАНИЕ

Лондон, 14 август 1857 г.

Когато за пръв път се появиха съобщенията от Индия, предадени по телеграфа от Триест на 30 юли и пристигнали с пощата от Индия на 1 август*, ние веднага доказахме, основавайки се на тяхното съдържание и дата, че новината за завземането на Делхи е жалка измислица и твърде долнопробна имитация на паметния още за всички слух за падането на Севастопол. Но лековерието на Джон Бул е така неизмеримо дълбоко, че неговите министри, борсови агенти и печат действително успяха да го убедят, че същите съобщения, които показваха, че генерал Барнард е заел само отбранителна позиция, съдържат доказателство за пълното унищожение на неговия противник. Тази халюцинация се засилваше от ден на ден, докато най-после стана толкова упорита, че накара дори опитния в подобни работи генерал сър де Лейси Евънс да заяви на 12 август вечерта сред възторжените възгласи на камарата на общините, че той смятал за достоверен слуха за завземането на Делхи. Но този смешен спектакъл не даде никакъв резултат, тъй като сапуненият мехур бе вече готов да се пукне. На следващия ден, 13 август, се получиха едно след друго телеграфни съобщения от Триест и Марсилия, които изпревариха пощата от Индия и които не оставят никакво съмнение, че на 27 юни положението около Делхи е било все още непроменено и че генерал Барнард, все още принуден да се ограничава с отбрана и безпокоен от честите ожесточени вилазки на обсадените, е бил из-

* Има се предвид лъжливото съобщение за завземането на Делхи (виж настоящия том, стр. 257). *Ред.*

извънредно щастлив, че е успял да задържи до този момент своите позиции.

Според нас следващата поща ще донесе вероятно новината за отстъплението на английската армия или поне факти, които предвещават подобно отстъпление. Няма съмнение, че дължината на стените на Делхи направо изключва възможността да се осигури успешната им отбрана по цялото им протежение; напротив, това създава благоприятни условия за coup de main* със съсредоточени сили и чрез изненада. Но генерал Барнард, изглежда, се придържа сляпо към разпространените в Европа възгледи относно укрепените градове, обсадата и бомбардировката и не е склонен към онези смели и оригинални действия, с помощта на които сър Чарлз Нейпир умееше да раздрусва умовете в Азия. Говори се, наистина, че числеността на войските на генерал Барнард е била увеличена приблизително на 12 000 души, от които 7 000 европейци и 5 000 „верни туземци“; но, от друга страна, никой не оспорва и това, че въстаниците всеки ден получават нови подкрепления, поради което може със сигурност да се предположи, че числената диспропорция между обсаждащи и обсадени си е останала същата, както и преди. При това единственият пункт, неочакваното нападение срещу който би могло да осигури известен успех на генерал Барнард, е дворецът на Могола; този дворец заема господствуващо положение, но достъпът до него откъм реката, изглежда, ще стане невъзможен в периода на дъждовете, който вероятно вече е настъпил, а атакуването на двореца откъм участъка, разположен между Кашмирските врата и реката, в случай на неуспех може да изложи нападащия на извънредно голяма опасност. Най-после, настъпи ли периодът на дъждовете, основната цел на действията на генерал Барнард несъмнено ще стане осигуряването на линията на комуникациите и на пътищата за отстъпление. С една дума, ние нямаме основания да смятаме, че в най-неблагоприятния сезон на годината той ще рискува със своите все още недостатъчни сили да извърши това, от което се въздържаше в по-подходящ за тази цел период. Макар лондонският печат да се старае да измами самия себе си, като умишлено си затваря очите за действителното положение на нещата, ръководните кръгове все пак са обзети от сериозно безпокойство; като доказателство за това може да служи органът на Палмерстон „Morning Post“. Продажните джентълмени от този вестник ни съобщават:

„Ние се съмняваме дали дори следващата поща ще ни донесе новината за завземането на Делхи, *но* все пак се надяваме, че *щом* на помощ на обсаж-

---

* — решителен удар. *Ред.*

дащите пристигнат намиращите се сега на път войски с *достатъчно количество тежки оръдия*, каквито, изглежда, все още липсват, ние ще получим новината за падането на крепостта на метежниците".

Съвсем очевидно е, че поради своята слабост, колебания и явни грешки английските генерали успяха да превърнат Делхи в политически и военен център на индийското въстание. Едно отстъпление на английската армия след продължителната обсада или просто фактът, че тя продължава да се намира в отбрана, биха се схванали като безусловно поражение и биха дали сигнал за всеобщо въстание. Нещо повече, това би причинило сред британските войски ужасяваща смъртност, от която ги предпазваха досега крайното възбуждение, присъщо на обсадата с чести вилазки и сблъсквания, и надеждата за скорошна кървава разплата с противника. Що се отнася до приказките за апатия на индусите или дори за тяхната привързаност към британското господство, всичко това е глупост. Князете, като истински азиатци, чакат само благоприятния случай. Народът в цялото Бенгалско президентство, там, където шепа европейци не го държат в подчинение, се наслаждава на блажена анархия, но в тези места няма изобщо никой, против който той би могъл да въстане. Куриозно quid pro quo* би било да се очаква индийското въстание да придобие характерните черти на една европейска революция.

Тъй като армията в Мадраското и Бомбайското президентства още не си е казала думата, там, разбира се, не се е раздвижил и народът. Най-после, Пенджаб досега е най-важният център на европейските войски, а неговата туземна армия е разоръжена. За да го вдигнат на въстание, съседните полунезависими князе ще трябва да хвърлят на блюдото на везните цялото си влияние. Но фактът, че такъв разклонен заговор, какъвто се оказа заговорът в бенгалската армия, не е можел да се осъществи в такива огромни мащаби без тайното съучастничество и подкрепа на местното население, изглежда също тъй сигурен, както е очевидно, че големите трудности, на които англичаните се натъкват при осигуряването на продоволствието и транспорта на своите войски — а именно това е главната причина за бавното съсредоточаване на тези войски, — съвсем не говорят за доброжелателно отношение на селяните към тях.

Останалите новини, получени по телеграфа, имат значение само дотолкова, доколкото ни показват, че въстанието вече се надига на най-отдалечената граница на Пенджаб, в Пешавар и, от друга страна, че то бързо се разпространява южно от Делхи

* — недоразумение. *Ред.*

към Бомбайското президентство, обхващайки гарнизоните на Джханси, Саугор, Индур и Мхау, и достига най-после до Аурангабад, само на 180 мили североизточно от Бомбай. За Джханси в Бунделкханд можем да отбележим, че този пункт е укрепен и може следователно да стане още един център на въоръженото въстание. Съобщава се, от друга страна, че генерал Ван-Кортландт, движейки се от северозапад, за да се съедини с войските на генерал Барнард при Делхи, от който той се намира все още на 170 мили, е нанесъл поражение на въстаниците в района на Сирса. На него му предстои да мине през Джханси, където отново ще се сблъска с въстаниците. Що се отнася до приготовленията на английското правителство, лорд Палмерстон изглежда смята, че най-обиколната линия е най-кратка, и съобразно с това праща своите войски около нос Добра Надежда, вместо да ги изпрати през Египет. Фактът, че няколко хиляди души, които бяха предназначени за Китай, са били спрени в Цейлон и изпратени в Калкута, където на 2 юли действително е пристигнал пети пехотен полк, даде на Палмерстон повод за груба шега по адрес на ония измежду послушните му членове на камарата на общините, които още се осмеляваха да се съмняват, че неговата китайска война е просто „неочакван дар на съдбата“.

Написано от К. Маркс на 14 август 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5104 от 29 август 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ПОЛИТИЧЕСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ В ЕВРОПА

В навечерието на закриването на сесията на камарата на общините лорд Палмерстон се възползува от предпоследното й заседание[221], за да я уведоми накратко за развлеченията, които той е предвидил за английската публика за периода на междуцарствието, което отделя сегашната сесия от следващата. Първият пункт на неговата програма съдържа съобщението за възобновяване на войната с Персия — война, която съгласно неговата декларация, направена преди няколко месеца, бе окончателно прекратена от мирния договор, сключен на 4 март.* Когато генерал сър де Лейси Еванс изказа надеждата, че на полковник Джейкъб е вече дадена заповед да се върне в Индия със своите войски, намиращи се сега на брега на Персийския залив, лорд Палмерстон направо заяви, че докато Персия не изпълни поетите по договора задължения, войските на полковник Джейкъб не могат да бъдат изтеглени от нейната територия. Херат обаче все още не бил евакуиран. Напротив, дори се носели слухове, че Персия била изпратила в Херат нови войскови части. Наистина, персийският посланик в Париж бил опровергал тези слухове, но искреността на Персия не без основания предизвиквала големи съмнения и затова британските войски под командуването на полковник Джейкъб щели да продължат да окупират Бушир. На следния ден след декларацията на лорд Палмерстон телеграфът донесе новината, че г. Мъри е отправил до персийското правителство категорично искане да бъде евакуиран Херат — искане, което с право може

* Виж настоящия том, стр. 232—236. *Ред.*

да се разглежда като предвестие на ново обявяване на война. Такъв е първият международен резултат от индийското въстание.

Във втория пункт на програмата на Палмерстон липсата на подробности се компенсира с разкритите от него широки перспективи. Когато Палмерстон за пръв път съобщи за изпращането на значителни английски въоръжени сили в Индия, на обвиненията на своите противници, че лишавал Великобритания от нейните средства за защита и по този начин давал на другите държави удобен случай да се възползуват от отслабването на нейната позиция, той отговори, че

„народът на Великобритания никога няма да търпи подобно нещо и че в случай на някаква изненада ще бъдат набрани веднага и за най-кратък срок толкова хора, колкото бъдат необходими."

Сега, в навечерието на закриването на парламентарната сесия, той говори със съвсем друг тон. Той вече не възрази, както преди, на предложението на генерал де Лейси Еванс — войски да бъдат изпратени в Индия с винтови линейни кораби — и не защити превъзходството на платната пред винтовия двигател, а, напротив, се съгласи, че на пръв поглед планът на генерала очевидно има огромни предимства. Но камарата трябвало да има предвид, че

„трябва да се държи сметка и за други съображения относно целесъобразността на поддържането на достатъчно количество военноморски сили в страната... Някои обстоятелства сочат, че е нецелесъобразно да се изпращат от страната по-големи морски сили, отколкото е абсолютно необходимо. Разбира се, линейните параходи обикновено стоят в бездействие и сега не носят особена полза; но ако станат събития, подобни на ония, за които бе намекнато тук, и се наложи военноморските сили да излязат в морето, как ще могат те да отблъснат една *грозяща опасност,* ако линейните кораби бъдат заети с транспортиране на войски за Индия? Сериозна грешка би било да се изпраща в Индия флотата, която при *евентуални събития в Европа* може би ще трябва да бъде приведена в боева готовност *за защита на собствената ни страна в най-кратък срок*".

Не може да се отрече, че лорд Палмерстон поставя Джон Бул пред твърде деликатна дилема. Ако Джон Бул вземе необходимите мерки за решително потушаване на индийското въстание, той ще стане уязвим за нападение в собствената си страна; ако ли пък допусне индийското въстание да се разрасне, то по думите на г. Дизраели „освен индийските князе той ще види на сцената и други действуващи лица, с които ще трябва да води борба".

Преди да хвърлим поглед върху „събитията в Европа", за които се правят толкова тайнствени намеци, няма да бъде излишно може би да приведем признанията, направени на същото за-

седание на камарата на общините относно действителното положение на британските войски в Индия. Преди всичко сякаш по взаимна уговорка всички оптимистични надежди, че Делхи ще бъде незабавно взет, са изоставени и прекалените очаквания на предишните дни отстъпиха място на по-трезв поглед върху нещата, а именно, че англичаните могат да се поздравят, ако успеят да задържат своите позиции до ноември, когато ще пристигнат подкрепленията, изпратени от Англия. Второ, възникнаха опасения, че е възможно англичаните да загубят най-важната от тези позиции — Канпур, от участта на който, както заяви г. Дизраели, ще зависи всичко и на освобождаването на който той придаваше дори по-голямо значение, отколкото на завземането на Делхи. Благодарение на своята централна позиция на Ганг, на своето господство над Ауд, Рохилканд, Гвалиор и Бунделкханд, както и благодарение на обстоятелството, че служи за преден пост към Делхи, Канпур при сегашната обстановка действително е пункт от първостепенно значение. Най-после, един от членовете на камарата, сър Ф. Смит, по професия военен, обърна нейното внимание върху обстоятелството, че в индийската армия, с която разполагат англичаните, фактически няма инженерни войски и сапьори, тъй като всички те са дезертирали и вероятно „ще превърнат Делхи във втора Сарагоса". От друга страна, лорд Палмерстон не се погрижи да изпрати от Англия каквито и да било офицери или войници от инженерните войски.

Връщайки се сега на въпроса за европейските събития, които, както се говори, „се очертават в бъдещето", ние преди всичко с учудване четем коментариите, които лондонският „Times" прави във връзка с намеците на лорд Палмерстон. Може да се случи, пише вестникът, сегашният френски режим да бъде съборен или Наполеон да напусне тленния свят и тогава ще настъпи краят на съюза с Франция, върху който почива съвременната система на безопасност. С други думи, „Times", влиятелният орган на британския кабинет, смята, че във Франция във всеки момент може да избухне революция, и същевременно заявява, че сегашният съюз се основава не върху симпатиите на френския народ, а само върху тайно споразумение с френския узурпатор. Освен перспективите за революция във Франция, съществува и дунавският спор[222]. Той не бе прекратен с анулирането на изборите в Молдавия, а само навлезе в нова фаза. Освен това съществува и скандинавският Север, който в близко бъдеще неизбежно ще стане арена на големи сътресения и може би дори ще даде сигнал за международен конфликт в Европа. Мирът още не е нарушен на Север, защото там с нетърпение чакат две събития —

смъртта на шведския крал и абдикацията на сегашния крал на Дания. На последния конгрес на природоизследователите в Християния, шведският престолонаследник решително се изказа за обединението на Скандинавия. Престолонаследникът е човек в разцвета на годините си, притежаващ решителен и енергичен характер, и скандинавската партия, в редовете на която се намира пламенната младеж на Швеция, Норвегия и Дания, ще погледне на неговото качване на престола като на удобен момент, за да се залови за оръжието. От друга страна, твърди се, че немощният, оглупял датски крал Фредерик VII най-после е получил от своята морганатична съпруга, графиня Данер, разрешение да се оттегли от политиката, което тя досега му отказвала. Именно заради нея чичото на краля, принц Фердинанд, предполагаемият наследник на датския престол, бе принуден да се оттегли от държавните дела, към които той се върна по-късно в резултат на споразумение между останалите членове на кралската фамилия. Говори се, че понастоящем графиня Данер е склонна да смени своето местожителство в Копенхаген с Париж и дори да склони краля да се прости с вълненията на политическия живот и да предаде скиптъра на принц Фердинанд. Този принц Фердинанд, който вече е на около шестдесет и пет години, винаги е заемал по отношение на копенхагенския двор същата позиция, каквато граф д'Артоа — по-късно Карл X — заемаше по отношение на тюйлерийския двор. Упорит, суров и ревностен в своите консервативни убеждения, той никога не е изпадал дотам, да се преструва за привърженик на конституционния режим. Но като първо условие за неговото качване на престола той трябва да положи клетва на конституцията, която той открито ненавижда. Оттук и вероятността за международни усложнения, които скандинавската партия както в Швеция, така и в Дания е твърдо решила да използува за собствените си интереси. От друга страна, конфликтът между Дания и германските херцогства Холщайн и Шлезвиг, исканията на които се поддържат от Прусия и Австрия[223], още повече ще усложни положението и може да въвлече Германия в борба на Север, докато Лондонският протокол от 1852 г., гарантиращ датския престол на принц Фердинанд[224], може да въвлече в тази борба Русия, Франция и Англия.

Написано от К. Маркс на 21 август 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5110 от 5 септември 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*РАЗСЛЕДВАНЕТО ЗА ИЗТЕЗАНИЯТА В ИНДИЯ

Нашият лондонски кореспондент, чиято дописка за въстанието в Индия публикувахме вчера[225], твърде правилно е изтъкнал редица явления в миналото, които подготвиха почвата за тази бурна експлозия. Днес ние възнамеряваме да отделим известно време, за да доразвием неговите мисли и да покажем в същия ред на мисли, че британските управници на Индия съвсем не са такива кротки и безупречни благодетели на индийския народ, каквито биха искали да изглеждат в очите на целия свят. За тази цел ще се обърнем към официалните Сини книги по въпроса за изтезанията в Източна Индия, представени на камарата на общините през време на нейните сесии през 1856 и 1857 г.[226] Както ще видите, данните в тези книги са такива, че не могат да бъдат опровергани.

Да вземем най-напред доклада на комисията за разследване на изтезанията в Мадрас[227], която заявява, че е „убедена, че навсякъде се вършат изтезания с цел за събиране на данъците". Комисията се съмнява дали

„изобщо всяка година по углавни обвинения се подлагат на изтезания толкова лица, колкото поради неплащане на данъци".

Тя подчертава, че

„едно нещо й е направило дори по-болезнено впечатление, отколкото убеждението, че се вършат изтезания — а именно трудността за потърпевшата страна да получи удовлетворение".

Причините за тази трудност по мнението на членовете на комисията са следните: 1) разходите и загубата на време поради

разстоянията, които трябва да преминават ония, които желаят да подадат лично жалбата си на колектора[228]; 2) опасението, че писмената молба „ще бъде върната с обичайната резолюция, отпращаща тъжителя към тахсилдара“, който стои начело на полицията и се занимава със събирането на данъците в окръга, т. е. към същия човек, който лично или чрез подчинените си в полицията е накърнил интересите на тъжителя; 3) неефикасните мерки за подвеждане под отговорност и за наказание, които законът предвижда за правителствените чиновници дори когато те са формално обвинени и уличени в подобни деяния. Изглежда, че ако подобно обвинение бъде доказано пред съдията, той може да осъди виновния само на петдесет рупии глоба или на един месец затвор. Наистина, той може да предаде обвиняемия и в ръцете на „углавния съдия, който му налага наказание или предава неговото дело за разглеждане от окръжния съд“.

В доклада се прибавя, че

„това, изглежда, е тежка процедура, и то приложима само към една категория простъпки, а именно към злоупотребата с власт от страна на полицията, а в случая тази процедура е съвсем недостатъчна“.

Полицейски, или данъчен, чиновник — а това е едно и също лице, защото данъците се събират от полицията, — който бъде обвинен в изнудване на пари, се съди отначало от помощник-колектора; след това обвиняемият може да подаде жалба до колектора, а след това в данъчното управление. Това управление може да препрати обвиняемия към правителството или към гражданския съд.

„При такова състояние на правосъдието нито един беден раят не може да се бори против който и да било богат данъчен чиновник и на нас не ни е известен нито един случай, в който селянин да е подал жалба въз основа на тези две разпоредби (от 1822 и 1828 г.)“.

При това обвинението в изнудване на пари се допуска само ако полицейският чиновник е присвоил държавни суми или е принудил раята[229] да плати допълнителен данък, който той е сложил в джоба си. Оттук се вижда, че законът не предвижда никакви наказания за употребата на насилие при събиране на държавните данъци.

Докладът, от който са взети тези извадки, се отнася само до Мадраското президентство, но през септември 1855 г. сам лорд Далхузи писа на директорите*, че

---

* Има се предвид Съветът на директорите на Остиндийската компания. *Ред.*

„той отдавна вече е престанал да се съмнява, че изтезания в една или друга форма се вършат от низшите чиновници във всички британски провинции".

Следователно повсеместното прилагане на изтезания като неделима част от данъчната система на Британска Индия се признава официално, но това признание се прави в такава форма, че да се оправдае британското правителство. И наистина, мадраската комисия стига до заключението, че изтезанията са изключително дело на низшите чиновници — индийци, докато европейските правителствени чиновници винаги, макар и безуспешно, правели всичко възможно да ги предотвратят. В отговор на това твърдение през януари 1856 г. Мадраската туземна асоциация изпрати до парламента петиция със следните оплаквания относно разследването на въпроса за изтезанията: 1) че разследване почти не е имало, тъй като комисията е заседавала само в Мадрас, и то само в продължение на три месеца, докато туземците, които желаели да подадат жалби, с много малки изключения били лишени от възможността да напущат своите домове; 2) че членовете на комисията дори не направили опит да открият източника на злото; ако бяха направили това, те биха констатирали, че злото се крие в самата система на събиране на данъците; 3) че обвиняемите туземни чиновници изобщо не са били разпитвани до каква степен тяхното началство е било осведомено за вършените изтезания.

„Виновни за това насилие" — пишат подателите на петицията — „са не онния, които фактически го вършат, а техните непосредствени началници, които отговарят за определена сума данъчни постъпления пред своите европейски началници, които на свой ред пък отговарят за тези постъпления пред висшата правителствена власт".

И действително, достатъчни са няколко извадки от свидетелските показания, върху които според самата комисия се основава мадраският доклад, за да бъде опровергано съдържащото се в него твърдение, че „англичаните не са виновни в нищо". Така, г. У. Д. Колхоф, търговец, заявява:

„Практикуваните изтезания са разнообразни в зависимост от фантазията на тахсилдара или на неговите подчинени, но на мен ми е трудно да кажа дали висшите власти са давали каквото и да било удовлетворение на потърпевшите, *защото те обикновено препращат всички жалби на тахсилдарите* за проучване и доклад".

Между жалбите на туземците намираме следната:

„Миналата година не можахме да платим обичайния данък, тъй като реколтата на писанум (главна реколта, или оризова реколта) беше лоша поради

сушата. Когато бе извършено джамабанди*, ние помолихме да бъде намален данъкът поради нашите загуби и съгласно условията на споразумението, което сключихме в 1837 г., когато наш колектор беше г. Идън. Тъй като не ни намалиха данъка, ние отказахме да приемем нашите пата**. Тогава тахсилдарът с голяма жестокост почна да ни принуждава да плащаме; това продължи от юни до август. Аз и още някои други бяхме предадени на хора, които ни извеждаха на слънце, караха ни да се навеждаме, слагаха ни на гърба камъни и ни държаха на нажежения пясък. Едва след осем часа ни пускаха на нашите оризови полета. Това жестоко третиране продължи три месеца, през които ние понякога ходехме да подаваме жалби до колектора, но той отказваше да ги приема. Ние събрахме тези жалби и ги подадохме в заседаващия в нашия край съд, който ги предаде на колектора. Въпреки това не получихме правосъдие. През септември ни връчиха официално предупреждение, а двадесет и пет дни след това имуществото ни бе описано и след това продадено. Освен фактите, които споменах, на изтезания бяха подложени и нашите жени; стягаха им гърдите с клещи."

Един туземец-християнин в отговор на зададен му от членовете на комисията въпрос заявил:

„Когато през селото минава европейски или туземен полк, всички раяти биват заставяни да носят хранителни продукти *безплатно,* а ако някой от тях поиска пари за продуктите, той бива подлаган на жестоки изтезания."

Следва един случай с браман, който заедно със своите съселяни и с жителите на съседни села получил от тахсилдара заповед да достави безплатно дъски, дървени въглища, дърва и други, за да може тахсилдарът да продължи строежа на моста на Колерун; когато браманът отказал, дванадесет души го хванали и го подложили на всевъзможни изтезания. Той прибавя:

„Подадох жалба до помощник-колектора г. У. Кадел, но той не извърши никакво разследване и скъса моята жалба. Тъй като иска да завърши евтино строежа на Колерунския мост за сметка на бедните и да се докара на правителството, каквито и поразии да върши тахсилдарът, помощник-колекторът не обръща на това никакво внимание."

Начинът, по който висшестоящите власти гледат на тези незаконни действия, стигащи до последната степен на изнудването и насилието, личи най-добре от случая с г. Бриртън, комисаря, който е стоял начело на Лудхианския окръг в Пенджаб през 1855 г. Съгласно доклада на върховния комисар на Пенджаб било доказано, че

„в редица случаи със знанието или по личното нареждане на заместника на върховния комисар, г. Бриртън, са били претърсвани без всякаква причина къщите на богатите граждани; че конфискуваното при тези обиски имущество е било задържано продължително време; че много лица са били хвърлени в затвора и са били държани там със седмици, без да им бъде предявено какво-

* — разхвърлянето на данъка. *Ред.*

** — данъчни призовки. *Ред.*

то и да било обвинение, и че законът за предохранителните мерки против подозрителни лица е бил прилаган безразборно и еднакво сурово към всички; че заместникът на върховния комисар е обикалял от окръг в окръг, придружен от няколко полицейски чиновници и доносчици, от услугите на които се е ползувал навсякъде, където е ходил, и че тези хора са били главните виновници за всички злини."

В своя доклад по този въпрос лорд Далхузи казва:

„Ние разполагаме с неопровержими доказателства — които впрочем и сам г. Бриртън не оспорва —, че той действително е виновен по всеки пункт от този дълъг списък на неправилни и незаконни действия, в които го обвинява върховният комисар, — действия, които покриха с позор част от представителите на британската администрация и изложиха значителен брой британски поданици на полеми несправедливости, произволно лишаване от свобода и жестоки изтезания."

Лорд Далхузи предлага „г. Бриртън да бъде сериозно наказан за назидание на всички" и поради това смята, че

„на г. Бриртън *засега* не трябва да се поверява постът на заместник-върховен комисар, а той трябва да бъде преместен от тази длъжност на длъжността първи помощник".

Можем да свършим с тези извадки от Сините книги, като цитираме петицията на жителите на една талука* в Канара на Малабарския бряг, които, след като заявяват, че напразно са подавали различни петиции до правителството, сравняват предишното и сегашното си положение по следния начин:

„При управлението на „рани"**, обработвайки напояваните и ненапояваните земи, хълмистите, ниските и горските участъци, ние плащахме установения за нас лек данък и по този начин се радвахме на спокойствие и щастие. Чиновниците на сиркара*** Бахадур и Типу ни наложиха тогава допълнителен данък, но ние никога не сме го плащали. При събирането на данъка не ни подлагаха на лишения, притеснения или мъчения. Но след като страната бе предадена на уважаемата Компания****, последната почна да измисля всевъзможни начини, за да измъкне от нас пари. За тази злонамерена цел Компанията измисли правилници, издаде заповеди и изпрати свои колектори и граждански съдии, които да изпълняват тези правилници и заповеди. Но тогавашните колектори и подчинените им длъжностни лица измежду туземците известно време все още обръщаха нужното внимание на нашите жалби и се съобразяваха с нашите желания. Напротив, сегашните колектори и подчинените им длъжностни лица, *стремейки се по някакъв начин да бъдат повишени*, не обръщат никакво внимание на благосъстоянието на народа и изобщо на неговите интереси, остават глухи към нашите жалби и ни подлагат на всевъзможни притеснения."

Ние дадохме тук само кратка, написана с меки тонове глава от действителната история на британското владичество в Индия.

* — област. *Ред.*
** — махарани. *Ред.*
*** — правителството. *Ред.*
**** — Остиндийската компания. *Ред.*

Вземайки под внимание подобни факти, безпристрастните и сериозни хора могат да попитат, няма ли право един народ да се опита да изгони чуждите завоеватели, които си позволяват да малтретират по такъв начин своите поданици. И ако англичаните са можели да вършат подобни неща хладнокръвно, чудно ли е, че въстаналите индийци в яростното възбуждение на въстанието и борбата вършат приписваните им престъпления и жестокости?

Написано от К. Маркс на 28 август 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5120 от 17 септември 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ВЪСТАНИЕТО В ИНДИЯ

Пощата, получена с парахода „Балтика", не съобщава нищо за каквито и да било нови събития в Индия, но затова пък съдържа множество крайно интересни подробности, които ние предлагаме тук в сбита форма на вниманието на нашите читатели. Първото нещо, което трябва да се отбележи, е, че и на 15 юли англичаните все още не са били проникнали в Делхи. Същевременно в техния лагер се появила холера, започнали проливните тропически дъждове и вдигането на обсадата и отстъплението на обсаждащите войски изглежда са били само въпрос на време. Английският печат се опитва да ни убеди, че епидемията, която е взела живота на генерал сър Х. Барнард, е пощадила неговите войници, които се хранят по-лошо и са още по-изтощени. Поради това ние можем да си съставим известна представа за опустошенията, причинени от тази страшна болест в редовете на обсаждащата армия, не въз основа на официалните данни, предназначени за публиката, а само чрез изводи от открито признатите факти. Един офицер, намиращ се в лагера край Делхи, в писмо от 14 юли пише:

„Ние не предприемаме нищо за завземането на Делхи, а само се отбраняваме срещу вилазките на неприятеля. Войските ни са колкото пет европейски полка, но за що-годе сериозно настъпление разполагаме само с 2000 европейци, тъй като от всеки полк бяха оставени големи отряди за защитата на Джаландар, Лудхиана, Сабату, Дагшай, Касаули, Амбала, Мирут и Пхилаур. Фактически към нас се присъединиха само малки отряди от всеки полк. Неприятелят значително ни превъзхожда по отношение на артилерията."

Това доказва, че войските, пристигнали от Пенджаб, са намерили важната северна комуникационна линия от Джаландар

до Мирут обхваната от въстанието и поради това са били принудени да намалят своите редове, като оставят отряди в най-важните пунктове. Това обяснява защо пристигналите от Пенджаб войски са по-малобройни, отколкото се очакваше, но не може да обясни намалението на броя на войниците европейци на 2 000 души. Бомбайският кореспондент на лондонския „Times“ в писмото си от 30 юли се опитва да обясни другояче пасивността на обсаждащите. Той пише:

„Подкрепления действително пристигнаха в нашия лагер: част от поделенията на 8-и (кралски) полк, част от поделенията на 61-и полк, една рота тежка артилерия и две оръдия от една туземна артилерийска батарея, 14-и полк на нередовната кавалерия (ескортиращ голям обоз с бойни припаси), 2-и полк на пенджабската кавалерия, 1-и полк на пенджабската пехота и 4-и полк на сикхската пехота; но туземните части от войските, присъединили се по този начин към обсаждащите, не са напълно и в еднаква степен надеждни, макар и да са разпределени по бригади заедно с европейците. В кавалерийските полкове на пенджабските войски има много мюсюлмани и индуси от висшите касти от същински Индустан и Рохилканд, а бенгалската нередовна кавалерия се състои главно от такива елементи. Тези хора в своята маса са крайно нелоялни и тяхното присъствие в какъвто и да било брой в състава на войските неизбежно води до усложнения — нещо, което се потвърди и на практика. Във 2-и пенджабски кавалерийски полк е било счетено за необходимо да бъдат разоръжени 70 индустанци и да бъдат обесени трима, между които един старши туземен офицер. От 9-и полк на нередовната кавалерия, който известно време бе в състава на подкрепленията, са дезертирали няколко кавалеристи, а 4-и нередовен полк, доколкото ми е известно, е убил своя адютант, когато е бил на пост.“

Това ни разкрива една друга тайна. Лагерът край Делхи, както изглежда, прилича до известна степен на лагера на Аграмант[230], и англичаните трябва да се борят не само с неприятеля, който се намира пред тях, но и със съюзника си в собствените си редове. Все пак и това не обяснява докрай защо само 2 000 европейци са могли да бъдат отделени за настъпателни действия. Трети автор, този път бомбайският кореспондент на „Daily News“, привежда пълен списък на войските под командуването на генерал Рийд, приемника на Барнард — списък, който, както изглежда, заслужава доверие, защото авторът изброява поотделно различните части, от които се състоят тези войски. Съгласно неговото съобщение в лагера край Делхи от 23 юни до 3 юли са пристигнали от Пенджаб около 1 200 европейци, 1 600 сикхи, нередовна кавалерия и пр., т. е. всичко около 3 000 души начело с бригадния генерал Чембърлейн. От друга страна, числеността на всички войски, намиращи се сега под командуването на генерал Рийд, той определя на 7 000 души, включително артилерията и обсадния парк, така че армията край Делхи — до пристигането

на подкрепленията от Пенджаб — не е можела да наброява повече от 4 000 души. Лондонският „Times“ от 13 август твърдеше, че сър Х. Барнард бил събрал армия от 7 000 англичани и 5 000 туземци. Макар това явно да бе прекомерно преувеличение, все пак има всички основания да се предполага, че по онова време неговата армия е наброявала около 4 000 европейци и още по-малък брой туземци. По такъв начин войските, които са се намирали по-рано под командуването на генерал Барнард, са били толкова, колкото и войските, събрани сега под командуването на генерал Рийд. От това следва, че подкрепленията от Пенджаб само са запълнили загубите, които са намалили почти наполовина силите на обсаждащите; тези огромни загуби са били причинени отчасти от непрекъснатите вилазки на въстаниците, отчасти от опустошенията на холерата. Така става ясно защо англичаните могат да изкарат само 2 000 войници-европейци за „що-годе сериозно настъпление“.

Толкова по въпроса за числеността на британските войски край Делхи. Сега няколко думи за техните действия. Че те не са били особено блестящи, можем да заключим от простия факт, че от 8 юни, когато генерал Барнард оповести завземането на височините край Делхи, главната квартира не е издала нито един бюлетин. С едно единствено изключение тези действия се състоят от вилазки, предприемани от обсадените и отблъсквани от обсаждащите. Обсаждащите са били нападани ту фронтално, ту откъм фланговете, но най-често откъм тила на десния фланг. Вилазки са били предприемани на 27 и 30 юни, на 3, 4, 9 и 14 юли. На 27 юни боят се ограничил със сблъсквания между предните постове, които траели няколко часа, но рано след обед бил прекратен поради силен дъжд, първия за този сезон. На 30 юни силен отряд въстаници се появил сред заграждениятa вдясно от обсаждащите и започнал да напада техните постове и застави. На 3 юли рано сутринта обсадените предприели лъжлива атака в тила на десния фланг на позицията на англичаните, след това напреднали няколко мили в тил на този фланг по Карналския път до Алипур с цел да пленят един обоз с припаси и ковчежничеството, който се движел към лагера под охрана. По пътя си те се натъкнали на един преден пост на 2-и пенджабски нередовен кавалерийски полк, който незабавно отстъпил. Когато на 4-и въстаниците се връщали в града, те били нападнати от един отряд от 1 000 души пехота и два ескадрона кавалерия, изпратени от английския лагер с цел да им препрадят пътя. Но въстаниците успели да отстъпят с малки или дори без никакви загуби и да спасят всичките си оръдия. На 8 юли от британския лагер бил

изпратен отряд, за да разруши моста над канала край село Баси, на около шест мили от Делхи; при предишни вилазки този мост давал на въстаниците възможност да нападат дълбокия тил на англичаните и техните комуникации с Карнал и Мирут. Мостът бил разрушен. На 9 юли въстаниците отново направили вилазка и със значителни сили атакували тила на десния фланг на позицията на англичаните. В официалното съобщение, изпратено същия ден по телеграфа в Лахор, загубите на нападащите били определени приблизително на хиляда убити, но това съобщение очевидно е много преувеличено, защото в едно писмо от лагера от 13 юли четем:

„Нашите хора погребаха и изгориха двеста и петдесет вражески трупа, а освен това противникът успя да отнесе в града голям брой убити".

В същото писмо, напечатано в „Daily News", съвсем не се твърди, че англичаните са принудили сипаите да отстъпят, а, напротив, се казва, че „сипаите отблъснаха всички наши отряди, които изпълняваха задачи, а след това отстъпиха". Загубите на обсаждащите са били значителни, достигайки двеста и дванадесет убити и ранени. На 14 юли при нова вилазка пак е станало ожесточено сражение, подробностите по което още не са стигнали до нас.

Междувременно обсадените са получили силни подкрепления. На 1 юли въстаниците от Рохилканд — от Барейли, Мурадабад и Шахджаханпур, състоящи се от четири пехотни полка, един полк нередовна кавалерия и една батарея артилерия, успели да се съединят с другарите си в Делхи.

„Съществуваше надеждата" — пише бомбайският кореспондент на лондонския „Times", — „че те няма да могат да преминат Ганг, когато го достигнат; но очакваното покачване на водите на реката не настъпи, те я преминаха при Гархмукхтесар, прекосиха Доаб и достигнаха Делхи. В продължение на два дни нашите войски трябваше с огорчение да наблюдават как дълга върволица от хора, оръдия, коне и различен товарен добитък (тъй като въстаниците имаха хазна с около 50 000 ф. ст.) течаха като поток по понтонния мост към града, без да може нито да им се попречи, нито да бъдат обезпокоени по какъвто и да било начин."

Този успешен поход на въстаниците през цялата територия на Рохилканд доказва, че цялата област на изток от Джамна до самите планини на Рохилканд е затворена за английските войски, докато безпрепятственият поход на въстаниците от Нимач до Агра — ако се свърже с въстанията в Индур и Мхау — доказва, че същото важи за цялата област югозападно от Джамна до самите планини Виндхя. Единствената успешна — и всъщност

единствена — операция на англичаните по отношение на Делхи е усмиряването на областта северно и северозападно от Делхи от пенджабските сикхи под командуването на генерал Ван-Кортланд. В целия окръг между Лудхиана и Сирса той се сблъсквал главно с разбойническите племена, населяващи селата, разпръснати на голямо разстояние едно от друго в дивата пясъчна пустиня. Съгласно сведенията, с които разполагаме, на 11 юли той напуснал Сирса и се насочил към Фатихабад, за да потегли оттам срещу Хисар и по този начин да осигури на англичаните местността в тила на обсаждащата армия.

Освен Делхи центрове на борбата между местните жители и англичаните са станали още три пункта в Северозападните провинции — Агра, Канпур и Лакнау. Операцията при Агра е характерна с това, че тук въстаниците за пръв път са предприели планирана експедиция на разстояние около 300 мили с цел да атакуват един отдалечен военен пункт на англичаните. Според едно съобщение на „Mofussilite“[231], вестник, издаван в Агра, сипайските полкове от Насирабад и Нимач, на брой около 10 000 души (около 7 000 души пехота, 1 500 кавалерия и 8 оръдия), се приближили в края на юни до Агра, в началото на юли се разположили на лагер на равнината зад селото Сасия, на около 20 мили от Агра, а на 4 юли изглеждало, че започват да се готвят за нападение срещу града. При това известие европейците, които се намирали във военния гарнизон край Агра, се укрили във форта. Началникът на гарнизона на Агра отначало изпратил като авангард против неприятеля котахския контингент конница, пехота и артилерия; но като пристигнали на своето местоназначение, войниците до един преминали на страната на въстаниците. На 5 юли гарнизонът на Агра, съставен от 3-и бенгалски полк европейци, една батарея артилерия и отряд европейци-доброволци, предприел атака срещу въстаниците и ги бил отблъснал от селото на равнината зад него, но бил очевидно на свой ред изтласкан обратно и след като загубил 49 убити и 92 ранени от общо 500 души, бил принуден да отстъпи под натиска и набезите на неприятелската кавалерия толкова бързо, че „по нея не можа да бъде даден нито един изстрел“, както пише „Mofussilite“. С други думи, англичаните чисто и просто са избягали и се затворили в своя форт, докато сипаите нахлули в Агра и разрушили почти всички постройки на военния гарнизон. На другия ден, 6 юли, те се насочили към Бхаратпур, разположен по пътя за Делхи. Сериозните последици от тази операция се състоят в това, че въстаниците са прекъснали комуникационната линия на англичаните между Агра и Делхи и може би ще се появят пред древния град на Моголите.

Както стана известно от последната поща, в Канпур един отряд от около 200 европейци под командуването на генерал Уилър, заедно с жените и децата на личния състав на 32-и пехотен полк, бил затворен в едно от укрепленията и обкръжен от многократно превъзхождащите го сили на въстаниците начело с Нана Сахиб от Битхур. Фортът бил атакуван няколко пъти на 17 юни и от 24 до 28 юни, като при последния щурм генерал Уилър бил ранен в крака и умрял от раните си. На 28 юни Нана Сахиб предложил на англичаните да се предадат, като обещал да им разреши да се спуснат с лодки надолу по Ганг в Алахабад. Тези условия били приети, но едва англичаните достигнали средата на реката, и от десния бряг на Ганг срещу тях бил открит оръдеен огън. Ония хора от лодките, които се опитали да се спасят, като се прехвърлят на противоположния бряг, били заловени и изклани от отряд кавалерия. Жените и децата били взети в плен. Тъй като от Канпур в Алахабад неведнъж били изпращани пратеници с настойчиви молби за помощ, на 1 юли за Канпур бил изпратен отряд мадраски стрелци и сикхи под командуването на майор Рено. На разсъмване на 13 юли на четири мили от Фатихпур към този отряд се присъединил бригадният генерал Хавлок, който начело на около 1 300 европейци от 84-и и 64-и полкове, 13-и нередовен кавалерийски полк и остатъците от нередовните войски от Ауд достигнал на 3 юли Алахабад откъм Бенарес и с форсиран марш потеглил след майор Рено. В същия ден, в който се съединил с Рено, той бил принуден да приеме сражение при Фатихпур, където Нана Сахиб бил довел своите туземни войски. След упорит бой генерал Хавлок успял с придвижване във фланга на противника да го изтласка от Фатихпур по посока на Канпур, където Хавлок отново трябвало да се сблъска с него на два пъти, на 15 и 16 юли. В последния от посочените дни Канпур бил отново завзет от англичаните, Нана Сахиб отстъпил към Битхур, който е разположен на Ганг, на дванадесет мили от Канпур, и според сведенията е силно укрепен. Преди да започне похода си към Фатихпур, Нана Сахиб избил всички пленени английски жени и деца. Завземането на Канпур имало за англичаните огромно значение, тъй като им осигурило комуникационната линия по Ганг.

В Лакнау, столицата на Ауд, войските на британския гарнизон изпаднали в почти същото бедствено положение, което се оказа фатално за техните другари в Канпур; гарнизонът бил затворен във форта, бил обкръжен от значително превъзхождащите го сили на противника, изпитвал недостиг от продоволствие и загубил своя командир. Този последният, сър Х. Лорънс, умрял на 4 юли от тетанус в резултат на раняване в крака, получено на 2 юли през

време на вилазка. На 18 и 19 юли Лакнау все още се държал. Единствената му надежда за спасение била, че генерал Хавлок ще продължи да напредва след завземането на Канпур. Въпросът е там, дали той се е осмелил да направи това, след като в тила му е Нана Сахиб. Но всяко отлагане непременно ще се окаже фатално за Лакнау, тъй като периодът на дъждовете скоро ще направи военните действия невъзможни.

Анализът на всички тези събития ни води до заключението, че в северозападните провинции на Бенгалия британските войски са изпадали постепенно в положението на малки постове, разпръснати подобно на отделни скали сред морето на революцията. В Долна Бенгалия е имало само отделни случаи на неподчинение в Мирзапур, Динапур и Патна, без да се смята безуспешният опит на браманите — номади от околностите — да завземат свещения град Бенарес. В Пенджаб бунтарският дух се задушава със сила, като са били потушени въстания в Сиалкот и Джелам, а един бунт в Пешавар е бил смазан успешно още в зародиш. Направени са били вече опити за въстание в Гуджарат, Пандхарпур, Сагара, Нагпур и Саугор, намиращи се на територията на Нагпур, в Хайдарабад на територията на низама и най-после в такава южна точка като Майсур, така че спокойствието в Бомбайското и Мадраското президентства съвсем не трябва да се смята за напълно гарантирано.

Написано от К. Маркс на 1 септември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5118 от 15 септември 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ДОХОДИТЕ НА АНГЛИЧАНИТЕ В ИНДИЯ

При сегашното положение на работите в Азия възниква въпросът: каква ценност за британската държава и британския народ представляват всъщност техните владения в Индия? Преки доходи, т. е. доходи под формата на данък или на превишение на доходите от Индия над разходите за Индия, британското съкровище изобщо не получава. Напротив, неговите годишни разходи са много големи. От момента, в който Остиндийската компания се впусна по пътя на големите завоевания — а това бе преди около един век, — нейните финанси се разстроиха и тя трябваше на няколко пъти да се обръща към парламента не само за военна помощ, за да задържи завоюваните територии, но и за финансова помощ, за да се спаси от фалит. Положението не се е изменило и до днес, когато от британската нация се иска голямо количество войски, след което несъмнено ще последва и съответно искане за пари. Осъществявайки своите досегашни завоевания и създавайки мрежа от свои учреждения, Остиндийската компания досега е задлъжняла към държавата с повече от 50 000 000 фунта стерлинги; същевременно английското правителство вече много години понася разходите за превозване до Индия и обратно и за издръжка в тази страна на една редовна армия от тридесет хиляди души освен туземните и европейските войски на Остиндийската компания. При това положение на нещата е ясно, че изгодата за Великобритания от нейната индийска империя се свежда само до печалбите и изгодите, получавани от отделни британски поданици. Трябва да се признае, че тези печалби и изгоди са твърде значителни.

Преди всичко Остиндийската компания има около 3 000 акционери, на които по последната харта на компанията[232] се гарантира годишен дивиденд от $10^{1}/_{2}\%$ върху платения капитал от 6 милиона ф. ст., т. е. 630 000 ф. ст. годишно. Тъй като капиталът на Остиндийската компания се състои от акции на приносителя, акционер може да стане всеки, който има достатъчно пари да купи такива акции, които сега, при съществуващата харта, се котират 125—150% над номинала. Акции на сума 500 ф. ст., т. е. струващи по текущи цени около 6 000 долара, дават на своя притежател правото на съвещателен глас на събранията на акционерите, но за да има право на решаващ глас, той трябва да притежава акции на номинална стойност 1 000 фунта стерлинги. Собствениците на акции за 3 000 ф. ст. имат два гласа, за 6 000 ф. ст. — три гласа, и за 10 000 ф. ст. или повече — четири гласа. Но влиянието на акционерите е нищожно, ако не се смята правото им на глас при избора на Съвета на директорите. Акционерите избират дванадесет директори, а короната назначава 6; но тези директори могат да бъдат назначени от кралицата само измежду лица, които са живели в Индия не по-малко от десет години. Всяка година една трета от директорите излизат от Съвета, но те могат да бъдат отново избрани или назначени. Директорът трябва да притежава акции на номинална стойност 2 000 фунта стерлинги. Всеки директор получава заплата 500 ф. ст., а председателят на Съвета и подпредседателят — двойно повече; но най-съблазнителното в директорския пост е свързаното с него широко право на назначаване на всички чиновници в Индия, както граждански, така и военни. Впрочем от това право в значителна степен се ползува и Контролният съвет и назначенията на найважните длъжности зависят почти изключително от него. Този Съвет се състои от шест члена, всичките тайни съветници, като обикновено двама или трима от тях са членове на Министерския съвет. Председателят на Съвета, който непременно е член на кабинета, е всъщност министър за Индия.

След това идват ония, които се ползуват от тяхното покровителство и които се делят на пет категории: гражданска, духовна, медицинска, военна и морска. За служба в Индия, поне по гражданска линия, са необходими известни познания по туземните езици и за подготовката на млади хора за тази цел Остиндийската компания издържа едни колеж в Хейлибъри. Съответен колеж за подготовка за военна служба, в който обаче се преподават главно принципите на военните науки, има в Адиском край Лондон. По-рано приемането в тези колежи зависеше от протекцията на директорите на компанията, но сега, след внесените от новата

харта изменения, то става според резултатите на публичен конкурсен изпит на кандидатите. На първо време след пристигането си в Индия гражданският чиновник получава обикновено около 150 долара месечно; след това, когато издържи необходимия изпит по един или няколко туземни езика (което той е длъжен да направи в срок от дванадесет месеца след пристигането си), той получава служба със заплата, размерът на която се движи от 2 500 до около 50 000 долара годишно. Последната цифра е заплатата на членовете на Бенгалския съвет; членовете на Бомбайския и Мадраския съвети[233] получават около 30 000 долара годишно. Никой освен членовете на Съвета не може да получава повече от около 25 000 долара годишно, а за да получава заплата от 20 000 долара или повече, трябва да е живял в Индия дванадесет години. Деветгодишно пребиваване в Индия дава право на заплата от 15 000 до 20 000 долара, а тригодишно — на заплата от 7 000 до 15 000 долара годишно. Формално се смята, че назначенията на гражданска служба стават в зависимост от възрастта и заслугите, но фактически те зависят до голяма степен от протекцията. Тъй като гражданската служба е най-добре платена, между желаещите да бъдат назначени на такава служба съществува голяма конкуренция и много офицери още при първа възможност напущат полковете си за тази цел. Средната заплата в гражданската служба е равна на около 8 000 долара, но тук не влизат различните добавки, които често са твърде значителни. Гражданските чиновници се назначават на длъжностите губернатори, съветници, съдии, посланици, секретари, колектори и т. н.; общият им брой обикновено възлиза на около 800 души. Заплатата на генерал-губернатора на Индия е 125 000 долара, но с представителните пари често достига още по-голяма сума. Църковната служба се носи от трима епископи и около сто и шестдесет свещеници. Епископът на Калкута получава 25 000 долара годишно; епископите на Мадрас и Бомбай — два пъти по-малко; един свещеник получава от 2 500 до 7 000 долара освен таксите за обреди. Медицинската служба обхваща около 800 лекари и хирурзи, които получават от 1 500 до 10 000 долара годишно.

Броят на европейските офицери, които служат в Индия, включително офицерите във войските, които зависимите князе са длъжни да дават, възлиза на около 8 000 души. Заплатата в пехотата е установена, както следва: за младши лейтенанти — 1 080 долара, за лейтенанти — 1 344, за капитани — 2 226, за майори — 3 810, за подполковници — 5 520, за полковници — 7 680. Това е заплатата, когато войските са разквартирувани във военни гарнизони. През време на военни действия тя се увеличава. Заплатите в кава-

лерията, артилерията и инженерните войски са малко по-високи. Ако успеят да получат работа в щаба или по гражданска линия, много офицери удвояват своята заплата.

По такъв начин около десет хиляди британски поданици заемат изгодни постове в Индия и получават заплата за служба в тази страна. Тук трябва да прибавим значителен брой лица, завърнали се в Англия, след като са работили в Индия, и получаващи пенсия, която по всички ведомства се полага след изтичането на известен брой години на служба. Тези пенсии заедно с дивидендите и с погашението на лихвите по дълговете в Англия поглъщат всяка година от петнадесет до двадесет милиона долара, получавани от Индия, и могат фактически да се разглеждат като данък, който английските поданици плащат косвено на английското правителство. Всяка година лицата, които се пенсионират от различни длъжности, донасят със себе си в Англия твърде значителни спестявания от своята заплата, които също трябва да се прибавят към сумите, извличани всяка година от Индия.

Освен европейците, които са на правителствена служба, в Индия живеят и не по-малко от 6 000 други европейци, които се занимават с търговия или частни сделки. Като не се смятат малцината собственици на индигови, захарни и кафейни плантации в селските райони, това са главно търговци, търговски агенти и фабриканти, които живеят в Калкута, Бомбай и Мадрас или в близките околности на тези градове. Външната търговия на Индия, обемът на която възлиза на около петдесет милиона долара за вноса и на толкова за износа, почти изцяло се намира в ръцете на тези хора и техните печалби без съмнение са много големи.

Ясно е следователно, че отделни лица извличат големи изгоди от връзките на Англия с Индия, и техните печалби, разбира се, увеличават общата сума на националното богатство на Англия. Но на всичко това трябва да се противопостави друга много голяма сума. Плащаните от джоба на английския народ разходи за армията и флотата във връзка с Индия непрекъснато нарастват с разширяването на индийските владения. Към това трябва да се прибавят разходите за бирманската[234], афганистанската, китайската и персийската войни. Всъщност и всички разходи по последната война с Русия могат по същия начин да бъдат напълно отнесени за сметка на Индия, тъй като страхът от Русия и опасенията от нея, които доведоха до тази война, произтичаха изключително от недоверие към плановете на Русия по отношение на Индия. Ако към това се прибавят и безкрайните завоевания и

непрекъснатите актове на агресия, в които англичаните биват въвличани в резултат на владението на Индия, то разходите, свързани с това владение, застрашават да достигнат общо взето такава сума, която то едва ли ще може някога да компенсира.

Написано от К. Маркс в началото на септември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5123 от 21 септември 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ИНДИЙСКОТО ВЪСТАНИЕ

Лондон, 4 септември 1857 г.

Насилията, вършени от въстаналите сипаи в Индия, са действително ужасяващи, отвратителни, неописуеми — каквито се наблюдават обикновено само през време на въстанически, национални, расови и особено религиозни войни; с една дума, това са такива насилия, на които порядъчната Англия винаги е ръкопляскала, когато ги вършеха вандейците над „сините“, испанските партизани над безбожниците французи, сърбите над своите немски и унгарски съседи, хърватите над виенските въстаници, мобилната гвардия на Кавеняк или Бонапартовите главорези от Обществото от 10 декември над синовете и дъщерите на френския пролетариат[235]. Колкото и отвратително да е поведението на сипаите, то само отразява в концентриран вид поведението на самата Англия в Индия не само по времето на основаването на нейната източна империя, но дори през последните десет години от нейното продължително господство. За да окачествим това господство, достатъчно е да кажем, че изтезанието винаги е било органическа част от английската финансова политика*. В историята на човечеството съществува нещо като възмездие, а правило на историческото възмездие е, че не потиснатият, а самият потисник изкова неговото оръжие.

Първият удар, който бе нанесен на френската монархия, дойде от дворянството, а не от селяните. Въстанието в Индия бе започнато не от измъчваните, унижавани и оголели индийски раяти, а от добре облечените, ситите, грижливо гледани, охранени

* Виж настоящия том, стр. 274—279. *Ред.*

и разглезени от англичаните сипаи. За да намерим аналогии на жестокостите на сипаите, не е необходимо да се връщаме към средните векове, както правят някои лондонски вестници, нито дори да излизаме извън рамките на историята на съвременна Англия. Достатъчно е само да се запознаем с първата китайска война — събитие, така да се каже, на вчерашния ден. В тази война английската войнишка сган вършеше зверства просто за забава — защото нейната ярост не бе нито осветена от религиозен фанатизъм, нито изострена от омраза към надменни завоеватели, нито предизвикана от упоритата съпротива на героичен враг. Изнасилване на жени, набучване на деца на щикове, опожаряване на цели села — факти, регистрирани не от мандарините, а от самите британски офицери, — всичко това се вършеше тогава само за разюздано забавление.

Така и във връзка със сегашната катастрофа би било непростима грешка да се смята, че всички жестокости изхождат само от сипаите, докато англичаните са олицетворение на самата кротост и човеколюбие. От писмата на британските офицери лъха злоба. В писмо от Пешавар един офицер описва разоръжаването на 10-и полк от нередовната кавалерия, загдето отказал да изпълни заповедта да атакува 55-и пехотен туземен полк. Той се задавя от възторг, че не само разоръжили войниците, но дори ги съблекли и събули, и след като им раздали по 12 пенса на човек, ги откарали на брега на реката, качили ги на лодки и ги пуснали надолу по Инд, при което авторът, без да крие радостта си, изразява надеждата, че всички тези кучи синове ще имат възможност да се удавят в бързеите на реката. Друг автор съобщава как няколко жители на Пешавар предизвикали една нощ тревога, като възпламенили в чест на младоженци (по националния обичай) малки мини, напълнени с барут; на другата сутрин виновните били вързани и „получили такъв бой с бич, че дълго ще го помнят". От Пинди се получило съобщение, че трима туземни вождове подготвят заговор. Сър Джон Лоуренс веднага заповядал да изпратят на тяхната среща шпионин. След като получил доноса на шпионина, сър Джон изпратил втора заповед: „Да бъдат обесени." Вождовете били обесени. Един граждански чиновник от Алахабад пише: „Ние имаме власт над живота и смъртта и ви уверяваме, че действуваме безпощадно." Друг чиновник от същата област съобщава: „Не минава ден, без да обесим десетина-петнадесет от тях (от мирните жители)." Един офицер тържествуващо пише: „Холмс, юначагата, ги беси с дузини!" Друг, имайки предвид факта на обесването без съд и следствие на голяма група туземци, отбелязва: „Добре се позабавлявахме." Трети пише: „Ние устройваме военен съд,

без да слизаме от конете, и или обесваме, или застрелваме всеки тъмнокож, който ни попадне под очи.“ От Бенарес съобщават, че тридесет заминдари[236] са били обесени само по подозрение в съчувствие на своите сънародници и че цели села са били опожарени до основи под същия предлог. Един офицер от Бенарес, чието писмо е напечатано в лондонския „Times“, пише: „Европейските войници стават същински дяволи, когато се сблъскват с туземците.“

Не трябва също да се забравя, че докато жестокостите на англичаните се представят като актове на войнишка доблест и се описват просто, кратко, без отвратителни подробности, насилията на туземците, ужасни сами по себе си, биват умишлено преувеличавани. Например кой е авторът на появилото се отначало в „Times“, а след това обиколило страниците на всички лондонски вестници и списания подробно описание на зверствата, извършени в Делхи и Мирут? Някакъв си страхлив пастор, който живее в Бангалур, в Майсур, на разстояние повече от хиляда мили по права линия от мястото на събитията. Достоверните съобщения за събитията в Делхи показват, че въображението на английския пастор е способно да роди по-големи ужаси, отколкото дивата фантазия на индуския въстаник. Отрязването на носове, гърди и т. н., с една дума, ужасните жестокости, вършени от сипаите, разбира се, много по-силно възмущават чувствата на европейците, отколкото бомбардирането на жилищата на Кантон със запалителни снаряди по заповед на секретаря на манчестерското Дружество за мир*, или изгарянето на натиканите в пещера араби от един френски маршал[237], или одирането на британски войници с бич по присъда на военнополевите съдилища, или другите „хуманни“ средства, прилагани в британските изправителни колонии. Жестокостта, както и всичко останало, си има своя мода, която се мени съобразно с времето и мястото. Просветеният Цезар откровено разказва как по негова заповед били отсечени десните ръце на много хиляди галски войници[238]. Наполеон би се срамувал да действува по този начин. Той предпочиташе да заточава собствените си френски полкове, заподозрени в републикански настроения, на остров Сан Доминго, за да загинат там от ръцете на чернокожите или от епидемии.

Ужасните жестокости, вършени от сипаите, напомнят обичаите на християнската Византийска империя, или разпоредбите на наказателния кодекс на император Карл V, или мерките на наказание за държавна измяна в Англия, както ги описва още

* — Боуринг. *Ред.*

съдията Блякстън[239]. На индусите, които религията е направила виртуози в изкуството на самоизтезаването, тези изтезания, вършени над враговете на техния народ и религия, изглеждат напълно естествени и трябва да изглеждат още по-естествени на англичаните, които само до преди няколко години още извличаха доходи от празненствата на Джагернаут, поощрявайки и покровителствувайки кървавите обреди на тази жестока религия[240].

Бесният рев на „стария кръвожаден „Times"", както го наричаше Кобет, поетата от този орган роля на свирепия герой на една от оперите на Моцарт, който в най-мелодична ария се наслаждава при мисълта, как най-напред ще обеси своя враг, след това ще го опече, след това ще го разкъса на четири, след това ще го прониже и най-после ще му одере кожата жив[241], постоянният стремеж на „Times" да разпали жаждата за мъст, като я доведе до крайно изстъпление — всичко това би могло да изглежда само глупаво, ако през трагичния патос не прозираше комичното. Лондонският „Times" се престарава в своята роля не само под влияние на паниката. Той създава нов комичен образ, който дори Молиер е пропуснал, а именно образа на Тартюф отмъстителя. В действителност обаче това, което той цели, е да покачи държавните ценни книжа и да предпази правителството от нападки. Тъй като стените на Делхи не паднаха само от порива на вятъра, подобно на стените на Йерихон, необходимо е Джон Бул да бъде окончателно оглушен от крясъци за мъст, за да може да забрави, че именно неговото правителство носи отговорността за станалите бедствия, както и за това, че позволи на тези бедствия да вземат такива колосални размери.

Написано от К. Маркс на 4 септември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5119 от 16 септември 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ФРЕНСКАТА CRÉDIT MOBILIER

Crédit Mobilier, както предвидихме преди няколко месеца, когато анализирахме нейния розов отчет за 1856 г.*, отново върви надолу; този път това падане възбужда сериозна тревога във финансовите кръгове на Европа. За няколко дни акциите на този концерн спаднаха от 950 фр. на около 850 фр., като е малко вероятно това да бъде най-ниската точка. За политика повишаването и спадането на курса акциите на Crédit Mobilier представлява не по-малък интерес, отколкото за геолога повишаването и спадането на първичните води. В колебанията на курса на акциите на тази компания има няколко периода. Първото издаване на нейните акции в 1852 г. бе организирано много ловко. Акциите бяха разделени на три серии, като собствениците на първата серия имаха правото да получат акции от втората и третата серия по номинална стойност. В резултат на това щастливите притежатели на първата серия получиха цялата изгода от ограниченото издаване на акции в периода на трескавото състояние на фондовия пазар, както и от прекомерните надежди, че акциите на компанията скоро ще се котират много по-високо от номиналната им стойност. Пазарната цена на акциите веднага се повиши от 250 франка — номиналната цена на една акция от първата серия, на 1 775 франка. Колебанията в курса на акциите през 1852, 1853 и 1854 г. представляват второстепенен политически интерес, защото отразяват по-скоро различните фази, през които трябваше да мине току-що образуваното предприятие, отколкото

* Виж настоящия том, стр. 207—215. *Ред.*

изпитанията на един вече укрепнал концерн. В 1855 г. Crédit Mobilier достигна своя апогей, нейните акции за кратко време се повишиха на 1 900 франка, като отбелязаха по този начин нейното най-голямо отдалечаване от обикновения бизнес. От този момент — ако разгледаме по-отблизо колебанията в цените на акциите на Crédit Mobilier и ако вземем средните интервали от време, например 4 месеца, — ще видим, че тези колебания показват постепенно намаление, което, независимо от случайни отклонения, се подчинява на постоянен и неотклонен закон. Този закон се състои в това, че от връхната точка, достигната във всеки един от тези периоди, цените спадат до низшата средна точка, която на свой ред става висш отправен пункт за следващия период. Така цифрите 1 400 фр., 1 300 фр. и 1 100 фр. последователно представляват низшата средна точка на единия период и висшата средна точка на следващия. През цялото това лято акциите не можаха да се задържат на 1 000 фр. за по-продължително време, а сегашната криза, ако не доведе до още по-лоши последици, ще намали висшата средна цена на акциите на около 800 фр., от която точка след известно време тя ще спадне до още по-ниско средно равнище. Разбира се, този процес не може да продължава ad infinitum*, а и несъвместимо със самата природа на Crédit Mobilier е нейните акции да спадат до тяхната номинална цена от 500 франка. Огромната диспропорция между размера на капитала на Crédit Mobilier и размерите на нейните операции, в резултат на което се получават колосални печалби и следователно необичайно повишение на пазарната цена на нейните акции в сравнение с тяхната първоначална цена — това за Crédit Mobilier са условия не на разцвет, а на самото ѝ съществуване. Не е необходимо да се спираме на този въпрос, тъй като ние достатъчно го осветлихме, когато разглеждахме намаляването на печалбите на Crédit Mobilier от 40% в 1855 г. на 23% в 1856 г.**

Сегашното обезценяване на акциите на Crédit Mobilier е свързано с обстоятелства, които по погрешка могат да бъдат взети за причини, докато в действителност те са само следствие. Един от най-„уважаваните" директори на Crédit Mobilier, г. О. Тюрнесан, бе обявен в несъстоятелност поради това, че съдът го призна за отговорен за един дълг от 15 000 000 фр. на неговия племенник г. Шарл Тюрнесан, който през май тази година избяга тайно от Франция. Обстоятелството, че фалитът на един отделен директор съвсем не може да обясни сегашното състояние на рабо-

* — До безкрайност. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 207. *Ред.*

тите на Crédit Mobilier, трябва да бъде ясно за всеки, който си спомня, че на времето фалитът на г. Плас не разклати що-годе осезателно тази опора на Бонапартовия режим. Общественото мнение обаче е по-склонно да се стресне от внезапния провал на едно отделно лице, отколкото да проследи постепенния упадък на едно учреждение. Паниката обхваща масите едва тогава, когато опасността нарасне и стане осезателна. Така например акциите и банкнотите на Ло продължаваха да се ползуват със суеверното доверие на Франция дотогава, докато регентът* и неговите съветници се задоволяваха да обезценяват металическите монети, които банкнотите претендират, че представляват. Публиката не разбираше, че когато монетният двор сечеше от една марка сребро** двойно по-голямо количество лири, отколкото по-рано, то банкнотите, които представляваха дадена сума сребърни лири, се обезценяваха наполовина. Но в момента, когато по заповед на кралския съвет официалната номинална стойност на самите банкноти бе намалена и старата банкнота от 100 лири следваше да бъде разменена срещу нова банкнота от 50 лири, процесът веднага стана ясен на публиката и мехурът се пукна. По същия начин и падането на печалбите на Crédit Mobilier с близо 50% нито за момент не привлече вниманието дори на английските автори на финансови статии, докато сега по повод на фалита на г. О. Тюрнесан целият европейски печат вдига голям шум. Наистина, това събитие се придружава от отегчаващи обстоятелства. Когато през май тази година г. Шарл Тюрнесан бе обявен в несъстоятелност, г. Исак Перейра, проявявайки повече благородно негодувание, отколкото обикновено му е присъщо, публикува статия в лондонския печат, отричайки тържествено каквато и да било връзка между г. О. Тюрнесан и Crédit Mobilier, от една страна, и презрения несъстоятелен длъжник — от друга. Но сегашното решение на френския съд решително опроверга твърденията на този сладкодумен господин.

Нещо повече, от паника е обзета изглежда и самата Crédit Mobilier. Един от нейните директори, г. Ернест Андре, сметна за нужно да снеме публично от себе си всякаква отговорност за бъдещето и чрез законна процедура да скъса всички връзки с това учреждение. Говори се, че и други — включително и банкерската къща Отингер — също бият отбой. Когато самите кормчии бързат към спасителната лодка, пътниците с пълно основание могат да смятат кораба за загубен. Най-после тясната връзка на тюрнеса-

* — Филип Орлеански. *Ред.*

** Марка — тегловна единица сребро, равна на осем унции (около 240 грама). *Ред.*

новци със санктпетербургската банкерска къща на Щиглиц и с големите проекти за руските железопътни линии вероятно също дава на финансовите кръгове в Европа обилен материал за размишление.

Ако директорите на Crédit Mobilier благоволиха „да създадат кредит във Франция“, „да насърчат производителните сили на нацията“ и да поддържат борсовата игра в целия свят, колосална грешка би било да се мисли, че те правеха всичко това безвъзмездно. Освен печалбите, възлизащи средно годишно на около 25% от капитала, представляван от техните акции, всеки от тях е получавал редовно през първите пет години от съществуването на това учреждение още и тантиеми в размер на 5% от брутната печалба — по около 275 000 фр., т. е. 55 000 долара. Освен това железопътните компании и другите предприятия, заети с обществени строежи, които се ползуват със специалното покровителство на Crédit Mobilier, винаги са в една или друга степен свързани с личните интереси на директорите. Така, за никого не е тайна, че перейровци бяха твърде заинтересовани от новите акции на френските Южни железопътни линии, но ако прегледаме публикуваните отчети на Crédit Mobilier, ще видим, че компанията като цяло е купила акции на същите тези железопътни линии на сума не по-малко от 623 000 000 франка. Но петнадесетте директори не само ръководеха операциите на компанията съобразно със своите частни интереси: те можеха и да съобразяват частните си спекулации с предварителните сведения за големите coups de bourse*, подготвяни от компанията, и най-после — да разширяват своя собствен кредит пропорционално на колосалните суми, които официално минаваха през ръцете им. Оттук и поразително бързото обогатяване на тези директори; оттук и голямата тревога на европейската публика във връзка с финансовите неприятности на тези директори; оттук най-после тясната връзка между личните състояния на директорите и общественото доверие в компанията. Впрочем, някои от тези състояния са сигурно толкова добре вложени от техните притежатели, че положително ще преживеят самата компания.

Написано от К. Маркс на 8 септември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5128 от 26 септември 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — борсови спекулации. *Ред.*

К. МАРКС

*ВЪСТАНИЕТО В ИНДИЯ

Новините, които получихме вчера от Индия, показват, че там за англичаните се е създало твърде тежко и застрашително положение, макар че нашият компетентен лондонски кореспондент, както можем да видим от другите колони на вестника, е на друго мнение по въпроса[242]. За събитията край Делхи разполагаме с подробни сведения до 29 юли, както и с едно по-късно съобщение, според което поради опустошенията, причинени от холерата, обсаждащите града войски са били принудени да се оттеглят от стените на Делхи и да се разположат на лагер в Агра. Наистина никой лондонски вестник не смята това съобщение за достоверно, но ние в най-добрия случай можем да го смятаме само за малко преждевременно. Както знаем от всички кореспонденции от Индия, обсаждащата армия е понесла сериозни загуби от вилазките, извършени от обсадените на 14, 18 и 23 юли. В тези вилазки въстаниците са се сражавали с още по-отчаяна смелост откогато и да било и с голям успех благодарение на превъзходството на своята артилерия.

„Ние стреляме с 18-фунтови оръдия и 8-дюймови гаубици" — пише един английски офицер, — „а метежниците ни отговарят с 24 и 32-фунтови оръдия". „В осемнадесетте вилазки, срещу които трябваше да устоим" — се казва в друго писмо, — „ние загубихме в убити и ранени една трета от нашия състав".

Всичко, което е можело да се очаква като подкрепления — това е било отрядът сикхи под командуването на генерал Ван-Кортланд. Генерал Хавлок, след като водил няколко успешни сражения, бил отново принуден да отстъпи към Канпур и да изоста-

ви за известно време идеята да помогне на Лакнау. В същото време „в района на Делхи е настъпил периодът на проливните дъждове“ и епидемията от холера несъмнено се е засилила. Следователно съобщението за отстъпление към Агра и за изоставяне, макар и временно, на опита да се принуди столицата на Великия Могол да капитулира трябва скоро да се потвърди, ако вече не е потвърдено.

На линията на Ганг интерес представляват главно действията на генерал Хавлок, чиито подвизи при Фатихпур, Канпур и Битхур, както и трябваше да се очаква, бяха възхвалени до небесата от нашите лондонски събратя по перо. Както вече отбелязахме по-горе, след като напреднал двадесет и пет мили от Канпур, Хавлок бил принуден отново да отстъпи към този пункт не само за да остави там своите болни, но и за да дочака подкрепления. За това трябва много да се съжалява, защото то показва, че опитът за спасяването на Лакнау се е провалил. Сега единствената надежда на британския гарнизон в този град е един отряд от 3 000 гурки[243], изпратени от Джанг Бахадур от Непал на помощ на обсадените. Ако гурките не успеят да вдигнат обсадата, канпурската касапница ще се повтори и в Лакнау. Но това далеч няма да бъде всичко. Завземането на крепостта Лакнау от въстаниците и затвърждаването в резултат от това на тяхната власт в Ауд ще застраши откъм фланг всички действия на англичаните срещу Делхи и ще даде превес на силите на въстаниците в Бенарес, както и в целия Бихарски окръг. Ако въстаниците държат в ръцете си крепостта Лакнау, Канпур ще загуби половината от своето значение, а неговите комуникации както с Делхи, така и с Бенарес ще бъдат застрашени. Поради тази опасност новините от тази област се очакват с удвоен интерес и тревога. На 16 юни гарнизонът в Лакнау смяташе, че ще може да издържи шест седмици при гладна дажба. До датата на последната телеграма пет седмици от този срок бяха вече изтекли. Сега всичко зависи от обещаните, но още несигурни подкрепления от Непал.

Ако се спуснем надолу по течението на Ганг от Канпур към Бенарес и към Бихарски окръг, ще видим, че тук перспективите за англичаните са още по-мрачни. В една кореспонденция от Бенарес от 3 август, публикувана в „Bengal Gazette“[244], се съобщава, че

„метежниците от Динапур, след като преминаха реката Сон, се насочиха към Арах. Европейското население, изпитвайки оправдани опасения за своя живот, поиска подкрепления от Динапур. Бяха съответно изпратени два парахода с поделения от 5-и, 10-и и 37-и полкове на нейно величество. Посред нощ един от параходите се натъкна на плитчина и сериозно заседна. Хората бяха набързо стоварени на брега и се насочиха напред пешком, но без да

вземат необходимите предохранителни мерки. Неочаквано те попаднаха под силен кръстосан огън от близко разстояние и 150 души от техния малък отряд, включително няколко офицери, се оказаха hors de combat*. Предполага се, че всички европейци в Арах, на брой около 47, са изклани."

Арах е разположен в британския окръг Шахабад в Бенгалското президентство, по пътя от Динапур за Газипур, на двадесет и пет мили западно от първия и на седемдесет и пет мили източно от втория. Застрашен е бил дори Бенарес. В този град има форт, построен по европейски образец, и ако попадне в ръцете на въстаниците, той би се превърнал във втори Делхи. В Миразпур, разположен южно от Бенарес, на отсрещния бряг на Ганг, е бил открит заговор между мюсюлманите; в същото време в Берхампур, на Ганг, на около осемнадесет мили от Калкута, е бил разоръжен 63-и туземен пехотен полк. С една дума, недоволството, от една страна, и паниката — от друга, са се разпространили из цялото Бенгалско президентство до самите врати на Калкута, където е съществувало сериозно опасение да не би великите пости на Мухарама[245], през време на които последователите на исляма във фанатично заслепение се разхождат със саби в ръце, готови да се заловят за оръжието по всякакъв повод, да завършат с общо нападение срещу англичаните, и където генерал-губернаторът е бил принуден да разоръжи дори личната си охрана. И така, за читателя не е трудно да разбере, че съществува опасност главната комуникационна линия на англичаните — Ганг, да бъде прекъсната. А това би се отразило върху придвижването на подкрепленията, които трябва да пристигнат през ноември, и би изолирало действията на англичаните по посока на Джамна.

В Бомбайското президентство работите също вземат много сериозен обрат. Въстанието на 27-и бомбайски туземен пехотен полк в Колхапур е факт, а съобщенията за неговото потушаване от британските войски — само слух. Бомбайските туземни войски са въстанали последователно в Нагпур, Аурангабад, Хайдарабад и най-после в Колхапур. Бомбайската туземна армия възлиза понастоящем на 43 048 души, а в това президентство фактически има само два полка европейски войски. На туземната армия се е разчитало не само за поддържане на реда в границите на Бомбайското президентство, но и за изпращане на подкрепления до Синд в Пенджаб и за формиране на колоните, изпратени в Мхау и Индур с цел да бъдат отново завзети и задържани тези пунктове, както и за възстановяване на комуникационните линии с Агра и за под-

* — вън от строя. *Ред.*

помагане на нейния гарнизон. Колоната на бригадния генерал Стюарт, на когото била възложена последната задача, се състояла от 300 войници от 3-и бомбайски европейски полк, 250 войници от 5-и бомбайски туземен пехотен полк, 1 000 войници от 25-и бомбайски туземен пехотен полк, 200 войници от 19-и бомбайски туземен пехотен полк и 800 войници от 3-и кавалерийски полк на хайдарабадския контингент. В този отряд, наброяващ 2 250 туземни войници, има около 700 европейци, главно от 86-и пехотен и 24-и лек драгунски кралски полкове. Освен това англичаните са съсредоточили една колона туземни войски в Аурангабад, за да държи в респект обзетото от недоволство население на Кхандеш и Нагпур и същевременно да оказва подкрепа на подвижните отряди, действуващи в Централна Индия.

Съобщават ни, че в тази част на Индия „спокойствието е възстановено", но ние изобщо не можем да бъдем сигурни, че това спокойствие ще бъде дълготрайно. В действителност разрешението на този въпрос зависи не от завземането на Мхау, а от поведението на двамата маратхски князя — Холкар и Синдхия[246]. В същата телеграма, в която се съобщава за пристигането на Стюарт в Мхау, се казва, че макар Холкар да си остава надежден, неговите войски са престанали да му се подчиняват. Що се отнася до позицията на Синдхия, за нея не се казва нито дума. Той е млад, популярен, пламенен и би могъл да стане естественият ръководител и вожд на целия маратхски народ. Той има 10 000 собствени добре дисциплинирани войници. Ако той измени на англичаните, това не само би означавало за тях загубата на Централна Индия, но и би придало огромна сила и здравина на революционния съюз. Отстъплението на армията от Делхи, заплахите и исканията на недоволните могат в края на краищата да го заставят да застане на страната на своите сънародници. Обаче както върху Холкар, така и върху Синдхия ще упражнят влияние главно маратхите от Декан, където, както вече съобщихме*, въстанието е взело най-после решителен характер. И тук великите пости на Мухарама са особено опасни. Следователно има известни основания да се очаква общо въстание на бомбайската армия. Тогава и мадраската армия, която наброява 60 555 туземни войници и е набрана от Хайдарабад, Нагпур и Малва — най-фанатичните мюсюлмански окръзи, — също няма да закъснее да последва нейния пример. И така, ако вземем под внимание обстоятелството, че сезонът на тропическите дъждове през август и септември ще скове движението на британските войски и ще прекъсне техните

* Виж настоящия том, стр. 286. *Ред.*

комуникации, логично е да предположим, че въпреки тяхната привидна сила подкрепленията, които са изпратени от Европа, но пристигат много късно и само на части, няма да могат да се справят с възложената им задача. В предстоящата кампания ние можем да очакваме почти сигурно да се повтори афганистанската катастрофа.[247]

Написано от К. Маркс на 18 септември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5134 от 3 октомври 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ВЪСТАНИЕТО В ИНДИЯ

Пощата, която се получи вчера от Индия с парахода „Атлантик", съдържа две важни новини, а именно, че генерал Хавлок не е успял да освободи Лакнау и че англичаните все още се намират пред Делхи. Аналогия на последния факт можем да намерим само в историята на Англия, именно във валхеренската експедиция. Макар неуспехът на тази експедиция да бе станал напълно ясен още в средата на август 1809 г., англичаните все пак отложиха натоварването на войските на корабите за ноември. Когато Наполеон узна, че английската армия е дебаркирала на това място, той реши, че не трябва да я атакува и че французите трябва да я оставят да загине от епидемиите, които с положителност ще ѝ причинят по-големи вреди от оръдията, докато на Франция това няма да струва нито сантим. Сегашният Велик Могол, намирайки се в още по-изгодно положение от Наполеон, има възможност да помага на епидемията със своите вилазки, а на вилазките си — с епидемията.

В едно британско правителствено съобщение, изпратено от Каляри на 27 септември, се казва, че

> „последните новини за Делхи са от 12 август, когато градът все още беше в ръцете на бунтовниците, но че скоро се очаква градът да бъде щурмуван. тъй като генерал Николсън със значителни подкрепления е само на един ден път."

Ако Делхи не бъде завзет преди още Уилсън и Николсън да започнат щурма със сегашните си сили, неговите стени ще стоят дотогава, докато паднат сами[248]. „Значителните" сили на Никол-

сън наброяват само около 4 000 сикхи — подкрепления, смешно недостатъчни за щурмуването на Делхи, но напълно достатъчни да се намери нов, равносилен на самоубийство предлог да не се вдига лагерът, разположен край стените на града.

След като генерал Хюит извърши грешката — а от военна гледна точка това може да се нарече дори престъпление, — да позволи на въстаниците от Мирут да се доберат до Делхи, и след като първите две седмици бяха цплкздтжбшря тжбшря “ което въстаниците успяха с изненада да завземат този град, — целият план за обсадата на Делхи изглежда почти необяснима глупост. Един авторитет, когото ние ще си позволим да поставим дори по-високо от военните оракули на лондонския „Times“, именно Наполеон, установява две правила за водене на война, които са така логични, че изглеждат почти банални: първо, „трябва да се предприема само онова, което е по силите на войската и което обещава най-много шансове за успех“; и, второ, „главните сили трябва да бъдат използувани само там, където може да бъде постигната главната цел на войната — унищожението на неприятеля“. Тези две елементарни правила бяха нарушени при съставянето на плана за обсадата на Делхи. Английското командуване трябваше да знае, че самото индийско правителство неотдавна поправи укрепленията на Делхи така, че този град може да бъде завзет само с правилна обсада, изискваща обсадна армия от поне 15 000—20 000 души и дори много повече, ако отбраната на града се води горе-долу добре. Но щом за такова начинание са нужни 15 000 до 20 000 души, явно безумие е то да се започва с 6 000 или 7 000 души. Освен това англичаните знаеха, че една продължителна обсада, неизбежна поради числената им слабост, неминуемо ще изложи техните войски в тази област, при този климат и в този сезон на годината на нападението на неуязвим и невидим враг, който ще сее гибел в техните редове. И така, обсадата на Делхи нямаше почти никакви изгледи за успех.

Що се отнася до целта на войната, тя несъмнено се състоеше в запазването на английското владичество в Индия. За постигането на тази цел град Делхи нямаше изобщо никакво стратегическо значение. Наистина, противно на неговото действително значение, историческата традиция му придаваше в очите на туземците суеверно значение, което за въсталите сипаи бе достатъчно, за да го изберат за свой главен център. Но ако англичаните, вместо да градят своите военни планове, изхождайки от предразсъдъците на туземците, не бяха се захващали с Делхи и го бяха изолирали, те щяха да лишат този град от неговото въображаемо влияние; но като опънаха палатките си пред града, като разби-

ваха главите си в неговите стени и съсредоточаваха срещу главните си сили и вниманието на целия свят, те се лишиха дори от възможността за отстъпление или, по-скоро, предварително придадоха на едно евентуално отстъпление характера на крупно поражение. Така те чисто и просто наляха вода във воденицата на въстаниците, които целеха да превърнат Делхи в главен център на кампанията. Но това не е всичко. Не беше необходима голяма находчивост от страна на англичаните, за да се убедят, че за тях най-важното нещо бе да създадат дееспособна полска армия, чиито действия биха могли да потушават искрите на недоволство, да осигуряват връзката между техните собствени военни гарнизони, да отхвърлят неприятеля към няколко отделни пункта и да изолират Делхи. Но вместо да действуват по този прост и ясен план, те обричат на бездействие единствената редовна армия, с която разполагат, като я съсредоточават край Делхи; те предоставят на въстаниците свобода на действие, докато *собствените* им гарнизони заемат разпокъсани пунктове, лишени от взаимна връзка, разположени далеч един от друг и, нещо повече, блокирани от значително превъзхождащите ги сили на врага, на когото е дадена възможност да действува, без да бърза.

Като приковаха главната си подвижна колона от войски пред Делхи, англичаните не задушиха въстаниците, а само парализираха собствените си гарнизони. Но дори да отминем тази основна груба грешка при Делхи, във военните летописи трудно може да се намери нещо подобно на тъпоумието, с което бяха водени военните действия на посочените гарнизони, които действуваха изолирано, независимо един от друг, без каквото и да било общо ръководство, действуваха не като съставни части на една единна армия, а по-скоро като отряди на различни и дори враждебни една на друга нации. Да вземем например случая с Канпур и Лакнау. Тези два съседни пункта имаха два отделни отряда войски, извънредно малобройни и неотговарящи на изискванията на момента, като всеки от тях се намираше под самостоятелно командуване; и макар разстоянието между тях да бе само четиридесет мили, действията им бяха така несъгласувани, сякаш се намираха на противоположни полюси. Елементарните правила на стратегията налагаха сър Хю Уилър, военният комендант на Канпур, да получи правото да повика върховния комисар на Ауд сър Х. Лорънс заедно с неговия отряд в Канпур и по този начин да укрепи собствените си позиции, като евакуира временно Лакнау. Подобна операция би спасила *и двата* гарнизона, а тяхното сливане с отряда на Хавлок би дало възможност да се създаде малка армия, способна да държи в ръцете си Ауд и да вдигне обсадата

на Агра. Вместо това поради изолираните действия на двата пункта гарнизонът на Канпур е вече изтребен, гарнизонът на Лакнау заедно с неговата крепост положително ще падне в ръцете на въстаниците и дори удивителните усилия на Хавлок, който извърши със своя отряд осемдневен преход от 126 мили, като при това води толкова боеве, колкото дни трая неговият поход, и всичко това в условията на индийския климат в разгара на лятото — дори тези героични усилия се оказаха безплодни. Изтощил още повече своите преуморени войски с напразните си опити да освободи Лакнау и изправен пред неизбежността да дава нови, безполезни жертви във все нови и нови походи от Канпур, извършвани във все по-малък радиус, в края на краищата Хавлок по всяка вероятност ще трябва да отстъпи в Алахабад с нищожно количество войски. Операциите на неговия отряд най-добре показват какво би могла да направи при Делхи дори малка английска армия, ако бъде съсредоточена за боеви действия, вместо да бъде погребана жива в един заразен от чума лагер. Основата на стратегията е съсредоточаването на войските. В основата на своя план в Индия англичаните поставиха разпръсването на войските. Това, което те преди всичко трябваше да направят, бе да сведат своите гарнизони до възможния минимум, да евакуират от тях жените и децата, да евакуират всички пунктове без стратегическо значение и по този начин да съберат колкото може по-голяма полска армия. А сега дори твърде незначителните подкрепления, които бяха изпратени от Калкута нагоре по Ганг, бяха изцяло погълнати от многобройните изолирани гарнизони, така че нито един отряд не достигна Алахабад.

Що се отнася до Лакнау, сега се потвърждават най-мрачните предсказания, направени въз основа на предишните съобщения.* Хавлок отново е трябвало да отстъпи в Канпур; няма възможност градът да бъде освободен от съюзническите войски на Непал и ние трябва сега да очакваме да чуем новината за завземането на града чрез глад и за унищожаването на неговите храбри защитници заедно с жените и децата.

Написано от К. Маркс на 29 септември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5142 от 13 октомври 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* Виж настоящия том, стр. 301. *Ред.*

К. МАРКС

*ВЪСТАНИЕТО В ИНДИЯ

Обсъждайки сегашното състояние на индийското въстание, лондонските вестници са изпълнени със същия оптимизъм, който те проявяват от самото начало на събитията.[249] Уверяват ни не само че Делхи щял да бъде успешно щурмуван, но и че това трябвало да стане на 20 август. От само себе си се разбира, че преди всичко е необходимо да се установи сегашната численост на обсаждащите войски. Един артилерийски офицер, който е изпратил от лагера край Делхи писмо от 13 август, дава следната подробна таблица на боевия състав на британските войски към 10-и същия месец:

	Британски офицери	Британски войници	Туземни офицери	Туземни войници	Коне
Щаб	30	—	—	—	—
Артилерия	39	598	—	—	—
Сапьори	26	39	—	—	—
Кавалерия	18	570	—	—	520
1-а бригада					
75-и полк на нейно величество	16	502	—	—	—
1-и стрелкови полк на Остиндийската компания	17	487	—	—	—
Кумаонски батальон	4		13	435	

Продължение

	Британски офицери	Британски войници	Туземни офицери	Туземни войници	Коне
2-а бригада					
60-и стрелкови полк на нейно величество	15	251	—	—	—
2-и стрелкови полк на Остиндийската компания	20	493	—	—	—
Тимурски батальон	4	—	9	319	—
3-а бригада					
8-и полк на нейно величество	15	153	—	—	—
61-и полк на нейно величество	12	249	—	—	—
4-и сикхски полк	4	—	4	365	—
Отряд водачи	4	—	4	196	—
Отрядът на Кук	5	—	16	709	—
Всичко	229	3 342	46	2 024	520

И така, към 10 август бойният състав на английските войски в лагера при Делхи е възлизал общо на 5 641 души. От този брой трябва да приспаднем 120 души (112 войници и 8 офицери), които съгласно английски съобщения са били извадени от строя на 12 август при атакуването на една нова батарея, установена от въстаниците извън стените на града, пред левия фланг на англичаните. И така, там са оставали боеспособни 5 529* души по времето, когато бригадният генерал Николсън се е присъединил към обсаждащата армия със следните войски от Фирозпур, които придружавали един обсаден парк втора категория: 52-и полк лека пехота (около 900 души), част от 61-и полк (около 4 роти, или 360 души), една батарея полска артилерия на Баучер, част от 6-и пенджабски полк (около 540 души) и известно количество мултанска кавалерия и пехота — всичко около 2 000 души, от които малко повече от 1 200 души били европейци. И така, ако прибавим тези сили към боеспособните 5 529 души, които се намирали в лагера по времето на пристигането на отряда на Николсън, по-

* У Маркс грешка в пресмятането: трябва да бъде 5521. *Ред.*

лучаваме общо 7 529 души. Съобщава се, че сър Джон Лорънс, губернаторът на Пенджаб, изпратил допълнителни подкрепления, които се състояли от останалата част на 8-и пехотен полк, три роти на 24-и полк с три оръдия конна артилерия от войските на капитан Пейтън от Пешавар, 2-и и 4-и полкове пенджабска пехота и останалата част от 6-и пенджабски полк. Но този отряд, чиято численост можем да определим най-много на 3 000 души и по-голямата част от който се състои от сикхи, още не е пристигнал. Ако читателят си спомни, че преди около един месец пристигнаха пенджабски подкрепления под командуването на Чембърлейн* и че те бяха достатъчни само да доведат числеността на армията на генерал Рийд до първоначалната численост на войските на сър Х. Барнард, ще стане ясно, че и новите подкрепления ще могат само да доведат числеността на армията на бригадния генерал Уилсън до първоначалната численост на армията на генерал Рийд; единственото обстоятелство, което действително благоприятствува в момента англичаните, това е, че обсадният парк най-после е пристигнал. Но дори да приемем, че очакваните 3 000 души вече са пристигнали в лагера и общата численост на английската армия е достигнала 10 000 души, лоялността на една трета от които е повече от съмнителна, какво могат да направят англичаните? Уверяват ни, че те ще обсадят Делхи. Но като се абстрахираме от това, че един опит да бъде обсаден с 10 000 души един силно укрепен град, който има повече от 7 мили в окръжност, е съвсем смешен, преди да мислят за обсаждане на града, англичаните ще трябва отначало да отклонят коритото на река Джамна. Ако англичаните влязат в Делхи сутринта, въстаниците биха имали възможност да напуснат града вечерта, или като преминат Джамна и се отправят за Рохилканд и Ауд, или надолу по Джамна по посока на Матра и Агра. Във всеки случай обсаждането на един четириъгълник, една от страните на който е непристъпна за обсаждащите войски, като същевременно дава възможност на обсадените да се сношават с външния свят и да отстъпят, е засега още неразрешена проблема.

„Всички са съгласни" — казва офицерът, от когото заимствувахме гореприведената таблица, — „че за завземане на Делхи с щурм не може да става и дума".

В същото време той ни съобщава на какво всъщност се надяват в лагера, а именно на „артилерийски обстрел на града в продължение на няколко дни, за да се направи достатъчно голям пробив в стената". Но същият офицер прибавя, че

* Виж настоящия том, стр. 281. *Ред.*

„по скромни пресмятания силите на неприятеля трябва да възлизат сега на около четиридесет хиляди души, без да се омята голямото количество прекрасно действуваща артилерия; пехотата им също се сражава добре".

Ако вземем под внимание и отчаяната упоритост, с която мюсюлманите се сражават обикновено зад укрепления, твърде съмнително е дали малобройната английска армия, ако навлезе в града през „достатъчно голям пробив", ще успее да се измъкне обратно през него.

В действителност за успешното щурмуване на Делхи от наличните сили на англичаните остава само една възможност — възникване на вътрешни разногласия между въстаниците, изчерпване на техните бойни припаси, деморализиране на войските им и загубване на вярата в собствените сили. Но трябва да признаем, че непрекъснатите боеве, които те водиха от 31 юли до 12 август, дават малко основания за подобно предположение. Същевременно едно писмо от Калкута дава твърде недвусмислено да се разбере защо английските генерали, противно на всички правила на водене на войната, са решили да останат край стените на Делхи.

„Когато преди няколко седмици" — се казва в писмото — „възникна въпросът, не трябва ли нашите войски да отстъпят от Делхи, защото те бяха много измъчени от ежедневните боеве, за да понасят повече непосилното напрежение, това намерение срещна най-решителен отпор от страна на сър Джон Лорънс, който открито съобщи на генералите, че тяхното отстъпление ще послужи като сигнал за въстание на местното население в този район и по този начин ще ги изложи на неизбежна опасност. Това мнение удържа връх и сър Джон Лорънс обеща на генералите да изпрати към Делхи всички подкрепления, които успее да събере."

Сега, когато сър Джон Лорънс остави Пенджаб съвсем без войски, в тази провинция на свой ред може да избухне въстание, докато войниците във военния лагер край Делхи по всяка вероятност ще се разболяват и ще загиват масово от отровните изпарения, които се вдигат от земята в края на сезона на тропическите дъждове. За отряда на генерал Ван-Кортланд, който бил достигнал преди четири седмици Хисар и оттам се насочил към Делхи*, повече нищо не се чува. Очевидно той или се е натъкнал на сериозни препятствия, или е бил разформирован по пътя.

Положението на англичаните в Горен Ганг всъщност е отчаяно. Генерал Хавлок е застрашен от действията на аудските въстаници, които се движат от Лакнау през Битхур и се опитват да му отрежат пътя за отстъпление при Фатихпур, който се намира южно от Канпур; същевременно гвалиорският контингент се движи към Канпур от Калли — град, разположен на десния бряг на Джамна

* Виж настоящия том, стр. 283-284. *Ред.*

Това концентрично движение, ръководено може би от Нана Сахиб, в ръцете на когото, както се говори, се намира върховното командуване в Лакнау, за пръв път показва известни познания у въстаниците за правилата на стратегията, докато англичаните сякаш мислят само как да прекаляват със своя глупав центробежен метод на водене на войната. Така, съобщава се, че 90-и пехотен и 5-и стрелкови полк, изпратени от Калкута да засилят отряда на генерал Хавлок, са били поети в Динапур от сър Джеймс Утръм, на когото хрумнало да ги преведе през Файзабад към Лакнау. Лондонският „Morning Advertiser" приветствува този план на действие като майсторска маневра, тъй като сега Лакнау щял да се намира между два огъня: отдясно той ще бъде застрашен от Канпур, а отляво — от Файзабад. Съгласно обикновените правила за водене на войната, когато една неизмеримо по-слаба армия, вместо да се опитва да съсредоточи разпръснатите си отряди, сама се раздели на две части, отделени от цялото протежение на неприятелския фронт, тя по този начин избавя противника си от труда да я унищожава. И действително за генерал Хавлок задачата вече не е да спасява Лакнау, а да спаси остатъците от малките отряди — както своя собствен, така и на генерал Нейл. По всяка вероятност той ще бъде принуден да отстъпи към Алахабад. Алахабад наистина е позиция с решаващо значение, тъй като е разположен при сливането на Ганг и Джамна и представлява ключа към Доаб[250], разположен между тези две реки.

От пръв поглед на картата се вижда, че главното операционно направление на английската армия, която се опитва да си върне Северозападните провинции, минава по долината на Долен Ганг. Затова позициите на Динапур, Бенарес, Миразпур и на първо място на Алахабад, който трябва да стане изходна точка на истинските бойни действия, ще трябва да бъдат засилени чрез съсредоточаване в тези градове на всички гарнизони от по-малките и нямащи стратегическо значение пунктове, в които са разквартирувани войските в същинска Бенгалия. Че това главно операционно направление в настоящия момент само се намира под сериозна заплаха, свидетелствува следната извадка от една кореспонденция, изпратена от Бомбай на лондонския „Daily News":

„Неотдавнашният бунт на три полка в Динапур прекъсна всякакви съобщения между Алахабад и Калкута (с изключение на параходните съобщения по реката). Бунтът в Динапур е най-сериозното от всички събития през последно време, тъй като пожарът на въстанието е обхванал целия Бихарски окръг, който се намира на не повече от 200 мили от Калкута. Днес се получи новината, че санталите[251] отново са въстанали, и положението в Бенгалия, наводнена от 150 000 диваци, които се опиват от кръв, грабеж и разбойничество може наистина да стане ужасно."

Докато Агра се държи, второстепенни операционни направления за бомбайската армия са пътищата, които водят през Индур и Гвалиор към Агра, а за мадраската армия — пътищата, които водят през Саугор и Гвалиор към Агра, с която пенджабската армия, така както и отрядът, който заема Алахабад, трябва да възстановят своите комуникационни линии. Но ако колебаещите се князе на Централна Индия открито се вдигнат против англичаните и въстанието в бомбайската армия вземе сериозен характер, на всички военни сметки поне засега ще се сложи край и нищо няма да бъде вече сигурно освен една колосална касапница от Кашмир до нос Коморин. В най-добрия случай всичко, което ще може да се направи, това е да се отсрочат решаващите събития за ноември, когато ще пристигнат войските от Европа. Дали това ще се осъществи, ще зависи от способностите на сър Колин Кямпбел, за когото досега не се знае нищо друго, освен че е храбър човек. Ако той се окаже на висотата на положението, независимо от това, дали Делхи ще падне или не, той на всяка цена ще създаде макар и малка, но боеспособна армия, с която ще могат да се започнат решителни действия. Но все пак ние смятаме за необходимо да повторим, че окончателният изход на събитията зависи от бомбайската армия.

Написано от К. Маркс на 6 октомври 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5151 от 23 октомври 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ВЪСТАНИЕТО В ИНДИЯ

Пощата, която се получи с парахода „Арабия", ни донесе важната новина за падането на Делхи. Доколкото може да се съди въз основа на оскъдните данни, с които разполагаме, това събитие очевидно се дължи на съвпадането на редица обстоятелства: острите разпри сред въстаниците, промяната в численото съотношение на двете страни и пристигането на 5 септември на обсадния парк, който се очакваше още на 8 юни.

След пристигането на подкрепленията под командуването на Николсън ние определихме числеността на армията при Делхи на общо 7 529 души* — оценка, която по-късно напълно се потвърди. След като към тези сили се присъединили по-късно още 3 000 кашмирски войници, предадени в разпореждане на англичаните от раджата Ранбир Сингх, числеността на британските войски според „Friend of India"[252] достигнала общо около 11 000 души. На свой ред силите на въстаниците според лондонския „Military Spectator"[253] намалели приблизително на 17 000 души, от които 5 000 кавалеристи, докато „Friend of India" изчислява техните сили на около 13 000 души, включително 1 000 души нередовна кавалерия. Тъй като след извършването на пробива и започването на битката в самия град кавалерията станала съвсем безполезна и поради това се спасила с бягство, като напуснала града още в момента, когато англичаните проникнали в него, всички сили на сипаите, независимо от това, дали ще приемем пресмятанията на „Military Spectator" или на „Friend of India", не са можели да

* Виж настоящия том, стр. 310—311. *Ред.*

надвишават 11 000—12 000 души. Следователно силите на англичаните са били почти равни на силите на въстаниците не толкова в резултат на увеличението на първите, колкото поради намалението на вторите; малко по-малката численост на англичаните се повече от компенсирала от моралния ефект на успешната бомбардировка на града и от предимствата на настъплението, което позволило на англичаните да изберат къде да нанесат главния удар, докато защитниците на града е трябвало да разпръсват явно недостатъчните си сили по всички пунктове на застрашената окръжност.

Въстаническите войски намалели не толкова поради тежките загуби, които те понесли при непрекъснатите вилазки в продължение на около десет дни, колкото поради оттеглянето на цели контингенти в резултат на вътрешни разпри. Като се абстрахираме от това, че за самия призрачен Могол господството на сипаите е станало не по-малко тежко, отколкото за търговците в Делхи, на които сипаите изземали всичките спестявания до последната рупия — религиозните разногласия между сипаите-индуси и сипаите-мосюлмани и разприте между стария гарнизон и новодошлите подкрепления са били достатъчни, за да подкопаят тяхната неустойчива организация и да осигурят тяхното поражение. Все пак, като вземем под внимание обстоятелството, че англичаните са се борили срещу противник, който едва ги е превъзхождал числено и е бил без единно командуване, отслабен и паднал духом поради разприте в собствените си редове, и че този противник след 84-часова бомбардировка все пак е издържал цели шест дни канонадата и уличните боеве между стените на града, а след това спокойно е преминал по понтонния мост на Джамна — като вземем под внимание всичко това, трябва да признаем, че в края на краищата въстаниците с главните си сили са направили всичко възможно в едно толкова тежко положение.

Подробностите по завземането на града, изглежда, са следните: на 8 септември английските батареи били установени на значително разстояние пред първоначалното разположение на техните войски, на 700 ярда от стените. Между 8 и 11 септември тежките оръдия и мортирите на англичаните били приближени още повече до укрепленията. Батареите били установени на предварително приготвени позиции със сравнително малки загуби, като се има предвид, че гарнизонът на Делхи направил две вилазки — на 10-и и 11-и, правел неколкократни опити да постави нови батареи и непрекъснато безпокоял настъпващите с пушечен огън. На 12-и англичаните загубили около 56 убити и ранени. На 13-и

сутринта бил вдигнат във въздуха важният барутен погреб на противника в един от бастионите, както и сандъкът със снарядите на едно леко оръдие, което обстрелвало с флангов огън британските батареи от предградието Талвара, и при Кашмирските врати британските батареи направили пробив, достатъчно широк за щурмуване. На 14-и започнало щурмуването на града. Войските проникнали в града през пробива при Кашмирските врати, без да срещнат сериозна съпротива, завладели големите здания в съседство с вратите и напреднали по крепостния вал към Морийския бастион и Кабулските врати, където съпротивата станала твърде упорита, поради което те понесли тежки загуби. Били направени приготовления да бъдат насочени срещу града оръдията на завзетите бастиони и на командните пунктове да бъдат докарани нови оръдия и мортири. На 15-и започнало обстрелването на Бернския и Лахорския бастиони с оръдията, завзети на Морийския и Кабулския бастиони; същевременно бил направен пробив в арсенала и започнало бомбардирането на двореца. Арсеналът бил взет с пристъп на разсъмване на 16 септември, а на 17-и мортирите продължили да обстрелват двореца иззад стените на арсенала.

Тук свършват официалните съобщения за щурмуването на града; „Bombay Courier“[254] обяснява това с обстоятелството, че на границата на Синд пощата от Пенджаб и Лахор била ограбена. В едно частно писмо, адресирано до губернатора на Бомбай, се казва, че град Делхи бил окончателно завзет в неделя, 20 септември, като в 3 часа сутринта на същия ден главните сили на въстаниците го напуснали и по понтонния мост се оттеглили по посока на Рохилканд. Тъй като преди да завземат крепостта Селимгарх, разположена на отсрещния бряг на реката, англичаните не са можели да преследват противника, ясно е, че въстаниците, пробивайки си бавно път от крайния северен квартал на града към югоизточните му покрайнини, са държали до 20-и позицията, необходима за прикриване на тяхното отстъпление.

Що се отнася до вероятните последици от завземането на Делхи, един сериозен и добре осведомен вестник, „Friend of India“, отбелязва, че

„англичаните сега би трябвало да обърнат внимание не на положението в Делхи, а на положението в Бенгалия. Голямото закъснение, с което бе завзет градът, ни лиши напълно от престижа, който можехме да си спечелим, ако бяхме го завзели по-рано; а силата на бунтовниците и тяхната численост биха се намалили също тъй съществено както в резултат на завземането на града, така и при продължаване на обсадата.“

Междувременно въстанието се разпространявало на североизток от Калкута и на северозапад през Централна Индия. На асамската граница били въстанали два силни полка пурбийци*, които открито обявявали намерението си да върнат на престола бившия раджа Парандур Сингх. Динапурските и рангпурските въстаници под водителството на Куер Сингх се насочили през Банда и Нагод към Джабалпур и раджата на Рева под натиска на собствените си войски се присъединил към тях. В самия Джабалпур 52-и бенгалски туземен полк напуснал своите казарми, вземайки със себе си един британски офицер като заложник за останалите им другари. Гвалиорските въстаници били преминали през Чамбал и се разположили на лагер някъде между реката и Дхолпур. Остава да се отбележи най-важното от всички съобщения. Изглежда, че джодхпурският легион е преминал на служба при въстаналия раджа на Авах, селище, разположено на 90 мили югозападно от Беавар. Той нанесъл поражение на значителните сили, изпратени срещу него от раджата на Джодхпур, при което бил убит генералът, както и капитан Монк Мейсън, и били пленени три оръдия. Генерал Дж. Ст. П. Лорънс се насочил против легиона с една част от насирабадския отряд и го принудил да отстъпи в един от градовете; но опитите на Лорънс да завземе този град не се увенчали с успех. Изтеглянето от Синд на намиращите се в него европейски войски довело до възникването на широко разпространен заговор, като опити за вдигане на въстание били направени най-малко в пет различни пункта, между които Хайдарабад, Карачи и Шикарпур. Признаци на недоволство има и в Пенджаб, където съобщенията между Мултан и Лахор са били прекъснати за осем дни.

На друго място нашите читатели ще намерят таблица със списъка на войските, изпратени от Англия от 18 юни насам, при което дните на пристигането на съответните кораби са изчислени съгласно официалните данни, следователно в срокове, благоприятни за британското правителство[255]. От този списък ще стане ясно, че освен малките отряди артилерия и сапьори, изпратени по суша, цялата натоварена на кораби армия наброява 30 899 души, от които 24 884 души пехота, 3 826 кавалерия и 2 334 артилерия. От таблицата ще стане ясно също, че до края на октомври не е можело да се очаква пристигането на каквито и да било значителни подкрепления.

* Пурбиах — източен; тук става дума за полковете в Източна Бенгалия. *Ред.*

Войски, изпратени в Индия

По-долу следват данни за войските, които са били изпратени в Индия от Англия от 18 юни 1857 г. насам:

Време на пристигането	Всичко	Калкута	Цейлон	Бомбай	Карачи	Мадрас
20 септември	214	214	—	—	—	—
1 октомври	300	300	—	—	—	—
15 октомври	1 906	124	1 782	—	—	—
17 октомври	288	288	—	—	—	—
20 октомври	4 235	3 845	390	—	—	—
30 октомври	2 028	479	1 544	—	—	—
Всичко през октомври	8 757	5 036	3 721	—	—	—
1 ноември	3 495	1 234	1 629	—	632	—
5 ноември	879	879	—	—	—	—
10 ноември	2 700	904	340	400	1 056	—
12 ноември	1 633	1 633	—	—	—	—
15 ноември	2 610	2 132	478	—	—	—
19 ноември	234	—	—	—	234	—
20 ноември	1 216	—	278	938	—	—
24 ноември	406	—	406	—	—	—
25 ноември	1 276	—	—	—	—	1 276
30 ноември	666	—	462	204	—	—
Всичко през ноември	15 115	6 782	3 593	1 542	1 922	1 276
1 декември	354	—	—	354	—	—
5 декември	459	—	—	201	—	258
10 декември	1 758	—	607	—	1 151	—
14 декември	1 057	—	—	1 057	—	—
15 декември	948	—	—	647	301	—
20 декември	693	185	—	300	208	—
25 декември	624	—	—	—	624	—
Всичко през декември	5 893	1 851	607	2 359	2 284	258

Продължение

Време на пристигането	Всичко	Калкута	Цейлон	Бомбай	Карачи	Мадрас
1 януари	340	—	—	340	—	—
5 януари	220	—	—	—	—	220
15 януари	140	—	—	—	—	140
20 януари	220	—	—	—	—	220
Всичко през януари	920	—	—	340	—	580
От септември до 20 януари	30 899	12 217	7 921	4 431	4 206	2 114
Войски, изпратени по суша:						
2 октомври	235 сапьори	117	—	—	118	—
12 октомври	221 артилеристи	221	—	—	—	—
14 октомври	224 сапьори	122	—	—	122	—
Всичко през октомври	700	460	—	—	240	—

Всичко	31 599
Войски, изпратени около нос Добра Надежда и отчасти пристигнали	4 000
Всичко	35 599

Написано от К. Маркс на 30 октомври 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5170 от 14 ноември 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ЗАКОНЪТ ОТ 1844 Г. ЗА АНГЛИЙСКАТА БАНКА И ПАРИЧНАТА КРИЗА В АНГЛИЯ

На 5-и този месец Английската банка повиши своя минимален сконтов процент от 8% — както той бе установен на 19 октомври — на 9%. Ние предполагаме, че това повишение, което е без прецедент в историята на банката, след като тя възобнови плащанията в брой, още не е предел. То е предизвикано от отлива на злато и сребро и от намаляването на това, което се нарича резерв от банкноти. Отливът на злато и сребро става в две противоположни направления: златото тече към нашата страна* поради фалитите на нашите банки, а среброто — на Изток, поради намаляването на износа за Китай и Индия и трансферите на пари, които правителството прави направо по сметка на Остиндийската компания. Срещу среброто, необходимо на Англия за тази цел, тя е принудеиа да изпраща на европейския континент злато.

Що се отнася до резерва от банкноти и важната роля, която той играе на лондонския паричен пазар, трябва да споменем накратко за закона за Английската банка, прокаран от сър Роберт Пил в 1844 г. и засягащ не само Англия, но и Съединените щати и целия световен пазар. Сър Роберт Пил, подкрепен от банкера Лойд, сега лорд Овърстоун, и от редица други влиятелни лица, целеше чрез своя закон да проведе на практика един автоматично действуващ принцип на паричното обръщение. Съобразно с този принцип обръщението на книжни пари трябваше да се разширява и намалява, следвайки точно законите на обръщеиието на металически пари; така според твърдението на Роберт Пил

* — Съединените щати. *Ред.*

и неговите привърженици завинаги се отстранявала възможността за каквито и да било парични кризи. Английската банка е разделена на два департамента — емисионен департамент и банков департамент, като първият представлява чисто и просто фабрика за банкноти, а вторият — същинската банка. Законът разрешава на емисионния департамент да издава банкноти в размер на 14 000 000 фунта стерлинги; смята се, че тази сума е границата, под която фактическото парично обръщение никога няма да падне, и че тази сума е гарантирана от задължението на британското правителство към банката. За всички банкноти, издавани свръх тези 14 000 000 фунта стерлинги, емисионният департамент е длъжен да има в своите хранилища съответното количество злато и сребро. Ограничената по този начин обща маса банкноти се предава на банковия департамент, който ги пуща в обръщение. Следователно ако запасът от злато и сребро в хранилищата на емисионния департамент възлиза на 10 000 000 ф. ст., емисионният департамент може да издаде и предаде на банковия департамент банкноти за 24 000 000 ф. ст. Ако фактически в обръщение се намират банкноти само за 20 000 000 ф. ст., останалите 4 000 000 ф. ст., които се пазят в касата на банковия департамент, образуват неговия резерв от банкноти, който всъщност е единствената гаранция за влоговете, поверявани на банковия департамент от частни лица и от държавата.

Да предположим сега, че започне отлив на злато и сребро от страната и че от емисионния департамент на няколко пъти бъде изтеглено определено количество скъпоценни метали, например злато за 4 000 000 ф. ст. Тогава банкноти на сума 4 000 000 ф. ст. ще бъдат анулирани; в резултат на това сумата от банкноти, издадени от емисионния департамент, ще се изравни точно със сумата от банкноти, намиращи се в обръщение, а резервът от банкноти, намиращ се на разположение в касата на банковия департамент, ще се сведе до нула. С други думи, на банковия департамент няма да остане нито грош за задоволяване исканията на своите вложители, поради което той ще бъде принуден да се обяви за неплатежоспособен. Това ще се отрази фатално върху влоговете както на публичноправните учреждения, така и на частните лица, и ще доведе до спиране изплащането на тримесечните дивиденди, дължими на държателите на държавни лихвоносни книжа. По този начин банковият департамент може да стигне до фалит, макар в хранилищата на емисионния департамент да се пазят още скъпоценни метали за 6 000 000 ф. ст. И това не е само предположение. На 30 октомври 1847 г. резервът на банковия департамент се намали на 1 600 000 ф. ст., докато влоговете

възлизаха на 13 000 000 фунта стерлинги. Ако тази тревога, поутихнала само в резултат на финансовия преврат, извършен от правителството, бе траяла още няколко дни, резервът на Английската банка щеше да се изчерпи и банковият департамент щеше да бъде принуден да прекрати плащанията, макар в хранилищата на емисионния департамент още да се намираше злато за повече от 6 000 000 фунта стерлинги.

И така, от само себе си става ясно, че отливът на скъпоценни метали и намаляването на резерва от банкноти си влияят взаимно. Тъй като изтеглянето на скъпоценни метали от хранилищата на емисионния департамент води непосредствено до намаляване на резерва на банковия департамент, директорите на Английската банка, опасявайки се, да не би банковият департамент да се окаже неплатежоспособен, по-здраво затягат кредитната преса, като повишават сконтовия процент. Но повишаването на сконтовия процент кара част от вложителите да изтеглят от банковия департамент влоговете си, за да ги дават на заем срещу високата лихва, съществуваща понастоящем, а непрекъснатото намаляване на резерва на свой ред плаши други вложители и също ги кара да теглят своите влогове от този департамент. Излиза, че същите тези мерки, които се предприемат за запазване на резерва, водят към неговото изчерпване. След това обяснение читателят ще разбере с каква тревога наблюдават в Англия намаляването на резерва на банката и каква груба лъжа се съдържа във финансовата статия на един от последните броеве на лондонския „Times“. В тази статия се казва:

„Отново се раздвижиха старите противници на закона за банковата харта и сега човек в нищо не може да бъде сигурен. Един от най-любимите начини да се създава паника е позоваването на намалелите резерви от непуснати в обръщение банкноти, като че ли ако този резерв се изчерпи, банката ще бъде принудена съвсем да преустанови сконтовите операции“. (Съгласно съществуващия закон в случай на фалит тя фактически така именно би трябвало да постъпи.) „В действителност банката би могла и при такива обстоятелства да продължи сконтовите си операции, без дори да намалява техния мащаб, тъй като ежедневното сконтиране на полици, разбира се, й носи средно същата сума, която тя трябва обикновено да изплаща. Банката не би могла да увеличи мащаба на операциите, но трудно е да се предположи, че при сегашното повсеместно ограничаване на деловата дейност подобно увеличение изобщо може да стане необходимо. Следователно, няма ни най-малко основание за правителствени палиативи.“

Фокусът, върху който е изграден този довод, се свежда до следното: тук умишлено не се казва нищо за вложителите. Не са нужни особени усилия на ума, за да разберем, че ако в един прекрасен ден банковият департамент се обяви в несъстоятелност по

отношение на своите кредитори, той няма да може повече да отпуща на своите дебитори заеми под формата на кредит или сконтиране на полици. С една дума, прехваленият закон на сър Роберт Пил за Английската банка в нормално време изобщо не действува, а в трудни времена засилва финансовата паника, предизвикана от търговската криза, с финансова паника, създавана от самия него; и тъкмо в момента, когато този закон, съгласно лежащия в основата му принцип, трябва да окаже своето благотворно влияние, не остава нищо друго, освен да бъде прекратено действието му чрез правителствена намеса. В нормално време максималното количество банкноти, което законът разрешава на банката да издава, никога не се намира изцяло в обръщение — достатъчно доказателство за този факт е неизменната за такива периоди наличност на резерв от банкноти в касата на банковия департамент. Това може да се провери, като се сравнят отчетите на Английската банка от 1847 до 1857 г. или дори сумата от банкноти, намирала се фактически в обръщение от 1819 до 1847 г., със сумата, която би могла да се намира в обръщение съгласно установения от закона максимум. В трудни времена, като например в 1847 г. и сега, поради произволното и пълно разделяне на Английската банка на два департамента последиците от отлива на резервите от скъпоценни метали се влошават изкуствено, повишаването на лихвения процент се ускорява изкуствено и банката е застрашена от фалит не поради нейната действителна неплатежоспособност, а поради мнимата неплатежоспособност на един от нейните департаменти.

Когато действителното финансово бедствие бъде по този начин задълбочено от изкуствена паника и когато то вземе достатъчно жертви, правителството не е в състояние да устои на натиска на общественото мнение и действието на закона се преустановява тъкмо в онези периоди, за които този закон бе създаден и през които той изобщо би могъл да има някакъв ефект. Така например на 23 октомври 1847 г. най-големите лондонски банкери отидоха на Даунинг стрийт да молят да им се помогне, като бъде преустановено действието на закона на Пил. В резултат на тяхната молба лорд Джон Ръсел и сър Чарлз Ууд се обърнаха към управителя и заместник-управителя на Английската банка с писмо, в което им препоръчаха да увеличат емисията на банкноти и по този начин да надвишат установеното от закона максимално парично обръщение; при това те поеха отговорността за нарушаването на закона от 1844 г. и заявиха, че са готови да внесат — щом се събере парламентът — законопроект, гарантиращ ненаказуемостта на това нарушение на закона. Същият фарс ще бъде разигран и

сега, когато положението на нещата стане същото, както на 23 октомври 1847 г., когато се очакваше пълно прекратяване на всички операции и всички плащания. И така, единственото предимство на закона на Пил се състои в следното: благодарение на него цялото население на страната е поставено в пълна зависимост от аристократическото правителство — от капризите на един безскрупулен субект, като например Палмерстон. С това именно се обяснява благосклонното отношение на членовете на кабинета към закона от 1844 г. — той им дава такава власт над капиталите на частните лица, каквато те никога още не са имали.

Ние се спряхме толкова подробно на закона на Пил поради влиянието, което той оказва сега и върху нашата страна*, както и поради това, че неговото действие в Англия ще бъде навярно преустановено; но ако британското правителство е в състояние да свали от плещите на британския народ бремето на затрудненията, което то само е стоварило върху тях, нищо не може да бъде по-погрешно от това, да се смята, че явлението, което ще наблюдаваме на лондонския паричен пазар — възникването и стихването на паричната паника, — ще бъде истинското мерило за интензивността на кризата, която предстои да преживеят търговските кръгове в Англия. Пред тази криза правителството е безсилно.

Когато първите съобщения за кризата в Америка се получиха в Англия, английските икономисти лансираха една теория, която може да претендира ако не за гениалност, то поне за оригиналност. Те заявиха, че търговията на Англия е стабилна, но — уви! — нестабилни са нейните клиенти и особено янките. Едностранен стабилитет на една търговия — ето една идея, наистина достойна за британски икономист! Хвърлете един поглед на последния полугодишен отчет на английското министерство на търговията за 1857 г., и ще видите, че от общия британски износ на суровини и промишлени изделия 30% се падат на Съединените щати, 11% на Източна Индия и 10% на Австралия. Сега американският пазар е задълго затворен за Англия, индийският пазар — и без това задръстен през последните две години — в значителна степен е откъснат поради сътресенията от въстанието в Индия, а австралийският пазар е така претоварен, че най-различни английски стоки се продават в Аделаида, Сидней и Мелбърн по-евтино, отколкото в Лондон, Манчестер или Глазгоу. За „стабилното" състояние на работите на британските индустриалци, фалирали в резултат на внезапното изчезване на купувачи-

* — Съединените щати. *Ред.*

те на техните стоки, можем да съдим от два примера. На събрание на кредиторите на един собственик на щамповачна фабрика в Глазгоу станало ясно, че неговите дългове възлизат на 116 000 ф. ст., докато активът му не достигал дори скромната сума 7 000 фунта стерлинги. По същия начин един собственик на корабоплавателна кантора в Глазгоу имал в актива си само 789 ф. ст., а трябвало да погаси дългове, възлизащи на 11 800 фунта стерлинги. Но това са само частни случаи; важно е друго: състоянието на британската промишленост е толкова напрегнато, че при стеснените чужди пазари е неизбежен всеобщ крах, а след него — разтърсване на целия обществен и политически живот на Великобритания. Американската криза през 1837—1839 г. предизвика намаляване на британския износ от 12 425 601 ф. ст. в 1836 г. на 4 695 225 ф. ст. в 1837 г., на 7 585 760 ф. ст. в 1838 г. и на 3 562 000 ф. ст. в 1842 г. Подобен паралич започва да се проявява вече в Англия. Няма съмнение, че неговите отражения ще бъдат извънредно сериозни.

Написано от К. Маркс на 6 ноември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5176 от 21 ноември 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

СЪТРЕСЕНИЕТО НА БРИТАНСКАТА ТЪРГОВИЯ[266]

Огромното сътресение на британската търговия сякаш мина в своето развитие през три ясно изразени форми: затруднения на паричния и стоковия пазар в Лондон и Ливерпул, банкова паника в Шотландия и промишлен упадък във фабричните райони. Фактите по този въпрос бяха подробно изложени на страниците на нашия вестник от петък под формата на многобройни извадки от британските вестници, но тяхното значение и вероятни последици налагат по-нататъшното им разглеждане.

Макар правителството да бе в края на краищата принудено да отмени закона за Английската банка от 1844 г., както предсказахме в една от предишните си статии*, то направи това едва след като банката в опита да спаси себе си храбро разори множество свои клиенти. Но най-после, на 11 ноември вечерта, шефовете на банката устроиха военен съвет, в резултат на който се обърнаха към правителството за помощ; в отговор последва временното отменяване на постановленията на споменатия закон. Това решение на правителството ще бъде представено незабавно за одобрение от парламента, който се свиква в края на месеца. Както изтъкнахме вече по-рано, отменяването на този закон трябва да донесе известно облекчение. То отстранява изкуствения недостиг от пари, който законът създава в допълнение към естествения им недостиг на паричния пазар в моменти на търговски сътресения.[267]

През време на сегашната криза Английската банка пет пъти повишава своя сконтов процент с напразната надежда да спре

* Виж настоящия том, стр. 325. *Ред.*

стремителния поток, който помиташе всичко по своя път. На 8 октомври процентът бе повишен на 6%, на 12-и — на 7%, на 22-и — на 8%, на 5 ноември — на 9% и на 9-и — на 10%. Бързината на това движение представлява поразителен контраст в сравнение с движението, което придружаваше кризата от 1847 г. Тогава минималният сконтов процент бе повишен на 5% през април, на 5½% през юли и на 8% — неговата върхна точка — на 23 октомври. След това той падна на 7% — на 20 ноември, на 6% — на 4 декември, и на 5% — на 25 декември. Следващите пет години бяха период на непрекъснато понижаване на сконтовия процент, толкова равномерно, сякаш се извършваше по плъзяща скала. Така, на 26 юни 1852 г. сконтовият процент достигна най-ниската си точка — 2%. Следващите пет години, от 1852 до 1857 г., показват обратното движение. На 8 януари 1853 г. сконтовият процент беше 2½%, на 1 октомври 1853 г. — 5%; от този момент, минавайки множество последователни изменения, той достигна най-после сегашното си равнище. Досега колебанията на лихвения процент през изтеклите десет години представляваха само явления, присъщи на периодичните фази на съвременната търговия. Накъсо казано, тези фази са следните: крайно ограничаване на кредита в годината на паника, след това постепенно разширяване на кредита, което достига своята върхна точка, когато лихвеният процент пада на най-ниската си точка; тогава отново започва обратното движение, т. е. постепенно съкращаване, което достига върхната си точка, когато лихвеният процент се издигне до своя максимум и отново настъпи година на паника. Но при по-внимателно проучване през втората половина на настоящия период могат да се открият някои явления, които съществено го отличават от всички предшествуващи периоди. През годините на разцвет, от 1844 до 1847 г., лихвеният процент в Лондон се колебаеше от 3 до 4%, така че целият този период се отличаваше със сравнително евтин кредит. Когато на 10 април 1847 г. лихвеният процент достигна 5%, кризата бе вече настъпила и нейното повсеместно избухване бе отложено само с няколко месеца чрез редица хитри ходове. От друга страна, лихвеният процент, който на 6 май 1854 г. бе вече достигнал 5½%, отново падна последователно на 5, 4½, 4 и 3½%; на последната цифра той стоя от 16 юни до 8 септември 1855 г. След това той отново претърпя същите изменения, но в обратна посока, покачвайки се на 4, 4½, 5%, докато най-после, през октомври 1855 г., достигна същия пункт, на който беше през май 1854 г., а именно 5½. Две седмици по-късно, на 20 октомври 1855 г. той се повиши на 6% за краткосрочните полици и на 7% — за дългосрочните. Но след това отново настъпи реакция. През 1856 г. лих-

веният процент ту се понижаваше, ту се повишаваше, докато през октомври 1856 г. отново достигна 6 и 7%, т. е. точката, на която се намираше през октомври предишната година. На 15 ноември 1856 г. той се повиши на 7%, но не се задържа на тази точка, а направи няколко скока надолу и нагоре, като веднъж в продължение на цели 3 месеца стоя на равнището на $5^1/_2$%. Той се върна на първоначалната си връхна точка от 7% едва на 12 октомври тази година, когато американската криза започна да оказва влияние върху Англия. От този момент насам лихвеният процент расте бързо и непрекъснато, в резултат на което в края на краищата сконтовите операции бяха почти напълно прекратени.

С други думи, през втората половина на периода от 1848 до 1857 г. колебанията на лихвения процент бяха по-резки и почести, а двете години между октомври 1855 г. и октомври 1857 г. бяха период на скъп кредит, като лихвеният процент се колебаеше в рамките от $5^1/_2$ до 7%. В същото време, въпреки високия лихвен процент, производството и размяната не преставаха да се развиват с такива темпове, които по-рано бяха немислими. От една страна, това изключително явление може да се обясни с навременния приток на злато от Австралия и Съединените щати, което позволяваше на Английската банка да смекчава от време на време своите твърди условия, от друга страна, съвсем очевидно е, че кризата трябваше да настъпи още през октомври 1855 г., че тя бе отсрочена посредством редица временни сътресения и че поради това окончателното ѝ избухване и по интензивността на своите симптоми, и по степента на своята заразителност ще надмине всички кризи, наблюдавани когато и да било по-рано. Странният факт, че сконтовият процент периодически се връщаше към 7% на 20 октомври 1855 г., на 4 октомври 1856 г. и на 12 октомври 1857 г., би могъл сам по себе си да служи като доста убедително доказателство в полза на току-що направената констатация, ако освен това не знаехме, че в 1854 г. Англия бе вече обхваната от предварителна криза и че на европейския континент всички симптоми на паниката се повториха още през октомври 1855 и 1856 г. Общо взето обаче, ако се абстрахираме от тези отегчаващи обстоятелства, периодът от 1848 до 1857 г. представлява поразително сходство с периодите 1826—1836 и 1837—1847 г.

Наистина, казваха ни, че с въвеждане на свободата на британската търговия всичко ще се промени, но ако това още не е доказано, във всеки случай вече е ясно, че фритредерските лекари не са нищо друго освен шарлатани. Както е ставало и преди, няколко добри реколти бяха последвани от няколко лоши. Въпреки фритредерското разковниче средната цена на пшеницата и на

всички останали селскостопански суровини в Англия от 1853 до 1857 г. бе дори по-висока, отколкото от 1820 до 1853 г.; но още по-забележителен е фактът, че по това време, въпреки високите цени на зърнените храни, промишлеността получи невиждан размах, докато сега — сякаш за да бъдат пресечени всякакви възможни извъртания — тя претърпя нечуван крах при наличността на богата реколта.

Нашите читатели естествено разбират, че 10%-овата сконтова лихва на Английската банка е чисто номинална и че лихвата, плащана в действителност по първокласните ценни книжа в Лондон, значително надхвърля тази цифра.

„Лихвата, която се взема на свободния пазар“ — пише Daily News“, — „е значително по-висока от лихвата на банката“.

„Английската банка“ — пише „Morning Chronicle“ — „сама не сконтира при 10% освен в много редки случаи, които са изключение, а не правило; а добре известно е, че лихвата, вземана на свободния пазар, съвсем не отговаря на официалните норми.“

„Невъзможността да се получат пари при каквито и да било условия срещу второкласни и третокласни ценни книжа“ — „Morning Herald“ — „вече причинява множество злини.“

„В резултат на всичко това“ — както пише „Globe“[258] — „работите отиват в задънена улица; наблюдават се фалити дори на такива фирми, чийто актив надвишаваше пасива; извършва се сякаш обща революция в търговията.“

В резултат на тези затруднения на паричния пазар и на наплива на американска продукция цените на всички стоки на стоковия пазар се понижиха. За няколко седмици цената на памука падна в Ливерпул с 20—25%, на захарта — с 25%, на зърнените храни — с 25%, а те бяха последвани от кафето, селитрата, лойта, кожите и пр.

„Почти невъзможно е да се сконтират полици и да се получават заеми срещу стоки“ — пише „Morning Post“.

„В Минсинг-лейн“ — пише „Standard“[259] — „търговията се е обърнала с главата надолу. Няма друга възможност за пласиране на стоките освен чрез размяна на стока срещу стока; за плащане в брой не може да става и дума.“

Но всички тези бедствия не биха поставили Английската банка толкова бързо на колене, ако не беше банковата паника в Шотландия. В Глазгоу след краха на Западната банка дойде крахът на Градската банка, който на свой ред предизвика масово изтегляне на влоговете от буржоазията и наплив на държатели на банкноти от средата на трудещите се класи и в края на краищата доведе до бурни безредици, които принудиха кмета на Глазгоу да прибегне до помощта на щиковете. Градската банка в Глазгоу, която имаше честта да се управлява от такава висока особа като херцог Аргайл, притежаваше платен капитал от 1 ми-

лион ф. ст., резервен капитал от 90 595 ф. ст. и деветдесет и шест клона, пръснати по цялата страна. Нейните собствени емисии възлизаха на 72 921 ф.ст., а емисиите на Западната шотландска банка — на 225 292 ф. ст., което общо правеше 298 213 ф. ст., или около една десета от цялата сума на разрешените от закона средства за обръщение в Шотландия. Капиталът на тези банки до голяма степен се състоеше от дребни влогове на селското население.

Паниката в Шотландия естествено се отрази на Английската банка; от нейните хранилища на 11 ноември бяха изтеглени 300 000 ф. ст. за препращане в Шотландия, а на 12 ноември 600 000 до 700 000 фунта стерлинги. Освен това бяха изтеглени и други суми за ирландските банки, а провинциалните английски банки поискаха обратно големи свои депозити, така че банковият департамент на Английската банка бе изправен пред банкрут. Може би за двете гореспоменати шотландски банки общата криза бе само повод, за да слязат прилично от сцената, защото те отдавна бяха изгнили до самата си сърцевина. Все пак факт е, че прехвалената шотландска банкова система, която издържа ураганите, които пометоха английските и ирландските банки през 1825—1826 г., през 1836—1837 г. и в 1847 г., за пръв път, откакто действува законът на Пил за Английската банка, натрапен на Шотландия в 1845 г., се изправи пред масово изтегляне на влоговете; че за пръв път в шотландските банки се чу викът: „Злато вместо хартия!“, и че за пръв път в Единбург отказваха да приемат дори банкнотите на Английската банка. Идеята на защитниците на закона на Пил, които мислеха, че макар и законът да не успява да предотврати паричните кризи изобщо, ще може поне да осигурява размяната на намиращите се в обръщение банкноти — тази идея се оказа сега несъстоятелна; държателите на банкноти споделиха участта на вложителите.

Що се отнася до общото състояние на британските промишлени окръзи, то личи най-добре от следните две извадки — първата от едно манчестерско търговско окръжно, напечатано в „Economist“, и втората — от едно частно писмо от Макълсфийлд, публикувано в лондонския „Free Press“[260]. Манчестерското окръжно прави сравнителен преглед на търговията с памук през последните пет години и след това продължава:

„През тази седмица цените падат всеки ден все по-стремително и постремително. За много сортове памук не могат да се посочат цени, тъй като за тях нямаше възможност да се намерят купувачи; а там, където изобщо са посочени цени, те са определени по-скоро въз основа на положението или на опасенията на собственика, отколкото на фактическото търсене. Текущо търсене изобщо няма. Вътрешният пазар е натрупал повече запаси, отколкото може

да се надява да пласира, ако се съди по перспективите за идната зима." (Че външните пазари са задръстени със стоки, окръжното, разбира се, премълчава.) „Намалена работна седмица е въведена сега навсякъде по необходимост; пресмята се, че тя се прилага сега в повече от една пета от цялото производство. Всеки ден се чуват все по-малко възражения против нейното прилагане, като дори се обсъжда въпросът, няма ли да бъде по-добре фабриките изобщо да бъдат закрити за известно време."

Макълсфийлдският кореспондент съобщава:

„Най-малко 5 000 квалифицирани занаятчии със семействата си, които сутрин не знаят къде да се сдобият с храна, за да прекъснат своя принудителен пост, се обърнаха за помощ към службата за бедните и тъй като те спадат към категорията на работоспособните паупери, те са изправени пред избора или да трошат камъни за 4 пенса на ден, или да отидат в работническия дом, където с тях се отнасят като с арестанти и където нездравата и оскъдна храна им се подава през едно отвърстие в стената; що се отнася до трошенето на камъни, за хора, свикнали да боравят само с най-фини материали, а именно с коприна, такова предложение е равносилно на отказване на помощ."

В сравнение с кризата от 1847 г. английските автори виждат в сегашната криза в Англия това предимство, че тя не открива широко поле за спекула например с железопътни акции, което да поглъща капитали. Но това далеч не е така. Работата е там, че англичаните взеха голямо участие в спекулации в чужбина както на европейския континент, така и в Америка; в тяхната родина обаче излишният капитал е вложен предимно във фабрични предприятия, така че сегашното сътресение повече откогато и да било преди има характера на промишлена криза и поради това засяга самите корени на националното благосъстояние.

На европейския континент заразата се разпростря от Швеция до Италия в едно направление и от Мадрид до Будапеща — в друго. Хамбург, който е най-големият търговски център за вноса и износа на Митническия съюз[261] и главният паричен пазар на цяла Северна Германия, естествено понесе първия удар. Що се отнася до Франция, Френската банка наду своя сконтов процент до равнището на английския; декретите, които забраняваха износа на зърнени храни, са отменени[262]; всички парижки вестници получиха поверителни предупреждения да не изразяват песимизъм; сарафите биват сплашвани с жандарми, а самият Луи Бонапарт благоволи да уведоми своите поданици в едно доста самохвално писмо, че не се чувствува готов за финансов преврат и че следователно „злото съществува само във въображението"[263].

Написано от К. Маркс на 13 ноември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5183 от 30 ноември 1857 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

*ВЗЕМАНЕТО НА ДЕЛХИ

Ние не възнамеряваме да се присъединим към шумния хор, който превъзнася във Великобритания до небето храбростта на войските, завзели Делхи с щурм. Нито един народ, дори френският, не може да се сравни с англичаните по способността си към самовъзхваляване — особено когато се касае за храброст. А всъщност в деветдесет и девет случая от сто анализът на фактите много бързо свежда величието на този героизъм до твърде обикновени размери; затова на всеки здравомислещ човек трябва да е противно това старание да се прави капитал от чуждата храброст, тъй присъщо на английския pater familias*, който, седейки си спокойно в къщи и изпитвайки непреодолимо отвращение от всичко, което го заплашва с най-малката възможност да спечели военна слава, се опитва да мине за участник в безспорната, но все пак не толкова необикновена смелост, проявена при щурмуването на Делхи.

Ако сравним Делхи със Севастопол, ще трябва, разбира се, да признаем, че сипаите не приличат на руските; че нито една от техните вилазки против британския военен лагер далеч не може да се сравни с Инкерман[264]; че в Делхи не е имало Тотлебен; че колкото и храбро в повечето случаи да са се сражавали всеки войник и всяка рота сипаи, почти всичките им батальони — да не говорим за бригадите и дивизиите — не са имали каквото и да било ръководство; че поради това съгласуваността в техните действия не е отивала по-далеч от ротите; че у тях са липсвали какви-

* — глава на семейство. *Ред.*

то и да било познания по военната наука, без която сега всяка армия е безпомощна, а отбраната на всеки град — съвсем безнадеждна. При все това неравенството на силите и средствата за военни действия, по-голямата способност на сипаите да понасят климата на Индия в сравнение с европейците, извънредната малобройност от време на време на войските, които обсаждаха Делхи — всичко това до голяма степен намалява посочените различия и прави възможно едно сравнение между двете обсади (ако тези действия могат да бъдат наречени обсада). Повтаряме, ние не смятаме щурмуването на Делхи за акт на някаква необикновена, свръхгероична храброст, макар че — както и във всяко сражение — отделни подвизи несъмнено са били извършени и от двете страни; ние само твърдим, че англо-индийската армия, която обсаждаше Делхи, прояви повече настойчивост, сила на характера, разсъдителност и умение, отколкото английската армия в своето изпитание между Севастопол и Балаклава.[265] След Инкерман английската армия беше готова и искаше да се натовари обратно на корабите и несъмнено щеше да го стори, ако не бяха французите. А войските пред Делхи, които и годишният сезон, и свързаните с него гибелни болести, и прекъсването на комуникациите, и липсата на всякаква надежда за бързо пристигане на подкрепления, както и общото положение в Горна Индия заставяха да отстъпят, макар и да съзнаваха целесъобразността на подобна стъпка, въпреки всичко останаха докрай на своя пост.

Когато въстанието достигна връхната си точка, на англичаните бе нужна преди всичко една подвижна армия в Горна Индия. Имаше само два отряда, годни за тази цел: малкият отряд на Хавлок, който скоро се оказа недостатъчен за тази цел, и войските край Делхи. Че при тогавашните обстоятелства от военна гледна точка бе грешка тези войски да стоят при Делхи, като прахосват наличните си сили в безполезни боеве с един неуязвим противник; че в движение армията щеше да бъде четири пъти по-ценна, отколкото на едно място; че тя би могла да прочисти цяла Горна Индия с изключение на Делхи, да възстанови комуникациите и да парира всички опити на въстаниците да съсредоточат силите си и че тогава падането на Делхи щеше да бъде естествен и лесно осъществим резултат от всички тези действия — това са безспорни факти. Но обсадата на Делхи не биваше да бъде вдигната поради политически съображения. Порицание заслужават именно умниците от щаба на главното командуване, които пратиха армията при Делхи, а не твърдостта на тази армия, която се държеше упорито, щом се оказа там. Същевременно трябва да

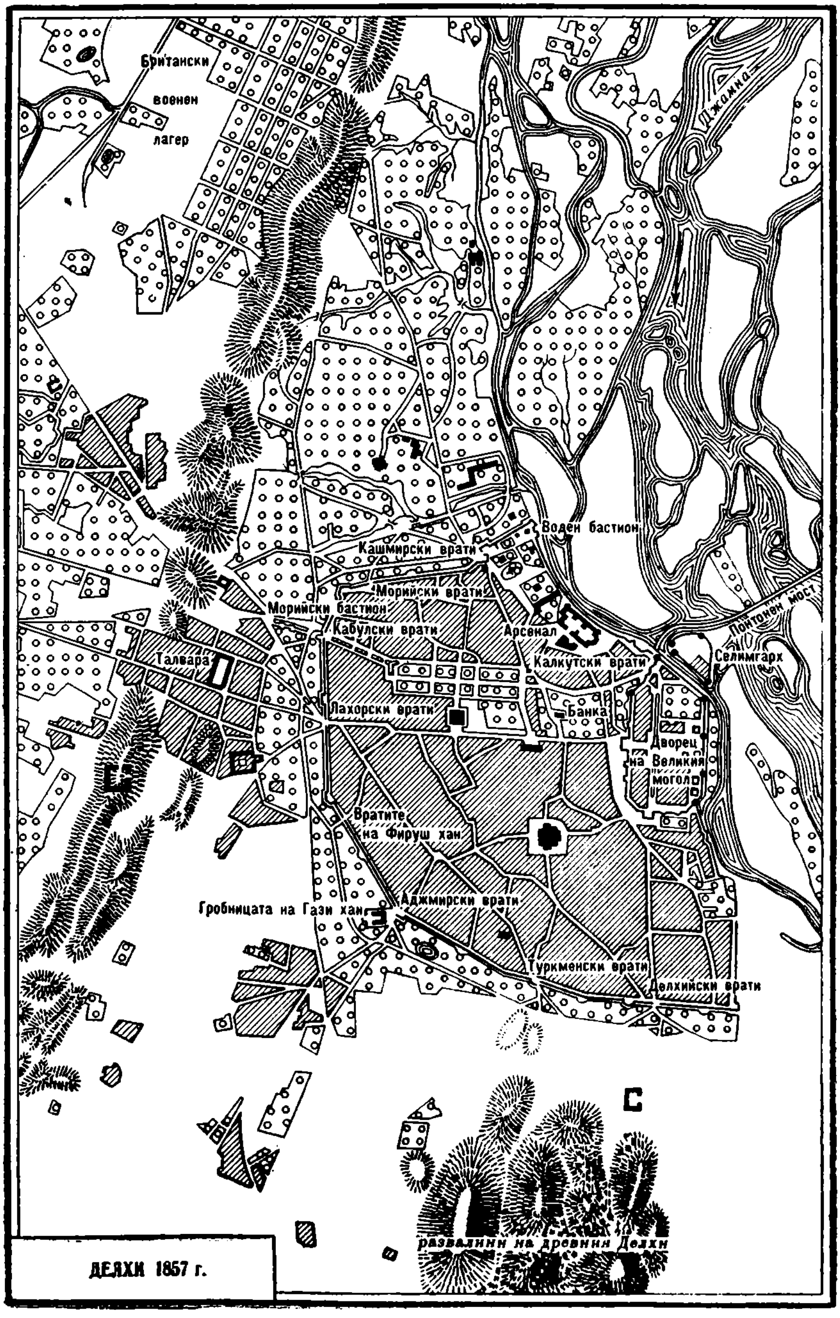
Британски
военен
лагер
Джамна
Воден бастион
Кашмирски врати
Морийски врати
Морийски бастион
Кабулски врати
Арсенал
Понтонен мост
Талвара
Калкутски врати
Селимгарх
Лахорски врати
Банка
Дворец
на Великия
могол
Вратите
на Фируш хан
Гробницата на Гази хан
Аджмирски врати
Туркменски врати
Делхийски врати
С
развалини на древния Делхи

ДЕЛХИ 1857 г.

споменем, че сезонът на тропическите дъждове се отрази на тази армия много по-малко, отколкото можеше да се очаква, и че ако имаше макар и средното количество болести, обичайни за активните военни действия през този сезон на годината, отстъплението на армията или нейното разпадане щяха да станат неизбежни. Армията се намираше в опасност до края на август. След това почнаха да пристигат подкрепления, докато вътрешни раздори все повече отслабяха лагера на въстаниците. В началото на септември пристигна обсадният парк и от отбрана англичаните преминаха към настъпление. На 7 септември първата батарея откри огън, а на 13-и вечерта бяха направени два достатъчно широки за щурмуване пробива. Да разгледаме сега какви събития са станали през този интервал от време.

Ако за тази цел трябваше да се опираме на официалния доклад на генерал Уилсън, ние щяхме да бъдем наистина в твърде трудно положение. Неговият доклад е също тъй объркан, както и документите, които изхождаха на времето от щаба на английското командуване в Крим. Никой не би могъл да определи въз основа на този доклад мястото на двата пробива или взаимното разположение и бойния ред на щурмуващите колони. Що се отнася до частните съобщения, в тях, разбира се, цари още по-безнадеждна бъркотия. За щастие един от ония опитни и образовани офицери от състава на бенгалските сапьори и артилеристи, на които именно се пада почти цялата заслуга за успеха на операцията, е напечатал в „Bombay Gazette“[266] отчет за станалите събития, който е толкова ясен и делови, колкото е прост и непретенциозен. През време на цялата Кримска война не се намери нито един английски офицер, способен да даде толкова разбрано описание. За съжаление този офицер е бил ранен още в първия ден на щурма и тук неговото описание завършва. Затова по-нататъшният ход на събитията все още остава за нас доста неизяснен.

Англичаните засилили укрепленията на Делхи само колкото да могат да издържат обсадата на една азиатска армия. Според нашите съвременни понятия Делхи едва ли заслужава името крепост: той не е бил нищо друго освен укрепен пункт, способен да издържи само прекия щурм на полски войски. Неговата каменна стена, висока 16 фута и дебела 12 фута, увенчана с парапет, дебел 3 фута и висок 8 фута, е имала, без да се смята парапетът, 6 фута каменна зидария, неприкрита от гласиса, и следователно е била изложена на прекия огън на нападащите. Крепостната стена била толкова тясна, че оръдия можело да бъдат установявани само в бастионите и кулите тип Мартело. Последните съвсем недоста-

гъчно са прикривали куртината с фланкиращ огън и тъй като с обсадни оръдия не е трудно да се разруши каменен парапет, дебел три фута (това може да се направи дори с полски оръдия), съвсем лесно е било да се застави да замлъкне огънят на защитниците, особено на оръдията, фланкиращи рова. Между стената и рова минавала широка берма, или равен път, който улеснявал образуването на достатъчно широк за щурмуване пробив, и при това положение, вместо да се превърне в coupe-gorge* за всеки отряд, попаднал в него, ровът ставал място за отдих и прегрупиране на ония части, които обърквали бойния си ред при настъплението срещу гласиса.

Да се настъпва срещу подобна крепост, като се използуват обикновени траншеи съобразно с правилата на обсадата, би било глупост, дори ако съществуваше първото необходимо за тази цел условие, а именно военни сили, достатъчно многобройни, за да обсадят крепостта от всички страни. При общото състояние на укрепленията, при дезорганизацията и голямото падане на духа на защитниците всеки друг начин на атакуване освен този, който е бил избран от настъпващите, би бил напълно погрешен. Този начин на атакуване е добре известен на военните под името атака с жива сила (attaque de vive force). При това укрепленията — които могат да отблъснат открита атака само ако обсаждащите нямат тежки оръдия — набързо биват разрушени от артилерията; същевременно вътрешната част на крепостта се подлага на непрекъсната бомбардировка и щом пробивите в стената станат достатъчно широки, войските се хвърлят в щурм.

Атаката е била насочена срещу северната част на стената, разположена точно срещу английския лагер. Този участък се състои от две куртини и три бастиона и образува малък вдлъбнат ъгъл при централния (Кашмирския) бастион. Източната част, от Кашмирския до Водния бастион, е по-къса и се издава малко напред в сравнение със западната част, между Кашмирския и Морийския бастион. Пространството пред Кашмирския и Водния бастион било покрито с ниски храсти, градини, постройки и пр., които не били разрушени от сипаите и служели като прикритие за атакуващите. (Това обяснява как англичаните са можели толкова често да преследват сипаите под огъня на оръдията на крепостта — нещо, което преди се смяташе за голямо геройство, а в действителност почти не е било опасно, след като англичаните са имали такова прикритие.) Освен това на разстояние около 400—500 ярда от тази позиция, успоредно на стената, минавал дълбок дол, който

* — вълча яма. *Ред.*

представлявал естествен паралел за атака. Тъй като на всичко отгоре и реката е била прекрасна опора за левия фланг на англичаните, леко издаденият напред участък на стената между Кашмирския и Водния бастион напълно правилно е бил избран за главна точка на атаката. Същевременно срещу западната куртина и бастиони е била извършена привидна атака и тази диверсия се оказала толкова удачна, че сипаите насочили главиите си сили, за да я отблъснат. Те струпали силен отряд в предградието пред Кабулските врата с цел да застрашат десния фланг на англичаните. Тяхната маневра щяла да бъде съвсем правилна и твърде резултатна, ако главната опасност е застрашавала западната куртина между Морийския и Кашмирския бастион. В такъв случй фланкиращата позиция на сипаите е щяла да се окаже прекрасна като средство за активна отбрана, тъй като при придвижването си напред всяка колона иа нападащите е щяла да попадне под фланГов удар. Но тази позиция е била твърде далеко от източната куртина между Кашмирския и Водния бастион, за да бъде изгодна, и по този начин заемането на тази позиция само отклонило най-добрата часг от силите на защитниците от решаващия пункт.

Изборът на позициите за батареите, тяхното установяване и въоръжаване, както и организацията на тяхното обслужване заслужават иай-висока похвала. Англичаните имали около 50 оръдия и мортири, съсредоточени в мощни батареи и прикрити зад добри, здрави парапети. Съгласно официалните съобщения на атакувания участък сипаите имали 55 оръдия, но те били разпръснати по малките бастиони и кули тип Мартело, не можели да действуват съгласувано и били едва прикрити от един жалък парапет, широк три фута. Един-два часа иесъмнено са били достатъчни, за да бъде заставена да замлъкне артилерията на обсадените, а след това не оставало много още да се прави.

На 8-и 1-а батарея, състояща се от 10 оръдия, открила огън от разстояние 700 ярда от стената. През следващата нощ долът, за който споменахме по-горе, бил превърнат в своеобразна траншея. На 9-и пресечената местност и постройките пред този дол били завзети без съпротива, а на 10-и влязла в действие 2-а батарея, състояща се от 8 оръдия. Тази батарея се намирала на 500—600 ярда от стената. На 11-и 3-а батарея, установена с голяма смелост и изкуство на 200 ярда от Водния бастион в пресечения участък на местността, открила огън с 6 оръдия; в същото време градът бил обстрелван от десет тежки мортири. На 13-и вечерта дошло донесение, че пробивите — единият в куртината, граничеща с десния фланг на Кашмирския бастион, другият — в левия фас и фланг на Водния бастион — са достатъчно широки за щурму-

ване, и тогава била дадена заповед за атака. На 11-и сипаите построили контраапрош на гласиса между двата застрашени бастиона и прокопали стрелкови окоп на около триста и петдесет ярда от английските батареи. Освен това от позицията зад Кабулските врати те се насочили напред за флангови атаки. Но тези опити за активна отбрана били правени без общ план, без взаимна връзка и без дух и не довели до какъвто и да било резултат.

На 14-и на разсъмване пет английски колони се впуснали в атака. Едната, намираща се на десния фланг, трябвало да влезе в бой с отряда сипаи при Кабулските врата и в случай на успех да атакува Лахорските врата. По една колона била изпратена срещу всеки пробив, една колона била изпратена срещу Кашмирските врата със задачата да ги вдигне във въздуха, а една трябвало да служи за резерв. Действията на всички тези колони с изключение на първата се увенчали с успех. Обсадените оказали сравнително слаба съпротива при пробивите, но затова пък съпротивата в близките до стената къщи била много упорита. Благодарение на героизма на един офицер и трима сержанти-сапьори (защото това е било *действително* героизъм) Кашмирските врати били вдигнати във въздуха и по този начин действуващата там колона също проникнала в града. До вечерта целият северен участък се намирал в ръцете на англичаните. Но тук генерал Уилсън преустановил по-нататъшното напредване. Безредният щурм бил прекратен, оръдията били изкарани и насочени против всички силни позиции вътре в града. Истински боеве с изключение на щурмуването на арсенала са се водили, изглежда, много малко. Въстаниците паднали духом и започнали масово да напущат града. Уилсън напредвал предпазливо в града; след 17-и той почти не срещал съпротива и завзел града напълно на 20-и.

Ние вече казахме мнението си за действията на атакуващите. Що се отнася до защитниците, опитът за настъпателни контрамаеври, фланкиращата позиция при Кабулските врати, контраапрошите, стрелковите траншеи — всичко това показва, че известни понятия за военното изкуство са били проникнали сред сипаите; но тези понятия са били или недостатъчно ясни, или недостатъчно добре усвоени и затова сипаите не успели да ги приложат успешно. Трудно е, разбира се, да се реши, дали тези понятия са изхождали от самите индийци, или от някои европейци, които са действували на тяхна страна; но несъмнено е едно: тези опити, колкото и несъвършени да са били те, в основата си много напомнят за активната отбрана на Севастопол; от тяхното осъще-

ствяване изглежда, като че ли някой европейски офицер е съставил за сипаите правилен план, но или самите сипаи не са били в състояние да схванат напълно този план, или пък дезорганизацията и липсата на командуване са превърнали напълно осъществимите планове в слаби и неуспешни опити.

Написано от Ф. Енгелс на 16 ноември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5188 от 5 декември 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ТЪРГОВСКАТА КРИЗА В АНГЛИЯ

Докато ние отсам океана изпълнявахме нашата малка прелюдия към грандиозната симфония на банкрута, която след това оглушително прозвуча в целия свят, нашият ексцентричен събрат, лондонският „Times“, изпълняваше тържествени реторични вариации на тема за „здравословното състояние“ на британската търговия. Сега обаче „Times“ се настройва на друг, по-миньорен тон. В един от последните си броеве, а именно в броя си от 26 ноември, донесен вчера на нашите благословени брегове от парахода „Европа“, този вестник заявява, че „търговските класи в Англия са гнили до костите“. След това, издигайки се до висините на нравственото възмущение, вестникът се провиква:

„Именно надпреварването в търговията и промишлеността, което упражнява деморализиращо влияние върху тяхното развитие през осемте или десетте години на разцвет, докато настъпи краят, доведе до най-страшна катастрофа. Именно появяването на банди от необуздани спекуланти и фиктивни издатели на полици, както и превъзнасянето им като образци на успешната британска предприемчивост, за да се подкопае доверието към начините на бавно забогатяване чрез честни методи — именно това стана източник на отровата. Сферата на влияние на всяко от образуваните по този начин огнища на разложение все повече и повече се разширява.“

Ние нямаме намерение сега да се спираме на въпроса, дали английските журналисти, които в продължение на десетина години повтаряха, че с въвеждането на свободата на търговията ерата на търговските сътресения е завършила завинаги, имат сега правото да се превърнат внезапно от раболепни панегирици в римски цензори, които осъждат съвременните начини на обогатяване.

За „здравословното състояние" на британската търговия може най-добре да се съди от следните данни, представени на събранията на кредиторите, състояли се неотдавна в Шотландия.

Превишение на пасива над актива
(във фунта стерлинги):

Джон Монтит и К⁰	430 000
Д. и Т. Макдоналд	334 000
Годфри, Патисън и К⁰	240 000
Уйлям Смит и К⁰	104 000
Т. Трехъс, Робинзон и К⁰	75 000
Всичко	1 183 000

„От приведените данни се вижда" — пише „North British Mail"[267], — „че съгласно данните на самите фалирали предприятия кредиторите на тези пет фирми са загубили 1 183 000 фунта стерлинги."

Но самият факт, че въпреки всички поуки от миналото кризите продължават да се повтарят редовно в определени интервали от време, не ни позволява да търсим тяхната крайна причина в неразумните действия на отделните лица. Макар и към края на даден търговски период спекулата да изглежда като непосредствен предвестник на краха, не трябва да се забравя, че самата спекула се е зародила в предшествуващите фази на същия период и поради това самата тя е последица и проява, а не крайна причина и същност на краха. Политикономистите, които се опитват да обяснят периодичните спазми на промишлеността и търговията със спекулата, напомнят за вече изчезналата школа на натурфилософите, която смяташе треската за причината на всички болести.

Център на европейската криза досега си остава Англия, но и в самата Англия, както предвидихме*, характерът на кризата се промени. Докато първата реакция във Великобритания на краха в Съединените щати се изрази в парична паника, която се придружаваше от обща депресия на стоковия пазар, а след известно време и от застой в промишлеността, сега на преден план излезе промишлената криза, а финансовите затруднения минаха на заден план. Докато известно време огнището на пожара бе в Лондон, сега това огнище се премести в Манчестер. Най-сериозното сътресение, което английската промишленост е преживявала някога, и единственото, което предизвика големи социални промени —

* Виж настоящия том, стр. 332. *Ред.*

промишлената криза от 1838 до 1843 г. — само много кратко време, а именно в 1839 г., се придружаваше от съкращаване на паричния пазар; през по-голямата част от този период лихвеният процент беше нисък и дори падаше до 2 1/2 и 2%. Отбелязваме този факт не защото смятаме относителното подобрение на работите на лондонския паричен пазар за симптом на неговото окончателно оздравяване, а само за да изтъкнем, че в такава промишлена страна като Англия колебанията на паричния пазар съвсем не отразяват нито силата, нито размерите на търговската криза. Сравнете например лондонските и манчестерските вестници от един и същи ден. Лондонските вестници, които следят само отлива и притока на злато, умират от радост, когато Английската банка успява чрез нова покупка на злато да „затвърди своето положение". Манчестерските са по-мрачни от облак, тъй като чувствуват, че това затвърдяване е постигнато за тяхна сметка, т. е. чрез повишаване на лихвения процент и намаляване на цените на тяхната продукция. Затова дори г. Тук, авторът на „История на цените"[268], колкото и умело да се ориентира в явленията на лондонския паричен и колониален пазар, се оказа неспособен не само да обрисува, но и да разбере спазмите, които стават в самото сърце на английското производство.

Що се отнася до английския паричен пазар, неговата история през седмицата, която завърши на 27 ноември, показва, от една страна, поредица от дни на банкрути и дни, в които не е имало банкрути, и, от друга страна, подобряване на положението на Английската банка и краха на Нортъмбърландската и Дурхамската провинциални банки. Последната от тях, основана преди 21 години, наброяваща 408 акционери и разполагаща с платен капитал от 562 891 ф. ст., имаше главната си кантора в Нюкясъл и клонове в Алник, Берик, Хексъм, Морпет, Норт-Шилдс, Саут-Шилдс, Съндерланд и Дурхам. Нейните задължения понастоящем възлизат на три милиона фунта стерлинги — само сумата на седмичните заплати, изплащани чрез нея, възлиза на 35 000 фунта стерлинги. Първата последица от краха на Дурхамската банка естествено ще бъде прекратяването на работата в големите каменовъглени мини и в металургическите заводи, финансирани от тази банка. Следователно много хиляди работници ще останат без работа.

Твърди се, че Английската банка е увеличила своя метали ческ и запас с около 700 000 фунта стерлинги. Този приток на злато се обяснява отчасти с прекратяване на изтичането на злато в Шотландия, отчасти с постъпления от Съединените щати и Русия и най-после с пристигането на австралийско злато. В това

движение няма нищо чудно, тъй като е съвършено ясно, че като повишава лихвения процент, Английската банка обикновено намалява вноса, засилва износа, привлича обратно част от английските капитали, вложени в чужбина, и следователно изменя търговския баланс в полза на Англия и предизвиква известен приток на злато и сребро в Англия. Но със същата сигурност може да се предскаже, че и при най-малкото смекчаване на условията на сконтирането златото отново ще почне да изтича в чужбина. Едно е само неизвестно — колко време банката ще може да запази тези условия в сила.

Официалните отчети на министерството на търговията за октомври, т. е. за месеца, през който минималният сконтов процент бе повишен на 6, а след това на 7 и 8%, явно доказват, че първата последица от тази операция е била не прекратяването на промишлената дейност, а засилването на износа на английски стоки на чуждите пазари и намаляването на вноса на чуждестранна продукция.

Въпреки американската криза износът през октомври 1857 г. се е увеличил с 318 838 ф. ст. в сравнение с октомври 1856 г., но отразеното в същите отчети значително намаляване на потреблението на всички хранителни продукти и луксозни предмети в Англия показва, че споменатото увеличение на износа на промишлена продукция е било нерентабилно и съвсем не е било естествена последица от някакъв разцвет на промишлеността. Въздействието на кризата върху английската промишленост ще стане ясно от следващите отчети на министерството на търговията. Сравняването на отчетите за отделните месеци от януари до октомври 1857 г. показва, че английското производство е достигнало връхна точка на своето развитие през май, когато износът е надвишил с 2 648 904 ф. ст. износа през май 1856 г. През юни, след получаването на първите новини за въстанието в Индия, производството общо взето падна под равнището на съответния месец на 1856 г., а износът намаля с 30 247 фунта стерлинги в сравнение със същия месец. През юли, въпреки намаляването на индийския пазар, производството не само достигна равнището на съответния месец на 1856 г., но и го надвиши със значителната сума от 2 233 306 фунта стерлинги. Следователно през юли другите пазари е трябвало да погълнат — освен обикновеното количество на потребяваните от тях стоки — не само онази част от стоките, която обикновено е отивала в Индия, но и много повече от онова, което Англия е произвеждала обикновено за тях. Затова през този месец чуждите пазари са били очевидно до такава степен задръстени със стоки, че сумата на стойността на износа после-

дователно се намали от около два и една трета милиона на 885 513 ф. ст. през август, на 852 203 ф. ст. през септември и на 318 838 ф. ст. през октомври. Проучването на английските отчети за търговията е единственият верен път за разкриване тайната на преживяваната от Англия криза.

Написано от К. Маркс на 27 ноември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5196 от 15 декември 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ФИНАНСОВАТА КРИЗА В ЕВРОПА

Пощата, която се получи вчера сутринта с параходите „Канада“ и „Адриатика“, ни възпроизвежда историята на европейската финансова криза за една седмица. Тази история може да се резюмира с няколко думи. Хамбург все още е бил център на кризата, която повече или по-малко рязко се е отразила върху Прусия и постепенно е върнала английския паричен пазар в състоянието на неустойчивост, от което той като че ли вече бе започнал да се измъква. Далечни отзвуци на бурята вече са достигнали от Испания и Италия. Парализирането на промишлената дейност и в резултат на това мизерията на работническата класа бързо се разпространяват из цяла Европа. От друга страна, фактът, че Франция все още продължава да оказва сравнителна съпротива срещу тази зараза, представлява за ония, които се занимават с политическа икономия, загадка, чието разрешаване е по-трудно от разрешаването на самата проблема за всеобщата криза.

Предполагаше се, че хамбургската криза е преминала върхната си точка след 21 ноември с основаването на Гаранционното дисконтно дружество, общата подписка за акциите на което достигна 12 000 000 марки. Организирането на това дружество имаше за цел да се осигури обръщението на такива полици и банкноти, на които ще стои печатът на дружеството. Но след няколко дни станаха нови банкрути и произшествия като самоубийството на борсовия посредник Гова, които предвещаваха нови бедствия. На 26 ноември паниката отново бе в пълен разгар; и както по-рано Дисконтното дружество, така сега самото правителство се намеси, за да спре нейното разпространение. На 27 ноември се-

натът предложи — и получи разрешението на поземлените собственици в града — да бъдат издадени лихвоносни ценни книжа (съкровищни бонове) на сума 15 000 000 марки с цел да се дават заеми срещу определени видове стоки или срещу държавни ценни книжа; размерът на заемите трябваше да възлиза на 50—66$^2/_3$% от съответната стойност на залаганите стоки. Този втори опит да се поправи състоянието на търговията се провали подобно на първия — и двата напомняха на отчаяни викове за помощ преди корабокрушение. Оказа се, че гаранцията на самото Дисконтно дружество на свой ред се нуждае от гаранция; освен това държавните заеми, ограничени както по размер, така и по характера на стоките, срещу които те се отпущаха, ставаха — именно поради условията за тяхното получаване — относително безполезни с падането на цените. За да поддържа цените и по този начин да отстрани действителната причина на бедствието, държавата трябваше да плаща по цени от преди избухването на търговската паника и да сконтира полици, представляващи само задължения на фалирали задгранични фирми. С други думи, загубите на частните капиталисти трябваше да бъдат компенсирани за сметка на богатството на цялото общество, представител на което е правителството. Подобен комунизъм, при който взаимността е задължителна само за едната страна, изглежда доста примамлив за европейските капиталисти.

На 29 ноември фалираха двадесет големи хамбургски търговски фирми, без да се смятат множество търговски фирми в Алтона, сконтирането на полици бе преустановено, цените на стоките и ценните книжа спаднаха твърде много и цялата делова дейност стигна до задънена улица. От списъка на фалиралите фирми се вижда, че пет фалита са станали във връзка с банкови операции с Швеция и Норвегия, при което дълговете на една от фалиралите фирми, именно фирмата Улберг и Крамер, са достигнали 12 000 000 марки; пет фалита са станали в търговията с колониални стоки, четири — в търговията със стоки с Балтийското крайбрежие, два — с фирми, занимаващи се с износ на промишлени изделия, два — със застрахователни фирми, един — във фондовата борса, един в корабостроителната промишленост. Швеция толкова много зависи от Хамбург, нейн експортьор, борсов посредник и банкер, че историята на хамбургския пазар е история на стокхолмския пазар. Ето защо два дни след краха една телеграма съобщи, че фалитите в Хамбург са повлекли след себе си фалити в Стокхолм и че държавната помощ и там не дала резултат. Това, което в случая важи за Швеция, важи още повече за Дания, чийто търговски център, Алтона, не е нищо

друго освен предградие на Хамбург. На 1 декември станаха множество фалити, включително на две много стари фирми, а именно фирмата Конрад Варнеке, търгуваща с колониални стоки, главно захар, с внесен капитал от 2 000 000 марки, която имаше широки връзки с Германия, Дания и Швеция, и фирмата Лорент ам Енде и К°, която имаше делови връзки с Швеция и Норвегия. Един корабопритежател и търговец на едро сложи край на живота си поради затрудненията, в които бе изпаднал.

За общия обем на търговията на Хамбург може да се съди по факта, че понастоящем в неговите складове и в пристанището са се натрупали различни стоки, принадлежащи на хамбургски търговци, на сума около 500 000 000 марки. Републиката сега прибягва към единственото средство против кризата — освобождаването на своите граждани от задължението да плащат дълговете си. Навярно ще бъде прокаран закон, който дава месечно отсрочване на плащанията по всички полици. Що се отнася до Прусия, вестниците само бегло отбелязват тежкото състояние на промишлените рейнска и вестфалска области, тъй като то още не е предизвикало многобройни фалити — фалирали са само износители на зърнени храни в Щетин и Данциг и около четиридесет индустриалци в Берлин. Пруското правителство се намеси в кризата, като разреши на Берлинската банка да дава заеми срещу стоки и отмени лихварските закони. Първото мероприятие ще се окаже също тъй безполезно в Берлин, както и в Стокхолм и Хамбург, а второто само ще постави Прусия в еднакво положение с другите търговски страни.

Хамбургският крах дава убедителен отговор на ония хора с богато въображение, които смятат сегашната криза за последица от изкуственото надуване на цените чрез издаването на книжни пари. Що се отнася до паричното обръщение, Хамбург представлява пълна противоположност на Съединените щати. В Хамбург няма други пари освен сребърни. Там изобщо няма книжни пари в обръщение и градът се гордее с това, че функцията на средство за размяна в него изпълняват изключително металическите пари. При все това сега там съществува извънредно голяма паника; и изобщо след появяването на общите търговски кризи, които подобно на кометите бяха открити не много отдавна, Хамбург винаги е бил тяхната любима арена. Два пъти в продължение на последната трета на осемнадесетия век там се разиграха същите събития, както и сега; и ако има някаква характерна черта, която го отличава от другите големи търговски центрове на света, това са честите и големи колебания на лихвения процент.

Ако оставим Хамбург и се обърнем към Англия, ние намираме, че състоянието на лондонския паричен пазар от 27 ноември до 1 декември постепенно се е подобрявало, но след това отново е започнало обратно движение. На 28 ноември цената на среброто действително спадна, но след 1 декември тя пак се повиши и навярно ще продължи да се повишава, тъй като на Хамбург е нужно голямо количество сребро. С други думи, златото отново ще изтича от Лондон за купуване на континентално сребро и това повторно изтичане на злато ще принуди Английската банка отново да затегне режима. Освен внезапно възникналото търсене на сребро в Хамбург в недалечно бъдеще предстои индийският заем, към който правителството неизбежно ще трябва да прибегне, колкото и да се старае да отсрочи този ужасен ден. За разпръсването на заблуждението, че паричният пазар вече бил преживял най-лошия период, допринесоха и новите фалити, които станаха след 1-и този месец. Лорд Овърсгоун (банкерът Лойд) отбеляза при откриването на сесията на камарата на лордовете:

„Върху Английската банка вероятно ще бъде упражнен нов натиск, преди да бъдат уредени плащанията, и тогава кризата ще бъде по-голяма от оная, пред която ние стоим сега със скръстени ръце. Нашата страна е застрашена от сериозни и опасни трудности."

Хамбургската катастрофа още не се усеща в Лондон. Подобряването на положението на паричния пазар повлия благоприятно върху стоковия пазар; но, независимо от евентуалното ново намаляване на паричната маса, очевидно е, че рязкото падане на цените на стоките в Щетин, Данциг и Хамбург не може да не предизвика намаление на цените в Лондон. Френският декрет, който отмени забраната на износа на зърнени храни и брашно, веднага принуди лондонските мелничари да намалят своите цени с три шилинга на всеки 280 фунта, за да прекратят притока на брашно от Франция. Съобщава се за няколко фалита в житната търговия, но тези фалити засегнаха само по-дребни фирми, както и спекулантите на житната борса, сключили сделки за определени срокове.

В английските промишлени райони не стана нищо ново с изключение на това, че памучните изделия, изработени специално за индийския пазар, като например кафяв шъртинг, жаконет, мадаполам, както и преждата, предназначена за същия пазар, за пръв път след 1847 г. получиха в Индия благоприятни цени. От 1847 г. печалбите, които манчестерските фабриканти получаваха от тази търговия, идваха не от продажбата на техните стоки в Източна Индия, а изключително от продаването в Англия на

стоките, които те внасяха от Източна Индия. Почти пълното прекратяване на английския износ в Индия от юни 1857 г., предизвикано от въстанието, позволи на индийския пазар да погълне натрупаните английски стоки и дори откри възможност за реализиране на нови доставки на повишени цени. При нормални условия подобно явление би оживило необичайно манчестерската търговия. Но в настоящия момент, както узнаваме от частни писма, то е предизвикало само незначително повишаване на цените на най-много търсените стоки и същевременно е насочило в производството на тези стоки такова количество търсеща приложение работна сила, което би било достатъчно за наводняването със стоки в най-кратък срок на три Индии. Общото увеличение на производителните сили в промишлените райони на Англия през последните десет години бе толкова голямо, че дори намаляването на работата с повече от една трета в сравнение с предишния й обем може да бъде издържано от фабрикантите само като натрупат в своите складове огромни запаси от стоки. Фирмата Дю Фе и К° в своя месечен манчестерски търговски отчет пише, че „този месец в търговията имаше пауза; бяха сключени много малко сделки и цените навсякъде бяха ниски. Никога по-рано общият брой на месечно сключените сделки не е бил толкова малък, както през ноември."

Тук може би е уместно да обърнем внимание на факта, че в 1858 г. отменяването на английските житни закони за пръв път се подлага на сериозно изпитание. Отчасти поради влиянието на австралийското злато и на промишления разцвет, отчасти поради естествените резултати на лошата реколта средната цена на пшеницата за периода от 1847 до 1857 г. се намираше на по-високо равнище, отколкото през периода от 1826 до 1836 г. Сега една остра конкуренция на чуждестранните селскостопански продукти трябва да се издържа едновременно с намаляване на търсенето вътре в страната; и вероятно отново ще възникне селскостопанска криза, която като че ли бе погребана в аналите на британската история от 1815 до 1832 г. Наистина повишаването на цените на френската пшеница и брашно, което стана след императорските декрети, се оказа само временно и дори престана, преди да бе започнал широк износ в Англия. Но ако сегашният застой на френския паричен пазар продължи и занапред, Франция ще бъде принудена да хвърля зърнени храни и брашно на английския пазар, който в същото време ще бъде атакуван от засилен износ на германски селскостопански продукти. След това напролет ще дойдат кораби с товар от Съединените щати и ще нанесат на британския житен пазар окончателен удар. Ако —

както ни дава основание да предполагаме цялата история на цените — последват една след друга няколко добри реколти, ние ще видим действителните последици от отменяването на житните закони в крайното им проявление, и то на първо място за земеделските работници, на второ място за фермерите и в края на краищата за цялата система на британската поземлена собственост.

Написано от К. Маркс на 4 декември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5202 от 22 декември 1857 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*КРИЗАТА В ЕВРОПА

Пощата, която получихме вчера с парахода „Ниагара", и внимателното проучване на теченията на английските вестници, с които разполагаме, само потвърждават изказаните неотдавна от нас предположения относно по-нататъшния ход на развитието на кризата в Англия.* Състоянието на лондонския паричен пазар решително се подобрява, т. е. златото в подземията на Английската банка се натрупва, исканията за сконтиране на полици в банката намаляват, първокласните ценни книжа се сконтират на Ломбард стрийт[269] при $9^{1}/_{2}$—$9^{3}/_{4}$%, курсовете на държавните ценни книжа са стабилни; подобри се до известна степен и положението на фондовата борса. Но тази на пръв поглед благоприятна картина твърде много се помрачава от ставащите всеки два-три дни големи фалити в Лондон, от всекидневните телеграми — печални вестители на подобни катастрофи в провинцията — и от гръмките възгласи на лондонския „Times", който по-яростно от всякога негодува по повод на всеобщата и безнадеждна корупция на търговската класа в Англия. И наистина сравнителната лекота, с която могат да бъдат сконтирани неоспоримите полици, както изглежда, се повече от уравновесява от това, че става все по-трудно да се намерят полици, които могат да минат за безупречни. В резултат на това от последните лондонски статии, посветени на финансовите въпроси, узнаваме, че на Треднидъл стрийт операциите са крайно „ограничени", а на Ломбард стрийт се извършват малко сделки. И все пак, тъй като предлагането от

* Виж настоящия том, стр. 350—352. *Ред.*

страна на Английската банка и на дисконтните кантори се увеличава, а натискът върху тях, т. е. търсенето от страна на техните клиенти, се намалява, трябва да признаем, че положението на паричния пазар е сравнително благоприятно. Въпреки това директорите на Английската банка още не са се осмелили да намалят сконтовия процент, тъй като те изглежда са убедени, че възобновяването на паричната криза не е въпрос на време, а зависи от сконтовия процент, и че следователно неговото намаляване непременно ще предизвика възобновяване на паричната криза.

Докато на лондонския паричен пазар положението така или иначе се подобри, напрежението на английския стоков пазар все повече нараства, защото въпреки непрекъснатото падане на цените купувачите на стоки все повече и повече намаляват. Дори такива стоки като например бекона, който по-рано представляваше изключение от общото правило, сега споделят общата участ поради принудителните продажби. Сравняването на цените през седмицата, която изтече на 18 декември, със средните седмични цени през ноември показва, че крайното спадане на цените, което преобладаваше през ноември, отново е налице; този път обаче то взема формата не на паническо, а на системно, постепенно падане. Що се отнася до промишлеността, нашето предсказание за настъпването на сериозна промишлена криза* се потвърждава сега от фалита на половин дузина предачни и тъкачни фабрики в Ланкашир, на три водещи фирми във вълнената промишленост в Уест-Райдинг и на една голяма фирма за производство на килими в Уостър.

Тъй като проявленията на тази двойна криза — на стоковия пазар и в областта на промишлеността — постепенно ще стават все по-осезателни, засега ще приведем само следната извадка от едно получено от нашия вестник частно писмо от Манчестер:

> „Едва ли можете да си представите непрекъснато продължаващия натиск върху пазара и катастрофалните му последици. Никой не може да продаде нищо. Цените падат всеки ден. Работата стигна дотам, че солидните фирми предпочитат изобщо да не предлагат своите стоки. Тъкачите и предачите са в пълно отчаяние. Търговците на прежда продават прежда на тъкачите изключително в брой или срещу двойна гаранция. Ако това положение на нещата продължава, то неизбежно ще доведе до страшен крах."[270]

* Виж настоящия том, стр. 332, 343—344. *Ред.*

Кризата в Хамбург току-що стихна. Това е най-характерният и класически пример на парична криза досега. Освен среброто и златото всичко се обезцени. Рухнаха стари търговски фирми, тъй като не можаха да платят в брой една единствена полица, на която бе настъпил падежът, макар в касите им да се намираха полици, чиято стойност надвишаваше стократно стойността на предявените за изплащане полици, но които бяха напълно обезценени не защото бяха престанали да се ползуват с кредит, а защото бе невъзможно да бъдат сконтирани. Така например съобщават ни, че старата и богата фирма на Х. М. Шрьодер, преди да фалира, получила предложение от Лондон от брата на Х. М. Шрьодер — Л. Х. Шрьодер, да ѝ се преведат два милиона в сребро; но фирмата в отговор телеграфирала: „Три милиона или нищо." Трите милиона не били получени и Х. М. Шрьодер фалирал. А ето и един друг пример: фирмата Улберг и К°, за която много се говореше в европейския печат, имала задължения на сума 12 милиона марки, от които полици за 7 милиона, а за всичките си грандиозни операции разполагала, както сега се изясни, с капитал само от 300 000 марки.

В Швеция и особено в Дания кризата значително се е изострила. Възобновяването на това бедствие, след като то на пръв поглед бе отминало, се обяснява с настъпването на падежите на големи вземания срещу Хамбург, Стокхолм и Копенхаген. През декември например е изтекъл падежът на полици за девет милиона, предявени от износителите на кафе от Рио де Жанейро срещу Хамбург; всички тези полици били протестирани и тази маса от протести предизвикала нова паника. През януари същата участ очаква навярно полиците срещу пратките захар, изпратени от Бахия и Пернамбуку, а това отново ще доведе до възобновяване на кризата.

Написано от К. Маркс на 18 декември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5213 от 5 януари 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

КРИЗАТА ВЪВ ФРАНЦИЯ[271]

Последователното намаляване на сконтовия процент от Френската банка от 10%, установен след 12 ноември, на 9% — на 26 ноември, на 8% — на 5 декември и на 6% — на 17 декември, бе, разбира се, използувано от императорските печатни органи като неопровержимо доказателство, че търговското сътресение вече отслабва и че „Франция ще премине през суровото изпитание без каквато и да било катастрофа". По техните думи финансовата система на Наполеон III е създала „това очевидно търговско превъзходство на Франция над всички други нации" и е гаранция, че Франция както сега, така и занапред винаги „по-малко ще страда в моменти на криза от страните, които конкурират с нея". Но 6% — такъв сконтов процент Франция не познава от самото начало на века — с изключение на февруари 1800 г., няколко дни след основаването на Френската банка от чичото* — до критичния период в 1855 и 1856 г. при племенника**. Но дори Френската банка да намали своя лихвен процент още повече, да речем на 4%, какво ще означава това? Сконтовият процент бе намален на 4% на 27 декември 1847 г., когато общата криза още продължаваше, а кризата във Франция още не бе достигнала връхната си точка. Тогава, както и сега, правителството поздравяваше Франция, че имала щастието да избегне общата криза, като се е отървала само с драскотини, и то съвсем повърхностни. А два месеца по-късно финансовото земетресе-

* — Наполеон I. *Ред.*
** — Наполеон III. *Ред.*

ние прекатури кралския трон заедно със седящия на него мъдрец*.

Ние, разбира се, не оспорваме факта, че досега кризата е засегнала френската търговия по-слабо, отколкото се очакваше. Причината за това е твърде проста: в търговията си със Съединените щати, Великобритания и ханзейските градове Франция има — и то отдавна — благоприятен за нея баланс. Следователно, за да могат катастрофите в тези страни да се отразят непосредствено върху Франция, тя трябва или да е дала на тези страни широк кредит, или да е натрупала за спекулативни цели стоки, предназначени за износ в тези страни. Но нищо подобно не бе станало. Следователно събитията в Америка, Англия и ханзейските градове не можеха да предизвикат изтичане на скъпоценни метали от Франция; и ако Френската банка повиши за няколко седмици лихвения процент до равнището на процента на Английската банка, тя направи това само от опасение да не би френският капитал да почне да търси по-изгодно приложение в чужбина.

Но не може да се отрича, че дори в сегашната си фаза общата криза се отрази върху Франция във форма, която отговаря на нейните търговски отношения със Съединените щати, Англия и ханзейските градове, а именно във формата на хроничен застой. Това принуди Бонапарт, който в своето послание от 11 ноември заяви, че „злото съществува само във въображението“, да отправи друго официално послание, в което той казва, че „въпреки присъщото на френската търговия благоразумие и въпреки бдителността на правителството, търговската криза е принудила много отрасли на промишлеността, ако не да спрат работа, то във всеки случай да намалят работната седмица, или да понижат работната заплата“, така че „голям брой работници страдат от принудителна незаетост“. Затова той откри кредит от един милион франка, за да бъдат подпомогнати нуждаещите се и за да им се осигури работа, даде заповед в Лион да бъдат взети военни предохранителни мерки и апелира чрез своите вестници към частната благотворителност. Сумата на влоговете, изтеглени от спестовните каси, започна значително да превишава новите влогове. Много фабриканти претърпяха сериозни загуби поради фалитите в Америка и Англия; производството катастрофално пада в Париж, Лион, Мюлхаузен, Рубе, Руан, Лил, Нант, Сент-Етиен и други промишлени центрове; сериозни затруднения се чувстват и в Марсилия, Хавър и Бордо.

---

* — Луи Филип. *Ред.*

Общият застой на търговията в цялата страна особено ярко личи от последния месечен отчет на Френската банка, който показва намаляване на паричното обръщение през декември със 73 040 000 фр. в сравнение с октомври и с 48 955 900 фр. в сравнение с ноември; през същото време общата сума на сконтираните полици е намаляла приблизително със 100 000 000 фр. в сравнение с октомври и със 77 067 059 фр. в сравнение с ноември. При сегашното състояние на френския печат, разбира се, не може да се установи точно положението с фалитите, които стават в провинциалните градове, но що се отнася до фалитите в Париж, макар те безспорно засега още да не са сериозни, те все пак проявяват тенденция към засилване не само по отношение на броя, но и по отношение на качеството на засегнатите от тях предприятия. За две седмици — от 17 ноември до 1 декември — в Париж са станали всичко тридесет и четири фалита, от които не по-малко от двадесет и четири са фалити на вехтошари, млекари, шивачи, майстори на изкуствени цветя, мебелисти, майстори на дамски чанти, златари, търговци на кожени изделия, бижутери, реснари, производители на оцет, шапкари, търговци на плодове и т. н. От 1 до 8 декември са станали не по-малко от тридесет и един фалита, а от 9-и до 15-и техният брой е нараснал на тридесет и четири, между които имало фалити на някои големи фирми като например банковата кантора на господа Бурдон, Дюбюк и К°, на Главната компания за voitures de remise*, на Компанията за производство на жакардови тъкачни станове, на една компания за производство на растителни масла и т. н. От друга страна, опитът на Бонапарт да попречи на разорителното падане на цените на пшеницата и брашното чрез отменяване на ограничителните декрети се провали: цените между 26 ноември и 21 декември падаха непрестанно и въпреки значителните печалби от продажбата на такива продукти в Лондон до 22 декември там бяха изпратени не повече от 3 000 чувала (по 110 килограма).

Но ако в своите търговски отношения със Съединените щати, Англия и ханзейските градове Франция има активен баланс, в търговията ѝ с Южна Русия, Митническия съюз, Холандия, Белгия, Източното Средиземноморие и Италия балансът е неблагоприятен за нея. Що се отнася до Швейцария, тя има засега неизменно пасивен търговски баланс с Франция, но Франция толкова много ѝ е задлъжняла — тъй като повечето елзаски фабрики работят с швейцарски капитал, — че през време на недостиг на

* — наемни коли. *Ред.*

капитали Швейцария винаги може да упражнява силен натиск върху френския паричен пазар. През сегашния период, както и винаги преди, във Франция няма да настъпи остра криза, докато търговските затруднения в споменатите по-горе страни не достигнат определено равнище. Ако вземем под внимание, че все още значителната търговия на Холандия се ограничава почти изцяло до такива видове изделия, цените на които спаднаха и продължават да падат най-фатално, ясно е, че тя няма да може да мине благополучно през сегашната буря. В промишлените центрове на Митническия съюз вече ясно се проявяват симптоми, които предвещават настъпването на криза. Опасения за крах на търговията в Черно море и Източното Средиземноморие се изказват от триестките вестници и първите признаци за една предстояща катастрофа бяха достатъчни, за да фалират няколко големи фирми в Марсилия. Най-после в същия момент, в който паричната паника на пръв поглед започва да стихва в Северна Европа, тя избухна с нова сила в Италия, както можем да съдим от следната извадка от миланския вестник „Opinione“[272] от 18 декември:

„Сегашните затруднения са извънредно големи; фалитите достигнаха страшни мащаби; след краха на Палеари, Балабио и К°, Чигера, Редаели, Велхер и Мацола, след краховете в чужбина, които се отразиха и у нас, след прекратяването на плащанията от най-солидните фирми във Верона, Венеция, Удине и Бергамо нашите най-стабилни търговски фирми също започват да се разклащат и да правят своите баланси. А тези баланси са твърде печални. Достатъчно е да се отбележи, че между най-големите ни фирми за търговия с коприна няма нито една, в чиито складове да не лежат най-малко 50 000 фунта коприна; оттук не е трудно да се заключи, че при съществуващите цени всяка от тях вероятно ще загуби от половин милион до два милиона франка, защото складираната стока на някои от тях надвишава 150 000 фунта. Фирмата братя Брамбила консолидира положението си с един заем от един и половина милиона франка; фирмата Батиста Гаваци, както и други фирми са в ликвидация. Всеки се пита какво го очаква в бъдеще: толкова много състояния се стопиха, толкова много се намалиха наполовина; толкова много състоятелни преди семейства се намират сега в крайна мизерия; толкова много работници са без работа, без хляб, без каквито и да било средства за съществуване.“

Когато в резултат на растящия натиск на тези страни кризата във Франция достигне връхната си точка, тя ще трябва да се оправя с една нация от спекуланти, ако не и авантюристи в търговията, и с едно правителство, което във Франция изигра същата роля, каквато в Съединените щати, Англия и Хамбург изигра частната търговия. Кризата ще засегне сериозно фондовия пазар и ще изложи на опасност неговата главна опора — самата държава. Като естествен резултат от намаляването на френската търговия и промишлено производство на борсата ще се

появят капитали, толкова повече че Френската банка ще бъде принудена да отпуща заеми срещу държавни облигации и железопътни акции. Вместо да подействува като спирачка на борсовите спекулации, сегашният застой на френската търговия и промишленост ги облагоприятствуваше. Така от последния месечен отчет на Френската банка ние виждаме, че нейните заеми срещу железопътни акции са се увеличили едновременно с намаляването на сконтирането на полици и със съкращаването на паричното обръщение. Поради това, въпреки голямото намаляване на доходите на повечето френски железопътни линии, курсът на техните акции се повишава; например доходите на Орлеанската линия към края на ноември са намалели с 22 ½% в сравнение със съответния период на миналата година, но нейните акции са се котирали на 22 декември по 1 355 фр. срещу само 1 310 франка на 23 октомври.

Когато търговската депресия във Франция настъпи, няколко железопътни компании бяха веднага принудени да прекратят своите строежи, а подобна участ застрашаваше почти всички останали железопътни компании. За да поправи положението, императорът застави Френската банка да сключи с компаниите договор, по силата на който банката фактически става истински железопътен предприемач. Сега тя трябва да отпуща заемите срещу новите бонове, които компаниите — по силата на споразумението от 30 ноември 1856 г. — имат правото да издадат през 1858 г., както и срещу онази част от тези бонове, които трябваше да бъдат издадени през 1857 г., при което сумата на боновете, разрешени за издаване в 1858 г., възлиза на четиридесет и два и половина милиона. Изглежда, че и Crédit Mobilier е била застрашена от крах още при първия удар на кризата, защото на 3 декември тя бе принудена да продаде с грамадна загуба част от своето огромно количество ценни книжа. Сега съществува проект за сливането на Crédit Mobilier с Crédit Foncier и Comptoire d'Escompte[273], за да може и тя да се ползува от привилегията на тези две учреждения да сконтират своите полици и да получават от Френската банка заеми срещу свои ценни книжа. По този начин целта очевидно е да се издържи бурята, като се прехвърли върху Френската банка отговорността за всички тези концерни — маневра, която несъмнено излага самата Френска банка на опасността от фалит. Но това, за което дори Наполеон III не може да мисли, е да застави банката да извършва плащания по исканията, които ще бъдат предявени към частните акционери на различните акционерни дружества. Без да смятаме дребните суми, до края на декември трябваше да бъдат извършени плащания

по следните искания: на Търговско-промишлената компания в Мадрид (фирмата Ротшилд) — по 30 долара на акция, на Френско-американската корабоплавателна компания — по 10 долара на акция, на Железопътната компания Виктор Емануил — по 30 долара на акция, на Компанията на железодобивните заводи Ерсеранж — по 20 долара на акция, на Средиземноморската железопътна компания — по 30 долара на акция, на Австрийската железопътна компания — по 15 долара, на Сарагоската — по 10 долара, на Френско-швейцарската — по 10 долара, на Société générale de tanneries* — по 10 долара, на Companie de la carbonisation de houilles** — по 10 долара и т. н. В началото на настоящата година предстои плащане по 20 долара на акция на Железопътната компания Шиме-Мариенбург, по 12 1/2 долара на акция на Компанията на ломбардо — венецианските железопътни линии и по 20 долара на акция на Белгийската и Южноамериканската параходна компания. По силата на споразумението от 30 ноември 1856 г. само исканията на френските железопътни линии в 1858 г. ще възлязат на около 50 000 000 долара. Несъмнено съществува сериозна опасност във връзка с тези тежки задължения в 1858 г. Франция да претърпи крах, така както се случи с Англия през 1846—1847 г. Нещо повече, капиталистите в Германия, Швейцария и Холандия са крупни държатели на френски ценни книжа, по-голямата част от които при по-нататъшно развитие на кризата в тези страни ще бъдат хвърлени на парижката борса, за да бъдат превърнати на всяка цена в пари.

Написано от К. Маркс на 25 декември 1857 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5219 от 12 януари 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — Главно дружество на кожарските заводи. *Ред.*

** — Компанията за коксуване на каменни въглища. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

*ОБСАДАТА И ЩУРМУВАНЕТО НА ЛАКНАУ

Последната поща от Калкута ни донесе някои подробности, стигнали до нашата страна чрез лондонските вестници, въз основа на които можем да си съставим преценка за действията на сър Колин Кямпбел при Лакнау. Тъй като британският печат твърди, че този военен подвиг нямал равен на себе си в историята на войните, няма да бъде излишно да разгледаме този въпрос малко по-подробно.

Град Лакнау е разположен на десния бряг на река Гумти, която в тази област тече в югоизточна посока. На две-три мили от реката, почти паралелно с нея, минава канал, който пресича града, след това се приближава до реката и се слива с нея на около една миля под града. По бреговете на реката няма многолюдни улици, а се издигат редица дворци с градини и отделни обществени сгради. На мястото, където се сливат каналът и реката, на техния десен, или южен, бряг са разположени близо един до друг колежът Ла Мартиниер и ловният дворец с парк Дилкуша. От другата страна на канала, но също на южната страна на реката, на самия бряг най-напред идва дворецът с парк Сикандербаг, по̀ на запад са разположени казармите и Месхаус[274], а по-нататък, само на няколко стотин ярда от резидентството — Моти Махал (Бисерният дворец). Самото резидентство се намира на единственото възвишение в този район; то господствува над града и се състои от няколко дворци със служебни помещения, заобиколени от голяма стена. Южно от тези здания се намира гъсто населената част на града, а още две мили по̀ на юг — паркът и дворецът Аламбаг.

Изгодното разположение на резидентството лесно обяснява как англичаните са успели да се задържат там срещу значително по-многоброен противник; но същевременно същият този факт показва що за бойци са аудийците. И наистина, щом хора, отчасти обучени от европейски офицери и разполагащи с многочислена артилерия, не са успели да преодолеят една единствена жалка стена, защищавана от европейци, тези хора от военна гледна точка не са по-добри от диваците и победата над тях не може да донесе много лаври на която и да било армия, какъвто и да е бил численият превес на туземците. Друг факт, който ни кара да причислим аудийците към категорията на най-жалките възможни противници, е начинът, по който Хавлок си е пробил път през най-гъсто населената част на града, въпреки барикадите, укрепените къщи и др. Наистина загубите му са били големи, но нима тази битка може да се сравни дори с най-незначителните улични боеве през 1848 г.! Ако там се бе водило истинско сражение, нито един човек от слабия отряд на Хавлок не би могъл да си пробие път. Къщите очевидно изобщо не са били отбранявани; иначе щяха да бъдат нужни няколко седмици, за да бъдат овладени достатъчно къщи, за да се осигури свободното преминаване на войските. Доколко Хавлок е постъпил благоразумно, като е хванал бика за рогата, засега не можем да съдим; твърди се, че той е бил принуден да действува по този начин поради тежкото положение, в което се намирало резидентството; привеждат се и други съображения, но достоверно нищо не е известно.

Когато сър Колин Кямпбел пристигнал, той имал около 2 000 души европейска и 1 000 души сикхска пехота, 350 души европейска и 600 души сикхска кавалерия, 18 оръдия конна артилерия, 4 обсадни оръдия и 300 моряци с тежки морски оръдия; всичко 5 000 души, от които 3 000 европейци. По своята численост този отряд не отстъпвал на повечето англо-индийски армии, които на времето извършваха големи подвизи; и наистина войските, с които сър Чарлс Нейпир завоюва Синд, бяха два пъти по-малобройни, а понякога и още по-слаби. От друга страна, наличността на голям брой европейци в отряда на сър Колин Кямпбел, както и обстоятелството, че цялата туземна част на този отряд се е състояла от най-добрите войници на Индия — сикхите, са му придавали много по-голяма вътрешна сила и сплотеност, отколкото обикновено притежават англо-индийските армии. Както вече видяхме, неговият противник е бил жалък, съставен в по-голямата си част от неопитна милиция, а не от обучени войници. Наистина, аудийците минават за най-войнственото племе в Долен

Индустан, но това е само в сравнение със страхливите бенгалци, чийто дух е напълно сломен от най-разлагащия климат на света и от вековното потисничество. Начинът, по който аудийците се подчиниха на „филибустерското“ присъединяване на тяхната страна към владенията на Остиндийската компания, както и цялото им поведение през време на въстанието несъмнено ги поставят по-долу от сипаите както по храброст, така и по съобразителност. Наистина, твърди се, че количеството компенсирало качеството. Някои кореспонденти съобщават, че в града имало не по-малко от 100 000 туземци. Без съмнение те са превъзхождали англичаните по численост четири или шест пъти, ако не и повече; но когато се касае за подобен противник, това почти няма значение. Всяка позиция може да се защищава само от определен брой хора и ако те са решили да бягат, няма особено значение дали четири или пет пъти повече подобни герои се намират на половин миля разстояние. Няма съмнение, че доста дори измежду тези аудийци са проявили лична храброст. Може някои от тях да са се били като лъвове; но нима те са можели да спасят града, за чиято защита не са имали достатъчно сили, след като е избягала намиращата се в гарнизона сбирщина? Очевидно, те не са направили никакъв опит да се обединят под общо командуване; техните местни вождове не са се ползували с авторитет пред никого освен пред собствените си войници и сами не са желаели да се подчинят на когото и да било.

Сър Колин Кямпбел се насочил отначало към Аламбаг; след това, вместо да си пробива със сила път през града, както направи Хавлок, той се възползувал от опита на този генерал и свил към Дилкуша и Ла Мартиниер. Районът пред стените, заобикалящи тези здания, бил прочистен от аудийски стрелци на 13 ноември. На 15-и започнала атаката. Противникът проявил такова нехайство, че дори по това време още не бил завършил приготовленията за прокопаването на траншеи около Дилкуша; Дилкуша, както и Мартиниер били завзети веднага, без голяма съпротива. Тези две позиции осигурили на англичаните линията на канала. Противникът предприел контраатака през канала с цел да си върне двата пункта, загубени сутринта, но бил скоро отблъснат с тежки загуби. На 16-и англичаните прекосили канала и щурмували двореца Сикандербаг. Тук траншеите били в малко по-добро състояние и затова генерал Кямпбел постъпил благоразумно, като подложил този пункт на артилерийски обстрел. След като укрепленията били разрушени, пехотата преминала в атака и завзела двореца. След това в продължение на три часа била бомбардирана друга укрепена позиция, Самак, която била завзе-

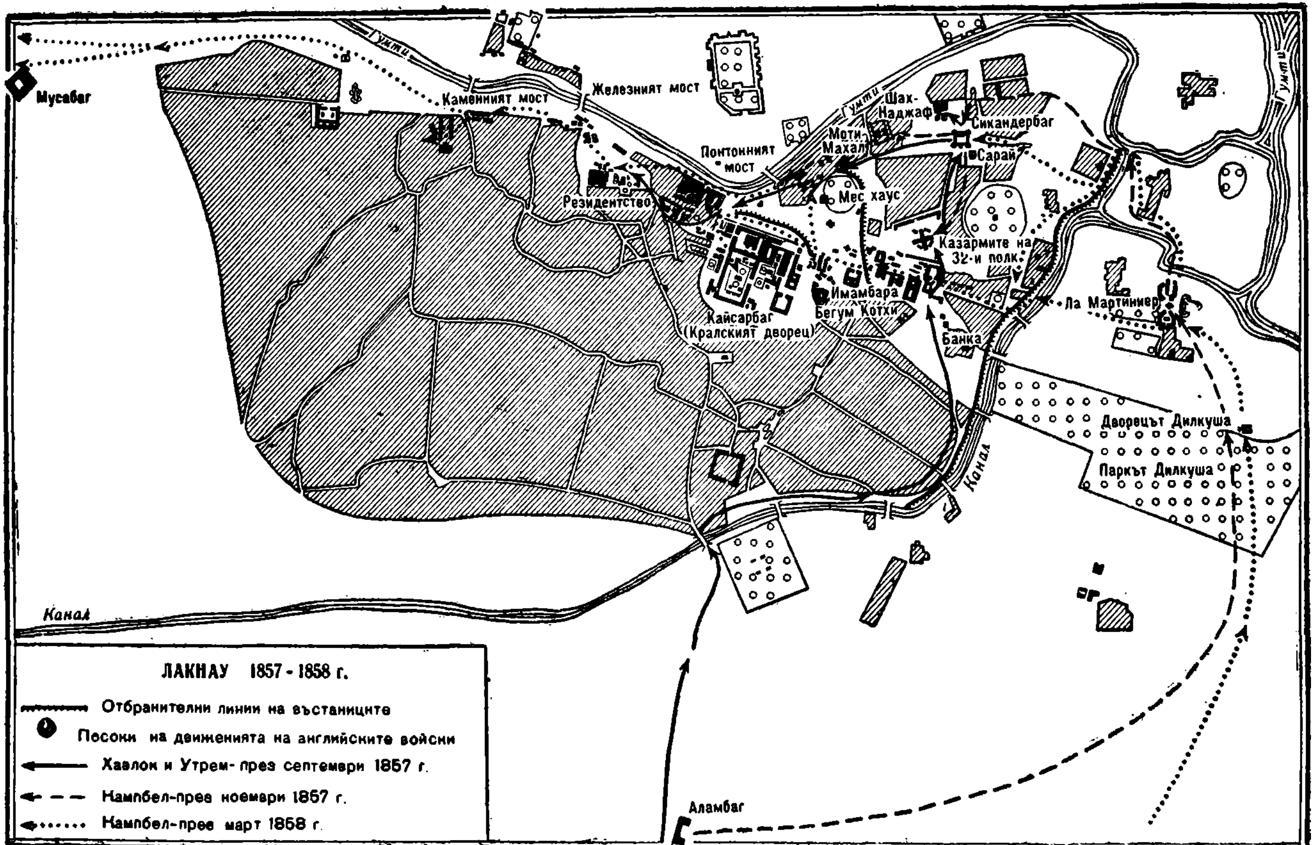

Мусабаг
Гумти
Каменният мост
Железният мост
Понтонният мост
Резидентство
Шах-Наджаф
Моти-Махал
Сикандербаг
Сарай
Мес хаус
Казармите на 32-и полк
Имамбара
Бегум Котхи
Кайсарбаг (Кралският дворец)
Банка
Ла Мартиниер
Дворецът Дилкуша
Паркът Дилкуша
Канал
Аламбаг
ЛАКНАУ 1857 - 1858 г.
Отбранителни линии на въстаниците
Посоки на движенията на английските войски
Хавлок и Утрем- през септември 1857 г.
Кампбел-през ноември 1857 г.
Кампбел-през март 1858 г.

та „след едно от най-жестоките сражения“, както се изразява сър Колин Кямпбел, а един мъдър кореспондент от театъра на военните действия прибавя: „Малцина са виждали толкова тежки боеве, колкото е виждал той.“ Бихме искали да знаем къде Кямпбел е виждал такива боеве. Положително не в Крим, където след сражението при Алма[275] той си живя твърде спокойно в Балаклава; в сражението при Балаклава участвува само един от неговите полкове, а при Инкерман — нито един.

На 17-и артилерията била насочена срещу казармите и Месхаус, които били следващата позиция по пътя към резидентството. Обстрелването им траяло до 3 часа, след което пехотата взела тези пунктове с щурм. Спасяващият се с бягство неприятел бил енергично преследван. Между настъпващата армия и резидентството оставала още една позиция — Моти-Махал. Още преди здрач тази позиция била също завзета и връзката с гарнизона била напълно установена.

Разбира се, Кямпбел заслужава похвала за съобразителността, която е проявил, като е избрал по-лесния път и е използувал тежката артилерия за разрушаване на укрепените позиции, преди да прати колоните си на щурм. Но срещу полудиваците, лишени от всякакво командуване, англичаните са имали в това сражение всички предимства на опитни войници, подчиняващи се на един командир; както виждаме, те напълно са се възползували от тези предимства. Те не са излагали своите хора на опасност повече, отколкото е било абсолютно необходимо. Те са използували артилерията винаги, когато е имало обекти за разрушаване. Няма съмнение, че те са се сражавали храбро; но това, за което заслужават похвала, е тяхната предпазливост. Най-доброто доказателство за това е броят на убитите и ранените. Данните за загубите сред войниците още не са публикувани, но офицерите дали 5 души убити и 32 ранени. А в една армия от 5 000 войници трябва да е имало поне 250—300 офицери. Безспорно е също, че английските офицери никога не щадят живота си. Твърде често единственото задължение, което те познават, е да дават пример за храброст на своите войници. А щом в продължение на тридневни непрекъснати боеве при такива обстоятелства и за такива позиции, завземането на които, както е известно, изисква най-големи жертви, загубите са само един на осем или девет души, то за ожесточени сражения не може да става и дума. Да вземем пример от историята на Англия: какво представляват всички тези боеве в Индия, взети заедно, в сравнение само с отбраната на Угъмон и Ла-Е-Сент при Ватерло[276]?

Какво биха казали ония автори, които сега превръщат всяко малко облъскване в решително сражение, за битки, подобни на битката при Бородино, където едната армия загуби половината, а другата — една трета от своите ефективи[277]?

Написано от Ф. Енгелс на 4 януари 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5235 от 30 януари 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

БРИТАНСКАТА ТЪРГОВИЯ

На неотдавнашната извънредна сесия на британския парламент лорд Дерби заяви в камарата на лордовете, че през последните три години стойността на британския внос е надвишила стойността на британския износ със 160 000 000 фунта стерлинги. Тази декларация предизвика полемика извън парламента и няколко частни лица се обърнаха към министъра на търговията, лорд Стенли ъв Олдърли, със запитване, дали твърдението на лорд Дерби отговаря на истината. В писмо до авторите на запитването министърът на търговията отговори следното:

„Заявлението на лорд Дерби в камарата на лордовете, че стойността на нашия внос през последните три години е надвишила стойността на нашия износ със 160 000 000 ф. ст., е погрешно и произтича от това, че лорд Дерби е взел общата стойност на нашия внос, включваща вноса ни от колониите и другите страни, но не е взел предвид реекспорта на стоки, който ние сме получили от колониите и другите страни. Затова изчислението на лорд Дерби показва:

	ф. ст.
Внос	468 000 000
Износ	308 000 000
Разлика	160 000 000

В действителност трябва да бъде:

	ф. ст.
Внос	468 000 000
Износ	371 000 000
Разлика	97 000 000

Министърът на търговията потвърждава горните цифри със сравнителни данни за стойността на износа и вноса на Съединеното кралство за 1855, 1856 и 1857 г. Ние привеждаме по-долу този крайно интересен документ, който не бе публикуван в лондонските вестници*. Преди всичко от него става ясно, че тези статистически данни могат да бъдат изтълкувани по начина, по който ги е изтълкувал лорд Дерби, а именно:

	ф. ст.
Внос изобщо	468 000 000
Износ на британска продукция	308 000 000
Превишение на вноса над износа на британска продукция	160 000 000
Реекспорт на чуждестранна продукция	63 000 000
Пасивно за Великобритания салдо на търговския баланс	97 000 000

Следователно действително съществува превишение на вноса от чужбина над износа на британска продукция, възлизащо на 160 000 000 ф. ст., а след като се приспадне реекспортът на чуждестранна продукция на сума 63 000 000 ф. ст., се получава пасивно за Великобритания салдо на търговския баланс, възлизащо, по признанието на самия министър на търговията, на 97 000 000 ф. ст., или средно за трите години — 1855, 1856 и 1857 — на повече от 32 000 000 ф. ст. годишно. Оттук и неотдавнашното оплакване на лондонския „Times“: „Фактически през последните пет-шест години нашата търговия не е престанала да понася загуби, а това ни става ясно едва сега.“ Но тези загуби възникват не в резултат на превишението на вноса над износа, а от специфичния характер на значителна част от експортираните стоки.

Работата е там, че половината от реекспорта се състои от чуждестранни суровини, използвани за изработването на промишлени стоки, които допринасят за засилване на чуждата конкуренция в ущърб на промишлените интереси на Великобритания и част от които се връщат за вътрешно потребление в Англия. Но решаващото обстоятелство, което трябва да се има предвид, е, че големият реекспорт на суровини, предизвикван от конкурен-

* Виж настоящия том, стр. 373. *Ред.*

цията на континенталната промишленост, до такава степен е повишил цените на тези суровини, че те почти поглъщат печалбите на британския фабрикант. По-рано ние вече имахме случай да направим някои забележки в този смисъл относно британската памучна промишленост. Тъй като сега промишлената криза бушува най-силно в районите на вълнената промишленост на Англия, където фалитите настъпват един след друг, и тъй като лондонският печат старателно крие всичко това от широката публика, ще бъде уместно да приведем тук няколко цифри, които показват колко умело континенталните фабриканти конкурират с британските в търговията с вълна; тази конкуренция предизвика безпрецедентно повишаване на цените на тази суровина, което е разорително за фабриканта и поощрява сегашната необуздана спекула с тази стока. Следващата по-долу таблица обхваща първите девет месеца на всяка от последните пет години:

Внос
(във фунтове)

Година	От други страни	От колониите	Всичко
1853	37 568 199	46 277 276	83 845 475
1854	27 006 173	50 187 692	77 193 865
1855	17 293 842	53 896 173	71 190 015
1856	22 377 714	62 148 476	84 526 181
1857	27 607 364	63 053 100	90 657 464

Износ
(във фунтове)

Година	В други страни	В колониите	Всичко
1853	2 480 410	4 343 166	6 823 576
1854	5 993 366	13 117 102	19 110 468
1855	8 860 909	12 948 561	21 809 470
1856	5 523 345	17 433 958	22 957 303
1857	4 561 000	25 068 787	29 629 787

Следователно количеството вълна, внесено от чужбина и от колониите и останало за вътрешно потребление в Англия, изглежда е било следното:

Вълна
(във фунтове)

Година	
1853	77 021 899
1854	58 083 397
1855	49 380 545
1856	61 568 878
1857	61 027 677

От друга страна, количеството на експортираната британска вълна местно производство е възлизало:

Година	Фунтове
1853	4 755 443
1854	9 477 396
1855	13 592 756
1856	11 539 201
1857	13 492 386

Като приспаднем от общото количество на чуждата вълна, внесена в Съединеното кралство, първо, количеството, реекспортирано в чужбина, и, второ, количеството на експортираната английска вълна, получаваме следното количество чуждестранна вълна, фактически останало за вътрешно потребление в Англия:

Година	Фунтове
1853	72 266 456
1854	48 606 001
1855	35 787 789
1856	50 029 677
1857	47 535 291

И така, докато вносът на колониална вълна в Съединеното кралство е нараснал от 46 277 276 фунта през първите 9 месеца на 1853 г. на 63 050 100 фунта през същия период на 1857 г., а общият внос на всички видове вълна през същите периоди е нараснал от 83 845 475 фунта на 90 657 464 фунта, търсенето на европейския континент през това време се е увеличило толкова, че количеството чуждестранна и колониална вълна, останало за вътрешно потребление в Англия, е намаляло от 77 021 899 фунта в 1853 г. на 61027 677 фунта в 1857 г.; а ако вземем под внимание и количеството експортирана английска вълна, ще се получи общо намаление от 72 266 456 фунта в 1853 г. на 47 535 291 фунта в 1857 г. Значението на тези факти ще стане още по-ясно, ако обърнем внимание на обстоятелството, признато в една финансова статия на лондонския „Times", че едновременно с увеличението на износа на вълна от Съединеното кралство е нараствал вносът на континентални вълнени изделия, особено от Франция.

От посочените от лорд Стенли ъв Олдърли цифри ние извлякохме следната таблица, която показва доколко търговският баланс на различните страни с Великобритания е активен или пасивен:

Пасивен търговски баланс на Англия през 1855, 1856 и 1857 година

		ф. ст.
1.	Съединени щати	28 571 764
2.	Китай	22 675 433
3.	Източна Индия	19 605 742
4.	Русия	16 642 167
5.	Прусия	12 842 488
6.	Египет	8 214 941
7.	Испания	7 146 917
8.	Британска Западна Индия	6 906 314
9.	Перу	6 282 382
10.	Швеция	5 027 934
11.	Куба и Порто Рико	4 853 484
12.	Остров Мавриций	4 672 090
13.	Ню-Брансуик	3 431 303
14.	Дания	3 391 144
15.	Цейлон	3 134 575
16.	Франция	2 696 291
17.	Канада	1 808 454
18.	Норвегия	1 686 962
19.	Африка (Западна)	1 432 195
20.	Португалия	1 283 075
21.	Кралство на двете Сицилии	1 030 139
22.	Чили	693 155
23.	Буенос Айрес	107 676

Активен търговски баланс на Англия през 1855, 1856 и 1857 година

		ф. ст.
1.	Ханзейските градове	18 883 428
2.	Австралия	17 761 889
3.	Турция	6 947 220
4.	Бразилия	7 131 160
5.	Белгия	2 214 207
6.	Холандия	1 600 904
7.	Нос Добра Надежда	59 661

Простият факт на превишението на британския внос над износа, което за три години достигна сумата 97 000 000 ф. ст., в никакъв случай не може да служи като оправдание за крясъка, който англичаните вдигат сега, че „водят търговия с годишна загуба от 33 000 000 ф. ст.“ и със своята търговия обогатяват само другите страни. За огромните и непрекъснато растящи британски капиталовложения във всички части на света трябва да се плащат лихви, дивиденти и печалби, които в значителната си част по необходимост се препращат в Англия под формата на чуждестранна продукция и следователно увеличават общия обем на британския внос. Освен вноса, който отговаря на износа, трябва да съществува и допълнителен внос, който се осъществява не за плащане на доставените стоки, а като доход от капитала. Затова, общо взето, така нареченият търговски баланс трябва да бъде винаги активен за другите страни и пасивен за Англия, защото външният свят трябва да плаща всяка година на Англия не само за купуваните от нея стоки, но и лихви по дълговете си към нея. Единственото, което може действително да предизвика безпокойство в Англия във връзка с приведените по-горе цифри, то е, че Англия изглежда не е в състояние да намери в своята страна достатъчно широко поле за приложение на огромния си капитал и затова е принудена да го дава на заем във все по-големи размери и подобно на Холандия, Венеция и Генуа в епохата на техния упадък да изковава със собствените си ръце оръжие за своите конкуренти. Като предоставя кредити в големи мащаби, за да намери поле за приложението на излишъците от своя капитал, тя неизбежно поощрява спекулата в другите страни и по този начин, за да запази и увеличи своето богатство, тя рискува това богатство. Принудена да отпуща големи кредити на другите промишлени страни, като например на континентална Европа, тя сама дава на своите промишлени съперници средства да конкурират с нея при купуването на суровини и по този начин сама съдейства за повишаването на цените на суровините за собствените си фабрики. Поради това на британския фабрикант остава незначителен дял печалба, която на всичко отгоре намалява поради постоянната необходимост за страната — самото съществуване на която е тясно свързано с монополното ѝ положение на промишлен център на света — да продава по-евтино от другите страни. Това намаление на печалбата се компенсира с намаляване на работната заплата на работниците и с бързо растящата мизерия в страната. Тази е естествената цена, която Англия плаща за своето търговско и промишлено превъзходство.

Сравнителна таблица за стойността на вноса на Съединеното кралство от другите страни и от британските владения и на износа в тези страни през 1854, 1855 и 1856 година

Страни	Години	Внос	Стойност на износа		
		Изчислена реална стойност на вноса	Обявена стойност на продукцията на Съединеното кралство	Изчислена реална стойност на чуждестранната и колониалната продукция	Всичко
		във ф. ст.			
Чужди страни					
Русия	1854	4 252 288	54 301	19 738	74 039
	1855	478 169	—	—	—
	1856	11 561 924	1 595 237	1 775 617	3 370 854
Швеция	1854	2 509 539	334 518	249 792	584 310
	1855	2 325 171	545 384	279 515	824 899
	1856	2 031 861	629 697	300 000	930 492
Норвегия	1854	1 369 440	402 290	106 244	508 534
	1855	1 099 642	487 400	102 551	589 951
	1856	947 934	488 489	143 080	631 569
Дания	1854	2 706 186	758 228	230 010	988 238
	1855	3 086 979	756 967	260 624	1 017 591
	1856	2 201 831	1 033 142	352 173	1 385 315
Прусия	1854	9 055 503	798 434	1 717 285	2 515 719
	1855	10 242 862	1 100 021	2 016 650	3 116 671
	1856	4 534 815	933 715	624 908	1 558 623
Ханзейски градове	1854	6 221 524	7 413 715	2 720 274	10 133 989
	1855	4 816 298	8 350 228	3 344 416	11 694 644
	1856	5 302 739	10 134 813	3 260 543	13 395 356
Холандия	1854	6 731 141	4 573 034	2 320 877	6 893 911
	1855	6 460 932	4 558 210	2 611 767	7 169 977
	1856	7 433 442	5 728 253	2 434 278	8 162 531
Белгия	1854	3 631 161	1 406 932	1 948 740	3 355 672
	1855	2 533 732	1 707 693	2 239 514	3 947 207
	1856	2 936 796	1 689 975	2 323 042	4 013 017
Франция	1854	10 447 774	3 175 290	3 216 175	16 391 465
	1855	9 146 418	6 012 658	4 409 223	10 421 881
	1856	10 386 522	6 432 650	4 038 427	0 471 077
Испания	1854	3 594 501	1 270 464	165 642	1 436 106
	1855	4 799 728	1 158 800	135 192	1 293 992
	1856	3 645 083	1 734 483	377 820	2 112 303
Куба и Порто Рико	1854	3 369 444	1 073 861	4 727	1 078 588
	1855	2 332 753	1 077 745	22 933	1 100 678
	1856	2 654 580	1 398 837	25 190	1 424 027
Португалия	1854	2 101 126	1 370 603	148 997	1 519 600
	1855	1 952 044	1 350 791	184 580	1 535 371
	1856	2 164 090	1 455 754	433 470	1 889 224

Продължение

Страни	Години	Внос — Изчислена реална стойност на вноса	Стойност на износа — Обявена стойност на продукцията на Съединеното кралство	Стойност на износа — Изчислена реална стойност на чуждестранната и колониалната продукция	Стойност на износа — Всичко
		във ф. ст.			
Кралство на двете Сицилии	1854	1 411 457	563 033	109 258	672 291
	1855	1 281 940	921 220	175 221	1 096 441
	1856	1 505 582	1 202 183	197 925	1 400 108
Същинска Турция	1854	2 219 298	2 758 605	317 476	3 076 081
	1855	2 294 571	5 639 898	419 119	6 159 017
	1856	2 383 029	4 416 029	291 991	4 708 020
Египет	1854	3 355 928	1 253 353	113 895	1 367 248
	1855	3 674 682	1 454 371	117 235	1 571 606
	1856	5 753 518	1 587 682	43 151	1 630 833
Съединените щати (вкл. Калифорния)	1854	29 795 302	21 410 369	923 034	22 333 403
	6855	25 741 752	17 318 086	744 517	18 062 603
	1856	36 047 773	21 918 105	698 772	22 616 877
Бразилия	1854	2 083 589	2 891 840	119 982	3 011 822
	1855	2 273 819	3 312 728	128 550	3 441 278
	1856	2 229 048	4 084 537	179 979	4 264 516
Буенос Айрес	1854	1 285 186	1 267 125	32 565	1 299 690
	1855	1 052 033	742 442	26 383	768 825
	1856	981 193	998 329	43 892	1 042 221
Чили	1854	1 380 563	1 421 855	43 589	1 465 444
	1855	1 925 271	1 330 385	56 688	1 387 073
	1856	1 700 776	1 396 446	64 492	1 460 938
Перу	1854	3 138 527	949 287	22 236	971 525
	1855	3 484 288	1 285 160	60 278	1 345 438
	1856	3 048 694	1 046 010	26 154	1 072 164
Китай (вкл. Хонконг)	1854	9 125 040	1 000 716	26 400	1 027 116
	1855	8 746 590	1 277 944	26 052	1 303 996
	1856	9 421 648	2 216 123	70 611	2 286 734
Западен бряг на Африка (без брит. и френ. владения)	1854	1 528 896	646 868	174 073	820 941
	1855	1 516 729	839 831	219 827	1 059 658
	1856	1 657 375	666 374	223 842	890 216
Всичко за чуждите страни	1854	118 239 554	63 800 605	15 645 612	79 446 217
	1855	109 959 539	69 524 475	18 710 749	88 235 224
	1856	129 517 568	83 327 154	20 035 442	103 362 596
Британски владения					
Канада	1854	4 007 052	3 957 085	180 569	4 137 654
	1855	2 296 277	1 515 823	90 298	1 606 121
	1856	3 779 741	2 418 250	123 591	2 541 841

Продължение

Страни	Години	Внос	Стойност на износа		
		Изчислена реална стойност на вноса	Обявена стойност на продукцията на Съединеното кралство	Изчислена реална стойност на чуждестранната и колониалната продукция	Всичко
		във ф. ст.			
Ню-Брансуик	1854	2 079 674	868 704	40 273	903 977
	1855	4 379 041	370 560	27 718	398 278
	1856	1 891 707	572 542	34 322	606 864
Британски Западноиндийски о-ви	1854	3 977 271	1 870 674*	166 690	2 037 364
	1855	3 978 278	1 389 992	136 022	1 526 014
	1856	4 157 098	1 462 156	180 799	1 642 955
Британска Гвиана	1854	1 636 267	—**	31 779	31 779
	1855	1 491 935	421 398	35 189	456 587
	1856	1 418 264	411 241	41 248	452 489
Британски колонии в Австралия	1854	4 301 868	11 931 352	1 474 634	13 405 986
	1855	4 500 200	6 278 966	942 659	7 221 625
	1856	5 736 043	9 912 575	1 759 814	11 672 389
Британска Източна Индия	1854	10 672 862	9 127 556	493 154	9 620 710
	1855	12 668 732	9 949 154	404 321	10 358 475
	1856	17 262 851	10 546 190	478 328	11 024 518
Цейлон	1854	1 506 646	382 276	31 228	413 504
	1855	1 474 251	305 576	20 321	325 897
	1856	1 304 174	388 435	22 660	411 095
Остров Мавриций	1854	1 677 533	383 210	17 936	401 146
	1855	1 723 807	303 173	14 772	317 945
	1856	2 427 007	420 180	16 977	437 157
Нос Добра Надежда и британски владения в Южна Африка	1854	691 352	921 957	63 309	985 266
	1855	949 640	791 313	45 437	836 750
	1856	1 502 828	1 344 338	73 127	1 417 465
Всичко за британските владения	1854	34 149 499	33 384 121	2 990 754	36 374 875
	1855	33 583 311	26 163 610	2 292 466	28 456 076
	1856	43 026 586	32 499 794	3 357 963	35 857 757
Всичко за чуждите страни и британските владения	1854	152 389 053	97 184 726	18 636 366	115 821 092
	1855	143 542 850	95 688 085	21 003 215	116 691 300
	1856	172 544 154	115 826 948	23 393 405	139 220 353

Написано от К. Маркс около 7 януари 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5238 от 3 февруари 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* Включително Британска Гвиана.

** Включително Западна Индия.

Ф. ЕНГЕЛС

ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА ЛАКНАУ

Ние получихме най-после официалния доклад на сър Колин Кямпбел за освобождението на Лакнау. Той потвърждава във всяко отношение изводите, които бяхме направили въз основа на първите, неофициални съобщения за тази операция*. От този документ още по-ясно проличава жалкият характер на оказаната от аудийците съпротива, а от друга страна от него се вижда, че самият Кямпбел се гордее много повече със своето умело командуване, отколкото с някаква особена храброст, проявена от него самия или от неговите войски. Съгласно доклада силите на англичаните са наброявали около 5 000 души, от които 3 200 души пехота, 700 души кавалерия, а останалото — артилерия, една бригада моряци, сапьори и т. н. Бойните действия започнали, както вече съобщихме по-рано, с атака срещу Дилкуша. Този парк бил завзет с краткотраен бой. „Загубите бяха съвсем незначителни. Загубите на неприятеля поради бързото му отстъпление също бяха нищожни." При тези обстоятелства действително не е имало никаква възможност да се прояви героизъм. Аудийците отстъпвали толкова бързо, че веднага преминали територията на Ла Мартиниер, без дори да се възползуват от новата линия на отбрана, каквато представлява този пункт. Първите признаци за по-упорита съпротива били проявени, когато бил достигнат Сикандербаг — заобиколен с висока стена с бойници квадрат, дълъг 120 ярда и широк 120 ярда, прикрит откъм фланга от едно укрепено селце, отстоящо на около 100 ярда. Тук

* Виж настоящия том, стр. 362—368.

Кямпбел незабавно приложил своя по-скоро благоразумен, отколкото блестящ начин на водене на война. Тежката и полската артилерия съсредоточили огъня си върху стената, докато една бригада атакувала укрепеното село, а друга отблъсквала ония групи на неприятеля, които се опитвали да направят вилазка. Отбраната била жалка. Обикновено са нужни доста усилия, за да бъдат превзети две такива укрепени позиции като гореописаните, които се поддържат взаимно от своя огън — дори ако се намират в ръцете на посредствени войници или на смели, макар и недисциплинирани въстаници. Но в дадения случай, изглежда, не е имало нито смелост, нито съгласуваност, нито дори помен от здрав разум. Няма никакви съобщения защитниците да са използували артилерия. Селцето (очевидно малка група от къщи) било завзето още при първия опит. Войските извън стените на крепостта били разпръснати без каквито и да било усилия. По този начин за кратко време Сикандербаг бил съвсем изолиран и когато след едночасова канонада стената била разрушена на едно място, войниците от шотландския полк щурмували пробива и унищожили защитниците на крепостта до последния човек. По думите на сър Колин Кямпбел там били намерени около 2 000 убити туземци.

Следващата опорна точка била Шах-Наджаф — позиция, заобиколена със стена и приспособена за отбрана, с джамия, която е можела да бъде използувана като редут. Това пак било една позиция, с каквато би мечтал да разполага всеки командир на храбри, но полудисциплинирани войници. Това укрепление било завзето с щурм, след като след тричасова бомбардировка били направени пробиви в неговите стени. На другия ден, 17 ноември, бил атакуван Мес хаус*. Това било група постройки, заобиколени със землен вал и ров, широк дванадесет фута, с други думи — обикновено полско укрепление с малък ров и парапет със съмнителна дебелина и височина. По една или друга причина тази позиция се сторила на генерал Кямпбел доста застрашителна, тъй като той незабавно решил, преди да я щурмува, да даде на своята артилерия необходимото време, за да я разгроми. Поради това бомбардировката траяла цялата сутрин до 3 часа след обед, след което пехотата се устремила напред и с щурм овладяла позицията. Във всеки случай сериозен бой тук изобщо нямало. Моти-Махал, последната опорна точка на аудийците по пътя към резидентството, била бомбардирана в продължение на един час; били направени няколко пробива и укреплението било

* — офицерският стол. *Бълг. ред.*

завзето без особени трудности. С това завършила борбата за освобождаването на гарнизона.

Цялата тази операция носи белега на настъпление на добре дисциплинирани, опитни и доста храбри европейски войски, командувани от достатъчен брой офицери, срещу тълпа азиатци, нямащи нито дисциплина, нито офицери, нито навици във воденето на война, нито дори достатъчно въоръжение и загубили смелост поради съзнанието за двойното превъзходство на техния противник — превъзходството на войниците над цивилните и на европейците над азиатците. Вече видяхме, че сър Колин Кямпбел, както изглежда, никъде не се е натъкнал на артилерия на противника. По-нататък ще видим, че ако се съди по доклада на бригадния генерал Инглис, значителна част от въстаниците, изглежда, изобщо не са имали огнестрелно оръжие; и ако е вярно, че в Сикандербаг са били изклани 2000 туземци, очевидно е, че те са били много зле въоръжени, тъй като в противен случай дори най-големите страхливци биха успели да защитят такава позиция срещу *една* настъпваща колона.

От друга страна, висока похвала заслужава тактическото умение, с което генерал Кямпбел е провел сражение. Той е знаел много добре, че напредването му не може да бъде спряно, тъй като противникът няма артилерия; именно затова той използувал артилерията колкото може по-пълно, като разчиствал най-напред пътя на своите колони и едва след това ги хвърлял в атака. Атаката срещу Сикандербаг и неговите флангови укрепления е прекрасен образец за метода на воденето на такъв бой. Същевременно, установил веднъж жалкия характер на отбраната, той повече не се церемонил с този противник; веднага щом в стената бивал образуван пробив, той хвърлял своята пехота напред. С една дума, след боевете при Лакнау сър Колин Кямпбел може да бъде считан за пълководец; преди това бе известен само като военен.

След освобождаването на Лакнау ние най-после разполагаме с документ, който описва събитията, станали през време на обсадата на резидентството. Бригадният генерал Инглис, който пое командуването след сър Х. Лорънс, е представил своя доклад на генерал-губернатора. По думите на генерал Утрън и unisono* на британския печат обсадата на резидентството представлява образец на изключителен героизъм: и наистина такава доблест, такава упоритост, такава твърдост в понасянето на умората и на лишенията не са виждани досега и отбраната на Лакнау няма равна на себе си в историята на обсадите. Бригадният

* — единодушното мнение. *Ред.*

генерал Инглис съобщава в своя доклад, че на 30 юни англичаните направили вилазка срещу туземците, които тъкмо по това време се съсредоточавали около резидентството; но вилазката била отблъсната с такива тежки загуби, че обсадените веднага били принудени да се ограничат само с отбраняването на резидентството и дори да напуснат и да вдигнат във въздуха друга съседна група постройки, където имало 240 бурета барут и 6 000 000 патрони. Неприятелят веднага обсадил резидентството, като завзел и укрепил околните сгради, част от които се намирали на по-малко от 50 ярда от отбранителните съоръжения и които сър Х. Лорънс преди това бил отказал да разруши въпреки съветите на сапьорите. Парапетите на отбранителните укрепления на англичаните по това време не били още напълно завършени и само две батареи се намирали в боева готовност; но въпреки убийствения огън, „воден непрекъснато“ от 8 000 души, които „едновременно обстрелвали тази позиция“, англичаните успели много бързо да завършат строежа на укрепленията и да изкарат 30 оръдия. Този убийствен огън изглежда е представлявал твърде безредна стрелба напосоки, която в никой случай не заслужава названието точна стрелба, с което я удостоява генерал Инглис; в противен случай нима някой би могъл да остане жив в резидентството, защищавано от някакви си 1 200 души? Примерите, които се привеждат, за да се покаже колко ужасен бил този огън, а именно — че в резултат на него били убити жени и деца и ранени мъже, които се намирали на добре защитени места, са твърде неудачни, защото такива случаи стават най-често именно тогава, когато неприятелският огън се води не срещу определени обекти, а изобщо срещу укреплението, и следователно никога не поразява действителните му защитници. На 1 юли Лорънс бил смъртно ранен и командуването било поето от Инглис. По това време неприятелят вече бил извадил на позиция 20—25 оръдия, „разположени около целия наш пункт“. Това било голям късмет за отбраната, защото ако противникът бил съсредоточил своя огън върху една или две точки от укрепения вал, позицията по всяка вероятност е щяла да бъде завзета. Част от тези оръдия били разположени в пунктове, „където не достигаше огънят на нашите собствени тежки оръдия“. Тъй като резидентството се намира на едно възвишение, тези пунктове са можели да бъдат разположени само така, че оръдията на атакуващите не са имали възможност да обстрелват укрепения вал, а само покривите на зданията вътре в самото резидентство; това обстоятелство е било много изгодно за отбраната, защото такава стрелба не причинява големи вреди, докато същите оръдия биха

могли да бъдат използувани с несравнено по-голям успех за стрелба срещу парапета или барикадите. Общо взето артилерията и от двете страни е била използувана, както изглежда, крайно лошо; в противен случай стрелбата от такова близко разстояние е трябвало да бъде прекратено много скоро, защото батареите взаимно биха се извадили от строя. Защо това не е станало, и досега си остава тайна.

На 20 юли аудийците взривили мина под парапета, без обаче да го повредят. Непосредствено след това две централни колони предприели щурм, докато срещу другите участъци били извършени атаки с цел за диверсия. Но огънят на гарнизона се оказал достатъчен, за да ги отблъсне. На 10 август била взривена друга мина и бил извършен пробив,

„през който цял полк би могъл да мине в пълен ред. Една колона се насочила към този пробив, подкрепена откъм фланговете със спомагателни атаки, но до пробива стигнали само малцина от най-решителните войници на неприятеля."

Те били много скоро унищожени от фланговия огън на гарнизона, а настъпващата срещу фланговете недисциплинирана маса била лесно отхвърлена с помощта на ръчни гранати и няколко пушечни залпа. Трета мина била взривена на 18 август; бил образуван нов пробив, но последвалият щурм се оказал още по-вял от предишните и бил лесно отблъснат. Последният взрив и щурм станали на 5 септември, но атаката била отново отблъсната с ръчни гранати и пушечен огън. От този момент до пристигането на помощта обсадата изглежда се е превърнала в обикновена блокада, придружавана в една или друга степен от пушечен и артилерийски огън.

Това е било действително една удивителна операция. Една тълпа от 50 000 или дори повече души, състояща се от жителите на Лакнау и неговите околности, между които може би 5—6 000 обучени войници, блокира в резидентството на Лакнау група от 1 200—1 500 европейци и се опитва да ги принуди да се предадат. Дисциплината сред обсаждащите е била толкова слаба, че макар и да са прекъснали комуникационните линии, които свързвали обсадените с Канпур, те, както изглежда, никога не са успели да прекъснат напълно снабдяването на гарнизона. Цялата така наречена „обсада" представлява смес от азиатско невежество и диващина с отделни проблясъци на военни знания, получени от европейците по време на тяхното владичество. Между аудийците очевидно е имало отделни артилеристи и сапьори, които са знаели как се установяват батареи, но тяхната дейност, изглежда, се е

ограничила с построяването на прикрития срещу неприятелския огън. Изглежда, че те дори са довели това изкуство на самоприкриването до такова съвършенство, че техните батареи са станали абсолютно безопасни не само за стрелящите, но и за обсадените, защото от такива прикрития нито едно оръдие не е можело да води що-годе успешен огън. Така и станало: как иначе би могъл да се обясни този небивал факт, че 30 оръдия вътре в резидентството и 25 извън него са действували едни срещу други от извънредно близко разстояние, някои от не повече от 50 ярда, и все пак не чуваме нищо нито за унищожени оръдия, нито едната страна да е заставила артилерията на другата да замлъкне? Що се отнася до пушечния огън, трябва преди всичко да се запитаме, възможно ли е осем хиляди туземци да заемат позиция на разстояние един пушечен изстрел от британските батареи и да не бъдат обърнати в бягство от артилерията? А ако те действително са заемали подобна позиция, как е станало така, че не са успели да избият или да ранят всички защитници до един? И все пак ни се казва, че те се укрепили именно там, че водели огън денем и нощем и че въпреки всичко това 32-и полк, който след 30 юни не е можел да се състои от повече от 500 души и е бил принуден да носи цялата тежест на обсадата, все пак наброявал при вдигането ѝ 300 души! Ако това не е точно копие на „последните останали живи десет души от четвърти (полски) полк“, който нахлу в Прусия в състав 88 офицери и 1 815 войници, то какво друго би могло да бъде? Британците са съвсем прави, като казват, че такъв бой като боя при Лакнау никога не е имало — това е напълно вярно. Противно на скромния и привидно безпретенциозен тон на доклада на Инглис, неговите странни забележки за оръдията, разположени така, че срещу тях да не може да се води огън, за 8-те хиляди войници, стрелящи денем и нощем без какъвто и да било успех, за 50-те хиляди въстаници, блокиращи резидентството, за загубите, причинявани от куршумите, които отиват там, където нямат никаква работа, за атаките, извършвани с голяма решителност и все пак отбивани без всякакви усилия — всички тези забележки ни карат да заключим, че докладът изобилствува с най-груби преувеличения и нито за миг не издържа безпристрастна критика.

И все пак обсадените несъмнено са изпитвали необикновени лишения. Ето чуйте:

„Източник на *сериозни лишения* бе също недостигът на слуги-туземци. Някои дами бяха принудени сами да се грижат за своите собствени деца и дори да перат собственото си бельо, както и да си приготвят оскъдната храна без чиято и да било помощ.“

Бедните лакнауски дами! И наистина, в нашите тревожни времена на успехи и поражения, когато династии се създават и падат за един ден, а революциите и икономическите крахове превръщат всички жизнени блага в нещо поразително нетрайно, от нас не може да се очаква голямо съчувствие при новината, че една или друга бивша кралица е принудена сама да кърпи своите чорапи и дори да ги пере, да не говорим за необходимостта сама да си приготвя овнешки котлети. Но когато става дума за англо-индийска дама, за една от безбройните сестри, братовчедки или племеннички на запасни офицери, на индийски правителствени чиновници, търговци, служещи или авантюристи, за една от ония дами, които всяка година биват изпращани или по-точно биваха изпращани преди въстанието направо от училищната скамейка на обширния пазар на кандидатките за женитба в Индия също тъй безцеремонно и често пъти с много по-малка охота от тяхна страна, отколкото у красавиците черкезки, изпращани на цариградския пазар — при самата мисъл, че една от тези дами е трябвало да си пере бельото и да си приготвя оскъдната храна, — представете си! — без чиято и да било помощ, кръвта ви закипява в жилите! Да останеш съвсем без „слуги-туземци“ и нещо повече, да трябва да се грижиш за собствените си деца! Та това е възмутително, това е по-лошо, отколкото в Канпур!*

Тълпата, която е обсаждала резидентството, може и да е наброявала 50 000 души, но в такъв случай значителното мнозинство от тях явно не са можели да имат огнестрелно оръжие. Осемте хиляди „точни стрелци“ може да са имали огнестрелно оръжие, но що за стрелци са били това и какво е било тяхното оръжие показват резултатите от техния огън. Както показват фактите, двадесет и петте оръдия на техните батареи са стреляли отвратително. Минирането е било извършвано наслуки, точно както и стрелбата. Атаките не заслужават дори името рекогнисцировки. Така стои работата с обсаждащите.

Обсадените заслужават най-големи похвали за извънредно силната воля, която им е помогнала да издържат около пет месеца, при което през по-голямата част от това време те не са получавали никакви сведения за британската армия. Те са се сражавали и се надявали въпреки всичко, както подобава на хора, които трябва да продадат своя живот колкото се може по-скъпо и да защищават жените и децата си от азиатската жестокост. Да, ние отдаваме дължимото на тяхната твърдост и упоритост. Но

* Виж настоящия том, стр. 284—285. *Ред.*

кой би постъпил другояче, знаейки до какво доведе капитулацията на Уилър в Канпур?

Що се отнася до опита отбраната на Лакнау да бъде представена като безпримерен случай на героизъм, това е просто смешно, особено след недодялания доклад на генерал Инглис. Лишенията, изпитани от гарнизона, са се свеждали до недостиг на прикрития от лошото време (което впрочем не е предизвикало сериозни заболявания); що се отнася до продоволствието, найлошото меню се е състояло от „долнокачествено говеждо месо и още по-долнокачествено брашно" — далеч по-добро от онова, на което са свикнали войниците в обсадените крепости на Европа! Достатъчно е да сравним отбраната на Лакнау срещу една глупава и невежествена тълпа варвари с отбраната на Антверпен в 1832 г. или с отбраната на форта Малгера до Венеция през 1848—1849 г.[278], да не говорим за Севастопол, където Тотлебен трябваше да се справя с много по-големи трудности, отколкото генерал Инглис. В обсадата на форта Малгера участвуваха найдобрите сапьори и артилеристи на Австрия, а в защитата му — малък гарнизон от току-що набрани войници; четири пети от гарнизона нямаха укрития срещу снарядите; ниската местност причиняваше малария, която бе по-опасна от климата на Индия; около сто оръдия водеха огън срещу форта и през последните три дни на бомбардировката се даваха по четиридесет изстрела в минута. И все пак фортът се държа цял месец и щеше да се държи още по-дълго, ако австрийците не бяха завзели една позиция, което принуди защитниците да отстъпят. Или да вземем Данциг, където Рап с остатъците от обезсилените френски полкове, завърнали се от Русия, се държа единадесет месеца[279]. Вземете всъщност всяка по-сериозна обсада в наше време и ще видите, че обсадените са проявявали по-голямо изкуство, по-висок дух и съвсем не по-малко смелост и издръжливост от гарнизона на Лакнау, макар тяхното положение от гледна точка на съотношението на силите да не е било ни най-малко по-добро.

Въстаниците на Ауд, колкото и жалки да са в открит бой, все пак показаха — непосредствено след пристигането на Кямпбел — силата на националното въстание. Кямпбел веднага е разбрал, че със своите сили няма да може да атакува град Лакнау, нито да задържи собствените си позиции. Това е напълно естествено и трябва да бъде понятно на всеки, който внимателно е изучавал историята на френското нашествие в Испания при Наполеон. Силата на едно национално въстание се състои не в ожесточените сражения, а в партизанската война, в отбраната на градовете и в прекъсването на комуникациите на противника. Затова Кям-

пбел е подготвил отстъплението със същото изкуство, с което е организирал настъплението. Той завзел още няколко позиции около резидентството. Кямпбел е направил това, за да заблуди противника относно своите намерения и да прикрие подготовката за отстъпление. Със смелост, напълно оправдана срещу такъв противник, цялата армия, с изключение на малък резерв, получила заповед да заеме една дълга линия от постове и застави, зад прикритието на която били евакуирани жените, болните, ранените и имуществото. Веднага, щом тази предварителна операция била завършена, най-предните застави били оттеглени назад и били постепенно съсредоточени в по-големи отряди, най-предните от които, минавайки през следващата линия, на свой ред образували резерв в тила. Цялата тази маневра била извършена в пълен ред, без каквато и да било намеса от страна на въстаниците; освен малкия гарнизон начело с Утръм, оставен в Аламбаг (засега още неизвестно с каква цел), цялата армия се насочила към Канпур и по този начин кралство Ауд било евакуирано.

Междувременно в Канпур са станали неприятни събития. Уиндъм, „героят на Редан"[280] — още един от ония офицери, във военното умение на които ни уверяват, като казват, че са го доказали с голямата си лична храброст, — разбил на 26-и авангарда на гвалиорския контингент, но на 27-и сам претърпял от него жестоко поражение; неговият лагер бил превзет и изгорен, а сам той бил принуден да отстъпи в старото укрепление на Уилър в Канпур. На 28-и въстаниците атакували и тази позиция, но били отблъснати, а на 6-и Кмпбел ги разбил почти без да даде загуби, завзел всичките им оръдия и обоза им и преследвал въстаниците на разстояние четиринадесет мили. Подробности за всички тези операции ние засега почти нямаме, но несъмнено е едно — че индийското въстание още далеч не е потушено и че макар по-голямата част или дори всички британски подкрепления да са вече дебаркирали в Индия, те изчезват почти необяснимо. В Бенгалия са вече дебаркирали около 20 000 души и все пак действуващата армия сега не е по-голяма, отколкото по времето на завземането на Делхи. Тук има нещо, което не е в ред. Очевидно климатът причинява страшни опустошения сред новопристигналите.

Написано от Ф. Енгелс на 14 януари 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5236 от 1 февруари 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПРЕДСТОЯЩИЯТ ИНДИЙСКИ ЗАЕМ

Лондон, 22 януари 1858 г.

Оживлението на лондонския паричен пазар, предизвикано от изтеглянето на огромна маса капитали от сферата на традиционното им влагане в производството и от последвалото прехвърляне на тези капитали на фондовите пазари, намаля малко през последните две седмици във връзка с перспективата за предстоящ *индийски заем* в размер на осем или десет милиона фунта стерлинги. Този заем, подписката за който ще бъде пусната в Англия и който ще бъде одобрен от парламента веднага щом бъде открита неговата сесия през февруари, е предназначен да посрещне исканията, предявявани към Остиндийската компания от нейните английски кредитори, както и да покрие извънредните разходи за военни материали, припаси, транспортиране на войски и т. н., предизвикани от въстанието в Индия. През август 1857 г., преди закриването на сесията на парламента, английското правителство тържествено заяви в камарата на общините, че не се проектирало обявяването на подобен заем, тъй като собствените финансови ресурси на компанията били повече от достатъчни за преодоляване на кризата. Но приятната заблуда, вдъхната по този начин на Джон Бул, бързо се разпръсна, щом стана известно, че Остиндийската компания чрез твърде съмнителна операция си е присвоила една сума от около 3 500 000 ф. ст., поверена ѝ от различни компании за строеж на железопътни линии в Индия, и освен това тайно е сключила заем от 1 000 000 ф. ст. от Английската банка и още един милион от лондонските акционерни банки. Когато по този начин публиката бе подготвена за най-лошото, правителството най-после реши да си свали маската

и в полуофициални статии в „Times“, „Globe“ и други правителствени органи открито призна необходимостта от заем.

Някои могат да попитат защо за обявяването на такъв заем е нужен специален закон от страна на законодателната власт и освен това защо подобно събитие трябва да вдъхва каквито и да било опасения, след като на пръв поглед всеки отдушник за британския капитал, който сега напразно търси изгодно приложение, трябва при сегашните обстоятелства да се смята за щастлива находка и добре дошла спирачка против бързото обезценяване на капитала.

Общоизвестно е, че търговската дейност на Остиндийската компания бе преустановена в 1834 г., когато бе ликвидиран главният източник на търговска печалба, който още ѝ оставаше — монополът на търговията с Китай.[281] Тъй като държателите на акции на Остиндийската компания поне номинално получаваха дивиденди от нейните търговски печалби, възникна необходимостта от ново финансово мероприятие за осигуряването на тези дивиденди. Дивидендите, които досега се изплащаха от търговските печалби на компанията, почнаха да се изплащат от нейните политически приходи. Притежателите на акции на Остиндийската компания щяха занапред да получават дивиденди от доходите, които компанията получава като правителство на Индия, а акциите на компанията на обща сума 6 000 000 ф. ст., които носеха 10% лихва, бяха конвертирани по силата на парламентарен акт в капитал, подлежащ на ликвидиране само по цена 200 ф. ст. за всяка акция на стойност 100 фунта стерлинги. С други думи, първоначалният акционерен капитал на Остиндийската компания в размер на 6 000 000 ф. ст. бе превърнат в капитал от 12 000 000 ф. ст., носещ 5% лихва, изплащана от данъчните постъпления от населението на Индия. По такъв начин с помощта на парламентарен фокус дългът на Остиндийската компания бе превърнат в дълг на индийския народ. Освен това Остиндийската компания получи в заем над 50 000 000 ф. ст. в самата Индия и този дълг следва да се погасява изключително от държавните приходи на тази страна. Подобни заеми, сключвани от компанията в самата Индия, винаги са се смятали за невлизащи в компетентността на парламентарното законодателство, подобно на заемите, сключвани например от колониалните правителства на Канада или Австралия.

От друга страна, в самата Англия на Остиндийската компания бе забранено да сключва лихвоносни заеми без специална санкция на парламента. Преди няколко години, когато компанията се зае да прокарва железопътни и телеграфни линии в Индия,

тя поиска разрешение да пусне подписка за индийски облигационен заем на лондонския пазар и й бе разрешено да издаде 4%-ови облигации за 7 000 000 ф. ст., гарантирани само от индийските държавни приходи. В началото на индийското въстание дългът по този заем възлизаше още на 3 894 400 ф. ст. и самият факт, че компанията отново се вижда принудена да прибегне до парламента, показва, че през време на индийското въстание тя е изчерпала своите законни възможности за заеми в Англия.

Сега за никого не е тайна, че преди да предприеме отново тази стъпка, Остиндийската компания обяви в Калкута подписка за заем, която обаче претърпя пълен неуспех. От една страна, това доказва, че индийските капиталисти далеч не гледат така оптимистично на перспективите на британското владичество в Индия, както лондонският печат; от друга страна, това извънредно много дразни Джон Бул, тъй като той знае в какви огромни размери през последните седем години се натрупваха капитали в Индия, закъдето съгласно неотдавна публикувания отчет на фирмата Хагард и Пиксли през 1856 и 1857 г. само от лондонското пристанище са били изпратени кюлчета на стойност 21 000 000 фунта стерлинги. Лондонският „Times“ с най-убедителен тон поучаваше своите читатели, че

> „от всички начини да бъдат заставени туземците да станат лоялни най-малко съмнителният бе те да бъдат превърнати в наши кредитори; а, от друга страна, нищо не би могло да предизвика недоволство и измяна сред този импулсивен, потаен и алчен народ повече, отколкото мисълта, че той ежегодно бива облаган с данъци, за да могат да бъдат изплащани дивидендите на богати кредитори в други страни.“

Обаче индийците, изглежда, не схващат цялата прелест на един план, който не само би възстановил английското владичество за сметка на индийския капитал, но същевременно по обиколни пътища би открил за британската търговия достъп до туземните съкровища. Но ако индийските капиталисти действително толкова много обичаха британското господство — нещо, което всеки истински англичанин смята за нужно да твърди като някакво верую, — не би могло да им се предостави по-благоприятен случай да изразят своята лоялност, като се отърват от своето сребро. Но тъй като индийските капиталисти затварят своите каси, Джон Бул се вижда принуден да открие горчивата истина, че поне на първо време той ще трябва да плаща разходите за индийското въстание от собствения си джоб, без всякакво съдействие от страна на туземните жители. Нещо повече, предстоящият заем е само прецедент и прилича на първата страница на една книга, озаглавена „Англо-индийският вътрешен дълг“. За никого не е тай-

на, че на Остиндийската компания са нужни не осем или десет милиона, а двадесет и пет до тридесет милиона фунта стерлинги и че дори тази сума би била само първата вноска не за покриване на предстоящите разходи, а за заплащане на вече направените дългове. Бюджетният дефицит през последните три години възлезе на 5 000 000 фунта стерлинги; съгласно съобщение на „Phoenix"[282], индийския правителствен вестник, до 15 октомври миналата година въстаниците са ограбили от съкровището 10 000 000 фунта стерлинги; в резултат на въстанието приходите в североизточните провинции са намалели с 5 000 000 ф. ст., а военните разходи възлизат най-малко на 10 000 000 фунта стерлинги.

Вярно е, че последователни заеми на Остиндийската компания на лондонския паричен пазар биха повишили стойността на парите и биха предотвратили растящото обезценяване на капитала, т. е. по-нататъшното падане на лихвения процент; но именно такова едно падане е необходимо за оживяване на британската промишленост и търговия. Всяко изкуствено забавяне на падането на сконтовия процент е равносилно на повишаване на производствените разходи и на стойността на кредита, а при сегашната си слабост английската промишленост и търговия не са способни да издържат подобно повишаване. Оттук общият вик на отчаяние по повод обявяването на индийския заем. Макар санкцията на парламента да не дава имперска гаранция на заема на компанията, такава гаранция ще трябва да се даде, ако няма да може да се получат пари при други условия; а щом мястото на Остиндийската компания се заеме от британското правителство, нейният дълг, въпреки всички деликатни различия, ще се прибави към общия британски държавен дълг. По такъв начин по-нататъшното увеличение на и без това големия национален дълг, изглежда, ще бъде една от първите финансови последици на въстанието в Индия.

Написано от К. Маркс на 22 януари 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5243 от 9 февруари 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ПОРАЖЕНИЕТО НА УИНДЪМ[283]

През време на Кримската война, когато цяла Англия търсеше човек, способен да организира и възглави английската армия, и когато командуването бе поверено на такива бездарности като Раглан, Симпсън и Кодрингтън, в Крим се намираше един войник, надарен с качествата на истински пълководец. Имаме предвид сър Колин Кямпбел, който сега в Индия дава всеки ден доказателства, че е майстор в своята професия. След като в Крим на Кямпбел бе възложено командуването на една бригада при Алма, където лишената от гъвкавост линейна тактика на британската армия не му даде възможност да прояви своите способности, той бе затворен в Балаклава и повече не бе му разрешено да участвува в следващите военни операции. Всъщност неговият талант на военачалник още дълго преди това бе напълно признат в Индия не от друг, а от сър Чарлз Джеймс Нейпир, найголемия пълководец, който Англия е имала след Марлбъро. Но Нейпир бе човек с независим характер, прекалено горд, за да преклони глава пред господствуващата олигархия, и неговите препоръки бяха достатъчни Кямпбел да бъде набелязан и да загуби всякакво доверие.

И така, отличията и почестите в тази война се паднаха на други хора. Между тях бе сър Уйлям Фенуик Уилямс Карски, който сега намира за по-уместно да почива на лаврите, спечелени с безсрамие, самохвалство и присвояване чрез измама на славата на генерал Кмети, която последният напълно заслужи. Титлата баронет, годишна пенсия от хиляда фунта, доходна служ-

ба в Улидж* и място в парламента — всичко това се оказа напълно достатъчно за сър Уилям, за да не пожелае да рискува своята репутация в Индия. За разлика от него „героят на Рендан“ генерал Уиндъм отиде да командува дивизия срещу сипаите и още първите му действия го дискредитираха завинаги. Същият този Уиндъм, никому неизвестен полковник, но от влиятелно семейство, командуваше една бригада при щурмуването на Редан; по време на тази операция той действуваше извънредно флегматично. И тъй като подкрепления все не идваха, той на два пъти оставя войските си на произвола на съдбата и се отправя в тила, за да провери какво става с изпращането на подкрепления. И за това си твърде съмнително поведение, което в други армии би довело до предаването му на военен съд, той бе незабавно произведен в генерал и скоро след това назначен на длъжността началник щаб.

Когато Колин Кямпбел предприе настъпление срещу Лакнау, той остави старите укрепления, лагера и града Канпур, както и моста на Ганг на грижите на генерал Уиндъм и на един отряд, достатъчен за изпълнението на тази задача. Отрядът се състоеше от пет пехотни полка с пълен и непълен състав, множество крепостни оръдия на позиция, 10 полски и две морски оръдия и освен това сто души кавалерия; целият отряд наброяваше над 2 000 души. Докато Кямпбел бе зает при Лакнау, различни отряди въстаници, които скитаха из Доаб, се обединиха с цел да нападнат Канпур. Освен пъстрата сбирщина, събрана от въстаналите заминдари, атакуващият отряд имаше в своите редове и обучени войници (дисциплинирани те не могат да бъдат наречени) — остатъци от динапурските сипаи и част от гвалиорския контингент. Измежду войските на въстаниците само гвалиорският контингент бе комплектуван в по-големи единици от роти, тъй като почти всичките му офицери бяха туземци; със своя старши команден състав и капитаните тези части приличаха донякъде на организирани батальони. И поради това англичаните се отнасяха към тях с известно уважение. Уиндъм имаше строги нареждания само да се отбранява, но тъй като поради прекъсване на връзката не получаваше от Кямпбел отговори на своите донесения, реши да действува на своя отговорност. На 26 ноември с един отряд от 1 200 души пехота, 100 души кавалерия и 8 оръдия той излезе срещу настъпващите въстаници. След като разби лесно техния авангард, той забеляза приближаването на главната колона на въстаниците и отстъпи към Канпур. Тук той зае позиция

* Кралската военна академия. *Бълг. ред.*

пред града, като разположи 34-и полк на левия фланг, а стрелците (всичко 5 роти) и две роти от 82-и полк — на десния. Пътят за отстъпление минаваше през града, а в тила на левия фланг се намираха няколко пещи за изпичане на тухли. Пред него, на около четиристотин ярда, а на различни места на фланговете и по-близо се намираха горички и джунгла, които представляваха прекрасно прикритие за настъпващия неприятел. И наистина, трудно би могло да се избере по-лоша позиция: английските войски бяха разположени в открита местност, докато индийците, използувайки прикритието, можеха да се приближат на триста-четиристотин ярда от тях! За да ни стане още по-ясен „героизмът" на Уиндъм, трябва да прибавим, че наблизо се намираше твърде удобна позиция — открита равнина пред фронта и в тила и канал, образуващ препятствие пред фронта; но той, разбира се, настоя да остане на по-лошата позиция. На 27 ноември неприятелят започна артилерийска канонада, като изкара своите оръдия на самия край на прикритието, образувано от джунглата. Със скромността, присъща на героите, Уиндъм нарича тази канонада „бомбардировка" и казва, че неговите войски я издържали в продължение на пет часа; но след това се случило нещо, за което нито самият Уиндъм, нито който и да било от присъствуващите, нито дори който и да било индийски или английски вестник още не са се решили да пишат. От момента, в който артилерийското обстрелване прераснало в сражение, всички наши преки източници на информация се изчерпват и на нас не ни остава нищо друго, освен да направим своите собствени изводи от обърканите, уклончиви и непълни данни, с които разполагаме. Уиндъм се ограничава със следното несвързано съобщение:

„Въпреки жестоката бомбардировка от страна на неприятеля, моите войски издържаха атаката" (това е нещо ново — да се нарича *атака* артилерийската канонада по войски, разположени на открита позиция!) „в продължение на пет часа и не напуснаха своите позиции, докато от броя на хората, промушени с щикове от войниците на 88-и полк, аз не се убедих, че бунтовниците напълно са проникнали в града; *когато ми докладваха,* че те атакуват форта, аз заповядах на генерал Дюпюи да отстъпи. Малко преди да се стъмни, целият отряд отстъпи във форта с всичките припаси и оръдия. Поради бягството на прислугата на обоза не успях да изтегля лагерното снаряжение и една част от обоза. Убеден съм, че ако не бе станала грешка при предаването на една моя заповед, аз щях да задържа своите позиции поне до настъпването на тъмнината."

Инстинктивно, точно както при Редан, генерал Уиндъм се обръща към резерва (защото, както трябва да заключим, 88-и полк по това време е заемал града) и тук намира не жив и сражаващ се неприятел, а множество неприятелски войници, про-

мушени с щикове от войниците на 88-и полк. Това го довежда до заключението, че неприятелят (той не казва дали е жив или мъртъв) напълно е овладял града! Но колкото и тревожно да е това заключение както за читателя, така и за самия него, нашият герой не спира дотук. На него му докладват, че фортът е атакуван. Всеки друг генерал би проверил доколко верни са тези слухове, които, разбира се, се оказали лъжливи. Но Уиндъм не постъпва така. Той дава заповед за отстъпление, въпреки че неговите войски са можели да задържат своите позиции поне до настъпването на тъмнината, ако, разбира се, не била станала грешка при предаването на една от неговите заповеди! И така, ние имаме, първо, героичното заключение на Уиндъм, че там, където има много убити сипаи, трябва да има и много живи сипаи; второ, лъжливата тревога за нападение срещу форта и, трето, грешката, извършена при предаването на заповедта; съвпадението на всички тези беди дало възможност на многочислената сбирщина от туземци да нанесе поражение на героя от Редан и да смаже несломимата, характерна за британците храброст на неговите войници.

Един офицер, който е бил свидетел на тези събития, пише:

„Едва ли някой ще може да опише точно боя и отстъплението, които станаха тази сутрин. Бе дадена заповед за отстъпление; 34-и пехотен полк на нейно величество получи заповед да отстъпи на позицията, разположена зад една от пещите за изпичане на тухли, но нито офицерите, нито войниците знаеха къде се намира тя! Из лагера бързо се разнесе новината, че нашите войски били разбити и отстъпвали, и всички презглава се хвърлиха към вътрешните укрепления, подобно на неудържимото течение на Ниагарския водопад. От два часа след обед безбройно множество войници и моряци, европейци и туземци, мъже, жени и деца, коне, камили и волове започнаха да се стичат в укрепленията. При настъпването на нощта укрепеният лагер с неговото пъстро множество от хора и животни, снаряжение, багаж и десетки хиляди неподдаващи се на описание ненужни вещи приличаше на предвечния хаос."

Най-после калкутският кореспондент на „Times" съобщава, че на 27-и англичаните очевидно са претърпели „нещо почти прилично на поражение", но че от патриотични съображения англоиндийският печат забулва този позор с непроницаемото було на милосърдието. Обаче все пак се признава, че един от полковете на нейно величество, състоящ се в мнозинството си от новобранци, за момент бил изпаднал в безредие, макар и да не отстъпил, и че във форта — тъй като Уиндъм загубил всякаква власт над своите войници — царял извънреден хаос, докато на 28-и вечерта пристигнал Кямпбел и с „няколко резки думи" въдворил ред.

И така, какви са очевидните изводи от всички тези объркани и уклончиви съобщения? Изводите могат да бъдат само следните: че некомпетентното командуване на Уиндъм е довело английските войски до пълно и абсолютно излишно поражение; че когато е била дадена заповед за отстъпление, офицерите от 34-и полк, които дори не си били дали труда да се запознаят с района на полесражението, не можали да намерят пункта, на който им е било заповядано да отстъпят; че полкът се разстроил и в края на краищата избягал; че това предизвикало паника в лагера, където от реда и дисциплината не останал и помен, и довело до изоставянето на лагерното снаряжение и на част от обоза; че най-после, противно на твърдението на Уиндъм относно имуществото, 15 000 патрони „Миние", сандъците на ковчежничеството, както и обувки и дрехи за много полкове и нови набори попаднали в ръцете на неприятеля.

Английската пехота както в боеви, така и в походен строй, рядко бива обръщана в бягство. Подобно на руската пехота тя притежава естествена спойка, която обикновено е присъща само на старите войници и отчасти се обяснява със значителния брой стари войници в двете армии, но отчасти очевидно е и национална черта. Това качество, което няма нищо общо с „храбростта", а, напротив, е по-скоро своеобразна проява на инстинкта за самосъхранение, все пак е много ценно, особено при отбрана. Освен това, съчетано с флегматичността на англичаните, то предотвратява паниката; но трябва да отбележим, че когато ирландски войски бъдат разстроени и се поддадат на паника, те трудно могат отново да бъдат събрани. Именно това се е случило с Уиндъм на 27 ноември. Отсега нататък той ще фигурира в краткия, но славен списък на ония английски генерали, които са успели да накарат своите войски да се спасяват с паническо бягство.

На 28-и гвалиорският контингент, след като получил в подкрепление един силен отряд от Битхур, се приближил на около четиристотин ярда от укрепените предни постове на англичаните. Станало още едно сражение, водено почти без всякаква енергия от нападащите. През време на този бой войниците и офицерите от 64-и полк проявили истинска храброст, която ние със задоволство отбелязваме, макар сам по себе си техният подвиг да е бил също тъй безразсъден, както и знаменитата атака при Балаклава.[284] Отговорността за това, както и при Балаклава, се стоварва върху един мъртвец — върху командира на този полк полковник Уилсън. Изглежда, че Уилсън е излязъл със сто и осемдесет войници срещу четири неприятелски оръдия, защищавани от далеч превъзхождащи ги сили. Ние не знаем какви са били

тези сили; но резултатът от боя ни кара да направим извода, че това са били гвалиорски войски. Англичаните завзели оръдията с щурм, повредили три от тях и известно време задържали заетите позиции, но тъй като не получили подкрепление, били принудени да отстъпят, като оставили на мястото шестдесет войници и по-голямата част от своите офицери. Тези загуби са доказателство за ожесточения характер на боя. Един малък отряд, който, ако се съди по понесените загуби, е бил посрещнат надлежно, е държал батареята, докато една трета от неговите хора са били избити. Това е било действително разгорещен бой и при това първият пример за такъв бой след щурмуването на Делхи. При все това човекът, който е замислил тази атака, заслужава да бъде предаден на военнополеви съд и разстрелян. Уиндъм казва, че това бил Уилсън. Но Уилсън загина в този бой и не може нищо да възрази.

Вечерта цялата английска армия била натикана във форта, където, както и преди, царяло безредие, а позицията при моста била явно застрашена. Но в този момент пристигнал Кямпбел. Той възстановил реда, на сутринта докарал свежи сили и отблъснал неприятеля, колкото да спаси моста и форта. След това той прехвърлил на другия бряг на реката всички ранени, жените, децата и имуществото, като се задържал в отбрана дотогава, докато те се отдалечили достатъчно по пътя за Алахабад. Щом всичко това било извършено, на 6 декември той атакувал сипаите и ги разбил, като същия ден неговата кавалерия и артилерия ги преследвали четиринадесет мили. Че въстаниците почти не оказали съпротива, личи от доклада на Кямпбел: той описва само напредването на своите собствени отряди, като нито веднъж не споменава за съпротива или за някаква маневра от страна на неприятеля; не е имало никаква съпротива и това не е било сражение, а battue*. Бригадният генерал Хоуп Грант, начело на една лека дивизия, преследвал бегълците и ги настигнал на 8-и, когато преминавали една река; хванати по този начин в клопка, те били принудени да приемат сражението и понесли тежки загуби. С това завършва първата кампания на Кямпбел, кампанията Лакнау—Канпур. В бъдеще му предстоят още доста боеве, за хода на които ние навярно ще чуем през следващите две-три седмици.

Написано от Ф. Енгелс около 2 февруари 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5253 от 20 февруари 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — хайка. *Ред.*

К. МАРКС

ПОКУШЕНИЕТО СРЕЩУ БОНАПАРТ[285]

Quos deus vult perdere prius dementat* — такова е, изглежда, почти единодушното мнение в Европа за френския узурпатор, когото само преди няколко седмици безбройните ласкатели и поклонници на успеха във всички страни и на всички езици в хор превъзнасяха като някакво земно провидение. И изведнъж сега, при първото приближаване на истинска опасност, смятат, че този полубог си е загубил ума. За онези обаче, които не са свикнали да се поддават на първите впечатления, е съвсем очевидно, че булонският герой[286] и днес си остава същият, какъвто беше вчера — просто хазартен играч. Ако той залага последната си карта и рискува всичко, това значи, че се е променил не човекът, а шансовете на играта. Покушения срещу Бонапарт е имало и порано, обаче те не са оказвали никакво видимо въздействие върху икономическото положение на Империята. Но защо бомбата, която избухна на 14 януари, не само погуби хора, но и сложи край на дадено положение на нещата? С ръчните гранати от улица Льопелетие стана същото, както и с намаслените патрони, раздадени в Баракпур**. Те не промениха Империята, а само разкъсаха завесата, която прикриваше вече настъпилите изменения.

Тайната на издигането на Бонапарт трябва да се търси, от една страна, в това, че враждуващите партии взаимно се бяха обезсилили, а от друга — в това, че неговият държавен преврат съвпадна с началото на процъфтяването на деловия свят. Ето защо търговската криза неизбежно подкопа материалната основа

---

* — Когато бог иска да погуби някого, най-напред го лишава от ум. *Ред.*

** — Виж настоящия том, стр. 238. *Ред.*

на една империя, която никога не е имала каквато и да било морална основа освен временната деморализация на всички класи и всички партии. Работническата класа веднага след настъпването на безработицата отново зае враждебна позиция по отношение на съществуващото правителство. Кризата постави значителна част от търговската и промишлената буржоазия в същото положение, което на времето накара Наполеон да ускори своя държавен преврат; добре известно е, че тогава страхът от затвора за неизправни длъжници в Клиши сложи край на колебанията му. Същите причини, които през 1848 г. караха парижките буржоа да се наредят на барикадите, сега ги карат да очакват като дар от небето всяко политическо сътресение. Сега е добре известно защо в самия разгар на паниката Френската банка по нареждане на правителството възобнови всички просрочени полици — отстъпка, която тя, между другото, беше принудена отново да направи на 31 януари; обаче вместо да възстанови търговската активност, този мораториум, напротив, само придаде на паниката хронически характер. Друга твърде значителна и при това твърде влиятелна част от парижката буржоазия, а именно les petits rentiers*, или хората с малки постоянни доходи, беше напълно разорена в резултат на огромните колебания на борсата, които се поощряваха от императорската династия и нейните авантюристични съучастници и съдействуваха за тяхното обогатяване. Поне онази част от френската висша класа, която претендира да представлява така наречената френска цивилизация, никога не е гледала на Империята другояче освен като на необходим палиатив, никога не е скривала своето дълбоко враждебно чувство към „племенника на своя чичо“ и в последно време използуваше всеки предлог, за да изкаже негодуванието си от опита да се превърне Империята от временно средство, за каквото я смяташе тя, в постоянна институция. Такова беше общото настроение, което се прояви благодарение на покушението на улица Льопелетие. Тази проява на общото настроение на свой ред позволи на лъже-Бонапарт да почувствува надвисналата над него буря и го накара да изиграе последната си карта. В „Moniteur“ се писа много за виковете, приветствията и „публичния ентусиазъм“, който бил проявен при излизането на императорската двойка от Операта. За това, колко струва този уличен ентусиазъм, може да се съди от следния анекдот, разказван от един от главните участници в събитията, за чиято истинност гарантира един твърде сериозен английски вестник:

* — дребните рентиери. *Ред.*

„През нощта на 14-и един човек, заемащ високо положение в императорския двор, но свободен от служба тази нощ, разхождайки се по булевардите, чул експлозия и видял хора да тичат към Операта. Той също се втурнал натам и присъствувал на цялата сцена. Той бил веднага познат и един от присъствуващите, пряко заинтересован от всичко случило се, казал: „О г-н... за бога, намерете някой служител от Тюйлери и го изпратете за нови екипажи. Ако не успеете да намерите никого, изтичайте сам." Лицето, към което били отправени тези думи, веднага се заело да намери някой от придворните слуги, но това се оказало трудна задача, тъй като всички те, от висшите до низшите, от камериерите до лакеите, с едно или две похвални изключения, се били разбягали с невероятна бързина. Все пак след четвърт час той успял да хване един от дворцовите куриери и бързо го изпратил в двореца с необходимите инструкции. Минали около 25 минути или половин час, докато той се върне на улица Льопелетие, където с голям труд си пробил път до перистила на театъра през многобройната тълпа. Ранените все още лежали наоколо и навсякъде царял явен безпорядък. Споменатият господин забелязал наблизо префекта на полицията г. Пиетри; той му се обадил, за да привлече вниманието му и да го предупреди да не си тръгва, докато той не отиде при него. Когато успял да направи това, веднага извикал: „Моля Ви, незабавно спрете движението по улицата. Скоро ще пристигнат още екипажи и те не ще успеят да се приближат до вратите. Освен това погледнете какъв безпорядък цари тук. Моля Ви, очистете улицата." Г-н Пиетри го погледнал учудено. „Да очистя улицата! — повторил той. — Ами че тя е очистена; тя беше очистена за пет минути." Събеседникът му облещил очи. „Но тогава каква е цялата тая тълпа? Какво означава тая плътна маса от хора, през която е невъзможно човек да си пробие път?" „Това са все мои хора — отговорил г. Пиетри, — в момента в тази част на улица Льопелетие няма нито едно външно лице; всички, които виждате тук, са на служба при мен.""

Ако това е тайната на уличния ентусиазъм, с който се хвали вестник „Moniteur", бележката му за „спонтанната илюминация на булевардите след покушението", естествено, не е успяла да заблуди парижаните, които са били свидетели на тази илюминация; тя се е ограничила само до магазините на доставчиците на императора и императрицата. Дори тези хора не са пропуснали да разкажат, че половин час след експлозията на „адската машина" при тях дошли полицейски агенти, които им поръчали незабавно да устроят илюминация, за да покажат колко са очаровани от това, че императорът се е отървал.

Още по-добро доказателство за пълната изолация на императора е характерът на поздравителните адреси и публичните изрази на верноподанически чувства. Сред хората, които са ги подписали, няма нито един, който така или иначе да не принадлежи към администрацията — тоя вездесъщ паразит, който смуче жизнените сокове на Франция — и който да не е бил приведен в движение като марионетка в резултат на намесата на министъра на вътрешните работи. Вестник „Moniteur" беше задължен да регистрира всеки ден тези монотонни поздравления, отправяни от императора до императора, като многобройни доказателства

за безграничната любов на народа към него заради неговия държавен преврат. Наистина бяха направени и някои опити да се получи адрес от парижкото население — за тази цел полицейските агенти мъкнеха навсякъде със себе си съответния текст; но след като стана ясно, че броят на подписите няма да бъде достатъчно внушителен, идеята беше изоставена. Дори парижките бакали се осмелиха да откажат да подпишат адреса под предлог, че такова предложение не трябвало да изхожда от полицията. Позицията на парижкия печат, поне на онзи, който се поддържа от обществеността, а не от хазната, напълно отговаряше на настроението на населението. Той или като злополучния „Spectateur" бърбореше неясно за наследствените права, или като „Phare de la Loire"[287] цитираше полуофициалните вестници като източници на съобщенията си за ентусиазма на публиката, или като „Journal des Débat" строго ограничаваше своите подразделения в рамките на условната вежливост, или пък препечатваше само статиите от „Moniteur". С една дума, стана напълно ясно, че ако Франция още не е готова да се вдигне на оръжие против Империята, тя несъмнено е решила да се отърве от нея при първия удобен случай.

„По думите на мои събеседници, които неотдавна пристигнаха от Париж — пише виенският кореспондент на лондонския „Times", — *общото мнение* в този град е, *че сегашната династия неотклонно върви към гибел*"[288].

Самият Бонапарт, който дотогава беше единственият човек в цяла Франция, вярващ в окончателната победа на държавния преврат, изведнъж осъзна безпочвеността на своите илюзии. Докато всички обществени организации и печатът се кълняха, че престъплението на улица Льопелетие било извършено изключително от италианци и само още по-ярко подчертало любовта на Франция към Луи-Наполеон, самият Луи-Наполеон побърза да отиде в Corps Législatif* и там публично заяви, че заговорът имал национален характер и че затова били необходими нови „репресивни закони", за да се държи Франция в подчинение. Законите, които вече са внесени за обсъждане и начело на които фигурира loi des suspects[289], не са нищо друго освен нова редакция на мерките, които бяха взети в първите дни на държавния преврат. Тогава обаче те бяха оповестени като временно необходими мерки, а сега биват провъзгласявани за органически закони. По такъв начин самият Луи-Наполеон заявява, че Империята може да увековечи съществуването си само с помощта на същите мерзости, които доведоха до възникването ѝ, че тя трябва да се откаже от всичките

* — Законодателния корпус. *Ред.*

си претенции за повече или по-малко респектабилни форми на едно редовно правителство и че окончателно е минало времето, когато народът мрачно се подчиняваше на господството на Обществото на вероломния узурпатор[290].

Малко преди да извърши държавния преврат, Луи-Наполеон успя да събере от всички департаменти, предимно от селските окръзи, адреси, насочени против Националното събрание и изразяващи неограничено доверие в президента. Тъй като сега този източник е изчерпан, не му остава нищо друго, освен да се обърне към армията. Адресите на военните, в един от които зуавите „почти съжаляват, че не им се е представил случай да проявят по ярък начин своята преданост към императора“, са чисто и просто открито провъзгласяване господството на преторианците[291] във Франция. Разделянето на Франция на пет големи военни пашалъка начело с пет маршала под върховния контрол на Пелисие като главен маршал[292] не е нищо друго освен нормалния резултат от тая предпоставка. На свой ред учредяването на Тайния съвет, който същевременно трябва да действува като Съвет в случай на регентство на някоя Монтихо и който е съставен от такива гротескни типове като Фулд, Морни, Персини, Барош и тем подобни, показва на Франция какъв вид режим отреждат за нея тези новоизлюпени държавни мъже. Учредяването на този Съвет наред със семейното помирение, възвестено на смаяния свят с писмото на Луи-Наполеон в „Moniteur“, по силата на което бившият крал на Вестфалия Жером се назначава за председател на държавните съвети в отсъствие на императора — всичко това, както беше правилно отбелязано, „подсказва, че пилигримът е готов да тръгне на опасно странствуване“[293]. Но в каква нова авантюра се кани да се впусне героят на Страсбург[294]? Едни казват, че искал да облекчи душата си с кампания в Африка; други — че възнамерявал да нахлуе в Англия. Що се отнася до първия план, той напомня за едно от предишните му намерения да тръгне лично за Севастопол[295]; обаче и сега, както тогава, предпазливостта му би могла да се окаже най-добрата страна на неговата доблест*. А що се отнася до някакви враждебни действия срещу Англия, те само биха показали на Бонапарт колко той е изолиран в Европа, както покушението на улица Льопелетие показа колко той е изолиран във Франция. Съдържащите се в адресите на френската военщина заплахи срещу Англия окончателно попребаха англо-френския съюз, който отдавна вече бе in articulo mortis**. Палмерстоновият

* — Шекспир. „Крал Хенрих IV“, част I, действие V, сцена IV. *Ред.*

** — в предсмъртна агония. *Ред.*

закон за чужденците[296] само ще доведе до крайност и без това оскърбената гордост на Джон Бул. Каквото и да предприеме Бонапарт — а той трябва да се опита да възстанови своя престиж по един или друг начин, — той само ще ускори своята гибел. Той се приближава към края на своята странна, престъпна и пагубна кариера.

Написано от К. Маркс на 5 февруари 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5254 от 22 февруари 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ИКОНОМИЧЕСКАТА КРИЗА ВЪВ ФРАНЦИЯ

Излишно е да доказваме, че с мъка удържаната от Луи Наполеон власт, която още му позволява да се нарича император на французите, ще пострада много, когато търговската криза, която в другите страни вече започна да стихва, достигне кулминационната си точка във Франция. Симптомите за приближаването на тази кулминационна точка сега могат да се намерят главно в положението във Френската банка и на френските пазари за селскостопански продукти. Отчетът на банката за втората седмица на февруари в сравнение с последната седмица на януари съдържа следните характерни цифри:

Намаляване на паричното обръщение	8 776 400	франка
Намаляване на влоговете	29 018 054	"
Намаляване на операциите по сконтиране на полици в банката	47 746 641	
Намаляване на операциите по сконтиране на полици в клоновете	23 254 271	
Общо намаляване на операциите по сконтиране на полици	71 010 912	"
Увеличение на просрочените полици	2 761 435	"
Увеличение на запаса от ценни метали	31 508 278	"
Увеличение на премиите, платени за купуване на злато и сребро	3 284 691	

Във всички търговски страни с намаляването на търговската дейност се увеличаваше запасът от ценни метали на банките. Колкото повече отслабваше промишлената дейност, толкова повече

общо взето се заздравяваше положението на банките и поради това натрупването на запас от ценни метали в подземията на Френската банка на пръв поглед изглежда само нова проява на същото икономическо явление, което се наблюдаваше както тук, в Ню Йорк, така и в Лондон и Хамбург. Но движението на запаса от ценни метали във Франция има една отличителна черта, а именно увеличението на премиите, платени за купуването на злато и сребро, на 3 284 691 фр., докато общата сума, която Френската банка е изразходвала за тази цел през февруари, достига 4 438 549 франка. Важността на този факт става ясна от следното сравнение:

Премии, изплатени от Френската банка за купуване на злато и сребро

Февруари 1858 г.	4 438 549	франка
Януари 1858 г	1 153 858	"
Декември 1857 г.	1 176 029	"
Ноември 1857 г.	1 327 443	"
Октомври 1857 г.	949 656	"
От 1 януари до 30 юни 1856 г.	3 100 000	"
От 1 юли до 11 декември 1856 г.	3 250 000	"
От 1 юли до 31 декември 1855 г.	4 000 000	"

И така, ние виждаме, че премиите, платени през февруари с цел да се получи временно изкуствено увеличение на запаса от ценни метали в банката, възлизат на сума, почти равна на сумата, която е била изразходвана за същата цел за четири месеца, от октомври 1857 г. до януари 1858 г., и превишават всички премии, изплатени за шест месеца в 1856 и 1855 г., докато общата сума на премиите, изплатени от октомври 1857 до февруари 1858 г., възлизаща на 9 045 535 фр., надвишава почти един път и половина премиите, изплатени през цялата 1856 г. Това значи, че въпреки привидния излишък от средства, запасът от ценни метали на банката сега в действителност е по-малък, отколкото през последните три години. Следователно банката не само изобщо няма излишък от ценни метали, но и техният прилив само изкуствено се повишава до необходимото равнище. Само този факт е вече достатъчен, за да се докаже, че във Франция търговската криза още не е навлязла във фазата, през която тя вече мина в Съединените щати, Англия и Северна Европа. Както личи от едновременното намаляване на паричното обръщение и на операциите по сконтирането на полици, във Франция вече съществува обща търговска депресия; но истинският крах тепърва предстои, за което говори намаляването на влоговете и увеличението на броя на просрочените полици при

едновременното увеличение на премиите за купеното злато и сребро.

Банката бе принудена също да обяви, че значителна част от собствените ѝ нови акции, засега още неизплатени напълно, ще бъде продадена. Освен това правителството превърна банката в генерален предприемач на всички железопътни строежи във Франция и тя трябва на определени интервали от време да отпуща на железопътните компании големи заеми, които само през януари и февруари възлязоха на 50 000 000 франка. Наистина срещу тези заеми банката получи облигациите на компаниите, които тя има правото да продава, когато може. Но настоящият момент е изключително неблагоприятен за продаване и седмичните отчети на железопътните компании, които показват непрекъснато намаляване на техните приходи, далеч не рисуват светли перспективи в това отношение. През януари например в сравнение със същия месец на 1857 г. приходите на Орлеанската железопътна линия са се намалили с 21%, на Източната — с 18%, на Лионската — с около 11%, и на Западната — с 14%.

Добре известно е, че купувачът винаги оказва сериозна съпротива срещу смяната на ниските цени с високи, а продавачът — още повече срещу смяната на високите цени с ниски; известно е също, че често настъпват повече или по-малко продължителни интервали, през които продажбите са затруднени, а цените — ниски, докато най-после тенденцията на пазара се прояви с непреодолима сила в едно или друго направление. Тази преходна борба между продавачите и купувачите на стоки е нещо напълно нормално; но продължителната борба между френските търговци и купувачи, която трае вече от началото на ноември до днес, изглежда е без прецедент в историята на цените. Докато френската промишленост е в застой, множество работници са без работа и средствата за съществуване на всички са оскъдни, цените, които в другите страни спаднаха средно от 30 до 40%, във Франция все още се държат на спекулативното равнище на периода, който предшествуваше общата криза. Ако ни попитат по какъв начин е било постигнато това икономическо чудо, отговорът ще бъде прост: под натиска на правителството Френската банка на два пъти бе принудена да пролонгира полиците и заемите, чийто падеж бе настъпил, и по този начин натрупаните в нейните подземия средства на френския народ отидоха пряко или косвено за поддържане на надутите цени в ущърб на същия този народ. Правителството, изглежда, си въобразява, че посредством един такъв извънредно прост процес — разпределяне на банкнотите навсякъде, където има нужда от тях — може окончателно да предотврати катастро-

фата. Но на практика този трик доведе, от една страна, до изостряне на бедственото положение на потребителите, чиято намалена покупателна способност не бе балансирана от съответно намаляване на цените, а, от друга страна, до колосално натрупване на стоки в митническите складове, които ще се обезценят поради собственото си количество, когато в края на краищата бъдат по необходимост хвърлени на пазара. Публикуваният в едно официално френско издание списък на сравнителното количество стоки, натрупани във френските митнически складове към края на декември 1857, 1856 и 1855 г., който поместваме по-долу, не оставя никакво съмнение относно катастрофалното саморегулиране на цените, което се очертава за Франция в бъдеще:

	1857 г.	1856 г.	1855 г.
	(в метрически квинтали*)		
Какао	19 419	17 799	10 188
Кафе	210 741	100 758	57 644
Памук	156 006	76 322	28 766
Мед	15 377	1 253	3 197
Калай	4 053	1 853	1 811
Чугун	132 924	102 202	76 337
Маслодайни семена	253 596	198 982	74 537
Сланина	25 299	15 292	11 276
Индиго	5 253	2 411	3 783
Вълна	72 150	31 560	38 146
Пипер	23 448	18 442	10 682
Захар (от колониите)	170 334	56 735	55 387
Захар (от други страни)	89 6[illegible]7	89 807	71 913

Впрочем в търговията със зърнени храни борбата за цените вече завърши с катастрофални последици за стокопритежателите. И все пак техните загуби са далеч по-маловажни в сравнение с общото положение на земеделското население на Франция при сегашната конюнктура. Неотдавна на събрание на френски земеделци било констатирано, че средната цена на пшеницата за цяла Франция е била 31 фр. и 94 сант. за хектолитър (около 2¾ бушела) в края на януари 1854 г., 27 фр. и 24 сант. през същия месец на 1855 г., 32 фр. и 46 сант. през януари 1856 г., 27 фр. и 9 сант. през януари 1857 г. и 17 фр. и 38 сант. през януари 1858 г. Събранието стигнало до единодушното заключение, че

„това състояние на цените не може да не се окаже разорително за френското земеделие и че при сегашната средна цена от 17 фр. и 38 сант. за про-

* Един метрически квинтал е равен на 100 кг. *Ред.*

изводителите в някои райони на Франция остава крайно незначителна печалба, а в други райони те понасят сериозни загуби“.

На пръв поглед в страна като Франция, където по-голямата част от земята принадлежи на самите земеделци и само сравнително малка част от цялото производство отива на пазара, на изобилието на зърнени храни трябва да се гледа не като на беда, а като на щастливо обстоятелство. Но още Людвик XVIII в тронното си слово на 26 ноември 1821 г. каза: „Никой закон не може да предотврати бедствията, предизвиквани от една прекалено богата реколта.“ Работата е там, че преобладаващото мнозинство френски селяни са собственици само номинално, а истинските собственици са ипотекарните кредитори и правителството. Не от количеството на продукта, а от неговата цена зависи дали френският селянин е в състояние да изпълни тежките задължения, които тегнат върху дребното му парче земя.

Това бедствено положение на селското стопанство заедно с търговската депресия, със застоя в промишлеността и с надвисналата опасност от финансова катастрофа неизбежно ще доведе френския народ до такова състояние на духа, при което той обикновено се впуща в нови политически акции. С настъпването на края на икономическия разцвет и на обикновено съпътствуващата го политическа индиферентност ще изчезне и всякакъв предлог за по-нататъшното съществуване на Втората империя.

Написано от К. Маркс на 12 февруари 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5270 от 12 март 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

УПРАВЛЕНИЕТО НА ПРЕТОРИАНЦИТЕ

Париж, 22 февруари 1858 г.

„Кога ловецът на лъвове Жерар ще бъде назначен за министър на народната просвета?“ Тази фаза се повтаря много често в предградията на Париж, откакто генерал Еспинас, който си спечели печална слава в Добруджа[297], бе назначен за министър на вътрешните работи и обществената безопасност. В Русия, както е добре известно, светият синод се възглавява от кавалерийски генерал. Защо Еспинас да не възглавява френското министерство на вътрешните работи, щом Франция е станала изключително свърталище на преторианците? С такива явни безсмислици съвсем открито се провъзгласява господството на голия меч и Бонапарт иска да даде на Франция ясно да разбере, че императорската власт се крепи не върху волята на народа, а върху силата на 600 000 щика. Оттук и преторианските адреси, изготвени от командирите на различни полкове по образец, даден от Тюйлери — адреси, от които старателно е изключен и най-лекият намек за така наречената „воля на народа“; оттук и разделянето на Франция на пет пашалъка; оттук и превръщането на министерството на вътрешните работи в придатък на армията. Преобразуванията обаче не свършват дотук. Говори се, че предстояло да бъдат уволнени около 60 префекта и че повечето от тях щели да бъдат заменени с военни. Управлението на префектурите щяло да мине в ръцете на полковници и подполковници от запаса. Този антагонизъм между армията и населението трябва да послужи като гаранция за „обществената безопасност“, а именно за безопасността на героя от Сатори[298] и неговата династия.

Един бележит съвременен историк е казал, че колкото и да се стараят да прикрият този факт, от времето на великата революция във Франция винаги се е разпореждала армията. Несъмнено, в епохата на Империята, на Реставрацията, при Луи-Филип и при републиката от 1848 г. управляваха различни класи. В епохата на Империята господствуваше селячеството, тая издънка на революцията от 1789 г.; в периода на Реставрацията — едрите земевладелци, при Луи-Филип — буржоазията; а републиката от 1848 г., въпреки намеренията на нейните основатели, фактически се оказа несполучлив опит да се подели господството по равно между привържениците на легитимната монархия и привържениците на юлската монархия. И все пак всички тези режими в последна сметка се опираха на армията. Нима дори републиканската конституция от 1848 г. не бе съставена и провъзгласена в условията на обсадно положение, т. е. при господството на щика? Нима тази република не се олицетворяваше от генерал Кавеняк? Нима тя не беше спасена от армията през юни 1848 г. и отново — през юни 1849 г. и, най-после, нима тя не бе доубита от същата армия през декември 1851 г.? Но какво е в такъв случай новото в режима, провъзгласен сега открито от Луи Бонапарт? Това, че той управлява посредством армията? Но нима същото не правеха всичките му предшественици още от времето на термидора?[299] Обаче във всички предшествуващи периоди, макар управляващата класа, чийто възход съответствуваше на специфичното развитие на френското общество, да се опираше в борбата си против своите противници на армията като ultima ratio*, все пак господствуващи бяха интересите на определена обществена класа. При Втората империя обаче ще господствуват интересите на самата армия. Армията не може повече да поддържа господството на една част от народа над друга част от народа. Армията ще поддържа своето собствено господство, в лицето на собствената си династия, над френския народ изобщо.

Тя ще представлява *държавата* в противовес на *обществото*. Не трябва да си въобразяваме, че Бонапарт не разбира цялата опасност, която крие предприеманият от него експеримент. Провъзгласявайки се за шеф на преторианците, той обявява всеки преториански шеф за свой съперник. Неговите собствени привърженици начело с генерал Вайян се противопоставяха на разделянето на френската армия на пет маршалства, като казваха, че ако тази мярка е полезна за поддържане на реда, тя в никакъв случай няма да бъде от полза за Империята и един прекрасен ден ще доведе до гражданска война. В Пале Роял[300], където новият

---

* — последно средство. *Ред.*

обрат в императорската политика предизвиква най-силно раздразнение, припомниха за измените на Наполеоновите маршали начело с Бертие.

За бъдещото поведение на петимата смъртно ненавиждащи се маршали в някой критичен момент може най-добре да се съди по тяхното минало. Маршал Манян предаде Луи-Филип; Бараге д'Илие предаде Наполеон; Боске предаде републиката, на която той дължеше своето издигане и на чиито принципи, както е известно, симпатизира. Кастелан дори не дочака една истинска катастрофа, за да предаде самия Луи Бонапарт. През време на войната с Русия той получил телеграма, която гласяла: „Императорът почина", и веднага съставил прокламация в полза на Хенрих V и я изпратил за отпечатване. Префектът на Лион получил точния текст на телеграмата, който гласял: „Руският император почина." Прокламацията била потулена, но историята с нея стана широко известна. Що се отнася до Канробер, той може да е привърженик на Империята, но е само дроб и, най-важното, е лишен от способността да бъде цяло число. Самите маршали, съзнавайки цялата трудност на задачата, която искаха да им възложат, така дълго се колебаха да поемат командуването, че стана невъзможно да се чака тяхното съгласие; тогава Бонапарт сам определи окръга на всеки един от тях, предаде списъка на г. Фулд, за да го попълни и изпрати в „Moniteur", и така всички те в крайна сметка бяха официално назначени на постовете си, независимо дали това им харесваше или не. Бонапарт обаче не се реши да доведе своя план докрай и да назначи Пелисие за главен маршал. За петорката маршали на Бонапарт можем да кажем същото, което принц Жером Наполеон бил казал на Фулд, изпратен от Бонапарт да му връчи назначение за първото място в Регентския съвет. Отклонявайки това предложение най-безцеремонно, бившият крал на Вестфалия, както твърдят парижките клюкари, отпратил г. Фулд със следните думи: „Du reste*, целият ви Регентски съвет е съставен така, че вие можете да изпълните само една задача, а именно, колкото може по-скоро да се арестувате един друг." Повтаряме, невъзможно е да се предполага, че Луи Бонапарт не съзнава какви опасности крие неговата новоизобретена система. Но той няма никакъв избор. Той разбира собственото си положение и нетърпението на френското общество колкото може по-скоро да се отърве от него и от фарса, който представлява неговата Империя. Той знае, че различните партии се съвзеха от паралича, който ги сковаваше, и че материалната

* — Впрочем. *Ред.*

основа на неговия спекулантски режим е разрушена от сътресението в търговията. Затова той не само подготвя война срещу френското общество, но и публично обявява това. На решението му да заеме войнствена позиция срещу Франция напълно съответствува неговата вражда с най-разнородните партии. Така например, когато Касаняк разобличи в „Constitutionnel" г. Вилмен като „възбудител на ненавист" към Империята и обвини „Journal des Débats в „мълчаливо съучастие" в „attentat"*, това бе изтълкувано отначало като глупава проява на усърдие от страна на човека, когото Гизо окачестви като roi des drôles**. Скоро обаче се разкри, че статията е била наложена на „Constitutionnel" от министъра на народната просвета г. Рулан, който сам я коригирал. Това обяснение било дадено на г. де Саси от „Débats" от собственика на „Constitutionnel", г. Мирес, който не пожелал да поеме отговорността за статията. Следователно обвинението срещу *всички партии,* че са негови лични врагове, е част от играта на Бонапарт. То е част от неговата система. Той им дава ясно да разберат, че не храни никакви илюзии относно всеобщото отвращение, което вдъхва неговата власт, но че е готов да му отговори с картеч и куршуми.

Написано от К. Маркс на 22 февруари 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5270 от 12 март 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — покушението. *Ред.*

** — крал на шутовете. *Ред.*

К. МАРКС

ПРАВИТЕЛСТВОТО НА ДЕРБИ. — МНИМАТА ОСТАВКА НА ПАЛМЕРСТОН[301]

Ако Орсини не успя да убие Луи Наполеон, той несъмнено срази Палмерстон. След като този политически комарджия бе превърнат в диктатор на Англия от един китайски мандарин в Кантон, историческата справедливост изискваше в края на краищата той да бъде повален от ръката на един италиански карбонар в Париж[302]. Но че негов приемник стана лорд Дерби — това е нещо повече от обикновена историческа справедливост, това е по-скоро историческа закономерност. Това напълно съответствува на традициите на британската конституция. След Пит дойде Фокс; след Фокс — Пърсивал, бледо копие на Пит; след Уелингтън — Грей, бледо копие на Фокс; след Грей — Уелингтън; след Уелингтън — Мелбърн, бледо копие на Грей; след Мелбърн — отново Уелингтън под името Пил; след Пил — отново Мелбърн под името Ръсел; след Ръсел — Дерби — сурогат на Пил; след Дерби — отново Ръсел. Защо Палмерстон, който узурпира мястото на Ръсел, да не бъде сменен на свой ред от Дерби?

Ако в Англия има някаква нова сила, способна да сложи край на старата рутина, за пример на която служи тази последна смяна на местата между почтените джентълмени, седящи на едната страна на камарата, и почтените джентълмени, седящи на другата ѝ страна[303]; ако има някой човек или някаква група от хора, способни да се обявят против традиционната управляваща класа и да заемат нейното място, на света те още не са известни. В едно обаче не може да има никакво съмнение, а именно, че управлението на торите благоприятствува за прогреса много повече от всяко друго управление. През последните петдесет години

всички популярни движения или възникваха, или завършваха при правителства на торите. Правителство на торите прокара законопроекта за еманципацията на католиците[304]. При правителство на торите стана непреодолимо движението в полза на парламентарна реформа[305]. Въвеждането на подоходния данък — който при цялата си сегашна нелепа форма все пак съдържа зародиша на пропорционално облагане — е дело на правителство на торите. Дейността на Лигата против житните закони, слаба и плаха при правителството на вигите, достигна революционен размах при правителство на торите; и докато Ръсел, дори в най-смелите си дерзания, нито веднъж не се осмели да отиде по-далеч от твърди мита, също тъй умерени като него самия, на Пил не оставаше нищо друго, освен да зарови житните закони в гроба на Капулетите[306]. Именно торите профанираха, така да се каже, аристокрацията, вливайки в нея плебейска енергия и талант, за да увеличат жизнената ѝ сила. Благодарение на торите Кънинг, син на артистка, властвуваше над старата поземлена аристокрация на Англия; по същия начин властвуваше над нея Пил, син на новозабогатял текстилен фабрикант, бивш тъкач на ръчен стан; така властвува над нея и Дизраели, син на обикновен литератор и на всичко отгоре евреин. Самият лорд Дерби превърна сина на един дребен бакалин от Луес в лорд канцлер на Англия под името лорд Сент-Леонардс. Вигите от своя страна винаги са се оказвали достатъчно силни, за да крият своите плебейски креатури зад суетни декорации или да ги отблъсват надменно и оскърбително. Бруъм, душата на движението за парламентарна реформа, бе обезвреден, като му бе дадена титлата лорд, а на Кобден, ръководителя на Лигата против житните закони, същите виги, които той върна на министерски постове, предложиха да заеме мястото на заместник-министър на търговията[307].

От гледна точка на чисто интелектуалните си способности новият кабинет не отстъпва на своя предшественик. Хора като Дизраели, Стенли и Еленбъро издържат благоприятно сравнението с хора от калибъра на г. Върнън Смит, бившия председател на Контролния съвет, или на военния министър лорд Панмър, една единствена фраза на когото: „Погрижете се за Дауб"[308], е в състояние да го обезсмърти, или на сър Дж. К. Луис, въплъщение на скучния „Edinburgh Review", или дори на такива високонравствени величини като лорд-пазителя на печата Кланрикард. Фактически Палмерстон на времето замени не само правителството на всички партии с правителство без партии, но и кабинета на всички таланти с кабинет без таланти освен своя собствен.

Не може да има съмнение, че Палмерстон дори не е подозирал, че неговият провал е окончателен. Той бе уверен, че лорд Дерби и този път, както през време на Кримската война, ще отклони предложението да стане министър-председател. Тогава при кралицата би бил извикан Ръсел, но тъй като по-голямата част от неговата собствена армия е на служба при Палмерстон, а мнозинството на противниковата партия стои под знамето на Дизраели, Ръсел би следвало да се откаже от надеждата да състави кабинет, толкова повече че като виг той не би могъл да прибегне към „крайната мярка“ — разтуряне на един парламент, избран под знамето на вигите. По този начин връщането на Палмерстон на власт след една седмица на колебания би станало неизбежно. Тази тънка сметка бе провалена от съгласието на Дерби. Не е известно колко дълго правителството на торите ще остане на власт. То може да се задържи няколко месеца, преди да бъде принудено да прибегне до разтуряне на парламента — мярка, към която то непременно ще прибегне, преди да се откаже окончателно от властта. Но в две неща можем да бъдем напълно сигурни, а именно, че управлението на торите ще бъде ознаменувано с внасянето на твърде либерални законопроекти в областта на социалните реформи (гаранция за това са досегашната дейност на лорд Стенли и законопроектът на сър Джон Пакингтън за народното образование) и — главното, — че то ще донесе твърде полезни и благотворни промени в областта на външната политика. Наистина, множество повърхностни наблюдатели и публицисти твърдят, че падането на Палмерстон нямало да нанесе голям удар на Луи Наполеон, тъй като някои членове на новото правителство на торите се намирали в добри лични отношения с френския деспот и Англия не била в състояние да води война с една могъща континентална държава. Но именно защото Англия не е в състояние да предприеме нова война, ние смятаме за крайно знаменателен нейния отговор на грубите заплахи и наглите искания на сатрапите на Луи Наполеон. Независимите либерали в парламента, отразявайки несъмнените и ясно изразени настроения на нацията, отговориха на телеграмата на Валевски с провалянето на Палмерстоновия законопроект за заговорите[309] съвсем не защото Малмсбъри и Дизраели трябваше да влязат в правителството. Лорд Дерби може да се препъне и да падне, но независимо от това решението да се приеме поправката на Милнер Гибсон[310] ще остане и ще даде своите плодове.

Ние не вярваме в някакъв искрен и продължителен съюз между британския торизъм и френския бонапартизъм. Против това въстават инстинктите, традициите и стремежите на двете

страни. Ние не смятаме за възможно новият кабинет да се върне към Палмерстоновия законопроект за заговорите и да настоява за неговото прокарване, за което с такава сигурност говорят парижките вестници. Ако той направи това, то няма да стане, преди да даде отговор на Валевски и де Морни в духа на Пит и Кясълри. Въпреки всичките си недостатъци торизмът трябва най-напред да промени своята природа, преди да се съгласи да изменя законите на Англия, за да угоди на Бонапарт.

Впрочем предположението, че в недалечно бъдеще между двете правителства ще настъпи разрив, не омаловажава значението на неотдавна взетото решение. Според нас най-важното в това решение е, че то провъзгласява пред Европа, че Британия е престанала да играе ролята на помагач на императорска Франция. По този начин това решение се схваща в Брюксел, Торино и дори във Виена; по този начин то скоро ще бъде схванато в Берлин, Мадрид и Санкт-Петербург. Англия, която толкова дълго бе тъмничар на първия Наполеон, демонстративно отказа да играе повече ролята на съучастник на неговия приемник[311].

Написано от К. Маркс на 26 февруари 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5272 от 15 март 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ЗНАМЕНИЯ НА ВРЕМЕТО

Париж, 11 март 1858 г.

В нощта срещу събота, на 6 март, стана малък републикански бунт в Шалон на Сона; в нощта срещу сряда, 10 март, се състоя събрание на заговорниците в този град; от 24 февруари насам, т. е. от десетата годишнина на февруарската революция, се вършат масови арести, които по своя характер толкова напомнят на алжирските хайки[312], че във Франция, както заявява лондонският „Punch", скоро ще останат само две класи: затворници и тъмничари; появи се един полуофициален памфлет „Наполеон III и Англия"[313], а същевременно в „Moniteur" бяха напечатани извадки от кореспонденцията на Наполеон I; най-после, половината парижани са загрижени да си осигурят място за екзекуцията на Орсини, която досега се отлагаше. Що се отнася до заключителното блюдо в това императорско меню, трябва да отбележим, че поради стечението на обстоятелства, които са малко известни, въпросът Орсини „да бъде изпратен при своите прадеди", както цинично се казва на лондонския жаргон, е взел още по-фатален обрат, отколкото дори екзекуцията на участниците в бунта в Бюзансе при Луи Филип[314]. Тогава бурята на народното негодувание се разрази, защото това кърваво дело — макар да мина през съда съобразно с всички формалности на френския закон — разголи най-отвратителните черти на лицемерния режим на Луи-Филип. На херцог Прален бе дадена отрова, за да му бъде спестена позорната смърт на вулгарен криминален престъпник[315], докато émeutiers*, полумъртвите от глад селяни, които бяха извършили непредумишлени убийства

* — участниците в бунта. *Ред.*

по време на едно сблъскване, предизвикано от конфискацията на зърнени храни, бяха безмилостно предадени в ръцете на палача. Орсини от своя страна мъжествено призна своето участие в атентата и пое цялата отговорност върху себе си. Той бе осъден съгласно законите и каквито и симпатии да изпитват към него парижките маси, участта му сама по себе си не крие нищо, което да би могло особено много да навреди на Втората империя. Но ако вземем под внимание обстоятелствата, които придружаваха това дело, то ще ни се стори съвсем различно. През време на целия процес любопитството на Париж бе възбудено от необичайното му водене, което е без прецедент в летописите на политическите процеси във Франция.

Обвинителният акт бе съставен в меки и умерени изрази. Той само смътно се позоваваше на фактите, установени от juge d'instruction*, а дългите и многократни разпити, извършени от полицейските власти, които обикновено играят главна роля в подобни процеси, бяха изобщо пропуснати. Изглежда, че при съставянето на този документ са се ръководили от една мисъл — колкото по-малко се каже, толкова по-добре. За пръв път императорският съд се отнасяше прилично към един подсъдим. По време на процеса, по думите на един очевидец, „нямаше никакви или почти никакви заплашвания, високомерно отношение или високопарни фрази". Жул Фавър, защитникът на Орсини, дори не бе смъмрен, когато се осмели да произнесе следната тирада:

„Аз ненавиждам силата, когато тя не служи на правото дело. Ако някоя нация е стигнала до такова жалко състояние, че да попадне във властта на деспот, кинжалът не би могъл да разсече нейните вериги. Бог, който брои часовете на живота на деспота и знае неговите слабости, готви на тираните по-неизбежен край от кинжала на убиеца."

Дори плахият шепот на одобрение, с който бяха посрещнати тези думи, не предизвика законното избухване на гняв у председателя на съда г. Дьолангъл. Но това още не е всичко. Стана известно, че самият Жул Фавър е занесъл в Тюйлери писмото на Орсини до императора, че императорът, след като прочел писмото, разрешил то да бъде напечатано, като зачеркнал две фрази от него. Но едва бе произнесена присъдата, и по отношение на Орсини бе проявена крайна жестокост, а в отговор на неговата молба да му се разреши „да тури в ред своите книжа", веднага му бе надяната camisole de force**.

* — съдебния следовател. *Ред.*
** — усмирителна риза. *Ред.*

И така, става очевидно, че тук се е водила дяволска двойна игра. Орсини е можел да направи и действително е направил на Пиетри разкрития относно участието на Наполеон в движението на карбонарите и относно изричните обещания, които той е давал на италианските патриоти дори след държавния преврат, когато той още не е бил решил към каква тактика да се придържа. За да бъде Орсини убеден, че е в негов собствен интерес да бъде сдържан, с оглед по този начин да се избегне шумен публичен скандал, на него му е било обещано помилване, макар че нито за миг не се е възнамерявало това обещание да бъде спазено. Този начин на действие не е нещо ново в летописите на Втората империя. Читателят може би помни процеса на Берие, сина на известния френски адвокат и легитимист. Тогава делото се отнасяше до мошеничества във връзка с едно акционерно предприятие — Docks Napoléoniens*. Оказа се, че Берие-баща е притежавал множество документи, показващи, че принц Наполеон и принцеса Матилда са спечелили огромни суми от същите тия мошенически сделки, които бяха довели сина на Берие на подсъдимата скамейка. Ако Берие — най-големият майстор на ораторското изкуство във френски стил, изкуство, основано изцяло върху маниера, тона, погледа и жестовете на оратора, който превръща произнасяните от него скучни на книга думи в огнени езици, в електрически шокове, — ако той бе представил и коментирал пред съда тези документи, императорският трон щеше да се разклати. Затова близкостоящи до императора лица почнаха да убеждават Берие да не прави това, като срещу мълчанието му гарантираха оправдателна присъда за неговия син. Той се съгласи; синът му бе осъден; и бащата, и синът станаха жертви на измама. Същата маневра бе приложена със същия успех и по отношение на Орсини. Но това още не е всичко. Орсини бе убеден не само да спаси Бонапарт от ужасен скандал, но и да наруши своето мълчание и да се компрометира в интерес на същия този Бонапарт. На Орсини бе намекнато, че императорът тайно съчувствувал на освобождението на Италия, и по този начин той бе подтикнат да напише своето писмо. След това бе разиграна сцената с Жул Фавър. Писмото на Орсини бе поместено в „Moniteur". Целта беше да бъде сплашена Австрия и да бъде принудена да изпълни исканията на Бонапарт, като ѝ се даде категорично да разбере, че Бонапарт все още е в състояние да направлява патриотичните стремежи на италианците. Австрия дори се сметна за оскърбена. Главата на Орсини ще смекчи нейния гняв, но Австрия

* — Наполеоновите докове. *Ред.*

ще трябва да плати за това, като си спечели още по-силна омраза в Италия и като задуши слабите кълнове на свободата на печата във Виена. Такава — правилна или не — е общата преценка за делото Орсини.

Що се отнася до émeute* в Шалон, това е само един предупредителен симптом. Дори във Франция да е изчезнало всяко мъжество, хората биха продължили да прибягват до въстания просто от чувство на самосъхранение. Да загинат в уличен бой или да изгният в Кайена — друг избор те нямат. Като пример за претекстите, под които се вършат арестите — а всеки арест може да заведе в Кайена, така както всички пътища водят за Рим, — може да послужи един единствен факт. Известно е, че не много отдавна бяха арестувани трима парижки юристи. Адвокатурата или по-точно адвокатският съвет се зае с това дело и отправи запитване до министъра на правосъдието; отговорът бе, че не могат да бъдат дадени каквито и да било обяснения, освен че споменатите трима господа били арестувани за „интриги и машинации", извършени през време на последните парижки избори преди десет месеца. Затова, ако шалонският émeute е нещо напълно в реда на нещата, то поведението в този случай на офицерите от шалонския гарнизон едва ли отговаря на ония истерични обръщения, които представителите на френската армия трябваше по заповед да изпратят в „Moniteur". Казармите се намират на десния бряг на Сона, докато повечето от офицерите живеят в квартири, разположени на левия бряг, където именно избухнал бунтът. Вместо да се хвърлят стремително начело на своите войници в защита на Империята, офицерите предпазливо предприели някои дипломатически стъпки, за да си изяснят дали в Париж не е провъзгласена република. За този факт не се осмели да премълчи напълно дори вестник „Moniteur". Той пише:

> *„Офицерите от гарнизона, които изтичаха в субпрефектурата, за да получат някои сведения* относно слуховете, които бяха почнали вече да се разпространяват, си пробиваха път със саби в ръце".

„Patrie"[316] се опитва да осветли по своему този деликатен инцидент, твърдейки, че тези любопитни офицери възнамерявали „да арестуват субпрефекта, ако се окажело, че той е застанал на страната на републиката"; но в действителност те побързали при субпрефекта, за да узнаят от него дали действително в Париж е провъзгласена република. И едва след като получили от него от-

* — бунта. *Ред.*

рицателен отговор, те сметнали за необходимо да проявят своето професионално усърдие. Кастелан бил вече заминал от Лион, за да разследва тяхното поведение. С една дума, в армията се наблюдават признаци на недоволство. Начинът, по който армията бе възхвалявана на страниците на „Moniteur" и бе направена за посмешище на цяла Европа, а след това бе просто предадена на забрава заради Джон Бул; разделянето ѝ от Бонапарт на пет отделни армии от страх, че ще трябва да предаде върховното командуване в ръцете на Пелисие, който напоследък е охладнял към своя патрон; пренебрежителните писма, с които Шангарние и Бьодо отказаха да се възползуват от разрешението да се върнат във Франция; назначаването на отговорен пост на Еспинас, единодушно ненавиждан в казармите след похода в Добруджа, и най-после смътното предчувствие за предстоящ обрат в развоя на събитията — предчувствие, което никога не е лъгало „мислещите щикове"[317] на Франция, — всичко това допринесе за охладняването на пресметливите главатари на армията към Наполеон. Освен шалонските събития за тази странна и доста неочаквана промяна свидетелствува поведението на генерал Мак-Махон във френския сенат. Неговите бележки относно loi des suspects* се отличаваха с извънредно голяма откровеност и той единствен от всички лакеи с позлатени ливреи на Бонапарт гласува против този закон.

Написано от К. Маркс, на 11 март 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5285 от 30 март 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — закона за заподозрените. *Ред.*

К. МАРКС

СЕГАШНОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА БОНАПАРТ[318]

Париж, 18 март 1858 г

«Risorgeró nemico ognor piu crudo
Cenere anco sepolto e spirto ignudo».

(Аз ще възкръсна от мъртвите като още по-страшен враг, макар и да бъда само гробовна пепел и безплътен дух.) Тези два стиха от Тасовия „Ерусалим"*, които след речта на Фавър Орсини прошепнал със странна усмивка на своя защитник, вече започват да се сбъдват. Един очевидец описва настроението на тълпата, която присъствувала на екзекуцията на италианския патриот, по следния начин:

„Страхът на правителството бе толкова силен, че на мястото на екзекуцията бе изкарана цяла дивизия под личното командуване на един генерал. Петнадесет хиляди войници бяха готови да действуват при пръв сигнал и всички входове и изходи се охраняваха като през време на въстание. По моите пресмятания от 90 000 до 100 000 души от предградията, работници в рубашки, бяха изпълнили всички свободни пространства и улиците край площада Ла-Рокет; но войските бяха разположени така, че зрителите да не могат да видят нищо или почти нищо. Когато се чу глухият звук на смъртоносния нож, който се сгромоляса върху шията на Орсини, в отговор се раздаде мощен, макар и заглушен вик: „Vive la République!"** Трудно ми е да го опиша: това беше някакъв гигантски ропот; това не бе вик, нито възглас, а нещо като шепот или въздишка на хиляди човешки същества. Властите правилно разбраха неговото значение, защото в същия момент войниците вдигнаха невъобразим шум, задрънкаха оръжие, заудряха конете си така, че те почнаха да тъпчат земята и да ритат; така те успяха да заглушат ропота на тълпата, без да употребят пряко насилие. Но думите: „Vive la République!", несъмнено бяха ясно чути от всички. Аз нарочно си тръгнах за къщи пешком, провирайки се бавно през тълпата

* Торквато Тасо. „Освободеният Ерусалим", песен IX. *Ред.*
** — „Да живее републиката!" *Ред.*

там, където тя бе най-гъста. Трябва да призная, че навсякъде слушах думи на съчувствие и възхищение по адрес на Орсини; неговото престъпление очевидно е съвсем забравено и е останало само впечатлението, което направи неговото смело и благородно отношение към съучастниците му. Не чух нито веднъж някой да произнесе името на Пиери. Настроението на народа бе, бих казал, крайно застрашително; личеше, че омразата и жаждата за мъст са залегнали дълбоко, за да могат да се излеят в думи. Всички бележки, които чух, се правеха почти шепнешком, като че ли на всяка крачка се опасяваха от полицейски шпиони."

Мерките на „обществена безопасност", предприети с цел да бъдат изкоренени републиканските елементи, масовите арести и заточения изглежда не са имали по-голям успех от cités ouvrières*, новоучредените работилници и другите мерки, с които се опитват да подкупят съвестта на френската работническа класа. Подробно изложените вече по-рано** обстоятелства, които придружаваха процеса на Орсини, сега станаха обща тема на разговор в целия Париж. Стана дори известно, че при преглеждането на обширната преписка на Орсини и Пиери са били открити писма на Луи-Наполеон, които той бил писал преди много години и лично бил подписал. Ако френският вестник „Constitutionnel" се намираше все още в изгодното положение, което имаше през времето на г. Гизо, ние всеки ден щяхме да слушаме тържествената фраза: „L'horizon politique s'obscurcit"***. Така е и в действителност. В Тюйлери се вкамениха от ужас, като узнаха как са се държали офицерите от шалонския гарнизон. Там са страшно разгневени от naïveté**** на вестник „Moniteur", който оповести пред Франция и Европа, че вместо да се присмеят на цялата тази история, да изкарат своите войници и да им заявят, че дори ако в Париж наистина е била провъзгласена република, те ще се сражават против републиката, за империята — че вместо това офицерите в Шалон изтичали най-напред при субпрефекта и отказали да рискуват своята кожа и своите постове заради императора, преди да разберат добре дали наистина е била провъзгласена република или не. Този факт доказва, че на масата от армията не може да се разчита. Освен висшите ѝ чинове, които или са прекалено много компрометирани, или са получили прекалено блестящи награди, за да се решат да отделят съдбата си от съдбата на Империята, може би само една част от армията заслужава пълно доверие — гвардията. Този корпус е действително силен и несъмнено разбира, че при всяко друго правителство

* — работнически селища. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 416—419. *Ред.*

*** — „Политическият хоризонт се помрачава." *Ред*

**** — наивността. *Ред.*

той ще бъде слят с пехотните войски или направо разформирован. Гвардейската пехота се състои от четири гренадирски полка, два полка voltigeurs*, един полк жандарми, един полк зуави и един батальон chasseurs** — всичко седемнадесет пехотни батальона. Освен това гвардията наброява два полка кирасири, два полка драгуни, един конен гренадирски полк, един хусарски полк и един конен полк chasseurs — всичко двадесет и един ескадрона кавалерия; гвардейската артилерия също е твърде силна. Цялата численост на гвардията се равнява приблизително на 20 000 души с 40—50 оръдия — достатъчно мощно ядро, за да неутрализира колебанията, които могат да се появят в пехотните войски в случай на сериозна борба с парижкото население. Освен това всичко е предвидено за бързо повикване на войски от провинцията, както може да се види дори при най-бегъл поглед върху железопътната карта на Франция, с други думи, едно въстание, ако не изненада правителството, безусловно ще трябва да има работа с внушителна сила от 60 000—80 000 души. Но тъкмо тези мерки, взети от Бонапарт за потушаване на едно въоръжено въстание, правят неговото възникване почти невероятно, освен ако то не дойде в резултат на някакво много голямо непредвидено събитие, когато открито антибонапартистката позиция на буржоазията, тайните дружества, които развиват подривна дейност в низшите слоеве на армията, дребнавата завист, продажното вероломство и орлеанистките и легитимистките симпатии, които разцепват нейните висши слоеве, по всяка вероятност ще наклонят везните в полза на революционните маси. За последните най-лошото би било един успешен атентат срещу живота на Бонапарт. В този случай би могъл да се окаже пророчество отговорът, който в началото на войната с Русия Морни дал на въпроса на Бонапарт, какво биха предприели те в случай, че той внезапно умре:

«Nous commencerions de jeter tous les Jerômes par la fenêtre, et puis nous tâcherions de nous arranger tant bien que mal avec les Orléans.» („Най-напред ще изхвърлим през прозореца всички жеромовци, а след това ще се постараем да се разберем някак си с Орлеанската династия.")

Преди човекът от предградията да реши как да действува, Морни би могъл да извърши своя дворцов преврат, да върне на власт Орлеанската династия и по този начин да привлече буржоазията в антиреволюционния лагер.

Междувременно разочарованията на Бонапарт в областта на външната политика усилено го тласкат по пътя на терора вътре в

---

* — елитни части. *Ред.*

** — стрелци. *Ред.*

страната. Всеки негов неуспех във външната политика разкрива колко слаби са неговите позиции и подхранва надеждите на неговите противници, а това неизбежно води до нови прояви на така наречената „твърда правителствена власт“. А броят на тези външни неуспехи значително се увеличи през последните седмици. На първо място идва големият провал по отношение на Англия.[319] Освен това дори Швейцария, макар и да направи редица твърде малодушни отстъпки, се осмели да протестира против новите мерки, които ѝ се натрапваха най-безцеремонно. На Швейцарската конфедерация бе официално заявено, че ако се наложи, френски пехотни полкове ще навлязат в нейните граници и ще изпълнят ония полицейски обязаности, които швейцарската полиция не е в състояние сама да изпълни. При това положение дори г. Керн сметна за необходимо да поиска да бъде отзован и френското правителство бе принудено да отстъпи. Белгия, която по нареждане на Бонапарт промени своя закон[320], отхвърли искането на Бонапарт за предаването на генерал Шангарние. Комисията на пиемонтската камара, на която бе възложено да разгледа законопроекта за реорганизирането на сардинските учреждения съгласно idées napoléoniennes[321], с мнозинство от пет гласа срещу два предложи чисто и просто да бъде отхвърлен бонапартисткият проект. Австрия, разбирайки много добре, че екзекуцията на Орсини постави изцяло в нейна власт героя на Страсбург и че последният не може повече да ѝ създава грижи в Италия, открито проявява студенина към него.

За едно френско правителство най-сигурният път да се самоунищожи е да изпадне в смешно положение. Бонапарт съзнава в каква смешна светлина го представят последните му несполучливи опити да играе ролята на диктатор на Европа. Колкото по-жалко става неговото положение в Европа, толкова по-остро чувствува той необходимостта да изглежда страшен вътре в страната. Поради това господството на терора прогресивно се засилва. Генерал Еспинас, поставен начело на министерството на вътрешните работи, има сега подкрепа в лицето на бившия хусарски полковник г. Боагел, който възглавява префектурата на полицията. „Continental Review“[322] описва по следния начин системата, въведена от тези военни слуги на Втората империя:

„Те взеха старите списъци на лицата, които след вълненията през 1848 и 1851 г. бяха сметнати от полицията за опасни, и по тези списъци почнаха да вършат масови арести както в Париж, така и в департаментите. Всичко това бе извършено, без изобщо да се провери дали тези лица са давали оттогава или не поводи да им бъдат предявени каквито и да било обвинения; последиците бяха много сериозни. Така, редица почтени граждани, които в 1848 г. са били увлечени от порива, обхванал цялата нация, и са симпатизирали на прогресивните идеи, но по-късно изобщо са изоставили политиката, като много

от тях сега са глави на семейства и почтени търговци, бяха откъснати от полицията от своята работа и изтръгнати от техните семейства. Всички тези общоизвестни факти показват колко несериозни са били основанията за арестите и до каква степен е липсвала дори привидна законност или необходимост от провеждания терор. Между лицата, които агентите на полицията са се опитали да арестуват, е имало и такива, които са се намирали извън Франция вече не по-малко от шест години и следователно не са можели да извършат каквото и да било престъпление; все пак, ако те се намираха в този момент във Франция, те неизбежно биха били хвърлени в затвора уж в интерес на „обществената безопасност". Нещо повече, имаше дори случаи, когато полицията отиде да арестува хора, които бяха умрели преди няколко години. Техните имена фигурираха в списъците на лицата, арестувани в миналото (при което много от тях на времето са били арестувани само защото са се намирали на улицата сред тълпата, което е било единственото им престъпление). Ясно е следователно, че полицията води борба не против виновните, а против заподозрените, и начинът, по който се изпълнява този закон, сам по себе си оправдава названието, дадено му от общественото мнение. В департаментите положението е почти същото, както и в Париж. Списъците на заподозрените са били съставени от администрацията и тежко на ония, които на последните юнски избори са се осмелили да се обявят против кандидатите, препоръчани от префекта, както и на ония, които са взели за чиста монета конституцията, избирателния закон и окръжните на министъра на вътрешните работи и са си въобразили, че могат да вземат мерки за избирането на кандидати по свой вкус. Тези кандидати сега се третират като най-страшни престъпници и трябва или да бъдат много богати и много влиятелни, или да се ползуват с покровителството на силни приятели, за да избягнат отмъщението на ония чиновници, на които те са се изпречили на пътя. Между лицата, арестувани в провинцията, фигурира името на генерал Курте, който в 1848 г. бе главнокомандуващ парижката национална гвардия, но през последните девет години живя в пълно уединение в селския си чифлик в департамента Алие, далеч от обществото, политиката и обществените работи."

При такава система на „обществена безопасност", сред конвулсиите на търговската криза, която стана хроническа, френската буржоазия скоро ще бъде доведена до такъв предел, когато революцията ще започне да ѝ се струва нещо необходимо за „възстановяване на доверието".

Написано от К. Маркс на 18 март 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5287 от 1 април 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

МИСИЯТА НА ПЕЛИСИЕ В АНГЛИЯ

Париж, 27 март 1858 г.

Най-трудното положение на един управник е положението на цивилен начело на деспотична военна държава. В Ориента тази трудност се отстранява повече или по-малко чрез превръщането на деспота в бог: теократичният характер на такава власт не позволява управникът да бъде поставян на едно равнище с неговите воини. В Римската империя обожествяването на императора не му даваше същите гаранции, но произтичаше от същата необходимост. Луи Бонапарт е цивилен, макар и да е написал една история на оръдието[323]; но той не може да възприеме римския прецедент. Оттук и непрекъснато увеличаващите се трудности на неговото положение. Колкото по-непоносим става за Франция яремът на армията, толкова по-смела става армията в стремежа си да впрегне Бонапарт в този ярем. След 10 декември[324] Бонапарт можеше да се ласкае с мисълта, че е избраник на селяните, т. е. на масата на френския народ. След атентата от 14 януари той знае, че зависи от благоволението на армията. След като той бе принуден да признае открито, че управлява посредством армията, напълно естествено е армията да се опитва да управлява посредством него самия.

Следователно разделянето на Франция на пет пашалъка бе само прелюдия към назначаването на Еспинас за министър на вътрешните работи. След това дойде предаването на парижката полиция в ръцете на г. Боател, който в 1830 г. бе подофицер и служеше в един полк с г. дьо Персини в Ла-Фер; когато избухна юлската революция, той се опита да застави своите другари да

викат: „Vive Napoléon III!"* Издигането на Боател се придружава от назначаването на Пелисие, херцог дьо Малахов, за представител на негово императорско величество при сентджеймския двор. Това назначение не е нищо друго освен ласкателство за армията и заплаха по адрес на Англия. Наистина, „Moniteur" се опитва да го представи за комплимент по адрес на Джон Бул, но Вьойо от „Univers"[325], който, както е известно, има своите petites et grandes entrées** в Тюйлери, предсказа това събитие в гневна статия, която съдържаше следната многозначителна фраза:

„Гордостта на Англия е наранена, и то отдавна. Раната ѝ бе нанесена в Крим, при Алма, при Инкерман, на Малахов курган, навсякъде, където французите бяха първи на полесражението и проникваха най-дълбоко в разположението на неприятеля. Сент-Арно, Боске, Канробер, Пелисие, Мак-Махон — ето хората, които нараниха гордостта на Англия."

С една дума, Наполеон III е изпратил в Лондон своя Меншиков, от когото той впрочем е щастлив да се отърве за известно време, тъй като Пелисие зае критична позиция спрямо правителството, след като бе отменено назначението му за главнокомандуващ на петте пашалъка. Когато тази новина стана известна, парижката борса незабавно реагира със спадане на курса на ценните книжа.

Пелисие има доста причини да отмъщава на Англия. В 1842 г., говорейки пред своите избиратели в Тивъртън, Палмерстон публично го нарече чудовище и даде сигнал за всеобщото му хулене в лондонския печат. След Кримската война генерал де Лейси Еванс открито намекна в камарата на общините, че Пелисие бил главният виновник за позорните неуспехи на английската армия при Севастопол. Британският печат също твърде грубо се отнесе с него, коментирайки намеците на генерал Еванс. Най-после самият Пелисие на един банкет в чест на генералите от Кримската война чисто и просто приписа на френското оръжие цялата слава в тази война — ако може да се говори за някаква слава, — без дори да благоволи да спомене за сътрудничеството на Джон Бул. За да си отмъсти за това, лондонският печат отново направи Пелисие на пух и прах. Освен това, както е известно, Пелисие по характер не е подходящ за ролята на онзи герой от гръцката митология, който единствен умеел да лекува нанесените от самия него рани.[326] И все пак ние не можем да се съгласим с мнението на ония лондонски вестници, които, изпадайки

* — „Да живее Наполеон III!" *Ред.*
** — частен и официален достъп. *Ред.*

в римско умонастроение, съветват консулите да бъдат нащрек, „ne respublica detrimenti capiat“*. Пелисие означава опит за сплашване, но не война. Неговото назначение преследва чисто и просто coup de théâtre**.

Широкият канал, който отделя perfide Albion*** от la belle France**** — това е френската Lacus Curtius[327], но Бонапарт не е романтичен младеж, готов да се хвърли в пропастта и да загине, за да запуши нейната зинала паст. Никой в Европа не знае по-добре от него, че нестабилната му власт зависи от съюза с Англия, но за отмъстителя за Ватерло признаването на тази истина би било фатално и той е принуден да прави всичко възможно, за да я скрие от своите военни помагачи, като хули жестоко Джон Бул и представя самия съюз за васална зависимост, натрапена от Франция и приета от Англия.

Такава е извънредно опасната игра на Бонапарт, която може да ускори същия този край, който тя цели да отсрочи. Ако Пелисие се провали в своята мисия на сплашване — а той не може да не се провали, — последната карта ще бъде бита и театралните представления ще трябва да бъдат заменени с реални действия; в противен случай Бонапарт ще бъде изправен пред своята армия като разобличен самозванец, който крие зад наполеоновската си външност жалката фигура на лондонски констебъл от 10 април 1848 г.[328]

Всъщност само съюзът с Англия позволи на племенника да подражава известно време на чичо си. Тясната връзка между Англия и Франция, нанасяйки смъртоносен удар на Свещения съюз и унищожавайки европейското равновесие, естествено придаде на Бонапарт, представителя на този съюз на континента, вида на господар на съдбините на Европа. Докато войната с Русия и вътрешното положение във Франция позволяваха това, той с радост се задоволяваше с едно по-скоро символично, отколкото реално господство. Но откакто в Европа цари мир, а във Франция — армията, положението напълно се измени. Сега армията иска той като истински Наполеон да покаже, че е диктатор на Европа не по пълномощие на Англия, а въпреки Англия. Оттук и неговите затруднения. От една страна, той заплашва Джон Бул, от друга — му внушава с намеци, че не храни към него каквато и да било зла умисъл. Той по-скоро дори моли Джон Бул от вежливост да си даде вид, че се бои от мнимите заплахи на

* — „за да не се навреди на републиката“. *Ред.*

** — театрален ефект. *Ред.*

*** — коварния Албион. *Ред.*

**** — красивата Франция. *Ред.*

своя „августейши съюзник“. Но това именно е сигурният начин да се накара Джон Бул да заеме твърда позиция, тъй като той чувствува, че не рискува абсолютно нищо, като застава в позата на герой.

Написано от К. Маркс на 26 март 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5299 от 15 април 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

МАДЗИНИ И НАПОЛЕОН

Неотдавна г. Мадзини отправи до френския император писмо[329], което от литературна гледна точка заема може би първо място между произведенията на неговото перо. В него ще се намерят много малко следи от онзи фалшив патос, високопарност, многословие и пророчески мистицизъм, които са тъй характерни за много писания на Мадзини и които, може да се каже, представляват отличителна черта на онази школа в италианската литература, чийто основател е той. Забелязва се също, че и възгледите му са станали по-широки. Досега той играеше ролята на ръководител на републиканските формалисти в Европа. Обръщайки внимание изключително на политическите форми на държавата, тези хора бяха неспособни да оценят значението на организацията на обществото, върху която почива политическата надстройка. Парадирайки със своя лъжлив идеализъм, те смятаха, че е под тяхното достойнство да се запознават с икономическата действителност. Няма нищо по-лесно от това, да бъдеш идеалист за сметка на другите. Преситеният човек лесно може да се присмива на материализма на гладните хора, които искат обикновен хляб вместо възвишени идеи. За триумвирите на Римската република от 1848 г.[330], които оставиха селяните на Кампаня да живеят в състояние на робство, по-жестоко от робството на техните прадеди от времето на Римската империя, разбира се, бе лесно да дрънкат за ниското духовно равнище на селското население.

Истински прогрес в съвременната историография бе постигнат едва, когато от повърхността на политическите форми исто-

риците се спуснаха в недрата на социалния живот. С проучването на различните фази на развитие на поземлената собственост в Древния Рим Дюро дьо Ла Мал даде ключа за разбирането на съдбата на този град, покорил света — ключ, в сравнение с който разсъжденията на Монтескьо за величието и упадъка на Рим[331] изглеждат едва ли не ученическа декламация. С грижливото си изследване на икономическите условия, които превърнаха полския селянин от свободен в крепостен, уважаваният Лелевел[332] направи много повече от изясняването на причините на заробването на своята родина, отколкото цялата плеяда писатели, арсеналът на които се свежда просто до ругатни по адрес на Русия. Сега и г. Мадзини вече не смята, че е под неговото достойнство да обръща внимание на социалната действителност, на интересите на различните класи, на износа и вноса, на цените на продуктите от първа необходимост, на наемите и на други подобни вулгарни неща, намирайки се може би под впечатлението на онзи мощен, макар и не фатален удар, който бе нанесен на Втората империя не от манифестите на демократическите комитети, а от икономическото сътресение, което започна в Ню Йорк и обхвана целия свят. Бихме искали само да се надяваме, че Мадзини няма да спре дотук и че без да се поддава на фалшиво самолюбие, ще пристъпи към преработването на целия си политически катехизис в светлината на икономическата наука. Неговото писмо започва със следното гневно обръщение към Луи-Наполеон:

„Денят наближава; приливът на империята явно се превръща в отлив. Това го чувствувате и Вие. Всички мерки, които Вие взехте във Франция след 14 януари, всички дипломатически ноти и призиви, които разпръсвате по четирите страни на света от този фатален ден насам, говорят за Вашето безпокойство и ужас. Подобно на Макбет силни душевни мъки терзаят Вашата душа — и това се чувствува по всичко, което говорите или вършите. Във Вашата душа се е загнездило предчувствието, че наближава summa dies et ineluctabile fatum*. Както някога „Гламиският тан, Коудорският тан и кралят“**, така сега претендентът, президентът и узурпаторът са обречени на гибел. Магията се разпръсна. Съвестта на човечеството се пробуди; тя сурово Ви гледа; тя стои лице с лице с Вас, внимателно следи Вашите действия и иска от Вас сметка за изпълнението на Вашите обещания. Отсега нататък Вашата участ е решена. Останало Ви е да живеете само месеци, но не и години.“

Като възвестява по този начин гибелта на Втората империя, Мадзини сравнява сегашното икономическо положение на Франция с примамливите обещания на Наполеон за всеобщо благоденствие:

---

* — последният ден и неизбежният час (Вергилий, „Енеида“, книга втора). *Ред.*

** — действуващи лица от „Макбет“. *Бълг. ред.*

„Когато Вие завзехте противозаконно властта, като изкупление на нейния произход Вие обещахте, че ще управлявате така, че да донесете мир на неспокойната, бунтовна и всяваща смут Франция. Но нима да хвърляш в затворите, да запушваш устата и да изпращаш на заточение значи да *управляваш?* Нима жандармът е учител? Нима шпионинът е апостол на нравствеността и на взаимното доверие? На невежия френски селянин Вие казвахте, че с Вашето управление за него настъпва нова ера, че тежестите, под които той стене, постепенно ще изчезнат. Изчезнала ли е макар и *една* от тях? Можете ли да посочите поне едно единствено подобрение на неговата участ, отменяването на поне един данък? Можете ли да обясните защо селянинът се записва сега за член на Marianne[333]? Можете ли да отречете, че капиталите, които по-рано естествено се предназначаваха за селското стопанство, сега се поглъщат от откритите от Вас канали за спекула в промишлеността и че това лишава земеделеца от възможността да получава заеми, за да си купува работен инвентар и да повишава плодородието на земята? Вие примамихте заблудения работник, като заявихте, че ще бъдете empereur du peuple*, един вид нов Хенрих IV, че ще му осигурите постоянна работа, висока заплата и la poule au pot**. Не поскъпна ли прекалено много la poule au pot във Франция именно сега? А наемите, а някои от предметите от първа необходимост, не поскъпнаха ли те още повече? Вие създадохте нови улици — нови линии на комуникации, прокарани за стратегическите цели на Вашата политика на репресии, Вие рушехте и строяхте отново. Но нима по-голямата част от работническата класа е заета в ония отрасли на строителството, които Вие облагодетелствувахте? Можете ли Вие безкрайно да преобръщате с главата надолу Париж и главните провинциални градове, за да създавате източник за работа и доход за пролетариите? Можете ли Вие дори да мечтаете с такова изкуствено, временно средство да замените редовния, нормален прогрес и рентабилното производство? Нима производството се намира сега в задоволително състояние? Нима три пети от мебелистите, дърводелците и механиците не са сега без работа в Париж? На буржоазията, която толкова лесно може да бъде оплашена и лесно изпада във възторг, Вие внушавахте фантастични мечти, надежди за удвояване на промишлената дейност, за нови източници на доходи, за не едно Елдорадо на оживен износ и международни отношения. Къде е всичко това? Целият промишлен живот във Вашата Франция е в застой, търговските поръчки намаляват, капиталът започва да изтича. За да откъснете плода, Вие подобно на варварин отсякохте дървото. Изкуствено, без всякаква мярка, Вие поощрявахте дивашката, безнравствена спекула, която обещава много, но никога на изпълнява своите обещания; с надути, гигантски преувеличени проекти Вие привлякохте в Париж спестяванията на дребните капиталисти от всички краища на Франция и ги отклонихте от единствените истински и постоянни източници на националното богатство — селското стопанство, търговията и промишлеността. Тези спестявания бяха погълнати и се стопиха в ръцете на няколко десетки големи спекуланти; те бяха прахосани за безкраен, безсмислен лукс; или пък бяха предвидливо и безшумно прехвърлени в безопасност в чужди страни — бих могъл да се позова на членовете на собственото Ви семейство. Половината от всички тези проекти изчезнаха в небитието и бяха предадени на забрава. Някои от техните автори от предпазливост пътуват по чужди страни. Сега Вие стоите лице с лице с недоволната буржоазия; всички Ваши нормални ресурси пресъхнаха; Вас като кошмар Ви преследва мисълта за петстотинте милиона франка, изразходвани за непроизводителни обществени работи в главните градове на Франция;

* — император на народа. *Ред.*

** — кокошка за обед. *Ред.*

последният Ви бюджет показва дефицит от триста милиона франка; град Париж е потънал в дългове и няма друг изход, освен да обяви нов заем за сто и шестдесет милиона, не от Ваше име — това не би дало никакви резултати, — а от името на самия общински съвет, като за покриване на лихвите по този заем ще трябва да се разширят границите на омразното на населението градско мито до външните фортове на града. Това последно средство ще бъде тежко бреме за работническата класа и ще настрои против Вас преданите Ви досега предградия. Изкуствените методи, с които си служихте досега, са изчерпани; отсега нататък всичко, което ще направите за отстраняването на Вашите финансови затруднения, ще бъде нова стъпка по фаталната наклонена плоскост. Досега Вашето съществуване зависеше от безкрайната серия от заеми и кредити, но каква гаранция бихте могли да предложите сега, за да получите нов кредит? Рим и Наполеон грабеха целия свят; Вие можете да грабите само Франция. Техните армии живееха от завоевания, Вашата армия не може да живее от това. Вие можете само да мечтаете за завоевания, но не можете, не смеете да се впуснете в тях. Римските диктатори и Вашият чичо водеха след себе си победоносни армии; що се отнася до Вас, при цялата Ви любов към позлатените парадни мундири, аз се съмнявам, че можете да поведете след себе си дори само няколко батальона."

От материалните перспективи на Втората империя Мадзини преминава към нейните морални перспективи и, разбира се, е малко смутен, като обобщава доказателствата в полза на тезата, че свободата не носи бонапартовска ливрея. Грубият допир на ония, които се стремят да възкресят една минала епоха, не само превърна в мумия тялото на свободата, но и изсуши самия ѝ дух, нейния интелектуален живот. В резултат повечето от представителите на мислеща Франция, които съвсем не се отличават с прекомерно педантична политическа съвест и винаги са били готови да служат на всеки режим, от регента* до Робеспиер, от Людовик XIV до Луи-Филип, от Първата империя до Втората република, сега за пръв път в историята на Франция се отвърнаха от едно правителство, което е на власт.

„От Тиер до Гизо, от Кузен до Вилмен, от Мишле до Жан Рьоно, мислеща Франция избягва оскверняващия допир с Вас. Вашите хора, това са Вьойо, апологетът на Вартоломеевата нощ и инквизицията, Грание дьо Касаняк, покровител на робството на негрите, и тем подобни. За да намерите лице, съгласно да подкрепи със своя авторитет Вашия памфлет, отправен до Англия, Вие трябваше да търсите човек, който е отстъпник от легитимизма и отстъпник от републиканизма."

По-нататък Мадзини вярно тълкува истинското значение на събитието от 14 януари, като заявява, че бомбите, които не успяха да засегнат императора, са поразили империята и са разкрили цялата пустота на нейното самохвалство:

---

* — Филип Орлеански. *Ред.*

„До неотдавна Вие се хвалехте пред Европа, че сърцето на Франция, спокойна, щастлива и безметежна, принадлежи на Вас и че тя Ви приветствува като свой опасител. Само няколко месеци след това на улица Льопелетие избухна взрив и с Вашите дивашки, панически репресивни мерки, с Вашите полузаплахи и полумолби към Европа, с това, че разделихте страната на военни окръзи и поставихте военен начело на Министерството на вътрешните работи — с всичко това Вие доказвате сега, че след седем години на неограничено господство, въпреки Вашата огромна и съсредоточена армия, въпреки че прочистихте нацията от всички ръководители, от които се страхувахте, Вие не можете да съществувате и управлявате, ако Франция не бъде превърната в една огромна Бастилия, а Европа — в обикновен императорски полицейски участък... Да, империята се оказа лъжа. Вие, уважаеми господине, я създадохте по Ваше собствено подобие. През последните петдесет години никой в Европа освен Талейран не е лъгал толкова, колкото Вие; именно в *това* е тайната на Вашето временно господство."

По-нататък писмото резюмира всички лъжливи декларации на спасителя на обществото, като се почне от 1831 г., когато той се присъедини като към „свещено дело" към въстанието на римското население против папата[334], и се стигне до 1851 г., когато няколко дни преди държавния преврат той заяви на армията: „Аз не искам от Вас нищо освен своето право, признато от конституцията", и се свърши най-подир с 2 декември, когато той заяви, че „негов дълг е да защищава републиката", тъй като окончателният резултат от неговите узурпаторски планове бе още неясен. Най-после Мадзини открито заявява на Наполеон, че ако не била Англия, той отдавна би станал жертва на революцията. Като опровергава след това твърдението на Наполеон, че той е поставил началото на съюза между Франция и Англия, той завършва със следните думи:

„Каквото и да говори лъжливата, лицемерна дипломация, Вие, уважаеми господине, сега сте изолиран в цяла Европа".

Написано от К. Маркс на 30 март 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5321 от 11 май 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

СЪДЕБНИТЕ ПРОЦЕСИ ПРОТИВ ФРАНЦУЗИ В ЛОНДОН

Париж, 4 април 1858 г.

Когато Виктор Юго заклейми племенника с прозвището Малкия Наполеон, той призна чичото за Наполеон Велики. Заглавието на неговия известен памфлет[335] е една антитеза и плаща до известна степен дан на същия този култ на Наполеон, върху който синът на Хортензия Бохарне успя да издигне кървавото здание на своето благополучие. Но за сегашното поколение е много полезно да знае, че Малкият Наполеон в действителност е олицетворение на дребнавостта на Наполеон Велики. За най-нагледна илюстрация на този факт служат неотдавнашните „неприятни недоразумения" между Англия и Франция и предприетите от английското правителство в резултат на тези „недоразумения" наказателни процеси против емигранти и печатари. Една кратка историческа справка ще потвърди, че в цялата тази жалка мелодрама Малкият Наполеон само е изиграл в най-големи подробности подлата роля, която на времето измисли и изигра Наполеон Велики.

Само за краткия интервал от време от Амиенския мир (25 март 1802 г.) до новото обявяване на война от Великобритания (18 май 1803 г.) Наполеон можеше да задоволява своята жажда за намеса във вътрешните работи на Великобритания. Той не си губеше времето напразно. Още докато се водеха мирните преговори, вестник „Moniteur" сипеше своята злоба върху всички лондонски вестници, които се бяха осмелили да се усъмнят в „умереността и искреността на намеренията на Бонапарт", и твърде прозрачно намекваше, че „такова недоверие може скоро да повлече след себе си възмездие". Но консулът не се ограничи с ро-

лята на цензур по отношение на тона и мнението на английския печат. Вестник „Moniteur" хулеше лорд Гренвил и г. Уиндъм за позицията, която те бяха заели при обсъждането на въпроса за мира. Г-н Елиот, член на парламента, бе призован от държавния прокурор Пърсивал да отговаря в камарата на общините, загдето бе изказал съмнения относно намеренията на Бонапарт. Лорд Кясълри и самият Пит станаха проповедници на смирението, като призоваха — нещо, което никога преди не е било правено, — в разискванията да се употребяват по-предпазливи изрази по адрес на консула на Франция. Бяха минали около шест седмици след сключването на мира, когато на 3 юни 1802 г. Талейран съобщи на английския пълномощен министър в Париж г. Мери, че от уважение към Англия Бонапарт бил решил да смени г. Ото, френския пълномощен министър в Лондон, с истински посланик в лицето на генерал Андреоси, но че първият консул искрено би желал още преди пристигането на това високопоставено лице в Лондон „да бъдат отстранени пречките, които се намират по пътя към пълното помирение между двете страни и техните правителства". Всичко, което той искаше, бе от английските владения просто да бъдат отстранени

„всички френски принцове и техните привърженици заедно с френските епископи и другите французи, чиито политически принципи и поведение неизбежно предизвикват голямо подозрение от страна на френското правителство... Ако всички тези лица продължават да намират покровителство и благосклонно отношение в една страна, разположена в едно такова близко съседство с Франция, самият този факт винаги може да се схваща като поощряване на намиращите се тук недоволни елементи, дори ако тези лица не са виновни за каквито и да било действия, целещи да предизвикат нови смутове в тази страна; но френското правителство разполага с доказателства, че те злоупотребяват с покровителството, което Англия им оказва, и ползувайки се от предимството, че се намират близо до Франция, действително са виновни за извършването на подобни действия, тъй като неотдавна са били заловени няколко печатни произведения, които, както се е установило, те са изпращали и разпространявали чрез свои привърженици във Франция с цел да създадат опозиция срещу правителството."

По онова време в Англия беше в сила законът за чужденците, който обаче бе съставен изключително за охраняване на британското правителство. В отговор на искането на Талейран тогавашният министър на външните работи Лорд Хоксбъри отговори, че

„негово величество кралят, разбира се, очаква, че всички чужденци, които живеят в границите на неговите владения, не само ще съобразяват поведението си с английските закони, но и ще се въздържат от всякакви действия, враждебни на правителството на която и да било страна, с която негово величество поддържа мирни отношения. Но докато чужденците се

съобразяват с тези принципи, негово величество би считал за несъвместимо с неговото достойнство, с неговата чест и с обикновените закони на гостоприемството да им откаже онова покровителство, от което лицата, които живеят в неговите владения, могат да бъдат лишени само в резултат на собственото им лошо поведение. По-голямата част от ония лица, за които г. Талейран е споменал в своя разговор, са се оттеглили от политиката."

Г-н Мери, предавайки на Талейран телеграмата на лорд Хоксбъри, се разсипа от уверения, които целяха да „успокоят и задоволят първия консул". Но Талейран настояваше на своя фунт месо*, като твърдеше, че първият консул не иска нищо повече от онова, което самото английско правителство е искало от Людовик XIV, когато претендентът** се е намирал във Франция; че той не вижда нищо унизително в исканите мерки и че трябва още веднъж да заяви, че тяхното „приемане би било извънредно приятно за първия консул и би му доставило голямо задоволство"; консулът би счел това за „най-убедителното доказателство за намерението на негово величество да установи добросърдечно взаимно разбирателство между двете страни". На 25 юли 1802 г. г-н Ото изпрати от своята резиденция на Портман-скуер писмо до лорд Хоксбъри, в което твърде категорично искаше не нещо друго, а отменяване на свободата на английския печат, що се отнася до Бонапарт и неговото правителство.

„Преди известно време" — пише той — „аз предадох на г. Хамонд една книжка от списанието на Пелтие, която съдържа най-груби клевети срещу френското правителство и цялата нация; аз отбелязах при това, че по всяка вероятност ще получа заповед да поискам налагането на наказание за такова злоупотребление с печата. Такава заповед действително е получена, и аз не мога да скрия от вас, милорд, че непрекъснато повтарящите се оскърбления, които изхождат от една малка група чужденци, събрани в Лондон, за да кроят заговори против френското правителство, се отразиха извънредно лошо върху доброто взаимно разбирателство между двете нации... Трябва да обърна вниманието на правителството на негово величество не само върху Пелтие, но и върху редактора на „Courrier Français de Londres" (Рейние), върху Кобет и редица други подобни на тях автори... Липсата на изрични закони против подобни престъпления не може да бъде оправдание за нарушаване на международното право, съгласно което сключването на мир трябва да сложи край на всички видове враждебни действия; несъмнено всичко, което засяга честта и репутацията на едно правителство и цели да предизвика въстание на народа, чиито интереси са поверени на това правителство, най-лесно може да намали предимствата на мира и да предизвика международни търкания."

Вместо да отговори решително и достойно на тези първи упреци, които придружаваха намесата на Бонапарт по въпроса за печата, лорд Хоксбъри в едно писмо до г. Ото от 28 юли поднесе

* Шекспир. „Венецианският търговец", действие I, сцена трета. *Ред.*
** — Якоб II. *Ред.*

жалки извинения, загдето съществувала свобода на печата. Той пиша, че

„правителството на негово величество не може да чете статията на Пелтие без най-голямо неудоволствие и без горещото желание лицето, което я е публикувало, да понесе напълно заслужено наказание."

След това, като се оплаква от „неудобството" да се възбужда съдебно преследване за един пасквил и от „трудността" да се издаде присъда за клевета, той съобщава в заключение, че е предал делото на кралския генерален прокурор, „за да даде мнение дали това е пасквил или не".

Докато британското правителство подготвяше по този начин кръстоносен поход срещу свободата на печата, за да успокои раздразнението на своя нов могъщ съюзник, на 9 август в „Moniteur" неочаквано се появи заплашителна статия, която не само обвиняваше Англия, че приема френски разбойници и убийци, дава им убежище на Джерси и ги изпраща да вършат грабителски набези по бреговете на Франция, но и представяше дори самия английски крал като вдъхновител и подстрекател на убийствата.

„„Times", за който се твърди, че се намира под непосредствения контрол на правителството, постоянно е пълен с хули по адрес на Франция. Две от четирите страници на този вестник всеки ден се отделят за разпространяването на най-груби клевети. Всичко низко, подло и гнусно, което въображението може да си представи, този жалък вестник приписва на френското правителство. За какво се прави това? Кой плаща за това? Към какво води това? А френското периодично издание, публикувано от няколко презрени емигранти, измет от най-пошлите и подли отрепки без отечество, без чест, опетнени от престъпления, които никаква амнистия не може да измие — това издание надмина дори „Times"". „В Лондон са се събрали единадесет епископа начело със свирепия араски епископ, бунтовници против своята страна и против църквата. Те печатат пасквили срещу епископите и духовенството на Франция". „Остров Джерси гъмжи от бандити, осъдени от съдилищата на смърт за убийства, грабежи и палежи, които те са извършили след сключването на мира. Жорж* открито носи в Лондон червената си лента, получена като награда за адската машина, която разруши част от Париж и уби тридесет жени, деца и мирни граждани. Това специално покровителство ни кара да смятаме, че ако беше успял да извърши замисленото от него дело, той щеше да бъде награден с ордена на Жартиерата." „Едно от двете: или английското правителство разрешава и търпи тези политически и углавни престъпления — в такъв случай не може да се каже, че подобно поведение е съвместимо с английското великодушие, цивилизованост и чест; или английското правителство не е в състояние да предотврати тези престъпления — в такъв случай то не заслужава името правителство, особено ако не притежава средствата за премахване на убийствата и клеветите и за запазване на обществения ред".

---

* — Кадудал. *Ред.*

Когато този изпълнен със заплахи брой на „Moniteur" се получи късно вечерта в Лондон, той предизвика такова раздразнение, че правителственият орган „True Briton"[336] бе принуден да заяви: „Тази статия не е могла да бъде напечатана в „Moniteur" със знанието или съгласието на френското правителство." В камарата на общините д-р Лорънс отправи запитване до г. Адингтън (по-късно лорд Сидмут) по повод френските пасквили срещу негово величество. Министърът отговори, че „за съжаление той не може да запознае уважаемия джентълмен със задоволителните обяснения, които са били дадени по този въпрос". В отговор на това бе отбелязано, че британското правителство дава законен ход на делото за подигравките с Бонапарт и неговата жена и г. Пелтие бива изправен заради своите вицове по адрес на тези лица пред съда на кралската скамейка[337] като криминален престъпник, но когато в официалния френски вестник се появява пасквил срещу английската нация и нейният крал бива наричан вдъхновител на убийци, тогава цялата работа се урежда с „обяснения" и тези обяснения са така секретни, че не могат да бъдат съобщени дори на парламента. Окуражен от явните колебания на английското правителство, на 17 август 1802 г. Ото връчи на лорд Хоксбъри крайно нагла нота, в която формално се поставяше искането: да бъдат взети ефикасни мерки, за да се прекратят всички неуместни и бунтовни публикации в английския печат, да бъдат интернирани от Джерси определени лица, да бъдат изгонени френските епископи, Жорж и неговите привърженици да бъдат закарани в Канада, а френските принцове да бъдат изпратени във Варшава. Що се отнася до закона за чужденците, г. Ото подчертаваше, че правителството трябва да притежава „законна и достатъчно силна власт, за да обуздава чужденците, без да прибягва до съд", и добавяше:

„Френското правителство, предлагайки пълна взаимност по този въпрос, смята, че дава ново доказателство за своите мирни намерения, като иска да бъдат изгонени онези лица, чиито интриги неизменно са насочени към това, да сеят раздор между двете нации."

Отговорът на лорд Хоксбъри от 28 август, изпратен под формата на телеграма до английския пълномощен министър в Париж, бе окачествен в лондонския печат през време на неотдавнашните спорове с Бонапарт III като образец на държавническо достойнство; но трябва да се признае, че макар този отговор да е съставен в изрази, изпълнени с добродетелно негодувание, в него се дават обещания френските емигранти да бъдат принесени в жертва на подозренията и опасенията на първия консул.

В началото на 1803 г. Наполеон се нагърби със задачата да тури в ред процедурата на английския парламент и да ограничи свободата на словото на неговите членове. Намеквайки открито за бившите министри г. Уиндъм, лорд Гренвил и лорд Минто, той писа в своя вестник „Moniteur":

„Един закон, който забранява на бившите министри да бъдат членове на английския парламент в продължение на седем години след тяхната оставка, би бил патриотичен и мъдър закон. Не по-малко мъдър би бил и друг закон, който би осъждал на мълчание в продължение на две години всеки член на парламента, който си е позволил да оскърби приятелски народ и неговото правителство. Щом езикът върши престъплението, езикът трябва да понесе наказанието".

В същото време успелият вече да пристигне в Лондон генерал Андреоси в нота до лорд Хоксбъри изразяваше недоволството си от това, че презрените автори на памфлетите и пасквилите, публикувани в английския печат, „в наглите си забележки неизменно се опират на отделни фрази, заимствувани от речите на някои видни членове на парламента". По повод на тези речи в неговата нота се казваше, че „всеки разумен англичанин би счел за унизителни такива нечувани неприличия". От името на първия консул той изразяваше пожеланието

„да бъдат взети мерки да се забрани в бъдеще в каквато и да било форма, било то в официални дебати или в полемични съчинения, които се печатат в Англия, да се засяга това, което става във Франция, като в замяна на това в официалните дебати и в полемичните произведения във Франция няма да се засяга това, което става в Англия."

Докато Бонапарт водеше с този тон, в който лицемерието се смесваше с високомерие, секретна преписка с английското правителство, вестник „Moniteur" непрекъснато обсипваше с оскърбления английския народ; той публикува и официалния отчет на полковник Себастиани, съдържащ най-оскърбителни обвинения по адрес на английската армия в Египет. На 5 февруари 1803 г. френският commissaire de relations commerciales* на Джерси, макар и да не бе облечен с каквито и да било пълномощия, има наглостта да подаде жалба срещу редица печатари, загдето били препечатвали от лондонските вестници извадки, оскърбителни за Бонапарт, и заплашваше, че ако на тази практика не бъде сложен край, Бонапарт непременно ще си отмъсти за това на Джерси. Тази заплаха имá желания ефект. Двама печатари бяха изправени пред кралския съд и им бе категорично забранено да печатът занапред каквото и да било против Франция, дори ако

* — комисар по търговските отношения. *Ред.*

то е било взето от лондонските вестници. На 20 февруари 1803 г., един ден преди да се гледа делото на Пелтие, английският посланик в Париж лорд Уитуърт бе извикан на прием лично при великия човек. В кабинета му лорд Уитуърт бил поканен да седне, след като Бонапарт бил седнал от другата страна на масата. Бонапарт изброил редица провокации, които били извършени срещу него от страна на Англия.

„Той се спря на обидите, отправяни по негов адрес в английския печат, но заяви, че на тях не обръщал такова внимание, както на това, което се печатало във френските вестници, излизащи в Лондон. Последното той смятал за много по-злонамерено, тъй като то имало за цел да настрои неговата страна против него самия и против неговото правителство. Той се оплака от покровителството, оказвано на Жорж и на други подобни на него лица; призна, че раздразнението, което изпитвал против Англия, се засилвало от ден на ден, защото всеки вятър от Англия не носел със себе си нищо освен вражда и ненавист към него... Като доказателство за своето желание да запазн мира той приведе съображението, че не вижда никаква изгода за себе си от една война с Англия. Десантът бил единственото средство за защита срещу оскърбленията, на които бил изложен, и той бил решил да опита това средство, като сам възглави тази експедиция. Той призна, че шансовете били сто срещу един против него, но все пак бил решил да направи опит; ако резултатът от настоящите преговори бъдела война; той добави, че настроението на войските било такова, че една армия след друга ще потеглят на поход... За да се запази мирът, трябва да се спазва Амиенският договор; ако пък оскърбленията в печата не могат да бъдат напълно пресечени, те трябва поне да бъдат вкарани в рамки и да бъдат ограничени само до английските вестници, както и да се прекрати покровителството, което така открито се оказва на неговите най-върли врагове."

На 21 февруари Пелтие бе изправен пред съдията лорд Еленбъро и пред специално назначени съдебни заседатели; той бе обвинен в публикуване на пасквил срещу Бонапарт и „в подстрекаване на френския народ към убийството на своя владетел". Лорд Еленбъро имá низостта да завърши своята реч към съдебните заседатели със следните думи:

„Господа, аз съм уверен, че вашата присъда ще укрепи отношенията, чрез които интересите на нашата страна са свързани с интересите на Франция, и че тя навсякъде ще потвърди и укрепи вече отдавна и навсякъде разпространеното убеждение в неопетнената чистота на английското правосъдие."

Съдебните заседатели, без да напущат местата си, незабавно се произнесоха: виновен. Но в резултат на настъпилия разрив в отношенията между двете страни г. Пелтие не бе призован, за да му се прочете присъдата, и по този начин съдебното преследване бе прекратено. След като въвлече английското правителство в тези гонения против печата и изтръгна от него присъда за

Пелтие, правдивият и героичен вестник „Moniteur“ публикува по този повод на 2 март 1803 г. следния коментар:

„Едно лице на име Пелтие бе признато от съда в Лондон за виновно в публикуването и разпространението на редица подли пасквили против първия консул. Непонятно е само защо английското правителство се старае да вдигне такъв éclat* около това дело. Тъй като английските вестници твърдят, че процесът бил заведен по искане на френското правителство и че френският посланик дори присъствувал на заседанието на съда, когато съдебните заседатели произнесли присъдата, ние сме упълномощени да заявим, че не е имало нищо подобно. Първият консул дори не знаеше за пасквилите на Пелтие, преди да бяха доведени до знанието му съобщенията, публикувани в печата за неговия процес... Трябва обаче да признаем, че целият този съдебен процес, макар и безполезен в друго отношение, е дал на съдиите, които председателствуваха съда, случай да докажат със своята мъдрост и безпристрастие, че действително са достойни да раздават правосъдие на една тъй просветена и заслужаваща уважение в много отношения акция.“

Докато в същата статия вестник „Moniteur“ настояваше, че всички „цивилизовани нации в Европа“ имат дълга да смазват взаимно варварите на печата, г. Ренар, френският пълномощен министър в Хамбург, свика хамбургския сенат да обсъди искането на първия консул в „Hamburger Correspondent“[338] да бъде поместена една извънредно оскърбителна за английското правителство статия. Сенатът поиска поне да се разреши да бъдат пропуснати или смекчени най-оскърбителните пасажи; но г. Ренар заяви, че има категорична заповед статията да бъде публикувана изцяло и напълно. Така статията излезе в цялата си първоначална грубост. Френският пълномощен министър поиска същата статия да бъде напечатана и във вестниците в Алтона; но членовете на датския магистрат заявиха, че не могат да позволят това, без да получат изрична заповед от своето правителство. Поради този отказ френският пълномощен министър в Копенхаген г. д'Агесо получи от своя колега в Хамбург един екземпляр от статията с молба да издействува публикуването ѝ в датските вестници. Когато обаче лорд Уитуърт посети във връзка с този пасквил г. Талейран, последният заяви, че

„първият консул бе поразен не по-малко от английските министри, след като узна, че подобна статия е била публикувана по нареждане от горе, че от г. Ренар бяха незабавно поискани обяснения и т. н.“

Такъв бе Наполеон Велики.

Написано от К. Маркс на 4 април 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5309 от 27 април 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — шум. *Ред.*

К. МАРКС

*ФИНАНСОВОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ФРАНЦИЯ

Париж, 13 април 1858 г.

Обстоятелствата все повече и повече принуждават реставрираната империя да сваля своята добродетелна маска и да разголва истинските си черти в цялата им присъща уродливост. Часът на изповедите настъпи за нея съвсем неочаквано. Тя вече не претендира, че е законна форма на управление или продукт на „suffrage universel"*. Тя се провъзгласи за режим на парвенюто, доносчика и 12-фунтовото оръдие[339]. Сега тя отива още по-далеч и открито се признава за режим на мошеник. В „Moniteur" от 11 април е публикувана бележка, според която някои вестници били оповестили преждевременно дивидента по акциите на редица *железопътни компании* и *други промишлени* дружества, като посочили по-ниска цифра от цифрата, установена междувременно от управителните съвети.

„Промишлеността и капиталът на страната трябва да бъдат защитени от подобни машинации. *Редакторите на споменатите вестници бяха призовани при императорския прокурор* и предупредени, че в бъдеще такива дела ще се предават на съда и ще се разглеждат като злонамерено публикуване на фалшиви сведения. Дългът на печата е да просвещава публиката, а не да я заблуждава."

С други думи, дългът на журналистите, които не желаят да попаднат в Кайена, е да поддържат престижа на Crédit Mobilier, вместо да предупреждават обществеността за предстоящия крах на това чудовищно мошеничество, както те правят напоследък, макар и с много плахи и меки изрази. Годишното общо събрание

* — „всеобщото избирателно право". *Ред.*

на акционерите на Crédit Mobilier, на което ще бъде обявен нейният дивидент за изтеклата година, е насрочено за 29 април. Докато директорите ѝ се забулват в непроницаема мистерия, носят се най-зловещи слухове за това, как щял да бъде „изфабрикуван“ очакваният дивидент, а един вестник се осмели дори да намекне за факта, че на състоялото се неотдавна събрание на една акционерна компания, свързана с Crédit Mobilier, нейният директор съвсем спокойно съобщил, че макар и да можел да обяви само 8-процентов дивидент, *работите на компанията се намирали в много по-добро състояние,* отколкото преди една година, когато дивидентът бил 25%. Авторът на статията се е осмелил да изрази съмнението дали *всички* дивиденти на тази „и други“ компании не се изплащат от капитала, а не от получените печалби. С това именно се обяснява яростта на „Moniteur“. Акциите на Crédit Mobilier, които на 10 февруари се котираха по 957—960 франка, а на 10 март по 820—860 фр., спаднаха на 10 април на 715—720 фр., като дори този последният курс бе чисто номинален. Нямаше никакъв начин да се скрие грозният факт, че австрийските и пруските държатели са решили да продадат не помалко от 6 000 акции и че „Всеобщата морска компания“, едно от фиктивните творения на братята Перейра, е in articulo mortis* поради това, че е била въвлечена в спекулации от съвсем не „морски“ характер. Великолепна идея, напълно достойна за политиконмист от калибъра на генерал Еспинас, е да се предполага, че заплахите в „Moniteur“ могат да заздравят кредита и да осигурят мълчание. Предупреждението ще подействува, но тъкмо в обратното направление, толкова повече, че то изхожда от правителство, чиито финансови машинации отдавна са станали пословични. Съобщава се, че бюджетът, съставен от министъра на финансите г. Ман, показвал излишък, но благодарение на неблагоразумието на един от членовете на cour de révision** се разкри, че в действителност бюджетът показва дефицит от около 100 000 000 франка. Когато г. Ман бе призован да даде обяснения пред „спасителя на собствеността“***, той с невъзмутимо безсрамие заяви на своя господар, че тъй като знаел неговото предпочитание към „излишъците“, той фалшифицирал бюджета така, както правели преди него министрите на Луи Филип. С това въпросът бе приключен, но около този инцидент се вдигна такъв шум, че правителството бе принудено да направи едно признание. След като бе заявило тържествено в „Moniteur“, че постъпленията от митата

* — на смъртно легло. *Ред.*
** — ревизионната комисия. *Ред.*
*** Наполеон III. *Ред.*

през февруари се били увеличили, то не се осмели да настоява на собственото си твърдение. Месечният отчет на митницата, публикуван в края на март, показва, че вносните мита през февруари тази година са възлизали — дори по официалната версия — само на 13 614 251 фр., докато за същия месец на 1857 г. те са възлизали на 14 160 013 франка; а общо за януари и февруари те са били само 25 842 256 фр. срещу 28 044 478 фр. за същите месеци на 1857 г. Ето какво е официалното значение на това, да се „защищават промишлеността и капиталът на страната от машинации“ и „да се просвещава публиката“, а не „да се заблуждава“.

Повтарянето на държавния преврат в по-голям мащаб, масовите заточения, разделянето на Франция на преториански лагери, слуховете за война, външните усложнения и вътрешните заговори — с една дума, конвулсивните спазми на малката Империя след атентата от 14 януари поотклониха общото внимание от финансовото положение на Франция. В противен случай обществеността щеше да види, че през същото време привидният разцвет на Бонапартовия режим вече се е разпаднал на първоначалните си елементи — злоупотреби и спекула. Като доказателство за това ще се задоволя да изброя само онези факти, сведения за които проникват от време на време в европейския печат. Да вземем на първо място г. Прост, директора на Compagnie générale de caisses d'escompte*, която не само се впусна във всевъзможни борсови спекулации, но и се зае с учредяването на сконтови банки в цяла Франция. Капиталът на компанията възлизаше на 6 000 000 долара при 60 000 акции. Компанията се сля с португалската Crédit Mobilier и бе magna pars** от Crédit Mobilier в Мадрид. Сега целият ѝ капитал е изчерпан, а дълговете ѝ възлизат на около 3 000 000 долара. Г-н Дамоньо от Compagnie parisienne des equipages de grandes remises*** е осъден от съда на police correctionelle****, загдето изтръгнал от своите акционери 100 000 долара в брой и акции, натопил ги в дългове на сума 400 000 долара и прахосал целия капитал на компанията, възлизащ на 1 600 000 долара. Директорът на друга компания, Lignéenne***** — която уж произвежда хартия от дърво, също бе осъден за злоупотреба с капитал от 800 000 долара. Двама други Бонапартови „спасители на собствеността“ бяха осъдени, загдето

* — Генералната компания на сконтовите банки. *Ред.*
** — важна част. *Ред.*
*** — Парижката компания на големите наемни екипажи. *Ред.*
**** — изправителната полиция. *Ред.*
***** — Дървесинна промишленост. *Ред.*

влезли в споразумение с група банкери да пробутат на публиката за 10 000 000 или 15 000 000 долара някакви гори и мини някъде далеч на бреговете на Дунава, които те самите купили за 200 000 долара. В друг случай се оказа, че директорите на една минна компания близо до Ахен продали на акционерите за 500 000 долара мини, които — както те били принудени по-късно да признаят, — стрували само 200 000 долара. В резултат на тези и други подобни разкрития акциите на Messageries gènérales*, които по-рано се котираха по 1 510 фр., са спаднали на около 500 франка. Акциите на Compagnie des petites voitures**, надути скоро след тяхното издаване на 210 фр., спаднаха на 40 франка. Акциите на Обединената компания се сгромолясаха от 500 на 65 франка. Акциите на Френско-американската навигационна компания, които някога струваха 750 фр., сега могат да се купят по 30 франка. Акциите на Обединената газова компания паднаха от 1 120 фр. на 620 франка. Г-н Мило, директор на Caisse des actionnaires*** и един от новоизлюпените милионери на малката Империя, съобщи на своите акционери, че

„операциите през последното полугодие не дали изобщо каквито и да било печалби, така че той не бил в състояние не само да обяви дивиденд, но дори да изплати обикновената полугодишна лихва, която той обаче щял да плати от *собствения си джоб*."

Така една след друга се разкриват социалните язви на малката Империя. Смешните съвещания на Луи Бонапарт с найважните борсови спекуланти относно средствата, с които може да се помогне на френската търговия и промишленост, естествено не дадоха никакъв резултат. Самата Френска банка се намира в твърде плачевно положение, тъй като не е в състояние да продаде боновете на железопътните компании, които тя получи като гаранция за сумите, които бе принудена да даде на тези компании за провеждане на техните строителни работи. Никой не иска да купува тези бонове в един момент, когато цялата собственост на железопътните компании във Франция бързо се обезценява, а седмичните отчети на железопътните линии показват непрекъснато намаляване на доходите.

„Що се отнася до състоянието на френската търговия" — пише парижкият кореспондент на лондонското списание „Economist", — „то си остава същото, каквото беше, т. е. проявява тенденция към подобряване, но не се подобрява."

* — Транспортните кантори. *Ред.*

** — Компанията на малките екипажи. *Ред.*

*** — Акционерната банка. *Ред.*

Междувременно Бонапарт упорито продължава да влага капитали в непроизводителни строежи, които обаче, както префектът на департамента Сена г. Осман откровено уведоми парижкото население, са важни „от стратегическа гледна точка" и са предназначени да служат като гаранция срещу „непредвидени събития, които могат да станат всеки момент и да изложат обществото на опасност". Така например, за да бъде защитен срещу собствените си метежи, Париж е принуден да строи нови булеварди и улици, разходите за които се оценяват на 180 000 000 франка. Откриването на продължението на Севастополския булевард бе извършено в пълно съответствие с тази „стратегическа гледна точка". Проектирано отначало като чисто гражданско и общинско тържество, то изведнъж се превърна във военна демонстрация под претекст, че бил разкрит някакъв нов заговор за убийството на Бонапарт. В обяснение на този quid pro quo* „Moniteur" пише:

„Съвсем правилно беше тържественото откриване на тази нова артерия на столицата да се чествува с парад на войските, както и това, че нашите войници първи след императора стъпиха на земя, носеща името на такава славна победа."

Написано от К. Маркс на 13 април 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5312 от 30 април 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ВЗЕМАНЕТО НА ЛАКНАУ[340]

Завърши вторият критичен период на индийското въстание. Първият период, когато център на въстанието бе Делхи, завърши с щурмуването на този град; през втория период център бе Лакнау и сега този град също падна. Ако не избухнат нови вълнения на места, които досега са останали спокойни, въстанието вероятно сега постепенно ще премине в заключителния си, продължителен период, през който въстаниците в края на краищата ще се превърнат в бандити или разбойници и туземното население ще започне да се отнася към тях също тъй враждебно, както и към самите англичани.

Подробни сведения за щурмуването на Лакнау още не са получени, но предварителните операции и общата картина на заключителните боеве са вече известни. Нашите читатели помнят*, че след освобождаването на резидентството в Лакнау генерал Кямпбел вдигна този пункт във въздуха, но остави генерал Утръм с около 5 000 войници в Аламбаг, укрепена позиция на няколко мили от града. Сам той с останалите си войски се върна обратно в Канпур, където един отряд от въстаници бе нанесъл поражение на генерал Уиндъм. Кямпбел разби въстаниците напълно и ги принуди да се прехвърлят през Джамна близо до Калпи. След това той изчака в Канпур пристигането на подкрепления и тежки оръдия, състави план за настъпление, даде заповед за съсредоточаване на различни отряди, предназначени за нахлуване в Ауд, и се погрижи специално за превръщането на

* Виж настоящия том, стр. 385—386. *Ред.*

Канпур в укрепен лагер, достатъчно силен и голям, за да служи като най-близка и главна операционна база против Лакнау. Когато всичко това бе извършено, той реши, че не може спокойно да тръгне на поход, без да е изпълнил още една задача, самото поставяне на която веднага го отличава от почти всички предишни командуващи войските в Индия. Той не искаше в неговия лагер да се пречкат жени. Бяха му дошли до гуша „героините" в Лакнау и през време на похода срещу Канпур; те смятаха за напълно естествено движенията на армията да се подчиняват, както е било винаги в Индия, на техните капризи и да се съобразяват с техните удобства. Веднага щом стигна в Канпур, Кямпбел изпрати цялата тази интересна, но създаваща безпокойства компания в Алахабад, за да не му се пречка, и незабавно изпрати да приберат втората група жени, които по това време се намираха в Агра. Едва когато те пристигнаха в Канпур и едва след като ги изпрати благополучно в Алахабад, той се присъедини към войските, които се движеха по посока на Лакнау.

За похода срещу Ауд бяха направени приготовления в небивали досега за Индия мащаби. При нахлуването в Афганистан[341] — най-голямата експедиция, предприемана някога от англичаните в Индия — броят на войските нито веднаж не надвиши 20 000 души, огромното мнозинство от които бяха туземци. В този поход срещу Ауд броят само на европейците надхвърляше броя на всички войски, изпратени в Афганистан. Главните сили, които се намираха под личното командуване на сър Колин Кямпбел, се състояха от три пехотни дивизии, една кавалерийска дивизия, една артилерийска дивизия и инженерни войски. Първата пехотна дивизия под командуването на Утръм заемаше Аламбаг. Тя се състоеше от пет европейски и един туземен полк. Втората дивизия (четири европейски и един туземен полк), третата дивизия (пет европейски и един туземен полк), кавалерийската дивизия под командуването на сър Хоуп Грант (три европейски и четири-пет туземни полка) и по-голямата част от артилерията (четиридесет и осем полски оръдия, обсаден парк и инженерни войски) образуваха бойните сили на Кямпбел, с които той потегли от Канпур. Една бригада под командуването на бригадния генерал Френкс, съсредоточена в Джаунпур и Азамгарх между реките Гумти и Ганг, трябваше да се насочи към Лакнау покрай реката Гумти. Тази бригада освен туземните войски се състоеше от три европейски полка и две батареи и трябваше да образува дясното крило на Кямпбел. Заедно с тази бригада силите на Кямпбел общо взето възлизаха на:

	Пехота	Кавалерия	Артилерия и инженерни войски	Всичко
Европейци	15 000	2 000	3 000	20 000
Туземци	5 000	3 000	2 000	10 000

или общо на 30 000 души. Към тази цифра трябва да прибавим 10 000 непалски гуркхи, които под командуването на Джанг Бахадур напредваха от Горакхпур към Султанпур. Това довежда числеността на нахлуващата армия до 40 000 души почти изключително редовна войска. Но това още не е всичко. Южно от Канпур сър Х. Роуз напредваше със силен отряд от Саугор по посока на Калпи и Долна Джамна, за да пресече пътя на онези бегълци, които биха могли да се промъкнат между отрядите на Франкс и Кямпбел. На северозапад бригадният генерал Чембърлейн премина в края на февруари Горен Ганг и навлезе в Рохилканд, който е разположен северозападно от Ауд и, както правилно се предполагаше, е главният пункт за отстъпление на въстаническата армия. Към войските, които участвуваха пряко или косвено в кампанията против кралство Ауд, трябва да прибавим и гарнизоните на градовете около Ауд, така че общата численост на тези войски достига вероятно 70 000—80 000 бойци, от които съгласно официалните данни най-малко 28 000 са англичани. В тази цифра не са включени войските на сър Джон Лоренс, които заемат в района на Делхи един вид флангова позиция и се състоят от 5 500 европейци в Мирут и Делхи и от 20 000—30 000 туземци от Пенджаб.

Съсредоточаването на тези огромни сили е отчасти резултат от плана на генерал Кямпбел, но отчасти и от потушаването на въстанието в различните части на Индустан, поради което войските естествено бяха съсредоточени близо до театъра на военните действия. Несъмнено Кямпбел щеше да се реши да действува и с по-малко сили, но докато очакваше тези сили, редица обстоятелства поставиха на негово разположение свежи подкрепления, а той не е човек, който би се отказал да ги използува, дори и срещу един такъв жалък противник, какъвто знаеше, че ще срещне в Лакнау. Не трябва да се забравя също, че колкото и

внушителни да изглеждат тези сили по своя брой, те все пак бяха разпръснати на една територия, равна на територията на Франция, и че в решаващия пункт Лакнау той можеше да се появи само с около 20 000 европейци, 10 000 индуси и 10 000 гуркхи, при което последните, които се намираха под командуването на туземни началници, бяха най-малкото със съмнителна стойност. Дори само европейските части на тази армия бяха несъмнено повече от достатъчни, за да осигурят бърза победа, макар впрочем числеността на цялата армия да не беше прекомерно голяма за поставената ѝ задача; твърде вероятно е също Кямпбел да е искал този път — в отговор на едно въстание, което стана възможно благодарение на малобройността на европейците, пръснати из цялата страна — да покаже на населението на Ауд такава страшна армия от бледолики, каквато още не е виждал никой от народите на Индия.

Силите на въстаниците в Ауд се състояха от остатъците от повечето въстанали бенгалски полкове и нови попълнения из средата на местното население. Първите са можели да бъдат най-много 35 000—40 000 души. Боевете, дезертьорството и деморализацията трябва да са намалили поне наполовина тези сили, които първоначално възлизаха на 80 000 души, а оцелелите са били дезорганизирани, обезсърчени, зле екипирани и съвсем негодни за бойни действия. Количеството на новонабраните попълнения се определя според различни източници от 100 000 до 150 000 души; но няма никакво значение каква е била тяхната численост. Те са били само отчасти въоръжени с огнестрелно оръжие от най-лош образец, повечето от тях са имали само оръжие за ръкопашен бой, т. е. такъв вид бой, какъвто бе най-малко вероятно да водят. По-голямата част от тези сили бе съсредоточена в Лакнау и водеше борба с отряда на сър Утръм, а две колони действуваха по направление на Алахабад и Джаунпур.

Концентричното движение срещу Лакнау започна към средата на февруари. От 15-и до 26-и главната армия и нейният огромен обоз (само прислугата на лагера възлизаше на 60 000 души) напредваха от Канпур към столицата на Ауд, без да срещат съпротива. Междувременно неприятелят атакува на 21 и 24 февруари позицията на Утръм без всякакви изгледи за успех. На 19-и Франкс предприе настъпление срещу Султанпур, разби за един ден двете колони на въстаниците и ги преследва, доколкото това бе възможно при липсата на кавалерия. След обединението на двете разбити колони Франкс отново им нанесе поражение на 23-и, при което те загубиха 20 оръдия, цялото си лагерно имущество и обоза. Генерал Хоуп Грант, който командуваше авангарда

на главните сили, също се отдели от тях през време на форсирания им марш и като зави наляво, разруши на 23-и и 24-и два форта по пътя от Лакнау за Рохилканд.

На 2 март главните сили бяха съсредоточени южно от Лакнау. Откъм тази страна градът е защитен от канала, който Кямпбел трябваше да премине и при предишната си атака срещу града; отвъд този канал сега бяха построени силни укрепления. На 3-и англичаните завзеха парка Дилкуша, с щурмуването на който на времето бе започнало първото настъпление срещу Лакнау. На 4-и бригадният генерал Френкс се присъедини към главните сили и образува десния им фланг, като неговият десен фланг опря до река Гумти. През това време срещу укрепленията на противника бяха изнесени батареи и бяха построени два понтонни моста през Гумти под града; щом те бяха готови, сър Дж. Утръм с пехотната си дивизия, 1 400 конника и 30 оръдия премина реката, за да заеме позиция на левия, или североизточния бряг. Оттук той можеше да обстрелва голяма част от позициите на противника покрай канала и много от укрепените дворци в неговия тил; той също така прекъсна комуникациите на противника с цялата североизточна част на Ауд. На 6-и и 7-и той срещна значителна съпротива, но отблъсна противника. На 8-и той бе отново атакуван, но пак безуспешно. Междувременно откриха огън батареите на десния бряг; батареите на Утръм, разположени на брега на реката, обстрелваха позициите на въстаниците във фланг и в тил; на 9-и 2-а дивизия под командуването на сър Е. Лъгард завзе с щурм Мартиниер, който, както нашите читатели навярно помнят*, представлява колеж и парк, разположени на южната страна на канала, там, където той се слива с реката Гумти, срещу Дилкуша. На 10-и бе направен пробив в сградата на банката и тя бе завзета с щурм, докато Утръм, придвижвайки се нагоре по реката, обстрелваше с продолния огън на своите оръдия една след друга позициите на въстаниците. на 11-и два шотландски полка (42-и и 93-и) завзеха с щурм двореца на кралицата, а Утръм атакува и завзе каменните мостове, които свързват левия бряг на реката с града. След това той премина с отряда си на отсрещния бряг и взе участие в щурмуването на най-близкото здание. На 13 март започна атаката на друго укрепено здание, Имамбара, като до него бе прокаран окоп, за да може да бъде построено прикритие за батареите; на следващия ден, след като бе направен пробив, зданието бе завзето с щурм. Англичаните толкова енергично преследваха

* Виж настоящия том, стр. 362. *Ред.*

противника, който се спасяваше с бягство към Кайзарбаг, т. е. кралския дворец, че нахлуха в него по петите на бегълците. Завърза се ожесточен бой, но в 3 часа след обед дворецът бе вече в ръцете на англичаните. Това изглежда е решило изхода на борбата; поне духът на съпротива изглежда е бил окончателно сломен и Кямпбел веднага взел мерки за преследването и залавянето на бегълците. Бригадният генерал Кямпбел с една бригада кавалерия и малка част конна артилерия бе изпратен да ги преследва, докато Грант с другата бригада се насочи към Ситапур, разположен между Лакнау и Рохилканд, за да им пресече пътя. След като по този начин били взети мерки по отношение на оная част от гарнизона, която избягала, пехотата и артилерията навлезли още по-навътре в града, за да го почистят от ония, които все още се държали в него. От 15-и до 19-и боевете очевидно са се водили главно по тесните улици на града, тъй като дворците и парковете покрай реката били завзети по-рано; на 19-и целият град бил вече в ръцете на Кямпбел. Около 50 000 въстаници били избягали отчасти по посока на Рохилканд, отчасти към Доаб и Бунделкханд. В последното направление те имали възможност да се изплъзнат, тъй като генерал Роуз със своята колона бил все още най-малко на шестдесет мили от Джамна и срещу него се намирали 30 000 въстаници. По посока на Рохилканд въстаниците също имали възможност да се съсредоточат отново, тъй като Кямпбел не бил в състояние да ги преследва достатъчно бързо, а за местонахождението на Чембърлейн нямаме никакви сведения; освен това тази провинция е достатъчно голяма, за да даде за кратко време убежище на въстаниците. Затова най-вероятно следващата фаза на въстанието ще бъде образуването на две въстанически армии в Бунделкханд и Рохилканд; последната обаче може да бъде бързо унищожена чрез концентрично движение на войските от Лакнау и Делхи.

Доколкото можем сега да съдим, действията на сър Колин Кямпбел в тази кампания се отличават с обичайното за него благоразумие и енергия. Планът за неговото концентрично движение срещу Лакнау бе прекрасен, а при подготовката на атаката, както изглежда, са били взети под внимание всички обстоятелства. От друга страна, поведението на въстаниците е било може би още по-жалко отпреди. Само видът на червените униформи навсякъде ги е хвърлял в паника. Отрядът на Френкс разбил сили, които са го превъзхождали двадесет пъти по численост, без да понесе почти никакви загуби; и макар че телеграмите, както винаги, говорят за „упорита съпротива" и „ожесточени боеве", загубите на англичаните, когато се споменава за тях в съобщенията, изгле-

ждат толкова смешно нищожни, че ние се опасяваме, че този път при Лакнау англичаните не са проявили по-голям героизъм и не са спечелили повече лаври, отколкото при първия си поход срещу този град*.

Написано от Ф. Енгелс на 15 април 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5312 от 30 април 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

---

* Виж настоящия том, стр. 362—368, 378—386. *Ред.*

ИНДИЙСКО НАЦИОНАЛНООСВОБОДИТЕЛНО ВЪСТАНИЕ 1857 - 1859 г.

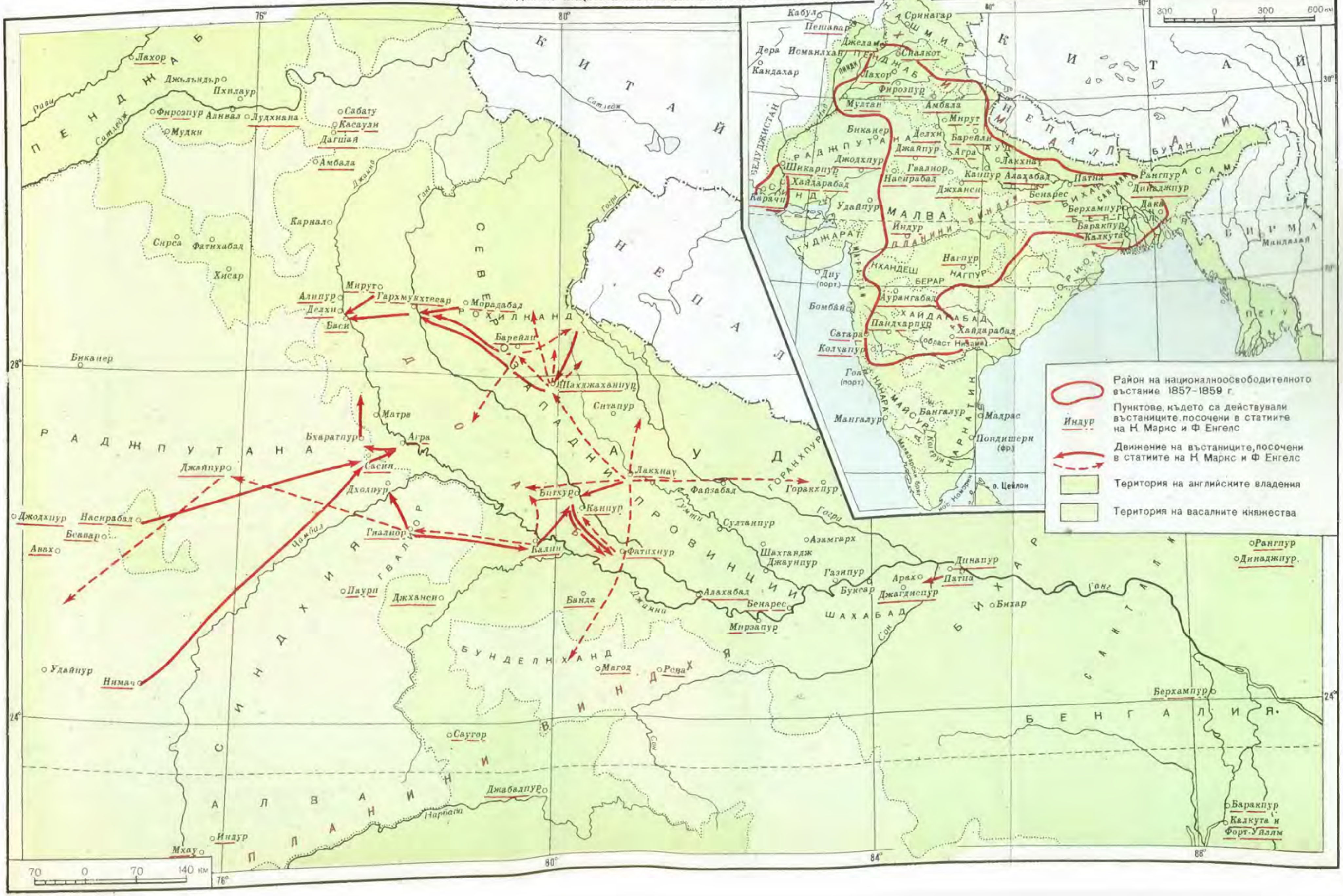

К. МАРКС

БЮДЖЕТЪТ НА Г. ДИЗРАЕЛИ

Лондон, 20 април 1858 г.

Макар речта по бюджета, която г. Дизраели произнесе на 19 април в камарата на общините, да изпълва около десет колони на лондонския „Times“, все пак тя се чете с удоволствие, и то може би доста по-голямо, отколкото романът „Младият херцог“ от същия автор[342]. По яснотата на анализа, по простотата на изложението, по изкусния подбор и умелото използуване на подробностите тя представлява приятен контраст в сравнение с тромавите и многословни реторични упражнения на неговия предшественик в кабинета на Палмерстон. Същевременно тази реч не съдържа, нито претендира да съдържа нещо особено ново. Г-н Дизраели се оказа в изгодното положение на министър на финансите, който има работа не с дефицит, за който е отговорен той самият, а с дефицит, завещан му от неговия съперник. Неговата роля бе роля на лекар, а не на пациент. И така, от една страна, той трябваше да намери средства за покриване на един дефицит, а от друга — не можеше да става и дума за каквото и да било сериозно намаляване на разходите, предизвикани от авантюрите, в които Англия се бе впуснала под егидата на лорд Палмерстон. Г-н Дизраели направо заяви на членовете на камарата на общините, че ако искат провеждането на политика на нашествие и агресии, те трябва да плащат за нея и че техните гръмки крясъци за икономии са просто подигравка, тъй като са съпроводени от безскрупулна готовност за разхищения. Съгласно неговата декларация за предстоящата 1858/1859 финансова година се предвиждат следните разходи:

	ф. ст.
Разходи по дългосрочните държавни заеми	28 400 000
Консолидирани разходи	1 900 000
Издръжка на армията	11 750 000
Разходи за военноморската флота, включително пощенската служба по море	9 860 000
Гражданска администрация	7 000 000
Разходи по ведомството за събиране на държавните приходи	4 700 000
Задължения на съкровището, подлежащи на погасяване през май 1858 г.	2 000 000
Фонд за погасяване на военния дълг	1 500 000
Всичко разходи	67 110 000

Приходите през 1858/1859 г. се оценяват както следва:

	ф. ст.
Мита	23 400 000
Акциз	18 000 000
Гербов налог	7 550 000
Поземлен данък и данък върху недвижимите имоти	3 200 000
Пощенски такси	3 200 000
Имуществен и подоходен данък	6 100 000
Държавни земи	270 000
Разни приходи	1 300 000
Всичко приходи	63 020 000

Ако сравним предвижданите разходи с приходите, ще видим, че въпреки доста оптимистичните предвиждания на г. Дизраели относно евентуалните постъпления от митата, акциза и пощенските такси, чистият дефицит възлиза на 4 000 000 фунта стерлинги. Как може да бъде той покрит? Палмерстоновци се подсмиваха само при мисълта, че г. Дизраели ще бъде принуден през идната година да отложи намаляването на подоходния данък от 7 на 5 пенса за един фунт стерлинг — предложение, срещу което той и г. Гладстон се противопоставиха, когато бе направено от сър Корнуол Луис. Тогава палмерстоновци биха обвинили опозицията в безпринципност и биха използвали за своите цели непопулярността на подоходния данък. С една дума, подоходният данък бе онзи подводен камък, о който, както със сигурност предсказваха палмерстоновци, трябваше да се разбие държавният кораб на Дерби. Но г. Дизраели е твърде стара лисица, за да се хване в подобен капан. Точно обратното, той заяви в камарата,

че през последните пет години Джон Бул „се е държал" по финансовите въпроси като добро момче; той бодро е носел бремето на държавните разходи и поради това при сегашните тежки обстоятелства не трябва да бъде огорчаван с един данък, към който винаги е хранел особено отвращение, толкова повече, че съгласно споразумението от 1853 г.[343], прието с огромно мнозинство от камарата, на доброто момче е било обещано прогресивно намаляване на този данък и окончателното му отменяване след няколко години. Собствената рецепта на г. Дизраели за покриване на дефицита и дори за осигуряване на известно превишение на приходите над разходите се свежда до следното: да се отложи за по-късно погасяването на задълженията на съкровището на сума два милиона фунта; да не се изплаща сумата от 1 300 000 ф. ст. за погасяване на военния дълг, докато съкровището не разполага с bona fide* излишък, който да може да бъде използуван за тази цел; да се изравнят данъците върху спиртните напитки в Англия и Ирландия, като се повиши данъкът в Ирландия от 6 шилинга и 10 пенса на 8 шилинга за един галон, което ще донесе на съкровището увеличение на прихода с 500 000 фунта стерлинги; и най-после да се обложат банковите чекове с гербов налог от 1 пени, което ще даде допълнителен приход от 300 000 фунта стерлинги.

Що се отнася до въведените от г. Дизраели нови незначителни данъци, те не могат да породят сериозни възражения. Макар представителите на Пади**, разбира се, да счетоха за свой дълг да протестират, на всяко ограничение на потреблението на спиртни напитки в Ирландия трябва да се гледа като на здравна мярка. Когато я предлагаше, канцлерът на съкровището не можа да се въздържи от изкушението да се пошегува със своите ирландски приятели. „В дух на най-искрена сърдечност" той помоли „притежаващите висок дух ирландци" да се съгласят с предложението да бъдат обложени с данък „ирландските спиртни напитки" и да слеят своя „дух"*** с духа на англичаните и шотландците и т. н. Гербовият налог от едно пени върху банковите чекове бе ожесточено атакувана от г. Глин, представител на интересите на лондонските банкери и борсови агенти. Той бил сигурен, че това злощастно пени ще попречи на паричното обръщение на страната да изпълни своето предназначение; но какъвто и ужас да изпитваше г. Глин или да се преструваше, че изпитва

* — действителен. *Ред.*

** — умалително от „Патрик", шеговито прозвище на ирландците. *Ред.*

*** — Игра на думи: „spirit" означава „спиртна напитка", а също и „дух". *Ред.*

по повод на дръзкото облагане на банкерите и борсовите агенти с един нищожен данък, неговите чувства едва ли ще намерят отзвук сред масата на британския народ.

Най-важното нещо в бюджета на г. Дизраели е ликвидирането на изкуствения фонд за погасяване на държавните дългове — това огромно финансово мошеничество, към което сър Корнуол Луис прибягна отново във връзка с дълговете, образувани през време на войната с Русия. Първоначалният британски фонд за погасяване на държавните дългове представлява една от ония чудовищни илюзии, които едно цяло поколение не можа да проумее и същността на които едва ли ще може да проумее бъдещото поколение. В 1771 г. д-р Ричард Прайс в своята книга „Observations on Reversionary Payments“[344] за пръв път разкри на света тайните на сложната лихва и на фонда за погасяване.

„Парите“ — писа той, — „които носят сложна лихва, отначало растат бавно, но по-късно темпото на нарастване непрекъснато се ускорява и след известно време става толкова бързо, че надхвърля всяко въображение. Едно пени, дадено с лихва 5% в годината на раждането на Христос, сега би представлявало сума, по-голяма от стойността на 150 милиона земни кълба от чисто злато. Но ако това пени беше дадено под проста лихва, за същия период то би се превърнало в не повече от 7 шилинга и 4 1/2 пенса. Досега нашето правителство предпочиташе да оправя паричните си затруднения поскоро по втория, отколкото по първия начин. Една държава трябва винаги да бъде в състояние да намери изход от едно трудно положение, защото, разполагайки и с най-малки опестявания, тя може да изплати най-големите дългове в толкова кратък срок, колкото могат да наложат нейните интереси. При това положение няма почти никакво значение каква лихва ще бъде принудена държавата да плаща, защото колкото по-висока бъде лихвата, толкова по-скоро ще може да бъде изплатен основният дълг от този фонд.“

Съобразно с това Прайс предлагаше

„всяка година да се отделя една постоянна сума, за да може заедно с лихвите от всички покривани с нея суми да бъде употребена за изплащане на държавния дълг — с други думи, да бъде учреден фонд за погасяване“.

Този фантастичен план, много по-малко остроумен от финансовия план на глупеца в една от новелите на Сервантес*, който предлагал на целия испански народ да не пие и да не яде само две седмици, за да се съберат средства за изплащане на държавния дълг, все пак плени въображението на Пит. Именно на тази база в 1786 г. той учреди своя фонд за погасяване, като определи сума от 5 000 000 ф. ст., която „задължително“ да се изплаща за тази цел всяка година. Тази система просъществува до 1825 г., когато камарата на общините прие резолюция, по силата

* Сервантес. „Назидателни новели“. Новелата за беседата с кучето. *Ред.*

на която само bona fide допълнителни приходи на страната могат да отиват за погасяване на държавния дълг. Този странен фонд за погасяване хвърли в хаос цялата система на държавния кредит. Създаде се страхотна бъркотия между това, което се заемаше по необходимост, и това, което се заемаше за удоволствие, между заемите, които увеличаваха дълга, и заемите, сключени за погасяването му. Лихвите и сложните лихви, дългът и погасяването като нескончаема вървулица танцуваха пред очите на публиката; това бе такава фантасмагория от консоли и бонове, от облигации и съкровищни полици, от капитал без лихви и лихви без капитал, че дори най-големите специалисти се объркаха. Принципът на д-р Прайс се състоеше в това, държавата да взема пари на заем срещу обикновена лихва, а да ги дава на заем срещу сложна лихва. Фактически Обединеното кралство взе на заем 1 милиард ф. ст., срещу които то номинално получи около 600 милиона; обаче 390 милиона от тази сума бяха предназначени не за изплащане на дълга, а за поддържане на фонда за погасяване. Тази забележителна институция, която бележи златната ера на борсовите агенти и спекуланти, Палмерстоновият канцлер на съкровището се опита отново да стовари върху плещите на Джон Бул. Г-н Дизраели му нанесе coup de grâce*.

Написано от К. Маркс на 20 април 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5318 от 7 май 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — последния удар. *Ред.*

К. МАРКС

АНГЛО-ФРЕНСКИЯТ СЪЮЗ

Париж, 22 април 1858 г.

Откакто д-р Бернар получи оправдателна присъда, тъй възторжено посрещната от публиката, англо-френският съюз навлезе в нова фаза. Преди всичко вестник „Univers“, който беше достатъчно умен да разбере, че „истинските чувства на Англия“ се изразиха не в „церемониалните комплименти, с които общината на Дувър обсипа херцог дьо Малахов за неговата великодушна натура“, а по-скоро в „позорните аплодисменти, в които народът избухна в съда Олд Бейли“, — този вестник обяви Англия не само за „свърталище на убийци“, но и за народ на убийци, включително съдебните заседатели и съдиите. Първоначалната теза на полковниците[345] по този начин се потвърждава върху по-широка основа. След „Univers“ „Constitutionnel“ публикува уводна статия, подписана от г. Рене, зет на г. Макар, който на свой ред, както е известно, е личен секретар, доверено лице и фактотум на Бонапарт. Докато „Univers“ се съгласи с характеристиката на английския народ, която му дадоха полковниците, и само разшири нейното значение, „Constitutionnel“ повтаря техните заплахи само с тази разлика, че се старае да прибави към недоволството на военните мнимото негодуване на „градовете и селските райони“. Давайки си вид на оскърбена невинност, тъй присъщ на продажната литература на Втората империя, вестникът се провиква:

„Ние няма да се спираме подробно на тази оправдателна присъда, която е нечувано оскърбление на обществената нравственост; защото кой честен човек във Франция или в Англия може да се съмнява във вината на Бернар? Ние искаме само да припомним на ония от нашите съседи, които желаят да се *запазят добрите отношения между двете страни,* че ако речта, произнесена от

защитника на Бернар — реч, в която му *бе разрешено* да отрупа с клевети и оскърбления императора, избралия го народ, армията и нашите институции, — почне за нещастие да се разпространява в градовете, казармите и селските райони на Франция“ (странно е мястото на казармите — между градовете и селските райони!), *„правителството при всичкото си желание трудно ще може да предотврати последиците на народното негодувание.“*

Ето значи как стои работата. Дали Франция ще нападне Англия или не, това ще зависи просто от обстоятелството, дали във Франция ще се разпространи или не речта на г. Джеймс, на която самият „Constitutionnel“ прави реклама. Но на другия ден след това квази обявяване на война идва едно странно и изненадващо заключение в „Patrie“. Френското нахлуване в Англия можело да бъде предотвратено, но само ако англо-френският съюз навлезел в нова фаза. Оправдаването на Бернар разкрило растящата сила на анархията в британското общество. Лорд Дерби щял да спаси обществото в Англия по същия начин, по който Бонапарт го бил спасил във Франция. Ето какво трябвало да доведе този съюз и ето неговото conditio sine qua non*. Граф Дерби, прибавя вестникът, „е човек с огромен талант и с почти кралски роднински връзки“, следователно човекът, призван да спаси обществото в Англия! Английските ежедневници не пропуснаха да отбележат слабостта, непостоянството и безпомощността, които се крият зад тази поредица от изблици на ярост, заплахи и софизми. Парижкият кореспондент на „Daily News“ си въобразява, че е разгадал загадката на тези мъгляви възгледи, изразени в „Univers“, „Constitutionnel“ и „Patrie“, позовавайки се на добре известния факт, че Бонапарт има два вида съветници — пияни гуляйджии вечер и трезви съветници сутрин. В статиите на „Univers“ и „Constitutionnel“ парижкият кореспондент долавя аромата на шато-марго и пури, а в статията в „Patrie“ — пръските на студен душ. Но същите тези два вида съветници съществуваха и през време на двубоя на Бонапарт с френската република. Едните след януари 1849 г. заплашваха от страниците на своите вечерни вестничета с държавен преврат, докато другите от солидните колони на „Moniteur“ открито ги изобличаваха в лъжа. И все пак сянката на бъдещите събития се очерта не в „сериозните“ статии на „Moniteur“, а в пияните викове „ура“ в „Pouvoir“[346]. Ние впрочем далеч не вярваме, че Бонапарт разполага със средства, за да прекоси успешно „широкия канал“**. Появилите се във връзка с това смешни фантазии, които вестник „New-York Herald“[347] се зае да публикува, не могат да не предизвикат усмивка дори у новаците във военната наука. Но ние

* — необходимо условие. *Ред.*
** — Ламанш. *Ред.*

сме твърдо убедени, че Бонапарт като цивилен — а това не трябва никога да се забравя, — стоящ начело на военно правителство, даде на страниците на „Patrie“ последното и единствено възможно тълкувание на англо-френския съюз, което може да задоволи неговите „полковници“. Той е изпаднал в положение, което е едновременно крайно гротескно и крайно опасно. За да вдъхне респект на чуждите правителства, той трябва да размаха меча. За да успокои своите мечоносци и да не им позволи да вземат неговото самохвалство сериозно, той е принуден да прибягва до такива невероятни fistiones juris* като например, че англо-френският съюз означавал спасение на английското общество по изпитания бонапартистки метод. Разбира се, фактите неизбежно ще се сблъскат с неговите доктрини и ако революцията не сложи край на неговото царуване, както ние сме склонни да мислим, то в края на краищата неговата щастлива звезда ще залезе така, както е изгряла — той ще свърши с налудничави авантюри, с някаква expédition de Boulogne[348] в по-голям мащаб. Императорът ще се превърне в авантюрист, както на времето авантюристът се превърна в император.

Междувременно, тъй като „Economist“ каза всичко, което Бонапарт е в състояние да каже на света за смисъла на англо-френския съюз, заслужава да обърнем внимание върху начина, по който говорят сега за този съюз управляващите класи в Англия. В това отношение особен интерес предизвиква една статия в лондонския „Economist“, озаглавена: *„Съюзът с Франция, неговата същност, неговата стойност и неговата цена“*. Статията е написана с преднамерена педантичност, както подобава на един бивш секретар на съкровището при правителството на Палмерстон и на един изразител на икономическите възгледи на английските капиталисти. Г-н Уилсън започва с тезата, че „понякога това, което човек получава, не е точно онова, за което се е договарял“. „Не може — казва той — да има прекалено висока цена за един истински съюз между Франция и Англия“; но има разни съюзи — действителни и изкуствени, истински съюзи и съюзи, родени в парници, „естествени“ и „правителствени“, „правителствени“ и „лични“. Преди всичко „Economist“ дава пълна свобода на своето „въображение“; а за „Economist“ може да се каже същото, което вече е казано за адвокатите: колкото по-прозаичен е човек, толкова повече шеги може да си изиграе с него неговото въображение. Г-н Уилсън едва ли може да се осланя на своето

* — юридически фикции. *Ред.*

„въображение, за да обхване в неговата цялост въздействието, което би могъл да упражни върху съдбините на Европа и върху щастието и благоденствието на всички други страни един истински съюз между двата велики народа, които стоят начело на съвременната цивилизацня“.

Той обаче е принуден да признае, че макар двете нации, както той се надява и вярва, „да узряват“ за истински съюз, все пак „те още не са *узрели* за него“. Но ако Франция и Англия още не са узрели за истински съюз между двете нации, естествено възниква въпросът, какво представлява сегашният англо-френски съюз?

„Ние приемаме“ — признава бившият член на правителството на Палмерстон и оракул на английските капиталисти, — „че нашият неотдавнашен съюз неизбежно до голяма степен е съюз по-скоро с правителството, отколкото с нацията, по-скоро с императора, отколкото с Империята, по-скоро с Луи Бонапарт, отколкото с Франция· при това значението, което придавахме на този съюз, и цената, която платихме за него, до известна степен скриха от нас този съществен и важен факт.“

Бонапарт бил, разбира се, избраник на френската нация и други глупости в същия дух, но за съжаление

„той представлява само численото, а не мислещото множинство на френския народ. За нещастие получава се така, че настрана от Бонапарт стоят именно ония класи и партии, чиито възгледи почти по всички важни въпроси на цивилизацията са аналогични на нашите собствени възгледи.“

След като установява по този начин в твърде предпазлива и вежлива форма и с многословни изрази, с които ние няма да отегчаваме читателя, аксиомата, че сегашният така наречен англо-френски съюз е по-скоро съюз между правителствата, отколкото между нациите, „Economist“ отива дотам, да признае, че този съюз е дори по-скоро *личен*, отколкото чисто *правителствен*.

„Луи Наполеон“ — пише той — „даде да се разбере по-ясно, отколкото подобава на ръководителя на една велика нация, че именно *той* е нашият специален приятел във Франция, че не толкова неговият народ, колкото той самият желае съюза с Англия и го поддържа; и може би *ние* сме възприели това гледище с по-голяма готовност и по-безрезервно, отколкото налагаха истинската *предпазливост* и *искреност*.“

Общо взето англо-френският съюз е подправена, фалшифицирана стока, той е съюз с Луи Бонапарт, но не съюз с Франция. Затова естествено възниква въпросът, струва ли тази фалшифицирана стока цената, която е платена за нея? Тук „Economist“ се бие в гърдите и от името на управляващите класи в Англия се провиква: „Pater, peccavi!“* Преди всичко Англия е конституционна държава, а Бонапарт е самодържец.

* — „Отче, спреших!“ *Ред.*

„Просто от уважение към самите себе си ние би трябвало да се погрижим нашата искрена и лоялна учтивост по отношение на de facto* управник на Франция да прераства в сърдечен възторг и пламенно възхищение само дотолкова, доколкото неговата политика се превръща в политика, която ние бихме могли честно и добросъвестно да одобрим."

Вместо да си служи следователно с някаква пълзяща скала по отношение на своя бонапартизъм, английският народ, един конституционен народ,

„обсипа един император, който унищожи конституционните свободи на своите поданици, с такова внимание, каквото никога по-рано не е било проявявано към нито един конституционен монарх, който е дарил такива свободи и ги е зачитал. Когато Бонапарт е бивал гневен и раздразнен, ние сме се унижавали дотам, че сме го успокоявали с отвратително ласкателни изрази, които е странно да се слушат от устата на англичани. Със своите постъпки и речи ние отблъснахме от себе си всички слоеве на френския народ, в очите на които Луи Наполеон е или узурпатор, или военен деспот. Това предизвика особено раздразнение и отвращение сред парламентарната партия във Франция, както сред републиканците, така и сред орлеанистите."

„Economist" открива най-после, че това раболепие пред щастливия узурпатор е било твърде неблагоразумно.

„Не може да се смята" — пише той, — „че съществуващият във Франция режим може да се окаже онзи постоянен режим, при който тази активна и неспокойна нация би се съгласила да живее... Затова разумно ли е да се сключва с една *преходна фаза в управлението на Франция* един съюз, който може само да породи вражда към нас в стадия на нейното бъдещо и по-трайно развитие?"

Нещо повече, Бонапарт се нуждаел от съюза с Англия много повече, отколкото Англия — от съюза с Бонапарт. В 1852 г. той бил просто авантюрист — сполучил авантюрист, но все пак авантюрист.

„В Европа той не бе признат и беше проблематично дали ще бъде признат. Но Англия го приe бързо и без колебания; тя веднага призна неговите права върху властта, допусна го в тесния кръг на коронованите особи и по този начин му отвори вратите на всички дворове в Европа. Нещо повече, разменяйки визити и сключвайки сърдечни коалиции, нашият двор позволи обикновеното познанство да прерасне в интимност... Предприемчивите финансови и търговски класи, чиято подкрепа бе особено важна за него, веднага разбраха колко голяма сила придоби той благодарение на тесния и сърдечен съюз с Англия."

Този съюз му бе необходим и той „бе готов да плати за него почти *всякаква цена*". Прояви ли английското правителство своя търговски усет и необходимата проницателност при определянето на тази цена? То изобщо не поиска каквато и да било цена; то

* — фактическия. *Ред.*

не постави каквито и да било условия, а подобно на ориенталските сатрапи пълзеше в праха, поднасяйки му този съюз като дар. Колкото и големи мерзости да вършеше Бонапарт, те не бяха способни нито за миг да спрат английското правителство в неговия порив на „разточителна щедрост“, както се изразява „Economist“, на безразсъдно раболепие, както бихме се изразили ние.

„Трудно би било да се докаже“ — се кае английският грешник, — „че измежду всички различни мероприятия на Бонапарт, насочени към потискане на протестантизма, задушаване на мисълта, унищожаване на общинските съвети и превръщане на дейността на сената и камарите във фарс — ние сме проявили, макар и по отношение на едно от тях, недоволство било с някакъв мимолетен израз на студенина, било поне със свиване на веждите при случай“. „Каквото и да вършеше той, когото и да преследваше, колкото и вестници да конфискуваше или забраняваше, под каквито и да било абсурдни предлози да уволняваше почтени и видни професори — нашето отношение към него бе неизменно; той си оставаше за нас все същият велик човек, все същият мъдър и прозорлив държавник, бележит и авторитетен управник.“

Следователно англичаните не само насърчавали, подкрепяли и поощрявали отвратителната вътрешна политика на Бонапарт, но, както признава „Economist“, му позволили да спъва, изменя, отслабя и принизява тяхната собствена външна политика.

„Ако това фалшиво положение продължи“ — заключава „Economist“, — „то нито ще допринесе за нашия престиж и за нашите доходи, нито ще бъде от полза за общността на нациите.“

Сравнете тази декларация с декларацията на „Patrie“ и у вас няма да остане каквото и да било съмнение, че англо-френският съюз е рухнал, а заедно с него е рухнала и единствената международна опора на Втората империя.

Написано от К. Маркс на 22 април 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5319 от 8 май 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ВАЖНИ БРИТАНСКИ ДОКУМЕНТИ

Лондон, 30 април 1858 г.

Неотдавна британското правителство публикува няколко статистически документа — отчетите на министерството на търговията за първото тримесечие на 1858 г., сравнителни данни за пауперизма за януари 1857 и 1858 г. и най-после полугодишните отчети на фабричните инспектори[349]. Отчетите на министерството на търговията, както и трябваше да се очаква, показват значително намаление както на износа, така и на вноса през първите три месеца на 1858 г. в сравнение със същото тримесечие на предишната година. Общата обявена стойност на всички изнесени стоки, която през първото тримесечие на 1857 г. възлизаше на 28 827 493 ф. ст., е спаднала през първите три месеца на текущата година на 23 510 290 ф. ст., така че общото намаление на британския износ може да се определи приблизително на 19%. Таблицата на стойността на главните вносни артикули, която е съставена въз основа на данни само до края на февруари, показва в сравнение с първите два месеца на 1857 г. едно намаление от 14 694 806 ф. ст. на 10 117 920 ф. ст., така че намалението на вноса е още по-ярко изразено от намалението на износа. Сравнителното състояние на износа на Обединеното кралство за Съединените щати през първите три месеца на 1857 и 1858 г. е отразено в следната таблица [виж таблицата на стр. 467].

С някои съвсем незначителни изключения този списък показва всеобщо и сериозно намаление на износа на всички видове стоки; но това, което прави впечатление, е, че в повечето случаи падането на стойността на износа едва отговаря на намалението на неговото количество. В това отношение Съединените щати се

Износ от Обединеното кралство за Съединените щати

	Количество		Обявена стойност (във фунта стерлинги)	
	1857 г.	1858 г.	1857 г.	1858 г.
Бира (в барели)	9 504	6 581	40 893	29 269
Каменни въглища и каменовъглен прах (в тонове)	19 972	44 299	11 975	24 818
Памучни тъкани (в ярдове)	61 198 140	35 371 538	1 128 453	618 540
Железарски и ножарски изделия (в центнери)	44 096	14 623	301 275	104 668
Ленени тъкани (в ярдове)	18 373 022	8 757 750	527 076	265 536
Желязо (в тонове)	10 172	6 569	39 927	20 344
Желязо на пръти (в тонове)	70 877	6 417	610 124	54 602
Чугун (в тонове)	207	2 362	4 659	14 475
Ковано желязо от всички видове	12 578	2 097	151 602	29 218
Некована стомана	3 607	1 118	128 178	43 666
Мед (в центнери)	11 075	1 954	69 286	10 595
Олово (в тонове)	941	60	21 793	1 324
Растително масло (в галони)	400 200	42 790	62 576	5 768
Сол (в тонове)	66 022	35 205	33 169	16 990
Копринени изделия (във фунтове)	66 973	22 920	82 280	25 212
Вълнени тъкани, сукно (парчета)	106 519	30 624	351 911	110 096
Вълнени, смесени тъкани (парчета)	9 030 643	6 368 551	401 249	232 202
Камгарни тъкани (парчета)	212 763	80 601	249 013	106 913
Глинени и фаянсови съдове	—	—	155 700	70 998
Галантерия и (шапки)	—	—	614 825	288 752
Ламарина (на листа)	—	—	273 409	105 847

оказаха далеч по-добър пазар от някои други страни, където за по-голямо количество англичаните са получили по-малко пари. Така например в 1858 г. те изнесоха в Холандия 277 342 фунта вълна срещу 254 593 фунта, изнесени в 1857 г., но в първия случай те получиха само 24 949 ф. ст., докато във втория — 25 563 фунта стерлинги; по същия начин за 1 505 621 фунта вълна, изнесени във Франция през 1858 г., са били получени само 103 235 ф. ст., докато за по-малко количество вълна, а именно 1 445 322 фунта, изнесени пак там през 1857 г., са били получени 108 412 фунта стерлинги. Освен това, ако сравним данните на отчетите за цялото първо тримесечие на 1858 г. с данните на отчетите

само за март, ще открием тенденция към съвземане на британския износ за Съединените щати. Така износът на камгарни тъкани през март 1858 г. в сравнение с март 1857 г. се е намалил само от 66 617 ф. ст. на 54 376 ф. ст., докато за цялото тримесечие той се е намалил от 249 013 ф. ст. на 106 913 фунта стерлинги. Единствената страна обаче, която прави изключение от общото правило и вместо намаление показва значително увеличение на търсенето на британски фабрични изделия, е Индия, както личи от следните цифри:

	Количество		Обявена стойност (във фунта стерлинги)	
	1857 г.	1858 г.	1857 г.	1858 г.
Бира (в барели)	24 817	51 913	77 845	166 567
Памучни тъкани (в ярдове)	120 092 475	151 463 533	1 385 888	1 787 943
Железарски и ножарски изделия (в центнери)	10 642	16 776	42 849	67 287
Памучна прежда (в ярдове)	5 145 044	10 609 434	276 469	531 567
Желязо на пръти (в тонове)	20 674	26 266	191 528	217 539
Мед (листа и пръти, в центнери)	18 503	23 313	115 927	132 156
Вълнени тъкани, сукна	12 123	19 571	63 846	90 584
Глинени и фаянсови изделия	—	—	9 989	19 631
Галантерия и шапки	—	—	21 350	31 427
Парни машини	—	—	31 408	36 019

Увеличението на британския износ за Индия по някои пера, като например вълнените тъкани, може да се обясни с търсенето, предизвикано от военни нужди. Общо взето обаче причините за това увеличение трябва да се търсят другаде. Работата се състои просто в това, че въстанието напълно затвори за няколко месеца индийския пазар, поради което наличните стоки бяха продадени и се образува вакуум, който сега отново се запълва. Що се отнася до Австралия, и тук отчетите показват значително увеличение по някои пера на британския износ, но писма, получени от Сидней и Мелбърн, не оставят съмнение, че изпращането на стоки там има чисто спекулативен характер и че тези стоки ще бъдат продадени не по обявената стойност, а със значителна отстъпка.

Сравнителните данни за паупери в Англия и Уелс, които са получили държавна помощ в края на януари 1857 и 1858 г., показват, че през първия от посочените периоди те са били 920 608

души, а през втория броят им е нараснал на 976 773 души, или общо увеличение с 6,1%. Но в северната част на Централна Англия, в Северозападна Англия и в Йоркширския административен район, т. е. в промишлените окръзи, броят на пауперите е нараснал съответно с 20,52, 44,87 и 23,13%. Освен това трябва да се има предвид, че значителна част от работническата класа упорито предпочита да гладува, отколкото да отиде в работническия дом. Следващата извадка от официалните отчети е интересна от тази гледна точка, че показва какъв незначителен процент представлява същинското фабрично население от цялата маса на народа дори в Англия:

Промишлена статистика

Райони	Брой на лицата на 20 и повече години	Процент на лицата на 20 и повече години, заети в:			
		ръчни занаяти, търговия и домашни услуги	земеделие	фабрично производство	каменовъглена и минна промишленост
1. Столица	1 394 963	46,7	1,1	6,0	3,5
2. Югоизточна Англия	887 134	30,7	20,8	2,5	2,4
3. Южна част на Централна Англия	660 775	28,8	25,4	7,1	2,4
4. Източна Англия	603 720	27,4	26,5	4,0	2,3
5. Югозападна Англия	878 025	28,6	23,3	4,6	5,6
6. Западна част на Централна Англия	1 160 387	29,1	15,5	5,2	12,6
7. Северна част на Централна Англия	654 679	31,8	21,7	6,4	5,3
8. Северозападна Англия	1 351 830	29,8	8,3	21,5	5,4
9. Йоркшир	961 945	25,2	14,3	17,5	7,3
10. Северна Англия	521 460	27,7	16,1	4,2	12,4
11. Уелс	641 680	21,8	25,7	2,5	12,4
Англия и Уелс	9 816 597	31,0	16,1	8,4	6,3

Отчетите на фабричните инспектори, които съдържат данни само до октомври 1857 г. включително, не представляват обичайния интерес, защото, както инспекторите единодушно заявяват, затварянето на фабрики, намаляването на работното време, многобройните банкрути на собственици на фабрики и общата стопанска депресия, започнала тъкмо по времето, когато инспекто-

рите пишели своите отчети, им попречили да съберат ония точни данни, въз основа на които в миналото са успявали да съставят своите отчети за броя на новите фабрики, както и за фабриките, които са увеличили мощността на своите двигатели или са преустановили работа. Затова промишлено-статистическите данни, отразяващи последиците на кризата, ще могат да се намерят едва в техните следващи отчети. Единственото ново в сегашния отчет са известни разкрития относно положението на децата и малолетните работници в щамповъчните фабрики. Едва в 1845 г. контролът на британското законодателство бе разпрострян от тъкачните фабрики върху щамповъчните фабрики. Законът за щамповъчните фабрики повтаря във всички подробности постановленията на фабричните закони относно правата на инспекторите, начина, по който те трябва да постъпват с правонарушителите, и различните посочени във фабричните закони затруднения, които могат да възникнат при прилагането на закона. Както в тъкачните фабрики, така и тук той предписва регистрирането на заетите в предприятията лица, медицинското освидетелствуване на малолетните преди приемането им на постоянна работа и точното спазване на установеното време за започване и привършване на ежедневната работа. Той се ползва и от номенклатурата на фабричните закони за деленето на работниците на категории, но значително се отличава от тях при определянето на лицата, които образуват една или друга категория, и следователно при определянето на защитата, която законът оказва посредством ограничаване на труда.

Фабричните закони се разпростират върху три категории: 1) върху лицата от мъжки пол над 18 години, трудът на които не подлежи на ограничение; 2) върху лицата от мъжки пол от 13 до 18 години и лицата от женски пол над 13 години, трудът на които подлежи на ограничение; 3) върху децата от 8 до 13 години, трудът на които подлежи на ограничение и които са длъжни *всеки ден* да ходят на училище.

Съответните категории в щамповъчните фабрики са следните: 1) лицата от мъжки пол над 13 години, трудът на които не подлежи на ограничение; 2) лицата от женски пол над 13 години, работното време на които подлежи на ограничение; 3) децата от двата пола от 8 до 13 години, трудът на които подлежи на ограничение и които са длъжни да ходят на училище *периодично*. Законът за щамповъчните фабрики съществено се отличава от фабричните закони по това, че не съдържа никакви предписания по следните пунктове: определяне на специални часове за прекъсване на работата за обед, съботния отдих, прекратяване на

работата на Коледа и в разпети петък, разрешението да се работи периодически половин ден, обезопасяването на опасните машини, регистрирането на нещастни случаи и подпомагането на потърпевшите, периодичното белосване на работното помещение. Работното време във фабриките понастоящем е приравнено към нормалното работно време на квалифицираните и общите работници, т. е. трае от 6 часа сутринта до 6 часа вечерта с прекъсване от един час и половина за ядене. Работното време в щамповачните фабрики може да се смята фактически за неограничено, въпреки законните ограничения. Единственото ограничение на труда се съдържа в § 22 на закона за щамповачните фабрики (приет на 8-та и 9-та година от царуването на кралица Виктория, глава 29), който гласи, че децата от 8 до 13 години и жените не трябва да работят нощем, като за нощ се счита времето от 10 часа вечерта до 6 часа на следващата сутрин. Следователно 8-годишните деца напълно законно могат да бъдат и действително биват заети в работа, в много отношения аналогична на работата в тъкачните фабрики, обикновено в помещения с висока температура, без прекъсване за отдих или ядене от 6 часа сутринта до 10 часа вечерта; а едно момче, навършило 13 години, напълно законно може да бъде и често бива заето с работа денем и нощем в продължение на много часове без каквито и да било ограничения изобщо. Ходенето на училище на децата, които работят в щамповачните фабрики, се урежда по следния начин: всяко дете преди постъпването си в щамповачна фабрика трябва да е ходило на училище в продължение на не по-малко от 30 дни, или не по-малко от 150 часа в течение на 6-те месеца, които непосредствено са предшествували първия му работен ден в щамповачната фабрика; освен това в течение на целия срок, през който то работи в щамповачната фабрика, то трябва да ходи на училище в продължение на също такъв период от 30 дни, или 150 часа, през всеки следващи шест месеца. За ходене на училище се определя времето между 8 часа сутринта и 6 часа вечерта. Присъствието в училище по-малко от два часа и половина или повече от пет часа в един и същи ден не се признава и не влиза в посочените 150 часа. Хуманността на собственика на щамповачната фабрика особено се проявява в начина, по който той изпълнява това правило. Понякога детето бива изпращано на училище за предвидения от закона брой часове в едно време на деня, понякога в друго, но винаги нередовно; например един ден то стои в училище от 8 до 11 часа сутринта, друг ден от 1 до 4 часа след обед, а след това може да не ходи на училище няколко дена, след което го посещава може би от 3 до 6 часа след обед; или пък то може да ходи

на училище 3 или 4 дни или дори цяла седмица наред, а след това може да не се яви 3 седмици или един месец, след което отново почва да ходи в случайни дни и в случайни часове, когато работодателят реши да го пусне. Така детето бива подхвърляно от училище на работа и от работа на училище, докато повестта за 150-те училищни часа бъде разказана докрай.

Написано от К. Маркс на 30 април 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5329 от 20 май 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

*ПОДРОБНОСТИ ПО ЩУРМУВАНЕТО НА ЛАКНАУ

Ние, най-после, разполагаме с подробни сведения за щурмуването и падането на Лакнау. Наистина докладите на сър Колин Кямпбел, главния източник на информация от военна гледна точка, досега още не са публикувани, но съобщенията на английския печат и особено писмата на г. Ръсел в лондонския „Times", с по-голямата част от които нашите читатели са вече запознати, са съвършено достатъчни, за да ни дадат обща представа за действията на нападащата страна.

Подробните отчети напълно потвърдиха заключенията, до които ние бяхме стигнали въз основа на телеграмите, относно невежеството и малодушието, проявени при отбраната на града*. Страшните на вид укрепления, издигнати от индийците, в действителност са имали не по-голямо значение, отколкото огнените дракони и страшните маски, които китайските войници рисуват на своите щитове или по стените на своите градове. Всяко отделно укрепление е изглеждало на пръв поглед непристъпна позиция — навсякъде само бойници, стенн с амбразури и парапети, всевъзможни препятствия на подстъпите, навсякъде настръхнали оръдия и пушки. Но фланговете и тилът на всяка позиция са били напълно пренебрегнати, никой не е мислил за взаимната поддръжка между различните укрепления и дори пространството между укрепленнята, както и пред тях, не е било прочистено, така че е било възможно без знанието на отбраната да бъдат подготвени и фронтални, и флангови атаки, като атакуващите са

* Виж настоящия том, стр. 378—380, 451—454. *Ред.*

можели да достигнат под прекрасно прикритие на няколко ярда от парапетите. Това е било тъкмо такъв конгломерат от укрепления, какъвто е можело да се очаква от група редници-сапьори, останали без офицери и служещи в една армия, в която са господствували невежество и недисциплинираност. Укрепленията около Лакнау не са били нищо друго освен приложение на целия сипайски метод на водене на война под формата на кирпичени стени и парапети от пръст. Механичната страна на европейската тактика е била отчасти втълпена на сипаите; те доста добре познавали хватките с пушката и взводните упражнения; те знаели също как се строи батарея и как се правят бойници в стена; но как да се съчетаят действията на ротите и батальоните при отбраняването на една позиция или как да се съчетаят батареите с бойниците в сградите и стените, за да се устрои укрепен лагер, способен да окаже съпротива — всичко това им било напълно неизвестно. Така например те отслабили здравите каменни стени на своите дворци, като пробили в тях прекалено много бойници, направили цели редове от бойници и амбразури един над друг, изнесли защитените от парапети батареи на покривите на тези дворци, и всичко това без никаква полза, защото нищо не било по-лесно от това, да бъдат заобиколени от фланговете. В същото време, съзнавайки своята тактическа слабост в сравнение с врага, въстаниците се стараели да я компенсират, като запълняли всеки пост с колкото е възможно повече хора; единственият резултат бил този, че огънят на английската артилерия бил страшно ефикасен, а всяка планомерна и системна отбрана ставала невъзможна всеки път, щом атакуващите колони нападали тази пъстра тълпа оттам, откъдето те не били очаквани. Дори когато англичаните е трябвало по силата на случайни обстоятелства да атакуват фронтално някоя силно укрепена позиция, устройството ѝ е било така дефектно, че тя е можела да бъде достигната, пробита и щурмувана почти без всякакъв риск. Такъв именно е бил случаят с Имамбара. На няколко ярда от това здание се намирала една стена от „пака" (изпечени на слънце тухли). До тази стена англичаните прокопали къса траншея (достатъчно доказателство, че амбразурите и бойниците в горната част на зданието не са позволявали да се води отвесен огън върху местността, граничеща непосредствено със стената) и използували същата стена, приготвена за тях от самите индийци, като позиция за щурмова батарея! Те поставили зад тази стена две 68-фунтови (морски) оръдия. Най-лекото 68-фунтово оръдие в английската армия тежи без лафета 87 английски центнера, но дори да предположим, че се е касаело за 8-дюймово оръдие за стрелба само с халосни

снаряди, то и тогава най-лекото оръдие от тази категория тежи 50 английски центнера, а с лафета — най-малко три тона. Фактът, че такива оръдия са можели да бъдат изобщо докарани толкова близо до двореца, който е висок няколко етажа, и при това с батарея, установена на покрива, показва такова пренебрежение към командните позиции и такова невежество във военно-инженерното дело, каквито не би могъл да прояви нито един редник сапьор в никоя цивилизована армия.

Толкова за равнището на военните знания на противника, с който англичаните е трябвало да се борят. Що се отнася до смелостта и твърдостта, те също са липсвали на отбраняващите се. От Мартиниер до Мусабаг туземните войски били единодушни само в едно: те стремително побягвали, щом колоната на врага се хвърляла в атака срещу тях. В цялата серия от сблъсквания не е имало нито едно, което дори да може да се сравни с кланeто (тъй като това едва ли би могло да се нарече бой) в Сикандербаг през време на освобождаването на резидентството от Кямпбел. Щом атакуващите части започвали да настъпват, въстаниците почвали да бягат масово и в безпорядък в тила, и там, където имало само няколко тесни изхода, които принуждавали струпаната тълпа да се спре, те падали в суматохата, без да оказват каквато и да било съпротива, от залповете и под щиковете на настъпващите англичани. При всяка от тези атаки срещу обзетите от паника туземци „британският щик" е извършил повече опустошения, отколкото във всички войни на англичаните в Европа и Америка, взети заедно. На Изток такива щикови боеве, в които само едната страна е активна, а другата малодушно пасивна, са обикновено явление през време на война; жив пример за това във всеки случай са атаките срещу оградите от колове в Бирма[350]. По думите на г. Ръсел англичаните са понесли главните си загуби от ония индийци, на които е било отрязано отстъплението и които, барикадирани в стаите на някакъв дворец, стреляли оттам през прозорците срещу офицерите, които се намирали в двора и в градината.

При щурмуването на Имамбара и Кайсарбаг индийците толкова стремително бягали, че тези пунктове дори не били завзети със сила, войските просто влезли в тях. Но едва тук именно започнала най-интересната сцена, защото, както невъзмутимо отбелязва г. Ръсел, завземането на Кайсарбаг този ден било толкова неочаквано, че нямало дори време да се вземат мерки против масовите грабежи. Изглежда, че за истинския, свободолюбивия Джон Бул е било весело зрелище да наблюдава как неговите британски гренадири безпрепятствено задигали скъпоценностите, скъ-

лото оръжие, дрехите и другите домашни вещи на негово величество краля на Ауд. Сикхите, гуркхите и прислугата на лагера с готовност взели да подражават на техния пример и последвалата сцена на грабеж и разрушение очевидно е надхвърлила дори изобразителния талант на г. Ръсел. Всяка нова стъпка напред се придружавала с грабежи и опустошения. Кайсарбаг паднал на 14-и, а половин час след това изчезнала всякаква дисциплина сред войските и офицерите загубили всякаква власт над своите войници. На 17-и генерал Кямпбел бил принуден да назначи патрули, за да сложи край на грабежа, и да преустанови всякакви военни действия, „докато това своеволие се прекрати". Очевидно войските съвсем са се били разпасали. На 18-и *най-разюзданите* форми на грабеж били преустановени, но опустошенията все още продължавали безпрепятствено. Впрочем в града, докато авангардът се сражавал с туземците, които стреляли от къщите, ариергардът грабел и рушал до насита. Вечерта се появява нова заповед против грабежите: всеки полк да изпрати силни отряди, за да прибере своите войници в полка, и да не се пуща лагерната прислуга извън района на полка; никой да не напуща лагера освен по служба. На 20-и същите заповеди били повторени. Същия ден двама британски „офицери и джентълмени", лейтенантите Кейп и Такуел, „отишли в града *да грабят* и били убити в една къща", а на 26-и положението все още било толкова лошо, че били издадени най-строги заповеди за прекратяване на грабежите и насилията; били въведени ежечасни проверки на войниците: на всички войници било строго забранено да влизат в града; лагерната прислуга, ако се появяла в града с оръжие, подлежала на обесване; войниците можели да носят оръжие само по служба, а всички нестроеваци трябвало да бъдат обезоръжени. За да се придаде нужната тежест на тези заповеди, на „съответни места" били създадени редица триъгълници* за наказване с бой.

Наистина славно положение на работите в една цивилизована армия на деветнадесетия век; и ако някои други войски в света биха извършили макар и една десета част от тези безчинства, можем да си представим с какъв позор би ги заклеймил възмутеният британски печат! Но това са подвизи на британската армия и затова на нас ни се казва, че подобни факти не са нищо друго освен нормални последици на войната. Британските офицери и джентълмени могат без стеснение да си присвояват сре-

* — рамка в триъгълна форма, на която били завързвани провинените войници, за да им се наложи наказанието. *Бълг. ред.*

бърни лъжички, украсени със скъпоценни камъни гривни и други малки сувенири, които им паднат под ръка на полето на тяхната слава; и ако Кямпбел се вижда принуден да обезоръжи собствената си армия в разгара на войната, за да прекрати масовия грабеж и насилия, за това може да има и военни съображения, но никой, разбира се, няма да се сърди за това, че на тези бедни момчета е била дадена една седмица отдих и малка възможност да се позабавляват след толкова трудности и лишения.

Факт е, че нито в Европа, нито в Америка няма такава брутална и жестока армия като британската. Грабежът, насилието и клането — всички тези действия, които са извънредно строго и абсолютно забранени във всички армии — са осветена от времето привилегия, традиционно право на британския войник. Мерзостите, вършени дни наред след щурмуването на Бадахос и Сан-Себастиан[351] през време на войната в Испания, нямат равни в летописите на която и да било друга нация от началото на френската революция насам; а забраненият навсякъде средновековен обичай да се предава на ограбване градът, завзет с щурм, все още си остава правило при англичаните. Върховни военни съображения наложиха за Делхи да бъде направено изключение, но армията, макар и подкупена с допълнително възнаграждение, все пак роптаеше, и сега, в Лакнау, тя наваксва това, което пропусна в Делхи. В продължение на дванадесет дни и нощи в Лакнау нямаше британска армия, а една необуздана, пияна и жестока тълпа, разпаднала се на отделни шайки от грабители, много по-диви, яростни и алчни от сипаите, току-що изгонени оттам. Разграбването на Лакнау в 1858 г. ще си остане вечен позор за британската армия.

Но докато разюзданата войнишка сган, извършвайки своя поход из Индия в името на цивилизацията и хуманността, може да граби само движимата собственост на туземците, британското правителство, което върви по стъпките ѝ, ограбва и тяхната недвижима собственост. Първата френска революция била конфискувала земите на аристокрацията и църквата! Луи Наполеон бил конфискувал собствеността на Орлеанската династия! Но ето че идва лорд Кънинг, сладкодумен британски аристократ с кротки маниери и чувства, и конфискува по заповед на своя върховен глава, виконт Палмерстон, земите на цял народ, всяко парче, всяка педя, всеки акър земя на едно пространство от десет хиляди квадратни мили[352] Наистина твърде хубава *плячка* за Джон Бул! Достатъчно беше лорд Ейлънбъро да осъди от името на новото правителство тази нечувана мярка и веднага „Times“ и цялата рат от по-дребни английски вестници вдигнаха глас, за да

оправдаят този масов грабеж и да отстояват до смърт правото на Джон Бул да конфискува всичко, което намери за добре. Защото Джон е изключително същество и според „Times“ онова, което за другите би било позор, за него е добродетел.

Междувременно благодарение на обстоятелството, че цялата британска армия е била разпусната, за да граби, въстаниците, непреследвани от никого, избягали извън града. Те се съсредоточили в Рохилканд, докато една част от тях започнала партизанска война в Ауд, а друга част от бегълците се насочила към Бунделкханд. Освен това бързо наближава периодът на горещините и дъждовете и не може да се очаква, че времето ще бъде също тъй необичайно благоприятно за европейците, както миналата година. Тогава по-голямата част от европейските войски бе повече или по-малко аклиматизирана; но тази година повечето от тях току-що са пристигнали в Индия. Няма никакво съмнение, че военните действия през юни, юли и август ще струват на англичаните огромни жертви и че поради необходимостта да се държат гарнизони във всеки завоюван град действуващата армия много бързо ще се топи. Вече ни съобщават, че месечните попълнения от 1 000 души едва ли ще бъдат достатъчни, за да се поддържа числеността на армията; що се отнася до гарнизоните, само Лакнау има нужда от най-малко 8 000 души, т. е. от повече от една трета от армията на Кямпбел. Отрядът, който се организира за поход срещу Рохилканд, едва ли ще бъде по-силен от този гарнизон в Лакнау. Съобщават ни също, че между британските офицери се засилва убеждението, че партизанската война, която неизбежно ще последва раздробяването на големите въстанически отряди, ще бъде много по-изтощителна за англичаните и ще вземе много повече жертви, отколкото сегашната война с нейните боеве и обсади. Най-после сикхите също започват вече да говорят на език, който не предвещава нищо добро на англичаните. Сикхите чувствуват, че без тяхната помощ англичаните едва ли биха могли да задържат Индия и че ако те се бяха присъединили към въстанието, Индустан несъмнено щеше да бъде загубен за Англия, поне за известно време. Те високо приказват за това и, разбира се, го преувеличават по източен маниер. Англичаните вече не им изглеждат оная висша раса, която ги побеждаваше при Мудки, Фирузшахър и Аливал[353]. От такива настроения до откритата вражда у източните народи има само една крачка; една единствена искра може да запали пожара.

Общо взето завземането на Лакнау също тъй малко потуши индийското въстание, както и завземането на Делхи. Предстоящата лятна кампания може да предизвика такива събития, че

следващата зима на англичаните да се наложи всъщност отново да минават по същите места и може би дори отново да завоюват Пенджаб. Но и в най-добрия случай на тях им предстои продължителна и изтощителна партизанска война, а под слънцето на Индия това съвсем не е завидна перспектива за европейци.

Написано от Ф. Енгелс на 8 май 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5333 от 25 май 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

АНЕКСИЯТА НА АУД[354]

Преди около една година и половина английското правителство провъзгласи в Кантон нова доктрина на международното право, съгласно която една държава може да предприема против всяка област на друга държава военни действия от голям мащаб, без да обявява война или състояние на война с тази държава. Днес същото английско правителство в лицето на генерал-губернатора на Индия лорд Кънинг направи още една крачка напред в нарушаването на съществуващото международно право. То заяви, че

„правото на собственост върху земята в провинцията Ауд се конфискува в полза на английското правителство, което ще се ползува от това право така, както намери за необходимо“[355].

Когато след падането на Варшава в 1831 г. руският император конфискува „правото на собственост върху земята“, което дотогава бе принадлежало на многочислената полска аристокрация, това предизвика в британския печат и парламента единодушен взрив на негодувание. Когато след сражението при Новара австрийското правителство не конфискува, а само секвестира именията на ония ломбардски аристократи, които бяха взели активно участие във войната за независимост, това отново предизвика в Англия единодушен взрив на негодувание. Най-после, когато след 2 декември 1851 г. Луи-Наполеон конфискува именията на Орлеанската династия — които съгласно френското обичайно право още при качването на Луи-Филип на престола трябваше да бъдат присъединени към държавните домени, но избягнаха тази

участ благодарение на една юридическа машинация, — негодуването на англичаните просто нямаше граници и лондонският „Times“ заяви, че този акт подкопава самите основи на обществения строй и прави невъзможно по-нататъшното съществуване на гражданското общество. Практиката показа колко е струвало цялото това „искрено“ негодувание. С едно драсване на перото Англия конфискува не именията на няколко благородници, не земите на една кралска фамилия, а цялата територия на едно кралство[356], голямо почти колкото Ирландия, „наследството на цял един народ“, както го нарича сам лорд Еленбъро.

Да видим обаче какви предлози — защото не можем да ги наречем основания — изтъква лорд Кънинг от името на британското правителство, за да оправдае този безпрецедентен начин на действие; първо, „Лакнау се намира във властта на армията“; второ, „съпротивата, започната от разбунтувалите се войници, бе подкрепена от жителите на този град и на цялата провинция“; трето, „те са виновни в тежко престъпление и сами си навлякоха справедливо възмездие“. Просто казано: тъй като британската армия завладя Лакнау, британското правителство има правото да конфискува всички земи в Ауд, които още не е успяло да завладее Тъй като се разбунтуваха получаващите заплата от англичаните туземни войници, жителите на Ауд, които бяха хвърлени под британско владичество със сила, нямат право да вдигнат въстание за своята национална независимост. С една дума, народът на Ауд е въстанал против законната власт на британското правителство и сега британското правителство категорично заявява, че въстанието е достатъчно основание за конфискация. Следователно, ако оставим настрана всички усуквания на лорд Кънинг, целият въпрос се свежда до това, че според него британското владичество в Ауд е било установено по законен начин.

Но ето как бе установено в действителност британското владичество в Ауд. Когато в 1856 г. лорд Далхузи реши, че е настъпило времето да действува, той съсредоточи в Канпур армия, която съгласно уверенията, дадени на краля на Ауд*, щяла да служи като наблюдателен корпус против Непал. Внезапно тази армия нахлу в Ауд, завладя Лакнау и плени краля. Върху него напразно бе упражнен натиск да предаде цялата си страна във властта на англичаните. Тогава той бе откаран в Калкута, а страната бе присъединена към владенията на Остиндийската компания. Това предателско нахлуване бе извършено въз основа на член 6 на договора от 1801 г., сключен от лорд Уелсли[357]. Този

* — Ваджид Али-шах. *Ред.*

договор бе естествена последица от друг договор, сключен в 1798 г. от сър Джон Шор. Съобразно с обичайната политика на англоиндийското правителство в неговите отношения с туземните князе, този пръв договор от 1798 г. представляваше взаимен съюзен договор за отбрана и нападение. Той гарантираше на Остиндийската компания годишна субсидия от 76 лака* рупии (3 800 000 долара); но по силата на член 12 и 13 кралят се задължаваше да намали данъчното облагане в страната. От само себе си се разбира, че кралят не можеше едновременно да изпълнява тези две явно противоречащи си условия. В резултат, както се и надяваше Остиндийската компания, възникнаха нови усложнения и в края на краищата бе сключен договорът от 1801 г. По силата на този договор кралят се задължаваше да плати обезщетение за нарушенията на предишния договор, които уж били извършени, като отстъпи част от своята територия — принудителна отстъпка, която впрочем още тогава бе заклеймена в парламента като открито разбойничество и поради която лорд Уелсли щеше да бъде изправен като обвиняем пред следствената комисия, ако не беше политическото влияние, с което се ползуваше по онова време неговото семейство.

Срещу тази териториална отстъпка Остиндийската компания по силата на член 3 на договора пое защитата на останалите на краля територии против всякакви външни и вътрешни врагове, а по силата на член 6 гарантира на краля, на неговите наследници и приемници владението на тези територии за вечни времена. Но същият член 6 съдържаше и една клопка за краля, а именно: кралят се задължаваше да установи такава система на управление, осъществявана от собствените му чиновници, която да съдействува за благоденствието на неговите поданици и да гарантира живота и собствеността на жителите. Да предположим, че кралят на Ауд е нарушил този договор, че със своето управление той не е гарантирал живота и собствеността на жителите (например разстрелвал ги е, завързвайки ги за дулата на оръдията, или е конфискувал всичките им земи) — какво би могла да направи тогава Остиндийската компания? Съгласно договора кралят бе признат за независим владетел, за свободно действуващо лице, за една от договорящите страни. Обявявайки договора за нарушен и по този начин анулиран, Остиндийската компания можеше да действува само по два начина: или чрез натиск да сключи ново споразумение чрез преговори, или да обяви война на краля. Но да нахлуе на неговата територия, без да обяви война, да го плени

* — Един лак — 100 хиляди рупии. *Ред.*

неочаквано, да го лиши от престола и да анексира неговата страна — всичко това е нарушение не само на договора, но и на всички принципи на международното право.

Един куриозен факт доказва, че анексията на Ауд не е била внезапно решение на британското правителство. Веднага щом лорд Палмерстон заел в 1831 г. поста министър на външните работи, той дал заповед на тогавашния генерал-губернатор да анексира Ауд. Неговият подчинен тогава отказал да изпълни тази заповед. Сведения за това обаче стигнали до краля на Ауд*, който се възползувал от някакъв предлог, за да изпрати делегация в Лондон. Въпреки всички препятствия делегацията успяла да уведоми Вилхелм IV, който се намирал в пълно неведение по въпроса за опасността, която застрашавала Ауд. В резултат между Вилхелм IV и Палмерстон се разиграла бурна сцена, която завършила с това, че последният получил най-строго нареждане под страх от незабавно уволнение никога повече да не повтаря подобен coup d'état**. Заслужава да припомним, че сегашната анексия на Ауд и конфискацията на цялата поземлена собственост на тази страна става тъкмо тогава, когато Палмерстон отново е на власт. Преди няколко седмици в камарата на общините бяха поискани документите, отнасящи се до първия опит за анексиране на Ауд в 1831 г., но г. Бейли, секретар на Контролния съвет, заяви, че тези документи били изчезнали.

В 1837 г., когато Палмерстон бе за втори път министър на външните работи, а лорд Окленд — генерал-губернатор на Индия, кралят на Ауд*** бе отново заставен да сключи нов договор с Остиндийската компания. По силата на този договор се изменя член 6 на договора от 1801 г., тъй като „в него не са предвидени санкции в случай на нарушаване на съдържащите се в него задължения“ (да се управлява добре страната); затова в член 7 специално се предвижда,

„че кралят на Ауд заедно с британския резидент трябва незабавно да набележат най-добрите средства за отстраняване на недостатъците в дейността на полицията и в съдебното и финансовото управление на неговите владения; ако обаче негово величество пренебрегва съветите и указанията на британското правителство и ако грубите и системни репресии, анархията и лошото управление се разпространят толкова широко в аудийските владения, че общественото спокойствие бъде сериозно застрашено, британското правителство си запазва правото да назначи свои собствени длъжностни лица за управляването на всяка по-голяма или по-малка част от територията на Ауд, в която бъде открито подобно злоупотребление с властта, за срок, който

* — Назир-ед-дин. *Ред.*
** — буквално: държавен преврат; тук: преврат. *Ред.*
*** — Мохамед Али-шах. *Ред.*

британското правителство сметне за необходим; в този случай излишъците от получените приходи, след покриването на всички разходи, ще се внасят в кралското съкровище и на негово величество ще бъде представян точен и добросъвестен отчет за приходите и разходите".

По-нататък, член 8 от договора предвижда,

„че ако генерал-губернаторът на Индия със своя Съвет бъде принуден да се възползува от властта, която му дава член 7, той ще се старае, доколкото е възможно, да запази и според силите си да усъвършенствува туземните учреждения и форми на управление на съответните територии, за да улесни по този начин тяхното връщане на владетеля на Ауд, когато настъпи подходящият за това момент".

Официално се приема, че този договор е бил сключен между генерал-губернатора на Британска Индия и неговия Съвет[358], от една страна, и краля на Ауд — от друга. Като такъв, договорът е бил ратифициран при спазване на всички формалности от двете страни и е била извършена надлежна размяна на ратификационните грамоти. Но когато бил представен за утвърждаване от Съвета на директорите на Остиндийската компания, той бил анулиран (10 април 1838 г.) като нарушаващ приятелските отношения между компанията и краля на Ауд и представляващ посегателство от страна на генерал-губернатора върху правата на този монарх. Палмерстон не бил поискал от компанията разрешение да сключи този договор и не обърнал никакво внимание на нейното решение за анулирането му. Кралят на Ауд също не бил уведомен, че договорът е бил анулиран. Това удостовери сам лорд Далхузи (протокол от 5 януари 1856 г.):

„Твърде вероятно е в предстоящите преговори с резидента кралят да се позове на договора, сключен с неговия предшественик в 1837 г.; на резидента е известно, че договорът не е вече в сила, защото бе анулиран от Съвета на директорите веднага след като бе получен в Англия. Освен това на резидента е известно, че макар кралят на Ауд да бе уведомен на времето, че някои обременителни постановления на договора от 1837 г. относно увеличаването на военните сили няма да бъдат изпълнени, все пак за *пълното му отменяване никога не е било съобщавано на негово величество.* В резултат на това премълчаване и на непълната информация сега се е създало трудно положение. То става още по-трудно поради това, че анулираният документ бе все пак включен в сборника от договори, издаден в 1845 г. по нареждане на правителството."

В същия протокол, раздел 17, се казва:

„Ако кралят се позове на договора от 1837 г. и попита, защо — ако сега се налагат нови мероприятия относно управлението на Ауд — не се прилагат широките пълномощия, които въпросният договор дава на британското правителство, негово величество трябва да бъде уведомен, че този договор е загубил своята сила от момента, когато е бил съобщен на Съвета на директорите, който напълно го е анулирал. На негово величество трябва да се

напомни, че на времето дворът в Лакнау бе уведомен, че следва да бъдат анулирани някои членове на договора от 1837 г., съгласно които на краля се възлагаха разходите за издръжката на допълнителните военни сили. Трябва да се изтъкне, че за ония членове на договора, които не се налагаше да влязат в сила незабавно, на времето не са сметнали за нужно да уведомят негово величество, а по-късно това уведомление не е било направено поради недоглеждане."

Но този договор бе не само включен в официалния сборник от договори, издаден в 1845 г.; на него официално се позоваваха като на валиден договор лорд Окленд в нотификацията си до краля на Ауд от 8 юли 1839 г., лорд Хардинг (тогавашният генерал-губернатор) в постъпките си пред същия крал на 23 ноември 1847 г., както и полковник Слимен (резидентът в Лакнау) в съобщението си до самия лорд Далхузи от 10 декември 1851 г. Защо тогава лорд Далхузи трябваше толкова упорито да отрича законността на един договор, който бе смятан за валиден от всичките му предшественици и дори от собствените му чиновници в тяхната преписка с краля на Ауд? Само защото съгласно този договор, какъвто и повод да би дал кралят за намеса в неговите работи, тази намеса трябваше да се сведе до това, британските длъжностни лица да вземат в свои ръце управлението на страната *от името на краля на Ауд,* на когото те бяха длъжни да плащат излишъците от приходите. Но англичаните желаеха тъкмо обратното. Само една анексия можеше да ги задоволи. Това отричане на валидността на договори, които са представлявали официално признатата основа на взаимоотношенията в продължение на двадесет години; това насилствено окупиране на независими територии в явно нарушение на дори официално признати договори; тази окончателна конфискация на всяка педя земя в цялата страна — всички тези предателски и брутални методи на отношение на британците към туземците в Индия започват сега да получават възмездие не само в Индия, но и в самата Англия.

Написано от К. Маркс на 14 май 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5336 от 28 май 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

КУРИОЗНА СТРАНИЧКА ОТ ИСТОРИЯТА

Манчестер (Англия) 18 май 1858 г.

Скоро след края на последната война с Русия във вестниците се появи съобщение, че някой си Мехмед бей, полковник от турската армия, известен още под името г. Бандя, бивш полковник от унгарската армия, бил напуснал Цариград и заминал с няколко полски доброволци за Черкезия. След пристигането си там той веднага станал нещо като началник щаба на Сефер паша, вожда на черкезите. Ония, които познават досегашната кариера на този унгарски освободител на Черкезия, нито за момент не се усъмниха, че той е отишъл там с една единствена цел — да я продаде на Русия. На времето бе публично и неопровержимо доказано, че този човек е бил в Лондон и Париж платен шпионин едновременно на френската и пруската полиция*. Затова не е чудно, че преди около един месец в европейските вестници се появи новината, че Бандя, или Мехмед бей, бил действително уличен в изменническа преписка с руския генерал Филипсон и че военен съд го осъдил на смърт. Все пак скоро след това Бандя внезапно се появи в Цариград и представяйки се за жертва на интрига, с присъщата си наглост заяви, че всички тези приказки за измяна, военен съд и т. н. били най-чисти измислици на неговите врагове.

Ние разполагаме с най-важните документи, които се отнасят до този интересен епизод от черкезката война, и ще приведем тук някои извадки от тях. Тези документи са били занесени в Цариград от поручика от полския батальон в Черкезия Франци-

* Виж настоящия том, стр. 171. *Ред.*

шек Сток, който бе един от членовете на военния съд, осъдил Бандя. Тези документи не се нуждаят от коментарии.

Извадки от протоколите на заседаващия в Адерби, Черкезия, военен съд над Мехмед бей, известен още под името Я. Бандя, от Илошфалва.

(№ 1) Заседание на 9 януари 1858 г. Показания на Мустафа, родом от провинцията Надканижа:

„... Когато полковник Мехмед бей пристигна в Шепсугур, той ми нареди да предам едно писмо на командира на черноморските казаци, генерал Филипсон. На моята бележка, че не мога да направя това, без да уведомя Сефер паша и без да получа неговото разрешение, Мехмед бей ми съобщи, че в качеството си на пратеник и наместник на падишаха и на военен комендант на Черкезия, той имал правото да разменя писма с русите, че Сефер паша бил осведомен за това и че неговата цел била да заблуди русите ... Когато Сефер паша и националното събрание ми предадоха манифеста на Черкезия, отправен до царя, Мехмед бей ми даде и едно писмо за генерал Филипсон. Аз не намерих генерал Филипсон в Анапа и предадох писмото на един майор, който командуваше там военните сили. Майорът обеща да изпрати манифеста по предназначението му, но отказа да приеме писмото, което нямаше нито адрес, нито подпис. Аз върнах писмото обратно, но честата преписка на Мехмед бей породи у мен подозрения и опасявайки се да не би да се компрометирам, аз уведомих за всичко властите..."

(№ 2) Показания на Ахмед ефенди, бивш турски секретар при Мехмед бей:

„... Мехмед бей много се разсърди на Тефик бей (полковник Лапински) и се изказа много лошо за него, като прибави, че той отдавна му пречи, както може. На втората нощ след нашето пристигане в Адерби ... на разсъмване ме събуди конярят на Мехмед бей. Мехмед бей сам ми каза, че откъм Геленджик се чувал силен шум от оръдейна стрелба. Той вече беше на крака и изглеждаше неспокоен ... Още преди да спре оръдейната стрелба, в Адерби — не знам по какъв начин — бе получено донесение, че полковник Лапински бил пленен с целия си отряд. Чух Мехмед бей да говори за това. Когато по-късно се получи съобщение, че нито полковникът, нито неговите хора са били пленени, Мехмед бей каза с голямо раздразнение: „Вероятно той е продал оръдията на русите" ..."

(№ 3) Показания на офицерите и войниците от полския отряд, разквартируван в Адерби:

„В навечерието на внезапното завземане на Геленджик в лагера се яви Мехмед бей и каза, че получил от Цариград писма, в които му съобщавали, че ако те не били получили помощ отникъде, за това бил виновен само полковник Лапински ... Мехмед бей заповяда да раздадат на войниците спиртни напитки и им направи всевъзможни обещания, ако напуснат своя полковник и го последват ... Когато по-късно се оказа, че съобщението (за пленяването на Лапински) не отговаря на истината, Мехмед бей лично се яви в лагера и произнесе пред войниците реч, убеждавайки ги да престанат да се подчиняват на полковника. Но когато полковникът се върна, Мехмед бей се престори, че не знае абсолютно нищо за цялата история, изостави на произвола на съдбата неколцината души, които се бяха присъединили към него, и позволи те да бъдат наказани, без да се застъпи за тях. По-късно, в отсъствието на полковника, Мехмед бей с помощта на няколко унгарци се опита да вдигне бунт сред войските. Тези унгарци съставиха обвинителен акт против полковника и се опитаха да заставят войниците да го подпишат. С изключение на трима души, които признаха, че са били подмамени да дадат своя подпис, всички останали заявиха под клетва, че подписите им са били подправени..,

Тази фалшификация бе много по-лесна, защото само няколко войници в отряда бяха грамотни."

(№ 4) Признания на Бандя пред военния съд:

„Дотегна ми дългият разпит и аз представям на комисията това признание, написано от мен собственоръчно и подписано от мен. Надявам се, че моите съдии, на които със своето признание аз спестявам една дълга и трудна работа, ще бъдат по-благоразположени да си спомнят, че с моята съдба е свързана и съдбата на моето невинно семейство*. По-рано моето име беше Янош Бандя от Илошфалва; сегашното ми име е Мехмед бей, възраст — 40 години, религията ми по-рано беше римокатолическа, но в 1853 г. приех мюсюлманството... Моята политическа дейност... се диктуваше от предишния вожд на моята страна Лайош Кошут... Снабден с препоръчителни писма от моя политически вожд, на 22 декември 1853 г. аз пристигнах в Цариград... Влязох в турската армия с чин полковник. По това време аз често получавах от Кошут писма и инструкции относно интересите на моята страна. По същото време Кошут изпрати до отоманското правителство послание, в което той настоятелно предупреждаваше турците да се пазят от съюз с Франция, Англия или Австрия и ги съветваше по-скоро да се свържат с италианските и унгарските революционери... Аз получих инструкции по един или друг начин да вляза в редовете на войските, предназначени за действия по черкезките брегове... След като пристигнах в Черкезия, на първо време се задоволих да проучвам положението в страната и да предавам моите наблюдения на политическите си приятели... Постарах се да се сближа със Сефер паша. Съгласно инструкциите аз трябваше да предотвратявам всякакви настъпателни операции от страна на черкезите и да противодействувам срещу всяко чуждо влияние в Черкезия. Малко преди заминаването ми от Цариград полковник Тюр, който получава инструкции от същия източник, както и аз, и с когото съм свързан политически от дълги години, получи заповед да се присъедини към гръцкото въстание. Генерал Щайн (Ферхад паша), който също принадлежи към нашата партия, получи нареждане да отиде в Анадола. Що се отнася до плана за сближаване със Сефер паша, той успя и твърде скоро аз напълно спечелих доверието му. След като спечелих доверието му, аз вече лесно можех да следвам моите инструкции и да ги изпълнявам... Убедих Сефер паша, че след войната Черкезия ще бъде върната под властта на султана... Пред турските командири твърдях, че всякакви настъпателни операции на техните войски крият опасност, защото черкезите... ще ги изоставят в критичния момент. Обстоятелствата ми помагаха и макар русите да изпратиха своите войски на театъра на военните действия, оставяйки границите си незащитени, те все пак не бяха изложени на що-годе сериозни набези от страна на черкезите. На моите политически водачи редовно изпращах доклади за тайните си действия... Същевременно се натъкнах на хора и обстоятелства, които противодействуваха на моите планове. Имам предвид пристигането в Анапа на британския консул г. Лонгуърт. Г-н Лонгуърт бе получил инструкции да убеди Сефер паша да организира със средства на Великобритания един отряд от 6 000 черкези и да го изпрати в Крим... Аз получих подобни инструкции от турските власти, но по същото време моите тайни водачи ми изпратиха най-категорично нареждане да положа всички усилия, за да проваля мисията на британския консул... В един разговор с г. Лонгуърт... аз го помолих да ми даде длъжност в британската армия с чин полковник или една сума от 10 000 фунта стерлинги... Г-н Лонгуърт се опита да ме привлече на своя страна, като ми предложи 50 000 пиастри... Моята

* Тук той има предвид семейство Бандя № 3. Освен мюсюлманското семейство в Цариград той има една жена в Унгария и друга жена в Париж.

интрига се увенча с успех. У княз Сефер, многократно лъган с празни обещания, се породиха подозрения и той направо отказа на консула да изпълни това, което последният искаше от неговия народ... По това време аз си спечелих враг в лицето на сина на Сефер паша княз Ибрахим Карабатир, който бе назначен за главнокомандуващ на 6-те хиляди черкези...

На 21 март 1856 г. Сефер паша ме уведоми, че националното събрание взело решение да се изпратн депутация при турското, френското и британското правителства, за да ги помоли за присъединяването на Черкезия към Турция. Аз успях да издействувам Сефер паша да ме включи в тази депутация... След пристигането ми в Цариград... изпратих на моите политически приятели и на Кошут подробен доклад за положението в Черкезия... В отговор получих инструкции да се свържа с полковник Тюр и с генерал Щайн и да действувам съвместно с тях, привличайки колкото е възможно повече унгарци. По същото време влязох във връзка с шефа на пощенското ведомство на Отоманската империя Исмаил паша, черкез по произход, който ми се струваше патриотично настроен. Аз се консултирах с него относно начина, по който бихме могли да изпратим в Черкезия оръжие, муниции, инструменти за оръжейните майстори, както и добри офицери и занаятчии. *Но истинският план за експедицията бе съставен от генерал Щайн, полковник Тюр и от мене. Военният секретар на руския посланик, капитан Франкини, присъствуваше на някои от нашите съвещания. Нашата цел беше да привлечем Черкезия на страната на русите по мирен, бавен, но сигурен път...* Ако успеехме да подчиним Черкезия на моето ръководство и на ръководството на генерал Щайн, нашият план щеше да бъде следният:

1) да изберем някой местен княз, който да подчини под своята власт цялата страна;

2) да убедим черкезите, че те няма защо да чакат помощ нито от султана, нито от която и да било друга велика сила;

3) да деморализираме планинските жители с военни поражения, предварително обмислени и подготвени;

4) да ги заставим да признаят царя за свой номинален върховен владетел, без да му плащат данък, но като допущат негови гарнизони в страната си... Проектираше се князът да бъде заобиколен с докарани в Черкезия унгарци; на най-способните от тях да бъдат поверени важни постове... Капитан Франкини ме увери, че Русия се стреми само към формално подчинение... проявите на императорското благоволение, парите и руските ордени щели да направят останалото...

На 22 септември 1856 г. Исмаил паша ме посъветва да привлека на служба в Черкезия няколкостотин поляци, които се намираха в казармите в Скутари и по-рано бяха служили в легиона на Замойски... Това предложение не отговаряше на нашите планове, но беше неудобно да го отхвърля.... Аз познавах г. Лапински отпреди, тъй като на времето той бе служил с отличие в Унгария... Той живееше в Скутари... С генерал Щайн се споразумяхме, че ще е най-добре да бъде привлечен на служба полковник Лапински, който хранеше към мен абсолютно доверие... На 24 септември уведомих писмено полковник Лапински, че черкезките патриоти му предлагат да формира в Черкезия един полски корпус. В отговор полковникът поиска оръжие и снаряжение за 700 поляци... По-късно на едно съвещание, в което участвувахме *генерал Щайн, Тюр, Франкини и аз,* бе решено Тюр да замине за Англия, за да купи инструменти и машини за изработване на патрони, но да отложи засега изпращането на каквото и да било оръжие. Искахме да бъдем сигурни в поляците, преди да им дадем оръжие... Сериозните протести на полковник Лапински... ме накараха да ускоря заминаването си, макар да нямах възможност да взема със себе си завербуваните от мен унгарски офи-

цери... През януари 1857 г. получих писма и инструкции от Кошут и от други мои политически приятели. Планът ми беше одобрен... Малко преди моето заминаване аз и генерал Щайн се престорихме, че между нас е настъпило охлаждане. Исках още малко да отложа заминаването си, за да дам възможност на неколцината унгарци да заминат заедно с мен, *но капитан Франкини заяви, че не трябва да се губи нито един ден,* защото за нашата експедиция се носели слухове из целия Цариград, и *ако руското посолство не се намесело в тази работа, то можело да бъде обвинено в съучастничество.* На 15 февруари полковник Лапински се качи на английския параход „Кенгуру“ Аз също се качих на парахода... След като пристигнах в Доб (руснте го наричат Кабардинск), аз изпратих писмо на Сефер паша, на наиба и на другите племенни вождове; в тези писма съобщавах, че съм изпратен от негово императорско величество султана, за да командувам военните сили на Черкезия... Поведението на полковник Лапински не ми вдъхваше голямо доверие... Няколко седмици след пристигането на полския отряд в Шапсухо (руснте го наричат форт Тенгински), резиденцията на Сефер паша, в Доб пристигна г. Рьомер с един бриг, натоварен с оръжие и бойни припаси, които бяхме оставили в Босфора... Внезапното нахлуване на руснте през май през Атакум събра хиляди черкезки бойци от всички краища на страната. За пръв път черкезите виждаха собствената им артилерия успешно да атакува руската. Макар това сражение само по себе си да не бе решително, то създаде авторитет на полския отряд и на мене... Възползувах се от това настроение на черкезите, за да изпълня своята задача; представих се официално за пратеник на султана; настоявах за подчинение... По-късно узнах, че полковник Лапински с всички сили се старае да провали моите планове... Опитах се да спечеля привърженици сред офицерите и войниците от неговия отряд и тъй като положението на последния бе критично, приписах вината за това на командира... Завземането на няколко сандали* в пристанищата Суджук и Геленджик от един руски кораб ми даде повод да отстраня полковника на известно разстояние от театъра на военните действия близо до Атакум и напълно да го изолирам... След няколко дни получих от полковник Лапински писмо, с което ме уведомяваше, че в Геленджик няма никакви военни сили и че той не е в състояние да задържи позицията... Заминах лично за Геленджик и полковник Лапински на самото място ми разясни опасността на своето положение, както и неизбежността на едно нападение от страна на руснте. След девет дни неговото предсказание се сбъдна...

Възбуждението, което поддържах сред офицерите и войниците в Адерби през време на катастрофата в Геленджик и след нея, бе само последица от взетото от мен решение да сея раздори между полковник Лапински и неговия отряд... Чрез свои емисари пуснах сред черкезите слуха, че полковникът е продал оръдията на руснте... Оставих се да бъда заблуден от престорената искреност на полковника, но той ме наблюдаваше по-зорко откогато и да било преди...

Съгласно дадените ми инструкции трябваше да установя връзка с руския генерал... Моето анонимно писмо, което сега се намира в ръцете на комисията, трябваше да послужи като начало на постоянна преписка, но поради глупостта на руския командир то попадна във Вашите ръце...

Внезапно полковник Лапински си свали маската и открито ми заяви в дома на Сефер паша, че не ме признава нито за свой началник, нито за командуващ войските на Черкезия, прекъсна всякакви сношения с мен... и даде заповед в този смисъл на своя полски отряд. Аз се опитах да го отстраня от длъжност с друга заповед по отряда, адресирана до войниците, но моите усилия се оказаха напразни...

(Подпис) *Мехмед бей*“

* — двумачтови лодки. *Бълг. ред.*

(№ 5) Писмо на Янош Бандя до генерал Филипсон.

„Нима не е в интерес на Русия да умиротвори Черкезия? С цената на огромни жертви могат за кратко време да се завладеят равнините на Черкезия, но никога няма да могат да бъдат завоювани планините и естествените крепости. Руските оръдия не вдъхват вече същия респект, както преди. Черкезката артилерия успешно ще отговаря на руската. Черкезите вече не са онова, което бяха преди пет години; поддържани от малка редовна армия, те се оражават също тъй добре, както и руските войски, и ще се борят до последния човек за своята вяра и своето отечество. Не е ли по-добре да се даде на черкезите нещо като мнима свобода, да се установи в Черкезия властта на един национален княз и да се постави този княз под покровителството на руския цар? С една дума, да се превърне Черкезия във втора Грузия или в нещо подобно? Ако Черкезия бъде тясно свързана с Русия, за русите ще бъдат открити пътищата за Анадола и Индия. Sapienti sat*. На тази база биха могли да започнат преговори. Обмислете и дайте отговор."

(№ 6) Присъда от 20 януари 1858 г.:

„След като изслуша признанията на полковник Мехмед бей на заседанията на 2, 3, 4, 5, 6, 7 и 11 януари и показанията на свидетелите на заседанието от 9 януари, военният съд на днешното си заседание обявява Мехмед бей по силата на неговото признание и на показанията на свидетелите за виновен в измяна на страната и в тайна преписка с врага, лишава го от чест и военен чин в тази страна и единодушно го осъжда на смърт.

Подписали: *Якоб Бекерт*, редник; *Филип Тертелтауб*, бомбардир; *Матей Беднейзек*, сержант; *Ото Линовски*, канонир; *Францишек Сток*, подпоручик; *Антони Крисчевич*, подпоручик; *Михаил Марецки*, поручик; *Леон Завадски*, канонир; *Станислав Танцковски*, младши капрал; *Ян Хаманиски*, сержант; *Александър Михицки*, старши сержант; *Казимир Вистоцки*, подпоручик; *Юзеф Араноски*, поручик; *Петър Станкевич*, капитан; *Теофил Лапински*, полковник".

Към гореприведените документи ни остава само да прибавим, че Сефер паша очевидно не е искал да бъде приведена в изпълнение смъртната присъда на един човек с чин полковник в армията на султана, и затова го е изпратил под конвой в Трапезунд. Унгарците, които живеят в Цариград, заявиха, че обвинението срещу Мехмед бей в предателство е чиста клевета; но полските офицери незабавно протестираха срещу тази декларация и заплашиха в случай на нужда да публикуват документите по делото. По-горе ние приведохме извадки от тези документи, защото те безспорно представляват най-интересният принос към историята на войната в Черкезия.

Що се отнася до поведението на руското посолство през време на този процес, можем да приведем още следните факти. В Цариград бе добре известно, че параходът „Кенгуру" бе нает за транспортиране на войски и военни припаси за Черкезия. Но руското посолство не каза нито дума на Портата за тази експедиция; в същия ден обаче, когато „Кенгуру" излезе от Босфора, руският посланик протестира пред Портата и успя да издействува да се

* — За мъдрия е достатъчно. *Ред*

извърши следствие за откриване инициаторите на тази експедиция. Посолството положи всички усилия, за да намеси в делото граф Замойски, който по това време се намираше в Цариград, но претърпя пълно фиаско. Тогава очевидно по искане на Русия генерал Щайн и Исмаил паша бяха изпратени на заточение за участие в тази история. След няколко месеца заточение, по случай някакъв празник в руското императорско семейство, на генерал Щайн и на Исмаил паша, пак по молба на руския посланик, бе разрешено да се върнат в Цариград.

Критическите бележки към документите са написани от К. Маркс на 18 май 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5352 от 16 юни 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ПРОКЛАМАЦИЯТА НА КАНИНГ И ВЪПРОСЪТ ЗА ЗЕМЕВЛАДЕНИЕТО В ИНДИЯ

Прокламацията на лорд Канинг по повод на Ауд, във връзка с която миналата събота публикувахме няколко важни документи[359], възобнови обсъждането на въпроса за земевладението в Индия; в миналото този въпрос бе предмет на големи спорове и разногласия и съществува мнение, че неправилното му разбиране е довело до твърде сериозни практически грешки в управлението на ония части на Индия, които се намират под непосредственото владичество на Англия[360]. Главното в този спор е въпросът, какво всъщност е положението на така наречените заминдари, талукдари или сердари[361] в икономическата система на Индия? Трябва ли те всъщност да се смятат за поземлени собственици, или само за бирници?

Всички са съгласни, че в Индия, както и в повечето азиатски страни, върховното право на собственост върху земята принадлежи на държавата. Но докато едната страна в този спор твърди, че държавата трябва да се смята за собственик на земята, който раздава парцели на земеделците на изполица, привържениците на другото гледище считат, че всъщност земята в Индия е също такава частна собственост, както и във всяка друга страна, и че тази така наречена държавна собственост не е нищо друго освен теоретически признатото във всички страни предоставяне, отстъпване от суверена на права върху земята; тази практика се основава върху феодалното право и се прилага без изключение във всички страни поради самия факт, че държавата притежава правото да събира поземлени данъци в размер, съответствуващ на нейните нужди, и абсолютно независимо от каквито и да било съоб-

ражения за удобствата на собствениците, с изключение на съображения от политически характер.

Ако обаче приемем, че земята в Индия е частна собственост и че правото на частните притежатели върху нея е също тъй безспорно и законно, както и в другите страни, то кой трябва да бъде считан за действителния собственик? Има две категории лица, които претендират за това положение. Едната от тях е класата, известна под името заминдари и талукдари, чието положение може да се сравни с положението на поземлената аристокрация и дребното дворянство в Европа. Тях именно считат за действителните собственици на земята, които само подлежат на известно облагане в полза на държавата и които в качеството си на собственици имат правото да сменят по свое усмотрение хората, които фактически обработват земята; ако се приеме това гледище, последните се считат само за безправни арендатори, длъжни да внасят под формата на рента всякакъв данък, който заминдарят намери за уместно да им наложи. Това гледище, което естествено съвпадна с английските понятия за важността и необходимостта от дребно дворянство като главна опора на обществения строй, бе поставено преди седемдесет години, при генерал-губернатора лорд Корнуолис, в основата на прословутия поземлен кодекс на Бенгалия[362], който все още е в сила, но който, както твърдят мнозина, е причинил доста злини както на правителството, така и на хората, които непосредствено обработват земята. По-внимателното проучване на обичаите на Индустан и на ония затруднения от социален и от политически характер, които са били предизвикани от бенгалския поземлен кодекс, доведе до мнението, че съгласно древните индуски обичаи собствеността върху земята е принадлежала на селските общини, които имали правото да я раздават на парцели на отделни лица за обработване, а заминдарите и талукдарите отначало били само чиновници на правителството, назначавани да следят за събирането на съответните данъци от селото, да ги събират и да ги внасят на княза.

Това гледище упражни значително влияние върху уреждането на правата на земевладение и на данъчните постъпления, извършено през последните години в ония индийски провинции, чието непосредствено управление си бяха присвоили англичаните. Създаде се мнението, че изключителните права на собственост, за които претендираха талукдарите и заминдарите, произтичат от узурпация, извършена в ущърб както на държавата, така и на земеделците, и бяха положени всички усилия да се избавят от тях като от кошмар, който тегне над ония, които непосредствено обработват земята, и пречи за общия прогрес на страната. Но тъй

като тези посредници, какъвто и да бе произходът на техните права, можеха в защита на своите интереси да се позовават на правото на давност, невъзможно бе да не се признае известна законност на техните претенции, колкото и тежки, произволни и обременителни за народа да бяха те. В Ауд, при слабата власт на туземните князе, тези феодални земевладелци отидоха толкова далеч в противопоставянето си както на исканията на правителството, така и на правата на земеделците, че когато след неотдавнашната анексия на това кралство този въпрос бе преразгледан, чиновниците, на които бе възложено да съставят новия поземлен кодекс, скоро влязоха в твърде остър спор с тях относно действителния размер на техните права. Това именно е причината за тяхното недоволство, което ги накара да се присъединят към въсталите сипаи.

Привържениците на гореспоменатата политика — а именно на системата на общинна собственост върху земята, според която онези, които непосредствено обработват земята, се считат за притежатели на право на собственост върху нея, стоящо над правото на посредниците, чрез които държавата получава своя дял от продукцията на селското стопанство, — тези привърженици защищават прокламацията на лорд Канинг поради това, че с нея се използва удачно положението, в което се поставиха в Ауд повечето заминдари и талукдари, за да се прокара пътят за много по-широки реформи от ония, които биха били възможни при други обстоятелства; с тази прокламация, твърдят те, се конфискува само правото на собственост на заминдарите или талукдарите и се засяга само много малка част от населението, без изобщо да се засягат ония, които непосредствено обработват земята.

От друга страна — ако се абстрахираме от различните съображения за справедливост и хуманност, — позицията, заета по отношение на прокламацията на лорд Канинг от правителството на Дерби, почти напълно съответствува на общите принципи, към които се придържа партията на торите, или консервативната партия, относно неприкосновеността на законните права и важността на поддържането на интересите на поземлената аристокрация. Като говорят за класите, свързани със земята в Англия, торите винаги имат предвид по-скоро поземлените собственици и онези, които получават рента, отколкото онези, които плащат рента, или пък ония, които непосредствено обработват земята; затова и не е чудно, че те са склонни да смятат интересите на заминдарите и талукдарите, колкото и незначителен да е в действителност техният брой, за равностойни на интересите на широките народни маси.

Но едно от най-големите неудобства и затруднения в управлението на Индия от Англия се състои именно в това, че гледищата по индийските въпроси лесно се повлияват от чисто английски предразсъдъци и убеждения и че тези гледища се прилагат по отношение на такова общество и на такова положение на работите, с които в действителност те нямат почти нищо общо. В публикуваното днес съобщение на лорд Канинг той твърде убедително защищава набелязаната в своята прокламация политика, въпреки възраженията на комисаря на Ауд, сър Джеймс Утръм, макар и изглежда да е отстъпил на разбиранията на последния, като е включил в своята прокламация една смекчаваща фраза, липсваща в първоначалния текст, който е бил изпратен в Англия и който е легнал в основата на телеграмата на лорд Еленбъро[363].

Мнението на лорд Канинг по въпроса, в каква светлина трябва да се разглежда поведението на земевладелците в Ауд, които са се присъединили към въстанието, както изглежда, не се различава особено от мнението на сър Джейм Утръм и лорд Еленбъро. Лорд Канинг твърди, че позицията на тези земевладелци твърде много се отличава не само от позицията на разбунтувалите се сипаи, но и от позицията на жителите на ония въстанали окръзи, в които британското управление съществува още отдавна Той приема, че те трябва да бъдат третирани като лица, чиито действия са били провокирани, но в същото време настоява да им се даде да разберат, че човек не може да прибягва до бунт, без с това да си навлече сериозни последици. Ние скоро ще узнаем какъв ефект е имало издаването на тази прокламация и кой е бил по-близо до истината в своите преценки за нейните евентуални последици — лорд Канинг или сър Джеймс Утръм.

Написано от К. Маркс на 25 май 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5344 от 7 юни 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ФИНАНСОВИТЕ МАНЕВРИ НА БОНАПАРТ — ВОЕННИЯТ ДЕСПОТИЗЪМ

Париж, 27 май 1858 г.

Сега вече никой не спори, че Бонапартовата хазна се намира в пълно разстройство. Самият „спасител на собствеността"[364] открито заяви това. Няма друг начин да се обясни циркулярното писмо на генерал Еспинас до френските префекти, с което ги призовава да използуват влиянието си, а „ако е нужно, да употребят и властта си", за да заставят попечителите на болници и други благотворителни учреждения да превърнат недвижимата собственост, от която извличат доходите си, в 3%-ови държавни облигации. Тая собственост се оценява на 100 000 000 долара, но, както се оплаква Бонапарт от името на бедняците, тя носи не повече от $2^1/_2$% доход. Ако се вложи в държавни ценни книжа, доходът ще се увеличи най-малко с 50%. В своята бащинска загриженост Бонапарт неотдавна покани Държавния съвет да внесе закон за превръщането на поземлената собственост на благотворителните учреждения в държавни лихвоносни ценни книжа, но, колкото и да е странно това, неговият собствен Държавен съвет упорито отказваше да разбере направения му намек. Следователно онова, което не успя да прокара по законодателен път, Бонапарт се опитва сега да осъществи „чрез изпълнителната власт", с помощта на военна ordre du jour*. Има достатъчно простодушни хора, които си въобразяват, че с тая маневра той иска само да увеличи количеството на държавните ценни книжа. Невъзможно е да си представим нещо по-далечно от истината. Ако споменатата по-горе поземлена собственост бъде продадена по номиналната

* — заповед. *Ред.*

си стойност от 100 000 000 долара, значителна част от парите за нейната покупка естествено биха били взети от капитала, вложен досега в облигации и други държавни ценни книжа, така че изкуствено създаденото търсене на ценни книжа би се покрило от масовото им хвърляне на свободния пазар. Подобна операция би могла дори да доведе до по-нататъшна депресия на пазара на ценни книжа. Но планът на Бонапарт се отличава с далеч по-голяма практичност и простота. На мястото на тази поземлена собственост за 100 000 000 долара той възнамерява да създаде ценни книжа за 100 000 000 долара. С едната си ръка той се кани да заграби собствеността на благотворителните учреждения, а с другата — да ги обезщети, като им издаде чек срещу „grand livre"* на нацията. Ние имахме вече веднъж случай, разглеждайки закона за Френската банка** от 1857 г., да се спрем подробно на въпроса за огромните привилегии, които Бонапарт даде на Банката за сметка на държавата, за да си осигури един жалък заем от 20 000 000 долара. Тогава окачествихме закона за Френската банка като финансов вик на отчаяние от страна на „спасителя на обществото", но катастрофата, която впоследствие сполетя френската търговия, промишленост и селско стопанство, рекушира и върху хазната, чиито разходи и без това се увеличаваха с ужасяващо темпо. През 1858 г. за различните министерства фактически се искат 79 804 004 франка повече, отколкото през 1855 г.; само разходите за армията съставляват 51% от всички бюджетни приходи на страната. Crédit Mobilier, чийто последен отчет, ако го разгледаме по-отблизо, показва значително превишение на пасива над актива и което не е в състояние да изплаща дивиденти на собствените си акционери, вече не може, както през 1854 и 1855 г., да се притече на помощ, като отпусне заем на „демократични" начала. Следователно на Бонапарт не остава нищо друго, освен да се върне към своите първоначални принципи на държавния преврат в областта на финансите, така както вече бе принуден да направи това в политическата област. Финансовата политика, започната с кражбата на 25 000 000 франка от подземията на Банката и изразила се по-късно в конфискацията на имената на Орлеанската фамилия, ще получи сега по-нататъшното си развитие под формата на конфискация на собствеността на благотворителните учреждения.

Обаче тази операция ще струва на Бонапарт една от армиите му, а именно армията на поповете, които управляват ог-

* — „главната книга на дълговете". *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 228—231. *Ред.*

ромното мнозинство от благотворителните учреждения. „Univers" за първи път от времето на държавния преврат се осмелява открито да изразява несъгласие със „спасителя на обществото" и дори моли „Siècle"[365] да се обединят за борба срещу подготвящото се посегателство върху „частната собственост".

Докато „старшият син на църквата"* се намира в това доста двусмислено положение спрямо своята свята армия, неговата светска армия също заплашва да престане да му се подчинява. Ако се опита сериозно да попречи на развлеченията на такива герои като господа дьо Мерси, Леоде и Иен, той ще загуби властта си над единствената част на армията, на която може да се осланя. Ако пък, от друга страна, даде свобода на корупцията на преторианците, която той систематично поощрява още от дните на парада в лагера Сатори, ще настъпи краят на всякаква дисциплина и армията ще се окаже неспособна да издържи и най-малкия удар отвън. Още едно събитие като убийството на редактора на „Figaro"[366], и този удар ще бъде нанесен. За всеобщото негодуване може да се съди дори само по факта, че когато вестта за дуела долетяла до Париж, около 5 000 младежи се стекли пред редакцията на „Figaro", молейки да впишат имената им в списъка на лицата, готови да се бият с всеки подпоручик, който би приел предизвикателството. Естествено самият „Figaro" е Бонапартова креатура, застанала начело на онзи вид журналистика на скандала, шантажа и клеветата, който изведнъж се появи на бял свят след насилственото смазване на политическия печат и намери благоприятна почва и условия за пищен разцвет при малката Империя. Прекрасна ирония на историята е, че сигналът за приближаващия конфликт се дава от кръвопролитната схватка между литературните и военните представители на Бонапартовата клика.

Написано от К. Маркс на 27 май 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5348 от 11 юни 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

---

* — Наполеон III. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

*ВЪСТАНИЕТО В ИНДИЯ

Въпреки големите военни операции на англичаните при завземането най-напред на Делхи, а след това на Лакнау — градове, които бяха последователно главните центрове на въстанието на сипаите, усмиряването на Индия още далеч не е завършено. Всъщност може да се твърди, че истинските трудности в това отношение тепърва започват. Докато въстаналите сипаи се държаха заедно на големи маси, докато се касаеше за обсади и решителни сражения от голям мащаб, огромното превъзходство на английските войски в подобен род военни действия им даваше всички предимства. Но при новия характер, който взема сега войната, тези предимства вероятно ще бъдат до голяма степен загубени. Завземането на Лакнау няма автоматически да доведе до покоряването на Ауд, нито пък покоряването на Ауд ще доведе до усмиряването на Индия. Кралство Ауд е изпъстрено с повече или по-малко значителни крепости и макар че нито една от тях може би не ще бъде в състояние да издържи дълго време правилна обсада, все пак завземането на тези крепости една след друга не само ще бъде много трудна и продължителна работа, но и ще бъде придружено от сравнително много по-големи загуби, отколкото операциите против такива големи градове като Делхи и Лакнау.

Но трябва да бъде завоювано и усмирено не само кралство Ауд. Разбитите сипаи, изтласкани от Лакнау, се пръснаха и избягаха във всички направления. Голяма част от тях намериха убежище на север, в планинските райони на Рохилканд, който все още изцяло си остава в ръцете на въстаниците. Други избя-

гаха в източна посока, в Горакхпур; макар че при своя поход срещу Лакнау британската армия мина през този район, сега е необходимо той отново да бъде завоюван. Много въстаници успяха да си пробият път на юг, в Бунделкханд.

Всъщност изглежда дори е възникнал спор кой е най-добрият начин за действие и дали нямаше да бъде по-добре да бъдат покорени всички околни райони, където въстаниците биха могли да намерят убежище, преди операциите да бъдат насочени против главните им сили, съсредоточени в Лакнау. Такъв бил планът за действие, който военните предпочитали; но трудно е да се разбере как англичаните можеха с ограничения брой войски, с които разполагаха, да окупират тези периферни райони така, че да попречат на сипаите да намерят убежище в тях, след като бъдат окончателно изтласкани от Лакнау, и същевременно да избягнат необходимостта — както беше в Горакхпур — да завоюват отново тези райони.

След завземането на Лакнау главните сили на въстаниците изглежда са отстъпили по посока на Барейли. Съобщава се, че и Нана Сахиб се намирал там. Било счетено за необходимо през лятото да се предприеме поход срещу този град и район, които се намират повече от сто мили северозападно от Лакнау, и според последните съобщения затам се е отправил сам сър Колин Кямпбел.

Междувременно обаче изглежда, че партизански действия се разгръщат в различни райони. Докато английските войски се съсредоточават на север, отделни разпокъсани групи въстаници се прехвърлят през Ганг в Доаб, като прекъсват връзката с Калкута и със своите опустошения лишават земеделците от възможността да плащат своя поземлен данък или най-малкото им дават претекст да не го плащат.

Дори завземането на Барейли не само няма да сложи край на всички тези злини, но по всяка вероятност ще ги увеличи още повече. Предимството на сипаите се крие именно в този хаотичен начин на водене на война. В бързината на придвижването си те превъзхождат английските войски толкова, колкото последните ги превъзхождат в сраженията. Една английска колона не може да се придвижи дори двадесет мили на ден, а един отряд сипаи изминава четиридесет, а при по-голямо напрежение шестдесет мили на ден. Именно тази бързина на придвижването представлява главното качество на сипайските войски, което, съчетано с тяхната способност да понасят климата и със сравнителната леснота, с която те се продоволствуват, ги прави незаменими за войната в Индия. Загубите на английските войски при бойните дейст-

вия, особено през време на летните кампании, са огромни. Недостигът от хора се чувствува вече остро. Може да се наложи бягащите въстаници да бъдат преследвани от единия край на Индия до другия. Европейските войски едва ли ще се окажат годни за тази цел, а контактът на пръсналите се навсякъде въстаници с туземните полкове от Бомбай и Мадрас, които досега са останали верни на клетвата, може да доведе до нови въстания.

Но дори да не се явят нови въстаници, в района на военните действия все още има не по-малко от сто и петдесет хиляди въоръжени хора, докато невъоръженото население не дава на англичаните никаква подкрепа и никакви сведения.

Междувременно липсата на дъждове в Бенгалия заплашва с глад — бедствие, невиждано в сегашния век, макар в миналото, дори след окупирането на Индия от англичаните, то да е било източник на ужасни страдания.

Написано от Ф. Енгелс в края на май 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5361 от 15 юни 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

*АНГЛИЙСКАТА АРМИЯ В ИНДИЯ

Любовта към ярки описания накара неотдавна нашия недискретен събрат по перо г. Уилям Ръсел от лондонския „Times" още веднъж да представи картината на разграбването на Лакнау така, че в чужбина да получат не особено ласкава представа за английския характер. Сега се изяснява, че и Делхи е бил подложен на твърде значителни „грабежи" и че освен Кайсарбаг Лакнау общо взето е трябвало да обезщети британските войници за техните предишни лишения и героични усилия. Привеждаме думите на г. Ръсел:

„Има роти, които могат да се похвалят, че в техните редове има войници, притежаващи ценности за хиляди фунта стерлинги. Съобщиха ми, че един войник предлагал със самодоволен вид на някакъв офицер на заем „каквато обича сума, ако желае да си купи чин капитан". Други войници изпратили големи суми на свои приятели. Преди тази дописка да стигне до Англия, множество брилянти, изумруди и скъпоценни бисери ще разказват тихичко и приятно своята повест за щурмуването и разграбването на Кайсарбаг. *За щастие прелестните притежателки на тези блестящи накити... не са видели как те са били добити, и не си представят сцените, които са придружавали заграбването на тези съкровища...* Някои офицери буквално са натрупали *цели състояния...* В изтърканите раници са скрити понякога малки кутийки, които крият цели *имения в Шотландия и Ирландия* и кокетни вили за любителите на лова и риболова във всички богати на дивеч и сьомга кътчета на света."

С това, значи, се обяснява бездействието на британската армия след завземането на Лакнау. Двете седмици, посветени на грабеж, не са отишли напразно. Офицерите и войниците са влезли в града бедняци и потънали в дългове, а са излезли от

него внезапно забогатели. Това не са били вече предишните хора; и все пак от тях се очаквало да се върнат към предишната си военна служба, към покорство, мълчаливо подчинение, готовност да понасят войнишките си задължения и лишенията и да участвуват в сраженията. Но това е абсолютно невъзможно. Една армия, която е била разпусната, за да грабн, се променя завинаги; никакви команди, никакъв авторитет на военачалника не могат да я върнат в предишното ѝ състояние. Чуйте още веднаж г. Ръсел:

„Интересно е да се наблюдава как богатството поражда определена болест, как под влиянието на заграбеното човек става жлъчен и какви огромни опустошения могат да причинят в семейството му, сред най-близките и скъпите му хора, няколко кристала въглерод... Тежкият пояс, натъпкан с рупии и златни могури, го убеждава, че неговите мечти" (за осигурено, независимо съществуване в родината) „могат да станат действителност, и не е чудно, че командата „строй се, строй се!" го дразни... Две сражения, две поделби на военна плячка, разграбването на два града и многобройните дребни кражби мимоходом — всичко това направи някои от нашите войници прекалено богати, за да бъдат добри войници."

Нищо чудно, че — както узнаваме — над 150 офицери са подали до сър Колин Кямпбел молба за уволнение — много странна постъпка в една войска, която стои лице с лице срещу неприятеля, постъпка, която във всяка друга армия би повлякла след себе си разжалване за двадесет и четири часа и други най-строги наказания, но на която, изглежда, в британската армия се гледа като на нещо напълно естествено за „офицер и джентълмен", натрупал внезапно състояние. Що се отнася до редниците, работата с тях стои другояче. Грабежът поражда жажда за нов грабеж; и ако няма повече индийски съкровища под ръка за тази цел, защо да не се грабят съкровищата на британското правителство? Както разказва г. Ръсел:

„Веднъж подозрително се прекатуриха две каруци с ковчези с пари, които се охраняваха от европейска стража, при което се установи изчезването на известно количество рупии; поради това *за изпълнението на деликатната задача по конвоирането ковчежниците предпочитат туземните войници!*"

Отлично, нали! Индуският или сикхският войник е по-дисциплиниран, по-малко крадлив и по-малко алчен от британския войник, този несравнен образец на воин! Впрочем досега ние видяхме само как действува отделният британец. Да видим сега как ходи на лов за „плячка" британската армия като цяло:

„Трофейното имущество се увеличава всеки ден и съгласно пресмятанията неговата разпродажба ще донесе 600 000 фунта стерлинги. *Говори се, че град Канпур е задръстен от плячката, заграбена в Лакнау;* а ако би било възможно да се изчисли стойността на щетите, причинени на обществените сгради, стойността на разрушеното частно имущество, стойността на щетите, на-

несени на къщите и поземлената собственост, както и резултатите от изтребването на населението, ще се види, че *столицата на Ауд е понесла загуби на сума пет или шест милиона фунта стерлинги.*"

Калмукските орди на Чингис-хан и Тимур, които връхлитаха върху градовете като облаци от скакалци и изтребваха всичко, което срещнеха по пътя си, са били навярно благодеяние за тази страна в сравнение с нашествието на тези християнски, цивилизовани, доблестни и великодушни британски войници. Първите поне бързо са отминавали по своя път; а тези методични англичани навсякъде водят със себе си свои агенти за изчисляване на трофеите, които превръщат грабежа в система, регистрират заграбеното, продават го на търг и зорко бдят да не би британските герои да бъдат изиграни в техния пай. Интересно ще бъде да се види на какво ще се окаже способна тази армия с нейната отслабена от масовия грабеж дисциплина, когато трудностите на похода в периода на горещините ще изискват най-строга дисциплина.

Впрочем индийците по това време ще бъдат още по-малко годни за редовни военни действия, отколкото бяха при Лакнау, но главният въпрос сега не е в това. Много по-важно е да се знае какво ще се предприеме, ако въстаниците след кратка съпротива отново преместят другаде центъра на военните действия, например в Раджпутана, която още далеч не е усмирена. Сър Колин Кямпбел трябва навсякъде да оставя гарнизони; армията му се стопи повече от половината в сравнение с числеността на неговите войски при Лакнау. А ако се наложи да окупира Рохилканд, какви сили ще му останат за активни бойни действия? Сега вече е настъпил сезонът на горещините; през юни дъждовете вероятно са спрели активните военни действия и са дали отдих на въстаниците. Загубите на войниците-европейци от болести вероятно са нараствали всеки ден от средата на април насам, когато времето е станало непоносимо знойно, и навярно младите войници, докарани миналата зима в Индия, загиват от тежките климатични условия в далеч по-голям брой, отколкото калените участници в индийските походи, които се сражаваха миналото лято под командуването на Хавлок и Уилсън. А изходът на въстанието едва ли ще се реши в Рохилканд повече, отколкото в Лакнау или Делхи. Наистина въстаниците до голяма степен са изгубили способността си за решителни сражения, но сега — пръснати навсякъде — те са много по-опасни, а това принуждава англичаните да погубват своята армия с походи при неблагоприятните климатични условия. Обърнете внимание на множеството нови центрове на съпротива: Рохилканд, където са се събрали мнозинството бивши сипаи; североизточната част на Ауд, отвъд Гогра, където са се закрепили

аудийците; Калпи, където сега се съсредоточават въстаниците от Бунделкханд. Твърде вероятно е след няколко седмици, ако не и по-рано, да чуем, че са паднали и Барейли, и Калпи. Вземането на Барейли ще има малко значение, тъй като тази операция ще погълне всички или почти всички сили, намиращи се в разпореждане на Кямпбел. По-важно ще бъде завоюването на Калпи, застрашен сега от генерал Уитлок, който е докарал своя отряд от Нагпур в Банда, намиращ се в Бунделкханд, и от генерал Роуз, който се приближава откъм Джханси и вече е нанесъл поражение на авангарда на калпийските войски; падането на Калпи ще освободи Канпур — операционната база на Кямпбел — от единствената застрашаваща този град опасност и по този начин може би ще даде възможност на Кямпбел да попълни своите войски с известен брой от освободените в резултат на тази кампания отряди. Но твърде съмнително е дали той ще има достатъчно войски, за да направи нещо повече от това, да очисти Ауд от въстаниците.

Следователно, най-силната английска армия, каквато е била съсредоточавана някога в един пункт в Индия, сега отново е разпръсната по всички посоки и й предстои повече работа, отколкото тя може да извърши. Опустошенията, причинявани от климата през летните горещини и периода на дъждовете, трябва да са ужасни; и каквото и да е моралното превъзходство на европейците над индийците голям въпрос е, дали физическото превъзходство на индийците, които не се страхуват от горещините и дъждовете на индийското лято, няма да се окаже отново онзи фактор, който може да изтреби английските военни сили. Днес на път за Индия се намират само незначително количество британски войски и преди юли или август не се проектира там да бъдат изпратени големи подкрепления. Затова чак до октомври и ноември на Кямпбел остава само тази бързо топяща се армия, с която той ще трябва да задържи положението. А какво ще стане, ако разбунтувалите се индийци успеят междувременно да вдигнат въстание в Раджпутана и в страната на маратхите? Какво ще стане, ако въстанат сикхите, от които 80 000 служат в английската армия, които са склонни да си присвояват цялата чест за победите и които са настроени не напълно доброжелателно към англичаните?

В крайна сметка на англичаните, както изглежда, предстои поне още една зимна кампания в Индия, а тя не може да бъде проведена, ако от Англия не бъде изпратена още една армия.

Написано от Ф. Енгелс около 4 юни 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5361 от 26 юни 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

СЪСТОЯНИЕТО НА БРИТАНСКАТА ТЪРГОВИЯ

Лондон, 8 юни 1858 г.

Статистическите таблици за търговията и корабоплаването, току-що публикувани от английското министерство на търговията, съдържат данни за декларираната стойност на износа на Обединеното кралство за първото тримесечие на 1859 г. в сравнение с първото тримесечие на 1857 г.; данни за броя и тонажа на корабите, пристигнали и отплували с товар през първите четири месеца на 1858 г. в сравнение със съответните периоди на 1856 и 1857 г. и най-после данни за основните пера на вноса и износа през първите четири месеца на 1858 г. Въпреки че стойността на износа през първите четири месеца на 1858 г. е спаднала приблизително с 600 000 фунта стерлинги, стойността на износа през април 1858 г. възлиза на 9 451 000 ф. ст. срещу 9 965 000 ф. ст. в 1857 г. и 9 424 000 в 1856 г. Следователно британският износ през април 1858 г. изглежда не само е надхвърлил равнището на 1856 г., но и значително се е приближил до равнището, достигнато в 1857 г., няколко месеца преди избухването на търговската криза в Съединените щати. Оттук би могло да се направи заключението, че последните следи на кризата бързо изчезват и че поне британската търговия отново навлиза в стадий на оживление. Но подобен извод би бил дълбоко погрешен. Преди всичко трябва да имаме предвид, че тъй като официалните статистически данни се отнасят до декларираната стойност, те отразяват не фактическите данни, а личните оценки на износителите. При това едно по-внимателно изследване на данните за износа показва, че привидното оживление на британската търговия е предизвикано главно от свръхизноса за Източна Индия, което неизбежно ще

доведе до голямо задръстване на този пазар. В последния търговски циркуляр на фирмата Джордж Фрейзър и К° вече се отбелязва:

„Току-що получените съобщения от Изток сочат за симптоми на спадане на цените в сравнение с извънредно високото им равнище в Бомбай и Калкута през периода, когато липсата на стоки в тези градове бе така остра. Цените значително спаднаха още след пристигането на стоките, изпратени от Англия не по-късно от декември. Оттогава двата пазара се снабдяват доста и дори прекалено обилно и затова, както изглежда, в продължение на известно време ще трябва да очакваме по-ниско равнище на цените в сравнение с равнището, което бе предизвикано в началото на януари от голямото търсене на Изток."

Освен Индия още незасегнатите от търговската криза европейски и други страни бяха наводнени с британски стоки не поради някакво увеличено търсене, а просто за експеримент. Страните, облагодетелствувани по този начин, бяха Белгия, Испания и нейните колонии, някои италиански държави — по-специално Кралството на двете Сицилии — Египет, Мексико, Централна Америка, Перу, Китай и още няколко по-незначителни пазари. По същото време, когато поради извънредно тревожните новини от Бразилия общият износ за тази страна намаля, отделни отрасли на британската промишленост, принудени да търсят отдушник за своите излишъци, не само не съкратиха, но дори увеличиха количеството стоки, изпращани на този пазар. Така през април нараснаха и количеството, и декларираната стойност на изнесените в Бразилия ленени платове, грънчарски спор целанови изделия. Подобен износ съвсем не може да се смята за експорт bona fide*. Същото важи и за Австралия, която през първите месеци на кризата бе такъв еластичен център за поглъщане на стоки. И сега, както и тогава, австралийският пазар е задръстен със стоки; внезапно настъпи реакция; общият износ за тази страна намаля, но все пак, въпреки предупрежденията на всички местни австралийски вестници, отделни отрасли на британската промишленост, вместо да намалят своите доставки, фактически ги увеличиха, разбира се, със спекулативна цел. Затова на отчетите за износа през април трябва да се гледа не като на bona fide показател за оживяването на британската промишленост, а само като на пипала, пуснати, за да се установи какъв натиск ще бъдат понастоящем в състояние да издържат различните пазари на света. Следната таблица съдържа данни за декларираната стойност на британския и ирландския износ през първото тримесечие на 1858 г. в сравнение със съответния период на 1857 г.:

* — истински. *Ред.*

Чужди държави, за които са били изнасяни стоки

	1857 г.	1858 г.
	ф. ст.	
Русия, северни пристанища	3 015	8 853
Русия, южни пристанища	72 777	42 493
Швеция	48 007	3 717
Норвегия	30 217	5 911
Дания	92 046	40 148
Прусия	133 000	78 917
Мекленбург	9 502	3 099
Хановер	288 648	236 689
Олденбург	3 520	1 957
Ханзейски градове	2 318 260	1 645 419
Холандия	1 305 606	975 428
Белгия	515 175	546 033
Франция	1 631 672	1 035 096
Същинска Португалия	380 160	356 188
Азорски острови	10 793	12 581
Мадейра	9 955	16 245
Испания	496 788	584 287
Канарски острови	18 817	8 475
Сардиния	290 131	293 138
Тоскана	189 584	257 508
Папски владения	69 953	123 059
Кралство на двете Сицилии	284 045	375 177
Австрийски територии	253 042	323 086
Гърция	40 860	69 570
Турция	969 288	821 204
Влашко и Молдавия	111 052	93 135
Сирия и Палестина	199 070	81 874
Египет (пристанища на Средиземно море	449 497	483 516
Тунис	865	2 323
Алжир	4 790	4 831
Мароко	55 826	37 206
Западен бряг на Африка (не британски)	235 527	196 484
Източен бряг на Африка	301	1 927
Африкански пристанища на Червено море	1 130	567
Острови на Зеления нос	2 419	3 965
Ява	234 071	149 493
Филипински острови	144 992	212 942
Китай (без Хонконг)	290 441	389 647

Продължение

	1857 г.	1858 г.
	ф. ст.	
Полинезийски острови	—	585
Западна Индия (не британска)	620 022	321 435
Съединените щати (пристанища на Атлантическия океан)	6 231 501	2 565 566
Калифорния	50 219	94 147
Мексико	112 277	151 890
Централна Америка	22 453	46 201
Нова Гранада	88 502	117 411
Венецуела	105 417	62 685
Еквадор	2 099	—
Бразилия	1 292 325	826 583
Уругвай	145 481	177 281
Буенос Айрес	285 187	279 913
Чили	336 309	270 176
Перу	209 889	299 725
Всичко износ за чужди държави	20 636 473	14 940 756

Британски владения

Острови в Ламанша	136 071	120 431
Гибралтар	152 826	210 575
Малта	116 821	131 238
Йонийски острови	66 148	52 849
Западен бряг на Африка (британски)	135 452	62 343
Нос Добра надежда	442 796	403 579
Натал	26 605	23 106
Остров Възнесение	3 832	2 308
Остров Св. Елена	3 837	8 416
Остров Мавриций	142 303	164 042
Аден	11 263	11 996
Британски територии в Източна Индия (без Сингапур и Цейлон)	2 822 000	3 502 664
Сингапур	101 535	308 545
Цейлон	98 817	153 090
Хонконг	133 743	242 757
Западна Австралия	15 515	13 813

Продължение

	1857 г.	1858 г.
	ф. ст.	
Южна Австралия	180 123	249 162
Нов Южен Уелс	706 337	682 265
Виктория	1 427 248	1 056 537
Тасмания	67 550	82 942
Нова Зеландия	96 893	93 768
Британски колонии в Северна Америка	818 560	439 433
Британски острови в Западна Индия	334 024	426 421
Британска Гвиана	122 249	95 385
Хондурас (британски заселища)	28 362	31 069
Всичко износ за британските владения	8 191 020	8 569 534
Всичко износ за чуждите държави и британските владения	28 827 493	23 510 290

По мнението на „Economist" внимателният анализ на тези цифри „разкрива куриозния факт, че намалението на британския износ засяга изключително търговията с чуждите държави, а не с английските *колониални* владения". Действително горната таблица може да бъде предадена сбито по следния начин:

Износ за трите месеца

	1857 г.	1858 г.
	ф. ст.	
В чуждите държави	20 636 473	14 940 756
В британските владения	8 191 020	8 569 534
Всичко	28 827 493	23 510 290

И все пак изводите, до които стига „Economist", ни се струват погрешни. Съгласно общите данни излиза, че търговията с чуждите държави е намаляла с 5 695 717 ф. ст., а колониалната търговия през същото време се е увеличила с 378 514 фунта стерлинги. Но ако приспаднем от общите цифри увеличението на износа за такива центрове на британската контрабандна търговия като Гибралтар, Малта, Хонконг и за такива пунктове като Сингапур, които са само складове за търговията с чуждите държави, общото намаление на колониалната търговия става очевидно, а ако не включим в сметката и Индия, това намаление ще се окаже твърде значително. В търговията с чуждите държави най-много е намалял износът за следните страни:

	1857 г	1858 г.
	ф. ст.	
Съединените щати	6 231 501	2 565 566
Бразилия	1 292 325	826 583
Ханзейски градове	2 318 260	1 645 410
Франция	1 631 672	1 035 096
Холандия	1 305 606	975 428

Данните за корабоплаването показват, че броят и тонажът на пристигналите в Англия британски кораби леко са се увеличили, докато броят и тонажът на отплувалите кораби е намалял. От чуждите държави първо място по корабоплаването, както и преди, заемат Съединените щати. Следващите цифри показват броя на американските кораби, пристигнали в британски пристанища или отплували от тях:

	1856 г.		1857 г.		1858 г.	
	Кораби	Тонаж	Кораби	Тонаж	Кораби	Тонаж
Пристигнали от Съединените щати	382	383 255	367	366 407	366	366 650
Заминали за Съединените щати	414	395 102	440	427 221	343	321 015

От същите данни личи, че Норвегия, Дания и Русия са страните, върху чието корабоплаване търговската криза, както изглежда, се е отразила особено тежко.

Написано от К. Маркс на 8 юни 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5366 от 21 юни 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ В АНГЛИЯ. — ПОЛОЖЕНИЕТО В ЕВРОПА

Англия ни представя днес странното зрелище на разложение, обхванало държавните върхове, докато основата на обществото, общо взето, изглежда непоклатима. Не се чува за каквито и да било вълнения сред народните маси, затова пък стават явни промени сред ония, които ги управляват. Но наистина ли се разпадат горните слоеве на обществото, докато долните си остават в същото състояние на застой? Разбира се, ние не намекваме за циничните опити на Палмерстон и на неговите съучастници да „сложат ръка“ върху държавното съкровище[367]. Борбата между ония, които са на власт, и опозицията е също такава постоянна характерна черта на парламентарната история на Англия, както и конфликтите между политическите изгнаници и техните гонители в средновековните летописи на италианските градове. Но ето че лидерът на торите в камарата на общините* завършва своята реч със следната злокобна декларация:

> „между нас“ (радикалите и торите) „съществува нещо, което ни обединява както в камарата, така и в страната — то е, че ние не искаме повече да бъдем нито оръдия, нито жертви на една изживяла времето си олигархия!“

Ето че камарата на лордовете приема един от пунктовете на Народната харта — отменяването на имуществения ценз за членовете на камарата на общините[368]; ето че потомъкът на вигския реформатор, лорд Грей, предупреждава своите благородни колеги, че те вървят към „пълна революция в цялата система на

* — Дизраели. *Ред.*

своето управление и в характера на своята конституция“; ето че херцог Ротланд е смъртно уплашен от перспективата да преглътне „всичките пет пункта на Хартата, а може би и още нещо отгоре“. Ето че лондонският „Times“ един ден със заплашителен тон предупреждава буржоазията, че Дизраели и Булвер не ѝ желаели доброто и че за да установят господството си над нея, можели да се обединят с подлото простолюдие, а на следващия ден предупреждава поземлената аристокрация, че имало опасност да бъде задушена от дребните бакали, които щели да дойдат на власт в резултат на законопроекта на Лок Кинг, току-що минал на второ четене в камарата на общините, защото той разпростира избирателните права в графствата върху наемателите на помещения, които плащат 10 ф. ст. годишен наем.

Работата е там, че и двете управляващи олигархически партии в Англия отдавна са се превърнали в обикновени клики без каквито и да било отличителни принципи. След като напразно се опитаха да създадат отначало коалиция, а след това диктатура, те изпаднаха сега в положение, когато и двете могат да се надяват да удължат своя живот само като предадат общите си интереси в ръцете на общия си враг — буржоазната радикална партия, която има в камарата на общините ярък представител в лицето на Джон Брайт. Досега торите бяха аристократи, които управляваха от името на аристокрацията, а вигите — аристократи, които управляваха от името на буржоазията; но откакто буржоазията започна да управлява от свое име, с ролята на вигите се свърши. За да попречат на вигите да дойдат на власт, торите ще отстъпват пред натиска на буржоазните партии дотогава, докато търпението на вигите се изчерпи и докато тези олигарси се убедят, че за да спасят интересите на своята клика, те ще трябва да се претопят в редовете на консерваторите и да се откажат от своите претенции да представляват либералните интереси или да образуват самостоятелна сила. Претопяването на фракцията на вигите във фракцията на торите и тяхното общо превръщане в една аристократическа партия в противовес на новата буржоазна партия, която вече има свои собствени водачи, собствени знамена и собствени лозунги — ето процеса, който наблюдаваме сега в Англия.

Ако вземем под внимание това вътрешно положение на Англия и прибавим към него обстоятелството, че индийската война ще продължи да поглъща нейните хора и пари, ще ни стане съвсем ясно, че Англия няма вече да може, като в 1848 г., да служи като спирачка за явно надвисващата европейска революция. Съществува още една велика сила, която преди десет годи-

ни извънредно енергично възпираше напора на революцията. Имаме предвид Русия. Но сега в собствените ѝ крака се е натрупал запалителен материал, който при един силен порив на вятъра откъм Запад може внезапно да се възпламени. Симптомите за въстание на крепостните селяни в Русия са толкова очевидни, че самите местни власти са принудени, за да обяснят този необичаен кипеж, да обвиняват за него Австрия, която с помощта на тайни емисари разпространявала социалистическите и революционните учения из цялата страна. Представете си — Австрия не само бива подозирана, но и открито обвинявана, че действува като емисар на революцията! Наистина кланетата в Галиция[369] нагледно показаха на целия свят как в случай на нужда виенският кабинет умее да учи крепостните селяни на социализъм от свой собствен тип. Австрия обаче гневно отхвърля това обвинение, като твърди, че нейните източни провинции били наводнени и покварени от руски панславистки агенти, а нейните италиански поданици били уплетени в мрежата на общите интриги на Бонапарт и на царя. Най-после Прусия остро чувствува опасността на положението, но ръцете и краката ѝ са вързани и тя не може да се движи в каквото и да било направление. Кралската власт фактически е парализирана от умопобъркването на краля и от липсата на пълна власт у регента. Борбата между камарилата на краля, който отказва да се отрече от престола, и камарилата на принца, който не смее да поеме пълната власт, дава простор на потока на народното движение.

Следователно всичко зависи от Франция, а във Франция тежкото състояние на търговията и на селското стопанство, финансовият преврат и заменянето на господството *с помощта на армията* от господство *на самата армия* допринасят за ускоряването на експлозията. Дори френският печат най-после признава, че всички надежди за връщане на периода на разцвета засега трябва да бъдат изоставени. „Ние смятаме, че би било глупаво да дразним обществеността с химерични надежди за близка промяна" — пише „Constitutionnel". „Застоят продължава и въпреки наличността на благоприятни симптоми не трябва да очакваме скорошен обрат" — пише „Patrie". „Union"[370] и „Univers" като ехо повтарят тези оплаквания. „Всички признават, че след революцията от 1848 г. Париж не е изпитвал такава търговска криза като сегашната" — пише парижкият кореспондент на лондонския „Times"; а акциите на Crèdit Mobilier паднаха на около 550 фр., т. е. под номиналната цена, по която се продаваха на широката публика. От друга страна, изпразването на императорската хазна принуждава Наполеон да настоява на своя план

за конфискация*. „Единственият въпрос, който можем сега да зададем — пише клерикалният вестник, който излиза в Анжу, — е, трябва ли да уважаваме собствеността". До собствеността ли ни е сега? Единственият въпрос, който трябва да зададем сега, отговаря Бонапарт, е, как да си осигурим верността на армията; и той разрешава този въпрос по обичайния си начин: цялата армия ще бъде отново купена. И той нареди да бъдат повишени заплатите на всички военни. Междувременно Англия е разтревожена, а Австрия е в паника. Всички смятат войната за неизбежна. Луи Наполеон няма друго средство да избегне скорошния си крах. Началото на края е вече близко.

Написано от К. Маркс на 11 юни 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5359 от 24 юни 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

---

* Виж настоящия том, стр. 497—499. *Ред.*

К. МАРКС

БРИТАНСКОТО ПРАВИТЕЛСТВО И ТЪРГОВИЯТА С РОБИ

Лондон, 18 юни 1858 г.

На заседанието на камарата на лордовете на 17 юни оксфордският епископ повдигна въпроса за търговията с роби и подаде петиция против тази търговия от името на енорията св. Мария на остров Ямайка. У всеки що-годе безпристрастен човек тези дебати в камарата положително ще създадат впечатлението, че сегашното английско правителство е проявило крайна сдържаност по този въпрос и твърдо е решило да избягва и най-малкия повод за спор със Съединените щати. Следващата декларация на лорд Малмсбъри представлява пълен отказ от „правото да се извършва преглед", когато се касае за кораби, плаващи под американски флаг:

„Съединените щати заявяват, че при никакви обстоятелства, за никакви цели, при наличността на каквито и да било подозрения нито един кораб освен американски не може да инспектира кораб, който плава под американски флаг; че върху капитана на кораба, който инспектира такъв кораб или го задържа, пада цялата отговорност за последиците от това действие. Аз не признавах това положение, формулирано от американския министър на външните работи, за отговарящо на международното право, докато то не бе одобрено и утвърдено от кралските съдебни чиновници. Но след като го признах, аз с цялата възможна строгост предупредих американското правителство, че ако стане известно, че американският флаг прикрива каквото и да било беззаконие, всеки пират и търговец на роби ще се старае да плава само под този флаг; че това ще покрие с позор уважавания сега американски флаг; че вместо да издигнат честта на страната, американците, следвайки твърдо направената от тях сега декларация, ще постигнат тъкмо обратния резултат; най-после, че американският флаг ще бъде проституиран за най-ниски цели. Аз ще настоявам, както и преди, в нашия цивилизован век, когато безбройно множество кораби браздят океана, в океанските простори да съществува полиция; страните — ако това не бъде предвидено от международното пра-

во — сами да уговарят помежду си реда на изясняване националната принадлежност на всеки кораб и на определяне неговото право да плава под флага на една или друга нация. Тонът на моята реч, моите разговори с американския министър-резидент тук, в Англия, и бележките, които направи по този въпрос генерал Кас в един свой превъзходен доклад, ми вдъхват голяма надежда, че със Съединените щати ще може да бъде постигнато такова споразумение, което след получаване на определени указания от длъжностните лица на двете страни ще ни даде възможност да проверяваме флаговете на всички страни, без риска да бъде нанесено оскърбление на страната, на която принадлежи един или друг кораб."

От банките на опозицията също не бяха направени опити да се защити правото на Великобритания да проверява корабите на Съединените щати, но граф Грей заяви:

„Англичаните сключиха на времето договори с Испания и с други държави с цел да се предотврати търговията с роби. И ако те имаха основателни причини да подозират, че един или друг кораб е бил използуван за тази гнусна търговия и че без да бъде американски кораб, той си е служил за тази цел с американски флаг — те имаха правото да спрат този кораб и да го претърсят. Но ако корабът можеше да представи американски документи — дори да бе претъпкан с роби — те бяха длъжни да освободят задържания кораб, като оставят Съединените щати да носят позора за тази долна търговия. Аз изказвам надеждата и увереността, че нашите крайцери ще получат строги заповеди в това отношение и че всички длъжностни лица, които нарушат тези правила, ще понесат заслужено наказание."

По-нататък въпросът се върти изключително около този пункт, но дори и този пункт — а именно, може ли или не може да се иска от корабите, които се подозират в незаконно използуване на американския флаг, да представят документи — бе като че ли забравен от лорд Малмсбъри. Лорд Абърдин направо отрече възможността за възникване на какъвто и да било спор във връзка с подобна практика, тъй като английските длъжностни лица били получили инструкции, въз основа на които трябвало да действуват в такива случаи. Тези инструкции, изработени от д-р Лъшингтън и сър Дж. Кокбърн, своевременно били съобщени на американското правителство и одобрени от представителя на това правителство г. Уебстър. Затова, ако тези инструкции не били изменени и ако длъжностните лица действували в рамките на тези инструкции, „американското правителство не можело да има никакви основания за оплаквания". В действителност обаче изглежда, че наследствените мъдреци* силно подозират Палмерстон, че е прибягнал до един от обичайните си трикове и е внесъл някои произволни изменения в заповедите, дадени на времето на английските крайцери. Известно е, че Палмерстон, макар и да се хвали със своето усърдие в борбата против търговията с роби, през

* — членовете на камарата на лордовете. *Бълг. ред.*

единадесетте години, когато ръководеше министерството на външните работи, до 1841 г. издаде — в нарушение на всички съществуващи договори относно търговията с роби — наредби, които бяха окачествени от английските съдебни власти като престъпни и които фактически станаха причина за даването под съд на един от техните изпълнители, а поставиха един търговец на роби под защитата на законите на Англия против собственото му правителство. Палмерстон избра търговията с роби за свое полесражение и я превърна в обикновено средство за предизвикване на разпри между Англия и другите страни. Преди да напусне поста си в 1841 г., той даде такива инструкции, които по думите на сър Роберт Пил „непременно щяха да доведат до сблъскване със Съединените щати, ако не бяха отменени навреме“. *Сам Палмерстон заявяваше,* че заповядал на морските офицери „да не зачитат прекалено много международното право“. Лорд Малмсбъри намекна, макар и крайно сдържано, че „като изпратил британска ескадра в кубински води, вместо да я остави край бреговете на Африка“, Палмерстон я отстранил от онзи пост, на който преди започването на войната с Русия тя почти била успяла да ликвидира търговията с роби, и я насочил на такова място, където тя можела само да предизвика конфликт със Съединените щати. А бившият посланик на Палмерстон при санктпетербургския двор лорд Уудхаус, съгласявайки се с това гледище, отбеляза:

„Не е важно какви инструкции са били дадени; щом правителството е дало заповед за изпращането на значителен брой английски кораби в американски води — това рано или късно трябваше да доведе до недоразумения между нас и Съединените щати.“

Но каквито и да се били тайните намерения на Палмерстон, ясно е, че правителството на торите ги провали през текущата 1858 г., така както направи и в 1842 г., и че крясъците за война, които така гръмко се раздават в конгреса и в печата, неизбежно ще се превърнат в „много шум за нищо“.

Що се отнася до самия въпрос за търговията с роби, оксфордският епископ, а също и лорд Бруъм разобличиха Испания като страната, която представлява главният център на тази гнусна търговия. И двамата призоваваха британското правителство да застави Испания с всички намиращи се в негово разпореждане средства да се придържа към политика, отговаряща на съществуващите договори. Още в 1814 г. между Великобритания и Испания бе сключен общ договор, по силата на който Испания недвусмислено осъждаше търговията с роби. В 1817 г. бе сключен

специален договор, съгласно който Испания се задължаваше от 1820 г. да забрани на своите поданици да търгуват с роби и като компенсация за щетите, които нейните поданици можеха да претърпят при изпълнението на този договор, тя получи парично обезщетение от 400 000 фунта стерлинги. Тя прибра парите, но не изпълни задължението си. В 1835 г. бе сключен нов договор, по силата на който Испания формално се задължаваше да въведе достатъчно строг наказателен закон, за да направи невъзможно за своите поданици да продължават да търгуват с роби. Но отново почна протакане, отново постъпиха точно по испанската поговорка: „A la mañana“*. Този наказателен закон бе въведен едва след десет години, но по някаква странна случайност в него бе пропуснат основният член, за който се бореше Англия, а именно приравняването на търговията с роби към пиратството. С една дума, не бе направено нищо; затова пък генерал-капитанът на Куба, министърът на вътрешните работи, камарилата и ако се вярва на слуховете, дори членове на кралското семейство забогатели, събирайки данък от търговците на роби и продавайки разрешителни за правотъргуване с човешко месо и кръв за толкова и толкова дублона ** от глава.

„Испания“ — каза оксфордският епископ — „не може да се оправдава, че тази търговия е система, която испанското правителство не е в състояние да отмени, тъй като е недостатъчно силно. Защото генерал Валдес доказа, че такова оправдание не може да изглежда що-годе правдоподобно. След като пристигна на острова, той свика най-известните търговци на роби, даде им шест месеца срок, за да приключат всички сделки по търговията с роби, и им заяви, че неговата цел е да сложи край на търговията с роби в края на този срок. Какви бяха резултатите? В 1840 г., т. е. една година преди генерал Валдес да поеме управлението на острова, на Куба пристигнаха от бреговете на Африка 56 кораба с роби; в 1842 г., когато генерал Валдес бе генерал-капитан, пристигнаха само 3. В 1840 г. на острова бяха докарани не по-малко от 14 470 роби; в 1842 г. — 3 100.“

Какво трябва да предприеме Англия по отношение на Испания? Да протестира отново, да увеличи броя на своите ноти, да възобнови своите преговори? Сам лорд Малмсбъри признава, че документите, които безрезултатно са си разменяли двете правителства, биха могли да покрият цялото водно пространство от бреговете на Испания до Куба. Или може би Англия трябва да наложи със сила своите искания, санкционирани от толкова много договори? Но тук именно обувката започва да стиска. На сцената излиза зловещата фигура на „августейшия съюзник“, признатият сега ангел-хранител на търговията с роби. Третият Бонапарт, пок-

* — „Да отложим за утре“. *Ред.*
** — испанска златна монета. *Ред.*

ровителят на робството във всичките му видове, забранява на Англия да действува съгласно своите убеждения и съобразно със сключените от нея договори. Както е известно, лорд Малмсбъри е силно подозиран, че се намира в необичайна близост с героя от Сатори. Но това не попречи на лорд Малмсбъри с най-недвусмислени изрази да разобличи Бонапарт като главния търговец на роби в Европа, като човека, който възроди тази позорна търговия в най-подлата ѝ форма — под претекст за „доброволното емигриране" на чернокожите във френските колонии. Граф Грей допълни това разобличение, като заяви, че „войните в Африка бяха предприети с цел да се вземат пленници, които да бъдат продадени след това на агентите на френското правителство." Граф Кларендон прибави, че „както Испания, така и Франция си съперничат на африканския пазар, предлагайки определена цена за човек; и с тези негри се отнасят съвсем еднакво, независимо от това, дали ги откарват в Куба или в някоя френска колония."

Ето в какво завидно положение се намира сега Англия, след като помогна на този човек да разгроми републиката. Втората република, както и Първата, унищожи робството. Бонапарт, който завоюва властта изключително със сервилничене пред най-низките човешки страсти, може да задържа тази власт само като си купува постоянно все нови и нови съучастници. По такъв начин той не само възстанови робството изобщо, но с възобновяването на търговията с роби подкупи плантаторите. Всичко, което унижава съвестта на нацията, е за него нов залог за власт. Най-сигурното средство за заробването на Франция би било превръщането ѝ в страна, търгуваща с роби. А същата тази Франция имá някога достатъчно смелост, за да хвърли в лицето на целия свят призива: Долу колониите и да живеят принципите! Бонапарт постигна поне едно: търговията с роби стана лозунг в борбата между привържениците на Империята и републиканците. Ако днес Френската република бъде възстановена, още утре Испания ще бъде *принудена* да прекрати тази позорна търговия.

Написано от К. Маркс на 18 юни 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5366 от 2 юли 1858 г.

Печата се по текста на вестника.

Превод от английски

К. МАРКС

*ДАНЪЦИТЕ В ИНДИЯ

Съгласно съобщения на лондонските вестници курсът на индийските ценни книжа и железопътни акции на лондонската борса проявява напоследък тенденция към понижение, което съвсем не свидетелствува за искреността на оптимистичните възгледи на Джон Бул, които той обича да изказва за хода на партизанската война в Индия, а по-скоро е признак за упорито недоверие в гъвкавостта на финансовите ресурси на Индия. По отношение на тези ресурси се изказват две противоположни мнения. От една страна, твърди се, че данъците в Индия са по-тежки и непоносими, отколкото в която и да било друга страна на света; че земеделците, т. е. основната маса на индийския народ, в повечето президентства и особено в ония, които най-дълго са били под британско владичество, се намират като правило в състояние на пълна мизерия и отчаяние; че следователно размерът на данъците в Индия е достигнал крайния си предел и че поради това нейните финанси изобщо не могат да бъдат заздравени. Това не е много утешителен извод особено сега, когато по думите на г. Гладстон през следващите години само извънредните разходи на Индия ще възлизат годишно на около 20 000 000 фунта стерлинги. От друга страна, твърди се — и това твърдение се илюстрира с редица статистически данни, — че в никоя страна не се плащат толкова малко данъци, както в Индия; че ако разходите се увеличават, могат да бъдат увеличени и приходите; че е напълно погрешно да се смята, че индийският народ нямало да може да понесе нови данъци. Във връзка с второто четене на новия законопроект за индийското правителство[371] г. Брайт, който може да бъде наречен най-ревностният и влиятелен представител на „неприятната" теория, заяви следното:

„Управлението на Индия струваше на индийското правителство повече, отколкото то можеше да изстиска от нейното население, макар това правителство да нямаше каквито и да било скрупули както по отношение на въвежданите данъци, така и по отношение на начините на тяхното събиране. Управлението на Индия струва повече от 30 000 000 ф. ст. — такива са брутните данъчни постъпления — държавният бюджет неизменно е дефицитен и се налага дефицитът да бъде покриван със заеми, получавани срещу високи лихви. Индийският дълг възлиза понастоящем на 60 000 000 ф. ст. и продължава да се увеличава, докато кредитът на правителството пада отчасти, защото в един или два случая то постъпи не съвсем честно със своите кредитори, а сега и поради бедствията, които сполетяха неотдавна Индия. Аз споменах за брутните данъчни постъпления; но тъй като тези постъпления включват и постъпленията от търговията с опиум, които едва ли могат да бъдат наречени данък върху индийския народ, аз бих определил облагането, което фактически тежи върху населението на Индия, на 25 000 000 фунта стерлинги. Но тези 25 000 000 ф. ст. не трябва да се сравняват с онези 60 000 000 ф. ст., които се набират от данъци в нашата страна. Камарата трябва да помни, че в Индия дванадесетдневен труд може да бъде купен за същата сума в злато или сребро, с каквато в Англия може да бъде купен само еднодневен труд. Ако тези 25 000 000 ф. ст. бъдат изразходвани за купуването на труд в Индия, те ще купят същото количество труд, което в Англия не би могло да се купи за по-малко от 300 000 000 фунта стерлинги. Някои могат да ме попитат каква е стойността на труда на индиеца? Щом трудът на индиеца струва само 2 пенса на ден, ясно е, че не можем да очакваме той да плаща такъв данък, както ако трудът му струваше 2 шилинга. Във Великобритания и Ирландия имаме 30 000 000 души население, в Индия — 150 000 000 жители. У нас ние събираме под формата на данъци 60 000 000 фунта стерлинги; в Индия, ако се вземе за база еднодневният труд на населението, ние събираме данъчни постъпления в размер на 300 000 000 ф. ст., или пет пъти повече от постъпленията, които получаваме в Англия. Като се вземе под внимание, че населението на Индия е пет пъти по-голямо от населението на Великобритания, може да се каже, че в Индия и в Англия на глава от населението се пада приблизително еднакво облагане и че поради това данъчното бреме в Индия не трябва да се смята за особено тежко. Но в Англия съществува колосалната сила на машините и парата, транспортни средства и всичко, което капиталът и човешката изобретателност са успели да създадат в помощ на народния труд. В Индия няма нищо подобно. Там едва ли има дори и едно прилично шосе."

Трябва да се признае, че в този начин на сравняване на индийските данъци с английските има нещо погрешно. От една страна, индийското население надвишава пет пъти населението на Англия, от друга страна, индийското данъчно облагане възлиза само на половината от британското. Но, казва г. Брайт, затова пък трудът в Индия е приблизително дванадесет пъти поевтин от труда в Англия. Следователно 30 000 000 ф. ст. данъци в Индия ще отговарят на 300 000 000 ф. ст. данъци във Великобритания, а не на 60 000 000 ф. ст., които се събират в нея в действителност. До какво заключение би трябвало да стигне Брайт? До заключението, че пропорционално на своята численост народът на Индия плаща *същите* данъци, както и народът на Великобритания, ако се вземе под внимание сравнителната бедност на на-

селението на Индия; следователно 30 000 000 ф. ст. представляват за 150 000 000 индийци същото бреме, както 60 000 000 ф. ст. — за 30 000 000 британци. Но при такава предпоставка от негова страна естествено би било неправилно да се твърди, че бедният народ не може да плаща толкова, колкото богатият, тъй като сравнителната бедност на индийския народ е била вече взета под внимание, когато се доказва, че индиецът плаща толкова, колкото и британецът. В действителност тук би могъл да възникне друг въпрос. Би могло да се попита, може ли наистина да се очаква, че един човек, който изкарва 12 цента на ден, ще плати 1 цент данък със същата лекота, с която друг човек, изкарващ 12 долара дневно, би платил 1 долар данък? Пропорционално и двамата биха давали еднакъв дял от своя доход, но този данък би се отразявал по съвсем различен начин върху задоволяването на техните потребности. Но г. Брайт досега не е поставял въпроса в такава форма; ако беше направил това, сравнението между данъчното бреме, което тежи върху британския наемен работник, от една страна, и върху британския капиталист — от друга, би се оказало може би още по-ярко и убедително, отколкото сравнението между индийското и британското данъчно облагане. Нещо повече, той сам признава, че от общата сума на индийските данъци, т. е. 30 000 000 ф. ст., трябва да се приспаднат 5 000 000 ф. ст., които представляват прихода от търговията с опиум, защото този приход всъщност не е данък, който тежи върху индийския народ, а по-скоро експортно мито, което е в тежест на китайския потребител. По-нататък, апологетите на англо-индийското правителство ни напомнят, че 16 000 000 ф. ст. от неговите приходи идват от постъпленията от земята или рентата, която от незапомнени времена е принадлежала на държавата като върховен поземлен собственик, никога не е съставлявала дял от личното състояние на земеделеца и поради това по същество толкова малко може да бъде отнесена към данъчното облагане в същинския смисъл на тази дума, колкото рентата, която британските фермери плащат на британската аристокрация, може да бъде отнесена към британското данъчно облагане. Ако се възприеме това гледище, сумата на данъците на Индия би се представила в следния вид:

	ф. ст.
Обща сума на събираните данъци	**30 000 000**
Приспадане на прихода от опиума	**5 000 000**
Приспадане на поземлена рента	**16 000 000**
Същинско данъчно облагане	**9 000 000**

При това би трябвало да се признае, че от тази сума от 9 000 000 ф. ст. някои важни пера като например пощенските такси, гербовия налог и митата само в много малка степен засягат масата от населението. Съобразно с това в доклада си за индийските финанси, представен неотдавна на Британското статистическо дружество, г. Хендрикс се опитва въз основа на парламентарни и други официални документи да докаже, че от всички суми, които постъпват от населението на Индия, не повече от една пета се събира сега под формата на данъци, т. е. от реалния доход на населението; че в Бенгалия същинските данъци възлизат само на 27%, в Пенджаб — на 23%, в Мадрас — на 21%, в Северозападните провинции — на 17% и в Бомбай — само на 16% от всички приходи.

Ние цитираме от доклада на г. Хендрикс следните сравнителни данни за средната сума данъци, събрани от всеки жител на Индия и Обединеното кралство през 1855—1856 г.:

	Обща сума на постъпленията от всеки жител			В това число същински данък	
	ф. ст.	шил.	пенса	шил.	пенса
Бенгалия	—	5	0	1	4
Северозападни провинции	—	3	5	0	7
Мадрас	—	4	7	1	0
Бомбай	—	8	3	1	4
Пенджаб	—	3	3	0	9
Обединено кралство	1	—	—	10	0

Генерал Бригс е направил за други години следното изчисление на средната сума на данъка на глава от населението в различните страни:

	ф. ст.	шил.	пенса
В Англия в 1852 г.	1	19	4
Във Франция	1	12	0
В Прусия	—	19	3
В Индия в 1854 г.	—	3	8 1/2

Въз основа на тези цифри апологетите на англо-индийското правителство правят извода, че в Европа няма нито една страна с такова леко данъчно облагане като Индия, дори като се държи сметка за сравнителната бедност на нейното население. По този начин изглежда, че по въпроса за индийското данъчно облагане

си противоречат не само мненията, но и самите факти, върху които уж са основани тези мнения. От една страна, трябва да признаем, че номиналната сума на индийското облагане е сравнително малка; но, от друга страна, бихме могли да приведем множество данни както от парламентарни документи, така и от трудовете на най-големите авторитети по индийския въпрос, които доказват вън от всякакво съмнение, че това на пръв поглед леко данъчно облагане тегне като огромно бреме върху масата от индийския народ и че за събирането на данъците става нужда да се прибягва до такива гнусни методи като например изтезанията. Но нужни ли са изобщо други доказателства освен непрекъснатото и бързо нарастване на индийския дълг и увеличението на индийския дефицит? Никой, разбира се, не би се наел да твърди, че индийското правителство предпочита да увеличава дълга и дефицита, защото не иска да изстиска докрай ресурсите на населението. Ако то тръгва по пътя на заемите, това е защото не вижда друг начин да свързва двата края. В 1805 г. индийският дълг възлизаше на 25 626 631 ф. ст., в 1829 г. той достигна около 34 000 000 фунта стерлинги, в 1850 г. — 47 151 018 фунта стерлинги, а понастоящем възлиза на около 60 000 000 фунта стерлинги. При това ние не вземаме под внимание дълговете на Остиндийската компания в Англия, които също трябва да се погасяват от приходите от Индия.

Годишният дефицит, който в 1805 г. е възлизал на около 2 500 000 ф. ст., достигна при управлението на лорд Далхузи средно 5 000 000 фунта стерлинги. Г-н Джордж Кямпбел, чиновник от гражданската служба в Бенгалия, твърде предразположен към англо-индийското правителство, бе принуден още в 1852 г. открито да признае, че:

„Макар нито един от източните завоеватели да не е достигал никога такова пълно надмощие, такова спокойно, всеобщо и неоспоримо владичество в Индия като нас, все пак всички те забогатяха от приходите от страната и мнозина от тях изразходваха значителни суми от своето богатство за обществени строежи... Ние сме лишени от тази възможност... Общата сума на данъците" (при английското управление) „съвсем не е намаляла, *но с излишъци ние не разполагаме*".

При оценката на данъчното бреме трябва да се има предвид колкото неговата номинална сума, толкова и начинът на събиране и изразходване на данъците. Начинът на събиране на данъците в Индия е отвратителен и ако вземем например поземления данък, при сегашния начин може би се прахосва повече, отколкото се събира. Що се отнася до изразходването на събраните данъци, достатъчно е да кажем, че нито един процент от

тях не се връща на народа под формата на общественополезни строежи, по-необходими в азиатските страни, отколкото където и да било другаде, и че — съгласно основателната забележка на г. Брайт — никъде управляващата класа не си присвоява такива огромни средства, както в Индия.

Написано от К. Маркс на 29 юни 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5383 от 23 юли 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ИНДИЙСКАТА АРМИЯ[372]

Войната в Индия преминава постепенно в оня стадий на безсистемна партизанска война, който ние неведнъж сме посочвали* като следващата неизбежна и най-опасна фаза в нейното развитие. След редица поражения в решителни боеве, както и при отбраната на градовете и укрепените лагери, въстаническите армии постепенно се разпадат на по-малки отряди от по две до шест или осем хиляди души, които в известна степен действуват независимо един от друг, но са винаги готови да се обединят за кратковременни действия против един или друг изолиран английски отряд, който може да бъде изненадан. За главната армия на въстаниците повратна точка в това отношение бе изоставянето без бой на град Барейли, след като участвуващите в операциите войски на сър К. Кямпбел бяха примамени на около осемдесет мили от Лакнау; за втората голяма група туземни войски същото значение имаше изоставянето на Калпи. И в двата случая бяха изоставени последните централни операционни бази, които можеха да бъдат отбранявани, и тъй като поради това воденето на военни действия със силите на цяла армия стана невъзможно, въстаниците отстъпиха в различни направления на по-малки отряди. Тези подвижни отряди не се нуждаят от голям град като централна операционна база. Те могат да се снабдяват с хранителни припаси, да попълват своето снаряжение и своя състав в различните райони, в които се придвижват, и един малък град или голямо село могат да станат за всеки от тези отряди също

* Виж настоящия том, стр. 385, 478—479, 500—502.

тъй удобни центрове за прегрупиране както Делхи, Лакнау или Калпи за по-големите армии. При така изменилото се положение войната до голяма степен губи своя интерес; не е възможно да се проследяват в подробности придвижванията на различните въстанически отряди, съобщенията за които стават противоречиви; действията на британските командири почти не се поддават на оценка, тъй като при такава обстановка са неясни предпоставките, от които са изхождали; единственият критерий си остава успехът или неуспехът, който е, разбира се, най-измамният от всички критерии.

За придвижванията на туземците вече няма никакви сигурни данни. След вземането на Лакнау от англичаните въстаниците са отстъпили в различни направления; една част на югоизток, друга част — на североизток, трета — на северозапад. Отстъпилите в последното направление са били най-силният отряд и Кямпбел ги преследвал до Рохилканд. Въстаниците се съсредоточили и се прегрупирали в Барейли, но когато се появили англичаните, те без съпротива изоставили този пункт и отново отстъпили в различни направления. Няма никакви подробни сведения за тези различни посоки на отстъпление. Знаем само, че една част от туземците са се отправили към възвишенията на границата на Непал, докато една или няколко колони изглежда са се отправили в противоположно направление, към Ганг и Доаб (областта между Ганг и Джамна). Но едва Кямпбел завзел Барейли, и въстаниците, които били отстъпили в източно направление, се съединили с няколко отряда на границата на Ауд и нападнали Шахджаханпур, където бил оставен малък английски гарнизон; в същата посока бързо се насочвали и други колони на въстаниците. За щастие на гарнизона още на 11 май пристигнал бригадният генерал Джонс с подкрепления и разбил туземците; но последните на свой ред били подсилени от отрядите, които се съсредоточавали към Шахджаханпур, и на 15-и отново обсадили този град. Същия ден Кямпбел, след като оставил гарнизон в Барейли, отишел на помощ на града; обаче едва на 24 май той атакувал и отблъснал участвувалите в тази операция различни въстанически отряди, които отново се пръснали в разни направления.

Докато Кямпбел водел тези операции на границите на Рохилканд, генерал Хоуп Грант придвижвал своите войски из Южен Ауд без какъвто и да било резултат освен загубите, които нанесло на войските му изтощението от знойното индийско лято. Въстаниците се движели много по-бързо от него. Те се намирали навсякъде освен там, където той ги търсел, и когато очаквал да ги намери пред себе си, те отдавна вече отново се намирали в тила

му. Надолу по течението на Ганг, в района между Динапур, Джагдиспур и Буксар, генерал Лугард преследвал подобен призрак. Туземците го държали непрекъснато в движение и след като го примамили далеч от Джагдиспур, внезапно нападнали гарнизона на този град. Лугард се върнал обратно и според едно телеграфно съобщение на 26 май удържал победа. Сходството между тактиката на тези въстаници и тактиката на въстаниците от Ауд и Рохилканд е очевидно. Но победата, удържана от Лугард, едва ли е била от голямо значение. Подобни отряди могат да търпят поражения много пъти, преди да паднат духом и да отслабнат.

Следователно към средата на май всички въстанически войски в Северна Индия са се били отказали от военни действия в голям мащаб с изключение на армията в Калпи. Тази армия за сравнително кратко време организирала в този град истинска операционна база; тя разполагала там в изобилие с продоволствие, барут и други припаси, с множество оръдия и дори леярски и оръжейни работилници. Макар тази армия да се намирала на около 25 мили от Канпур, Кямпбел я оставил на мира; той само я държал под наблюдение, като изпратил един отряд в Доаб. на западния бряг на Джамна. Генералите Роуз и Уитлок отдавна вече били тръгнали на поход срещу Калпи; най-после Роуз пристигнал и разбил въстаниците в редица боеве пред Калпи. Междувременно изпратеният от Кямпбел отряд на другия бряг на Джамна обстрелвал града и форта и въстаниците внезапно ги изоставили, като разделили и тази своя последна голяма армия на самостоятелни отряди. От получените съобщения съвсем не е ясно в каква посока са отстъпили тези отряди; знаем само, че някои от тях се оттеглили в Доаб, а други се насочили към Гвалиор.

По този начин цялата област от Хималаите до Бихар и планините Виндхя и от Гвалиор и Делхи до Горакхпур и Динапур гъмжи от активни въстанически отряди, придобили известен организационен опит в резултат на дванадесетмесечната война и запазили своя кураж въпреки редицата поражения, защото тези поражения не бяха решителни и англичаните извлякоха от тях малка полза. Вярно е, че те загубиха всичките си крепости и спорни пунктове, както и по-голямата част от своите припаси и артилерия; вярно е също, че всички важни градове се намират в ръцете на техните врагове. Но, от друга страна, в цялата тази обширна област англичаните държат само градовете, а извън тях — само ония участъци, където в даден момент се намират техните походни колони; те са принудени да преследват своя бързо подвижен неприятел без всякаква надежда да го стигнат;

нещо повече, те са изправени пред необходимостта да възприемат този изтощителен метод на водене на война в най-ужасното годишно време. Туземецът индиец сравнително леко понася пладнешния зной на своето лято, докато за европееца само стоенето под слънчевите лъчи означава почти сигурна смърт; през този сезон туземецът може да изминава по четиридесет мили дневно, докато един поход от десет мили вече съсипва неговия противник северняк; дори тропическите дъждове и блатистите джунгли са сравнително безвредни за туземеца, докато за европееца всяко напрежение на силите в периода на дъждовете или в блатиста местност влече след себе си дизентерия, холера и малария. Ние не разполагаме с точни данни за санитарните условия в британската армия; но като сравним броя на хората в армията на генерал Роуз, поразени от слънчевите лъчи и неприятелските куршуми, като вземем предвид съобщенията, че гарнизонът на Лакнау страда от болести, че при пристигането си миналата есен 38-и полк е наброявал над 1 000 души, а сега наброява едва 550, а също и въз основа на други данни можем да направим заключението, че летният зной през април и май е причинил страшни опустошения сред новопристигналите мъже и младежи, които смениха калените ветерани от миналогодишната кампания в Индия. С войниците, с които разполага, Кямпбел не може да предприема форсирани маршове, както Хавлок, нито пък в периода на тропическите дъждове да предприема обсада, подобна на обсадата на Делхи. И макар британското правителство отново да изпраща силни подкрепления, съмнително е те да се окажат достатъчни, за да възстановят загубите, претърпени през време на сегашната лятна кампания против един неприятел, който приема сражения с англичаните само при най-благоприятни за него условия.

Войната, която въстаниците водят сега, почва да напомня по своя характер борбата на алжирските бедуини против французите, с тази разлика, че индийците далеч не са така фанатични и не са нация на конници. Последното обстоятелство има голямо значение в една страна, представляваща огромна равнина. Между въстаниците има множество мюсюлмани, от които би могло да се създаде добра нередовна кавалерия; но главните народности на Индия, които дават конници, засега още не са се присъединили към въстанието. Силата на въстаническата армия е в пехотата, а тъй като този род войска не е пригоден за борба с англичаните в открито поле, той става пречка при воденето на партизанска война в равнината, защото на такъв терен нервът на партизанската война е нередовната кавалерия. Бъдещето ще покаже доколко въстаниците ще успеят да поправят това поло-

жение през време на принудителното прекъсване на военните действия, което периодът на дъждовете ще наложи на англичаните. Това прекъсване, общо взето, ще даде на туземците възможност да прегрупират и попълнят своите сили. Освен организирането на кавалерия има още два важни момента. Щом настъпят студовете, само партизанска война ще бъде недостатъчна. За да не се даде на англичаните отдих до края на периода на студовете, необходими са операционни бази, припаси, артилерия, укрепени лагери или градове; в противен случай партизанската война може да стихне още преди настъпването на следващото лято да ѝ вдъхне нови сили. Между другото Гвалиор би могъл да се окаже удобен пункт за въстаниците, ако те действително са го овладели. Второ, съдбата на въстанието зависи от това, до каква степен го ще може да се разрасне. Ако разпръснатите отряди не успеят да преминат от Рохилканд в Раджпутана и страната на маратхите, ако движението се ограничи само в северната част на централната област, няма съмнение, че предстоящата зима ще бъде достатъчна, за да бъдат разпръснати отрядите на туземците и да бъдат те превърнати в бандити, които скоро ще станат за населението по-омразни дори от бледоликите завоеватели.

Написано от Ф. Енгелс на 6 юли 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5381 от 21 юли 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ЗАКОНОПРОЕКТЪТ ЗА ИНДИЯ[373]

Последният законопроект за Индия мина на трето четене в камарата на общините и тъй като камарата на лордовете, която се намира под влиянието на Дерби, едва ли ще възрази против него, участта на Остиндийската компания може да се смята за решена. Трябва да признаем, че компанията далеч не умира с геройска смърт; но тя разпродаде своята власт по същия начин, по който я придоби — на части, чрез редица ловки сделки. Всъщност цялата ѝ история е една поредица от покупки и продажби. Тя почна с това, че си купи суверенитет, а свърши с това, че го продаде. *Тя не падна* в решителен бой, а бе продадена на търг и попадна в ръцете на този, който предложи най-високата цена. В 1693 г. компанията получи от короната харта за двадесет и една години, като заплати толеми суми на херцог Лийдс и на други държавни длъжностни лица. В 1767 г. тя продължи срока на своята власт с две години, като се задължи да плаща годишно на имперското съкровище 400 000 фунта стерлинги. В 1769 г. тя сключи подобна сделка за пет години; но скоро след това срещу отказа на държавното съкровище от установената годишна вноска и срещу отпуснатия ѝ четирипроцентов заем от 1 400 000 ф. ст. тя отстъпи някои елементи на своя суверенитет, като за пръв път предостави на парламента правото да назначава генерал-губернатора и четиримата му съветници, а на короната — правото да назначава върховния съдия и тримата съдии при него, и като се съгласи Съветът на акционерите да бъде превърнат от демократичен в олигархичен орган[374]. В 1858 г., след като даде на Съвета на акционерите тържествено обещание да се бори с

всички разрешени от конституцията „средства" против предаването на нейната административна власт на короната, Остиндийската компания сама прие този принцип и се съгласи с един законопроект, който е неизгоден за нея, но осигурява доходите и постовете на нейните главни директори. Ако смъртта на героя, както казва Шилер, прилича на залеза на слънцето*, слизането на Остиндийската компания от сцената напомня повече на компромис, сключен между несъстоятелен длъжник и неговите кредитори.

Съгласно споменатия по-горе законопроект главните административни функции се предават на министъра за Индия и на неговия Съвет[375], така както в Калкута управляват генерал-губернаторът и неговият Съвет. Но и двете длъжностни лица — и министърът за Индия в Англия, и генерал-губернаторът в Индия — еднакво имат правото да пренебрегват съветите на своите помощници и да действуват по собствено усмотрение. Новият законопроект дава също на министъра за Индия всички права, които се упражняват сега от председателя на Контролния съвет чрез посредничеството на Секретния комитет, а именно правото да изпраща в извънредни случаи в Индия заповеди, без да иска мнението на Съвета. При съставянето на този Съвет се наложи в края на краищата да се прибегне до Остиндийската компания като единствения реален източник, от който можеха да се получат кандидати за Съвета, извън онези, назначавани от короната. Изборните членове на Съвета ще се избират от директорите на Остиндийската компания измежду тях самите.

И така на името на Остиндийската компания е съдено в края на краищата да надживее нейната същност. В последната минута кабинетът на Дерби призна, че неговият законопроект не съдържа клауза, анулираща Остиндийската компания, доколкото тя е представена от Съвета на директорите, но че занапред тази компания отново ще има първоначалния си характер на акционерно дружество, разпределящо дивиденди, гарантирани с различни законодателни актове. Законът на Пит от 1784 г. фактически подчини политиката на компанията на властта на кабинета, която последният упражняваше под името Контролен съвет. Законът от 1813 г. ѝ отне монопола върху търговията с изключение на търговията с Китай. Законът от 1834 г. окончателно я лиши от нейния характер на търговско предприятие, а законът от 1854 г. унищожи последните остатъци от нейната власт, като ѝ запази обаче правото да управлява Индия. Историята се

* Шилер. „Разбойници", действие III, сцена втора. *Ред.*

повтаря — Остиндийската компания, превърната в 1612 г. в акционерно дружество, отново взе своята първоначална форма с тази разлика, че сега тя представлява търговско сдружение без търговия и акционерно дружество, което няма капитал, а само правото да получава веднъж завинаги установени дивиденди.

Историята на законопроекта за Индия е ознаменувана с подраматични събития, отколкото който и да било друг акт на съвременното парламентарно законодателство. Когато избухна въстанието на сипаите, всички класи на английското общество гръмко поискаха реформа в Индия. Съобщенията за изтезанията в Индия предизвикаха силно възбуждение сред народа; служилите в Индия офицери от висшия команден състав и високопоставени граждански лица открито осъждаха правителството за намесата му в религиозните работи на туземците. Хищническата политика на анексии, водена от лорд Далхузи, който бе само оръдие на Даунинг стрийт; възбуждението, безразсъдно предизвикано сред жителите на Азия от пиратските войни в Персия и Китай — войни, замислени и водени по нареждане на самия Палмерстон; половинчатите мерки, които той взе за борба с въстанието — изпращане на войските с платноходи, а не с параходи, и то по заобиколния път около нос Добра Надежда, а не през Суецкия провлак — цялото това натрупало се недоволство избухна в гръмкото искане за реформи в Индия — реформиране на установеното от компанията управление на Индия, реформиране на политиката на английското правителство по отношение на Индия. Палмерстон подхвана това народно искане, но реши да го използва изключително в собствен интерес. Щом стана ясно, че и правителството, и компанията са се провалили позорно, реши се компанията да стане изкупителната жертва, а правителството да се направи всемогъщо. Реши се властта на компанията да се предаде просто на сегашния диктатор, който претендира да представлява кралската власт в противовес на парламента и парламента в противовес на кралската власт и който по този начин иска да обединява в свое лице привилегиите и на едната, и на другата страна. Опирайки се на индийската армия, разпореждайки се с индийските финанси и присвоил си правото да назначава длъжностните лица в Индия, Палмерстон би си създал съвсем непристъпна позиция.

Неговият законопроект мина блестящо на първо четене, но на по-нататъшната му кариера сложи край знаменитият законопроект за заговорите, а по-късно — идването на власт на торите.

Още в първия ден на своето официално връщане на банките на министрите торите заявиха, че от уважение към категорично изразената воля на камарата на общините те нямат намерение

да се противопоставят на прехвърлянето на управлението на Индия от ръцете на компанията в ръцете на короната. Законодателният неуспех на лорд Еленбъро сякаш вече ускоряваше връщането на Палмерстон на власт, но изведнъж се намеси лорд Джон Ръсел, който, за да принуди диктатора към компромис и за да спаси правителството, предложи законопроектът за Индия да се разглежда като законопроект, изхождащ не от правителството, а от парламента. Тогава Палмерстон побърза да използва в свой интерес телеграмата на лорд Еленбъро относно Ауд, неговото внезапно подаване на оставка и предизвиканата от това дезорганизация в правителствения лагер. На торите отново предстоеше да се озоват в студената сянка на опозицията, след като бяха употребили краткия срок на своето пребиваване на власт, за да сломят съпротивата на собствената си партия против конфискацията на Остиндийската компания. Достатъчно добре е известно как бяха провалени всички тези тънки сметки. Вместо да се издигне върху развалините на Остиндийската компания, Палмерстон бе погребан под тях. През целите дебати по индийския въпрос камарата като че ли намираше особено удоволствие в това, да унижава с всички средства този civis romanus[376]. Всичките му поправки, както сериозните, така и незначителните, бяха позорно отхвърлени; в лицето му постоянно бяха подхвърляни твърде неприятни намеци за афганистанската война, войната в Персия и войната в Китай; а предложението на г. Гладстон министърът за Индия да бъде лишен от правото да започва войни извън пределите на Индия — предложение, равносилно на вот на недоверие по отношение на цялата външна политика на Палмерстон в миналото, — бе прието със съкрушително мнозинство, въпреки яростната съпротива на Палмерстон. Но макар този човек да бе изхвърлен зад борда, неговите принципи общо взето останаха в сила. Благодарение на формалната анексия на Индия изпълнителната власт, макар и малко ограничена от възпиращите пълномощия на Индийския съвет, който по същество е само високоплатен призрак на предишния Съвет на директорите, е издигната на такава висота, че за уравновесяването на тази власт на парламентарните везни трябва да бъде хвърлена тежестта на демокрацията.

Написано от К. Маркс на 9 юли 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5384 от 24 юли 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ЗАТВАРЯНЕТО НА ЛЕДИ БУЛВЕР-ЛИТОН

Лондон, 23 юли 1858 г.

Шумният скандал в семейството Булвер, който лондонският „Times“ смята за „щастливо“ уреден чрез приятелско семейно споразумение, в действителност още съвсем не е стихнал. Наистина, въпреки че в тази история са замесени големи партийни интереси, столичните вестници с много малки изключения направиха всичко възможно, за да потулят този инцидент със заговор на мълчанието — защото сър Едуард Булвер е един от водачите на литературната клика, която господствува над лондонските журналисти далеч по-деспотично, отколкото дори партийните връзки, и срещу гнева на която литературните джентълмени обикновено не се решават да се опълчат открито. Вестник „Morning Post“ пръв уведоми обществеността, че приятелите на леди Булвер възнамерявали да поискат съдебно разследване; лондонският „Times“ само препечата тази кратка бележка от „Morning Post“ и дори вестник „Advertiser“, който несъмнено няма защо да трепере за своето положение в литературата, тъй като не притежава такова, се осмели само да препечата оскъдни извадки от „Somerset Gazette“[377]. Дори Палмерстон въпреки цялото си влияние засега не успя да изтръгне нищо от своите литературни помагачи, а когато в печата се появи съвсем нахалното писмо на разкаяние на сина на Булвер, всички тези официални стражи на свободата на личността заявиха, че са напълно удовлетворени, и се отказаха от каквато и да било по-нататъшна нескромна намеса в това „прискърбно произшествие“. Печатът на торите, разбира се, отдавна вече изля върху лорд Кланрикард цялото си благородно негодуване, а радикалният печат, който повече или по-малко

черпи вдъхновение от манчестерската школа, е твърде загрижен да не навлече неприятности на сегашното правителство. Но наред с респектабилния или псевдореспектабилен столичен печат съществува и нереспектабилен печат, всецяло ръководен от своите политически патрони, които не са обвързани с каквото и да било положение в литературата и са винаги готови да изкарат някоя пара́ от свободата на словото, като се стремят да се възползват от всеки възможен случай, за да се представят пред обществеността за последните представители на мъжеството. От друга страна, щом веднъж се пробудят моралните инстинкти на основната маса на народа, отпада необходимостта от по-нататъшно маневриране. Достатъчно е публиката да бъде приведена в състояние на морално възбуждение, и дори лондонският „Times“ може да си свали маската на сдържаност и, разбира се, с душевно прискърбие да нанесе удар на правителството на Дерби, като оповести присъдата на „общественото мнение“ дори срещу такъв литературен главатар като сър Едуард Булвер-Литон.

Именно такъв обрат взема сега работата. Фактът, че таен режисьор на спектакъла, както ние намеквахме от самото начало[378], е лорд Палмерстон, стана сега — по израза на французите — „un secret qui court les rues“*.

„On dit“** — пише един лондонски седмичник, — „че в цялата тази история най-голямо участие към леди Булвер-Литон проявила леди Палмерстон. Всички помним колко горещо се застъпиха торите за г. Нортън, когато лорд Мелбърн изпадна в неудобно положение във връзка с жената на този джентълмен. Услуга за услуга — това е напълно справедливо. Но като поразмислим, ние намираме за доста печален факта, че в наше време един министър, ползвайки се от своето влиятелно положение, извършва актове на насилие, а жената на един министър насъсква жената на друг министър против правителството.“

Често пъти истината се промъква в някое ъгълче на британския печат само по околните пътища на политическата интрига. Искреното на пръв поглед възмущение от една действително злодейска постъпка се оказва в края на краищата само пресметната гримаса и към общественото правосъдие се апелира само с цел да се задоволи лична злоба. Ако става дума за личното отношение на безстрашните рицари на перото към леди Булвер, тя завинаги би могла да си остане в приюта за умопобъркани в Лондон или да бъде ликвидирана още по-тихо и незабелязано, отколкото това става в Санкт-Петербург или Виена; условностите на литературния етикет биха я лишили от всякаква възможност да получи

* — „публична тайна“. *Ред.*
** — Говори се. *Ред.*

възмездие, ако за нейно щастие острото око на Палмерстон не бе видяло в нея оръдието, с помощта на което той се надяваше да разцепи правителството на торите.

Един бегъл анализ на писмото, с което синът на Булвер се обърна към лондонските вестници, до голяма степен осветлява истинското положение на нещата. Г-н Роберт Булвер-Литон започва с декларацията, че на неговите „прости думи“ трябва „веднага да се повярва“, защото той „като син на леди Булвер-Литон повече от който и да било друг има правото да се обяви в нейна защита и защото, разбира се, е най-добре осведомен по въпроса“. Но този любещ син не само не даваше пет пари за своята майка, не само не кореспондираше с нея, но дори не беше я виждал близо седемнадесет години, докато не се срещна с нея на едно предизборно събрание в Хартфорд във връзка с преизбирането на баща му в парламента. Когато леди Булвер напусна предизборното събрание и отиде при кмета на Хартфорд, за да го помоли да предостави сградата на кметството за зала за лекции, г. Роберт Булвер-Литон изпрати в къщата на кмета лекар с поръчение да изследва психическото състояние на майка му. Когато по-късно майка му бе отвлечена в Лондон от къщата на г. Хейл Томпсън на Кларджисстрийт, а нейната братовчедка, мис Райвз, изтича на улицата и виждайки стоящия пред къщата г. Литон, започна да го моли да се намеси и да не позволи да откарат майка му в Брентфорд, г. Литон невъзмутимо заяви, че всичко това не го засяга. И така, след като отначало беше един от главните участници в заговора, организиран от неговия баща, той сега променя позицията си и се явява в ролята на естествен защитник на своята майка. Вторият пункт, върху който г. Литон изгражда своето оправдание, се състои в това, че майка му „съвсем не била откарана в приют за умопобъркани“, а чисто и просто в „частния дом“ на лекаря г. Роберт Гардинър Хил. Но това е само извъртане. Тъй като Уайк-хаус, който се управлява от г. Хил, се числи по закона не към категорията на „приютите“, а към категорията на „разрешените от правителството столични частни домове за умопобъркани“, формално е съвсем вярно, че леди Булвер е била затворена не в „приют за умопобъркани“, а просто в лудница.

Д-р Хил, който търгува за своя сметка с „психически разстройства“, също излезе с оправдание, в което заяви, че леди Булвер съвсем не се намирала под ключ, а, напротив, имала на свое разположение каляска и през време на принудителното си пребиваване у него почти всяка вечер се разхождала до Ричмонд, Актън, Хануел или Айзълуърт. Г-н Хил забравя да уведоми публиката.

че това възприето от него „усъвършенствувано лекуване на умопобърканите" напълно отговаря на официалните препоръки на комисията по психическите заболявания. Дружелюбните гримаси, снизходителните усмивки, увещанията като към деца, мазният брътвеж, съучастническите намигвания и престореното спокойствие на една банда добре обучени болногледачки могат да побъркат една чувствителна жена не по-зле от студените душове, усмирителните ризи, грубите надзиратели и тъмните стаички. Както и да е, уверенията на г. доктор Хил и г. Литон се свеждат чисто и просто до това, че с леди Булвер действително са се отнасяли като с умопобъркана, но съгласно правилата на новия, а не на стария метод.

„Аз се намирах в постоянен контакт с майка си" — казва г. Литон в своето писмо — „... и изпълнявах указанията на баща си, който напълно ми бе доверил всичките си планове... и който ми нареди да следвам съветите на лорд Шафтсбъри за всичко, което би могло да донесе полза и утеха на леди Литон."

Лорд Шафтсбъри, както е известно, е главнокомандуващ на войските, чийто щаб се намира в Ексетър-хол[379]. Да се отстрани миризмата на едно мръсно дело с благоуханието на неговата святост — това е coup de théâtre*, достоен за въображението на романист. Лорд Шафтсбъри неведнъж е бил вече използван за подобни цели, например по китайския въпрос и при заговора в Кембридж-хаус. Но г. Литон разкрива на публиката само половината тайна, иначе той би трябвало открито да заяви, че веднага след отвличането на неговата майка едно повелително писмо на леди Палмерстон провалило плановете на сър Едуард и го заставило „да последва съветите на лорд Шафтсбъри", който за зла чест се пада зет на Палмерстон и същевременно е председател на комисията по психическите заболявания. В опита си да мистифицира публиката г. Литон по-нататък заявява:

„От момента, в който баща ми се видя принуден да санкционира мерките, изтълкувани превратно от толкова много хора, той се погрижи да узнае мнението на най-опитните и компетентни лекари, за да не бъде подложена майка ми на ограничения нито за миг повече, отколкото това бе абсолютно необходимо. Такива бяха неговите указания до мене."

От уклончивата формулировка на цялата тази умишлено недоялана фраза излиза, че съветът на компетентните лекари е бил нужен на сър Едуард Булвер не за да изолира своята жена като умопобъркана, а само да я освободи като mentis compos.**

* — театрален трик. *Ред.*
** — намираща се в здрав разум. *Ред.*

В действителност обаче лекарите, с чието съгласие е била отвлечена леди Булвер, са всичко друго само не „най-опитните и компетентните лекари". Субектите, наети от сър Едуард, са били някой си г. Рос, лондонски аптекар, когото разрешението да търгува с медикаменти, както изглежда, автоматически е превърнало в светило на психиатрията, и някой си г. Хейл Томпсън, свързан някога с Уестминстерската болница, но нямащ нищо общо със света на науката. Само след мек натиск отвън и след като разтревоженият сър Едуард почувствувал, че трябва да отстъпи, той се обърнал към хора, които действително заемат видно положение в медицината. Неговият син публикува техните свидетелства, но какво доказват те? Доктор Форбс Уинслоу, редактор на „Journal of Psychological Medicine[380], който още преди това е бил консултиран от адвокатите на леди Булвер, заявява, че „след като се запознал с психическото състояние на леди Булвер-Литон", той смята, „че то оправдава освобождаването ѝ от наложените върху нея ограничения". Това, което обаче трябваше да се докаже на публиката, бе, че е оправдано не връщането на свободата на леди Булвер, а, напротив, лишаването ѝ от свобода. Г-н Литон не се осмелява да засегне тази деликатна страна на въпроса, която е от решаващо значение. Нима всички не биха се подиграли с един стражар, обвинен в незаконно арестуване на свободен англичанин, ако за свое оправдание той изтъкнеше, че не е извършил нищо лошо, като е върнал свободата на арестувания? Но на леди Булвер действително ли е върната свободата?

„Майка ми" — продължава г. Литон — *„се намира сега при мен,* тя не е ограничена в своите действия и възнамерява по собствено желание да замине за кратко време, придружена от мен и една своя приятелка и роднина, която тя сама си е избрала."

Писмото на г. Литон носи адреса: „Парк-Лейн, № 1", т. е. адреса на резиденцията на неговия баща в Лондон. Не значи ли това, че леди Булвер е била преместена от мястото на нейното пленничество в Брентфорд на ново място на пленничество в Лондон и че е била всецяло предадена в ръцете на един озлобен враг? Кой гарантира, че тя „не е ограничена в своите действия"? Във всеки случай, подписвайки предложения ѝ компромис, тя не е била напълно свободна, а е била измъчвана по усъвършенствуваната система на доктор Хил. Най-важният факт е, че през цялото време, докато сър Едуард говореше, леди Булвер мълчеше. Макар и да е известно, че тя добре владее перото, нито едно нейно изявление не бе поднесено на публиката. Нейното описание на на-

чина, по който са се отнасяли с нея, бе хитро иззето от ръцете на човека, на когото тя го бе изпратила.

Към каквото и споразумение да са стигнали сега мъжът и жената, британската публика се интересува от следния въпрос: имат ли право безскрупулни личности, достатъчно богати, за да предложат съблазнителен хонорар на двама закъсали лекари, да издават lettres de cachet*, прикривайки се зад закона за умопобърканите? И още един въпрос: позволено ли е на един министър да заглади едно явно престъпление с обикновен семеен компромис? Неотдавна стана известно, че тази година при обследването на един приют в Йоркшир комисията по психическите заболявания е открила там един напълно нормален човек, който вече няколко години бил тайно държан затворен в килия. На въпроса, зададен по този повод в камарата на общините от г. Фицрой, г. Уолпол отговори, че „той не е намерил никакви документи за този факт", отричайки по този начин наличността на документи, но не и факта. Че с това работата няма да свърши, може да се заключи от декларацията на г. Тайт, че „в началото на следващата сесия той ще направи предложение за назначаването на специална комисия, която да проучи въпроса за начина, по който се прилага законът за умопобърканите".

Написано от К. Маркс на 23 юли 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5398 от 4 август 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

---

* — заповеди за арестуване. *Ред.*

К. МАРКС

*УВЕЛИЧАВАНЕ НА БРОЯ НА УМОПОБЪРКАНИТЕ В АНГЛИЯ

В британското общество може би няма да се намери по-точно установен факт от факта на паралелното нарастване на съвременното богатство и на пауперизма. Интересно е да се отбележи, че същото правило, изглежда, важи и за броя на умопобърканите. Увеличаването на броя на умопобърканите във Великобритания не изостава от увеличението на износа и е изпреварило нарастването на населението. Бързото увеличаване на броя на умопобърканите в Англия и Уелс в периода на небивалия разцвет на търговията от 1852 до 1857 г. нагледно личи от следната сравнителна таблица, взета от годишните отчети за пауперите, умопобърканите и слабоумните за 1852, 1854 и 1857 г.[381]:

Дати	Население	Болни в домовете за умопобъркани в графствата и градовете	Болни в разрешените от правителството частни домове за умопобъркани	Болни в работнически домове	Болни, намиращи се под грижите на приятели и другаде	Всичко умопобъркани и слабоумни	Съотношение между броя на умопобърканите и слабоумните и цялото население
Към 1 януари 1852 г.	17 927 609	9 412	2 584	5 055	4 107	21 158	1:847
Към 1 януари 1854 г.	18 649 849	11 956	1 878	5 713	4 940	24 487	1:762
Към 1 януари 1857 г.	19 408 464	13 488	1 908	6 800	5 497	27 693	1:701

В края на 1856 г. съотношението между броя на острите и излечимите и хроническите и явно неизлечимите заболявания е

било малко по-малко от 1:5, както личи от следната официална таблица:

	Болни във всички домове за умопобъркани	Признати за излечими
В домовете за умопобъркани в графствата и градовете	14 393	2 070
В болниците	1 742	340
В разрешените от правителството столични частни домове за умопобъркани	2 578	390
В провинциалните частни домове за умопобъркани	2 598	527
Всичко	21 311	3 327
Признати за излечими	3 327	
Признати за неизлечими	17 984	

За настаняването на умопобърканите и слабоумните от всички категории и степени в Англия и Уелс съществуват 37 обществени приюта, от които 33 се намират в графствата и 4 в градовете; освен това има 15 болници, 116 разрешени от властите частни домове, 37 от които се намират в столицата и 79 в провинцията, и най-после работните домове. Обществените приюти за умопобърканите или, както по-просто ги наричат, лудници според закона са предназначени изключително за приемане на умопобъркани от бедните слоеве на населението, при което те представляват болници за лекуване на умопобърканите, а не просто места за тяхното изолиране. Общо взето може да се смята, че поне в графствата те са добре организирани учреждения, макар да са прекалено големи, за да може в тях да се осигури съответен контрол; и макар те да са претъпкани и в тях да няма строго разделяне на болните по категории, все пак в тях могат да бъдат настанени само малко повече от половината от целия брой на умопобърканите из средата на бедното население. Общо взето тези 37 приюта, разпръснати из цялата страна, имат легла само за около 15 690 болни. Колко голяма е нуждата на психически болните от такива приюти, проличава само от един пример. Когато в 1831 г. в Мидълсекс бе построен домът за умопобъркани Хануел с 500 легла, се смяташе, че той ще бъде достатъчен за нуждите на цялото графство. Но две години по-късно този дом беше вече препълнен; след още две години се наложи той да бъде разширен, за да може да приеме още 300 болни; а сега (макар през това време да бе построен домът Колни Хеч за настаняване на 1 200

умопобъркани паупери от същото графство) в Хануел има вече над 1 000 болни. Колни Хеч бе открит в 1851 г.; не минаха и пет години и стана нужда да се прибегне до данъкоплатците за построяването на нови приюти; а последните отчети показват, че в края на 1856 г. сред населението на графството е имало повече от 1 100 умопобъркани паупери, за които не се е намерило място нито в единия, нито в другия дом. Докато съществуващите домове за умопобъркани са прекалено големи, за да могат да бъдат поддържани както трябва, броят им е прекалено малък и не успява да се справи с бързото увеличение на психическите заболявания. Преди всичко домовете за умопобъркани трябва да бъдат строго разделени на две категории: приюти за неизлечимите и болници за излечимите болни. Когато неизлечимите и излечимите болни се държат заедно, нито едните, нито другите получават нужните грижи и лечение.

Разрешените от властите частни домове за умопобъркани общо взето са предназначени за по-състоятелни болни. Но тези „уютни убежища“, както обикновено ги наричат техните собственици, си навлякоха напоследък всеобщо негодуване поради насилственото откарване на леди Булвер в Уайк-хаус и жестокото третиране на г-жа Търнър в Ейкъм-хаус в Йорк. Тъй като в близко време предстои парламентарна анкета на тайните на търговията с психически заболявания в Англия, с този въпрос бихме могли да се занимаем по-късно. Засега нека се спрем само на условията на лекуването на 2-те хиляди умопобъркани от бедните слоеве на населението, които службата за бедните и другите местни органи прехвърлят на договорни начала в разрешените от властите частни домове за умопобъркани. На седмица за един болен, т. е. за неговата издръжка, лечение и дрехи, на тези частни предприемачи се отпускат от 5 до 12 шил., но фактически издръжката на болните възлиза средно от 5 шил. до 8 шилинга и 4 пенса. Всички помисли на предприемачите са насочени естествено към една единствена цел — да извлекат големи доходи от тези скромни постъпления и съответно да изразходват минимални средства за издръжката на болните. В последния си отчет[382] комисията по психическите заболявания констатира, че дори в ония частни домове за умопобъркани, на които се отпускат достатъчни и дори щедри средства за издръжката на болните, фактически не са създадени никакви условия, а грижите за болните са под всяка критика.

Наистина, лорд-канцлерът има правото по предложение на комисията за психическите заболявания да анулира разрешителното за поддържането на частен дом за умопобъркани или да

не разреши неговото подновяване; но в много случаи там, където наблизо няма обществени домове за умопобъркани или където съществуващите домове са вече препълнени, на комисията не остава нищо друго, освен да продължи разрешителното или да изпрати множеството психически болни бедняци в различни работни домове. Впрочем и комисията смята, че колкото и голямо зло да представляват частните домове, това зло е все пак по-малко от опасността и злото, с които е свързано изоставянето на тези болни паупери почти без никакви грижи в работните домове. В последните понастоящем се намират около 7 000 умопобъркани. Отначало в отделенията за умопобъркани в работните домове се приемаха само ония болни паупери, за които почти не се налагаха по-големи грижи от обикновено и които можеха да бъдат поставени в контакт с другите обитатели на тези домове. Но поради това, че е трудно да се намери място за психически болните бедняци в добре обзаведените приюти, както и от съображения за икономия, енорийските съвети постепенно превръщат работническите домове в домове за умопобъркани, само че в такива домове, в които липсват необходимите грижи, лечение и надзор, т. е. основните неща, които болните получават в един добре организиран приют. В много от по-големите работнически домове има отделения за умопобъркани, в които са настанени от 40 до 120 болни. Това са мрачни помещения, в които болните са лишени от каквито и да било занимания, разходки и развлечения. За тях се грижат главно живеещи в същите домове паупери, които съвсем не са подходящи за възложената им задача. Храната, която е от особено значение за нещастниците, заболели от психическо разстройство, само в редки случаи е по-добра от храната, която получават физически и умствено нормалните обитатели на тези домове. Напълно естествено е, че в резултат на всичко това престоят в работническите домове, в които първоначално бяха изпращани само страдащите от тиха лудост, не само влошава състоянието на болните, но и заплашва да превърне в хронически и постоянни дори онези заболявания, които при навременно лечение биха могли да бъдат ликвидирани. Но решаващото за службата за бедните е икономията.

Съгласно закона психически болният паупер трябва отначало да се яви на преглед при участъковия енорийски лекар, който е длъжен да доложи за случая на службата за бедните; последната трябва от своя страна да уведоми полицейския съдия, по чието нареждане болните се изпращат в приюта за умопобъркани. Фактически обаче нито едно от тези условия не се изпълнява. Умопобърканите паупери направо биват изпращани в работ

ническите домове, където те остават за цял живот, стига само да не буйствуват. Предложенията, които членовете на комисията по психически заболявания правят при своите посещения на работническите домове за преместване в домовете за умопобъркани на всички болни, които могат да бъдат излекувани или грижите за които не са подходящи, обикновено имат по-малка тежест от твърдението на съответния медицински служител от службата за бедните, че един или друг болен „не буйствува". Какво представляват условията за живот на умопобърканите в работническите домове, може да се види от следните факти, които последният отчет за психическите заболявания окачествява като факти, които „правдиво рисуват общата картина на условията на живот на умопобърканите в работническите домове".

В лечебницата за умопобъркани в Нориг дюшеците и възглавниците на дори физически слабите пациенти са напълнени със слама. Подовете в тринадесет малки стаи са каменни. Клозети с течаща вода няма. Нощният надзор в мъжкото отделение е отменен. Чувствува се голям недостиг от одеяла, чаршафи, фланелено бельо, усмирителни ризи, легени, столове, чинии, лъжици и други кухненски принадлежности. Вентилацията е лоша. Ще приведем следната извадка от отчета:

„Не можеше да се повярва дори на това, което на пръв поглед би могло да се изтълкува като някакво подобрение. Така например открихме, че много легла, заети от мръсни болни, обикновено се оправят сутрин, като през деня само за вид на кревата се постилат чисти чаршафи и одеяла, които редовно се прибират вечер, когато пак се слагат мръсните постелки."

Да вземем за друг пример Блякбърнския работнически дом:

„Дневните стаи в долния етаж, предназначени за мъжете, са малки, ниски, мрачни и мръсни, като значителна част от площта, определена за 11 пациенти, е задръстена от няколко тежки стола, за които пациентите биват връзвани с ремъци, както и от една голяма, издаваща се пред камината решетка. Стаите на жените на горния етаж са също претъпкани, а в една от тях, която се използва и за спалня, голяма част е отредена за отходно място; креватите са поставени непосредствено един до друг. В спалнята, в която са настанени 16 пациенти — мъже, въздухът е душен и мирише на лошо. Тя е дълга 29 фута, широка 17 фута и 10 дюйма и висока 7 фута и 5 дюйма; следователно на всеки болен се падат 2,39 куб. фута. Всички дюшеци са от слама, като изключение не се прави дори за заболелите или прикованите на легло пациенти. Калъфките на възглавниците са мръсни почти без изключение и носят следите на ръждивите железни пръти на креватите. Оправянето на леглата, изглежда, е предоставено предимно на самите пациенти. Много пациенти се отличават с нечистоплътност в своите навици, което се обяснява главно с липсата на съответни грижи и внимание към тях. Нощните гърнета са много малко, а сред голямата обща спалня нощем се поставя една бъчвичка за общо ползване

от мъжете. Дворовете за разходка — два за жените и два за мъжете — са посипани с пясък, заобиколени са с висока стена и са без скамейки. Най-големият от тези дворове е дълъг 74 фута и широк 30 фута и 7 дюйма, а най-малкият е 32 фута на 17 фута и 6 дюйма. В един от тези дворове има стая, която от време на време служи за изолиране на буйстващите пациенти. Тя цялата е изградена от камък и има малко квадратно отвърстие за светлина, преградено с железни пръти, за да не може болният да избяга, но без капаци и рамка. На пода на стаята има голямо сламено легло, а в един от ъглите тежък стол. Пълен контрол върху отделението за умопобърканите упражняват един санитар и една сестра; управителят на работническия дом рядко се меси в техните работи и изобщо не проверява това отделение на дома така грижливо, както другите."

Чувството на крайно отвращение не ни позволява да дадем тук извадки от отчета на членовете на комисията за работническия дом Сент-Панкрас в Лондон, който представлява истински ад. Изобщо казано, в Англия ще се намерят малко конюшни, които да не ни се сторят будоари в сравнение с отделенията за умопобъркани в работническите домове и в които отношението към четвороногите да не може да се нарече сантиментално в сравнение с третирането на умопобърканите от бедните слоеве на населението.

Написано от К. Маркс на 30 юли 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5407 от 20 август 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ЗАКОНЪТ ОТ 1844 г. ЗА АНГЛИЙСКАТА БАНКА

Читателите навярно помнят, че в 1857 г. британският парламент бе набързо свикан във връзка с отменяването на закона за Английската банка, което министър-председателят и канцлерът на съкровището бяха декретирали на своя отговорност с писмо от 12 ноември, в самия разгар на финансовата паника.* Щом бе прокаран законопроектът, който освобождаваше правителството от отговорност за нарушаването на закона, сесията на парламента бе отложена, като бе избрана специална комисия „за проучване действието на законите от 1844 и 1845 г. за Английската банка, както и на причините за неотдавнашната търговска криза". В действителност комисията вече заседаваше още от началото на 1857 г. и бе успяла да публикува два дебели тома за действието и последиците на законите от 1844—1845 г. за Английската банка — единия със свидетелски показания, а другия с приложения.[383] Трудовете на комисията бяха почти забравени, когато започналата търговска криза отново я извика на живот и ѝ достави „допълнителен материал за проучване". В двата споменати по-горе дебели тома само два месеца преди гигантския търговски крах комисията заявяваше, че търговията на Англия е „здрава" и „нищо не я заплашва". Що се отнася до действието на закона на сър Роберт Пил за Английската банка, на 14 юли 1857 г. лорд Овърстоун произнесе в комисията следните дитирамби:

„Благодарение на стриктното и бързо осъществяване на принципите на закона от 1844 г." — каза той, — „всичко мина гладко и лесно; паричната систе-

* Виж настоящия том, стр. 327. *Ред.*

ма е стабилна и непоклатима; разцветът на страната не подлежи на съмнение; доверието на обществеността в мъдростта на закона от 1844 г. расте с всеки ден; ако комисията иска да получи нови конкретни доказателства за здравината на принципите, върху които той е основан, или да разбере до какви благотворни резултати той е довел, най-подходящият и задоволителен отговор за нея ще бъде: огледайте се наоколо, погледнете сегашното състояние на търговията в страната, вижте доволството на народа, вижте богатството и разцвета на всички класи в страната. А след това нека комисията решава трябва ли да отменя един закон, благодарение на който са били постигнати такива резултати."

Шест месеца по-късно същата тази комисия бе принудена да поздравява правителството за това, че е отменило същия този закон!

Комисията наброяваше сред членовете си не по-малко от пет сегашни и бивши канцлери на съкровището, а именно: г. Дизраели, сър Дж. К. Луис, г. Гладстон, сър Чарлз Ууд и сър Френсис Беринг, а плюс тях г. Уилсън и г. Кардуел, двама души, които отдавна са свикнали да снабдяват английското министерство на финансите с идеи и съвети. Освен тях в комисията влязоха всички магнати на английската бюрокрация. Фактически тя наброяваше над двадесетина члена и представляваше забележителен конклав на финансова и икономическа мъдрост. Комисията трябваше да реши следните въпроси: първо, какви са принципите на закона от 1844 г. за Английската банка; второ, какво е въздействието върху търговските кризи на издаването на банкноти, платими на предявителя, и, най-после, какви са общите причини за неотдавнашната криза. Ние възнамеряваме да направим тук кратък преглед на отговорите на комисията на всички тези въпроси.

Сър Робърт Пил, парламентарният кръстник на закона от 1844 г., и лорд Овърстоун, духовният баща на този закон, който забрани на Английската банка да издава банкноти на сума над 14 500 000 ф. ст. освен срещу гаранция в злато — се гордееха, че били отстранили възможността за парични затруднения и паники, каквито периодично ставаха между 1815 и 1844 г. Но в течение на едно десетилетие техните очаквания бяха измамени два пъти, въпреки че законът получи извънредно осезателна и неочаквана подкрепа в резултат на откриването на новите богати находища на злато. Както личи от свидетелските показания, представени на комисията, паниката в 1847 и 1857 г. е била още по-силна и разрушителна откогато и да било преди. На два пъти, в 1847 и в 1857 г., правителството бе принудено да наруши закона за Английската банка, за да спаси банката и въртящия се около нея финансов свят.

На пръв поглед комисията трябваше да стигне до един от двата твърде прости извода: или периодическото нарушаване на закона от правителството е било правилно и в такъв случай е бил неправилен самият закон, или законът е бил съставен правилно и в такъв случай е трябвало да се забрани на правителството да го нарушава произволно. Но трудно е да се повярва, че комисията успя едновременно да оправдае и необходимостта от съществуването на закона, и периодическите му нарушения. Законите обикновено целят да ограничат неограничената власт на правителството. В дадения случай, напротив, законът, изглежда, е бил оставен в сила само за да може изпълнителната власт да запази неограниченото си право да го заобикаля. Писмото на правителството, което упълномощава Английската банка да сконтира полици и да отпуща заеми срещу установената гаранция свръх лимита на паричното обръщение, предписан в закона от 1844 г., бе публикувано на 12 ноември, но чак до 30 ноември Английската банка бе принудена да хвърля всеки ден в обръщение банкноти средно за около половин милион фунта стерлинги свръх установения от закона лимит. На 20 ноември незаконното превишение на сумата на парите в обръщение възлизаше на около един милион ф. ст. Нужно ли е друго доказателство за това, колко вреден и безполезен е бил опитът на сър Роберт Пил да „регулира“ паричното обръщение? Напълно права е комисията, като твърди, че „никаква система на парично обръщение не може да предпази една търговска страна от последиците на собственото ѝ неблагоразумие“. Но тази мъдра забележка не попада съвсем на място. Въпросът се състои по-скоро в това, могат ли или не законодателни мерки изкуствено да усложнят паричната паника, която е само една от фазите на търговската криза.

В оправдание на закона за Английската банка комисията казва:

> „Главната цел на законодателството, за което става дума, бе несъмнено да осигури изменения в обема на книжното парично обръщение в кралството съгласно същите закони, по които се изменя обемът на металическото парично обръщение. Никой не оспорва, че тази цел бе постигната.“

Ще отбележим преди всичко, че комисията отказва да изрази мнението си относно законите, по които се изменя обемът на металическото парично обръщение; причина за това са опасенията на комисията, че тя „няма да успее да стигне до какъвто и да било извод без значителни различия в мненията“. По мнението на привържениците на чисто металическото парично обръщение, възглавявани от сър Роберт Пил, това обръщение ще се

намалява или разширява съобразно с валутния курс, т. е. с други думи при благоприятен курс в страната ще има прилив на злато, а при неблагоприятен —съответен отлив. В първия случай общото равнище на цените ще се повишава; във втория — ще пада. Но ако приемем, че такива резки колебания на цените са присъщи изключително на металическото обръщение, то г. Дж. Ст. Мил е бил несъмнено прав, когато е твърдял в комисията, че целта, на която трябва да служи книжното парично обръщение, е да поправя и предотвратява подобни катастрофални превратности, а съвсем не да им подражава.

Но фактите показаха, че предпоставките, от които изхождат привържениците на чисто металическото парично обръщение, са само плод на тяхната фантазия. В страните, в които няма кредитни операции, а следователно няма и книжно парично обръщение, запасите от злато и сребро се натрупват у частни лица; приблизително така стояха доскоро работите във Франция и така и досега стоят работите, и то в значително по-голяма степен, във всички азиатски страни. Когато неблагоприятният курс предизвиква отлив на скъпоценните метали от страната, тези запаси биват въвличани в обръщение в резултат на повишаването на сконтовия процент. А когато курсът става благоприятен, излишъкът от скъпоценни метали отново преминава в запас. Нито в единия, нито в другия случай в обръщението не се създава празно пространство или, обратното, излишък от пари. Отливът и приливът на скъпоценни метали влияят върху състоянието на частните запаси, а не върху състоянието на паричното обръщение и следователно нямат никакво отражение върху общото равнище на цените. Но какво остава тогава от апологията на закона от 1844 г. от страна на комисията, която твърди, че в периоди на напрежение на паричния пазар този закон имал тенденцията да предизвиква внезапни колебания на цените, които, както тя погрешно предполага, биха се появили при едно чисто металическо парично обръщение? Но, както казва комисията, законът на сър Роберт Пил гарантирал поне размяната на банкнотите, а това било главното задължение на банката. По-нататък комисията прибавя:

„Необходимият запас, който се пази в подземията на това учреждение съгласно постановленията на закона от 1844 г., е по-голям от запаса, който изобщо някога се е съхранявал там в предишните периоди на напрежение на паричния пазар. През време на кризата в 1825 г. запасът от ценни метали намаля на 1 261 000 ф. ст., в 1837 г. — на 3 831 000 ф. ст., а в 1839 г. на 2 406 000 фунта стерлинги, докато най-ниските точки, на които той е падал след 1844 г., бяха: 8 313 000 ф. ст. в 1847 г. и 6 080 000 ф. ст. в 1857 г.“

Преди всичко в посочените периоди на паника принципът за размяна на банкнотите срещу ценни метали остана в сила не защото Английската банка притежаваше достатъчен запас от такива метали, за да изпълни своите задължения, а просто защото от нея не бе поискано да размени банкнотите срещу злато. Така например в 1825 г. банката издържа наплива за размяна, като издаде банкноти с номинална стойност 1 фунт стерлинг. Ако сравнително по-големите запаси от скъпоценни метали през 1847 и 1857 г. трябва да се смятат просто за резултат от закона от 1844 г., то на същото основание на този закон трябва да се припише и фактът, че в 1857 г. въпреки прилива на австралийско и калифорнийско злато запасът от скъпоценни метали намаля с повече от 2 000 000 ф. ст. в сравнение с 1847 г. И макар Английската банка да имаше двойно или тройно по-голямо количество злато в сравнение с онова, което тя притежаваше през 1825 и 1836 г., благодарение на закона на сър Роберт Пил в 1847 и 1857 г. тя бе изправена пред прага на фалита. По думите на управителя на банката целият резерв на банката на 12 ноември 1857 г., т. е. в деня на публикуването на писмото на държавното съкровище, е възлизал само на 580 751 фунта стерлинги; в същото време нейните влогове са възлизали на 22 500 000 ф. ст., от които около 6 500 000 ф. ст. са принадлежали на лондонски банки. Ако не се е било появило писмото на държавното съкровище, цялата фирма е трябвало да бъде ликвидирана. Повишаването или понижаването на сконтовия процент — а банката признава, че тя не разполага с друго средство за въздействие върху паричното обръщение — е похват, който се използваше и преди издаването на закона от 1844 г. и който, разбира се, би могъл да се използва и след неговото отменяване. Но, както заявява банката, директорите искат тяхното достойнство да бъде укрепено от закона и би било нецелесъобразно „да им се позволява да действуват съобразно собствената им мъдрост и решителност". В нормални времена, когато законът за банката е очевидно мъртва буква, директорите търсят опора във фикцията, че той е в законна сила, докато в моменти на напрежение — именно тогава, когато този закон изобщо може да действува — те искат да се избавят от него с помощта на правителствен указ.

Написано от К. Маркс на 6 август 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5409 от 23 август 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ТЪРГОВСКИТЕ КРИЗИ И ПАРИЧНОТО ОБРЪЩЕНИЕ В АНГЛИЯ

В политическата икономия може би няма по-разпространено заблуждение от това, че емисионните банки били в състояние да влияят върху общото равнище на цените, като разширяват или съкращават паричното обръщение. Мнението, че банките, пускайки прекомерно много пари в обръщение, предизвикват инфлационно увеличение на цените, което насилствено се ликвидира само в резултат на по-късен крах, е прекалено опростено, а поради това то е само привидно обяснение на всяка криза. Трябва да се има предвид, че въпросът не е в това, дали банките могат да съдействуват за създаването на фиктивно изобилие от пари, а в това, дали те са способни да регулират количеството на парите, които се намират в ръцете на публиката.

Едва ли някой ще оспори тезата, че интересите на всяка емисионна банка я заставят да държи в обръщение колкото е възможно по-голямо количество от собствените си банкноти. Ако има на света банка, която не само има подобно желание, но и е способна да го осъществи, това е, разбира се, Английската банка. Но ако разгледаме периода примерно от 1844 до 1857 г., ще видим, че с изключение на периодите на паника тази банка, въпреки дадената ѝ привилегия да хвърля на пазара свои банкноти чрез закупуване на държавни ценни книжа и въпреки последователните намаления на лихвения процент, нито веднъж не е успяла да пусне в обръщение банкноти до размерите, които ѝ разрешава законът. Но има и друг, още по-поразителен факт. В периода между 1844 и 1857 г. общият търговски оборот на Обединеното кралство се увеличи близо три пъти. А британският износ

през последните десет години, както знаем, се удвои. Но едновременно с това огромно разрастване на търговията сумата на банкнотите на Английската банка, които се намират в обръщение, фактически се намали и още продължава постепенно да се намалява.

Да вземем следните цифри:

Години	Износ	Банкнотно обръщение
	ф. ст.	ф. ст.
1845	60 110 000	20 722 000
1854	97 184 000	20 709 000
1856	115 826 000	19 648 000
1857	122 155 000	19 467 000

Следователно едновременно с увеличението на износа с 62 045 000 ф. ст. паричното обръщение е намаляло с 1 255 000 ф. ст., макар че през същия период благодарение на закона от 1844 г. за Английската банка броят на клоновете на тази банка се увеличи, броят на конкуриращите с нея провинциални емисионни банки намаля, а нейните собствени банкноти се превърнаха в законни платежни средства за провинциалните банки. Някои може би ще кажат, че златото, стекло се от нови и богати източници, е допринесло за изтласкването на част от банкнотите на Английската банка, като е нахлуло в каналите на паричното обръщение, които тези банкноти заемаха по-рано. И действително управителят на Английската банка в 1857 г. г-н Уегелин заяви в комисията на камарата на общините, че най-компетентни лица преценяват, че през последните шест години златното обръщение е порасло с 30%. Според самия него цялото златно обръщение възлиза понастоящем на 50 000 000 фунта стерлинги. Това увеличение на количеството на златни монети обаче имаше толкова малка връзка с намаляването на обръщението на книжните пари, че количеството на банкнотите с по-малка номинална стойност — банкнотите от 5 и 10 ф. ст., които единствени биха могли да бъдат заменени със златни монети в търговията на дребно и в плащанията между търговци и потребители, — напротив, всъщност се увеличи именно тогава, когато се увеличи и обръщението на метални пари. Следващата таблица показва пропорционалното увеличение на количеството на тези банкноти:

Години	Банкноти от 5 и 10 ф. ст.	В % от сумата на всички банкноти в обръщение
1845	9 698 000 ф. ст.	46,9
1854	10 565 000 „	51,0
1855	10 628 000 „	53,6
1856	10 680 000 „	54,4
1857	10 659 000 „	54,7

Следователно намалението се е ограничило до банкнотите с по-голяма номинална стойност — от 200 до 1 000 ф. ст., изпълняващи такива функции на вътрешното обръщение, от които монетата, строго казано, е почти изключена. Тези банкноти бяха използвани толкова икономично, че въпреки разширението на търговията, общото повишение на цените и увеличението на количеството на дребните банкноти общото обръщение на банкнотите продължаваше постепенно да намалява. В 1857 г. количеството на банкнотите с номинална стойност от 200 до 1 000 ф. ст. спадна от 5 856 000 ф. ст. през 1852 г. на 3 241 000 фунта стерлинги. Докато в 1844 г. тези банкноти все още съставляваха 26% от цялото банкнотно обръщение, в 1854 г. те съставляваха само 20,5%, в 1855 г. — 17,5%, в 1856 г. — 16,9% и в 1857 г. — само 16,7%.

Това ново явление в обръщението на книжните пари във Великобритания е резултат от растящата конкуренция между лондонските акционерни банки и частни банки, както и от натрупването на големи суми в техните ръце благодарение на въведената от тях практика да плащат лихви по влоговете. След дълга, но безуспешна съпротива на 8 юни 1854 г. частните лондонски банки бяха принудени да се съгласят да се позволи на акционерните банки да участвуват в клиринговите операции и скоро окончателният клиринг започна в Английската банка. Тъй като всекидневният клиринг се извършва сега чрез преводи по сметките, които различните банки имат в това учреждение, едрите банкноти, които банкерите употребяваха по-рано за уреждане на своите взаимни плащания, почти престанаха да се използват и поради това голяма част от тях излязоха от обръщение. Междувременно в деветте лондонски акционерни банки, както личи от публикуваните от тях отчети, влоговете са се увеличили от 8 850 774 ф. ст. в 1847 г. на 43 100 724 ф. ст. в 1857 г. Следователно, ако банките са можели да упражнят някакво влияние върху общата насока на търговията и върху цените, това вероятно е станало с помощта на техните депозити, т. е. на кредитни операции, а не в

резултат на някакво прекомерно издаване на банкноти; напротив, банките се оказаха неспособни да запазят паричното обръщение дори на разрешеното преди равнище.

Колко малко налични пари, злато и банкноти на Английската банка се използват в сделките на едро на британската търговия, убедително показва анализът на поредица от търговски операции, възлизащи на няколко милиона фунта стерлинги годишно, представен на комисията на камарата на общините от г. Слейтър, съдружник на една от най-големите лондонски фирми. Размерите на постъпленията и плащанията през 1856 г. са изчислени на базата на 1 000 000 ф. ст. и са следните:

Постъпления

	ф. ст.
В банкови трати и полици за различни срокове	533 596
В чекове срещу банки, платими на предявителя	357 715
В банкноти на провинциалните банки	9 627
Всичко	900 938
В банкноти на Английската банка	68 554
В злато	28 089
В сребро и метлически пари	1 486
В пощенски записи	933
Всичко	99 062
Общо	1 000 000

Плащания

	ф. ст.
В полици за разни срокове	302 674
В чекове срещу лондонски банки	663 672
Всичко	966 346
банкноти на Английската банка	22 743
В злато	9 427
В сребро и метлически пари	1 484
Всичко	33 654
Общо	1 000 000

Тези цифри могат да служат за илюстрация на английската търговия на едро, която има за свой център Лондон. От тях се вижда, че банкнотите на Английската банка представляват по-

малко от 10%, а златото и среброто — само 3% от всички постъпления. От плащанията само 2% са били извършени с банкноти на Английската банка и само 1% — със злато и сребро. От друга страна, около 90% от всички постъпления и около 97% от всички плащания се извършват за сметка на кредита и капитала на самите търговци.

Един анализ на емисиите на нюйоркските банки примерно за последните шест години ще ни доведе до същия извод, а именно, че количеството на намиращите се в обръщение банкноти не зависи от самите банки и фактически е намалявало тъкмо в онзи период, когато търговията се е разширявала и се е наблюдавало инфлационно повишение на цените и дори пълна инфлация. Затова вулгарната представа, според която причината за неотдавнашната криза, както и за кризите изобщо, е прекомерното издаване на банкноти, трябва да бъде отхвърлена като чиста фантазия.

Написано от К. Маркс на 10 август 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5414 от 28 август 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ИСТОРИЯ НА ТЪРГОВИЯТА С ОПИУМ[384]

Новината за новия договор[385], който пълномощните представители на съюзниците изтръгнаха от Китай, е породила, както изглежда, също такива илюзорни перспективи за колосално разширение на търговията, каквито се привиждаха на търговците в 1845 г. след завършването на първата китайска война. Дори да допуснем, че телеграмите от Петербург отговарят на действителността, сигурно ли е, че увеличението на броя на откритите за търговия пунктове непременно ще доведе до разрастване на търговията с Китай? Може ли да се разчита, че войната от 1857—1858 г. ще има по-благоприятни резултати от войната от 1841—1842 г.? Защото съвсем безспорно е, че договорът от 1843 г., вместо да увеличи американския и английския износ за Китай, само допринесе за ускоряването и задълбочаването на търговската криза от 1847 г. По същия начин и сегашният договор, пораждайки илюзии за неизчерпаем пазар и поощрявайки спекулативната треска, може да подготви нова криза тъкмо в момента, когато световният пазар така бавно се оправя от неотдавнашното всеобщо сътресение. Покрай този свой отрицателен резултат първата опиумна война стимулира също развитието на търговията с опиум за сметка на обикновената търговия; също такъв резултат ще има и тази втора опиумна война, освен ако натискът на целия цивилизован свят не накара Англия да се откаже от принудителното производство на опиум в Индия и от въоръжената пропаганда на неговото пласиране в Китай. Ние няма да се спираме подробно на нравствената страна на тази търговия, за която англичанинът Монтгомери Мартин писа следното:

„Търговията с роби бе просто милосърдна в сравнение с търговията с опиум; ние не рушехме организма на африканските негри, защото непосредственият ни интерес налагаше да пазим техния живот; ние не унижавахме тяхната човешка същност, не покваряхме техните умове, не убивахме техните души. А търговецът на опиум убива тялото, след като е покварил, унизил и опустошил нравствената същност на нещастния грешник; ненаситният Молох иска всеки час все нови жертви и убиецът англичанин и самоубиецът китаец си съперничат в принасянето на тези жертви на неговия олтар."[386]

Китаецът не може да купува едновременно и стоки, и наркотик; при сегашните условия разширяването на търговията с Китай се свежда до разширяване на търговията с опиум; а разширяването на последната е несъвместимо с развитието на легалната търговия — тези положения са почти общопризнати вече от две години. Комисията на камарата на общините, назначена в 1847 г., за да проучи състоянието на търговските връзки между Англия и Китай, докладва:

„Ние трябва със съжаление да признаем, че търговията с тази страна се намира напоследък в твърде незадоволително състояние и че *резултатът от разширяването на нашите търговски отношения съвсем не оправда основателните очаквания,* които, естествено, се градяха върху съществуването на *свободен достъп до този прекрасен пазар.* Ние смятаме, че пречка за развитието на тази търговия съвсем не е недостатъчното търсене на английски стоки в Китай, нито растящата конкуренция на другите държави; *заплащането на опиума* — ето кое поглъща всичкото сребро на китайците, навреждайки много на общата им търговия; а за останалите стоки те вече са принудени да плащат с чай и коприна."

„Friend of China" от 28 юли 1849 г., обобщавайки същите факти, се изказва съвсем определено:

„Търговията с опиум непрекъснато расте. Едно увеличение на потреблението на чай и коприна във Великобритания и Съединените щати би предизвикало само ново увеличение на търговията с опиум; перспективите на фабрикантите за търговия с Китай са безнадеждни."

Един голям американски търговец в Китай в статия, напечатана през януари 1850 г. в „Merchant's Magazine"[387], който се издава от Хънт, сведе целия въпрос за търговията с Китай до следното:

„Кой отрасъл на търговията трябва да бъде ликвидиран — търговията с опиум или експортната търговия с американски и английски стоки?"

Самите китайци гледат на въпроса по същия начин. Монтгомери Мартин разказва:

„Попитах даотая* в Шанхай, кой според него е най-добрият начин за разширяването на нашата търговия с Китай, и той в присъствието на консула на

* — висш чиновник. *Ред.*

нейно величество капитан Балфур веднага ми отговори: „Престанете да ни пращате толкова много опиум, и ние ще бъдем в състояние да купуваме вашите стоки.““

Историята на цялата търговия през последните осем години илюстрира по нов и поразителен начин това положение; но преди да разгледаме вредното влияние на търговията с опиум върху легалната търговия, ще се спрем накратко на възникването и развитието на тази необикновена търговия, която — независимо от това, дали ще вземем под внимание трагичните сблъсквания, образуващи, така да се каже, оста, около която тя се върти, или пък нейното отражение върху всички отношения между източния и западния свят — е без прецедент в летописите на човечеството.

До 1767 г. количеството опиум, изнасяно от Индия, не надвишаваше 200 сандъка, тежащи около 133 фунта единият. Вносът на опиум за лечебни цели бе разрешен от китайския закон при заплащане на мито от около 3 долара на сандък; при това почти единствени вносители на опиум в Небесната империя бяха португалците, които го докарваха от Турция.

В 1773 г. полковник Уотсън и вицепрезидентът Уилър, лица, достойни да се наредят редом с Ермантиевци, Палмеровци и другите световно известни отровители, внушиха на Остиндийската компания идеята да почне търговия с опиум с Китай. В резултат бе създаден склад за опиум на корабите, които стояха на котва в един залив югозападно от Макао. Тази афера претърпя неуспех. В 1781 г. един въоръжен кораб с товар опиум бе изпратен за Китай от бенгалското правителство, а в 1794 г. един голям кораб на компанията пристигна с опиум в Уампоа — мястото за хвърляне на котва в кантонското пристанище. Както изглежда, Уампоа се оказал по-подходящ склад от Макао, тъй като само две години след избирането му за тази роля китайското правителство сметна за нужно да издаде закон, съгласно който китайските контрабандисти на опиум подлежаха на бой с бамбукови пръчки и на излагане на показ с дървени нашийници. Около 1798 г. Остиндийската компания престана да бъде непосредственият износител на опиум, но затова пък стана негов производител. В Индия бе въведен монопол върху производството на опиум и докато търговията с тази отрова бе лицемерно забранена на собствените кораби на компанията, разрешенията, които тя даваше на частните кораби, търгуващи с Китай, съдържаха условие, съгласно което те подлежаха на глоба, ако пренасят опиум, непроизведен от самата компания.

В 1800 г. вносът в Китай достигна вече 2 000 сандъка. Докато през XVIII век борбата между Остиндийската компания и Не-

бесната империя имаше характера, присъщ на всички сблъсквания между чуждестранните търговци и националната митница на една държава, от началото на XIX век тя придоби свои отличителни и изключителни черти. Докато китайският император — с цел да тури край на самоубийството на своите поданици — забрани едновременно и вноса на тази отрова от чужденци, и нейната консумация от китайците, Остиндийската компания стремително превръщаше производството на опиум в Индия и контрабандната му продажба в Китай в неделима част от своята собствена финансова система. Докато полуварваринът защищаваше принципа на морала, представителите на цивилизования свят му противопоставяха принципа на трупането на печалби. Че една колосална империя, населението на която възлиза на почти една трета от човечеството и която вегетира противно на духа на времето, изолирана чрез насилственото ѝ изключване от системата на световните връзки и поради това самоизмамваща се с илюзията за своето „небесно съвършенство", че такава империя трябва да загине в края на краищата в смъртоносен двубой, в който представителят на остарелия свят следва етични подбуди, а представителят на съвременното общество се бори за привилегията да купува на най-евтините и да продава на най-скъпите пазари — това наистина е трагедия, чийто необичаен сюжет не би дръзнала да създаде дори фантазията на поета.

Написано от К. Маркс на 31 август 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5433 от 20 септември 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ИСТОРИЯ НА ТЪРГОВИЯТА С ОПИУМ[388]

Именно присвояването на монопола върху производството на опиум в Индия от британското правителство бе мярката, която доведе до забраняването на търговията с опиум в Китай. Жестоките наказания, на които законодателят на Небесната империя подлагаше своите непокорни поданици, и предписаната на китайските митници най-строга забрана на вноса на опиум се оказаха еднакво безсилни. Непосредственият резултат от моралната съпротива на китайците бе, че англичаните поквариха имперските власти, митническите чиновници и мандарините изобщо. Корупцията, която проникна в цялата система на бюрокрацията в Небесната империя и която разруши опората на патриархалния строй, бе внесена в империята контрабандно заедно със сандъците с опиум от английските кораби-складове, закотвени в Уампоа.

Подхранвана от Остиндийската компания и безуспешно преследвана от централното правителство в Пекин, търговията с опиум непрекъснато нарастваше по обем и в 1816 г. вече възлизаше на около 2 500 000 долара. Разрешаването в 1816 г. на свободна търговия в Индия с единственото изключение на търговията с чай, която и досега продължава да е монопол на Остиндийската компания, даде нов мощен тласък на дейността на английските контрабандисти. В 1820 г. броят на сандъците с опиум, внесени контрабандно в Китай, достигна 5 147, в 1821 г. — 7 000, а в 1824 г. — 12 639. Междувременно китайското правителство, отправяйки протести и заплахи към чуждестранните търговци, същевременно наказваше хонконгските търговци, които

бяха известни като техни съучастници, проявяваше необикновена енергия в преследването на туземните консуматори на опиум и вземаше все по-строги мерки в своите митници. Крайният резултат от всички тези усилия, както и в 1794 г., бе само пренасянето на складовете на опиум от несигурната база в по-удобна за търговията с опиум база. От Макао и Уампоа те бяха преместени на остров Линтин, срещу устието на река Кантон, където бяха установени за постоянно на въоръжени до зъби кораби с многочислени екипажи. По същия начин, когато китайското правителство успя да прекрати временно операциите на старите кантонски фирми, търговията премина само в други ръце — в ръцете на по-дребни търговци, които бяха готови да водят тази търговия при всякакви рискове и с всякакви средства. Вследствие на тези нови, поблагоприятни за нея условия търговията с опиум нарасна за десет години — от 1824 до 1834 г. — от 12 639 на 21 785 сандъка.

1834 година, подобно на 1800, 1816 и 1824 година, бележи етап в историята на търговията с опиум. През тази година Остиндийската компания не само загуби своята привилегия да търгува с китайски чай, но и изобщо трябваше да преустанови всякакви търговски операции. Поради това превръщане на компанията от търговско в чисто административно учреждение търговията с Китай премина напълно в ръцете на частни английски капиталисти, които се заловиха за работа така настървено, че още в 1837 г., въпреки отчаяната съпротива на правителството на Небесната империя, успяха да внесат контрабандно в Китай 39 000 сандъка с опиум на стойност 25 000 000 долара. Тук правят впечатление два факта: първо, след 1816 г. във всеки етап от развитието на експортната търговия на Англия с Китай непропорционално голям дял неизменно се е падал на контрабандната търговия с опиум, и, второ, едновременно с постепенното изчезване на чисто меркантилната заинтересованост на англоиндийското правителство от търговията с опиум нарастваше неговата фискална заинтересованост от тази контрабандна търговия. В 1837 г. китайското правителство изпадна най-после в положение, когато повече не можеше да отлага вземането на решителни мерки.

Непрекъснатият отлив на сребро, предизвикан от вноса на опиум, бе започнал да разстройва както държавното съкровище, така и паричното обръщение на Небесната империя. Сюй Най-цзи, един от най-бележитите държавни дейци на Китай, предложи да се узакони търговията с опиум, за да се извличат приходи от нея; но след всестранно обсъждане, което продължи повече от една година и в което участвуваха всички висши сановници на

империята, китайското правителство реши, че „поради вредата, нанасяна на народа от тази гнусна търговия, тя не трябва да бъде узаконена.“ Още в 1830 г. едно мито от 25% щеше да донесе на държавното съкровище приход от 3 850 000 долара; в 1837 г. то щеше да го увеличи двойно, но „небесният“ варварин не пожела да събира един данък, който неизбежно щеше да нараства в същата пропорция, в която щеше да деградира неговият народ. В 1853 г. сегашният император Сян-фин, намирайки се в още по-тежко положение и съзнавайки напълно безполезността на всички усилия да бъде прекратен растящият внос на опиум, все пак остана верен на непреклонната политика на своите прадеди. Ще отбележа en passant*, че преследвайки консумацията на опиум като ерес, императорът даде на търговията с опиум всички предимства на пропагандата на забранено религиозно учение. Извънредните мерки на китайското правителство в 1837, 1838 и 1839 г., кулминационна точка на които бе пристигането на правителствения комисар Лин в Кантон и извършената по негова заповед конфискация и унищожение на контрабандния опиум, послужиха като повод за първата англо-китайска война, която на свой ред доведе до въстанието в Китай, до пълното изчерпване на императорската хазна, до успешното нахлуване на Русия от север и до колосалния размах на търговията с опиум на юг. Макар търговията с опиум да бе забранена с договора, с който Англия приключи войната с Китай, започната и водена, за да бъде защитена тази търговия, фактически от 1843 г. тя продължава съвсем безнаказано. Общата стойност на вноса на опиум в Китай в 1856 г. се оценява на около 35 000 000 долари, при което през същата година англо-индийското правителство е получило от опиумния монопол приход от 25 000 000 долара, т. е. точно една шеста от всичките си държавни приходи. Събитията, които послужиха като претекст за втората опиумна война, се отнасят към твърде недалечното минало и не се нуждаят от каквито и да било коментарии.

На края на нашия анализ не можем да не се спрем по-специално на едно крещящо вътрешно противоречие на фарисейското, спекулиращо с цивилизацията британско правителство. В качеството си на имперско правителство то си дава вид, че няма нищо общо с контрабандната търговия с опиум, и дори сключва договори, които я забраняват. Обаче в качеството си на индийско правителство то натрапва на Бенгалия производството на опиум, навреждайки по този начин извънредно много на производител-

* — мимоходом. *Ред.*

ните ресурси на тази страна; то принуждава част от индийските раяти да сеят мак, а друга част примамва за същата цел с парични заеми. То държи в ръцете си строг монопол върху цялото производство на този вреден наркотик, контролира с помощта на цяла армия от официални шпиони отглеждането на мака, неговото доставяне в определени пунктове, неговото кондензиране и приготовляването на опиум с оглед на вкусовете на китайските потребители, неговото опаковане в пакети, специално приспособени за по-лесно контрабандиране, и най-после неговото транспортиране в Калкута, където опиумът се продава на правителствени търгове и държавните чиновници го предават на спекулантите, а последните на контрабандистите, които го разтоварват в Китай. Един сандък, който струва на британското правителство около 250 рупии, се продава на търговете в Калкута от 1 210 до 1 600 рупии. Но незадоволявайки се с подобно фактическо съучастничество, същото това правителство и до ден днешен участвува непосредствено в печалбите и загубите на търговците и корабовладелците, които се впускат в рискованата операция по отравянето на една цяла империя.

Индийските финанси на британското правителство в действителност са поставени в зависимост не просто от търговията с опиум с Китай, а от контрабандния характер на тази търговия. Ако китайското правителство узакони търговията с опиум и позволи същевременно отглеждането на мак в Китай, това ще означава сериозна катастрофа за англо-индийския фиск. Проповядвайки открито свободната търговия с тази отрова, британското правителство тайно пази монопола върху нейното производство. Всеки път, когато вникнем по-внимателно в същността на британската свободна търговия, в основата на нейната „свобода" почти навсякъде виждаме монопола.

Написано от К. Маркс на 3 септември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5438 от 25 септември 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ОЩЕ ЕДНА СТРАННА ГЛАВА ОТ СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ

Лондон, 7 септември 1858 г.

Преди няколко месеца ви изпратих няколко документа, които се отнасяха до опита на Мехмед бей, известен още под името полковник Бандя, да предаде черкезите*. Оттогава към този странен епизод на черкезката война се прибави нова глава; декларациите и контрадекларациите на различните заинтересовани страни предизвикаха, първо, сериозни разпри между унгарската и полската емиграция в Цариград, а след това ожесточени спорове в главната квартира на европейската емиграция в Лондон по въпроса, дали някои видни личности са били съучастници на Бандя. Знаейки много добре с какъв интерес революционната емиграция от всички течения и всички националности се отнася към всичко, което „Tribune" печата, аз нарочно не се върнах на тази тема, докато не видях със собствените си очи оригиналите на няколко писма, които се появиха в цариградските вестници, но автентичността на които бе оспорена, и докато следователно не си изясних напълно всички факти на това дело. При все това бих нарушил своя дълг, ако не се обявя против подлите машинации, които имат за цел да потулят по-нататъшното разследване и да покрият цялата тази история с булото на тайната. Ако между революционната емиграция има хора, които смятат за уместно да влязат в заговор с руското правителство и дори да застанат на страната на такива професионални шпиони като Бандя, нека те излязат открито и намерят в себе си смелост да защищават своите възгледи.

---

* Виж настоящия том, стр. 484—492. *Ред.*

Читателите помнят, че признанието на Бандя и останалите документи, които се отнасят до него, бяха донесени в Цариград от Сток, поручик от полския отряд в Черкезия, който беше куриер на своя началник, полковник Лапински, и член на военната комисия, която съди Бандя. Поручик Сток прекара в Цариград четири месеца, за да потвърди със своите показания обвиненията на Лапински срещу Бандя в измяна, в случай че се окажеше необходимо да се прибегне до съдебно следствие. В своите показания Бандя призна, че в неговите интриги в Черкезия имат пръст Кошут, генерал Щайн, полковник Тюр и част от възглавяваната от Кошут унгарска емиграция. Живеещите в Цариград поляци, след като получиха известията и документите, донесени от поручик Сток, не повярваха направо на обвиненията, отправени от Бандя срещу неговите сънародници, и тъй като се съмняваха в автентичността на тези документи, решиха да ги запазят при себе си. В очакване на нови известия от Черкезия те се ограничиха с това, да поместят във вестник „Presse d'Orient" кратко съобщение за измяната на Мехмед бей, т. е. Бандя, и за присъдата на военния съд. След появяването на това съобщение те бяха посетени от неколцина унгарци, между които и полковник Тюр, който заяви, че съобщението представлява оскърбление за него като унгарец и за цялата емиграция изобщо. Но след като прочете донесените от Черкезия документи, Тюр отначало направи слаб опит да опровергае твърденията на Бандя относно неговото собствено съучастничество, а след това гръмогласно заяви, че Бандя би трябвало да бъде обесен, и помоли поляците да изпратят емисар при Сефер паша, който да настои пред него да утвърди и приведе в изпълнение присъдата на военния съд. Тогава той получи от поляците разрешение да вземе със себе си едно писмо на Бандя, в което последният призовава своите сънародници да се въздържат от всякаква намеса в Черкезия и от всякакви интриги против поляците.

„Що се отнася до нашите планове" — казва Бандя в това писмо, — „те са окончателно провалени и моята съдба се намира в ръцете на Лапински."

Поляците не се ограничиха с това, да предадат на Тюр и другите унгарци документите, напечатани по-късно в „Tribune", а дадоха още едно забележително доказателство за своята добросъвестност. За да спечели благоразположението на съдиите след осъждането му на смърт и за да им докаже, че е готов да признае чистосърдечно всичко, което знае, Бандя бе разкрил на председателя на военния съд Лапински цялата история на приготовленията, които неговите сънародници правят против Авст-

рия. Той му бе разказал с какви ресурси разполагат, бе споменал имената на градовете, в които са организирали складове на оръжие, и имената на лицата, на които са били поверени тези складове. Поляците веднага уведомиха унгарците за застрашаващата ги опасност, показаха им всички притежавани от тях документи, които никога не са били публикувани, и за да уверят унгарците, че тези документи завинаги ще останат в тайна, им предложиха да ги запечатат в тяхно присъствие със собствените си печати. Тези документи съществуват и досега и печатите са още цели. Между лицата, които са запечатали документите, са били Тюр, Тукони (Селим ага), Талмайер (Емин ага) и други водачи на възглавяваната от Калмар емиграция в Цариград, които по-късно подписаха манифест в защита на Бандя.

Скоро след срещата на Тюр с поляците в литографната кореспонденция на агенция Хавас в Париж се появи една телеграма със следното съдържание:

„Едно получено в Марсилия писмо на полковник Тюр разобличава лъжливото твърдение на „Presse d'Orient" за предателството и осъждането на полковник Мехмед бей."

Това съобщение бе препечатано от повечето европейски вестници. Същевременно неколцина унгарци представиха в редакцията на „Presse d'Orient" писма от Черкезия, в които се твърдеше, че Мехмед бей се намира на свобода и продължава да поддържа сношения със Сефер паша. Бандя бе представен на публиката като мъченик, пострадал за делото на свободата; полковник Лапински се обвиняваше във фалшификации и други престъпления, а поляците в Цариград бяха представени като негови съучастници. Бяха направени дори смешни опити за сплашване на поляците. Едва тогава поляците публикуваха в „Tribune" и в лондонския „Free Press" признанията на Бандя и редица документи по делото. Междувременно Бандя пристигнал в Цариград и се явил в редакцията на „Presse d'Orient". Редакторите на вестника му казали, че са публикували отнасящото се до него съобщение, защото не са имали ни най-малко основание да се съмняват в неговата достоверност, но че били готови да го опровергаят, ако Бандя може да представи неопровержими доказателства за неговата неистинност. Бандя се задоволил да отговори, че всичко това е лъжа и че той е жертва на интрига, а след това разказал много подробности относно събитията в Черкезия, за които изобщо не го били питали. Когато обаче му задали въпроса, как той като турски офицер и главнокомандуващ в Черкезия е могъл да напише писмо, явно предназначено за руския генерал Филипсон

и представляващо достатъчно доказателство за всички предявени срещу него обвинения, Бандя избягнал уловката, като небрежно отбелязал, че подготвял отговор на лъжливо приписваните му признания. Той завършил разговора с обещание да отговори във вестника на повдигнатите срещу него обвинения; това предложение било прието при условие, че в писмото му няма да има никакви лични нападки. На този разговор присъствували един френски офицер, един френски свещеник и един арменски публицист, които изразили готовност да се явят като свидетели пред всякакъв съд. При повторно посещение, на 25 април, Бандя предал на редакцията на „Presse d'Orient" своето писмо, което, противно на уговорката, съдържало гнусни нападки срещу полковник Лапински и Ибрахим бей; напротив, името на поручик Сток, който за нещастие за Бандя все още се намирал в Цариград, не било споменато. След като по настояване на редакцията в писмото били направени известни изменения, то бе публикувано в „Presse d'Orient". Ето в общи черти съдържанието на това писмо:

„Аз станах жертва на гнусни интриги от страна на Ибрахим бей и г. Лапински. Миналата година, на 31 декември вечерта, Ибрахим бей ме извика у дома си на частен разговор. Отидох невъоръжен. Едва бях влязъл в стаята на Ибрахим бей, където вече се бяха събрали моите врагове, и аз бях арестуван и още същата нощ откаран по посока на Адерби. Тъй като се намирах във властта на враговете си, животът ми и животът на цялото ми семейство бяха изложени на огромна опасност и ако не бяха заплахите на черкезите, щях да бъда убит. В края на краищата, на 19 март черкезките водачи ме освободиха и сега дойде редът на Лапински, Ибрахим бей и самия Сефер паша да се безпокоят и да ме молят за прошка за цялото зло, което ми бяха причинили. Една моя дума щеше да бъде достатъчна да се търкулнат главите им... Що се отнася до конфискуването на документи, които доказвали измяна, или до някакво съвещание на черкезките водачи и европейските офицери, както и до някакво осъждане... всички тези интересни подробности са измислица на един кореспондент — агент и лакей на г. Лапински... Документът, представян за автентичен доклад, препис от който се намира пред вашите очи, представлява *измислица, изфабрикувана отчасти в Цариград* от г. Т... и санкционирана от г. Лапински. Това е интрига, замислена още отдавна и *скроена след моето заминаване за Черкезия.* Този документ има за цел да компрометира една известна личност и да изнуди пари от една велика държава."

Няколко дни след отпечатването на това негово писмо в „Presse d'Orient" Бандя, по известни само на него причини, заяви с характерната си наглост в „Journal de Constantinople"[389], че редакторът на „Presse d'Orient" така изопачил неговото писмо, че той не може да признае неговата автентичност. Но аз видях оригинала на писмото, познавам почерка на Бандя и мога да свидетелствувам, че всички изменения, от които той се оплаква, се състоят чисто и просто в заменянето на някои имена с инициали и з

прибавянето на няколко встъпителни редове, в които редакцията на „Presse d'Orient“ се поздравява с точността на своята информация. Бандя не е искал нищо друго, освен да заблуди общественото мнение. Тъй като е нямало какво повече да прибави, той е решил — като че ли го bene gesta* — да се обгърне в упоритото мълчание на оскърбена добродетел. Междувременно в лондонските вестници се появиха два документа: единият, подписан от водачите на унгарската емиграция в Цариград, другият — от полковник Тюр. В първия документ същите лица, които бяха поставили своите печати на документите, доказващи виновността на Бандя, изказват увереността, че „Бандя ще успее да се оправдае“, и дават вид, че „разглеждат цялото дело на Мехмед бей като въпрос, засягащ само лично него“ и „лишен от всякакъв международен характер“; същевременно те заклеймяват приятелите на полковник Лапински като „демони, чиято цел е да сеят раздори между двете емиграции“. Тюр, който междувременно се е превърнал в Ахмед Кямил бей, в писмото си заявява:

„Едва чул за пристигането на Мехмед бей в Цариград, аз отидох при него, придружен от капитан Кабат (поляк), и направо го попитах, верни ли са признанията, които се съдържат в меморандума, публикуван във вестниците. Той отговори, че бил предателски арестуван и изправен пред една комисия, състояща се от поляци; но след две заседания на тази комисия при него в помещението, в което бил затворен, се явил г. Лапински, командирът на полския отряд в Черкезия, състоящ се от 82 души, и му заявил, че всичките му признания пред комисията няма да му донесат никаква полза и че за да помогне на неговите (на Лапински) планове, той (Мехмед бей) трябва собственоръчно да напише меморандума, вече съставен и написан от Лапински. Той (Мехмед бей) *отказал да препише първия меморандум*, който му бил предложен, същия, който бил публикуван във вестниците. Тогава Лапински го изменил и приготвил втори меморандум, *който той* (Мехмед бей) *преписал и подписал;* той направил това под заплахата, че ще бъде разстрелян и по този начин лишен от възможност да се защити срещу обвиненията, с които Лапински сигурно би опетнил неговата памет след смъртта му. Оригинала на този документ никой досега не е виждал.

След тази декларация на Мехмед бей *аз не съм в състояние да реша кой от двамата е негодяй.*“

И така ясно е, че Тюр твърди, че Бандя бил подписал своето признание само след като е бил принуден и заплашен от Лапински, а същевременно сам Бандя заявява, че неговото признание било изфабрикувано в Цариград още преди заминаването му за Черкезия.

На всички тези машинации най-сетне бе турен край, когато в Цариград пристигнаха писмата на Сефер паша и голям брой черкези. Депутация на последните посети редактора на „Presse

* — всичко е било наред. *Ред.*

d'Orient", потвърди всички публикувани подробности по измяната на Бандя и изрази готовност в присъствието на самия Бандя и на всякакъв брой свидетели да даде показания, скрепени с клетва в корана, за истинността на своите твърдения. Но нито Бандя се осмелява да се яви пред този съд на честта, нито Тюр, Тукони, Калмар, Вереш и другите му покровители настояват той да се яви и да докаже своята невинност.

Още през време на войната с Русия г. Тувенел, френският посланик, поиска от Париж сведения за Бандя; отговориха му, че Бандя е шпионин, готов да служи на всеки, който му плати. Г-н Тувенел поиска неговото отстраняване от Анапа, но Бандя се защити с помощта на препоръчителни писма на Кошут. На призива за братство между народите в унгарския манифест, за който споменахме по-горе, поляците с пълно право отговориха:

„Вие ни говорите за братство между народите; ние ви дадохме примери за това братство в дефилетата на Карпатите, по всички пътища на Трансилвания, по равнините на Тиса и Дунав. Унгарският народ не е забравил това, както го забравиха ония конституционалисти, които в 1848 г. гласуваха милиони флорини и одобриха изпращането на хиляди хора против Италия, както го забравиха ония републиканци, които в 1849 г. молеха Русия за крал, както го забравиха ония държавни водачи, които в разгара на войната за независимост и свобода искаха да бъде изгонен от унгарска територия целият влашки народ, както го забравиха уличните оратори в своите странствувания из Америка. Каза ли той поне на американците — които му платиха така, както плащат на Лола Монтес или на Джени Линд, — каза ли им той, че той, този оратор, пръв напусна своята загиваща родина и че последният, който напусна тази потънала в кръв и скърби страна, бе старият генерал, полякът герой Бем?"

В допълнение към нашето съобщение прибавяме следното писмо на полковник Лапински:

Полковник Лапински — до... паша
(Извадки)

Адерби, Черкезия...

Уважаеми господине! Минаха близо две години, откакто пристигнах тук по Ваша молба и доверявайки се на Вашата дума. Не е нужно да припомням на Ваше превъзходителство, как удържахте тази дума. Аз бях оставен без оръжие, без дрехи, без пари и дори без достатъчно храна.

Надявам се, че всичко това не се дължи на зла воля от страна на Ваше превъзходителство, а на други причини и по-специално на Вашите злополучни връзки с хора, на които са чужди интересите на Вашата страна. В продължение на една година на мен ми бе натрапен един от най-ловките руски шпиони. С божия помощ аз провалих неговите интриги, показах му, че ми е известно кой е той, и сега го държа в ръцете си. Много моля Ваше превъзходителство да скъсате всякакви отношения с унгарците; особено избягвайте

Щайн и Тюр, които са руски шпиони. Останалите унгарци служат на русите, отчасти без сами да знаят. Не се оставяйте да бъдете заблуден от всевъзможни проекти за фабрики, за разработване на рудници и за широка търговия. Всеки изразходван по този начин грош ще бъде хвърлен на вятъра, а това целят всички усилия на г. Тюр, който само желае Вие да изразходвате парите си по начин, който да не донесе полза на Вашата страна и да не причини никаква вреда на Русия. Тук на нас ни трябват: работилница за барут, машина за сечене на монети, малка печатарска машина, мелница и оръжие, което тук е не само лошокачествено, но и два пъти по-скъпо, отколкото в Цариград; дори за лошите местни седла трябва да плащаме два пъти повече, отколкото за френските военни седла. Що се отнася до рудниците, да се мисли за тях е детинщина. Тук всеки грош трябва да отива за защита на страната, а не за спекула. Изразходвайте всичките си средства за обучаване на войските; по този начин Вие не само ще съдействувате за благополучието на Вашата страна, но и ще укрепите личното си влияние. Не прахосвайте Вашите средства в опити да спечелите на своя страна една или друга партия. Сега обстановката в страната изглежда спокойна, но в действителност положението е смъртно опасно. Сефер паша и наибът още не са се помирили, и то защото им пречат руските шпиони. Не жалете парите, които ще изразходвате за обучаването на местните войски. Само по този начин парите ще бъдат изразходвани полезно. Не мислете за оръдия. Като човек, който познава артилерията, аз добре зная тяхната цена. Стана това, което предвиждах преди моето заминаване. Отначало русите бяха изненадани от оръдейната стрелба, а сега се смеят над нея. Там, където поставям две оръдия, те поставят двадесет; а ако не получа редовни войски, за да защищавам моите оръдия — черкезите не могат да ги защищават, — русите ще ги завладеят и ние сами можем да бъдем заловени в плен.

Още една дума. Аз и моите хора, паша, сме готови да се посветим на защитата на Вашата страна и след осем месеца, смятано от днес, аз ще увелича моя отряд на 600 стрелци, 260 конници и 260 артилеристи, ако ми изпратите всичко необходимо за тяхното екипиране и въоръжаване.

Ако в течение на два месеца не получа нищо, ще се кача на кораба и ще се върна в Турция и цялата вина ще бъде Ваша, а не моя и на поляците. Аз нямам намерение нито да използвам черкезите за свои цели, нито да ги заблуждавам. Ако не мога да служа както трябва на тяхното и на моето собствено дело, аз ще ги напусна.

Изпратих Сток в Цариград. Съветвам Ви да му дадете всичко, каквото можете, и незабавно да го изпратите обратно. Да Ви пази бог. Моля Ви не отлагайте нищо за утре. Не губете нито миг, защото ще трябва скъпо да платите за загубеното време.

Лапински

Написано от К. Маркс на 7 септември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5436 от 23 септември 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*АНГЛО-КИТАЙСКИЯТ ДОГОВОР

Китайският договор, подписан от сър Хенри Потингер на 29 август 1842 г. и продиктуван, подобно на всички нови договори с Китай, под дулата на оръдията, се оказа неуспешен от търговска гледна точка; това се признава сега дори от известния орган на британските фритредери, лондонския „Economist“. Това списание, което беше един от най-страстните привърженици на неотдавнашното нашествие в Китай, се чувствува сега задължено да „поизстуди“ светлите надежди, които се хранеха в някои сфери. Въздействието на договора от 1842 г. върху британската експортна търговия се разглежда от „Economist“ като „прецедент, който трябва да ни предпази от последиците на погрешни действия“. Това безсъмнено е мъдър съвет. Но мотивите, които г. Уилсън привежда, за да обясни неуспеха на първия опит за насилствено разширяване на китайския пазар за западните стоки, не са много убедителни.

Като първа важна причина за този явен неуспех се сочи предизвиканото от спекулацията наводняване на китайския пазар със стоки през първите три години след договора, сключен от Потингер, както и пренебрежението на английските търговци към характера на китайското търсене. Английският износ за Китай, който в 1836 г. възлизаше на 1 326 388 ф. ст., спадна в 1842 г. на 960 000 фунта стерлинги. Неговото бързо и непрекъснато нарастване през следващите четири години се изразява в следните цифри:

Години	ф. ст.
1842	969 000
1843	1 456 000
1844	2 305 000
1845	2 396 000

Но не само спадането на самия износ в 1846 г. под равнището на 1836 г., а и бедствията, които сполетяха търгуващите с Китай фирми в Лондон през време на кризата от 1847 г., доказаха, че *изчислената* стойност на износа от 1843 до 1846 г., както тя фигурира в таблиците на официалните отчети, съвсем не отговаря на неговата *фактическа* стойност. Ако, следователно, английските износители са грешили по отношение на количеството на стоките, предлагани на китайските потребители, те са грешили не по-малко и по отношение на техния избор. Като доказателство за последното твърдение „Economist" привежда следните думи на г. У. Кук, бивш кореспондент на лондонския „Times" в Шанхай и Кантон:

„В 1843, 1844 и 1845 г., когато северните пристанища бяха току-що открити за търговия, англичаните бяха обзети от невероятно възбуждение. Една известна шефилдска фирма изпрати в Китай голяма партида ножове и вилици и заяви, че е готова да снабдява с ножарски изделия целия Китай. Стоката бе продадена по цени, които едва покриха разходите за нейното транспортиране. Друга твърде известна лондонска фирма изпрати огромна партида пиана, която има същата участ. Участта на ножарските изделия и пианата сполетя и вълнените и памучните стоки, макар и в по-мека форма. Когато бяха открити пристанищата, Манчестер предприе голяма, но необмислена операция и тази операция се провали. След това той изпадна в апатия и се надява само на случайности."

Най-после, за да докаже доколко намаляването, стабилността или нарастването на търговията зависи от проучването на нуждите на потребителя, „Economist" заимствува от същия автор следните данни за 1856 г.:

	1845 г.	1846 г.	1856 г.
Камгарни тъкани (парчета)	13 569	8 415	7 428
Камлот	13 374	8 034	4 470
Лонгел	91 530	75 784	36 642
Вълнени тъкани	62 731	56 996	88 583
Щамповани памучни тъкани	100 615	81 150	281 784
Памучни тъкани дюс	2 998 126	1 854 740	2 817 624
Памучна прежда (във фунтове)	2 640 098	5 324 050	5 579 600

Но всички тези аргументи и илюстрации не обясняват нищо друго освен реакцията, която настъпи след задръстването на пазара през 1843—1845 г. Такова явление, когато внезапното разширяване на търговията бива последвано от силното ѝ намаляване, или когато един току-що открит пазар се наводнява до краен предел с излишъци от английски стоки, при което стоките се хвърлят на този пазар, без да се държи точна сметка за действителните нужди и покупателната способност на потребителя — такова явление е характерно не само за търговията с Китай. В действителност това е обикновено явление в историята на световните пазари. След падането на Наполеон, когато европейският континент бе открит за английската търговия, вносът от Англия се намираше в такова несъответствие с покупателните възможности на континента, че „преходът от война към мир" се оказа по-катастрофален, отколкото самата континентална блокада. Признаването на независимостта на испанските колонии в Америка от Кънинг също допринесе за възникването на търговската криза от 1825 г. Стоки, предназначени за московския климат, се изпращаха тогава в Мексико и Колумбия. И най-после в наше време дори Австралия, въпреки огромните ѝ възможности, не избягна общата участ на всички нови пазари, като бе задръстена със стоки, за поглъщането на които тя няма нито достатъчно потребители, нито достатъчно платежни средства. За китайския пазар е характерно, че след като бе открит по силата на договора от 1842 г., износът на китайски чай и коприна за Великобритания непрекъснато нараства, докато вносът на изделия на британската промишленост в Китай остава общо взето неизменен. Постоянното и непрекъснато нарастващо салдо на търговския баланс в полза на Китай би могло да се сравни със състоянието на търговския баланс между Русия и Великобритания; но в последния случай всичко се обяснява с протекционистката политика на Русия, докато вносните мита в Китай са по-ниски, отколкото в която и да било друга от страните, с които търгува Англия. Общата стойност на китайския износ за Англия, която до 1842 г. възлизаше на около 7 000 000 ф. ст., достигна в 1856 г. около 9 500 000 фунта стерлинги. Докато количеството чай, внасян във Великобритания, до 1842 г. никога не надвишаваше 50 000 000 фунта, в 1856 г. то достигна около 90 000 000 фунта. От друга страна, вносът на китайска коприна в Англия придоби голямо значение едва от 1852 г. За неговото увеличение можем да съдим по следните цифри:

	1852 г.	1853 г.	1854 г.	1855 г.	1856 г.
Внос на коприна (във фунтове)	2 418 343	2 838 047	4 576 706	4 436 862	3 723 693
Стойност (във фунта стерлинги)	—	—	3 318 112	3 013 396	3 676 116

Да вземем сега, от друга страна, движението на британския износ за Китай:

Години	ф. ст.	Години	ф. ст.
1834	842 852	1836	1 326 388
1835	1 074 708	1838	1 204 356

За периода след откриването на пазара в 1842 г. и придобиването на Хонконг от англичаните ние имаме следните данни:

Години	ф. ст.	Години	ф. ст.
1845	2 359 000	1853	1 749 597
1846	1 200 000	1854	1 000 716
1848	1 445 950	1855	1 122 241
1852	2 508 599	1856	над 2 000 000

„Economist" се опитва да обясни застоя и относителното намаляване на вноса на изделия на британската промишленост на китайския пазар с чуждестранната конкуренция, като и в този случай се позовава на данните на г. Кук. По мнението на този авторитет в много отрасли на търговията англичаните са бити на китайския пазар от честна конкуренция. Американците, казва той, надминаха англичаните по вноса на дюшеклък и хасе за чаршафи. В 1856 г. в Шанхай са били внесени 221 716 парчета американски дюшеклък срещу 8 745 английски и 14 220 парчета американско хасе за чаршафи срещу 1 240 английско. От друга страна, в търговията с вълнени тъкани Германия и Русия упражнявали силен натиск върху своите английски конкуренти. Не са нужни други доказателства освен тези примери, за да се убедим, че и г. Кук, и „Economist" грешат в своята оценка на китайския пазар. Те приписват изключително на англо-китайската търговия особености, които се наблюдават също и в търговията между Съединените щати и Небесната империя. В 1837 г. китайският износ за Съединените щати е надвишавал американския

внос в Китай с около 860 000 фунта стерлинги. През периода след договора от 1842 г. Съединените щати са внасяли всяка година китайска продукция средно за 2 000 000 ф. ст., която са плащали със свои стоки на сума 900 000 фунта стерлинги. От общия внос в Шанхай, който в 1855 г. достигна 1 602 849 ф. ст. — без да се смятат металическите пари и опиумът, — на Англия се падаха 1 122 241 ф. ст., на Америка — 272 708 ф. ст. и на другите страни — 207 900 ф. ст., докато износът достигна общата сума 12 603 540 ф. ст., от които 6 405 040 ф. ст. се падаха на Англия, 5 396 406 — на Америка и 102 088 — на другите страни. Сравнете само американския износ за Шанхай, възлизащ на 272 708 ф. ст., с американския внос от Шанхай, който надвишава 5 000 000 фунта стерлинги. И ако въпреки това американската конкуренция е успяла все пак да нанесе що-годе съществени щети на британската търговия, можем да си представим какво ограничено поле на действие за съвкупната търговия на чуждите държави трябва да представлява китайският пазар.

Най-после, последната причина, с която се обяснява нищожното значение на китайския импортен пазар след неговото откриване в 1842 г., е китайската революция[390]; обаче въпреки тази революция износът в Китай през 1851—1852 г. нарастваше заедно с общото увеличение на търговията, а търговията с опиум през целия период на революцията не само не намаля, но бързо достигна колосални размери. Както и да е, съвсем очевидно е, че всички пречки за вноса на чуждестранни стоки в Китай, създадени от безредиците в империята, неизбежно ще се увеличат, вместо да се намалят, в резултат на последната пиратска война и новите унижения, на които се подлага управляващата династия.

Като проучим внимателно историята на търговията на Китай, ние стигаме до извода, че общо взето търсенето на поданиците на Небесната империя и тяхната покупателна способност са били много надценени. В рамките на сегашния икономически строй на китайското общество, основата на който са извънредно дребното селско стопанство и домашното производство, не може да става и дума за що-годе значителен внос на чуждестранна продукция. Все пак в рамките на ония 8 000 000 ф. ст., в които приблизително се изразява общото салдо в негова полза от търговията с Англия и Съединените щати, Китай би могъл да погълне постепенно по-голямо количество английски и американски стоки в сравнение със сегашното, но само при условие, че бъде сложен край на търговията с опиум. Този извод произтича логически от анализа на простия факт, че китайските финанси и парично обръщение, въпреки активния търговски баланс, са извънредно много раз-

строени поради вноса на опиум, възлизащ на около 7 000 000 фунта стерлинги.

Но Джон Бул, който е свикнал да парадира със своята висока нравственост, предпочита да поправя своя пасивен търговски баланс с периодични военни контрибуции, изтръгвани от Китай под чисто пиратски предлози. Той забравя само, че едновременното прилагане на картагенския и римския начин на изстискване на пари от други народи неминуемо ще доведе до сблъскване помежду им и до тяхното взаимно унищожение.

Написано от К. Маркс на 10 септември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5446 от 5 октомври 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

БРИТАНСКАТА ТЪРГОВИЯ И ФИНАНСИ

Лондон, 14 септември 1858 г.

Правейки преглед на отчета за кризата през 1857—1858 г., подготвен от комисията на камарата на общините, ние, първо, показахме пагубните тенденции на закона на сър Роберт Пил за Английската банка и, второ, развенчахме погрешната представа, че като разширявали или намалявали произволно обръщението на книжни пари, емисионните банки можели да влияят върху общото равнище на цените*. Но тогава пред нас се поставя въпросът: какви са били истинските причини за кризата? Комисията заявява, че „се е убедила, че неотдавнашната търговска криза както в Англия, така и в Америка и Северна Европа, е била предизвикана главно от прекомерната спекула и злоупотребите с кредита". Ценността на този извод, разбира се, ни най-малко не се намалява от обстоятелството, че светът успя да стигне до него и без помощта на парламентарната комисия и че всички поуки, които обществото би могло да извлече от това разкритие, сега вече са загубили всякакъв практически смисъл. Но ако приемем тази теза за правилна — а ние сме далеч от мисълта да я оспорваме, — разрешава ли това социалната проблема или само видоизменя формулировката на въпроса? За възникването на система на фиктивен кредит винаги са нужни две страни — заематели и заемодавци. Че заемателите винаги се стремят да търгуват с помощта на чужд капитал и да забогатеят на чужд риск — тази тенденция е толкова очевидна, че противоположната тенденция би била за нас просто непонятна. Въпросът се състои по-скоро в това, как става така, че във

* Виж настоящия том, стр. 549—558. *Ред.*

всички съвременни промишлени страни хората периодично се поддават на неудържимото желание да се разделят със своите капитали под влиянието на явни илюзии и въпреки страшно сериозните предупреждения, които се повтарят всеки десет години? Какви са социалните условия, по силата на които почти редовно възникват тези периоди на всеобща самоизмама, прекомерна спекула и фиктивен кредит? Достатъчно е веднъж да ги проследим, за да стигнем до една много проста алтернатива, а именно: или обществото може да ги контролира, или те са присъщи на сегашната система на производство. В първия случай обществото може да предотвратява кризите; във втория дотогава, докато съществува тази система, обществото ще трябва да ги приема, както естествените смени на годишните времена.

Съществения недостатък не само на последния парламентарен отчет, но и на „Отчета за търговската криза през 1847 г." и на всички предшествуващи ги подобни отчети ние виждаме в това, че те гледат на всяка нова криза като на изолирано явление, което се появява за пръв път на социалния хоризонт и което следователно би трябвало да се обясни със събития, промени и фактори, характерни — или смятани за характерни — само за периода, изтекъл между предпоследното и последното сътресение. Ако учените физици си служеха със същия наивен метод, светът би се изненадвал дори при всяко появяване на комета. При опита да бъдат разкрити законите, от които зависят кризите на световния пазар, трябва да се даде обяснение не само на периодичния характер на кризите, но и на точните дати на тази периодичност. Освен това не бива да се допуска отличителните черти, присъщи на всяка нова търговска криза, да засенчат общите аспекти, свойствени на всички кризи. Ние бихме излезли извън рамките на задачите, които си поставяме тук, ако се опитаме да дадем дори най-общите черти на такова едно изследване. Но безспорно е едно — че комисията на камарата на общините не само не е разрешила въпроса, но дори не е успяла да го формулира правилно.

Фактите, които комисията посочва, за да илюстрира системата на фиктивния кредит, разбира се, съвсем не представляват нещо ново. Самата тази система в Англия се осъществяваше твърде просто. Фиктивният кредит се създаваше чрез икономически полици. Последните се сконтираха главно от провинциалните акционерни банки, които на свой ред ги пресконтираха при лондонските маклери. Лондонските маклери, гледайки само джирото на банката, а не самите полици, на свой ред разчитаха не на собствените си средства, а на привилегиите, предоставени им от Английската

банка. Принципите на лондонските маклери могат да ни станат ясни от следния анекдот, разказан на комисията от г. Диксън, бивш директор на ливерпулската градска банка:

„В случаен разговор по този въпрос един от маклерите отбеляза, че ако не бил законът на сър Роберт Пил, градската банка е нямало да бъде принудена да преустанови плащанията. В отговор на това аз казах, че каквито и да са качествата на закона на сър Роберт Пил, аз лично не бих си мръднал дори пръста, за да помогна на градската банка в нейните затруднения, ако с това бих допринесъл за продължаването на практикуваната сега жалка система на водене на сделките; освен това прибавих, че ако преди да стана директор, знаех за практиката на градската банка макар и половината от онова, което трябва да сте знаели вие, виждайки огромния брой сконтирани полици на градската банка, вие никога нямаше да ме видите акционер." На това получих следния отговор: „Но и вие не бихте ме видели акционер на банката; за мен беше твърде изгодно да сконтирам полици, но да бъда акционер и аз не бих се съгласил."

Палмата на първенството в злоупотребите принадлежи очевидно на градската банка в Ливерпул, на Западната шотландска банка в Глазгоу, както и на Нортумберландската и Дурхамска провинциална банка, чиито операции комисията анкетира най-грижливо. Западната банка в Глазгоу, която имаше 101 клона из цяла Шотландия и делови връзки в Америка, е разрешавала тегленето на полици срещу нея само заради комисионата; в 1854 г. тя е повишила своите дивиденди от 7 на 8%, в 1856 г. — от 8 на 9%, и обявила дивиденд от 9% дори през юни 1857 г., когато от по-голямата част от нейния капитал вече не е имало и помен. Сумата на сконтираните от нея полици, която в 1853 г. е възлизала на 14 987 000 ф. ст., в 1857 г. се е увеличила на 20 691 000 фунта стерлинги. Пресконтиранията на тази банка в Лондон, които в 1852 г. са възлизали на 407 000 ф. ст., са се увеличили в 1856 г. на 5 407 000 ф. ст. Макар целият капитал на банката да е възлизал само на 1 500 000 фунта стерлинги, при нейния фалит през ноември 1857 г. само четири фирми: Макдоналд, Монтит, Уолас и Патисън са ѝ дължали 1 603 000 ф. ст. Една от главните операции на банката се е състояла в отпущането на заеми срещу своеобразна „гаранция", а именно: фабрикантите са били снабдявани с капитал, чиято гаранция е била евентуалната продажба на продукцията, която тепърва е трябвало да бъде произведена с помощта на отпуснатия заем. Лекомислието, с което се е извършвало сконтирането, личи от обстоятелството, че полиците на Макдоналд са били акцептирани от 127 различни лица и фирми; справки са били направени само за 37, от които за 21 са били дадени незадоволителни и дори направо отрицателни сведения. Въпреки това кредитът на Макдоналд не е намалял. В 1848 г. в

книгите на банката е била извършена фалшификация, благодарение на която дълговете са се превърнали в кредити, а пасивът — в актив.

„За да разберем как е могъл да бъде извършен такъв камуфлаж" — се казва в доклада, — „може би ще бъде най-добре да се запознаем с начина, по който е бил ликвидиран дългът, наричан дълга на Скарт и фигуриращ в друго перо на актива. Този дълг е възлизал на 120 000 ф. ст. и е трябвало да фигурира между протестираните полици. Но той е бил разделен на четири или пет открити кредитни сметки на имената на хората, приели полиците на Скарт. Тези сметки са били задължени със сумата на съответните акцепти и животът на длъжниците е бил застрахован на сума 75 000 фунта стерлинги. От тази сума 33 000 ф. ст. са били изплатени под формата на премии от самата банка. Всичко това фигурира сега в книгите като актив."

Най-после анкетата показа, че собствените акционери на банката са ѝ дължали 988 000 фунта стерлинги.

Докато целият капитал на Нортумберландската и Дурхамска провинциална банка е възлизал само на 600 000 ф. ст., банката е отпуснала на неплатежоспособната Дъруентска железодобивна компания заем в размер на около 1 000 000 фунта стерлинги. Макар г. Джонатан Ричардсън, главният фактор в банката и човекът, който фактически ръководи всичките ѝ работи, да не е бил акционер в Дъруентската компания, той все пак е бил твърде заинтересован в това малко обещаващо предприятие, тъй като е получавал рента от участъците, в които се е добивала рудата, която кампанията е преработвала. Този случай е следователно характерен пример за начина, по който целият капитал на една акционерна банка е бил изразходван изключително за частноспекулативните цели на един от нейните директори.

Тези два примера от разкритията, съдържащи се в отчета на комисията, хвърлят твърде печална светлина върху нравствените принципи и цялата дейност на акционерните промишлени предприятия. Ясно е, че тези институти, чието бързо растящо влияние върху народното стопанство на отделните страни не трябва да се подценява, още далеч не са си изработили подходяща структура. Макар и могъщ фактор за развитието на производителните сили на съвременното общество, те още не са си изработили подобно на средновековните корпорации своя корпоративна съвест, която да замести чувството за индивидуална отговорност, от което са се отървали по силата на самата си структура.

Написано от К. Маркс на 14 септември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5445 от 4 октомври 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

*ВЪСТАНИЕТО В ИНДИЯ

През време на горещите и дъждовни летни месеци военните действия в Индия бяха почти напълно прекратени. След като в началото на лятото с енергичните си действия сър Колин Кямпбел овладя всички важни позиции в Ауд и Рохилканд, той постъпи много благоразумно, като разквартирува войските си, изостави откритата местност във властта на въстаниците и ограничи действията си с охраняване на своите комуникации. През този период в Ауд стана само един епизод, който заслужава внимание; това е експедицията на сър Хоуп Грант до Шахгандж в помощ на туземния вожд Ман Сингх, който след редица увъртания малко преди това бе сключил мир с англичаните и сега бе блокиран от своите бивши съюзници — туземците. Експедицията се оказа обикновена военна разходка, макар че вероятно е причинила на англичаните големи загуби от слънчеви удари и холерата. Туземците се разпръснали, без да окажат съпротива, и Ман Сингх се присъединил към англичаните. Макар и лекият успех на тази експедиция още да не значи, че целият Ауд ще бъде покорен също тъй лесно, той все пак показва, че въстаниците са напълно паднали духом. Ако англичаните бяха заинтересовани да си починат през време на горещините, въстаниците, напротив, бяха заинтересовани да ги безпокоят колкото е възможно по-често. Но вместо да организират активна партизанска война, да прекъснат съобщенията между градовете, намиращи се в ръцете на неприятеля, да устройват засади на по-малките противникови отряди, да пречат на снабдяването с фураж и да не допущат подвоза на продоволствие, без което не би могъл да съществува

нито един голям град, зает от англичаните — вместо да направят всичко това, туземците се задоволяваха да събират данъци и да се наслаждават на спокойствието, на което ги бе оставил противникът. Нещо повече, между тях, изглежда, са възникнали раздори. Те очевидно не са се възползвали от тези няколко седмици на затишие, за да реорганизират своите сили, да попълнят бойните си припаси и да възстановят понесените загуби в артилерията. Тяхното бягство при Шахгандж повече от всяко предишно поражение показва, че им липсва увереност в своите сили и водачи. През това време между повечето от техните вождове и британското правителство се води тайна кореспонденция; британското правителство в края на краищата разбра, че е нецелесъобразно да сложи ръка върху всички земи на Ауд, и е готово да ги върне на предишните им собственици при разумни условия. По този начин, тъй като окончателният успех на англичаните сега не подлежи на съмнение, въстанието в Ауд по всяка вероятност постепенно ще стихне, без да мине през стадия на активна партизанска война. Веднага щом повечето земевладелци се споразумеят с англичаните, въстаническите отряди ще се разпаднат и ония от тях, които имат твърде големи основания да се страхуват от правителството, ще се превърнат в бандити (дакойти), за залавянето на които селяните охотно ще съдействуват.

Югоизточната част на Ауд, джагдиспурските джунгли изглежда са центърът, където се съсредоточават такива дакойти. Тези непроходими бамбукови гори и храсталаци са заети от въстанически отряд под командуването на Амар Сингх, който проявява малко по-голяма активност и познания по партизанската война; във всеки случай, вместо да ги изчаква пасивно, той сам атакува англичаните навсякъде, където може. Ако една част от аудийските въстаници се обедини с него, преди той да може да бъде изтласкан от неговата крепост — а такива опасения съществуват, — англичаните ще бъдат изправени пред доста по-трудна задача, отколкото досега. Тези джунгли ето вече близо осем месеца служат за убежище на въстаническите отряди, които успяха да направят извънредно несигурно движението по главното шосе от Калкута до Алахабад — главната комуникационна линия на англичаните.

В Западна Индия генерал Робертс и полковник Холмс все още са заети с преследването на гвалиорските въстаници. През време на завземането на Гвалиор твърде голямо значение имаше въпросът, какво направление ще избере отстъпващата армия, защото цялата страна на маратхите и част от Раджпутана изглеждаха готови да въстанат, щом там се появи достатъчно силен

отряд от редовни войски, който да стане ядро на въстанието. Отстъплението на гвалиорския отряд в югозападно направление изглеждаше тогава маневрата, която най-много би помогнала за осъществяването на подобен план. Но въстаниците, ръководени от мотиви, които ние не можем да разберем от съобщенията, с които разполагаме, избраха северозападното направление. Те се насочиха към Джайпур, а оттам завиха на юг към Удайпур, опитвайки се да се доберат до пътя за страната на маратхите. Но това заобиколно движение даде на Робертс възможност да ги настигне и без големи усилия да им нанесе пълно поражение. Неорганизираните остатъци на този въстанически отряд, без оръдия и бойни припаси и без реномирани вождове, не са в състояние да предизвикат нови въстания. Напротив, огромното количество заграбено имущество, което те влачат със себе си и което затруднява всичките им движения, изглежда вече е възбудило алчност у селяните. Те убиват всеки изостанал от своите войски сипай и задигат неговия запас от златни могури. Ако работата е стигнала вече дотам, генерал Робертс спокойно може да остави на селското население задачата да разпръсне окончателно тези сипаи. Разграбването на съкровищата на Синдхия от собствените му войски избавя англичаните от ново въстание в една област, по-опасна от Индустан, защото едно въстание в страната на маратхите би изправило бомбайската армия пред твърде сериозно изпитание.

В околностите на Гвалиор е избухнал нов бунт. Малкият васал на Синдхия Ман Сингх (да не се бърка с аудийския Ман Сингх) се е присъединил към въстаниците и е завладял малката крепост Паури. Но тази крепост е вече обсадена от англичаните и вероятно скоро ще бъде завзета.

Междувременно покорените окръзи биват постепенно усмирявани. Съобщава се, че сър Джон Лорънс е въдворил такъв пълен ред в околностите на Делхи, че европейците можели да пътуват там в пълна безопасност без оръжие и охрана. Тайната за това се крие в обстоятелството, че населението на всяко село отговаря солидарно за всяко престъпление или насилие, извършено на негово землище, че англичаните организираха военна полиция и — главното — че военнополевите съдилища с тяхното съкратено съдопроизводство, което прави особено силно впечатление на ориенталците, навсякъде действуват под пълна пара. Все пак този успех изглежда е изключение, тъй като ние не сме чули подобно нещо да е станало в другите окръзи. Пълното усмиряване на Рохилканд и Ауд, на Бунделкханд и много други големи провинции тепърва ще изисква още много дълго време и ще съз-

даде още доста работа на британските войски и военнополеви съдилища.

Но докато въстанието в Индустан постепенно се свежда до размери, които го лишават от почти всякакъв интерес от военна гледна точка, в един отдалечен район на самата граница с Афганистан стана едно събитие, което може в бъдеще да доведе до сериозни усложнения. Сред няколко сикхски полка в Дера Исмаил Хан е бил разкрит заговор, участниците в който си били поставили за цел да избият своите офицери и да въстанат против англичаните. Не знаем колко далеч са се простирали разклоненията на този заговор. Може би това е било заговор от чисто местен характер, възникнал сред отделна група сикхи, но ние не можем да твърдим това изрично. Във всеки случай това е извънредно опасен симптом. В британската армия сега има около 100 000 сикхи и ние вече сме слушали с каква дързост се отличават те; те сами казват, че днес се сражават на страната на англичаните, но утре, ако бъде угодно на бога, може би ще почнат да се сражават против тях. Храбри, избухливи, капризни, те дори в по-голяма степен от другите ориенталци се поддават на внезапни и неочаквани импулси. Ако сред тях избухне сериозно въстание, на англичаните действително ще бъде трудно да се справят с него. Измежду индийските туземци сикхите винаги са били най-опасните противници на англичаните; в миналото те създадоха сравнително мощна държава[391]; те принадлежат към отделна секта на браманизма и еднакво ненавиждат както индусите, така и мюсюлманите. Те видяха британското „raj"* пред прага на пропастта; те допринесоха много за неговото възстановяване и дори са убедени, че тяхната собствена роля за това е била решаваща. Какво по-естествено от това у тях да се зароди мисълта, че е дошло времето британското raj да бъде заменено със сикхско raj и че сикхски император трябва да управлява Индия от Делхи или Калкута? Възможно е тази идея още далеч да не е узряла сред сикхите, възможно е те така изкусно да са разпределени в армията, че да се уравновесяват с европейците, така че всяко въстание сред тях да може лесно да бъде потушено; но че тази идея съществува сред тях, според нас трябва да е очевидно за всеки, който е чел съобщенията за поведението на сикхите след Делхи и Лакнау.

Все пак англичаните сега засега отново завоюваха Индия. Голямото въстание, което започна с бунта на бенгалската армия, изглежда действително угасва. Но това повторно завоюване не

* — „владичество". *Ред.*

засили властта на Англия над умовете на индийския народ. Жестоките наказателни мерки от страна на английските войски, подстрекавани с преувеличени и лъжливи разкази за зверства, приписвани на туземците, и опитът да бъде конфискувано на едро и на дребно кралството Ауд не са предизвикали каквито и да било особени симпатии към победителите. Напротив, самите англичани признават, че както сред индусите, така и сред мюсюлманите наследствената омраза към нашествениците християни сега е по-силна откогато и да било. Колкото и безсилна да е тази омраза сега, тя все пак не е без значение, докато страшният облак е надвиснал над сикхския Пенджаб. Но това още не е всичко. Две големи азиатски сили, Англия и Русия, се срещнаха сега в един пункт между Сибир и Индия, където руските и английските интереси неизбежно ще се сблъскат непосредствено. Този пункт е Пекин. Скоро от този пункт на запад през целия азиатски континент ще се проточи една линия, на която постоянно ще се сблъскват интересите на тези съперници. Следователно може би не е толкова далеч времето, когато „сипаите и казаците ще се срещнат по равнините на Оксус“, и ако тази среща действително стане, антианглийските настроения на 150 000 индийски туземци ще дадат повод за твърде сериозни размишления.

Написано от Ф. Енгелс около 17 септември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5443 от 1 октомври 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

НОВИЯТ МАНИФЕСТ НА МАДЗИНИ

Лондон, 21 септември 1858 г.

Тъй като генуезкият „Dio e Popolo", последният републикански вестник, издаван на италианска земя, най-после бе спрян поради постоянните преследвания от страна на сардинското правителство, неукротимият Мадзини основа италиански вестник в Лондон — двуседмичен орган под название „Pensiero ed Azione" („Мисъл и действие").

От последния брой на този вестник ние превеждаме неговия нов манифест, на който гледаме като на исторически документ, даващ на читателя възможност сам да съди за жизнеспособността и бъдещите перспективи на онази част от революционната емиграция, която е сплотена под знамето на този римски триумвир. Вместо да проучи огромните социални фактори, които доведоха до гибелта на революцията от 1848—1849 г., и да се опита да обрисува истинските условия, назрели мълчаливо през последните десет години и подготвили в своята съвкупност почвата за ново и по-мощно движение, Мадзини, както ни се струва, отново се връща към своите отживели времето си фантазии и си поставя мним въпрос, което, разбира се, може да доведе само до погрешно решение. За него все още най-важният въпрос си остава защо емигрантите като организация не успяха в своите опити да обновят света; той все още се занимава с това, да предлага разковниче, за да ги излекува от техния политически паралич. Той казва:

„В 1852 г. в един меморандум, отправен към европейската демокрация, аз запитах: какъв трябва да бъде сега лозунгът, бойният зов на партията? Отговорът е много прост. Той се състои от една дума — *действие,* но действие обединено, общоевропейско, непрестанно, последователно, смело. Вие можете

да извоювате свобода само като придобиете съзнание за свободата, а това съзнание можете да завоювате само с действие. Вие държите съдбата си в собствените си ръце. Светът ви очаква. *Инициативата* може да бъде взета навсякъде, където народът е готов да въстане, да се бори и, ако е нужно, да умре в името на всеобщото спасение, като напише на своите знамена думите: бог, народ, справедливост, истина, добродетел. Въстанете в името на общото благо и всички ще ви последват. Цялата партия трябва да си даде сметка за това. Всеки е свободен да търси разрешението там, където смята, че е видял проблясък на истината, но нека той не се бори само под своето знаме, нека не дезертира от великата армия на бъдещето... Ние не сме демокрацията, ние сме само нейният авангард. Нашата задача е само да разчистим нейния път. Всичко, което искаме, е единен план, общност на усилията... От този призив минаха шест години, а положението не се е променило. Силите на партията се увеличиха числено, но единство в партията още не е постигнато. Няколко малки организирани групи със своята неизчерпаема жизненост и с ужаса, който вдъхват в сърцето на врага, доказват силата на единството; мнозинството на партията обаче продължава да е дезорганизирано, изолирано и следователно пасивно и безсилно. Шепа от предани на делото хора, които не могат да понасят позорното бездействие, се сражават ту тук, ту там като tirailleurs* по всички участъци на фронта, всеки на своя отговорност, само за собствената си родина, без да разбират общата цел; много слаби, за да победят където и да било, те протестират и загиват. Основната част на армията не може да им се притече на помощ; тя няма нито план, нито средства, нито водачи... Имаше момент, когато съюзът между правителствата се разпадна. Кримската война даде на потиснатите народи благоприятна възможност, която те трябваше светкавично да използуват; поради липсата на организация те пропуснаха тази възможност. Ние видяхме истински революционери да свързват освобождението на своите страни с дръзките проекти на един човек, който не може да се меси в работите на една нация и да отправя апел за въстание, без да го обрече на сигурна гибел. Ние видяхме поляци, забравили за Собески и за историческата мисия, която Полша изпълни в християнска Европа, да отиват на служба в Турция в ролята на казаци. Имаше народи като например румънците, които си въобразиха, че могат да постигнат своето единство с помощта на дипломацията, като че ли някога в световната история някоя нация е възникнала другояче освен в резултат на борбата на своите синове. Други като например италианците решиха да чакат, докато във войната бъде въвлечена Австрия, като че ли Австрия можеше да заеме друга някаква позиция освен позицията на въоръжен неутралитет. Само Гърция се впусна в бой; но тя не разбра, че без съгласието на правителствата не е възможен успехът на каквото и да било гръцко национално движение, ако не избухне революция, която да раздвижи тези сили, и ако елинският елемент не се обедини със славяно-румънския елемент, което би могло да придаде законен характер на въстанието. Никога така ярко не е проличавала липсата на организация и планове, в което аз виждам корена на злото. Оттук и фаталното обезсърчение, което понякога се разпространява в нашите редове. Какво може да направи за разрешаването на един въпрос, който засяга цяла Европа, отделният човек, сам, изолиран, с никакви или почти никакви средства? Такава задача е по силите само на нашето обединение... В 1848 г. ние въстанахме на десетки места в името на всичко велико и свято. Свобода, солидарност, народ, съюз, родина, Европа — всичко ни принадлежеше. По-късно, измамени, поддали се на въздействието на някакви подли и престъпни заблуди, ние позволихме на тези движения да

---

* — свободни стрелци. *Ред.*

вземат местен характер... Ние, които свалихме Луи Филип, повтаряхме светотатствената фраза, която резюмира неговото царуване: „Chacun pour soi, chacun chez soi“* Затова ние претърпяхме поражение. Нима този горчив опит не ни научи на нищо? Нима и досега не сме разбрали, че силата е в единението и само в единението?

Човек се състои от мисъл и действие. Мисъл, която не е въплътена в действие, е само сянка на човека; действие, което не се насочва и осветлява от мисълта, е само галванизиран труд на човека — тяло без душа. Бог е бог, защото е абсолютно тъждество между мисъл и действие. Човекът е човек само при условие на непрестанен, всестранен стремеж към този идеал... Ние не можем да победим, ако приемем някакъв безнравствен и безсмислен разрив между теорията и практиката, между индивидуалния и колективния дълг, между писателя и заговорника или боеца, и ако разделим нашата партия на мислители и практически дейци, на хора на ума и хора на делото... Всички ние проповядваме обединението като лозунг на епохата, предвестници на която сме ние, но колцина от нас се обединяват на дело със своите братя за съвместно действие? На устата на всички ни стоят думите *търпимост, любов* и *свобода*, а всъщност ние скъсваме с нашите другари, ако техните възгледи по един или друг въпрос са различни от нашите. Ние възторжено ръкопляскаме на ония, които умират, за да разчистят със своята смърт нашия път за действие; но ние не вървим по техните стъпки. Ние критикуваме като необмислени опитите, предприемани в нищожен мащаб; но ние не правим нищо, за да ги осъществим с по-голям и мощен размах. Ние всички изказваме съжаление за това, че партията няма достатъчно материални средства; но колцина от нас дават редовно своя скромен принос към общата каса? Ние обясняваме своите неуспехи с могъщата организация на противника; но колцина от нас се опитват да направят нашата партия всесилна с помощта на единна обща организация, която, играейки решаваща роля понастоящем, да даде своите плодове в бъдеще?... Нима е невъзможно партията да бъде изтръгната от нейното сегашно плачевно, дезорганизирано състояние? Ние всички смятаме, че мисълта е свещена, че нейните прояви трябва да бъдат свободни и ненаказуеми; че организацията на обществото е лоша, ако в резултат на крайното материално неравенство тя осъжда работника да бъде част от машината и го лишава от интелектуален живот. Ние смятаме, че частният живот на човека е свещен. Ние смятаме, че също тъй свещено е обединението на хората; че това е лозунгът, който изразява специалната мисия на нашата епоха. Ние смятаме, че държавата трябва не да внедрява такова обединение по насилствен път, а да го поощрява. Ние с радост очакваме времето, когато при всеобщото обединение на производителите работната заплата ще бъде заменена с участие в печалбите. Ние вярваме в светостта на труда и смятаме за престъпно всяко общество, в което човекът, който желае да живее от своя труд, не е в състояние да направи това. Ние вярваме в нацията, вярваме в човечеството... Под човечество ние разбираме обединението на свободни и равноправни нации върху двояка основа — самостоятелност в тяхното вътрешно развитие и братство в уреждането на международните въпроси и в полза на всеобщия прогрес. Ние смятаме, че за да могат нациите и човечеството, така както ние ги разбираме, да съществуват, трябва да бъде прекроена картата на Европа; ние смятаме, че новото териториално деление, което трябва да замени произволното деление, извършено от Виенския договор, трябва да се основава върху родството на езика, традициите и религията и да изхожда от географските условия и политическите особености на всяка страна. Не смятате ли, че тези общи убеждения са достатъчни за една братска организация? Аз не ви призовавам да се под-

* — „Всеки за себе си, всеки у себе си“. *Ред.*

чините на една единствена доктрина, на едно единствено убеждение. Аз само казвам: нека заедно да се борим против отричането на всяка доктрина; нека заедно да удържим втора маратонска победа над принципа на източната инертност, който заплашва сега отново да завладее Европа. Всички хора, които споделят току-що изброените от мен убеждения, към която и републиканска фракция да принадлежат, трябва да образуват европейска партия на действието, в която Франция, Италия, Германия, Швейцария, Полша, Гърция, Унгария, Румъния и другите потиснати нации да представляват отделни секции; всяка национална секция ще съществува самостоятелно и ще има отделна каса; централният комитет, разполагащ с централната каса, ще бъде образуван от делегатите на националните секции и т. н.

Когато единството на партията бъде извоювано, европейският въпрос ще се превърне във въпроса: къде да се започне? В революциите, както и във войната, победата зависи от бързото съсредоточаване в даден пункт на максималното възможно количество сили. Ако партията се стреми към победоносна революция, тя трябва да избере на картата на Европа онзи пункт, където най-лесно и най-резултатно може да се вземе инициативата, и да хвърли там всички сили, с които ще разполагат отделните секции. Рим и Париж — ето двата стратегически пункта, където трябва да започнат обединените действия. Франция — благодарение на нейното мощно единство, на спомена за нейната велика революция и за Наполеоновите армии, благодарение на влиянието, което всяко движение в Париж упражнява върху умовете в Европа — все още си остава страната, чиято инициатива най-сигурно ще раздвижи всички други потиснати нации, макар че всяка истински революционна акция от нейна страна неизбежно ще обедини против нея всички сили на европейските правителства. С това единствено изключение само Италия е сега страната, в която явно са обединени всички необходими за такава инициатива фактори. Не е нужно да говорим за общността на възгледите, които я тласкат напред; в продължение на вече десет години в нея бяха извършени редица забележителни акции, каквито общо взето са изключение в Европа. Делото на италианската нация е дело на всички нации, смазани или разпокъсани от виенската подялба. Едно италианско въстание, нанасяйки удар на Австрия, веднага би дало възможност за действие на славянските и румънските елементи, които в лоното на империята се стремят да отхвърлят нейното иго. Италианските войски, пръснати из ония части на империята, където съществува най-голямо недоволство, биха подкрепили техните движения. Двадесет хиляди унгарци — войници от австрийската армия в Италия — биха се наредили под знамето на нашето въстание. Затова една акция в Италия не може да си остане само от местен мащаб. Географското положение на Италия и нейното двадесет и петмилионно население ще осигурят достатъчна продължителност на въстаническото движение, за да могат и другите нации да се възползуват от него. Австрия и Франция, Франция и Англия нямат в Италия общи интереси, които единствено биха могли да доведат до тяхна обща политика. Едно въстание в Италия — а то е невъзможно без събарянето на папската власт — би позволило на тази страна да разреши въпроса за свободата на съвестта в Европа и да спечели симпатиите на всички, на които е скъпа тази свобода."

Критическите бележки към манифеста на Мадзини са написани от К. Маркс на 21 септември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5453 от 13 октомври 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ДОГОВОРЪТ МЕЖДУ КИТАЙ И БРИТАНИЯ

Лондон, 28 септември 1858 г

Официалното резюме на англо-китайския договор[392], публикувано най-после от британското правителство, общо взето не прибавя почти нищо към сведенията, които още преди това по различни пътища бяха стигнали до публиката. Всъщност първият и последният член на договора са от интерес само за Англия. По силата на първия член „допълнителният договор и общият режим на търговията“, установен след сключването на Нанкинския договор, „се отменят“. Допълнителният договор предвиждаше английските консули в Хонконг и в петте китайски пристанища, открити за британската търговия, да оказват съдействие на китайските власти в случай, че на местата, подлежащи на тяхната консулска юрисдикция, се появяват английски кораби с товар от опиум. По този начин на английските търговци бе формално забранено да внасят този контрабанден наркотик и английското правителство до известна степен поемаше ролята на един от митническите чиновници на Небесната империя. Обстоятелството, че втората опиумна война завърши с вдигането на забраната, която първата опиумна война наложи номинално върху търговията с опиум, ни се струва напълно логичен резултат и жадувана цел за ония английски търговски кръгове, които с особен жар ръкопляскаха на кантонските фойерверки на Палмерстон. Но ние много ще сгрешим, ако предположим, че този официален отказ на Англия от нейното лицемерно противопоставяне на търговията с опиум няма да има тъкмо обратните последици на ония, които се очакват от него. Заангажирайки британското правителство да му сътрудничи в ликвидирането на търговията с опиум, китай-

ското правителство признава, че е неспособно да постигне това със собствени сили. Допълнителният Нанкински договор бе последният, и то доста отчаян опит да се сложи край на търговията с опиум с чужда помощ. Тъй като този опит претърпя неуспех — а сега този неуспех се признава открито, — и тъй като търговията с опиум сега е узаконена поне по отношение на Англия, едва ли можем да се съмняваме, че китайското правителство ще прибегне до едно средство, което се диктува и от политически, и от финансови съображения, а именно — ще разреши отглеждането на мак в Китай и ще въведе мито върху внасяния от чужбина опиум. Каквито и да са намеренията на сегашното китайско правителство, самите обстоятелства, в които то се отзова по силата на Тянцзинския договор, му сочат този път.

Щом тази мярка бъде прокарана, индийският опиумен монопол, а заедно с него и индийският фиск, ще получат смъртоносен удар, а британската търговия с опиум ще се намали до размерите на обикновена търговия и много скоро ще почне да носи загуба. Досега това бе игра, в която Джон Бул си служеше с фалшиви зарчета. Затова по всяка вероятност пълният провал на неговите цели ще бъде най-очевидният резултат на опиумната война № 2.

След като обяви „справедлива война" на Русия, великодушна Англия не поиска при сключването на мира каквото и да било обезщетение за своите военни разходи. Но въпреки че постоянно заявява, че се намира в мир със самия Китай, Англия същевременно го заставя да плати разходите, предизвикани по мнението на собствените ѝ сегашни министри от собствените ѝ пиратски действия. Във всеки случай първата новина, че жителите на Небесната империя ще трябва да платят петнадесет или двадесет милиона фунта стерлинги, подейства успокоително дори на съвестта на най-педантичните британци, а „Economist" и изобщо авторите на финансови статии се впуснаха в твърде приятни изчисления за благотворното влияние, което кюлчетата китайско сребро ще упражнят върху търговския баланс и състоянието на запаса на Английската банка от скъпоценни метали. Но уви! Първите впечатления, за създаването на които Палмерстоновият печат положи толкова много труд, се оказаха твърде слаби, за да издържат удара, нанесен им от новината за действителното положение на нещата.

„Специален член предвижда една сума от два милиона таели*" да бъде платена „за щетите, понесени от британските поданици поради злонамереното

* — китайска парична единица. *Ред.*

поведение на китайските власти в Кантон, а друга сума от два милиона таели — за военните разходи."

Тези две суми правят общо само 1 334 000 ф. ст., докато в 1842 г. китайският император бе принуден да плати 4 200 000 ф. ст., от които 1 200 000 ф. ст. представляваха обезщетение за конфискувания контрабанден опиум, а 3 000 000 ф. ст. — за военните разходи. Да слезеш от 4 200 000 ф. ст., плюс Хонконг, на някакви си 1 334 000 ф. ст. — това в края на краищата едва ли е блестяща сделка; но ние не сме казали още най-лошото. Тъй като, казва китайският император, вие воювахте не с Китай, а водихте „провинциална война" само с Кантон, опитайте се сами да измъкнете от провинцията Гуандун обезщетението, което вашите любезни военни кораби ме принудиха да ви присъдя. А междувременно вашият знаменит генерал Стробензи може да задържи Кантон като материална гаранция и да продължава да прави британското оръжие за посмешище дори в очите на китайските войници. Тъжните чувства на оптимистично настроения Джон Бул по повод на обременителните условия, с които е свързано получаването на нищожната плячка от 1 334 000 ф. ст., вече се изляха в гръмки стенания.

„Вместо да можем да изтеглим от Китай" — пише един лондонски вестник — „нашите 53 военни кораби и да присъствуваме на тяхното триумфално завръщане с милиони кюлчета сребро, ние сме изправени пред неприятната необходимост да изпратим там една армия от 5 000 души, която отново да окупира и държи Кантон и да помага на флотата да води тази провинциална война, обявена от помощника на нашия консул. Но няма ли тази провинциална война да има други последици освен прехвърлянето на нашата търговия от Кантон в други китайски пристанища?... Няма ли в резултат на продължаването на провинциалната война по-голямата част от търговията с чай да премине в ръцете на Русия? Няма ли снабдяването на европейския континент и на самата Англия с чай да стане зависимо от Русия и Съединените щати?"

Опасенията на Джон Бул относно отражението на „провинциалната война" върху търговията с чай не са лишени от известни основания. От „Търговските тарифи" на Мак-Грегор[393] се вижда, че през последната година на първата китайска война Русия е получила през Кяхта 120 000 сандъка чай. В годината след сключването на мира с Китай руското търсене на чай е спаднало със 75%, възлизайки само на 30 000 сандъка. Във всеки случай разходите, в които окупацията на Гуандун тепърва ще въвлече англичаните, неизбежно ще увеличат неблагоприятния баланс до такава степен, че тази втора китайска война едва ли ще покрие разходите си — а това, както основателно отбелязва г. Емерсън, е за англичаните най-сериозният недостатък на всяко начинание.

Друг голям успех на английското нашествие се съдържа в член 51, съгласно който „в нито един официален китайски документ, издаван от китайските власти, терминът варварин не трябва да се употребява нито по отношение на британското правителство, нито по отношение на британските поданици". Колко смирен трябва да изглежда в очите на китайските власти, които се наричат „небесни", Джон Бул, който не настоява да го наричат божествен или олимпийски, а се задоволява с отстраняването от официалните документи на йероглифа, който обозначава понятието „варварин"!

Членовете на договора, които се отнасят до търговията, не дават на Англия никакви изгоди, от които да не се ползуват нейните съперници, и при сегашните условия представляват мъгляви обещания, повечето от които не струват пергамента, на който са написани. Член 10 гласи:

„На британските търговски кораби се разрешава да търгуват по великата река (Янцзи), но при сегашното тревожно положение в Горната и Долната долина нито едно пристанище няма да бъде открито за търговия, с изключение на Чженцзян, което ще бъде открито една година след подписването на договора. След възстановяването на мира на британските кораби ще се разреши да търгуват само в пристанищата, които се намират не по-далече от Ханкоу — и то в не повече от три, — които британският пълномощен министър ще посочи за тази цел след съгласуване с китайския държавен секретар."

По силата на този член на англичаните фактически се затваря достъпът до най-голямата търговска артерия на целия Китай, до „единствената линия" — както основателно отбелязва „Morning Star"[394], — „по която те могат да пренасят своите фабрични изделия чак до вътрешността на страната". Ако те бъдат добри момчета и помогнат на императорското правителство да изтика въстаниците от областите, които те сега заемат, тогава те евентуално ще могат да плават по великата река, но само до някои пристанища. Що се отнася до новите морски пристанища, открити за търговия, вместо „всички" пристанища, както се твърдеше отначало, техният брой сега не само спадна на пет, които се прибавят към петте пристанища, уговорени по Нанкинския договор, но и — по думите на един лондонски вестник — „в по-голямата си част те са отдалечени и разположени на острови". Освен това време е вече да се тури край на измамната представа, че търговията се разраствала пропорционално на броя на откриваните за нея пристанища. Погледнете крайбрежните пристанища на Великобритания, Франция или Съединените щати: колко от тях са се развили в истински търговски центрове? До първата

китайска война англичаните търгуваха изключително в Кантон. Отстъпването на пет нови пристанища, вместо да доведе до създаването на пет нови търговски центъра, постепенно доведе до преместването на търговията от Кантон в Шанхай, както можем да видим от следните цифри, извлечени от парламентарната Синя книга за търговията в различни пунктове през 1856—1857 г. При това трябва да помним, че вносът на стоки в Кантон включва също стоките за Амой и Фучжоу, които биват пренатоварвани в Кантон.

Години	Британски внос (в долари)		Британски износ (в долари)	
	в Кантон	в Шанхай	от Кантон	от Шанхай
1844	15 500 000	2 500 000	17 900 000	2 300 000
1845	10 700 000	5 100 000	27 700 000	6 000 000
1846	9 900 000	3 800 000	15 300 000	6 400 000
1847	9 600 000	4 300 000	15 700 000	6 700 000
1848	6 500 000	2 500 000	8 600 000	5 000 000
1849	7 900 000	4 400 000	11 400 000	6 500 000
1850	6 800 000	3 900 000	9 900 000	8 000 000
1851	10 000 000	4 500 000	13 200 000	11 500 000
1852	9 900 000	4 600 000	6 500 000	11 400 000
1853	4 000 000	3 900 000	6 500 000	13 300 000
1854	3 300 000	1 100 100	6 000 000	11 700 000
1855	3 600 000	3 400 000	2 900 000	19 900 000
1856	9 100 000	6 100 000	8 200 000	25 800 000

„Членовете на договора, които се отнасят до търговията, са незадоволителни“ — до това заключение стига „Daily Telegraph[395]“, най-презреният блюдолизец на Палмерстон; но същият вестник се подсмива по повод на „най-блестящия номер от програмата“, а именно, „че в Пекин може да се установи британски пълномощен министър, а някакъв мандарин ще се установи в Лондон и може би ще покани кралицата на някакъв бал в Алберт-гейт“. Но колкото и да се забавлява Джон Бул с тази шега, не може да има съмнения, че ако някой ще се ползва с политическо влияние в Пекин, това ще бъде Русия, която по силата на последния договор получи нова територия, голяма колкото Франция, и чиято граница в по-голямата си част отстои само на 800 мили от Пекин. На Джон Бул,

разбира се, е неприятна мисълта, че със своята първа опиумна война той сам осигури на Русия един договор, който й разрешава да плава по Амур и да търгува свободно по сухоземната граница, а с втората си опиумна война й помогна да придобие извънредно богатата територия между Татарския пролив и езерото Байкал — територия, за която Русия толкова много е ламтяла, че като се почне от цар Алексей Михайлович и се стигне до Николай постоянно е правила опити да я завладее. Лондонският „Times" бе толкова дълбоко уязвен от това, че когато публикува новините от Санкт-Петербург, които силно преувеличават получените от Великобритания изгоди, се погрижи да пропусне онази част от телеграмата, в която се споменаваше, че Русия получава по договора долината на Амур.

Написано от К. Маркс на 28 септември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5455 от 15 октомври 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ВЪПРОСЪТ ЗА ОТМЕНЯВАНЕТО НА КРЕПОСТНОТО ПРАВО В РУСИЯ

Сериозният обрат, който въпросът за крепостното право в Русия изглежда ще вземе сега, най-добре личи от необичайната стъпка, която цар Александър II е бил принуден да предприеме, а именно: свикването в Санкт-Петербург на своего рода всеобщо представителство на дворянството за обсъждане на въпроса за отменяването на крепостното право. Дейността на Главния комитет по селския въпрос[396] е завършила с почти пълен неуспех и е довела само до ожесточени спорове между собствените му членове — спорове, в които председателят на този комитет, великият княз Константин, е заставал на страната на староруската партия против царя. На свой ред мнозинството на губернските дворянски комитети изглежда се е възползувало от тази възможност за официално обсъждане на подготвителните стъпки за освобождаването на селяните единствено за да попречи на тази мярка. Сред руското дворянство, разбира се, има партия, която е за отменяване на крепостното право, но тя не само е числено малцинство, но и не е единодушна дори по най-важните въпроси. Да се обявява против робството, но да допуска освобождение на крепостните само при условия, при които то би се свело до обикновена фикция — тази позиция изглежда е модна дори сред либералното руско дворянство. Всъщност тази явна съпротива срещу освобождението на селяните или половинчатата му подкрепа са напълно естествени за старите привърженици на крепостничеството. Намаляване на доходите, спадане на стойността на тяхната поземлена собственост и сериозни ограничения на политическата власт, която те са свикнали да използуват като

дребни самодръжци, въртящи се около главния самодържец — такива са непосредствените резултати, които те предсказват и с които трудно би могло да се очаква да се съгласят с голяма охота. Още сега в някои губернии е станало невъзможно да се получи заем срещу гаранция на поземлена собственост, защото никой не е сигурен дали именията няма да се обезценят в найскоро време. Значителна част от поземлената собственост в Русия е ипотекирана при самата държава и собствениците си задават въпроса: как ще посрещнем своите задължения към правителството? Много имения на помешчици са обременени с частни дългове. Много помешчици живеят от оброците, които им плащат техните крепостни, установили се в градовете като търговци, занаятчии и работници. Тези доходи, разбира се, ще изчезнат с отменяването на крепостното право. Има и дворяни с малки имения, които притежават твърде ограничен брой крепостни и сравнително още по-малка площ земя. Ако всеки крепостен получи парче земя, както и трябва да стане в случай на освобождение, собствениците на тези крепостни ще се превърнат в просяци. За едрите поземлени собственици освобождението на селяните от тяхно гледище е почти равносилно на отричане от своите права. Ако крепостните бъдат освободени, каква реална защита ще остане на тези помешчици срещу произвола на императора? И по-нататък, какво ще стане с данъците, от които Русия толкова се нуждае и които зависят от действителната стойност на земята? Какво ще стане с държавните селяни? Всички тези въпроси се поставят на обсъждане и образуват множество силни позиции, зад които се разполага лагерът на привържениците на крепостното право. Тази история е толкова стара, колкото историята на народите. И наистина не може да бъде освободена една потисната класа, без да пострада класата, която съществува от нейното потискане, и без същевременно да се разпадне цялата надстройка на държавата, почиваща върху такъв мрачен социален фундамент. Когато настава време за такава промяна, отначало се проявява голям ентусиазъм; разменят се поздравления по повод взаимно проявената добра воля, леят се тържествени думи за всеобща любов към прогреса и т. н. Но щом дойде времето думите да бъдат последвани от дела, някои отстъпват в ужас пред събудените от тях призраци, а мнозинството изразява готовност да се бори за своите действителни или въображаеми интереси. Легитимните правителства на Европа бяха в състояние да отменят крепостното право само под натиска на революцията или в резултат на война. Пруското правителство се осмели да помисли за освобождението на селяните едва когато изпита желязното иго

на Наполеон; и дори тогава то разреши този въпрос така, че трябваше да бъде решаван отново в 1848 г.; и сега той, макар и в изменена форма, все още очаква своето окончателно разрешение в една бъдеща революция. В Австрия този въпрос бе решен не от легитимното правителство, нито в резултат на добрата воля на управляващите класи, а от революцията в 1848 г. и от унгарското въстание. В Русия Александър I и Николай не по някакви хуманни мотиви, а от чисто държавни съображения се опитаха да променят по мирен път положението на народните маси[387]; но и двамата претърпяха неуспех. Трябва да прибавим, че фактически след революцията през 1848—1849 г. Николай се отказа от собствените си предишни проекти за освобождение и стана върл привърженик на консерватизма. Що се отнася до Александър II, той едва ли е имал избор — да пробуди или да не пробуди спящата стихия. Войната, която той наследи от своя баща, поиска огромни жертви от руските народни маси, жертви, за размерите на които можем да съдим по простия факт, че в периода между 1853 и 1856 г. сумата на негарантираните книжни пари, които се намираха в обръщение, се увеличи от триста и тридесет и три милиона рубли на около седемстотин милиона рубли, като това увеличено количество на книжните пари представляваше фактически само данъци, които държавата бе събрала предварително. Когато Александър II окуражаваше селяните с обещания да ги освободи, той само следваше примера на Александър I през време на войната с Наполеон. При това последната война завърши с позорно поражение, поне в очите на селяните, от които не може да се очаква да бъдат посветени в тайните на дипломацията. Да започне своето царуване с очевидно поражение и позор и след това открито да наруши обещанията, дадени на селяните през време на войната — такава стъпка би била твърде опасна дори за царя.

Съмнително е дали дори самият Николай, независимо от това, дали Източната война бе избухнала или не, би бил в състояние да отлага повече този въпрос. Във всеки случай за Александър II това бе невъзможно; но той предполагаше, и не съвсем без основание, че дворяните, общо взето свикнали да се подчиняват, няма да отстъпят пред неговите заповеди и дори ще сметнат за чест за тях, ако им се разреши чрез различните дворянски комитети да играят известна роля в тази велика драма. Тези сметки обаче не се оправдаха. От друга страна, селяните, които имаха преувеличена представа дори за това, което царят възнамеряваше да направи за тях, почнаха да губят търпение от бавния начин на действие на своите господари. Палежите, които са започнали в

отделни губернии, са тревожен сигнал, смисълът на който е напълно ясен. Известно е освен това, че във Великорусия и в областите, които по-рано принадлежаха на Полша, са станали бунтове, които са се придружавали от големи жестокости, и че това е накарало помешчиците да се прехвърлят от селата в градовете, където под защитата на стените и гарнизоните могат да не се страхуват от своите разбунтувани роби. При тези обстоятелства Александър II сметна за нужно да свика нещо като събрание на нотабилите. Но какво ще стане, ако това събрание бъде повратна точка в историята на Русия? Какво ще стане, ако дворяните решат да настояват на собственото си политическо освобождение като предварително условие за всяка отстъпка пред царя по отношение на освобождението на техните крепостни?

Написано от К. Маркс на 1 октомври 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5458 от 19 октомври 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

УМОПОБЪРКВАНЕТО НА ПРУСКИЯ КРАЛ

Берлин, 2 октомври 1858 г.

В една от своите приказки германският писател Хауф разказва как едно малко градче, което живеело с интриги и било жадно за скандали, една прекрасна сутрин било изкарано от своето обичайно състояние на самодоволство, като открило, че първият денди, светският лъв на това градче, се оказал чисто и просто преоблечена маймуна*. Сега пруският народ или поне част от него изглежда се намира под тягостното впечатление на едно още по-неприятно откритие, а именно, че през изтеклите двадесет години е бил управляван от един умопобъркан. Във всеки случай в умовете на хората възниква подозрението, че „верноподаните" прусаци хитро са били заблудени с помощта на една крупна династична мистификация. Няма съмнение, че това подозрение не е било предизвикано — както искат да представят работите Джон Бул и неговите ловки редактори — от поведението на краля през време на войната с Русия. Напротив, обстоятелството, че Фридрих-Вилхелм IV не взе участие в това позорно кръвопролитие, се смята за най-трезвия политически акт, с който той може да се похвали.

Когато изведнъж се разбере, че един човек, каквото и да е неговото обществено положение и колкото и скромно да е то, съвсем не е това, за което са го вземали, раздразнените и измамени съседи обикновено почват да разгръщат страниците на историята на неговия живот, да се ровят в миналото му, да си спомнят всичките му грешки и да си припомнят негови странни прояви и ексцентрични постъпки в миналото; в края на краищата те на-

* Хауф. „Приказка за младия англичанин". *Ред.*

мират злобно удовлетворение в извода, че е трябвало да се сетят за всичко това по-рано. Така, сега си спомниха за факта — и аз мога да го потвърдя, тъй като го помня лично, — че през май 1848 г. г-н Кампхаузен, по онова време шеф на правителството, внезапно извика в Берлин д-р Якоби, главния лекар на рейнската лудница в Зигбург, за да окаже помощ на краля, който, както тогава се твърдеше, бил заболял от възпаление на мозъка. Според слуховете, разпространявани в най-тесни кръгове от помагачите на новосъзданото правителство, нервната система на негово величество била получила страшно сътресение през мартенските дни и особено под впечатление на оная сцена, когато народът го бе принудил да застане пред телата на гражданите, убити в резултат на умишлено предизвиканото недоразумение, да свали шапка и да моли за прошка тези окървавени и още неизстинали трупове[398]. Няма съмнение, че след този инцидент Фридрих Вилхелм се е поправил, но това още не доказва, че той, подобно на Георг III, не страда от периодически рецидиви. Някои случайни ексцентричности в неговото поведение бяха отминати, без да им се обърне особено внимание, още повече че бе известно, че той доста често се е предавал на възлияния, подобни на ония, които някога са довеждали в изстъпление жриците на един известен бог в Тива[399].

И все пак през октомври 1855 г., когато кралят посети Рейнска Прусия по случай полагането на основите на новия мост на Рейн, който трябваше да бъде построен при Кьолн, за него почнаха да се носят странни слухове. С посърнало лице, едва държейки се на крака, с издаден напред корем и неспокойно блуждаещ поглед, той приличаше на собствената си сянка. Произнасяйки своята реч, той се запъваше, заекваше, непрекъснато губеше нишката на своите мисли и по всичко личеше, че е напълно объркан, докато кралицата, застанала до него, неспокойно следеше всяко негово движение. Противно на предишните си навици той не прие никого, не разговаря с никого и никъде не се показа без кралицата, която бе неотлъчно с него. След завръщането му в Берлин от време на време се появяваха странни on dits* за побоите, които във внезапни пристъпи той нанасял на собствените си министри, дори на Мантойфел. За успокояване на обществеността се казваше, че кралят страда от воднянка. По-късно все по-често почнаха да се чуват новини за нещастни случаи, станали с него в собствените му градини в Сан-Суси; ту си наранявал окото при блъсване в дърво, ту си разбивал крака в някой ка-

* — слухове. *Ред.*

мък, а още в началото на 1856 г. тук-таме почна да се шушука, че от време на време има пристъпи на умопомрачение. Твърдеше се по-специално, че си въобразявал, че бил подофицер, който тепърва трябва да мине през това, което на жаргона на пруския фелдфебел се нарича Übungsmarsche*. Затова той обикновено тичаше сам из своите паркове в Сан-Суси и Шарлотенбург, което именно имаше злополучни последици.

Сега усърдно се старяят да установят връзка между тези и други подобни случаи през последните десет години. Пита се, защо още на времето да не е било възможно на пруския народ ловко да е бил натрапен един умопобъркан крал, щом сега се признава, че поне през последните осемнадесет месеца Фридрих-Вилхелм IV е бил държан на трона въпреки неговата душевна болест и че кралицата и министрите — както сега се разкри в резултат на свадите между членовете на кралското семейство — са заблуждавали народа, прикривайки се зад името на краля. При случаи на умопобъркване, предизвикани от размекване на мозъка, болните обикновено до самата си смърт имат периоди на ясно съзнание. Същото се е случило и с пруския крал; благодарение на този си особен характер неговото умопобъркване е предлагало и удобни случаи за измама.

Кралицата, която постоянно наблюдаваше своя мъж, използваше всеки период на проясняване на неговото съзнание, за да го покаже на народа или да го накара да се яви публично в тържествени случаи, като го заставяше да назубря ролята, която той трябваше да играе. Понякога тя биваше жестоко излъгана в своите сметки. Така например кралят трябваше per procura** публично да присъствува в църквата през време на церемонията по бракосъчетанието на португалската кралица, което, както навярно помните, стана в Берлин. Когато всичко било готово и министрите, адютантите, придворните, чуждите посланици и самата младоженка чакали краля, той изведнъж, въпреки отчаяните старания на кралицата, изпаднал в състояние на халюцинации, като си въобразил, че самият той е младоженецът. Поради някои странни бележки, които кралят изтървал по повод необикновената си съдба — че влизал втори път в брак, докато първата му жена е жива — и колко неудобно било той (като младоженец) да се появява във военна униформа, на хората, които го показвали, не останало нищо друго, освен да отложат оповестената церемония.

---

* — рядък ход. *Ред.*

** — буквално: по пълномощие: тук: като лице, което представлява младоженеца. *Ред.*

За това, какви смели стъпки предприемала кралицата, можем да съдим от следния пример. В Потсдам и досега съществува един стар обичай, съгласно който рибарите плащат веднъж в годината на краля един стар феодален данък с риба. При един такъв случай кралицата, желаейки да докаже на тези хора от народа колко лъжливи са носещите се тогава навсякъде слухове за умственото състояние на краля, решила да покани най-видните рибари на обед само от рибни блюда, на който трябвало да присъствува самият крал. Обедът наистина минал доста благополучно, кралят промърморил няколко заучени думи, усмихвал се и общо взето се държал прилично. Опасявайки се да не се провали така добре изиграната сцена, кралицата побързала да даде знак на гостите, че е време да си отиват, когато изведнъж кралят станал и с гръмък глас поискал да го сложат в тиган. Той в действителност се вживявал в арабската приказка за човека, превърнат в риба*. Именно благодарение на такива нетактични постъпки, до които кралицата е трябвало да прибягва по необходимост, комедията претърпя неуспех.

Не е необходимо да подчертавам, че никой революционер не би могъл да измисли по-добър начин да унижи кралското достойнство. Широката публика дори не подозираше, че самата кралица, баварска принцеса и сестра на ползващата се с лоша слава София Австрийска (майката на Франц-Йосиф), стои начело на берлинската камарила. До 1848 г. тя бе известна под името „кротката майка на отечеството" (die milde Landesmutter); предполагаше се, че тя изобщо няма каквото и да било влияние върху обществените работи и поради самата си природа стои съвсем настрана от политиката. Публиката мърмореше по повод на тайния католицизъм, който ѝ се приписваше, възмущаваше се от това, че тя е глава на мистичния орден на Лебеда, основан по нейно настояване от краля[400], но това бе всичко. Когато народът удържа победа в Берлин, кралят го помоли за снизхождение в името на „кротката майка на отечеството" и този призив намери отзвук сред ония, към които бе отправен. Но след победата на контрареволюцията отношението на народа към сестрата на София Австрийска почна постепенно да се променя. Особата, в името на която бе осигурено великодушието на победилия народ, остана глуха към молбите на майките и сестрите, чиито синове и братя бяха попаднали в ръцете на победилата контрареволюция. Отзовавайки се, както изглежда, на монархическия каприз — да бъдат екзекутирани няколко нещастни опълченци (Landwehrleute) в Саар-

* „Хиляда и една нощ". Приказката за рибаря. *Ред.*

луи на рождения ден на краля в 1850 г., т. е. тогава, когато престъплението, извършено от тези хора, именно защитата на правата на народа, изглеждаше вече забравено — тази „кротка майка на отечеството" същевременно прахосваше своята сантиментална религиозност за демонстративно поклонение на гробовете на войниците, загинали през време на нападението срещу невъоръжения народ на Берлин, и за други подобни актове, в които открито се проявиха нейните реакционни настроения. С течение на времето и нейните ожесточени сблъсквания с пруската принцеса също започнаха да се обсъждат публично, но изглеждаше напълно естествено тя като бездетна да е настроена против високомерната жена на законния наследник на краля. Аз пак ще се върна на тази тема.

Написано от К. Маркс на 2 октомври 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5462 от 23 октомври 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

НАПРЕДВАНЕТО НА РУСИЯ В СРЕДНА АЗИЯ[401]

Преди няколко седмици ние отбелязахме* огромния напредък, който Русия отбеляза през последните няколко години в Източна Азия, на западното крайбрежие на Тихия океан. Днес ще спрем вниманието на нашите читатели върху също тъй успешния напредък на същата държава в друг район — в Средна Азия.

Възможността за сблъскване между двете големи азиатски сили, Русия и Англия, някъде по средата между Сибир и Индия, за сблъскване между казаците и сипаите по бреговете на Оксус, често е била обсъждана, след като в 1839 г. Англия и Русия едновременно изпратиха армии в Средна Азия[402]. Неуспехът на тези първи военни експедиции, който и в двата случая се дължеше на суровата природа и климат на страната, за известно време лиши от интерес всякакви разсъждения по този въпрос. Англия си отмъсти за своето поражение с успешен, но безплоден поход срещу Кабул. Русия на пръв поглед преглътна мълчаливо своя неуспех, но ние сега ще видим колко малко е възнамерявала тя да се откаже от своите планове и колко успешно е постигнала своите цели. Когато започна последната война, отново се повдигна въпросът за възможността за настъпление на Русия към Индия, но по онова време широката публика не знаеше почти нищо за това, къде са разположени предните постове на русите и в каква

* Виж настоящия том, стр. 597—598. *Ред.*

посока техните патрули вършат своето разузнаване. Индийските вестници поместваха понякога бележки, в които се съобщаваше за руски завоевания в Средна Азия, но на тях не се обръщаше внимание. Най-после през време на англо-персийската война в 1856 г. целият въпрос бе отново поставен на обсъждане.

Но напоследък положението в Средна Азия се измени много и продължава бързо да се изменя*. Когато в 1812 г. Наполеон отбеляза на своята карта Москва като операционна база за един поход срещу Индия, той само следваше примера на Петър Вели-

---

* В текста на „Free Press" от 24 ноември 1858 г. началото на статията до думите „Когато в 1812 г." е дадено по следния начин: „Прилагам някои извадки от съставените от мен бележки за напредването на Русия в Средна Азия през последно време. Може би част от тези данни за вас ще бъдат нови, защото, доколкото ми е известно, официалните руски документи, публикувани в Санкт-Петербург на руски език и представляващи главният източник, от който съм черпил, още не са получени в Англия.

Достатъчно е само да обърнем внимание на хронологичните дати, за да констатираме връзката, между действията на лорд Палмерстон и нахлуването на Русия в Средна Азия. Ето примери: похода на русите до Хива в 1839 г. въпреки тяхното военно положение; окончателния успех на Русия в Хива в 1854 г., макар тя да се ограничи само с обикновена военна демонстрация и да не даде нито един изстрел; бързия поход на русите в 1856 г. през Киргизката степ в Югоизточен Туркестан и съвпадналото с този поход въстание в Индия. В официалните руски документи се отбелязват само свършените факти (faits accomplis); подкладката на събитията, разбира се, грижливо се прикрива, а въоръжените сили, които играха в цялата драма само ролята на декор, се представят като главното действуващо лице. Тъй като вие много добре познавате цялата дипломатическа история на този въпрос, в привежданите извадки аз се ограничавам с *фактите* така, както ги представя самата Русия. Прибавил съм само няколко разсъждения относно значението, което от военна гледна точка има за Индия напредването на Русия в Централна Азия.

Може да се постави въпросът, защо Александър II е публикувал документи за нахлуването на Русия в Северна и Средна Азия — документи, които Николай винаги грижливо криеше от световното обществено мнение. Може да се каже, че Александър общо взето успя да направи това, което баща му не можа да направи, а именно, да посвети Европа в тайните „азиатски" планове на Русия и да я направи по този начин свой явен съучастник в осъществяването на тези планове. Второ, тези документи всъщност са достъпни само за учените германци, които възхваляват благоволението на Александър да допринесе за развитието на географската наука. Най-после, след Кримската война старомосковската партия започна, колкото и глупаво да звучи това, да изразява недоволство, че Русия била загубила своя престиж. Александър ѝ отговори с публикуването на документи, от които не само се вижда какви огромни успехи е постигнала Русия през последната година, но самото публикуване на които е предизвикателство, категорично утвърждаване на „престижа"; това бе акт, на който Николай никога не би се решил."

Следващата част от статията е озаглавена „Преглед на руските документи". *Ред.*

ки. Още в 1717 г. този далновиден монарх, който посочи на своите приемници всички възможни направления за завоевания, изпрати експедиция против Хива, която, разбира се, излезе безуспешна. След това Русия дълго време не наруши спокойствието на туркестанските степи, но в същото време областта между Волга и река Урал се заселваше с казаци и по река Урал бяха създадени казашки военни селища. При все това отвъд тази река властта на Русия над трите орди или племена киргизи оставаше чисто номинална и руските кервани бяха разграбвани както от киргизите, така и от хивинците, докато в 1833 г. в Оренбург бе изпратен за главнокомандуващ генерал Василий Перовски. Той установи, че поради нападенията на тези номади търговските сношения на Русия с вътрешните и южните области на Азия са напълно прекъснати, тъй като дори военните конвои, които през последните няколко години придружаваха керваните, не са в състояние да ги защитят. За да сложи край на това, Перовски организира преди всичко подвижни колони против киргизите, а скоро след това започна да поставя на тяхна територия казашки военни постове. По този начин за няколко години той подчини киргизите под действителния контрол и власт на Русия, а след това се зае с осъществяването на отдавнашните планове на Петър Велики против Хива.

След като получи разрешение от императора, Перовски организира армия с численост от около една пехотна дивизия (8 000 души) с многобройни отряди полуредовна казашка и нередовна башкирска и киргизка конница. За превозване на продоволствието по пустинните степи бяха събрани петнадесет хиляди камили. Недостигът на вода изключваше възможността експедицията да бъде предприета през лятото. Затова Перовски се спря на зимна кампания и потегли от Оренбург през ноември 1839 г. Резултатът е известен. Снежни виелици и жестоки студове погубиха неговата армия, убиха неговите камили и коне и го принудиха да отстъпи с огромни загуби. Но въпреки това официалната цел на похода бе постигната: докато Англия и досега още не е успяла да отмъсти за убийството на своите посланици Стодарт и Коноли в Бухара, хивинският хан пусна на свобода всички руски пленници и изпрати в Санкт-Петербург депутация, която да моли за мир.

След това Перовски се залови да подготви комуникационна линия през Киргизката степ. Не мина и една година и половина, и научни и инженерни експедиции започнаха под военна охрана да изследват цялата област северно от Яксарт (Съд-Даря) и Аралското море. Бяха изследвани свойствата на почвата, най-добри-

те терени за пътища и най-удобните места за големи кладенци. Тези кладенци бяха изкопани на малко разстояние един от друг и бяха заобиколени с укрепления, достатъчно мощни, за да могат да издържат всяко нападение на номади, и достатъчно обширни, за да могат да поберат значителни запаси от продоволствие. Карабулак на Оксус и Иргиз на река със същото име служеха като централни пунктове за защита в южната част на Киргизката степ; по пътищата между тях и градовете на река Урал бяха построени малки фортове, както и кладенци на разстояние десет—дванадесет* мили един от друг.

Следващата стъпка бе направена в 1847 г., когато бе построен форт на река Сър-Даря на около 45 мили от нейното устие; този форт бе наречен Аралское. В него можеше да бъде настанен гарнизон с численост един батальон и дори повече. Аралское твърде скоро стана център на обширна руска земеделска колония, разположена по долното течение на реката и съседните брегове на Аралско море; тогава Русия завладя формално цялата територия северно от това море и от делтата на Сър-Даря. В 1848 и 1849 г. морето бе за пръв път внимателно изследвано; открита бе нова група острови и те веднага бяха определени за главна база на аралската параходна флотилия, към създаването на която се пристъпи незабавно. На един остров срещу устието на Сър-Даря бе построен друг форт и същевременно бе довършена и подсилена комуникационната линия между Оренбург и Аралско море.

Перовски, който в 1842 г. бе напуснал своята длъжност командуващ оренбургските войски, сега отново се върна на своя пост и през пролетта на 1853 г. се насочи със значителни сили към Аралское. Пустинята бе премината без особени трудности, след което армията се насочи нагоре по Сър-Даря, докато един плитко газещ параход я охраняваше откъм реката. Стигайки до Ак-Мечет, крепост, разположена на около 450 мили нагоре по течението на реката и принадлежаща на кокандския хан, русите я взеха с пристъп и незабавно я превърнаха в своя собствена крепост, и то така успешно, че когато през декември същата година кокандската армия я нападна, атакуващите претърпяха пълно поражение.

В 1854 г., когато вниманието на Европа бе приковано към военните действия по Дунава и в Крим, Перовски се насочи със 17-хилядна армия срещу Хива от новата си операционна база на Сър-Даря. Но ханът не дочака неговото пристигане на

* Във „Free Press" вместо „дванадесет" е напечатано „двадесет". *Ред.*

Оксус. Той изпрати пратеници в руския лагер и те сключиха договор, *по силата на който ханът на Хива призна върховната власт на Русия,* отстъпи ѝ правото да обявява война и да сключва мир, предаде ѝ неограничена власт върху своите поданици, даде ѝ правото да определя керванските пътища, да определя данъците и митническите такси и да регулира търговията в цяла Хива за вечни времена. В Хива се настани руски консул, който като представител на руското правителство пое и функциите на върховен арбитър във всички политически работи на Хива.

С подчиняването на Хива въпросът за покоряването на Туркестан всъщност бе решен; може би сега той вече е решен и практически. Кокандският и бухарският хан също изпратиха делегации в Санкт-Петербург; сключените с тях договори не бяха публикувани, но за тяхното съдържание лесно можем да се досетим. Каквато и степен на независимост да е била склонна Русия да остави на тези малки държави, единствената сила на които се състоеше в тяхната непристъпност — а поне за Русия тя вече не съществува, тази независимост ще бъде само номинална, тъй като е достатъчно от Хива или Ак-Мечет да се изпрати една армия от 20 000 души в по-плодородните долини на Горен Туркестан, за да бъде смазан всеки опит за съпротива и да се прекоси цялата страна от единия край до другия. Можем да бъдем сигурни, че и след 1854 г. Русия не е оставила без внимание тези области, макар и да държи своите действия в тайна; а след бързите, безшумни и непрекъснати успехи, които тя постигна в Туркестан през последните двадесет и пет години, може със сигурност да се предскаже, че нейният флаг скоро ще се развява над планинските проходи на Хиндукуш и Болортаг.

От военна гледна точка огромното значение на тези завоевания се състои в това, че в резултат на тях е създадено ядро на операционна база за настъпление срещу Индия; и наистина, след такова дълбоко проникване на русите в центъра на Азия планът за нападение срещу Индия откъм север вече излиза от областта на мъглявите предположения и придобива до известна степен определени контури. Тропическите области на Азия са отделени от страните, които спадат към умерения пояс, с широка ивица от пустини, която преминава от бреговете на Персийския залив направо през целия материк до изворите на Амур. Тази ивица — без да се смята Приамурската област — доскоро бе почти непроходима за армии; единственият възможен път през нея беше пътят от Астрабад на Каспийско море през Херат за Кабул и Инд.

Но сега, когато русите се намират в долното течение на Яксарт (Сър-Даря) и Оксус (Аму-Даря) и при наличността на военни пътища и фортове, които могат да снабдяват една армия в поход с вода и продоволствие, средноазиатската пустиня вече не представлява пречка във военно отношение. Вместо единствения, и то лош път от Астрабад през Херат за Инд, Русия разполага сега с три различни пътя, които в близко бъдеще могат да бъдат до съвършенство подготвени за придвижването на войски. Преди всичко съществува старият път през Херат, който при сегашното положение на нещата не може повече да бъде затворен за Русия; второ, съществува долината на Оксус от Хива до Балх; трето, долината на Яксарт от Ак-Мечет до Ходжент, откъдето един военен отряд може да премине през богата с вода и гъсто населена област в Самарканд и Балх. Херат, Самарканд и Балх могат да станат превъзходна операционна база срещу Индия. Балх се намира само на 500 мили от Пешавар, северозападния аванпост на англо-индийската империя. Самарканд и Балх принадлежат на бухарския хан, който сега вече напълно зависи от Русия; а когато Астрабад (който или вече е завзет от русите, или може да бъде завзет от тях всеки ден) и Балх бъдат в ръцете на Русия, няма да може да устои и Херат, ако тя реши да го окупира. А веднага щом тази операционна база се окаже фактически в ръцете на Русия, Англия ще трябва да се бори за своята индийска империя. От Балх до Кабул разстоянието едва ли е по-голямо, отколкото от Кабул до Пешавар, и вече само този факт показва колко се е стеснила сега неутралната ивица между Сибир и Индия.

Съвсем ясно е, че ако напредването на русите продължава със същото темпо и със същата енергия и последователност, както през последните двадесет и пет години, след още десет или петнадесет години московците ще чукат на вратите на Индия. Достатъчно е само да преминат Киргизката степ, за да се отзоват в сравнително добре обработените и плодородни области на Югоизточен Туркестан, завоюването на който никой не може да им оспори и който без усилия и напрежение ще може в продължение на много години да снабдява една армия от петдесет — шестдесет хиляди души, напълно достатъчна за поход навсякъде, включително и до Инд. Такава армия може за десет години напълно да покори страната, да охранява строежа на пътища и колонизацията на обширни пространства земя с руски държавни селяни (което вече става по бреговете на Аралско море), да държи в страх всички околни държави и да подготви опера-

ционната база и комуникациите за поход в Индия. Дали такъв поход ще бъде някога предприет, зависи от политическите условия, които сега могат да бъдат само предмет на далечни предположения*.

Написано от Ф. Енгелс около 8 октомври 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5471 от 3 ноември 1858 г. като уводна статия и с допълнения на Маркс във вестник „The Free Press", т. VI, бр. 23 от 24 ноември 1858 г.

Печата се по текста на вестника „New-York Daily Tribune".

Превод от английски

* Вместо последната фраза във „Free Press" е напечатано: „Ние твърдим, че няма военен, познаващ географията на тази страна, който да отрече това. А ако нашите предположения са правилни, схватката между „казаците и сипаите" (ако по това време ще има още сипаи, които ще пожелаят да се сражават за Англия) ще стане не на бреговете на Оксус, както се предполагаше преди, а на бреговете на Кабул и Инд." *Ред.*

К. МАРКС

УМОПОБЪРКВАНЕТО НА ПРУСКИЯ КРАЛ

Берлин, 12 октомври 1858 г.

Днес кралят напусна Берлин en route* за Тирол и Италия. Сред мълчаливата тълпа, която присъствуваше на Потсдамската гара при неговото заминаване, имаше доста хора, които в 1840 г. са били свидетели на неговата коронация, а по-късно са чули първата му публична самохвална реч, когато той тържествено се закле, че никога няма да позволи „някакво галско парче хартия да застане между него и неговия народ"**. Същият човек имá нещастието по-късно не само да се закълне във вярност на „галското парче хартия" — какво романтично название за писана харта или конституция! — но и да стане кръстник на пруската конституция и дори в известен смисъл да загуби престола благодарение на същото зловредно „парче хартия". Читателят навярно ще забележи разликата между прокламацията на краля до пруския принц и прокламацията на принца до правителството. В своята прокламация кралят казва:

„Тъй като аз все още не съм в състояние да ръководя лично държавните работи, моля Ваше кралско височество, мой любезни брате, да поемете временно и т. н. упражняването на кралската власт като регент от мое име съгласно Вашето разбиране и Вашата съвест и да бъдете отговорен само пред бога".

В своята контрапрокламация принцът казва:

„Съгласно тази молба на краля и въз основа на член 56 от конституцията аз в качеството си на най-близък престолонаследник по мъжка линия

---

* — на път. *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 625. *Ред.*

с настоящото поемам регентството над страната и съгласно член 56 от конституцията свиквам двете камари на ландтага на кралството."

Следователно кралят в своята прокламация действува като свободно лице и по собствената си свободна воля временно снема властта от себе си. Принцът обаче едновременно се позовава и на „молбата на краля", и на „член 56 от конституцията", който предполага, че кралят е душевно болен или се намира в плен и поради това не може сам да учреди регентство. По-нататък в своята прокламация кралят призовава регента да изпълнява своите пълномощия и „да бъде отговорен само пред бога", докато принцът с позоваването си на конституцията възлага цялата отговорност върху съществуващото правителство. Съгласно цитирания от регента член „най-близкият престолонаследник" е длъжен незабавно да свика камарите, които на съвместно заседание трябва да решат въпроса за „необходимостта от регентство". За да лиши ландтага от това право, принцът подчертава доброволния отказ на краля от властта; но за да бъде независим от кралския каприз, той се позовава на конституцията. По този начин в претенциите на регента има едно слабо място, тъй като той изхожда от два източника на право, които се изключват взаимно. Член 58 от конституцията гласи, че

„от момента на неговата" (на регента) „клетва в конституцията" (пред обединения ландтаг) „съществуващото правителство поема отговорността за всички правителствени актове".

Как да се съгласува това с „отговорност само пред бога"? Позоваването на кралската прокламация е само предлог, защото същевременно се свиква ландтагът, но и свикването на ландтага е също предлог, защото от него не се иска да реши въпроса за „необходимостта" от регентство. По силата на обстоятелствата пруският принц, който в 1850 г. отказа да се закълне в конституцията, е изпаднал сега в неловкото положение не само да е принуден да я признае, но и да се позовава на нея. Не трябва да се забравя, че от есента на 1848 г. до началото на 1850 г. привържениците на абсолютизма, особено в редовете на армията, крояха планове и понякога дори открито изразяваха намерението си да сменят нерешителния крал с разумния принц, у когото липсата на особена гъвкавост на ума се компенсираше с известна сила на волята и който освен това благодарение на своето поведение през мартенските дни, на своето бягство в Англия, на народната омраза, насочена против него, и най-после на своите подвизи през време на баденската кампания[403] изглеждаше най-подходящия човек да възглави силно правителство в Прусия, подобно на правителството

на Франц-Йосиф и на сина на Хортензия* на южната и западната граници на владенията на хохенцолерните. Принцът действително никога не е променял своите убеждения. Но обидите, които той, и още повече неговата съпруга, обожателка на Гьоте, жена с висока култура, амбициозна и надменна, трябваше да понасят от страна на кралицата и нейната камарила, не можеха да не породят у него известни опозиционни настроения. Болестта на краля не му оставяше друга алтернатива, освен да позволи на кралицата да управлява или сам да признае конституцията. Освен това сега отпада една характерна за този човек пречка, която го обвързваше в 1850 г. Тогава той бе просто първият офицер на пруската армия, която се кълне във вярност само на краля, а не на конституцията. Ако в 1850 г. той се бе заклел в конституцията, той щеше да обвърже с това армията, чийто представител беше. При сегашното положение на нещата той може да даде клетва; но ако пожелае, той може да даде на своя син възможност да премахне конституцията с помощта на армията, като чисто и просто абдикира. Самият пример на царуването на неговия брат през последните осем години е достатъчно доказателство — ако е нужно още някакво доказателство, — че конституцията обвързва кралската прерогатива само на книга, докато от финансова гледна точка тя е просто разковниче. Спомнете си например финансовите затруднения на краля в периода между 1842 и 1848 г., напразните му опити да вземе пари на заем чрез Seehandlung[404], студените откази на ротшилдовци да му отпуснат заем от няколко милиона долара, отказа на Обединения ландтаг в 1847 г. да утвърди дори дребните заеми, пълното изчерпване на държавното съкровище — и след това, от друга страна, сравнете с това финансовите възможности, които възникнаха още в 1850 г., първата година на конституцията, когато три бюджета с дефицит от 70 000 000 бяха за един миг покрити от камарите. Действително само пълен глупак би се отказал от такъв великолепен механизъм за сечене на пари! От гледна точка на народа пруската конституция само прибави политическото влияние на аристокрацията към традиционното господство на бюрокрацията, докато, напротив, благодарение на конституцията кралската власт получи възможност да създаде държавен дълг и да увеличи годишния бюджет с повече от 100 процента.

Самата история на тази конституция представлява една от най-необикновените глави на съвременната история. Първият проект на конституцията бе съставен на 20 май 1848 г. от кабинета на

* — Наполеон III. *Ред.*

Кампхаузен, който го внесе в пруското Национално събрание. Дейността на последното се състоеше главно в преработването на правителствения проект. Събранието все още се занимаваше с това, когато бе разгонено с помощта на померанските щикове. На 5 декември 1848 г. кралят дари своя собствена конституция, която обаче — тъй като по онова време революционните настроения в страната още не бяха изживени — трябваше да служи само за временно успокоително средство. За да бъде тя ревизирана, бяха свикани камарите, но тяхната работа съвпадна с епохата на бясна реакция. Тези камари много напомняха знаменитата chambre introuvable[405] на Людовик XVIII в пруски мащаб. Но кралят продължи да се колебае. „Парчето хартия", макар и подсладено, макар и преливащо от дух на верноподаничество и украсено със средновековни хералдически фигури, все пак не бе по вкуса на краля. Кралят опита всички средства, за да убие у привържениците на конституцията желанието да се занимават с нея, но последните бяха не по-малко твърдо решени да не отстъпват пред никакви актове на унижение, да не се плашат от никакви отстъпки, само и само да извоюват номинална конституция с каквото и да било съдържание, да постигнат своята цел, макар и пълзейки в калта. Всъщност кралските послания, които следваха едно подир друго, подобно на залпове на взвод, отменяха не някакви постановления на камарите, които ревизираха конституцията — защото последните се държаха съвсем пасивно, — а напротив, предложенията, които периодично се внасяха от името на краля от собствените му министри. Днес те предлагаха един член. Два дни след приемането му от камарите в него вече биваха откривани недостатъци и кралят заявяваше, че той трябва да бъде изменен sine qua non*. Най-после, уморен от тази игра, кралят в своето послание от 7 януари 1850 г. предприе последната и решителна стъпка в опита си да накара своите верноподаници да се откажат от своите конституционни въжделения. В посланието, специално съставено за тази цел, той предложи редица поправки, които той изобщо не смяташе за възможно да бъдат преглътнати дори от тези камари. Но те ги преглътнаха, без дори да се намръщят. И така не оставаше нищо, освен да се тури край на цялата тази комедия и да се провъзгласи конституцията. Кралската клетва също напомняше на фарса, чрез който бе създадена конституцията. Кралят прие конституцията при условие, че „ще намери за възможно да управлява с нейната помощ"; и камарите приеха тази двусмислена декларация като клетва и я взеха за чиста мо-

* — непременно. *Ред.*

нета; народните маси се отнесоха към тази сделка с пълно равнодушие.

Такава е историята на тази конституция. В друга кореспонденция* възнамерявам да ви направя кратък преглед на нейното съдържание, защото по странно стечение на обстоятелствата този „безплътен призрак" е станал сега, поне официално, операционна база за съперничещите си политически партии, на които в Прусия, както и навсякъде другаде, е съдено да станат инициатори на всеобщото движение, което в даден момент непременно ще излезе на сцената.

Написано от К. Маркс на 12 октомври 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5465 от 27 октомври 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

РЕГЕНТСТВОТО В ПРУСИЯ

Берлин, 13 октомври 1858 г.

След упорита борба пруският дворцов преврат е най-после fait accompli*. От обикновен заместник и пълномощник на краля пруският принц се превърна в регент на държавата. Колко неохотно кралицата и камарилата са предали своите позиции, се вижда дори от заключителната сцена на тази династична драма. Техният официален представител, министърът на вътрешните работи г. фон Вестфален, отказа да подпише декрета, по силата на който кралят предава властта на своя брат; той подаде оставка и бе заместен с г. фон Флотвел. От друга страна, кралят абдикира не безусловно, а, както е казано в декрета, „само временно, докато ще мога сам отново да изпълнявам задълженията на моя кралски сан“, оставяйки „в моята лична власт ония дела на моята кралска фамилия, които се отнасят лично до мене“. Първата уговорка придава на властта на регента временен характер, а втората, както и преди, запазва на кралицата правото да се разпорежда с кралския бюджет. Тази условна форма на капитулацията показва, че макар камарилата да е била принудена да предаде крепостта, тя все пак не е решила да прекрати борбата. Действително за никого не е тайна, че след удара, който кралят получи миналата седмица, неговите лични лекари обявиха, че и при найблагоприятни условия не му дават и една година живот. Тези думи на лекарите изиграха голяма роля за решението на г. фон Мантойфел да премине на другата страна и да се нареди под флага на пруския принц. Тъй като той има бегли познания по

* — свършен факт. *Ред.*

новата история, той знае, че влиянието на Мазарини надживя Людовик XIII. Той знае също, че Персивал, макар като сляпо оръдие на камарилата, известна под името „приятели на краля" и ръководена от кралицата и йоркския херцог, да бе настроил против себе си принца-наследник, все пак успя — въпреки интригите и лошите пророчества на вигските службогонци — да си спечели благоволението на регента (по-късно Георг IV) и да остане на своя пост. Именно дезертирането на Мантойфел застави камарилата и юнкерската партия, която я поддържа, да отстъпят. В противен случай пруският принц щеше да има само един избор: или да се задоволи само с фирмата на кралска власт, или да се обърне за съдействие към народа, което би било несъвместимо и с неговите собствени принципи, и с традициите на династията на Хохенцолерните. Гъвкавостта на Мантойфел го избави от тази неприятна дилема. Бъдещето ще покаже дали той ще се отблагодари на изменника. Но самият факт, че името на Мантойфел е неразривно свързано с поражението на мартенската революция, че той бе отговорният редактор на пруския държавен преврат и че поради това неговото правителство е живо и постоянно олицетворение на съпротивата срещу една народна „узурпация" — този факт може да попречи на принца, въпреки личната му неприязън, да скъса рязко и демонстративно с този „Mann der rettenden Tat".*

Контрастът между характерите на принца и краля представлява обикновена фамилна черта на династията на Хохенцолерните. Един комедиант, повече или по-малко предаващ се на излишества, повече или по-малко проникнат от византийски богословски идеи, повече или по-малко кокетиращ със средновековния романтизъм неизменно се сменя на трона от някакво мрачно съчетание на фелдфебел, чиновник и даскал. Такъв бе контрастът между Фридрих I и неговия син Фридрих-Вилхелм I, между Фридрих-Вилхелм II и Фридрих-Вилхелм III, такъв е контрастът между безобидните ексцентричности на Фридрих-Вилхелм IV и трезвата посредственост на сегашния регент.

Сега в много кръгове се очаква — и британският печат усърдно разпространява това гледище, — че идването на власт на регента веднага ще предизвика обрат във външната политика на Прусия, като я освободи от господството на Русия и я сближи с Англия. Твърде вероятно е самият принц-регент да се ласкае с подобни идеи. Той, разбира се, не е забравил оскърбителния начин, по който Николай се отнесе на конгреса във Варшава с

* — „човек на спасителното действие". *Ред.*

пруския пълномощник граф Бранденбург, близък роднина на кралската фамилия — оскърбление, което тласна графа към самоубийство[406]. Тази лична обида бе почувствувана още по-остро, защото по същото време Николай застави Прусия, и то най-безцеремонно, да отстъпи пред исканията на Австрия, да се съгласи австрийската армия да стигне до Хамбург и до Шлезвиг-Холщайн и да търпи унижения пред очите на цяла Европа. Малко по-късно, когато в Англия бяха публикувани тайните доклади на английския посланик в Петербург, принцът, човек, който съвсем не е склонен да прощава обидите, отново бе шокиран от демонстративното пренебрежение, с което покойният император, обсъждайки евентуалната позиция на великите европейски сили в случай на подялба на Турската империя, не благоволи дори да спомене за Прусия. Както е известно, след първите войнствени стъпки на срещата в Прага пруският принц реагира на властната надменност на своя московски зет с упорито мълчание. През време на войната с Русия камарилата подозираше принца в симпатии към западните съюзници и затова установи върху него личен surveillance* и нареди да го следят, което случайно стана известно през време на един скандален процес в Потсдам. На свой ред принцът се увери, че водачите на камарилата и придворни фаворити на краля генерал фон Герлах и кралският съветник Нибур (син на знаменития историк) са били преки агенти на петербургското правителство, информирали са го точно за всичко, което е ставало в кабинета, и са получавали от него нареждания дори по такива специални въпроси като разположението на различните corps d'armée** на територията на монархията. Със смъртта на император Николай причините за личен антагонизъм отпаднаха. От друга страна, няма основания да се предполага, че Александър II може да вдъхва на своя вуйчо такова чувство на почтителен страх, каквото Николай след своя брак с най-голямата дъщеря на Фридрих-Вилхелм III умееше да вдъхва на представителите на династията на Хохенцолерните. Твърде вероятно е също новите семейни връзки с Англия да окажат известно влияние върху насоката на външната политика на регента. Но в действителност тази политика се определя не от личните наклонности на принца, а от жизнените интереси на неговата държава. Ако Прусия беше просто една германска държава, въпросът щеше да се реши много лесно; но Прусия не само е съперница на Австрия, която на свой ред е противница на Русия; най-важният принцип на пруската монархия е анексии за сметка на Германия с помощта

* — надзор. *Ред.*
** — армейски корпуси. *Ред.*

на Русия. Именно благодарение на съюза на Фридрих-Вилхелм I с Русия Прусия успя да отнеме Померания от Швеция. От друга страна, именно съюзът с Екатерина даде възможност на Фридрих Велики да задържи австрийска Силезия и да получи една важна част от Полша; същата маневра със същия резултат бе повторена от Фридрих-Вилхелм II и Фридрих-Вилхелм III. Именно с покровителството на Александър I Прусия получи рейнските провинции и успя същевременно да увеличи своята територия за сметка на Саксония. И пак на Русия ще трябва да се опира Прусия в случай на френско нашествие. Затова повече от съмнително е жизнените интереси на пруската държава да позволят някога на нейните управници да се освободят от господството на Русия и публиката навярно ще бъде измамена в своите очаквания по този въпрос, както и по въпросите на вътрешната политика.

Написано от К. Маркс на 13 октомври 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5465 от 27 октомври 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО В ПРУСИЯ

Берлин, 16 октомври 1858 г.

Ако външният свят не знае нищо или почти нищо за пруската конституция, той може поне да се утеши със забележителния факт, че и самият пруски народ се намира в също такова пълно неведение. Тъкмо в настоящия момент избирателни комитети в Берлин, Бреслау, Кьонигсберг, Кьолн и във всички други големи и малки центрове на либерализма усърдно прелистват пожълтелите страници на пруската харта, за да си изяснят какво законно оръжие за нападение или защита, пригодно за целите на настоящия момент, може да бъде извлечено от този тайнствен арсенал. През последните десет години, докато тази харта претендираше, че има стойност сама по себе си, че е окончателен резултат, окончателно решение, мнозинството прусаци се отнасяха към нея твърде студено и се интересуваха от нея не повече, отколкото от законите на Ману.[407] Но щом стана ясно, че тази казионна вехтория се е превърнала по силата на обстоятелствата в меч с две остриета, всички изглежда страстно желаят да се запознаят с това „велико неизвестно". От друга страна, в официалните кръгове, цари твърде неприятното опасение да не би в този случай плодът на познанието, така както и в допотопната ера, да се окаже плод на греха; затова на конституционната мания, която внезапно овладя пруския народ, се гледа с мрачна и — не мога да не отбележа — напълно оправдана подозрителност. Тъкмо сега пруският принц претегля възможностите за държавен преврат като средство, към което той може би ще бъде принуден да прибегне в скоро време. Ако избирателните комитети успеят

да изпълнят своя план — да образуват мнозинството в изборната камара измежду либералите от Националното събрание от 1848 г., от валдековци, якобиевци, родбертусовци, унруевци, кирхмановци и т. н., принцът ще трябва отново да се сражава на същата арена, на която кралската власт сякаш бе удържала победа през декември 1848 г. Дори самият дъх, шум и кипеж на новопробуждащия се живот на народа го объркват. Ако той реши — както го съветва една част от собствената му камарила — да образува кабинет Бисмарк-Шьонхаузен, като хвърли по този начин открито предизвикателство на революцията и безцеремонно смаже в самия им зародиш надеждите, породени от неговото идване на власт, изборната камара, съгласно член 56 на конституцията и неговата собствена прокламация, би могла да постави на обсъждане въпроса за „необходимостта" на неговото регентство. Тогава неговото управление ще започне с разпалени и застрашителни дебати по въпроса, дали неговата власт е законна или узурпирана. Ако, от друга страна, той макар и за кратко време позволи на движението да се разшири и да вземе постепенно осезателни форми, неговите трудности ще се увеличат поради това, че старата роялистка партия ще се обърне срещу него и ще го обвини, че отново е отворил шлюзите на революцията, които според нея тя с присъщата си държавна мъдрост е умеела да държи затворени, докато ѝ е било позволено да управлява под флага на стария побъркан крал. Историята на монархиите показва, че в епоха на социални революции няма нищо по-опасно за един решителен и праволинеен, но същевременно груб човек с остарели възгледи от това, да приеме наследството на колеблив, нерешителен и вероломен управник. Якоб I, с когото Фридрих Вилхелм има много голяма прилика, издържа бурята, която изпрати Чарлз I на ешафода, а Якоб II изкупи в заточение онези илюзии за божественото право на кралете, които на времето дори допринесоха за странната популярност на Чарлз II. Възможно е принц Вилхелм да се е ръководил от инстинктивното предчувствие за очакващите го трудности от подобно естество, когато се противопостави упорито на провъзгласяването на хартата от същия крал, който в 1847 г. при откриването на Обединения ландтаг на провинциалните съсловия високопарно заяви:

„Чувствувам необходимост да заявя тържествено, че никоя земна сила никога няма да може да ме накара да превърна естествените и трайни отношения между краля и народа в договорни, конституционни отношения и че никога, никога няма да позволя между господ на небето и моята страна да стои едно изписано парче хартия, така да се каже, второ провидение, което

да управлява с помощта на своите параграфи и да замести с тях предишната овещена вярност."

В една предишна статия* аз вече обясних, че в основата на сегашната конституция бе положена проектоконституцията, съставена от кабинета на Кампхаузен и разработена от революционното Събрание от 1848 г., но едва след като един държавен преврат бе унищожил първоначалния проект, а октроираната харта го бе възпроизвела в изопачен вид, едва след като две камари, свикани за нейното ревизиране, бяха преправили октроираната харта, а безброй кралски декрети бяха внесли поправки в ревизираната харта. Целият този отегчителен процес бе извършен с цел да се заличат и последните черти, които напомняха за революционния произход на този кърпеж. И все пак тази цел не бе постигната напълно, тъй като всички готови харти неизбежно се кроят по повече или по-малко френски образец, и каквото и да правят с тях, те не могат да претендират за някаква ярка оригиналност. Така, ако прегледаме бегло раздел II на януарската конституция от 1850 г., в който се говори „за правата на прусите", за тези пруски, така да се каже, droits de l'homme**, на пръв поглед неговите членове звучат доста добре:

„Всички пруси са равни пред закона. Личната свобода е гарантирана. Частното жилище е неприкосновено. Никой не може да бъде лишен от правото на законен съд. Наказанията, с изключение на ония, които се налагат от съдиите при законното изпълнение на техните функции, не трябва да имат за цел заплашване. Собствеността е неприкосновена. Лишението от граждански права и конфискацията се премахват от действуващото право. Държавата не може да посяга върху свободата на емигриране с изключение на случаите, които се отнасят до военната повинност. Гарантира се свобода на вероизповеданието, на образуването на религиозни общества и на съвместното богослужение както в частни домове, така и в храмове. Ползуването от граждански и политически права не се намира в зависимост от вероизповеданието. Разрешават се бракове, извършени само по гражданските закони. Науката и нейните учения са свободни. За възпитанието на младежите се осигуряват достатъчно обществени училища. На всеки се дава правото да преподава и открива учебни заведения. С финансовите въпроси на обществените училища се разпореждат общините. Обучението в началните обществени училища е безплатно. Всеки прусак има правото да изказва свободно своето мнение устно, писмено и в печата. Простъпките, извършени при ползуването на това право, са от компетентност на обикновените съдилища. Всички пруси имат правото да устройват събрания, но само в затворени помещения и без да носят оръжие със себе си. Те имат правото да образуват съюзи и клубове за цели, непротиворечащи на законите. Всички пруси се ползуват с правото на петиции. Тайната на кореспонденцията е неприкосновена. Всички пруси са длъжни да

* Виж настоящия том, стр. 617—619. *Ред.*

** — права на човека. *Ред.*

отбиват военната си повинност. Въоръжените сили могат да се използуват само в изключителните случаи, предвидени от закона. Майоратите се забраняват със закон, а съществуващата феодална собственост ще бъде превърната в частна собственост. Разрешава се свободното разделяне на поземлената собственост."

А сега, ако от тези „права на прусите", както те изглеждат на хартия, се обърнете към печалното им приложение на практика, ще получите пълна представа, ако не сте я получили досега, за това, каква поразителна разлика съществува между идеалното и реалното, между теорията и практиката. Във всяка ваша стъпка, дори в обикновеното ви движение, се меси всемогъщата бюрокрация, това второ провидение от чисто пруски произход. Вие не можете нито да живеете, нито да умрете, нито да встъпите в брак, нито да напишете писмо, нито да мислите, нито да печатате, нито да откриете търговско предприятие, нито да преподавате, нито да се учите, нито да свикате събрание, нито да построите фабрика, нито да емигрирате, нито да правите каквото и да било без „obrigkeitliche Erlaubnis" — без разрешение на властите. Що се отнася до свободата на науката и религията, или до унищожението на патримониалната юрисдикция, или до отменяването на кастовите привилегии, или до премахването на майоратите и правото на първородство, всичко това е чиста нелепост. Във всички тези отношения Прусия в 1847 г. бе по-свободна, отколкото сега. Как да си обясним това противоречие? Всички свободи, дарени от пруската харта, са ограничени от една сериозна уговорка. Те са дарени „в рамките на закона". Но съществуващият закон не е нищо друго освен абсолютисткия закон, който датира от времето на Фридрих II, а не от деня на раждането на пруската конституция. Следователно между закона на конституцията и конституцията на закона съществува непримиримо противоречие, при което конституцията на закона фактически свежда до нула закона на конституцията. От друга страна, по най-решаващите пунктове хартата се позовава на органическите закони, чиято цел е да развият подробно нейните неясни постановления. А тези органически закони бяха изработени под силния натиск на реакцията. Те унищожиха гаранциите, които са съществували дори в най-лошите времена на абсолютната монархия, например независимостта на съдиите от изпълнителната власт. Като не се задоволява с това, да смеси тези разтворители — старите и новоизобретените закони, хартата запазва на краля правото да преустановява нейното действие по всеки политически въпрос всеки път, когато сметне това за необходимо.

Все пак, въпреки всичко това, съществуват две Прусии — Прусия на хартата и Прусия на династията на Хохенцолерните. Избирателните комитети сега се опитват да разрешат това противоречие, въпреки пречките, поставяни на техния път от избирателните закони.

Написано от К. Маркс на 16 октомври 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5471 от 3 ноември 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО В ПРУСИЯ

Берлин, 19 октомври 1858 г.

Камарите трябва да се съберат на съвместно заседание на 21 т. м., когато принцът ще им предложи „да признаят, че регентството е необходимо"; излишно е да казваме, че това искане ще бъде веднага удовлетворено, и то с най-пълна покорност. При все това създало се е всеобщо убеждение, че ако формално конституцията съществува от 30 януари 1850 г., нейното реално съществуване като практическо оръдие против кралската прерогатива трябва да се смята от 21 октомври 1858 г. Същевременно с цел да се охлади безполезният ентусиазъм на дневен ред е конфискуването на редица вестници, за което трябва много да се съжалява, като се има предвид благодушният характер на злосторниците. Най-значителни от тези вестници са „Volks-Zeitung" и „National-Zeitung"[408]; последният благодарение на своята респектабилна посредственост, страхливо примиренчество и безкрайни прояви на специфично пруския ентусиазъм успя да преживее контрареволюционната буря и да превърне в звонкова монета жалките остатъци от движението, на чиито опасни крайности той на времето бе имал благоразумието да не съчувствува. След потопа живите същества, които населявали земята, придобили по-благовиден облик и по-скромни размери, отколкото техните допотопни предшественици. Същият закон определя и процеса на формирането на обществото. И все пак ние неволно стигаме до заключението, че, както изглежда, самата германска революция е била от твърде дребен мащаб, щом за нейни законни представители трябва да се смятат лилипутите на берлинския печат, в който тя най-после намери своето въплъщение. Така

или иначе, обаче, макар и редакторите на тези вестници да не са герои, нито дори обикновени борци, те във всеки случай умеят тънко да преценяват всички събития. Те чувствуват, че започва някакво брожение и че режимът, който беше необходим фон за техния собствен псевдолиберализъм и плащаше съответна цена за тяхната стока, бързо се разпада. Затова, за да убедят клиентите си, че действително стоят на стража, те се осмеляват да мърморят тихо и жално да скимтят. Естествено те не хапят и дори не лаят. Цялата им смелост в сегашния момент се състои в това, да превъзнасят принца до небесата. Те дори го призовават, както неотдавна направи това „National-Zeitung", да не се церемони с държавната хазна; обаче — и в това се крие цялата комичност на положението — всички комплименти, които те щедро сипят за още неизвършените дела на принца, се превръщат в порицания по адрес на миналите действия на кабинета на Мантойфел. Те дразнят принца с това, че му даряват доверието си в аванс, а правителството — с това, че му изказват недоверие със задна дата. За да ги оценим обаче по достойнство, трябва да ги четем в оригинал. На никакъв друг език, дори на френски език от декемврийски стил, от който най-малкото лъха собствена специфична odeur de mauvais lieu*, не може да се предаде скучното, безвкусно и безкрайно бръщолевене, с което те се занимават. Би могло да се предположи, че те просто говорят с намеци, защото играят на криеница с полицията; но това би било голяма грешка. Всъщност те казват всичко, което имат да кажат, но при това твърде ловко и изгодно съчетават хомеопатичните и алопатичните методи; те дават безкрайно малка доза лекарство, разредено в океан от най-безобидна течност. От своя страна министрите, изглежда, са запознати с геологическото правило, че постоянното действие на водата подрива и най-гордата скала и я разбива на дребни камъчета. Те се дразнят не толкова от пелтеченето на тези предпазливи умници, колкото от общото състояние на общественото мнение, което те уж изразяват. Затова като късогледи бюрократи те бият магарето, за да ударят по самара, т. е. по общественото мнение. Според монархистите новите конфискации на вестници, които бележат началото на новия режим, са подходящ отговор на шумната проява на надежди, които демонстративно се свързват с принца. Не, казват официалните либерали, режимът на принца още не е започнал; докато принцът не бъде признат от камарите и не положи клетва като регент, неговото дълбоко уважение към

* — лоша миризма. *Ред.*

конституционния закон го задължава да разрешава на министрите, в съгласие с хартата, да действуват на своя собствена отговорност. Но във всички наши монархически конституции, били те скроени по английски или по френски образец, тази „отговорност на министрите“ е твърде мистериозно понятие. В Англия, гдето би трябвало да се предполага, че тази отговорност съществува в най-реална, най-осезателна форма, тя означава, че в известни тържествени моменти или вигите прехвърлят своята безотговорност на торите, или торите — на вигите. Министерската отговорност тук означава превръщане на ламтежа за топли местенца в главно занимание на парламентарните партии. Онзи, който заема министерски пост, е през това време безотговорен, тъй като представлява едно законодателно мнозинство, което с цел да му помогне се подчинява на водача на неговата партия. В Прусия най-горещият и честолюбив стремеж на буржоазията е да превърне министерските постове в награди, които да могат да бъдат спечелени на парламентарни турнири. Досега обаче отговорността на пруските министри във всяко отношение е била мит. Наистина чл. 44 от хартата гласи:

„Кралските министри са отговорни; всички правителствени актове на краля влизат в законна сила само след като бъдат подписани от съответния министър, върху когото с това се възлага цялата отговорност.“

Обаче по отношение на тази отговорност не съществува никакъв закон. В цитирания член не е казано пред кого са отговорни министрите. На практика всеки път, когато камарите са се осмелявали да заплашват министри с вот на недоверие, последните направо са заявявали, че те нямат нищо против това, защото министрите действително са отговорни, но само пред своя крал повелител. Въпросът за министерската отговорност има изключително значение в Прусия, както беше и във Франция при Луи Филип, защото фактически това е въпрос за отговорността на бюрокрацията. Министрите стоят начело на тая всемогъща и намесваща се във всичко паразитна корпорация и съгласно чл. 106 от конституцията подведомствените им чиновници са подчинени само на тях, като нямат правото да оспорват законността на министерските заповеди и не носят никаква отговорност за тяхното изпълнение. По този начин могъществото на бюрокрацията и благодарение на нея могъществото на изпълнителната власт си остана непокътнато, докато конституционните „права на прусаците“ се превърнаха в мъртва буква.

Предстоящите избори са лост, който сега всички партии възнамеряват да използват; но тъкмо по въпросите, отнасящи се до

изборите, сегашната октроирана конституция съумя да изтръгне от корен всички следи на своя революционен произход. Наистина с цел да се увеличат ниските заплати на бюрократите, като се прибави към тях доход от парламентарен източник, е запазен твърде плебейският закон за заплащане на народните представители. Запазено е също и правото на всеки прусак, навършил 25 години, да бъде избиран. Обаче избирателните права и механизмът на изборите са така нагласени, че от изборите не само се изключва мнозинството на народа, но и останалата привилегирована част от него е предмет на най-необуздана намеса от страна на бюрокрацията. Изборите са двустепенни. Отначало се избират гласни, а след това последните избират депутатите. Освен че от участие в първичните избори се отстраняват всички, които не плащат преки данъци, целият състав на първичните избиратели се разделя на три групи, които се състоят от хората, плащащи най-големи, средни и най-ниски данъци, при което всяка от тези три групи, подобно на трибите на цар Сервий Тулий[409], избира еднакъв брой депутати. Но тъй като и този сложен процес на прецеждане изглежда ѝ се е сторил недостатъчен, бюрокрацията има освен това правото да разделя, слива, изменя, разединява и съединява избирателните окръзи по свое усмотрение. Така например, ако някой град се подозира в либерализъм, той може да бъде разтворен в масата реакционни гласове на селските избиратели; министърът с обикновена заповед слива либералния град с реакционния селски район в един общ избирателен окръг. Такива са веригите, които сковават изборната кампания и които могат да бъдат разкъсани само по изключение в големите градове.

Написано от К. Маркс на 19 октомври 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5475 от 8 ноември 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

*УСПЕХИ НА РУСИЯ В ДАЛЕЧНИЯ ИЗТОК

Реваншът, който Русия трябваше да вземе от Франция и Англия за своето военно поражение при Севастопол, сега вече е факт. Макар че упоритите и продължителни боеве на Хераклейския полуостров накърниха националната гордост на Русия и я лишиха от малко парче територия[410], все пак след свършването на войната тя остана с чиста печалба. Положението на „болния човек"[411] се влоши значително; християнското население на Европейска Турция, както гръцкото, така и славянското, повече откогато и да било се стреми да отхвърли турското иго и повече откогато и да било вижда в Русия своя единствен защитник. Няма съмнение, че руски агенти имат пръст във всички въстания и заговори през последно време в Босна, Сърбия, Черна гора и на Крит; но крайното изтощение и слабост на Турция, които проличаха през време на самата война и се засилиха от задълженията, наложени ѝ от мирния договор, вече сами по себе си достатъчно обясняват тези вълнения, обхванали всички християнски поданици на султана. Така с цената на временното загубване на тясна ивица територия — тъй като е съвсем очевидно, че тя няма да пропусне да си я върне още при първа възможност — Русия твърде много се приближи до осъществяването на своите планове относно Турция. Засилване на разпадането на Турция и установяване на протекторат върху нейните християнски поданици — такива бяха целите, които Русия преследваше в началото на войната; а кой може да твърди, че сега Русия не упражнява този протекторат в по-голяма степен откогато и да било?

И така Русия единствена излезе с печалба от тази война, макар че тя бе несполучлива за нея. При все това тя трябваше да вземе реванш и за тази цел избра област, в която тя няма съперници — областта на дипломацията. Докато Англия и Франция водеха скъпо струващата война с Китай, Русия пазеше неутралитет и се намеси едва в самия ѝ край. В резултат се оказа, че Англия и Франция са водили войната с Китай единствено в изгода на Русия. И наистина позицията на Русия в този случай бе рядко благоприятна. Касаеше се за още една от онези разпадащи се азиатски империи, които една след друга стават плячка на предприемчивите европейци, толкова слаба, толкова прохнала империя, че тя нямаше дори сили да премине през кризата на народна революция и дори едно остро въстание в нея се превърна в хронически и поне на пръв поглед неизлечим недъг; толкова гнила империя, че тя вече бе неспособна нито да контролира собствения си народ, нито да оказва съпротива на външната агресия. Докато англичаните спореха с дребни китайски чиновници в Кантон и обсъждаха в Англия важния въпрос, дали наистина чиновникът Е е действувал съгласно волята на своя император, русите завладяха територията северно от Амур и голяма част от манчжурското крайбрежие южно от тази река; те се укрепиха там, проучиха терена за построяване на железопътната линия и изготвиха план за създаването на бъдещите градове и пристанища. Когато Англия най-после реши да обяви война на Пекин и когато Франция се присъедини към нея с надеждата и тя да откачи нещо, Русия — макар в същия момент да отнемаше от Китай една територия, равна по големина на Франция и Германия, взети заедно, и една река, дълга колкото Дунава — съумя да се представи за безкористен покровител на слабия Китай, а при сключването на мира да играе едва ли не ролята на посредник; и ако сравним различните договори, сключени по този повод, за всички ще стане очевиден фактът, че войната е била изгодна не за Англия и Франция, а за Русия.

Получените от воюващите страни изгоди — от които между другото ще се ползват и Русия и Съединените щати — са от чисто търговски характер и, както имахме вече случай да изтъкнем*, са в по-голямата си част илюзорни. При сегашните условия китайската търговия с изключение на опиума и известно количество източноиндийски памук, както и преди, ще се ограничава главно с износа на китайски стоки, чай и коприна, при което този износ зависи по-скоро от търсенето в чужбина, отколкото

* Виж настоящия том, стр. 593—598. *Ред.*

от по-големите или по-малки привилегии, предоставяни от китайското правителство. Светът се снабдяваше с чай и коприна още преди Нанкинския договор, а след неговото сключване единственият резултат от откриването на пет нови пристанища за търговия бе, че част от търговията на Кантон премина към Шанхай. Другите пристанища не водят почти никаква търговия, а Сватоу, единственият пункт, който има някакво търговско значение, всъщност не спада към петте открити пристанища. Що се отнася до откриването на търговията нагоре по Янцзи, то бе предвидливо отложено, докато негово императорско величество възстанови напълно своята власт върху обхванатата от въстанието територия по бреговете на тази река, т. е. за гръцките календи. Същевременно възникнаха и други съмнения относно стойността на този нов договор. Някои твърдят, че транзитните мита, които се споменават в член XXVIII на англо-китайския договор, са чиста измислица. По-рано се смяташе, че тези мита съществуват, но това мнение се основаваше изключително на обстоятелството, че китайците проявяваха много малък интерес към английските стоки, поради което тези стоки изобщо не проникваха във вътрешността на страната, докато някои видове руски тъкани, които задоволяваха изискванията на китайците и се превозваха през Кяхта или Тибет, проникваха чак до крайбрежието. Изпускаше се изпредвид, че ако такива мита са съществували, те щяха да се разпрострат върху руските стоки еднакво, както и върху английските. Във всеки случай г. Уингров Кук, специално командирован във вътрешността на страната, не можа да открие тези предполагаеми „транзитни мита" и в отговор на публично зададените му по този повод въпроси призна, че е стигнал „до прискърбното убеждение, че нашето невежество по отношение на Китай е тъмнина, която се усеща"[412]. От друга страна, британският министър на търговията г. Дж. У. Хенли, отговаряйки чрез печата на запитването, „има ли данни за съществуването на такива вътрешни мита", заяви съвсем ясно: „Аз не съм в състояние да ви съобщя дали има данни за вътрешни мита в Китай." И така, покрай твърде неприятното убеждение, че лорд Елджин, уговаряйки обезщетение за понесените от Англия загуби, не е определил срок за неговото изплащане и е пренесъл войната от Кантон в столицата само за да сключи един договор, който ще наложи британските войски да бъдат изведени от столицата и отново изпратени да се сражават в Кантон — покрай това в ума на Джон Бул възниква смътното подозрение, че самият той ще трябва да плаща от собствения си джоб уговореното в договора обезщетение за загубите, тъй като член XXVIII ще създаде за китайските

власти голямо изкушение да установят върху британските фабрични изделия транзитно мито от 7,5%, което всеки момент може да бъде превърнато във вносно мито от 2,5%. За да не позволи на Джон Бул да се задълбочава прекалено много в собствения си договор, лондонският „Times“ счете за нужно да симулира силен гняв по отношение на американския посланик и свирепо да го заклейми като виновник за цялата бъркотия, макар в действителност той да е виновен за неуспеха на втората англо-китайска война не повече, отколкото човек, паднал от луната.

И така, що се отнася до английската търговия, мирният договор донася само ново вносно мито и редица клаузи, които или нямат никакво практическо значение, или не могат да бъдат спазени от китайците и поради това всеки момент могат да станат предлог за нова война. Англия не получи никакви нови територии — тя не можеше и да претендира за такива, без да даде същото право на Франция, а възникването на френски владения по китайското крайбрежие в резултат на една война, водена от Англия, би било крайно неизгодно за последната. Що се отнася до Русия, нейното положение е съвсем друго. Освен че върху нея се разпростират всички очевидни изгоди, каквито и да са те, гарантирани на Англия и Франция, тя получи цялото Приамурие, което тя тихомълком бе успяла да завладее. Незадоволявайки се с това, тя успя да постигне създаването на руско-китайската комисия за установяване на границите, а ние всички знаем какво представлява подобна комисия в ръцете на Русия. Ние видяхме как работеха такива комисии по азиатската граница на Турция, където те в продължение на повече от двадесет години рязаха парче по парче от тази страна, докато дейността им бе прекъсната от последната война, така че сега тази работа трябва да започне отново. По-нататък в договора има един член, който установява режима на пощенската служба между Кяхта и Пекин. Това, което по-рано представляваше нередовна и само търпяна от китайските власти съобщителна линия, сега ще се превърне в редовно организирана и узаконена служба. Между тези два пункта се проектира да бъде установена ежемесечна пощенска връзка, като разстоянието от хиляда мили ще се взема за 15 дни; освен това, веднъж на три месеца по същия път ще минава керван. Безспорно китайците или ще пренебрегнат, или няма да могат да изпълняват тази служба; и тъй като пощенската връзка е гарантирана сега на Русия като право, тя постепенно ще премине в нейни ръце. Ние видяхме как руситe създаваха линията на своите военни постове в Киргизката степ*, и не се съмняваме,

* Виж настоящия том, стр. 608—614. *Ред.*

че няма да минат и няколко години, и също такава линия ще бъде прокарана през пустинята Гоби; тогава прощавайте мечти за британско владичество в Китай, защото руската армия всеки момент ще може да тръгне на поход срещу Пекин.

Не е трудно да си представим какъв ще бъде резултатът от учредяването на постоянни посолства в Пекин. Погледнете Цариград или Техеран. Където и да се среща с английската или френската дипломация, руската дипломация неизменно взема връх. А кой може да се съмнява, че един руски посланик, който след няколко години ще може да разполага в Кяхта, т. е. на един месец път от Пекин, с армия, достатъчно силна за всякаква цел, а също и с път, подготвен по цялото си протежение за поход на тази армия — кой може да се съмнява, че такъв руски посланик ще бъде всемогъщ в Пекин?

Съвсем ясно е, че Русия бързо става първата държава в Азия и твърде скоро ще засенчи Англия на този континент. Със завоюването на Средна Азия и с присъединяването на Манчжурия Русия увеличи своите владения с територия, равна на повърхността на цяла Европа с изключение на Руската империя, и се простря от снежния Сибир до умерения пояс. Не след дълго долините на средноазиатските реки и на Амур ще бъдат заселени с руски колонисти. Придобитите по този начин стратегически позиции имат същото важно значение за Азия, както позициите в Полша за Европа. Притежаването на Туркестан застрашава Индия; притежаването на Манчжурия застрашава Китай. А Китай и Индия с техните 450 000 000 жители са сега решаващите страни в Азия.

Написано от Ф. Енгелс около 25 октомври 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5484 от 18 ноември 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

Ф. ЕНГЕЛС

ПРЕСЛЕДВАНЕТО НА МОНТАЛАМБЕР

Париж, 6 ноември 1858 г.

Граф Монталамбер бе първият повече или по-малко известен човек във Франция, който се присъедини към държавния преврат на Луи Наполеон. При Луи Филип той представляваше католическата партия в камарата на депутатите; при републиката той принадлежеше към оная реакционна партия в Националното събрание, състояща се от орлеанисти и легитимисти, която проформа прие републиката, за да я подкопае из основи; надявайки се, че работи в полза на една или друга линия на Бурбоните, тя в действителност наливаше вода във воденицата на същия Луи Бонапарат, който един прекрасен ден арестува и разгони всичките ѝ представители и с помощта на пияната войнишка сган завладя абсолютната власт. Сам жертва на това насилствено разгонване, сам в миналото орлеанист, Монталамбер бе първият и с „едничкото презряно изключение“ на г. Дюпен си остава и сега единственият виден парламентарен деец във Франция, който премина в бонапартисткия лагер. В условията на политическия паралич, който по това време бе сковал цяла Франция, това дезертьорство на Монталамбер бе факт с голямо значение; то бе важен факт за новото правителство, още изолирано от цяла Франция със стена от войници, която представляваше неговата защитна бариера. Монталамбер бе подкупен от ясно изразената католическа тенденция на правителството на Луи Наполеон. Според слуховете и друг, по-конкретен подкуп е изиграл своята роля. Известно време Монталамбер поддържаше правителството като член на Законодателния корпус; той се умилкваше и ласкаеше човека, който бе заменил парламентарните дебати с военна диктатура;

той бе достатъчно подъл, за да смята за чест обстоятелството, че е една от ония марионетки, на които победилият узурпатор възлагаше да гласуват законите и кредитите под негова диктовка — да гласуват, без да говорят, а ако говорят, то само за да го възхваляват. Но за това доброволно унижение Монталамбер не получи никаква награда; той бе свършил своята работа; той завинаги се бе отчуждил от предишните си политически приятели; той бе завинаги компрометиран; той никога не би могъл отново да стане опасен противник; той бе изстискан като лимон — защо трябваше сега да се церемонят с него? След като започнаха да го пренебрегват, Монталамбер откри, че начинът, по който Луи Бонапарт бе спасил и продължаваше да спасява Франция, карайки всички да играят по свирката му, в края на краищата не е чак толкова добър. Той неволно сравняваше своето положение в камарата на депутатите с положението, което заемаше в същото това здание преди десет или двадесет години; и той почна постепенно да преминава в опозиция срещу правителството. До известна граница това бе търпяно, дори му бе разрешено да напечата първите си две — три речи. Оттогава насам той заедно с ония малобройни републикански депутати, които се бяха заклели във вярност на правителството, и неколцина недоволни бонапартисти образуват в това жалко Събрание нещо като опозиция, също тъй жалка, както и учреждението, към което тя принадлежи.

Тази опозиция срещу новите посегателства на императора изглежда е създала на г. Монталамбер някаква незначителна и несериозна популярност сред известна част от буржоазията и той очевидно чакаше случай да утвърди това свое преимущество с някаква смела и неочаквана постъпка. Той бе свързан с „Correspondant“[413], списание, което почти напълно принадлежи на фамилията Брольи и поради това провежда орлеанистка политика. Възползувайки се от отсъствието на собствениците на списанието от Париж, Монталамбер помести в него една своя статия под заглавие „Дебатите за Индия в английския парламент“, която в сегашния ѝ вид не би била допусната, ако предпазливите и смирени Брольи бяха в Париж и можеха да упражнят своето влияние. В тази статия Монталамбер се опитва да направи amende honorable* по повод на преминаването си на страната на Бонапарт; превъзнасяйки до небето парламентарното управление на Англия, той твърде недвусмислено осъжда сегашната система на управление във Франция.

* — публично покаяние. *Ред.*

„Когато моите уши се оглушават от време на време от бръмченето на кулоарните хроникьори или от крясъците на фанатиците, които си въобразяват, че са наши господари, или на лицемерите, които ни смятат за свои жертви, когато чувствувам че ме гнети тежестта на атмосферата, наситена с миазми на раболепие и корупция, аз бързам да се оттегля, за да вдъхна по-чист въздух и да се потопя в живителното море на английските свободи... Ако между ония, които разгръщат тези страници, има хора, които се намират под властта на тази“ (бонапартистката и абсолютистката) „мода, аз им казвам искрено и откровено: престанете да четете, не четете по-нататък; нищо от това, което възнамерявам да напиша, не може да ви се хареса или да ви заинтересува; идете мирно да преживяте на тучните пасбища на вашия самодоволен покой и не завиждайте на ония, които не ви завиждат и се ползуват с *правото да бъдат верни на своето минало*, на усилията на своята мисъл и на своите стремежи към свобода... Аз за пръв път бях силно развълнуван, след като напуснах това грандиозно зрелище“ (дебатите в камарата на общините), „както би бил развълнуван всеки човек, който вижда в правителството нещо повече от лакеи в приемна и който търси да намери в една цивилизована нация нещо по-добро от стадо овце, годни само за стригане, или да хрупат мълчаливо трева под сянката на омаломощаващо спокойствие.“

Това звучи много добре и е всъщност доста силно. Джон Бул, който в последно време е свикнал само на грубости и насмешки от страна на френския печат, разбира се, е извънредно благодарен за ласкателствата, с които Монталамбер го е обсипал; толкова благодарен, че и не помисли да надникне в онова „минало“, на което Монталамбер твърди, че бил останал верен. На всички е известно, че г. Монталамбер по собствено желание се присъедини към ония кулоарни хроникьори, към ония фанатици и лицемери, чието бръмчене и крясъци сега оглушават неговите уши; той може да упреква само себе си за това, че умишлено и съзнателно се е гмурнал в онази наситена с миазмите на раболепие и корупция атмосфера, чиято тежест сега го гнети. Ако „във Франция сега е на мода да се изказва отвращение към всичко, което прилича на спомен или съжаление за миналия политически живот“, г. дьо Монталамбер бе един от първите, които въведоха тази мода, когато под звуците на барабани и с развети знамена той премина в същия този лагер, който провъзгласи нова ера, основана на пълното и окончателно разрушаване на „предишния политически живот“. А що се отнася до хората, които се задоволяват да преживеят мирно на тучните пасища на самодоволния покой, Монталамбер не може да ги упреква. Държавният преврат бе извършен именно под предлог, че трябва да бъдат успокоени политическите страсти и да се сложи началото на епоха на именно такъв мир и самодоволен покой; и ако Монталамбер не се е присъединил към държавния преврат по тази причина, то по каква причина изобщо се присъедини към него? Наистина, каквото и да се говори против Луи Наполеон, той не може да бъде обвинен, че след държавния

преврат е прикривал своята политика или своите намерения. Не можеше да има и нямаше никакво заблуждение относно неговото намерение да превърне френския народ в стадо овце, годни само за стригане или да хрупат мълчаливо трева под сянката на омаломощаващо спокойствие. Монталамбер знаеше това не по-зле от другите. Ако все пак сега той се изправя с целия си ръст и ни призовава да се възхищаваме от него като от човек, който, не изпитвайки завист към своите бивши бонапартистки приятели, остава верен на своето минало, на нас ни остава да го попитаме: кое минало имате предвид, г. дьо Монталамбер? Може би вашето минало от времето на монархическата камара, където вие говорехте и гласувахте в интерес на реакцията, репресиите и попския фанатизъм? Или вашето минало от времето на републиканското Събрание, когато тайно заговорничехте с много от вашите стари парламентарни приятели да възстановите монархията, когато със своето гласуване стъпка по стъпка отменяхте народните свободи, свободата на печата, правото на събрания и съюзи и когато собственоръчно ковяхте оръжие за същия авантюрист, който със същото това оръжие изхвърли вас и вашите съучастници през вратата? Или най-после вие имате предвид вашето минало от времето на бонапартисткия Законодателен корпус, където вие се унижавахте пред този успял авантюрист, преминавайки доброволно и умишлено на неговата страна като един от лакеите от неговата приемна? Към кой от тези три вида миало, г. дьо Монталамбер, се отнасят вашите стремежи към свобода? Ние сме склонни да мислим, че за повечето хора биха били нужни много „усилия на мисълта", за да разберат това. Междувременно правителството на Луи Наполеон отмъсти на своя неверен слуга със съдебно преследване и делото трябва да се гледа още този месец. Ние ще имаме възможността да сравним благородното негодувание на г. Монталамбер с благородното негодувание на Бонапартовия прокурор; и ние още отсега можем да кажем, че по отношение на искреността те двамата ще могат да бъдат поставени на една дъска. Самият съдебен процес ще предизвика във Франция голяма сензация и какъвто и да бъде резултатът от него, той ще бъде важно събитие в историята на Втората империя. Самият факт, че Монталамбер счете за необходимо да скъса тъй демонстративно със съществуващото правителство и да си навлече съдебно преследване, е знаменателно доказателство за това, че френската буржоазия започва да се пробужда за политически живот. Само пълната апатия, политическото изтощение и умственото blasé* на тази класа позво-

* — пресищане. *Ред.*

лиха на Луи Наполеон да установи своята власт. Изправен само срещу един парламент, неподкрепян нито от буржоазията, нито от работническата класа, той разполагаше само с пасивната подкрепа на буржоазията и с активното съдействие на армията. Парламентаристите бяха разбити на бърза ръка, но работническата класа — едва след едномесечна борба из цяла Франция. Буржоазията дълго време се подчиняваше, наистина с мърморене, но все пак се подчиняваше и гледаше на Луи Наполеон като на спасител на обществото, а поради това и като на абсолютно необходим човек. Сега изглежда буржоазията постепенно е изменила своето мнение. Тя мечтае за връщането на онова време, когато тя или поне част от нея управляваше страната и когато ораторската трибуна и печатът служеха само на собствените й политически и социални интереси. Тя очевидно отново се прониква от увереност в себе си и в своята способност да управлява страната, а ако това е така, тя ще намери начин да го изрази. И така във Франция може да се очаква буржоазно движение, подобно на това, което сега се наблюдава в Прусия и което е също такъв несъмнен предшественик на ново революционно движение, както италианското буржоазно движение в 1846—1847 г. бе предвестник на революцията от 1848 г. Изглежда Луи Наполеон отлично съзнава това. В Шербур той казал на един човек, когото не бил виждал много години: „Жалко, че образованите класи в страната не искат да ме следват; това си е тяхна работа; но армията е с мен и аз пет пари не давам". Но той много скоро ще разбере какво обикновено става с една армия — особено с армия, която има такива офицери и генерали като Бонапартовите, — щом масата на буржоазията мине в открита опозиция. Във всеки случай за европейския континент настъпват, както изглежда, бурни времена.

Написано от Ф. Енгелс около 2 ноември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5489 от 24 ноември 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

НОВОТО ПРАВИТЕЛСТВО

Берлин, 6 ноември 1858 г.

След доста дълги колебания най-после бе образувано ново правителство, което най-добре би могло да се окачестви като правителство на пруската принцеса. Общата му окраска е малко полиберална, отколкото смееха да се надяват берлинските филистери, и, както можеше да се очаква от един женски избор, при неговото съставяне е било обърнато малко внимание на това, доколко ще си съответствуват съставните му елементи, стига само да бъде постигната основната цел — да му се осигури временна популярност. Както подобава на истинска дама, принцесата намери любезна дума за всеки: за католиците — като назначи католик* на поста министър-председател — нещо нечувано в летописите на Прусия; за ревностните протестанти — като даде министерството на народната просвета на евангелски пиетист**; за антируското течение — като повери военното министерство на един генерал***, който на времето бе уволнен от този пост изключително по изричното настояване на цар Николай; за привържениците на антиавстрийските настроения — като повери министерството на външните работи на човек****, който веднъж в миналото вече се отказа от този пост, за да не се подчини на заповедите на княз Шварценберг; за бюрократическата традиция — като назначи за министър на вътрешните работи, т. е. за министър, който фактически ръководи цялата бюрократична армия, както поли-

* — Хохенцолерн-Зигмаринген. *Ред.*

** — Бетнам-Холвег. *Ред.*

*** — Бонин. *Ред.*

**** — Шлайниц. *Ред.*

цията, така и администрацията (Regierung), един ветеран* от добрите стари времена на Фридрих-Вилхелм III; за либералите — като предостави поста министър без портфейл в кабинета, нещо подобно на длъжността лорд-президент на Държавния съвет [414] в английското правителство, на човек**, който бе министър-председател в първия кабинет, извикан на живот от революцията в 1848 г.; за привържениците на свободната търговия — като назначи за министър на финансите г. фон Патов, а за протекционистите — като задържа фон дер Хайдт в министерството на търговията; за аристокрацията — като постави начело на целия кабинет един принц от кралската фамилия, а на всички политически постове в него — аристократи; за буржоазията — като предостави отрасловите министерства иа правосъдието, търговията, народната просвета и вътрешните работи на обикновени буржоа или на буржоа, издигнати в дворянски ранг; за враговете на камарилата — като назначи огромното мнозинство от членовете на новия кабинет измежду личните врагове на Герлах и компаиия, а за консерваторите, които се страхуваха да не би сменяването на кабинетите в Прусия да стане модно в парламентарния смисъл на думата — като задържа няколко министри, бивши колеги на Мантойфел, избрани от него самия и скрепили с подписа си указа, с който бе провъзгласен държавният преврат през декември 1848 г.

И така отличителна черта на новия кабинет е еклектизмът — еклектизъм, обусловен от стремежа към популярност, но и ръководещ се от твърдото решение да не се жертвува нищо съществено в името на тази популярност. Аз само бегло ще се спра на една черта на новия кабинет, на един нюанс, който съвсем не е съществен за хладнокръвния политически наблюдател, но е крайно интересен за берлинския еснаф. Между новоназначените министри няма нито един, чието име да не прилича на коз против пруската кралица, или на лична епиграма, насочена против нея от злобната ѝ етърва. Общото впечатление, произведено сред берлинските интелектуалци с образуването на новия кабинет, ще предам с думите на един от моите берлински приятели. Официалното съобщение се появи едва в днешното вечерно издание на „Staats-Anzeiger“[415], т. е. около 6 часа вечерта, но още дълго преди това точните списъци на назначените лица свободно се разнасяха от ръка на ръка сред групите, събрали се на Унтер ден Линден[416]. Срещайки там току-що споменатия от мен приятел, обикновен берлински кръчмарски по-

* — Флотвел. *Ред.*
** — Ауерсвалд. *Ред.*

литикан, аз го запитах какво мисли за новия кабинет и какво изобщо се мисли за него „в града“. Но преди да дам неговия отговор, трябва да ви обясня какво представлява обикновеният берлински кръчмарски политикан. Това е човек, проникнат от мисълта, че Берлин е първият град в света; че никъде освен в Берлин не може да се намери „Geist“* (непреводимо понятие, макар английското ghost** да представлява етимологически същата дума френското esprit*** е нещо съвсем друго) и че Weißbier**** — това отвратително за вкуса на всеки чужд варварин питие — е същият напитък, който в „Илиадата“ се споменава под името нектар, а в „Еда“[417] — под името медовина. Освен тези безобидни предразсъдъци нашето най-обикновено берлинско светило представлява непоправим дървен философ с невъздържан език, бъбрица, който има особена склонност към онзи вид долнопробен хумор, известен в Германия под името Berliner Witz*****, изградено по-скоро върху играта на думи, отколкото върху играта на мисли, странна смес от малка доза ирония, малка доза скептицизъм и голяма доза пошлост; общо взето това не е някакъв забележителен или забавен образец на човешко същество, но все пак доста характерен тип. Така че моят берлински приятел с чисто берлински хумор отговори на моя въпрос, като цитира следната строфа от Шилеровата „Камбана“. Трябва да отбележа en passant******, че нашият най-обикновен берлинчанин обикновено възхвалява само Гьоте, но цитира само Шилер.:

«O zarte Sehnsucht, süßes Hoffen,
Der ersten Liebe goldne Zeit!
Das Auge sieht den Himmel offen,
Es schwelgt das Herz in Seligkeit.
O, daß sie ewig grünen bliebe,
Die schöne Zeit der jungen Liebe!»

(О, нежен копнеж, сладка надежда, златно време на първата любов! Очите гледат към безоблачното небе, сърцето се опива в блаженство. О, ако можеше да цъфти вечно това чудесно време на младата любов!)*******.

Сега от любителя на поезия, берлинския кръчмарски политикан, да се върнем към новия пруски кабинет и съгласно старата френ-

* — „дух“. *Ред.*
** — дух, привидение. *Ред.*
*** — ум, остроумие. *Ред.*
**** — светла бира. *Ред.*
***** — берлинско остроумие. *Ред.*
****** — между другото. *Ред.*
******* Шилер, „Камбаната“. *Ред.*

ска пословица „á tout seigneur tout honneur“* да обърнем внимание преди всичко на принц Хохенцолерн-Зигмаринген, министър-председател и близък приятел на пруската принцеса. Той е баща на португалската кралица и на времето решително отказа да стане тъст на френската Втора империя. При все това той се намира в близко родство с Бонапарт. Неговата майка бе сестра на Мюрат, един от импровизираните от Наполеон крале, а жена му е втората дъщеря на овдовялата велика херцогиня Стефания Баденска, родена Бохарне. Следователно този принц представлява обединителното звено на родствените отношения между пруската династия, династията на Кобургите и династията на Бонапартите. Южногерманските либерали са отправяли срещу него много клевети, защото в 1849 г. той абдикира в своята малка държава Хохенцолерн-Зигмаринген и съгласно семейните договори я продаде на управляващия в Прусия клон на Хохенцолерните. Когато той сключи тази сделка, нито едно германско княжество не струваше колкото тригодишния си доход и най-малко можеше да се очаква от принца да продължи в угода на хохенцолерн-зигмарингенските демагози съществуването на хохенцолерн-зигмарингенската националност. Издигането на пруския флаг в Южна Германия не се хареваше освен това на Австрия, както и на дребните демагози от Баден и Вюртемберг. След своята абдикация принцът постъпи на служба в пруската армия с чин генерал, като си избра за седалище Дюселдорф, град на живописта, скулптурата и казармите, където преди години едно от страничните разклонения на пруската династия поддържаше малък двор. За да бъдат наказани дюселдорфчани за участието им в революцията от 1848 г., кулминационна точка на която беше масовата демонстрация против краля при преминаването му през града, Дюселдорф бе лишен от двора на принц Фридрих и бе разжалван в ранга на обикновените градове, които трябва да поминуват без придворна клиентела. Затова появяването на принц Хохенцолерн в Дюселдорф бе истинско събитие. Без да прави нищо забележително, той блестеше само с присъствието си, подобно на онзи велик човек, за когото Гьоте казва, че плаща вече с това, което *е*, а не с това, което *прави*. Неговата популярност се разпростря извън пределите на Дюселдорф с необикновена бързина. Обстоятелството, че той е едновременно принц с кралска кръв и привърженик на католическата църква, извърши останалото. За фанатичната част от населението на Рейнска Прусия други качества не са нужни. Можем да бъдем сигурни, че могъщото и добре организирано католишко духовенство на Рейнска Прусия, Вестфа-

* — „на всеки според заслугите“. *Ред.*

лия, Силезия и Познан ще употреби всичките си сили, за да подкрепи пруското правителство, възглавявано от привърженик на римо-католическата църква, и това впрочем би било твърде желателно. Нищо не навреди така на революцията от 1848 г., както опозиционното отношение на римо-католическото духовенство към нея. Благодарение на революцията последното получи огромни изгоди, а именно правото да се сношава непосредствено с папата, да открива женски и мъжки манастири и — което не е по-малко важно — да придобива поземлена собственост. Като награда за всички тези придобити от тях привилегии светите отци, разбира се, яростно се нахвърлиха против революцията, когато тя претърпя поражение. Те действуваха като най-безмилостни оръдия на реакцията и сега е по-добре да не им се дава повод да преминат отново в лагера на опозицията. За другите министри ще намеря случай да поговоря по-късно.

Написано от К. Маркс на 6 ноември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5489 от 24 ноември 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

НОВОТО ПРАВИТЕЛСТВО

Берлин, 9 ноември 1858 г.

„И така въртележката на времето носи със себе си възмездие"*. Както казах в предишната си кореспонденция**, г. фон Ауерсвалд, подпредседател на новия кабинет, бе номиналният ръководител на първото образувано по нормален път правителство на революционната епоха. По онова време на неговото назначение се гледаше като на симптом на реакция, а сега, след десет години, в този факт се вижда симптом на прогрес. Той бе приемник на търговеца на зърнени храни Кампхаузен, когото революционната буря изхвърли от кьолнската му кантора в Берлин и постави на стъпалата на пруския трон. Правителството на Ауерсвалд просъществува от края на юни до 7 септември 1848 г. Съвсем независимо от това, какво той можеше да направи или да не направи, само името му начело на кабинета през юни 1848 г. имаше огромно значение. Неговият предшественик Кампхаузен беше родом от Рейнска Прусия; Ауерсвалд е родом от Източна Прусия; първият бе търговец, който не заемаше никакъв пост, а вторият — държавен чиновник, първият — буржоа, вторият — дворянин, първият — богат, вторият — беден. Ясно бе следователно, че още в края на юни 1848 г., само един месец след мартенските дни, махалото на пруската революция се премести от запад на изток, от съседството с Франция към съседство с Русия, от обикновените смъртни към мандарините, от буржоазията към аристокрацията, от кесията към титлата. Ако не се смята значението, което имаше неговото име, не може да се каже, че

* Шекспир, „Дванадесета нощ", действие V, сцена първа. *Ред.*
** Виж настоящия том, стр. 643—644. *Ред.*

Ауерсвалд е извършил нещо значително през трите месеца, докато съществуваше неговият кабинет. Ако попитате някой прусин, какво представляваше тогавашният кабинет на Ауерсвалд, той сигурно ще се почеше с показалеца по темето, ще го потърка сериозно с вид на истински Худибраз[418] и най-после, сякаш пробуждайки се от транс, ще се провикне: „Ах, вие имате предвид кабинета на Ханземан!“ И наистина душата на кабинета на Ауерсвалд бе министърът на финансите Ханземан, който преди това бе член на кабинета на Кампхаузен. Следователно, за да окачествим дейността на Ауерсвалд като министър-председател, трябва да говорим за Ханземан.

Ханземан, търговец от Аахен, изрази политическото си верую в една станала по-късно прословута реплика по адрес на пруската кралска власт в Обединения ландтаг от 1847 г.: „В паричните работи няма място за сантименталност“. (In Geldsachen hört die Gemütlichkeit auf.) Тази сентенция, ако е разрешено parva componere magnis*, представляваше при тогавашните обстоятелства същото, което е представлявала знаменитата фраза на Сийес: „Le tiers-état c'est tout“[419]. При Фридрих-Вилхелм III, по времето, когато никой освен хабилитираните слуги в пруските университети не се осмеляваше да пише по политически въпроси, Ханземан издаде книга, в която сравняваше Прусия с Франция[420] и която бе пропита от големи симпатии към последната, но бе написана толкова ловко и с такъв умерен тон, че дори пруската цензура не намери за възможно да забрани това оскърбително сравнение. В епохата, когато акционерните дружества бяха още rara avis** в Германия, Ханземан имаше амбицията да стане германски Хъдзън и се прояви като истински експерт в онова борсово посредничество, което сега процъфтява във всички цивилизовани страни и което дори е превърнато в система от такова учреждение като Crédit Mobilier. По времето, когато старомодните германци все още смятаха, че банкрутът позори честното име на един човек, Ханземан съумя да докаже, че редуването на банкрутите е почти също тъй изгодно за търговията, както сеитбообръщенията за земеделието. Управлението на този човек, което се провеждаше от името на Ауерсвалд, изхождаше от погрешната представа, че няколкото седмици революция достатъчно са разклатили старите устои на държавата, че династията, аристокрацията и бюрокрацията са били достатъчно унижени, че политическото господство на буржоазията е осигурено веднъж завинаги и че поради това остава

* — да сравним малкото с голямото. *Ред.*
** — изключителна рядкост. *Ред.*

само да бъдат укротени непрестанно надигащите се вълни на революцията.

Правителството се справи така успешно с тази задача — да сломи ония, които искаха да разрушат съществуващия строй, — че самото то бе сломено само след тримесечно съществуване и тези либерални лакеи бяха най-безцеремонно изхвърлени зад борда от стоящите зад гърба им придворни, които ги бяха използвали само като оръдие. Ауерсвалд и Ханземан се оказаха в жалката роля на измамени измамници. Освен това Ауерсвалд изпадна в твърде незавидното положение на човек, отговорен за пруската външна политика, защото заемаше едновременно постовете министър-председател и министър на външните работи. Ако поне вътрешната политика на правителството се диктуваше от очевидните интереси на буржоазията, уплашена от успехите на революцията, то външната политика се ръководеше изключително от камарилата, в ръцете на която Ауерсвалд беше само марионетка. През юни 1850 г. той бе назначен за президент на провинцията Рейнска Прусия, но скоро след това бе уволнен от този пост от г. фон Вестфален, който гонеше либералите от пруската бюрокрация също тъй хладнокръвно, както шотландският аристократ гони от своите владения селяните. В качеството си на член на долната камара (Abgeordnetenhaus) Ауерсвалд се ограничи с опозиция, и то в такава разводнена форма, че тя можеше да бъде забелязана само от окото на политически хомеопат. Ауерсвалд е един от аристократическите представители на либерализма в Източна Прусия. Елементите, от които се състои този либерализъм, са споменът за войните против Наполеон и тогавашните надежди на най-просветените патриоти; няколкото общи идеи, които Кьонигсберг като център на Кантовата философия смята едва ли не за своя местна собственост; общността на интересите на едрите земевладелци, които произвеждат зърнени храни, и на жителите на крайморските градове, които ги изнасят; най-сетне всевъзможни фритредерски доктрини, тъй като тази провинция на Прусия не е промишлена област и живее главно от продажбата на своите селскостопански продукти в Англия.

Г-н фон Шлайниц, министърът на външните работи, бе получил вече веднъж в миналото, в 1849 г., назначение на този пост и през краткия период на своето управление се бе сближил тясно с Готската партия[421], която в случай на победа щеше да раздели Германия на две части — северна, която да се слее с Прусия, и южна — която да се слее с Австрия. Поглъщането на Германия от тези две големи съперничещи си монархии е фактически открито признатата цел на Готската партия. Ако тя беше успяла

да създаде две Германии, щеше да възникне конфликт на живот и смърт, можеше да се стигне до нова Тридесетгодишна война и в края на краищата двубоят между двете враждуващи Германии щеше да свърши с това, че Русия щеше да глътне едната половина на Германия, а Франция — другата.

За военния министър г. фон Бонин аз вече споменах в предишната си кореспонденция*. Тук само ще прибавя, че като главнокомандуващ през време на войната в Шлезвиг-Холщайн[422] той се отличи с преследването не толкова на датчаните, колкото на доброволците демократи, които се сражаваха под германските знамена. Тази война, както е известно на всички, представляваше един от кървавите фарсове на съвременната дипломация. Министърът на финансите г. фон Патов бе член на кабинета на Кампхаузен. Преди няколко години в долната камара Kraut junker** го бяха заклеймили като революционер. Нанесената му при това лична обида доведе до дуела му с граф Пфайл, който го направи за известно време любимец на берлинската публика. В Англия Патов би могъл да бъде приет за член на Ливерпулската асоциация за финансова реформа.

За министъра на земеделието граф Пюклер можем да кажем само, че е племенник на преситения автор на „Писмата на един покойник"[423]. Бетман-Холвег бе по-рано куратор на Бонския университет; тези куратори всъщност са великите инквизитори, с помощта на които пруското правителство тормози официалните центрове на науката. При Фридрих-Вилхелм III те преследваха демагозите, при Фридрих-Вилхелм IV — еретиците. Бетман се занимаваше с второто. Преди революцията той фактически принадлежеше към камарилата на краля и се оттегли от нея едва когато тя отиде „прекалено далече".

Министърът на правосъдието Симонс и министърът на търговията фон дер Хайдт са единствените членове на кабинета на Мантойфел, които преживяха своя шеф. И двамата са родом от Рейнска Прусия, но произхождат от нейната протестантска част, която се намира на десния бряг на Рейн. Тъй като се проектираше в новия кабинет да бъдат включени няколко души от Рейнска Прусия, като същевременно от него бъдат изключени рейнските либерали, тези двама души запазиха своите постове. Симонс може да се похвали, че е докарал пруските съдилища на такова ниско стъпало, на каквото те не са били дори в най-лошите времена на пруската монархия. В 1847 г. фон дер Хайдт, богат търговец от

---

* Виж настоящия том, стр. 643. *Ред.*
** — провинциалните земевладелци. *Ред.*

Елберфелд, каза за краля: „Този човек толкова често ни е лъгал, че ние не можем повече да му вярваме“. (Dieser Mensch hat uns so oft belogen, daß wir ihm nicht länger trauen können.) През декември 1848 г. той влезе в правителството на държавния преврат. Сега той е единственият пруски министър, когото подозират, че използва служебното си положение за лични облаги. Широко е разпространен слухът, че той подчинявал държавните тайни на интересите на търговските сделки на елберфелдската фирма Хайдт и К°.

Написано от К. Маркс на 9 ноември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5492 от 27 ноември 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО В ПРУСИЯ

Берлин, 16 ноември 1858 г.

По повод на еклектичния и пъстър характер на новия кабинет, на който се спрях в една от предишните си кореспонденции*, „Kreuz-Zeitung“[424] избухва в следната насмешлива тирада:

„Предстои изменение на системата. Но какво представлява това изменение, ако смеем да попитаме? Какво представляваше изоставената сега система и какви са принципите на новата, която ще бъде приета? Кой е представителят на ръководната идея на тази система, принцът католик, който възглавява правителството, или членът на евангелския съюз, министърът на изповеданията и просветата? И може ли да се разчита, че министърът на финансите, бивш депутат на демократите, ще бъде в тон със споменатите по-горе лица? Освен това ще може ли ветеранът на старата пруска бюрокрация да приспособи възгледите си към възгледите на г. фон Патов?“

На 12 ноември в цялото кралство станаха Urwahlen (първични избори). Избраните по този начин Wahlmänner** на свой ред ще избират на 23 т. м. депутатите. На никого не се харесва умерено целомъдрие у собствената му жена, или умерена платежоспособност на собствения му длъжник, но умерената свобода беше лозунгът, който се разпространяваше умерено сред Urwähler***. Онази част от пруското общество, която и досега стои начело на движението и политическото кредо на която може да се окачестви като liberalismus vulgaris****, може да притежава всичко друго, но не и героизъм. В 1848 г. тя не посмя да се помръдне, докато не из-

---

* Виж настоящия том, стр. 643—644. *Ред.*

** — гласни. *Ред.*

*** — първичните избиратели. *Ред.*

**** — вулгарен либерализъм. *Ред.*

бухнаха революции в Неапол, Париж и Виена. Но сега по силата на странно стечение на обстоятелствата тези хора са изпаднали в положението да трябва да дават сигнала за започването на политическо оживление на континента. Но при такава голяма армия в техния тил, заобиколени, от една страна, от Франция на 2 декември, от друга страна, от новоцентрализираната Австрия, а от трета — от вечно намиращата се нащрек Русия, те представляват такъв удобен обект за концентрирано нападение, че не могат да не се чувствуват доста несигурно. Освен това в паметта им са още живи спомените за революцията; и най-сетне не трябва да се сплашва принц-регентът, за да не изостави своя новопридобит конституционализъм. И ето че единият либерален герой умолява другия да бъде така добър и да му помогне — така както един мъж молил жена си, когато някакъв офицер я оскърбил публично на улицата: „Дръж ме — крещял този храбрец, — иначе ще му отмъстя и кръв ще се лее." Действително в това отношение не трябва да си правим каквито и да било илюзии. Едно пруско движение в местното значение на думата е възможно само в много ограничени рамки; достатъчно е да излезе от тези рамки и то ще трябва или да се върне назад, или да се слее с общото движение на континента. Обаче последната възможност докарва в ужас и едрата буржоазия, и принц-регента. Ето един факт, за който навярно няма да съобщи нито един вестник, но за чиято достоверност аз гарантирам: по време на последното си посещение в Бреслау принцът най-тържествено заявил пред видните личности в този град, когато ги приел на аудиенция, че революционният огън все още не е угаснал, че съществувала заплаха от нова експлозия в Европа и че поради това дългът и интересите на средните класи налагали те да се сплотят около трона и главно да запазят найстрога умереност в своите политически действия и по този начин да затъкнат всички пролуки, през които биха могли да се промъкнат безпринципните демагози (gesinnungslose Demagogen). Това напълно отговаря на онова, което ми каза неотдавна един много интелигентен пруски аристократ: „Знаете ли — каза той — какво накара краля да се побърка? Призракът на червената република; и неговият брат — макар и да е трезв, посредствен и скучен педант — изпитва постоянен ужас от същия призрак."

Общо взето либералните Wahlmänner удържаха победа в по-големите градове, а отявлените реакционери — в селата. За начина, по който бяха организирани изборите в селата, можете да съдите по факта, че ландратите разпратиха частно — всеки в своя окръг — окръжни с призив до Urwähler (първичните избиратели) да изберат тези и тези лица. Трябва да кажем, че положението на

ландрата в Прусия е съвсем особено. Във всичките ѝ провинции, с единственото изключение на Рейнска Прусия, той е едър земевладелец, чиито владения са разположени, подобно на поземлената собственост на английските мирови съдии в графствата, в границите на подчинения му административен окръг. Същевременно той е звено от бюрокрацията, избира се в своя район, назначава се от короната и е подчинен на Regierung* (корпоративно тяло), чието седалище се намира в един от центровете на по-голямата административна единица, но в своя окръг (или Ressort, както се изразяват прусите) той е висш представител на правителството. По този начин тези ландрати съчетават в свое лице качествата на Krautjunker (ловци на лисици)[425] и бюрократи. За разлика от повечето държавни чиновници, те не зависят напълно от своята заплата, получавана от държавата; в най-лошия случай те се набират измежду по-малките синове на семействата на поземлената аристокрация, получавайки от държавата 1 200 долара годишно в допълнение на издръжката, която получават от баща си, чичо си или по-големия си брат. Затова техните интереси са общо взето свързани с класовите и партийните интереси на поземлената аристокрация по-тясно, отколкото с кастовите интереси на бюрокрацията. Тези хора именно бяха главната опора на току-що съборения кабинет. Те съвсем не гледат на себе си като на оръдия на централното правителство, а по-скоро смятат правителството за оръдие на собствените си социални интереси. В настоящия момент те оказват съпротива на новия кабинет, който не посмя да ги уволни отчасти защото такава радикална мярка би дала силен тласък на всички революционни тенденции и би нарушила рутината на пруската администрация, а отчасти защото той доиякъде разчита на дейността на ландратите, за да държи под своя власт земеделското население и да създаде по този начин противовес срещу либерализма на градовете. Досега бе уволнен само един ландрат — граф фон Красов в Померания, който си направил удоволствието да обиди кабинета в своето окръжно, адресирано до Urwähler.

От 1852 г. не са публикувани каквито и да било данни по преброяването; но цифрите на последното преброяване са напълно достатъчни, за да ви дадат известна представа за съотношението между селското население и населението на градовете. От седемнадесет милиона жители дванадесет милиона са пръснати по селата и само пет милиона са съсредоточени в градовете, по-голямата част от които са само земеделски градове. От 984 града в кралството населението на само 12 главни градове възлиза общо на

* — окръжното управление. *Ред.*

1 000 000 души, докато над 500 града имат по-малко от 2 500 жители. Промишленото население възлиза на 11% в провинцията Прусия, 15% в Померания, 18% в Познан, 23% в Силезия, 26% във Вестфалия, 28% в Саксония, 25% в Рейнска Прусия и на 37% в Бранденбург. Впрочем в последната провинция почти цялото промишлено население е съсредоточено в Берлин. 60% от цялото население на кралството се занимава изключително със земеделие и средно на всеки 263 жители се пада по един дворянин.

Написано от К. Маркс на 16 ноември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5497 от 3 декември 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

*ПРОЕКТ ЗА РЕГУЛИРАНЕ НА ЦЕНИТЕ НА ХЛЯБА ВЪВ ФРАНЦИЯ

Френският император току-що пристъпи към осъществяването на своя любим проект, а именно проекта за регулиране на цените на хляба в цялата Империя. Той ясно разви тази идея още в 1854 г. в речта си пред Законодателния корпус във връзка с обявяването на войната с Русия. Тогавашната му декларация по този въпрос заслужава да бъде спомената и ние я възпроизвеждаме по-долу:

„Аз специално препоръчвам на вашето внимание системата, възприета сега в Париж, защото ако тя, както се надявам, се разпростре върху цяла Франция, тя ще предотврати в бъдеще ония резки колебания на цените на зърнените храни, които в периоди на изобилие предизвикват застой в земеделието поради ниските цени на пшеницата, а в години на лоша реколта причиняват тежки страдания на бедните класи поради нейната висока цена. Тази система се състои в това, във всички големи населени пунктове да бъдат създадени кредитни учреждения под името Хлебарски банки (Caisse de la boulangerie), които в години на недостиг на продукти ще могат да снабдяват населението с хляб по неизмеримо по-ниска цена, отколкото официалната пазарна цена, при условие, че в годините на изобилие цената му ще бъде малко по-висока от пазарната цена. Тъй като добрите реколти общо взето са почести от лошите, лесно е да се разбере, че няма да бъде трудно да се осъществи равновесие между високите и ниските цени. Освен това голяма полза ще има от това, че ще бъдат създадени кредитни дружества, които вместо да печелят от повишаването на цените на хляба, ще бъдат заинтересовани, както и всички, от поддържането на цената му на ниско равнище, защото за разлика от досегашното положение тези дружества ще осъществяват печалби в години на добри реколти и ще търпят загуби в години на скъпотия."

Принципът, изложен по-горе, се състои в това, хлябът да се продава „неизмеримо" под неговата пазарна цена в години на ло-

ша реколта и само „малко“ по-високо от същата тази цена в плодородни години, при което надеждата за изгодна компенсация произтича от предположението, че броят на годините с добра реколта значително ще надвишава броя на годините с лоша реколта. Когато с императорски декрет още през декември 1853 г. бе учредена Хлебарската банка в Париж, максималната цена на един хляб от четири фунта бе установена на 40 сантима; за своите загуби собствениците на хлебопекарни получиха правото да искат обезщетение от банката, която на свой ред създаде необходимия фонд за тази цел, като пусна облигации, гарантирани от общинския съвет на Париж, а този последният, от своя страна, увеличи гаранционния фонд, като сключи нови заеми и повиши събираните при парижките бариери акцизи върху предметите за потребление. Освен това известна сума бе непосредствено отпусната от правителството от средствата на държавното съкровище. Към края на 1854 г. тези дългове на парижкия общински съвет заедно с кредитите, отпуснати от правителството, вече достигнаха общата сума от осемдесет милиона франка. Тогава правителството бе принудено да отстъпи и да повиши максималната цена на хляба отначало на 45, а след това на 50 сантима. По този начин парижкото население трябваше отчасти да изплати посредством повишените акцизи онова, което то бе икономисало от цената на хляба, а останалата част от Франция трябваше да плаща общ благотворителен данък в полза на столицата под формата на пряка правителствена субсидия за парижкия общински съвет. Но този експеримент напълно се провали: цените на хляба в Париж се покачиха над официалния максимум в лошите времена от 1855 до 1857 г. и спаднаха под него в периода на добрите реколти през 1857 и 1858 г.

Без ни най-малко да се смущава от неуспеха на този опит в сравнително малък мащаб, Луи Наполеон се е заел чрез свой собствен указ да организира хлебопекарството и търговията с жито в цялата Империя. Преди няколко седмици един от неговите вестници в Париж направи опит да убеди публиката, че във всички по-големи градове трябва да бъдат създадени „запаси от зърнени храни“. Аргументът на вестника беше, че в най-лошите неплодородни години максималният дефицит на зърнени храни е бил равен на 28-дневното потребление на цялото население и че средният брой на последователните неплодородни години е равен на три. От тези предпоставки се правеше изводът, че „един запас, достатъчен за три месеца, ще бъде всичко, което е нужно според човешката предвидливост“. Ако тази мярка бъде разпространена само върху градовете с население от минимум 100 000 жители, което за цяла Франция (без да се смята Париж) прави 3 770 000 души, то

при средно тримесечно потребление от 45 килограма пшеница на глава и при сегашната цена на пшеницата — около 14 фр. за хектолитър, подобен запас според посочената по-горе оценка ще струва от 31 000 000 до 32 000 000 франка! И ето че на 18 ноември вестник „Moniteur" публикува следния декрет:

„Член 1. Житният запас на хлебопекарите във всички градове, в които хлебопекарството се регулира с декрети и разпоредби, се определя на количеството зърнени храни или брашно, необходимо за ежедневното производство на хляб от всяка хлебопекарна в продължение на три месеца.

Член 2. В едномесечен срок от днешна дата префектите на департаментите, след като се допитат до общинските съвети, трябва да решат дали запасите ще се състоят от брашно или от жито, както и да установят срока, в който те трябва да бъдат създадени, и да определят онази част от тях, която може да бъде предадена на съхранение в обществени складове."

Към този декрет се прилага списък на градовете, „в които се регулира хлебопекарството" и в които следователно трябва да бъдат създадени запаси. В този списък влизат всички повече или по-малко значителни градове на Франция с изключение на Париж и Лион, в които вече има запаси и които следователно не попадат под действието на въпросния декрет. Списъкът съдържа общо не по-малко от 161 града, между които Марсилия, Сен-Кантен, Мулен, Кан, Ангулем, Дижон, Бурж, Безансон, Евръо, Шартр, Брест, Ним, Тулуза, Бордо, Монпелие, Рен, Тур, Гренобъл, Сент-Етиен, Нант, Орлеан, Анже, Реймс, Шалон, Мец, Лил, Дуе, Валансиен, Бове, Арас, Сент-Омер, Кале, Булон-сюр-Мер, Страсбург, Мюлуз, Руан, Хавър, Макон, Льо-Ман, Амиен, Абвил и Тулон. Съгласно последното преброяване общото население на тези 161 града понастоящем трябва да възлиза на около 8 000 000 души! Следователно запасът от жито трябва да възлезе общо на 5 500 000 хектолитра на стойност от 70 000 000 до 80 000 000 франка. Разпращайки декрета на префектите на департаментите, министърът на земеделието и търговията им съобщава, че макар те „да не трябва да принуждават хлебопекарите да изпълнят незабавно задълженията, които им възлага декретът", те трябва все пак „да установят разумни срокове за тяхното изпълнение". Той предоставя на самите префекти да решат с оглед на местните условия дали запасите трябва да се състоят от жито или брашно. След това той прибавя, че колкото и широки да са тези мерки, в бъдеще те могат да бъдат разширени още повече.

„Правителството, господин префекте, не преувеличава важността на изложената от мен мярка. То знае, че декретът засяга само малка част от населението, и поради това сега проучва възможностите за разширяване сферата на неговото действие. Жителите на малките села сами си пекат хляб и си оставят от своята реколта известно количество пшеница, необходимо за тях·

ното семейство през годината. Намесата на правителството в тяхното стопанство би била безполезна и невъзможна. Но в редица главни градове на департаментите и в още по-голям брой окръжни и кантонални центрове и дори в по-големите села значителна част от консумирания хляб се приготвя от хлебопекарите, а те не са обект на каквито и да било разпореждания и не са длъжни да създават каквито и да било запаси. Не е ли възможно хлебопекарите от такива селища да бъдат подчинени на същия режим и да им се нареди да спазват същия спасителен закон на предвидливостта? Правителството е склонно да вярва, че неговите предписания в това отношение няма да срещнат каквито и да било сериозни възражения."

Но преди да разпростре гореспоменатия декрет върху цяла останала Франция, с изключение на малките села, министърът предлага на префектите да обсъдят въпроса съвместно с общинските съвети на ония селища, които още не попадат под действието на този декрет. След това той съобщава на префектите как трябва да се съхраняват запасите:

„Хлебопекарите трябва по възможност да използуват съседни с техните заведения помещения, тъй като върху тях ще може по-лесно да се упражнява surveillance*. Но вие трябва да предложите на общинските съвети да организират и предоставят на разположение на хлебопекарите обществени складове, които срещу заплащане на наем по определена тарифа да приемат на съхранение запасите, които хлебопекарите не могат да пазят в своите помещения. Не се съмнявам, че просветеното съдействие на общинските власти ще улесни тези действия."

След това министърът стига до най-важния пункт — откъде да се вземат пари за провеждането на декрета:

„Що се отнася до набавянето на необходимия капитал, убеден съм, че хлебопекарите ще положат най-сериозни старания, за да намерят необходимите им суми. Подобно влагане на капитал предлага такива големи търговски изгоди и обещава такива големи законни печалби, че за хлебопекарите едва ли ще бъде трудно да получат кредит, особено сега, когато лихвата за заемите е толкова ниска. Ще надценим ли добрата воля на богатите хора във всички общини, ако изразим надеждата, че те ще съдействуват на хлебопекарите? Нима те няма да намерят в така създадените запаси сигурна гаранция за дадените от тях на заем суми, и то гаранция, чиято стойност по-скоро ще расте, отколкото ще пада? Аз ще бъда доволен, ако вашите усилия в това направление се увенчаят с успех. *Питам се, защо общинските съвети да не могат, ако е нужно, да си създадат по примера на Caisse de Paris парични ресурси и да ги използват за отпущане на заеми на хлебопекарите?* С цел да се поощрят и улеснят подобни заеми и да бъдат те умножени чрез обръщение на складовете, предназначени за приемане на запасите, би могло да се придаде характерът на обществени хранилища (magasins généraux), а това би им дало възможност да издават гаранционни свидетелства, които биха се приемали с готовност от нашите финансови учреждения и особено от Френската банка."

* — надзор. *Ред.*

В заключение министърът изтъква в своето окръжно, че в двадесетдневен срок префектите трябва да го уведомят какво възнамеряват да предприемат за изпълнението на втория член на декрета, а в срок от един месец да съобщят как гледат на този въпрос общинските съвети на градовете и селата, необхванати от декрета.

В настоящия момент ние не възнамеряваме да се спираме подробно на въпроса за създаването на обществени хранилища на зърно; но огромното значение на този икономически преврат не се нуждае от обширни коментарии; добре известно е, че цените на зърнените храни във Франция сега са разорително ниски и че поради това сред селяните се наблюдават признаци на недоволство. Чрез изкуственото търсене, което ще възникне във връзка със създаването на тримесечни запаси, Наполеон се опитва изкуствено да повиши цените и по този начин да затвори устата на селскостопанска Франция.

От друга страна, той се обявява за нещо като социалистическо провидение по отношение на градския пролетариат, макар тази роля да не му се удава особено, тъй като първият осезателен резултат от неговия декрет ще бъде това, че работниците ще трябва да плащат за своя хляб по-скъпо, отколкото преди. „Спасителят на собствеността" показва на буржоазията, че не е нужна дори формалната намеса на неговия карикатурен законодателен механизъм, а е достатъчен само един обикновен личен указ от негова страна, за да се разпорежда свободно с нейните кесии, да разполага с общинската собственост, да наруши нормалния ход на търговията и да подчини паричните операции на буржоазията на своите лични прищевки.

Най-после, въпросът подлежи на разглеждане и от чисто бонапартистка гледна точка. В цяла Франция ще възникне нужда от огромни здания за обществени хранилища на зърно; какво ново поле ще се открие по този начин за спекула и грабеж! Търговията със зърнени храни също получава неочакван обрат. Какви печалби ще сложат в джобовете си Crédit Mobilier и другите спекулиращи компании на негово императорско величество! Във всеки случай можем да бъдем уверени, че императорът социалист ще успее по-скоро да увеличи цените на хляба, отколкото е успял досега да ги намали.

Написано от К. Маркс около 19 ноември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5507 от 15 декември 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО В ПРУСИЯ

Берлин, 23 ноември 1858 г.

Днес беше денят на изборите; гласните — съвсем не многобройна група — се събраха чинно, за да гласуват като пълномощници на метежната тълпа. От избирателната урна, която известно време застрашаваше да се превърне в кутията на Пандора[426], изскочи либерализмът в най-умерената му форма, буржоазен либерализъм в бюрократични одежди, самоотричащ се либерализъм. Вече самите титли на избраните в нашия град показват, че те не могат да хранят лоши умисли. Между тях има един Generalsteuerdirektor (главен контрольор по събирането на данъците), един Oberbürgermeister (кмет), един министър, един бивш министър, един Gerichtspräsident (председател на съд), един Geheimer Archivrat (пазител на кралския архив), един Geheimer Rat (таен съветник); в помощ на цялата тази официална и „тайна" компания са избрани двама буржоа: единият — г. Раймер, консерватор, книгоиздател на негово величество; другият — д-р Файт, също книгоиздател, избран от финансовите кръгове заради еврейското си вероизповедание, защото тези кръгове тук, както и навсякъде, имат голяма примес от семитска кръв. Безспорен факт е, че буржоазните радикали от 1848 г., Якоби, Унру, Валдек, Родбертус, Щайн, Елснер и др. — с една дума, хората, които, както ви писах преди около един месец*, имаха всички шансове да бъдат избрани в големите градове, — действително играха ръководна роля в събранията на първичните избиратели, бяха автори на много избирателни програми, и в

* Виж настоящия том, стр. 624—625. *Ред.*

Бреслау, Кьонигсберг, Магдебург, Елбинг на тях бяха предложени места в ландтага. Откъде тази внезапна changement de décoration*? Те скромно отхвърлиха честта, която им се предлагаше. Някои от тях постъпиха така съвсем не по своя воля, а се решиха на тази саможертва едва след неприятно и съвсем не спонтанно интервю с Polizeidirector**. Други отстъпиха под натиска на разтревожената част на буржоазията, която сега дава тон. Всички — и Polizeidirectoren, и кандидатите, и избирателите, действуваха под силното влияние на внезапно променилите се обстоятелства; би трябвало по-скоро да кажа, че не обстоятелствата се промениха, а бурята разпръсна мъглата на илюзиите, която обвиваше тези хора. Както казват французите, la situation s'était dessinée***. Правителството бе обзето от страх и същият този страх му вдъхна смелост. Министърът на вътрешните работи г. Флотвел издаде такова окръжно, каквото никога още не се е появявало на нито един език — изобилствуващо с граматически грешки, с объркано изложение и безсмислена аргументация, но все пак пълно с доста недвусмислени заплахи. Вие, разбира се, знаете какво се разбира във Франция под официално предупреждение до един вестник. А окръжното на Флотвел представляваше общо предупреждение до избирателите, подкрепено със секретни инструкции до полицията. В него открито се осъждаха избирателните речи, избирателните програми и избирателните манифести на радикалите, бивши членове на Националното събрание от 1848 г.

Тъй като едрата буржоазия е склонна да превземе крепостта с умереност, а по-демократичното мнозинство на народа разбира, че в настоящия момент политическата инициатива е в ръцете на едрата буржоазия, министерският намек веднага подействува. grands airs**** от периода на обновяването беше изоставено и изборите бяха прекроени по правителствената мярка. И все пак никак не е приятно да ви върнат грубо от чуден сън към действителността. Хората, речите и програмите, срещу които бе насочена намесата на министъра, и в най-смелия си полет толкова строго се придържаха „в рамките на практическия разум", че дори неспокойната част от буржоазията се почувствува оскърбена от опасенията на правителството. Методът, с който то въвеждаше новия режим на свободата, изглеждаше доста безцеремонен; затова сред широката публика се вдигна глух ропот на разочарование, а органите на старата камарила почнаха един през друг

* — промяна на декорите. *Ред.*
** — директора на полицията. *Ред.*
*** — положението се изясни. *Ред.*
**** — превземането. *Ред.*

иронично да поздравяват новия кабинет с това, че най-после е проявил „Selbstbesinnung"*. Тогава злощастният Флотвел публикува друго свое окръжно, което той тайно бе отправил няколко седмици преди това до ландратите и в което ги предупреждаваше да не поддържат кандидатите с едни или други крайни възгледи. За да придаде известна тежест на този анахронизъм, правителственият орган „Preußische Zeitung"[427] се възползва от този антикварен едикт, за да направи следните коментарии:

„Извънредно благоприятен факт, характерен за сегашните избори, е, че всички партии са съгласни да се споразумеят върху основата на монархическа и конституционна платформа и по този начин да изгладят до известна степен различията между своите разнообразни политически програми. Взетият от правителството прогресивен, но твърд и умерен политически курс ще има за главна цел да съдействува за постигането на такова единение. Правителството няма да се остави да бъде отклонено от своите либерални, но умерени принципи с екстравагантни надежди или искания. От друга страна, правителството не може да допусне една партия, която далеч не приема безусловно конституционната основа, а само признава законността на хартата дотолкова, доколкото последната отговаря на собствените ѝ интереси, да си присвоява изключителното право да се нарича „роялистка". Правителството отхвърля твърдението, че повечето земевладелци принадлежали към тази партия" и т. н.

Правителството всъщност напразно си направи този труд. Принцът не укрепи своето положение нито с реакционната си реч в Staatsrat** при представянето на своя син, нито с другата си реакционна реч на събранието на франкмасоните, нито с реакционното си обръщение до Treubund (един вид пруска оранжистка организация)[428], но той изплаши кабинета на министрите с бурни изблици на гняв по повод обрата, който бяха взели работите под тяхното ръководство. Първото окръжно на Флотвел бе благонамерено предупреждение към буржоазията — в никой случай да не подлага на изпитание новоизлюпения конституционализъм на регента. Когато в резултат на тази стъпка министрите разбраха нестабилността на собственото си положение, те телеграфираха на пруската принцеса и последната, след като пристигна незабавно от Кобленц в Берлин, с един coup de baguette*** върна работата в обратната посока. През последната година принцесата живя последователно във Ваймар, Карлсруе и Кобленц. Тя посети Берлин само в момента, когато се решаваше въпросът за регентството. Тъй като всички консултирани по онова време лекари отказваха да заявят изрично дали болестта на краля е излечима или

* — „благоразумие". *Ред.*

** — Държавния съвет. *Ред.*

*** — махване с вълшебна пръчка. *Ред.*

не, кралицата чрез г. фон Клайст-Ретцов откри един армейски лекар, някой си Бьогер, който подписа документ, че здравето на краля може да бъде възстановено. Тогава пруската принцеса се престори на болна, извика същия лекар, постави се под неговите грижи, очарова го с ласкателство и знаци на милостиво разположение и когато той изглеждаше вече достатъчно подготвен за осъществяването на нейните цели, му зададе направо въпроса, който я интересуваше, а именно дали той, толкова учен и добросъвестен човек, наистина вярва в своите думи относно здравословното състояние на краля? Глупавият Бьогер призна, че само сълзите на кралицата са го накарали да даде това заключение. Принцесата позвънила, веднага дотичали двама камерхери и армейският лекар, призован да се подчини на естествените си повелители, трябвало не само да повтори устно, но и собственоръчно да потвърди на книга току-що изтръгнатото от него признание. Когато принцесата постигна по този начин своята цел, тя бе изгонена от Берлин. След утвърждаването на нейния съпруг в качеството на регент тя доброволно продължи да живее в Кобленц. Подобно на всички посредствени хора, принц Вилхелм страда от умственото превъзходство на своята скъпоценна половинка и макар да се нуждае да го водят за връвчица, на него му е неприятно да вижда ръцете, които я дърпат. Поради това жена му е принудена да упражнява влияние върху него по околен път. Отношенията между тези две особи са и без друго твърде студени и официални. На млади години принц Вилхелм бил страстно влюбен в госпожица фон Брокхауз и искал да се ожени за нея. Но баща му забранил този брак и девойката умряла в Париж от разбито сърце. Бракът с ваймарската принцеса бил натрапен на неспокойната издънка на Хохенцолернската фамилия и за да си отмъсти, през първите години на брака той не криел страстното си увлечение по г-ца Ф . . к. По този начин отношенията между принца и жена му са всичко друго, но не и семейни отношения и най-добрият начин за принцесата да установи в Берлин свое правителство бе да се скрие в Кобленц.

Междувременно кралицата се реши на една от ония машинации, които са добре известни на читателите на хрониката Oeil de boeuf[429]. Вие навярно сте чели във вестниците, че при заминаването на краля и кралицата от Берлин чантата на последната бе открадната в Лайпциг и че въпреки всички старания на стооката и сторъката германска полиция крадецът не можа да бъде открит. По някаква странна случайност тази чанта стигна до бюрото на регента и в нея бе намерена обемистата преписка на жена му, принцесата, с най-различни политически дейци — лис-

ма до ратиборския Gerichtspräsident Венцел, един от току-що избраните депутати от Берлин, член на опозицията в долната камара на Мантойфел; писма до Райхеншпергер, водача на пруската католическа опозиция, и други писма, от всички от които лъха престорен либерализъм и мечти за обединена Германия. По този начин принцът, преследван, както е известно, от кошмара на червената република, още повече се е изплашил от откритието, че собствената му жена се намира в интимна близост с революционерите. Пуснати били в ход и други интриги. Аз съобщавам тази chronique scandaleuse*, за достоверността на която мога да гарантирам, защото в монархическите страни затниването на династиите възвестява приближаването на революцията още преди тя да е взела формата на народно вълнение.

Написано от К. Маркс на 23 ноември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5505 от 13 декември 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

* — скандална хроника. *Ред.*

Ф. ЕНГЕЛС

*ЕВРОПА В 1858 ГОДИНА

Втората половина на 1858 г. бе ознаменувана в Европа с особено активизиране на политическата дейност. От 2 декември 1851 г. до средата на текущата година европейският континент в политическо отношение бе сякаш покрит със саван. Държавите, които благодарение на своите армии, излязоха победители от големия революционен конфликт, получиха възможността да управляват произволно, да издават и отменяват, да спазват или нарушават законите както си искат. Представителните учреждения навсякъде се изродиха в чиста фикция; едва ли някъде съществуваше парламентарна опозиция; устата на печата беше запушена; и ако не бяха вълненията, които избухваха внезапно ту тук, ту там: въстанието в Милано, десантът в Салерно[430], бунтът в Шалон*, атентатът срещу Луи Наполеон**; ако не бяха някои политически процеси в Анже и други градове, през време на които, макар и за кратко и с цената на големи жертви, някогашният революционен дух гръмогласно и застрашително напомни за своето съществуване, би могло да се помисли, че след поуките от 1848 г. европейският континент се е отказал от всякаква мисъл за политически живот и че военният деспотизъм и самодържавието навсякъде са признати за единствената възможна форма на управление. Дори в Англия духът на политическа реформа не престана да пада. Цялото внимание на английския парламент бе погълнато от юридическо, търговско и административно

* Виж настоящия том, стр. 416—420. *Ред.*
** Пак там, стр. 397—402. *Ред.*

законодателство, като в последното се проявяваше несъмнена тенденция към централизация. Опитите да се поддържа животът на масовото политическо движение безславно се провалиха, буржоазната партия на борбата за реформа спокойно се отдаде на почивка и претърпя съкрушително поражение в Палмерстоновите общи избори в 1857 г., а чартизмът напълно се разпадна.

От всички европейски нации Русия първа се събуди от тази политическа летаргия. Кримската война, макар и да завърши без някакви съществени загуби на територия и — що се отнася до Изтока — дори и на престиж, все пак засегна нейната гордост. За пръв път тя бе принудена да се откаже от принципа никога да не отстъпва веднъж присъединена към нея територия. Цялата ѝ административна система и особено нейният най-добре организиран клон — военният — претърпяха пълен крах. Делото, за което Николай се бе трудил денонощно в продължение на двадесет и пет години, бе погребано под развалините на крепостните валове и бастиони на Севастопол. Но при съществуващото политическо положение в страната не бе възможна каквато и да било друга административна система освен единствената съществуваща в нея и доведена до крайност бюрократична система. За да положи основите на по-добра система, Александър II бе принуден да прибегне до идеята за разкрепостяване на селяните. Той трябваше да се бори срещу двама страшни противници: дворянството и същата онази бюрокрация, която той бе решил да реформира против собственото ѝ желание и която същевременно трябваше да служи за оръдие за изпълнението на неговите планове. Той нямаше къде да търси подкрепа освен в традиционната и пасивна покорност на инертната маса на руските крепостни селяни и търговци, които до това време бяха лишени дори от правото да мислят за своето политическо положение. За да спечели тяхната подкрепа, той трябваше да създаде нещо като обществено мнение и поне подобие на печат. Във връзка с това бе отслабена цензурата и бе създадена възможност за учтиви, добронамерени и сдържани дискусии; разрешено бе дори лекото и учтиво критикуване на действията на чиновниците. Съществуващата сега в Русия степен на свобода на разискванията би се считала за смешно малка във всяка друга европейска страна освен Франция, но за хората, които познават Николаева Русия, и това изглежда огромна крачка напред; като се прибавят и трудностите, които неизбежно ще възникнат във връзка с отменяването на крепостното право, това пробуждане за политически живот на по-образованите кръгове на руското общество е изпълнено с добри предзнаменования.

Активизиране на политическия живот се наблюдава и в Прусия. Скоро след като кралят се оттегли временно от управлението на държавата, стана известно, че неговото умствено разстройство е неизлечимо и че рано или късно неговият брат ще трябва да бъде назначен за пълновластен регент. Този период на междуцарствие създаде почвата за агитация, която под претекста, че настоява за постоянно регентство, бе в действителност насочена против съществуващото тогава непопулярно правителство. Когато преди два месеца регентството бе окончателно установено, съставът на правителството изменен и избрана нова камара на представителите, дълго възпираното политическо движение веднага си разчисти път и изхвърли от законодателния орган предишното мнозинство едва ли не до последния човек. Въпросът, до какво ще доведе в края на краищата това сегашно активизиране на обществения живот в Прусия, бе вече разглеждан на страниците на вестника*; тук ние искаме да отбележим просто факта, че политическото оживление е започнало.

Съществуването на такова движение не можеше да остане незабелязано в останалата част на Германия. И наистина, то вече се чувствува в малките държави: смяна на правителства, промени в съотношението на силите в парламентите, колебания в политиката ще се наблюдава несъмнено и там, колкото по-определена форма взема движението в самата Прусия. Не само сред малките германски монархии, но и в Австрия това движение започва да се чувствува осезателно. Конституционната партия в Австрия няма сега шансове да застави правителството да направи повторен опит с представителни учреждения, така че единственото средство, което ѝ остава, за да поддържа вниманието на общественото мнение към този въпрос, е да възхвалява „връщането към здраво конституционно управление" в Прусия; наистина е удивително каква популярност е придобила внезапно Прусия в Австрия и Южна Германия. Но каквато и да е формата на това движение, важното е, че то е възникнало дори в Австрия.

Друго огнище на възбуждение е Италия. Сравнително затихнала след сключването на мира с Русия, политическата треска, подхранвана от бонапартистките интриги, не можеше да не обхване тази темпераментна нация. В Ломбардия бе възобновена старата кампания против тютюневия монопол; пармската херцогиня въпреки присъствието на австрийския гарнизон в Пиаченца позволи на Ристори да агитира против австрийците в ролята на Юдита, призоваваща за свещена война с асирийците[481]. В Рим

---

* Виж настоящия том, стр. 615—619, 620—632, 643—656, 662—666.

положението на френските окупационни войски, както и положението на папското правителство, също става трудно. Дори Неапол е готов за въстание и като венец на всичко Виктор Емануил сардински призовава своите генерали да бъдат готови, тъй като през пролетта може би ще трябва отново да помиришат барут.

Дори Франция е обзета от този нов дух. Статията на Монталамбер против бонапартизма[432] бе поразителна проява на това ново пробуждане на активността на френската буржоазия. Сега става известно, че не само Монталамбер е подготвил друго есе, но и г. Фалу, бивш министър на Луи Наполеон, също се готвел да публикува рязка статия против съществуващия ред. Процесът на Монталамбер се превърна в тържествен протест на парламентарните знаменитости на Франция против господствуващата система и в декларация, че те продължават да се стремят към възстановяване на парламентарното управление. Дьо Броли, Одилон Баро, Вилмен и много други хора от тази категория присъстваха на процеса, а Берие говори от името на всички, когато под закрилата на неприкосновеността, с която до известна степен се ползуват адвокатите при своите пледоарии, се провикна:

> „Не, ние никога и на никаква цена няма да изменим на своето минало. Вие твърде евтино оценявате нашата страна. Вие сами признавате, че тя е изменчива и непостоянна. В такъв случай каква е гаранцията, че един прекрасен ден тя няма да пожелае да се върне към ония учреждения, които тя обичаше и при които тя живя половин век? Да, нашата сила може да е много изчерпана от нашата продължителна борба, от нашите болезнени изпитания, от горчивите ни разочарования — *но това няма значение: когато нашата родина ни призове, тя винаги ще ни намери на своя пост.* Ние ще ѝ се посветим със същия жар, със същата упоритост и със същата безкористност, както в миналото, и нашият последен предсмъртен възглас ще бъде: „Свобода и Франция!““

Безусловно ораторът никога не би се осмелил на такова открито обявяване на война на цялата правителствена система в съвременна Франция, ако нямаше мощна морална подкрепа извън заседателната зала. Най-после, ние виждаме, че дори в Англия е възобновена агитацията за реформа и е почти сигурно, че този въпрос ще бъде поставян пред парламента в една или друга форма, докато не бъде приета такава реформа, която съществено ще измени съотношението на силите на партиите и по този начин ще подкопае основите на почтената, но рахитична британска конституция.

Но какво се крие под това еднородно и досега необикновено хармонично движение в почти всички страни на Европа? Когато вулканичните изригвания през 1848 г. внезапно издигнаха пред очите на изумената либерална буржоазия на Европа гигантския

призрак на въоръжената работническа класа, бореща се за своето политическо и социално освобождение, буржоазията, за която безопасното притежаване на нейния капитал бе несравнено по-важно от непосредствената политическа власт, пожертвува тази власт и всички свободи, за които по-рано бе водила борба, за да осигури смазването на пролетарската революция. Буржоазията призна своето политическо непълнолетие и неспособност да управлява работите на нацията и покорно се подчини на военнобюрократическия деспотизъм. Тогава именно започна трескавият строеж на фабрики, мини, железопътни линии и параходи, епохата на Crédit Mobilier, на фиктивни акционерни дружества, на мошеничество и борсова спекула — епоха, през която европейската буржоазия се стремеше да компенсира своите политически поражения с победи в промишлеността, своето колективно безсилие — с индивидуално богатство. Но с нарастването на богатството на буржоазията се засилваше нейната социална мощ и съответно се разширяваха нейните интереси; буржоазията отново започна да чувствува наложените ѝ политически окови. Разгръщащото се сега в Европа движение е естествена последица и израз на това чувство, към което се прибавя върналата се в резултат на десетгодишното спокойно развитие на промишлеността увереност на всеки буржоа в своята собствена власт над своите работници. 1858 година много напомня на 1846 година, която също сложи началото на политическо оживление в повечето европейски страни и също бе ознаменувана с появяването на многобройни владетели — реформатори, които две години по-късно се оказаха безпомощни и бяха пометени от революционния поток, на който те сами бяха разчистили пътя.

Написано от Ф. Енгелс в края на ноември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5514 от 23 декември 1858 г. като уводна статия

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО В ПРУСИЯ

Берлин, 4 декември 1858 г.

В една от предишните си кореспонденции* аз ви писах какъв неочакван обрат взеха общите избори в резултат на поверителното предупреждение на г. Флотвел към буржоазията — да не прекалява с фарса на „обновлението". В резултат на това буржоазните радикали съвсем се объркаха. От друга страна, низшите класи не се нуждаеха от каквито и да било предупреждения, тъй като те доброволно и дори с презрение се отказаха от смешното си право да подадат един глас, който по силата на избирателния закон няма абсолютно никакво значение, когато — както беше в случая — избирателите от първа и втора степен се придържат към обща линия. Има наистина няколко града като например Берлин, където в изборите участвуваха малък брой данъкоплатци от средата на работническата класа, но можете да бъдете сигурни, че тези работници са направили това по mot d'ordre** на своите господари. Дори „собственият кореспондент" на лондонския „Times" (който вижда всичко в couleur de rose***) е принуден да признае на страниците на този левиатан на британския печат, че пасивността на народните маси е породила мрачни опасения в неговото мъжествено сърце. И така изборите бяха общо взето либерални — по начина, по който правителството тълкува тази дума. Партията на „Kreuz-Zeitung" изчезна като с махване на вълшебна пръчка. Двама от нейните ръ-

* Виж настоящия том, стр. 663—664. *Ред.*

** — заповед. *Ред.*

*** — розова светлина. *Ред.*

ководители наистина се върнаха в онези камари, където по-рано се разпореждаха, а някои дължат избирането си само на великодушието на своите съперници.

За опустошението в техните редове може да се съди по факта, че от 77 ландрати са преизбрани само 27. Общо взето тази партия отново ще се появи на сцената под формата на съвсем незначително малцинство.

Но природата на пруския конституционализъм е толкова деликатна, че той се уплаши от големината на собствената си победа. Тъй като в резултат на изборите бяха образувани камари, които представляват правителствения либерализъм, очевидно е, че правителството представлява либерализма на избраните камари и по силата на този прост процес се превръща фактически в партийно правителство, в парламентарно правителство, т. е. именно в такова чудовище, каквото то не би трябвало да бъде. Поради това министрите бяха принудени незабавно да протестират в „Staats-Anzeiger" против новосъздалата се за тях ситуация. Те, избраните съветници на принца, изведнъж се превърнаха в изборна изпълнителна власт, която управлява страната по силата на пълномощия, дадени им от народа. В своя протест — защото само така може да бъде наречена тяхната принципиална декларация, поместена в „Staats-Anzeiger" — те с високопарни фрази подчертават, че в Прусия не може да става и дума за парламентарно правителство или партийно правителство; че кралят по божия милост трябва да си остане единственият източник на властта; че министрите не могат да служат на двама господари; че страната е постъпила съвсем правилно, като е провела изборите в насоката, дадена от правителството, но че вместо страната да очаква сега от правителството да изпълнява волята на камарите, напротив, правителството очаква камарите послушно да вървят по стъпките на правителството.

Ето какво е положението. Правителството е парламентарно правителство и в същото време не е парламентарно правителство. С помощта на изборите то изтика партията на кралицата, но вече проявява голямо желание да строши стълбата, по която се изкатери до властта. Тъй като кралят е още жив, тъй като кралицата още интригува, а зад тяхното знаме още се крият мощни организирани клики, принцът не можеше да заздрави своето положение другояче, освен като избере либерално правителство, а това правителство не можеше да се задържи на своя пост другояче, освен като прибегне до всеобщи избори. Тъй като избирателите се откликнаха на песента, която им пееха отгоре, правителството стана партийно правителство, а принцът — буржоазен

диктатор. Но ето че внезапно принцът, който по божия милост е наследник на пруския престол, разбира в какво фалшиво положение е изпаднал по силата на обстоятелствата, и в своя безсилен гняв си въобразява, че може да унищожи с думи фактите, че с полунаставнически, полузаплашителни фрази може да промени реалните условия, които го доведоха на власт, и че след като завърши избирателната маневра, той отново ще може да застане в традиционната поза на пруски крал. Въобразявайки си, че могат да измамят страната, той и неговите съучастници само издават собственото си вероломство и представляват гротескното зрелище на malade malgré lui*. В желанието си да пресекат политическото пробуждане те само го изпускат от своя контрол. За допълнение към министерския протест трябва да се смята и речта на принца в Държавния съвет, публикувана изцяло поради това, че камарилата на кралицата се заяде с отделни нейни пасажи.

И така принцът подобно на своите министри също се върти в кръг от най-остри вътрешни противоречия. Той избра нов кабинет, тъй като не смяташе разтурянето на стария за истинска промяна. Той иска нещо ново, но новото трябва да бъде само ново издание на старото. Той осъжда наредбата за градовете, натрапена на страната от предишното правителство, защото тя унищожи последните останки от градското самоуправление; но той не иска да я измени, защото подобно изменение би могло да има опасни последици при сегашния кипеж на умовете. Той възнамерява да разшири влиянието на Прусия изключително по мирен път и затова смята за необходимо да увеличи армията, която и без това вече е огромен изтощителен израстък. Той признава, че за тази цел са необходими пари и че макар от времето на революцията да е образуван държавен дълг, държавното съкровище остава глухо към предявяваните му искания. Той оповестява въвеждането на нови данъци и същевременно негодува по повод колосалното нарастване на кредита в Прусия през последните десет години. Както неговите министри искат да имат избиратели, които да се вслушват в тях, без да са съгласни те самите да се вслушват в своите избиратели, така и той, регентът, иска пари за своята армия, но не иска и да слуша за хората, които имат пари. Единственият пасаж в неговата реч, в който може да се съзре определена критика против миналия режим, това е обвинението му против религиозното лицемерие. От негова страна това бе подмятане по адрес на кралицата, но за

* — мним болен (Молиер. „Мнимият болен“). *Ред.*

да не би публиката да се осмели на също такава волност, той, протестантският принц, в същото време нареди на полицията да разгони едно събрание на свободните католици в Берлин.

Ще се съгласите, че такава мъглява, вътрешно противоречива, самоубийствена политика дори при нормални обстоятелства би била достатъчно провокационна и опасна, а сегашните обстоятелства не могат да бъдат наречени нормални. Във Франция назрява заплахата от революция и за да й противостои, пруското правителство трябва да се чувствува сигурно в собствената си страна. Единствената възможност да бъде отложена революцията във Франция е една европейска война. В такава война Русия, Франция и Сардиния биха се обединили против Австрия. Тогава Прусия, за да не стане всеобща изкупителна жертва, трябва да бъде готова да води освободителна война, война за независимостта на Германия, защото ако започне война против собствените си поданици, тя, както и в 1806 г., ще бъде повалена с един удар[433]. Пруското правителство ясно си дава сметка в какво трудно положение би изпаднало то в резултат на една революция във Франция или на европейска война. То знае също, че в настоящия момент Европа е разкъсвана от тази дилема. Но, от друга страна, то знае, че ако даде пълна свобода на народното движение, отвътре ще възникне същата опасност, която би била предотвратена по този начин отвън. Да се правят на народа отстъпки на книга, а на практика да бъдат свеждани до нула — това е игра, която може би е опасно да се играе с германския народ, но на бедното пруско правителство липсва смелост дори да се опита да започне такава игра. Защо например не се позволява на едрата буржоазия да се ласкае с приятната мисъл, че кабинетът, назначен от регента, е бил след това избран от нея? Защото дори привидните отстъпки в полза на народа оскърбяват династическата гордост. Каквато е вътрешната политика, такава е и външната политика. Една европейска война не ужасява никоя държава така, както Прусия. Но една малка война за частни интереси, например едно сблъскване с Дания за Шлезвиг-Холщайн или размяната на братоубийствени куршуми с Австрия заради хегемония в Германия, би могла да се окаже извънредно ловка диверсия и да създаде на правителството популярност на твърде евтина цена — малко народна кръв. Но и това — макар принцът да го желае — не е изпълнимо. Зад датския въпрос стои Русия, а Австрия в свое лице не олицетворява нищо друго освен европейското status quo. Следователно, както конституционните отстъпки ще прокарат пътя на революцията, така едно малко

сблъскване ще доведе до европейска война. Затова можете да бъдете уверени, че войнствените крясъци на Прусия по адрес на Дания в края на краищата ще се сведат до словесен протест на страниците на „Staats-Anzeiger“.

Написано от К. Маркс на 4 декември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune“, бр. 5517 от 27 декември 1858 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ВЪПРОСЪТ ЗА ЙОНИЙСКИТЕ ОСТРОВИ

Лондон, 17 декември 1858 г.

Делото на г. Уилям Хъдсън Гърнси, известен още като Вашингтон Гърнси, срещу когото бе възбудено углавно преследване за открадване от библиотеката на британското министерство на колониите на два секретни доклада — единия от 10 юни 1857 г., другия от 18 юли 1858 г., — адресирани до бившето правителство на лорд Палмерстон от лорд върховния комисар на Йонийските острови сър Джон Йънг, бе току-що разгледано от Централния наказателен съд под председателството на барон Мартин и завърши с оправдаването на подсъдимия. Процесът представляваше интерес както от политическа, така и от юридическа гледна точка. Трябва да припомним, че едва омировският г. Гладстон бе напуснал Лондон, за да изпълни възложената му извънредна мисия за умиротворяване на Йонийските острови[434], и на колоните на „Daily News“, подобно на скитска стрела, пусната от невидима ръка, се появи докладът на сър Джон Йънг, в който той предлага Великобритания да се откаже от протектората над островите и да ги предаде на Гърция, като обаче отреже предварително най-добрия къс от тях — Корфу — и го присъедини към своите колониални владения. Всеобщото удивление бе огромно. Онази част от лондонския печат, която е против тайната дипломация, поздрави кабинета на лорд Дерби със смелата стъпка — да се запознае общественото мнение с тайните на дипломатическите кроежи, а „Morning Star“, изпълнен с наивен ентусиазъм, заяви дори, че в Съединеното кралство била настъпила нова ера на международната политика. Но сладкозвучните похвали бяха много скоро заглушени от резките и гневни гласове на кри-

тиката. Враждебният на правителството печат с настървение се залови за „предумишлената груба грешка“, както той нарече тази стъпка, която според неговите думи имала за цел не нещо друго, а унищожаването преди всичко на политическата независимост на г. Гладстон и временното му отстраняване от парламентарната арена; в същото време неговите собствени съучастници трябвало посредством безчестна маневра, извършена с чисто макиавелиевско коварство, да попречат на изпълнението на възложената му мисия чрез публикуването на документ, който изведнъж го представял в погрешна светлина както пред неговия партньор в предстоящите дипломатически преговори, така и пред английското обществено мнение и европейското международно право. За да погуби прекалено доверчивия си съперник, писаха „Times“, „Globe“, „Observer“ и други по-малки, враждебни на правителството вестничета, кабинетът на Дерби не се поколебал да извърши нетактичност, която при дадените обстоятелства не била нищо друго освен предателство. Как можел г. Гладстон да води преговори, когато не само йонийците узнали, че Британия вече предварително е взела решение по въпроса, но когато и найвидните йонийски патриоти били компрометирани от предателското разгласяване на факта, че са се съгласили с един план, който води до разчленяването на седемте острова? Как можел той да води преговори, когато Европа непременно щяла да протестира против подобно нарушение на Виенския договор, по силата на който Англия не ставала собственик на Корфу, а само протектор на седемте острова, и който завинаги установил картата на териториалното деление на Европа? Появяването на тези статии бе действително последвано от протести от страна на Русия и Франция.

Ще отбележим en passant*, че Виенският договор, единственият признат в Европа кодекс на международното право, представлява една от най-чудовищните fictiones juris publici**, известни някога в летописите на човечеството. За какво се говори в първия член на този договор? За изключването на Бонапартовата династия от френския престол за вечни времена; но на този престол сега седи основателят на Втората империя, Луи Наполеон, когото всички коронovани особи в Европа признават и ласкаят, кланят му се и се побратимяват с него. В друг член се казва, че Белгия се дава на Холандия за вечни времена; всъщност обаче ето вече осемнадесет години, откак отделянето на Белгия от Холандия е

* — мимоходом. *Ред.*
** — фикции на международното право. *Ред.*

не само fait accompli*, но и узаконен факт. По-нататък, Виенският договор предписва Краков, присъединен към Австрия в 1846 г., да остане завинаги независима република; и последното, но не по-малко важно постановление на договора е, че Полша, включена от Николай в Руската империя, ще бъде независимо конституционно кралство, свързано с Русия само с лична уния чрез династията на Романовци. По такъв начин лист след лист бяха откъсвани от тази свещена книга на европейското jus publicum** и на нея се позовават само когато това е обусловено от интересите на една от договарящите страни или от слабостта на друга.

Кабинетът на Дерби явно се колебаеше: да приеме ли незаслужените похвали на една част от печата, или да опровергае незаслужените клевети на другата. Но след едноседмични колебания кабинетът се реши на второто и заяви официално, че докладите на сър Джон Йънг били публикувани без знанието на кабинета и че понастоящем се извършвало разследване, за да се открие извършителят на това престъпно деяние. В края на краищата виновникът бе открит в лицето на г. Уйлям Хъдсън Гърнси; той бе изправен пред Централния наказателен съд и обвинен в кражба на докладите. В резултат кабинетът на Дерби излиза победител от борбата, с което свършва политическият интерес на съдебния процес. Но във връзка с този съдебен процес отношенията между Великобритания и Йонийските острови отново привлякоха вниманието на целия свят. За това, че планът на сър Джон Йънг не е бил плод на личната му фантазия, убедително свидетелствува следният откъс от публичното обръщение на неговия предшественик, сър Хенри Уорд, до Йонийското събрание от 13 април 1850 г.:

„Не съм упълномощен да говоря от името на британската корона за далечното бъдеще, чиято перспектива е очертана в обръщението, когато разпръснатите представители на гръцката нация ще могат със съгласието на европейските велики сили да се обединят отново в една могъща империя. Но за мен не е трудно да изкажа собственото си мнение" (той говори от името на британската корона), „че ако това събитие е в рамките на човешките възможности, монархът и парламентът на Англия ще се отнесат еднакво доброжелателно към това, йонийците отново да заемат своето място като членове на новата държава, която на свой ред ще заеме тогава подобаващото й се място в световната политика."

Междувременно хуманните чувства, които Великобритания храни към островите, намериха израз в действително австрийска-

* — свършен факт. *Ред.*
** — международно право. *Ред.*

та жестокост, с която сър Хенри Уорд потъпка избухналото тогава на островите въстание. От 200-хилядното население 8 000 души бяха наказани с обесване, осъдени на бой с камшик, затвор и изгнание; жени и деца бяха бити до кръв. За да не бъда заподозрян в преувеличение, ще цитирам един английски вестник, а именно „Morning Chronicle“ от 25 април 1850 г.:

„Ужасните наказания, които са били налагани от военнополевите съдилища по заповед на лорд върховния комисар, ни карат да потръпваме. В редица случаи нещастните престъпници са били осъждани на смърт, заточение и телесни наказания *без какъвто и да било съд,* а в други случаи — чрез бързо производство *въз основа на закона за военното положение.* 21 души са били осъдени на смърт и множество други са били подложени на други наказания.“

Но затова пък англичаните се хвалят, че били ощастливили йонийците със свободна конституция и развили техните материални ресурси до равнище, представляващо ярък контраст с жалкото икономическо положение в самата Гърция. Що се отнася до конституцията, на времето, когато му бе възложена търговията с конституции за цялата колониална империя на Великобритания, лорд Грей сметна за неудобно да пропусне Йонийските острови; но той само им върна това, което Англия им бе отнела с измама преди много години[435].

По силата на договора, съставен от граф Каподистрия и подписан от Русия в Париж в 1815 г., протекторатът над Йонийските острови се възлагаше на Великобритания при изричното условие, че тя ще спазва твърдо конституцията, дадена на островите от Русия в 1803 г. Още първият британски лорд върховен комисар, сър Томас Мейтланд, отмени тази конституция и я замени с друга, която го обличаше с неограничена власт. В 1839 г. един йониец, дворянинът Мустоксидис, в своята „Pro memoria“, напечатана на 22 юни 1840 г. по решение на камарата на общините, заявява:

„Йонийците не се ползуват с привилегията, с която общините в Гърция се ползуваха дори през времето на турската тирания, а именно с привилегията да избират своите собствени длъжностни лица и с право на самоуправление, а са подчинени на чиновници, които им се натрапват от полицията. Бе отнето дори ограниченото право на муниципалните корпорации на всеки остров да се разпореждат сами със своите доходи и за да бъдат поставени йонийците в още по-голяма зависимост, тези доходи бяха предадени в компетентност на държавното съкровище.“

Що се отнася до развитието на материалните ресурси, достатъчно ще е да припомним, че Англия, фритредерска Англия, не се посвени да обремени йонийците с износни мита — варварски ме-

тод, който като че ли може да се намери само във финансовия кодекс на Турция. Така например стафидите, главният експортен продукт на островите, са обложени с износно мито от $22^1/_4$%.

„Проливите" — казва един йониец, — „които са един вид главният път на островите, сега са затворени по метода на бариерите, като във всяко пристанище са въведени транзитни мита върху стоките от всички наименования и видове, *с които островите търгуват помежду си.*"

Но това още не е всичко. През първите двадесет и три години на британското управление данъчното облагане се увеличи три пъти, а разходите — пет пъти. По-късно облагането бе до известна степен намалено, но в 1850 г. се образува дефицит, възлизащ на половината от цялото предишно данъчно облагане, както личи от следната таблица:

Години	Годишно облагане	Разходи
	(във фунта стерлинги)	
1815	68 459	48 500
1817*	108 997	87 420
1850	147 482	170 000

И така, износни мита върху собствените им продукти, транзитни мита между отделните острови, увеличение на данъчното облагане и непосилни разходи — такива са икономическите блага, с които Джон Бул ощастливи йонийците. По думите на своя оракул от Принтинг хаус скуер[436] Джон Бул завоюва колонии единствено с цел да ги възпита в принципите на народната свобода; но ако се обърнем към фактите, ние ще видим, че примерът с Йонийските острови, както и с Индия и Ирландия, доказва само, че за да бъде свободен в собствената си родина, Джон Бул трябва да заробва чуждите народи. Така, в същия момент, в който той с цялата сила на своето благородно негодувание се нахвърля върху шпионската система на Бонапарт в Париж, той сам я въвежда в Дъблин.

Юридическият интерес на съдебния процес, за който става дума, се крие в един пункт: адвокатът на Гърнси призна факта на открадването на десет копия от докладите, но доказваше липсата на вина у своя клиент с това, че той нямал намерение да ги използува за лични цели. Ако виновността в кражба зависеше единствено от намерението, с което е била незаконно присвоена чужда собственост, наказателното право би изпаднало в това

* Първата година на британския протекторат.

отношение в задънена улица. Почтените граждани, които седяха на скамейките на съдебните заседатели, едва ли имаха намерение да извършат такава революция в отношенията на собственост; със своето решение те искаха само да подчертаят, че обществените документи са собственост не на правителството, а на обществото.

Написано от К. Маркс на 17 декември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5526 от 6 януари 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ВЪЗБУЖДЕНИЕТО В ИРЛАНДИЯ

Лондон, 24 декември 1858 г.

За едно правителство, което подобно на сегашното британско правителство представлява една партия в процес на разложение, винаги е по-лесно да се откаже от старите си принципи. отколкото да скъса старите си връзки. След като се установи на Даунинг стрийт, лорд Дерби несъмнено е взел решение да изкули грешките, които в миналото бяха направили неговото име пословично в цяла Ирландия; що се отнася до неговия пълномощник за Ирландия, г. Уайтсайд, известен със своето непостоянство, той, без да се поколебае нито за момент, би пратил по дяволите клетвите, които го свързваха с оранжистките ложи[437]. Но работата е там, че идването на власт на лорд Дерби даде в същото време на една котерия от управляващата класа сигнал да се впусне да заеме постовете, току-що освободени поради принудителното изхвърляне на другата котерия. В резултат на образуването на кабинета на Дерби всички правителствени постове бяха разпределени между членовете на едно пъстро сборище, все още обединено под едно партийно име, загубило всякакъв смисъл, сборище, което продължи да върви под общото парцаливо знаме, без всъщност нищо да свързва неговите членове освен спомените за миналото, клубните интриги и, главно, твърдото решение да си поделят помежду си земните блага на властта. Така лорд Еглинтън. този Дон Кихот, който жадуваше да възкреси рицарските турнири в търгашеска Англия, зае в Дъблинския замък престола на лорд-наместник на Ирландия, а лорд Неъс, известен като найвърлия привърженик на ирландските едри земевладелци, стана негов министър-председател. Заминавайки от Лондон, тази до-

стойна двойка, arcades ambo*, разбира се, получи от своите повелители настойчивия съвет да изостави своите чудатости, да се държи прилично и да не тревожи своите господари с каквито и да било лудории и глупости. Ние не се съмняваме, че пътят на лорд Еглинтън през пролива е бил постлан с добри намерения и че той е ласкаел своя детински ум с мечти за вицекралските дрънкулки; от своя страна лорд Неъс след пристигането си в Дъблинския замък е решил само да се успокои, че масовото очистване на имениятa, опожаряването на селските къщи и безпощадното изселване на техните бедни обитатели върви с нужното темпо. Но тъй като партийна необходимост бе принудила лорд Дерби да назначи неподходящи хора на неподходящи места, същата партийна необходимост веднага постави тези хора във фалшиво положение, каквито и да са били личните им намерения. Преди това оранжизмът бе официално осъждан заради своята натрапчива лоялност; самото правителство се оказа принудено открито да обяви тази организация за незаконна и на нея твърде безцеремонно ѝ бе заявено, че тя не е нужна повече на никого в този свят и че трябва да изчезне. Но достатъчно бе да дойде на власт правителството на торите и хора като Еглинтън и Неъс да се установят в Дъблинския замък, и надеждите на клюмналите оранжисти се събудиха. Слънцето отново засия за тези „истински тори"; те замечтаха, че както в дните на Кясълри ще господствуват абсолютно над страната и че денят на реванша очевидно е дошъл. Стъпка по стъпка те принуждаваха обърканите, слаби и поради това безразсъдни представители на Даунинг стрийт да преминават от една фалшива позиция на друга, докато най-после една прекрасна сутрин светът бе изумен от прокламацията на лорд-наместника, с която Ирландия се поставяше, така да се каже, в обсадно положение, а чрез награди от 50—100 ф. ст. занаятът на шпионина, доносчика, клетвопрестъпника и провокатора се превръщаше в най-изгодното занятие в Зеления Ерин**. Едва що се появиха обявленията с обещаните награди за разкриване на тайни дружества, и един негодяй на име О'Съливан, помощник-аптекар в Киларни, направи донесение срещу собствения си баща и срещу няколко младежи от Киларни, Кенмер, Бантри и Скиберин, като ги обвини, че участвували в огромен заговор и че в тайно споразумение с пиратите, които се подвизават отвъд Атлантическия океан, имали намерение не само „да американизират английските институции", подобно на

* буквално: двамата аркадийци (Вергилий. „Еклоги") тук в смисъл. От един дол дренки. *Ред.*

** — древното име на Ирландия. *Ред.*

г. Брайт, но и да присъединят Ирландия към образцовата република. В резултат тайните агенти в графствата Кери и Корк се заловиха за работа; започнаха нощни арести; продължиха да пристигат загадъчни доноси; от югозапад ловът на заговорници се прехвърли на североизток; в графство Монахан се разиграха комични сцени, а разтревожените жители на Белфаст със собствените си очи видяха как по улиците бяха изкарани няколко десетки учители, чиновници и търговски служещи и хвърлени в затвора. Още повече влоши работата тайнствеността, с която се извършваше съдопроизводството. Нито един от арестуваните не бе пуснат под гаранция, нощните хайки станаха нормално явление, всички следствия се пазеха в тайна, копия от доносите, въз основа на които се вършеха арестите, не се показваха на никого, полицейските съдии търчаха между своите заседателни зали и приемните на Дъблинския замък и за Ирландия общо взето можеше да се каже това, което каза за Белфаст защитникът на обвиняемите в този град, г. Риа: „Струва ми се, че през последната седмица британската конституция напусна Белфаст".

Но през цялата тази шумотевица и цялата тази тайнственост все повече и повече прозира безпокойството на правителството, което отстъпи под натиска на своите лековерни ирландски агенти — които на свой ред се оказаха обикновена играчка в ръцете на оранжистите, — и не знае как да се измъкне от глупавото положение, в което е изпаднало, без да загуби същевременно своята репутация и своите портфейли. Най-напред бе заявено, че опасният заговор, който имал разклонения по цялата територия на Ирландия от югозапад до североизток, изхождал от проамериканския Феникс-клуб[438]. След това се разпространи версията, че заговорът бил възраждане на рибонизма[439]; а сега той ни се представя като нещо съвсем ново, съвсем неизвестно и затова още по-страшно. За лъжите, към които правителството е принудено да прибягва, можем да съдим по маневрите на правителствения орган, дъблинския вестник „Daily Express"[440], който всеки ден угощава своите читатели с измислици за убийства, въоръжени грабежи и нощни събрания. Но за голямо огорчение на вестника убитите стават от гробовете си и на собствените му страници протестират против това, че реакцията ги е ликвидирала по този начин.

Може би наистина съществува такъв Феникс-клуб, но във всеки случай неговото значение е много малко, тъй като самото правителство намери за уместно да удуши този Феникс в собствената му пепел. Що се отнася до рибонизма, това движение никога не се е опирало на тайни заговорници. Когато в края на XVIII век протестантските „момчета от ранните часове" [Peep-o'Day boys] се

обединиха за война против католиците в Северна Ирландия, в противовес на тях възникна дружеството на „защитниците“[441]. Когато в 1791 г. „момчетата от ранните часове“ се сляха с оранжистите, „защитниците“ се превърнаха в рибонисти. Най-после, когато в наши дни британското правителство открито скъса с оранжизма, дружеството на рибонистите, лишено от причината за своето съществуване, доброволно се саморазтури. Извънредните мерки, взети от лорд Еглинтън, могат наистина да съживят рибонизма, както могат да го съживят и сегашните опити на дъблинските оранжисти да поставят английски офицери начело на ирландската полиция и да попълнят нейните редове със свои привърженици. Понастоящем в Ирландия няма тайни дружества с изключение на дружествата в селските райони. Но да се обвинява Ирландия, че в нея възникват подобни дружества, би било не по-логично, отколкото да се обвинява гората, че в нея растат гъби. Едрите ирландски земевладелци се обединиха за жестока изтребителна борба против бедните арендатори; или, както те наричат това, обединили са се за извършване на икономически експеримент — прочистване на страната от излишни гърла. Те възнамеряват също тъй безцеремонно да изтребят дребните арендатори ирландци, както слугините изтребват насекомите. От своя страна тези нещастници, доведени до отчаяние, се опитват да окажат слаба съпротива, като образуват разпръснати из страната тайни дружества, които са безсилни да вършат нещо повече от актове на индивидуално отмъщение.

Но ако заговорът, който се опитват да разкрият в Ирландия, е най-чиста измислица на оранжистите, все пак благодарение на наградите, обещани от правителството, този плод на фантазията може да вземе осезателни форми. Шилингите и джинът на сержанта вербовач са по-малко способни да примамят някого от кралската тълпа на служба в кралските войски, отколкото наградата за разкриването на ирландските тайни дружества е способна да създаде дружествата, които трябва да бъдат разкрити. В недрата на всяко графство незабавно ще се появят предатели, които, представяйки се за революционни делегати, ще обиколят селските окръзи, ще вербуват членове, ще ги заклеват, ще правят донесения срещу тези жертви ще ги качват на бесилката и ще слагат парите, обагрени с кръв, в своите джобове. За да дадем представа за тази банда от ирландски доносчици и за влиянието на правителствените награди върху тях, достатъчно е да приведем една извадка от една реч на сър Роберт Пил в камарата на общините:

„Когато бях главен секретар за Ирландия, бе извършено убийство в местността между Карик-на-Шур и Клонмел. Някой си г... хранел смъртна омраза към г. ... и наел четирима души, по две гвинеи всеки, за да го убият. По

двата бряга на река Шур минават пътищата от Карик за Клонмел; на всеки път той поставил по двама души, така че неговата жертва не можела да се изплъзне. По този начин нещастникът бе предателски убит и това ужасно престъпление до такава степен развълнува страната, че правителството определи награда от 500 ф. ст. за предаването на всеки един от убийците. И, ще повярвате ли, самият злодей, който бе подкупил четиримата убийци, се яви и ги издаде, след което те бяха екзекутирани, а аз собственоръчно заплатих в моята канцелария в Дъблинския замък 2 000 ф. ст. на това чудовище в човешки образ."

Написано от К. Маркс на 29 декември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5530 от 11 януари 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА СЕЛЯНИТЕ В РУСИЯ

I

Берлин, 29 декември 1858 г.

Великият „инициатор“ (по израза на Мадзини) на руската революция, император Александър II, е направил още една крачка напред. На 13 ноември императорският Главен комитет за отменяване на крепостното право[442] е подписал най-после своя доклад до императора, съдържащ основните положения, върху които се проектира да бъде извършено освобождението на крепостните селяни. Основните принципи на този доклад са следните:

I. Селяните незабавно престават да бъдат крепостни и получават статута на „временно задължени“ по отношение на своите помешчици. Това положение ще трае дванадесет години, през които те ще се ползуват с всички лични и имуществени права, от които се ползуват другите плащащи данъци поданици на империята. Крепостната зависимост с всички произтичащи от нея последици се отменява завинаги без каквото и да било обезщетение за предишните собственици, защото, както се казва в доклада, крепостната зависимост била произволно въведена от цар Борис Годунов* и след това в резултат на злоупотреба с властта ста-

* Това твърдение далеч не отговаря на истината. Борис Годунов (с указ от 2 ноември 1601 г.) лишил селяните от правото да се прехвърлят от място на място по територията на държавата и ги прикрепил към именията, към които те вече принадлежали поради факта, че са родени, или живеят там. При неговите приемници властта на дворянството над селяните почнала бързо да нараства и с течение на времето те всички станали крепостни. Но това си оставало незаконна узурпация от страна на болярите, докато Петър Велики не я узаконил в 1723 г. Селяните не само не били освободени от оковите, които ги прикрепяли към именията, но сега били превърнати и в лична

нала неделима част от обичайното право; следователно, тъй като е била създадена по волята на монарха, тя може да бъде премахната също по волята на монарха. Що се отнася до парично обезщетение за нейното отменяване, такова плащане на пари срещу права би било по думите на авторите на доклада действително недостойна страница в историята на Русия, защото тези права принадлежат на селяните по начало и те изобщо не е трябвало да им бъдат отнемани.

II. През дванадесетгодишния период на временната задълженост селянинът продължава да бъде прикрепен към имението; но ако помешчикът не може да отдели на селянина поне пет десетини земя, които той да обработва за себе си, последният е свободен да напусне имението. Той може да си отиде и при условие, че намери някой, който да обработва неговия участък и да плаща заради него данъците му към хазната.

III и IV. Всяка селска община запазва в свое владение жилищните сгради на своите членове с техните стопанства, обори, зеленчукови градини и пр., за което на помешчика се плаща годишна рента от 3% от оценената стойност на тези имоти. Общината има правото да застави помешчика да ги оцени, като назначи за целта смесена комисия от двама помешчика и двама селяни. Ако селската община пожелае, тя може да придобие собственост над тези имоти, като заплати тяхната стойност в брой.

V. Участъците земя, които помешчиците трябва да дадат на селяните, се определят по следния начин: в имения, където на всеки крепостен се падат повече от шест десетини, всеки възрастен селянин от мъжки пол получава участък орна земя от девет десетини; там, където земята е по-малко, на селяните се предават две трети от цялата орна земя; там, където селяните, придадени към имението, са толкова много, че две трети от земята не са достатъчни, за да се паднат поне по пет десетини на всеки възрастен селянин от мъжки пол, земята се разделя на участъци от по пет десетини и ония селяни, които при тегленето на жребия не получат участък, получават паспорти от селските власти и са свободни да отидат, където си искат. Що се отнася до дървата за

собственост на дворянина-помешчик; последният получил правото да ги продава поотделно или заедно, със земята или без земята и поради това станал лично отговорен пред правителството за селяните и за техните данъци. По-късно с едно драсване на перото Екатерина II превърнала в крепостни четири-пет милиона сравнително свободни селяни в новопридобитите западни и южни области. Но в руските официални документи би било нетактично да се споменава за такива факти, отнасящи се до Петър I и Екатерина II, и поради това бедният Борис Годунов трябва да носи отговорността за греховете на всичките си приемници.

горене, помешчикът е длъжен да дава такива дърва на селяните от своите гори по предварително установена цена.

VI. Срещу всички тези облагодетелствувания селянинът трябва да отработва на помешчика следната ангария: за всяка десетина, която той е получил, да отработва десет работни дни с кон и десет работни дни без кон (при участък от девет десетини това прави 180 дни годишно). Като се изхожда от тази норма, стойността на селската ангария може да се определи в пари за всяка губерния (провинция), като стойността на един ден ангария се смята за равна само на една трета от стойността на работния ден на свободния работник. След изтичането на първите седем години една седма от тази ангария, а след това всяка следваща година още по една седма могат да бъдат превърнати в данък в зърнени храни.

VII. Дворните селяни, т. е. ония, които са прикрепени не към определено имение, а към къщата на помешчика или лично към своя господар, са длъжни да му работят в продължение на десет години, но срещу заплата. Впрочем, те могат по всяко време да се откупят — мъжът срещу 300 рубли, а жената срещу 120.

IX. Помешчикът си остава ръководителят на селската община и има право да налага вето на нейните решения, но в такива случаи се допуща обжалване в смесена комисия, състояща се от помешчици и селяни.

Такова е съдържанието на този важен документ, който косвено изразява възгледите на Александър II върху най-важния социален въпрос за Русия. Аз пропуснах раздел VIII, посветен на организацията на селските общини, и раздел X, който съдържа само установените от закона форми, в които трябва да бъдат облечени официалните документи, отнасящи се до тази реформа. Едно най-повърхностно сравнение показва, че този доклад представлява всъщност просто продължение и доразвитие на програмата, която Главният комитет предложи миналата пролет на различните дворянски събрания в цялата империя. Тази програма, десетте точки на която точно отговарят на десетте раздела на доклада, бе фактически само схема, която бе съставена с цел да се покаже на дворяните в каква насока трябва да действуват, и която те трябваше да доразвият. Но колкото по-дълбоко вникваха дворяните в същността на въпроса, толкова по-силна ставаше тяхната съпротива и извънредно показателно е, че след осем месеца правителството бе принудено само да развие тази схема и да състави плана, който първоначално се проектираше като спонтанен акт от страна на дворянството.

Толкова за историята на гореизложения документ; сега да преминем към неговото съдържание.

Ако руското дворянство смята, че „4 август“ (1789 г.) за него още не е настъпил и че поради това то не трябва да жертвува своите привилегии пред олтара на отечеството, руското правителство се движи напред значително по-бързо: то вече стигна до „Декларацията за правата на човека“ [443]. И наистина помислете само — Александър II провъзгласява „права, които принадлежат на селяните по начало и които изобщо не е трябвало да им бъдат отнемани“! Наистина живеем в необикновено време! В 1846 г. римският папа става инициатор на либерално движение[444]; в 1858 г. руският деспот, истинският всеруски самодържец*, оповестява правата на човека! И ние тепърва ще видим, че тази декларация на царя ще предизвика не по-малко широк отзвук в целия свят и в края на краищата ще упражни много по-значително въздействие, отколкото либерализмът на папата.

Първата от заинтересованите страни, за които става дума в този доклад, е дворянството. Ако то откаже да празнува своя 4 август, правителството достатъчно ясно му казва, че то ще бъде принудено да направи това. Всеки раздел на доклада крие твърде чувствителна материална загуба за аристокрацията. Един от начините, по който дворяните експлоатираха своя човешки капитал, беше да дават крепостните под наем или да им позволяват срещу годишна сума (оброк**) да скитат от място на място и да си изкарват препитанието, както намерят за добре. Тази практика подхождаше идеално както на интересите на дворянския джоб, така и на скитническия начин на живот на руския крепостен. За дворяните това бе един от главните източници на доход. В раздел I се предлага неговото премахване без каквото и да било обезщетение. Но работата не се ограничава с това. Въз основа на раздел II всеки крепостен, на когото помешчикът не може да даде участък от 5 десетини орна земя, е свободен да разполага със себе си и може да отиде, където си иска. Въз основа на раздели III—V помешчикът се лишава от правото да разполага свободно с около две трети от своята земя и е длъжен да я раздаде на селяните. Наистина те и сега заемат тази земя, но под неговия контрол и срещу задължението да изпълняват повинности, определяни изцяло по негово усмотрение. Занапред земята действително ще принадлежи на селяните, които стават постоянните ѝ държатели и получават правото да откупят напълно своите стопанства и чиято ангария, макар и установена в много голям размер, все пак ще бъде твърдо определена със закон; нещо повече, селяните

* Думите „всеруски самодържец“ са дадени от Маркс на руски с латински букви. *Ред.*

** Думата „оброк“ е дадена от Маркс на руски с латински букви. *Ред.*

могат да се откупят от тази ангария на твърде изгодна (за тях) цена. Дори дворните*, т. е. домашните слуги в помешчическия дом, ще получават заплата и ако желаят, могат да откупят свободата си. Което е още по-лошо, селяните ще получат права наравно с всички други граждани, а това означава, че те ще имат непознатото им досега право да завеждат искове против своите господари и да свидетелствуват против тях в съдилищата; и макар помешчикът да си остава глава на селяните в своето имение и да запазва известна юрисдикция над тях, все пак изнудванията, които даваха възможност на голяма част от руските дворяни да трупат средства за издържане на елегантни кокотки в Париж и за комар в немските курорти, в бъдеще ще бъдат значително ограничени. Но за да можем да съдим за резултатите от това намаление на дохода на руските дворяни, нека да разгледаме тяхното финансово положение. Цялото земевладелско дворянство в Русия е задлъжняло към кредитните банки (учредени от държавата) около 400 000 000 сребърни рубли, като гаранция за които в тези банки са заложени около 13 000 000 крепостни. Общият брой на крепостните в Русия (без държавните селяни) възлиза на 23 750 000 (по преброяването от 1857 г.). Очевидно е, че главни длъжници на банките са по-дребните притежатели на крепостни, докато по-едрите имат сравнително по-малко дългове. От преброяването в 1857 г. личи, че около 13 000 000 крепостни принадлежат на помешчици, които притежават по по-малко от 1 000 крепостни, докато останалите 10 750 000 крепостни принадлежат на собственици, които имат по повече от 1 000 души. Близко до ума е, че последните общо взето представляват свободната от дългове, а първите — задлъжнялата част от руското дворянство. Това изчисление може да не е съвсем точно, но общо взето се приближава до действителното положение.

Броят на поземлените собственици, които притежават от една до 999 „души“, съгласно преброяването от 1857 г. възлиза на 105 540, докато броят на дворяните, които притежават 1 000 души и повече, не надвишава 4 015. Излиза следователно, че по най-скромно пресмятане девет десети от цялата руска аристокрация е много задлъжняла към кредитните банки или, с други думи, към държавата. Но известно е, че руското дворянство има освен това големи задължения към частни лица, банкери, търговци, евреи и лихвари, като тези задължения в повечето случаи са толкова големи, че те само номинално са собственици на своите имения. Ония от тях, които все още се бореха срещу разоре-

* Думата „дворните“ е дадена от Маркс на руски с латински букви. *Ред.*

нието, бяха окончателно смазани от огромните разходи на последната война, когато те не само плащаха тежка дан в хора, пари и повинности, но и не можеха да пласират своята продукция и трябваше да вземат пари назаем при крайно тежки условия. А сега им се предлага напълно и без всякакво обезщетение да се откажат от значителна част от своите доходи, а остатъкът от тези доходи да бъде регулиран по такъв начин, който не само ще го намали, но и ще запази този намален размер в бъдеще.

Лесно е да се предвидят последиците от това положение за дворянство като руското. Ако то не се съгласи с пълното разоряване или незабавния фалит на значителното мнозинство от своето съсловие с перспектива да се слее в бъдеще с онази категория бюрократични дворяни, рангът и положението на които напълно зависят от правителството, то трябва да окаже съпротива срещу този опит за освобождаване на селяните. То вече оказва такава съпротива; и ако сегашната му съпротива в рамките на законността се окаже безсилна против волята на монарха — а това е очевидно, — то ще бъде принудено да прибегне до други, по-ефикасни средства.

II

Берлин, 31 декември 1858 г.

Съпротивата на руското дворянство срещу плановете на царя за освобождение на селяните вече започна да се проявява по два начина: пасивен и активен. Какъв беше резултатът от речите, които Александър II благоволи да произнесе пред своето дворянство през време на обиколката си из различните губернии — речи, ту облечени в меката форма на призиви за хуманност, ту приличащи на поучения, ту преминаващи в резкия тон на заповед и заплаха? Дворяните слушаха тези речи с робска покорност, с наведени глави, но в дъното на душата си чувствуваха, че императорът, който е дошъл при тях да им говори, да ги убеждава, да ги увещава, осведомява и заплашва, не е вече предишният всемогъщ цар, чиято воля заместваше дори разума. Ето защо те се осмелиха да дадат по същество отрицателен отговор, като не дадоха какъвто и да било отговор изобщо, не взеха да пригласят на мненията на царя и прибягнаха до най-простия начин — протакане на работата в своите различни комитети. Те не оставиха на императора друг изход освен този на римската църква: compelle intrare*. Най-после скучното еднообразие на това упорито мълчание бе дързко нарушено от санкт-петербургския дворянски комитет, който одобри един документ, съставен от един от неговите членове, г. Платонов, и фактически представляващ своеобразна „петиция за правата"[445]. Дворяните искаха ни повече, ни помалко, а свикване на дворянски парламент, който да решава съвместно с правителството не само този голям насъщен въпрос, но и

* — принуждавай да влязат. *Ред.*

всички политически въпроси изобщо. Напразно министърът на вътрешните работи г. Ланской отказваше да приеме този документ, връщайки го на дворянството със сърдитата забележка, че не било работа на дворяните да се събират да подават петиции и че те трябвало само да обсъждат въпросите, поставени им от правителството. Генерал Шувалов от името на комитета премина в настъпление и след като заплаши, че ще предаде лично документа на императора, принуди г. Ланской да го приеме. По този начин руското дворянство в 1858 г., подобно на френското дворянство в 1788 г., провъзгласи лозунга: Assemblée des Etats généraux*, или —както казват в Московието, — Земский собор или Земская дума**. По този начин в егоистичните си опити да запази непокътнати остарелите социални основи на пирамидата, дворянството само атакува нейния политически център на тежестта. Освен това esprit de vertige*** — както старите френски емигранти наричаха духа на епохата — ги бе овладял толкова силно, че повечето дворяни стремглаво се впуснаха във водовъртежа на буржоазната мания по акционерни дружества, а в западните губернии малцинството се старае да покаже, че възглавява модното литературно движение и с всички средства го покровителствува. За да дадем представа за тези смели тенденции, достатъчно е да кажем, че в 1858 г. броят на съществуващите вестници е нараснал вече на 180, а за 1859 г. бе обявено излизането на нови 109. От друга страна, през 1857 г. бяха основани шестнадесет дружества с капитал 303 900 000 рубли, а от януари до август 1858 г. към тях се прибавиха още 21 нови компании с капитал 36 175 000 рубли.

Да погледнем сега другата страна на реформите, замислени от Александър II. Не трябва да забравяме колко често руското правителство е извиквало пред очите на селяните fata morgana**** на свободата. В началото на своето царуване Александър I призоваваше дворянството да освободи своите селяни, но безуспешно. В 1812 г., когато селяните бяха призовани да се записват в опълчението***** (милицията), на тях наистина неофициално, но с мълчаливото съгласие на императора, бе обещано освобождение от крепостната зависимост като награда за техния патриотизъм; казваха им, че с хора, които са защитили святая Русь, не можело повече да се отнасят като с роби. Дори при Николай редица укази

* — Събрание на Генералните щати. *Ред.*

** Думите „Земский собор" и „Земская дума" са дадени от Маркс на руски с латински букви. *Ред.*

*** — духът на замайване. *Ред.*

**** — мираж. *Ред.*

***** Думата „опълчение" е дадена от Маркс на руски с латински букви.

ограничиха властта на дворяните над техните крепостни, дадоха на последните правото (указ от 1842 г.) да сключват със своите собственици договори за отбиване на повинностите (в резултат на което те получиха косвено правото да водят съдебни процеси против своите господари), дадоха (1844 г.) гаранция от името на правителството, че селяните ще изпълнят задълженията, произтичащи от тези договори, осигурявайки на крепостните правото (1846 г.) да се откупят, ако имението, към което те са придадени, бъде продадено на търг, и дадоха възможност (1847 г.) на селяните, придадени към такова имение, незабавно след обявяването му за продажба да го изкупят с общи средства изцяло. За голямо учудване както на правителството, така и на дворянството, неочаквано се оказа, че крепостните са били напълно готови за това и действително почнаха да изкупуват имениията едно след друго; нещо повече, оказа се, че в твърде много случаи земевладелецът бе само номинален собственик, защото от дълговете го бяха освободили парите на собствените му крепостни, които, разбира се, бяха взели необходимите предохранителни мерки, за да си осигурят фактически и своята собствена свобода, и владението на имението. Когато това стана известно, правителството, изплашено от тази проява на съобразителност и енергия от страна на крепостните, както и от революционния взрив през 1848 г. в Западна Европа, бе принудено да търси средство против приложението на закона, което заплашваше постепенно да изтласка дворянството от неговите имения. Но да се отмени указът бе вече много късно и затова друг указ (от 15 март 1848 г.) разпростря правото на изкупуване върху всеки крепостен поотделно, докато дотогава то принадлежеше само на селските общини. Тази мярка не целеше само да разруши обединенията, които обхващаха села и групи от села от една околия и до този момент даваха на крепостните възможност да събират капитала, необходим за такова изкупуване; освен това тя се придружаваше и от някои специални условия. Крепостните можеха да купуват земята, но не и придадените към нея хора; с други думи, купувайки имението, към което принадлежаха, крепостните не купуваха собствената си свобода. Напротив, те си оставаха крепостни и при това цялата сделка получаваше сила само със съгласието на предишния помешчик! Като венец на всичко много дворяни, които държаха своите имения, така да се каже, по пълномощие от своите крепостни, получиха по силата на същия указ правото и дори поощрението да нарушават това пълномощие и да си връщат пълното владение на своите имения, като всякакви искове в съдилищата от страна на крепостните бяха

безусловно забранени. От този момент за крепостните бяха затворени всички учебни заведения освен началните училища и всички надежди за освобождение като че ли бяха разбити, когато последната война отново принуди Николай да прибегне към всеобщо въоръжаване на крепостните и, както обикновено, да подкрепи тази мярка с обещания за освобождаването им от крепостна зависимост — обещания, които правителствените чиновници трябваше да разпространяват сред селяните.

Напълно естествено е, че след всичко това Александър II бе принуден сериозно да се заеме с освобождението на селяните. Резултатът от неговите усилия и основните точки на неговите планове, доколкото последните са узрели, сега са публикувани. Какво ще кажат селяните за дванадесетгодишния период на изпитание, което трябва да се придружава от тежка ангария, при което след изтичането на този срок те ще получат статут, който правителството не се решава дори да опише точно? Какво ще кажат те за общинското управление, правораздаването и полицията, които унищожават всички органи на демократичното самоуправление, отвеки присъщо на всяка селска община в Русия, и имат за цел да създадат система на патримониална власт на помешчиците по образеца на пруското селско законодателство от 1808—1809 г.[446] — система, съвсем непривична за руския селянин, целият живот на който се управлява от селската община на когото е чужда мисълта за индивидуална поземлена собственост и който гледа на общината като на собственик на земята, на която той живее?

Ако си спомним, че след 1842 г. въстанията на крепостните против своите помешчици и управители станаха епидемично явление, че дори съгласно официалната статистика на министерството на вътрешните работи около шестдесет дворяни годишно загиват от ръцете на селяни, че през време на последната война техните въстания нараснаха страшно много, а в западните губернии бяха насочени главно против правителството (там бе образуван заговор за вдигане на въстание веднага щом се приближи англо-френската — неприятелската — армия!) — едва ли може да има съмнение, че дори дворянството да не се съпротивява срещу освобождението на селяните, опитът да бъдат осъществени предложенията на комитета ще послужи като сигнал за избухване на масово въстание сред селското население на Русия. Но дворянството непременно ще се съпротивява; разкъсван между държавната необходимост и практическата целесъобразност, между страха от дворянството и страха от разярените селяни, императорът сигурно ще се колебае; а крепостните, възбудени до крайност от

големите очаквания и смятащи, че царят е на тяхната страна, но че дворяните му връзват ръцете, сега неизбежно ще вдигнат въстание. А стане ли това, ще настъпи руската 1793 година; господството на терора на тези полуазиатски крепостни ще бъде невиждано в историята, но то ще бъде втората повратна точка в историята на Русия и в края на краищата на мястото на мнимата цивилизация, въведена от Петър Велики, ще постави истинската и всеобща цивилизация.

Написано от К. Маркс на 29 и 31 декември 1858 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5535 от 17 януари 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

К. МАРКС

ПОЛОЖЕНИЕТО В ПРУСИЯ

Берлин, 11 януари 1859 г.

Вие вероятно знаете германската поговорка: „Където няма нищо, там и кайзерът губи своето право" („Wo nichts ist, hat der Kaiser sein Recht verloren"), и ако този закон за нищото властвува над толкова могъща особа като един кайзер, от него не може, разбира се, да избегне и вашият собствен кореспондент. Където няма събития, там няма какво да се разказва. Това е сериозната причина, която ме накара да преустановя за няколко седмици моите кореспонденции от „столицата на разума", от центъра ако не на световното могъщество, то поне на „Weltgeist"*. Първата фаза на движението в Прусия завърши с всеобщите избори, а втората ще започне утре с откриването на ландтага. Междувременно оценката на положението на нещата в тази страна, която дадох в предишните си кореспонденции** и която — както виждам от изпратената ми връзка издавани в Америка немски вестници — е била възприета от много американски синове на тевтонците, без те надлежно да посочват източника, от който са почерпили своята мъдрост — тази оценка напълно се потвърди от ленивия, небрежен, дори бих казал не ход на събитията, а по-скоро, както би го нарекъл незабравимият педант д-р Джонсън, пълзене по корем по земята без крака, подобно на червей. Милите у германците са по-дълги, отколкото у който и да било народ; затова пък крачките, с които те измерват своя път, са несравнено по-къси. Именно затова в своите детски приказки те вечно мечтаят за вълшебни ботуши,

* — „световния дух". *Ред.*

** Виж настоящия том, стр. 624—632. и 653—656. *Ред.*

които позволяват на щастливия им собственик да изминава повече от една левга при всяка крачка.

Историята на тази страна през последните десет години е била излагана толкова едностранчиво (да употребим любимата дума на германците, които, подобно на схоластичното магаре на Буридан, са толкова многостранни, че всеки момент се намират на мъртва точка), че според нас няма да бъде излишно да изложим някои общи съображения. Когато празноглавият крал се качи на престола, той бе пълен с илюзиите на романтическата школа. Той искаше да бъде крал по божия милост и същевременно народен крал; да бъде обкръжен от независима аристокрация сред една всесилна бюрократична администрация; да бъде човек на мира, намиращ се начело на казармите; да поощрява народните свободи в средновековен дух, като същевременно се противопоставя на всички стремежи на съвременния либерализъм; да възражда църковната вяра, като в същото време се хвали с интелектуалното превъзходство на своите поданици — с една дума, да играе ролята на средновековен крал, действувайки същевременно като пруски крал, този уродлив продукт на XVIII век. Но от 1840 до 1848 г. всичко вървеше наопаки. Landjunker-ите*, които се осланяха на коронования сътрудник на „Politisches Wochenblatt"[447] — който всеки ден проповядваше необходимостта да се присади поетичното управление на аристокрацията върху прозаичния пруски режим, осъществяван от даскала, фелдфебела, полицая, бирника и учения мандарин, — бяха принудени да се задоволяват с тайните симпатии на краля вместо с реални отстъпки от негова страна. Буржоазията, още много слаба, за да се осмели да действува активно, бе принудена да се влачи след армията от теоретици, водена от последователите на Хегел в поход против религията, идеите и политиката на стария свят. В нито един от предишните периоди философският критицизъм не е бил толкова смел, толкова влиятелен и толкова популярен, както през първите осем години на управлението на Фридрих-Вилхелм IV, който искаше да замести със средновековен мистицизъм „плиткия" рационализъм, въведен в Прусия от Фридрих II. През този период философията дължеше своето могъщество изцяло на практическата слабост на буржоазията; тъй като не беше в състояние да щурмува остарелите институции в действителния живот, буржоазията трябваше да отстъпи приоритета на смели идеалисти, които щурмуваха тези институции в областта на мисълта. В края на краищата самият крал-романтик, подобно на всич-

* — юнкерите. *Ред.*

ки свои предшественици, бе всъщност само оръдие на едно най-обикновено бюрократично правителство, което той напразно се опитваше да разкраси с префинените чувства на минали векове.

Революцията, или по-точно, породената от нея контрареволюция, промени коренно цялата картина. Landjunker-ите извличаха от личните чудатости на краля практически изгоди и успяха да върнат правителството назад не само до 1848 и до 1815 г., но дори до 1807 г. Настъпи краят на плахите романтични въжделения, но на тяхно място се появи една пруска камара на лордовете; възстановено бе правото на мъртва ръка[448], частната юрисдикция на едрите земевладелци процъфтяваше както никога преди това; освобождаването от данъци отново стана атрибут на аристокрацията; полицията и правителствените чиновници трябваше да се кланят на аристократите; всички ключови длъжности бяха дадени на издънките на поземлената аристокрация и на по-дребната аристокрация, просветените чиновници от старата школа бяха отстранени и заместени с лакеи на рентиерите и едрите земевладелци, а всички свободи, завоювани от революцията — свободата на печата, свободата на събранията, свободата на словото, конституционного представителство, — всички тези свободи наистина бяха запазени, но само като привилегии на аристократическата класа. От друга страна, ако в предишния период буржоазията насърчаваше философското движение, сега аристокрацията го изтръгна с корен и въдвори на неговото място пиетизма. Всички просветени професори бяха изгонени от университетите, а viri obscuri*, хенгстенберговци, щаловци и tutti quanti** завладяха всички просветни учреждения на Прусия, като се почне от селските училища и се свърши с висшия учителски институт в Берлин. Полицейският и административният апарат не бе разрушен, а превърнат в просто оръдие на управляващата класа. Посегнаха дори върху промишлената свобода; и тъй като системата на патентите бе превърната в мощно средство за протекция, сплашване и подкуп, занаятчиите от големите градове бяха отново принудени да организират корпорации, цехове и всевъзможни други отживели форми на една минала епоха. Именно по този начин всички най-смели мечти на краля, които си оставаха мечти през първите осем години на неговия абсолютен режим, се сбъднаха благодарение на революцията и бяха ярка, осезателна действителност в продължение на осем години между 1850 и 1857 г.

* — обскуранти. *Ред.*
** — други подобни. *Ред.*

Но медалът има и обратна страна. Революцията разби идеологическите илюзии на буржоазията, а контрареволюцията тури край на политическите ѝ претенции. По такъв начин буржоазията бе върната към единствено присъщите ѝ занимания — търговията и промишлеността — и според мен никой друг народ не е направил през последното десетилетие такава относително огромна крачка напред в това направление, както германците, и особено прусите. Ако сте виждали Берлин преди десет години, сега няма да го познаете. От строг площад за паради той се превърна в оживен център на германското машиностроене. Ако обиколите Рейнска Прусия и херцогство Вестфалия, вие неволно ще си спомните за Ланкашир и Йоркшир. Ако Прусия не може още да се похвали със собствен Исак Перейра, тя си има стотици мевисеновци, които възглавяват повече Crédits Mobiliers, отколкото са князете в бундестага.

Бесният ламтеж за богатство, стремежът да се напредне в живота, да се откриват нови рудници, да се строят нови заводи, да се прокарват нови железопътни линии и особено да се влагат пари в акционерни дружества и да се спекулира с техните акции — всичко това стана модна страст, която е обхванала всички класи на обществото, от селянина до самия коронован владетел, който някога беше reichsunmittelbarer Fürst[449]. Следователно виждате, че дните, когато буржоазията оплакваше своя вавилонски плен и унизено скланяше глава, са били тъкмо ония дни, когато тя е ставала действителната сила в страната, когато дори високомерният аристократ се превръщаше по своята вътрешна същност в жаден за печалби и трупащ пари борсов спекулант. Ако ви е нужен пример за това, как спекулативната философия се е превърнала в търговска спекулация, погледнете Хамбург в 1857 г. Нима тези умозрителни германци не се проявиха тогава като виртуози в мошеничеството? Но този победен ход на пруската буржоазия, засилен от общото повишаване на цените на стоките и следователно от общото намаляване на постоянния доход на управляващата бюрокрация, естествено се придружаваше от разоряването на дребната буржоазия и от концентрацията на работническата класа. Разоряването на дребната буржоазия през последните осем години е всеобщо явление, което може да се наблюдава навсякъде в Европа, но никъде не е така ясно изразено, както в Германия. Нуждае ли се това явление от някакво обяснение? Отговарям накъсо: погледнете сегашните милионери, които довчера още бяха бедняци. За да може един човек с празни джобове да се превърне за една нощ в милионер, трябва хиляда души с по 1 000 долара всеки да са се превърнали за един ден в

просяци. Борсовото вълшебство прави такива трансформации за една секунда съвсем независимо от по-бавните начини на натрупване на богатството в съвременната промишленост. Затова през последните десет години в Прусия паралелно с нарастването на буржоазията израснаха една недоволна дребна буржоазия и една концентрирана работническа класа.

Но вече е време да изпратя в пощата тази кореспонденция, макар още да не съм завършил моя Rundschau*, както „Neue Preußische Zeitung" нарича този вид ретроспективни прегледи.

Написано от К. Маркс на 11 януари 1859 г.

Напечатано във вестник „New-York Daily Tribune", бр. 5548 от 1 февруари 1859 г.

Печата се по текста на вестника

Превод от английски

ИЗ РЪКОПИСНОТО НАСЛЕДСТВО НА К. МАРКС

УВОД

(ИЗ ИКОНОМИЧЕСКИТЕ РЪКОПИСИ ОТ 1857—1858 г.)[450]

I. ПРОИЗВОДСТВО, ПОТРЕБЛЕНИЕ, РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ, РАЗМЯНА (ОБРЪЩЕНИЕ)

1. *Производство*

а) Настоящото изследване има за предмет преди всичко *материалното производство.*

Изходната точка, естествено, са индивидите, произвеждащи в обществото — а следователно обществено определеното производство на индивидите. Отделният и обособен ловец и рибар, с които започват Смит и Рикардо, спадат към лишените от фантазия измислици на XVIII век. Това са робинзонади, които в никой случай не изразяват само реакция срещу прекалената изтънченост и връщане към криворазбран природен начин на живот, както си въобразяват историците на културата. Също тъй малко почива върху подобен натурализъм и contrat social на Русо[451], който чрез договор установява отношения и връзки между независимите по природа субекти. Това е привидност, и то само естетическата привидност на малките и големите робинзонади. По-скоро това е предугаждане на „буржоазното общество“, което от XVI век се подготвяше, а през XVIII век правеше гигантски крачки към своята зрелост. В това общество на свободната конкуренция отделният човек се явява освободен от природните връзки и т. н., които в по-ранните исторически епохи го правели принадлежност към определен, ограничен човешки конгломерат. Пророците от XVIII век, върху плещите на които още изцяло стоят Смит и Рикардо, си представят този индивид на XVIII век — който, от една страна, е продукт на разпадането на феодалните обществени форми, а, от друга, на развилите се от XVI век насам нови производителни сили — като идеал, чието съществуване се отнася към миналото. Не като резултат на историческото развитие, а

като изходна точка на историята. Защото съобразно със своята представа за човешката природа те си го представят като природосъобразен индивид, не като възникващ исторически, а като даден от природата. Това заблуждение е било досега свойствено на всяка нова епоха. Стюърт, който в много отношения в противоположност на XVIII век и като аристократ стои повече на историческа почва, е избягнал тази ограниченост.

Колкото по-назад се връщаме в историята, толкова повече индивидът, а следователно и произвеждащият индивид, се явява като несамостоятелен, принадлежащ към по-голямо цяло: отначало още по съвсем естествен начин към семейството и към разширеното в род семейство; по-късно към общината в различните ѝ форми, произлязла от противоположността и претопяването на родовете. Едва в XVIII век, в „буржоазното общество", различните форми на обществената връзка се явяват спрямо отделната личност просто като средство за постигане на нейните частни цели, като външна необходимост. Но епохата, която създава това становище — становището на обособения индивид, — е тъкмо епохата на най-развитите досега обществени (от това становище всеобщи) отношения. Човекът е в най-буквалния смисъл на думата *ζῶον πολιτικόν**, не само обществено животно, а животно, което може да се обособи само в обществото. Производството на обособения индивид вън от обществото — рядко явление, което може да се случи с някой случайно попаднал в дива местност цивилизован човек, който вече динамично притежава в себе си обществените сили — е също такава безсмислица, както и развитието на езика без *съвместно* живущи и разговарящи помежду си индивиди. На това няма защо повече да се спираме. Ние съвсем не бихме го засегнали, ако тази глупост, която имаше оправдание за хората от XVIII век, не беше отново сериозно внесена в най-новата политическа икономия от Бастиа, Кери, Прудон и др. Естествено, за Прудон, между другото, е приятно да обяснява историко-философски произхода на едно икономическо отношение, чието историческо възникване не познава, като създава мита, че на Адам или Прометей идеята хрумнала съвсем готова, че след това била въведена и т. н. Няма нищо по-скучно и по-сухо от фантазиращата locus communis**.

Така че, ако става дума за производство, винаги се говори за производство на определено стъпало на общественото развитие — за производство на обществени индивиди. Затова би могло

* — обществено животно (Аристотел. „Политика", т. I, гл. 1). *Ред.*
** — баналност. *Ред.*

да изглежда, че за да говорим изобщо за производство, трябва или да проследим историческия процес на развитие в различните му фази, или от самото начало да заявим, че имаме работа с определена историческа епоха, например със съвременното буржоазно производство, което в действителност е нашата същинска тема. Всички епохи на производството обаче имат известни общи признаци, общи определения. *Производството изобщо* е абстракция, но разумна абстракция, доколкото тя действително подчертава и фиксира общото и с това ни спестява повтарянето. Впрочем това *всеобщо* или обособеното чрез сравняване общо само е многократно разчленено, изразяващо се в различни определения. Част от него се отнася към всички епохи; друга е обща само за някои. Известни определения ще бъдат общи и за най-съвременната, и за най-старата епоха. Без тях ще бъде немислимо каквото и да било производство; обаче ако най-развитите езици имат общи закони и определения с най-неразвитите, то тъкмо различието от това всеобщо и общо е онова, което съставлява тяхното развитие. Тъкмо ония определения, които важат за производството изобщо, трябва да бъдат отделени, за да не би покрай единството, което произлиза вече от това, че субектът, човечеството, и обектът, природата, са едни и същи, да бъде забравено същественото различие. В това забравяне лежи например цялата мъдрост на съвременните икономисти, които доказват вечността и хармонията на съществуващите социални отношения. Например не било възможно никакво производство без производствен инструмент, макар този инструмент да е само ръката. Никакво производство не било възможно без минал, натрупан труд, макар този труд да е само оназм сръчност, която е събрана и концентрирана в ръката на дивака чрез многобройни упражнения. Капиталът е между другото и производствен инструмент, и минал, обективиран труд. Следователно капиталът е всеобщо, вечно природно отношение; това при условие, че се изоставя тъкмо специфичното, което прави „производствения инструмент", „натрупания труд" капитал. Ето защо цялата история на производствените отношения се явява например у Кери като фалшификация, извършена злонамерено от правителствата.

Ако няма производство изобщо, няма и всеобщо производство. Производството винаги е *отделен* клон от производството — напр. земеделие, скотовъдство, манифактура и т. н., или тяхната *съвкупност*. Обаче политическата икономия не е технология. Отношението на общите определения на производството на дадено обществено стъпало към специфичните форми на производство ще бъде разгледано на друго място (по-късно).

Най-сетне, производството не е и само отделно производство. Напротив, винаги само известен обществен организъм, обществен субект, действува сред по-голяма или по-малка съвкупност от отрасли на производството. Тук не спада още и отношението на научното изложение към реалното движение. Производство изобщо. Отделни отрасли на производството. Съвкупност на производството.

В политическата икономия е мода да се започва с обща част и именно такава, която фигурира под заглавието „Производство" (виж например Дж. Ст. Мил[452]) и в която се разглеждат *общите условия* на всяко производство.

Тази обща част се състои или казват, че би трябвало да се състои:

1) От условията, без които производството е невъзможно. Това значи всъщност да се изложат само съществените моменти на всяко производство. В действителност обаче това, както ще видим, се свежда до няколко твърде прости определения, които се размазват в плоски тавтологии.

2) От условията, които повече или по-малко съдействуват за производството, като например прогресиращото и стагнационното състояние на обществото у Адам Смит. За да бъде издигнато това, което у него има стойност като aperçu*, до научно значение, би било необходимо да се изследват периодите на *степените на производителността* в развитието на отделните народи — изследване, което лежи вън от същинските рамки на темата, а доколкото влиза в нея, мястото му е при разглеждането на конкуренцията, натрупването и т. н. В общата си формулировка отговорът се свежда до общото положение, че един промишлен народ достига най-високото равнище на своето производство в момента, в който изобщо се намира на най-високата точка на своето историческо развитие. И действително, високо равнище на промишленото развитие на един народ наблюдаваме дотогава, докато главното за него още не е печалбата [Gewinn], а добиването [Gewinnen]. В такъв смисъл янките стоят над англичаните. Или пък: например известни расови особености, климат, природни условия, като достъп до море, плодородие на почвата и пр., са по-благоприятни за производството, отколкото други. И това се свежда до тавтологията, че богатството се създава толкова по-лесно, в колкото по-висока степен са налице неговите субективни и обективни елементи.

Но това не е всичко, за което действително става въпрос у икономистите в тази обща част. Напротив, производството —

* — кратко изложение. *Ред.*

виж например Мил[453] — за разлика от разпределението и т. н. трябва да бъде представено като поставено в рамките на независими от историята вечни природни закони, по който случай съвсем незабелязано *буржоазните* отношения биват промъкнати като непоклатими природни закони на обществото in abstracto*. Това е повече или по-малко съзнателната цел на този начин на процедиране. Напротив, при разпределението хората си били позволявали в действителност всякакъв произвол. Като се абстрахираме напълно от грубото разкъсване на производството и разпределението и от тяхното действително отношение, по начало трябва да е ясно поне това, че колкото и различно по вид да е разпределението на различните стъпала на общественото развитие, трябва да е възможно, също както и при производството, да бъдат изтъкнати общи определения и всички исторически различия да бъдат смесени или заличени в *общочовешки закони*. Например робът, крепостният и наемният работник — всички получават известно количество храна, което им дава възможност да съществуват като роб, като крепостен, като наемен работник. Завоевателят, който живее от налога, или чиновникът, който живее от данъците, или земевладелецът — от рентата, или монахът — от милостинята, или левитът — от десятъка — всички те получават известен дял от общественото производство, който се определя от по-други закони, отколкото делът на роба и т. н. Двете главни точки, които всички икономисти поставят под тази рубрика, са: 1) собственост, 2) осигуряването ѝ чрез правосъдието, полицията и т. н. На това трябва да се отговори съвсем накратко:

ad 1)** Всяко производство е присвояване на природата от страна на индивида в рамките на определена обществена форма и посредством нея. В този смисъл е тавтология да се казва, че собствеността (присвояването) е условие на производството. Смешно е обаче оттук да се прави скок към определена форма на собствеността, например към частната собственост. (Нещо, което предпоставя като условие и една противоположна форма — *липсата на собственост*). Напротив, историята посочва общата собственост (например у индийците, славяните, древните келти и т. н.) като първоначална форма, форма, която във вид на общинска собственост играе още дълго време значителна роля. Тук още съвсем не повдигаме въпроса, дали богатството се развива по-добре при тази или онази форма на собственост. Но че не може и дума да става за производство, следователно и за общество, там, където

* — изобщо. *Ред.*
** — към пункт 1). *Ред.*

не съществува никаква форма на собственост, е тавтология. Присвояване, което нищо не присвоява, е contradictio in subjecto*.

ad 2) Осигуряване на добитото и т. н. Ако тези тривиалности бъдат сведени до тяхното действително съдържание, те изразяват повече, отколкото знаят техните проповедници. Именно, че всяка форма на производството създава свои собствени правни отношения, форма на управление и т. н. Грубостта и липсата на разбиране се състои именно в това, органически свързани помежду си явления да се поставят в случайни отношения и чисто разсъдъчна връзка. Буржоазните икономисти само си въобразяват, че при съвременната полиция може да се произвежда по-добре, отколкото например при юмручното право. Те забравят само, че и юмручното право е право и че правото на по-силния продължава да съществува под друга форма и в тяхната „правова държава".

Когато отговарящите на определено стъпало на производството обществени отношения тепърва възникват или когато те вече изчезват, настъпват, естествено, смущения в производството, макар и в различна степен и с различен ефект.

Резюмираме: има общи за всички стъпала на производството определения, които мисълта установява като всеобщи; обаче така наречените *общи условия* на всяко производство не са нищо друго освен тези абстрактни моменти, разбирането на които не означава разбиране на нито едно действително историческо стъпало на производството.

2. *Общото отношение на производството към разпределението, размяната и потреблението*

Преди да навлезем в по-нататъшен анализ на производството, необходимо е да имаме предвид различните рубрики, които икономистите поставят наред с него.

Първата повърхностна представа: в процеса на производството членовете на обществото приспособяват (създават, преобразуват) природните продукти към човешките потребности; разпределението определя пропорцията, в която отделният индивид има дял в тези продукти; размяната му доставя отделните продукти, срещу които той иска да размени падналия му се при разпределението дял; най-после, в потреблението продуктите стават предмет на потребяване, на индивидуално присвояване. Производството създава предметите, които съответствуват на потребностите;

* — безсмислица. *Ред.*

разпределението ги разпределя съгласно обществените закони; размяната отново разпределя вече разпределеното съобразно с отделните потребности; най-после, в потреблението продуктът излиза от това обществено движение, става направо обект и служител на отделната потребност и я задоволява при потребяването. По този начин производството се явява като изходна точка, потреблението — като крайна точка, а разпределението и размяната — като среда, която съдържа два момента, тъй като разпределението се определя като момент, изхождащ от обществото, а размяната — като момент, изхождащ от индивидите. В производството се обективира личността, в личността се субективира вещта; при разпределението обществото поема във формата на всеобщи, господствуващи наредби посредничеството между производството и потреблението; при размяната това посредничество се извършва от случайната определеност на индивида.

Разпределението определя пропорцията (количеството), в която продуктите се падат на индивида; размяната определя продуктите, в които индивидът иска да получи дела, паднал му се при разпределението.

По този начин производството, разпределението, размяната и потреблението образуват същински силогизъм; производството е всеобщността; разпределението и размяната — обособеността, а потреблението — единичността, в която се включва цялото. Това наистина е взаимна връзка, но повърхностна. Производството се определя от общи природни закони; разпределението — от обществената случайност и затова то може да влияе на производството повече или по-малко благоприятно; размяната се намира между двете като формално обществено движение, а заключителният акт на потреблението, който се схваща не само като крайна точка, но и като крайна цел, е собствено вън от икономиката, освен доколкото на свой ред въздействува обратно върху изходния пункт и отново дава начало на целия процес.

Противниците на икономистите — били те противници от или вън от тяхната област, — които ги упрекват във варварско разкъсване на нещо, което принадлежи към едно цяло, стоят или на същата почва с тях, или по-ниско от тях. Няма нищо по-банално от упрека, че икономистите обръщали прекалено голямо внимание на производството изключително като на самоцел. Разпределението било също тъй важно. В основата на този упрек лежи именно представата на икономистите, че разпределението съществува наред с производството като самостоятелна независима сфера. Или се прави упрекът, че моментите не се схващали в тяхното единство. Като че ли това разкъсване е проникнало не

от действителността в учебниците, а обратно — от учебниците в действителността, и като че ли тук се касае до диалектическо изравняване на понятията, а не до разбиране на реални отношения!

а) *[Производство и потребление]*

Производството е непосредствено и потребление. Двояко потребление — субективно и обективно: индивидът, който в процеса на производството развива своите способности, същевременно ги изразходва, потребява в акта на производството точно така, както естественият акт на създаване на живота е изразходване на жизнени сили. Второ: производството е потребление на средства за производство, които се употребяват и изхабяват, а отчасти (както например при горивото) отново се разпадат на основните елементи. Същото е и с потреблението на суровини, които не запазват, а напротив — изгубват своя естествен вид и свойства. Ето защо самият акт на производство е във всичките си моменти и акт на потребление. Но икономистите признават това. Производството като непосредствено идентично с потреблението, потреблението като непосредствено съвпадащо с производството те наричат *производително потребление*. Тази идентичност на производството и потреблението се свежда до максимата на Спиноза: „determinatio est negatio"[454]. Но това определение на производителното потребление се дава само за да се отдели идентичното с производството потребление от същинското потребление, което се схваща по-скоро като унищожаваща противоположност на производството. И така, нека разгледаме същинското потребление.

Потреблението е непосредствено и производство, тъй както в природата потреблението на елементите и на химическите вещества е производство на растението. Че при храненето например, което представлява една форма на потребление, човек произвежда своето собствено тяло, е ясно; но това важи и за всеки друг вид потребление, което по един или друг начин произвежда човекът в някоя посока. Това е потребително производство. Обаче, казва политическата икономия, това идентично с потреблението производство е второ производство, което произлиза от унищожението на продукта на първото. В първото производителят се овеществяваше, а във второто се олицетворява създадената от него вещ. Следователно това потребително производство — макар че е непосредствено единство между производство и потребление — се различава съществено от същинското производство. Непосредственото единство, в което производството съвпада с потребле-

нието и потреблението с производството, запазва тяхната непосредствена двоякост.

Следователно производството е непосредствено потребление, а потреблението непосредствено е производство. Всяко от тях е непосредствено и своята противоположност. Но същевременно между тях става едно опосредствуващо движение. Производството, създавайки материал за потреблението, опосредствува последното, на което без него би липсвал предметът. Но и потреблението опосредствува производството, като създава за продуктите субекта, за който те са продукти. Продуктът получава последния finish* едва в потреблението. Железница, с която не се пътува, която следователно не се изхабява, не се потребява, е само δυνάμει** железница, но не и действително. Без производство няма потребление, но и без потребление няма производство, защото така производството би било безцелно. Потреблението произвежда производство по два начина:

1) С това, че продуктът едва в потреблението става истински продукт. Например една дреха става действително дреха едва чрез акта на носенето; една къща, която не се обитава, фактически не е действителна къща; следователно за разлика от чисто природния предмет, продуктът се утвърждава, *става* продукт едва в потреблението. Едва потреблението, като унищожава продукта, му слага finishing stroke***, защото производството е продукт не като овеществена дейност, а само като предмет за дейния субект.

2) С това, че потреблението създава нуждата от *ново* производство, следователно идеалната вътрешно движеща причина за производството, която е негова предпоставка. Потреблението създава подбудата към производство; то създава и предмета, който въздействува върху производството, определяйки неговата цел. Ако е ясно, че производството дава външно предмета на потреблението, също тъй ясно е, че потреблението *поставя* предмета на производството *идеално,* като вътрешен образ, като потребност, като подбуда и като цел. То създава предметите на производството в още субективна форма. Без потребност няма производство. Но именно потреблението възпроизвежда потребността.

На това от страна на производството съответствува, че то:

1) Доставя на потреблението материала, предмета. Потребление без предмет не е потребление; значи в тази насока производството произвежда потреблението.

* — завършек. *Ред.*
** — потенциално. *Ред.*
*** — последния щрих. *Ред.*

2) Но производството не само създава предмета на потреблението. То придава на потреблението неговата определеност, неговия характер, неговия завършек. Както потреблението придаваше на продукта неговия завършек, така и производството придава завършек на потреблението. *Преди всичко* предметът не е предмет изобщо, а определен предмет, който трябва да бъде потребен по определен, опосредствуван пак от самото производство начин. Гладът си е глад, но гладът, който се задоволява с варено месо, ядено с вилица и нож, се различава от оня глад, който гълта сурово месо с помощта на ръце, нокти и зъби. Следователно производството произвежда не само предмета на потреблението, но и начина на потреблението, не само обективно, но и субективно. Следователно производството създава потребителя.

3) Производството не само доставя материал на потребността, но и доставя потребност за материала. Когато потреблението се отърсва от своята първоначална природна грубост и непосредственост — а самото оставане в нея би било все още резултат от едно неизлязло от природната грубост производство, — самото то като подбуда е опосредствувано от предмета. Потребността, която то чувствува от него, е създадена от възприемането му. Предметът на изкуството — както и всеки друг продукт — създава публика с усет за изкуство и със способност да се наслаждава на прекрасното. Поради това производството произвежда не само предмет за субекта, но и субект за предмета.

Следователно производството произвежда потреблението: 1) като му създава материала; 2) като определя начина на потреблението; 3) като произвежда у потребителя потребност, предмет на която е създаденият от него продукт. Така че то произвежда предмета на потреблението, начина на потреблението и подбудата на потреблението. Потреблението произвежда също *предразположението* на производителя, като възбужда у него насочена към определени цели потребност.

Идентичността между потреблението и производството се явява следователно трояко:

1) *Непосредствена идентичност:* производството е потребление; потреблението е производство. Потребително производство. Производително потребление. Икономистите наричат и двете производително потребление, но правят още една разлика. Първото фигурира като възпроизводство; второто — като производително потребление. Всички изследвания върху първото са изследвания върху производителния или непроизводителния труд; изследванията върху второто са изследвания върху производителното или непроизводителното потребление.

2) Че всяко от тях се явява като средство на другото и се опосредствува от него, което се изразява като тяхна взаимна зависимост; движение, чрез което те влизат във взаимни отношения и се явяват необходими едно за друго, но все пак остават още външни едно спрямо друго. Производството създава материала като външен предмет за потреблението; потреблението създава нуждата като вътрешен предмет, като цел на производството. Без производство няма потребление; без потребление няма производство. Това фигурира в политическата икономия в много форми.

3) Производството не е само непосредствено и потребление, а потреблението — непосредствено и производство; нито пък производството е само средство за потреблението, а потреблението — цел на производството, т. е. че всяко от двете доставя на другото неговия предмет; производството — външния предмет на потреблението, а потреблението — представения предмет на производството; напротив, всяко от тях е не само непосредствено и другото, не само опосредствува другото, но всяко от тях, протичайки, създава другото, създава себе си като другото. Потреблението извършва акта на производството едва като завърши продукта като продукт, като го унищожи, като погълне неговата самостоятелна вещна форма; като чрез потребността от повтаряне издигне в сръчност способността, развита в първия акт на производството; следователно то не е само заключителният акт, чрез който продуктът става продукт, но и оня, чрез който производителят става производител. От друга страна, производството произвежда потреблението, като създава определен начин на потребление и — след това — като създава като потребност подбудата за потребление, самата способност за потребление. Тази последна идентичност, определена в точка 3, е многократно разглеждана в политическата икономия в отношението между търсене и предлагане, между предмети и потребности, между създадените от обществото и естествените потребности.

След всичко казано за един хегелианец няма нищо по-просто от това, да приеме за идентични производството и потреблението. И това се прави не само от социалистически белетристи[455], но дори от прозаични икономисти, например от Сей, които твърдят, че ако се разглеждал един народ, производството му било негово потребление. Същото било и с човечеството in abstracto Щорх, посочвайки грешката на Сей, припомни[456], че един народ например не потребява изцяло своя продукт, а създава и средства за производство, основен капитал и т. н. Освен това да се разглежда обществото като *един* единствен субект значи да се

разглежда неправилно — спекулативно. За единичния субект производството и потреблението се явяват като моменти на един акт. Тук е подчертано само най-важното, че ако разглеждаме производството и потреблението като дейности на един субект или на отделни индивиди, те във всеки случай се явяват като моменти на един процес, в който производството е действителната изходна точка и затова и господствуващият момент. Самото потребление като нужда, като потребност, е вътрешен момент на производителната дейност, обаче последната е изходната точка на реализацията, а оттам и нейният господствуващ момент, актът, в който целият процес протича отново. Индивидът произвежда един предмет и се връща чрез потреблението му пак към себе си, но като произвеждащ и възпроизвеждащ самия себе си индивид. По този начин потреблението се явява като момент на производството.

Обаче в обществото отношението на производителя към продукта, когато той е вече готов, е външно, а връщането на продукта към субекта зависи от неговите отношения към другите индивиди. Той не става непосредствено притежател на продукта. Също така и неговата цел, когато произвежда в обществото, не е непосредственото присвояване на продукта. Между производителя и продуктите застава *разпределението*, което чрез обществени закони определя неговия дял от света на продуктите, следователно застава между производството и потреблението.

Стои ли разпределението като самостоятелна сфера наред с производството и вън от него?

b) [Производство и разпределение]

Когато се разглеждат обикновените съчинения по политическа икономия, прави най-напред впечатление, че в тях всичко се дава двойно. Например при разпределението фигурират поземлената рента, работната заплата, лихвата и печалбата, докато в производството земята, трудът и капиталът фигурират като агенти на производството. Що се отнася до капитала, от самото начало е ясно, че той е даден двойно: 1) като агент на производството, 2) като източник на доход, като фактор, определящ определена форма на разпределението. Затова лихвата и печалбата фигурират като такива и в производството, доколкото са форми, в които капиталът се умножава, нараства, т. е. доколкото са моменти от самото негово производство. Като форми на разпределението лихвата и печалбата предполагат капитала като агент на

производството. Те са начини на разпределението, които имат за предпоставка капитала като агент на производството. Те са също начини за възпроизводство на капитала.

Работната заплата е също разглежданият под друга рубрика наемен труд: определеността, която трудът тук има като агент на производството, се явява като определеност на разпределението. Ако трудът не беше определен като наемен труд, начинът, по който той участвува в продуктите, не би се явил като работна заплата, както например при робството. Най-после, поземлената рента — за да вземем веднага най-развитата форма на разпределението, в която поземлената собственост участвува в продуктите — има за предпоставка едрата поземлена собственост (всъщност едрото земеделие) като агент на производството, а не просто земята, така както работната заплата няма за предпоставка просто труда. Поради това отношенията и начините на разпределението се явяват само като обратни страни на агентите на производството. Един индивид, който участвува в производството под формата на наемен труд, участвува под формата на работна заплата в продуктите, в резултатите на производството. Структурата на разпределението се определя напълно от структурата на производството. Самото разпределение е продукт на производството не само по съдържание — защото само резултатите на производството могат да бъдат разпределяни, — но и по форма — защото определеният начин на участие в производството определя отделните форми на разпределението, формата, в която индивидът участвува в разпределението. Да се поставя земята в производството и поземлената рента в разпределението е найпълна илюзия.

Ето защо икономистите като Рикардо, на които най-много се прави упрек, че имали предвид само производството, са определили изключително разпределението за предмет на политическата икономия, защото те инстинктивно са схващали формите на разпределението като най-определен израз, в който се фиксират агентите на производството в дадено общество.

По отношение на отделния индивид разпределението се явява, естествено, като обществен закон, който обуславя неговото положение в производството, в което той произвежда и следователно предхожда производството. Индивидът от самото начало няма капитал, няма поземлена собственост. Вследствие на общественото разпределение той по рождение е обречен на наемен труд. Но самата тази обреченост е резултат от това, че капиталът и поземлената собственост съществуват като самостоятелни агенти на производството.

Ако разглеждаме цели общества, разпределението изглежда в още една насока да предхожда и определя производството като предикономически факт. Един народ завоевател разпределя земята между завоевателите и по този начин установява определено разпределение и форма на поземлената собственост, следователно определя производството. Или той превръща победените в роби и по този начин прави робския труд основа на производството. Или даден народ раздробява чрез революция едрата поземлена собственост на парцели; дава следователно чрез това ново разпределение нов характер на производството. Или законодателството увековечава поземлената собственост в ръцете на известни семейства, или разпределя труда като наследствена привилегия и го фиксира по този начин по касти. Във всички тези случаи — а те всички са исторически — изглежда, че не разпределението получава структурата си и се определя от производството, а, обратно, производството — от разпределението.

Разпределението, схванато най-повърхностно, се явява като разпределение на продуктите и по този начин по-отдалечено от производството и като че ли самостоятелно спрямо него. Но преди разпределението да е разпределение на продуктите, то е: 1) разпределение на производствените инструменти и 2) — което е друго определение на същото отношение — разпределение на членовете на обществото между различните видове производства (подчинение на индивидите на определени производствени отношения). Разпределението на продуктите е очевидно само резултат на това разпределение, което е включено в самия производствен процес и определя структурата на производството. Да се разглежда производството независимо от това включено в него разпределение е очевидно празна абстракция, докато, обратно, разпределението на продуктите е дадено от само себе си заедно с това разпределение, образуващо първоначално един момент от производството. Тъкмо по тази причина Рикардо, който се стремял да схване съвременното производство в неговата определена социална структура и който е par excellence* икономист на производството, обявява *не* производството, а разпределението за същинската тема на съвременната политическа икономия. Оттук пак следва глупостта на икономистите, които разглеждат производството като вечна истина, а прогонват историята в областта на разпределението.

В какво отношение към производството се намира това определящо го разпределение, е очевидно въпрос, който спада към

* — предимно. *Ред.*

самото производство. Ако някой каже, че тогава поне — тъй като производството трябва да изхожда от известно разпределение на производствените инструменти — разпределението в този смисъл предхожда производството и образува негова предпоставка, на това следва да се отговори, че производството действително има свои условия и предпоставки, които образуват негови моменти. Тези моменти могат първоначално да се явяват като естествено възникнали. Самият процес на производството ги превръща от естествено възникнали в исторически и ако за даден период те се явяват като естествена предпоставка на производството, за друг период те са били негов исторически резултат. В рамките на самото производство те постоянно се изменят. Например приложението на машините измени разпределението както на производствените инструменти, така и на продуктите. Самата съвременна едра поземлена собственост е резултат както на съвременната търговия и индустрия, така и на приложението на последната в земеделието.

Всички повдигнати по-горе въпроси се свеждат в края на краищата до това, как общоисторическите условия въздействуват върху производството и какво е отношението на производството към историческото развитие изобщо. Мястото на този въпрос очевидно е при разглеждането на самото производство.

Но в тривиалната форма, в която са поставени по-горе, тези въпроси могат да бъдат също така набързо ликвидирани. При всички завоевания са възможни три положения. Народът завоевател натрапва на победения народ своя собствен начин на производство (например англичаните в Ирландия през този век, отчасти в Индия); или той оставя стария начин на производство и се задоволява с налог (например турците и римляните); или настъпва взаимодействие, от което възниква нещо ново, една синтеза (отчасти при германските завоевания). При всички случаи начинът на производството, бил той на завоюващия или на завоювания народ, или произлезлият от сливането на двата, определя новото разпределение, което се установява. Макар да се явява като предпоставка на новия производствен период, самото то е пак продукт на производството, не само на историческото изобщо, а на определено историческо производство.

Например монголите при своите опустошения в Русия действували съобразно със своя начин на производство — скотовъдството, главно условие за което са големите, ненаселени пространства. Германските варвари, за които традиционното производство е било обработването на земята с крепостни и изолираният живот на село, могли толкова по-лесно да подчинят на тези

условия римските провинции, защото станалата там концентрация на поземлената собственост вече напълно била съборила по-старите отношения в земеделието.

Съществува една традиционна представа, че през известни периоди хората са живели само от грабеж. Но за да може да се граби, трябва да има какво да се граби, т. е. да има производство. И самият начин на грабеж се определя пак от начина на производство. Например една stock-jobbing nation* не може да бъде ограбена по същия начин, както една нация от скотовъдци.

Грабежът на роби е направо грабеж на производствения инструмент. Но тогава производството на страната, за която става грабежът, трябва да има такава структура, че да допуска робски труд, или (както е в Южна Америка и т. н.) трябва да бъде създаден начин на производство, който да съответствува на робския труд.

Дадено средство за производство, например земята, може чрез закони да бъде увековечено в ръцете на известни семейства. Тези закони придобиват икономическо значение само ако едрата поземлена собственост е в хармония с общественото производство, както например в Англия. Във Франция имало дребно земеделие въпреки едрата поземлена собственост и затова последната била раздробена от революцията. Но може ли да се увековечи парцелирането например със закони? Въпреки тези закони собствеността отново се концентрира. Влиянието на законите за закрепване на условията на разпределението и тяхното въздействие по този път върху производството трябва да бъдат определени отделно.

c) *Накрай, размяна и обръщение*

Самото обръщение е само определен момент от размяната, или размяната, разглеждана в нейната цялост.

Доколкото *размяната* е само опосредствуващ момент между производството и определеното от него разпределение, от една страна, и потреблението — от друга, а последното само се явява като момент от производството, дотолкова размяната е очевидно включена като момент в производството.

Ясно е, първо, че обменът на дейности и способности, който става в самото производство, спада направо към последното и

* — нация от борсови спекуланти. *Ред.*

е негова съществена съставна част. Второ, същото важи за размяната на продукти, доколкото тя е средство за произвеждането на готовия продукт, определен за непосредствено потребление. В такъв смисъл самата размяна е акт, включен в производството. Трето, така наречената размяна между dealers и dealers* както по организацията си е съвсем определена от производството, така и сама е производителна дейност. Размяната изглежда независима и индиферентна спрямо производството само в последния стадий, когато продуктът се разменя непосредствено за потребление. Обаче 1) няма размяна без разделение на труда, било го естествено възникнало или самó вече резултат на историческо развитие; 2) частната размяна има за предпоставка частно производство; 3) интензивността на размяната, нейното разпространение и нейният вид се определят от развитието и структурата на производството. Например размяна между града и селото, размяна на село, в града и т. н. По този начин размяната във всички нейни моменти се явява или направо включена в производството, или определена от него.

Резултатът, до който стигаме, не е, че производството, разпределението, размяната и потреблението са идентични, а че всички те са части на една цялост, различия в рамките на едно единство. Производството господствува не само над самото себе си в противоположното определение на производството, но и над другите моменти. От него процесът започва всеки път отново. Че размяната и потреблението не могат да бъдат господствуващи, е ясно от само себе си. Същото важи и за разпределението като разпределение на продуктите. Обаче като разпределение на агентите на производството самото то е момент от производството. Следователно определено производство определя определено потребление, разпределение и размяна и *определените взаимоотношения между тези различни моменти.* Наистина и производството *в своята едностранна форма* се определя от своя страна от другите моменти. Например, ако пазарът, т. е. сферата на размяната, се разширява, производството нараства по обем и неговата диференциация става по-дълбока. С изменението на разпределението се изменя и производството; например с концентрацията на капитала, с различното разпределение на населението в града и селото и т. н. Накрай, производството се определя от нуждите на потреблението. Между различните моменти става взаимодействие. Такъв е случаят при всяко органично цяло.

* — буквално: търговци. Тук в по-широк смисъл: собственици на капиталистически предприятия. *Бълг. ред.*

3. Метод на политическата икономия

Когато разглеждаме дадена страна в политико-икономическо отношение, започваме с нейното население, с разделението му на класи, с разпределението му между града, селото и морските райони, между различните отрасли на производството, с износа и вноса, годишното производство и потребление, стоковите цени и т. н.

На пръв поглед изглежда правилно да се започва с реалното и конкретното, с действителната предпоставка, следователно например в политическата икономия с населението, което е основата и субектът на целия акт на общественото производство. Но при по-внимателно разглеждане това се оказва погрешно. Населението е абстракция, ако например не вземем под внимание класите, от които то се състои. Тези класи са също тъй празна дума, ако не познавам елементите, върху които те почиват, например наемен труд, капитал и т. н. Тези елементи имат за предпоставка размяната, разделението на труда, цените и т. н. Например капиталът не е нищо без наемен труд, без стойност, пари, цени и т. н. Следователно, ако започна от населението, това би било хаотична представа за цялото и само чрез по-точни определения аз бих се приближавал по аналитичен път към все по-прости понятия; от конкретното, дадено в представата, към все по-чисти абстракции, докато стигна до най-простите определения. Оттук би трябвало сега да тръгна по обратния път, докато найсетне стигна пак до населението, но вече не като хаотична представа за цялото, а като богата тоталност от множество определения и отношения. Първият път е оня, по който политическата икономия е тръгнала исторически при своето възникване. Например икономистите от XVII век започват винаги от живото цяло, от населението, нацията, държавата, от няколко държави и т. н.; но те винаги свършват с това, че откриват чрез анализ няколко определящи, абстрактни всеобщи отношения като например разделението на труда, парите, стойността и т. н. След като тези отделни моменти били повече или по-малко установени и абстрахирани, започнали да възникват икономическите системи, които от простото — като труд, разделение на труда, потребност, разменна стойност — се издигат до държавата, размяната между народите и световния пазар. Последното очевидно е научно правилният метод. Конкретното е конкретно, защото е синтез на множество определения, следователно единство на многообразното. Ето защо в мисленето то се явява като процес на обобщаване, като резултат, а не като изходна точка, макар че то е действителната изходна точка и следователно и изходната точка

на нагледа и представата. По първия път общата представа се изпарява в абстрактно определение; по втория — абстрактните определения водят до възпроизвеждане на конкретното по пътя на мисленето. Затова Хегел изпадна в илюзията да схваща реалното като резултат на самообхващащото се, самозадълбочаващото се и саморазвиващото се мислене, докато методът на изкачване от абстрактното към конкретното е само начин на мисленето да усвоява конкретното, да го възпроизвежда като духовно конкретно. Но това в никой случай не е процесът на възникване на самото конкретно. Например най-простата икономическа категория, да кажем разменната стойност, има за предпоставка население, и то такова население, което произвежда при определени отношения; също и определени форми на семейство, община, или държава и т. н. Тя може да съществува само като абстрактно, едностранно отношение на вече дадено конкретно, живо цяло. Напротив, като категория разменната стойност води допотопно съществуване. Ето защо за съзнанието — а философското съзнание е определено по този начин, — за което логическото мислене е действителният човек и затова едва логически осъзнатият свят като такъв е действителният свят — движението на категориите се явява като действителния — макар за съжаление получаващ само тласък отвън — производствен акт, чийто резултат е светът; но това — а то е пак тавтология — е дотолкова вярно, доколкото конкретната тоталност като мисловна тоталност, като мисловна конкретност, е действително продукт на мисленето, на разбирането; но в никой случай не е продукт на понятието, което мисли и се самопоражда извън или над нагледа и представата, а на преработката на нагледа и представата в понятия. Цялото, тъй както се явява в главата като мисловно цяло, е продукт на мислещата глава, която усвоява света по единствено възможния за нея начин, начин, който се различава от художественото, религиозното и практически-духовното усвояване на този свят. Реалният субект продължава, както и преди, да съществува като нещо самостоятелно вън от главата; дотогава именно, докогато главата се проявява само спекулативно, само теоретично. Затова и при теоретичния метод субектът, обществото трябва постоянно да фигурира в нашата представа като предпоставка.

Но нямат ли тези прости категории независимо историческо или естествено съществуване и преди по-конкретните? Ça dépend*. Например Хегел правилно започва философията на правото с владението като най-простото правно отношение на субекта. Но

---

* — Зависи. *Ред.*

не съществува никакво владение преди семейството или преди отношенията на господство и подчинение, които са много по-конкретни отношения. Напротив, правилно би било да се каже, че съществуват семейства, родове, които още само *владеят*, но нямат *собственост*. Следователно по-простата категория се явява като отношение на прости семейни или родови общности към собствеността. В по-развитото общество тя се явява като по-просто отношение на една по-развита организация. Но по-конкретният субстрат, чието отношение е владението, е постоянна предпоставка. Можем да си представим един изолиран дивак, който владее нещо. Но в този случай владението не е правно отношение. Не е вярно, че владението исторически се е развило в семейството. Напротив, владението винаги има за предпоставка тази „по-конкретна правна категория". Впрочем, тогава би било вярно поне това, че простите категории са израз на условия, в които може да се реализира неразвитата конкретност, преди още да е установила онова по-многостранно отношение или оная по-многостранна връзка, която е изразена мислено в по-конкретната категория, докато по-развитата конкретност запазва същата категория като подчинено отношение. Парите могат да съществуват и са съществували исторически, преди да е съществувал капитал, преди да е имало банки, наемен труд и т. н. В този смисъл може следователно да се каже, че по-простата категория може да изразява господствуващи отношения на едно по-неразвито цяло или подчинени отношения на едно по-развито цяло, които вече са съществували исторически, преди цялото да се е развило в онази посока, която е изразена в една по-конкретна категория. Дотолкова и ходът на абстрактното мислене, което се издига от най-простото към по-сложното, би съответствувал на действителния исторически процес.

От друга страна, може да се каже, че има твърде развити, но все пак исторически по-незрели обществени форми, в които се срещат най-висшите икономически форми като например кооперацията, развито разделение на труда и т. н., без обаче да съществуват никакви пари, например в Перу. И при славянските общини парите и обуславящата ги размяна също не се появяват или рядко се появяват вътре в отделните общини, а се появяват на границите им, в отношенията им с другите общини; впрочем изобщо е погрешно размяната в рамките на една и съща община да се приема като първоначален конституиращ елемент. Напротив, в началото тя се явява по-скоро в отношенията между различните общини, отколкото между членовете на една и съща община. По-нататък: макар че парите играят твърде рано многостранна

роля, в древността те се срещат като господствуващ елемент само у едностранно определени народи, у търговските народи. И дори у най-развитите антични народи, у гърците и римляните, пълното развитие за парите, което е предпоставка на съвременното буржоазно общество, се явява само в периода на разложението на тези народи. Следователно тази съвсем проста категория се появява исторически в своята интензивност едва в най-развитите условия на обществото. Тя в никой случай не преминава през всички икономически отношения. Например Римската империя на върха на своето развитие е имала за основа данъците в натура и повинностите. Всъщност паричното дело там било напълно развито само в армията. То никога не е обхванало труда изцяло.

И тъй, макар че по-простата категория исторически може да е съществувала преди по-конкретната, в своето пълно интензивно и екстензивно развитие тя може да бъде присъща именно само на по-сложни форми на обществото, докато по-конкретната е била по-пълно развита при една по-слабо развита форма на обществото.

Трудът изглежда съвсем проста категория. Също и представата за него в тази всеобщност — като труд изобщо — е съвсем стара. Въпреки това, схванат икономически в тази проста форма, „трудът" е също такава съвременна категория, каквито са и отношенията, които създават тази проста абстракция. Например монетарната система определя богатството още съвсем обективно като вещ, съществуваща вън от себе си в парите [als Sache außer sich im Geld]. В сравнение с това становище е било голям прогрес, когато манифактурната или търговската система премества източника на богатството от предмета в субективната дейност — в търговския и манифактурния труд, но все още схваща самата тази дейност ограничено, като създаваща пари. На тази система противостои системата на физиократите, която приема една определена форма на труда — земеделския труд, — като създаваща богатството, а самия обект приема вече не в парична форма, а като продукт изобщо, като всеобщ резултат на труда. Този продукт пак съобразно с ограничения характер на дейността все още се схваща като природно определен продукт — земеделски продукт, продукт на земята par excellence.

Огромен напредък от страна на Адам Смит бе, че отхвърли всяка определеност на създаващата богатство дейност; у него имаме чисто и просто труд, не манифактурен, нито търговски, нито земеделски труд, а както единия, така и другия. Заедно с абстрактната всеобщност на създаващата богатство дейност се

признава и всеобщността на определения като богатство предмет; това е продуктът изобщо или пак трудът изобщо, но вече като минал, овеществен труд. Колко труден и голям е бил този преход, се вижда от това, че самият Адам Смит все още от време на време се връща към системата на физиократите. Би могло да изглежда, че по този начин е намерен само абстрактният израз на най-простото и най-старо отношение, при което хората — безразлично при коя форма на обществото — се явяват като производители. Това, от една страна, е вярно. От друга страна — не е вярно.

Безразличието към определен вид труд има за предпоставка твърде развита тоталност от действителни видове труд, нито един от които не е вече господствуващ. По този начин най-общите абстракции възникват изобщо само при най-богатото конкретно развитие, при което едно се явява като общо за много други, като общо за всички. Тогава то не може вече да бъде мислено само в отделна форма. От друга страна, тази абстракция на труда изобщо не е само духовен резултат на една конкретна тоталност от различни видове труд. Безразличието към определен вид труд съответствува на една обществена форма, при която индивидите лесно преминават от един вид труд към друг и определен вид труд е за тях случаен и затова безразличен. Трудът тук е станал не само в категорията, но и в действителността средство за създаване на богатството изобщо и като определеност не е вече сраснат с индивида в нещо отделно. Подобно състояние се среща в най-развит вид в най-съвременната от съществуващите форми на буржоазните общества — в Съединените щати. Следователно едва тук абстракцията на категорията „труд", „труд изобщо", труд sans phrase*, изходната точка на съвременната политическа икономия, става практически истинска. Следователно най-простата абстракция, която съвременната политическа икономия поставя на първо място и която изразява едно прастаро и важещо за всички обществени форми отношение, се явява все пак практически истинска само в тази абстракция като категория на най-модерното общество. Би могло да се каже, че това безразличие към определен вид труд, което в Съединените щати е исторически продукт, у русите например се явява като вродена склонност. Само че, първо, има огромна разлика между това, дали варварите могат да бъдат използувани за всичко и дали цивилизованите използуват сами себе си за всичко. И освен това, на това безразличие към определен вид труд на практика у ру-

* — безусловно. *Ред.*

сите отговаря традиционната прикованост към съвсем определен труд, от който те биват откъснати само чрез влияние отвън.

Този пример с труда показва убедително, че дори най-абстрактните категории, въпреки валидността им — именно поради тяхната абстрактност — за всички епохи, са все пак в самата определеност на тази абстракция също тъй продукт на историческите условия и имат пълна валидност само за тези условия и в техните рамки.

Буржоазното общество е най-развитата и най-многообразната историческа организация на производството. Затова категориите, които изразяват неговите отношения, разбирането на неговата структура, дават същевременно възможност да се проникне в структурата и производствените отношения на всички загинали обществени форми, върху чиито развалини и елементи то се е изградило, някои от които още продължават да съществуват в него като непреодолени остатъци, други са се развили от прости намеци до пълни значимости и т. н.: анатомията на човека е ключ за анатомията на маймуната. Напротив, намеците за нещо по-висше в низшите животински видове могат да бъдат разбрани само тогава, когато самото по-висше е вече познато. Буржоазната икономия ни дава по този начин ключа за античната и т. н. Но съвсем не по начина на икономистите, които заличават всички исторически различия и във всички обществени форми виждат само буржоазните. Налогът, десятъкът и т. н. могат да бъдат разбрани, ако е позната поземлената рента. Но те не бива да бъдат отъждествявани.

Тъй като по-нататък самото буржоазно общество е само една противоположна форма на развитието, отношения от предишни формации се срещат в него често само в съвсем хилав или дори пародиен вид. Например общинската собственост. Затова, ако е вярно, че категориите на буржоазната икономия съдържат в себе си истина за всички останали обществени форми, това трябва да се разбира само cum grano salis*. Те могат да съдържат тези форми в развит, хилав или карикатурен вид, но винаги в съществено изменен вид. Така нареченото историческо развитие почива изобщо върху това, че последната форма разглежда миналите форми като стъпала към самата нея и тъй като тя рядко или само при съвсем определени условия е в състояние да се критикува сама — разбира се, тук не става дума за такива исторически периоди, които сами се смятат за периоди на упадък, — ги схваща винаги едностранчиво. Християнската религия едва

* — в ограничен смисъл. *Ред.*

тогава е била в състояние да допринесе за обективното разбиране на по-предишните митологии, когато нейната самокритика е била до известна степен, тъй да се каже, δυνάμει *, готова. Така и буржоазната политическа икономия стигна до разбирането на феодалното, античното и ориенталското общество едва когато започна самокритиката на буржоазното общество. Доколкото буржоазната политическа икономия, без да създава митология, чисто и просто се отъждествява с миналото, нейната критика на по-ранншното, а именно феодалното общество, с което тя трябваше още непосредствено да води борба, приличаше на критиката, която християнството упражняваше спрямо езичеството или протестантството — спрямо католицизма.

Както изобщо при всяка историческа, социална наука, при разясняването на икономическите категории трябва винаги да се има предвид, че субектът — в случая съвременното буржоазно общество — е даден както в действителността, така и в главата и че затова категориите изразяват форми на битието, условия на съществуването, често само отделни страни на това определено общество, на този субект, и че затова то *и научно* съвсем не започва едва тогава, когато става дума за него като *такова*. Това трябва да се има предвид, защото то дава още в началото решаващи указания относно подразделението на въпросите. Например нищо не изглежда по-естествено от това да се започне с поземлената рента, с поземлената собственост, тъй като тя е свързана със земята, източника на всяко производство и на всяко съществуване, и с първата форма на производство във всички донякъде затвърдени общества — земеделието. Но нищо не би било по-погрешно. Всяка форма на общество има определено производство, което определя мястото и влиянието на всички други и отношенията на което следователно определят мястото и влиянието на всички останали. То е общото осветление, в което са потопени всички останали багри и което ги модифицира в тяхната особеност. То е особен етер, който определя специфичното тегло на всяко появяващо се в него съществуване. Например у пастирските народи (народите, които се занимават само с лов и риболов, лежат извън точката, от която започва истинското развитие). У тях се среща известна форма на земеделие — спорадичната. Това определя поземлената собственост. Тя е колективна и запазва тази си форма повече или по-малко според това, дали тези народи се придържат повече или по-малко към своите традиции; например общинната собственост у славяните.

* — доколкото е възможно. *Ред.*

У народите с уседнало земеделие — тази уседналост е вече голям напредък, — където то преобладава, както например в античното и феодалното общество, самата промишленост и нейната организация и формите на собственост, които ѝ съответствуват, имат повече или по-малко земевладелски характер; тя или напълно зависи от земеделието, както у старите римляни, или — както през Средновековието — пренася организацията на земеделието в града и в неговите отношения. Самият капитал през средните векове — доколкото не е чист паричен капитал — във формата на традиционните занаятчийски оръдия и т. н. и т. н. има същия земевладелски характер.

В буржоазното общество е обратното. Земеделието все повече и повече става само отрасъл на промишлеността и се намира напълно под господството на капитала. Същото е и с поземлената рента. Във всички форми на обществото, в които господствува поземлената собственост, още преобладават естествените отношения. В ония, в които господствува капиталът, преобладава общественият, исторически създаденият елемент. Поземлената рента не може да бъде разбрана без капитала. Но капиталът може да бъде разбран без поземлената рента. Капиталът е икономическата сила на буржоазното общество, която господствува над всичко. Той трябва да образува както началния, така и крайния пункт и да бъде разгледан преди поземлената собственост. След като те бъдат разгледани поотделно, трябва да бъде разгледано тяхното взаимоотношение.

Следователно недопустимо и погрешно би било икономическите категории да се вземат в онзи последователен ред, в който те исторически са били определящи. Напротив, тяхната последователност се определя от отношението, в което те се намират една към друга в съвременното буржоазно общество и което е диаметрално противоположно на онова, което се явява като тяхно природосъобразно отношение или съответствува на последователността на историческото развитие. Не се касае за мястото, което икономическите отношения заемат исторически в различните следващи една след друга обществени форми. Още по-малко се касае за тяхната последователност „в идеята" *(Прудон)*, една неясна представа за историческия процес. Касае се за тяхната структура вътре в съвременното буржоазно общество.

Чистотата (абстрактната определеност), в която търговските народи — финикийци, картагенци — се явяват в древния свят, е дадена тъкмо чрез самото преобладаване на земеделските народи. Капиталът като търговски или паричен капитал се явява в тази абстракция именно там, където капиталът още не е гос-

подствуващ елемент на обществото. Ломбарди и евреи заемат същото положение спрямо занимаващите се със земеделие средновековни общества.

Друг пример за различното положение, което едни и същи категории заемат на различните стъпала на общественото развитие: една от последните форми на буржоазното общество — *joint-stock companies** — се явява и в началото му в големи привилегировани и притежаващи монопол търговски компании.

Самото понятие за националното богатство се промъква у икономистите на XVII век в смисъл — представа, която отчасти имат и икономистите от XVIII век, — че богатството се създава само за държавата и че нейната мощ е пропорционална на това богатство. Това е било още онази несъзнателно лицемерна форма, в която самото богатство и неговото производство се обявяват за цел на съвременните държави, а самите те се разглеждат само като средство за произвеждане на богатство.

Очевидно, подразделението трябва да бъде такова: 1) Общите абстрактни определения, които поради това се отнасят повече или по-малко до всички обществени форми, само че в обяснения по-горе смисъл. 2) Категориите, които образуват вътрешната структура на буржоазното общество и на които почиват основните класи. Капитал, наемен труд, поземлена собственост. Тяхното отношение една към друга. Градът и селото. Трите големи обществени класи. Размяната между тях. Обръщението. Кредитното дело (частното). 3) Концентриране на буржоазното общество във формата на държава. Разгледана в отношението ѝ към самата себе си. „Непроизводителните" класи. Данъците. Държавният дълг. Публичният кредит. Населението. Колониите. Емиграцията. 4) Международните условия на производството. Международното разделение на труда. Международната размяна. Износ и внос. Камбиален курс. 5) Световният пазар и кризите.

4. Производство. Средства за производство и производствени отношения. Производствени отношения и отношения на общуване. Форми на държавата и форми на съзнанието в тяхната връзка с производствените отношения и отношенията на общуване. Правни отношения. Семейни отношения

Бележки относно точките, които трябва да се споменат тук и не трябва да бъдат забравени:

---

* — акционерните дружества. *Ред.*

1) *Войната* е добила завършен вид по-рано, отколкото мирът: начинът, по който чрез войната, в армиите и т. н. известни икономически отношения, като наемен труд, използване на машини и т. н., са се развили по-рано, отколкото вътре в буржоазното общество. Също и отношението между производителните сили и отношенията на общуване е особено нагледно в армията.

2) *Отношението между досегашното идеалистическо изложение на историята и реалистичното. Особено така наречената история на културата,* старата история на религиите и държавите. (По този повод може да се каже нещо за различните методи на досегашното изложение на историята. Така нареченият обективен. Субективният (моралният и други). Философският.)

3. *Вторични и третични,* изобщо *производни, пренесени,* непървични производствени отношения. Ролята, която играят тук международните отношения.

4) *Упреци срещу материализма на това схващане. Отношение към натуралистичния материализъм.*

5) *Диалектика на понятията производителни сили (средства за производство) и производствени отношения,* диалектика, границите на която трябва да бъдат определени и която не премахва реалното различие.

6) *Нееднаквото отношение между развитието на материалното производство и например художественото.* Изобщо понятието за прогрес не бива да се схваща в обикновената абстракция. При изкуството и т. н. тази диспропорция още не е тъй важна и трудна за разбиране, както в рамките на самите практически социални отношения. Например образованието в Съединените щати в сравнение с европейското. Но истински трудният пункт, който трябва да бъде разгледан тук, е как производствените отношения като правни отношения встъпват в нееднакво развитие. Така например отношението на римското частно право (за наказателното и публичното право това не се отнася толкова) към съвременното производство.

7) *Това схващане се явява като резултат от необходимо развитие.* Но оправдание на случайността. (Между другото и свободата). (Влияние на съобщителните средства. Световната история не е съществувала винаги; историята като световна история — резултат.)

8) *Изходната точка естествено е природната определеност;* субективно и обективно. Племена, раси и т. н.

За изкуството е известно, че определени периоди на неговия разцвет съвсем не съответствуват на общото развитие на общест-

вото, следователно и на материалната основа, която образува един вид скелета на неговата организация. Например гърците, сравнени със съвременните народи, или също и Шекспир. За някои форми на изкуството, например за епоса, е дори признато, че те никога не могат да бъдат създадени в своята класическа форма, представляваща епоха в световната история, щом започне художественото производство като такова; че следователно в областта на самото изкуство известни значителни негови форми са възможни само на ниско стъпало на художествено развитие. Ако това е вярно за отношенията между различните видове изкуства в областта на самото изкуство, вече по-малко учудващо е, че то е вярно и за отношението на цялата област на изкуството към общото развитие на обществото. Трудността е само в общата формулировка на тези противоречия. Щом бъдат специфицирани, те са вече изяснени.

Да вземем например отношението на гръцкото изкуство, а след това и на Шекспир към съвременността. Известно е, че гръцката митология е била не само арсенал на гръцкото изкуство, но и негова почва. Възможен ли е този възглед за природата и обществените отношения, който лежи в основата на гръцката фантазия и затова и на гръцкото [изкуство], при наличността на селфактори, железници, локомотиви и електрически телеграф? Как може да се сравни Вулкан с Робертс и $К^0$, Юпитер с гръмоотвода и Хермес с Crédit Mobilier[457]? Всяка митология превъзмогва природните сили, господствува над тях и ги формира във въображението и чрез въображението; следователно тя изчезва заедно с действителното господство над тях. Какво ще стане с Фама[458] при наличността на Принтинг-хаус-скуер? Гръцкото изкуство има за предпоставка гръцката митология, т. е. природата и самите обществени форми, преработени вече от народната фантазия по несъзнателно-художествен начин. Това е неговият материал. Но не всяка митология, т. е. не всяка несъзнателно-художествена преработка на природата (тук под природа се подразбира всичко предметно, следователно включително и обществото). Египетската митология не можеше да бъде почва или утроба за гръцкото изкуство. Но във всеки случай *една* митология. Следователно в никой случай общественото развитие, което изключва всяко митологично отношение към природата, всяко митологизиране на природата, което следователно изисква от художника независима от митологията фантазия.

От друга страна: възможен ли е Ахил в епохата на барута и куршума? Или изобщо „Илиадата" при наличността на печатарска преса или още повече на печатарска машина? Не изчезват ли

неизбежно песните, преданията и музите, следователно и необходимите условия за епическа поезия с появата на печатарската преса?

Но трудността не се състои в това, да се разбере, че гръцкото изкуство и епос са свързани с известни форми на общественото развитие. Трудността се състои в това, че те все още ни доставят художествена наслада и в известно отношение важат като норма и недостижими образци.

Мъжът не може да се превърне отново в дете, без да се вдетинява. Но не го ли радва наивността на детето и не трябва ли той сам да се стреми да възпроизведе на по-високо стъпало детската правдивост? Не оживява ли в детската природа във всяка епоха нейният собствен характер в естествената му правдивост? Защо историческото детство на човечеството там, където е било най-красиво развито, да няма вечното обаяние на една неповторима епоха? Има палави деца и умни като възрастни хора деца. Много от древните народи спадат към тази категория. Нормални деца са били гърците. Обаянието на тяхното изкуство върху нас не се намира в противоречие с неразвитото обществено стъпало, върху което то е израснало. То е по-скоро негов резултат и е неразривно свързано с това, че никога вече не могат да се върнат отново незрелите обществени условия, при които то е възникнало и при които единствено е можело да възникне.

Написано от К. Маркс в края на август — средата на септември 1857 г.

Публикувано за пръв път в списание „Neue Zeit", т. 1, кн. 23—25 от 1902—1903 г.

Печата се по ръкописа

Превод от немски

БЕЛЕЖКИ

ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА К. МАРКС и Ф. ЕНГЕЛС

ПОКАЗАЛЦИ

БЕЛЕЖКИ

[1] Маркс бил поканен в качеството си на официален представител на революционната емиграция в Лондон на банкета на 14 април 1856 г., организиран по случай четвъртата годишнина на чартисткия вестник «People's Paper». Възползувайки се от предоставеното му право да говори пръв, той произнесъл реч за световноисторическата роля на пролетариата. Участието на Маркс в юбилея на «People's Paper» е един от ярките примери за връзките на основоположниците на научния комунизъм с английските чартисти, за стремежа им да упражняват идейно влияние върху английския пролетариат и да поддържат вождовете на чартизма с цел за възраждане на работническото движение в Англия на нова, социалистическа основа.

«People's Paper» («Народен вестник») — чартистки седмичник, излизал от май 1852 г. в Лондон; основан от един от водачите на революционния чартизъм, приятеля на Маркс и Енгелс Ърнест Джонс. От октомври 1852 до декември 1856 г. във вестника сътрудничели Маркс и Енгелс, помагайки и в неговото редактиране. Освен статиите, написани от Маркс и Енгелс специално за «People's Paper», във вестника били препечатани най-важните им статии от «New-York Daily Tribune». В този период «People's Paper» последователно защищавал интересите на работническата класа и пропагандирал идеите на социализма. Сближението на Джонс с буржоазните радикали довело до прекратяване на сътрудничеството на Маркс и Енгелс в «People's Paper» и до временното им скъсване с Джонс. През юни 1858 г. вестникът преминал в ръцете на буржоазните делови кръгове. — *3.*

[2] *Робин Гудфелоу* — фантастично същество, което според английските народни поверия играело ролята на покровител на хората и на помощник в техните работи; едно от главните действуващи лица в комедията на Шекспир «Сън в лятна нощ». — *4.*

[3] В 1793 г. йоркският херцог бил назначен за главнокомандуващ английските войски в първата антифренска коалиция и заминал за Фландрия със заповед на английското правителство да завземе Дюнкерк. След вяла и безуспешна обсада на Дюнкерк войските на коалицията претърпели поражение от френската революционна армия в сражението при Ондскот на 6—8 септември

1793 г.; английската армия успяла да избегне пълния разгром само благодарение на това, че йоркският херцог не приел боя и бързо отстъпил под напора на френските войски.

След организирането на втората антифренска коалиция в 1799 г. йоркският херцог бил изпратен в Холандия (по онова време Батавска република) като главнокомандуващ англо-пруската съюзническа армия, английският корпус на която дебаркирал в Хелдер в края на август същата година. През октомври поради бездарното командуване на херцога армията на коалицията била разбита от французите. — *7.*

[4] Маркс цитира тук статията на Кобет «Mr. Cochrane Johnstone» («Г-н Кокрейн Джонстън»), напечатана в «Cobbett's Weekly Political Register» от 5 юли 1806 г., т. X, бр. 1. При написването на статията за йоркския херцог Маркс използувал и други статии на Кобет.

«Cobbett's Weekly Political Register» («Седмична политическа хроника на Кобет») — радикален седмичник; излизал в Лондон от 1802 до 1835 г. — *7.*

[5] *Алкмарската капитулация* била подписана на 18 октомври 1799 г. след поражението, което претърпели в Холандия войските на втората антифренска коалиция, намиращи се под командуването на йоркския херцог (виж бележка 3). Освен условието да върнат 8 000 френски и холандски военнопленници, съюзниците се задължавали да изтеглят войските си от Холандия. — *8.*

[6] *Одринският мирен договор* бил сключен през септември 1829 г. между Турция и Русия в резултат на успешната за Русия война от 1828—1829 г. — *9.*

[7] *Coterie на Фокс* (котерията на Фокс) — така Маркс нарича малобройната «лява» група от виги-аристократи начело с Чарлз Джеймс Фокс, която се образувала в резултат на разцеплението на партията на вигите след победата на френската буржоазна революция. Привържениците на Фокс, изразявайки интересите на английската промишлена буржоазия, били против антиякобинските войни и ратували за реформиране на английския парламент. — *9.*

[8] Системата на продаване на патенти за офицерските чинове възникнала в Англия в края на XVII век и по-късно получила кралска санкция. През 1719—1720 г. била въведена официална такса за офицерските чинове, която по-късно била ревизирана и изменяна няколко пъти. Тази система съществувала до 1871 г., осигурявайки монополно положение на английската аристокрация в армията. — *9.*

[9] *«Приятели на краля»* — така били наричани през втората половина на XVIII век привържениците на политиката на крал Георг III, който се стремял да засили кралската прерогатива, да вземе ръководството на политиката в своите ръце и да измести партията на вигите от управлението на страната. Кралят използувал за тази цел кризата в партията на вигите, предизвикана от сблъскването на интересите на промишления и търговския капитал с интересите на земевладелската олигархия. «Приятелите на краля» на няколко пъти вземали властта в своите ръце. — *10.*

[10] Има се предвид анонимният памфлет «A Plain Statement of the Conduct of the Ministry and the Opposition, towards His Royal Highness the Duke of York» London, 1808 («Достоверно изложение на въпроса за поведението на правителството и опозицията към негово кралско височество йоркския херцог». Лондон, 1808). — *10.*

11 *«The Morning Chronicle»* («Сутрешна хроника») — английски буржоазен ежедневник, излизал в Лондон от 1770 до 1862 г.; орган на вигите, в началото на 50-те години орган на пилитите, по-късно на консерваторите. — *11.*

12 Маркс цитира статията на Уилям Кобет «Duke of York» («Йоркският херцог»), напечатана в «Cobbett's Weekly Political Register» на 20 август 1808 г., т. XIV, бр. 8. — *11.*

13 *Хуайт хол* — улица в центъра на Лондон, на която се намират редица правителствени учреждения, включително главният щаб на английската армия, адмиралтейството и различни министерства (министерството на финансите, министерството на външните работи и др.). — *12.*

14 *Калибан* — действуващо лице от пиесата на Шекспир «Буря», получовек-получудовище. — *15.*

15 Статията «Сардиния» е една от статиите, които Маркс написал за «People's Paper» и които били публикувани паралелно във вестник «New-York Daily Tribune».

«New-York Daily Tribune» («Нюйоркска ежедневна трибуна») — американски вестник, който излизал от 1841 до 1924 г. Основан от видния американски журналист и политически деец Хорас Грили, до средата на 50-те години вестникът бил орган на лявото крило на американските виги, а след това орган на републиканската партия. През 40—50-те години вестникът стоял на прогресивни позиции и бил против робовладението. В него участвували редица видни американски писатели и журналисти, един от редакторите му от края на 40-те години бил Чарлз Дана, който се намирал под влиянието на идеите на утопичния социализъм. Сътрудничеството на Маркс във вестника започнало през август 1851 г. и продължило повече от 10 години, до март 1862 г.; много от статиите за «New-York Daily Tribune» по молба на Маркс били написани от Енгелс. На статиите на Енгелс, които последният изпращал от Манчестер в Лондон, Маркс поставял обикновено датата на изпращането им в Ню Йорк; поради това датите, поставени в началото на статиите, понякога не съответствуват на датите на тяхното написване. Някои от статиите си Маркс означавал като написани в Париж или Берлин. Статиите на Маркс и Енгелс в «New-York Daily Tribune» обхващали най-важните въпроси на международната и вътрешната политика, на работническото движение, на икономическото развитие на европейските страни, на колониалната експанзия, националноосвободителното движение в потиснатите и зависимите страни и др. В периода на настъпилата в Европа реакция Маркс и Енгелс широко използували разпространения американски вестник, за да разобличават въз основа на конкретни материали недъзите на капиталистическото общество и присъщите му непримирими противоречия, както и да показват ограничения характер на буржоазната демокрация.

Редакцията на «New-York Daily Tribune» в редица случаи се отнасяла произволно със статиите на Маркс и Енгелс, печатайки много от тях без подписа на автора като редакционни статии. От средата на 1855 г. изобщо всички статии на Маркс и Енгелс се печатали във вестника без подпис. В някои случаи редакцията изменяла текста на статиите. Тези действия на редакцията предизвиквали нееднократните протести на Маркс. От есента на 1857 г. във връзка с икономическата криза в САЩ, която се отразила и на финансовото положение на вестника, редакцията предложила на Маркс да намали броя на кореспонденциите си за «New-York Daily Tribune». Маркс престанал окончателно да сътрудничи във вестника в началото на гражданската война в САЩ: значителна роля за скъсването на Маркс с «New-York Daily Tribune»

изиграло засилването в редакцията на привържениците на компромиса с робовладелските щати и отстъплението на вестника от прогресивните позиции. Статиите на Маркс и Енгелс, написани през периода, за който се отнася настоящият том, но напечатани от редакцията на «New-York Daily Tribune» с големи изменения, които изопачават текста им, не се публикуват в тома. — *16.*

16 *Гвелфи и гибелини* — политически партии в Италия през XII—XV век, в периода на борбата между римските папи и германските императори. Гвелфите — привърженици на папата, принадлежали към върхушката на търговско-промишлените слоеве на италианските градове. Гибелините — предимно представители на феодалната аристокрация, поддържали императорите.

Войните между Франция и Австрия (и други европейски държави) са войните за испанското наследство (1701—1714) и за австрийското наследство (1741—1748). В резултат на първата война на Савойското херцогство били отстъпени остров Сицилия, Монферато и част от Миланското херцогство; в 1713 г. савойският херцог получил кралска титла. В 1718 г. Сицилия била завоювана от испанците, но като компенсация за нея Савойското херцогство получило в 1720 г. Сардиния; същата година на територията на Савоя, Пиемонт и Сардиния било създадено Сардинското кралство (или кралство Пиемонт), крале на което ставали представители на Савойската династия. В резултат на войната за австрийското наследство Сардинското кралство получило от Австрия значителна част от княжество Павия и част от други австрийски владения в Италия. — *16.*

17 Става дума за меморандума за бедственото положение на италианския народ в окупираните от Австрия и Франция области, както и в Неаполитанското кралство (Кралството на двете Сицилии), съставен за Парижкия конгрес през 1856 г. от министър-председателя и министър на външните работи на Пиемонт граф Кавур. Като не получил разрешение да прочете меморандума на конгреса, Кавур изложил неговото съдържание на участниците в конференцията на 8 април в реч, рязко насочена против австрийското владичество на Апенинския полуостров. В ноти, изпратени на 27 март и 16 април 1856 г. на френския министър на външните работи граф Валевски, който председателствувал конгреса, пиемонтските делегати поставяли въпроса за отслабяне на австрийското влияние в Италия, за ликвидиране на австрийската окупация на италиански територии, за прекратяване на политиката на реакция и терор в Неаполитанското кралство. Въпреки че представителите на Франция, Англия и Русия се отнесли одобрително към меморандума на Пиемонт, италианският въпрос не получил практическо разрешение на Парижкия конгрес. — *16.*

18 В периода на революцията от 1848—1849 г. английското правителство на вигите, в което лорд Палмерстон заемал поста министър на външните работи, поддържало на думи умерено-либералните преобразования в Италия (включително и в Пиемонт), но нито в 1848, нито в 1849 г. подпомогнало Пиемонт в борбата му против австрийското владичество в Северна Италия. — *16.*

19 През април 1849 г. френското буржоазно правителство изпратило в Италия експедиционен корпус с цел за интервенция против Римската република и за реставриране на светската власт на папата. След ожесточено сражение на 3 юли 1849 г. френските войски влезли в Рим и останали там до 1870 г. — *18.*

20 Тъмничар на Кайена, Ламбеса и Бел-Ил Маркс нарича Луи Бонапарт, намеквайки за това, че с идването му на власт във Франция започнали масови

арести и заточения на републиканци и участници в революцията от 1848—1849 г.

Кайена — град във Френска Гвиана (Южна Америка), място за каторга и заточение на политически затворници, който бил наречен «суха гилотина» заради масовата смъртност, предизвиквана от каторжния режим и изтощителния тропически климат.

Ламбеса — френска изправителна колония, основана върху развалините на древноримски град в Северна Африка; от 1851 до 1860 г. била място за заточаване на политически затворници.

Бел-Ил — остров в Бискайския залив, през 1849—1857 г. бил място за заточаване на политически затворници; тук по-специално били държани работниците — участници в юнското въстание през 1848 г. в Париж.—*18*.

21 За нанесени на Австрия щети Маркс говори иронично. Макар на Парижкия конгрес в 1856 г. френските и английските делегати да се отнесли одобрително към меморандума на Пиемонт (виж бележка 17), Франция и Англия нямали що-годе сериозно намерение да пречат на политиката на Австрия в Италия и на Балканите. За това свидетелствувало подписаната от Австрия, Франция и Англия на 15 април 1856 г. в Париж конвенция за гарантиране неприкосновеността на Отоманската империя. — *19*.

22 През време на австро-италианската война от 1848—1849 г. войските на сардинския крал Карл-Алберт претърпели голямо поражение в сражението при Новара (Северна Италия) на 23 март 1849 г. Страхувайки се от народния гняв, Карл-Алберт още на полесражението се отказал от престола в полза на сина си Виктор-Емануил и избягал от Италия. На 26 март Виктор-Емануил II сключил примирие с австрийците, а на 6 август 1849 г. бил подписан мирният договор. — *19*.

23 Очевидно намек за проектирания от Луи Бонапарт брак между братовчед му принц Наполеон и Клотилда, дъщеря на сардинския крал Виктор-Емануил II; бракът бил сключен в 1859 г. — *19*.

24 *Делфийският оракул* при храма на Аполон в Делфи, Древна Гърция, се славел със своите предсказания относно вътрешните работи и външната политика на гръцките държави, упражнявайки голямо влияние върху тази политика (предсказанията били давани от жрица пития, но били съставяни от жреците, които добре познавали положението на работите в Гърция). Подревният така наречен *трофонийски оракул* не се ползувал с такова влияние. Смисълът на думите на Маркс е, че изказванията на членовете на английския парламент не само не играели решителна роля за определяне на външната политика на Англия, но и нямали самостоятелен характер, представлявайки само отражение на политиката, която Палмерстон диктувал на парламента. — *19*.

25 Маркс цитира нотата на пиемонтските делегати от 16 април 1856 г. (виж бележка 17). — *19*.

26 «*The Times*» («Времена») — най-големият английски ежедневник с консервативно направление; основан в Лондон в 1785 г. — *21*.

27 Маркс има предвид книгата: D. Ricardo. «On the Principles of Political Economy, and Taxation» (Д. Рикардо. «Принципи на политическата икономия и на данъчното облагане»). Първото издание излязло в Лондон в 1817г. — *21*.

[28] *Crédit Mobilier* (пълното ѝ название е Société générale du Crédit Mobilier) — крупна френска акционерна банка, учредена от братята Перейра и узаконена с декрет от 18 ноември 1852 г. Главната цел на Crédit Mobilier била да посредничи в кредита и грюндерството (участие в учредяването на промишлени и други предприятия). Банката широко участвувала в железопътното строителство във Франция, Австрия, Унгария, Швейцария, Испания и Русия. Главният източник на нейните доходи била спекулата на борсата с ценните книжа на учредените от нея акционерни дружества. Със средствата, получени от издаването на свои собствени акции, гарантирани само от намиращите се у нея ценни книжа на други предприятия, Crédit Mobilier изкупувала акциите на различните компании, гарантирани със стойността на тяхното имущество. По такъв начин една и съща реална собственост извиквала на живот фиктивен капитал в двоен размер: под формата на акции на дадено предприятие и под формата на акции на Crédit Mobilier, която финансирала това предприятие и изкупувала неговите акции. Банката била тясно свързана с правителството на Наполеон III и се ползувала с неговото покровителство. В 1867 г. банката фалирала и в 1871 г. била ликвидирана. Появяването през 50-те години на XIX век на Crédit Mobilier като финансово предприятие от нов тип било предизвикано от специфичните особености на епохата на реакция, която се характеризирала с невероятно развихряне на борсовия ажиотаж и спекула. По образеца на френската Crédit Mobilier подобни учреждения били създадени в редица други страни в Централна Европа — *22.*

[29] *Наполеон Малки* — прозвище на Луи Бонапарт, което му дал Виктор Юго в една реч, произнесена на заседание на френското Законодателно събрание в 1851 г.; получило широко разпространение след излизането на брошурата на Юго «Наполеон Малки» («Napoléon le Petit») в 1852 г. — *25.*

[30] *Обществото от Dix Décembre* (Обществото от 10 декември) — тайно бонапартистко дружество, създадено в 1849 г., което се състояло предимно от декласирани елементи, политически авантюристи, представители на военщината и т. н.; членовете му съдействували за избирането на Луи Бонапарт за президент на Френската република на 10 декември 1848 г. (оттук името на Обществото). По-късно членовете на Обществото били активни организатори и участници в държавния преврат от 2 декември 1851 г. Подробна характеристика на Обществото от 10 декември е дадена от Маркс в произведението му «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт» (виж настоящото издание, том 8, стр. 164—167). — *27.*

[31] *Фронда* — дворянско-буржоазно движение във Франция през 1648 — 1653 г. против абсолютизма. Дворянските водачи на движението, опирайки се на своите свити и на чужди войски, използували в свой интерес въстанията на селяните и демократичното движение в градовете по това време. — *27.*

[32] *«Journal des Débats»* — съкратено название на френския буржоазен ежедневник «Journal des Débats politiques et littéraires» («Вестник за политически и литературни дебати»), основан в Париж в 1789 г. В периода на Юлската монархия — правителствен вестник, орган на орлеанистката буржоазия. През време на революцията от 1848 г. вестникът изразявал възгледите на контрареволюционната буржоазия, на така наречената партия на реда. След държавния преврат в 1851 г. — орган на умерената орлеанистка опозиция. — *28.*

[33] *«Le Moniteur universel»* («Всеобщ вестник») — френски ежедневник, излизал в Париж от 1789 до 1901 г.; от 1799 до 1869 г. официален правителствен орган. — *29.*

[34] Маркс има предвид произведението на Фурие: «Théorie des quatre mouvements. et des destinées générales» («Теория на четирите движения и на всеобщите съдби»). Първото издание излязло в Париж в 1808 г. — *85*

[35] В 1797 г. с цел да спаси Английската банка от фалит правителството на Пит издало специален акт, който установявал принудителен курс на банкнотите и разрешавал на банката да прекрати размяната на банкноти срещу злато. Размяната на банкноти срещу злато била възобновена едва в 1819 г.— *37*.

[36] В статията се говори за революционните събития в Мадрид през лятото на 1856 г., с които завършила четвъртата буржоазна революция в Испания през 1854—1856 г. През юли 1856 г. испанските реакционери и клерикали наложили оставката на прогресисткото правителство на Еспартеро и образуването на консервативното правителство на генерал О'Донел. Това настъпление на реакцията послужило като сигнал за ново разгаряне на революцията, която била жестоко потушена от О'Донел. — *38*.

[37] Става дума за държавния преврат, извършен от Луи Бонапарт на 2 декември 1851 г., който сложил началото на бонапартисткия режим на Втората империя. — *39*.

[38] В 1843 г. един от водачите на партията на модерадос (умерените), генерал Нарваес, използувал общото недоволство от политиката на правителството на прогресистите, което се възглавявало от военния диктатор и регент на кралството Еспартеро, и заедно с генерал Конча и др. вдигнал контрареволюционен бунт. След като отстранил Еспартеро от властта, Нарваес образувал и след това възглавил новото правителство, като сложил по този начин началото на десетгодишно господство на реакцията в Испания. — *39*.

[39] *Ayacuchos* (аякучос) — прозвище, дадено след поражението на испанската армия в сражението на равнината Аякучо в Перу през декември 1824 г. на Еспартеро и други испански генерали, участници във войната против въстаналите испански колонии в Америка. През време на регентството на Еспартеро (1841—1843г.) аякучос били наричани членовете на възглавяваната от него военна партия, която била поддържана от Англия.— *39*.

[40] Става дума за англо-френската дипломатическа борба около женитбата на испанската кралица Изабела II и на сестра ѝ — инфантата Мария Луиза Фернанда. Отначало Англия проектирала брак между Изабела и принц Леополд Кобургски, тясно свързан с английския двор, и между сестра ѝ и по-малкия син на френския крал Луи Филип, херцог Монпансие, но след известно време била принудена да се откаже от този проект, настоявайки Мария Луиза Фернанда да сключи брак с принц Леополд, а Изабела — с представителя на испанските Бурбони — дон Енрико. Ненавиждайки последния заради връзките му с партията на прогресистите, майката на кралица Изабела, Мария Кристина (Маркс я нарича мадам Муньос, тъй като тя се намирала в морганатичен брак с херцог Агустин Фернандо Муньос) сключила съюз с Луи Филип, в резултат на който през октомври 1846 г., въпреки домогванията на английската дипломация, Изабела сключила брак с дон Франсиско де Асис, по-голям брат на дон Енрико, а Мария Луиза Фернанда с херцог Монпансие. — *39*.

[41] Маркс има предвид събитията през втората буржоазна революция в Испания от 1820—1823г. След неуспешен опит на 7 юли 1822 г. да овладее революционния Мадрид, испанският крал Фердинанд VII тайно се обърнал към

Свещения съюз с молба да му помогне за потушаване на революцията. По решение на Веронския конгрес на Свещения съюз на Фердинанд трябвало да помогне Франция. Френският експедиционен корпус, който влязъл в Испания в 1823 г., възстановил абсолютисткия режим в страната; френските войски останали в Испания до 1828 г. — *40.*

42 *Moderados* (умерени) — партия на привържениците на конституционната монархия в Испания, която представлявала интересите на едрата буржоазия и на либералното дворянство; възникнала в началото на втората буржоазна революция от 1820—1823 г. в резултат на разцеплението на партията на либералите на дясно крило — модерадос, и ляво крило — ексалтадос, привърженици на максималното ограничаване на властта на краля.

Progresistas (прогресисти) — буржоазно-либерална партия в Испания, образувана през 30-те години на XIX век; прогресистите се опирали на средната и дребната градска буржоазия, на интелигенцията и част от офицерството. Главното искане на прогресистите било искането за ограничена монархия. — *41.*

43 Става дума за събитията в Мадрид през юни—юли 1854 г., които сложили началото на четвъртата буржоазна революция в Испания от 1854—1856 г. Включването на 17 юли 1854 г. на Риос-и-Росас, върл монархист и консерватор, в новото правителство начело с херцог Ривас предизвикало ново рязко разгаряне на въстанието. В резултат на 19 юли кралица Изабела била принудена да отстрани от властта правителството на Ривас, което за своята дейност за потушаване на въстанието било наречено «шрапнелното правителство». На 31 юли за председател на министерския съвет бил назначен Еспартеро. — *41.*

44 «*Gaceta*» — съкратено название на испанския вестник «Gaceta de Madrid» («Мадридски вестник»), основан в 1661 г.; от 1762 г. официален орган на правителството. — *41.*

45 Както изглежда, тук се намеква за две обстоятелства — за титлата граф Лучана, дадена на Еспартеро за успешната му борба против карлистите, и за незаслужено полученото от него прозвище «меч на революцията», което било разпространено сред народа след преврата в 1843 г. (виж бележка 38), когато прогресисткото правителство на Еспартеро било заменено от реакционното правителство на така наречените модерадос. — *42.*

46 «*La Presse*» («Преса») — френски буржоазен ежедневник, излизал в Париж от 1836 г.; през 50-те години бил в опозиция срещу режима на Втората империя. — *43.*

47 Става дума за двойствената предателска позиция, която Еспартеро заел след държавния преврат на О'Донел на 14 юли 1856 г. Още в първия ден на преврата Еспартеро обнародвал манифест, който съдържал призив за прекратяване на борбата и за присъединяване към политиката на О'Донел, а същевременно призовавал въстаниците по улиците на Мадрид да се съпротивяват срещу силите на реакцията. Като не се присъединил обаче нито към привържениците на държавния преврат, нито към въстаниците, Еспартеро напълно загубил политическо доверие и авторитет както сред собствените си привърженици, така и сред революционните маси на столицата. — *44.*

48 «*Journal de Madrid*» («Мадридски вестник») — испански вестник, излизал в Мадрид през 1855—1856 г. — *44.*

[49] *Карлизъм* — така Маркс нарича реакционното течение в подкрепа на претендента за испанския престол дон Карлос, брат на Фердинанд VII. Като се опирали на реакционното дворянство, клерикалната партия и назадничавото селячество на Баскония, Навара, Стара Кастилия, Арагона и част от Каталония, карлистите разпалили продължителната и кръвопролитна гражданска война от 1833—1840 г. В 1833 г. дон Карлос предявил претенции върху испанския престол вместо дъщерята на краля, Изабела II, и вдигнал бунт против нейната майка, регентката Мария-Кристина, която била принудена да търси опора от либералите, обещавайки им редица отстъпки. Карлистката война фактически се превърнала в борба между феодално-католическите и буржоазно-либералните елементи и завършила с поражението на карлистите в 1840 г. — *45*.

[50] *«The Morning Herald»* («Сутрешен вестител») — английски ежедневник с консервативно направление, излизал в Лондон през 1780—1869 г. — *45*.

[51] Имат се предвид юнското въстание на парижките работници в 1848 г. и барикадните боеве през май 1849 г. в Дрезден. — *46*.

[52] Става дума за националноосвободителната борба на испанския народ против френските окупатори, която се водила през 1808—1814 г. едновременно с войната на Пиренейския полуостров против Наполеон I. Издигайки като непосредствена задача необходимостта от буржоазни преобразования в Испания, войната против чуждите окупатори раздвижила всички социални слоеве на испанското общество и била същевременно първата буржоазна революция в Испания. Главната ѝ движеща сила било селячеството, което оказвало упорита съпротива на завоевателите под формата на партизанска война (герила) и едновременно се борело за земя. Но поради слабостта на буржоазията либералното дворянство, което взело в ръцете си ръководството на движението, се ограничило с приемането в 1812 г. на умерена буржоазно-либерална конституция (така наречената кадикска конституция, по името на града, където заседавали кортесите, които приели конституцията). Конституцията ограничавала кралската власт, обявявала нацията за носител на върховната власт, предавала законодателната власт в ръцете на еднокамарни кортеси, избирани с всеобщо гласуване (с изключение на домашните прислужници). Кортесите получавали широки права в областта на външната и вътрешната политика. Конституцията въвеждала местно самоуправление, прогресивно данъчно облагане, всеобща военна повинност; във всяка провинция се създавала местна национална милиция, преустроена била цялата съдебна система. Демократизирайки вътрешния живот на Испания, конституцията в същото време запазвала господството на Испания над колониите. Борбата на испанския народ изиграла значителна роля за провалянето на политическите и военните планове на Наполеон I, който след разгрома в Русия в 1812 г. бил принуден да изтегли войските си от Испания. Като нарича борбата на испанския народ «национално и династично» движение, Маркс има предвид обстоятелството, че тази борба била насочена едновременно и против чуждата окупация, и против придворната клика на крал Карл IV, който през март 1808 г. бил принуден да се откаже от престола в полза на сина си Фердинанд VII, чиято власт с известни ограничения била призната от кортесите. — *47*.

[53] Става дума за втората буржоазна революция в Испания от 1820—1823 г. Лозунгите на революцията били свикване на кортесите, премахване на инквизицията и на клетвата в конституцията от 1812 г., отменена в 1814 г. след завръщането на Фердинанд VII от Франция в Испания. Но движението

се ограничило с провеждането на реднца антнклерикални и някои други реформи. Една от прнчините за поражението на революцията бнло отдръпването на селските маси от нея, тъй като буржоазията не им осигурила раднкални аграрнн преобразования. — *47.*

54 На 2 май 1808 г. в Мадрид избухнало народно въстание против френските окупатори, което било жестоко потушено от главнокомандуващия френските войски в Испания Мюрат; били убити над хиляда испанци. — *47.*

55 В XIX век Испания и нейните колонии били разделени на 17 военни окръзи начело с генерал-капнтани (оттук названието генерал-капитанства). Като наместнници на краля генерал-капитаните прнтежавали в своите окръзи неограничена върховна власт както гражданска, така и военна.— *48.*

56 Става дума за жестоката абсолютистко-феодална реакция, която настъпнла след завръщането на Фердинанд VII през март 1814 г. от Франция в Испання. Годнните на реакция се характеризирали с многобройни военни заговори, както и с безсилието и неустойчивостта на испанските правителства; през периода от 1814 до 1819 г. в Испання се сменили 24 правителства.

Династичната война от 1833—1840 г. — виж бележка 49. — *48.*

57 На 28 юни 1854 г., възползувайки се от всеобщото недоволство от тежкото икономическо положение на страната, от реакционната политика на правителството и от господството на придворната камарила, генералите О'Донел и Дулсе, които се стремели за свои лични цели да свалят диктатурата на Сан-Луис, вдигнали бунт сред войските на мадридския гарнизон н удържалн победа над правителствените войски. Но след като се убеднл, че не може да получи подкрепата на населението на испанските градове чрез чисто дворцова революция, О'Донел бнл прннуден да публикува на 7 юли в Мансанарес маннфест, който бнл наречен «Мансанареска програма»; програмата включвала някои искання на народа — премахване на камарилата, свикване на разтурените кортеси, намаляване на данъците, създаване на национална милиция и др. Въвличането на народните маси в борбата довело до четвъртата буржоазна революция в Испания (1854—1856), в хода на която в 1854 г. на власт дошла партията на прогресистите начело с Еспартеро.—*48.*

58 Войсковите формации на *хърватите* били рекрутирани предимно сред хърватите и някон други славянски народн, както и сред унгарците. Хърватнте влизали в състава на австрийската армия на генерал Радецки, която участвувала в потушаването на революцията от 1848—1849 г. в Италння.

Африканци на Бонапарт Маркс нарнча зуавите — войници от френските колониалнн войски, които се рекрутнрали от жителнте на Алжнр и отчасти от европейци. Зуавите се прославили със свонте жестокости през време на завоевателната война в Алжир, която била започната от французите в 1830 г. н продължила с прекъсвания четиридесет години.

Войските под командуването на генерал Врангел участвували в контрареволюционния преврат в Берлнн н в разгонването на пруското Национално събрание през ноември 1848 г. Като ги нарнча «померанци», Маркс очевидно намеква на обстоятелството, че Врангел, назначен в 1848 г. за главнокомандуващ на Бранденбургския военен окръг, бил родом от Померання. — *48* .

59 Маркс нронично намеква за методнте, с които Лун Бонапарт и бонапартистките кръгове си вербували привърженици сред офицерите и войниците от

армията при подготовката на държавния преврат от 2 декември 1851 г. През време на приемите и военните паради в Сен-Море, Сатори и др., които Луи Бонапарт устройвал като президент на Френската република, широко се практикувало черпенето на офицерите и войниците с колбаси, студен дивеч, шампанско и т. н. Един от методите за подкупване на армията били също паричните подаяния. — *48.*

[60] Най-известните трудове на Мак-Грегор по статистика са: «The Resources and Statistics of Nations». Лондон 1835. «Ресурси и статистика на нациите». Лондон, 1835) и «Commercial Tariffs and Regulations, Resources, and Trade of the Several States of Europe and America». London, 1841—1850 («Търговски тарифи и правилници, ресурси и търговия на някои държави в Европа и Америка». Лондон, 1841—1850). — *52.*

[61] *Канцлерски съд,* или съд на справедливостта — едно от висшите съдилища в Англия; след съдебната реформа в 1873 г. — отделение на Върховния съд. В компетентността на този съд, който се възглавявал от лорд-канцлера, влизали делата по наследството, договорните задължения, акционерните дружества и др.; компетентността на този съд в редица случаи се преплитала с компетентността на други висши съдилища. В противовес на приетото в другите съдилища английско обичайно право съдопроизводството в канцлерския съд се водело на базата на така нареченото « право на справедливостта». — *54.*

[62] Става дума за кампанията от банкети в полза на избирателната реформа, която се водела във Франция от юли 1847 до януари 1848 г. и била прелюдия на февруарската буржоазнодемократическа революция от 1848 г. — *56.*

Зондербунд — сепаративен съюз между седем икономически изостанали католически швейцарски кантони, сключен в 1843 г. с цел за съпротива срещу прогресивните буржоазни преобразования в Швейцария и за защита на привилегиите на църквата и йезуитите. Реакционните попълзновения на Зондербунда срещнали противодействие от страна на буржоазните радикали и либерали, които в средата на 40-те години получили превес в повечето кантони и в швейцарския парламент. Постановлението на швейцарския парламент през юли 1847 г. за разтуряне на Зондербунда послужило като повод за последния да открие в началото на ноември 1847 г. военни действия против останалите кантони. На 23 ноември 1847 г. армията на Зондербунда била разбита от войските на федералното правителство.

Обединен ландтаг — обединено събрание на пруските съсловни провинциални ландтази, което крал Фридрих-Вилхелм IV свикал през април 1847г. в Берлин с цел да се избави от финансовите затруднения чрез гарантиран външен заем. Обединеният ландтаг бил открит на 11 април 1847 г. Поради отказа на краля да задоволи най-скромните политически искания на буржоазното мнозинство на ландтага последният отказал да гарантира заема. В отговор на това през юни същата година кралят разтурил ландтага, което засилило опозиционните настроения в страната и ускорило революцията в Германия.

Испански бракове — виж бележка 40.

Спорове за *Шлезвиг-Холщайн* Маркс нарича продължителната борба между Дания, под чието господство се намирали германските херцогства Шлезвиг и Холщайн, и Германския съюз. В навечерието на революцията от 1848 г. сред немското население на тези херцогства съществувало движение против единната конституция за Дания и херцогствата, проектът на която бил обнародван на 28 януари 1848 г. Това движение било по целите си се-

партийно и не излизало извън рамките на умерено-либерална опозиция, тъй като се стремяло към създаването в Северна Германия на още една малка германска държава — сателит на реакционна Прусия. През време на революцията от 1848—1849 г. положението се изменило. Под влияние на революционните събития в Германия националното движение в Шлезвиг и Холщайн придобило революционен, освободителен характер. Борбата за отделянето на Шлезвиг и Холщайн от Дания станала съставна част от борбата на всички прогресивни сили в Германия за национално обединение на страната. — *56.*

63 *«Le Constitutionnel»* («Конституционалистки вестник») — буржоазен френски ежедневник; излизал в Париж от 1815 до 1870 г.; през 40-те години — орган на умереното крило на орлеанистите; в периода на революцията от 1848 г. изразявал възгледите на контрареволюционната буржоазия, групирана около Тиер; след държавния преврат през декември 1851 г. — бонапартистки вестник. — *57.*

64 *«L'Assemblée Nationale»* («Национално събрание») — френски ежедневник с монархистко-легитимистко направление, излизал в Париж от 1848 до 1857 г. — *58.*

65 Юлската буржоазна революция от 1830 г. във Франция упражнила значително влияние върху обществено-политическия живот в Германия, като дала тласък за разрастването на буржоазно-либералното и демократическото движение. В редица германски държави (Брауншвайг, Саксония, Курхесен и др.) били провъзгласени конституции. Но както във Франция новата конституция («хартата от 1830 г.») представлявала компромис между върхушката на буржоазията — финансовата аристокрация, и поземлената аристокрация, така и конституциите на германските държави били компромис между буржоазията, от една страна, и монархията и дворянството — от друга. — *58* .

66 *Треднидъл стрийт* — улица в Лондон, на която се намира Английската банка. — *61.*

67 През време на наводнението в долините на Рона и Лоара през пролетта на 1856 г. Наполеон III, стремейки се да си спечели популярност, заминал за пострадалите департаменти и обиколил с лодка отделни наводнени градове и села, оказвайки парична помощ на жертвите на наводнението. Пак тогава в писмо до министъра на благоустройството Наполеон III препоръчвал различни мерки, способни според него да попречат на повтарянето на подобни стихийни бедствия. — *62.*

68 *Втори Парижки конгрес* Маркс иронично нарича проекта за съвещание на европейските страни за мирно уреждане на така наречения нюшателски конфликт, възникнал между Прусия и Швейцария през есента на 1856 г. Княжеството Нюшател с владението Валанжен (немските названия— Нойенбург и Валендис) през 1707—1806 г. представлявало миниатюрна държава, подвластна на Прусия. В 1806 г. през време на Наполеоновите войни Нюшател преминал към Франция. В 1815 г. по решение на Виенския конгрес той бил включен в Швейцарския съюз като 21-и кантон, като същевременно била запазена васалната му зависимост от Прусия. На 29 февруари 1848 г. в Нюшател била извършена буржоазна революция, която сложила край на пруското господство, и била провъзгласена република. Но по споразумение между Англия, Франция и Русия, подписано на 24 май 1852 г., правата на

пруския крал върху Нюшател били отново признати. През септември 1856г. в княжеството избухнало роялистко въстание, участниците в което били арестувани от швейцарското правителство. Пруският крал поискал освобождаването на арестуваните. В отговор на това Швейцария поискала от краля да се откаже от правата си върху Нюшател. Съвещанието на европейските страни за Нюшател се проектирало да бъде свикано в Париж през март 1857 г. (то се състояло на 5 март). Предложението за това изхождало от френското правителство, тъй като конфликтът застрашавал с война на границата на Франция.

Неаполитанският въпрос бил повдигнат на Парижкия конгрес в 1856 г. от пиемонтските делегати, които обърнали внимание на участниците в конгреса върху политиката на терор в Неаполитанското кралство (Кралството на двете Сицилии). Франция и Англия осъдили на конгреса вътрешнополитическите методи на правителството на Неаполитанското кралство, опасявайки се, че крайната реакция, която господствувала в него, ще доведе до засилване на революционното движение. В ноти, връчени на неаполитанското правителство през май 1856 г., те поискали от него да измени своята политика, но получили отрицателен отговор. През октомври Франция и Англия отзовали своите посланици от Неапол и привели в боева готовност ескадрите си — френската в Тулон, и английската край остров Малта. Но поради разногласията между Англия и Наполеон III, който възнамерявал да реставрира в Неаполитанското кралство династията на Бонапартите, неаполитанската експедиция не се състояла. — *65*.

[69] *Дунавски въпрос* Маркс нарича дипломатическата борба на Парижкия конгрес от 1856 г. и след него около въпроса за обединението на дунавските княжества Влашко и Молдавия, които се намирали под върховната власт на Турция. Надявайки се да постави начело на княжествата представители на династията на Бонапартите, Франция предложила те да бъдат обединени в една Румънска държава под властта на чуждестранен принц, принадлежащ към една от управляващите в Европа династии. Франция била поддържана от Русия, Прусия и Сардиния. Турция, която се противопоставяла на обединението на княжествата от страх, че Румънската държава ще се стреми да събори игото на Отоманската империя, била поддържана от Австрия и Англия. Конгресът признал само, че е необходимо самото румънско население да определи (чрез избори на Дивани в княжествата) отношението си към въпроса за обединението. Изборите станали, но в резултат на фалшификация в молдавския Диван били прокарани противници на обединението; това предизвикало протест от страна на Франция, Русия, Прусия и Сардиния, които поискали анулиране на изборите. Тъй като Турция бавела своя отговор, те скъсали дипломатическите си отношения с нея през август 1857 г. Конфликтът бил уреден чрез посредничеството на Наполеон III, който убедил английското правителство да не пречи на плановете на Франция, които били еднакво изгодни и за Англия. Изборите в княжествата били анулирани, но новите избори не разрешили въпроса за обединението на княжествата. Той бил решен от самите румънци едва в 1859 г.

Под *бесарабски въпрос* Маркс има предвид дипломатическата борба след сключването на Парижкия договор от 1856 г., предизвикана от спора за установяване на неясно определените от договора руско-турски граници в Бесарабия, част от която преминала от Русия към Турция, както и за определяне правото на владение на делтата на Дунава и на един от островите в устието на реката. Използувайки като предлог затрудненията, възникнали във връзка с новото разграничаване на Бесарабия, Австрия отлагала изтег-

лянето на войските си от Молдавия и Влашко, което пречело за разрешаването на въпроса за обединението на тези княжества.

За *неаполитанския въпрос* и *новия Парижки конгрес* виж бележка 68.— *67.*

70 Става дума за войната за независимост в испанските колонии в Южна Америка и Мексико, която траяла от 1810 до 1826 г. В резултат на тази война Испания загубила Мексико и своите южноамерикански колонии, които станали самостоятелни републики. — *68.*

71 Английската *Остиндийска компания*, организирана в 1600 г., била оръдие на английската колониална политика в Индия. Завоюването на Индия, което било завършено напълно към средата на XIX век, се извършвало от английските капиталисти от името на компанията, която от самото начало имала монополното право да търгува с Индия и Китай. На компанията било дадено също правото да управлява окупираните от нея територии на Индия, правото да назначава длъжностните лица от гражданската администрация и правото да събира данъчните постъпления. Нейните търговски и административни привилегии се определяли от периодично възобновявани от английския парламент актове за хартите на компанията. През XIX век търговската дейност на компанията почнала постепенно да губи значението си. С акт на парламента за хартата от 1813 г. тя била лишена от монополното право да търгува с Индия; тя запазила само монопола на търговията с чай и монополното право да търгува с Китай. По силата на хартата от 1833 г. компанията изгубила всичките си търговски привилегии, включително монополното право да търгува с Китай. Правото да управлява териториалните владения на англичаните в Индия компанията запазила до 1858 г., когато тя била окончателно ликвидирана и управлението на Индия преминало непосредствено в ръцете на короната. — *69.*

72 В 1851 г. в Китай се разгърнало антифеодално освободително движение, което взело характер на мощна селска война. Започнало на юг, в провинцията Хуанси, то се разпространило след това в централните провинции и обхванало почти цялата област по долното и средното течение на Янцзи. През януари 1851 г. въстаниците създали «Небесната държава на великото благоденствие» («Тайпин тян-го») с център Нанкин, откъдето и цялото движение получило названието тайпинско движение. Тайпините премахвали манчжурските феодали, които господствували в Китай, отменяли данъците, ликвидирали едрата феодална собственост. Въстанието получило и характерната за селското движение, особено на Изток, религиозна окраска, нанасяйки удар на будисткото духовенство и на манастирите, които били опора на манчжурската династия. Тайпинската революция, която сложила началото на широката борба на китайския народ против феодалния строй и чуждите окупатори, се оказало все пак неспособно да ликвидира феодалния начин на производство в Китай. В тайпинската държава се формирала феодална върхушка, която сключила компромис с господствуващите класи. Това било една от причините за упадъка на движението. Най-силен удар нанесла на революцията откритата интервенция на Англия, САЩ и Франция (първоначално тези държави оказвали помощ на манчжурската династия, представяйки се за «неутрални»), чиито въоръжени сили заедно с войските на китайските феодали потушили в 1864 г. тайпинското въстание. — *69.*

73 Маркс иронично намеква за многобройните манифести на Мадзини, водача на националноосвободителното движение в Италия, които той написал след разгрома на революцията от 1848—1849 г. с цел да вдигне италианския народ

на въстание против австрийските и другите потисници и да постигне обединението на Италия. «Космополитично-неокатолическо-идеологическите» манифести на Мадзини, както ги характеризира Маркс, нямали решаващо значение, тъй като поради неопределеността, противоречивостта и буржоазната ограниченост на своите теоретически възгледи Мадзини, чужд на народните маси, не виждал в Италия истински революционната сила, на която трябвало да се опре. Не разбирайки, че тази сила е потиснатото италианско селячество, той апелирал в манифестите си към народа изобщо като към абстрактна категория, без да държи сметка за реалните искания и интереси на съставляващите го класи. Всички заговори, организирани под ръководството на Мадзини през 30—50-те години, претърпели поражение, тъй като не получили подкрепата на масите. — *72.*

74 Става дума за англо-персийската война от 1856—1857 г., която била един етап в агресивната колониална политика на Англия в Азия през средата на XIX век. Официална причина за скъсването на дипломатическите отношения между Англия и Персия в края на 1855 г. била разпрата между английския пълномощен министър в Техеран и персийския садразам (министър-председател) за един персийски поданик — секретар на английската мисия. Като повод за войната послужил опитът на управниците на Персия да окупират княжеството Херат. Главният град на това княжество — Херат, който бил средище на търговските пътища и важен стратегически пункт, в средата на XIX век бил ябълка на раздора между Персия, която по този въпрос била поддържана от Русия, и Афганистан, поощряван от Англия. Завземането на Херат от персийските войски през октомври 1856 г. било използувано от английските колонизатори за въоръжена намеса с цел за заробване както на Афганистан, така и на Персия. Те обявили на 1 ноември война на Персия и изпратили в Херат свои войски. Но започналото в Индия национално-освободително въстание от 1857—1859 г. принудило Англия да побърза да сключи мир с Персия. През март 1857 г. по мирния договор, подписан в Париж, Персия се отказала от претенциите си върху Херат. В 1863 г. Херат бил присъединен към владенията на афганистанския емир.

Редакцията на «New-York Daily Tribune», която напечатала тази статия на Маркс с два месеца закъснение, вмъкнала в нея две добавки относно факти, свързани с войната и станали след написването на статията. — *73.*

75 Става дума за териториалните завоевания на Англия в Персийския залив. — *74.*

76 «*Economist*» («Икономист») — английско седмично списание за икономика и политика, основано в Лондон в 1843 г.; орган на едрата промишлена буржоазия. — *76.*

77 «*Journal des Chemins de Fer, des Mines et des Travaux Publics*» («Вестник по въпросите на железниците, мините и благоустройството») — френски буржоазен вестник, излизал в Париж от 1842 г. — *78.*

78 Увеличението от 45 сантима на франк за всички преки данъци, прието от френското временно правителство на 16 март 1848 г., предизвикало особено недоволство от страна на селяните — основната маса данъкоплатци. В резултат на тази политика на буржоазните републиканци селяните се отдръпнали от революцията и на президентските избори на 10 декември 1848 г. дали гласовете си за Луи Бонапарт.

Националните работилници били създадени след февруарската революция от 1848 г. с декрет на френското временно правителство. С тяхното

създаване се целело да се дискредитират сред работниците идеите на Луи Блан за организиране на труда и, от друга страна, да се използуват организираните по военному национални работилници в борбата против революционния пролетариат. Тъй като провокационният план за разединение на работническата класа не успял и заетите в националните работилници работници все повече се прониквали от революционни настроения, буржоазното правителство предприело редица мерки с цел да ликвидира националните работилници (намаляване броя на работниците, изпращането им на обществени работи в провинцията и т. н.). Това предизвикало голямо възмущение сред парижкия пролетариат и било един от поводите за започване на юнското въстание в Париж. След смазването на въстанието правителството на Кавеняк приело на 3 юли 1848 г. декрет за разтуряне на националните работилници. — *80.*

79 Маркс очевидно има предвид събитията, свързани с погребението на известния с републиканските си възгледи френски скулптор Давид д'Анже, което било извършено на 7 януари 1856 г. в Париж. По онова време ходел от ръка на ръка текстът на една революционна песен, за автор на която бил смятан поетът Беранже. Студентите, които участвували в погребението, видели сред тълпата поета и го поздравили с викове «Да живее свободата!» Това открито проявление на антибонапартистки настроения сред френската младеж предизвикало редица арести непосредствено след погребението и станало по-късно причина за преследванията, предприети от правителството. — *81.*

80 *«L'Indépendance bélge»* («Белгийска независимост») — буржоазен ежедневник; основан в Брюксел в 1831г.; орган на либералите. — *84.*

81 По-нататък следва абзац, вмъкнат от редакцията на «New-York Daily Tribune»: «И още в едно ние тук, в Америка, можем да бъдем уверени: когато рухне тази огромна сграда на мошеничеството, тя ще погребе под своите отломки и нас. Ние се хвалим с нашия разцвет, но той е изграден върху пясък. Ние не сме нищо друго освен колония и васали на Европа. Достатъчно е само Наполеон да излети от трона и това събитие ще бъде дълбоко почувствувано не само в състоянието на сандъците на борсовия спекулант от Уол стрийт, но още повече в работилницата и дома на американския трудещ се». — *85.*

82 *Кампоформийският мирен договор*, сключен на 17 октомври 1797 г. между Франция и Австрия, сложил край на започнатата в 1792 г. война на Френската република против Австрия, която влизала в първата антифренска коалиция. По мирния договор Австрия, която излязла от коалицията в резултат на победите на френската армия, получила на бреговете на Адриатическо море по-голямата част от територията на Венецианската република (заедно с град Венеция) и принадлежащи на последната части от териториите на Истрия и Далмация; към Франция били присъединени Йонийските острови и владенията на Венецианската република на албанското крайбрежие.

Люневилският мирен договор, който потвърдил условията на Кампоформийския договор, бил сключен между Франция и Австрия на 9 февруари 1801 г. след поражението на войските на втората антифренска коалиция. —*86*

83 По *Пресбургския* мирен договор, сключен между Франция и Австрия на 26 декември 1805 г., Австрия признавала окупирането на част от италианската територия (Пиемонт, Генуа, Парма, Пиаченца и др.) от Франция и отстъпвала на Италианското кралство (т. е. на Наполеон I, който станал крал

на Италия) принадлежащите ѝ владения на Адриатическото крайбрежие — Венеция, Истрия и Далмация, като запазвала за себе си само Триест.

По договора във Виена, сключен между Франция и Австрия на 14 октомври 1809 г. и наречен Шьонбрунски мирен договор (тъй като бил подписан в двореца Шьонбрун във Виена), Австрия отстъпвала на Франция Триест, част от Крайна и Каринтия, част от Хърватско, Фиуме, Истрия с островите и всичките си владения на десния бряг на река Сава до границите на Босна. По този начин цялото далматинско крайбрежие на Адриатическо море минало от Австрия към Франция. — *86.*

84 По договора от 1815 г., сключен на Виенския конгрес и подписан от Англия, Франция, Русия, Прусия, Австрия и други държави няколко дни преди сражението при Ватерло, към Австрия отново преминали Ломбардия, Венеция и някои италиански херцогства. — *86.*

85 *Австрийски Лойд* Маркс нарича параходното дружество, основано в 1833г. в Триест. Името Лойд, собственик на кафене в Лондон, където била организирана (в края на XVII — началото на XVIII век) първата английска компания за застраховане на морски плавателни съдове, почнали да носят много застрахователни параходни дружества в европейските страни. — *87.*

86 Страбон. «Описание на земята», т. 3. — *94.*

87 *Ускоци* (на сръбски — бегълци) — балкански славяни, избягали на далматинското крайбрежие на Адриатика след окупирането на Босна и Херцеговина от турците във втората половина на XV век. Организирани в особени тайни военни групи — чети, ускоците водели през XV—XVI век борба с турците, правейки набези по суша и по море с подкрепата на местните жители. Действията на ускоците в района на Адриатическо море пречели и на морската търговия на Венеция. Борбата на ускоците била своеобразна форма на национална, религиозна и класова борба на покореното население против завоевателите и местните земевладелци. Споменът за мъжеството, смелостта, умелото владеене на оръжието и подвизите на ускоците се е запазил и досега в народните песни на Западните Балкани. — *94.*

88 Маркс има предвид произведението на Ш. Ф. Ботан-Бопре «Rapports sur les rades, ports et mouillages de la côte orientale du golfe de Venise» («Отчети за рейдовете, пристанищата и местата за хвърляне на котва на източния бряг на Венецианския залив»), публикувано в «Annales hydrographiques». Т. 2, Paris, 1849 («Хидрографски летописи». Т. 2, Париж, 1849 г.), — *96.*

89 *Въпросът за Нюшател* — виж бележка 68. — *98.*

90 Става дума за пораженията на бургундския херцог Карл Смели в сраженията с швейцарците при Грансон (кантона Ваадт) на 2 март 1476 г. и при Муртен (кантона Фрайбург) на 22 юни 1476 г., както и в сражението при Нанси (Североизточна Франция) на 5 януари 1477 г., при което армията на Карл Смели била разбита от войските на швейцарците, лотарингците, елзасците и германците. — *99.*

91 По Виенския договор от 1815 г. Прусия получила част от Померания — така наречената шведска Померания. — *100.*

92 *Констанцкият събор* (1414—1418) бил свикан с активното съдействие на германския император Сигизмунд с цел за укрепване на разклатеното положение на католическата църква в условията на започналото реформационно движение. — *102.*

93 *Хусити* — участници в националноосвободителната борба на чешкия народ през 1419—1434 г. против германските феодали и католическата църква. Идеен вдъхновител на хуситското движение бил големият чешки патриот и учен, вождът на чешката Реформация Ян Хус (около 1369—1415), чието име взело движението. През време на тези войни армията на хуситите, главната сила в която били селско-плебейските отряди, отблъснала пет кръстоносни походи, организирани от папата и германския император против Чехия. Само предателският компромис на чешките дворянско-буржоазни елементи със силите на външната феодална реакция довел до поражението на народното въстание. Движението на хуситите оказало огромно влияние върху европейската Реформация през XVI век. — *102.*

94 *Таборити* (от град Табор — центъра на движението) — революционно, демократично крило в хуситското националноосвободително и реформационно движение в Чехия (виж бележка 93). Таборитите отразявали в своите искания стремежа на селските маси и градските низини към ликвидиране на целия феодален строй. — *103.*

95 *Шмалкалденски съюз* (името си получил от пруския град Шмалкалден, където бил сключен) — съюз между протестантските князе и редица имперски градове, сключен в началото на 1531 г. за защита на делото на Реформацията против католическите князе начело с императора Карл V. През 1546—1548 г. между императора и съюза се водела война, която завършила с победата на Карл V и разпадането на Шмалкалденския съюз. Протестантите удържали победа над Карл V едва в 1555 г. — *103.*

96 *Тридесетгодишната война* през 1618 — 1648 г. — първата общоевропейска война, предизвикана от борбата между протестантите и католиците. Войната започнала с въстание в Чехия против игото на Хабсбургската монархия и настъплението на католическата реакция. Влезлите по-късно във войната европейски държави образували два лагера. Папата, испанските и австрийските Хабсбурги и католическите князе на Германия, обединени под знамето на католицизма, воювали против протестантските страни: Чехия, Дания, Швеция, холандската република и редица приели Реформацията германски държави. Протестантските страни били поддържани от френските крале, противници на Хабсбургите. Германия станала главната арена на тази борба, обект на военен грабеж и на завоевателните претенции на участниците във войната. Войната, която в първия си стадий имала характера на съпротива срещу реакционните сили на феодално-абсолютистка Европа, се изразила, особено след 1635 г., в редица нашествия в Германия на чуждестранните завоеватели, които си съперничели помежду си. Войната завършила в 1648 г. със сключването на Вестфалския мирен договор, който затвърдил политическата раздробеност на Германия. — *103.*

97 В периода на Тридесетгодишната война бранденбургският курфюрст Георг-Вилхелм сключил в 1631 г. съюз с Швеция, но много неохотно водел войната. Опасявайки се, че неговият зет, шведският крал Густав II Адолф, който възглавявал съюза на протестантските държави, може да завземе Померания, Георг-Вилхелм скоро отказал да му помага. В 1635 г. той изменил на Швеция и сключил мир с германския император. — *103.*

98 Войната през 1701—1714 г. за *Испанското наследство* се водила между Франция и Испания, от една страна, и Англия, Холандия, Австрия, Прусия и други германски държави начело с германския император — от друга. Започната като династична война между различните претенденти за испан-

ския престол, войната за Испанското наследство фактически се превърнала във война за разделяне на владенията на Испания и в първото голямо сблъскване между Франция и Англия за господство по море и в колониите. Войната завършила с частичната подялба на испанската империя, чиито владения в Холандия и Италия били предадени на австрийските Хабсбурги, Гибралтар и остров Минорка — на Англия и т. н. В резултат на войната била отслабена морската и колониалната мощ на Франция, а владенията ѝ в Северна Америка също преминали към Англия, която получила във войната за Испанското наследство най-големи изгоди. — *104.*

99 Прусия, която участвувала в Северната война на страната на Русия против Швеция, сключила в 1720 г. мирен договор с Швеция, по който получила част от шведска Померания и островите Узедом и Волин в Померанския залив.

В 1772, 1793 и 1795 г. станали трите поделби на Полша (Реч посполита), територията на която била поделена между Русия, Прусия и Австрия. Русия получила литовските, белоруските и украинските земи, Прусия и Австрия — същинските полски земи и западната част на Украйна.

На Виенския конгрес в 1815 г., който затвърдил подялбата на Европа между победителите на Наполеон, Прусия получила Северна Саксония, Познан, Рейнската провинция и Вестфалия, а Русия — Полското царство, което включвало част от полските земи, влизащи дотогава в пруските владения. — *104.*

100 Провокираният от англичаните конфликт с китайските власти в Кантон избухнал през октомври 1856 г. Английският консул Паркс използувал като предлог за конфликта арестуването на екипажа на китайския контрабандистки кораб «Ароу» от местните китайски власти, позовавайки се на това, че той плавал под британски флаг. Издадената след конфликта варварска заповед на английския пълномощник в Китай Джон Боуринг за бомбардиране на Кантон, което било започнато без предупреждение, била прологът на втората «опиумна» война с Китай през 1856—1858 г. — *105.*

101 Става дума за англо-китайския договор, подписан на 8 октомври 1843 г. допълнително към Нанкинския договор, сключен между Англия и Китай на 29 август 1842 г. Неравноправният грабителски Нанкински договор бил натрапен на Китай от английските колонизатори след завършването на първата «опиумна» война (1839—1842), която сложила началото на превръщането на изостаналия феодален Китай в полуколониална страна. Договорът предвиждал отварянето за английската търговия на пет китайски пристанища — Амой, Нинбо, Кантон, Фучжоу и Шанхай, в които чуждите търговци получавали правото да търгуват неограничено, да се заселват свободно и т. н. Договорът предвиждал също Китай да плати огромна парична контрибуция, да предаде във вечно владение на Англия остров Хонконг и да въведе нова благоприятна за англичаните митническа тарифа. По допълнителния договор от 1843 г. англичаните получили нови отстъпки от Китай: правото да създават в откритите пристанища отделни квартали за чужденците (сетълменти), право на екстериториалност, т. е. на неподсъдност на чуждите поданици на китайските съдилища, и правото на най-облагоприятствуваната нация, т. е. на механическо разпространяване върху Англия на привилегиите, дадени от Китай на другите държави.

Тук се има предвид член 9 на допълнителния договор, съгласно който китайците, свързани с англичани, не попадали под юрисдикцията на китайските власти (виж също настоящия том, стр. 140-144). — *105.*

102 След първата «опиумна» война (1839—1842) главният спорен въпрос между англичаните и китайското правителство било искането на английските търговци да им се даде правото да търгуват и да се установяват в района между градските стени на Кантон, тъй като член 2 на Нанкинския договор не давал на чужденците изрично разрешение за това. Домогванията на англичаните в това отношение се дължали и на обстоятелството, че Кантон бил единственият град, чрез който се водели всички дипломатически сношения с Китай, тъй като след първата «опиумна» война чуждите държави все още не можели да имат дипломатически представители в Пекин. Поради това, че китайското население се съпротивявало срещу достъпа на чужденци в Кантон, този въпрос бил повдиган на няколко пъти. През април 1846 г. Англия успяла да сключи съглашение с китайските власти, с което Кантон се обявявал за открит за чужденците. Но поради бурното протестно движение на жителите на града окончателно решение не било взето. В 1847 г. англичаните, служейки си със заплахи, изтръгнали обещание за откриване достъпа в града след изтичането на две години. Но когато в 1849 г. губернаторът на Хонконг Бонъм настоял за изпълнението на това условие, той бил принуден да се откаже от своите искания от страх от народно въстание. — *108.*

103 През 50-те години на XIX век американецът Уилям Уокър, бивш робовладелец, предприел редица авантюристични експедиции за завоюване на държавите в Централна Америка. В 1855 г., през време на междуособната война в република Никарагуа, Уокър, подкрепен от една от борещите се партии, овладял главния град на републиката — Гранада, и скоро се провъзгласил за президент на Никарагуа, където се държал като диктатор и се опитвал да възстанови робовладението. През време на авантюристичната си експедиция в Хондурас Уокър бил пленен и в 1860 г. разстрелян. Уокър бил оръдие на американските магнати Вандербилт и Морган, които се борели за властта в Никарагуа, през територията на която се проектирало да бъде прокаран канал, свързващ Атлантическия и Тихия океан. — *109.*

104 «*The Daily News*» («Ежедневни новини») — английски либерален вестник, орган на промишлената буржоазия; под това заглавие излизал в Лондон от 1846 до 1930 г. — *110.*

105 Като претекст за първата «опиумна» война с Китай (1839—1842) послужили решителните мерки на специалния комисар Лин Цзе-сюй против английската контрабандна търговия с опиум. Лин Цзе-сюй поискал от английските търговци в Кантон да му предадат запаса си от опиум и заповядал той да бъде хвърлен в морето. Възползувайки се от това, англичаните започнали военни действия. — *110.*

106 Маркс има предвид обстоятелството, че към началото на 1857 г. централната част на Китай, най-плодородните и богатите му области, разположени в средното течение на Янцзи, били завзети от тайпините (виж бележка 72).— *110.*

107 Става дума за така наречения нюшателски конфликт (виж бележка 68.)— *111.*

108 При *Земпах* (кантона Люцерн) на 9 юни 1386 г. швейцарците водили сражение с войските на австрийския херцог Леополд III, което завършило с победата на швейцарските войски.

При *Моргартен* на 15 ноември 1315 г. станало сражение между швейцарското опълчение и войските на Леополд Хабсбург, в което победили швейцарците.

Муртен и *Грансон* — виж бележка 90. — *111.*

109 В 1798 г. войските на Директорията завзели Швейцария, в която била провъзгласена Република Хелвеция, поставена в пълна зависимост от Франция. Централизацията на властта, която била установена в републиката съгласно приетата на 12 април 1798 г. конституция, изострила борбата на прогресивните кантони, където се развили буржоазни отношения, с изостаналите в социално и икономическо отношение така наречени стари горски кантони. Като говори за трикратното въстание на старите горски кантони, Енгелс има предвид техните действия против френските войски през април, май и август 1798 г. В резултат на поражението, което швейцарците претърпели през време на тези действия, старите кантони били принудени да капитулират и да се присъединят към Република Хелвеция.

През време на войните на Франция против втората антифренска коалиция (1798—1801), които завършили с Люневилския мирен договор (виж бележка 82), Швейцария станала един от главните театри на военните действия. — *115.*

110 Става дума за грабителските колониални войни, които френските колонизатори водили в Алжир през 30—70-те години на XIX век с цел да покорят тази страна. Нахлуването на французите в Алжир предизвикало продължителна и упорита съпротива от страна на арабското население. От френска страна войната се водела с изключителна жестокост. Към 1847 г. Алжир бил общо взето завоюван, но борбата на алжирския народ за независимост не престанала. — *117.*

111 *Тиролско въстание* — партизанска война на тиролските селяни против френските войски, която започнала през април 1809 г. Недостатъчно подкрепено от австрийските войски, въстанието било потушено от французите и италианците в 1810 г.

Испанската партизанска война — виж бележка 52.

Баскското карлистко въстание — виж бележка 49.

Войната на планинските жители на Северен Кавказ против царска Русия, която започнала в края на 20-те години на XIX век, била предизвикана от колонизаторската политика на царизма и от потисничеството на поддържаните от царското правителство местни феодали. Освободителното в общи черти движение на планинските жители се отличавало същевременно с някои реакционни черти. Начело на движението стояли обикновено привърженици на мюридизма — най-фанатичното и войнствуващо от реакционните течения на исляма. Като се опирали на мюсюлманското духовенство и използували недоволството на планинците, мюридите успели да съберат значителни сили против царските войски. През 30-те години те успели да създадат в Дагестан и Чечня своя религиозна военно-държавна организация начело с Шамил. От възглавяваното от Шамил движение се опитвали да се възползуват със завоевателни цели Турция и Англия, които се стремели да откъснат Кавказ от Русия. Борбата против Шамил, който се укрепил в планинските крепости, била свързана със сериозни трудности и се проточила няколко десетилетия. След завършването на Кримската война руските войски почнали да нанасят поражение след поражение на силите на Шамил и през август 1859 г. овладели последното им убежище — укреплението Гуниб. За поражението на Шамил допринесло образуването на средата на мюридите на нова феодална аристокрация, която потискала селяните, поради което те почнали да се отдръпват от Шамил. — *118.*

112 Заглавието на статията е дадено по ръкописа на Маркс. — *120.*

113 *Сикхи* в XVI век се наричали членовете на религиозна секта в Пенджаб, чието учение за равенството (стремеж да се примири индуизмът с исляма)

станало идеология на разгърналата се от края на XVII век борба на селяните против индийските феодали и афганистанските завоеватели. По-късно сред самите сикхи се обособила феодална върхушка, чиито представители стояли начело на държавата на сикхите, която в началото на XIX век включвала целия Пенджаб и редица съседни области. — *120.*

114 *Гюлистанският договор*, подписан на 24 (12) октомври 1813 г., турил край на руско-персийската война от 1804—1813 г. Договорът оформил включването в състава на Руската империя ка Дагестан, Грузия с Шурагелската провинция, Имеретия, Гурия, Мингрелия и Абхазия, както и на Карабахското, Ганджинското, Шекинското, Ширванското, Дербентското, Кубинското и Бакинското и на северната част на Талишинското ханство. На Русия се давало изключителното право да има военна флота в Каспийско море; с договора се давала също свобода на търговията за търговците на двете страни. — *123.*

115 *Туркманчайският договор*, подписан на 22 (10) февруари 1828 г. в селището Туркманчай, турил край на руско-персийската война от 1826— 1828 г., започната от персийския шах с цел за завоюване на руските владения в Закавказието. Договорът установявал нова граница между Русия и Персия, която минавала главно по река Аракс. Към Русия преминали териториите на Ериванското (от двете страни на река Аракс) и Нахичеванското ханства. Потвърждавала се свободата на плаването в Каспийско море за руските търговски кораби и изключителното право на Русия да държи в него военна флота. На Русия се давало правото на консулска юрисдикция и ѝ се предоставяли редица предимства в търговските отношения с Персия. — *123.*

116 След смъртта на наследника на персийския престол Абас-мирза през октомври 1833 г. за негов приемник бил обявен синът му Мохамед-мирза, назначен за управник на Азърбайджан. След смъртта на престарелия Фетх-Алишах, дядо на Мохамед-мирза, през октомври 1834 г. се явили няколко претенденти за шахския престол. Английският пълномощен министър Кямпбел, разчитайки да постави новия шах в зависимост от Англия, помогнал на Мохамед да се затвърди на престола, като го снабдил с пари за поход от Тавриз до Техеран. Войските на Мохамед-шах били командувани от английския офицер Линдси. — *123.*

117 Става дума за първата *англо-афганистанска война* от 1838—1842 г., която Англия предприела с цел да зароби колониално Афганистан. През август 1839 г. бил завзет Кабул, но поради избухналото там през ноември 1841 г. въстание англичаните били принудени през януари 1842 г. да започнат отстъпление към Индия, което се превърнало в паническо бягство. От 4 500 войници от английската армия и 12 000 души лагерна прислуга до границата на Индия се добрал само един човек. — *125.*

118 За Херат виж бележка 74. — *126.*

119 Става дума за хивинския поход, предприет през ноември 1839 г. с цел за завоюването на Хивинското ханство от експедиционен отряд под командуването на оренбургския военен губернатор генерал В. А. Перовски. Отрядът, състоящ се от 5 000 души с няколко оръдия и продоволствен обоз, се оказал неподготвен за тежките условия на зимния поход през пустинните степи; след като загубил половината от своите хора поради масови заболявания, Перовски бил принуден, преди да стигне до Хива, да се върне обратно в Оренбург. — *129.*

120 Англичаните и французите спечелили сражението с руските при *Инкерман* на 5 ноември (24 октомври) 1854 г. Неуспехът на руските войски се обяснява с редица грешки на руското командуване: вкарване на войските в боя на части, прекратяване на действията на отряда на Горчаков в разгара на сражението и липсата на твърдо ръководство от страна на главнокомандуващия княз Меншиков.

Сипаи — наемни войски в Индия, които от средата на XVIII век френските, английските и португалските колонизатори, вербували измежду местните жители. Сипайските войски в англо-индийската армия били използувани от англичаните за покоряването на Индия и за запазването на властта в завоюваните области. — *130.*

121 В бележника на Маркс от 1857 г. статията е озаглавена «Бюджетът на Луис». Черновата на статията се състои от две части, едната от които Маркс озаглавил «Бюджетът на сър Дж. Луис», а втората — «Преките и косвените данъци». — *132.*

122 *«The Edinburgh Review»* («Единбургски преглед») — английско литературно-политическо списание; излизало от 1802 до 1929 г.; през 50-те години излизало 3 пъти месечно, имало либерално направление. — *132.*

123 *Фритредери* — привърженици на свободата на търговията и на ненамесата на държавата в икономическия живот на страната. Центърът на агитацията на фритредерите бил Манчестер, където възникнала така наречената манчестерска школа — направление в икономическата мисъл, което отразявало интересите на промишлената буржоазия. Начело на движението на фритредерите стояли двамата текстилни фабриканти — Кобден и Брайт, които организирали в 1838 г. Лигата против житните закони. През 40—50-те години фритредерите представлявали отделна политическа групировка, която по-късно влязла в английската либерална партия. — *133.*

124 Става дума за сключването на мира през март 1856 г. след завършването на Кримската война. — *134.*

125 *Коалиционен кабинет* — така се наричало правителството на Абърдин (1852—1855), в което влезли представители на вигите, пилитите и радикалите, поради което то получило и ироничното название «кабинет на всички таланти». — *135.*

126 *Пилити* — група умерени тори, които през 40-те години на XIX век се обединили около Р. Пил и поддържали неговата политика на отстъпки на търговско-промишлената буржоазия в икономическата област при запазване на политическото господство на едрите земевладелци и финансистите. В 1846 г. Пил в интерес на промишлената буржоазия отменил житните закони, което предизвикало рязко недоволство от страна на торите-протекционисти и довело до разцепване на партията на торите и до обособяване на групата на пилитите. След смъртта на Пил в 1850 г. пилитите били политическа групировка без определена програма. Те участвували в коалиционното правителство на Абърдин (1852—1855); в края на 50-те — началото на 60-те години влезли в либералната партия.

През февруари 1852 г. пилитите подкрепили поправката на Палмерстон към правителствения законопроект за милицията и по този начин съдействували за провалянето на правителството на лорд Ръсел. През декември същата година те предизвикали оставката на правителството на Дерби, като се обявили против представения от него бюджет. През февруари 1855 г.,

след като предложението на радикала Робък за създаване на комисия, която да разследва условията на живот на армията при Севастопол, довело до падането на правителството на Абърдин, пилитите съдействували за идването на Палмерстон на власт, като се съгласили да влязат в неговия кабинет. Но когато водачите на пилитите — Гладстон, Сидни Хърбърт и Джеймс Грейъм, които станали членове на това правителство, подали след известно време оставка, недоволни от това, че Палмерстон не можал да попречи на създаването на комисията на Робък, Палмерстон незабавно ги заместил с представители на вигите. — *137.*

127 *Работните домове* били въведени в Англия в XVII век; съгласно новия «закон за бедните», приет в 1834 г., работните домове се превръщали в единствената форма на подпомагане на бедните; работните домове се отличавали със затворническо-каторжен режим и били наречени от народа «бастилии за бедните». — *136.*

128 *Кантонска касапница* Маркс нарича бомбардирането на Кантон през октомври 1856 г. от англичаните (виж бележка 100). — *141.*

129 *«The Friend of China»* — съкратено название на английския официален вестник «The Overland Friend of China» («Приятел на Китай на континента»), който излизал във Виктория (Хонконг) от 1842 до 1859 г. — *142.*

130 *«Максимална полза за максимален брой хора»* или «максимум щастие за максимален брой хора» — основно положение на учението на английския буржоазен социолог, теоретик на утилитаризма Бентам, което той излага в редица свои трудове. Буржоазно ограничената индивидуалистическа етика на утилитаризма, който признава «ползата» или «изгодата» за единствена основа на нравствеността, се старае да докаже възможността за всеобщо «щастие» и «хармония» в разкъсваното от противоречия класово капиталистическо общество. — *142.*

131 *Дружество на мира* — буржоазно-пацифистка организация, основана в 1816 г. в Лондон от религиозната секта на квакерите. Дружеството било активно поддържано от фритредерите, които смятали, че в условия на мир Англия ще успее с помощта на свободната търговия по-пълно да използува своето промишлено превъзходство и да постигне икономическо и политическо господство. — *142.*

132 Става дума за втората избирателна реформа в Англия, парламентарната борба за която започнала през 50-те години на XIX век. — *145.*

133 Маркс има предвид двукратното безуспешно щурмуване от англичаните на 3-и бастион на севастополските укрепления, или така наречения Голям Редан, на 18 (6) юни и 8 септември (27 август) 1855 г. Маркс намеква за факта, че в дните на щурмуването на Редан английските войски, нямайки доверие в своето главно командуване и страхувайки се от руския картечен огън, в редица случаи или отказвали да вървят в атака, или бягали от полесражението.

През ноември 1855 г. англичаните, които участвували в укрепяването на турската крепост *Карс* и ръководели нейната отбрана, след продължителна обсада на крепостта я предали на руските войски под командуването на генерал Муравьов. — *147.*

134 Маркс има предвид конфликта, възникнал между Англия и САЩ в края на 1855 г. на почвата на тяхното съперничество в Централна Америка.

Един от поводите за конфликта бил опитът на Англия да вербува в САЩ, които заемали неутрална позиция в Кримската война, доброволци за своята армия. Отношенията между двете страни се били изострили още преди това във връзка с разногласията при тълкуването на Клейтон-Булверския договор, сключен между Англия и САЩ в 1850 г. относно условията за контрол върху канала, който се проектирало да бъде прокаран на територията на Никарагуа между Тихия и Атлантическия океан. В 1855 г. правителството на САЩ, опитвайки се да противодействува на опитите на Англия да се укрепи на Москитовия бряг на Централна Америка, подкрепило американския авантюрист Уилям Уокър, който през май 1855 г. превзел Никарагуа и се провъзгласил за президент на тази република. В отговор на решителния протест на Англия САЩ я заплашили със скъсване на дипломатическите отношения. Конфликтът все пак бил уреден през октомври 1856 г., като правителството на САЩ осъдило със задна дата авантюрата на Уокър, а правителството на Англия, държейки сметка за тесните икономически връзки на английската буржоазия със САЩ, се отказало от претенциите си върху територията на Москитовия бряг.

Неаполитанска експедиция — виж бележка 68.

Показни разпри с Бонапарт — така Маркс нарича разногласията, възникнали между Англия и Франция след Парижкия конгрес от 1856 г. по редица международни въпроси. Една от причините за влошаването на англо-френските отношения било очерталото се в този период сближение между Франция и Русия. Но англо-френските разногласия нямали сериозен характер и не можели да имат каквито и да било сериозни последици, тъй като английското правителство било заето със смазването на избухналото в 1857 г. в Индия националноосвободително въстание.

Нахлуването в Персия — виж бележка 74.

Касапницата в Китай — така Маркс нарича зверската бомбардировка на Кантон през октомври 1856 г. от англичаните (виж бележка 100). — *147.*

135 *Олд-Бейли* — название на цитаделата на Нюгейтския затвор в Лондон, където се помещава Централният наказателен съд. — *148.*

136 Братя Бандиера — италианци, офицери от австрийската армия и борци за освобождението на Италия от австрийско иго. През юни 1844 г. слезли в Калабрия, за да вдигнат въстание против неаполитанските Бурбони и австрийското господство, но били предадени и екзекутирани. Джеймс Грейъм, който по това време бил министър на вътрешните работи, дал заповед на английското пощенско ведомство да предава на полицията за отваряне писмата на италианските революционери-емигранти с цел да се предава тяхното съдържание на австрийското правителство. Широките демократически кръгове в Англия, възмутени от този акт, го смятали за причина за гибелта на братята Бандиера, тъй като последните били членове на дружеството «Млада Италия» и поддържали връзка с Мадзини, който бил емигрант в Англия. — *149.*

137 В бележника на Маркс от 1857 г. статията е озаглавена «Палмерстон и общите избори». — *152.*

138 *«Възкресители»* — така наричали в Англия хората, които тайно изкопавали труповете на мъртъвци и ги продавали на анатомическите институти. През 20-те години на XIX век, когато тази практика взела особено големи размери, широка известност получило делото на жителя на град Единбург Уилям Бърк, който измислил начин да удушава за тази цел хората без външни следи на престъпление. — *152.*

139 *Даунинг-стрийт* — улица в центъра на Лондон, на която се намира официалната резиденция на английския министър-председател и на някои други министри; синоним на английското правителство. — *153.*

140 *«Punch»* — съкратено название на английското седмично хумористично списание с буржоазно-либерално направление «Punch or the London Charivari»; излиза в Лондон от 1841 г.

Великият Кофта — измислено от известния в XVIII век шарлатанин граф Калиостро (Джузепе Балзамо) име на египетски жрец, който уж бил шеф на някаква масонска «египетска ложа», за създател и функционер на която се представял Калиостро. Калиостро уверявал, че през време на пътешествията си в Египет проникнал в тайните на египетската мъдрост и в своята дейност се ръководел от въплътения в него дух на всемогъщия и всезнаещ Велик Кофта. — *154.*

141 *Сини книги* (Blue Books) — общо название на публикациите на материалите на английския парламент, както и на документите на министерството на външните работи. Сини книги, които били наречени така заради синята си корица, се издават в Англия от XVII век и са главният официален източник на икономическата и дипломатическата история на тази страна. Тук се има предвид Синята книга, озаглавена «Correspondence Respecting Insults in China. Presented to the House of Commons by Command of Her Majesty, 1857». (London) 1857 («Преписка относно оскърбленията в Китай. Представена на камарата на общините по заповед на нейно величество в 1857 г.» (Лондон) 1857). — *154.*

142 На 4 ноември 1851 г. Луи Бонапарт се обърнал към Националното събрание с послание, съдържащо демагогското искане да се възстанови в страната всеобщото избирателно право. След като Националното събрание отхвърлило законопроекта, внесен по този повод от бонапартисткото правителство, Луи Бонапарт извършил на 2 декември 1851 г. държавен преврат. — *156.*

143 В 1817 г. торийското правителство на Ливерпул (в което Касълри бил министър на външните работи, Сидмут — министър на вътрешните работи, а Палмерстон — секретар по военните въпроси (извън кабинета), който завеждал военните финанси), с цел да пресече масовото демократично движение за избирателна реформа и против житните закони, преустановило действието на Habeas Corpus Act и набързо прокарало така наречения «акт за запушване на устата» (Gagging act), с който се ограничавало правото на събрания, затваряли се клубовете на радикалите, а на съдебно-полицейската власт се предоставяло правото да забранява издаването и разпространяването на брошури с радикално направление.

Habeas Corpus Act бил приет от английския парламент в 1679 г. Съгласно този акт всяка заповед за арестуване трябвало да бъде мотивирана, а арестуваният трябвало или да бъде изправен пред съда в кратък срок (от 3 до 20 дни), или да бъде освободен. Действието на Habeas Corpus Act не се разпростира върху делата по обвинение в държавна измяна и може да бъде преустановено с решение на парламента.

Избиването на народа в Манчестер Маркс нарича кървавата разправа, извършена на 16 август 1819 г. от английските войски над невъоръжените участници в масовия митинг за избирателна реформа и против житните закони, състоял се в Сент-Питърсфийлд край Манчестер. По аналогия с битката при Ватерло съвременниците нарекли това събитие касапницата при Питърлоо.

Житните закони в Англия, приети в 1815 г., установили високи вносни мита за зърнените храни и забранили вноса на зърнени храни, ако цената на един квартер в страната е под 80 шилинга. Отразявайки се извънредно тежко върху положението на най-бедните слоеве на населението, житните закони били неизгодни и за промишлената буржоазия, тъй като оскъпявали работната сила, намалявали капацитета на вътрешния пазар и пречели на развитието на външната търговия. Били отменени в 1846 г. в резултат на продължителна борба между едрите земевладелци и буржоазията. — *156.*

144 Става дума за тайпинското въстание (виж бележка 72). — *158.*

145 Маркс има предвид демагогските маневри на Луи Бонапарт в периода на подготовката и провеждането на държавния преврат от 1851 г. (виж К. Маркс. «Осемнадесети брюмер на Луи Бонапарт», глави VI и VII, настоящото издание, том 8). — *160.*

146 Става дума за реформата на избирателното право, прокарана от английския парламент през юни 1832 г. Реформата била насочена против политическия монопол на поземлената и финансовата аристокрация и открила достъп в парламента на представителите на промишлената буржоазия. Пролетариатът и дребната буржоазия, които били главната сила в борбата за реформа, били измамени от либералната буржоазия и не получили избирателни права. — *161.*

147 *Легитимисти* — привърженици на свалената във Франция в 1792 г. династия на Бурбоните, която представлявала интересите на едрото наследствено земевладение. В 1830 г. след повторното сваляне на тази династия, легитимистите се обединили в политическа партия.

Орлеанисти — монархическа партия на финансовата аристокрация и едрата буржоазия, привърженици на орлеанските херцози, по-млада клонка на династията на Бурбоните, която била на власт от юлската революция в 1830 г. до революцията от 1848 г. През време на Втората република (1848—1851) се съюзили с легитимистите и образували така наречената партия на реда. — *161.*

148 Маркс цитира статия от лондонския вестник «The Morning Advertiser». — *162.*

149 Намек за мита за Антей. — *162.*

150 Става дума за участието на Ръсел в съвещанията на представителите на Русия, Австрия, Франция, Великобритания и Турция, свикани през декември 1854 г. във Виена по инициативата на Австрия. През март 1855 г. тези съвещания били превърнати в конференция, която траяла до юни 1855 г. Целта на Виенската конференция била да изработи съглашение, на базата на което се проектирало да започнат преговори за мир между участниците в Кримската война. Лондонският кабинет не одобрил намерението на Ръсел да накара Австрия да даде формата на ултиматум на своето предложение за ограничаване морските сили на Русия в Черно море. Русия отказала да приеме това искане на западните държави, поради което преговорите претърпели неуспех. В резултат Ръсел бил принуден да подаде оставка; по този начин Палмерстон осъществил тайната си цел — да подкопае престижа на своя съперник. — *162.*

151 *Законът за клетвата* (Test Act) от 1673 г. изисквал от лицата, заемащи държавни длъжности, да признават догмите на англиканската църква. Отменен в 1828 г.

Законът за корпорациите (Corporation Act), приет в 1661 г., изисквал от лицата, заемащи изборни длъжности (имали се предвид главно органите на градското самоуправление), да признават догмите на англиканската църква. Отменен в 1828 г.

Законопроектът за парламентарна реформа — виж бележка 146.

Законите за муниципалните градове в Шотландия (1833 г.) и *за реформа на муниципалните градове в Англия* (1835 г.) въвеждали в големите градове освен Лондон единна система на градско самоуправление, органите на което почнали да се избират в Шотландия от домопритежатели с доход не по-малък от десет фунта годишно, а в Англия — от всички данъкоплатци. Благодарение на тези закони вигската буржоазия взела властта в повечето големи градове.

Църковният десятък, който местното католическо население на Ирландия било принудено от XVI век да плаща на англиканската държавна църква, бил отменен под натиска на масовото движение със закон от 1838 г. Но това «отменяване» засегнало само формата на събирането на десятъка: вместо в натура църквата продължавала да получава своите доходи под формата на особена парична рента, която идвала от увеличаването на арендата на ирландските селяни.

Дисиденти или *дисентери* — представители на религиозни секти и течения в Англия, които отстъпвали в една или друга степен от догмите на официалната англиканска църква. Законопроектът за дисентерите, който им разрешавал да извършват бракосъчетания в собствените си църкви, бил внесен от Ръсел в камарата на общините в 1834 г. — *163.*

152 *Гербов налог* (stamp duty) и *данък върху обявленията* (advertisement duty) — два вида данъчно облагане на вестниците в Англия, въведено в 1712 г. с цел за увеличаване на държавните доходи и за борба с опозиционния печат. Гербовият налог и данъкът върху обявленията извънредно много оскъпявали стойността на вестниците, ограничавали тяхното разпространение и ги правели недостъпни за широките маси. Увеличавани с течение на времето, те станали сериозна пречка за развиващата се промишлена буржоазия, под натиска на която парламентът бил принуден в 1836 г. да намали гербовият налог, а в 1855 г. да го отмени. Данъкът върху обявлeният бил отменен в 1853 г. За малобройните скъпо струващи вестници отменяването на тези данъци било неизгодно, тъй като предизвикало появяването на голям брой евтини вестници, които правели конкуренция на старите вестници и намалили техните доходи. — *164.*

153 *Лигата против житните закони* била основана в 1838 г. от манчестерските фабриканти Кобден и Брайт. Издигайки искането за пълна свобода на търговията, Лигата се стремяла към отменяване на житните закони (виж бележка 143) с цел да се намали работната заплата на работниците и да се отслабят икономическите и политическите позиции на поземлената аристокрация. В своята борба против земевладелците Лигата се опитвала да използува работническите маси, но тъкмо по това време съзнателните работници в Англия тръгнали по пътя на самостоятелно политически оформено работническо движение (чартизъм). Борбата между промишлената буржоазия и поземлената аристокрация във връзка с житните закони завършила с приемането в 1846 г. на закон за тяхното отменяване. — *164.*

154 По-нататък следва абзац, прибавен от редакцията на «New-York Daily Tribune»: «В името на поддържането на християнските и търговските сношения с Китай крайно желателно е ние да се държим настрана от този конфликт, за

да не дойдат китайците до заключението, че всички нации на западния свят са се обединили в тайно споразумение против тях». — *169.*

155 *«Pester Lloyd»* («Пещенски Лойд») — унгарски вестник с либерално направление, полуофициален орган на унгарското правителство; излизал в Будапеща два пъти дневно на немски език от 1853 до 1944 г. — *170.*

156 *«The Morning Post»* («Сутрешна поща») — английски консервативен ежедневник; излизал в Лондон през 1772—1937 г. В средата на XIX век орган на десните елементи на партията на вигите, групирани около Палмерстон.— *172.*

157 При осветляването на въпроса за резултатите от изборите в Манчестер Маркс използувал писмата на Енгелс от 11, 20 и особено от 31 март 1857 г. — *172.*

158 На митинга на избирателите в Манчестер на 18 март 1857 г. Кобден, който защищавал интересите на промишлената буржоазия, рязко разкритикувал вътрешната и външната политика на правителството на Палмерстон, по-специално агресивната му политика по отношение на Китай и Персия. При това Кобден дал отрицателна характеристика на Боб Лоу и други кандидати за парламента, които се ползували с подкрепата на правителството. — *173.*

159 Маркс намеква за баснята на Езоп «За враната и лисицата». — *173.*

160 *Сър Джон Фалстаф* — действуващо лице от произведенията на Шекспир «Веселите уиндзорки» и «Крал Хенрих IV»; тип на самохвалко, лакомник, пияница и развратник. — *174.*

161 *Парламентарни кръстници на евтиния печат* — така Маркс нарича манчестерските буржоазни радикали (по-специално Брайт), които извън парламента и в парламента вземали дейно участие в агитацията за отменяване на щемпелната такса и данъка върху обявленията (виж бележка 152). — *175.*

162 *«The Manchester Guardian»* («Манчестерски страж») — английски буржоазен вестник, орган на привържениците на свободната търговия (фритредерите), по-късно орган на либералната партия; основан в Манчестер в 1821 г. — *175.*

163 Водачът на английските фритредери Брайт бил против участието на Англия в Кримската война. Като буржоазни пацифисти фритредерите смятали, че Англия, без да прибягва до война, само чрез свободната търговия ще може с по-голям ефект да използува промишленото си превъзходство за извоюване на икономическо и политическо господство. — *175.*

164 *Опашката на Дългия парламент* — привърженици на формиралата се в периода на английската буржоазна революция от XVII век партия на индепендентите, привърженици на протестантската църква, които останали в камарата на общините, след като от нея били изгонени в края на 1648 г. презвитерианите, но нямали почти никаква реална власт. На 20 април 1653 г. Кромвел разгонил опашката на Дългия парламент. — *175.*

165 *Истински британски министър* — така лорд Ръсел нарекъл на заседанието на камарата на общините на 25 юни 1850 г. лорд Палмерстон, чийто надменен израз «civis romanus sum» («аз съм римски гражданин»), който той употребил в речта си на същото заседание, на камарата бил посрещнат възторжено от английската буржоазия. Палмерстон оправдавал действията на

английската флота, изпратена в Гърция, за да защити английския поданик от португалски произход, търговеца дон Пасифико, чиято къща била изгорена в Атина. Палмерстон заявил, че както формулата за римско поданство «civis romanus sum» осигурявала на поданиците на Древния Рим престиж и всеобщо уважение, така и английското поданство трябвало да бъде гаранция за неприкосновеността и безопасността на английските поданици, където и да се намират те. — *176.*

166 Енгелс има предвид първата «опиумна» война в Китай от 1839—1842 г. (виж бележка 101). Английски военни кораби се появили в Кантон през септември 1839 г., но до юни 1840г., докато в Китай не пристигнала английска ескадра, военните действия имали характер на отделни дребни сблъсквания. — *177.*

167 Има се предвид Нанкинският договор от 1842 г. (виж бележка 101). — *181.*

168 Става дума за тайпинското въстание в Китай (виж бележка 72). Начело на основаната от тайпините в 1851 г. «Небесна държава на великото благоденствие» («Тайпин тян-го») застанал вождът на тайпинското движение Хун Сю-цюан, който бил провъзгласен от тайпините за император Тян-ван («небесен княз»). През март 1853 г. тайпините завзели Нанкин и го направили столица на своята държава. — *182.*

169 «*The Press*» («Печат») — английски седмичник, орган на торите; излизал в Лондон от 1853 до 1866 г. — *183.*

170 «*The Examiner*» («Наблюдател») — английски седмичник с буржоазно-либерално направление, излизал в Лондон през 1808—1881 г. — *184.*

171 *Кабинет на всички таланти* — виж бележка 125. — *185.*

172 Става дума за Кримската война. През април 1854 г. английската и френската ескадри бомбардирали Одеса, но тази операция имала повече демонстративен характер; градът претърпял слаби щети. Намиращите се по това време на власт пилити били рязко разкритикувани от парламентарната опозиция и на страниците на английския печат за нерешителността във воденето на военните действия. — *186.*

173 «*The Sun*» («Слънце») — английски буржоазно-либерален ежедневник, излизал в Лондон от 1798 до 1876 г.

«*The Morning Advertiser*» («Сутрешен осведомител») — английски ежедневник, основан в Лондон в 1794 г.; през 50-те години на XIX век орган на радикалната буржоазия. — *173.*

174 За дипломатическата мисия на Ръсел във Виена — виж бележка 150. — *186.*

175 «Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1856». London, 1857 («Отчети на фабричните инспектори до министъра на вътрешните работи на нейно величество за полугодието, изтичащо на 31 октомври 1856 г.» Лондон, 1857). — *188.*

176 *Съдилища на справедливостта* — виж бележка 61. — *188.*

177 При бомбардирането на Кантон от англичаните през октомври 1856 г. (виж бележка 100) загубите на английската флота възлизали само на 3 души.— *189.*

178 Маркс цитира писмото на инженер Насмит от ноември 1852 г. до фабричния инспектор Л. Хорнер, поместено в «Reports of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1856». London, 1857. — *196.*

179 Законът, който забранявал в памучните, вълнените, ленените и копринените фабрики да работят деца под 9 години, бил приет от парламента в 1833г.— *198.*

180 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1857 г. — *199.*

181 *«Great Unpaid»* («Великият неплатен») — ироничен израз, който се употребявал в Англия за лицата, които заемали длъжността мирови съдия, но не получавали за своето високо звание никакво възнаграждение. — *203.*

182 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1857 г. — *207.*

183 В бележника на Маркс от 1857 г. статията е озаглавена «Китайската — персийската (война)». — *216.*

184 Става дума за англо-персийската война от 1856—1857 г. (виж бележка 74) и втората «опиумна» война с Китай от 1856—1858 г. Като повод за последната послужил конфликтът между английските представители и китайските власти в Кантон (виж бележка 100). Военните действия в Китай продължили с прекъсвания до юни 1858 г. и завършили с грабителския Тянцзински договор. — *216.*

185 *Руско-турската война от 1828—1829 г.* била започната от Николай I под претекст да подкрепи националното движение на християнското население на Гърция против турското иго. Турските войски, отчасти реорганизирани от европейски инструктори и добре въоръжени, оказали отначало голяма съпротива на руската армия, съсредоточена на Дунава (при Силистра, Шумен и Варна) и зле подготвена. Но успешното настъпление на русите, предприето на 11 юни (30 май) 1829 г., обърнало турската армия в паническо бягство. Приемайки всички условия на Русия, Турция подписала Одринския мирен договор. — *216.*

186 L. E. Nolan. «Cavalry; its History and Tactics» (Л. Е. Нолан. «Кавалерията; нейната история и тактика»). Първото издание на книгата излязло в 1851 г. — *217.*

187 Като повод за *руско-турската война от 1806—1812 г.* послужил провокираният от Франция руско-турски конфликт, във връзка с нарушаването на някои условия на предишните руско-турски договори от Турция. В продължение на редица години войната се водела с променлив успех. В 1811 г. за командуващ Дунавската армия бил назначен М. И. Кутузов, след което във войната настъпил прелом в полза на Русия, която сключила с Турция Букурещкия мирен договор. — *217.*

188 *Арнаути* — турското название на албанците. — *217.*

189 При *Олтеница* (селище на левия бряг на Дунава) на 4 ноември (23 октомври) 1853 г. турците спечелили сражението с русите поради бездарното командуване на генерал Даненберг.

В кръвопролитното сражение при *Четате* на 6 януари 1854 г. (25 декември 1853 г.) русите изтласкали турците към Калафат с цената на големи загуби.

В периода на продължителната обсада на турската крепост *Карс* (юни—ноември 1855 г.), на 29 (17) септември, руските предприели атака срещу крепостта, която завършила неуспешно поради недостатъчните сили на обсаждащите, както и поради това, че обсадените узнали предварително за готвещата се атака. Гарнизонът на крепостта се предал на руските войски едва на 24 (12) ноември.

В боя с превъзхождащите сили на турските войски при река *Ингур* на 6 ноември (25 октомври) 1855 г. руските войски понесли големи загуби и отстъпили от Мингрелия. — *218.*

190 *Ренегати* в Турция се наричали поданиците на султана измежду бившите християни, приели мюсюлманството. — *218.*

191 Има се предвид тайпинското въстание (виж бележка 72). — *220.*

192 *Polacos* (полакос) — политическа клика, която била на власт в Испания от 1850 до 1854 г.; полакос били обединени не толкова от политически убеждения, колкото от роднински връзки. В навечерието на испанската революция от 1854—1856 г. така наричали по-специално приятелите на Сарториус, който възглавявал правителството. — *223.*

193 Става дума за закона, приет от френския Законодателен корпус на 28 май 1857 г. — *228.*

194 *Bureaux* (бюрата) се назначавали от председателя на френския Законодателен корпус измежду депутатите на последния за предварително разглеждане на въпросите. Обикновено съществували няколко бюра, съставът на които периодически се променял. — *230.*

195 Става дума за англо-персийската война от 1856—1857 г. (виж бележка 74).— *235.*

196 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1857 г. — *237.*

197 *Синд*, погранична с Афганистан област в северозападната част на Индия, бил завзет от английските колонизатори в 1843 г. През време на англоафганистанската война от 1838-1842 г. (виж бележка 117) Остиндийската компания изтръгнала чрез заплахи и насилия съгласието на феодалните управници на Синд да разрешат нейни войски да минат през техните владения. Възползувайки се от това, в 1843 г. англичаните поискали местните феодали да се обявят за васали на компанията; след разправа с въстаналите племена на белуджите (туземното население на Синд) цялата област била официално присъединена към Британска Индия.

Пенджаб (Северозападна Индия) бил завоюван в резултат на войните на англичаните със сикхите (1845—1846, 1848—1849). В 1845 г., използувайки предателски елементи от сикхската аристокрация, английските колонизатори провокирали конфликт със сикхите и в 1846 г. успели да превърнат държавата им във васално княжество. В 1848 г. сикхите вдигнали въстание, но в 1849 г. били окончателно покорени. Със завоюването на Пенджаб завършило превръщането на цяла Индия в английска колония. — *237.*

198 В 1856 г. английските власти в Индия въпреки сключените договори обявили местния управник на Ауд (княжество в северната част на Индия) за свален и присъединили владенията му към територията, която се намирала под непосредственото управление на Остиндийската компания. (Виж също настоящия том, стр. 480—485.) — *237.*

199 Става дума за въстанието от 1857—1859 г. — най-голямото въстание на индийския народ за национална независимост против английското владичество. Главната причина за въстанието, което било предшествувано от редица въоръжени акции против английските колонизатори, било всеобщото възмущение на всички слоеве на индийското население от жестоките методи на колониална експлоатация: неимоверно високото данъчно облагане, което водело до пълно ограбване на индийските селяни и до експроприиране на владенията на някои прослойки феодали; политиката на анексиране на още независимите индийски територии; системата на изтезания при събирането на данъците и терора на колониалните власти; грубото нарушаване от колонизаторите на осветените с векове традиции и обичаи на народа. Въстанието избухнало през пролетта на 1857 г. (подготовката му започнала от средата на 1856 г.) сред така наречените сипайски части (виж бележка 120) на бенгалската армия, разквартирувани в Северна Индия. Сипайските войски на бенгалската армия, в ръцете на които били съсредоточени най-важните стратегически пунктове на този район и по-голямата част от артилерията, станали военното ядро на въстанието. Набрана предимно от представители на висшите касти на индусите (брахманите, раджпутите и др.) и мюсюлманите, сипайската армия като цяло отразява недоволството на индийските селяни, измежду които се рекрутирали сипаите, както и недоволството на известна част от феодалната аристокрация в Северна Индия (особено в Ауд), с която сипайското офицерство било тясно свързано. Народното въстание, което имало за цел смъкването на чуждото владичество, взело широк размах, обхващайки най-големите райони на Северна и Централна Индия, главни от които били Делхи, Лакнау, Канпур, Рохилканд, самата Централна Индия и Бунделкханд. Главната движеща сила на въстанието били селяните и бедните занаятчии от градовете, но ръководството на въстанието се намирало в ръцете на феодалите, повечето от които предали въстанието, след като в 1858 г. колониалните власти обещали да запазят техните владения. Въстанието претърпяло поражение главно защото въстаниците нямали единно ръководство и общ план за действие, което до голяма степен се дължало на феодалната разпокъсаност на Индия, на етническата пъстрота на нейното население, както и на религиозното и кастово деление на индийския народ; това било успешно използувано от англичаните в борбата с въстанието, в потушаването на което активно им помагали повечето индийски феодали. Немаловажно значение имало и обстоятелството, че англичаните имали значително военнотехническо превъзходство. Макар индийското въстание от 1857—1859 г. да не засегнало непосредствено някои части на страната (англичаните успели да предотвратят избухването на въстание в Пенджаб, Бенгалия и Южна Индия), то разтърсило цяла Индия и принудило английското правителство да извърши редица преобразования в системата на управление на страната. Тясно свързано с националноосвободителното движение в другите азиатски страни, индийското въстание отслабило позициите на английските колонизатори в Азия, по-специално отложило с десетки години осъществяването на техните агресивни планове по отношение на Афганистан, Персия и редица други азиатски страни. — *238*.

200 *Моголи* — завоеватели от тюркски произход, които нахлули в Индия в началото на XVI век от източната част на Средна Азия и основали в 1526 г. в Северна Индия империята на Великите Моголи. Велик могол — титла, която европейците дали на моголските императори, които наричали себе си падишахи. За съвременниците основателите на моголската империя били преки потомци на монголските завоеватели от времето на Чингис хан, оттук и названието «моголи», което станало обичайно за мюсюлманите от

Северна Индия. Моголската държава достигнала значително могъщество, подчинила към средата на XVII век по-голямата част от Индия и част от Афганистан. Но в резултат на селските въстания и на засилването на съпротивата на народите на Индия срещу завоевателите-мюсюлмани, както и поради постоянните междуособици и засилването на феодално-сепаратистките тенденции империята на Великите Моголи почнала да запада и в първата половина на XVIII век фактически се разпаднала.

Тук става дума за Великия Могол Бахадур-шах II, син на Акбар II. —*239*.

201 Става дума за *Форт Уйлям* — английска крепост в Калкута, построена в 1696 г. и наречена така в чест на тогавашния крал на Англия Вилхелм (Уйлям) III Орански. След завоюването на Бенгалия от англичаните в 1757г. в тази крепост се помещавали правителствени учреждения и името на крепостта почнало да се употребява в смисъл «правителство на бенгалското президентство», а по-късно и «английско правителство за Индия». — *239*.

202 Заглавнето е дадено по бележника на Маркс от 1857 г. — *241*.

203 Говорейки за неотдавнашните вълнения в Испания и Италия, Маркс има предвид революцията в Испания от 1856 г. (виж настоящия том, стр. 38—49- и революционния кипеж в Италия в 1857 г. против австрийското иго и феодално-монархическите правителства на отделните италиански държави. —*244*)

204 *Раджпути* — една от висшите съсловно-кастови групи, а също и народност в Индия, населяваща предимно Раджпутан (сегашния Раджастхан). Много раджпути имало и в Бенгалското президентство, предимно в Бихар. Раджпутите се смятали за принадлежащи към съсловието на бойците-кшатри. В моголската империя раджпутите били ценени високо като бойци поради тяхната племенна спойка, каквато обикновено липсвала на наемната моголска армия. В класово отношение те принадлежали обикновено към прослойката на «здравото» селячество. Англичаните охотно вземали раджпути в сипайските части на бенгалската армия.

Брамани в Древна Индия били жреческото съсловие. С оформянето на съсловно-кастовия строй брамаиите заели най-високото място в кастовата йерархия, образувайки една от четирите най-стари касти в Индия, която по-късно освен жреците обхващала, подобно на другите индийски касти, хора с различни професии и социално положение, без да се изключват и обеднелите селяни и занаятчии.

В бенгалската сипайска армия (за разлика от бомбайската и мадраската) били вербувани предимно индуси, които принадлежали към висшите касти, поради което в бенгалската армия имало много брамани и раджпути. — *246*.

205 *Резидентство* — местопребиване на английския резидент (политически съветник в индийско княжество), в случая на резидента в Ауд. — *247*.

206 Става дума за войната за независимост на испанския народ против френската окупация от 1808—1814 г. — *247*.

207 Маркс намеква, изглежда, на обстоятелството, че през време на летните сесии на парламента членовете на английската камара на общините често предпочитат, вместо да изпълняват парламентарните си задължения, да се предават на всевъзможни развлечения и да уреждат личните си работи. Затова ораторите често говорят пред почти празна аудитория. — *249*.

208 Има се предвид книгата на Монтескьо: «Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence» («Размишления за причините за

величието и упадъка на римляните»), първото издание на която излязло анонимно в Амстердам в 1734 г., както и книгата: E. Gibbon. «The History of the Decline and Fall of the Roman Empire (Е. Гибон. «История на упадъка и падането на Римската империя»). Първото издание излязло в Лондон през 1776—1788 г. — *250.*

209 Става дума за торите — партията на едрата английска поземлена и финансова аристокрация. Възникнала през XVII век, партията на торите винаги се застъпвала за реакционна вътрешна политика, упорито стояла на стража на консервативните и архаични учреждения в държавния строй на Англия, обявявала се против демократическите преобразования в страната. С развитието на капитализма в Англия торите постепенно губели предишното си политическо влияние и парламентарния си монопол, първия удар върху който бил нанесен с реформата от 1832 г., която открила достъп в парламента за представителите на промишлената буржоазия. Отменяването в 1846 г. на изгодните за земевладелците житни закони отслабило икономическата база на старата английска поземлена аристокрация и довело до разцепление в партията. В средата на 50-те години в партията на торите се извършвал процес на разложение и изменение в класовия ѝ състав (който отразявал процеса на срастване на поземлената аристокрация с магнатите на капитала), в резултат на което в края на 50-те — началото на 60-те години на XIX век върху основата на старата партия на торите възникнала английската консервативна партия. — *250.*

210 До 1773 г. Остиндийската компания имала в своите индийски владения трима губернатори — в Калкута (Бенгалия), Мадрас и Бомбай; при всеки от тях съществувал съвет от висши служители на компанията. По «Акта за правилата за най-добро управление на работите на Остиндийската компания» от 1773 г. при губернатора на Калкута, който започнал да се нарича генерал-губернатор на Бенгалия, се създавал Съвет от 4 души. Генерал-губернаторът и членовете на Съвета се назначавали вече не от компанията, а по начало от английското правителство поименно за срок от пет години и можели да бъдат отстранени преди изтичането на срока само от краля по искане на Съвета на директорите на компанията. Мнението на мнозинството било задължително за целия Съвет; ако гласовете на неговите членове се разделяли по равно, гласът на генерал-губернатора имал решаващо значение. Генерал-губернаторът трябвало да осъществява гражданското и военното управление на Бенгалия, Бихар и Ориса и същевременно получавал правото на върховен надзор върху подчинените му сега президентства в Мадрас и Бомбай по въпросите, отнасящи се до воденето на война и сключването на мир. Само в специални случаи последните можели да действуват самостоятелно. По акта от 1784 г. съставът на Бенгалския съвет се намалявал на трима члена, в които влизал главнокомандуващият. Съгласно допълнителния акт от 1786 г. генерал-губернаторът получавал правото в специални случаи да действува независимо от своя Съвет, както и да поема функциите на главнокомандуващ. По акта от 1833 г. генерал-губернаторът на Бенгалия ставал генерал-губернатор на Индия, оставайки си същевременно губернатор на Бенгалия; съставът на намиращия се при него Съвет отново се увеличавал на 4 души, при което като допълнителен пети член в него можел да влиза главнокомандуващият. Генерал-губернаторът и неговият Съвет получили правото да издават закони за цяла Британска Индия. Правителствата на Бомбай и Мадрас губели това право; Съветите при техните губернатори трябвало да се състоят от двама души. По акта от 1853 г. освен четиримата членове, които образували така наречения Малък съвет с

функции на изпълнителен орган, предвиждал се един разширен Съвет със законодателни функции, в който трябвало да влизат генерал-губернаторът, главнокомандуващият, главният съдия на Бенгалия и един съдия от състава на Върховния съд. Това положение на Съвета при генерал-губернатора на Индия се запазило до 1858 г. — *251.*

211 *Джагирдар* — представител на мюсюлманската феодална аристокрация в империята на Великите Моголи, който получавал за временно ползуване едро поземлено владение (джагир), срещу което бил длъжен да носи военна служба и да доставя определен контингент войски. Джагирдарите събирали в своя полза поземлен данък от живеещите на територията на техния джагир селяни, които освен това им работели ангария. С разпадането на империята на Великите Моголи джагирдарите станали притежатели на наследствени феодални имения.

Инамдар — притежател на особено феодално владение, инам. Инами се раздавали главно на свещенослужителите индуси и мюсюлмани, както и на религиозните и благотворителните учреждения. В Южна Индия инам получавали понякога и представителите на върхушката на селската община. Инамът се освобождавал напълно и отчасти от данъци и се предавал по наследство. При англичаните имандарите били собственици на участъци, освободени от поземлен данък.

Фрихолдер — една от категориите дребни земевладелци в Англия, която водела началото си от средновековните «свободни държатели». Фрихолдерът плащал на лорда незначителна определена парична рента за поземления участък, с който той имал правото да се разпорежда свободно. — *252.*

212 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1857 г. — *254.*

213 *Контролният съвет* за Индия бил учреден с акта от 1784 г. «За по-добро управление на Остиндийската компания и на британските владения в Индия». В Контролния съвет влизали шестима души, които се назначавали от краля измежду членовете на Тайния съвет. Председателят на Контролния съвет бил член на кабинета и представлявал всъщност министър за Индия и неин върховен управник. Решенията на Контролния съвет, който се намирал в Лондон, се предавали в Индия чрез Секретен комитет, състоящ се от трима директори на Остиндийската компания. По такъв начин с акта от 1784 г. била създадена двойствена система на управление на Индия — чрез Контролния съвет (английското правителство) и чрез Съвета на директорите (компанията). Контролният съвет бил премахнат в 1858 г. — *254.*

214 *Сикхи* — виж бележка 113. — *255.*

215 В началото на октомври 1854 г. в Париж се разпространил слухът, че съюзниците са завзели Севастопол. Този лъжлив слух бил подет от официалния печат във Франция, Англия, Белгия и Германия. Обаче след няколко дни френските вестници били принудени да публикуват опровержение. — *257.*

216 «*The Bombay Times*» («Бомбайски времена») — ежедневник, излизал в Бомбай на английски език; основан в 1838 г. — *257.*

217 «*Le Pays*» («Родина») — френски ежедневник, основан в Париж в 1849 г. В периода на Втората империя (1852—1870) — полуофициален орган на правителството на Наполеон III; имал подзаглавие «Journal de l'Empire» («Вестник на империята»). — *259.*

218 Виж бележка 69. — *261.*

219 През 1849—1850 г. под въздействието на общия стремеж на широките кръгове на германското общество към обединение дори реакционното пруско правителство направило известни стъпки за реорганизиране на безсилния Германски съюз, искайки победата на Прусия в борбата ѝ с Австрия за надмощие над германските държави. Понеже не желаел засилването на Прусия за сметка на Австрия, Николай I извикал във Варшава през октомври 1850 г. австрийския канцлер княз Шварценберг и пруския министър-президент граф Бранденбург. През време на тази среща (на която присъствували и пруският принц Вилхелм и австрийският император Франц-Йосиф I), която била наречена *Варшавска конференция*, Николай I открито дал да се разбере, че най-решително поддържа Австрия против Прусия. — *262.*

220 «*L'Etoile du Danube*» («Дунавска звезда») — румънски либерален вестник, през 1856—1857 г. излизал в Брюксел. — *263.*

221 Има се предвид заседанието на камарата на общините на 20 август 1857г.—*270.*

222 *Дунавският спор* — виж бележка 69. — *272.*

223 Германските херцогства Шлезвиг и Холщайн в продължение на векове се намирали под властта на датската корона. Лондонският протокол за целостта на Датската монархия, подписан на 8 май 1852 г. от Русия, Австрия, Англия, Франция, Прусия и Швеция съвместно с представители на Дания, признал на херцогствата правото на самоуправление, запазвайки върховната власт на датския крал върху тях. Но въпреки протокола датското правителство обнародвало в 1855 г. конституция, която изключвала независимостта и самоуправлението в германските херцогства, подвластни на Дания. В отговор на това Германският съюз издал през февруари 1857 г. декрет, съдържащ протест против въвеждането на тази конституция в херцогствата, но по погрешка в декрета били посочени само Холщайн и Лауенберг (трето германско херцогство, подвластно на Дания), но не бил споменат Шлезвиг. Възползвайки се от това, Дания почнала да се готви да включи Шлезвиг в своите владения, което на свой ред предизвикало протест от страна не само на шлезвигци, които не желаели да се отделят от холщайнци, но и на Прусия, Австрия и Англия, които гледали на действията на Дания като на нарушение на Лондонския протокол. — *273.*

224 В текста на статията има неточност. По Лондонския протокол, подписан на 8 май 1852 г., за наследник на бездетния датски крал Фредерик VII бил признат Кристиан Глюксбургски (по-късно крал Кристиан IX). — *273.*

225 Съгласно бележника на Маркс от 1857 г. статията «Разследването за изтезанията в Индия» била написана на 28 август, но по неизвестни причини била публикувана от редакцията на «New-York Daily Tribune» след статията «Индийското въстание» (виж настоящия том, стр. 292-295), на която редакцията тук се позовава и която била написана от Маркс на 4 септември.— *274.*

226 «East India (torture)». London, 1855—1857 («Източна Индия (изтезание)». Лондон, 1855—1857). — *274.*

227 «Report of the Comission for the Investigation of Alleged Cases of Torture at Madras». London, 1855 («Доклад на комисията за разследване на случаите на изтезания в Мадрас». Лондон, 1855). — *274.*

228 *Колектор* — английски началник на окръг в Индия. Имал неограничена власт, обединявайки в едно лице функциите на главен бирник, администратор и главен съдия на окръга. В качеството на бирник той привличал неиз-

правиите данъкоплатци под отговорност, в качеството на съдия — ги съдел, в качеството на представител на административната власт привеждал присъдите в изпълнение. — *275.*

229 *Райят* — индийски селянин; преди английските колонизатори да въведат новите поземлено-данъчни закони в края на XVIII — началото на XIX век и да разрушат индийската община — пълноправен член на общината. В районите, където от 1793 г. била въведена така наречената система на заминдарство (първоначално в Бенгалия, Бихар, Ориса и по-късно в малко изменена форма в Обединените и Централните провинции и в част от Мадраската провинция), райятът станал арендатор на земя от земевладелеца-заминдар. След въвеждането в началото на XIX век в Бомбайското и Мадраското президентства на поземлено-данъчната система «райятвари» райятът бил държател на държавна земя, който плащал за своя участък рента-данък, установявана от английското правителство в Индия по негово усмотрение. По системата «райятвари» райятите се обявявали същевременно и за собственици на арендуваните от тях земи. В резултат на въвеждането на тази юридически противоречива поземлено-данъчна система бил установен толкова висок поземлен данък, че селяните не били в състояние да го плащат; поради увеличаването на недоборите селските земи постепенно преминавали в ръцете на прекупвачите и лихварите. — *275.*

230 *Аграмант*- мавритански цар, един от героите на поемата на Ариосто «Бесният Роланд». Воювайки с Карл Велики, Аграмант обсадил Париж, като съсредоточил голяма част от своите сили около стените на града. Но скоро в лагера на обсаждащите започнали раздори и разногласия, които са станали пословични; за това именно намеква Маркс, сравнявайки лагера на англичаните край Делхи с лагера на Аграмант. — *281.*

231 «*The Mofussilite*» («Провинциал») — либерален ежедневник, излизал от 1845 г. на английски език в Индия, отначало в Мирут, по-късно в Агра и Амбала.— *284.*

232 Става дума за закона за хартата на Остиндийската компания от 1853 г., по който монополните права на компанията в Индия били малко окастрени. Ръководството на Остиндийската компания все повече се подчинявало на английската корона. Директорите на компанията се лишавали от правото да назначават чиновници, броят на директорите бил намален от 24 на 18, шест от които се назначавали от короната; статутът на председателя на Контролния съвет (виж бележка 213) бил приравнен към статута на министър за Индия. Обаче на акционерите на компанията се осигурявал твърд дивиденд от индийските данъци. — *288.*

233 За *Бомбайския* и *Мадраския съвети* виж бележка 210. — *289.*

234 Става дума, изглежда, за англо-бирманската война от 1852 г., в резултат на която към владенията на Остиндийската компания била присъединена бирманската провинция Пегу. — *290.*

235 Във Вандея (западна провинция на Франция) френските роялисти, използвайки изостаналите селяни, вдигнали в 1793 г. контрареволюционен метеж, ликвидиран от войските на републиканската армия, чиито войници (както изобщо всички привърженици на Конвента) се наричали «сини».

Испански партизани — виж бележка 52.

Сърбите и *хърватите* в армията наРаячич и Елачич вземали участие в смазването на революционното движение в Унгария и Австрия в периода

на революцията от 1848-1849 г. Унгарското обуржоазено дворянство отхвърлило исканията на сърбите и хърватите да им даде национална независимост, което дало възможност на австрийската реакция да използува в свой интерес сръбските и хърватските войски за потушаване на въстанията в Будапеща и Виена.

Мобилната гвардия била създадена с декрет на френското временно правителство от 25 февруари 1848 г. за борба против революционно настроените народни маси. Тези отряди, които се състояли главно от лумпенпролетарии, били използувани за потушаване на юнското въстание на парижките работници. Генерал Кавеняк в качеството си на военен министър лично ръководил разправата с работниците.

Членовете на тайното бонапартистко *Общество от 10 декември* (виж бележка 30) били активни организатори на масови репресии срещу републиканците и особено срещу участниците в революцията от 1848 г.; тези репресии се вършели във Франция след избирането на Луи Бонапарт за президент и след държавния преврат от 2 декември 1851 г. — *292.*

235 *Заминдари* — при империята на Великите Моголи — феодали, главно измежду покорените индуси, на които било запазено правото на наследствено държане на земята при условие да плащат на правителството известен дял от рентата-данък, която те събирали от потиснатите селяни. Терминът «заминдари» се употребявал и за големите откупчици на поземления данък в Бенгалия. В 1793 г. английското правителство превърнало със «закона за постоянното заминдарство» откупчиците-заминдари в едри земевладелци и ги направило класова опора на английските колониални власти. С постепенното завоюване на Индия от англичаните системата на заминдарството била въвеждана в малко изменена форма и в някои други области на страната. — *294.*

237 През време на потушаването на въстанието в Алжир в 1845 г. генерал Пелисие, по-късно маршал на Франция, заповядал да задушат с дима на огньове хиляда арабски въстаници, укрепени в планински пещери. — *294.*

238 Става дума за съчинението на Юлий Цезар: «Commentarii de bello Gallico» («Записки за галската война»). Фактът, за който се говори тук, се съдържа в книга 8, написана от бившия легат на Цезар, неговия приятел А. Хирций, който продължил неговите записки за галската война. — *294.*

239 Маркс има предвид углавния кодекс на Карл V (Constitutio criminalis Carolina), приет от германския райхстаг в Регенсбург в 1532 г.; този кодекс се отличавал с извънредно голяма жестокост на наказанията.

W. Blackstone. «Commentaries on the Laws of England». Vol. I—IV (У. Блякстоун. «Коментарии към английските закони». Т. I—IV). Първото издание излязло в Лондон през 1765—1769 г. — *295.*

240 *Джагернаут* (индийското название Джаганатх) — една от формите на индуския бог Вишну. Знаменито място за поклонение на Джагернаут е храмът в селището Пури около гр. Катака (Източна Индия). Жреците на храма, които се ползували с покровителството на Остиндийската компания, получавали големи доходи от масовото поклонение (поощрявайки при това проституцията на живеещите при храма жени), както и от устройването на пищни празненства в чест на Джагернаут. Особено много поклонници привлича празникът Ратхаятра, когато идолът на Джагернаут се изкарва на грамадна колесница, под колелата на която се хвърлят в екстаз вярващите фанатици. — *295.*

241 Моцарт, операта «Отвличане от сарая», действие трето, сцена VI, арията на Осмин. — *295.*

242 Редакцията на «New-York Daily Tribune», която прибавила тази фраза, имала предвид своя постоянен кореспондент, унгарския писател и журналист Франц Пулски, който след поражението на унгарската революция от 1848 г. живеел в емиграция в САЩ. Пулски давал във вестника прегледи главно на международни теми. — *300.*

243 *Гурки* (или гуркхи) — народност, която съставлява основното население на Непал. Част от гурките живее в Индия — в щата Утар-Прадеш (бившите Обединени провинции на Британска Индия) и съседните с Непал райони на Западна Бенгалия. — *301.*

244 Маркс, изглежда, има предвид «The Calcutta Gazette» («Калкутски вестник») — английски вестник, който излизал в Бенгалия от 1784 г. и бил официален орган на английското правителство в Индия. — *301.*

245 *Мухарам* — първият месец на мюсюлманската лунна година; първите десет дни на този месец се смятат за свещени в знак на траур, свързан с легендите за гибелта на имама Хюсени. През тези дни се устройват религиозни церемонии, придружавани обикновено със самоизтезания. Първият ден на Мухарама е Нова година. — *302.*

246 *Маратхи* — индийска народност, която заемала територия в северозападната част на Декан. От средата на XVII век започнала въоръжена борба против господството на моголските феодали, като нанесла сериозен удар на империята на Великите Моголи и допринесла за нейното разпадане. В хода на тази борба била създадена независимата държава на маратхите, феодалната върхушка в която скоро тръгнала по пътя на завоевателните войни. В края на XVII век маратхската държава била отслабена от феодални междуособици, но в началото на XVIII век отново се образувало силно обединение на маратхски княжества начело с върховен управник — пешва. Маратхските феодали, които водели борба с афганистанците за хегемония в Индия, в 1761 г. претърпели жестоко поражение. Обезкръвени от участието в борбата за господство над Индия и от вътрешните разпри между феодалите, маратхските княжества станали плячка на Остиндийската компания, която ги подчинила в резултат на англо-маратхската война от 1803—1805 г.

Тук се имат предвид маратхските князе Тукаджи II Холкар и Али Джа Джиаджи Синдхия. — *303.*

247 *Афганистанската катастрофа* — виж бележка 117. — *304.*

248 При написването на тази статия Маркс използувал материал за хода на въстанието в Индия, съобщен му от Енгелс в писмо от 24 септември 1857г.— *305.*

249 Настоящата статия започва с фраза, прибавена от редакцията на «New-York Daily Tribune»: «Вчера получихме пълни течения на лондонските вестници до 7 октомври». — *309.*

250 *Доаб* (Двуречие) — в случая се има предвид територията в Индия между реките Ганг и Джамна. — *313.*

251 *Сантали* — народност в Индия от дравидски произход. Санталите живеят в планинските области в Западна Бенгалия, Бихар и Северна Ориса. — *313.*

252 *«The Friend of India»* («Приятел на Индия») — английски вестник, основан в Серампур (Бенгалия) в 1818 г.; през 50-те години излизал един път седмично, имал буржоазно-либерално направление. — *315.*

253 *«Military Spectator»* («Военен наблюдател») — английски военен ежедневник, излизал в Лондон от 1857 до 1858 г. — *315.*

254 *«The Bombay Courier»* («Бомбайски куриер») — английски правителствен вестник, орган на Остиндийската компания; основан в 1790 г. — *317.*

255 Тази таблица, съставена от Маркс, била изпратена в «New-York Daily Tribune», както изглежда, едновременно с настоящата статия, но била напечатана от редакцията отделно в същия брой на вестника на стр. 6. — *318.*

256 В бележника на Маркс от 1857 г. статията е озаглавена «Паричната криза в Англия. Прекратяването на действието на закона на Пил». — *327.*

257 По-нататък следва фраза, прибавена от редакцията на «New-York Daily Tribune»: «Това гледище се потвърждава от новините, получени с парахода «Фултон», които ни бяха предадени по телеграфа и са поместени тази сутрин на страниците на нашия вестник». — *327.*

258 *«The Globe»* — съкратено название на английския ежедневник «The Globe and Traveller» («Земно кълбо и пътешественик»), който излизал в Лондон от 1803 г.; орган на вигите, в периодите на управление на тази партия — правителствен вестник; от 1866 г. орган на консерваторите. — *330.*

259 *Минсинг-лейн* — улица в Лондон, център на търговията на едро с колониални стоки.

«The Standard» («Знаме») — английски ежедневник с консервативно направление, основан в Лондон в 1827 г. — *330.*

260 *«The Free Press»* («Свободен печат») — английски буржоазен вестник, издаван от Уркарт и неговите привърженици в Лондон от 1855 до 1865 г. — *331.*

261 *Митническият съюз* между германските държави, които установили обща митническа граница, бил сключен в 1834 г.Извикан на живот от нуждата от създаване на общогермански пазар, той след време обхванал всички германски държави с изключение на Австрия и някои малки държави. Главна роля в съюза играела Прусия. — *332.*

262 Маркс има предвид декрета, подписан от Наполеон III на 10 ноември 1857г. С този декрет се отменяло действието на законите от 8 септември 1856 г. и 22 септември 1857 г., които забранявали износа на зърнени храни, брашно и други хранителни продукти. — *332.*

263 По-нататък следва фраза, прибавена от редакцията на «New-York Daily Tribune»: «Ако не се лъжем, нещо подобно се наблюдаваше и в нашата страна, когато философи, подобни на нашите колеги от «Times» и «Indépendent», мислеха, че катастрофата може да бъде предотвратена, стига народът да се престори на весел и да извика три пъти «ура» — *332.*

264 *Инкерман* — виж бележка 120. — *333.*

265 На 25 (13) октомври 1854 г. при *Балаклава* станало сражение между руските и съюзническите войски; в това сражение англичаните въпреки изгодните си позиции претърпели големи загуби поради грешки на английското командуване, които довели до гибелта на английската лека кавалерия. — *334.*

266 *«The Bombay Gazette»* («Бомбайски вестник») — английски вестник в Индия, основан в 1791 г. — *337*.

267 *«North British Daily Mail»* («Северна британска ежедневна поща») — английски буржоазен вестник, основан в Глазгоу в 1847 г.; орган на либералната буржоазия. — *343*.

268 Маркс има предвид редица трудове на английския буржоазен икономист Т. Тук, носещи общото заглавие «История на цените»: «A History of Prices, and of the State of Circulation, from 1793 to 1837». Vol. I—II, London, 1838 («История на цените и състояние на паричното обръщение от 1793 до 1837 г.» Т. I—II, Лондон, 1838), «A History of Prices, and of the State of the Circulation, in 1838 and 1839». London, 1840 («История на цените и състояние на паричното сбръщение в 1838 и 1839 г.». Лондон, 1840), «A History of Prices, and of the State of the Circulation, from 1839 to 1847 inclusive». London, 1848 («История на цените и състояние на паричното обръщение от 1839 до 1847 г. включително». Лондон, 1848) и Т. Tooke and W. Newmarch.» A History of Prices and of the State of the Circulation, during the Nine Years 1848—1856». Vol. V—VI, London, 1857) Т. Тук и У. Нюмарч. «История на цените и състояние на паричното обръщение в течение на девет години от 1848 до 1856 г.» Т. V—VI, Лондон, 1857). — *344*.

269 *Ломбард-стрийт* — име на улица в Лондон, на която се намират големите банки и сконтови кантори. Синоним на лондонския паричен пазар. За разлика от Английската банка, която сконтирала само принадлежащите на банката първокласни полици, на Ломбард-стрийт се сконтирали всички полици, при което тук сконтовият процент, представлявайки така нареченият пазарен процент, винаги бил по-висок от сконтовия процент на Английската банка.— *353*.

270 Маркс цитира писмото на Енгелс от 17 декември 1857 г. (перифразирано); в статията се използуват и други факти от писмото. — *354*.

271 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1857 г. — *356*.

272 *«Opinione»* («Мнение») — италиански ежедневник, основан в 1848 г. в Торино, орган на либерално-монархическата партия на Кавур. — *359*.

273 *Crédit Foncier* (Поземлен кредит) — френска акционерна банка. Учредена в 1852 г. на базата на бившата Парижка поземлена банка. Crédit Foncier отпущала краткосрочни и дългосрочни заеми (за срок от 50 години) срещу залог на недвижима собственост и плащане на определена лихва. Crédit Foncier получавала значителна субсидия от правителството.

Comptoir National d'Escompte de Paris (Национална парижка сконтова кантора) — основана в 1848 г.; първоначално сконтирала полиците с два подписа и давала кредит срещу залог на стоки, които се пазели в обществените складове. При Наполеон III взела формата на акционерно дружество (от 1853 г.) и получила привилегията да отпуща заеми срещу френски ценни книжа, акции или облигации на промишлени или кредитни акционерни компании. — *360*.

274 *Мес-хаус* — сградата, в която се помещавали офицерският клуб и столовата на военния гарнизон в град Лакнау. — *362*.

275 *Битката при Алма*, в която русите се срещнали със силите на французите и англичаните, станала на 20 (8) септември 1854 г.; била спечелена от съюз-

ническата армия благодарение на численото ѝ превъзходство и значителното военно предимство, както и поради бездариостта на руското командуване.— *367.*

[276] Замъкът *Угумон* и фермата *Ла-Е-Сент* — пунктове на подстъпите към Ватерло — се оказали удобни естествени укреплеиия за съюзническите войски през време на сражението при Ватерло на 18 юни 1815 г. Защитниците на двете укрепления показали образец на упорита отбрана, въпреки малобройността на своите снли (в Угумон имало само 7 роти и 1 батальон, а в Ла-Е-Сеит — 1 батальон). В резултат французите изобщо не успели да овладеят първото укрепление и само след упорит и продължителен бой заразели второто. — *367.*

[277] В сражението при *Бородино* на 7 септември (26 август) 1812 г. армията на Наполеон загубила около половината от своя състав, а армията на Кутузов над една трета. — *368.*

[278] През октомври 1832 г. англо-френските и отчасти белгийските войски блокирали холандските пристанища и обсадили крепостта на *Анверс* с цел да заставят Холандия да изпълни клаузата на Лондонския договор да признае независимостта на Белгия и да ѝ предаде Анверс. Проявявайки много твърдост и упоритост в отбраняването на крепостта, холандците я предали в края на декември 1832 г., едва след като от нея останали само развалини.

През време на обсадата на Венеция, която през март 1848 г. въстанала против австрийското владичество, главният удар на австрийските войски под командуването на генерал Хайнау бил насочен притив форта *Малгера.* Гарнизонът на форта, отбранявайки се активно, издържал продължителната обсада и предал форта едва през май 1849 г., след като били разрушени всичките му укрепления и била извадена от строя по-голямата част от оръдията. — *385.*

[279] В началото на 1813 г. германските и руските войски на шестата антифренска коалиция обсадили град Данциг, зает от французите, но се натъкнали на извънредно упорита отбрана, организирана на подстъпите към града. Градът се намирал в обсадно положение $11^1/_2$ месеци, в течение на които френските войски под командуването на генерал Рап издържали три редовни обсади. Загубнте на французите се нзчислявали на 19 хиляди, загубите на съюзниците на 10 хиляди души. — *385.*

[280] Става дума за Кримската война. През време на неудачното щурмуване на 3-и бастнон на севастополските укрепления (така наречения Гслям Редан) от съюзниците на 18 (6) юни 1855 г. Уиндъм командувал английската бригада, но действувал извънредно вяло и освеи това в разгара на боя извършил две съмнителии поездки в тила, уж за подкрепления (виж също настоящия том, стр. 391—396). — *386.*

[281] Става дума за акта на парламента от 1833 г., който лишнл Остиндийската компания от монопола ѝ върху търговията с Китай и я ликвидирал като търговска организация; парламентът запазил само административиите функции на компанията, като продължил иейната харта до 1853 г. — *388.*

[282] *«The Phoenix»* («Феникс») — английски правителствен вестник в Индия, излизал в Калкута. — *390.*

[283] Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1858 г. — *391.*

[284] Заповедта на главнокомандуващия английските войски лорд Раглан за конна атака срещу руските батареи в сражението при Балаклава на 25 (13) октомври 1854 г. била причина за загиването на леката кавалерия на англичаните, което направило силно впечатление в Англия. Опитвайки се да се оправдае, лорд Раглан по-късно твърдял, че за това бил виновен капитан Нолан, който бил предал неточно неговата заповед. Но този факт не можел изобщо да се провери, тъй като Нолан бил убит няколко минути след предаването на заповедта. — *395*.

[285] Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1858 г.. — *397*.

[286] Намек за опита на Луи Бонапарт да извърши на 6 август 1840 г. държавен преврат. Използувайки известно засилване на бонапартистките настроения във Франция, той слязъл с шепа заговорници в Булон с цел да вдигне бунт сред войските на местния гарнизон. Този опит завършил с пълен провал. Бонапарт бил осъден на доживотен затвор, но в 1846 г. избягал в Англия.— *397*.

[287] «*Le Spectateur*» («Зрител») — под това заглавие излизал в Париж от септември 1857 до януари 1858 г. френският вестник «L'Assemblée nationale» (виж бележка 64).

«*Le Phare de la Loire*» («Фарът на Лоара») — френски ежедневник, излизал в Нант от 1815 г. — *400*.

[288] По-нататък в текста на статията на Маркс редакцията на «New-York Daily Tribune» е прибавила следния абзац: «Или, както пише в писмо, получено с парахода «Африка», един известен американец, живущ сега във Франция: «Французите са обладани от най-мрачни предчувствия. Тия дни разговарях с една моя позната, много сериозна и умна жена, която ми каза sotto voce [с половин глас], че всички, с които е разговаряла, изпитват потискащ страх от бъдещето, от деня на отмъщението, за което е страшно дори да се мисли. По думите ѝ постъпленията в mont-de-piété [заложните къщи] се намалили до такава степен, че на всички било ясно, че у хората не е останало нищо освен най-необходимото, а това в нейните очи и в очите на нейните приятели е сигурен признак, че окончателната катастрофа е близка»». — *400*.

[289] Става дума за закона за обществената безопасност, известен под името закон за заподозрените (loi des suspects), който бил приет от Законодателния корпус на 19 февруари 1858 г. Законът давал на правителството и на императора неограничено право да заточват в различни области на Франция и Алжир или изобщо да изгонват от френска територия всички лица, заподозрени във враждебно отношение към режима на Втората империя.— *400*.

[290] Става дума за така нареченото *Общество от 10 декември* (виж бележка 30). — *401*.

[291] *Преторианци* в Древния Рим се наричали войниците от личната охрана на императора, които се намирали в привилегировано положение. Маркс нарича преторианци представителите на френската военщина, на които се опирал Наполеон III (виж също настоящия том, стр. 408—411). — *401*.

[292] Декретът, който разделял територията на Франция на пет военни окръга, бил издаден на 27 януари 1858 г. Административни центрове на тези окръзи били Париж, Нанси, Лион, Тулуза и Тур, начело на които били поставени маршалите Манян, Бараге д'Илие, Боске, Кастелан и Канробер.

Наричайки военните окръзи пашалъци, Маркс си служи с прозвището, което им дал републиканският печат още в 1850 г., подчертавайки сходството между неограничената власт на възглавяващите ги тогава реакционни генерали и деспотичната власт на турските паши. Назначаването на Пелисие в 1858г. за главен маршал, на когото били подчинени всички окръзи, само се проектирало, но не било осъществено. — *401.*

293 Маркс има предвид популярния на времето роман на Джон Бъниан «Пътешествието на един пилигрим». — *401.*

294 Намек за опита на Луи Бонапарт да извърши на 30 октомври 1836 г. държавен преврат. За тази цел той организирал в полка на гаризона на Страсбург заговор, който завършил с пълен провал. Бонапарт бил арестуван и изгонен в Америка. — *401.*

295 През март 1855 г. Наполеон възнамерявал да замине за Крим с цел да заглуши ропота в армията и страната, да активизира военните действия и да ускори завземането на Севастопол. Но това намерение не било осъществено. — *401.*

296 *Законопроектът за чужденците* (наречен още законопроект за заговорите) бил внесен от Палмерстон в камарата на общините на 8 февруари 1858 г. под натиска на френското правителство (Палмерстон известил за намерението си да внесе законопроекта на 5 февруари). Съгласно този законопроект всеки в пределите на Съединеното кралство, бил той англичанин или чужденец, който организира или участвува в заговор, замислен с цел за убийството на някое лице в Англия или в която и да било друга страна, трябвало да бъде съден от английски съд и да понесе строго наказание. Под натиска на масовото протестно движение законопроектът бил отхвърлен от камарата на общините и Палмерстон бил принуден да подаде оставка. — *402.*

297 По нареждане на френското командуване генерал Еспинас, който възглавявал експедиционния корпус, предприел през юли—август 1854 г. поход против руските войски в Добруджа (областта между долното течение на река Дунав и Черно море), която принадлежала на Турция. Като не срещнал обаче русите, а загубил повече от половината от състава на корпуса поради избухналата сред войските епидемия на холера, Еспинас завършил своя поход с позорно отстъпление. — *408.*

298 *Героя от Satори* — така Маркс нарича Луи Бонапарт. На 10 октомври 1850 г. Луи Бонапарт, който по това време бил президент на Френската република, устроил на равнината Сатори край Версай генерален преглед на войските, за които пак там било организирано угощение. По този начин Луи Бонапарт, готвейки се за държавния преврат, се опитвал да подкупи армията; той успял да постигне кавалерията да го приветствува на прегледа с възгласи «Да живее императорът!» — *408.*

299 На 9 термидор (27—28 юли 1794 г.) бил извършен контрареволюционен държавен преврат във Франция, който довел до падането на правителството на якобинците и до установяване господството на едрата буржоазия.— *409.*

300 *Пале Роял* (Кралският дворец) — дворец в Париж, който от 1643 г. бил резиденция на Людовик XIV, а от 1692 г. преминал в собственост на Орлеанския клон на Бурбоните. През 50-те години бил резиденция на чичото на

Наполеон III, бившия вестфалски крал Жером Бонапарт, и на неговия син Жозеф Бонапарт, който до раждането на сина на Наполеон III носел титлата френски престолонаследник.

Тук се намеква за натегнатите отношения, които съществували между Жером и Луи Бонапарт. — *410.*

301 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1858 г. — *412.*

302 Намек за възникналия през октомври 1856 г. конфликт между английските представители и местните китайски власти в Кантон. Главна роля в конфликта от китайска страна играл мандаринът генерал-губернатор Е Мин-шен, който се съпротивявал срещу незаконните искания на англичаните. Конфликтът послужил като предлог за втората грабителска «опиумна» война в Китай, започната от правителството на Палмерстон. Агресивната външна политика на правителството била приветствувана от стремящата се към нови пазари за пласмент английска буржоазия, което дало възможност на Палмерстон, представител на английската аристократическа олигархия, да диктува в продължение на близо десетгодишен период (1855—1858 и 1859—1865) вътрешната и външната политика на буржоазна Англия.

Карбонари — участници в тайно политическо дружество в Италия, което възникнало в началото на XIX век и сложило началото на италианското националноосвободително движение. Карбонарите си поставяли за цел да изгонят чуждите окупатори и да ограничат абсолютизма.

За оставката на Палмерстон виж бележка 309 и 296. — *412.*

303 По отдавна установила се традиция в английския парламент членовете на кабинета от партията, която се намира на власт, заемат банките от дясната страна на спикера на камарата на общините, а бившите членове на кабинета от партията, която в момента е в опозиция — противоположните банки, наляво от спикера. — *412.*

304 *Еманципация на католиците* — отменяването от английския парламент в 1829 г. на ограниченията на политическите права на католиците. Католиците, повечето от които били ирландци, получили правото да бъдат избирани в парламента и да заемат някои правителствени длъжности; същевременно имущественият избирателен ценз бил увеличен пет пъти. С тази маневра управляващите класи в Англия се надявали да привлекат на своя страна върхушката на ирландската буржоазия и католическите земевладелци и да разединят по този начин ирландското национално движение. — *413.*

305 Става дума за борбата за реформа на избирателното право, проведена от английския парламент в 1832 г. (виж бележка 146). — *413.*

306 Капулети и Монтеки — две враждуващи семейства от трагедията на Шекспир «Ромео и Жулиета». — *413.*

307 Намек за агитацията на Кобден против житните закони в 1845 г. Тази агитация допринесла за падането на торийския кабинет на Пил. Лидерът на партията на вигите лорд Джон Ръсел, на когото било възложено образуването на новия кабинет, предложил на Кобден да заеме поста заместник-министър на търговията, но Кобден отклонил това предложение. Поради вътрешни противоречия в партията на вигите Ръсел не успял да образува кабинет и на 20 декември 1845 г. на власт отново дошли торите. — *413.*

308 Дауб (съкратено от Dowbiggin) — име на млад офицер, участник в Кримската война, племенник на английския военен министър лорд Панмюр. Фра-

зата «Погрижете се за Дауб», употребена от Панмюр в една от неговите телеграми до английското командуване в Крим, получила широко разпространение в Англия като доказателство за това, че военният министър най-малко се тревожел за военните работи на своята страна. — *413.*

309 След покушението на италианския революционер Орсини срещу Луи Наполеон граф Валевски, министър на външните работи на Франция, изпратил до английското правителство телеграмата от 20 януари 1858 г., в която от името на френското правителство и с рязък тон изразявал недоволство от това, че Англия дава убежище на френските политически емигранти. Валевски открито намеквал в своята телеграма, че против това трябва да се вземат надлежни мерки. Телеграмата на Валевски послужила на Палмерстон като повод да внесе в камарата на общините законопроекта за заговорите (виж бележка 296). — *414.*

310 Поправката на члена на парламента либерала Милнер Гибсон, която той предложил през време на второто четене на законопроекта за заговорите през февруари 1858 г., осъждала правителството на Палмерстон, загдето не дало нужния отговор на рязката телеграма на Валевски. Поправката представлявала фактически вот на недоверие към правителството; приемайки я с мнозинство, камарата на общините отхвърлила законопроекта и принудила правителството на Палмерстон да подаде оставка. — *414.*

311 По-нататък следват абзаци, прибавени от редакцията на «New-York Daily Tribune»: «Благодарение на това всички столици на Европа въздъхнаха облекчено; всеки либерал е сигурен, че деят, в който народът ще се вдигне победоносно, сега е много по-близък, отколкото преди един месец. За потвърждение ще цитираме едно място от речта на видния оратор на Англия и един от най-многообещаващите ѝ държавни дейци, който дълго време е бил близък приятел на сър Робърт Пил — г. Гладстон, представител на Оксфордския университет; през време на продължителните дебати, в резултат на които Палмерстон е бил свален, Гладстон казал:

«Нашето време е тежко време за свободата. Ние живеем в XIX век. Ние говорим за прогрес; ние вярваме, че вървим напред; но един наблюдателен човек, който е следил европейските събития през последните години, не може да не забележи, че макар и да се извършва движение — това е движение по низходяща линия и назад. Има малко места, където още съществуват и процъфтяват учреждения, които будят нашите симпатии. Но това са второстепенни места, може да се каже, истински провинции на Европа по отношение на материалното им значение, макар и да съм уверен, че моралното им значение ще им гарантира продължителен разцвет и благоденствие. Но сега повече откогато и да било отговорността пада върху Англия; а щом тя пада върху Англия, върху нейните принципи, върху нейните закони, върху нейните управници, аз заявявам, че всеки законодателен акт, утвърден от тази камара на общините, тази главна опора на свободата — акт, който ще се опитва да установи морална солидарност между нас и ония, които се стремят да утвърдят положението си с репресии, — ще нанесе удар и ще постави в трудно положение свещеното дело на свободата във всички страни на света (Бурни ръкопляскания).»

Забележете, че лорд Дерби настойчиво молил г. Гладстон да приеме много висок пост в неговия кабинет и че в близкото минало не е имало министър-председател и едва ли ще има такъв в бъдеще, който да не би се радвал да сподели с Гладстон най-сериозна отговорност. — *415.*

312 Става дума за зверствата на френските колонизатори по отношение на арабските племена в периода на грабителската война на Франция в Алжир (виж бележка 110). — *416*.

313 «L'Empereur Napoléon III et l'Angleterre». Paris, 1858 («Император Наполеон III и Англия». Париж, 1858). Памфлетът бил написан от Л. А. Ла Героние и издаден анонимно. — *416*.

314 Става дума за разправата на правителствените войски в началото на 1847 г. в Бюзансе (Централна Франция, департамента Ендър) с гладуващите работници (жители на околните села), които нападнали продоволствените складове, принадлежащи на спекулантите. Събитията в Бюзансе предизвикали жестоки репресии от страна на правителството: няколко непосредствени участници в събитията били екзекутирани, много други осъдени на каторга. — *416*.

315 През август 1847 г. маршалът на Франция херцог Прален убил жена си. Това престъпление на високопоставено лице предизвикало възмущението на широките кръгове на френското общество. Внезапната смърт на херцога няколко дни след погребението на жена му се обяснявала от френския печат като самоубийство. — *416*.

316 «*La Patrie*» («Отечество») — френски ежедневник, основан в 1841 г.; в 1850г. изразявал интересите на обеднените монархисти, така наречената партия на реда; след държавния преврат от 2 декември 1851 г. — бонапартистки вестник. — *419*.

317 «*Мислещи щикове*» («baïonnettes intelligentes») — израз, който се приписва на френския генерал монархист Шангарние. Когато в 1849 г. председателят на френското Учредително събрание, буржоазният републиканец Мараст, предчувствувайки заплахата от страна на бонапартистите, се обърнал към Шангарние с молба да извика войскови части за защита на Събранието, последният отказал, като заявил, че не обича baïonnettes intelligentes. С това той дал да се разбере, че армията не трябва да се ръководи в своите действия от политически мотиви. Маркс иронично намеква тук за бонапартистки настроената френска армия, която фактически играела значителна роля в политиката на Втората империя. — *420*.

318 В тази статия Маркс използувал писмото на Енгелс от 17 март 1858 г. — *421*.

319 Става дума за провалянето в английската камара на общините през февруари 1858 г. на така наречения законопроект за чужденците (виж бележка 296) и последвалата след това оставка на правителството на Палмерстон, което оказвало морална поддръжка на режима на Наполеон III и одобрявало външната политика на Втората империя. — *424*.

320 Става дума за конвенцията, сключена между Франция и Белгия на 22 септември и ратифицирана на 11 октомври 1856 г. Конвенцията ограничавала правото на Белгия да дава убежище на политически емигранти, обвинявани в покушение или убийство на чужди владетели или членове на царуващи династии. — *424*.

321 Намек за книгата на Луи Бонапарт «Наполеоновски идеи», излязла в Париж в 1839 г. (Napoléon-Louis Bonaparte. «Des idées napoléoniennes». Paris, 1839). В книгата се възхвалявали принципите на Наполеоновата политика, режимът на империята на Наполеон I и се идеализирала личността на самия император. — *424*.

322 *«The Continental Review»* («Континентален преглед») — английско буржоазно седмично списание, излизало в Лондон през 1858—1859 г. — *424.*

323 *Louis Napoléon* Bonaparte. «Histoire du canon dans les armées modernes». Paris, 1848 (Луи Наполеон Бонапарт. «История на оръдието в съвременните армии». Париж, 1848). — *426.*

324 На 10 декември 1848 г. Луи Бонапарт бил избран за президент на Втората република. — *426.*

325 *«L'Univers religieux, philosophique, politique, scientifique et littéraire* («Свят на религията, философията, политиката, науката и литературата») — френски клерикален вестник, основан в Париж в 1833 г.; през 50-те години поддържал политиката на Бонапарт. — *427.*

326 Става дума за Ахил. Съгласно древногръцката митология само той можел да излекува раните, които нанесъл на Телеф, сина на Херкулес. — *427.*

327 *Lacus Curtius* (Пропастта на Курций) — така било наречено едно място на римския форум, където съгласно преданието се образувала пропаст от земетресение, която се затворила едва след като в нея се хвърлил, жертвувайки се, римският младеж Курций. — *428.*

328 Намек за участието на Луи Бонапарт в отрядите на специалните констебели (полицаи), завербувани от английското правителство за разправа с чартистите. Тези отряди изиграли значителна роля за провалянето на чартистката демонстрация на 10 април 1848 г., която имала за цел да подаде в парламента трета петиция за приемане на Народната харта. — *428.*

329 J. Mazzini. «To Louis Napoléon». London, 1858 (Дж. Мадзини. «До Луи Наполеон». Лондон, 1858). — *430.*

330 Маркс има предвид умерения, половинчат характер на политиката на триумвирите на Римската република от 1849 г. — Мадзини, Сафи и Армелини. Техните мероприятия по отношение на селяните, макар и да имали прогресивно значение, не довели на практика до изменение на аграрните отношения в селото и фактически не подобрили тежкото положение на италианските селяни. — *430.*

331 Става дума за книгата: Dureau de la Malle. «Economie politique des Romains». T. I—II, Paris, 1840 (Дюро дьо ла Мал. «Политическа икономия на римляните». Т. I—II, Париж, 1840) и за книгата на Монтескьо «Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence» («Размишления за причините за величието и упадъка на римляните»). Първото издание излязло в Амстердам анонимно в 1734 г. — *431.*

332 J. Lelewel. «Considérations sur l'état politique de l'ancienne Pologne et sur l'histoire de son peuple» [Paris, 1844] (И. Лелевел. «Размишления за политическото положение на бивша Полша и за историята на нейния народ» [Париж, 1844]. — *431.*

333 *Marianne* (Мариана) — название на тайно републиканско дружество във Франция, възникнало в 1850 г.; дружеството си поставяло за цел да води борба против Наполеон III. — *432.*

334 Стремейки се да спечели доверието на ръководителите на националноосвободителното движение в Италия, Луи Бонапарт взел участие в заговора про

тив светската власт на папата в Рим, организиран след смъртта на папа Пий VIII. Въстанието, което избухиало във връзка с това в началото на 1831г. в Модена, Романа и Парма, било потушено от австрийските войски и силите на италианските правителства. — *434.*

335 За памфлета на Юго виж бележка 29. — *435.*

336 «*The True Briton*» («Истинският британец») — английски ежедневник, основан в Лондон в 1792 г.; в началото на XIX век бил тясно свързан с правителствените кръгове. — *439.*

337 *Съд на кралската скамейка* — едно от висшите съдилища в Англия, след реформата от 1873 г. отделение на Върховния съд. Съдът на кралската скамейка разглеждал наказателни и граждански дела и имал правото да ревизира решенията на редица по-нискостоящи съдилища. — *439.*

338 «*Hamburger Korrespondent*» — съкратено название на немския вестник «Staats und Gelehrte Zeitung des Hamburgischen unparteiischen Korrespondenten» («Политически и научен вестник на хамбургския безпристрастен кореспондент»). През 50-те години на XIX век излизал всеки ден, имал реакционно-монархическо направление. — *442.*

339 Намек за въвеждането на нова система на полска артилерия във Франция предложена от Луи Наполеон. По тази система всички видове артилерийски оръдия се заменяли с леко 12-фунтово оръдие, така наречената гаубица на Луи Наполеон, която можела да стреля с малки снаряди. — *443.*

340 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1858 г. — *448.*

341 Става дума за първата англо-афганистанска война от 1838—1842 г. (виж бележка 117). — *449.*

342 B. Disraeli. «The Young Duke». Vol. I—III, London, 1831. — *455.*

343 Става дума за предложенията по бюджета, внесени през април 1853 г. от канцлера на съкровището (министъра на финансите) Гладстон и приети от камарата на общините. — *457.*

344 R. Price. «Observations on Reversionary Payments; on Schemes for providing Annuities for Widows and for Persons in Old Age; on the Method of Calculating the Values of Assurances on Lives; and on the National Debt». London, 1771 (Р. Прайс. «Бележки върху приемствените плащания, върху проектите за гарантиране годишни ренти за вдовиците и старците, за метода на изчисляване стойността на застраховките за живот и за държавния дълг». Лондон, 1771). — *458.*

345 Намек за публикуваните в «Moniteur» адреси до Наполеон III на полковници от френската армия по случай спасяването на живота му при атентата на 14 януари 1858 г. Адресите били изпълнени със заплахи против Англия.— *460.*

346 «*Le Pouvoir*» («Власт») — френски бонапартистки вестник, основан в Париж в 1849 г.; излизал под това заглавие от 1850 до 1851г. — *461.*

347 «*The New-York Herald*» (Нюйоркски вестител») — американски ежедневник, орган на републиканската партия; излизал в Ню Йорк от 1835 до 1924 г. *461.*

348 *Expédition de Boulogne* (Булонска експедиция) — виж бележка 286. — *462.*

349 Report of the Inspectors of Factories to Her Majesty's Principal Secretary of State for the Home Department, for the Half Year ending 31st October 1857». London 1857 («Отчети на фабричните инспектори до министъра на вътрешните работи на нейно величество за полугодието, изтичащо на 31 октомври 1857 г.». Лондон, 1857). — *466.*

350 Енгелс има предвид една много стара форма на отбранителни укрепления около градове и лагерн, широко прилагана от населението на Бирма. — *475.*

351 Испанската крепост *Бадахос*, заета от французите, била взета с щурм от английските войски под командуването на Велингтои на 6 април 1812 г.

Заетата от французите испанска крепост *Сан-Себастян* била щурмувана на 31 август 1813 г. — *477.*

352 Става дума за прокламацията на генерал-губернатора на Индия лорд Кънинг от 3 март 1858 г., съгласно която всички земи на кралството Ауд, включително земите на едрите феодални земевладелци — талукдари, които се присъединили към индийското въстание, се конфискували от английските власти в полза на британското правителство. Обаче в стремежа си да привлече талукдарите на своя страна британското правителство променило смисъла на прокламацията на Кънинг. На талукдарите била обещана пълна неприкосновеност на техните владения, след което те изменили на въстанието и преминали на страната на английските власти.

Маркс прави критичен анализ на тази прокламация в своите статии «Анексията на Ауд» и «Прокламацията на Кънинг и въпросът за земевладението в Индия» (виж настоящия том, стр. 480—495 и 493—496). — *477.*

353 Въпреки добрата организация на своята армия, която мъжествено и упорито се сражавала с англичаните, сикхите претърпели поражение в сраженията с английските войски при селото Мудки (близо до Фирозпур) на 18 декември 1845 г., при Фирузшахър на 21 декември 1845 г. и при селото Аливал близо до Лудхиана на 28 януари 1846 г. В резултат на тези сражения сикхите загубили първата англо-сикхска война от 1845—1846 г.; сикхите претърпели поражение поради предателството на тяхното върховно командуване. — *478.*

354 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1858 г. — *480.*

355 Маркс цитира прокламацията на генерал-губернатора на Индия лорд Кънинг от 3 март 1858 г. — *480.*

356 Ауд влизал в състава на моголската империя, но в средата на XVIII век моголският наместник на Ауд станал фактически независим управник. След 1765 г. англичаните превърнали Ауд в субсидиарно (подвластно на англичаните) княжество, реалната политическа власт в което се намирала в ръцете на английския резидент. Но за да замаскират това положение на нещата, англичаните често наричали управника на Ауд крал. — *481.*

357 По договора, сключен между Остиндийската компания и наваба на Ауд в 1801 г., генерал-губернаторът на Индия Уелсли под претекст за неплатен дълг анексирал половината от владенията на наваба, включително и Горакхпур, Рохилканд и някои райони на двуречието, разположено между Ганг и Джамна. — *481.*

358 *Генерал губернаторът на Британска Индия и неговият Съвет* — виж бележка 210. — *484.*

359 Редакцията на «New-York Daily Tribune», която прибавила тази фраза в статията на Маркс, има предвид публикуваната в този вестник на 5 юни 1858 г. преписка между генерал-губернатора на Индия Кънинг и върховния комисар на Ауд Утръм по повод на прокламацията на Кънинг за Ауд.— *493.*

360 В средата на XIX век под владичеството на Англия се намирала почти цяла Индия. Във васална зависимост от Остиндийската компания се намирали княжествата Кашмир, Раджпутана, част от Хайдарабад, Майсур и някои други, по-малки княжества. — *493.*

361 *Заминдари* — виж бележка 236.
Талукдари — виж бележка 352.
Сердари — едри сикхски феодали. — *493.*

362 Става дума за издадения от генерал-губернатора на Индия Корнуолис закон от 1793 г. «за постоянното заминдарство», по който почти цялата земя в Бенгалия, Бихар и Ориса била обявена за собственост на заминдарите (виж бележка 236). — *494.*

363 В телеграмата си от 19 април 1858 г. председателят на Контролния съвет лорд Еленбъро се изказал отрицателно за прокламацията на генерал-губернатора на Индия лорд Кънинг относно Ауд (виж бележка 352). Тъй като телеграмата на лорд Еленбъро не била одобрена в английските политически кръгове, той бил принуден да подаде оставка. — *496.*

364 *«Спасител на собствеността»* — така бил наречен Луи Бонапарт в адресите, изпратени му от муниципалните съвети на различни градове във Франция през юли 1849 г. — *497.*

365 *«Le Siécle»* («Век») — френски ежедневник, излизал в Париж от 1836 до 1939 г. През 40-те години на XIX век отразявал възгледите на онази част от дребната буржоазия, която се ограничавала с искането за умерени конституционни реформи; през 50-те години — умерено републикански вестник. — *499.*

366 *«Figaro»* («Фигаро») — френски консервативен вестник; излизал в Париж от 1826 г. с прекъсвания; през 50-те години имал бонапартистко направление. — *499.*

367 Намек за това, че министър-председателят на Англия носи едновременно титлата пръв лорд на съкровището. — *513.*

368 *Народната харта*, която съдържала исканията на чартистите, била публикувана на 8 май 1838 г. като законопроект, предназначен за внасяне в парламента; тя се състояла от шест пункта: всеобщо избирателно право (за мъжете, навършили 21 години), ежегодни избори за парламента, тайно гласоподаване, изравняване на избирателните окръзи, отменяване на имуществения ценз за кандидатите за депутати в парламента, възнаграждение за депутатите. Петициите на чартистите с искането за приемане на Народната харта били отхвърлени от парламента.

Имущественият ценз за членовете на английската камара на общините бил отменен от парламента в 1858 г. — *513.*

369 Става дума за антифеодалното движение на украинските селяни против полските помешчици в австрийската провинция Галиция в 1846 г. Като разпространили провокационния слух, че австрийският император възнамерява да отмени ангарията, а полските помешчици (които в Галиция били общо взето господствуваща класа) са против това, австрийските власти използували класовите и националните противоречия между селяните и полската шляхта, която по това време подготвяла антиавстрийско въстание. Като оставило селяните в продължение на няколко дни да разгромяват и унищожават полските панове, австрийското правителство жестоко смазало след това селското въстание. — *515.*

370 «*L'Union*» («Съюз») — френски клерикално-монархически ежедиевник. Излизал под това заглавие в Париж от 1848 до 1869 г. — *515.*

371 Става дума за законопроекта, внесен в парламента от правителството на Дерби през март 1858 г. и приет от парламента през юли същата година. Законопроектът станал закон под името «Акт за най-доброто управление на Индия». По този закон Индия преминавала под властта на короната, а Остиндийската компания се обявявала в ликвидация, като на акционерите трябвало да се плати обезщетение в размер на 3 милиона фунта стерлинги. Председателят на премахнатия Контролен съвет бил заменен от министър за Индия, при когото бил създаден съвещателен орган — Индийският съвет. Генерал-губернаторът на Индия почнал да се нарича вицекрал, оставайки всъщност само изпълнител на волята на министъра за Индия в Лондон.

Маркс прави критичен анализ на законопроекта в статията «Законопроектът за Индия» (виж настоящия том, стр. 533—536). — *522.*

372 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1858 г. — *528.*

373 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1858 г. — *533.*

374 Става дума за «Акта за правилата за най-добро управление на работите на Остиндийската компания» от 1773 г. Актът ограничил състава на акционерите, които можели да участвуват в решаването на работите на компанията и в избирането на Съвета на директорите. Съгласно акта в събранията на акционерите (Съвет на акционерите) можели да участвуват с право на решаващ глас само притежателите на акции на стойност не по-малко от 1000 фунта стерлинги. За пръв път генерал-губернаторът на Индия и членовете на неговия Съвет се назначавали поименно за срок от 5 години и можели да бъдат сменени преди изтичането на този срок само от краля по искане на Съвета на директорите на компанията. След това генерал-губернаторът и неговият Съвет трябвало да се назначават от компанията. По акта от 1773 г. в Калкута се учредявал Върховен съд, съставен от един върховен съдия и трима помощници. — *533.*

375 *Министър за Индия и неговият Съвет* — виж бележка 371. — *534.*

376 «*Civis romanus sum*» — прозвище, дадено на Палмерстон след речта му в камарата на общините по делото на търговеца Пасифико (виж бележка 165). — *536.*

377 «*Somerset Gazette*» — съкратено название на английския седмичник «Somerset County Gazette» («Вестник на графство Съмърсет»), основан в Тонтон в 1836 г. — *537.*

378 Маркс има предвид, изглежда, първата си статия за леди Булвер-Литон, написана на 16 юли 1858 г., но непубликувана в «New-York Daily Tribune». — *538.*

[379] *Ексетър-хол* (Exeter Hale) — здание на Стренд стрийт в Лондон, в което от 1831 до 1907 г. се помещавал центърът на привържениците на евангелисткото течение в англиканската църква. — *540.*

[380] *«The Journal of Psychological Medicine and Mental Pathology»* («Списание за психологическа медицина и психиатрия») — издавало се от доктор Форбс Уинслоу в Лондон от 1848 до 1883 г. с прекъсвания. — *541.*

[381] «Annual Reports of the Commissioners in Lunacy to the Lord Chancellor». 1852, 1854, 1857. [London, 1853—1858] («Годишни отчети на членовете на комисията по психически заболявання до лорд-канцлера». 1852, 1854, 1857. [Лондон, 1853—1858]). — *543.*

[382] «Return of Lunatic Asylums in England and Wales». London, 1857—1858 («Отчет за състоянието на лудниците в Англия и Уелс». Лондон, 1857—1858).— *545.*

[383] «Report from the Select Committee on Bank Acts». P. I — II [London] 1857 [«Отчет на комисията за разследване действието на законите за Английската банка». Ч. I—II [Лондон] 1857). — *549.*

[384] Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1858 г. — *559.*

[385] Става дума за неравноправните договори, подписани през юни 1858 г. в Тянцзин от Англия, Франция, Русия и САЩ, от една страна, и от Китай— от друга, които сложили край на втората «опиумна» война от 1856 — 1858 г. Договорите открили за чуждестранна търговия нови пристанища: на река Янцзи, в Манчжурия и на островите Тайван и Хайнан, както и пристанището Тянцзин; в Пекин се допускали постоянни чуждестранни дипломатически представители, на чужденците се давало правото да се движат свободно из страната и да плават по вътрешните ѝ води, гарантирала се защитата на мисионерите. — *559.*

[386] Martin, R. Montgomery. «China; Political, Commercial and Social». Vol. 2 London, 1847 (Мартин, Р. Монтгомери. «Китай от политическа, търговска и социална гледна точка». Т. 2, Лондон, 1847). — *560.*

[387] *«The Merchant's Magazine»* — съкратено название на американското списание «The Merchant's Magazine and Commercial Review» («Търговско списание и търговски преглед»), основано от Ф. Хънт. Излизало под това заглавие в Ню Йорк от 1839 до 1850 г. — *560.*

[388] Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1858 г. — *563.*

[389] *«Journal de Constantinople»* («Цариградски вестник») — турски вестник, излизал от 1846 г. на френски език; бил субсидиран от турското правителство и играел ролята на официоз, представлявайки същевременно проводник на френското влияние в Турция. Излизал 6 пъти месечно. — *570.*

[390] Става дума за тайпинското въстание в Китай (виж бележка 72). — *578*

[391] Държавата на сикхите — феодална индийска държава — възникнала в края на XVIII век на територията на Пенджаб. Достигнала най-голямо могъщество в началото на XIX век при управлението на Ранджит Сингх, който подчинил всички местни княжества в Пенджаб и редица съседни области. При него държавата на сикхите заемала територия от река Сатледж до дефилетата на Хайбер и от Малък Тибет — на север, до границите на Синд — на юг.

Ранджит Сингх създал в държавата силна военна организация. Армията на сикхите се смятала за най-добрата в Индия. В средата на XIX век в резултат на двете англо-сикхски войни (1845—1846 и 1848 — 1849) държавата на сикхите загубила своята самостоятелност; Пенджаб бил анексиран от англичаните. — *587.*

392 Става дума за Тянцзинския договор (виж бележка 385). — *593.*

393 Маркс има предвид книгата: J. Mac-Gregor. «Commercial Tariffs and Regulations, Resources, and Trade, of the Several States of Europe and America». London, 1841—1850 (Дж. Мак-Грегор. «Търговски тарифи и наредби, ресурси и търговия на някои държави на Европа и Америка». Лондон, 1841—1850). — *595.*

394 «*The Morning Star*» («Сутрешна звезда») — английски ежедневник, орган на фритредерите, излизал в Лондон от 1856 до 1869 г. — *596.*

395 «*Daily Telegraph*» («Ежедневен телеграф») — английски ежедневник, основан в Лондон в 1855 г.; през 50-те години имал либерално направление. — *597.*

396 *Главен комитет по селския въпрос* — така започнал да се нарича от януари 1858 г. бившият Секретен комитет по селския въпрос, създаден от Александър II на 3 януари 1857 г. под председателството на княз Орлов; Секретният комитет имал за цел да подготви реформирането на крепостното право; великият княз Константин бил само член на този комитет. — *599.*

397 Маркс има предвид указа на Александър I от 20 февруари 1803 г. «За освобождаване от помешчика на неговите селяни след сключване на споразумения, основани на взаимно съгласие», както и указите на Николай I от 1842, 1844, 1846 и 1847 г. (виж също настоящия том, стр. 695—696). — *601.*

398 На 18 март 1848 г. в Берлин при разгонване на демонстрация на площада пред кралския дворец неочаквано се раздали два изстрела от страна на войниците. Тази провокация на пруското военно командуване послужила като сигнал за започване на въоръжена барикадна борба по улиците на града, която завършила с поражението на кралските войски. В резултат на уличните схватки с войските повече от 400 жители на Берлин били убити, а над 1 000 ранени. След като завзел охраната на двореца в свои ръце, въстаналият народ заставил на 19 март сутринта краля да излезе на балкона и да свали шапка пред труповете на загиналите борци. — *604.*

399 Съгласно древногръцката митология Дионисий, за да отмъсти на царя на Тива Пентей, който не го признавал за бог, похитил всички жени — жителки на Тива, в планините на Китерон, където те, опити, се предавали на вакхически танци. В изстъпление вакханките разкъсали Пентей. — *604.*

400 Фридрих-Вилхелм IV, който се стремял към възраждане на реакционната феодална романтика, издал в 1843 г. указ за възстановяване *ордена на Лебеда* — средновековен религиозно-рицарски орден, който бил основан в 1443 г. и се разпаднал в епохата на Реформацията. Но този план на пруския крал не бил осъществен. — *606.*

401 Заглавието е дадено по бележника на Маркс от 1858 г. Както личи от писмото на Маркс до Енгелс от 8 октомври 1858 г., Маркс поместил тази статия и във вестник «Free Press» на 24 ноември, като изменил началото и края й. — *608.*

402 Става дума за организираната в 1839 г. с цел за завоюване на Хива, но завършила с неуспех експедиция на В. А. Перовски (виж бележка 119) и за първата англо-афганистанска война (виж бележка 117). Като говори за неуспехите на английската армия, Енгелс очевидно има предвид трудностите, които англо-индийската армия срещала през време на похода срещу Кабул. — *608.*

403 Пруският принц бил един от най-омразните на народа главатари на реакционната придворна камарила; в дните на мартенската революция от 1848 г. в Германия избягал в Англия. През време на баденско-пфалцкото въстание от 1849 г. принцът бил главнокомандуващ пруските войски, които участвували в потушаването на въстанието. — *616.*

404 *Seehandlung* (Морска търговия) — търговско-кредитно дружество, основано в 1772 г. в Прусия; това дружество, което се ползувало с редица важни държавни привилегии, отпущало големи заеми на правителството, изпълнявайки фактически ролята на негов банкер и маклер по финансовите въпроси. В в 1904 г. било официално преобразувано в пруска държавна банка. — *617.*

405 *«Chambre introuvable»* («Безподобната камара») — камарата на депутатите във Франция през 1815—1816 г., която се състояла от крайни реакционери. — *618.*

406 През време на така наречената Варшавска конференция през октомври 1850 г. (виж бележка 219) Николай разговарял с рязък и застрашителен тон с представителя на Прусия министър-президента граф Бранденбург. След завръщането си от Варшава граф Бранденбург неочаквано умрял. Неговата смърт се приписвала на оскърбителното отношение на царя към него и на вълнението на пруския министър-президент поради националното унижение на Прусия. — *622.*

407 *Законите наМану* — древноиндийски сборник от норми, които определят задълженията на всеки индус съобразно с догмите на браманизма. Съставянето на тези закони индийската легенда приписвала на Ману — митичен родоначалник на хората. — *624.*

408 *«Volks-Zeitung»* («Народен вестник») — германски демократичен ежедневник, излизал в Берлин от 1853 г.

«National-Zeitung» («Национален вестник») — германски буржоазен ежедневиик, излизал под това заглавие в Берлин през 1848—1915 г.; през 50-те години имал либерално направление. — *629.*

409 На Сервий Тулий (VI век преди нашата ера) се приписва реформата на обществения строй на древния Рим, която сложила край на родовия строй и завършила прехода към робовладелската държава. Съгласно тази реформа населението на Рим, способно да носи оръжие, което дотогава се деляло на патриции и плебеи, било разделено на пет главни класи в зависимост от имуществения ценз. Всяка класа давала определено количество войскови единици — центурии, които по онова време били и политически единици. При това особено значение придобили събранията на центуриите, на които всяка класа получавала толкова гласа, колкото центурии давала. Тази система давала преобладаващо влияние при решаването на най-важните политически въпроси на най-състоятелните класи. Предишното деление на римляните на триби, които обединявали по сто рода, било заменено с териториално деление. — *632.*

410 *Хераклейски полуостров* — така се наричала частта от Кримския полуостров западно от Инкерман до Балаклава; той бил един от главните театри на военните действия, които се водели във връзка с обсадата на Севастопол. Като споменава за откъсването на малко парче от територията на Русия, Маркс има предвид частта от Бесарабия, от която Русия била принудена да се откаже по Парижкия мирен договор от 1856 г. — *633*.

411 Така Николай I нарекъл Турция в разговор с английския пълномощен министър в Петербург Х. Сеймур на 9 януари 1853 г., предлагайки Турция да бъде разделена между Русия и Англия. Англия, която не желаела засилването на Русия и била заинтересована от запазването на слабата Отоманска империя, отхвърлила това предложение. — *633*.

412 G. W. Cooke. «China: being «The Times» Special Correspondence from China in the Years 1857 — 1858». London, 1858, p. 273 (Дж. У. Кук. «Китай: специални кореспонденции от Китай за вестник «Times» през 1857—1858 г.». Лондон, 1858, стр. 273). — *635*.

413 «*Le Correspondant*» («Кореспондент») — френско католическо месечно списание; излизало в Париж от 1829 г.; през 50-те години — орган на орлеанистите. — *639*.

414 Въведената в XVI век в Англия длъжност *лорд-президент на Държавния съвет* (по-късно Тайния съвет) се запазила в министерския съвет като почетна длъжност, представлявайки нещо като пост на министър без портфейл; нейният носител не упражнявал никакво влияние върху държавните работи. — *644*.

415 «*Staats-Anzeiger*» — съкратено название на германския ежедневник «Königlich-Preussischer Staats-Anzeiger» («Кралско-пруски държавен вестник»), официален орган на пруското правителство; излизал под това заглавие в Берлин от 1851 до 1871 г. — *644*.

416 Унтер дер Линден (Unter der Linden) — една от централните улици в Берлин. — *644*.

417 «*Илиада*» — знаменита древногръцка епическа поема, приписвана на легендарния поет на Древна Гърция Омир.

«*Еда*» — сборник от исландски митологични и героични песни от VII—XIII век, един от най-големите паметници на световния епос. — *645*.

418 *Худибрас* — герой на едноименната сатирична поема на английския поет Бътлер, който се отличавал със склонност към безсмислени разсъждения и спорове и със способност да «доказва» с помощта на силогизми най-абсурдни положения. — *649*.

419 «*Le tiers-état c'est tout*» («Третото съсловие е всичко») — перифраза на израза «Що е третото съсловие? — Всичко» от брошурата на Е. Ж. Сиес «Qu'est-ce que le tiers-état?» («Що е третото съсловие?»), излязла в 1789 г. в навечерието на френската буржоазна революция. — *649*.

420 D. Hansemann. «Preussen und Frankreich» (Д. Ханземан. «Прусия и Франция»). Първото издание излязло в 1833 г. — *649*.

421 *Готската партия* била образувана през юни 1849 г. от представители на контрареволюционната едра буржоазия, десни либерали, напуснали Франк-

фуртското събранне след отказа на прускня крал Фридрих-Вилхелм IV да приеме императорската корона от Националното събрание и след решението на лявото мнозинство на Събранието за създаване на имперско регентство. Страхувайки се от победа на революцията, тазн партия си поставяла за цел обединението на цяла Германия с изключение на Австрня под върховенството на хохенцолернска Прусия. — *650.*

422 Става дума за войната на Прусия протнв Дания през 1848—1850 г. Прусия претърпяла поражение и била принудена да сключи с Дання мнр (1850 г.), по който Шлезвиг и Холщайн си оставали в пълно подчннение на Дання. — *651.*

423 Става дума за германския писател Пюклер-Мускау, който издал в 1831 г. в Щутгарт книгата «Briefe eines Verstorbenen» («Пнсма на един покойннк»).— *651.*

424 «*Kreuz-Zeitung*» («Кръстов вестник») — известно название на крайно реакцнонния германскн ежедневннк «Neue Preussische Zeitung» («Нов пруски вестник»), който нзлизал в Берлин от юнн 1848 г. н бил орган на контрареволюционната придворна камарила и на пруското юнкерство. В заглавието на «Neue Preussische Zeitung» бил изобразен кръстът на ландвера. — *653.*

425 Немското Krautjunker («ретрограден помешчик») се превежда на английски fox-hunter (ловец на лисици) по аналогия с традицнонното развлечение на английските земевладелци — лова на лнсицн. — *655.*

426 *Кутията на Пандора.* — вместнлище на зло н раздори; лнтературен образ, създаден във връзка с древногръцкия мит за Пандора, която от любопитство отворила една кутня, където били затворени всевъзможни бедствня, и ги пуснала на свобода. — *664.*

427 «*Preussische Zeitung*» — съкратено изванне иа германския ежедневник, правителствен орган «Allgemeine Preussische Zeitung» («Всеобщ пруски вестник»). Излизал под това заглавне в Берлин от 1853 до 1859 г. — *664.*

428 *Treubund* (Съюз на верните) — реакционна шовиннстическа организация, създадена от пруските монархисти в Берлин в края на 1848 г.

Оранжисти (орден на оранжистнте) — реакционна терористична организация, създадена в Ирландия в 1795 г. от лендлордовете и протестантското духовенство за борба против националноосвободителното движение на ирландския народ. Орденът обединявал ултрареакционните ирландскн и английски елементи от всички слоеве на обществото и систeмно се занимавал с насъскване на протестантите срещу ирландцнте католици. Особено силно било влиянието на ордена в населената с протестанти Северна Ирландия. Названието сн орденът получил в памет иа Вилхелм III Орански, който потушил въстанието от 1688—1689 г. в Ирландия. — *664.*

429 Маркс има предвид произведението на Тушар-Лафос «Chroniques de l'Oeil-de-Boeuf («Хроника на приемната»), издадено в осем тома в Париж през 1829—1833 г. Oeil de boeuf (буквално: бнволско око) — така се нарнчала голямата приемна пред спалнята на френския крал във Версайския дворец.— *665.*

430 *Въстанието в Милано* на 6 февруарн 1853 г. било вдигнато от привърженнците на италианския революционер Мадзини и подкрепено от унгарски революционни емигранти. Въстаннцнте, повечето от които били италиански

работници-патриоти, си поставяли за цел смъкването на австрийското господство в Италия. Но организирано на базата на заговорническа тактика н без да се държи сметка за реалната обстановка, въстанието бързо претърпяло поражение. Маркс му дава оценка в редица статии (виж настоящото издание, т. 8, стр. 539—540, 545—548, 467—568).

Дебаркирането в Сапри (провинцията Салерно) на малък отряд, възглавяван от италианскня революционер-демократ К. Пизакане, с цел да бъде вдигнато въстание в Южна Италия, станало в края на юни 1857 г. Отрядът не успял да установи връзка със селските маси н не бил подкрепен от тях, поради което бил разгромен от неаполитанските войски. — *667.*

431 Енгелс има предвид гастролите в Италия на известната италианска трагична артистка Ристори, която изпълнявала ролята на библейската героиня Юдита в едноименната драма на Джакомети. Съгласно библейската легенда Юдита, за да спаси своя народ, убила асирийския пълководец Олоферн и по този начин дала възможност на юдеите да изгонят враговете от своята страна. В края на пиесата Ристорн пеела химн, който съдържал думите: «Нека те знаят, че свещена е войната, щом чуждоземец застрашава татковината нн». Италнанските патриоти посрещали този химн с шумни демонстрации, явно насочени против австрийскнте окупатори. През време на гастролите на артистката в Парма пармската херцогиня разрешила химнът да бъде изпълняван изцяло, позовавайки се на това, че в Парма няма чужденци. Пиесата предизвнкала възторг сред публиката; в която и пиеса да играела след това Ристори, публиката нскала от нея да изпълни химна от «Юдита», изпращайки го всеки път с бурнн ръкопляскания. — *669.*

432 Става дума за статията на Моиталамбер «Un débat sur l'Inde au parlement anglais» («Дебати за Индня в английския парламент»), иапечатана в списанне «Le Correspondant», нова серия, т. IX, на 25 октомври 1858 г. — *670.*

433 Има се предвид разгромяването на пруската армия при Йена иа 14 октомврн 1806 г., което довело до капитулацията на Прусия пред Наполеоиова Франция, разкривайки цялата гнилост на социално-политическия строй иа феодалната монархия на Хохенцолернните. — *675.*

434 На Йонийските острови, които от 1815 г. се намирали под аиглийски протекторат, както и в самата Гърция, през 50-те години нараствало национално движение за обединение с Гърция. През ноември 1858 г. иа островите бил изпратен със специална мисия Гладстон. Макар законодателното събрание иа Корфу (главния от Йонийските острови) да се изказало единодушно за обединение с Гърция, английското правителство успяло да проточи решаването на този въпрос дълги години. Йонийските острови били предадеии на Гърция едва в 1864 г.

Наричайки Гладстон «омировски», Маркс има предвид, изглежда, обстоятелството, че Гладстон бил авторът на току-що излязлата тогава книга: «Studies on Homer and the Homeric Age». Oxford, 1858 («Изследвания върху Омир и омировската епоха». Оксфорд, 1858). — *677.*

435 В 1799 г. руската ескадра на адмирал Ф. Ф. Ушаков освободила Йонийските острови от властта на французите. Ушаков провъзгласил република на островите и въвел конституция, която им давала широко самоуправление. В 1807 г. островите отново били предадени под властта на Франция и Наполеои I фактически отменил тази конституция. В 1815 г. островите били предаденн на Англия, която установила над тях протекторат и въвела нова конституция, която обличала с неограничена власт британския представител на острови-

те — лорд върховен комисар. Засилващото се на островите недоволство от чуждото господство принудило английското правителство (в което Грей заемал поста министър на военните работи и на колониите) да проведе там в 1849 г. реформа, която разширявала малко местното самоуправление и избирателните права на йонийците. — *680.*

436 *Притинг-хаус-скуер* — площад в Лондон, на който се намира главната редакция на вестник «Times». — *681.*

437 Маркс намеква за обстоятелството, че като главен секретар за Ирландия през 1830—1833 г. Дерби провеждал политика на репресии по отношение на ирландския народ. По акта за прекратяване на конституционните гаранции (Coercion act), който Дерби прокарал в 1833 г. в парламента, в Ирландия се забранявала свободата на събранията, въвеждали се обсадно положение и военни съдилища и се преустановявало действието на Habeas Corpus Act.

Оранжистки ложи — виж бележка 428 — *683.*

438 *Феникс-клуб* — ирландско тайно дружество, което възникнало от разгромените след 1848 г. революционни ирландски клубове; обединявало главно дребни чиновници, търговски служители и работници. Дружеството било свързано с ирландските революционни емигранти в САЩ. В 1858 г. в резултат на пропагандата на лидера на фенианците Стефънс повечето от членовете на клуба влезли в тайното фенианско братство. — *685.*

439 *Рибонизъм* (от думата ribbon — лента) — възникнало в края на XVIII в. в Северна Ирландия движение на ирландските селяни, обединени в тайни организации (участниците в тези организации носели като емблема лента от зелен плат). Движението на рибонистите било една от формите на народна съпротива срещу произвола на английските лендлордове и насилственото изгонване на арендаторите от земята. Рибонистите нападали помешчическите имения, организирали покушения срещу най-омразните си лендлордове и управители. Но дейността на рибонистите имала чисто местен, разпокъсан характер без каквато и да било обща програма за действие. — *685.*

440 «*The Daily Express*» («Ежедневен експрес») — английски правителствен ежедневник, излизал от 1851 г. в Дъблин. — *685.*

441 «*Момчета на ранните часове*» (Peep-o'-Day boys) — название на членовете на реакционни протестантски (презвитериански) организации, които възникнали в Северна Ирландия през 80-те години на XVIII век за борба против католиците. Поддържани открито от лендлордовете и мълчаливо от английското правителство, което разпалвало и поощрявало в свой интерес религиозната вражда сред ирландците, членовете на тези дружества нахълтвали обикновено на разсъмване (оттук названието «момчета на ранните часове») в къщите на католиците и ги разгромявали, под предлог че търсят оръжие, каквото по закон на католиците било забранено да носят.

«*Защитници*» («Defenders») — название на членовете на организации на ирландските католици, възникнали през 80-те години на XVIII век с цел за защита срещу «момчетата на ранните часове». — *686.*

442 Става дума за *Главния комитет по селския въпрос* (виж бележка 396). — *688.*

443 Маркс споменава за събития от френската буржоазна революция от края на XVIII век. През нощта срещу *4 август 1789 г.* френското Учредително събрание под натиска на растящото селско движение тържествено провъзгласило отменяването на редица феодални повинности, които по това време

били фактически унищожени от въстаналите селяни. Обаче издадените след това закони отменили без изкупуване само личните повинности.

Декларацията за правата на човека и гражданина била приета на 20 август 1789 г. от френското Учредително събрание. Един от основните пунктове на Декларацията бил провъзгласяването на свободата, собствеността и т. н. за естествени и неотемни права на човека. — *691.*

444 За да предотврати засилването на народното движение, папа Пий IX скоро след избирането му в 1846 г. станал инициатор на редица либерални реформи (частична амнистия на политическите затворници, отменяване на предварителната цензура и т. н.). — *691.*

445 Маркс има предвид «Правилника за управлението на помешчическите селяни от С.-Петербургска губерния, съставен в С.-Петербургския дворянски комитет». Маркс сравнява този документ, който се появил около 5 декември 1857г. с подадената от английския парламент до крал Чарлз I на 28 май 1628 г. «Петиция за правата», в която се съдържало искането за значително ограничаване на кралската власт. — *694.*

446 В 1807 г. в Прусия била проведена реформа, която отменявала личната зависимост на селяните от едрите земевладелци, но запазвала всички повинности и съдебно-полицейската власт на едрите земевладелци над селяните. Въпреки половинчатия характер на тази реформа, едрите земевладелци с всички сили се опитвали да попречат на нейното осъществяване, съпротивявали се срещу реформирането на самоуправлението в селото. В 1808 г. те успели да получат правото да присвояват селските земи. Макар в 1811 г. на селяните да било дадено правото да изкупват феодалните повинности, те практически не можели да се възползуват от това право поради тежките условия на изкупването. Процесът на освобождаване на селяните от крепостна зависимост продължил в Прусия дълги години. — *697.*

447 Намек за Фридрих-Вилхелм IV.

«Berliner politisches Wochenblatt» («Берлински политически седмичник») — крайно реакционен вестник, излизал от 1831 до 1841 г.; ползувал се с подкрепата и покровителството на кронпринца Фридрих-Вилхелм (от 1840 г. — крал Фридрих-Вилхелм IV). — *700.*

448 *Право на мъртвата ръка* — в средните векове правото на феодала да наследява имуществото на умрелите крепостни селяни. Тъй като на практика държането на земята и имуществото на умрелите селяни оставали у техните наследници, последните били задължени да плащат за това на феодала специална обременителна такса в натура или пари — менморт (main morte — мъртва ръка). — *701.*

449 *Reichsunmittelbarer Fürst* в средните векове, в периода на съществуването на Свещената римска империя на германската нация — германски княз, непосредствено подчинен на императора. Към тези князе спадал по онова време и пруският крал. — *702.*

450 Това произведение на Маркс е началото на неговите икономически ръкописи от 1857—1858 г., публикувани изцяло досега само на езика на оригинала от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС в 1939 г. под редакционното заглавие «Grundrisse der Kritik der politischen Oekonomie (Rohentwurf)».

«Уводът», върху който Маркс работел от края на август до средата на септември 1857 г., представлява незавършената чернова на «общия увод»

към замисленото от него голямо икономическо произведение, в което той възнамерявал да изследва всички проблеми на капиталистическия начин на производство и същевременно да подложи на критика буржоазната политическа икономия. Главните точки на плана за това голямо произведение са посочени от Маркс още в самия «Увод». В процеса на по-нататъшните изследвания Маркс неведнъж променял първоначалния си план и съобразно с новите му варианти създал «Към критиката на политическата икономия» и «Капиталът». Споменатият ръкопис от 1857—1858 г. представлява един вид чернова на тези две произведения. «Уводът» бил открит в книжата на Маркс в 1902 г. В 1903 г. той бил публикуван на немски език в Берлин в списание «Neue Zeit»; на руски бил издаден за пръв път в 1922 г. в Петроград в книгата: К. Маркс. «К критике политической экономии». — *707*.

451 Става дума за теорията на Русо за взаимоотношенията между хората при тяхното преминаване от естествено в гражданско състояние, развита в неговото произведение: «Du Contract social; ou, Principes du droit politique». Amsterdam, 1762 (Ж. Ж. Русо. «За обществения договор, или Принципи на политическото право». Амстердам, 1762). — *707*.

452 J. St. Mill. «Principles of Political Economy». Vol. I, London, 1848. Book I. Production» (Дж. Ст. Мил. «Принципи на политическата икономия». Т. I, Лондон, 1848. Книга I, «Производство»). — *710*.

453 J. St. Mill. «Principles of Political Economy». Vol. I, London, 1848. Book I, «Production». — *711*.

454 *Determinatio est negatio* — определението е отрицание. Маркс привежда тук тази теза на Спиноза в тълкуванието на Хегел, което придобило широка известност. У Спиноза този израз се употребява в смисъл «ограничението е отрицание» (виж Б. Спиноза. «Переписка», писмо № 50). — *714*.

455 Има се предвид по-специално «истинският социалист» К. Грюн, чиито възгледи за съотношението между производството и потребление Маркс критикува в «Немска идеология» (виж настоящото издание, том 3, стр. 506—510). — *717*

456 H. Storch. «Considérations sur la nature de revenue national». Paris, 1824, p. 144—159 (А. Щорх. «Разсъждения относно природата на националния доход». Париж, 1824, стр. 144—159). — *717*.

457 Crédit Mobilier — виж бележка 28. — *734*.

458 *Фама* — римско название на гръцката богиня на мълвата Оса, служи като олицетворение на бързо разпространяващи се слухове. — *734*.

ДАТИ ИЗ ЖИВОТА И ДЕЙНОСТТА НА К. МАРКС И Ф. ЕНГЕЛС

(април 1856 — януари 1859)

1856

14 април — По покана на редакцията на чартисткия орган «The People's Paper» («Народен вестник») Маркс участвува в празнуването на четвъртата годишнина от основаването на вестника. Ползувайки се от даденото му право да говори пръв, той произнася реч за световноисторическата роля на пролетариата. Маркс отбелязва незавършеността на революцията от 1848—1849 г. и подчертава, че противоречията на капиталистическото общество неизбежно ще доведат до социална революция и до победа на пролетариата. Тази реч на Маркс бива публикувана на 19 април в «People's Paper», на редактора на който — Джонс — Маркс продължава да оказва постоянна помощ със статии и съвети.

Втората половина на април 1856 — март 1857 — Маркс продължава работата си върху проучването на англо-руските отношения през XVIII век, започната през февруари 1856 г. Той конспектира дипломатически документи и историческа литература на английски, немски и френски език, като по-специално прави извадки от произведенията на Мотли, Сегюр, Бойер и др.

16 април — Изучавайки перспективите за нов революционен подем в Германия, Маркс доразвива идеята за съюза между работническата класа и селячеството. В писмо до Енгелс той пише, че «цялата работа в Германия ще зависи от възможността да се подкрепи пролетарската революция с едно второ издание на селската война».

Маркс праща на Енгелс между другите материали и «Повест за похода на княз Игор».

Около 25 април — Маркс пише статия за дебатите в камарата на лордовете относно вдигането на паметника на Йоркския херцог от площад Ватерло в Лондон. Статията, в която въз основа на живота и дейността на херцога се бичуват паразитизмът и

пороците на висшето английско аристократическо общество, бива отпечатана под заглавие «Камарата иа лордовете и паметинкът на Йоркския херцог» в «People's Paper» на 26 април.

26 април Маркс препраща на Енгелс полученото от Германия писмо от бившия член на Съюза на комунистнте Йохан Микел, в което последният моли Маркс да съобщн гледището си по въпроса за отношението на пролетарската партия към буржоазията в предстоящата революция; при това Микел изказва мнението, че пролетариатът трябва да избягва всякакви мерки, които могат да отблъснат буржоазията.

Началото на май Маркс получава от Адолф Хамахер от Кьолн писмо с приветствие от името на кьолнските, елберфелдските и солингенските работници. Във връзка с разногласията между работническите организации в Кьолн и Дюселдорф Хамахер се обръща към Маркс с молба да се изпратн представител от Лондон, за да се обсъдят на самото място въпросите на работническото движение в Рейнската провннция. Маркс възнамерява да пише писмо в Кьолн и да го прати с конспиративна цел чрез жена си.

Между 5 и 15 май Маркс изпраща на бившня член на Съюза на комунистите Имандт в град Дънди материал за Кошут, който Имандт нзползува в статиите си, публикувани в някон местни вестницн.

Средата на май Енгелс предприема пътуване из Ирландия. Той посещава Дъблнн, Голуей, Лимерик, Трейли и други градове, отбелязвайкн навсякъде разорението и мизерията на ирландското население в резултат на завоевателните войни на англичаните и на колониалната им политика в Ирландия.

Около 16 май Маркс пише статия за вътрешната и външната политика на Сардинското кралство. Статията под заглавие «Сардиния» излиза на 17 май в «People's Paper» и на 31 май в американския вестник «New-York Daily Tribune».

Около 18 май — 3 юни Маркс е много болен; на моменти той не е в състояние да работи; докторът го съветва да отдъхне вън от Лондон.

23 май След завръщането си от Ирландия в Манчестер Енгелс пише на Маркс писмо, в което дава задълбочена характеристика на положението на Ирландия, наричайки я «първата английска колония».

Юни Маркс проучва дейността на френската акционерна банка Crédit Mobilier и пише за нея три статии. Първата от статиите под заглавие «Френската Crédit Mobilier» бива отпечатаиа в «People's Paper» на 7 юни. Всички статии под същото заглавие излизат след това в «New-York Daily Tribune» на 21 и 24 юни и 11 юли.

Юни—септември Енгелс се запознава с новата книга иа френския воеиен писател Базанкур «Кримската кампания до завземаието на Севастопол», написаиа от бонапартистки позиции; прави от нея извадки, които озаглавява «Сент-Арно».

Около 7 юни — средата на юли	Маркс заедно с Пипер заминава от Лондон за Хъл, а оттам при Енгелс в Манчестер.
28 юни — 2 август	Във вестниците «The Sheffield Free Press» («Шефилдски свободен печат») и лондонския «Free Press» («Свободен печат») под заглавие «Разкрития относно дипломатическата история на XVIII век» излизат подбрани от Маркс дипломатически писма и документи, които той придружава с обяснения и бележки. С тази публикация трябвало да започне замислената от Маркс работа за англо-руските отношения през XVIII век. Маркс прекратява обаче публикуването на «Разкритията», тъй като редакцията изопачавала текста и произволно го съкращавала.
Около началото на юли	В писмо до Микел Маркс, след като се съветва предварително с Енгелс и В. Волф, подробно се спира на въпросите за характера и движещите сили на предстоящата революция в Германия. Маркс разяснява, че единственият съюзник на пролетариата в бъдещата революция ще бъде селячеството. Той настоява на необходимостта от безпощадна борба против буржоазията. Микел разпространява писмото на Маркс сред своите приятели и съмишленици.
25 юли — началото на август	Във връзка с юлските революционни събития в Мадрид Маркс пише две статии, в които дава характеристика и оценка на испанската революция от 1856 г. Статиите излизат като уводни в «New-York Daily Tribune» на 8 и 18 август.
Началото на август	Енгелс отхвърля предложението на своя братовчед Е. Бланк да подаде до пруските власти молба за неговото амнистиране. Енгелс подлежал в Германия на съд за участието му в революцията през 1848—1849 г.
Втората половина на август	Енгелс отива в Лондон, за да се срещне с майка си, която пристигнала за известно време в Англия.
16 август 1856 — 1 април 1857	В лондонския вестник «Free Press» под заглавие «Разкрития относно дипломатическата история на XVIII век» излиза в обем от 5 печатни коли уводът към замисленото от Маркс произведение за англо-руските отношения през XVIII век. За разлика от първата публикация на «Разкритията», започната във вестниците «Scheffield Free Press» и «Free Press», тази публикация е по-пълна. Значителна част от увода се състои от дипломатически писма, документи и исторически памфлети. Самият труд, който по замислите на Маркс трябвало да има обем от 20 печатни коли, останал неосъществен.
Около 30 август	Маркс получава от В. Волф известие за смъртта на бившия член на Съюза на комунистите, приятел на Маркс и Енгелс, немският пролетарски поет Георг Веерт, който починал в Хавана.
Около 8 септември—декември	Домашните грижи на Маркс във връзка с болестта на жена му и преместването им в нова квартира му отнемат много време и поради това той пише малко статии за «New-York Daily Tribune».

Средата на септември	Маркс получава от Дана петнадесет статии на Енгелс за панславизма и три свои статии за дунавските княжества, ненапечатани в «New-York Daily Tribune» под влияние на неговия сътрудник панслависта Гурговски.
22 септември	Маркс се среща с Олмстед, представител на американската издателска фирма Пътнъм; на срещата присъствува и Ф. Фрайлиграт, немски поет, бивш член на Съюза на комунистите, с когото Маркс поддържа постоянни връзки в Лондон. Олмстед поръчва статия за Кримската война във връзка с книгата на Базанкур, както и статия на тема «Кораби против крепости» и на други военни теми. Той моли също Маркс да напише статия за неотдавна починалия Х. Хайне.
Около 26 септември — около 17 октомври	Във връзка със започнала криза на международния паричен пазар Маркс пише първите четири статии на тази тема. Три от тях излизат като уводни в «New-York Daily Tribune» на 9 и 27 октомври и 1 ноември, а четвъртата като кореспонденция под заглавие «Паричната криза в Европа» — на 15 октомври.
26 септември	Енгелс съобщава на Маркс за намерението си да напише некролог за Георг Веерт и да го помести в един от берлинските вестници. Той споделя своите впечатления за симптомите и перспективите на приближаващата икономическа криза; изказва предположението, че кризата трябва да избухне през лятото на 1857 г.
Октомври	Във връзка с приближаващата икономическа криза Маркс възобновява заниманията си с политическа икономия, по-специално основно проучва въпроса за среброто.
Началото на октомври	Маркс се премества в по-хигиеничен район на Лондон, в квартира на адрес: 9, Графтон-терас, Мейтланд парк, Хаверсток-Хил, Хямпстед-роуд.
След 3 октомври	Маркс получава от Париж от германския емигрант Р. Райнхард годишните отчети на Crédit Mobilier и ги използува за своите статии.
Втората половина на октомври 1856 — март 1857	Маркс изучава историята на Полша, особено се интересува от полския въпрос в революциите през XVIII и XIX век и стига до извода, че след 1789 г. интензивността и жизнеспособността на всички революции могат доста точно да се измерват по тяхното отношение към Полша; чете труда на Мерославски «Ролята на Полша в европейското равновесие» и трудовете на Лелевел: «История на Полша», т. I и «Размишления върху политическото положение на бивша Полша и историята на нейния народ».
Около 30 октомври	Енгелс завършва статията си за книгата на Базанкур и я озаглавява «Сент-Арно». Статията получава висока оценка от Маркс, който я изпраща в редакцията на нюйоркското списание «Putnam's Monthly» («Месечник на Пътнъм»); статията обаче не бива публикувана.

30 октомври — Във връзка с подготвяната от английското правителство военна експедиция в Персийския залив за окупиране на остров Харак (Харг) Маркс пише статия за Персия, в която разобличава агресивната външна политика на Англия в Азия. Редакцията на «New-York Daily Tribune» я печата като уводна статия едва на 7 януари 1857 г. с големи съкращения.

Около 7 ноември и около 21 ноември — Маркс пише за «New-York Daily Tribune» две статии за европейската финансова и търговска криза, които излизат като уводни на 22 ноември и 6 декември.

Втората половина на ноември — Енгелс проучва литературата по военно-морско дело във връзка с подготовката на серия от статии за списание «Putnam's Monthly»; чете книгата на У. Джеймс «Морската история на Англия» главно заради темата «кораби против крепости».

17 ноември — Енгелс съобщава на Маркс редица факти, които свидетелствуват за изострянето на финансовата криза в Европа, за опасността от криза във Франция, за авантюристичната политика на Наполеон III и за създаващите се във Франция благоприятни условия за революция, както и за тактиката на пролетарската партия в предстоящата революция.

Края на ноември — Маркс пише за «New-York Daily Tribune» две икономически статии за Австрия, които под заглавие «Морската търговия на Австрия» биват публикувани на 9 януари и 4 август 1857г.

Около 2 декември — Във връзка с възникналия между Прусия и Швейцария конфликт за Нюшател Маркс изучава историята на Прусия; съобщава на Енгелс редица критически бележки върху пруската история; пише по този повод статия, която под заглавие «Божественото право на Хохенцолерните» излиза в «People's Paper» на 13 декември 1856 г. и в «New-York Daily Tribune» на 9 януари 1857 г.

1857

Януари—февруари — Маркс пише статия (която не била довършена) против памфлетите на Бруно Бауер за Русия и Англия. В същото време Маркс изучава руската история и прави таблица на историческите събития в Русия от 973 до 1676 г.; чете книгата на Лалерстед «Скандинавия, нейните опасения и надежди».

Януари—март — Енгелс е претрупан с работа в кантората. Поради това той няма почти никакво време да пише статии за «New-York Daily Tribune».

Маркс изучава книгата на Реньо «Политическа и социална история на дунавските княжества» и прави извадки от нея.

7 януари — Маркс изпраща на редакцията на «New-York Daily Tribune» статия за англо-китайския конфликт в Кантон, в която подробно анализира инцидента с контрабандисткия китайски кораб «Ароу», послужил като повод за втората «опиумна» война в Китай. Статията излиза като уводна на 23 януари.

Около 10 януари Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статия за планинската война във връзка с пруско-швейцарския конфликт за Нюшател; статията излиза като уводна на 27 януари.

Втората половина на януари Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» втора статия за планинската война, Маркс пише финансова статия; статиите не биват публикувани.

20 януари Маркс съобщава на Енгелс, че в продължение на около три седмици «New-York Daily Tribune» не е напечатал нито една от написаните от него и от Енгелс статии.

Около 27 януари — началото на февруари Във връзка с англо-персийската война Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за грабителските планове иа Англия по отношение на Персия, а Енгелс — статия за перспективите на англо-персийската война; и двете статии биват публикувани във вестника като уводни на 14 и 19 февруари.

5 февруари Маркс получава писмо от Микел с предложение да сътрудничи в хамбургското списание «Das Jahrhundert» («Столетие»), но не приема това предложение поради дребнобуржоазното направленне иа вестника.

6 февруари Маркс изпраща писмо на Дана, в което иска обяснение за рядкото печатане на неговите статии в «New-York Daily Tribune» и заявява, че възнамерява да престане да сътрудничи във вестника.

Средата на февруари — началото на юли Маркс продължава да изучава икономическа литература, поспециално току-що излезлите V и VI том от «История на цените» от Тук, произведението на Маклауд «Теория и практика на банковото дело», и прави извадки от тях.

20 февруари Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия, която бива публикувана във вестника иа 9 март под заглавие «Новият английски бюджет».

27 февруари Маркс пише статията «Парламентарните дебати за военните действия в Китай», която излиза в «New-York Daily Tribune» на 16 март.

Март—юли Маркс с мъка може да работи поради голямото влошаване на здравословното състояние на жена му и много тежкото си материално положение; поради липса на пари не е в състояние да си плати наема; през април се разболява и той.

6 март—7 април Във връзка с новите парламентарни избори в Англия Маркс пише за «New-York Daily Tribune» пет статии: «Поражението на правителството на Палмерстои», «Предстоящите избори в Англия», «Английските избори», «Поражението на Кобден, Брайт и Гнбсон» и «Резултатите от изборите». Статиите излизат във вестника на 25 и 31 март н 6,17 и 22 април.

Около 18 март Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за руската търговия с Китай. Статията бива публикувана като уводна иа 7 април.

21 март	Маркс получава писмо от Дана от 5 март, в което последният го моли да не скъсва с «New-York Daily Tribune» и се задължава да му плаща само една статия седмично, независимо от това, дали тя ще бъде напечатана или не; за останалите статии обещава да плаща при публикуването им. По този начин редакцията намалява наполовина хонорара на Маркс. Поради трудното си материално положение Маркс е принуден да се съгласи.
Около 22 март	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» още една статия относно англо-китайския конфликт в Кантон. Статията излиза като уводна на 10 април.
Началото на април	Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статия за евентуална военна експедиция на англичаните в Китай във връзка с англо-китайския конфликт; в нея той осветлява причините и хода на военните действия в периода на първата «опиумна» война в Китай. Статията излиза като уводна на 17 април.
7 и 10 април	Във връзка с публикуването на отчетите на английските фабрични инспектори за 1856 г. Маркс пише статиите «Положението на фабричните работници» и «Английската фабрична система», в които разобличава жестоката експлоатация на работниците от английските фабриканти. Статиите излизат в «New-York Daily Tribune» на 22 и 28 април.
14 и 28 април	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за новоизбраната камара на общините, в която говори за манчестерската школа и за вигите и торите, както и статия за Австрия; и двете статии не биват публикувани.
Около 16 април	По молба на Маркс, който е болен, Енгелс пише статия за преобразованията в руската армия след Кримската война. Статията излиза в «New-York Daily Tribune» като уводна на 6 май.
21 април	Маркс получава писмо от Дана от 6 април с предложение да сътрудничи в проектирания от него енциклопедичен речник — «Нова американска енциклопедия» — и да се заеме с написването на военните и някои други статии; след като се съветва предварително с Енгелс, Маркс дава своето съгласие.
Края на април — октомври	Енгелс дълго време е тежко болен, поради което не е в състояние да оказва постоянна помощ на Маркс в написването на военните прегледи за «New-York Daily Tribune».
Май	Маркс учи шведски и датски език.
1, 12 и 15 май	Маркс пише три финансови статии за аферите на Кралската британска банка и за френската акционерна банка Crédit Mobilier. Една от тях излиза като кореспонденция под заглавие «Финансови афери в Англия» в «New-York Daily Tribune» на 16 май, а другите две като уводни на 30 май и 1 юни.

Около 20 май	По молба на Маркс Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Персия и Китай», която излиза във вестника на 5 юни.
23 май	Маркс получава от Дана писмо от 8 май със списък на военните статии на буква «А» за първия том на «Новата американска енциклопедия» и с молба да обърне специално внимание на статиите «Армия» и «Артилерия»; Дана предлага също на Маркс да напише в достъпна за английския и американския читател форма статия за естетиката. Той пита дали Маркс ще се съгласи да напише статии за бележитите европейски дейци в областта на промишлеността и търговията. Маркс прави справка за източниците по този въпрос при Енгелс.
26 май	Маркс пише критически бележки относно речта на О'Донел в испанския сенат по повод събитията в периода на революцията от 1854 г. в Испания. Под заглавие «Интересни разкрития» тези бележки на Маркс биват публикувани в «New-York Daily Tribune» на 12 юни.
28 май	Енгелс праща на Маркс своя списък на статии по военни въпроси на буква «А» за «Новата американска енциклопедия».
Края на май — юни	Във връзка с предложението на Дана да напише за «Новата американска енциклопедия» статия за естетиката Маркс изучава произведенията на Ф. Т. Фишер, Е. Мюлер и др.
Юни 1857 — февруари 1858	Едновременно с изучаването на политическа икономия Маркс работи много в библиотеката на Британския музей за събиране на материал за статиите в «Новата американска енциклопедия». Изучава историята на военното дело в древността — в Египет, Асирия, Древна Гърция и Рим, прави бележки и извадки от произведенията на Уилкинсън, Клаузевиц, Шлосер, Мюфлинг и др.
Първата половина на юни	Енгелс е в Лондон.
2 и 12 юни	Маркс пише статия относно новия закон за Френската банка, а във връзка със завършването на англо-персийската война — статия за англо-персийския мирен договор, сключен в Париж на 4 март. Първата статия излиза в «New-York Daily Tribune» като уводна на 20 юни, а втората като кореспонденция под заглавие «Договорът с Персия» — на 24 юни.
19 юни	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия, озаглавявайки я в своя бележник «Британското лицемерие»; статията не бива публикувана.
Около 27 юни	Маркс получава от Дана списък на статиите на буква «В» за «Новата американска енциклопедия».
29 юни	Маркс препраща на Енгелс полученото от Дана писмо от 11 юни, в което последният не съветва да се пише статията «За крепостите и корабите», тъй като новата редакция на

	«Putnam's Monthly» не гарантирала нейното отпечатване. Дана връща също неприетата от редакцията статия на Енгелс «Сент-Арно» за книгата на Базанкур.
30 юни	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за въстанието в индийската армия, с която започва голямата серия от статии за националноосвободителното въстание през 1857-1859 г. в Индия, написани от Маркс и Енгелс. Статията излиза като уводна на 15 юли.
Юли	Маркс пише икономически труд, насочен против Бастия и Кери, — вулгарни икономисти, «теоретици» на хармонията на класовите интереси. Трудът остава недовършен.
Юли 1857 — март 1858	Във връзка с написването на статиите за «Новата американска енциклопедия» Енгелс изучава трудовете на Рюстов, Кей, Жомини, Клаузевиц и др. и прави извадки от тях.
10 юли	Маркс пише статия за положението в Европа, в която осветлява по-специално въпроса за финансовото положение на Франция. Статията излиза като уводна в «New-York Daily Tribune» на 27 юли.
Около 10—24 юли	Енгелс пише за «Новата американска енциклопедия» първата група от статии на буква «А». Маркс ги изпраща в Ню Йорк на 24 юли. Статиите биват публикувани в 1858 г.
14 юли	В писмо до Енгелс Маркс изразява голямото си безпокойство по повод влошаването на неговото здраве; препоръчва на Енгелс незабавно да преустанови работата в кантората и да отиде да се лекува на море, както и да прекрати писането на статии за енциклопедията.
17 юли — 14 август	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» пет статии за въстанието в Индия. Статиите излизат на 4, 14, 18 и 29 август като кореспонденции; четирите със заглавия «Въстанието в Индия», «Индийският въпрос», «Сегашното състояние на индийското въстание» и «Индийското въстание», а петата — без заглавие.
24—28 юли	Маркс събира материал за испанската Армада за статия в «Новата американска енциклопедия»; прави множество извадки по този въпрос и ги праща на Енгелс.
28 юли — 6 ноември	Енгелс е болен и се лекува на море във Ватерло близо до Ливърпул, на остров Уайт и на остров Джерси.
Август	Енгелс пристъпва към работа върху статията «Армия» за «Новата американска енциклопедия».
Първата половина на август	Във връзка с болестта на Енгелс Маркс изучава най-новата френска, английска и германска медицинска литература, за да изясни характера и методите на лечение на болестта на Енгелс.
7 август	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Индийското въстание», която не бива публикувана.

Около 10 август Енгелс завършва две големи статии — «Афганистан» и «Атака» — и почти всички останали статии на буква «А» за «Новата американска енциклопедия»; той изпраща всички статии на Маркс, който да ги препрати в Ню Йорк. Статиите биват публикувани в 1858 г.

11 август Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за дипломатическата борба между европейските държави около въпроса за изборите в Молдавия. Статията под заглавие «Източният въпрос» излиза на 27 август.

Средата на август Маркс посещава завърналия се от Америка бивш член на Съюза на комунистите, негов и на Енгелс съратник Конрад Шрам.

21 август Във връзка с речта на Палмерстон в камарата на общините Маркс пише за «New-York Daily Tribune» преглед на политическото положение в Европа, който излиза като уводна статия на 5 септември.

26 август Маркс изпраща на Енгелс съставения от Дана списък на статиите на буква «В» за «Новата американска енциклопедия».

28 август — 30 октомври Маркс пише за «New-York Daily Tribune» осем статии за въстанието в Индия, за политиката на потискане на индийския народ от британските власти в Индия и за Остиндийската компания. Седем статии излизат като уводни на 15, 17 и 21 септември, 3, 13 и 23 октомври и 14 ноември и една като кореспонденция под заглавие «Индийското въстание» — на 16 септември.

Края на август — средата на септември Маркс пристъпва към написването на своя голям икономически труд и нахвърля «Увода» към него, в който разглежда в общи черти проблемата за диалектическата връзка между производството, разпределението, размяната и потреблението, между производителните сили и производствените отношения, между производствените отношения и правните, семейните и други отношения при капитализма. В «Увода» Маркс излага също накратко същността на своя метод на изследване на икономическите явления. В края на «Увода» той набелязва основните точки на плана на целия си икономически труд. «Уводът» остава незавършен.

Септември — октомври Енгелс пише за «Новата американска енциклопедия» не по-малко от осемнадесет статии, включително статията «Алжир»; същевременно Маркс завършва за енциклопедията работата върху статията «Армада» и девет биографии на военни дейци, както и биографиите на революционерите Р. Блум и Юм Бем; почти всички тези статии той пише съвместно с Енгелс. Статиите излизат в 1858 г.

8 септември Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за френската банка Crédit Mobilier. Статията излиза във вестника като уводна на 26 септември.

15 септември — 23 октомври	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» две статии за въстанието в Индия и пет статии за финансовата политика на Бонапарт; статиите не биват публикувани.
Около 21 септември	Енгелс завършва голямата статия «Сражение» за «Новата американска енциклопедия». Статията бива публикувана в 1858 г.
Около 24 септември	Енгелс завършва статията «Армия» за «Новата американска енциклопедия». В тази статия, както и в другите статии на военни теми, Енгелс пръв осветлява от материалистически позиции цялата история на военното изкуство, като се почне от най-древни времена и се свърши със съвременната буржоазна армия. Статията бива публикувана в 1858 г.
25 септември	В писмо до Енгелс Маркс дава висока оценка на неговата статия «Армия» и обръща внимание на Енгелс на някои неосветлени в статията въпроси.
Октомври 1857 — края на февруари 1858	Маркс обстойно изучава развитието на всеобщата икономическа криза, събира много материал за развоя на кризата в Англия, САЩ, Германия, Франция и други страни. Маркс прави извадки и изрезки от вестниците, подчертава отделни пасажи от статиите във вестници и списания и записва в специални тетрадки основните процеси и явления, предизвикани от кризата в тези страни; обсъжда проблемата за кризата в кореспонденция с Енгелс, който му съобщава много данни за хода и последиците на кризата в Манчестер.
Октомври	Маркс пише «главата за парите», в която разкрива утопизма на Прудоновата идея за «работнически пари» в условията на стоковото производство, излага основните положения на своята теория за стойността и на учението си за парите.
Началото на октомври	Маркс пристига в Сент-Хелер (остров Джерси) при Енгелс; посещава болния от туберкулоза Конрад Шрам, който е в голяма материална нужда; Маркс осигурява на Шрам кореспондентска работа в американския печат.
6 октомври	Енгелс праща на Маркс списък на статиите на буква «С» за «Новата американска енциклопедия».
6—29 октомври	В своите писма до Маркс Енгелс на няколко пъти му пише за живота на Харни на остров Джерси и за здравословното състояние на Конрад Шрам, с които той често се среща през време на пребиваването си в Сент-Хелер.
26 октомври	Маркс получава писмо от Дана от 13 октомври, в което последният му съобщава, че поради икономическата криза редакцията на «New-York Daily Tribune» се е отказала от всичките си европейски кореспонденти с изключение на Маркс и Б. Тейлър; моли Маркс да пише само една статия седмично, и то на първо време главно за войната в Индия и за кризата.

Ноември 1857 — началото на януари 1858
Маркс следи по печата политическата дейност на Ърнест Джонс, който — надявайки се да получи място в парламента — правел все повече отстъпки на радикалната буржоазия; Маркс се готви да посети Джонс и да го предупреди, но поради новите опортюнистически прояви на последния се отказва от своето намерение.

Ноември 1857 — юни 1858
Маркс пише обширната «глава за капитала», в която доста подробно разработва редица извънредно важни проблеми на капитала и излага в общи черти основите на своето учение за принадената стойност. В началото на «главата за капитала» Маркс нахвърля плана на своя икономически труд, в който възнамерявал да разгледа въпросите: капитал, поземлена собственост, наемен труд, държава, международна търговия и световен пазар.

6 ноември
След дълго лекуване на море Енгелс се завръща в Манчестер.

6, 13 и 27 ноември
Маркс пише за «New-York Daily Tribune» три статии за икономическата криза в Англия. Две от тях излизат като уводни на 21 ноември и 15 декември, а третата като кореспонденция под заглавие «Сътресението на британската търговия» — на 30 ноември.

15 ноември
Енгелс съобщава на Маркс за своите наблюдения върху развоя на икономическата криза, за нейните проявления в Англия, за революционизиращото влияние на кризата върху народните маси; изразява надеждата, че революцията е близко, във връзка с което почва да се занимава по-усилено с военно дело.

16 ноември
По молба на Маркс Енгелс пише статия за завземането от англичаните на Делхи, един от главните центрове на националноосвободителното въстание в Индия. Статията излиза на 5 декември в «New-York Daily Tribune» като уводна.

След 24 ноември
Маркс получава от Имандт съобщение за освобождаването от затвора на бившите членове на Съюза на комунистите Бекер и Райф, осъдени по кьолнския процес, както и за това, че Бюргерс, Нотюнг и Рьозер трябва да лежат още една година в затвора.

Около 26 ноември
Енгелс завършва работата върху голяма статия по история на артилерията за «Новата американска енциклопедия». Под заглавие «Артилерия» статията бива публикувана в 1858 г.

4, 18 и 25 декември
Маркс пише за «New-York Deily Tribune» три статии за кризата в Европа, които излизат във вестника като уводни на 22 декември 1857 г. и на 5 и 12 януари 1858 г.

11 декември
Маркс пише статия за английското производство и за наближаващата промишлена криза в Англия за «New-York Daily Tribune»; статията не бива публикувана.

18 декември В писмо до Енгелс Маркс изказва намерението си да напишат заедно с него брошура за кризата и да я издадат на немски език през пролетта на 1858 г.

21 декември Маркс получава чрез Ласал от редактора на виенския буржоазно-либерален вестник «Die Presse» («Печат») Макс Фридлендер предложение да изпраща кореспонденции от Лондон; поради симпатиите на този вестник към политиката на Палмерстон Маркс отхвърля предложението да пише статии на политически теми.

25 декември Маркс съобщава в писмо до Енгелс изводите си за развитието на кризата във Франция.

1858

Първата половина на януари Разработвайки учението за печалбата, Маркс отново чете «Логиката» на Хегел; в писмо до Енгелс той отбелязва, че ако би имал свободно време, «охотно би изложил в две или три печатни коли в достъпна за обикновения човешки ум форма *рационалното* в метода, който Хегел открил, но същевременно мистифицирал».

4 и 14 януари Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» две статии за обсадата и щурмуването на град Лакнау — втория главен център на въстанието в Индия. Първата статия излиза като уводна на 30 януари, а втората като кореспонденция под заглавие «Освобождението на Лакнау» — на 1 февруари.

Около 7 януари Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Британската търговия», която излиза на 3 февруари.

7 януари Енгелс завършва работата върху първата серия от статии за «Новата американска енциклопедия» на буква «С». Статиите излизат в 1858 г.

8 — около 28 януари Маркс и Енгелс пишат за «Новата американска енциклопедия» около единадесет статии. Статиите излизат през 1858-1859 г.

22 януари Маркс пише статията «Предстоящият индийски заем», която излиза в «New-York Daily Tribune» на 9 февруари.

23 януари Маркс съобщава на Енгелс за предложението на Дана да напише за енциклопедията малка статия за историята на въстанието в Индия. Поради липса на материал Маркс обаче съветва Енгелс да не работи върху статията; в отговора си Енгелс предлага да напише статия на тази тема по-късно.

29 януари В писмо до Енгелс Маркс го моли да му разясни въпроса за оборота на капитала в различните предприятия и за влиянието на оборота на капитала върху печалбата и цената.

29 януари — май Маркс чете книгата на Ласал «Философията на Хераклит Тъмни от Ефес» и в писма до Енгелс и Фрайлиграт прави критически бележки върху нея; той смята, че книгата е написана в старохегелиански дух и е «чирашка работа».

2 февруари Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статия за поражението на английския генерал Уиндъм в Индия; статията излиза като уводна на 20 февруари.

5—26 февруари Маркс пише за «New-York Daily Tribune» четири статии за вътрешната политика на Наполеон III, за финансовите мероприятия на Бонапартовото правителство и икономическата криза във Франция и за съюза на Франция с Англия. Трите статии излизат като уводни на 22 февруари и 12 и 15 март, а четвъртата като кореспонденция под заглавие «Управлението на преторианците» — на 12 март.

10 февруари Маркс получава чрез Фрайлиграт писмо от Ню Йорк от участника в революцията от 1848-1849 г., германския емигрант в Америка Фридрих Кам, в което последният му съобщава, че в Ню Йорк е основано германско комунистическо дружество, което обединява 30 души. Кам изпраща устава на дружеството и моли Маркс да му пише за състоянието на комунистическите партии в Европа, по-специално в Германия, както и да му изпрати комунистическата литература, излязла през последните 5 години, и няколко екземпляра от устава на Съюза на комунистите. Маркс отлага отговора до получаването на сведения за Кам от Енгелс, Волф, Фрайлиграт и Имандт.

22 февруари В писмо до Ласал Маркс го моли да изясни възможността за издаване на труда му по политическа икономия в Берлин; Маркс възнамерява да издава съчинението си на свитъци, тъй като няма време, нито средства да напише целия труд изведнаж; Маркс излага на Ласал общия план на своето произведение; съобщава му също, че е съгласен да пише за виенския вестник «Die Presse» една статия седмично за финансите и търговията на Англия, Франция и САЩ.

Началото на март Маркс проучва въпроса за износването на машините във връзка с изследването на цикъла на промишленото възпроизводство; чете по-специално «За икономиката на машините и промишлеността» от Бабедж; моли Енгелс да му съобщи в какъв интервал от време средно се обновяват машините.

2 март Маркс обръща внимание на Енгелс, че полицията отваря техните писма.

4 март В писмо до Маркс Енгелс подробно осветлява въпроса за амортизацията на машините в производствения процес.

9 март Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за речта на Дизраели в камарата на общините; статията не бива публикувана.

11 март — 22 април Маркс пише за «New-York Daily Tribune» седем статии за вътрешната политика на Наполеон III и за съюза между Франция и Англия. Шест от тях под заглавия: «Знамения на времето», «Сегашното положение на Бонапарт», «Мисията на Пелисие в Англия», «Мадзини и Наполеон», «Съдебните процеси против французи в Лондон» и «Англо-френският съюз» излизат на 30 март, 1, 15 и 27 април и 8 и 11 май, а седмата — без заглавие — на 30 април.

Втората половина на март — април Маркс страда от пристъпи на чернодробно заболяване; поради това не може да работи върху своя труд по политическа икономия.

29 март Маркс получава съобщение от Ласал, че берлинският издател Дункер е съгласен да поеме печатането на първите два свитъка на труда на Маркс по политическа икономия.

2 април В писмо до Енгелс Маркс излага подробно плана на своя икономически труд, който трябвало да се състои от 6 книги: «1) За капитала. 2) Поземлена собственост. 3) Наемен труд. 4) Държава. 5) Международна търговия. 6) Световен пазар.

I. *Капиталът* се дели на четири раздела: a) *Капитал* изобщо (това е *предметът на първия свитък*). b) *Конкуренция. . .* c) *Кредит. . . d) Акционерен капитал. . .*»

Първият раздел на първата книга «Капитал изобщо» трябва да съдържа три глави: 1. Стойност. 2. Пари. 3. Капитал.

15 април и 8 май Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» две статии относно подробностите по щурмуването и разграбването на Лакнау от английската армия. Статиите излизат като уводни на 30 април и 25 май.

20 и 30 април Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статиите «Бюджетът на г. Дизраели» и «Важни британски документи», които излизат във вестника на 7 и 20 май.

29 април В писмо до Енгелс Маркс подчертава голямото значение на разгърналото се в Русия движение в полза на освобождаването на крепостните селяни.

6 — около 24 май Маркс е при Енгелс в Манчестер; за да поправи здравето си, се занимава със спорт, езда; същевременно работи върху «главата за капитала».

14 и 25 май Във връзка с публикуването на прокламацията на генерал-губернатора на Индия лорд Кънинг за конфискуване на земите на земевладелците в Ауд, които са участвували в индийското въстание, Маркс пише за «New-York Daily Tribune» две статии — за анексирането на кралство Ауд и за земевладението в Индия; статиите излизат като уводни на 28 май и 7 юни.

27 май Маркс пише статия за финансовите маневри на Бонапарт и за засилването на военния деспотизъм във Франция; статията излиза без заглавие в «Ner-York Daily Tribune» на 11 юни.

Края на май — 6 юли	Енгелс пише три статии за въстанието в Индия. Статиите излизат като уводни в «New-York Daily Tribune» на 15 и 16 юни и 21 юли.
31 май	В писмо до Ласал Маркс го моли да съобщи на издателя Дункер, че поради болест е закъснял с изпращането на ръкописа на първия свитък от икономическия си труд и че обещава да се залови усилено за работа; в същото писмо съобщава мнението си за книгата на Ласал «Философията на Хераклит Тъмни от Ефес», посочвайки съществените ѝ недостатъци.
Юни — началото на август	Маркс е в голяма нужда за пари поради болестта на жена му и дъщеря му Елеонора. След като се сдобива с помощта на Фрайлиграт с пари срещу полица на името на Енгелс, той незабавно изпраща жена си за няколко седмици на лечение и почивка в Рамсгейт.
Първата половина на юни	Маркс прави указател към своите икономически ръкописи, написани между август 1857 и юни 1858 г.
8, 11 и 18 юни	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» три статии за Англия. Двете статии излизат като кореспонденции под заглавия «Състоянието на британската търговия» и «Британското правителство и търговията с роби» на 21 юни и 2 юли, а третата като уводна — на 24 юни.
Около 21 юни	Енгелс завършва работата върху голямата статия «Кавалерия» за «Новата американска енциклопедия». Статията излиза в 1859 г.
29 юни	Във връзка с речта на Брайт в камарата на общините Маркс пише статия за данъците в Индия. Статията излиза като уводна в «New-York Daily Tribune» на 23 юли.
Около края на юни	В квартирата на Фрайлиграт Маркс се среща с унгарския революционер Клапка.
Около 2 юли	Маркс получава писмо от Вайдемайер от Америка, който му препоръчва Албрехт Комп от Ню Йорк и му съобщава за състоянието на работническото движение в Америка и за трудностите по създаването на постоянна пролетарска организация. Същевременно Маркс получава писмо от Ню Йорк от Комп, който му съобщава за основаното от него и Фридрих Кам германско комунистическо дружество. Комп моли да му се изпрати необходимото за пропагандиране на научния комунизъм в Америка произведение на Маркс «Нищета на философията» и броеве от списание «Neue Rheinische Zeitung. Politisch-ökonomische Revue» («Нов рейнски вестник. Политико-икономическо списание»), както и за поддържане на постоянна връзка с дружеството.
9 юли	Маркс пише статия за приетия от камарата на общините законопроект за ликвидиране на върховната власт на Остиндийската компания в Индия. Статията излиза в «New-York Daily Tribune» като уводна на 24 юли.

14 юли	В писмо до Маркс Енгелс съобщава за заниманията си със сравнителна физиология, физика и други природни науки. Енгелс стига до извода, че най-новите открития в природознанието все повече потвърждават правилността на диалектико-материалистическия метод на изучаване на природата. Енгелс продължава да се занимава с природни науки и през следващите години.
Началото на август — средата на ноември	Маркс работи върху първия свитък на своя икономически труд; пише нов вариант на главата за парите. Във връзка с работата си върху тази глава чете току-що излезлия труд на Макларен «Очерк по история на паричното обръщение».
6 и 10 август	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» две статии за банковия закон на Роберт Пил от 1844 г. Статиите излизат като уводни на 23 и 28 август.
17 и 20 август	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» две статии за Китай и за търговията с роби на остров Куба; статиите не биват публикувани.
31 август — 28 септември	Маркс пише четири статии за историята на търговията с опиум в Китай и за Тянцзинския мирен договор. Трите статии излизат като уводни, а четвъртата като кореспонденция под заглавие «Договорът между Китай и Британия» в «New-York Daily Tribune» на 20 и 25 септември и 5 и 15 октомври.
14 септември	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Британската търговия и финанси», която излиза на 4 октомври.
Около 17 септември	Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статия за въстанието в Индия, която излиза като уводна на 1 октомври.
20 и 21 септември	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за китайския договор и статия с критически бележки относно новия манифест на Мадзини. Първата статия остава непубликувана. Бележките на Маркс относно манифеста излизат в «New-York Daily Tribune» на 13 октомври под заглавие «Новият манифест на Мадзини».
1 октомври, 29 и 31 декември	Маркс пише три статии по въпроса за отменяването на крепостното право в Русия. Статиите излизат в «New-York Daily Tribune» на 19 октомври 1858 и 17 януари 1859 г. — едната като уводна, а другите две като кореспонденции под заглавие «Освобождаването на селяните в Русия».
2 октомври — 4 декември	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» десет статии за вътрешната политика на Прусия. Под заглавие «Умопобъркването на пруския крал», «Регентството в Прусия», «Положението в Прусия» и «Новото правителство» статиите излизат на 23 и 27 октомври, 3, 8, 24 и 27 ноември и 3, 13 и 27 декември.

7 октомври	Във връзка с преминаването на Джонс към тясно сътрудничество с буржоазните либерали Енгелс в писмо до Маркс отбелязва обуржоазяването на английската работническа класа и разкрива корените на опортюнизма в английското работническо движение. Енгелс поставя упадъка на чартизма и временната победа на опортюнизма в английското работническо движение в пряка връзка с монополното положение на Англия на световния пазар и с големите ѝ колониални владения.
8—21 октомври	Маркс и Енгелс обсъждат в писма помежду си перспективите на пролетарското движение на континента.
Около 2 ноември	Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статията «Преследването на Монталамбер», която излиза на 24 ноември.
Средата на ноември 1858 — 21 януари 1859	Маркс пише нова глава «Стоката», преработва главата за парите, редактира окончателния текст на целия ръкопис и го озаглавява «Към критиката на политическата икономия. Първи свитък. Първа книга. За капитала. Раздел първи. Капитал изобщо.» Той изпраща ръкописа на издателя Дункер в Берлин. Вместо проектираните 5-6 печатни коли първият свитък се разраства на 12 печатни коли и се състои не от три глави, както се проектирало, а от две — главата «Стоката» и главата «Пари, или просто обръщение». Третата глава «Капитал изобщо» Маркс решава да публикува във втория свитък.
Около 19 ноември	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статия за Бонапартовия проект за регулиране на цените на хляба във Франция; статията излиза като уводна на 15 декември.
Края на ноември	Енгелс пише за «New-York Daily Tribune» статия, в която обобщава резултатите от обществено-политическите движения в Европа през 1858 г.; при това той констатира симптомите на общо политическо пробуждане в Европа. Статията излиза като уводна на 23 декември.
14 и 21 декември	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» една статия за англо-китайски мирен договор и друга за посланието на Бюкънън; статиите не биват публикувани.
17 и 29 декември 1858 и 11 януари 1859	Маркс пише за «New-York Daily Tribune» статиите: «Въпросът за Йонийските острови», «Възбуждението в Ирландия» и «Положението в Прусия», които излизат във вестника на 6 и 11 януари и 1 февруари 1859 г.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

А

В

Д

Н

Р

С

Ф

Ц

Ч

Ш

УКАЗАТЕЛ НА ПЕРИОДИЧЕСКИТЕ ИЗДАНИЯ

УКАЗАТЕЛ НА ГЕОГРАФСКИТЕ НАИМЕНОВАНИЯ*

* В скоби се дава наименованието на съвременните карти. Когато от текста не е ясно местонахождението на един или друг пункт, се дава кратко пояснение. *Ред.*

Л

М

Н

О

П

Р

С

Ч

Ш

Щ

Ю

Я

СЪДЪРЖАНИЕ*

* Заглавията на статиите, дадени от Института по марксизъм-ленинизъм при ЦК на КПСС, са отбелязани със звездичка. *Ред.*

ИЗ РЪКОПИСНОТО НАСЛЕДСТВО НА К. МАРКС

ИЛЮСТРАЦИИ

Превел: Георги Георгцев
Редактор: Веселин Измирлиев
Худож. редактор: Тотю Данов
Техн. редактор; Тодор Бъчваров
Коректор: Светла Василева
Корица: Милка Пейкова

Дадена в произв. на 15. II. 1963 г. Подп. за печат на 15. VI. 1963 г.
Формат 65×92/16. Печ. коли 56¼. Изд. коли 56·25. Авт. коли 80·87.
Тираж 6100. Изд. № 3222. Лит. група II
Цена за кн. тяло 1·69 лв.; за подв. 0·35 лв.; за прилож. 0·12 лв.

Цена 2·16 лв. /1962 г.

Държавен полиграфически комбинат «Дим. Благоев»